

B.

14
30 0
15

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu

III 12. e

26. 10.
III 19
III 17

IO. FRANCISCI BVDDEI

THEOL. D. ET P. P.

ISAGOGÆ HISTORICO-THEOLOGICA

AD

THEOLOGIAM VNIVERSAM
SINGVLASQVE EIVS PARTES,
NQVIS SVPPLEMENTIS
AVCTOR

LIPSIAE,
EX OFFICINA B. THOMAE FRITSCHII
HAEREDVM. M. DCC XXX.

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO,
D O M I N O
FRIDERICO
PRINCIPI HEREDI,
DVCI SAXONIAE,
IVLIACI, CLIVIAE, MONTIVM, ANG-
RIAE ET GVESTPHALIAE,
LANDGRAVIO THVRINGIAE,
MARCHIONI MISNIAE,
PRINCIPI COMITI HENNEBERGIAE,
COMITI MARCAE ET RAVENSBERGAE,
DYNASTAE RAVENSTEINII
ET TONNAE,

PRINCIPI AC DOMINO MEO LONGE
CLEMENTISSIMO.

SERENISSIME PRINCEPS, DOMINE CLEMENTISSIME.

Virtutem in illustri loco positam magis exsplendescere, radiosque suos spargere longius, hinc & plurium admiratione quadam percussos sibi conciliare animos, non modo sapientum scitum est, sed res ipsa etiam pariter ac experientia omnes conducet. Dubito autem, an luculentiori umquam hoc constiterit, quam **TVO, SERENISSIME PRINCEPS, exemplo.** Natalium, quibus aliorum homi-

num numero TE exemit prouida Numinis, cuncta sapienter dispensantis, cura, fastigium summum, praeclara indole, rectoque vitae cursu, ita ornasti, ut, vnde plus TIBI decoris atque ornamenti accedat, incertum merito, ambiguumque videatur. Felicem equidem TE arbitrari licet, eiusmodi formandae adolescentiae TVAE quod praefecti fuerint viri, qui, ut pietate non minus, quam litteris artibusque, ad magna quaeuis atque excelsa uatos decentibus, tenera aetas TVA imbueretur, nihil fecerunt reliqui. Ego vero, hos ipsos, quibus istud munus demandatum fuit, feliciores adhuc dicendos, existimo, tam praeclarum quia iis obtigit excolendum perpoliendumue ingenium, quod votis illorum non solum respondit, sed quam longissime illa superauit. Doctrinae itaque sacrae, quae viam mortalibus ad salutem aeternam monstrat, cuiusue puritate nostra nobilitatur ecclesia, notitiam haud vulgarem, sed insignem prorsus & exquisitam, in TE admirantur omnes. Quidquid vero etiam reconditi habent historicorum monumenta, quidquid salutare doctrinae moralis, aut iuris eius, quod natura omnes docet, quouegentes integrae, populiue orbis vniuersi reguntur, magistri propinare solent, cognitum TIBI exacte, atque exploratum esse, fatentur, quibus egregias istas animi TVI dotes propius intrōspicere, atque venerari, datum est. Hisce itaque aliisque eiusdem generis instructus praesidiis cum peregrinas adires gentes, discernere non tantum facile poteras, quid amplecti, quidue contra fugere atque euitare deberes; sed documentum quoque reliquisti longe pulcherrimum, plura exteros in TE inuenisse, quae & laudarent & imitarentur, quam TV in illis, ex quibus commodum atque fructum caperes. Atque vehementer eos omnes errare, nunc demum intelligebant, qui, Italiam aut Galliam tantum dare exempla vitae cultioris, non autem a Germanis accipere posse, sibi persuaferunt. Neque etiam quidquid vrbes istae,

DEDICATIO.

aut prouinciae, quas perlustrasti, splendidi atque magnifici habent, ita animum TVVM perstringere poterat, vt patriae amorem deponeres, quo TIBI nihil sanctius esse, abunde constat. Domum itaque cum rediisses, maximo omnes perfundeantur gaudio, eiusmodi sibi redditum fuisse principem, videntes, qui maiorum se superaturum gloriam argumentis haud quaquam dubiis demonstrauerat, quemue suorum iure adpellabant delicias. Immo, vt omnia paucis complectar, ad summi principis nihil TIBI, DOMINE CLEMENTISSIME, deesse laudem vt omnes cognoscebant; ita non rectius indicare poterant, quam cum dicerent, Serenissimi patris TVI in TE conspici imaginem. Cum ergo & ego, inter eos, qui de TE ita sentiunt, haud vltimum me esse, lubens profitear; non aegre feres, SERENISSIME PRINCEPS, quod, dum opportunitatem quaero, meum erga TE animum declarandi, hocce qualecunque opus NOMINI TVO SERENISSIMO sacrum esse voluerim. Quod si benigne, vti confido, acceperis, facies, quod summa TVA humanitas, quae reliquis virtutibus TVIS ornamentum singulare addit, me sperare iubet. Ego vero Deum immortalem, vt iis omnibus, quae TE felicem & beatum reddere possunt, quibusue iam abundas, perpetuitatem addat, supplex veneror, nec venerari vmquam desinam.

SERENISSIMO NOMINI TVO,
DOMINE CLEMENTISSIME,

subiectissimus deuotissimisque
IO. FRANCISCVS BVDDEVS.

LECTORI BENEVOLO S.

I sagogen hancce *historico-theologicam, ad theologiam vniuersam, singulasque eius partes*, dum luci expono publicae, nihil me facere, arbitror, quod non aut muneris mei, quo fungor, ratio, aut praefens ecclesiae nostrae exigit status. Illius enim vt recte explerem partes, hoc mihi numquam non agendum putaui, vt iuuenibus, qui institutione mea vtuntur, viam ad veram, solidamque eruditionem monstrarem. Haec enim si cum mentis puritate, & vitae honestae, sanctaeque studio, quod non minori animi contentione omnibus commendare soleo, coniungatur; tum demum ista veri theologi inde efflorescet effigies, a quo praeclara quaeuis atque egregia ecclesia sibi merito pollicetur.

Quantumuis autem nullam hucusque praetermiserim theologiae partem, quam non in recitationibus meis academicis explicauerim, & pro viribus illustrauerim; nondum tamen me satis auditorum meorum consuluisse commodis, credidi, nisi & generatim illis rationem ostenderem, quae incunda iis sit, qui felici ad finem, quem omnes sibi constituere debent, peruenire cupiunt cursu. Eiusque me non poenituit consilii; cum intelligerem, immo ipsa me certiore redderet experientia, multa esse salutaria valde, & cognitu non vtilia modo, sed & necessaria, quae non nisi hoc pacto moneri atque inculcari possunt. Vberimos quoque inde ad quam plurimos redundasse fructus, perspectum atque exploratum habeo.

Hinc & haud difficulter me induci passus sum, vt copiosiori adparatu ornata & locupletata typis committerem, quae in illorum, qui ab ore meo pendunt, gratiam, litteris consignaueram. Quae enim huc faciebant, iam dudum haud exiguo temporis spatio, nec omnino nullo labore congesta, ad manus erant. Spes praeterea haud, vt puto, vana me tenet, fore, vt hoc modo illi quoque, quibus facultas ex recitationibus meis proficiendi, concessa non est, aliquid inde, quod iis prodesse queat, capiant. Quamquam & illi, qui me talia tradentem audiuerunt, multa hic lecturi sint, quae vt tum proponerem, temporis, quo recitationes academicae circumscribuntur, ratio, aliaeue causae, non permiserunt.

Non equidem nescio, haud paucas magnorum in ecclesia nostra virorum praestantissimorumque theologorum, ne quid de illis dicam, qui a nobis opinionibus dissentiant, exstare commentationes, quibus de via, rationeque, ad rerum diuinarum exactam perueniendi cognitionem, seu de methodo, vt loqui solent, studii theologici, praecipitur. Quibus vt sua laus integra manet, quam & ambabus, quod aiunt, iis tribuo manibus; ita

cos

eos me nequitiam impedire potuisse, quo minus & ipse eiusmodi quid susceperem, non diffitebitur, qui cuncta paullo adcuratius secum ponderauerit. Ecquis enim est, qui ignoret, litterarum studia non vno eodemque consistere loco, sed quotidie mutari. Certe qui, eandem illorum hodie esse faciem, sibi persuaserit, quae ante viginti, aut omnino triginta annos, fuit, se ignarum eorum omnium, quae in orbe erudito geruntur, demonstrabit. Quod ut in omni eruditionis genere ita se habet; sic nec eam, qua theologum imbutum esse decet, mutationis istius expertem esse, manifestum est. Immo nulla theologiae pars est, quae non nouis in dies, si non illustretur, certe obruatur libris; & si non clarior, aut magis perspicua, certe hominum, cuncta in maius meliusque prouehere cupientium, diligentia, nescio an semper, aut tempestiua satis, aut felici, diffusior reddatur. Quo difficilius itaque hinc ad eruditionem theologicam oritur aditus, quoque maior & rerum & librorum se offert iis copia, qui ad eam sibi comparandam animum adiungunt; eo minus duce quodam carere possunt, qui recto eos incedere tramite, & noxia aut inutilia fugere, consecrari contra profutura, & necessaria, doceat. Nimirum non librorum modo atque scriptorum, quibus viri docti memoriam suam transmittere ad posteros volunt, copia in immensum excrevit numerum; sed nouarum quoque opinionum, sententiarum, errorum, controuersiarum, vberior exsurgit quotidie seges, & totum theologiae peruatit campum, ut vbique, quod explorandum diligenter, & non sine circumspectione admittendum sit, inueniamus.

Ipsam porro hocce de methodo studii theologici argumentum doctissimorum, qui in eo ingenii vires periclitati sunt, virorum commentationibus, quantumuis numquam satis laudandis, nondum ita prorsus exhaustum est, quin excogitari adhuc quaedam, ad viam istam faciliorem reddendam, atque inuentis addi possint. Etenim, ut alia taceam, tractationem de origine, incrementis, fatibus, corruptione, emendatione singularum theologiae partium, ab ipsis earum natalibus, ad nostram vsque aetatem, aut plane praetermitti, aut leuiter admodum in eiusmodi libellis attingi, neminem fugit. Hanc vero non modo vtilem, sed necessariam prorsus esse, existimo, ut quis in isto campo, recto itinere, & inoffenso progredi queat pede. Luce enim clarissima haecce pars historiae litterariae omnia perfundit, caliginemque & tenebras, quae sine ea vbique regnant, dispellit atque profligat. Idque adeo positum in aprico est, ut si illud demonstrare rationibus vellem, in re non dubia argumentis mihi vtendum esset non necessariis. Atque fatentur hoc etiam viri eruditissimi, qui in artium ac
scien-

P R A E F A T I O.

scientiarum historia concinnanda studium suum diligentiamque collocarunt; utpote qui probe intellexerunt, quantum lucis huic rebus ipsis, & adcuratori earum cognitioni adfundatur. Quare & vitio mihi verum non posse, arbitror, quod in ista singularum theologiae partium historia paullo fusior, copiosiorque fuerim. Id enim res ipsa mihi postulare visa est; siquidem hucusque nemo, quantum mihi constet, exstitit, qui totius theologiae, singularumque eius partium, ea, qua id a me factum, ratione, fata exhibuerit.

Fuerunt equidem viri longe praestantissimi, qui aut vnus alteriusque partis historiam dederunt, aut varia congesserunt, quae huic instituto meo inseruiunt; quorum etiam in hoc genere merita tantum adest, ut dissimulauerim, ut amplissimis potius condecorauerim laudibus. Ut autem cuncta in vnum coire iuberem corpus, & in ordinem concinnum disponerem, quaeue, ut plena narrationis istius facies adpareret, deerant, supplerem; id enim uero mihi relictum putauit. Diuersus etiam hicce meus labor est ab illorum instituto, qui librorum, theologiae studio inseruientium, notitiam suppeditant; quod nostra aetate viros quosdam, ingenio & eruditione florentissimos, magna cum laude fecisse, nemini, nisi qui hospitem ex huius litteris retulit animum, ignotum esse potest. Tametsi enim ea historiae litterariae pars, quae ipsarum artium atque scientiarum fata pandit, arctissimo vinculo cum illa, quae eruditorum hominum monumenta recenset, & quae de iis obseruatu digna sunt, enarrat, coniuncta sit; non tamen plane eadem est, sed altera ab altera differt, & utraque quod proprium sibi ac peculiare sit, habet. Plurimum, fateor, posterior ista historiae litterariae pars confert, ut prior recte procedat, sacpiissimeque adeo illorum a me facta est mentio, quorum indefesso studio ac labore eo usque hodie deducta est, ut prope a fastigio abesse videatur, si modo fastigium animo concipere liceat, ubi nouis semper locus est accessionibus; illius interim minor forte esset utilitas, nisi in huius, quae ipsarum artium ac scientiarum fata describit, tractatione conspiceretur. Insignia utique atque egregia sunt, quae ex hac ad rerum ipsarum cognitionem redundant, commoda; ut adeo mirum sit, pauciores fere exstitisse, qui in ea excolenda, quam qui in librorum tradenda notitia, elaborarunt. Idque etiam eo acriori animum meum incitauit stimulo, ut hancce per omnes theologiae partes plene & iusta serie, quantum instituti mei aut postulauit, aut permisit ratio, exhiberi adniterer. Ita vero in ista versatus sum commentatione, ut non tantum eundo per omnia saecula ad nostra usque tempora, quae in hocce doctrinae genere, singulisque eius capitibus, contigerunt mutationes, enarrarem, praecipuosque simul auctores, eorumque

PRAEFATIO.

scripta commemorarem; sed & quae aut laudanda, aut vituperanda sint, indicarem, inde ut, quae imitanda, quaeue rursus euitanda sint, quilibet condiscere possit. Quia quidem ratione & historici, ut decet, partes tueor, & simul, aliud velut agendo, viam omnibus, qui sapere cupiunt, calcandam monstro; & praecipitia, in quae plurimi mortalium ruunt, & a quibus summo studio nos remouere debemus, ostendo.

Neque ut meo solum, quo fungor, satisfacerem muneri, isagogen hancce, ea, qua nunc se conspiciendam praebet, facie, in lucem emili; sed & quod praefens ecclesiae nostrae status eiusmodi quid requirere videretur. Consistendum nobis est cum non vno hostium genere, quorum potentia non minus, quam calliditas formidinem nobis incutere potest, nec vna nos premit calamitas. Horum non aliud superest remedium malorum, quam ut vbiue corlibus nostris doctores praeficiantur, quibus nec ad vitae probitatem, integritatemque morum, nec ad prudentiam, nec ad solidam atque exquisitam quidquam desit eruditionem. Ita enim comparatos esse decet, qui non modo pascere gregem, sed & intestina ecclesiae nostrae sanare vulnera, & hostium quorumlibet strenue obuiam ire insultibus valent. Quam exiguus vero illorum sit numerus, qui eiusmodi instructi sunt dotibus, aut de quibus, tales eos fore, sperare licet, ipsa, proh! dolor, experientia docet. Ecquid enim dissimulare morbos nostros iuuat? Remedia potius, quibus depelli queant, quaerenda. Idque in scholis maxime atque academiiis, in quibus iuuenum, qui dispensandis ecclesiae ac reipublicae fatis destinantur, formandi animi sunt, fieri oportet. Harum autem rationem paullo adcuratius mihi perpendenti, ingens equidem eorum se offert multitudo, qui theologiae cultores videri volunt, & ad sacra in ecclesia nostra adspirant munera. Sed cum ingenium, indolem, mores, subsidia ad parandam eruditionem, veram quidem solidamque, & quae hocce nomen tueri queat, necessaria, perlustro, & quid quisque aut patriae, aut ecclesiae pollicetur, pondero; niximo me perfundi dolore, lubens fateor. Immo obstupefco, paucitatem illorum considerans, qui spei & votis eorum, qui ecclesiae nostrae consultum cupiunt commodis, respondeant. In causas inquirere non lubet; quamuis eae haud obscurae sint, & facili negotio inueniantur. Haud vltimam inter eas esse, iam olim professus sum, & denuo profiteor, quod iuuenibus illis, qui prae reliquis ingenio pollent, & ad litterarum studia apti sunt, plerumque sit res angusta domi, suoque comprobent exemplo, paupertatem virtutis esse comitem. His itaque, cum multa alia, tum illud maxime obstat, quod breui admodum tempore in academiiis commorari queant, quod quidem maxime necessariis addiscendis, aut fundamentis rite ponendis, vix sufficit. Ad maiora aut sublimiora tantum abest, ut adspirare his liceat, ut vix imaginem quamdam eorum omnium, quibus

totus

PRAEFATIO.

totus eruditionis theologicæ absolvitur ambitus, animo concipere possint. Ex academiis deinde cum domum reuerſi ſunt, aut ad alia diſceſſerunt loca; hærent circa ea, quæ vtcumque didicerunt, neſcientes, quid agendum, quidue omittendum ſit, vt longius procedant, & ſuos progreſſus nouis augent incrementis: atque ita præſtantiffima ingenia deprimuntur, ac languſcunt, & eccleſia fructibus, quos ex iis percipere potuiſſet, priuatur.

Hiſce itaque, vt & aliis, quibus magiſtrorum, quorum ſequantur du-ctum, deeſt copia, vt aliqua ratione ſubuenirem; iſagogen hancce ita inſtruere, in animum induxi meum, vt non tantum, quam late theologicæ eruditionis pateat campus, demonſtrarem, ſed de ſingulis etiam eius parti-bus paullo copioſius, quam vulgo fieri ſolet, agerem, cum primis autem ea-rum hiſtoriam a prima origine per omnia ſecula ad noſtra vſque tempora traderem. Hac enim qui imbutus eſt, haud difficile ad ſublimiora, excelſioraque, in quolibet ſcientiarum genere progredietur, præſertim ſi libro-rum ſimul huc facientium ſuppeditetur notitia, quod & eodem a me factum eſt conſilio. Ita vero etiam me illis profuiſſe, exiſtimo, quibus equidem oc-caſio, doctores academicos, quamdiu volunt, audiendi, non deeſt; longe tamen promtiſſe proficiunt, ſi iam antea hiſtoriam & ſata eius, in qua erudi-ri cupiunt, ſcientiæ cognitæ atque exploratæ habeant. Certe & breui-or, & faciliſ, ita ad veram ſolidamque eruditionem via redditur; quod qui facere adnuntur, non minori laude digni ſunt, quam qui orbem eruditum nouis locupletant inuentis. Præſertim vero in earum rerum, quas theolo-gum ſcire decet, hoc nobis agendum eſt cognitione. Inſinita enim cum ho-die illarum & varietas ſit & multitudo; præclare omnino, & de theologia ipſa, & de eccleſia mereri cenſendi ſunt, qui euitare ambages, & recto itine-re ad arcem ac caput cauſæ contendere docent. Hoc enim niſi fiat, facile contingere poteſt, quod & haud raro contingit, vt, dum, qui huic ſtudio-rum generi nomina ſua dederunt, per immenſum iſtum rerum plurima-rum, quæ iis ſe offerunt, oceanum diſfunduntur, immemores eius ſint, quod præcipuum eſſe debebat, ſeu qua ratione per ſcripturæ ſacræ tracta-tionem, & vitæ ſanctæ puræque ſtudium, ad veram ac diuinam ſapientiam animum erudire debeant. Eam enim, quæ huc tendit, curam operamque tantum abeſt, vt litterarum tractatione impediri velim, vt potius omnis hic-ce labor meus vel maxime eo comparatus ſit, vt, dum breuiorem planiorem-que viam ad eruditionem monſtro, hanc ita aliquis conſequi poſſit, vt tan-tum nihil oſecius temporis, quantum ad ſanctiorem animi culturam requi-ritur, illi relinquatur.

Atque hæc quam ſit neceſſaria, ex tribus prioribus libri primi huius operis capitibus intelligere licet, in quibus haud pauca, quæ hoc euin-cant, occurrunt. Cum primis & eruditionis ac ſapientiæ nexum artifiſimum demonſtrari, atque diligenter inculcaui, illamque, vt quis theolo-

PRAEFATIO.

gus doctorque ecclesiae audiat, non sufficere, euici, nisi & haec accedat; quamquam & qui sine sapientia eruditi esse cupiunt, plerumque vana quadam & inani se decipiant eruditionis specie. Deinde, capite eiusdem libri quarto, de *propaedeuticis theologicis* verba feci, sine quibus, quae hodie est ecclesiae & rei litterariae conditio, eruditio theologica sibi non constat. Nec tamen ea mens mea fuit, ac si omnia ista, quae *propaedeuticum* nomine complexus sum, aequae sint necessaria, aut, ac si nemo theologi nomen tueri queat, qui non istorum omnium cognitione aliis antecellat. Quin potius, quid ingenii vires, quid temporis ratio, quid finis & scopus, quem sibi quis constitutum habet, postulent aut permittant, ut dispiciamus, par est. Proderit interim, hec iniunctum erit, omnium istarum artium ac scientiarum historiam cum obseruationibus quibusdam de illarum usu, summarim expositam, hic legisse.

Ad singulas porro dum descendo theologiae partes, *theticam* seu *dogmaticam*, quo nomine & *catecticam* comprehendo, primo, ut par erat, posui loco. Cum enim fundamenta, seu elementa theologiae exhibeat; non sine ratione ab illa studii theologici tractatu inchoari solet. Ne autem, quae eius origo, progressus, & fata per singula fere a Christo nato saecula ad nostram usque aetatem fuerint, ignoretur; abunde me effecisse arbitror. Nec naeuos & incommoda, a doctoribus scholasticis inuicta, & interdum repudiata, mox iterum recepta, ceteraque, quae, ut caute & circumspice hic incedamus, nos admonere poterant, praetermissi. Eadem ratione, sequenti capite de theologia, quam vocant, *symbolica* exposui. Ex symbolis enim atque confessionibus publicis cum genuina & nostrae & dissentientium ecclesiarum depromenda sit sententia; quin earum notitia maxime necessaria sit, nemo, puto, temere dubitauerit. Cumque etiam nec veteris ecclesiae nos ignorare deceat symbola, ut de eius eo rectius statui queat doctrina, de qua & hodie subinde disputatur; non ingratum quibusdam fuerit, quod veterum pariter ac recentiorum symbolorum historiam, eamque variis obseruationibus illustratam, iusta serie hic exhibuerim.

De theologia *patristica*, eiusque fati, si seorsim agerem, non abs re fore credidi; quod & capite tertio a me factum est. Ut enim ad verae doctrinae in ecclesia christiana conseruationem & propagationem demonstrandam, monumentorum, quae veteris ecclesiae doctores, quos patres vocamus, reliquerunt, usus est prorsus egregius; ita eorundem ad scripturae sacrae auctoritatem labefactandam, aut errores quosdam falsa traditionis specie defendendos, non minor hinc inde abusus confpicitur. Non tantum itaque historiam & fata istius theologiae partis ordine descripsi; sed & monita haud pauca, de patrum lectione recte instituenda, deque iusto, quod illis statuendum sit, pretio, ne plus aut minus, quam decet, iis tribua-

tur,

PRAEFATIO.

tur, adiciere, me iduxi esse muneris. Id vero etiam nostri temporis vel maxime requirere ratio videbatur, vbi viri quidam docti, & ingenio praestantes, dum alterum extremum, quod illorum est, qui patrum vltra, quam par est, euehunt auctoritatem, euitare cupiunt, in alterum prolabuntur, & in patrum naevis & erroribus exaggerandis, aut omnino doctrina illorum, quae vitio caret, perstringenda, nec finem, nec modum ponunt. Ideoque & in capite quarto, vbi de theologia *moralis* praecepi, de patrum doctrinâ morali ita disserui, vt ostenderem, haud raro hic a recto eos discessisse tramite; nonnulla tamen a viris doctis in iis reprehendi, quae, ceu recte dicta, defendi aut excusari queant. De theologia *mystica*, & *iurisprudentia diuina*, *prudencia* item *christiana* & *pastorali*, ibidem verba feci, vt tamen illius cum primis historiam & fata paulo copiosius describerem; quippe quae hodie notâ omnibus esse oportet, vbi in diuersas, quid de eiusmodi scriptoribus sentiendum sit, viri eruditi discedunt partes.

De *iurisprudentia ecclesiastica* capite quinto me tractationem instituisse, nemo mirabitur, qui cogitauerit, consultum admodum esse, vt theologiae cultores saltem primis eius principiis imbuantur. Haec autem cuiusmodi sint, ex iis, quae docui, intelligere licebit: historia vero eius illis quoque inserviet, qui vltius progredi cupiunt. Lucem praeterea hinc accipient variae, quae hodie inter viros doctos agitantur, controuersiae, haud exigui vtique momenti, dignae vero etiam, quarum a theologis habeatur ratio. Ex istarum autem, quas hucusque enarrauimus, theologiae partium, praesertim iurisprudentiae ecclesiasticae consideratione, cum abunde pateret, quam eximius in his omnibus, ad fatâ cum primis illarum recte cognoscenda, sit ipsius *historiae ecclesiasticae* vsus; quae de ea obseruanda, statim subiungere, boni ordinis postulauit ratio. Nec tamen, si quis existimauerit, alium eidem locum assignandum fuisse; cum eo disceptauero; cum in cuiusuis arbitrio positum sit, quam singulis theologiae partibus tribuere sedem velit. Ad rem ipsam quod attinet, licet forte quaedam adhuc addi hinc inde poruissent; tantum tamen me dixisse in hocce quoque capite, arbitror, quantum instituti, methodique, quam mihi praescripti ratio requirere videbatur.

Ampliorem sibi locum capite sexto vindicauit *theologia polemica*. Certaminum enim & controuersiarum theologicarum quis modus, quis finis? Maxima itaque rerum obseruatu dignarum per omnia saecula hic effloruit seges. Numquam tamen etiam non incommoda se obtulerunt, quae hanc theologiae partem comitari solent, aut, si mauis, naeui, quorum raro admodum immunes sunt, qui ad eiusmodi praelia descendunt. Possent, si saperent mortales, aliorum exempla eos cautiores reddere. In nostratum scriptis polemicis recensendis maxima mihi suborta est difficul-

PRAEFATIO.

tas; ipsaeque adeo experientia didici, plurima adhuc iure in historia litteraria desiderari. Non vtiq̃ue defunt, qui, vt reliqua nostrorum theologorum, ita & eorundem scripta polemica, recensent. Sed primum satis plerumque hoc fit perfunctorie; deinde ipsa istorum historia, siue quae nam illorum fuerit occasio, an & qua ratione ab aduersariis, quos sibi oppugnandos sumserunt, fuerint refutata; an, & quid iterum his responsum sit? & quae reliqua sunt eiusdem generis, maximam partem negligitur. Cumque scripta veterum theologorum polemica magno hodie supercilio contemnantur, tantum abest, vt legantur, aut recudantur, raro admodum obuia sunt, vt ad seriem controuersiarum recte intelligendam consuli queant. Subinde tamen lucem quamdam minime contemnendam dederunt viri isti doctissimi, qui ecclesiae cuiusdam particularis, vt Luneburgensis, Brunsvicensis, Lubecensis historiam condiderunt, & adcuratorem, quam vulgo fieri solet, in scriptis theologorum, quorum vi-
tas attingunt, enarrandis, posuerunt diligentiam.

Supereft *theologia exegetica*, in qua rite exornanda cum reliquae diuini-
oris huius scientiae partes conspirent; vltimo eam pertractare visum est loco: quamuis si & vtilitatem, & dignitatem spectes, primum promereatur. In ea autem ita versatus sum, vt primum textus originalis, tum versionum, tandem commentatorum, quos vocant, veterum pariter ac recentiorum, historiam traderem; naeuos pariter, ac virtutes illorum, qui in hoc campo ingenii vires periclitati sunt, itemque vicissitudines, quae hic se offe-
runt, indicarem; monita denique, iis, qui & hic recta via incedere cupiunt, profutura, hinc inde adspargerem. Qua quidem ratione nihil me eorum, quae ad finem, qui mihi constitutus fuit, faciunt, praetermisisse, arbitror.

Ceterum, cum ab eo tempore, quo opus hocce typis exscribi coepit, tres circiter aut omnino quatuor anni, elapsi sint; interea vero non tantum libri noui quam plurimi, aut aliae librorum partes, aut nouae quoque editiones prodierint; nemo, vt puto, mihi vitio vertet, quod istorum librorum, aut partium vel editionum, nullam mentionem fecerim. Cogitandum enim, plurima doctorum virorum hocce anno MDCCXXVII proflare monumenta, quae anno proxime elapso, aut omnino ante biennium vel triennium, cum ea operis huius pars, vbi illa commemorari debuissent, typis iam exscripta esset, lucem nondum adspexerunt. Librorum autem nondum editorum, aut editionum, quae nondum prodierunt, vt notitiam suppeditarem, a me postulari non poterat. Incommodo tamen huic in
addendis & supplendis, quae ipi fine huius operis conspiciuntur, vtcumque consulere volui. Atque haec sunt, lector beniuole, quae te ignorare nolui.

Vale, & conatibus meis porro faue. Scribebam lenae die xxv. Ianuarii,

anno MDCCXXVII.

✠✠✠✠ (o) ✠✠✠✠

ISAGOGES
HISTORICO-THEOLOGICAE
LIBER PRIOR
CONTINENS
PARTEM GENERALEM.

Q. D. B. V.
LIBRI PRIORIS
CAPVT PRIMVM
DE
FINE STVDII THEOLOGICI.

Σύνοψις.

*O*peris partitio; §. I.

Methodi in studio theologico necessitas; in quo generatim consistat? §. II.

Finis studii theologici, & quidem proximus; §. III.

Idem speciatim, qua singulas partes, explicatur; §. IV.

Refertur scilicet ad eum cognitio, seu eruditio theologia; §. V.

itemque sapientia; §. VI.

ut & prudentia; §. VII.

Falluntur, qui, solum eruditionem, sine sapien-

tia, ad theologiam sufficere, putant; §. VIII.

Ad finem studii theologici proximum etiam vitae sanctitatis integritasque spectat; §. IX.

Finis vltimus studii theologici; §. X.

Intentio, finem istum consequendi, debet esse seria; §. XI.

Aberant hic a recto tramite, qui in ipsa rerum diuinarum cognitione subsistunt; §. XII.

aut eruditionis laudem, gloriamque, quaerunt; §. XIII.

aut, vitae huius sustentationi theologiam inferuire volunt; §. XIV.

§. I.

DVobis introductionem ad theologiam vniuersam, singulasque eius partes, complecti animus est libris; quorum prior generatim de methodo studii theologici praecipiet; posterior ad specialia descendet, &c, quid in hisce omnibus obseruatu dignum sit, tradet.

* Vterque itaque liber ad methodum studii theologici quodammodo spectat; nec plerique, qui hoc argumentum tractant, ea tantum delibent, quae in priori a nobis traduntur; in posteriori insuper talia a nobis adferantur, quae ab aliis aut omittuntur,

aut leui tantum brachio attinguntur; quorum cum primis ea referenda, quae de origine, progressu, fati, singularum theologiae partium ibidem, adiuuante Numine, commemorabimus.

BVD. ISAGOGE.

A.

§. II. Et

§. II. Et generatim quidem de methodo, discendi theologia, qui rite proficere cupit, debere esse sollicitum, nemo abnuerit, nisi, qui putauerit, posse aliquem ignotam sine duce ingredi viam, & nihilo secius eo, quo tendit, peruenire. * In qualibet autem artium omnium atque scientiarum methodo cum & ad finem, & ad eius, qui finem consequi cupit, indolem, viresque, quibus praeditus est, denique & ad media, sine quibus finis obtineri nequit, respiciendum sit; haec quoque in methodo, addiscendi theologia, in censum venire, nemo non intelligit. **

* Non erit temere, qui hic dissentiat, vt in reliquis litterarum generibus, ita & in theologia addiscenda, certa opus esse methodo, eosque rebus suis non recte consulere, qui, ea neglecta, amplissimum hunc ingrediuntur campum; modo non committatur, vt *iusd.*: longior sit, quam *is.*. Atque testantur hoc omnes illi, qui de methodo studii theologici scripserunt; quorum cum haud exiguus sit numerus, praecipuos indicare haud abs re fuerit. Ex veteris ecclesiae doctoribus *AVGVSTINVS* libros *IV* de doctrina christiana scripsit, cum eiusdem libro, de fide & symbolo, itemque *VINCENTII LERINENSIS* commonitorio, a *GEORGIO CALIXTO* an. 1629 Helmstadii editos, & an. 1655 reclusos; quos quidem nonnulli huc referunt, licet alii compendium potius aliquod theologicum in iis quaerant. At vtrique falluntur. Id enim potius *AVGVSTINVS* in hoc opere agit, vt veram rationem, interpretandi sacram scripturam, ostendat; hinc & suo loco inter eos commemorabitur, qui de ratione, sacras litteras explicandi, praeceperunt; quamquam & libro *IV* ea tradat, quae oratorem sacrum instruere possunt. Inter graecos patres *GREGORIUS* Nazianzenus orationes quatuor, de theologia, reliquit, quae *tomo I.* operum eius, p. m. 529. seqq. exstant; quasue forte aliquis, ex inscriptione tractationem aestimans, hic locum inuenire, censere possit. Sed constitutum est *GREGORIO*, in hisce orationibus, contra *Eunomianos* disputare; licet in *prima*, quae

velut introductio quaedam in reliquis est, nonnulla, quae ab hoc loco, seu doctrina, de methodo studii theologici, non aliena sunt, moneat. *IAC. BILLIVS* argumentum orationis huius hunc in modum edisserit: *Prima hac oratione, quae in quatuor sequentes velut praefationis cuiusdam vice est, qualem esse theologiae rei professorem oporteat, docet, atque quando, & apud quos, & de quibus rebus, & quousque disputandum ipsi sit, ostendit. Ac deinde grauissimum attexit querelam, de perditissimo temporis illius statu, quo, neglectis virtutis studiis, omnes eo temeritatis audaciaeque prorumpabant, vt sibi fas esset, putarent, de sublimissimis quibusque, atque obscurissimis pietatis christianae mysteriis disputare. Hanc itaque GREGORII orationem institutionibus theologicis antiquorum patrum inseruit IOSEPHVS MARIATOMMASI, & quidem tom. I. p. 158. seqq. Nimirum constitutum ei est, scripta quaedam patrum, in quibus summa doctrinae christianae breuiter traditur, iunctum edere, quod & tribus haecenus tomis praestitit, vt orbi persuaderet, veteris ecclesiae doctores eandem in tractanda theologia tenere methodum, quam hodie ecclesia romana obseruat. Hinc & in fronte *tom. I.* primi verba haec leguntur: completens secundum ordinem temporum opuscula tum latina tum graeca, quae adieum ianuamque patefaciunt ad ecclesiastica dogmata. Verum vt non omnia, ex iis, quae collegit, huc quidquam faciunt patrum scripta; ita tantum abest, vt romanenses in iis methodi suae praefi-*

praesidium inueniant, vt iis potius repugnent aperte. Sed dicetur de hoc opere alibi copiosius.

Cum a scholasticorum sordibus ac barbarie a beato MART. LVTHERO repurgari inciperet theologia; fuerunt deinde haud pauci ex nostratibus, qui de methodo rationeque, eam tractandi praeciperent. Et nemo sane id rectius facere poterat, quam ipse beatus LVTHERS, qui non minus re ipsa, quam doctrina, se verum theologum demonstrauit. Licet vero ex instituto hac de re nihil scripserit, passim tamen monita valde salutaria suppeditat; cunctaque breuiter & neruose complexus est, quando tria esse, quae theologum faciant, pronuntiauit, *orationem, meditationem, tentationem*, optimamque adeo studii theologi regulam nobis praescripsit; quam etiam nonnulli nostratium, & merito quidem, in suis de hoc argumento commentationibus, sequuti sunt. Qua de re deinceps quaedam adhuc dicemus. Luthero iungimus, qui, in emendanda ecclesia, sociam ei semper nauauit operam, PHILIP. MELANCHTHONEM, cuius eximia, vt in reliquis litteris, ita cum primis in theologiam, merita nemo ignorat. Rationem namque, discendae docendaeque theologiae, oratione quadam luculenta ostendit, non utique ex mole sua, sed auctoris ingenio & eruditione aestimanda. Exstat ea *rom. III. operum eius, p. 35.* Inter discipulos MELANCHTHONIS eminet DAVID CHYTRAEVS, cuius profecto praeceptorem pudere non debebat. Hic, cum multis alijs nominibus de re & litteraria & ecclesiastica, tum & oratione, de studio theologiae recte inchoando, an. 1608 primum edita, sed deinceps aliquoties recusa, praecclare meritis est. In ea regulas studii theologi, a praecceptoribus, beato Luthero, & Philippo Melanchthone, sibi monstratas, ad decem capita refert; quae summam recenset OTTO FRID. SCHVTZIVS, com-

ment. de vita Davidis Chytraci, lib. I. §. XXXV. p. 171. Recte omnino CHYTRAEVS, in epistola dedicatoria ad M. PETRUM AGRICOLAM, Vlmensem, amicum suum, pronuntiat: *Fiunt autem omnia studia faciliora, certo ordine, & velut via discendi monstrata. Hanc quia multi, in magnarum artium professiones tamen irruentes, & sine ordine in iis vagantes, negligunt, paucissimi ad solidam doctrinam, quae ecclesiae & reipublicae magno vsui & ornamento esse possint, perueniunt. Idem porro CHYTRAEVS librum elegantissimum edidit regulae studiorum, suae de ratione & ordine discendi in praecipuis artibus recte instituendo, inscriptum, cui post chronicon Saxoniae primas inter reliqua eius scripta non sine ratione OTTO FRID. SCHVTZIVS tribuit, qui & librum utilissimum & nobis usque, quae in auctore refulsit, locupletem restem, adpellat, simul vero & summam eius accurate refert l.c. §. XLIV. p. 218. seqq. Certae, quas generaliter de studiorum ratione suppeditat, regulae optimae, studio quoque theologico inferuiunt; sed ea, quae speciatim de grammatica, dialectica, rhetorica, graecae linguae studio, itemque historia, ceterisque humanae eruditionis partibus, praecipit, ad propaedeumata illa pertinent, quibus theologiae cultorem carere non posse, deinde comprobabimus. Addidit deinceps CHYTRAEVS ad regulas haece studiorum adpendicem, continentem *παράρτημα*, quem libellum discipulus eius LAVRENT. RHODOMANNVS lenae an. 1595 edidit; de quo plura OTTO FRID. SCHVTZIVS, l.c. §. XLV. p. 233. suppeditat. Commemoranda vero hic etiam est eiusdem CHYTRAEI oratio, de studio theologiae, exercitiis verae pietatis & virtutis potius, quam contentionibus, & rixis disputationum colendo, quae, iudice viro clarissimo, & iam aliquoties nobis laudato, OTT. FRID. SCHVTZIO, inter reliquias eius orationes palmam facile tenet. Idem, cum summam*

orationis istius indicasset, monuissetque, auctorem in posteriori eius parte sententiam suam, de singulis locis theologicis, secundum seriem Augustanae confessionis, exposuisse; addit: *Qua translatione lectoribus suis tantum pietatis inspirauit ardorem, tantae moderationis praebuit exemplar, tam circumspectum veritatis retinendae studium prodidit, ut non errent, qui, cum celeberrimo D. Spenero, studiosis theologiae, quin doctoribus huius scientiae ipsi, orationem hanc quotannis praeclegi, atque inculcari, velut egregiam normam docendi, peroptant; lib. II. §. XC. p. 550.* Obseruat deinde porro, CHYTRAEVM orationem hanc Heidelbergae quidem an. 1577 delineasse, numquam tamen ibidem recitasse, primum autem an. 1581 Wittebergae editam. Recusa est, tum alias, tum & Lipsiae, an. 1701 cura CONSTANTINI SCHVZII, theologi Gedanensis, qui & notulas, & dissertationem, de orthodoxa Iudae Ischariothae, addidit; immo & Kiliae, an. 1707 studio viri doctissimi, theologique longe celeberrimi, HENRICI MVHLII, qui & eruditam praefationem, in qua de eadem verba facit, praemisit. VICHYTRAEVS Melancthonis, ita Lutheri genuinus, gratisimusque discipulus fuit HIERON. WELLERVS, magistri quoque candorem referens, non minus ob vitae integritatem, animumque fortem & constantem, in variis afflictionum generibus demonstratum, quam eruditionem, theologi nomine dignissimus. Huius autem ideo hic facienda mentio, quod itidem consilium, de studio theologiae rite instituendo, & feliciter continuando, modoque, recte disponendi & habendi conciones, reliquit; quod primum ex bibliotheca IOACH. MORSII, Rostochii an. 1617 a IO. HALLEVORDEO, bibliopola editum; deinde operibus eius, Lipsiae an. 1702 tomis duobus impressis, insertum, hinc vero iterum Halae, sine anni mentione, recusum est. Ab aliis editiones ea longe antiquiores, quae

mihi ad manus fuit, & quum ceu primam laudavi, commemorari, video. Scriptum est mole exiguum, nec adeo exquisita eruditione superbiens, monitis tamen saluberrimis repletum. Scripturae sacrae lectionem statim ab initio hunc in modum commendat: *Principio illud iterum, iterumque monco, ut sacram scripturam longe aliter legas, quam profanas litteras, videlicet, ut cum quadam reuerentia, & summa animi intentione legas, non ut hominis aut angeli verba, sed ut verba divinae maiestatis, cuius vnicum verbulum plus ponderis apud nos habeat, quam vniuersa scripta sapientissimorum & doctissimorum hominum.* Cum primis totus fere est in commendandis beati LVTHERI scriptis. *Post sacra biblia, inquit, diligenter ac studiose diuina monumenta D. Lutheri legas ac relegas.* Nemo enim praeclarus theologus, qui conscientias recte erudiat, & consoletur, fieri potest, nisi Lutheri scripta diu multumque legerit, diurna & nocturna manu illa versans. Scio quosdam esse, qui D. Philippi scripta longe praefrunt scriptis D. Lutheri. Dicunt enim, quod D. Philippus omnes locos doctrinae christianae tenuerit, quod negant Lutherum fecisse, & ob hanc causam scripta D. Philippi magis putant prodesse ecclesiae, quam D. Lutheri. Mea haec est sententia, D. Philippi scripta studiosis theologiae diligenter legenda esse propter iudicium, cuius ipse mirus artifex fuit, & propter dictionem eius, quae Latina, pura, suavis, propria & perspicua est, Doctoris Lutheri autem monumenta propter vberiorum explicationem sacrarum literarum, & praeclaras cogitationes, studiosius euoluenda esse, duco. Ipse enim tanta dexteritate, & perspicuitate, prophetica & apostolica scripta interpretatus est, quanta nullus vnquam interpretum facere potuit, aut faceret, cetera; & quibusdam interiectis, ita pergit: *Nec vero te perturbent quorundam hominum peruersa iudicia, qui dicunt, Lutherum fuisse sua scripta, & non elaborasse, & multas in illis*

illis esse *ὁυαρδοὶ καὶ παρδοὶα*. Nescio, quid acuti illi censures vocent *ὁυαρδοὶα*; *καὶ παρδοὶα*, in scriptis Lutheri, nisi forte dulcissimas illas consolationes, quibus ipse sauciatas animas ignitis telis diaboli erigere consuevit. Cuiusmodi illa est, qua Lutherus multas aduersitas conscientias saepe confirmauit: etiamsi tot peccata & scelera commisisses, quot decem mundi possent committere, minime tamen desperare debes, sed certo statuas, illa tibi a Deo remitti, si modo, serio poenitentiam agens, in Christum credideris. Quia Christi meritum longe exsuperat omnia mundi peccata. Atque ex hisce, cuiusmodi consilium istud Wellerianum sit, dignum certe, quod ab omnibus legatur, intelligitur. Possem nunc iis, quos ex nostratibus commemorauimus, & alios ex saeculo decimo sexto addere; sed cum antea iam professi simus, nobis non constitutum esse, omnes sine discrimine, qui de ratione studii theologici commentati sunt, laudare, sed praecipuos, & qui prae ceteris digni sunt, ut eorum fiat mentio; ad saeculum decimum septimum progredimur. Hoc vero cum plurimi viri doctissimi nobilitarint, quorum etiam in hocce argumento enituit industria; cum primis tamen beatus IOAN. GERHARDVS se nobis offert, non vno nomine & de ecclesia vniuersa, & de academia nostra, praeclare meritis. Inter plurima namque, & praestantissima ingenii monumenta, *methodum quoque studii theologici, publicis praelectionibus in academia Ienensi an. 1617 expositam* reliquit, typis exscriptam Ienae 1622. Tribus ea absoluitur partibus; quarum prima *requisita generalia*, quae non solum ad studii theologici auspiciu adferri debent, sed etiam in toto illius cursu ac continuatione perpetuo obseruari, scilicet *rectae intentionis debitum, sinceræ pietatis studium, deuotæ orationis officium*, edisserit; altera *rationis studio theologico praemittendam*, explicat; tertia denique cursum istius studii dirigit. Plene, perspicue, solide haec

omnia pertractat, ceterosque adeo, qui huncce campum ante eum ingressi erant, hac ratione vincit; subinde & auctores, ex quibus proficere licet, laudat. GERHARDO nostro iungimus IO. HYLSEMANNUM, cuius itidem exstat *methodus studii theologici*, continne & neruose conscripta, in qua & auctores praecipui laudantur, qui in hocce studiorum genere euoluendi sunt. In quinque eos dispescit classes: *lexicographicos, commentatores, catechetas, polemicos, & praeticos*. Edita est haecce *methodus*, cum eiusdem auctoris *methodo concionandi*; cui & adiuncta est IO. FOERSTERI *methodus ac formulae concionandi*; itemque LEONH. HVTTERI *consilium, de studio theologico recte inchoando, feliciterque continuando*; porro IO. FOERSTERI, antea iam laudati, *consilium theologicum, de studio theologico rite instituendo & absoluerdo*; & denique BALTH. MEISNERI brevis *instructio, de lectione biblica & locis communibus*. Sexta editio, qua ego vtor, prodit Wittebergae, an. 1671 in 8. Fusior his, copiosiorque est, ABRAH. CALOVIUS, theologus Wittebergensis, in *paedia theologica de methodo studii theologici, pie, dextre, feliciter tractandi*, an. 1652 Wittebergae edita. Cum enim generatim de *paedia theologica* quaedam monuisset, in *praecognitis, de subiecto & fine methodologiae sacrae* differit; tum praeepta, de mediis studii theologici exhibens, primum secundum regulam, AB. MART. LVTHERO nobis commendatam, *de oratione, meditatione, & tentatione*, verba facit; hinc praerequisita studii theologici *philologica, philosophica, historica*, commemorat; tandemque ad id, quod caput causae est, accedens, *de studio biblico*, porro, *exegetico, didactico, polemico*, diligenter agit, *caput vltimo*, seu decimo, ostendens, quae ratio sit, studium theologicum per tempora rite distribuendi. Beati LVTHERI zelum contra scholasticos, cap. I. f. 379. commendat, simulque aliorum, de scho-

laisticis doctoribus, iudicia refert, & CONR. HORN EIVM, scholasticorum lectioni plus, quam linguae ebraeae studio, tribuentem, refellit; scripta contra B. LVTHERI diligenter legenda, ac in succum sanguinemque conuertenda, inculcat; p. 380. seqq. Immo & *appendicem* addidit, p. 380. seqq. de beati Lutheri scriptis ad quaelibet studiorum theologicorum generis spectantibus, in qua, post *encomia beati Lutheri*, quanam eius scripta ad theologiam *catechetica*, *systematica*, *exegetica*, *polemica*, & *practica*, seu *moralia*, referenda sint, indicat. Exstant eiusdem CALOVII *isagoges ad sacram theologiam libri duo*, de *natura theologiae*, & *methodo studii theologici*, *pie, dextre, ac feliciter tractandi*, cum *examine methodi Calixtinae*, editi Wittebergae, an. 1652 iu 8. Sed in ea, qua ego vtor, editione, quae ea ipsa est, quae dicto an. 1652 prodit, prior tantum exstat liber, de *natura theologiae*. Forte itaque *paedia ista theologiae*, antea commemorata, alterum *isagoges* librum constitue debet, quae & eodem anno, quamvis seorsim, lucem adspexit. Ad *examem vero methodi Calixtinae* quod attinet, continetur illud in *epistola dedicatoria* ad FRIDERICVM METSCH; quippe in qua CALOVIVS methodum GEORG. CALIXTI, & Helmstadiensium, qui cum eo faciebant, acriter perstringit. Speciatim in hacce methodo desiderat, quod lectioni & studiis scripturarum nec primum, nec praecipuum adsignent locum; quod adminicula illa, quorum beneficio spiritum sanctum audimus, & fontes ipsos scripturae sacrae degustare possumus, (ebraeae linguae notitiam) vel semoveant, & excludant prorsus, vel minus necessaria iudicent; quod a studio linguae ebraeae theologiae cultores auocent, *operae pretium* haud esse, censentes, tantum temporis & laboris grammaticae & vocabulis ad discendum (cum) impendere, qui rerum scientiam admet; quod, versione Lutheri posthabita, solas latinas, interque has praecipue

pulsatam, commendent; quod scholasticorum lectioni plus, quam decet, tribuant; quod a methaphysica, neglectis scriptis didacticis, tum publicis, ac symbolicis, ecclesiasticarum nostrarum, tum priuatorum doctorum, seu institutionibus theologicis, theologiae cultores, ad cognitionem ecclesiasticae antiquitatis, praeconum patrum, & conciliorum, coniungendam cum lectione & studio scripturarum, deducant; & quae alia sunt eiusdem generis. Nec abnuo profecto, GEORG. CALIXTVM, virum cetera eruditissimum, dum suo erga patres, quos vocant, doctoresque scholasticos, auctori, nimirum indulsit, a recto in hunc quandoque aberrasse tramite; simul tamen fatendum, non omnia, quae hinc inde, de ratione studii theologici, monuit, contemnenda esse. Cumprimis laudandus est *adparatus eius theologicus*, licet ab eo ad finem non perductus; menuinque, non semel eum commendatum ab eo CASP. ZIEGLERO, iure consulto Wittebergensi clarissimo, quo ego olim in iure canonico vsus sum praepotere. Prodiit is primum Helmstadii, an. 1656; deinde autem a filio, FRID. VLR. CALIXTO, auctior & cum *fragmento historiae ecclesiae occidentalis*, luci publicae est expositus. Erudite sane in eo, de vso logices, reliquarumque disciplinarum, in theologia, disserit, p. 15. seqq. Priscos ecclesiae patres & doctores litteris ac disciplinis instructos fuisse, earumque in theologicis agnouisse vsum, copiose euincit, p. 33. seqq. Philologiae ac philosophiae studium ancillari theologiae, neutrumque adeo spernendum esse docet; p. 45. seqq. vbi & linguae ebraeae, & graecae, notitiam, propter fontes, necessariam esse, adserit. Quae de diuersis mundi religionibus, speciatim Mohammedanis, eorumque sectis, p. 59. seqq. tradit, aliena quodam modo ab eius instituto esse videntur, lectu tamen digna. Prorsus contra huc faciunt, & historiae theologiae ipsius lucem haud exiguan adfundunt, quae

quae de statu ecclesiae christianae, deque progressu studiorum in ecclesia, & quinam singulis aetatibus praecipui fuerint doctores, adfert, p. 91. seqq. item p. 112. seqq. DAN. GE. MORHOFIVS de hoc opere ita pronuntiat: *Sed ille (GE. CALIXTVS) passius argumentum animo complexus erat, nec tantum, de scriptoribus theologicis agere, in animo habuit, s. d. de omni adparatu theologico in vniuersum. Magnam certe fecimus iacturam in huius libri defectu, paucula enim tantum attingit, sed profecto eruditissima, & profundam antiquitatis & historiae, tam sacrae, quam civilis, cognitionem spirantia; polybist. tom. III. lib. V. num. XIII. p. 51. & 52.* Ad reliquos vt nunc progrediar, offert se adhuc beati CHRISTI KORTHOITI, theologi Kilonienfis, quem inter maxima ornamenta sua ecclesia nostra numerat, *prodromus ingenii theologiae cultoris academici, seu tractatus, de adparatu ad studium sacro-sanctae theologiae*, post auctoris obitum an. 1704 in 8. editus. Sed, cum in eo id praecipue auctor agat, vt notitiam librorum theologiae cultoribus subministret, rectius in sequentibus, cap. III. ad §. XXII. de eo, aliisque eiusdem generis dicemus. Nulla vero ratione hic praetermittendus est vir, suo merito venerabilis, AVGVST. HERMAN. FRANKIVS, theologus, de vniuersa Christi ecclesia praeclare meritis, cuius quippe *methodus studii theologici, publicis praeflectionibus in academia Hallensi iam olim tradita, nunc demum autem reuisa & edita*, hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723 prodiiit. Quidquid vtilium, salutariumque consiliorum excogitari potest, hic summam legitur; idque sermonis genere tam efficaci propositum, vt lectores non possint non ad virtutis, veraeque sanctitatis, studium vehementer excitari. Quinque autem haec tractatio absoluit capitibus, quorum primum, de natura, & methodo studii theologici; alterum, de eiusdem fine; de mediis, seu adiumentis, oratione, meditatione, ten-

tatione, tertium; quartum, de ordine obseruando, & quintum denique de impedimentis studii theologici, agit. Subiuncta etiam est *methodus exercitationum biblicarum*, iam antea locis excusa. Non minus vero huiusmodi loci sunt, eiusdem venerandi auctoris *idea studii theologiae*, itemque, *monita pastoralia theologiae*. Vterque libellus, lingua primum germanica scriptus, postea in latinam translatus, eodem hocce an. 1723 prodiiit, & obseruationes prorsus egregias, multumque commodi theologiae cultoribus adlaturas, continet. In praefatione, priori praemissa, etiam scripta quaedam laudantur, ad eundem huncce finem facientia, quae adeo a nobis commemoratis addi possunt, vt haecce eo plenior euadat tractatio. Haec dum scribo, ad manus meas veniunt *institutiones studii theologici litterariae*, theologi itidem Hallensis longe celeberrimi IOACH. LANGII, hoc ipso quippe an. 1723 editae. In quibus cum *sect. I.* copiose & luculenter de *methodo studii theologici* praecipiat, haud vltimum profecto inter huius generis scriptores promeretur locum. Ego hoc tantum adhuc moneo, ex OTT. FRIED. SCHVTZII *commentariis, de vita Davidis Chytraei, lib. I. §. XXXV. p. 173.* me didicisse, SEVERINVM LINTRPVIVM, virum doctissimum, in eo esse, vt, ad imitationem THOMAE CRENII, nostratum, de *methodo studii theologici*, commentationes, notis illustratas iunctim edat. Quod consilium, vt saluberrimum, laudeque dignissimum est, ita, vt feliciter, & ex voto auctoris, procedat, valde opto.

Quodsi ex illorum, qui a nostrae ecclesiae sacris dissentiunt, scholis, nonnulli audiendi sunt; primum quidem Romanenses sese offerunt, interque eos primo iterum loco DESIDERIVS ERASMVVS Roterodamensis. Huius enim exstat *tomo V. operum*, iunctim editorum, *methodus, ad veram perueniendi theologiam*, monitis minime contemnendis theologum instruens. Ad vi-

tam quidem, moresque, praecipue respicit, cum is demum theologi nomine illi veniat, qui animum diuitiarum contentorem, & ab omnibus saeculi huius illecebris, prauisque cupiditatibus, alienum demonstrat; nec tamen, quae ad studiorum rationem, librosque legendos, spectant, prorsus praetermittit. Inter reliquos, qui vulgo commemorari solent, quorumue nonnullos lubens praetereo, eo, quod praeter librorum titulos, nihil mihi de iis innotuerit, ANTON. POSSEVINVS dignus est, cuius hic iniiciatur mentio, ob *bibliothecam selectam de ratione studiorum, ad disciplinas, & ad salutem omnium gentium procurandam*. Ex variis operis huius editionibus mihi ea ad manus est, quae Venetis, an. 1603 in fol. prodit. Mirum non est, quod, ad *salutem omnium gentium procurandam* hoc opus spectare, dicat, cum de haereticis omnibus, Iudaeis, gentilibus ceterisque, qui ab ecclesia romana dissentiant, conuertendis, vel, vt auctori loqui placet, *iuuandis*, copiose admodum agat. Ceterum late se diffundit, non modo per omnem theologiam, sed philosophiam quoque, immo iurisprudentiam, & medicinam. Iudicii imbecillitatem luculenter prodit, cum *lib. VIII. cap. II. seqq. p. 385. seqq.* de atheismis Lutheri, Melancthonis, Caluini, aliorumque, non tam differit, quam nugatur. Scilicet, quia Lutherus *Es. IX. 6.* vocem *hæ* non per *Deum*, sed per *Krafft* vertit, ideo non modo Arianus, sed omnino atheus est. Nonnulla ceteroquin, non spernenda prorsus, adfert. Speciatim lectu dignus est liber primus, in quo de *cultura ingeniorum* copiose verba facit. Dum *libro II.* de studio diuinæ scripturae agit, praecipuos etiam commentatores recenset, *p. 114. seqq.* Historiae theologiae scholasticae inferuiunt, quae *libro tertio* proponit, vbi THOMAE AQUINATIS *summam theologiae* in compendio exhibet; aliosque, qui *summam seu systemata theologiae scholasticae* dederunt, laudat, *cap. VII. VIII. IX. p. 129.*

seqq. itemque rationem, *summam theologiae THOMAE* interpretandi, monstrat, *cap. XII. XIII. XIV. p. 135. seqq.* Elenchum haud exiguum scholasticorum, eorum praefertim, qui in PETRVM LOMBARDVM, seu magistrum sententiarum, commentati sunt, silit, *cap. XV. p. 142. seqq.* quemadmodum & *cap. XVI.* eiusdem libri *III. p. 149.* magno numero eos adducit, qui de *variis hominum statibus* scripserunt. Cum *libro XII.* de philosophia differit, speciatim de Platonica & Aristotelica, varia monet, erroresque ARISTOTELIS, & Arabum, qui eum sequuti sunt, AVERROHIS, AVICENNAE, ALGAZELIS, indicat, *cap. XXXIII. seqq. rom. II. p. 88. seqq.* Ab hisce enim quantum orbi christiano illatum damnum sit, neminem fugit. Sed, missis POSSEVINO, ad PETRVM ANNATVM accedimus, cuius *methodicus ad theologiam positiuam adparatus* Parisiis prodit, an. 1700 in 4. Ex eo namque, quatenam illi, qui theologi tueri nomen cupit, ex mente Romanensium addiscenda sint, intelligitur. Primum inter ea locum tenet ipsa theologia, tum positiua, tum scholastica, vnde & auctor de vtriusque discrimine, itemque natura & indole, *libro primo* praecipit. Sollemne namque romanensibus est, theologiam *positiuam* & *scholasticam* distinguere; etsi non semper inter se conueniant, in quo discrimen hoc consistat. Dicemus hac de re suo loco ex instituto. De scriptura sacra, eiusque interpretatione more romanensium, *libro secundo* agit; & *libro tertio* de traditionibus, quas iidem sacris litteris adiungere, si non praeferre, solent. Hinc ad patres accedit *libro quarto*, regulas, in eorum scriptis legendis obseruandas, tradens, eosque enumerans, quos prae ceteris ecclesia celebrare soleat. His concilia subiungit *libro quinto*, & pontificum Romanorum decreta, *libro sexto*; *septimo* vero, atque *ultimo* haerceses in ecclesia subortas, ex romanensium mente, recenset; singulisque libris, excepto primo, au-

ctorum

etorum, qui argumentum, in iis propositum, filiis prosequuti sint, subnehit. Tertius, quem hic commemorandum duximus, est IO. MARILLONIVS, monachus Benedictinus, & ob praecelara ingenii monumenta nemini temere ignorus. Is enim, ut monachos ad litterarum studia diligentius tractanda excitaret, librum edidit, de *studii monasticis*, lingua gallicana scriptum, Parisiis pariter ac Bruxellis an. 1692 impressum, sed in italicam quoque, pariter ac latinam, linguam translatum. Tribus constat partibus, quarum prima copiose & erudite ostendit, monachis litterarum convenire studia; nec quidquam obstat, quo minus illis vacent, immo ad ea tractanda obstrictos esse; altera vero ea litterarum genera, in quae se dare debeant, persequitur, ubi de scripturae sacrae studio, lectione patrum, conciliis, iure canonico & civili, theologia positiva, & scholastica, historia sacra, & profana, ceterisque eruditionis partibus, multa praecipit, interque ea & talia, quae nobis prodesse possunt; ultima vero, seu tertia parte, finem, quem monachi in litterarum studiis propositum sibi habere debent, exponit, veritatis cognitionem, prout haec nos ad Dei, aliorumque hominum, amorem ducit; ea quoque, quae obstant, quo minus finem huncce omnes consequantur, indicat, & quo pacto illa removenda sint, ostendit. Negari equidem nequit, suis, quae professus est, sacris eum inservire, & nonnulla tradere, quae a nostra abhorrent disciplina, immo & subinde egregie falli, ut cum SIM. EPISCOPI *institutiones theologicas* non tantum monachis suis, seu librum praestantissimum, commendat; sed ea ratione de iis verba facit, ut colligere inde liceat, eum huncce librum numquam forte vidisse, certe illum ei plane ignotum fuisse, quod & PHILIPPO LIMBORCHIO observatum, in *vita Sim. Episcopii*, p. 323. id tamen etiam certum est, multa lectu digna, & quae scire pigebit neminem, eum adfer-

IVD. ISAGOGE.

re. Bibliothecam quoque quamdam selectam, seu indicem melioris notae auctorum, qui monachis vsui esse possint, subiunxit, sed vitis quam plurimis, saltem in Bruxellensi, quae ego vtor, editione, scatentem. Adiecit etiam *indicem praecipuarum difficultatum, quae in lectione conciliorum, patrum, historiaeque ecclesiasticae, occurrunt per singula saecula*; in quo ea historiae ecclesiasticae, & theologiae patristicae, capita, super quibus maxime inter viros doctos disceptatur, summam exhibet. Versionem latinam huius operis dedit VDALRICVS STAYDIGE, Campoduni 1702. 8. & IOSEPHVS PORTA, Venetiis 1705. 8. De versione italica, aliisque observatu dignis, legendus CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIUS, in *introduc. ad hist. theolog. litterar. notis amplissimis illustrat. proleg. §. VI. p. 49.* De controuersia, quae MARILLONIO, cum ARMANDO IO. BOVTHILLIERIO RANCEO, abbate Trappio, super quaestione, an monachis litterarum studia conveniant, intercessit, deinceps, ad §. V. huius capitis, dicemus. Agmen claudat LVD. ELLIES DV PIN, vir doctissimus, & ob plurima ingenii monumenta, etiam varia, quae subiit, fata, notissimus. Namque & hic, praeter alia, *methodum studii theologici* reliquit, quae lingua gallicana, Parisiis, an. 1717 sine auctoris nomine, prodiiit. Aliunde tamen satis constat, positumque est extra controuersiam, a DV PINO eam profectam esse. Deinde autem liber hicce in linguam latinam a IO. MART. CHRISTELL translatus, Augustae Vindelicorum, an. 1722 lucem publicam adspexit. Inscribitur: *Ludovici Ellies du Pin methodus studii theologici recte instituendi, cum indice quaestionum praecipuarum, quae in cursu theologico examinandae atque discutiendae veniunt; adduntur praecipui auctorum libri, in quocumque argumento legendi; ex gallico in latinum sermonem vertit M. Ioan. Martinus Christell.* Praefationem

B

crudi-

eruditam & elegantem huic versioni prae-
miffit IOAN. FRICKIUS, theologus Vl-
menfis, non minus de re ecclefiaftica quam
litteraria praeclare meritus, in qua de vita,
fcriptis, & fatis DVPINII differt. Et ad
huncce quidem, *de methodo*, libellum quod
attinet, de eo vir doctiffimus ita pronuntiat:
*Liber enim uero digniffimus, qui plurimum, ac
in primis studioforum manibus teratur, eru-
ditione refertus multifaria, & ad studium
antiquitatis ecclefiafticae, tum notitiam fcrip-
torum omnis generis, illuc pertinentium,
ante alios prorsus egregie manu ducens; nec
minus cordate de fugiendis fcholasticis
theologiae triciis, & immodica cupidine liti-
gandi, item de difputationibus publicis, iu-
dicandis, regulasque praefcribens; ut & de ufu
& abufu philofophiae in rebus facris; tum
de studio politoris litteraturae, eloquentiae,
hiftoriarum, chronologiae &c. in quantum
profuit faruro theologo, praeclare differt;
item, quam neceffaria fit philologiae, atque
criticae peritia, facram fcripturam tratta-
turo, offendit; cuius in fontibus lectionem
ac meditationem fedulum vi vir doctiffimus
vnicè commendat, ita libros ad eius expo-
fitionem egregios e protestantium non minus
grege, quam Romano-catholicorum, fedulo
commemorat &c.* Nec tamen rursus difsi-
mulat idem vir clariffimus, quae in hocce
DVPINII opere vitanda fint; inter quae
praecipuum eſt, quod, dum principia theo-
logiae, e quibus fons omnis ſcientiae hauriri
debeat, exponit, more romanenſium, tradi-
tione ecclefiae pari auctoritate cum ſcrip-
tura ubiuis agnoſci, & principem velit ob-
tinere locum; immo vero, nullam dari ſcrip-
turae interpretationem legitimam, con-
tendat, niſi haufam & conſenſu ecclefiae,
hoc eſt, e conciliorum, patrum, atque do-
ctorum veterum, ſcriptis, ac definitione.
Indicis quaefitionum praecipuarum, quae in
curſu theologiae examinandae atque diſcu-
tiendae veniunt, qui methodo huic additus
conſpicitur, auctorem non DVPINIUM,

ſed CAR. WITASSIUM eſſe, CHRISTOPH.
MATTHAEVS PEAFFIUS docet, in *in-
trod. ad hiſtor. theol. litterar. prolegom.*
§. VI. p. 50.

Ad reſormatae tandem ecclefiae do-
ctores ut accedamus, cum primis ſeſe nobis
offert ANDR. GERHARDVS, apatria HY-
PERIUS dictus, Hyperii quippe, Flandriae
oppido, an. 1511 natus. Huius namque
libros quatuor de theologo, ſeu de ratione
ſtudii theologi, Baſilae an. 1572 editos
ſubinde etiam noſtrates & merito quidem
commendare ſolent. Diuerſi ab iis ſunt,
methodi theologiae, ſive praecipuorum chri-
ſtianae religionis locorum communium libri
tres, Baſilae, an. 1568 in 8 editi. In hiſce
enim non tam de ratione ſtudii theologi-
ci agit, quam potius ſummam quamdam lo-
corum communium, ſive doctrinae chri-
ſtianae, exhibet, quam methodi nomine in-
ſignire illi placuit. Hinc in praefatione
ſcribit: Principio igitur multi ſancti patres,
multis ab hinc ſaeculis, methodum theolo-
giae, ſeu locos communes doctrinae chriſti-
anae; ad publicam ecclefiae utilitatem colli-
gere ſunt conati. Diuerſi etiam ſunt de ſor-
mandis concionibus ſacris libri duo, quos
itidem cum aliis quibusdam, eodem ſere
collineantibus, paſſim laudari vides. Ad
libros autem quatuor, de theologo, ſeu de ra-
tione ſtudii theologi, quod attinet, ſunt,
qui obſervant, LAURENTIUM VILLA-
VICENTIUM, Hiſpanum, monachum Au-
guſtinianum, qui in Louaniienſi academia
docebat, in euſdem argumenti, quem edi-
derat, librum, pleraque ex hocce HYPERII
opere tranſtulit, mutatis tantum, aut omiſ-
ſis, quae romanenſibus diſplicere pote-
rant. Ita poſt ANDR. RIVETUM, *rom. II.*
oper. p. 1095. ABR. CALOVIUM, *paed. theol.*
&c quidem, in *ingreſſu*, p. 12. aliosque THO-
MAS CRENIUS, *animaduers. philolog. &*
hiſtoricar. part. I. p. 4. Suffragatur & GIS-
BERTVS VOETIUS, *diſputat. ſelect. vol.*
III. p. 687. ſed ita, ut de libris tribus metho-
di theo-

di theologiae hoc intelligat, quod reliqui de libris quatuor, de ratione studii theologici, adstant. Qua in re haud dubie fallitur, & hosce libros inter se confundit. VALE-
RIVS AUTEM ANDREAE, a patria DESSE-
LIVS dictus, libris quatuor, de ratione stu-
dii theologici, adiungit etiam libros duos,
de formandis sacris concionibus. Quidquid,
inquit, boni habent eiusdem (Hyperii)
de formandis sacris concionibus libri duo,
deque reſte formando ſtudio theologico libri
quatuor, id in ſuos ſimilis argumenti libros
tranſtulit Laurentius a Villavicentio, ex or-
dine Auguſtini doct̃or theologiae Lou-
anicuſis; biblioth. belgic. p. 49. Repetit
haec NICOLAUS ANTONIVS, biblioth.
ſcript̃or. Hispaniae, tom. II. p. 9. ſed vt per
errorem pro Hyperio dicat Hiſperium, &
cumi VALERIO ANDREAE contendat,
eum, priusquam ad proteſtantes accederet,
Dominicanorum ordini fuiſſe adſcriptum;
qua in re vtrumque falli, obſervat PETRVS
BAELIVS, qui & alia, huc ſpectantia con-
geſſit, diſt̃ion. biſt. crit. voc. Hyperius, p. 562.
Dubitari etiam poſſet, vt hoc ac i. n. u. s. d. m. o-
neam, quo iure HYPERIVS reformatae ec-
cleſiae doct̃oribus adnumeretur, cum, aca-
demiam Marpurgenſem, in qua docuit, eo
tempore noſtrae eccleſiae ſicra ſequutam,
conſitet. Sed movent alii, Marpurgenſis,
tam ea aetate, eſſi noſtrae eccleſiae ſe ad-
dictos videri voluerint, Caluini tamen adpro-
baſſe placita, adeoque crypto-Caluiniani-
mi fuiſſe ſuſpectos. Ceterum, cum libri
iſti quatuor de theologo, ſeu de ratione stu-
dii theologici, non in omnium ſint manibus;
non abs re fuerit, eorum ſummam paucis
indicare. In primo itaque, quae ad theo-
logiae ſtudium acceſſuris cum primis con-
ſideranda, atque ex alijs diſciplinis cognitu
ſint neceſſaria, exponit. Neque enim, in-
quit, quoniam ſublimibus hiſce ſtudijs cen-
ſus idoneum; neque ſus eſſe, ducimus, pro-
ſanos homines illotis, quod aiunt, manibus
pedibusque ad ea accedere; praefit, p. 20.

Recte monet, futurum theologum diuini-
tus ad caeleſtis doctrinae ſtudium vocari,
ſimulque, qua ratione quis, ſe vocatum, de-
prehendere queat, eſiſſerit. Tum porro,
quantopere noſtra interſit, animum ad ſa-
cras litteras diſcendas diligenter praeparari,
oſtendit; itemque, quo pacto quis conſir-
mari poſſit, vt hoc ſtudioſiorum generis ſeliciter
ingrediatur, & conſtanter in eodem pergat.
Enarraturus hinc artes, quarum ſcientia
theologo ſit neceſſaria, de logica, phyſica,
matheti, metaphyſica, alijsque humanae
eruditionis partibus, verba facit, multaque,
pro iſtius, quo vixit, temporis conditione,
recte monet; cum primis autem ebraicae,
graecaeque linguae cognitionem, ſuſe ac o-
perose, neſine ratione, commendat, c. IX.
p. 65. ſeqq. Secundi libri ſummam ipſemet
ita indicat: itaque ſecundo libro conſilium
do futuro theologo, vt auſpicetur theologiae
ſtudium a ſacrorum librorum quos canoni-
cos adpellant, aſſidua & pertinaci lectione;
ad quorum intelligentiam accommodas no-
tationes, ſue obſervationes, (niſi quis vo-
care malis regulas) non paucas congeram.
Nonnihil adiciam, de audiendis ſacrarum
litterarum publicis interpretibus, ac verum
maxime memorabilem familiari interpreta-
tione. Et ſane multa egregie & adcura-
te de ſcripturae ſacrae lectione ac interpreta-
tione auſtor in hocce libro praecipit; qui
velut compendium aliquod elegantiffimum
theologiae exegeticae exhibet. Quid in
tertio libro contineatur, iterum auſtor ipſe-
met hunc in modum explicat: Tertius liber
deducet ad illa doctiſſimorum quorumque
hominum ſclerter excutienda volumina, in
quibus dogmata, & doctrinae chriſtianae
praecipui loci communes pertraſtantur.
Tum admonet, quo pacto vnus quiſque ſibi
priuatum & locos communes, & illuſtrium
virorum de ambiguis atque obſcuris quae-
ſtionibus reſponſa deſcribere debeat. Poſt
haec etiam de praecereamentis, primum
quidem publicis, quae praecipue in diſputa-
tione.

tionibus ac declamationibus consistunt; de-
hinc vero priuatis, quae silo ex domestica
scriptione contenta sunt, sententiam atque
salubres commonesactiones sine dissimulatio-
ne proferam, l. c. p. 21. Ad theologiam ita-
que dogmaticam spectant, quae hic praeci-
pit, cuius etiam quamdam historiam c. l. p.
428. seqq. sistit, dum patrum praecipua,
quae huc comparata esse putat, scripta re-
censet. Quadruplicem etiam formulam ac
dispositionem locorum communium, pri-
mam ex AVGVSTINO, alteram ex IOAN-
NE DAMASCENO, tertiam ex PETRO
LOMBARDO, quartam denique a semet
ipso concinnatam exhibet c. III. p. 447. seqq.
De quarto denique, seu vltimo libro ipsemet
iterum ita verba facit: *Quarto libro eos, qui
iam aliquod iudicium de doctrina religionis
sunt adepti, exhortabor, vt lucubrations il-
las sumant in manus, quae complectuntur ec-
clesiarum institutionem, siue regimē, atque
ad gubernationem ecclesiasticam animos in-
formant. Quo in numero sunt historiae ec-
clesiasticae, concilia, siue synodi, decretum
Gratiani, item varia opuscula de officiis mi-
nistrorum ecclesiae, de ritibus & caerimoniis,
deque similibus. Postremo quae opinemur
generatim obseruanda in sanctorum patrum
commentariis, siue in iis explanentur libri
scripturae sacrae, siue dogmata & loci com-
munes, siue ecclesiarum institutio ordnatio-
que enarrentur, succincte indicabimus. Vn-
de patet, de instructione pastoralis hic au-
ctorem sollicitum esse; vt tamen simul de
historia ecclesiastica, ritibus ac caerimoniis,
iure canonico, lectione patrum, multa pro-
fus egregie moneat. Iam ad reliquos quod
attinet, qui ex reformatae ecclesiae doctori-
bus in hoc argumento versati sunt, HENR.
BULLINGERI, IO. HENR. ALSTEDII,
AMANDI POLANI A POLANSDORFF,
FRANCISCI IVNII, LVCAE TRELCA-
TII, HENR. A DIEST, ANDR. PERI-
ZONII, aliorumque huc spectantia scripta
passim commendari, videas. LVDOV. CRO-*

cii instructio de ratione studii theologici,
cum GERH. IOAN. VOSSII, aliorumque
de studiorum ratione, opusculis, edita est
an. 1651. GISBERTI VOETII exercitia
& bibliotheca studio theologiae olim qui-
dem celebrabantur; sed, postquam hinc in-
de viri docti ostenderunt, quid in illis desi-
derandum sit, pretium suum amiserunt.
Legenda prae reliquis, quae IO. ANDREAS
BOSIVS noster de hocce libello censet, in-
troducunt in notis. *scripior. ecclesiast. c. II. §.
XIV. p. 42. seqq.* & quae in editione Wal-
chiana ad huncce BOSII locum copiose ad-
ducuntur. Inter melioris commatis libros
haud immerito referuntur IO. HENR. HEI-
DEGGERI, de ratione studii theologici, &
STEPH. GAUSSENII, Salmurienensis theo-
logi, de natura theologiae, de ratione studii
theologici, & concionandi arte. Dereliquis,
quorum iniicere mentionem non placuit,
conferre licebit CHRISTOPH. MATTHAEI
PFAFFII introduci. ad bistor. theolog. lit-
terar. notis amplissimis illustratam, prole-
goma. §. VI. p. 44. seqq. IOAN. CHRISTOPH
DORNII bibliothecam theologico-criticam,
l. II. c. III. p. 215. seqq.

Tantus ergo cum sit illorum numerus,
qui de methodo studii theologici commen-
tati sunt, Iliada post Homerum scribere, aut
rem plane superuacaneam suscipere, videri
poterat, qui similem hodie suscipere la-
borem vellet. Sed, vt non vna est semper
ecclesiae facies, ita non vna semper ob-
tinet theologiam tractandi ratio. Noua in-
dies studii theologici a viris doctis suppedi-
tantur adimenta, sed noua quoque indies
oriuntur impedimenta. Et quanta, quae-
so, indies nouorum librorum prodit copia,
malorum, bonorumque? Quinam itaque
legendi, quinam fugiendi, non sane ex libel-
lo methodico, qui ante triginta, aut viginti,
immo nec ante decem annos prodiiit, con-
discereliceret. Res litteraria in hacce insti-
tutione magnam sibi vindicat partem.
Huius vero longe aliam hodie esse condi-
tionem,

tionem, quam ante decem, aut omnino viginti annos fuit, equis nescit? Multa sane, qui ante nos hanc viam ingressi sunt, praeclare & egregie monuerunt, quae cum & nobis vñ esse queant, grato agnoscimus animo. Vt autem, quis ecclesiae, quis rei litterariae, quis historiae, hinc & ipsius theologiae, qua modum, methodumque tractandi, nostra aetate status futurus esset, prospicere animo non potuerunt; ita nobis id quoque agendum esse, quod illi suo tempore egerunt, nemo non intelligit.

•• Ad tria haec capita cuncta in omni methodo, immo in omni negotio, quod prudenter suscipere volumus, redire, ratio omnes quam luculentissime docet; conf. quae dixi *instit. theol. moral. part. III. c. I. §. I. Fgg.* Addere nonnulli solent quartam partem, impedimentorum remo-

§. III. Finis, & quidem proximus, studii theologi est, ut quis ad ea, quae requiruntur, vt doctoris munere in ecclesia fungi queat, aptus reddatur; vel, vt Paulus apostolus hoc exprimit, vt ἀνδραπὸς Θεοῦ, seu, qui studio theologico se consecrauit, ἀπλῆς sit, πρὸς πάντας ἔργον ἀγαθὸν ἐκπαισμένης, 2 Tim. III, 17. *

* Loquimur de *sine studii theologi*, & quidem proximo, qui cum fine, quem vocant, *interno* theologiae convenit. Remotior enim est fidei productio, salusque aeterna, tum intuitu eius, qui theologiae operam navat, tum intuitu aliorum hominum; 1 Tim. IV, 16. Et hic cum fine externo ipsius theologiae conspirat. Quo pacto recte etiam dicitur, theologiae, & studii theologi, vñ eundemque finem esse. Proximum itaque studii theologi finem Paulus eo, quo indicavimus, modo eleganter exprimit. Per ἀνδραπὸς Θεοῦ, hominem, Deo deditum, seu, qui speciali quadam ratione Deo se consecrauit, & addixit, intelligit, quales theologiae cultores esse oportet; conf. 2 Petr. I, 21. Eiusmodi itaque *Dei hominem* vult esse ἀπλῆς, aptum,

tionem; quam nos sub mediorum vñ comprehendimus. Nec tamen quidquam obstat, quo minus seorsim de ea agatur, quod & quidam fecerunt. Nonnulla huc spectantia attingit 10. GE. DORSCHAEVS, in *oratione*, seu *dissertatione*, de *recta studii theologi conformatione*, quoad *methodum* & *modum*, ipsius *synopsi theologiae Zacharianae*, & quidem *parti primae*, praemissa. Plenius vero, copiosiusque, immo ex instituto, hoc argumentum tractavit beatus PHILIP. IAC. SPENERVS, in *praefatione tabular. hodoephoricar. Danbauri*; qui & in *consiliis*, siue *responsis suis theologicis*, subinde quaedam egregie, quae huc spectant, monet. Iungendus his AVG. HERM. FRACKIVS, qui in *methodo studii theologi cap. V.* de impedimentis, tum internis, tum externis, distincte disserit.

adaptatum, idoneum, hoc est, non quibuslibet, sed iis speciatim donis instructum, quae necessaria sunt, vt finem, sibi constitutum, consequi queat. Immo ἱεραποστολικόν, qui aptior indies reddatur, ita, vt, quae adhuc desunt, addantur, & defectus suppleantur, ex significatione verbi κατὰ τὸν, *Matth. IV, 21.* Dum enim theologiae cultores in rerum diuinarum cognitione pariter, ac sanctitatis studio, quotidie proficiunt, &, quae sibi adherent, vitia emendant, simul aptiores fiunt πρὸς τὰν ἔργον ἀγαθόν, ad omne opus bonum, seu ad omnia ea, quae ad aedificationem faciunt, & ecclesiae profunt, administranda; vt adeo tum ea, quae omnium christianorum, tum vel maxime, quae ministrorum ecclesiae propria sunt, officia, hacce voce indicentur.

§. IV. Docendis autem munere in ecclesia is demum recte fungetur, qui & sufficienti veritatis cognitione, seu eruditione solida, instructus, & sapientia, prudentiaque diuina, praeditus est, vt alios erudire ad salutem queat, & ea denique vitae integritate eminet, vt, quae alios docet, suomet ipse exemplo comprobet. Quare paullo distinctius dici potest, finem proximum studii theologici esse *cognitionem, seu eruditionem solidam, sapientiam, prudentiamque diuinam, & eam vitae integritatem*, qua ecclesiae doctorem ornatum esse decet. *

* Non repugnant nobis, qui, vnico verbo cuncta complectentes, dicunt, finem studii theologici esse *Christum*. Ita enim hoc intelligunt, quod vera fide Christum adprehendere, & cum eo indies arctius vniri debeamus. Fides autem cum sine sufficiente veritatis cognitione esse nequeat, hanc simul includunt; quemadmodum & incrementum cognitionis ad fidei incrementum aliquid continet. Porro, vbi quis Christum vera adprehendit fide, ibi etiam vera est *sapientia*; siquidem *Christus nobis a Deo factus est sapientia*; 1. Cor. 1. 30. Fides denique vera per *charitatem* est efficax; Gal. V, 6. variisque fructibus se demonstrat; ib. v. 22. Vnde, qui vera fide gaudet, non pot-

est non in studio sanctitatis proficere, vitaeque consecrari integritatem. Legenda, quae i. *partu*; hac de re disserit A. V. G. HERRM. FRANKIUS, in *methodo studii theologici*, c. I. §. 3. vbi ex instituto demonstrat, Christum recte studii theologici finem dici, quod & §. IV. exemplo Pauli apostoli declarat. Ceterum, dum hic de cognitione, sapientia, & vitae sanctitate loquimur, adeoque & de fide, quacum haec coniuncta sunt, aut ex ea fluunt; de incremento potius, quam primo initio, hoc intelligimus; siquidem, illos demum ad studium theologicum accedere debere, existimamus, qui iam regenerati, seu vera fide praediti sunt. Qua de re plura ad c. II. §. XVI. dicemus.

§. V. De cognitione, seu eruditione, res manifesta est, cum doctoris munere nemo fungi queat, nisi ipse, quae alios docere debet, didicerit; & ecclesiastici doctoris, seu episcopi, sic *pascere gregem*; 1. Pet. V, 2. quod aliter fieri nequit, quam vt rerum omnium, ad salutem consequendam necessarium, cognitione auditores suos imbuat; qua adeo, eminentiori quodammodo, ipsum instructum esse, oportet; idque est, quod nos *eruditionem* vocamus. *

* Si quis existimauerit, erudire aliquem alios, ac doctoris munere fungi posse, qui ipsemet sufficienti veritatis cognitione imbutus non est; is nescire ipsemet videtur, quid adferat, quidue statuat. Non vna tamen eademque cognitionis istius est ratio; quod haud perfunctorie est obseruandum, vt nebulas, quas nonnulli hic obiciunt, dispellere queamus. Alia enim cognitio est *naturalis*, quae viribus naturalibus, labore,

& diligentia, acquiritur; alia *supernaturalis*, quae ex diuini spiritus illuminatione originem ducit. Atque haec quidem hic praecipue in censum venit, vt tamen nec illa excludatur. Vtraque cum iterum diuersos habeat gradus; res ipsa euincit, non quamlibet, sed talem cognitionem hic intelligi, per quam aliquis aptus fiat, vt alios iterum docere & erudire queat. Naturalis cognitionis excellentior gradus *eruditio* vocatur, quam

quam alias ita descripsi, quod sit vera solidaque rerum humanarum, diuinarumque, ad hominum felicitatem promouendam scitu necessarium, ac vtilium cognitio. Veritatis enim cum primis nos habere decet rationem, cum errorum, figmentorum, mendaciorum cognitionem nemo eruditionis nomine dignam iudicauerit. Solidam quoque eam cognitionem esse oportet, hoc est, quae ex veris & genuinis principiis cuncta rite detinet, & in intimos rerum recessus penetret. Qualiscumque enim, & superficialia, cognitio itidem perperam hocce nomen sibi vindicat. Nec denique quarumcumque rerum, sed diuinarum, & humanarum, earumque scitu ad salutem necessarium, vtiliumque, cognitio hic in censum venit; proculque adeo omnem rerum inutilium, vanarumque, cognitionem, quantumvis sub *curiositatis* nomine nobis adblandiatur, hic remotam cupimus. Et talis quidem cum veri theologi sit cognitio; nemo, puto, dubitat, quod & eruditus sit, & esse debeat. Potest tamen, cum de eruditione theologica sermo est, vox *eruditionis* dupliciter accipi, vel vt tantum eam cognitionem rerum diuinarum, quae ex scriptura sacra hauritur, in excellentiori gradu spectatam, vel vt simul artes & scientias, quae viam ad hanc cognitionem faciliorem reddunt, & propaedeumatum nomine veniunt, denotet. Vtraque tamen merito coniungitur significatio; cum sine propaedeumatum istorum subsidio vix aliquis ad aducriorem solidioremque rerum diuinarum cognitionem, seu eruditionem theologiam, perueniret.

Atque haec quamuis posita sint in aprico, inueniuntur tamen, qui de eruditione theologica paullo aliter sentiunt. Qui enim ab interno quodam lumine, seu reuelatione diuina, omnia expectant, eam eruditionem, quae studio, & labore, diligentique scripturarum pericrutatione, adquiritur, non tantum superfluum, aut mi-

nus necessariam, sed noxiam omnino iudicant. Hinc fanaticorum, quos vocant, hominum turba eruditionem omnem, litterarumque studia magno supercilio reiecit atque contemnit. Exemplum his praeiuit ANDR. CAROLOSTADIVS, cuius intempestiuum aduersus litterarum studia zelum passim notant nostrates. Quod vero romanenses quidam, interque eos LVDOV. MAIMBVRGIUS & de PHIL. MELANCHTHONE simile quid referunt, mera est calumnia, inde orta, quod alius quidam PHILIPPVS, rhetoricam Wittebergae docens, eo velaniae venerit. Quae, & alia huc spectantia, dum VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS commemorat, sapienter tandem addit: *Sed nescio, an de progressu litteraturae gratulari magis christiano orbi, an de nimio eius amore & abusu, verac, & simplici pietati christianae noxio, conqueri debeamus. Adeo difficile est, auream mediocritatem tueri, & vitare extrema; in historia Lutheranismi, lib. I. §. CXXI. addit. II. p. 198.* Sequuti deinceps CAROLOSTADIVM & alii sunt, qui iniquum subinde erga litterarum studia prodiderunt animum, eruditionemque in theologis damnarunt. Nihil nunc de anabaptistis dicam, cum neminem, quae olim hac de re eorum fuerint placita, fugiat. Inter reliquos eiusdem generis homines VALENT. WEIGELIVS cum primis male hoc nomine audit. Et exstant sane duriora quaedam eius, minimeque probanda, in rem litterariam & scholasticam effata, quorum nonnulla exhibet FRIDER. BOLTZIVS, in *exercitat. academica, de causis iacturae rei litterariae*, sub praefidio viri clarissimi IO. GVILBERGERI in academia Wittebergensi habita, *scit. II. §. VIII. p. 51. seqq.* Quakerorum quae de litterarum studiis, intuitu theologiae, sit sententia, hunc in modum exponit GERARD. CROESIVS: *Agnoscent, notitiam linguarum, cum primis ebraeae, graecae, ac latinae, olim perniciosam fuisse, &*

etiam

etiam nunc esse, ad intelligendam & interpretandam sacram scripturam, sed non ideo scientias istas parant necessarias ad opus ministerii, ut quod vnice peragi volunt spiritu, neque adeo proficiat, ut, si quis eas linguas non calleat, idcirco merito clueat idiota & illiteratus, & minus auctoritate valeat. Philosophiam autem ut doceretur in scholis, & quae hinc exorta, theologiam scholasticam, non modo ut inutilem habent, at ut perniciosam, & contra sanam doctrinam plagam existimant, introductam a satana, ut pseudothyrum mendaciorum, ac repagulum genuinae Dei diuinarumque rerum cognitionis, & vitae prohibitis; *hiss.* Quack. lib. II. p. 307. 308. Ipsemet autem ROBERT. BARCLAYVS suam ita hac de re explicauit sententiam: Licet igitur humanam litteraturam necessariam non iudicemus, non tamen veram eruditionem excludimus, illam scilicet eruditionem, quae ab internis spiritus instructionibus & operationibus prouenit, quibus discit anima secretas vias domini, & internos animi labores, & exercitationes nouit, & viuaci experientia discit, quomodo peccatum & tentationes mali superet, uiam dominum discit sequi, & in lumine eius ambulare, ibique sapientiam & scientiam, ab illo immediate per reuelationem eius expectare, & tunc caelestem hanc scientiam, & bonam eruditionem bono animi thesauro abscondere, sicut beata Maria reposuit dicta, quae audiebat, & facta, quae observabat &c. *theolog. vere christian. apologia, thesi X. §. XVIII. p. 196.* Nimirum eam demum cognitionem, quae ab illuminatione, immediate a Deo profecta, originem trahit, eruditionis nomine dignam censet; minime autem eam, quae industria & exercitatione, adhibitis adminiculis; ad hoc necessariis, acquiritur. Non procul, nisi me omnia fallunt, hinc discedit PETR. POIRETVS. Veram namque eruditionis notionem a uocis etymologia repetendam, censet. Scilicet, inquit, omnia ea, quae operibus nonnullis

construendis destinata sunt, puta, lapis ad aedificium, vel marmor ad statuum effigandam, cum ob inaequalitates, ruditatem, scabrietem, inconueniam figuram, ad scopum suum adhuc inepta sunt, adeo ut bene cohaerere, suisque adaptari finibus recusent, dicenda forent proprie erudiri, quando superfluis ramentis suis, atque inaequalibus prominentiis, per malleum, aliaque instrumenta, liberantur, sicque complanantur & laeuigantur, ut sine ruditate possint postea suis polite & congrue destinatis adaptari locis. At isthaec, quae in sensu hocce proprio non solet usurpari, nomenclatura, eadem metaphorica significatione ad mentes translata est, quae erudiri dicuntur, quando ea deponunt, quae scopo, ad quem conditae sunt, & existunt, easdem faciebant ineptas; & cum quasi poliantur, suae formas aut habitus adquirunt faciles, quibus ad finem suum prome & decenter adcommoventur. Hoc pacto omnium optime eruditionem solidam a superficialia & falsa discerni posse, existimat. Solidae vero eruditionis officinam deinceps fundari adferit, in relatione ad Deum, ut mens ei euadat similis, tum depositione contrariorum, tum adiuuantium acquisitione; erudit. solida, superficialia, & falsa, lib. I. part. I. §. I. II. p. 4. 5. Ad superficialiam porro ea omnia refert, quae rationis usu & exercitatione adquiruntur; lib. II. p. 109. seqq. Verum sunt haec, quae isti hunc in modum de eruditione, simulque litterarum studiis, disserunt, ita comparata, ut non prorsus admitti queant. Non id iam memorabimus, quod genuina eruditionis notio rectius ex usu vocis, quam eius origine, petatur, cum non magni id sit momenti. Vsum si spectes, eruditis vocabitur, qui artem quamcumque edoctus, & in ea rite institutus est. Conferenda, quae de hacce voce collegit THOM. CRENVS, *animaduersion. philologicae & historicae, part. XIII. p. 209.* Ad rem ipsam quod attinet, non equidem nego, si de eruditione theologica sermo

fermo sit, eam cognitionem, quae ex illuminatione diuina oritur, praecipue hoc nomine dignam esse. At non alia illuminatio admittenda, quam quae ex scriptura sacra originem ducit; quemadmodum rursus artes illae ac scientiae, quae ad scripturam sacram recte intelligendam nobis viam muniunt, hic non sunt remouendae. Deinde nullam rationem video, cur non & generatim quaelibet vera solidaque rerum diuinarum & humanarum, ad salutem hominum necessarium aut vtilium, cognitio, eruditionis nomine venire queat. Certe vsus vocis, apud melioris notae scriptores latinos, suffragatur. Magnus, fateor, eruditionis litterarumque omnium, apud homines, pietate omni destitutus, est abusus; eoque subinde res deuenit, vt quo quis doctior, eo deterior, & ab omni virtute remotior, censetur. Eamque inter alias causam esse, arbitror, cur nonnulli ipsi litteras spernant, & tam iniquo in eas sint animo, immo sibi persuadaeant, eruditionem cum vera illuminatione & pietate consistere non posse. Sed hominum vitia non erant ipsi litteris, aut eruditioni, imputanda; cumque de eius necessitate pariter, ac vtilitate, in studio theologico, dubitari nequeat; abusui aliter occurri poterat. Nimirum, cum eruditio, in se spectata, & bona & mala fieri queat; diligenter inculcandum, eam homini non prodesse, sed nocere potius, nisi sapientia directrix accesserit; quae rursus sine vera ac diuina illuminatione non est, vt in sequentibus ostendemus.

Interim abusus eruditionis, variaeque, quae inde quotidie in miseros mortales redundant, incommoda, alios quoque in eam induxerunt sententiam, eruditioni cum pietate, eiusque exercitiis, non bene conuenire. Certe haec etiam causa fuisse videtur, cur ARMAND. IOAN. BOVTHILIERIVS RANGEVS, abbas Trappius, siue Trappenſis (de la Trappe) edito an.

1683 libro, de *ſiſtitate & officiis vitae monaſticae*, (de la ſaineté & des devoirs de la vie monaſtique) a fratribus ſuis egerit, vt non tam litteris, quam vitae ſanctitati, ſtuderent. Cumque IOAN. MABILLONIVS aliam animo ſoueret ſententiam, libroque de *ſtudiis monaſticis* an. 1691 luci publicae expoſito, nobiſque ſupra iam laudato, contenderet, litterarum ſtudia, vtpote vitae ſanctitati neutiquam repugnantia, monachis omnino conuenire, immo, hos ad illa tractanda obſtrictos eſſe; abbas ille Trappenſis iterum cauſam ſuam egit, in *reſponſione ad tractatum de ſtudiis monaſticis* (reponſ: au traité d'etudes monaſtiques) an. 1692 edito; MABILLONIO eodem anno denuo & ſuam ſententiam propugnante, in *conſiderationibus ſuper reſponſione abbatis Trappenſis* (reſſections ſur la reponſe de M. l'abbé de la Trappe.) Acceſſerunt huic certamini & alii, in quo variis ſcriptis acriter hac de repugnatum fuit; de quibus conferre iuuabit *compendium vitae Mabillonii* (abregé de la vie de Mabillon) p. 149. ſeqq. Commemorandi vero & illi hic eſſent, qui de vanitate artium & ſcientiarum commentati ſunt; non alia ad hoc inducſi cauſa, quam, quod abuſum eruditionis, ab eius uſu, non diſtinguerent, & eruditorum vitia ab ipſa eruditione deriuarent. Cuius generis HENR. CORN. AGRIPPAE liber eſt de *incertitudine & vanitate omnium ſcientiarum ac artium*; in quo multa quidem occurrunt, quae proſanam & impuram viri mentem produunt, nonnulla tamen etiam rectiſſime veriſſimeque dicta. Documento eſſe poſſunt, quae c. XCVII. ſeqq. de *theologia ſcholastica, interpretatiua, prophetica*, deque verbo Dei diſſerit. Nec procul hinc abit HIERON. HIRNHAIM, romanae eccleſiae ſacris addiſtus, in *tractatu*, quem vocat, *breui de typo generis humani, ſiue ſcientiarum humanarum inani ac ventoso tumore, diſſcultate, labilitate, falſitate*,
C
iactantia,

instantia, praesumptione, incommodis, & periculis; Pragae, an. 1676 edito. Multa in eo contra scientiam, humanam scilicet, seu philosophicam, disputat, vt fere in scepticorum transire castra videatur, dum c. III. non dari scientiam, probare satagit, & c. IV. de scientiarum & difficultate & falsitate, rursus c. V. de earundem incertitudine, verba facit. Non tamen omnem prorsus scientiam reiicit, sed quamdam, theologicam praecipue, admittit, vt ex c. XXX. p. 35. seqq. liquet. Multa, inquit, huc usque contra scientiae studium attulimus; ne porro quis arbitretur, me omnem scientiam velle persequi, & contra rudem & stupidam simplicitatem indifferenter commendare; adfirmam hoc capite nonnulla in laudem scientiae, ex quibus constare poterit, quam non vtilis tantum sit homini, totique christianae rei publicae, scientia, verum etiam necessaria. Idque ita efficit, vt suo more multa ex scriptura sacra, & patribus, congerat; speciatim vero, quam necessaria doctoribus ecclesiae scientia sit, hac ratione demonstrat. Hoc tamen ita intelligit, vt eam, quae ex gentilium scriptorum lectione hauritur, eruditionem procul hinc remotam cupiat. Hinc c. XXXI. p. 327.

§. VI. Ab eruditione differt *sapientia*, quippe quae eam animi dispositionem denorat, qua quis bona a malis ita discernere potest, vt illa consecretur, haec fugiat, atque euitet, Spiritualem autem, seu diuinam, hic intelligimus sapientiam, quae circa res, ad salutem aeternam spectantes, versatur. Qua quidem, vt omnia litterarum studia, si eorum recte sibi constare debet ratio, ita vel maxime cognitio, seu eruditio theologica, dirigi debet, nisi pro lunone nubem, umbram pro corpore, amplecti velimus.

* Vt sapientiam rite aestimare discamus, & adeam amplectendam excitemur, necesse est, vt veram eius & genuinam adcurate didiceramus notionem. Atque graecos quidem si consulamus auctores, generatim homines, arte quadam aut scientia instructos, σοφοί; dictos, deprehendimus. Huc illud HESYCHI speculat: σοφία τὰν

gentilium scriptorum lectionem, seu, vt ipse loquitur, *saecularis scientiae studium*, multis patrum testimoniis profligare adnititur. Quantumvis autem auctor in hisce modum quandoque excedat, & ultra limites prouehatur; multa nihilominus recte quoque de eruditionis abusu, doctorumque hominum hinc fluentibus vitiis & miseria, monet; c. XX. XXXI. seqq. p. 209. seqq. Recte etiam idem IO. BAPTISTAM HELMONTIVM, ac THEOPHRASTVM PARACELSVM, notat, quod, fastu quodam intolerabili abrepti, omnem eruditionem academicam reiecerint, seque solos, & supra omnes, sapere, sibi persuaserint c. XV. p. 165. seqq. Varias nimirum, causae sunt, quibus adducti homines litterarum studia reiiciunt, speciatim & in theologia ferrae nequeunt; fastum tamen, & inanem, de sapientia quadam sibi solis concessa, persuasionem, haud vltimum inter eas tenere locum, ipsa nos condocet experientia. Sed, si iis, quos antea constituiimus, circumscribantur limitibus; vanos esse istorum hominum conatus, eruditionemque, sed veram, & solidam, theologo & vtilem, & necessariam esse, quilibet facile mecum fatebitur.

Ita saepe hac voce vtuntur HOMERVS, HESIODVS, alique poetae, & ex ipsis philosophis ARISTOTELIS, lib. I. eth. c. VII. Immo & in scriptura sacra quandoque ita vsurpatur, vt Exod. XXVIII, 3. conf. & c. XXXV, 10. Hinc speciatim, qui artem sapiendi, vt ita dicam, exercebant, σοφοί, sapientes adpellati

lati sunt; quippe quae Stoicis erat *τεχνή* *ἡ ἀρετή*, illius ars, quod est conueniens; quam *Τυλλίus* *artem vitae* dixit. Huius nimirum erat, emendare mores, & componere vitam ad iusti rectique normam. Nemo ergo censebatur *sapiens*, qui non iustus simul esset, virtutisque deditus. Hanc sapientiae notionem in scriptis Salomonis, praesertim *prouerbiis*, passim deprehendere licet. Eademque *septem* illi Graeciae *sapientes* celebrantur, non utique ob exquisitam quamdam eruditionem, quam frustra in iis quaesiueris, sed virtutis & integritatis studium. Socrates itidem eandem ob causam Graecorum vocatus est sapientissimus; ex cuius contra qui prodierunt schola, tum in aliis, tum in hoc quoque, a magistris discesserunt disciplina & exemplo, quod in contemplatione potius, quam in virtutis studio, potiore sapientiae partem constituerent. Hinc & contigit, ut ipsa cognitio rerum, & scientia, immo & doctrina, *sapientiae* nomine quandoque veniret. *ARISTOTELES* namque scientiam illam, quae Deum contemplatur, quaeue alias *metaphysica* dicitur, etiam *sapientiam* vocauit, *lib. I. metaphys. c. 1*. Sane, si scientia quaedam sapientiae nomen meretur, ea, quae circa Deum, resque diuinas, versatur, prae reliquis omnibus digna est, quae ita adpellitur. Quo iure vero deinceps scholastici ad abstractam entis, eiusque attributorum, considerationem, quam itidem metaphysicam vocarunt, splendidum hocce *sapientiae* nomen retulerint, alii iudicent. Sed hoc *ἀπὸ τοῦ*. In scriptura sacra hancee quandoque occurrere significationem, negari nequit, & vel *ex. I. Cor. II, 6*. patet, vbi, cum apostolus dicit: *σοφίαν λαλοῦμεν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς. sapientiam loquimur inter pers. etor.* haud dubie doctrinam euangelii intelligit. Apud veteris ecclesiae doctores eandem haud infrequenter esse, *CLEMENTIS* *Alexandri*, *ORIGENIS*, atque *LACTANTI* testi-

moniis iam comprobaui, *instit. theol. mor. part. I. c. I. sect. II. ad g. LXVI*. Inter haec significationes ea maxime genuina est, atque hic in censum venit, qua *sapientes* dicebantur, qui de moribus emendandis, & ad virtutis regulam componendis, erant solliciti.

Iam ad caput causae quod attinet, res ipsa docet, de hominum, non autem Dei, sapientia hic sermonem esse. In Deo autem sapientia primo quidem ut attributum aliquod spectatur, & non potest non summa & infinita in eo esse, tum ob summam perfectissimamque scientiam, tum & ob sanctitatem voluntatis, omnis labis expertem. Hinc enim sapientiam oriri, ex dicendis constabit. Quare & Deus *αὐτὸς* audit, *i. Tim. I, 17. conf. & Rom. XVI, 27. XI, 33. Eph. III, 10*. Deinde & filius Dei *καὶ υἱὸς* sapientia vocatur; eamque ob causam subinde sapientia *σωτηρία* in scriptura sacra describitur; cum per eum sapientia diuina se quam luculentissime manifestauerit, etiam specialiori quadam ratione fons & scaturigo sit omnis sapientiae; *Prou. VIII, 12. seqq. Sap. VII, 25. 26. coll. cum Ebr. I, 3. Matth. XI, 19. Luc. XI, 49. i. Cor. I, 24. 30*. Obseruandum id hoc loco ideo fuit, quia eorum, qui ad veram sapientiam contendunt, magnopere interest, verum & genuinum sapientiae habitualis fontem, qui est Christus, cognitum atque perspectum habere. Idque scriptura innuit, quando ad arctissimum sapientiae habitualis hominum, & hypostaticae diuinae nexum indicandum, ita quandoque loquitur, ut, num hanc, an illam, intelligat, dubitari queat. Loquuntur & patres, seu veteris ecclesiae doctores, subinde de sapientia quadam, quorum, ut & scripturae sacrae effata, quita capiunt, ut hypostasin quamdam diuinam, a filio Dei pariter, ac spiritu sancto, distinctam, intelligant; eos non satis scire, puto, quid ipsumet sibi velint. Doleo GOTFR. ARNOLDO talia

excidisse, in *arcanis sypbiae*. De hominum itaque cum hic finis solliciti sapientia, per eam eiusmodi animi virtutem intelligimus, qua quis bona a malis rite & accurate discernere nouit, ut illa amplectatur, haec fugiat. Genuinam hanc, verissimamque esse sapientiae notionem, vel inde liquet, quod prorsus in eos omnes, qui tum scripturae sacrae, tum hominum, sana mente praedictorum, iudicio, vere sapientes sunt, quadret. Patet id etiam inde, quod illi, qui bona a malis discernere nequeunt, aut, si queant, haec tamen illis praeferrunt, omnium mortalium iudicio sint stulti. Idque etiam perspexit gentilium philosophorum sapientissimus, *SOCRATES*, de quo *SENECA*: *Socrates, qui totam philosophiam reuocauit ad mores, & hanc summam dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere, epist. LXXI. p. m. 263.* Recte vtique dixit, summam esse hanc sapientiam, bona malaque distinguere, tantum addendum, ut bona amplectamur, mala fugiamus. Saepae enim contingit, ut homines bona a malis distinguere sciant, & nihilo secius, bona dimittentes, mala autem consectantes, stultitiam suam prodant. Atque haec cum ita se habeant, manifestum est, sapientiae sedem praecipue quidem in intellectu quaerendam, sed simul tamen in voluntate. Bona a malis discernere, intellectus, sed a praedudicatis opinionibus, aliisque vitiis liberi, opus est. Ut autem quis bona, vera quidem, non adparentia, serio amplectatur, mala contra fugiat, a se numquam impetrabit, nisi a vitiis fordibus purgatam habeat voluntatem, & prauorum adfectuum compefcere ac coercere didicerit impetus. Est porro haec ipsa, quam ita descripsimus, sapientia, vel *humana*, seu *naturalis*, vel *diuina*, seu *spiritualis*, quae Iacobo & *Euangelio* audit, c. III, 17. Nimirum quidam homines, per naturae conditionem, accedente institutione & exercitatione, ea iudicii vi pollent, ut in rebus, ad

huius vitae felicitatem spectantibus, scilicet bona a malis discernant; eo vsque etiam prauos adfectus compefcere didicerunt, ut in eiusmodi rebus bona reuera amplectantur, mala fugiant. Hi ergo cum magnam praeferant virtutis speciem, pro sapientibus habentur, & haud raro ad res magnas gerendas apti sunt, inde & magnam consequuntur gloriam. Idem tamen plerumque, ambitione quippe excaecati, in iis, quae ad salutem aeternam spectant, sunt mortalium stolidissimi; eo, quod in spiritualibus bona a malis discernere nequeant; immo, quae bona sunt, pro malis habent, & quo sibi sapientiores videntur, eo maiori odio ea omnia, quae sunt spiritus Dei, prosequuntur. Quod & scriptura sacra confirmat variis effatis, quae hinc simul lucem accipiunt, *Matth. XI, 25.* *1 Cor. I, 19. seqq. item. v. 26. seqq. c. III, 19. 20.* Diuina contra, seu spiritualis sapientia, est eiusmodi animi virtus, qua homo regeneritus, adeoque a spiritu sancto illuminatus, in rebus spiritualibus, & ad aeternam mortalium salutem spectantibus, bona a malis ita discernere potest, ut illa amplectatur, haec fugiat. In intellectu itaque etiam praecipua eius sedes est, sed illuminato; quippe qui solus *in intellectu* potest diiudicare; *1 Cor. II, 13. 14. 15.* adeoque in spiritualibus bona a malis discernere. Vnde simul illuminationis & sapientiae nexus arctissimus intelligitur. Sed voluntatis quoque sanctitas, legitimaque dispositio, accedat, necesse est; per quam homo regeneritus eiusmodi viribus pollet, ut bona reuera amplecti, & mala euitare queat; quod profecto in hominis irregeneriti viribus positum non est. Atque haec est illa *superne oriens sapientia* (*& Euangelio*) cuius characteres hunc in modum tradit Iacobus: *At superne oriens sapientia primum casta est, deinde pacifica, aequa, obsequiosa, pietate, bonisque rebus fructibus, scruera, & minime simulatrix; c. III, 17.* Qui characteres eleganter illustrati

illustrari possent, ex comparatione sapientiae carnalium gentilium philosophorum, Epicureorum, Stoicorum, Aristotelicorum, in qua haec omnia contrario sese modo habent, si instituti nostri hoc pateretur ratio. Atque haec est illa sapientia, quae, ut precipue a Deo imperatur, *Iac. I. s.* ita theologiae cultoribus commendari satis nequit; quippe sine qua nemo doctoris in ecclesia munere rite fungi potest. Immo nec studii theologici sine ea sibi constat ratio; siquidem, qui diuina hacce praeditus est sapientia, is demum in omni litterarum genere, quid utile, quid noxium sit, quid ad finem, quem nobis constitutum habemus, faciat, quid eidem repugnet, perspicit, atque diiudicat, ita quidem, ut vilia & profutura, ceu vere bona, amplectatur, & confectetur, reliqua reiiciat & aspernetur.

Diuina haecce, de qua loquimur, sapientia, vocari etiam potest *theosophia*; cuius vocis cum variae sint significationes, de ea aliquid addere iuuabit. Veteris ecclesiae doctoribus ipsam theologiam quandoque *theologia* dictam, obseruat FRANC. IVNIVS, *lib. de theol. c. I. 18.* Et ita sane etiam vocari potest, cum *scipia*. vti antea obseruatum, & de cognitione, & de doctrina vsurpetur. Quare & siue de doctrina, siue de habitu, vocem *theologia* accipias, utroque modo recte *theologia* adpellabitur. Ex nostratis mihi non succurrit, qui voce hac *theologia* pro theologia vsus sit, nisi quod KILIANI RYDRAVFII, theologi quondam Giessensis clarissimi, *collegii philo-theosophici volumina duo* celebrentur. Commemoratur quoque a nonnullis HERM. RATHMANNI, cuius notum satis inter theologos nomen est, *theosophia pristorum patrum ex Tertulliano & Cypriano*, Wittebergae an. 1619 edita. At prodit deinceps, sine auctoris nomine, Wittebergae an. 1636, inscripta: *Theologia speculatiua & practica ex patribus (Tertulliano & Cypriano) ab insigni quodam theologo colle-*

cta, & publici iuris facta; quam editionem ipsemet posside. Nec enim, huncce librum a priori diuersum esse, existimo. Potest tamen theosophia a theologia ea ratione distingui, ut per hanc aut cognitio ipsa rerum diuinarum, quae & alias ita vocatur, aut doctrina de iisdem, designetur; per illam autem facultas, siue virtus, bona a malis discernendi, & illa amplectendi, haec fugiendi, quam antea *sapientiam diuinam & spiritualem* vocauimus, & cui speciatim theologia moraliis inseruit. Sunt vero etiam, qui necio quae arcana & abscondita, tum theologica, tum philosophica venditantes, *theosophorum* sibi nomen speciatim vindicant. DAN. GEORG. MORHOFFVS, vir doctissimus, *polyhistor. lib. I. c. X.* de *libris mysticis & secretis* agens, eorum tres constituit classes, *theosophicos, propheticos, & magicos. Theosophicos*, inquit, *nunc eos vocant, qui de rebus diuinis abstrusiora quaedam docent, quales apud gentiles theurgici dicebantur, quibus doctrina de Deo, daemionibus, genii, deque caerimoniis, quibus illi colendi, tradebatur.* Commemoratur hinc IAMBELICHI libros, de *mysteriis Aegyptiorum*, scriptaque HERMETIS, siue MERCVRII, ZOROASTRIS, ORPHEI, BEROSI, Sibyllina oracula & scripta, Ebraeorum libros kabbalisticos, christianorum mysticos, ex recentioribus vero THEOPHRASTI PARACELSI, & IAC. BOEHMII scripta, cuius posterioris cum primis *theosophica* salutaris solent, & multa de hisce omnibus, obseruatu digna, adfert. Ego vero lubens fateor, me nihil in hisce scriptis deprehendisse, cur auctores eorum, specialiori quadam ratione, *theosophi* vocari debeant. Si quid enim habent, quod cum veritate conuenient, nec ex sola ratione cognoscitur, id ex sacra scriptura hauserunt, & apud alios, qui theologi vocantur, iterum reperitur. Sin aliquid proferant, quod veritati consentaneum non est, non tam sapientiam suam, quam vanitatem, C 3
produit,

produunt, & ne *ἀνέστη*, quidem dicendi, multo minus *ἀνέστη*. Qui nescio quae arcana, secreta, abscondita crepant, haud raro sumum venditant, vulgaribus & protritit speciem quamdam ac pretium concilianturi. Orphei sane istos ritus, ac caerimonias sacras, quae tanto studio apud Graecos occultabantur, eo tandem abiisse, constat, ut illis, quos ad mysteria capienda, & rite propaganda, idoneos iudicabant, impium & monstruosum dogma, naturam ipsam Deum esse, committerent. Dictum haec de

re copiosius in *hyst. eccl. s. vet. testam. tom. I. per. II. s. II. ad §. XVIII. p. 1007. De MERCVRIO, eiusque libris, itemque ZOROASTRE, itidem fuisse egi ibidem; per. I. s. III. ad §. XXII. p. 429. f. qq. itemque tom. II. per. II. s. VI. ad §. XIII. p. 1049. seqq. De THEOPHRASTO PARACELSO, IAC. BOEHMIO, aliisque, qui vulgo pro theosophis venditantur, alibi dicitur. Atque haec ideo monere visum fuit, ut veram theosophiam a pseudotheosophia eo rectius discernere queamus.*

§. VII. Sapientia cum circa generalia praecipue versetur, ad specialia contra, singulasque adeo actiones hominum descendit *prudencia*, finem legitimum in iis, mediaque apta eligere & impedimenta remouere, docens. Quod adeo & de *spirituali prudentia* intelligendum, qua non magis, quam ipsa sapientia, qua cum & arctissimo vinculo coniuncta est, carebit, qui sacro in ecclesia rite fungi munere cupit; conf. *Luc. XII, 42.*

* Differt itaque prudentia a sapientia in eo, quod haec circa generalia magis, illa circa specialia, singulasque actiones versetur, & tum ad finem, tum ad media respiciat, quibus finis obrineri queat; quorsum & consideratio pertinet, an quis iis viribus instructus sit, ut finem consequi possit; secundum monitum ipsius seruatoris, *Luc. XIV, 28. seqq.* Id namque & in rebus spiritualibus, & ad salutem hominum spectantibus, ita se habet; in quibus, quod ad finem attinet, ea, quae optima, seu maxime conducibilia sunt, eligenda esse, nos condocet apostolus, *1. Cor. XII, 31.* Ceteroquin & sapientia, & prudentia spiritualis, in eo conueniunt, quod vtraque circa bonum & malum versetur, sed diuersa, ut diximus, ratione; vtraque etiam ad intellectum praecipue pertineat, ut voluntatis simul concurrat dispositio. Intellectus nimirum opus est, dispicere, quisnam finis nobis constituendus sit, & media inuenire & diiudicare, quibus is obrineri queat. Quod in spiritualibus tum demum recte procedet, si diuina luce fuerit collustratus. Voluntatis porro accedat dispositio, neces-

se est, cum ad media, quibus bona spiritualia obtineri possunt, usurpanda, nemo aptus sit, qui vitiorum adhuc obnoxius est dominio. Vnde, prudentiam spiritualem non magis, quam sapientiam, in homines irrogenitos cadere, manifestum est. In iis sane, quae ad res huius vitae spectant, prudentia quandoque non destituitur; sed, uti haec a spirituali toto caelo differt, ita haud raro aut in *calliditatem* & *astutiam* degenerat, quando quis in medijs aptis & idoneis, ad finem quemcumque, etiam pessimum, consequendum, uti nouit; aut in *imprudentiam*, quando quis & circa finem, & circa media, aberrat; quod tum praecipue contingit, cum vis prauorum adiectuum omnem rationis usum admittit. Prudentiam vero spiritualem necessariam esse, ut quis tum suis, tum ecclesiae rebus, eo rectius consulere queat, tam manifestum est, ut, pluribus hoc demonstrare velle, superuacaneum foret. Conferenda, quae generatim de *prudencia spirituali*, speciatim autem de *pastoral. & eccl. sastica*, dixi *instr. theol. mor. part. III. c. I. & II.*

§. VIII. Maximopere itaque falluntur, qui, solam eruditionem, immo interdum vanam eius speciem, sufficere, putant, vt quis theologus, aut ecclesiae doctor, iure audiat. Falluntur hinc etiam, qui in scholis & academicis eo tantum consilia sua, atque labores, dirigunt, vt variam multiplicemque rerum cognitionem consequantur, de sapientia, scilicet spirituali, parum solliciti, cum haec pretio illam vincat, & non minus quoque, ad res ecclesiae recte administrandas, quam illa, sit necessaria.

* Error illorum, qui ad eruditionem tantum studia sua dirigunt, inde oritur, quod, eam solam ad theologum sufficere, arbitrantur, simulque haud raro vanam quamdam & inanem speciem pro vera eruditione amplectuntur; aut eruditionem pro ipsa sapientia habent. Vtrumque perperam fieri, patet. Maximum enim inter eruditionem & sapientiam intercedere discrimen, nemo dubitabit, qui, quae huc vsque diximus, secum expenderit. Magnifica quoque ista elogia sapientiae, quae passim in *proverbiis Salomonis*, & *cap. VII. exstant*, non in eruditionem, sed in sapientiam, prout eam descripsimus, quadrant. Rectissime porro de sapientia ista intelligitur, quod *initium eius sit timor domini*, *proverb. IX, 20. ps. CXI, 10.* quod de eruditione humana, seu, quae solis naturae viribus acquiritur, adferere non licet, quippe quae etiam in homines improbos cadit. De cognitione diuina, seu, quae ex spiritu sancti illuminatione procedit, si hoc capere velis; ea quidem minus adcurate vocabitur sapientia; interim numquam sine ea

est. Dum autem ita a sapientia sedulo distinguenda est eruditio; hanc solam ad theologum non sufficere, manifestum est. Qui enim ipsemet bona a malis discernere nequit, vt illa amplectatur, haec fugiat, quomodo is aliis veram ad salutem viam rite demonstrabit? Immo nec in litterarum studiis, multo minus sacri muneris administratione, sine sapientia directrice, ita, vt decet, se se geret. Quaesitum fuit, quanam causa sit, vt, inter tot theologiae cultores, tam pauci reperiantur, a quibus ecclesia eximii quid sibi polliceri queat? ad quod respondere non dubito, praecipuam, certe non posicam, eius rei causam esse, quod plerique a vero theologiae fine, in primo statim limine, aberrant, ad humanam quamdam, saepissime vanam, eruditionem aspirantes, de illuminatione, & sapientia diuina, quae sine vitae sanctitate sibi non constat, parum solliciti. Conferenda, quae de eadem hacce quaestione *AVG. HERMANNVS FRANKIUS* disserit, in *methodo studii theologici, c. I. §. VI. seq. p. 17. seqq.*

§. IX. Sapientia cum ita ad intellectum spectet, vt sine voluntatis emendatione esse nequeat; *vitalis, morumque sanctitatem, integritatemque*, ad finem proximum studii theologici recte referri, manifestum est. Accedit vero, quod ecclesiae doctor vita non minus, quam voce docere, suisque exemplum praebere debeat, quod imitentur, *1. Cor. XI, 1.* vt adeo *τύπος* fiat *τῷ ποίμνι*, *1. Petr. V, 3.*

* Non tam, qua initium, quam qua incrementum, vitae sanctitatis ad finem proximum studii theologici refertur; siquidem, eum, qui ad hocce studiorum genus

accedit, iam regeneritum, seu vera fide praeditum esse debere, existimamus; conferantur, quae ad §. IV. diximus. Recte beatus *IO. GERHARDVS* noster: *Quamuis studium*

dium pietatis ab omnibus omnino christi-
anis requiratur; cum primis tamen, & spe-
ciali quadam ratione, in illis, qui theologiae
suae addixerunt operam, ac vel ad ministe-
rium ecclesiasticum aspirant, vel eo iamdum
funguntur, vigere debet morum honestas, vi-
tae integritas, seria ac sincera pietas. Va-
riis hoc probat rationibus, inter quas pri-
ma ea est, quam & nos hic vrgemus, quia si-
ne vitae sanctitate nulla vera est sapientia.
Hinc, cum verba Pf. CXI, 10. initium sapi-
entiae timor domini, attulisset, addit: er-
go, ubi non est verus Dei timor, sincerac pie-
tatis fundamentum, ibi vera ac coelestis
sapientia non habet locum; in methodo
süd. theol. c. II. p. 18. Non minoris mo-
menti est altera ratio, quod verbi diuini
ministerium non minus vita, quam voce do-
cere oporteat. Quanta vis sit exemplorum,
& imitationis, neminem fugit. Sunt enim
omnes natura ad imitationem proni; &
exemplum pastoris doctrinae ejus maxi-
mum pondus addit, maximumque robur.
Quodsi autem cum Paulo dicere vult: esto-
te imitatores mei; cum eodem etiam di-
cere debet: sicut ego Christi, 2. Cor. XI, 1.
Sin vita doctrinae non respondeat, non
impedit, quo minus plurimi existiment,
eum rem serio non agere, adeoque ver-
bis ejus fidem non habeant. Eorum vero
omnium, qui ita pereunt, ratio coram
tribunali diuino ab illo exigitur. Hinc
seruator optimus ad apostolos, eorum-
que successores, vos, inquit, estis sal ter-
rae, vt, qui corrupti sunt, restituantur, &
qui restituti, a putredine conseruentur, si
sal vultis, salus fiat, vim omnem ac
saporem, seu acrimoniam, amittat, adeo-
que & vos, per praua dogmata, & per im-
probos mores, qui verbi diuini ministros
omnium contentui exponunt, ad mini-
sterium sacrum inepti fiatis, per quidnam

salietur? Ad nihil amplius valet, nisi vt
abiciatur foras, & conculectur ab homini-
bus; & sic eiusmodi quoque doctores, qui
aliorum salutem impediunt potius, quam
promouent, peribunt. Pergit: vos estis
lux mundi; doctrina itaque non minus,
quam exemplo, vt mundum collustratis,
vestrarum erit partium; vrbis in monte sita
abscondi nequit, adeoque & vos omnium
in vos conuerteris oculos; neque, qui can-
delam accendunt, eam sub medio ponunt,
sed potius in candelabro, vt luceat omni-
bus, qui in domo versantur; ideo nimi-
tum doctores publici constituuntur, va-
riisque, & egregiis, a Deo condecoran-
tur donis, vt omnes inde commodum ali-
quod percipiant; sic itaque luceat lux ves-
tra; vitae scilicet sanctae integraeque non
minus, quam doctrinae purae, coram ho-
minibus, quo videant opera vestra bona, de
fide vitaeque integritate testantia, & pa-
trem vestrum, qui est in caelis, glorificent;
Matth. V, 13. 14. Possent his & alias ra-
tiones addere; sed quid pluribus in re non
dubia opus est? Cum enim theologi, ver-
bique diuini ministri id quotidie agere
debeant, vt alios erudiant, quo pacto in
Christo nihil aliud valeat, quam fides,
quae est per charitatem effusa, Gal. V, 6.
& quod Christus nos redemerit ab omni
iniquitate, vt purgaret sibi laudem per bonum,
populum peculiarem, & κατὰ τὴν χάριν τῆς χάριτος, in-
gentem zelum in bonis operibus demon-
strantem, Tit. II, 14 qua, quae, hoc fa-
cient conscientia, si ipsimet in virtutis stu-
dio langueant, aut omnino vitiorum im-
puritatisque vinculis conficti teneantur?
Atque haec cum ita se habeant, quilibet sibi
dictum putet, quod Paulus Timotheo suo
inculcat: γρηγορε δι' εὐαγγελίου περὶ ἐκείνου,
1. Tim. IV, 7.

§. X. Finem vltimum studii theologici, intuitu hominum, eorum esse
salutem, intuitu Dei, ipsius gloriam, nemo forte erit, qui negauerit. Nimi-
rum

rum ad aliorum salutem theologiae cultori ita respiciendum, ne suae ipsius sit immemor, secundum monitum Pauli, *1. Tim. IV, 16.* * Gloria vero Dei cum in omnibus actionibus nostris vltimus finis esse debeat; *1. Cor. X, 31.* quis dubitet, & in theologiae tractatione ad eam omnia referenda esse? **

* Ridiculum enim fere est, si quis alios ad salutem aeternam perducere cupit, quam ipsismet negligit. Qua in re humani ingenii stultitia eminentissima quadam ratione conspicitur; quamvis nihil sit frequentius. Nec tamen temere quis sibi persuadebit, serio eiusmodi homines id agere, ve aliorum saluti consulant, qui suismet ipsi consulere rebus nolumus. Hinc vel inuiti hypocrisis suam, cum summa stultitia coniunctam, produnt.

§. XI. Serio vero is, quem res ipsa postulat, nobis constitutus esse debet finis, ne alium verbis profiteamur, alium in pectore teneamus clausum. Intentio enim nostra si recte se non habeat, reliqua omnia peruerse gerentur, nec quidquam suscipietur recte, ut Deo placere queat. Hoc est, quod seruator dicit: *Si oculus tuus fueris malus, totum corpus erit tenebrosus, Matth. VI, 23.* *

* Eleganter GREGORIVS magnus: Quid enim per oculum exprimitur, nisi opus suum praecuiens cordis intentio? quae priusquam se in actione exercent, hoc iam quod appetit, contemplatur. Et quid adpellatione corporis designatur, nisi vitraque actio, quae intentionem suam, quasi inuentem oculum, sequitur? Lucerna itaque corporis est oculus; quia per bonae intentionis radium, merita illustrantur actionis. Et si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit; quia, si recte intendimus per simplicitatem cogitationis, bonum opus efficitur, etiam si minus bonum esse videatur. Et si oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum tenebrosus erit, quia cum peruersa intentione quid vel rectum agitur, etsi splendere coram hominibus cernitur, apud examen tamen interni iudicis obscuratur. Vnde & recte subiungitur: vide ergo, ne lumen, quod in te est, tenebrae

BYD. BAGOGÉ.

** Certe huc tota salutis nostrae oeconomia tendit; quod angeli ipsimet in natiuitate seruatoris indicant, *Luc. II, 14.* Eo ergo quod & ipsa theologia, eiusque adeo tractatio, comparata esse debeat, res ipsa docet. Etsi enim finis proximus theologiae a studii theologici fine differt; in fine tamen vltimo consentiunt, quippe ad quem omnia tandem referre decess.

sint. Si lumen, quod in te est, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantaer erunt? quia si hoc, quod bene nos agere credimus, ex mala intentione fuscamus, quanta ipsa mala sunt, quae mala esse, etiam cum agimus, non ignoramus? Vigilanti igitur cura per cuncta opera intentio nobis nostra pensanda est, ut nihil temporale in his, quae agitur, adperat, totam se in soliditate aeternitatis figat &c. lib. XXVIII. moral. c. XIII. aut, secundum recentiorem dispositionem, cap. XI, tom. I. operum, p. m. 907. edit. quae Parisiis an. 1705 prodit. Lectu etiam digna sunt, quae capite sequenti XII. hac de re disserit, ubi, hae animae intentiones esse, docet. Bafz, inquit, vniuscuiusque sunt animae, intentiones suae. Nam sicut fabrica columnis, columnae autem basibus inniuntur: ita vita nostra in virtutibus; virtutes vero in intima intentione subsistunt. Et quia scriptum est, fundamentum aliud nemo potest ponere, praeter

D

ter id, quod positum est, quod est Christus Iesus, tunc bases in fundamento sunt, cum intentiones nostrae in Christo roborantur.

§. XII. A recto autem tramite, in fine studii theologicici constituendo, primum aberrant, qui in ipsa cognitione rerum diuinarum subsistunt, & quo pacto eam ad vitam recte instituendam transferant, parum sunt solliciti; siue vano errore ducti, eam sufficere, arbitrentur, siue in ipsa ista cognitione delectationem quandam quaerant; cum tamen non ἀρεταὶ tantum, sed πανταὶ λόγοι esse debeamus, *1ac. I, 22.* & ob prudentiam is demum a seruatore laudetur, qui non tantum verba eius audit, sed & ea facit, *Matth. VII, 24. seqq.*

* Qui in nuda rerum diuinarum cognitione subsistunt, ideo, quod, vana persuasione ducti, hanc sufficere, arbitrantur; non tantum per adlata scripturae sacrae effata, aliaque eiusdem generis, erroris conuincuntur, sed hoc ipso testantur, se indolem ac naturam theologiae prorsus ignorare. Hanc enim, quanta quanta est, totam, ratione finis spectatam, practicam esse, seu ad praxin vitae ac ministerii tendere, omnes vno ore fatentur. Accedit, quod ipsa quoque ratio dictitet, hominem non esse animal *θεωρητικόν*, sed *πρακτικόν*, hoc est, a natura intellectu & ratione instructum, non, vt inanibus speculationibus tempus fillat, aut cogitationibus suis animum pascat, sed, vt facultate ista cognoscendi, & eruditione, si qua pollet, ad sua & aliorum commoda promouenda, vtatur. Conferre iuuabit, quae dixi insit. *theol. moral. part. I. proleg. §. II. III.* Non minus vero peccant, seque ipsi decipiunt turpiter, qui in ista rerum diuinarum cognitione delectationem quandam quaerunt, ideoque in ea subsistunt, nec ulterius progrediuntur, aut, vt clarius loquar, qui suae tantum consulere cupiunt *curiositati*. Ista enim *curiositas* ex voluptate quadam, ut alibi demonstratur, orta, quantumuis honestatis quadam specie se aliis commendet, recte tamen in vitio ponitur; cumque nec in aliis litterarum generibus laudanda sit, multo magis vituperanda est in eo, quod vniue ad

hominum salutem promouendam comparatum esse debet. ROLANDVS equidem MARESIVS *causam legitimam* esse, putat, si qui non aliam ob causam ad scientiae cupiditatem trahantur, quam, vt animos suos varia rerum cognitione pascant, *lib. II. ep. XVI. p. 315.* At fallitur magnopere. Voluptas enim illa, quam ex litteris capimus, nisi ad vsum transferantur, non magis laudanda aut excusanda, quam ea, quam nonnulli in sensuum externorum delectatione consecantur, ac si huc vniue essent comparati. Nimirum sensus non ideo a sapientissimo rerum omnium conditore hominibus dati sunt, vt ex iis tantum voluptatem capiant; sed vt iis ad corporis conseruationem, certo quoque modo ad mentis instructionem informationemque vtantur. Pari ratione & cognoscendi facultate mens instructa, immo desiderium aliquod sciendi omnibus insitum, & innatum est, non, vt delectationem tantum inde quandam quaeramus, sed, ut ad nostram aliorumque felicitatem promouendam eodem vtamur. Copiosius hoc edisserui in *dissertat. de cultura ingenii, c. III. §. II. in selectis juris natur. & gentium, p. 401. seqq.* Quemadmodum autem, qui in rerum diuinarum tractatione ea tantum, quae delectationem pariunt, aut ad explendam curiositatem faciunt, consecantur, a scopo rectoque fine aberrant, dum in nuda cognitione subsistunt, de fidei & vitae praxi parum solliciti; ita nec

VCSAM

veram solidamque vnquam consequuntur cognitionem, dum plerumque, necessariis, maximeque salutaribus, praetermissis, ea solum, quae delectant, quaerunt; nec rebus, quae momentum trahunt, constanter inhaerent, sed, hinc inde transcurrentes, quaedam decerpunt, & quidem tantum, quae placent, non, quae profunt. Quo ipso vt nec ad eam, quae industria

studioque acquiritur, eruditionem, saltem quae hoc nomine digna sit, perueniunt; ita multo minus illuminationis diuinae participes fieri possunt; finemque adeo verum studii theologi non tantum non consequuntur, sed simul, se ad eum consequendum parum idoneos, ostendunt.

§. XIII. Grauius adhuc illi peccant, qui theologiae ideo operam nauant, vt eruditionis inde laudem referant, gloriamque & honorem apud alios consequantur. Quae sane turpis est diuini nominis profanatio, dum miseri mortales ad prauas suas cupiditates iis abutuntur, quae ad hominum salutem promouendam Deus constituit. Numquam vero theologi hac ratione euadent, cum ex effato seruatoris ne *fidem quidem habeam*, qui *gloriam a se inuicem accipiunt*, Joann. V. 44. & ex sententia Pauli, *cognitione in status nullo modo cognoscat, quo pacto cognoscere debeat*; 1. Cor. VIII, 2.*

* Peccant vtiq; qui in reliquis etiam litterarum generibus laudem tantum & gloriam quaerunt, aut ideo iis operam nauant, vt honores consequantur, & aliquando prae aliis eminere queant. Scio equidem, esse nonnullos, qui hoc sibi adeo persuadere nequeunt, vt laudis potius & honorum cupiditate ad diligentiam iuuenum excitare animos velint. Hinc numquam non illud VIRGILII illis occidit:

Tentanda via est, qua me quoque possim

Tollere humo, victorque virum volitare per ora,

lib. I. georg. v. 8. f. 9. Certe IOACH. FORTIUS RINGELBERGIUS ex instituto hoc sibi probandum sumit: *adstaudas esse studio laudes; de ratione studii, c. V. p. 20.* Similia & GABR. NAVDEUS habet, *synagm. de studio liberali, c. X. p. 545.* Verum isti omnes, se minus, quam ipsos ethnicos, sapere, demonstrant; quippe qui de vanitate laudis, gloriae, honorum, subinde praeclare admodum loquuntur, homineque sapiente ad talia aspirare indignum esse, censent. Id iam a me obseruatum

in *differtatione de cultura ingenii, c. III.* Quanto ergo grauiori crimine se obstringunt, qui in rerum diuinarum tractatione nihil aliud, quam laudem, gloriamque, aut honorem quaerunt? Non tantum autem & hi ostendunt, se verum studii theologi finem ignorare; sed, ad eundem consequendum se neutiquam aptos esse, demonstrant. *Superbis* enim, adeoque & laudem, gloriam, honorem adpetentibus, *aduersatur Deus, sed humilibus dat gratiam*, 1. Pet. V, 5. Quid itaque est donorum spiritualium, quod eiusmodi homines a Deo sibi polliceri queant? Horum vero si sint expertes, qualis demum erit eorum theologia? Certe, qui nec fidem habet, nec illuminatus est, nec Deum cognoscit, prout cognoscere debebat, veri quoque theologi nomen non promeretur, nec hoc vnquam recte fungetur munere. Eruditionem equidem, prout naturae viribus acquiritur, minime contemnendam, haud raro sibi comparant, cum laboribus non parcant, ac subinde ingenio valeant; praeterquam vero, quod haec sola verum theologiae finem non absquat, eadem mi-

nime, vt decet, vtuntur, dumque ad suam omniagloriam referunt, simulque ad rixas & contentiones proueniunt, omnia tur-

bant, summa imis miscent, ecclesiaeque hinc plus nocent, quam profunt.

§. XIV. Non minus tamen & illi rebus suis non recte consulunt, & in primo statim limine a vera via aberrant, qui theologiam vitae huius sustentationi inferuire volunt, aut ea omnino ad opes ac diuitias congerendas abutuntur, existimantes, *πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν*, 1. Tim. VI, 5. Quos quidem homines, vt, iubente apostolo, prorsus euitare decet, vt nihil nobis cum iis sit commercii; ita ipsimet satis demonstrant, ex Simonis magi schola se produsse; hinc & sententia Petri, in hunc pronuntiata, illos quoque ferit; *act. VIII, 20.* *

* Damnant viri docti merito eos, qui aliis etiam litteris operam nauant, vt rem suam familiarem constituent, & quae vitae sunt necessaria, inde comparent. *ROLANDVS MARESIVS* tale propositum *humile* vocat, & *illiberale, nec satis litterarum nobilitate dignum*; lib. II. ep. XVI. p. 315. Immo foedum & fordidum id vocare potuisset, ipsisque litteris noxium. Per eiusmodi enim homines si staret, errori saepius & mendacio maius statuendum esset pretium, quam veritati; cum per illud haud raro promittitur ad opes diuitiasque pateat via. Eo magis itaque illorum detestandum est institutum, qui omnino ad ipsam theologiam, animum, opibus tan-

tum inhiantem, adferunt. Certe cum fine theologicis studii nihil magis pugnat, quam auaritia, qua mentem suam infectam isti homines aperte produnt, quaeue *radix omnis mali* rectissime ab apostolo appellatur, 1. Tim. VI, 10. Quam ergo vitae integritatem, sanctitatemque, quam sapientiam ab iis expectes? Dona porro spiritualia cum in iis frustra requiras; si quid in iis eruditionis est, minime eos aptos reddet, vt sacro quodam in ecclesia rite fungi queant munere. Procul namque ab ista episcopi imagine, quam Paulus 1. Tim. III. exhibet, absunt; quippe in qua inter alia episcopus esse iubet *μηδ' ἀσχετοῦν*, & *ἡφιλάγησεν* v. 3.

LIBRI PRIORIS CAPVT SECVNDVM

DE

THEOLOGIAE CVLTORE EIVSQUE INDOLE AC VIRTVTIBVS:

Σύνοψις.

Fine vite consistito, quisque de viribus suis discernere debet; §. I.

In hisce explorandis cum naturalia, tum spiritualia dona in censum veniunt; §. II.

Dona naturalia ratione intellectus quatenus sint? §. III.

Iudicii in studio theologico necessitas; §. IV. Itemque ingenii, speciatim sic dicti; §. V.

vi & memoriae; §. VI.

Diuerſi in hiſce omnibus obſeruandi ſunt gradus; §. VII.

Quid factu opus, ſi defectus in iis deprehendatur? §. VIII.

Defectus quandoque corrigi poſſunt, praecipue exercitatione; §. IX.

Characteres ingeni ad theologiā apti; §. X.

Dona naturalia a ratione voluntatis; §. XI.

Corporis atque externorum quousque habenda ratio? §. XII.

Ad naturalia dona accedere debent ſpiritualia; §. XIII.

Ea ſcilicet, quae theologiae cultoribus cum omnibus Chriſtianis ſunt communia, ſimul tamen, ad finem ſtudiū theologiæ conſequendum, eos aptos reddunt; §. XIV.

Quaenam ea ſint, tum intuitu intellectus, tum intuitu voluntatis? §. XV.

Male ſibi conſulunt, qui iis deſtituti, in propoſito, theologiae operam nauandi, pergunt; §. XVI.

§. I.

Fine recte conſtituto, proximum eſt, ut quis diſcipiat, an iis animi corporisque dotibus viribusque praeditus ſit, ut finem iſtum conſequi queat. Generalis haec eſt prudentiae regula, in omnibus vitae humanae actionibus obſeruanda, & a ſeruatore ipſo commendata, *Luc. XIV, 28. ſeqq.*

* Eandem hunc in modum inculcat *SENECA*: Inſpicere autem debemus primum noſmet ipſos, deinde quae adgredimur negotia, deinde eos quorum cauſſa, aut cum quibus agendum eſt. Ante omnia neceſſe eſt ſe ipſum aeſtimare; quia fere plus nobis videmur poſſe, quam poſſumus. Alius eloquentiae fiducia prolabitur, alius patrimonio ſuo

plus imperauit, quam ferre poſſit; alius infirmum corpus laborioſo oppreſſit officio. Quorundam parum idonea eſt verecundia rebus ciuilibus, quae primam (firmam) frontem deſiderant, quorundam contumacia non facit ad aulam &c. de tranquillit. animi, cap. IV. p. m. 354.

§. II. In animi viribus explorandis, tum ad ea, quae naturae munere nobis obtingunt, tum ad ea, quae diuini ſpiritus gratia hominibus piis largitur, attendendum eſt. Hinc enim conſequitur, quod alia dona ſint naturalia, alia ſpiritualia *

* Per dona naturalia itaque omnia ea intelligimus, quae per naturam hominibus inſunt, aut ſtudio etiam atque induſtria magis excoluntur & perficiuntur. Ipſi autem habitus, ſtudio & exercitatione comparati, eſſi itidem quandoque donorum naturalium nomine comprehendantur; nunc tamen in cenſum non veniunt;

quia partim ad finem theologiae, partim ad propaedeumata, de quibus in ſequentibus, a nobis referuntur. Per ſpiritualia, praeter ea, quae ſpeciatim ita vocantur, naturalia quoque, ſed ſanctificata, indicare, patebit ex iis, quae §. XIII. dicentur.

§. III. Ad dona naturalia pertinet facultas, promte & adaequate cuncta diſcernendi, & vera a falſis, bona a malis diſtinguendi, principia recte conſtituendi, & conſclusiones inde deriuandi, aut, an recte deriuatae ſint, perſpiciendi, quam iudicium adpellamus; * tum vero & facultas, ideas imaginesque rerum apte & concinne componendi, easdemque non minus

eleganti ordine proponendi, ab aliis autem propositas facili negotio percipiendi, quae *ingenii*, speciatim sic dicti, nomine venit; * & denique facultas, ideas imaginesque rerum, quas percepimus considerauimusque, post aliquod temporis interuallum, quoties lubet, & quoties iterum iis opus est, prompte reuocandi, & iterum velut praesentes in mente nostra sistendi, quam *memoriam* vocare moris est. ***

* Non vnae quidem eademque ratione in philosophorum scholis *iudicii* vox accipitur. Interdum enim secundam, quam vocamus, intellectus operationem denotat, qua duas inter se ideas comparamus; interdum vero pro ipsa ratiocinatione sumitur. At nobis hic *dōvayv* agendum, seu facultatem, obiecta quaeuis rite discernendi, vt, quid verum, quid falsum, quid bonum, quid malum sit, cognoscamus, & ex solidis principiis conclusiones rite deducendi &c. designat. Iudicii autem huius quod magna hinc inde conspiciatur diuersitas, nec vna eademque ratione apud omnes, qui eo praediti sunt, se exferat; id ex obsectorum, graduumque, qui in eo dantur, diuersitate, voluntatis porro dispositione, consuetudine, educatione, aliisque causis, prouenit; vt deinceps ostendemus.

** Quando dixi, de *ingenio*, quod speciatim ita adpellatur, hic nobis sermonem esse; indicaui, & aliam huius vocis significationem esse; eam scilicet, qua generatim eas intellectus virtutes denotat, quibus ad literarum studia, aut artes quas-cumque, vel grauioris momenti negotia,

§. IV. Hisce facultatibus, seu donis, omnes quidem eos, qui literarum studiis se consecrant, instructos esse decet; * cum primis tamen eos, qui in theologia proficere cupiunt. Primum inter eas locum tenet *iudicium*, quo theologiae cultorem vel maxime pollere oportet, cum praecipuum eius opus sit, in rebus maximi momenti, ad salutem quippe hominum spectantibus, vera a falsis, bona a malis, discernere, viamque adeo rectam, quam ingredi debeant, his ostendere. **

* Magnam esse ingeniorum varietatem, constat; idque ex instituto demonstrarunt ANTON. ZARA, Aquileiensis, episcopus Petinensis, in *anatomia ingenio-*

quis aptus censetur. Qua quidem ratione & iudicium, & ingenium, speciatim sic dictum, & memoriam complectitur. Eoque modo vox haecce accipitur, quando quaeritur, sitne aliquis ingenio, ad literarum studia apto, praeditus? Qua de re deinceps. Hic autem addendum, in haecce, similibusque quaestionibus, non tam de ipsis facultatibus, quae omnibus quodammodo per naturam, licet gradu diuersissimo, insunt, & quibus nemo temere prorsus destituitur; nisi ipso intellectu destituatur, sermonem esse, quam de illarum praesentia, & virtutibus, quibus nonnulli prae reliquis eminent, & ad certas quasdam artes, negotia, vitaeque & studiorum genera, apti redduntur. Quo sensu & aliorum definitiones, a me in *differtat. de cultura ingenii, c. I. §. VIII. & institut. theol. mor. part. I. c. I. sect. V. ad §. XIII.* adlatae, accipiendae sunt. In ingenio, speciatim sic dicto, vis eminens & viuida imaginationis maxime se exferit; vnde & hocce nomine quandoque insigniri solet.

*** Repetenda hic, quae de memoria dixi, *instit. theol. mor. part. I. c. I. sect. V. §. XV.*

rum & scientiarum, Venetiis, an. 1615 edita, *sect. I. membr. I.* itemque IO. CHRIST. LANGIUS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. IV. quaest. XL. p. 104. seqq.*

feqq. alique. Quamquam nonnulli varietatem hanc sine necessitate augere videantur. Causas huius diversitatis varietatisque iterum variae esse possunt. Præter diversam enim facultatem, ex quibus ingenium, generatim sic dictum, conflatur, combinationem, singularumque gradus, horumque ad se inuicem proportionem; ipsa voluntatis dispositio, hinc & ingenii usus, & ad certa studiorum genera applicatio, corporis porro constitutio, educatio, consuetudo, & alia, plurimum ad eam conferunt. Immo luculenter hinc intelligitur, cur non possit non infinita fere esse ingeniorum varietas. Legenda, quae hac de re disserit IO. GEORG. WALCHIVS, vir clarissimus, in schediasmate, de *ingenio philosophico*, (*vom philosophischen naturrell*) c. I. §. VI. p. II. feqq. In tanta ergo ingeniorum varietate, primum dispiciendum, quaenam generatim ad litterarum studia apta sint? Quaedam enim prorsus inepta esse; & quaedam rursus aptiora esse aliis, negari nequit. Hinc IANVS HVARTVS certas ingeniorum habilium & inhabilium classes constituit; in *scrutinio ingeniorum*, c. II. quod & deinceps EDMUND. RICHERIVS fecit, in *obstetricie animorum* c. IV. §. VII. itemque EVDO NEYHVSIVS, in *theatro ingenii humani*, l. I. c. I. vt & DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polyhistor. litterar.* l. II. c. I. Paulo distinctius, & certis innixus principijs, hac de re & ego disserui in *differrat. de cultura ingenij*, c. II. §. VIII. feqq. quae, cum ab omnibus legi queant, ea vt hic repetam, necesse non est. Generatim dici potest, si eiusmodi, qua omnes, aut singulas facultates, quae ingenium constituunt, defectus adsint, qui nulla ratione corrigi aut emendari possunt, ad quidvis potius aliud, quam ad litterarum studia, eiusmodi homines aptos esse; secus si res se habeat, tanto aptiores, quanto excellentior ingenij vis aut in omnibus, aut in singulis se demonstrat facultatibus. Jam, si quis

ad litterarum aptus sit studia, dispiciendum ulterius, ad quodnam prae ceteris aptus sit. Vti enim non vnum est studiorum genus: ita quodlibet ingenium quoddam proprium, eique prorsus adcommodaturn, requirit. M. Scauro, & P. Rutilio, oratoribus, non quidem omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuisse, M. T. CICERO ait, in *Bruto*, num. CX. p. m. 309. Idem & de alijs scientijs, artibusque, cum primis & de theologia, dici potest, non nullis non quidem ingenium, sed theologicum ingenium deesse. Hoc vero cuiusmodi esse debeat, id vero ex dicendis constabit.

** Eundo per omnes muneris theologici partes, demonstrare, si opus esset, possem, nec didascalicum, nec elencheticum, nec epanorthoticum, nec reliqua recte administraturum quemquam, nisi facultatem istam, cuncta discernendi, diiudicandive secum adferat. Deus quoque ipse hoc significavit, dum sacerdotum esse dixit, *discernere, quid sanctum, quid profanum, quid purum, quid impurum sit?* *Leuit. X.* Inrelligendum autem hoc est de iudicio sano, sobrio, minimeque corrupto. Contingere enim potest, sapientius solet, vt quis per naturam quidem iudicio polleat, sed vt aut per adfectum prauitatem, aut praedudatas opiniones, aut per consuetudinem, & ad alia studiorum genera nimiam applicationem, ita obtundatur & deprauetur, vt in rebus theologicis plane caecutiat, & pro luce tenebras, pro veritate errorem potius amplectatur, tantum abest, vt cuncta rite discernere valeat. Cuiusmodi homines magno cum suo & aliorum malo ad sacrum hocce studiorum genus accedunt, rectius facturi, si ab eo se abtinerent. Non itaque sine exceptione quadam admittendum, quod dicitur, iudicio insigni pollentes ad studium theologicum aptos esse. Dispiciendum enim, cuiusmodi illud iudicium sit? Nec mirabitur nunc quisquam, quod quis in aliquo littera-

rum

rum genere, praestanti se pollere iudicio, ostendat, in alio autem non; quippe quod ex causis antea commemoratis prouenit. Cum primis obseruandum, si quis, a natura iudicio praeditus, in rebus criticis, aliisque minutis, tantum illud exerceat, hisque totum se tradat, eum parum feliciter deinceps in studio theologico versari, in uero iudicii imbecillitatem palam documentisque certissimis prodere; eo quod, minutis inanibusque subtilitatibus aduersus, has quoque ibi confectetur, missis grauioribus, in quibus vel maxime vim iudicii demonstrare debebat. Arbitrari hinc aliquis possit; ejusmodi homines, cum ad grauiora studia & negotia accedunt, nullo prorsus gaudere iudicio; cum tamen reuera eo praediti sint, sed per consuetudinem & nimiam minutiarum confectationem, illud corruerint. Diiudicari hinc etiam licet, quid de *subtilibus*, quae vocantur, ingenii, & magno acumine praeditis, sit censendum, num prae reliquis ad theologiae studium apta sint? Quae de re ut eo rectius pronuntietur; obseruandum, *subtilitatis* vocem a filiis tenuioribus traxisse originem, quae in tela bene texta oculorum aciem pene fallunt. Ita IVL. CAES. SCALIGER; qui &, cum addidisset, a TVLLIO, tum orationi, tum ingenio subtilitatem tribui; eam porro, quae in oratione conspicitur, non esse vnus generis; de illa, quae singulare aliquod acumen prodit, subiicit: *Haec subtilitas, ab ea, quae in ingenio sita est, profisciscitur, cuius facultatem*

acutam & agnosimus, & adpellamus, propterea quod inter causam penetrat, & effectum; de subtilitate ad Hicronymum Cardanum, exercit. l. p. 1. 2. Ad iudicium itaque, seu *de rebus criticis*, merito refertur subtilitas; cuius quippe est, in intimis rerum penetrare recessus, & ea detegere, quae aliorum oculos mentis fugiunt. In se itaque spectata subtilitas in omnibus quidem scientiis, praesertim & in theologia, vsum insignem praebet, siue nullo vitio sit infecta, ac sapientia moderatrix accedat, laudanda maximopere, & inter praestantissima naturae munera referenda. Sed non semper ita est comparata. Saepissime enim, qui vel maxime ingenii subtilitate praediti sunt, ad res inanes, minutas, frivolas prolabantur, summamque gloriam ex eo captant, si quid in iis se detexisse, putant, quod aliorum perspicaciam fugit, similique ratione cum in rebus theologicis se gerant, non possunt non ipsimet plus damni inde referre, quam utilitatis; quemadmodum & vicissim theologorum ordini dedecus potius, quam ornamentum adferunt. Documento esse possunt scholastici doctores, quorum subtilitatem nemo non miratur, ineptias vero nemo non ridet & detestatur. Atque horum sane exemplo patet, quod & ratio euincit, & experientia docet, summam subtilitatem saepe summam esse stultitiam, subtilitatemque, nisi sapientiam modestamque comitem habeat, in studio theologico sapientius plus nocere, quam prodesse.

§. V. Ingenii vsus in scripturae sacrae interpretatione (ad quam tamen & iudicium vel maxime concurrat) sese ostendit, cum apta & rerum, de quibus agitur, & personarum, qui verba faciunt, & adfectuum, qui ad loquendum agit scribendum eos impulerunt, circumstantiarum denique omnium repraesentatio, vtramque in ea faciat paginam. Plurimum etiam ingenium confert, ad animi notiones perspicue, distincte, ordinate proferendas; ipsamque adeo eloquentiam, quae insignem vsum praebet, siue sermones ad populum habendi, siue ex cathedra alii erudiendi, siue alia doctoris in ecclesia munera administranda sint. *

* In

* In ingenio, speciatim sic dicto, imaginationis vim maxime sese exferere, supra obſervauimus. Hinc & poetis quandoque *κατ' ἔξω*, ingenium tribuitur, quod hi ſunt *ἐκφραστῆται*, id eſt, imaginandi vi prae ceteris polleant. Vnde & patet, ad quacumque litterarum ſtudia eiusmodi vis ingenii requiratur. Quod diximus, in interpretatione ſcripturae ſacrae, immo & quorumlibet aliorum auctorum, eam admodum neceſſariam eſſe, nemo, niſi harum rerum plane rudis, negauerit. In mentem ſcilicet auctoris iſe demum quam rectiſſime penetrabit, qui cum, qua adfectus, qua circumſtantias omnes ita ſibi repraeſentauerit, vt velut eius loco verba faciat, ipſeque mentem eius exprimat. Quod tum in aliis, tum maxime eiusmodi ſcriptis, quae ex certo quodam adfectu fluxerunt, ita ſe habere, res, puto, ipſa docet. Hoc vero citra controuerſiam imaginationis opus eſt. In eloquentia porro, aequae ac poeſi, imaginandi vim vtramque facere paginam, nemo neſcit. Eloquentiae autem vſus non modo in ſermonibus ſacris, qui ad populum ſunt habendi, ſed in aliis quoque paſtoralis muneris functionibus, quotidie conſpicitur. Intelligenda haec omnia ſunt de ingenio & imaginatione, per iudicium temperata, & cui nec ſapientia directrix ac moderatrix deſit. Ceteroquin

enim, qui viua nimis imaginatione polleat, facile extra limites ſeruntur, rectiusque a ſtudio theologico arcentur. Etenim, ſi aliae quaedam cauſae accedant, ad enthuſiaſinum, & fanaticiſinum, proni ſunt, & in varia *παράφρασις* praecipites ruunt; turbantque adeo magis, quam iuuant, eccleſiam. Quod ſi etiam hoc non contingat, eloquentia tamen ſubinde quadam turgida, plusque vanitatis, & oſtentationis, quam ſolidae cruditionis habente, & ſe ipſos, & doctrinam, imunuſque ſacrum, omnium ludibrio, ſaltem prudentiorum contentui, exponunt ſequē theatro, quam ſuggeſtui, aptiores, demonſtrant. Quo autem maiori ſaepe homines plebei, qui cuiusmodi eloquentiae vmbra, vanaque ſpecie, facile capiuntur, perque eam in omnem verſantur partem, iſtos oratores proſequentur admiratione & veneratione; eo grauiora & eccleſiae, & rei publicae interunt damna, auctoritate iſta, quam ita ſibi compararunt, & imperio demagogico, ad omnia, quae ambitio, aut alia quaedam male ſana cupiditas ſuadet, turpiter abutentes. Optandum itaque omnino, vt procul ab hiſce ſaceris abſint, qui ingenio ſuo nimis indulgent, nec imaginationi iniicere ſtrenum, eamque intra iuſtos coercere didicerunt terminos.

§. VI. *Memoriae* vero neceſſitas inde patet, quod ſine linguarum, latinae, graecae, ebraeae, aliarumque, itemque hiftoriarum, ciuiliſ, eccleſiaſticae, litterariae, notitia, proſicere in theologia non liceat. Quae, vt & alia quam plurima, quae theologum ſcire decet, cum memoriae vſu maximam partem abſoluantur, quantum ea praefidium adferat, palam eſt.*

* *Memoriae*, inquit DAN. GEORG. MORHOFIVS, quantum diſciplinatum apprehenſione viſ ſit, quantum in omni vna genere vſus, nemo ignorat. Illa enim promiſcua omnis ſcientiae eſt, ac niſi illa bene conſtituta ſit, materiamque iudicio ſubmiſtret, quam ſubigat, diſſenſet, ordinet, ſeruet omnia erunt, & inania, ceteraque

animi dotes claudicabunt. Qui ciuilibus ac diuinis ſtudiis, qui etiam naturalibus animi aſpectu cauere, memoria opus habent, vt totum illud diſciplinatum paſſiſſimum la- tiſſimum animo comprehendant; polyhiſt. liter. l. II. c. VI. p. 359. Recte quidem. Sed niſi iudicium & ingenium cum memoria coniunctum fuerit, & ſapientiae di-

rectio quaedam accesserit, haec parum proderit. Sunt enim eiusmodi homines, qui memoria praestant, sed reliquis facultatibus ingenii destituuntur, illis similes, qui diuitias possident, quibus vt nesciunt. Apud homines imperitos etuditionis laudem quandoque consequuntur, sed non apud veros harum rerum existimatores.

§. VII. Cum in hisce omnibus diuersi dentur gradus, non quidem necesse est, vt summus excellentissimusque semper adsit. Namque &, qui mediocri iudicio, & ingenio, & memoria praeditus est, eo usque proficere potest, vt munere quodam cum aliorum fructu fungatur. Immo, cum ipsorum munerum ecclesiasticorum magna sit varietas, ipsa donorum, quae hinc oritur, diuersitas opportune quandoque accidit; ne desint, qui singulis, prout ecclesiae utilitas postulat, praefici queant.

* Qui in minoribus, seu tenuioribus officiis constituti sunt, si modo iis recte fungantur, non minus ecclesiae commoda promouere possunt, quam, qui magnis dignitatibus, titulisque honorum iugent. Immo illorum vt vtilior ecclesiae, ita Deo quoque gratiores, quam horum, est opera. Interim, qui ingenio & doctrina aliis praestant, minora eiusmodi, & tenuiora munera, vt pote longe infra merita sua posita, aspernantur. Multis itaque, iisque maxime necessariis, ministris ecclesiae carendum esset, si, quae medii ordinis sunt, aut ab infimo etiam non multum distant, ingenia a studio theologico prorsus arceantur. Accedit, quod subinde eiusmodi homines probitate, fidelitate, diligentia, aliisque virtutibus, ingenii defectum compensent. Miranda hinc in tanta donorum naturalium & spiritualium diuersitate, prouida Numinis cura & benignitas conspicitur, quae omnibus ecclesiae necessitatibus hac ratione sapientissime consulit; conf. *Eph. IV. 12. 16. Col. II. 19.* Possunt hic etiam quoddammodo referri verba Pauli: *in magna domo non tantum sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea, ac testacea; & alia quidem ad decus, alia ad dedecus. Si quis igitur sse ab his expurgauerit, erit*

Ad theologiam quod attinet, cum nulla eius pars sit, quae non inligne iudicium postulet, ad omnes aequae inepti erunt. Non equidem ecclesiae valde nocent, nec tamen etiam multum profunt, iungenda, & expendenda, quae de memoria differit *DIDOR. TVLDENVS, de cognitione sui, l. III. c. V. p. 283. seqq.*

vas ad decus, sanctificatum, & ad commodatum vsibus domini, & ad omne opus bonum comparatum, 2. Tim. II, 20. 21. Ecclesiam namque cum magna domo confert, in qua varia ad usum oeconomicum sint vasa. Vasa autem haec tum ratione materiae considerari possunt, tum ratione vsus. Ratione vsus si spectentur, quaedam ad decus, quaedam ad dedecus comparata sunt. Per ea itaque, quae ad decus comparata sunt, homines probos intelligit, verosque christianos; vt per ea quae ad dedecus sunt comparata, improbos, & hypocritas, qui veris christianis interdum sunt immixti. Iam, licet etiam ratione materiae vasa differant; nihil tamen obstat, quo minus omnia sint comparata ad decus; adeoque & ratione donorum, & munerum, & actionum, discrimen aliquod inter veros christianos intercedere potest, vt nihilofecius omnes Deo aequae grati sint. Verum quidem est, quod unus idemque homo certo respectu ad vasa aurea, argentea, ceteraque referri queat; potest tamen etiam de diuersis hominibus idem intelligi, & quin intelligendum sit, nullus fere dubito. Rursus, licet apostolus generatim de omnibus christianis loquatur; speciatim tamen hoc de variis ministro-

ministrorum verbi diuini ordinibus, munibus atque donis accipi potest. Ita certe CLAVD. ESPENCAEVS: *Ex eadem quoque diuersitate materiae graduum in ecclesia diuersitas attenditur superiorum & inferiorum; comment. in 2. Tim. II, 29. p. 55.* vbi & fusillime, adductis cum primis veterum diuersis explanationibus, de hoc loco disserit. Sit itaque discrimen inter vasa intuitu materiae, sint diuersa hominum ingenia, modo omnia ad decus ecclesiae sint comparata, Deoque adeo, seu supremo domino, placeant; quod quidem fieri potest, si quis se ab omnibus, quae Deo displicent, purgauerit, vt idem apostolus monet. Eodem modo in ecclesia se res habet, vt hoc adhuc addam, ac in re publica, in qua medicorum non minus, quam praestantissimorum ingeniorum,

usus est; quod praeclare PLATO docet, eadem fere, qua Paulus, similitudine istud illustrans: *Ἐὰν μὲν γὰρ δι' πάρας δι' ἐν τῇ πόλει ἕκαστοι εἶναι τὸ θεῖον κλῆρον, θεοὶ μὲν οὐκ ἔσονται ἀλλ' οὐκ ἔσονται ἐν τῇ πόλει συνέκτιστοι αὐτοῖς, διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνῃ. θεοὶ δ' ἐκείνων, ἄγροντες εὐθὺς οὐκ ἔσονται, ἀλλὰ τὰς τῶν ἀλλοτρίων τοῖς τοῖς ἀλλοτρίοις διμυροῦσι.* Quae IOAN. SERRANVS ita transfert: *Estis nimirum omnes, qui in ciuitate versimini, tamquam fratres; sed cum Deus formaret eos vestrum, qui ad imperandum idonei sunt, aurum in eorum generatione ipsis admiscuit, idcirco pretiosissimi sunt: is autem qui ad auxilium imperantibus ferendum idonei essent futuri, argentum; & agricolis & ceteris opificibus ferrum & aes; lib. III. de republ. p. m. 415. add. GVIL. BVDAEVS, de studio instituendo, c. XXI. p. 28.*

§. VIII. Prudentiae itaque ratio postulat, vt quis se ipsum diligenter exploret, aut ab aliis explorari non detrectet, quid valeant humeri, quid ferre recusent. * Eiusmodi enim defectu si quis laboret, qui cum ad litterarum studia plane ineptum reddat; hoc demum superest, vt alias rerum suarum ineat rationes. ** Contingere vero etiam potest, vt, licet quis ad theologiam non sit aptus, nihil tamen obstat, quo minus aliud litterarum studiorumque genus eligat; quod si faciat, recte rebus suis consulat. ***

* De explorationis necessitate dubitari nequit. Multa autem cum saepius obstitent, quo minus quis se ipse explorare queat; aliorum omnino adhibenda opera, expendendumque consilium, modo & ipsi ad hoc sint idonei. Recte DAN. GEORG. MORHOEVS: *Felices vocabant eos Stoici, qui nossent, quo genio vterentur, ac iudicarent dicebantur, quibus bonus obtigerat genius. Verum cum ea solertia pauci sint, vt suum deprehendere ipsi ingenium possint; nam certe aliquid vulgari ingenio maius est illi, quo pauci fruuntur, qui se ipsum satis explorare possint, ac plerumque comparatione ad alios instituta, bonique praeceptoris ope, id addiscunt. Nobis enim obfistit Quarta, & insita quaedam de rebus nostris opinio, quae*

mentis illud lumen in nobis non raro extinguit. Aliorum ergo consilia & iudicia incorrupta sequi oportet &c. polyhist. litter. I. II. c. I. p. 350. Optandum itaque esset, vt, quemadmodum PLATO in republica proxenetas inquirendis & probandis ingeniis necessarios esse duxit, in Theaeteto, p. 542. ita in publicis litterarum domiciliis constituerentur, qui iuuenum ingenia accurate explorarent, illosque, quodnam quisque studiorum debeat ingredi iter, edocerent. Atheniensem morem, adolescentium patientiam percontandi, huc comparatum fuisse, nonnulli existimant; vnde forte consuetudo, in plerisque Europae academii recepta, iuuenes iniciandi, turpissimo abusu foedata, profluxit. Quid

quid eius sit, philosophos quosdam neminem olim in disciplinam suam, nisi explorata prius eius indole, recepiſſe, conſtat; quod de Pythagora diſerte A. GELLIVS docet, *noſt. Atticar. l. I. c. IX.* Pluribus haec ipſemet perſequutus ſum in *diſſert. de cultura ingenii, c. II. §. XII.* Quæri vero etiam poſſet, quo pacto exploratio ingenii inſtituenda? Hoc enim vel maxime eos ſcire decet, qui ſua aut aliorum explorare ingenia cupiunt. Sed & hac de re, quantum ſatis, a me dictum *diſſert. cit. cap. III. §. XIII.* Hoc certum, non quemlibet ad hanc explorationem inſtituendam aptum eſſe. Vnde, ſi vel maxime ſummi imperantes lege ſanciant, vt talis exploratio inſtituatur, quod noſtra ætate factum nouimus; res tamen feliciter non procedet, niſi viri harum rerum peritiſſimi ad hanc explorationem admittantur.

Quædam enim ingenia ad litterarum ſtudia prorsus inepta eſſe, ſupra obſeruauimus, ad §. IV. quæ adeo merito ab iis remouentur.

§. IX. Nec tamen illud prætermittendum, quod defectus omnium harum facultatum corrigi quandoque & emendari queant. Non ergo ſtatim abiiciendum eſt animus, ſed tentandum prius, an, quod natura denegauit, reddere vteumq; diligentia valeat. Exercitatio autem vtramque hic facit paginam, qua, ſi continua ſit, ea effici poſſunt, quæ ſpem opinionemq; mortalium multum ſuperant.*

* Varia equidem viri docti excogitant, vt defectibus ingenii medelam adſciuerent; eſtque ingens librorum, huc ſpectantium, numerus, quos operoſe recentet DAN. GEORG. MURHOFIVS, polybiſt. *litterar. l. II. c. III.* vbi de facultatum animi ſubſidiis generatim agit, & c. IV. vbi de ſubſidiis dirigendi iudicii diſſert, denique & c. VI. vbi de memoriae ſubſidiis verba facit. Sed, ſi dicendum, quod res eſt, multa in his vanſa, inepta, ad oſtentionem potius, quam vſum, comparata. Mea ſententia, exercitatio vtramque hic facit paginam, quæ interdum ad miranda & ſtupenda efficit. Niſi ſane tam difficile eſt, quod non exercitatione obtine-

*** Quæmadmodum rurſus ingenia, ſi non ad hoc, at tamen ad aliud genus ſtudioſiorum apta eſſe, itidem ad §. IV. huius capitis docuimus. Quæri adhuc poſſet, ſi quis iam ſtudio theologicæ ſe conſecrauerit, & tum demum eiusmodi ingenii defectum deprehendat, an aliud eligere aut vitæ, aut ſtudioſiorum genus, ſas ſit? Ego, ſas eſſe, non dubito, ſi defectus eiusmodi ſit, qui obſtet, quo minus ſinis ſtudii theologiæ obtineri queat. Ceteroquin vero, ſi quis ſemel ſtudium theologicum amplexus ſit, non temere id iterum deferendum eſſe, lubens fateor; quod & pluribus cuius ANDR. GERH. HYPERTVS, quem ſupra iam laudauimus, in libro, *de ſacrarum litterarum ſtudiis non deferendis*, cui iungatur diſſertatio: *vtum ſtudioſus theologiæ ſalua conſcientia theologiæ ſtudium deferere, & iuris prudentiæ aut medicinae ſe conſecrare poſſit?* quæ exſtat in IO. FRIDER. MAYERI *muſico miniſtri eccleſiæ, part. I. c. I. p. 15. ſeqq.*

ri queat. Nihil eſt tam difficile & arduum, inquit SENECA, quod non humana mens vincat, & in familiaritatem perducit adſidua meditatio; nullique ſunt tam ſeri & ſui iuris adſeſſus, vt non diſciplina perdomentur. Quodcumque ſibi imperauit animus, obtinuit. Quidam, ne vquam riderent, conſecuti ſunt, vino quidam, alii venere, quidam omni humore interdixere corporibus. Alius contentus breui ſomno, vigiliam indefinibilem extendit; didicerunt tenuiſſimis & aduerſis ſunibus currere, & ingentia, vique humanis toleranda viribus onera portare, & in immenſam altitudinem mergi, & ſine ulla reſpiranda vice perpeti maria; l. II. de ira, c. XII. p.

m. 57. Ipse quoque hoc agnoscit MOR-
HOFIVS, quando, in *bis mediis*, inquit,
exercitatio recte ordinata praeceptum sibi
locum vindicat. Ex ea enim habitus for-
matur. Recte idem addit: Est vero & in
illa prudentia quaedam observanda, ut at-
temperetur ingenio & finibus, ac recto ordi-
ne instituat &c. loc. cit. c. III. p. 368. Si
quaeras, quanam istae exercitationes sint?
iudicium quidem emendari atque corrigi
potest per diligentem, saepiusque repe-
ritam, analysin eiusmodi librorum, qui ar-
gumentum tractant, ad quod recte perci-
piendum & digerendum iudicii vis requi-
ritur. Nec abs re fuerit, saepe ad quaes-
tiones, huc comparatas, respondere, quod
tum demum rite procedet, si utamur ma-
gistro vel praeceptore, qui eiusmodi quaes-

§. X. Characteres ingenii ad theologiam apti, sunt; * si quis, spretis
minutiis, magna, sublimia, excelsa confectetur; ** ingenti porro desiderio,
veritatem ubique pernoscenti, flagret; *** cognitam denique serio ample-
ctatur, eamque reliquis omnibus huius vitae bonis praeferat. * Qui tamen
intellectui ita vindicandi sunt, ut ex voluntatis dispositione praecipue ori-
ginem trahant. **

* Si scilicet reliqua, quae ad littera-
rum studia rite tractanda requiruntur, iam
adint, & haec insuper, de quibus hic lo-
quimur, & quae, ut diximus, maximam
partem a voluntatis dispositione pendent,
accedant; tum quis prae reliquis, qua do-
na haecce naturalia, ad theologiam aptus
censetur.

** Contingere posse, ut quis per na-
turam iudicio polleat, sed, ut per consue-
tudinem, aliasque causas, rebus friuolis,
minutis, & inanibus, ita adhaereat, ut
ad grauiora, & quae momentum aliquid
trahunt, plane ineptus euadat, supra iam
ad §. IV. observauimus. Ab his itaque
longe diuersi sunt, qui, sano, sobrioque ju-
dicio praediti, duce insuper sapientia, ma-
gna, sublimia, excelsa, qualia diuina om-
nia, in se spectata, sunt, confectantur.
Et tales quidem oportere esse, qui theolo-

gias proponat, & deinceps, ubi rem acu
tetigimus, aut forte aberrauimus, osten-
dat. Disputationes quoque academicas,
si recte instituantur, plurimum huc con-
ferre, nemo dubitauerit. Ingenium, spe-
ciatim sic dictum, excitabitur, perficitur-
que, diligenti librorum, in quibus viu-
dae imaginationis vis se prodit, uti orato-
rum, & poetarum, sunt monumenta, le-
ctione, tum vero imitatione, & saepius
iterata compositione. Memoriae deni-
que succurremus recitationibus frequen-
tibus eorum, quae eidem mandauimus;
quamquam ipse ordo, methodusque, in
quorumlibet argumentorum pertractatio-
ne, eam plurimum iuuet. Haec si quis
obseruet, quod operae sit pretium, se se-
cisse, deprehendet.

giac operam nauant, nemo dubitauerit,
nisi qui, quid theologia sit, & quod circa
res, ad hominum salutem aeternam spe-
ctantes, versetur, ignorauerit. Et recte
sane inter praestantis ingenii (quale & ad
theologiae studium requiritur) signa DIO-
DOR. TULDENVVS insum ad res sublimes
instinctum refert, immo primo loco col-
locat, idque hunc in modum explicat: Sic
in philosophia videbis paucas selectasque
mentes collineare ad Dei ac naturae con-
templationem, ad rei publicae morumque
compositionem; degeneres vero & plures cu-
uiliuinculis, inenodabilibusque quaestio-
nibus, quae magis ad verborum certamen,
quam examen rerum spectant, scabere curio-
sitate suam. In Historia vero cernere est,
generosa ingenia persequi diuturnorumque
illustria documenta, & consiliorum
astus; ubi viliiores mentes ad otiosos modo

antiquitatis ritus, aut aptas mulcendis auribus fabulas adhaerescunt. Ex iurisprudentia quoque eximia indoles ea potissimum haurit, quae perpetuae aequitatis, & salutaris prudentiae plurimum habent; at sceleratae mentes ea inprimis excerpunt, quae opportuna calumnias; otiosae leuesque, ea, quae philologiam redolent; curiosae & ambitiosae, ea, quae maximis ambiguitatibus in omnes distrabuntur sententias. Maximum quodque ingenium

*Odit difficiles habere nugas;
Nam stilius labor est ineptiarum.*

Nam apud illos aevi consensu iam comprobatos, quorum monumentis propagata ad nos eruditio est, vix exempla inueneris operosarum de nihili rebus quacstionum &c. de cognitione sui, l. III. c. III. p. m. 273. Atque haec cum generatim de litterarum studiis verissima sint; multo magis in theologia ita se habent, sublimia, magna, excelsa, hoc est, ad nostram aliorumque salutem spectantia, in ea consecretanda esse; eosque, qui eiusmodi ingenio praediti sunt, ut talia tantum quaerant, prae omnibus aliis verum, ad quem hocce studiorum genus ducit, finem consequi posse.

*** Si GALENVS in adolescente, rite in litterarum studiis profecturo, cum primis veritatis requirit amorem; de *constit. art. c. VI.* quanto rectius idem a theologiae cultore exigitur? Si quis in grammaticis, criticis, physicis, aliisque humanae eruditionis partibus, errorem pro veritate amplectatur; non aliud fere inde refert incommodum, quam, ut aliorum experia-
tur censuras, existimationique eius forte inde labes quaedam adspersatur. Maior-
tis equidem momenti est, si quis in iis er-
ret, quae, de vita componenda, aut re
publica administranda, recta ratio praeci-
pit. Sed, si quis in iis, de quibus doctrina christiana, seu theologia nos erudit, a

recto discedat tramite, & errore in trans-
versum agatur; periculo is, aeternam
amittendi salutem, quae pluris, quam to-
tius mundi possessio, nobis esse debet, se
exponit. Inter homines interim, intuitu
ingenii quotidie hocce discrimen depre-
henditur, quod eam magnam nifu impetu-
que ad veritatem, ubique pernoscendam,
ferantur; eo, quod eam suo recte metiri
pretio didicerunt; cum alii contra nulla
de re minus, quam de veritate, sint solli-
citi, animi leuitatem hoc ipso prodentes,
sed & quam parum ad grauiora apti sint
studia, demonstrantes.

* Hoc inde rursus prouenit, si verita-
tis, praesertim in diuinis, pretium rite ae-
stimare sciamus. Inde enim amor qui-
dam in nobis excitatur, atque adiectus,
quo, quae semel recte agnouimus, ample-
ctimur, & retinere studemus. Hinc &
quandoque zelus quidam oritur, ad pro-
pugnandam ac defendendam veritatem
acriter nos impellens. Qui quidem amor
veritatis, indeque ortus zelus, ut in theo-
logiae cumprimis studio & necessarius
est, & magnam laudem promeretur; ita
cautione tamen simul & circumspectione
opus est, ne vana veritatis hic nos decipi-
at species, neuè limites, quos prudentia
constituit, transiliamus. Tum enim plus
damni, quam emolumenti, ecclesia hinc
percipiet. Quod autem pauci ita compa-
rati sint, tum a leuitate quadam itidem,
tum & ab ignorantia, subinde vero & ab
ignauia, similibusque causis, deriuandum
est.

** Ex iis, quae huc vsque diximus,
hoc abunde intelligitur. Confirmatur si-
mul inde, quod supra monuimus, in va-
rietate ingeniorum diiudicanda, ad volun-
tatis dispositionem, & hinc ortum ad-
fectuum moderamen, vel maxime attenden-
dum esse.

§. XI. Nimirum & in voluntate dona quaedam naturalia, seu virtutes, conspiciuntur, quae ad litterarum, theologiae cum primis, tractationem, ex voto instituendam, plurimum conferunt; *constantia* scilicet, *laborum patientia*, *fortitudo*, & quae aliae sunt eiusdem generis. * Hisce enim, quae utique per naturam nonnullis insunt, concurrente cum primis corporis constitutione, seu temperamento, litterarum studia egregie promoueri, constat; sique, per gratiam Numinis, quae noxia in iis sunt, remoueantur, quidem eas prodesse, negari nequit. ** Referre huc etiam licet *instinctum* quendam, seu impulsum singularem ad certum studiorum genus; in quo prouida Numinis cura, res mortalium sapientissime dispensans, vel maxime sese exferre solet ***

* Immo ipse ille veritatis amor, quem antea, ceu characterem ingenii ad theologiam apti, commendauimus, huc vel maxime spectat. Generatim enim consideratus in quibusdam per naturae conditionem, aut per causas certe naturales, conspicitur; etsi longe eminentiori modo in illis sit, qui a spiritu sancto luce diuina sunt collustrati. Pertinet huc etiam quaecumque istud adfectuum regimen, ad quod naturae vires interdum eo vsque sufficiunt, ne prorsus exorbitent, modumque excedant; sine quo neminem in quocumque litterarum genere rite proficere posse, recte viris doctis, harumque rerum peritis, obseruatum est. Mox enim attentionem, quam litterarum tractatio requirit, impediunt; mox nebulis intellectum replent, quo minus, quid verum, quid falsum, quid utile, quid noxium sit, perspicere valeat; mox animum frangunt, & ad labores tolerandos ineptum reddunt; mox alia ratione a recto tramite nuferos mortales abducunt. Recte 10. EVNGERVS: *Si hanc commotionem & imperum a ciuibz abesse voluit phil. s. phus Pl. ito; quanto magis abierit a christianis, & humanioribus studiis dedicatis hominibus? Nec enim illi turbidis motibus agitari debent, perum ab omni seruiore longissime sequestratam rationem habere; de pueror. disciplina & recta instruit.*

• XVI. Longe autem rectius utique hocce

moderamen adfectuum procedit, si vires gratiae accesserint; qua de re alibi.

** Virtutum istarum naturalium vt egregius plane in litterarum studijs vsus est; ita & iisdem homines nondum regniti, vitiisque dediti, grauissime, ad suam, aliorumque, perniciem, abutuntur. Omnia enim ista naturae munera ita comparata sunt, vt, pro diuersa iis vntium indole ac statu, aut noxia, aut salutaria euadere queant. Salutaria autem tum demum erunt, si in regenitis, per Numinis gratiam, a vitiorum, quae cum iis coniuncta sunt, fordibus, purgentur, & riae ex sapientiae diuinae praescripto dirigantur, & hac ratione velut sanctificentur. Quo ipso tamen spiritualia potius, quam naturalia, dicenda erunt; vt deinceps §. XIII. ostendemus.

*** Instinctus iste est motus quidam ac inclinatio voluntatis, & ex variis quidem causis oriri potest; vt tamen diuina hic neutiquam prorsus remouenda sit prouidentia. Haec enim cum in iis, quae ad ecclesiam & rem publicam spectant, quam luculentissime conspiciatur, ad vtriusque autem fata dispensanda viri, ingenio & doctrina praestantes, plurimum conferant; dubitare non licet, quin Deus eos, quibus in hisce, ad opera sua peragenda, ceu instrumentis, vt decreuit, ad eiusmodi vitae & studiorum genus amplectendum ex-

citet,

in scriptis ecclesiae. p. 29. seqq. vbi & instinctus cum, inter signa internae vocationis re-
 ile, seu inclinatio ad studium theologi- fertur.

§. XII. Corporis denique non seponenda prorsus est consideratio. Eius enim si laboribus, quos litterarum studia requirunt, non sufficiant vires; sique cum aduersa valetudine nunquam non sit consiliandum; non feliciter, quae nobis proposuimus, procedent. * Externa illa, quae ingens saepe inter homines constituere discrimen videntur, diuitiae, paupertas, nobilitas, status plebeius, magna quidem interdum, longeque grauissima impedimenta adferunt, quo minus finis studii theologici rite obtineatur; subinde tamen etiam, si prudens directio accedat, ad eundem consequendum, adiumentum aliquod, atque praesidium, adferunt. **

* Vt ergo pro ingenti Numinis beneficio reputandum, si corporis ea sit conditio, quae laboribus, in litterarum studiis, exantlandis sufficiat; ita, ne intemperantia, aut adfectibus, modum excedentibus, aliaque ratione, corporis vires perdamus, sanitateque profligata, variisque morborum generibus acceleratis, ecclesiam, & rem publicam, commodis, quae ad vitramque a nobis redundare poterant, priuemus, omni studio a nobis est elaborandum. Quae vero ratio sit, sanitatem corporis conferuandi, aut amissam recuperandi, a medicae artis magistris, *dedicata litteratorum* praecipientibus, discendum est. Corporis interim ita gerenda est cura, ne inde anima damnum aliquod accipiat, monente Paulo, *Rom. XIII, 14.*

** Sunt, qui pauperes omnino a litterarum studiis arcant; eo, quod sumtibus, qui iis impendendi sunt, pares non sint. Librorum infinitam multitudinem obuiant, sine quibus ad eruditionem solidam hodie nemini aditus pateat, quique haud exiguo plerumque comparentur pretio. Nec datum iis esse, diu in scholis, aut academiiis, ab ore praeceptorum pendere, aut exteras adire gentes, & quae alia sunt eiusdem generis. At, si dicendum, quod res est, longe plura diuitibus obstant, quo minus ad veram eruditionem, quae spiritus sancti opus est, perueniant, quam pau-

peribus. Opes enim animum plerumque corrumpunt, & ad ignauiam, luxuriam, voluptatem inuitant; quibus laqueis qui semel irretiti sunt, difficulter inde se expediunt. *Multis, inquit SENECA, ad philosophandum obstitere diuitiae; paupertas expedita est, secuta est; epist. XVII, p. 62.* Paupertas acrioribus stimulis animum concitat, vt labori non parcat, sed indefesso studio quaeuis subeat. Paupertas excitat artes, secundum illud THEOCRITI:

Αντὶ τῆς ἀπορίας, μὴν τὰς τέχνας ἐγείρει idyll.

XXII. v. 8. ET ISIDORVS paupertatem vocat *πρώτην ἐκταύσεως καὶ τῆς τέχνης ματρὶν, omnis scientiae & artis matrem, lib. II. ep. CXVIII.* paupertas vel inuitum sobrium & frugalem esse iubet, viamque ad voluptates intercludens, animum ad litterarum tractanda studia aptum reddit. Hinc eleganter iterum SENECA: *Si vis vacare animo, aut pauper sis, oportet, aut pauperi similis. Non potest studium salutare fieri, sine frugalitatis cura; frugalitas autem paupertas voluntaria est; l. c.* Cum ergo generatim pauperes, in litterarum studiis tractandis, paucioribus leuioribusque circumsepti sint impedimentis, quam diuites; quid de theologia dicemus? Nimirum sententiam ipse iam pronuntiauit seruator, *diuitibus, difficulter diuitem in regnum caelorum intraturum, adferens; immo addens: facilius est, camelum per foramen acus*

transire; quam diuitem in regnum Dei intrare; Matth. XIX, 23. 24. Qui autem ipsemet in regnum caelorum non intrat, quomodo aliis viam ad illud monstrabit? quod theologi esse, constat. Quod si tamen diuites omnia ista, quae a recto tramite eos retrahunt, perumpant vincula, vt spretis caducis, diuina & aeterna serio amplectantur, adeoque, vt cum SENECA loquar, *pauperibus similes* fiant; opes sane, quas possident, plurima illis adferre commodi possunt, nec vllum est dubium, quin felicius in litterarum studiis progredi, & sublimius eruditionis fastigium, si cetera quoque, quae ad hoc requiruntur, adsint, attingere queant, quam pauperes. Quod de diuitibus diximus, id etiam de illis, qui generis antiquitate, nobilitateque aliis praestant, observandum. Sunt vtique ex illis haud pauci, qui se ordini addixerunt sacro, immo qui &, scriptis editis, sui memoriam ad posteros propagarunt; quos KEINH. HENR. ROLLIVS, in *bibliotheca nobilium theologorum historico-theologica selecta*, recenset. Longe maiorem tamen illorum in romana, quam nostra ecclesia, esse numerum, non mirabitur, qui cogitauerit, in illa diuitias, honores, potentiam, &, quidquid prauis hominum cupi-

ditibus placere potest, se illis offerre, qui sacro ecclesiasticoue ordini sua non dubitant dare nomina; cum apud nos haec omnia longe aliter se habeant. Quod si insuper ea spectentur, quae vero, diuinitusque illuminato theologo propria sunt, vt vita quoque, moribusque, se genuinum Christi seruatoris discipulum demonstret; paucos ex nobilium ordine, qui hocce nomine digni sint, inuenimus. Eiusque rei causam in ipsa haud raro deprehendemus generis nobilitate & praestantia, quae plurimos impedit, quo minus, ex sublimi isto, quem se tenere putant, dignitatis gradu, ad *καρποτητα* illam, sine qua christianae vitae ratio sibi non constat, descendant. Idque & Paulus apostolus confirmat, quando, *ὁ πολλὸς δουλεύει ὁ πολλὸς ἐργεῖται*, vocationem, diuinitus sibi oblatam, accepisse, pronuntiat *1. Cor. I, 26*. Nec tamen de omnibus hoc dici potest, vt nec apostolus hoc adserit, quod diuinam istam adspersentur vocationem. Si qui ergo ita comparati sunt, vt Christi doctrinam serio amplectantur; tum generis nobilitas non tantum non obstat, quo minus doctorum in ecclesia fungantur munere, sed interdum etiam praesidium aliquod adieret, vt eo rectius ecclesiae promouere commoda queant.

§ XIII. Ad dona haecce *naturalia*, de quibus haecenus dictum, accedere debent *spiritualia*, quae vtramque hic paginam faciunt; per quae etiam naturalia sanctificanda, & ad legitimum salutaremque vsum dirigenda sunt.

* Sunt nimirum *spiritualia* bonae duplicis generis. Quaedam *κατ' ἐξῆς*, ita dicuntur, quoniam a spiritus sancti operatione proficiuntur; vt omnia ea, quae cum illuminatione ex conuersione hominis fluunt, vel exinde originem trahunt. Alia vero, in se spectata, sunt naturalia, sed, prout in hominibus regentis, per spi-

ritus sancti gratiam, ab adhaerentibus vitiis purgantur, ad sapientiae diuinae praescriptum diriguntur, & ita sanctificantur, iisdem *spiritualia* vocari possunt. Naturalia autem dona quaeuis eiusmodi purificatione, & sanctificatione, opus habere, si iis rite vti velimus, sique Deo placere debeant, supra iam ad §. XI. obseruauimus.

§ XIV. Enimuero, cum christianus quis prius esse debeat, quam theologus euadere queat; eorum quoque donorum, quae omnibus vera fide praec-

praeditis communia sunt, qui ad thelogiam accedit, particeps esse merito creditur. * In quibus augendis & amplificandis dum industriam omnem studiumque collocat, aptior inde indies redditur, ad media ea rite vsurpanda, quibus finem studii theologici consequi licet. *

* Recte & praeclare LVD. ELLIES DV PIN, quamvis ecclesiae romanae sacris additus, prima, inquit, regula, quam in educatione puerorum, studio theologico destinatorum, praescribere sibi debent, haec est, ut pectora eorum ad bonum emolliantur, mores formentur & emendentur, verique christiani efficiantur; hoc est fundamentum, cui theologicum aedificium superstruendum est; ita nempe institui debent, ut bonos prius christianos, quam theologos sese exhibeant; in metodo studii theol. recte instituendi, c. V. p. 91. Sed ex nostratibus potius audire iuvat AVGVST. HERM. FRANKIVM, optimum pericissimumque in hisce magistrum & doctorem. De christianismo enim studiosi theologiae verba faciens, primum, inquit, hoc & praecipuum in studio theologiae requiritur, ut animus eius sit rectus in conspectu Dei. Hoc porro ita explicat: Cumque nondum anima cuiusque in eo sit statu, ut alte iam fodisci dici queat, & fundamenta supra petram statuisse; hoc tamen ab unoquoque requiritur, ut eorum in numero vere sit, qui Deum recto ac sincero animo quaerunt, & in Christo alte radicari, superstrui atque confirmari, seria mentis contentione student; in idea studiosi theologiae, p. 31. 32. Atque ita profectores se habet. Si christianus nondum sit, hoc est, ea mentis indole praeditus, quae verum christianum demonstrat, aut id sibi datum non credit, ut talis fiat; nullos omnino in theologia sibi promittere potest progressus. Theologiae enim studium cum ad incrementum cognitionis spiritualis, seu illuminationis, sapientiae, aliorumque donorum spiritualium comparatum sit; ipsum iam principium, seu radix, quae flores emittat, adesse debet. De eo quippe

quod nondum existit, dicere nequeo, quod crescat, aut augeatur, vel omnino, quod crescere atque augeri queat. Ipsa, praeterea natura indolesque theologiae hoc requirit. Versatur namque circa ea, quae invisibilia sunt, quae sunt spiritus Dei, de quibus Paulus adserit, quod homo *invisibilis animalis*, quales omnes sunt, qui christiani non sunt, quantumvis ingenio & humana eruditione praestantes, ea non recipiat, immo, quod *stultitia ei sunt*, & non possit ea cognoscere, ea quidem ratione, qua cognosci debebant, 2. Cor. II, 14. Veritatis porro cognitio in theologia utramque facit paginam, eius scilicet, quam Deus in scriptura sacra revelavit, & quae vim omnem humanae rationis multis modis superat, quaeque multo adhuc minus ab homine solis naturae viribus instructo, ad vsura transferri potest. At spiritum veritatis mundus (adeoque omnes, qui adhuc mundo sunt addicti, quique regeneriti, verique christiani non sunt, 1. Io. II, 15. 16.) accipere nequit, quippe quem nec videt, nec cognoscit, sententiam hancce pronuntiant ipsomet servatore, Io. XIV, 17. Si quis voluntatem Dei patris faciat, eum demum cognitum, nam a Deo sint, quae docuerit, iterum servator optimus diserte profiteretur, Io. VII, 17. De eo autem, qui nondum christianus, adeoque nec viribus gratiae instructus est, adseri nequit, quod serio voluntatem Dei adsequi velit, multo minus, quod adsequatur.

Hinc nec ad veritatem eorum, quae Christus docuit, & per scripturam hodie adhuc docet, percipiendam, aptus est. Proficere theologiae cultor non tantum in iis debet, quae intellectum instruunt, maioriique indies luce perfundunt; sed in iis etiam, quae ad

vitae morumque integritatem sanctitatemque spectant, vt omnium virtutum exemplum auditoribus suis praecire queat. Hoc enim ad ecclesiae doctorem requiri, & supra ostendimus, & res ipsa quoque docet; conf. 1. Cor. XI, 1. 1. Petr. V, 2. At, qui proficere potest, si gratiae viribus destitutus, vitiorum & prauarum cupiditatum grauissimo adhuc premitur iugo? Denique nec media, quae, ad finem studii theologici obtinendum, commendari solent, rite vsurpare potest, qui verus christianus non est. Inter haec enim primum praecipuumque locum tenet oratio, vt deinceps ostendemus. Oratio Deo non placet, nisi ex vera fide proficiatur. Christianus autem, qui re ipsa, vitaeque sanctae studio, se non demonstrat, nec vera fide praeditus esse, dici potest. Recte beatus ABR. CALOVIUS: *eum precibus piis coniunctum esse oportet verae pietatis studium;*

§. XV. Dispositio itaque quaedam spiritualis ad studium theologicum hinc oritur; quae tum intuitu *intellectus*, donorumque ad eum spectantium, tum intuitu *voluntatis* considerari potest. Intuitu quidem *intellectus*, dum ita comparatus est, ut in vera Dei, rerumque diuinarum, cognitione, sapientiaque diuina, proficere indies possit; conf. *Luc. II, 52. 2. Pet. III, 18.* Intuitu autem *voluntatis*, dum in sanctitatis, omniumque virtutum, earum maxime, quae iuuenes decent, simulque progressus eorum, in rerum sacrarum genuina & salutari tractatione, promouent, studio, theologiae cultor crescere adnuitur, summa contra diligentia fugit, quae incrementum istud impediunt, aut a fine studii theologici eum longius remouent. **

* Dona itaque ista naturalia, de quibus supra egimus, ingenii fecunditas, iudicii acumen, memoriae felicitas, non sufficiunt, nisi lux quaedam diuina, tenebras, omnibus connatas, expellens, & sapientia directrix, in literarum cumprimis studiis prorsus necessaria, sed vtraque nouis indies augenda incrementis, accedat. Dum vero ita ad utriusque incrementum tendimus, vtraque statim vim suam exferit, dona naturalia rite temperans, dirigensque, & viam quodammodo mon-

additque: *sanctae enim ad Deum tollendae sunt manus, 1. Tim. II, 8. Quomodo sanctificationem nominis domini, & voluntatis Dei adimpletionem, experere precibus possumus, si nomen domini ipsimet non sanctificare, sed profanare, voluntatem Dei non adimplere, sed violare pergitur? paed. theol. c. II. p. 56.* Mitto reliqua, quae addi possent; cum haec sufficiant.

** Patet itaque, ea hic in censum venire dona spiritualia, quae ad finem studii theologici, qui est, vt homo Dei *actus* sit, *πρὸς τὴν ἰσχυρὰν ὑπαρξὴν ἱεραγισθῇ*, obtinendum, faciunt; a quibus adeo distinguenda sunt, quae ipsum finem, scilicet proximum studii theologici, constituunt, seu quibus, qua intellectum, qua voluntatem in eo perfectionis gradu, illos condecoratos decet, qui theologorum tueri nomen, munereque publico in ecclesia fungi cupiunt, de quibus c. I. dictum.

strans, quam ingredi debeamus, ne sperato excidamus sine.

** Voluntas etiam rationem in iis, qui studio theologico se addixerunt, habendam, & res iterum docet, & omnes, qui hac de re praecipunt, magno consensu agnoscunt. LVD. ELLIES DUPIN, quem antea iam laudauimus, de *dispositionibus, ad studium theologicum, necessariis*, verba faciens, eas primum quidem in *ipsa indole & ingenio*, tum vero & *in corde*, siue *intimo mentis*, quaerendas, recte pronun-

tiat.

tia. Et hinc porro, *cor*, inquit, *quale?* si requiras, theologiae studiosus religionem atque veritatem super omnia diligat; ut nihil eum dimoveat, ut paratus sit, pro eius defensione, quidquid possidet, amittere, omnia perferre, nulla proprii, aut alterius cuiusque, quod inter sit, si quior intentio, nullus animi adfectus a sententia, pro bona causa suscepta, eum deiciat, illecebris & deliciis mundanis ultimum omnino vale deat, nulli praeter Deum placere cupiat, praeter praecepta eius nihil quaerat, & perfectio enim cultu honorare omni contentione nitatur. Contra, remissi atque timidi animi, ubi veritas erat defendenda; homines, inquam, illi, quos aut ambitio caeca, aut insanum privati commodi studium rapit, ad partem potentiorum in sentiendo sequendam praeponit, tum faciles ad sequenda principia regulaeque, quae sunt de tempore, ad defendendas propositiones theologiae commodioris; illi denique quorum animus corruptus, vitiiisque imbutus & manipatus est, ad graecas demum calendas boni theologi officium adimplebunt. Quaecumque speculativam sibi comparauerint scientiam, eorum tamen corruptio cordis violento & incitato passu transuersum eos agit, mentemque in grauissimos novosque indies errores inducit; in methodo studii theologiae recte instituendi, c. V. p. 80. Non modo ad veritatem ita, ut decet, defendendam & propugnandam, sed & ad reliqua omnia, quae theologi officium postulat, inepti sunt, qui recta cordis dispositione non gaudent. Ea nimirum, quam in vere credentibus spiritus sanctus efficit. Etsi enim quidam per naturam ita comparati sint, ut veritatem magni faciant, eamque quaerant, uti supra ad §. X. observauimus; hicce tamen veritatis amor, qui ex altiori origine proficitur, longe purior, longeque sincerior est, quam, quem naturae in quibusdam conditio progignit; ne dicam, quod in spiritualibus homo, solis naturae viribus

instructus, ne recte quidem veritatem agnoscere, multo minus serio amplecti queat. Voluntatis porro ista dispositio, quam diucina in nobis efficit gratia, filialem etiam in nobis producit Numinis timorem, quem sapientiae initium efficit, supra docuimus, & scriptura sacra testatur; Prov. I, 7. IX, 10. Ps. CXI, 10. Dumque voluntas a variis vitiis purgatur, simul a praedudicatis, quae hinc originem trahunt, liberatur opinionibus, quae veritatis cognitioni vel maxime obstant. Modestia tum hinc oritur, ad impetum illorum, qui τὸ ὑπερὰ φρονεῖν, Rom. XII, 16. refrenandum, maximopere necessaria. Nec enim quidquam temere noxium magis theologiae cultoribus est, quam inconsultus iste, & ambitionem prodens, ad sublimia & excelsa, quibus aliis se praefere queant, ardor. Modestia quoque haecce efficit, ut aliorum lubentes audiamus monita, iisque, si salutaria sunt, obsequamur; cum isti contra, qui soli sapere sibi videntur, monitoribus, ut HORATIVVS ait, sint asperi, dumque, saluberrimis aliorum speritis consiliis, sibi ipsi nimis fidunt, non vna ratione in praecipitia seruntur. Nec id praetermittendum, quod, qui cordis recta dispositione gaudent, ea omnia, quae in eo, quem semel ingressi sunt, cursu, impedimentum aliquod adferre possunt, summo studio eitant. Temperantiam itaque, & castitatem, quam diligentissime sectantur, voluptates contra quasvis serio fugiunt. Sapientiam enim non intrare in animam malignam, nec in corpore peccatis obnoxio habitare, probe didicerunt; Sap. I, 4. Semper hinc illis ante oculos versatur illud Pauli: τὰς δὲ νεότητάς ἐκτρέφετε φρόνως, iuueniles autem cupiditates fuge; sectare contra iustitiam, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus inuocantibus dominum ex puro corde; 2. Tim. II, 22. Denique & adfectuum omnium, qui non vna ratione a recto nos abducere tramite possunt, huc

spectat regimen; cum illud, quod solis naturae viribus nititur, de quo antea ad §. XI. dictum, nimis infirmum sit. Quod enim supra hominis, sibi relictum, vires positum est, id demum Numinis gratia, in credentibus vim suam exferens, efficere potest. Qui namque (per veram fidem) Christi sunt, cruci adfixerunt carnem suam ἐν ταῖς παθήματι, cum adfectibus & cupiditatibus, Gal. V, 24. Recte hoc inculcat beatus ABR. CALOVIVS, cum itidem de dotibus ingenii, quibus theologiae cultores ornatos esse decet, verba facit. Voluntas, inquit, habeatur perpurgata ab adfectibus. Nam qui adfectibus ducuntur & reguntur carnalibus, quanto doctiores evadunt, tanto maiori damno sunt ecclesiae. Addit porro, ea, quae de cordis seu voluntatis recta dispositione diximus, con-

firmantia & illustrantia. Renuntietur propriae voluntati, Matth. XVI, 24. absint a studio theologiae ingenia iracunda, rixosa & contentiosa, 1. Tim. I, 7; 5. 4. 2. Tim. II, 24. Iac. III, 5. absint χολή vel tepida, nullo veritatis zelo flagrantia, Apoc. III, 16. ad παληγοποιήσιν nata, Syr. XXXIX, 25. 1. Tim. II, 4: vel etiam siccordia, & profusus θυγῶν, itemque voluptuaria, licentia, propriumque honorem quærentia &c. Qui vero ad eiusmodi vitia propensus se animaduertunt, non minus in his animi morbis curandis, quam in rebus sacris cognoscendis, laborent, si visui esse velint ecclesiae &c. paed. theolog. præcogn. p. 27. Iungenda his omnino, quibus theologiae cultorem diligenter instruit AVG. HERM. FRANCKIVS, in idea studiosi theologiae, p. 37. seqq.

§. XVI. Qui autem ita comparati non sunt, cum verum studii theologiæ finem consequi nequeant, si in proposito suo nihilo secius perseuerent, nec tamen animum mutant; magno cum suo & ecclesiae malo hoc se fecisse, fero nimis experientur. Caeci quippe cum ipsimet sint, & caecorum ductores; non possunt non & semet ipsos, & quibus viam ad salutem monstrare voluerunt, perdere, Matth. XV, 14. Luc. VI, 39. Rom. II, 19. eo severius puniendi, quo plures suam illis perniciem, aeternamque imputabunt damnationem.

* Commendanda hic omnibus AVG. HERM. FRANCKII paraenesis grauiissima ad studiosos theologiae, praemissa eiusdem ideae studiosi theologiae, p. 5. seqq. Iun-

genda &c., quae de munere ecclesiastici grauitate disserit IO. LVD. HARTMANNVS, in pastoralis euangelico, lib. I. c. I. §. IX. & X. p. 10. II.

LIBRI PRIORIS CAPVT TERTIVM DE MEDIIS, QVIBVS THEOLOGIAE HABITVS COMPARATVR.

Εὐολύς.

Media, quibus finis studii theologici obtineri potest, summam indicantur; §. I.

Primum inter ea locum merito tenet oratio; cur orandum? II.

Quae-

Quaenam observanda, ut recte oremus? §. III.

Quis recte orare possit? §. IV.

Quid a Deo petendum? §. V.

Quomodo orandum? §. VI.

Orationi iungenda meditatio; quid hoc nomine intelligatur? §. VII.

Versatur circa res divinas; §. VIII.

praecipue prout ex scriptura sacra nobis innotescunt; §. IX.

Consistit in attenta consideratione; §. X. Et cum inquisitione ac diiudicatione rerum spiritualium coniuncta est; §. XI.

Finis, simulque fructus meditationis; §. XII.

Necessitas eiusdem; §. XIII.

Adminicula, scilicet auditio & lectio; §. XIV.

Auditionis non temere negligenda occasio; §. XV.

sed idoneus tamen quaerendus est magister; §. XVI.

Quaenam eius sint virtutes? XVII.

Officia eorum, qui ex auditione rite proficere cupiunt; §. XVIII.

Auditioni iungenda est lectio; libri quotu-

plices; naturae, scripturae, humani; §. XIX.

Liber scripturae cumprimis in censum venit; §. XX.

De libris humanis quaenam generatim observanda? §. XXI.

Librorum, theologiae studio inferuientium, quo pacto comparanda sit notitia? §. XXII.

Characteres boni libri; §. XXIII.

Regulae, circa librorum lectionem observandae; §. XXIV.

Propaedeutica theologica, meditationi, rite instituendae, idem inferuunt; §. XXV.

Ad orationem & meditationem accedere deber tentatio; §. XXVI.

Quo nomine quid intelligatur? §. XXVII.

Quinam tentationibus sint obnoxii? §. XXVIII.

Earundem varietas; §. XXIX.

Per se ad hominum perniciem tendunt; magna tamen, si superentur, inde ad eos redimare potest utilitas; §. XXX.

Quo pacto, cum oratione & meditatione coniunctae, theologum faciant? §. XXXI.

§. I.

Accedimus tandem ad media, quibus finem, qui theologiae operam dare decreuerunt, consequi possunt. Atque haec quidem rectissime ad tria reuocari solent capita, orationem, meditationem, tentationem.

* Ita quidem D. MART. LUTHERVS noster summam eorum, quae theologum efficiunt, ex psalmo cxix breuiter & nervose complexus est. Verba eius, huc spectantia, quibus simul haecce studii theologiae regula illustratur, recitat CONR. PORTA, in *pastorali Lutheri*, num. III. p. 29. seqq. Commendant idem effatum paschum nostrates, & ad eius ductum, de ratione studii theologiae praecipiant, ut beatus IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologiae*, qui & ipsa LUTHERI verba adfert, part. I. p. 13. ABR. CALOVIUS,

in *paedia theologiae*, qui itidem verba LUTHERI recitat in *gressu* p. 5. IO. LVB. HARTMANNVS, in *pastorali euangelico*, lib. II. cap. II. & III. p. 237. seqq. AVG. HERM. FRANCKIUS, in *methodo studii theologiae*, c. III. p. 53. seqq. conf. IOACH. IVSTI BREITHARTII programma, de *studii theologiae necessariis tribus adminiculis*, quod in *programmatibus eius selectis* extat, num. I. p. 1. seqq. Idem ergo & nos faciemus, eandemque sequemur regulam, cum rationem, cui ab ea recedere debeamus, videam nullam.

§. II. Oratio primo merito loco collocatur, cum dona ista spiritalia, quae finem proximum constituunt, aut, si mauis, eorum incrementum, diuinæ benignitatis munus sint, & non nisi precibus a Deo impetrentur, *Luc. I, 5.* * Qui porro naturalem mentis caecitatem, imbecillitatemque, ** immo ad errores variosque lapsus prouidentem, *** periculum porro grauissimum, quibus omnes quidem homines, illi tamen maxime, qui doctorem in ecclesia officio fungi volunt, expositi sunt; * utilitatem, denique dignitatem, & efficaciam precum considerauerit, hac de re non dubitabit.

* Cum generatim *πᾶσι δόεις ἁγιά, & πᾶσι δόγματα τέλειον* *superne a patre luminum descendat, Luc. I, 17.* adeoque & precibus ab eo impetrari debeat; de donis quoque spiritalibus, eorumque incremento, hoc intelligendum; nemo dubitabit. Non magis enim incrementum, quam primum illorum initium, in nostris positum est viribus. Hinc &, quemadmodum *sapientiam* caelestem, scilicet illam, quae *πῶθεν* est, a Deo nos petere Iacobus iubet, *ep. c. I, 5.* ita & apostoli incrementum fidei a seruatore efflagitant: *προσθετε ἡμῖν πίστιν, adauge nobis fidem; Luc. XVII, 5.* De fide autem, eiusque incremento, quod dicitur; de omnibus quoque donis spiritalibus recte adseritur, quae cum fide coniuncta sunt, aut ex ea fluunt.

** Intellectum omnium omnino hominum, per naturae conditionem, tenebris obscuratum, & experientia docet, & Paulus testatur, *Eph. IV, 18.* Vnde & *tenebrae* dicuntur, *Io. I, 5. Eph. V, 8. act. XXVI, 18.* Ad lucem equidem a tenebris transeunt, quando ad Deum conuertuntur; sed, vt reliquiae quaedam tenebrarum, & stultitiae spiritalis, remaneant, quibus exuendis, & emendandis omnis impendenda opera, vt magis magisque illuminentur & sapientiores fiant; conf. *Eph. I, 16. 17. 18.* Quemadmodum vero, qui nondum conuersi sunt, difficulter admodum ad caecitatem suam agnoscendam perducuntur, dum plerique, se omnia iam recte videre, sibi persuadent, vt Pharisaeorum exemplo patet, *Io. IX, 40. 41.*

ita &, qui iam regenti sunt, reliquias istas caecitatis non aequae omnes agnoscunt; vt autem agnoscamus, summo opere elaborandum. Haec ipsa enim miseriae nostrae agnitio omnium efficacissime ad preces nos concitabit; documentum praebente caeco illo, quem Christus sanauit, *Luc. XVIII, 35. seqq.* Hinc vero cum illuminationis, ac sanctificationis necessitas pateat; vt vtriusque incrementum obtineamus, omni ope nobis est adnitendum. Idque eo magis, quod sine diuino lumine mysteria, & τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ, cognoscere nequeamus; *Matth. XI, 25. 1. Cor. II, 14.* quemadmodum & nemo sine spiritu sancto Christum dominum vocare, aut in eum credere, vel in vera fide & pietate proficere potest, *1. Cor. XII, 3. 2. Tim. II, 7. Eph. III, 16.* Hinc illud Davidis, *in tuo lumine videbimur tamen; Ps. XXXVI, 10.* Nimirum vt solem nemo videt sine sole; sic Deum nemo cognoscit, sine Deo, seu illuminatione diuina. Illuminationem autem diuinam, aequae ac ipsum spiritum sanctum, nemo obtinet sine precibus. Spiritum sanctum seruator promittit, sed illis, qui eum a Deo patre precibus efflagitant, *Luc. XI, 13. conf. & Eph. I, 16. 17. III, 14. 16.* Ex ipsa indole & natura theologiae, secundum definitionem, a Paulo *Tir. I, 1.* traditam, vltterius haec deduci & illustrari possent, si in re manifesta pluribus opus esset verbis.

*** In multis, inquit Iacobus, *labimur omnes, Ep. III, 2.* Ex imbecillitate scilicet

scilicet, ac infirmitate humana, cuius nec homines regenti immunes sunt. Non tantum autem de voluntatis, sed & de intellectu vitiis loquitur, siquidem in vtrisque humana se prodit imbecillitas. Turpiterque falluntur, qui, ad voluntatis vitia, etiam grauiora, excusanda, tam prouisi sunt; intellectus tantam perfectionem esse, putant, vt omnium quis errorum expers esse queat; hinc nec alios, in rebus quantumuis minimis errantes, terrore possunt, hoc ipso, erroribus se obnoxiosos, demonstrantes. Longe rectius sapiunt, qui vtriusque, & intellectus & voluntatis, ad lapsus varios & errores pronitatem agnoscunt, eo magis ad preces se recipiunt, quibus a Deo spiritum sanctum, seu *spiritum veritatis*, impetrent, qui eos ducat in *veritatem*, in omnem veritatem, Ioan. XVI, 13.

* Quod, qui doctorum aliquando in ecclesia fungi cupiunt munere, grauisimis, prae reliquis, obnoxii sunt periculis, tum ex *naturalibus* causis provenit, tum ex *spiritualibus*. Ad *naturales* refero ipsam aetatem iuuenilem, in qua plerumque constituti sunt, qui ad studium theologicum animum adiungunt, & ad munus sacrum praeparantur. Ea vero quam fluxa, quam lubrica, quam ad varias voluptates prona sit aetas, quis nescit? Siquae apostolus ipsum Timotheum suum admonere necesse habuit: *ταῦτα δὲ νεωτῆρας ἐνδουλὰς ψυχῆς ἰουueniles cupiditates fuge*, 2. Tim. II, 22. quid de illis dicemus, qui nulla ratione cum Timotheo sunt comparandi? Caler adhuc in iuuentute sanguis in venis, vnde motus atque affectus vehementiores, quibus facile in deum abripiuntur mortales, nisi fortiter iis resistent, naturaeque impetum, injecto freno, cohibeant, coercerantque, oriuntur. Accedit, alterumque inter causas naturales locum tenet, magna, quae vbiq; fere regnat, scholarum & academiarum corru-

ptio. Nullibi fere, quam in his, solutior viuendi ratio, nullibi plures voluptatum illecebrae, nullibi plura ad peccandum irritamenta, immo nullibi maior peccatorum impunitas. Cum officinae virtutum, & domicilia sapientiae, academiae esse debeant; vitiorum omnium nullibi, quam in iis, laetior efflorescit seges. Nec aliorum modo, qui eiusdem sunt aetatis, sed, quod dolendum maxime, qui ipsimet virtutis & sapientiae exemplum iuuenibus praeire debebant, dictis, factis, dogmatibus aguntur in transvorsum tenerae mentes, & ad turpia quaeuis abducuntur. Iam, cum plerique, qui ad academias accedunt, iam antea eam animo conceperint opinionem, in iis quiduis sibi fas esse, libertatisque, quam iactant, academicae hanc esse indolem, vt impune peccare liceat; quid mirum, si augeantur potius, quam emendentur aut corrigantur, iuuenum vitia. Et quis non beatum felicemque censet, qui isto malorum torrente non vna abripitur? aut, si quis saluus incolumisque ex tot periculis eualet, quis non ei gratuletur? Ad *spirituales* causas quod attinet, nemo est, qui non intelligat, infernalem genium tum illis, qui doctorum munere in ecclesia funguntur, tum, qui eodem aliquando fungi cupiunt, maxime insidiari. Hos enim si, variis peccatorum laqueis irritatos, suos fecerit, per eosdem integros deinde hominum greges ad aeternam trahere perniciem, ei haud difficile erit. Exemplo pastorum, aut eorum, qui muneribus ecclesiasticis praesunt, plurimi magis moventur, quam doctrina; quamquam & haud raro doctrina ab iis corrumpatur, aut non recte proponatur, qui a recto virtutis discesserunt tramite. Immo in eo caussae, tum naturales, tum spirituales, haud raro conspirant, vt, per praua impiaque dogmata; erroribus intellectus repleatur, & voluntas, ad ve-

tita quaevis, atque illicita, adpetenda, ita flectatur, vt suis non amplius resistere queat cupiditatibus. Tot ergo tamque grauibz cum circumsepti sint periculis, qui theologiae operantur; quis, precibus iis opus esse, neget? Immo, quod seruator optimus discipulis suis dixit: *ὑπογρηγορε, ἵνα μὴ λιπιδύνητε ἐν πειρασμοῖς, & ὀρατε, ἵνα μὴ ἐνταπεινωθῆτε ἐν τῇ ἐνταπεινώσει, Matth. XXVI, 41.* id quilibet sibi uoque dictum putet.

•• Vtilitas precum inde constat, quod per eas omnia, quae salutaria sunt, modo rite, & vt decet, eas faciamus, a Deo impetrare possumus. Immo per eas non tam ingentes thesauros, quam, quod omnibus mundi huius thesauris longe est pretiosius, spiritum sanctum, adipiscimur; *Luc. XI, 13.* Dignitas inde elucet, quod in precibus cum Deo loquamur; vt Deus per verbum suum nobiscum loquitur. Quae consideratio summam quoque animi venerationem, & modestiae studium, in nobis excitare, leuitatem contra & temporem excutere debet. Exemplum elegantissimum Abrahamus praebet, *Gen. XVIII, 27. 30. 31.* De efficacia precum testatur Iacobus: *multum valet precatio iusti, inuocatus, efficax*, hoc est, ita comparata, vt efficax fieri possit, *attenta, assidua, seria*, vt recte ERAS. SCHMIDIVS ad *b. l.* obseruat; *ep. c. V, 16.* quod & deinceps Eliae vatis exemplo declarat. Hisce mandatum diuinum addere possem, de bonis quibusuis, cum primis & spiritualibus, a Deo per preces impetrandis, *Matth. VII,*

7. Luc. XI, 9. 13. Ioan. XVI, 24. Eph. I, 16. seq. VI, 18. Phil. II, 6. &c. sed non erit, puto, qui hac de re dubitet. Exemplis si quis moueatur, regem sanctissimum Dauidem sibi proponat; qui *Pf. CXXIX.* summo animi ardore illuminationem expetit: *Domine, in roto cordis meo exquisiui te, ne errare me finas a mandatis tuis, v. 10. doce me iustificationes tuas, v. 12. reuelas oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua, v. 18. peregrinus ego sum in terra, non abscondas a me mandata tua, v. 19. &c.* Formulas quasdam veterum ecclesiae doctorum HILARII, EPHRAEMI syri, GREGORII Nazianzeni, AVGVSTINI, FVLGENTII, refert B. IO. GERHARDVS Noſter, in *methodo studii theologici part. I. cap. III. p. 30. seqq.* Ex dictis autem facile intelligitur, non tantum circa initium studii theologici, sed in eius etiam progressu, & continuatione, semper precibus nobis opus esse. Causae enim, quae eas postulant, semper manent, cum, in illuminatione & sanctificatione semper nobis proficiendum sit; cum semper adhuc aliquid caecitatis nobis adhaereat, pronitas ad errores & lapsus varios semper remaneat, periculaque, per quae a recto abduci queamus tramite, numquam penitus cessent. Quod ergo omnium hominum officium est, vt *ἀσυνάπτως, indefinenter orent; 1. Thess. V, 17. Luc. XVIII, 1.* id praecipua quadam ratione a se postulari, credant, qui in studio theologico rite proficere, aut sacro aliquando recte praesse muneri cupiunt.

§. III. Ne quis autem hic se decipiat, quod saepissime fieri solet; & ad se ipsum, & ad id, quod a Deo petit, & ad modum denique, seu rationem, qua preces ad Deum fundit, diligenter attendat, necesse est.

* Ad tria enim haecce capita commode reuocari possunt, quae de precibus, prout ad studium theologicum sunt necessariae, nobis dicenda sunt. Solent quidem alibi, vbi ex instituto de oratio-

ne agitur, fusius copiosiusque haec edisseri; sed ea tamen, quae ad istum, quem nobis nunc constituimus, scopum faciunt, paucis repetere iuuat.

••••• §. IV.

§. IV. Ad se ipsum quidem, an serio a peccatis, quae cum fide vitaeque spirituali confiltere nequeunt, mentem suam purgauerit. Hoc enim si nondum fecerit, sibi quoque dictum putet: *nonimus autem, Deum peccatores*, qui de vera mentis emendatione solliciti non sunt, quin potius in peccatis strenue pergunt, *non audire*, *Ioan. IX, 31*. Immo tantum abest, ut eiusmodi hominum preces Deo placeant, vt eas potius detestetur, *Esa. I, 15*.

* Poterat equidem haec admonitio superuacanea videri; cum neminem ad studium theologicum accedere velimus, nisi qui verus christianus, hoc est, reuera ad Deum conuersus sit. Id namque supra fuisse docuimus. Verum, quoniam saepissime contingit, vt moniti huius parum sint memores, qui ad hoc litterarum genus animum adpellunt suum; multi etiam tales sibi esse videantur, quales non sunt; nulla nobis denuo hoc incutendi praetermittenda est occasio. Opportune autem id hoc loco repetitur; cum fieri nequeat, quin aliquis de miseria sua & periculo conuincatur, si intelligat, omnes suas preces irritas esse, easque nec placere Deo, nec ab eo exaudiri, sique hac ratione vanum illud, quod in precibus hypocriticis quaeri solet, illi eripiat solatium. Excitabitur enim

forte hac ratione, vt paullo adcuratius mentem suam exploret, sique adeo haecenus a Deo alienus fuit, per veram, & non simulatam, conuersionem propius ad eum accedere adnitatur. Res ipsa, quod preces illorum, qui nondum reuera conuersi sunt, Deo non placeant, posita est extra controuersiam. Nec est, quod regebras, ita nec illorum preces, qui se conuertere volunt, & a Deo spiritus sancti gratiam, ad hoc necessariam, expectunt, exaudiri iri. Qui namque serio id agunt, vt se conuertant, inter peccatores illos contumaces, quos Deus non audit, minime sunt referendi. Ceterum, quo pacto ex loco *Ioan. IX, 31*, id, quod dixi, recte concludatur, ostensum in *instit. theol. mor. part. I. cap. V. ad §. XXVIII*.

§. V. Non minus vero & ad id, quod a Deo petit, attendat, necesse est. Si enim omnino ea petat, quae optare nefas, aut ad vitia solum hominum fouenda alendaque faciunt, quantumuis honestatis aut virtutis praeparari gratiam debet, si preces eius non audiat. Alia porro ratione, quae ad salutem consequendam sunt necessaria, petenda sunt, alia ea, quae necessaria non sunt; etsi ceteroquin, in se spectata, bona & salutaria, & ita comparata sint, vt iis nostra aliorumque promouere comoda queamus.

* Quid non petendum sit, quiuis facile intelligit. Quae nec concupiscere licet, ea multo minus a Deo petere licet. Hoc ipsimet agnouerunt ethnici. Praeclare *SENECA: Nihil Deum roges, nisi quod rogare possis palam; ep. X*. Quae a Deo peti possunt, vel temporalia sunt,

vel spiritualia. Illa nunc in censum non veniunt. In his discrimen illud, quod indicauimus, obseruandum. Quaedam enim ad salutem sunt prorsus necessaria; quaedam equidem salutaria nobis aliisque, at non aeque necessaria. Illa absolute, secundum promissiones diuinas; haec

non, nisi cum conditione, petenda. Petere itaque licebit quaeuis bona spiritalia, primum prout iis nobis ipsis, ad salutem aeternam consequendam, opus est, tum &, prout iisdem, vt aliorum quoque promouere commoda queamus, indigemus, siquidem Deo nostra hac in re vti opera placeat. Praeterea speciatim licet illuminationis pariter, ac sanctificationis, incrementum, ceteraque, quae, ad finem nobis propositum consequendum, sunt necessaria, petere. Animi hinc etiam a Deo petenda est a prauis adfectibus cupiditatibusque purgatio; cumprimis vero diuini spiritus, contra propensiones &

vitia, quibus per naturae conditionem obnoxii sumus, implorandum est auxilium, itemque contra tentationes quasuis, a quibus specialiiori quadam ratione periculum nobis imminet, ne iis succumbamus. Haec ita quidem generationi dici possunt; sed si modo diligenter ad se quisque ipse respiciat, ex se omnium optime condicet, quibus laboret morbis, quibus indigeat bonis, &, quae adeo a Deo, seu medico omnium praestantissimo, patreque benignissimo, qui & melius cognoscit, quae nobis necessaria sunt, quam nosmet ipsi, sint expetenda.

§. VI. Ad modum denique rationemque, qua preces ad Deum fundendae sunt, quod attinet; ita has faciendas, nemo non videt, vt non tantum probe intelligamus, quod petimus, sed serio quoque velimus. Bonorum enim spiritualium, quae praecipue a Deo expetenda sunt, et est conditio, vt, cum carni parum grata sint, mortales verbis ea saepius petant, quae tamen reuera nolunt. * Tum vero & illud Iacobi obseruandum: *petat autem in fide, μηδὲν διακινῶμεν*, cap. I, 6. Ex fide namque quae non proficiuntur preces, Deo non probantur, nec exaudiuntur. ** Atque haec quidem ad omnes omnino homines ita spectant, vt specialiiori quadam ratione theologiae cultoribus sint inculcanda.

* Eos non ita, vt decet, orare, qui ne quidem sciunt, quid orent, siue verba non intelligant, quae proferunt, siue animum non aduertant, dumque ore loquuntur, aliud cogitant; omnes facile concedunt ac largiuntur. Sed id pauciores obseruant, saepissime homines a Deo petere, quae tamen reuera non cupiunt. Ecquis enim est, qui orationem dominicam recitans, non oret: *sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum, fiat voluntas tua*; sed quousquisque est, qui serio cupit, vt nomen Dei sanctificetur, cum ipsimet vita factisque id facere nolint; aut, qui serio cupit, vt regnum Dei adueniat, cum nulla ratione illi locum relinquere velint; aut, qui serio cupit, vt fiat voluntas Dei, cum quotidie non voluntati Dei, sed carnis

suae, obediant? Quae cum ita se habeant, recte quidem monent, qui, in oratione non verborum tantum, sed & cogitationum, habendam rationem, inculcant; sed addendum erat, cumprimis cordis, seu voluntatis. Quod enim subinde homines conqueruntur, cogitationes suas se, cum precantur, in officio continere non posse; inde provenit, quod serio ea, quae petunt a Deo, non concupiscunt. Fieri equidem rursus potest, vt aliquis tandem, quod petit, obtinere cupiat; sed nihilo secius languidus tepidusque sit in oratione, & deuotionis, quam vocant, defectu laboret. At id ex eo oritur, quod miseriam suam, & hinc enatam necessitatem, bonis istis potiundi, non sentiat. Nihil namque efficacius ad preces nos exci-

tare

tare potest, nihil vehementius inflammare mentem, quam, si nostrae miseriae & calamitatis non tantum conscii nobis simus, sed & cum intimo cordis dolore sentiamus. Idem est, quod alii dicunt, paupertatem spiritus optimum esse ad orationem stimulum. Intellectus itaque non tantum, sed vel maxime voluntatis, seu cordis eleuatio, ad orationem requiritur; idque ipsum seruatore velle, cum, Deum in spiritu & veritate adorandum, docui institui. theol. mor. part. I. c. V. ad §. XXVI. Atque hinc, quid sibi faciendum sit, si rite orare velint, qui theologiae se consecrarunt, perspicere possunt.

** Nimirum fides illa, qua quilibet, qui reuera ad Deum conuersus est, gaudet, & sine qua neminem Deo placere,

§. VII. Orationi iungenda est *meditatio*, quo nomine rerum diuinarum, in scriptura praecipue sacra nobis reuelatarum, attenta intelligentur consideratio, cum inquisitione & diiudicatione spirituali coniuncta; vt veritas diuina recte cognoscatur, cognita magis confirmetur, & ad vsum salutarem transferatur.

* In sacro codice diuersae voces occurrunt, quibus meditatio exprimitur. In veteri testamento se offert verbum ebraicum *חשב* *meditari*. Sic de Isaac dicitur, quod circa tempus vespertinum in campum progressus fuerit *חשב* ad *meditandum*, Gen. XXIV, 63. Vbi quidem chaldaeus habet *חשב* ad *orandum*, quem & alii sequuntur. Sed propria tamen & genuina vocis significatio est, *cogitare, secum loqui, meditari*. Interim, cum credibile non sit, Isaacum de rebus friuolis cogitasse, immo, res diuinas cum agitalle animo, a sanctitate viri non abhorreat, plurimumque cum tali meditatione oratio coniungatur; non errant, qui meditandi, simulque orandi causa, eum in agrum exiuisse, putant. Conferenda, quae hac de re dixi in *bist. eccles. vet. testam. tom. I. ad per. I. sect. III. §. XVIII.* Eadem vox & Ps. CXIX, 78. & 148. Ps. CXLV, 5. alibi quoque occurrit. Non

riteque, & cum fructu orare posse, ex iis, quae §. IV. diximus, sponte sua consequitur, in eo maxime vim suam & efficaciam exferit, quod in precibus de diuinis certi promissionibus, nulli plane dubitamus, quin accepturi a Deo simus, quod, secundum ordinem praescriptum, ab eo perimus. Idque sibi vult illud Iacobi: *quidni dicamus quod I. c. Addit: Qui enim dubitat, similis est fluctui maris, ventis alto & excito. Neque vero se putet is homo quidquam a domino impetraturum.* Plura de oratione, prout hic in censum venit, monita, etque saluberima, suppedabit AVG. HERM. FRANKVVS, in *methodo studii theologici, c. III. p. 35. seqq.* quae legisse poenitebit neminem.

minus tamen & verbo *חשב* idem exprimitur. Cumque alias *proferre, efferre*, significet; ad meditationem denotandam, iudice ro. COCCETO, adhibetur, *sive, quia meditatio est cogitationum ex cogitatione eductio, sive, quia in meditatione est amotio aliarum curarum, vt animus possit exhalare, & vacare rei, quam tractat; in lexico hac voc. p. 171.* Exstat tum alibi, tum & Ps. I, 2. vbi dicitur: *& in lege eius חשב* meditabitur *nostru* atque *intendit*. Hinc & *חשב* meditatio, Ps. IX, 17. Graecorum *μελέτην* respondere Latinorum *meditationi*, notum satis est. Verbo *μελέτην* Paulus vtitur, cum Timotheum adhortatur: *ναὺν μελέτη, ἡ τῆς ἱστορίας* haec *meditare, in hisce esto, 1. Tim. IV, 15.* Sed longe elegantissimum est verbum *συμβάλλων*, apud Lucam, cum de Maria verba facit: *συμβάλλων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, conferens in corde suo; c. II, 19.* *συμβάλλων* namque est *conferre, comparare,* hinc

hinc inde velut aliquid in mente sua agitare. Id namque Maria faciebat, verba pastorum mox cum facto ipso, eiusque circumstantiis, mox cum verbis angeli, qui natiuitatem seruatoris adnuntiauerat, mox cum vaticiniis prophetarum, comparans atque contendens. Quo ipso, quod in meditatione haud vltimum est, apte fa-

tis exprimitur. Referre huc etiam licet verbum *ἑρμηνεύω*, a seruatore ipso vsurpatum: *ἑρμηνεύετε τὰς γραφὰς. scrutamini scripturas, Ioan. V, 39.* Certe, scrutatio scripturae sine meditatione institui nequit. Atque hinc, quid ex scripturae vii *meditationis* vox denotet, patet. Res ipsa ex dicendis clarior fiet.

§. VIII. De meditatione non qualicumque, sed theologica, cum nobis sermo sit; ratio patet, cur *rerum diuinarum* facta sit mentio. Latissimus autem hac ratione meditationi aperitur campus, cum hoc nomine, quidquid de Deo, eiusque essentia & attributis, operibus itidem, tum in regno naturae, tum in regno gratiae, ipsa denique voluntate diuina, tam in lege, quam in euangelio nobis reuelata, cognosci potest, designetur.

* Amplissimus itaque theologiae cultoribus se offert rerum pulcherrimarum campus, in quo ingenii vim exerceant, & ex quo materiam meditationis seligant. Ea enim, quae de Deo, eiusque essentia, voluntate, operibus, in regno naturae & gratiae, inuestiganda sunt, nemo mortaliū exhauriet, quantumuis ingenio polleat, quantumuis diligentissimus sit, quantumuis omne tempus in id impendat. Quid porro pulchrius, quid praestantius, quid nobilius cogitari potest? cum non nisi circa diuina hic meditatio nostra verferetur. Resque inde ipsius theologiae praestantia colligitur. Legenda ROY. BOYLEI dissertatio de *excellencia theologiae cum naturali philosophia comparatae*, quae, inter *opuscula eius selecta*, lingua germanica, an. 1709. Halae Saxonium edita, exstat. Iungere licet nostram commentationem de eo, quod in *theologia pulchrum est*. Atque talia cum vbique in theologia se nobis offerant, & non offerre nequeant; reprehensionem ineurrunt merito, qui, relictis rebus pulcherrimis, praestantissimisque, quae mentes nobilissimas summa suauitate perfundunt, ad minutias, immo ineptias, prolabuntur. Scholasticorum, quos vocant, exemplo hoc patet, qui in quaestiones infinitas, friuolasque, & ex

quibus nihil ad nos vtilitatis redendat, immo tales, quae cum reuerentia, & veneratione, quam summae Numinis maiestati debemus, pugnant, deuoluuntur, iisque ita se implicent, vt expedire nesciant. Sed, de horum stulticia in sequentibus commodior erit dicendi locus. Nec multo in his meliores sunt, qui ad terminos quosdam, vocesque sollemnes, ex metaphysicorum scholis in theologiam translatas, ceu ad scopulos quosdam, ita adhaerescunt, vt immemores sint eorum, quae vel maxime sollicitos eos tenere debebant. Idem & de illis asserendum, qui, dum scripturam sacram interpretari volunt, in rebus criticis, philologicis, chronologicis, similibusque subsistunt, nec vnumquam ipsum nucleum consequuntur. Hi omnes, dum earum rerum, quarum cognitio theologum decet, praestantiam ignorant, aut non vident, aut non curant, nihil aliud agunt, quam, vt iudicii imbecillitatem prodant; vt supra quoque iam obseruauimus. Ceterum, vt ordine procedamus, primum historicam quamdam rerum omnium, praefertim diuinarum, nobis adquirere debemus notitiam. Et haec illa est, de qua hic loquimur, quamque ceu materiam meditationis consideramus. Hac enim si mens nostra destituitur,

tuatur, nihil habebit, in quo vim suam exferat, adeoque & vana irritaque erit meditatio. Quo adcurator autem & exquisitor, immo &, quo amplior est ista notitia historica; eo facilius feliciusque deinceps procedet meditatio. Ipsam quoque scripturam sacram hic non excludimus, prout in ea occurrunt, quae adcu-

ratori meditatione sunt inuestiganda. Diuerſaſenim ratione hic scripturam sacram considerari poſſe, deinceps dicemus. Poſſet, pro obiecti diuerſitate, duplex meditatio conſtitui, quarum alteram *realem*, quod circa res ipſas occupetur, alteram *hermeneuticam*, quod circa ſcripturae ſacrae ſenſum eruendum verſetur, adpellare licebit.

§. IX. Tametſi vero ex lumine quoque rationis nonnulla de Deo, rebusque diuinis, cognofci queant, quae nobis itidem pulcherrimum meditationis argumentum praebent; * quia tamen theologia, quae luminereuelationis nititur, hic praecipue in cenſum venit; ideo *ſcripturam ſacram*, ceu perennem & vberriſimum rerum pulcherrimarum, quae menti noſtrae ſe offerunt, ſontem, indicauimus. ** Quod ſi ea omnia, quae theologiae cultori ſcitu ſunt neceſſaria, complecti velimus, ad propaedeutmata etiam meditatione ſe extendet, quae tamen rectius inter praerequiſita meditationis theologiae, ſtrictè ſic dictae, referuntur. ***

* Theologia naturalis hoc nos condocet, quae ex phyſica, metaphyſica, aliſque humanae eruditionis partibus, ea colligit, quae non tantum ad exiſtentiam Numinis, ſed & ad eiſdem potentiam, bonitatem, ſapientiam cognoscendam faciunt. Exempla quam plurima in *theſibus de atheiſmo & ſuperſtitione* legere licet.

** Scriptura ſacra non tantum vt ſons vberriſſimus rerum diuinarum, immo & quodammodo vt obiectum meditationis noſtrae, ſicuti iam antea monuimus; ſed & cumprimis vt regula & norma, meditationem noſtram dirigens, conſiderari poteſt. Enimuero, niſi eam ſemper ſequamur, facile in praecipitia ruimus Qui meditationibus ſuis ita ſrenum laxant, vt de rebus; diuinis cuncta ad lumen rationis, ſeu vnicam cynoſuram, exigant; facile eo vſque progrediuntur, vt, dum nihil, quod

capere nequeant, admittere volunt, myſteria tandem quaeuis explodant, & hinc ad *rationaliſmum* prolabantur. Qui contra adſectibus ſuis, inſtinctibusque, & impulſibus, plus, quam decet, indulgent, & hinc imaginationem, vehementius excitatam, ceu ducem, amplectuntur; non poſſunt non in *ſanaticorum*, & *enthuſiaſtarum* tandem tranſire caſtra. Caute itaque & circumspecte hic incedendum, & diligenter nauanda opera, ne nobis ipſis plus, quam ſcripturae ſacrae, tribuamus.

*** Propaedeutmata, quae vocantur, omnino etiam meditationem requirunt, & ſine ea feliciter non procedent. Sed haecce meditatio, aeque ac ipſa propaedeutmata, eo tantum comparata eſt, certe eſſe debet, vt eo rectius in ipſo ſtudio theologico proficiamus. Dicemus de propaedeutmabus ex inſtituto, c. II.

§. X. Ipſe meditationis actus in *attenta conſiſtit conſideratione*, * hoc eſt, idearum, ſi compositae fuerint, evolutione, ſi conſuſae, diſtinctione; in earumdem comparatione, vt, vtrum inter ſe conueniant, an minus? diſpicimus;

ciamus; porro, si opus fuerit, in ratiocinatione; & denique in adcurata principiorum constitutione, conclusionumque, quae inde fluunt, deductione. **

* Dum, meditationem in *attenta consideratione* consistere, diximus; attentionis cum primis innuere volumus necessitatem. De qua etiam nemo dubitauerit; cum sine attentione nihil recte in studiorum tractatione procedat. Ideoque & philosophi de ratione, excitandi, & fouendi, conseruandique attentionem, passim praecipere solent. Nec vero nobis nunc de eo sermo est, quo pacto docens auditorum suorum excitare attentionem queat; qua de re multa IO. CLAVBERGIVS monet, in *logica veteri & noua, part. II. c. III. p. 138. seqq.* sed, qua ratione quisque in se ipso, dum ad meditandum accedit, excitare attentionem possit. Vbi quidem impedimentorum, seu eorum omnium, quae animum ad alia auertunt, siue intra nosmet ipsos, siue extra nos sint, remotionem, plurimum huc facere, lubens fateor; sed tamen, si dicendum, quod res est, adfectus, qui nos impellit ad meditationem suscipiendam, utramque hic facit paginam. Sine adfectu si quis sit, aut ad meditationem omnino non accedet, aut si accedet, languabit frigebitque meditatio, & tandem post multas ambages nihil ager. Sed summa hic iterum opus est cautione, ne adfectus prauos, aut impuros, intelligamus, qui, ut animum polluant & turbant, ita meditationem impediunt potius quam promouent. Sanctus potius purusque sit adfectus, ex sincero Numinis amore fluens, & obiecti nobilitate, praestantia, & ad nostram aliorumque hominum salutem comparata utilitate, excitatus. Cuiusmodi adfectus cum raro aut nunquam modum excedere soleat; ut moneam, ne nimius sit, necesse non est. Excessum enim quorumlibet adfectuum mentem turbare, & ad me-

ditionem ineptam reddere, nemo nescit. Puro itaque sanctoque adfectu excitandus eadem animus, & languor omnis excutiendus; minime autem eiusmodi adfectus pro regula & norma sequendus, ut antea iam monuimus, & satis inculcari nequit. Facere nequeo, dum in eo sum, quin paucis sub examen reuocem, quae vir doctissimus IO. CLERICVS hac de re differit. Ex instituto is de *attentionis necessitate, & subsidiis, quibus comparari possit, agit logic. part. III. c. II. p. 152.* Cumque multa, quorum, ut puto, exigua vis est ad attentionem excitandum, adduxisset, de adfectu ita loquitur: *Quin adfectus noceant passim veritatis cognitioni, nemo inficias iuerit, & nos superius offendimus; at multa, an aliquando profint, multum forte dubitent. Attamen cum adfectus sint inter ea, quae natura sua mala non sunt; possunt, si quis eis probe moderetur, multum ad augendam attentionem prodesse; immo fortasse nunquam est, sine adfectu aliquo, acrior attentio. Recte quidem, modo de adfectu puro sanctoque, uti diximus, hoc intelligatur; ceteroquin enim opus damni, quam emolumentum, inde referemus. Sed pergit: Certissimum est, gloriae cupiditatem multis vnicam causam fuisse, ob quam veritatis investigationi operam darent; at, nec minus verum, eos dum inuenisse videri volebant, quod nondum inuenierant, multa quasi comperta, quae tamen explorata non erant, protulisse. Nihilominus gloriae studio uti feliciter possumus, si ei, ut par est, moderemur. Verilis est honor & existimatio, ut commodius ipsi viuamus, & aliis prodesse queamus; sed non est fama capienda, quasi aliquid sit, quod propter se concupisci debeat. Itaque eo contendendum est, quatenus licet per veritatem & virtutem, quae propter se amandae*

dae sunt. Si quis ergo gloriae studio tenetur, quod sit cum veritatis & virtutis amore vehementissimo coniunctum; dubium non est, quin ea honoris cupiditate multum adiuvari, in inuestigatione veri, possit. Tunc sibi honorem proponere licet, quasi praemium veritatis inuentae, ut opifici licet operae susceptae sibi mercedem proponere. Quemadmodum etiam artifex non debet mercedem ullam postere, quam opera non commuerit; ita nec gloriam sibi non debitam aequus veritatis indagator tribui postulat. Verum, cum gloriae cupiditas, illorum iudicio, qui scripturae sacrae ductum sequuntur, inter eiusmodi adfectus merito referatur, qui numquam vitio carent, adeoque semper noxii sunt; perperam omnino ad excitandam attentionem aduocatur. Nec moderati tantum gloriae cupiditati debemus, sed eidem, quantum possumus, resistere; siquidem cum humilitate, omnibus tantopere a Christo commendata, consistere nequit. Nec est, quod dicas, tum solum gloriae cupiditati locum concedi, quando cum veritatis & virtutis amore est coniunctissima. Gloriae enim laudisque cupiditate qui ducitur, eaque impulsus ad litteras accedit, nec veritatem, nec virtutem seruo amat, sed suam tantum gloriam. Atque hinc patet, quid de iis censendum, quae idem vir doctus porro subiicit: *Semper est recordandum, cum adfectum, solum sit, noxium esse; itaque*

§. XI. Quod meditatio ista, seu attenta rerum diuinarum consideratio, cum inquisitione, & diiudicatione spiritali, debeat esse coniuncta, res ipsa docet. Inquisitio namque, veritatis indicat amorem, qui, si vmquam, tum sane vt adsit necesse est, cum de rebus maximi momenti, aeterna hominum salute, agitur. * Diiudicatio vero spiritalis ideo requiritur, quod, vel ipso apostolo iudice, homo *verum non possit cognoscere, quae sunt spiritus, eo, quod nequaquam spiritaliter diiudicanda sint, i. Cor. II. 14*

* Simulque ad certum nos ducit finem, qui nobis in meditatione debet esse constitutus, quive est, vt veritatem cognoscamus, aut in cognita confirmemur,

BYD. ISAGOGE.

in nobis excitandi sunt alii adfectus, qui ne nos gloriae studium solum transuersis agat, impendant. Eiusmodi est cupiditas ipsa veri cognoscendi &c. Si adfectus iste, in se spectatus, noxius est, quod auctor fatetur; reprimendus potius, quam excitandus, aut saltem vtcumque refrenandus, per aliorum adfectuum excitationem. Haec enim excitatio aliorum adfectuum nihil aliud efficit, quam vt gloriae cupiditatem vtcumque coerceat; quod non satis esse, ex dictis liquet. Sed mitto reliqua.

** Spectant haec praecipue ad eam meditationem, quae circa rerum considerationem versatur, quamue supra §. VIII. ideo *realem* vocauimus. In *hermeneutica* enim meditatione paulo aliter rem se habere, constat; siquidem in ea id agimus, vt secundum certas regulas, earumdemque applicationem legitimam, in verum & genuinum auctoris cuiusdam inquiramus sensum. Subinde tamen *realis* pariter, ac *hermeneutica* meditatio, coniungenda est; vti, cum ex scriptura sacra, rite primum explicata, dogma aliquod eruiamus, quod deinceps vltius consideramus. Idem & in theologia polemica vsu venit, quando de auctoris, quem refellendum nobis sumimus, genuina mente sententiaque prius solliciti sumus, tum vero cuncta expendimus, quae ad veritatem defendendam, aut luculentius explicandam, errores autem refutandos, pertinent.

vt §. sequenti ostendemus.

** Hinc experientia docet, viros doctissimos, ingenioque praestantissimos, quantumuis omnes animi vires in medi-

H

tatione

tatione intendunt, a veritate quam longissime recedere, in luce meridiana saepe caecutire, haerere circa corticem, ad nucleum non peruenire, immo quandoque errores plane pueriles admittere. Iam olim id suo exemplo ostendebant Pharisei, Iudaeorumque magistri, circa sensum legis diuinæ tam turpiter aberrantes, ideoque ab ipso seruatore reprehensi, *Matth. V. 20. seqq.* Ignorabant namque, τὸν νόμον εἶναι πνευματικόν, *Rom. VII. 14.* hinc & λογισμὸν πνευματικόν in eius interpretatione opus esse. Idem & hodie omnibus illis contingit,

qui, Pelagianis erroribus imbuti, quæ scriptura sacra de intima hominis per peccatum corruptione, de gratia diuina, eiusque necessitate, & variis, quæ intellectum, quæ voluntatem, operationibus similibusque, supra hominis, solis naturæ viribus instructi, captum positus, docet, non intelligunt, aut intelligere nequeunt. Perstinent enim hæc, & alia eiusdem generis, ad τὰ τῷ πνεύματι τῷ θεῷ, præsertim si & in applicatione spectentur; adeoque ab illis tantum recte cognoscuntur, qui τὰ πνευματικὰ πνευματικῶς diiudicare didicerunt.

§. XII. Finis, simulque fructus, meditationis in eo consistit, vt veritas recte cognoscatur, siquidem nondum cognita fuerit; sin fuerit, magis confirmetur. * Vt autem veritatis cognitio non adeo facilis est, vt multi existimant; ita non minus illorum euitandus error est, qui in alterum extremum procurentes, eam plane cognosci non posse, sibi persuadent. ** Nec tamen in cognitione ista subsistendum, sed cuncta ad fidei & vitæ praxin transferenda sunt, quippe quod genuina theologiæ vel maxime postulatur ratio. **

* Veritatis autem ista cognitio ad donorum spiritualium, quibus ecclesiæ doctorem atque theologum instructum esse decet, incrementum est comparata, in quo finem studii theologici supra constituimus, ad quem adeo & meditatio, cum reliquis mediis, de quibus hic verba facimus, nos ducit.

** Falluntur haud dubie, qui, veritatem omnibus ita obuiam, putant, vt ad eam cognoscendam nullo labore, nulla opus sit meditatione. Considerandus tamen hic omnino ipse cognitionis ambitus, diuersique eius gradus. Vt homines plebei ea cognoscant, quæ ad salutem consequendam sunt necessaria, non multo, fateor, labore, nec adeo profunda opus est meditatione. Sed aliter de iis censendum, qui in veritatis cognitione, seu eruditione, eo vsque proficere volunt, vt alios iterum docere, iisque viam ad salutem monstrare queant. Hi, si cuncta ita pla-

na ac facilia sibi esse persuadeant, vt nullæ vspiam se offerant difficultates, nulla obstacula; nondum satis, quid veritas sit, secum expendisse, aut in eius inquisitione periculum aliquod fecisse, videntur. Rursus tamen & illi falluntur, aut mentis imbecillitatem produnt, qui veritatem ita absconditam, aut tot difficultatibus circumseptam, contendunt, vt omnino cognosci nequeat. Notum est illud ΔΕΜΟΚΡΙΤΙ: ἐν σοφίᾳ ἡ καὶ ἀλήθεια, veritas in profundo est, apud ΔΙΟΓΕΝΕΜ ΛΑΕΤΙΟΥ, *Lib. IX. sect. LXXXII. p. m. 586.* Quod & hodie nonnulli amplectuntur, non tantum in philosophicis, sed theologicis etiam, ita absconditam & impeditam, contententes, vt in ea eruenda omnis frustra infumatur labor. Ita quidem PETER. BÆLIVS, in *comment. philosoph. super hæc verba: compelle eos intrare*, id agens, vt inde conficiat, perinde tandem esse, quam quis in rebus, ad religionem christianam spectantibus

ribus, foueat sententiam. Qui istorum hominum error, ab illis, qui scepticorum & indifferentistarum somnia profligant, satis refutatus est. Miror vero, etiam virum, cetera doctissimum, PETR. DAN. HVTIVM, haud obscure in scepticorum transiisse castra, in *tractatu philosophico, de infirmitate intellectus humani (de la faiblesse de l'Esprit humain)* haud ita pridem edito. Enimvero, etsi auctor iste, *Lib. II. c. II. p. 182.* contendat, defectus rationis suppleri per fidem, per quam omnia certa reddantur, quae incerta erant ex lumine rationis; valde tamen dubito, an veritati christianae religionis ita satis prospectum sit; siquidem omnia argumeta, quae pro ea adducuntur, & in quibus vsus aliquis rationis est, corruiere, necesse est, si ratio nihil omnino, in quo tuto pedem figere liceat, suppeditet. Sed hac de re alibi. Ad Democriti illud, quod antea attulimus, effatum quod

attinet, illud LACTANTIUS hunc in modum refellit: *Anaxagoras pronuntiat, circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles, angustas esse sensuum semitas, queritur, tamquam illi ad cogitandum rheda & quadriga opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sit alto, ut fundus sit nullus, veritatem iacere demersam; nimirum stulte, ut cetera. Non enim tamquam in puteo demersa est veritas, quo vel defendere, vel etiam cadere illi licebat, sed tamquam in summo montis excelso vertice vel potius in caelo, quod est verissimum. Quid enim est, cuream potius in imum depressum diceret, quam in summum leuaret? nisi forte mentem quoque in pedibus aut in imis calcibus constitutere malebat potius, quam in pectore, aut in capite &c. diuinar. inquit. lib. III. c. XXVIII. p. m. 383.*

* Constat hoc abunde ex iis, quae c. l. de fine studii theologici, disseruimus. Conferenda cum primis, quae §. XII. diximus.

§. XIII. Atque hinc necessitas quoque meditationis intelligitur; siquidem sine ea nemo ad veram solidamque rerum aut humanarum aut diuinarum cognitionem peruenire potest; ita quidem, ut vera a falsis; a malis bona discernere queat; quod tamen praecipuum doctoris in ecclesia munus est. Nec sane vera cognitione praediti, aut ad sacrum munus apti, censendi sunt, qui ea tantum, quae legerunt aut audiuerant, memoria complectuntur, & iterum, oblata occasione, recitare possunt, quippe qui a pietatis non multum differunt. *

* Meditationis necessitatem ad inquirendam veritatem veteres pariter ac recentiores agnoscunt philosophi. Hinc illud PERIANDRI: *μάλιστα τὸ πᾶν*, vel, ut alii efferunt, *μάλιστα πάντα θεωρεῖν*. Est tamen obseruandum, apud latinos scriptores meditationis vocem interdum idem significare, ac *exercitationem*. Ita illud CICERONIS capiendum: *multi naturae vitium meditatione sustulerunt*. Statim enim addit: *ut Demosthenem scribit Phalerens, cum RHO dicere nequiret, exercitatione fecisset, ut planissime diceret; de diuinat. lib. II. c. XLVI. p. m. 1272.* Sic &c., cum *libr. II. quaeß. Tufulan. c. XVII. p. m. 1162.* copiose de

exercitatione differit, tandem concludit: *tantum exercitatio, meditatio, consuetudo, valet*. Eodem modo & SENECA hanc vocem sumit: *Nihil est tam difficile & arduum, quod non humana mens vincat, & in familiaritatem perducit assidua meditatio &c.* Quae verba ex libro II. de ira, c. XII. supra iam recitauimus, c. II. §. IX. Hoc ideo monuimus, ne quis paret, haec aliaque veterum loca ad nostrum quidquam institutum facere. Eius, de quanos loquimur, meditationis necessitatem, praeter alios agnoscit EDMUND. RICHERIVS, & de ea eleganter hunc in modum loquitur: *Vti ergo figuli, celerissima rotas &*

manus concitatione, in dissimiles, & prope infinitas imagines, mollioris argillae massam transmutant; simili modo vniuersa, quae ex quotidianae auditionis, consuetudinis, & lectionis tritura cumulamur, in varios & differentes vsus, acriter ratiocinando, commutare oportet; paria paribus, contraria contrariis, praeterita praesentibus opponendo; rerumque omnium causas & varios euentus accurate explorando; quoniam neque ad corporis robur, & firmam valetudinem, multos cibos mandasse, neque ad magnam eruditionem, multa legisse, audiuisse, vidisse, quidquam confert, si

§. XIV. Adminicula meditationis sunt *audisio* & *lectio*, siquidem per utramque & materia meditationi subministratur, & subinde exempla praebentur, quo pacto recte instituenda.

* Praecipua saltem haec sunt meditationis adiumenta. Ceteroquin enim, in quotidiano cum aliis commercio, & conversatione, si rite & prudenter instituatur, multa quandoque se offerre, quae meditationi inseruiant, eidemque materiam subministrant, negari nequit. Quod cum generatim de eruditione viri docti passim tradant, speciatim & de theologia adferendum venit. Conuersatio namque cum viris, pietate & doctrina praestantibus, non tantum occasionem subinde peropportuna, in vitae sanctitate proficiendi, nobis praebet; sed & varia ex illorum colloquiis condiscere licet, quae medita-

§. XV. *Audisio* eo spectat, vt virorum doctorum, viua voce alios erudiantium, institutione recte vtamur. Quae quidem institutio cum plurima prae lectione habeat commoda; rebus suis non recte consulunt, qui eam negligunt, & inter *autodidactas* numerari cupiunt. * Vnde & simul intelligitur, quanta scholae & academiae nobis adferant commoda, & quod earum constitutionem pro maximo Numinis

* Insignis prorsus & multiplex est institutionis, quae viua magistri aut praeceptoris voce peragitur, fructus, praesertim si indolis, qua discenses praediti sunt, in ea habeatur ratio. Longe rectius ingenium nostrum explorabit, quidue agen-

haec cruda, informia, vtque accepta sunt, egerantur; non autem multa cogitatione, velut calore naturali, in succum, sanguinem, vsuque peculiarem & elegantem, conuertantur. Struthiocamelis ac testudines, solo & continuo adspectu oua sua fouere creduntur; quidni homines, acri iudicio & meditatione singulari animorum suorum foetus efformant? obstr. anim. c. IX. p. 248. Iungenda his, quae de meditationis necessitate disserit IO. ANDR. BOSIVS noster, dissert. isagog. de comparanda eloquentia ciuili, §. XLV. p. m. 435.

tionem promoueant, mirificeque, ad finem studij theologici eo rectius faciliusque obtinendum, nobis profint. Ad eruditionem plurimum facere conuersationem cum viris doctis, ex instituto demonstrat DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polybist. litt. part. I. lib. I. c. XV.* Inter arcana studiorum eam refert. ALEX. FICHETVS, in *arcana studiorum methode*, lib. I. c. X. p. m. 20. ex edit. ALB. FABRICII. Hinc & de ea, prout litterarum studiis inseruit, copiose & ex instituto disserit IO. GEORG. WALCHIVS, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit* & c. lib. I. c. III. sect. II. p. 36. seqq.

reputare debeamus beneficio. ** dum aut omittendum sit, suadebit prudens doctor, quam nosmet ipsi, qui numquam fere non, in iis, quae ad nos spectant, caecutimus. Deinde & quo incedere debeamus ordine; quid primo, quid secundo loco adgrediendum, cum nesciant, qui sibi ipsi

ipsi relictī sunt, incauti iuuenes, ostendet, facemque in hisce omnibus praefereat, diligentia periti magistri. Accedit, quod, qui sine magistro sapere cupiunt, haud raro vitia quaedam imbibant, quae dediscere difficile admodum illis est, etiam, cum ea detestantur. Solitudinī namque & umbrae adfueti in lucem fere non sine puerili quadam trepidatione prodeunt, pertinaees quoque & arrogantes vt plurimum euadunt, dum omnia sibi solis tribuunt, quod aliis acceptum ferant, se non habere, sibi persuadentes. Sed magis etiam viua vox animum mouet, quam littera scripta, hinc & attentionem magis excitat; altiusque in animum descendit, efficitque adeo, vt longe rectius, faciliusque, quae eadem proponuntur, capiantur. Iam olim hoc perspexit PLINIVS: Dices, habeo hic, quos legam, non minus disertos. Etiam: sed legendi semper occasio est, audiendi non semper. Praeterea multo magis, vt vulgo dicitur, viua vox adficit. Nam licet acriora sint, quae legas, altius tamen in animo sedent, quae pronuntiatio, vultus, habitus, gestus etiam dicentis, adigit, &c. lib. II. ep. III. Notum quoque est illud HIERONYMI, passimque celebratur: Habet nescio quid latentis energiae viua vox; & in aures discipuli de auctoris ore transfusa fortius sonat. Vnde & Aeschines, quum Rhodi exularet, & legeretur illa Demosthenis oratio, quam aduersus eum habuerat, mirantibus cunctis atque laudantibus, suspirans ait: Quid si ipsam audisset bestiam, sua vena resonantem? epist. L. quae secunda est ad Paulinum, tom. IV. oper. part. II. p. 569. edit. 10. MARTIANAEI. Habet denique institutio, quae viua voce peragitur, hocce commodum, quod, qui docent, vno momento temporis in sinum nostrum effundunt, quod longissimo plurimorum annorum labore coaceruauerunt, atque hoc nullo nostro labore, magnaue cum animi nostri voluptate, contingit; vt

ALEX. FICHETVS loquitur, qui & alia eiusdem generis addit, in *arcana studiorum metodo*, lib. I. c. X. p. 20. Nec est, quod *ὑποδάσκειν*, quosdam opponas, qui sine magistro, sua ita profecerunt industria, vt magnam eruditionis laudem consequerentur. Quod enim quibusdam, ingenio prorsus singulari praeditis, feliciter cedit, id qui sibi quoque statim, iisdem ingenii viribus minime praedito, imitandum censeret, magnam haud dubie iudicii proderet imbecillitatem. Facere nequeo, quin GABR. NAUDA EI hac de re repetam verba, etsi alibi iam a me recitata: *Licet, multos olim ὑποδάσκειν repertos fuisse, non ignorem, qui sua industria, nullius adiuti ministerio, illud etiam dicere possint, de quo se iactabat citharoedus quidam apud Homerum: ex me ipso edoctus sum, neque alius mihi, nisi Deus, menti animoque tot numerosas indidit cantilenas; quemadmodum Hieracitus Ephesus, quem narrat Plutarchus nullo commonitore & commonstratore philosophiam omnem percepisse; & Manlius eques factus (si Plinio credendum) nullo praeceunte, doctissimus, & Apuleius, qui hoc de se prodit primo fabularum, Epicurusque aduente Tullio, & Virgilius referente Petrarcha, & demum diuus Augustinus, qui lib. confessionum gloriatur, semet ipsum legisse liberalium artium libros, & intellexisse; nostrisque similiter temporibus, multis emergere absque praeceptorum opera, contigerit.* vt Petro Ramo in philosophiae studiis, Mureto in arte oratoria, Guilielmo Postello in linguarum pene omnium, ebraicae praesertim, cognitione, Cuiacio in iuriprudentiae notitia, Philelpbo denique ac Budaeo in omnibus humanioribus litteris; licet, inquam, plures alii sua sponte & natura, bonas & multas artes potuerint addiscere; breuius tamen hoc iter illis fore & compendiosius, semper existimaui, quibus praeceptores aliqui, saltem praemonstratores studiorum & comites adiunguntur &c.

in *Syntagmate de studio liberali*, (quod in THO. CRENI *methodis*, an. 1692 editis, exstat) c. V. p. 586. Plura de *avrobáttov* dabunt DAN. GEORG. MORHOFFVS, *polybist. litter. lib. I. c. I.* DOROTHEVS SICVRVS, h. c. THO. CRENIVS, in *prudentia theologica*, c. XXIV. p. 33. alique laudati IO. GE. WALCHIO, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit*, lib. I. c. III. *sect. I.* F. 35. 36.

Cum de vtilitate & necessitate scholarum & academiarum non idem omnes sentiant, & subinde nostra quoque aetate fuerit discerptum; non abs re fuerit de ea aliquid monere. Quod vt eo rectius fiat, de origine quoque scholarum pauca quaedam delibanda sunt. Vbi illos quidem, qui in ipso paradiso scholarum natales sibi inuenisse visi sunt, non moror; cum discrimen illud, quod inter statum integritatis, & cum qui post hominum lapsum est, non satis perpendisse videantur, meritoque adeo eos refellit GOTHFR. VOCKERODT, in *consulationibus de studiis litterarum recte instituendis*, *consultat. XVI*, quae agit de *scholarum publicarum pretio*, §. II. p. 338. itemque auctor *observationis XIX. tom. I. obseruat. Hallens.* §. II. p. 280. Nec felicius apud patriarchas, tum ante, tum post diluuium, scholae & academiae quaeruntur. Etsi enim dubium non est, quin patriarchae liberos suos, atque domesticos, in iis, quae ad pietatem, verumque Numinis cultum spectant, instituerint, erudierintque, quod & ex *Gen. XVIII. 19.* recte colligitur; inde tamen minime sequitur, eos eiusmodi scholas & academias, quales hodie apud nos florent, habuisse. Certe, quae nonnullis, vt hoc euincant, adducuntur; lubrica plane sunt & friuola, omniq; destituuntur fundamento. Cuiusmodi illud est, quod ex eo, quod Abrahamus, cum Charris commoraretur, *animas fecisse*, dicitur, *Gen. XII. 5.* paraphrasem chaldaicum sequuti, colligunt, cum

alios homines instituisse, doctorisque functum munere; cum tamen de seruorum ac iumentorum acquisitione ibi sermo sit; itemque quando per *צבא*, *Gen. XIV. 14.* catechumenos Abrahami intelligunt, cum potius iuuenes bello idonei denotentur. Et hac quidem ratione Ebraeorum doctores hinc inde in scriptura sacra scholas & academias exsculpunt, vbi nullae existant, quos incaute sequitur IAC. ALTINGIUS, in *re publica Ebraeorum scholastica*, *quatuor orationibus* delineata, quae cum eiusdem *dissertationibus theologicis & philologicis* iunctim prodierunt; a me ideo notatus in *hisor. eccl. vet. testam. tom. I. per. I. sect. III.* ad §. XXI. p. 414. *seqq.* alibique. Apud Aegyptios equidem, itemque Chaldaeos, antiquissimis temporibus collegia sacerdotum existisse, in quibus litterae excultae, & cum aliis communicatae fuerint, ex DIODORO SICULO, *lib. I. cap. LXXIII.* & *lib. II. c. XXIX.* itemque STRABONE, *geograph. lib. XVI. & XVII.* constat. Praeterquam vero, quod, quae de antiquissimis istarum gentium institutis dicuntur, nondum extra omnem positae sunt controuersiam; magna istarum societatum, nostrarumque scholarum & academiarum, est dissimilitudo. Conferenda, quae de illis HERM. CONRINGIUS tradit, *antiquir. acad. diff. I. p. 5. & 6.* Apud Cananaeos, priusquam terra illorum ab Israelitis occuparetur, litterarum studia floruisse, hinc & scholas fuisse, seu litterarum domicilia, vel inde nonnulli colligunt, quod apud eos vrbs quaedam fuerit *Kiriath-Sepher* dicta, postea *Debir* adpellata, *Ios. XIV. 15.* Vocem enim *Kiriath-Sepher*, *urbem librorum*, seu *librariam* interpretantur. Quam operosi nonnulli sunt, vt hic litterarum sedem, seu scholam inueniant, vel ex NIC. SERARIO ad *Ios. I. c.* patet. Cum vero in vocis istius expositione plane inter se non conueniant; vel inde, quam incerta omnia sunt, patet. Sa-

ne cum vox *sed* non tantum *librum*, sed & *recensionem*, *numerationem*, significet; nihil inde concludi posse, manifestum est. HUGO GROTIUS existimat, Kiriath-Sepher eam urbem esse, quae XENOPHONTI *Phoenicum gymnasion* vocatur, ad *Ios. l. c.* At recte HERM. CONRINGIVS obseruat, *γυμνάσιον* XENOPHONTIS non scholam litterariam significasse, sed locum, exercitiis corporis destinatum; XENOPHONTIS praeterea aevo non amplius in vsu fuisse adpellationem priscam vrbis Kiriath-Sepher, sed nomen recentius debir, tandemque concludit: *Nihilproinde & de illa Cananaeorum schola dici potest, esse indubio fuerit insigni olim fama, ut, quae toti orbi dederit a libris suam adpellationem; ant. acad. supplem. III. p. 21.* Verum, nec id satis cuius, quod omnino schola ibi fuerit, aut, quod a libris vrbis illa denominationem suam acceperit, ut ex antea dictis constat, & pluribus a me ostensum, in *bist. eccles. veter. testam. tom. I. per. II. sect. II.* ad §. XVI. p. 942. Tempore Samuelis societates quasdam, seu collegia, existuisse, in quibus nonnulli ad sapientiam & pietatem fuerint eruditi, vel se inuicem sub ductu magistri cuiusdam excitauerint, inde colligitur, quod *1. Sam. X. 5. & XIX. 18. f. qq. chori* seu *coetus* prophetarum commemorantur. Sequenti etiam aetate Bethelae, Ierichunte, Gilgale, filios, prophetarum commemoratos, *2. Reg. II. 3. & 5. it. IV. 38.* legimus. Vnde nonnulli non dubitant, quin saltem a tempore Samuelis, & sequenti aetate, scholae fuerint in gente ebraea. Quod tamen tum demum nobis persuaderent, si iam euicissent, collegia ista, seu societates, in quibus filii prophetarum vixerunt, nostris prorsus similes fuisse scholis. Legenda, quae copiosius de hisce omnibus disputaui, in *bist. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. III.* ad §. XXVI. p. 276. seqq. & *sect. IV.* ad §. XXXIII. p. 635. seqq. Certiora scholarum, & quidem, prout a synagogis distinguun-

tur, vestigia apud Ebraeos post captiuitatem babylonicam occurrere, notum est, & a me itidem obseruatum, *l. c. sect. VII.* ad §. XVII. p. 197. Ad Graecos quod attinet, apud quos litterarum studia ita floruerunt, ut earum gloria reliquas gentes vincerent; ante Platonis tempora nullas eos habuisse scholas publicas, ex historiarum euidenter demonstrari potest monumentis. Etsi enim iam antea complures inter eos existerint, qui omne genus doctrinae traderent; priuatorum tamen ea potius cura fuit, quam rei publicae. Scholae etiam quaedam ante haec tempora commemorantur; sed pueriles, ubi more Graecorum pueri legere & scribere docebantur. Luculenter haec edisserit atque euincit HERM. CONRINGIVS, qui & addit: *Primum igitur, quod quidem constat, Platoni ciui suo, forte quo crimen in philosophiam, Socratis damnatione commissum, eluceret, locum nemorosum suburbanum, cui ab auctore Hecademo sine Academio nomen erat academiata, in publicam scholam concesserunt, elegantissimi Graecorum Athenienses. Hoc initium est scholarum in Graecis publicarum &c. de antiquitat. academicis diff. I. p. 9.* Quo pacto Athenienses deinde & Aristoteli aliisque philosophis, loca publica ad docendum concesserint, quo pacto a Graecis cum litterarum studiis scholae ad Romanos, hinc & ad Gallos, Britannos, Germanos, transierint, quo pacto denique academiae, quae speciatim hodie ita dicuntur, saeculo demum decimo tertio, exortae sint, Parisiensi inter omnes antiquitate excellenti; idem HERM. CONRINGIVS copiose non minus, quam eleganter, ostendit *l. c. diff. I. II. III.* Germanicarum autem scholarum historia vt eo rectius intelligatur, euoluere iuuabit IO. LAVNOII, de scholis celebribus a Carolo magno in occidente instauratis, *I. brum*, quem laudabili instituto, cum IO. MABILLONII itinere germanico, recudi curauit IO. ALB.

FABRI-

FABRICIVS. De academiis speciatim praeter CONRINGIVM conferre iuuabit IAC. MIDDENDORPIVM, de academiis, & THO. LANSII consulas. de academiis.

Iam vt ad eos accedam, qui scholarum necessitatem aut vilitatem in dubium vocarunt; primum se nobis loco offert THO. HOBBSIVS, qui ex instituto, id agere videtur; *Leuiath. c. XLVI. p. 314. seqq.* Eo tamen praecipue, quae ibi disputat, spectant, vt ostendat, per philosophiam Aristotelicam scholas ita corruptas ac deprauatas, vt ad veritatis cognitionem parum, aut nihil, ex iis commodi sperari possit. Hinc & caput istud quadragesimum sextum ab eo inscribitur: de tenebris ex inani philosophia. Nec omnia, quae HOBBSIVS ibi differtit, contemnenda sunt, aut reicienda, cum verissimum sit, per philosophiam Aristotelicam plurimos olim ita excaecatos, vt veritatem perspicere non possent; immo scholas & academias, quod itidem recte monet, sub papatu eo comparatas fuisse, vt tyrannidem Romanorum praefulum instabilirent, ceterosque mortales in caeco aduersus eos obsequio continerent. Sed, dum in primitiua statim ecclesia per Aristotelicam philosophiam, doctrinam orthodoxam corruptam fuisse, veteresque haereticos ex Aristotelis schola prodissse, contendit; maximopere fallitur, suamque in historia ecclesiastica ignorantiam prodit. Platoniam enim potius, quam Aristotelicam in veteri ecclesia regnasse philosophiam, nemini, nisi harum rerum plane rudi, ignotum esse potest. Protestantium etiam scholas & academias post reformationem ecclesiae sensum iugum Aristotelicae philosophiae excussisse, eandemque hodie maximam partem longe aliam esse faciem, constat, quam olim fuit. Quae ergo HOBBSIVS virget veritatis obstacula, his amplius exprobrari nequeunt; quin potius veritas, in philo-

sophicis pariter ac theologicis, ita passim caput extulit, vt longe lateque radios suos spargat; quod, si viueret, nec ipse negaret HOBBSIVS, nisi forte, eos omnes adhuc in tenebris versari, putaret, qui Leuiathanem ipsius recipere nollent. Ex instituto HOBBSII de scholis sententiam sub examen reuocauit beatus ADAMVS RECHENBERGIVS, in *differt. de origine & usu scholarum*. Male quoque apud nonnullos audit auctor illultris *observationum* quarundam de *scholis, earumque vilitate & necessitate*, quae tom. I. *observation. Hallens. num. I. II. X. XI. XII. XIX.* exstant. Sed obseruare iuuat, illum de eo tantum disputare, an scholae, scilicet publicae, necessariae & viles sint ad studium sapientiae seu pietatis, cum sine pietate nulla sit sapientia. Alia itaque est quaestio, an necessariae & viles sint ad eruditionem? quod non negat, quemadmodum & scholas minime tollendas, sed, naevis earum toleratis, emendandas potius, contendit, *observat. XI. p. 138. seqq.* Enimuero, ad sapientiam, atque pietatem, quod attinet, abnuī nequit, in scholis & academiis raro admodum eius, ita, vt decet, haberi rationem; certum etiam, in privata institutione commodius quauddoque haberi posse, quam publica. Quod si parentes suo hic semper fungerentur munere; scholis ad huncce quidem finem opus non esset. Cum vero paucissimi parentum hoc faciant; satius est, vt adolescentes iuuenesque qualicumque ista, quae in scholis est, ad sapientiam & pietatem fruantur manu ductio- ne, quam nulla. Ad eruditionem vero quod attinet, licet in ea quoque priuata institutio comoda quaedam prae publica habeat; siquidem, vt alia taceam, praeceptor, vnius aut paucorum studiis dirigendis intentus, promptius, quae cuiusque captui & indoli conueniunt, obseruare queat, non tamen omnibus ea contingit felicitas, vt praeceptorem, huic muneri aptum,

aprum, inueniant. Non sane nescio, & publicis scholis eiusmodi homines subinde praefici, qui, siue eruditionem, siue mores spectes, quacuius potius alia praeficare possunt, quam iuuentutem ita, vt decet, instituere, ac erudire; facilius tamen inter eos, qui in publico docendi munere constituti sunt, ab idoneis discernas incertos. Cumque viri doctrina & ingenio praestantes, & qui se totos in ea dant litterarum studia, quibus imbutos esse decet, qui alius viam ad eruditionem monstrare cupiunt, lubentius publico singantur docendi officio, quam privato; mirum non est, non adeo frequentes esse, quibus vnus, aut paucorum quorundam, cura recte committatur. Habent vero publicae scholae & alia communia, quae, minime eas contemnendas, ostendunt; licet aliquando priuata institutio non sine ratione iis praefatur. Ex veteribus iam M. FABIVS QVINTILIANVS eas laudauit, *instit. orator. lib. I. c. II.* ita quidem, vt quandoque de iuuentutis institutione religiosius loquatur, quam multi, qui religionem profitentur christianam, quod & GOTHOFREDVS VOCKERODT recte obseruat, in *consultationibus, de litterarum studiis recte & religiose instituendis, consultat. XVI. p. 244.* Longe plures ex recentioribus scholarum & necessitatem & vtilitatem commendant, proque ea acriter pugnant, quod & praeter alios GISEB. VOETIVS facit, *polit. eccles. part. II. lib. III. tract. IV. c. III. p. 738. seqq.* Quae quousque admittenda aut a adprobanda sint, ex hactenus dictis liquet.

Vt autem de scholarum, si recte se habeant, vtilitate, immo pro ea, quae hodie est, rerum humanarum conditione, necessitate, nemo temere dubitauerit; ita acerbae passim virorum doctorum, de eorumdem vitiis & corruptelis audiuntur querelae. Multa in docentibus, plura in discipulis, siue ipsam doctrinam, scien-

tiasque, quae in academiis tradi solent, siue mores, vitaeque rationem spectes, desiderantur. Nec hodie demum aut nudius tertius ea scholarum, quae multis tantopere displicet, facies esse coepit; quin potius iam suo tempore eandem illarum imaginem exhibet AVGVSTINVS, *conf. s. sonum lib. V.* idque ea ratione, vt dubites, maiorne iuuenum, in academiis nostris viuientium, sit petulantia, quam olim fuit. Vitia autem & naeuos nostrarum scholarum & academiarum IO. VALENT. ANDREAE, in *Menippo. c. XXV. 10.* MATTH. MAYFARTVS, in libello germanico *von Erbauung und Fortsetzung der akademischen disciplin auff den euangelischen Schulen in Teutschland*, GOTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. X.* aliique, laudati auctori observationum de scholis, tom. I. obseru. Hallensium, obs. XII. §. V. p. 150. describunt. Varia beati LVTHERI nostri loca huc spectantia exhibentur in eiusdem CHRISTIANI THOMASII *historie der Weisheit und Thorheit, mens. I.* Atque sunt haec maximam partem ita comparata, vt negari nequeant; hinc & viris cordatis magnum adferunt dolorem, votaest, vt tandem serio, quantum fieri potest, vitia ista corrigantur & emendentur, extorquent. Nec tamen ideo scholae omnes damnandae sunt, ac reiciendae, quod nonnulli, ad alterum extremum procurrentes, fecerunt, aut saltem fecisse videntur. VALENT. certe WEIGELIVS hoc nomine male audit, quod dixerit: *Iesum ex omnibus academiis relegatum esse; novi testamenti cathedras omnes ex maledictis & infrugiferis arboribus fabrefactas; & quae alia sint eiusdem generis; conf. postilla eius, part. I. p. 93.* Similia fere & CHRISTIANVS HONHBVIGIVS profert, *postilla myst. dom. sexages. p. 333. & domin. quinquagesima p. 381.* atro ideo notatus lapillo, tum ab aliis, tum & ab EHREGOTT DAN. COLBERGIO, in dem *Hermetisch-*

*metijch - Platonifchen ebriftenhum, part. II. c. XV. §. VII. p. 702. feqq. conf. & 10. HOORNBECKIVS, in fuma controuerfiarum, lib. VI p. 415. Quod anabaptiftis, aliisque eiusdem generis hominibus, idem paffum obici folet, notum fatis eft. Multa, quae huc fpectant, congellit GERH. MEYERVS, theologus Bremenfis, in commentatione quadam, feu programme, vti vocari folet, infcripto: *quam miferandam fcholis intulerint eladem fanatici recentiores*, Bremae an. 1714 edito, quamvis non omnia, quae cumulat, eodem habenda fint loco. Ex Quakeris moderate admodum de fcholis fentit & loquitur ROB. BARCLAVS. Minime igitur, inquit, primiciuorum proteftantium zelum contra babilonicas tenebras, nec pios eorum conatus in fcripturis interpretandis condemnamus, fed hoc candide eos, fecundum ipforum cognitionem, feciffe, ex animo credimus, ideoque ad fatisfaciendum iuftis defideriis eorum, quae legere cupiunt, & multis aliis de cauffis, fcilicet, ob mutuum inter nationes, linguis diuerfas, commercium conferuandum, neceffarium & laudabile iudicamus, vt fint fcholae publicae, ad inuentutem, has linguas adpetentem, edocendam; in theologiae vere chriftianae apologia, thef. X. p. 197. Satis quidem ingenue, etli perperam ad linguarum tantum notitiam, fcholarum vfum reftingat. Meliorem haud dubie viam ingreffii funt, qui de emendandis potius & corrigendis fcholarum vitiis folliciti fuerunt, quam vt ipfas fcholas aut academias roicerent, ac damnarent. Id sane egerunt IOACH. CAMERARIVS, DAV. CHYTRAEVS, MICH. NEANDER, IO. STVRMIVS, IO. CASELIVS, alique, quorum, de fcholis recte instituendis & emendandis, commentationes, paffim celebrantur, & a DAN. GEORG. MORHOFIO quoque lau-*

dantur, polybift. litt. lib. II. c. II. 10. STVRMU, de litterarum ludis recte aperiendis, librum, itemque CASP. SCIOPII confultationes, de fcholarum & ftudiorum ratione, & alios quosdam, huc itidem fpectantes, in methodis fuis exhibet THO. CRENIVS. Laudat & plerofque, qui hoc argumentum tractarunt, IO. GE. WALCHIVS, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrfamkeit* &c. lib. I. c. III. feft. I. §. XVIII. p. 32. Si tamen dicendum, quod res eft, quo plures legeris, qui, de litterarum ftudii, recte instituendis, deque fcholarum emendandis vitiis, egerunt; eo forte eris incertior, quo pacto emendatio haec fit instituenda. Plerique id, quod praecipuum effe debebat, quo pacto pueri & adolefcentes in fcholis ad veram pietatem, fine qua nulla eft fapientia, acriori, quam haftenus factum, ratione excitandi funt, aut plane praetermittunt, aut leuiter admodum, arque frigide attingunt. Deinde, vbi ad ipfam eruditionem ventum, ea quibus litterarum genera maxime neceffaria ducit, in quibus ipfemet prae reliquis excellit. Hinc, alios latinae graecaeque linguae, alios philofophiae, iftius quidem feftae, cui quisque addictus eft, alios mathefeos maxime vrgere neceffitatem, videas. In tanta itaque virorum doctorem, de genuina fcholarum emendatione, diffenfione, quid mirum, quod nihil haftenus effectum fit? Nec tamen ideo prorfus abiciendus eft animus, aut omnia, huc fpectantia, reiicienda confilia. Seligendum potius ex omnibus, quod optimum, & cuique fcholae, noftraeque aerati conuenientiffimum; fiquae tolli penitus & extirpari vitia omnia nequeunt; opera danda, vt imminuantur, fimulque, ne noua propullulent, impediatur. Et haec quidem de fcholis monere, vifum fuit.

§. XVI. Ne quis autem & hic fructu, quem inde sperat, priuatur; de idoneo primum eligendo magistro sollicitus esse debet, tum considerare, quanam suae, ut institutione ista rite vtatur, sint partes. *

* Ad praeceptorem, seu magistrum, quod attinet, recte M. FAB. QVINTILIANVS, *praecipuam prudentibus curam esse, ait, praeceptorem eligere sanctissimum quemque, inquit, orat. lib. L. c. II. p. m. 15* Quod si in aliis litterarum generibus, multo magis in theologia obseruandum esse, nemo non intelligit. Quamdiu equidem in familia parentum constituti sunt liberi: illorum hoc est officium, vt magistros idoneos eligant. At quando ad academias transeunt, vbi magna docentium est multitudo & diuersitas; arbitrio libero eorum plerumque relinquitur, quem ipsimet

prae reliquis eligere velint. Tum vero, cum quam facillime decipi queant, magna iis opus est cautione & prudentia; cumque paucissimis, vt sibi ipsi consulant, datum sit; nihil aliud superest, quam vt aliorum consilia, quantum fieri potest, audiant, & sequantur. Institutione autem magistrorum recte quoque vtendum esse, longe est euidentissimum. Experientia docet, etiam eos, quibus optimi obtigere magistri, parum tamen & in litteris, & in sapientia proficere: sua vtique, non magistrorum, culpa.

§. XVII. Quae doctorem artiumque bonarum magistrum maxime commendant virtutes, sunt: *soliditas*, in fundamentis principiisque, rite constituendis, praecipue se exferens, quibus reliqua deinceps superstruantur; *perspicuitas*, vt clare & distincte animi sui conceptus proponere queat; & denique *fidelitas*, vt serio, non sua commoda suamque gloriam, sed auditorum salutem, & in veritatis cognitione, veraque sapientia incrementa, quaerat. *

* Solent alii in magistro seu praeceptore requirere, *vitam probam, eruditionem sufficientem & habilitatem docendi*. Ea, quae ad habilitatem docendi spectant, nos enarrauimus, extra controuersiam ponentes, quod & sufficiens eruditio, & vitae probitas adesse debet; Quodsi autem in omnibus, qui docendi munere fungi cupiunt, praeter reliquas dotes, vitae quoque probitas requiritur; quis dubitet, ab eo comprimis illam exigere, qui ducem & magistrum se profiteretur in iis, quae ad salutem aeternam spectant? Sed saepe hoc iam inculcauimus, quando in hac ipsa tracta-

zione, qualis ecclesiae doctor esse debeat, docuimus. Felix itaque censendus, cui magister obtingit, qui cum Paulo, Timotheum suum adloquente, dicere potest: *ed id vaguelu dyuac, tu autem ansqunues* (perspexisti, experiundo didicisti) *meam doctrinam, mores, propositum, fidem, clementiam, charitatem, patientiam, vexationes, res aduersas* &c. 2. *Tim. III. 10. n. add. DIODORVS SECVRS, seu qui sub hoc nomine latitat, THO. CRENIVS de prudentia theologica, num. VIII. LX. p. 20. segg.*

§. XVIII. Fius vero, qui istiusmodi doctoris seu magistri institutione recte & cum fructu vti cupit, est, vt cumprimis *animum discendi cupidum*, hinc & *attentum*, secum adferat. * Non minus tamen & *constantia* est necessaria, vt, quae inchoauimus, eadem diligentia & ad finem perducamus. *

Repetitio denique & δοκιμασία, seu exploratio doctrinae propositae accedere debet, ne doctoris auctoritate, sed nostra conuictione, veritatis cognitio nitatur. ***

* Si discendi adest cupiditas, sequetur etiam attentio. Conferenda, quae de ratione, qua quis in se ipso attentionem excitare possit, diximus, ad *cap. praecedent.* §. X. Boni tamen doctoris est, nihil non agere, ut ipsem auditorum suorum attentionem excitet, alat, foueat. IOAN. CLAVBERGIVM! hac de re agere, in *logica veteri & noua, part. II. c. III. p. 138. seqq.* eodem loco iam monuimus. Praecipuum itidem in adfectu positum est momentum, qui ex amore erga discipulos, ex zelo, gloriam Dei, aliorumque salutem promouendi, oritur. Sine adfectu si quis doceat, languabit, immo frigebit oratio, vixque auditores, si modo adsint, sibi temporabunt, quo minus dormiendo, certe aliud quid agendo, tempus transigant.

** Positum nonnullis in more est, vt mox hoc, mox aliud studiorum genus inchoent, in nullo autem subsistant, aut ad finem illud perducant. Sic & alii eadem animi leuitate mox hunc, mox alium doctorem sequuntur; nec inueniunt, vbi certo pedem figant. Cuiusmodi ingenia, *desultoria, mobilia, volatilia*, vocari solent; quae nihil efficere, nec ad solidam vique eruditionem peruenire possent, res ipsa docet; conf. IO. CHRISTIANILANGII *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. IV. p. 121.*

*** Repetitione opus est, ne eorum, quae percepimus, statim obliuiscamur. Nec enim tam beata omnibus obtingit memoria, vt, quae audierunt, sine repetitione firmiter teneant. Porro *ars iuuantiae memoriae*, inquit ALEX. FICHETVS, *quae custos est & thesaurus scientiarum, in his posita est praecipuis: primum est, vt crebro relegantur & repetantur ea, quae adnotata sunt; itaque imprimantur animo altissime, & in usum conuertantur; hoc cri-*

iam videntur praecipue necesse est, qui cito discunt, & illico obliuiscuntur, in arcan. studior. methodo, lib. I. c. XIII. p. 22. Ita repetitione coniuncta sit, necesse est *δοκιμασία*, seu exploratio, quae iam ad ipsam meditationem spectat, de qua antea dictum. Nec enim praceptoris niti auctoritate decet, sed rationibus ac argumentis, quibus sententiae cuiusdam veritas comprobatur. De PYTHAGORAE equidem nonnulli tradunt discipulis, quod in magistri, vnice illis adquirendum fuerit essetis, eoque decantatum illud *κρυπτός* referunt. *Pythagorae* inquit VALER. MAXIMVS, *tanta veneratio ab auditoribus tributa est, vt, quae ab eo acceptarent, in disputationem deducere nefas existimarent. Quin etiam interpellati ad reddendam causam, hoc solum respondebant, IPSVM DIXISSE; lib. VIII. c. XV. p. m. 748.* Sic & CLEMENS Alexandrinus, Pythagorae Samii sectatores, τῶν ζητούντων τὰς ἀποδείξεις παραμυθῶν, τὸ, κρυπτός ἔστι πᾶσι ἡγεσθαι, reiecit eorum, quae quaerebantur, demonstrationibus, illud IPSE DIXIT fidem facere, arbitratos adserit, καὶ ταύτῃ ἡμῶν ἐστι μὴ τῷ φωνῇ πρὸς τὸν βεβαιῶμεν ἢ ἀκριβῶς; & ad ea, quae audierunt, confirmanda, hanc vocem satis esse ducere; lib. II. Strom. p. 441. edit. IO. POTTERI THEODORETVS, cum commemorasset, Pythagoram legem hanc discipulis suis sanxisse, vt perpetuum quinquenium conticerent, solumque audiendi praceptoris aures adcommodarent, ita, vt, quae dicerentur, sine vlla disceptatione aut contentione admitterent, credentes, ita se rem habere, nec praeterea quidquam ceu dubii curiosius inquirentes, addit: τὸ τοι καὶ δοκῶν διαιρέσθαι καὶ ἀποδείξαι τὸν λογισμὸν ἀποδείξαι, κρυπτός ἔστι, ἀλλὰ οὐκ ἀδύνατον ἀποδείξαι τοιοῦτον καὶ ἄνθρωπος νομίζων, καὶ ἔχον καλῶντας τὸν Πυθαγόραν φωνή. Ex quo factum est

est, vt, qui ei successerunt, si quis rerum, quas diceret, demonstrationem posceret, IPSE DIXIT, respondere scirent, omni demonstratione validiorem esse, consentes, & haberi iubentes Pythagoricam vocem; de graecar. adfection. curat. serm. I. tom. IV. oper. p. m. 474. Atque haec quidem multiplex alia eiusdem generis, THEODORETUS cum in finem adfert, vt inde euincat, recte a christianis vrgeri fidem. Hinc & p. 479. addit: δι γὰρ πιστεύου πρῶτον, ἵτα μαζὺν γινώσκει δι, ἐμψέμα δρῶσαστα δι, πρῶτον δι γὰρ τὰ πρῶτα τοῦτο μαζὺν εἶδη. καὶ τὸ γρῆματικῶν περὶ πνεῦμα ἐστὶ τοῦτο καὶ τὸ πρῶτον ἀνομάζον, καὶ τοῖς δι τὸ διότιον, καὶ τὰ ἄλλα ἀσόντων. Prius enim credere oportet, tum addiscere, eum vero, qui cognovit, adpetitu aliquo commoueri, motum denique & impulsu, adgredi ac peragere. Numquam enim prima elementa discit, qui litteratori fidem non habeat, ita esse primam, ita secundam adpellandam, & alias similit. Num ratiocinatione haec THEODORETI vbique recte procedat, nunc non inquiram. Sufficit, quod ex eius, vt & reliquorum, quae adduximus, testimoniis, constet, apud Pythagoraeos illud: ἡνὲς ἴψα in vsu fuisse. DIOGENES LAERTIVS equidem, istud non a Samio illo, sed a Pythagora Zacynthio mansisse, auctor est, lib. VIII. scilicet. XLVI. SVIDAS contra Pythagorae Samio tribuit ac prolatum ab eo refert, vt significaret, se a Deo dogmata sua accepisse, vt ἡνὲς ἴψα idem sit ac: ὡς ἰδὼς. καὶ τὸ διὰ τοῦτο ἴψα non meus, sed ipsius Dei sermo est. Sed refragantur reliqui fere omnes, qui magno consensu a discipulis Pythagorae, & quidem Samii istius, de ipso magistro hoc vsurpatum, adserunt; vt, praeter eos, quos iam commemorauimus, CICERO, QUINTILIANVS, HERMIAS, ORIGENES, GREGORIUS Nazianzenus, CYRILLVS, quos IO. POTTERVS laudat, ad Clementis Alexandriani l. 6. p. 444. Ad rem ipsam quod atti-

net, si Pythagoras id sibi voluit, quod omnes eius discipuli in auctoritate ipsius acquiescere, nec de exquirenda vterius veritate solliciti esse debuerint; nihil profecto ineptius, aut tanto philosopho indignius cogitari poterat. Recte itaque hoc reprehendit CICERO, cuius verba, cum egregie ad nostrum faciunt institutum, recitare iuuabit: Qui requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctores in disputando (aut generatim in veritatis inuestigatione) quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere proficiuntur, desinunt enim suum iudicium adhibere; id habent ratum, quod ab eo, quem probant, indicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoraeis accepimus: quos ferunt, si quid adfirmarent in disputando, cum ex iis quaereretur, quare ita esset, respondere solitos, IPSE DIXIT, IPSE autem erat Pythagoras. Tantum opinio praecudicata poterat, vt etiam sine ratione valeret auctoritas; lib. I. de naturae deorum, c. V. p. m. 1205. Sunt autem, qui putant, non ab omnibus discipulis suis hoc postulasse Pythagoram, sed ab iis tantum, qui sacris philosophiae eius primum initiabantur, nec dum eo peruenierant, vt causas rerum, quas ipsemet reddebant, percipere possent. Neque existimauerim, inquit IO. SCHILTERVS, eo peruenisse vanitatis Pythagoraeos, vt nil nisi sputa lingerent magistri, immo neque hoc experti esse credam Pythagoram, qui veritatis amans erat. Itaque ad eos imprimis referendum forte, quos in ipsis principiis tradendis praeceptorum fidem habere, fas erat. Idque non temere postulabat Pythagoras. At cum iis, qui alius iam ascenderant, non ita procedebat ille, Neque eos omnia, quae diceret, sine ratione credere cupiebat; sed & quaerere, & quae ipsi opinarentur, expromere potesta-

rem faciebat; in *differt. de disciplin. Pythagor. §. XXXVII.* Comprobat, quod dixerat, testimonio IAMBlichI, qui, ex Pythagorica sententia loquens, vecordis esse, adserat, *cuiuslibet quodlibet credere, dissentis tamen esse negotio τὸ πρὸς ἀντιπρῶτον καὶ ἀντιπρῶτον διανοεῖται ὁ μαθητὴς, ut animum ad opinionem sententiamque eius, quignarus est, quique docere potest, aduertat;* in *vita Pythagorae c. XXXI. p. 172.* (mihi 166.) Fidem quoque per omnia 10. CAPTIONEM siue REVCHLINVM inuenire, negat, dum *lib. II. art. kabbal. p. 464. & 472.* contendat, Pythagoram nullam discipulis suis reliquisse aliqua ratione perquirendi facultatem. Fieri tamen potuit, vt, quod Pythagoras a quibusdam tantum fieri voluit, discipuli eius deinceps ad omnes extenderent, institutoque, non malo consilio a magistro introducto, contra mentem sententiamque eius turpiter abuterentur. Saepe enim, hoc contingere, experientia docet. Quidquid eius sit, ineptum pror-

§. XIX. Per *lectionem* ex absentium aut omnino mortuorum monumentis, seu libris, quibus ea complexi sunt, quibus humanarum diuinarumque rerum cognitio augeri potest, proficimus. *Liber naturae*, qui improprie ita dicitur, & *liber scripturae*, praecipue quidem in censum veniunt; sed ad obiectum potius meditationis vterque referendus, quam ad administracula. Interim *libri humani* in tantum laudandi, in quantum ad vtrumque librum naturae & scripturae recte intelligendum nos manuducunt.*

* Regula haecce generalis est, & illis, qui ad litterarum studia accedunt, satis inculcari nequit, libros humanos in tantum laudandos, in quantum ad librum naturae aut scripturae nos manuducunt; itemque ex libris humanis tanto quemque meliorem esse, aut praestantiorum, quo propius per eum ad librum naturae aut scripturae accedimus. Vera enim solidaque eruditio non in vocabulorum, nec cogitationum, quas alii de rebus naturalibus & diuinis habuerunt; sed in ipsarum rerum cognitione consistit. Vocabulorum, linguarumque, & eorum omnium,

ac ab omni ratione alienum esse, a discipulis hoc exigere, vt sine examine ac diiudicatione effata magistri accipiant, nemo tenere negauerit. Immo, tantum abest, vt prudens atque fidelis magister hoc a suis postulet, vt potius eos exciret atque adhorretur, ad eiusmodi inquisitionem instituendam, serioque inculcet, rationes solidas & euidentes illis vbique quaerendas, quippe in quibus solis tuto adquiescere liceat. Hinc & copiam illis faciet, dubia sua proponendi, immo, vt hoc saepius faciant, eos admonebit, & ad ea prompte alacriterque respondebit. Et sane, cum Berrhoënses laudentur, quod scripturae sacrae collatione instituta, (*ἀναφύρατος τὰς γραφὰς*) inquisuerint, an, quae Paulus dicebat, ita se haberent? *affor. XVII. n.* quis hodie aegre ferat, si, qui doctrinam sacram ex ore eius hauriunt, idem faciant? aut, quis non potius, vt faciant, cupiat?

circa quae grammatica & ars critica versatur, notitia, eo tantum spectat, vt aliorum cogitationes eo rectius adsequi queamus; quod vtique in iis, quae scriptura sacra tradit, magni momenti est. Nec contemnendus eorum vsus, in quem in aliorum scriptorum, philosophorum maxime, interpretatione, praebent. In ipsa vocabulorum aut linguarum si quis subsistat notitia, nec ea ad rerum ipsarum cognitionem adquirendam vtatur, parum aut nihil inde referet commodi. Idem de illis censendum, qui, egregii quid se adsequutos, putant, cum sciunt, quod alii homi-

nes sciuerunt; de vera rerum, ex ipsa naturae consideratione haurienda, notitia parum solliciti. Nimirum philosophi naturae tantum sunt interpretes, audiendi quidem aut legendi, prout aditum nobis, ad arcana naturae introspectiendi, muniunt, non vero ita amplectendi, vt in illorum lectione velut terminum nostrae cognitionis constituamus, nec vterius progrediamur. Namque qui Platonem, aut Aristotelem, aut Cartesium legit, inde cognoscit equidem, quid illi de rebus naturalibus senserint; sed si ad ipsam naturam considerandam animum non conuerterit, numquam verus euadet philosophus; nec rerum ipsarum, sed tantum cogitationum, quas isti de rebus naturalibus habuerunt, cognitionem adipiscetur. In quantum ergo ad ipsius naturae cognitionem aditum aperiunt, minime sunt spernendi; ceteroquin parum tandem aut mea, aut aliorum refert, si sciam, quid Plato, quid Aristoteles, quid Cartesius cogitauerint, aut quam de rerum natura fouerint sententiam. Atque miserrima haecce philosophandi ratio obstitit, quo minus viri, ingenio vtique praestantissimi, & quibus diligentia non defuit, vltos in veritatis cognitione facerent progressus. Postquam autem, abiecto philosophiae Aristotelicae iugo, ipsam rerum naturam, adhibitis in subsidium experimentis, diligentius viri docti considerare coeperunt; breui temporis spatio longe alia existit doctrinae naturalis facies. Nec in physicis tantum res ita se habet, sed in omnibus philosophiae partibus. Hominis consideratio in omnibus vtramque facit paginam; vt, qui inde intellectus humani indolem accurate didicerit, is demum in logicis; qui voluntatis & directum naturam eadem ratione introspecterit, is in moralibus rite proficere censetur merito. Quae cum in aprio

posita sint, recte MALEBRANCHIUS eos reprehendit, qui, neglecto ipsius naturae libro, scriptoribus, qui ad eum nos madducere debebant, ita adhaerescunt, vt non de rebus ipsis, sed de sententia huius aut istius philosophi, sint solliciti; parum perpendentes, se hac ratione non ad rerum, sed cogitationum tantum, quas alii de rebus istis habuerunt, cognitionem deduci; de *inquirenda veritate*. lib. II. c. VI. p. 207. seqq. Illustrat hoc exemplo quaestio- nis de immortalitate animae, quae, cum haud dubie maximi sit momenti, olim tam longe plures de eo potius solliciti fuerunt, quid Aristoteles de ea senserit, quam, quo pacto ipsimet ex rationibus euiden- tibus possent eam demonstrare. Adfert hunc in finem locum ex IO. LVD. DELA CERDA adnotationibus ad *L. II. Tertulliani de resurrectione carnis*, vbi magno numero recenset auctores, qui aut adfirmarunt, Aristotelem animae immortalitatem agnouisse, aut idem negarunt. Operae quidem interdum pretium est, in mentem praestantissimorum philosophorum inquire- re; sed non nimis hac in re operosum esse decet, multo minus in eo subsistere. Ceteroquin enim non ad rerum ipsarum perueniemus cognitionem, sed multis mag- nisque ambagibus tandem obtinebimus, vt sciamus, quid alii de istis rebus cogita- uerint. Ceterum ad *librum naturae*, quem hactenus commendauimus, speciatim & *liber conscientiae* spectat; cum quis dili- genter ea, quae in sua ipsius mente depre- hendere potest, magna vtique & admi- randa, si modo serio ad se ipsum atten- dat, perferutatur, & ea cum lege diuina diligenter comparat. Quam quidem in- quisiitionem in morum doctrina magni momenti esse, immo vtramque facere pa- ginam, nemo non intelligit.

§. XX. *Liber scripturae* specialiiori quadam ratione ad eos, qui se theo- logiae studio consecrarunt, spectat. Hunc & ad eum recte intelligendum omnem

omnem merito operam, omnemque diligentiam conferunt. Nec intermittenda vmquam, aut differenda eius lectio, donec omnibus ad interpretandam scripturam sacram subsidii fuerimus instructi. Aliud enim est legere, aliud interpretari scripturam sacram. Hoc non omnium est, sed eorum tantum, qui ad hoc sunt idonei. Illud autem ab omnibus, si modo possint, exigitur, praefertim ab iis, qui aliis aliquando viam ad salutem aeternam monstrare cupiunt; conf. 2. *Tim. III. 15.* *

* *Vt ex libro naturae rerum naturalium; ita diuinarum, quae per reuelationem nobis innotescunt, notitiam tatum ex libro scripturae haurire licet. Quare & scripturam sacram non tantum vt regulam & normam; sed & vt fontem vberissimum, ac praecipuum nostrae meditationis, ex quo omnia, quae scitu factuque necessaria sunt ad salutem, haurienda sint, supra ad §. IX. commendauimus. Sequitur inde porro, libros theologicos quosuis in tantum laudandos, in quantum ad scripturam nos ducunt, vel ad eam rectius intelligendam nobis viam muniunt, vt iam ad §. praecedentem obseruauimus. Sed id quoque inde sequitur, scripturam sacram ab omnibus quidem, qui salutis aeternae cupidi sunt; maxime autem ab iis, qui doctorum aliquando munere in ecclesia fungi volunt, quam diligentissime legendam, & in succum, quod auit, sanguinemque conuertendam esse. Hinc & Paulus Timotheum suum laudat, quod *hæc persequens, a puero sacras litteras didicisset, quae etiam illum edocui, instruere, aut sapientem reddere possint, ad salutem, per fidem in Christum Iesum, 2. Tim. III. 15.* Vt autem paucis ostendamus, quo pacto scripturae sacrae rite instituenda sit lectio, quod & res ipsa, & instituti nostri postulat ratio; obseruandum, aliam esse lectionem, quae ab omnibus omnino hominibus requiritur, quamue *communem*, aut etiam *exotericam* vocare possis; aliam autem, quae ab iis, qui omnibus subsidii hermeneuticis instructi sunt; & scripturam sacram non tantum legere, sed & interpretari possunt,*

suscipitur, quamue *exquisitam*, aut *acromaticam* adpellitare licet. Nobis de illa nunc sermo est; cum ad hanc non omnes, qui theologiae nomen dederunt, certe circa initium studiorum, idonei sint, & de ea insuper ex instituto nobis agendum sit, cum de theologia exegetica suo loco praecipiemus. Haec itaque, de qua hie loquimur, scripturae sacrae lectio, quaeue ad cognitionis pariter ac fidei sanctitatisque incrementum comparata est, vt ex voto procedat; primum est, vt quis *animo rite praeparato & disposito* ad eam accedat. Non itaque ob consuetudinem, aut, ut doctiores hiamus, similemque obcausam, quae animi aliquod vitium arguit, lectionem istam adgrediamur; sed vt finem istum, propter quem Deus scripturam sacram litteris consignari voluit, consequamur, qui est, *vt credamus in Christum, & per fidem in illum aeternam vitam adipiscamur, Ioan. XX. v. ult.* Quorsum etiam spectat, vt in fide conseruemur, & corroboremur, omniumque virum spiritualium, quibus ad cursum, quem semel ingressi sumus, absolendum, nobis opus est, noua subinde accipiamus incrementa. Cogitemus tum porro, coram *throno diuinae maiestatis* nos constitutos esse, vt vocem summi imperatoris audiamus, idque maxima cum animi a nobis fieri debere veneratione. Hinc enim attentio & diligentia, & studium, voluntati Numinis in omnibus obsequendi; excitabitur. Multum hoc etiam conferet, vt a prauis mens nostra purgetur adfectibus, qui haud raro obstant, quo minus recte percipiamus, quae

quae in scriptura sacra exstant, saltem efficiunt, ut fructu, quem inde sperare poteramus, priuemur. Tum in ipsa lectione id cum primis agendum, ut *scopum* seu *finem* scripturae sacrae semper ante oculos positum habeamus. Scopus autem iste vel *generalis* est, ad quem tota scriptura sacra comparata est, vel *specialis*, quem in quouis libro, immo & singulis quandoque libri partibus, vel capitibus, prout arguementi, quod in illis tractatur, ratio postulat, inuestigare oportet. Totius scripturae sacrae scopum vnicum esse *Christum seruatorem*, prout nobis a Deo factus est *speculatio*, *iustitia*, *sanctificatio* & *redemptio*, 1. Cor. 1, 30. conilat. Huncce ergo numquam dimittere, quin potius omnia ad eum dirigere, decet, ut, nihil omnino nos effecisse, credamus, nisi quod eo spectat, fuerimus adsequuti. Idque est, quod ipse nos conducet seruator, dum *seruari* nos *scripturas* iubet, ut *vitam in iis inueniamus aeternam*, siquidem illae *sint*, quae *de se testantur*, Io. 19. Conf. & Luc. XXIV, 27. att. X, 43. Legendus omnino AVG. HERM. FRANKII libellus: *Christus scripturae sacrae nucleus*, qui in linguam latinam translatus an. 1724 prodiit. Vt autem eo rectius cuncta ad finem huncce & scopum generale referri queant; de scopo quoque *speciali* cuiusque libri, immo & argumenti, quod in quolibet libro pertractatur, solliciti sumus, necesse est. Eumque inuestigare pronum erit, modo semel iterumque, si necessitas hoc iubeat, librum aliquem eam ob causam perlegamus, & cuncta, quae eo spectant, adcurate & attente consideremus. Iam, si scopus iste *specialis* cuiusvis libri nobis innotuerit, haud difficile fuerit, *dogmata*, quae in eodem pertractantur, deprehendere, eaque cum aliis dogmatibus comparare, & cuncta ad analogiam fidei reuocare. Nec profunda adeo ad hoc opus est eruditione, cum & catechetica institutio, ut hoc rite

fieri queat, sufficiat. Immo &, quae ex dogmatibus istis, sponte sua se offerentibus, aut, quae in scriptura sacra narrantur, factis, non possunt non fluere, & sine villo negotio deriuari, perspiciet, qui rite ad omnia attenderit, indeque statim capiet, quae fidem vitamque instruant. Atque haec omnia cum ab illis etiam, qui litterarum studiis imbuti non sunt, peragi possint; multo magis ab iis exiguntur, qui theologiae se consecrantur studio, inque eo quotidie proficere cupiunt. Praecipuum autem, & sine quo reliqua omnia aut parum, aut nihil profunt, in scripturae sacrae lectione est *applicatio*; qua quis, quae inde rite hausit, siue ad fidem, siue ad vitam moresque spectent, ad seipsum refert, seque explorat, an ita comparatus sit, prout, secundum istam doctrinam, quilibet, qui ad aeternam salutem adspirat, aut se Christi discipulum ac sectatorem profectur, comparatus esse debet. Quod si talem se inueniat, qualem sacrae litterae postulant; grato Numinis illud beneficium merito agnoscat animo, deque tantis bonis & conseruandis & augendis erit sollicitus. Sin, quae se rem habere, intelligat, aut, quid sibi adhuc desit, animaduertat; videbit quid sibi adhuc agendum sit, ne lector tantum, sed *discipulus* sit, Iac. 1, 22. In preces hinc deuotissimas animus eius soluerur, ut ita fructum, quem ex scripturae lectione consequi cupit, a Deo ipso impetret. Consultum quoque fuerit, certum in scripturae lectione obseruare *ordinem*, modo non nimis scrupulose hoc fiat. Nec enim refert, quantum quis legerit, aut quoties sacrum codicem perlegerit; sed, quam bene legerit, quamue inde reportauerit utilitatem. Hinc &, quid de *tempore*, tractationi verbi diuini destinando, sentiendum sit, palam est. Laudandi quidem, qui quotidie certum tempus scripturae sacrae lectioni consecrant; imprudenter autem ageret, qui ita se illi adstringe-

ret, vt vltra temporis istius spatium lectionem producere nollet, si aut animi ardor, aut partium scripturae, in quibus versatur, nexus, aliud quid iuberet, aut alio etiam tempore eandem instituere, si aut animi status hoc posuisset, aut aliae, quae id sua-deant, praesto sint rationes. Atque hoc iam monui *instit. theol. moral. part. I. c. V. §. XIII. & XII.* Cum notitia cuiusque libri biblici historica, & quae ad eius oeconomiam spectant, & quae alia sunt eiusdem generis, ad sensum eius eo rectius faciliusque adsequendum plurimum conferat; non male rebus suis consulens, qui IO. HENR. HEIDEGGERI *encheiridion biblicum*, aut IO. ARNOLDI ZEITFVCHSII *bodegum biblicum (biblischen Wegweiser)* vel alium eiusdem generis librum perlustrauerint. Hinc enim multa in compendio discant, quae lucem minime contemnendam praebent, viamque quae nobis in scripturae lectione ingredienda est, planiorem reddant. Nec vñ carent, aut laude sua defraudanda sunt, *biblia* quaedam, succinctis adnotationibus illustrata, quae & *glosata* adpellitare mortis est, vt *Vindiciensis*, & latina illa LVCAE OSIANDRI, vel si alia sunt eiusdem generis; de quibus in sequentibus, cum de theologia exegetica verba faciemus, ex instituto dicemus. Nouum testamentum germanicum IO. REINH. HEDINGERI, non tantum ob scholia, quibus locis difficilioribus lux egregia nervose adfunditur, commendandum; sed exemplum etiam elegantissimum praebet, quo pacto porismata ex variis tex-

tibus deriuari, & cuncta ad fidei & vitae praxin transferri queant. Quae huc usque paucissimis de lectione scripturae, prout ab omnibus, qui christianorum nomen tueri cupiunt, cum primis theologiae cultoribus, instituenda est, praecipimus, alii fusius copiosiusque edisserunt; ex quibus prae reliquis laudandus AVG. HERM. FRANCKIUS, cuius *brevis & luculenta, scripturam sacram cum fructu legendi, institutio*, cum eiusdem *praedicationibus hermeneuticis*, Halae an. 1717 prodiiit. Commendandae denique hic maximopere sunt exercitationes biblicae, si recte administrantur; cum nonnulli, qui ad hoc idonei sunt, conveniunt, librum quemdam biblicum, aut eius partem ita perlegunt, vt collatis symbolis, quisque, quod observatu maxime dignum sibi visum, aut lococuidam obscuriori lucem adspargere queat, proferat, tum vero, deriuatis inde, quae ad fidem vitaeque sanctitatem faciunt, se inuicem ad praeclara quacuis commonefactionibus & adhortationibus excitent, atque ita statim, quae legerunt, ad vñm transferant. Commoda hinc ad omnes redundare maxima, egregiamque prorsus hancce viam esse, in diuinarum litterarum salutari cognitione proficiendi, nemo, nisi harum rerum plane rudis fuerit, negauerit. Quo pacto autem istae exercitationes instituendae sint, idem AVG. HERM. FRANCKIUS docet, in *methodo exercitationum biblicarum*, quae subnexa est eiusdem *methodo studii theologici*, lingua latina an. 1723 editae.

§. XXI. Ad reliquos itaque libros, studio theologico inferuientes, quod attinet, non tantum vt eorum nobis comparemus notitiam, opera danda, * sed cum primis elaborandum, vt bonos a malis, a noxiis & inutilibus, viles, discernere condiscamus, ** & quo pacto legendi sint, vt fructum inde referamus, obseruemus. ***

* Multa generatim de libris praecipui solent. Sunt enim, qui & sine libris, vt alii, sine praeceptoribus, summam conse-

quuti esse eruditionem videri, immo & aliis hoc persuadere volunt, vt sibi ipsis, suoque ingenio, omnia vindicare queant. Cuius-

Cuiusmodi quid de RENATO CARTESIO passim commemoratur; conf. TOB. ANDREAE *meth. Cartes. art. I. p. 835*. Alii alias ob causas, minime quidem probandas, libros continentur ac aspernantur; quamquam nonnullis & per calumniam hoc imputetur. Videas rursus, qui, ad alterum extremum procurentes, plus, quam decet, libris tribuunt, immo & in eo quandoque gloriam quaerunt, quod multos libros possideant, quos tamen ipsi non legunt, aut omnino ne legere quidem possunt, adeoque nec ullam ex iis capiunt utilitatem. Quos iam suo tempore lepide perstrinxit LVCIANVS, *vid. ἐκείνους οὐκ πολλὰ βιβλία ἀναγινώσκοντες, ad inuolūtum, & multos libros eurrentes, rom. II. oper. p. m. 378. seqq.* Non multum his meliores aut sapientiores sunt, qui libros equidem legunt, sed ita, ut plus damni inde referant, quam emolumentum, quod multiplices iterum fieri potest ratione, uti alibi ostenditur. Inter eos, qui ex instituto de libris eorumque usu & abusu exponunt, eminet GVIL. SALDENVS, cuius de *libris varioque eorum usu & abusu libri duo* Amstelodami prodierunt an. 1688, 8. in quibus tamen rerum potius varietatem, quam tractationis *auspiciis* laudandam, nonnulli censent. Le-

gere etiam iuuabit, quae de libris eorumque usu monent IO. GEORG. WALCHIVS, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit &c. lib. I. c. III. sect. III. p. 43. seqq.* GOTTLIEB STOLLIVS, in der *kurzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit, lib. I. in dem Vorbericht §. III. seqq.* Adtenda, quae ipsemet hac de re dixi in *disfert. de cultura ingenii, c. III. §. V.* vbicos commemoravi, qui omnem librorum, certe humanorum, reieciisse usum perhibentur. Sed hifce, aliisque, quae eiusdem generis sunt, missis, nonnulla tantum, quae ad nostrum institutum ita faciunt, ut omitti plane nequeant, attingemus; inter quae primum est, vnde librorum theologicorum comparari notitia queat; quod §. sequenti XXII. edisseremus.

*** Praeclare SENECA: *Non refert, quam multos libros habeas, sed quam bonos, ep. XLV. p. m. 149.* Quaeenam autem ratio sit, bonos libros a malis discernendi, deinceps ad §. XXIII. ostendemus. Alterum enim hocce caput est, de quo nos hic sollicitos esse oportet.

*** Tertium & vltimum hoc est nostrae tractationis caput, de quo §. XXIV. verba faciemus.

§. XXII. Ad notitiam librorum theologicorum comparandam historia litteraria; cuius hoc inter alia munus est, viam pandit; iuuabit tamen praecipue eos consulere, qui ex instituto eiusmodi libros recensent, & veluti bibliothecam quandam theologicam instruunt. *

* De iis nunc tantum erimus solliciti, qui ad theologicorum librorum notitiam comparandam nobis viam monstrant. Eri enim & illi, qui generatim historiam litterariam tradunt, minime sint negligendi, immo quidam etiam libros theologicos attingant; rectius tamen in sequentibus de iis praecipiemus, cum de historia litteraria dicturi sumus. Praetermittimus quoque eandem ob causam, qui libros singulis theologiae partibus, ut the-

ticae theologiae, morali, exegeticae, & sic porro, influentes, recensent; quippe qui in libro posteriori locum suum inuenient. Immo, nec illos nunc commemorabimus, qui veteris ecclesiae doctorem, quos patres vocant, vitam & scripta enarrant, ut ex ipsis antiquis HIERONYMVM, GENADIVM Massiliensem, ISIDORVM Hispalensem; ceterosque, quos in *bibliotheca sua ecclesiastica* complexus est vir eruditissimus IO. ALBERT. FABRICIVS; ex-

recentioribus ROH. BELLARMINVM, LVD. ELL. DV PIN, GVIL. CAVEVM, CASIMIRVM OVDINVM, B. IO. GERHARDVM, IO. GOTTF. OLEARIVM, ceterosque, cum & de hiscelibro posteriori, eum de theologia patristica agemus, commodior se offerat dicendi occasio.

Ad eos itaque vt accedamus, qui huius loci sunt; primum quidem commemorandus nobis ex romanensibus videtur FRANCISCVS SIXTVS Senensis, saeculi decimi sexti scriptor, IAC. AVGVSTO THVANO ob eruditionem laudatus, *bisf. lib. XLVI. conf. ANT. TEISSIERVS, in egiis Thuanæis, gallico sermone scriptis tom. I. p. 333. seqq.* Huius namque nota est, passimque celebratur, *bibliotheca sancta, ex praecipuis catholicae ecclesiae auctoribus collecta, & in octo libros digesta, tum alias, tum & Coloniae Agrippinae an. 1626 edita.* Non tamen vniuersum theologiae ambitum complectitur, sed ad exegeticam praecipue spectat. Primo namque libro de numero, partitione, & auctoritate diuinorum voluminum disserit; libro secundo, de scripturis & scriptoribus, quorum in sacris voluminibus fit mentio; de arte exponendi sacro-sancta volumina, libro tertio; de catholicis sacerorum voluminum expositoribus, libro quarto; quinto sextoque libro adnotationes & censuras, in expositiones voluminum veteris nouique testamenti exhibet; & duobus denique vltimis aduersus eos disputat, qui noui veterisque testamenti volumina oppugnarunt. Quod institutum suum dum diligenter exsequitur, hinc inde, praefertim libro quarto, talia adspexit, quae generatim notitiam scriptorum theologicorum augere ac locupletare possunt. Quare & ANT. POSSEVINVS, cuius latius omnino patet labor, e re sua esse, putabit, copiose ostendere, in quo a FRANCISCO SIXTO Senensi abeat, & quid

in eo adhuc desiderandum sit, in *adparatu sacro, part. II. voc. Sixtus Senensis, p. 411.* forte, vt plagii suspicionem a se amoliretur, quam facile subeunt, qui post alios idem argumentum tractant. Conferre de SIXTO Senensi iuuabit RICHARDVM SIMONEM, *bisf. crit. ver. testam. lib. III. c. XVII. p. 457. seqq. cumprimis & GEORG. HENR. GOETZIVM, in specimine observationum sacrarum obseruat. II. quod specimen exstat in eius meletematibus Annae-bergenfisbus, Lubecae & Lipsiae an. 1707 in 8 editis.* Ad ipsum autem ANT. POSSEVINVM quod attinet; dubium non est, quin iure optimo locum hic sibi vindicet, tum ob *bibliothecam selectam de ratione studiorum &c.* tum ob *adparatum sacrum.* De illa iam supra egimus, ad cap. I. §. II. cum ad eos recte referatur, qui de methodo studii theologici scripserunt; commemoranda tamen & hic sunt, quoniam varia, ad notitiam librorum theologicorum facientia, continet; vti ex iis, quae loco citato fusius de ea diximus, patet. Hic autem, seu *adparatus sacer ad scriptores veteris ac noui testamenti, eorum interpretes, synodos, & patres latinos & graecos, horum versiones, theologos scholasticos, quique contra haereticos egerunt, chronographos & historicos ecclesiasticos, eos qui casus conscientiae explicarunt, qui canonicum ius sunt interpretati, poetas sacros, & libros pios quocumque idiomate conscriptos, dispositus est ordine alphabetico, vt lexici instar esse queat, prodititque an. III & IV saeculi decimi septimi, Vennetiis, sed multo locupletior ac emendatior Coloniae Agrippinae, an. 1608. De eo ita IO. ANDR. BOSIVS noster: *Doctissimum atque laboriosissimum opus merito vocat Vossius, qui tamen passim errores eius adnotauit, quos sane, baud paucos admisit. In protestantes etiam saepius inuehitur. Bellarmino tamen non vno nomine praeferritur; introd. in notit. scriptor eccles. c.**

II. §. XI. Mitiora haec cenferi debent, fi cum iis comparentur, quae de POSSEVINO, eiusque *adparatu*, pronuntiat EDMUNDVS RICHERRVS. Cum enim obferuat, in hocce *adparatu* valde commendari, quae ALPHONSVS PISANVS de concilio Nicaeo fcriptif, addit: *Quem adparatum eo propofito fcriptum, facile eft conicere, vt ii duntaxat libri in pretio efent, qui omnium maxime probarentur lefuitis, & hoc opere laudarentur a Poſſeuino, contra autem leſtor veritatis amanti, & iudicio praeditus fic habeat, ex omnibus libris (ſi haereticorum opera & opiniones demas erroneas) nulloſ ferme pluriſ faciendoſ, quam quibus notas inurit Poſſeuinus. Quod inſtitutum eo tendit, vt leſuitae hominum animis plane dominentur, & quaecumque velint, obnoxiis aut imbecillis ingeniis pronius perſuadeant, ſecque nouum mundum, cui faciliſ pro animi arbitrio imperent, architectentur; in hiſt. concil. general. lib. I. c. II. §. XXII. p. m. 81. Iungenda hiſ, quae de Poſſeuino, eiusque bibliotheca ſeſeſta, pariter ac *adparatu ſacro*, diſſerit DAN. GE. MORHOPIVS polybiſt. litt. lib. I. c. XVI. add. THOMAS ITTIGIVS in ſebediaſmate de auctoriſ, qui de ſcriptoriſ eccleſiaſticis egerunt, p. 14. Vita Poſſeuini, lingua gallica ſcripta, prodit Parisiſ 1712 in 8. Hiſce nunc iungimus ALEX. FICHETVM, ſocietatiſ leſu theologi, cuiuſ arcanam ſtudiſ eorum omnium methodum & bibliothecam ſcientiarum, librſrumque, earum ordine, tributorum, vniuerſalem, cum PETRI LAMBECHII prodromo hiſtoriaſ literariaſ, & aliſ quibſdam recudi curauit IO. ALB. FABRICIVS Hamburgi 1710 fol. Nimirum ſecundus operiſ huiuſ liber ideam quamdam locorum communium exhibet, ad vniuerſum equidem omnium ſcientiarum campum, maxime tamen theologiā ſpectantium. Hic ſub vocibuſ *Deuſ, Chriſtuſ, Deipara, angeli &c.* congeſtoſ videat*

auctoreſ, qui de hiſce ſcripſerunt, aut in commentationibuſ ſuiſ argumenta haecce attigerunt. Praeterea libro tertio non tantum oratoreſ, hiſtoricoſ, philoſophoſ, philologoſ; ſed cumprimis eoſ ſcriptoreſ, qui ſtudio theologiſ inferuiunt, enarrat. Primum namque de ipſiſ ſcriptoriſ ſacriſ agit; tum concilia eorumque canoneſ, & qui hoſ explicarunt, patreſ porro graecoſ & latinoſ, itemque, qui de officiſ eccleſiaſticis expoſuſerunt, ſcriptoreſ theologiā dogmaticā, & myſtica, interpreteſ ſcripturae, concionatoreſ, eoſ, qui controuerſiaſ tractarunt, ſubiungit, tandemque c. III. de theologia ſcholaeſtica fuſe diſſerit. Poterat, fateor, hiſce auctor ad eoſ referri, qui generatim hiſtoriam literariam exornarunt; cum praeter theologiā & aliaſ ſcientiaſ attingat, adeo, vt nec iuriſprudentiam, nec artem medicā praetermitterat, ſcriptoreſque ad eaſ ſpectanteſ exhibeat; ſed cum facile adpareat, eum praecipue theologiū inſtruere voluiſſe, contra legem, quam antea mihi ipſemet conſtitui, peccaſſe, cenſeri nequeo, quod eiſ hic mentionem fecerim. Et poterat ſane theologiā cultor ex eo commodum aliquod percipere, niſi hodie multo melioreſ praetantioſeſque in hoc genere haberemus. Nullo vitut ſelectu, nec plene omneſ ſcriptoreſ enarrat; ſola quoque eorum indicat nomina, ſcripta raro admodum, multo minus loca auctorum, ad quos prouocat, vbi de argumentiſ iſtiſ, ob quae eoſ laudat, agant; ne dicam, quod de auctoriſ ipſiſ, quidue in iſiſ laudandum aut vituperandum ſit, nullum proferat iudiciū. IO. MABILLONII librum de ſtudiſ monaſticis ſupra iam ad c. I. §. II. commemorauimus, cum eoſ recenſeremus, qui de methodo ſtudiſ theologiſ egerunt. Merito tamen eiſ hic iterum inicitur mentio; ſiquidem non tantum ad literarum ſtudia diligenter tractanda ordinis ſui homineſ excitat, praecipiqueſ & monitiſ vtiſiſſimiſ

lissimis instruit; sed varii quoque generis libros, qui, in litterarum studiis rite tractandis, iis vsui esse possint, suppeditat. Praefertim id libro secundo agit; quippe in quo, dum ordine refert, in quibus eruditionis partibus studium industriamque suam monachi collocare debeant; de ipsis quoque scientiis, earumque facis, & libris, ad unamquamque spectantibus, dissendi illi enascitur occasio. Immo, vt monachis suis omni modo consuleret, bibliothecam seletam, seu indicem melioris notae auctorum subiicit. Agnoscas quidem vbique hominem, romanae ecclesiae sacris addictum; intelligenter tamen eorum, quae ad solidam eruditionem requiruntur. Naevis interim hocce opus non carere, vitiosis typographicis, Bruxellensem saltem editionem, coinquinatum esse, supra iam obseruauimus. De **LYDOVICI ELL. DV PIN** *metodo studii theologici recte instituendi* itidem supra ad c. I. §. II. copiose iam diximus. Sed ibidem quoque iam docuimus, eam a quibusdam vel hoc nomine laudari, quod notitiam varii generis scriptorum, maxime ad studium antiquitatis ecclesiasticae spectantium, suppeditet. Certe non tantum in ipsa tractatione praecipui quidam in quolibet genere scriptores indicantur, sed *index etiam quaestionum principalium, quae in cursu theologico examinandae atque discutiendae veniunt; additis praecipuis auctorum libris, in quocumque argumento legendis*, subiicitur, cuius tamen non **DVPINIVM**, sed **CAR. WITTASSIVM** auctorem esse, ex **CHRISTOPH. MATTH. PFAFFII** *introd. ad hist. theol. litterar. prolegom.* §. VI. p. 50. supra iam docuimus.

Ad reformatae ecclesiae vt progrediamur doctores, solet a nonnullis hic commemorari **CONR. GESNERVS**, vir citra controuersiam doctissimus, & de re litteraria praeclare meritis. *Bibliotheca equi-*

dem eius *vniversalis*, quae Tiguri an. 1545 prodiit, latius patet; & ad omnes cuiuscumque generis auctores limites suos profert; id quod & de *pandectis* eius *vniversalibus*, eadem in vrbe an. 1548 editis, censendum, in quibus auctores non secundum alphabeti ordinem, vt in *bibliotheca* fecerat, sed secundum artium & scientiarum genera disposuit. Libris autem hisce *xix pandectarum*, qui tum prodierunt, addi adhuc debuit vigesimus, auctores medicos, & vigesimus primus, theologicos complectens, quorum posterior 1549 Tiguri seorsum prodiit. Atque hince est, quoniam hoc loco indicare decet, cum ea, quae theologiae propria sunt, exhibeat; liquidem in eo per vniversum theologiae christianae sese diffundit campum, auctoresque, qui singula argumenta theologica pertractarunt, laudat, fontesque, ex quibus plura hauriri queant, indicat. De hisce **GESNERI** scriptis, speciatim de iis, qui *bibliothecam* eius *vniversalem* aut in compendium miserunt, aut auxerunt, conferre iuuabit **DAN. GE. MORHOFIVM**, *polybist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 215.* & **THOMAM ITTIGIVM**, *schediasm. de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis agerunt*, §. XXXI. p. 106. seqq. **GESNERVM** merito excipit **IO. HENR. HOTTINGERVVS**, quippe qui vtilem in hoc genere orbiliterato nauauit operam in *bibliothecario*, quem vocat, *quadripartito*; cuius pars prima generatim de bibliothecariis & bibliothecis praecipit; altera theologiae biblicae; tertia patristicae, cum appendice **LEONIS AFRICANI**, haecenus *innotu.* de scriptoribus arabicis; quarta denique theologiae topicam, symbolicam, & systematicam, tam vniversalem, quam particularem, silit, Tiguri an. 1664 4. Commendandum vel hocce nomine istud opus est, quod syriacorum pariter ac arabicorum scriptorum notitiam, minime contemnendam, nec temere alibi obuiam exhibeat,

habeat, lib. II. c. II. & III. p. 222. seqq. Exstat etiam eiusdem *promptuarium sive bibliotheca orientalis*, exhibens catalogum sive centurias aliquot, tam auctorum quam librorum ebraicorum, syriacorum, arabicorum, aegyptiacorum, aethiopicorum &c. Heidelbergae an. 1658 in 4. Laudat utrumque hocce opus THOMAS ITTIGIVS, quod insignem orientalium scriptorum notitiam suppeditet; in *schediasm. de auctoribus*, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XX. p. 71. Scio equidem, nonnullos ex Gallis de HOTTINGERO ita iudicare: eum non esse admodum adcuratum in bibliotheca sua orientali, uti nec in ceteris a se scriptis; (&) quamvis eius libri aude quantatenus lecti fuerint, ob curiosarum rerum, quam in illis sibi proposuit, tractationem; praecleari tamen scriptoris nomine non gaudere, nec apud religionis suae consortes, nec apud populares suos &c. apud THOMAM POPEBLOVIT, in *ensura celebriorum auctorum*, p. 1055. Sed hoc quoque scio, facilius eiusmodi scripta contemni, quam componi. Naeuos quoque quosdam atque *περὶ ἑσπερίαν* in bibliothecario eius quadripartito observat THOMAS CRENIUS. Sicut clarissimi Hottingeri, inquit, admodum vitiosus Tiguri editus in 4to an. 1664 bibliothecarius quadripartitus assatim ostendit, quanta librorum cognitione valuerit auctor; ita in illius lectione observavi, non adeo adcuratam ubique scriptorum & auctorum Lutheranorum eum habuisse notitiam, nec illos inexpressisse semper. Non solum enim errat frequenter in nominibus, sed & optimos omittit non raro. Quod variis deinceps exemplis comprobat, animadversion. philologic. & historic. part. VI. p. 143. seqq. Sed ideo tamen laude sua defraudandus non est vir diligentissimus, de quo HERM. CONRINGIVS, iustissimus ingeniorum censor, pronuntiat, non habuisse istud seculum, cui HOTTINGERVS fuerit secundus, sive *Philopater*, sive

Φιλαλόφθραν, sive orientalis literaturae peritiam, in istis annis inusitatam, videamus; de *nummis Ebraeorum*, c. I. Referendus huc porro GISE. VOETIVS, cuius *bibliothecam & exercitia studiosi theologiae* ipse iam laudat HOTTINGERVS *bibliothec. part. I. c. II. §. I. p. 9.* & nos quoque eam iam attingimus ad c. I. §. II. 10. ANDR. BOSIVS, ad quem itidem loco citato provocavimus, haud paucos, & in his quosdam pudendos errores in ea deprehendi, observat; satisque apparet, inquit, multos auctorum, quos laudat, ab eo aut plane non visos, aut non satis fuisse inspectos, quibusdam & plane aliena argumenta adfusa; introd. in notitiam script. ecclesiasticorum, c. II. §. XIV. Non mitius de hocce VOETII libello censuerunt MART. SCHOOCKIVS, & SAM. MARESIUS, quorum tamen iudicia, utpote ab hostibus profecta, & hostilem animum aperte prodentia, parum habent ponderis. Refert ea ad Bosii l. c. THOMAS CRENIUS; conf. & ABRAH. CALOVIVS, *paediae theol. sect. II. spec. artic. I. c. I. p. 25.* & DAN. GEOR. MORHOFFIVS, *polybist. litter. lib. I. cap. XVIII. p. 211.* SAM. MARESIUS auctarium ad hancce VOETII bibliothecam edidit; quod tamen ad controversias istas spectat, quae illi cum VOETIO intercesserunt; ut adeo magnopere fallantur, qui illud pro appendice quadam, vel supplemento libelli Voëtiani habent. Prodiit hicce VOETII liber primum Ultraieci, an. 1644; auctor deinceps & emendatior aliquoties excusus, & tertio quidem Francofurti an. 1685, in 12. Iungimus hicce GERH. MEYERVM, theologum Bremensem, cuius *bibliothecam theologicam contrariam* itidem iam laudavit 10. HENR. HOTTINGERVS l. c. Constat ex duobus libris, quorum prior scriptores ecclesiasticos, secundum ordinem temporis, per quindecim saecula recenset; posterior per singulas theologiae partes, exegeticam, dogmaticam, polemicam,

cam, reliquas, quindecim similiter capitibus sese diffundit, ita, vt non omnes, sed praecipui quidam ac praestantissimi, in quolibet genere adduceantur. Non omni libellus hiecc vñ caret, sed illis inseruire potest, qui praecipua historiae litterariae, theologiae capita animo complecti cupiunt. Tertia editio, qua ego vtor, prodit Bremae an. 1692, 12. Nec praetermittendus hic est SAL. VAN TILL, theologus Lugdunensis, ob varia ingenii monumenta clarissimus, cuius quippe *methodo concionandi*, an. 1717 Traiecti ad Rhenum editae, addita est ipsius *bibliotheca theologica*, post auctoris obitum, cura DAN. BEDDER. In qua tamen vt multi, iique praestantissimi, auctores, qui commemorari debebant, omittuntur, vt adeo plena dici nequeat; ita nec iusto ordine est disposita. Editio praeterea, quae Francofurti ad Moenum an. 1716 prodierat, innumeris erroribus ac naevis corrupta est. Agmen denique claudat IO. WILKINS, episcopus Cestríensis in Anglia, cuius *ecclesiasten, seu diffusum de dono concionandi*, ex anglicana in germanicam linguam transtulit, inseripsumque: *candidatus ministerii litteratus, oder der gelehrte Prediger*. Candidat, edidit HENR. ITTERS HAGENIVS, Lipsiae an. 1718. 8. Nimirum, dum in eo auctor est, vt *scilicet. III. de materia sermonum sacrorum*, seu concionum agat; theologiae alumnus per vñuersum fere theologiae campum ducit, eumque selectorum quorundam omnis generis, eorum tamen maxime, qui theologiae exegeticae inseruiunt, librorum notitia instruit; quae ITTERS HAGENIVS variis accessionibus ita auget, vt hac ratione inter eos, ex quibus commoda nonnulla theologiae cultor capere potest, haud vltimum promereatur locum. Immo & ad specialia progreditur, & *scilicet. IV. praecipua*, quae in theologia tractantur, argumenta ita exhibet, vt qui de iis ex instituto egerunt, indicet auctores.

Superest, vt de nostratium quoque monumentis, huc spectantibus, aliquid subiungamus. Dolendum tamen, nondum a quoquam aliquid confectum, quod spei omnium atque votis satisfaciatur, pleneque hoc argumentum exhauriat. PAVLI BOLDVANI *bibliothecam theologicam*, GEOR. DRAVDII *bibliothecam classicam*, ad librorum theologicorum notitiam maxime comparatam, IAC. ZANNACHII *bibliothecam theologicam*, &c, si qua forte alia sunt eiusdem generis, quae ab aliis huc referri solent, non commemorabimus; cum in iis omnia sint manca, mutila, ieiuna, & vñdique sine selectu, sine iudicio corrasa. Legenda, quae de BOLDVANO, pariter ac DRAVDIO monet DAN. GE. MORHOEFVS, *polybiß. litterar. lib. I. c. XV. l. p. 217*. In subsidium potius vocandi, qui de *methodo studii theologici* commentati sunt, supra iam ad *c. I. §. II.* laudati, quorum nonnulli praecipuos etiam, qui theologiae studio inseruiunt, auctores indicare solent. Id certe hinc inde facit beatus IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologici*, copiosius autem ABRAH. CALOVIUS, in *phædia theologica de methodo studii theologicis, pie, dextre, feliciter tractandi*. Inter eos qui ex instituto notitiam librorum theologicorum tradere conati sunt, primo loco nominandus venit beatus CHRIST. KORTHOLTVS, cuius quippe exstat *prodromus ingeni theologiae cultoris academicus, seu tractatus de adparatu ad studium sacro sanctae theologiae*, post auctoris obitum an. 1704 in 8. editus. Si quis eximii quid atque praecleari in hocce genere litterarum praestare potuit; is vtique KORTHOLTVS fuit, vir doctissimus & antiquitatis ecclesiasticae longepetissimus. Perfecum itaque atque consummatum haberemus opus, si ipse eiusmodi quid edidisset. Cum vero hiecc libellus eum in finem ab eo concinnatus non sit, vt publicae luci exponeretur; sed ex recitationibus eius congestus, ac post mortem

tem eius euulgatus; mirum non est, quod famae, existimationi, & eruditioni auctoris non prorsus respondeat. Accedit, quod vitiis typographicis ita pollutus sit & corruptus, vt a tironibus sine erroris periculo adhiberi nequeat. Varia interim obseruatu digna, praesertim ad historiam librorum symbolicorum, theologiam polemicam, antiquitates ecclesiasticas, & notitiam patrum, seu scriptorum veteris ecclesiae, spectantia, in eo occurrunt, quae eos, qui hisce sacris primum iniciandi sunt, legisse non poenitebit. KORTHOLOIUNGIMVS THOMAS ITTGIVM, virum pariter doctissimum, & in antiquitate cum primis ecclesiastica versatissimum. Huius schediasma de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, itidem post auctoris obitum editum est, sed longe felicitiora expertum est fata, dum obstetricias ei adhibuit manus vir clarissimus CHRISTIANVS LVDOVICI, qui non tantum, vt accurate typis scriberetur, omnem impendit operam, sed aularium etiam & adnotationes addidit. Et ita lucem adspexit publicam Lipsiae an. 1711. 8. Ex fronte qui libellum huncce aestimare velit, in eam forte ingreditur opinionem, eos tantum hic indicari, qui patrum, seu veteris ecclesiae scriptorum notitiam tradunt. Sed ipsum schediasma hoc qui inspexerit, latius illud patere, deprehendet; siquidem magno studio omnes illi, qui quacumque ratione ad theologorum librorum notitiam adcuratorem nos perducere possunt, commemorantur; non praetermissis iis quoque, qui generatim ad historiam litterariam spectant. Plurima hic inuenies alibi non obuia; cumque exiguae molis sit, maximae tamen utilitatis est libellus. Idem censendum de CHRISTOPH. MATT. PFAFFII, viri vtique doctissimi celeberrimique, introductione in historiam theologiae litterariam, quae cum appendicibus, quae bibliothecae theologiae selectioris indi-

EVD. ISAGOGE.

cem, & programmata litteraria, haecenus ab auctore edita; catalogumque eorum, quae huc usque in lucem ipse protulit, exhibent, Tubingae an. 1720 in 8 prodit. In auditorum suorum, eorumque, qui primum hisce sacris initiantur, gratiam, hancce introductionem se edidisse, ipse auctor eruditissimus profitetur; inter meliores tamen commatis scripta libellus huiusce elegantissimus haud vltimum meretur locum, in quo non tantum praecipui auctores, ad theologiam exotericam, dogmaticam, polemicam, historiam & iurisprudentiam ecclesiasticam, doctrinamque pastorem spectantes, laudantur; sed nonnulla de scriptoribus recentissimis, gallicanis maxime, quae auctor in itineribus suis obseruauit, admiscuntur: quae alibi frustra quaeras. Breuior autem cum esset, quam alii vellent, qui optabant, vt cuncta copiosius deducerentur, horum vt satisfaceret auctor doctissimus votis, in altera editione notas amplissimas, quae nouum opus conficiant, adiecit, cuius tamen prima tantum pars haecenus prodit, Tubingae 1724 in 4. Plurima, huic studiorum generi lucem adfundere apta, accesserunt; cum primis & ipsa scripta adducit, quorum antea solum auctores laudauerat. Eodem, quo introductionis laudat prima editio prodit, an. 1720, lucem quoque publicam adspexit VAL. ERN. LOESCHERI chrestomathia theologiae, siue de adparatu praestantioris vsusque & ordine librorum operumque theologorum commentatio succincta, accurante IO. CHRISTOPH. COLERO, Vitenbergae, 8. Germanico idiomate hancce chrestomathiam, annalibus suis theologicis, oder Begriff des ersten decenni der unschuldigen Nachschriften &c. Lipsiae an. 1715 editis, praemiserrat LOESCHERVS; quam deinceps in linguam latinam vertit, & in vsum recitationum suarum academicarum edidit COLERVS. Continet autem tantum

L

omnes

quandam eorum, quae ad vniuersum theologiae campum spectant, cum generali librorum quorundam designatione, & eorum, quae adhuc desiderantur, indicatione, consiliisque, qua ratione quaedam eruditionis theologiae partes ad maiorem adhuc perducere perfectionem queant. Nec praetermittenda, sed studiose potius commemoranda, atque commendanda est *historia bibliothecae Fabricianae*, a IO. FABRICIO, theologo Helmstadiensi longe celeberrimo, edita. Sex eius haecenus prodierunt partes, prima quidem an. 1717, sexta autem 1724, Wolfenbuteburgii in 4. Suam ipsemet auctor doctissimus, instituto perquam laudabili, describit bibliothecam, ea quidem ratione, vt singulos eius libros, eorumque contenta, varias, si quae dentur, editiones, augmenta porro, epitomas, versiones, scripta aduersa, & hisce oppositas apologias, auctorum errores & vitas; aliorum de iis, illorumque scriptis, iudicia, & alia eiusdem generis, ad rem literariam facientia, neruose non minus, quam diligenter enarret. Insignem, prorsusque egregium hic videas omnis generis librorum, theologiae studio inservientium, apparatus, ita exhibitum, vt non possit non magna inde ad omnes redundare utilitas. Certum quidem ordinem non obseruat auctor; sed huius defectum subiectus cuique parti index abunde compensat. Denique & IO. CHRISTOPH. DORNIVS hic commemorandus est, ob *bibliothecam theologicam criticam*, secundum singulas diuini scientiae partes, dispositam atque instructam, cuius pars prima anno 1721, secunda autem an. 1723 in 8. Ienae prodit. Licet vero opus hoc

ce naevis quibusdam non careat, facileque adpareat, auctorem non omnes, quos laudat, vidisse libros; singulari tamen diligentia cum omnes, quos potuit, in singulis theologiae partibus congesisse negari nequit. Agmen claudat, qui inter huius argumenti scriptores recentissimos, haudquaquam vltimum promeretur locum, IOACH. LANGIVS, theologus Halensis perecebris; cuius quippe *institutiones studii theologici litterariae* anno 1723 prodierunt, & ob concinnum ordinem, ac selectum, in singulis theologiae partibus, optimorum praestantissimorumque librorum, merito commendantur. Inter eos, qui de singulis argumentis theologicis auctores indicant, nominandus adhuc erat MART. LIPENIVS, quem *bibliothecam realem vniuersalem quadripartitam*, Francofurti ad Moenum, an. 1675 in fol. edidisse, constat; cuius pars prima *bibliothecam realem theologicam* exhibet. Diligentiam quidem viri, & institutum ipsum, omnes laudant; simul tamen fatentur, erroribus grauissimis hoc opus scaterere, praestantissimos subinde scriptores, qui praeter ceteris laudandi erant, omitti vel perperam adduci; eos contra, qui nullius momenti sunt, & quorum commentationibus facile carere poteramus, sine vilo selectu congeri. Legenda, quae de hoc opere obseruat IO. FABRICIVS, in *historia biblioth. Fabricianae*, part. III. p. 175. seqq. Atque ita praecipuos, qui ad nostrum institutum faciunt, recensuimus; iungere tamen hisce iuuabit, quae capite sequenti, §. XVIII. seqq. de historia litteraria generatim spectata dicemus.

§. XXIII. Vt constet, quinam libri boni aut mali, viles aut inutiles sint; non ad adfectus, aut praeiudicatas aliorum de iis opiniones, aut raritatem, vel alia eiusmodi respiciendum; sed certi potius characteres obseruandi sunt, cuiusmodi sunt; si argumentum, quod auctor aliquis tractandum sibi sumsit, vile sit, magnique momenti; si plene illud tractauerit, ni-

hil-

hilque eorum, quae de illo scitu necessaria sunt, omiserit; si solide illud tractauerit, hoc est, si circa principia & fundamenta rite constituenda sollicitus potius fuerit quam circa ea, quae curiositati hominum blandiuntur; si *αλλότρια* non admiscuerit, & a digressionibus, nihil ad rem facientibus, se abstinerit; si denique perspicue, & sermonis genere puro, quantum res ipsa permittit, & eleganti, cuncta proposuerit.

* Vt in aliis rebus, ita in iudiciis libris de libris scriptisque aliorum, saepissime falluntur mortales. Adfectus hic minime in consilium adhibendos, quilibet facile perspicit. Interim nihil frequentius, quam ut laudemus scripta ab iis profecta, quibus bene cupimus, & vituperemus, quae viros, nobis iniustos, auctores agnoscunt. In omni quidem litterarum genere hoc conspicias; sollemnne tamen & quotidianum fere est inter theologos, diuersis dissidentibusque, circa dogmata facta, partibus additis. Hinc, raro admodum romanensibus probari videas libros, a protestantibus profectos, quantumvis egregii sint, longeque praestantissimi. In *ephermeridibus eruditorum Parisiensibus* & *commentariis Treholtensibus* facile exempla inuenias. Idem de *praedicatis* dicendum *opinionibus*, quae tamen plerumque ex adfectibus originem ducunt. Probantur saepius laudanturque libri non aliam ob causam, quam quod eorum auctores iam alias magnam nominis celebritatem auctoritatemque sunt consequuti; quorum vero auctores obscuri sunt, aut nullius auctoritatis, contemnuntur, & fastidiuntur. Si quis principis gratia floret, quaecumque in lucem profert, statim in caelum laudibus exrolluntur; quae vix lectorem inuenirent, si alia auctoris esset conditio. Aliis rursus tantum veterum libri placent, aliis recentiorum; prout aut antiquitatis, aut nouitatis vel admiratores sunt, vel osiores. Sunt porro, quibus domestica sordent, cum exoticis delectentur, nihilque illis placeat, nisi quod Galli, aut Itali, aut Angli excogitarunt; quemadmodum alii dome-

sticis ita inhaerent, ut indignantur, si quis exotica laudet. Atque haec quidem aliaque saepissime in errorem nos inducunt, impediuntque, quo minus de vero cuiusque libri pretio rite, & ut decet, statuere queamus. Cum primis nonnulli iudicii imbecillitatem produnt, dum ex raritate pretium libri aestimant. Nec vna ratione hic decipiuntur mortales. Saepae enim libri quidam pro raris habentur, qui tamen nequam rari sunt. Plurimas sane bibliothecas & bibliopolia eum perlustrasse, necesse est, qui, librum quemdam rarum esse, pronuntiare audet. Deinde, si & rari sunt, ideo non statim utiles, aut digni, qui legantur. Saepae libri atheistici, magici, similesque inter raros referuntur, & ideo in pretio sunt, quia rari sunt, quos contemnere potius, & ad aeternas damnare oportebat tenebras. Ridiculum omnino est, si ob solam raritatem laudentur libri, in quibus nihil omnino laude dignum occurrit. Scio, MICH. SERVETI opus de *erroribus trinitatis* inter libros rariores referri, ideoque magnum a quibusdam illi statui pretium. Mirari id satis non potui, cum ipsemet istum librum legerem, non tam ob impia dogmata & *παράδοξα* detestandum, quam vel hoc nomine vilipendendum prorsus ac contemnendum, quod nihil in coeruditi hominis ingenio dignum occurrat. Sed plura quae de raritate librorum scire auet, adeat *observationem VIII. & IX. in tomo X. observationum Hallensium*, quae IAC. FRID. REIMANNVM auctorem agnoscere dicuntur; & IO. CHRISTOPH. WENDLERI *dissertationem, de variis raritatis libro-*

rum impressorum caussis. Edi etiam anno 1723 per partes ad modum ephemeridum litterariorum coepit : S. S. *Verzeichniß einiger rarer Bücher*, prodieruntque haecenus partes duae, in quarum priori etiam generatim de raritate librorum copiose diffunditur. Iungantur haec, qui itidem de raritate librorum verba faciunt, BYRCARD GOTTHELF STRUVIUS, *introduc. ad notitiam rei literar. cap. II. §. XIV. p. 68.* GOTTLIEB STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit*, in dem *Vorbericht*, §. XIV. seq. p. 12. seq. CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *corpse rei publicae litterariae*, siue *via ad historiam litterariam*, c. VI. §. XIII. XIV. qui & §. XIV. libros quosdam rariores indicat. Laude omnino digni sunt, qui libros quosdam rariores, eosque simul vitiles, recu- dendos curant; quorum nonnullos commemorat GOTTL. STOLLIVS, l. c. p. 15.

** Hi, quos indicauimus, boni libri

§. XXIV. Regulae, in librorum lectione obseruandae, sequentes sunt: quidam libri plane non sunt legendi; * quidam non nisi ab iis legendi sunt, qui cuncta rite discernere atque diiudicare possunt; ** legendi sunt, qui cuiusque ingenio, & scopo, quem sibi constitutum habet, conueniunt; *** lectioni modus ponatur, ne aut memoria obruatur, aut vis iudicii suffocetur; * lectio semper cum meditatione & *doctrina* sit coniuncta; * ita denique instituiatur, vt, quae vsui nobis esse possunt, seligantur, diligenterque retineantur. ***

* Pauci forte in eo dissentient, quosdam libros noxios prorsus, nulliusque simul vsus, hinc & plane non legendos esse; quinam autem illi sint, inter omnes non conuenit. Immo saepe a quibusdam nonnulli pro noxiis habentur, qui ab aliis inter vitiles ac salutares referuntur. Sic romanenses, libros, qui a nostratibus interdum optimi censentur, inter noxios referunt; potestatem nobis hoc ipso concedentes, illorum eodem loco habendi libros. Documentum hic nobis dedit THEOPHILVS RAYNAVDVS, in *erote-*

characteres interni sunt; qui illis maxime inserviunt, qui ipsimet libros legere, & de iis iudicare possunt. Sunt vero & characteres quidam externi, ex quibus, antequam librum legas, vtrumque de eius bonitate vel praesentia certus fieri queas, quos longa serie recenset BYRC. GOTTH. STRUVIUS, *introduc. ad notitiam rei litterariae*, c. II. §. III. seqq. p. 38. seqq. conf. & GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit*, in dem *Vorbericht*, p. 10. seqq. Interni, quos posuimus, characteres non omnes etiam vnus sunt generis, cum alii & ad id, quod caput causae est, magis spectent, alii ad decus libri & ornamentum faciant. Plura de characteribus bonorum librorum dabit beatus frater meus CAR. FRID. VYDDEVS, in *schediasmate litterario*, de *criteriis boni libri*; cui & alios adhuc iungit 10. GEWALCHIVS, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit*, lib. I. cap. III. sect. III. p. 44.

matibus de malis ac bonis libris, deque iniusta aut iniusta eorumdem confusione, Lugduni an. 1653. 4to editis. Quatuor hic librorum, qui hic in censum veniunt, constituit classes; primam *malorum & nocuorum*, quorum praeter atheisticos, magicos, astrologicos, & alios eiusdem generis, *libros haereticorum* refert, eosque primo statim loco collocat, haereticorum nomine cumprimis protestantes designans; secundam *in se malorum, non nocuorum*, vbi de gentilibus libris, polytheismum spectantibus, deque alcorano, & libris Mo-

hamme-

hammedanorum, iternique rabbinicis, tal-
 mudicis, kabbalisticis, disputat, immo &
 quosdam haeticorum ad hanc classẽ
 referendos censet esse libros; tertiam in se
non malorum, sed nociuorum, hoc est, qui
 ob lectorum imbecillitatem iis noxiũ esse
 queant, vbi & de chymicis libris, & qui argu-
 menta inania tractant, disserit; quartam
 denique *nec in se malorum nec nociuorum*;
 vbi inter alia de anonymis & pseudony-
 mis verba facit. Quaedam in hisce recte
 & erudite tradi, non abnuo; sed pleraque
 ingenium plane leuiticum produnt.
 Quod nostratum libros inter noxios re-
 ferat, non adeo illivito vertere possumus;
 cum de romanensium libris nos eadem ra-
 tione censuimus. Idem auctor *partitio-
 ne tertia, p. 266. seqq. de configendi libros
 potestate* agit, quod argumentum plenius
 copiosiusque ex mente romanensium per-
 sequitur IAC. GRETSERVS, ex eodem le-
 siturum ordine theologus, de *iure & mo-
 re prohibendi, expurgandi, & abolendi li-
 bros haeticos & noxios; aduersus Fran-
 ciscum Iunium Caluinistam, & Ioannem
 Pappum, aliosque praedicantes Lutheranos
 &c.* Ingolstadt, an. 1603, 4to. Id ni-
 mirum hic agit GRETSERVS, vt osten-
 dat, omni tempore, tum apud ethnicos,
 tum apud christianos in primitiua etiam
 ecclesia, vñtatum fuisse, vt libri noxii non
 tantum prohiberentur, sed igne quoque
 comburerentur; eumque adeo morem re-
 cte vsurpari ab ecclesia romana, vel eius
 potius capite Romano pontifice. Qua de
 quaestione vt recte statuatur, sequentia
 obseruanda sunt. Primum de libris ipsis
 dispiciendum, tum reuera noxii, an vero
 tales tantum habeantur, quod nostris ad-
 uersentur placitis. Iniquum, immo in-
 eptum est, librum aliquem ideo statim no-
 xium iudicare, quod in quibusdam a no-
 stra abeat sententia. Deinde quod ad ius
 attinet, libros prohibendi, aut pro noxiis
 declarandi; cuiuslibet equidem doctoris,

multo magis plurium, qui collegium ali-
 quod constituunt, est, declarare, quinam
 libri sibi noxiũ videantur, modo iustas sen-
 tentiae suae adferant rationes; at publica
 auctoritate libros prohibere, non Roma-
 ni pontificis, aut episcoporum, sed sum-
 morum imperantium est, aut quibus ab
 his haec potestas est demandata. De
 modo denique a libris noxiis hominum
 animos auerendi, obseruandum; si vio-
 lentia aut coactio adhibeatur, parum ad
 summam rei profici; cum hoc modo tu-
 riositas hominum eo magis irriteretur, vt
 auide legant, a quibus hac ratione areen-
 tur. Ad GRETSERVM vt reuertamur,
 is FRANC. IVNIO, & IO. PAPPO opus
 suum opposuit, ob *indicem expurgatori-
 um belgicum*, quem IVNIUS an. 1584 cum
 insigni praefatione Heidelbergae impri-
 mendum curauit, qui deinceps an. 1599
 Argentorati, cum praefatione PAPPI re-
 cusus fuit; vide DAN. FRANCII *disquisi-
 tionem academicam, de papistarum indi-
 cibus librorum prohibitorum & expurgan-
 dorum*, c. I. §. IX. p. 9. De ratione pro-
 hibendi proscribendique libros quosdam,
 legisse quoque iuuabit CHRISTOPH. MATTH.
 PFAFFVM, in *introduc. ad histor. theol.og.
 litter. notis amplissimis illustrat. prolegom.
 §. II. p. 9.* vbi & laudatur IAC. BOILEAV
*de iure suae disquisitionis historicae de libro-
 rum circa res theologicis approbatione.* Ex
 iis autem, quae monuimus, intelligere li-
 cet, quid de romanensium indicibus li-
 brorum prohibitorum, & expurgandorum
 censendum sit; de quibus copiose & ex-
 quisito studio agit, quem iam laudauimus,
 DAN. FRANCVS, in *citata disquisitione*, Li-
 psiae an. 1684, 4. edita. Conferre etiam
 iuuabit THOMAE ITTIGII *sebediasma, de
 auctoribus, qui de scriptoribus eccllesiasticis
 egerunt*, §. XXV. p. 87. seqq. vbi praeci-
 pui ex hisce indicibus adferuntur. Disce-
 re vero ex iisdem indicibus licet, quanta
 audacia romanenses in veterum patrum ac

recentiorum libros grassentur, delendo, mutando, corrumpendo, quaecunque illorum placitis aduersantur; sed hac de re alibi. De 10. MARIAE BRASICHELLENSIS *indice expurgatorio Romano*, qui inter rarioros libros referri solet, videatur S. S. *Verzeichnüs ciniger rarer Bücher, part. I. num V. p. 52. seqq.*

Inter eos, qui cordatorum prudentumque omnium consensu legendi non sunt, primo loco merito ponuntur libri obsceni, impuraque omnia hominum impurorum scripta, versus fescennini, carmina Priapaea, & quidquid ad perdendas bonas mentes infernalis genii adlatu concitata poetarum quorundam improborumque hominum libido effundere ac comminisci solet. Cum enim omnes natura, in iuuenili maxime aetate, ad prauas cupiditates proni simus; nonne summae est imprudentiae, eiusmodi librorum lectione eas excitare, alere, fouere, in quibus supprimendis, ac compefcendis, omne studium omnemque collocare oportebat industriam? Nec est, quod dicas, linguae tamen Latinae adcuratius perdiscendae eiusmodi auctores quandoque inferuire, qui & ob ingenii acumen lectu digni sint. Certe MARTIALEM hoc nomine laudat IOSEPHVS SCALIGER, a quo tamen quae foede & obscene dicta sunt, ea se praetermittere, proficetur; *lib. VI. poet. p. 59.* Idemque, de CATULLO, TIBULLO, ac PROPERTIO verba faciens, optat quidem, ut pudoris rationem habuissent; at, ex hisce tamen fontibus hauriendam latinitatem, adeoque horum lectione, quos latini sermonis nitor delectet, vix superfedere posse. Sed falluntur, qui ita sentiunt; cum alii minus impuri, minusque obsceni non desint, ex quibus Romani sermonis cultus ac nitor peti possit. Si animo circumspectiatis, inquit FRANC. SACCINVS, magistros, ex quibus latine discimus, quacumque agendum de re sit, exstare duces, minime virtu-

ti contrarios, intelligetis; in *orat. de vitanda librorum moribus noxiorum lectione*, subiuncta eius libello de *ratione librorum cum profectu legendi, p. 118.* Subiicit idem haud exiguum auctorum numerum, ex quibus sermo latinus castus emendatusque hauriri possit, ut tamen periculum corrumpendorum per eorum lectionem morum non sit subeundum. Non improbandum quoque eorum consilium, qui ex auctoribus, obscena admiscensibus, ea tantum eligenda publicandaque suadent, quae a iuuentute citra damnum legi possunt; quod & 10. SCHEFFERO placet, de *generosi nobilisque informatione litteraria §. VI. p. 457. in methodis THOMAE CRENII, an. 1696 editis.* Quidquid tandem eius sit; virtutis semper potior esse ratio debet, quam sermonis. Nec tam felix sapiensque censendus, qui pure & emendate loquitur, impuris cum sit moribus, quam, qui vitam moresque emendat sedulo, vult de linguae ornatu non adeo sit sollicitus. Quam facile autem per obscenorum librorum lectionem iuuenum animi, velut veneno quodam, inficiantur, quantoque adeo ea euitanda sit studio, ipsimet intellexerunt, & aperte profecti sunt ethnici. PLATONEM sane poetas ex re publica sua eiecisse, aut si mauis, honorifice dimisisse, notum est; quod subinde talia doceant, quae corrumpendis iuuenum moribus apta sunt. Legenda cumprimis, quae *lib. X. de re publica, p. m. 593. seqq.* iuste hac de re disputat. Suffragatur ARISTOTELIS: cum enim legislator, verborum obscenitatem, ex ciuitate, si quid aliud, eicere debeat, *μάλιστα μὲν ὅτι ἐκ τῶν νῦν, ὡς καὶ ποῖοι ἄνθρωποι, μὲν ἀνθρώποι μὲν τοῖς τοῖς ἴσιν* maxime a puerorum auribus oculisque remouere, ne quid tale vel loquantur, vel audiant; addit rationem: *ἐν τοῖς γὰρ τοῖς κακοῖς ἄνθρωποις τῶν κακῶν ὁμιλιῶν καὶ τὸ πονεῖν ἐκτρέφεται*, ex turpiter enim loquendi licentia, sequitur & turpiter facere; *lib. VII. polit. cap.*

cap. XVII. Haece & veteris ecclesiae christianae doctorum effata addi possent, quae THEOPHIL. RAYNAVDVS adfert, *erotemat. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII. p. 41. seqq.* vbi copiose hocce argumentum tractat, quod & IAC. GRETSERVS facit, de *inre & more prohibendi, expurgandi &c. libros haereticos & noxios, lib. I. c. XXVI. p. 174. seqq.* confer & beati ADAMI RECHENBERGII *differtat. de libris obsoevis*. Cum etiam PETRI BAEII *dictionary historico-criticum* nonnulli inter alia & hoc nomine atro notaverint lapillo, quod multa obsoevis ac libidinose dicta in eo occurrant; is quidem in *differtatione*, seu *declaratione* potius, (*eclaircissement*) alteri editioni subnexa, respondere ad hanc adcusationem voluit, adeoque de iis, quae a viris doctis obsoevis dicta vel scripta sunt, ex instituto agit; rectius facturus, si ab ista se defendendi methodo abstinuisset; cum non ex exemplis, aut aliorum factis, sed ex rationibus, ac legibus, quid licitum, quidve illicitum, iudicandum sit. Non errauero, si ad hancce librorum, de quibus nunc loquimur, classem retulero *fabulas*, quas vocant, *Romanenses*; quippe quae obsoevis, ac libidinosis narrationibus, vt plurimum sunt refertae, ita saltem comparatae, vt alendis fouendisque eiusmodi cupiditatibus inserviant, quas suffocare & suppressere longe satius esset. Nec audiendi, qui eas aut ad eloquentiam prodesse, aut varia monita, tum ad doctrinam moralem, tum ad prudentiam ciuilem spectantia, suppeditare, clamitant. Ecquis enim dubitet, haec omnia longe rectius ex genuinis fontibus, ac eiusmodi scriptis hauriri, a quibus lectoribus nullum imminet periculum? Legenda, quae iam hac de re, vti & de aliis, quae huius loci sunt, monui in *differt. de cultura ingenii, c. III. §. VI. p. 417*. Ibidem a me etiam obseruatum, inter libros, quorum ob obsoeuitatem, intermittenda

lectio est, non sine ratione *moralistarum*, quos vocant, quorundam referendas esse commentationes, in quibus de *matrimonio* & castitate non raro ita praecipunt, vt nefanda crimina data opera docere voluisse videantur; eoque nomine THOMAE SANCHEZII cumprimis de *matrimonio* male audire opus, ipsorum quippe doctorum Sorbonnicorum iudicio damnatum. Eius tamen defensionem magno conatu in se suscepit THEOPH. RAYNAVDVS, inter alia ad CHRYSOSTOMVM, EPIPHANIVM, & CYRILLVM Hierosolymitanum prouocans, qui, dum aut haereticorum spurcicias retulerunt, aut libidines improborum hominum reprehenderunt, quod CHRYSOSTOMVS fecerit, talia simul effati sint, quae imperitis aut malignis censoribus obsoevis videri queant; *erotemat. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII. p. 53. seqq.* At, qui cogitauerit, non statim idem esse, cum duo idem dicunt, aut faciunt, nec comparanda, quae patres illi scripserunt, cum iis esse, quae tam operose commentatus est SANCHEZVS; parum ista excusatione ad summam rei proficere RAYNAVDVM, animaduertet.

Praeter obsoeuitatem, & ad lasciuia libidinemque ducentes, *magici* quoque libri reiiciendi prorsus ac proscribendi sunt. Hoc vero non de *magia naturalis*, seu occultarum naturae virium scientia; sed de illa, qua stolidi quidam ac inepti homines daemonum auxilio ac adminiculo, admirabilia quaedam patranda, vel ea, quae cupiunt, obtinenda, vruntur, intelligendum, res ipsa docet. Existisse omni tempore, qui ad extremum huncce stultitiae & impietatis gradum progressi sunt, cum historiarum monumentis, ipsa nos non sinit dubitare experientia; quamuis non negem, subinde viros doctos & innocentes sine ratione in magiae suspensionem adductos; quod exemplis variis ostendit GABR. NAVAES, in *apologia pro viris magnis falso*

magiae suspectis. Non magis dubitare licet, quin libri existent, quibus artes eiusmodi vanae & impiae tradantur; quippe quod itidem experientia testatur. Ecquis est, cui ignotum HENR. CORN. AGRIPPAE, de *occulta philosophia*, opus? cuius saltem *librum quartum* artes & ritus magicos, supersticiosos, & detestandos continere, nec illi ipsi, qui eius patrocinium susceperunt, negant, quamvis simul, cum AGRIPPAE esse, abnuant. Ita quidem GABR. NAVDAEVS, l.c. Tres namque priores, non desunt, qui mystice & allegorice explicandos, contendant, ad magicæ impietatis suspicionem ab auctore auertendam. De aliis eiusdem generis libris dixi in *thesib. de atheismo & superstitione*. c. IX. ad §. III. p. 704. Iltiusmodi ergo libros qui legunt, non tantum tempus perdunt, quod rectius collocare poterant; sed faciliè tandem adducuntur, ut impiis eiusmodi nugis atque commentis fidem adhibeant, immo, ut experimento de illis certiores reddantur, ad usum ea deducere non dubitent; quousque in impietate ac stultitia profecerint, demonstraturi. Eo diligentius itaque libri isti euitandi, aut aliorum oculis animisque subtrahendi, quo acrius quandoque inconsultam quorundam curiositatem irritant. Ephesi isti, qui tempore Pauli apostoli *sectari* fuerant, ad sanio-rem mentem reuocati, libros suos contulerunt, cunctosque coram omnibus combusserunt, *act. XIX. 19.* maximopere hoc nomine laudandi. Vbi per *τὰ βιβλία*, curiositatem, quae in artibus magicis sese exserit, denotari, EXPLATONE & HERODIANO, HENR. STEPHANVS docet, *lib. II. scbediasm. cap. XXVIII.* obseruante quoque THEOPH. RAYNAUDO, *erotem. de malis & bonis libris, part. I. erotem. V. p. 31.* conf. & HENR. HAMMONDVS, ACHVGO GROTIVS ad *b. I.* Quam male autem sibi consulant, qui sanioribus consiliis locum concedere renuentes, curiositati suae inconsultae frenâ laxant, vel ipsius HENR. CORN.

AGRIPPAE, antea iam memorati, exemplo constat, qui de se ipse profitetur: *Per multum temporis & rerum in his vanitatibus olim contritus; tandem hoc profeci, quod sciam, quibus rationibus oporteat alios ab hac perniciè debortari.* Quicumque enim non in veritate, nec in virtute Dei, sed in illusione daemonum, secundum operationem malorum spirituum, d'uinare, ac prophettare praesumunt, & per vanitates magicas, exorcismos, incantationes, amatoria, agogima, & cetera opera daemoniaca, & idololatriae fraudes exercentes, praestigia, & phantasmata ostentantes, mox cessantia miracula sese operari iactant, omnes hi cum Iamne & Mambre, & Simone mago aeternis ignibus cruciandi destinabuntur; de incertis. & vanitat. scientiarum c. XLVIII. p. 182. Addenda his, quae de libris magicis copiose differit THEOPH. RAYNAVDVS l.c. p. 28. seqq. Idem quoque *erot. VIII. p. 70. seqq.* fule admodum de libris famosi verba facit, ut tamen multa admisceat, quae adcuratorem diiudicationem promerentur. A libris, qui reuera famosi sunt, & recte hocce nomine veniunt, merito, qui sapit, sese abstinebit; cum, quod inde discere possit, aut exigui momenti, aut certe non tanti sit, ut cum damno, quod inde ad illum redundare potest, comparari queat. Non tantum enim, si placeant, quae in homines innocentes per calumniam dicta sunt, vel inuitus in peccati societatem abripitur, sed interdum ad simile quid audendum concitabitur, cum ad praua quaevis imitanda pronissimi sint mortales. Tam peruersa autem est quorundam indoles, ut eiusmodi libris vel primum inter optimas notae historicos concedant locum; tanto quemque ad veritatem accedere propius, existimantes, quanto in calumniando, & aliorum vitii perstringendis, est impudentior. Adferri hic nonnulla de anecdosis & historiis arcanis possent; sed de hisce alibi erit dicendi locus.

** Huius generis sunt libri atheistici, aut ad atheismum ducentes: quos ab incautis imperitisque iuuenibus, qui vera a falsis, a solidis inania discernere nequeunt, non sine periculo legi, nemo negabit. Subinde enim talia arripiunt, auideque, eo, quod vitiis illorum faueant, imbibunt, quae a recto eos auerunt reuerentiae & virtutis tramite, quae non temere deinceps, aut saltem aegerime dimitunt. Aliter de illis censendum, qui eo iam pollent iudicio, vt cuncta rite discernere ac diiudicare queant, quamquam & illis dispiciendum, quo animi adfectu, quoque consilio, ad eiusmodi librorum lectionem accedant. Ab iis, quorum officium est, atheos refutare, eorumque profligare impietatem, libros istos legendos, vel me non monente, quilibet intelligit. Vt autem libri atheistici non sunt vnius generis; ita plerumque eo grauius damnum adferunt, quo occultius incedunt, aut omnino, velut aliud agendo, impietatem hanc lectorum animis insundunt. Conferenda hic & examinanda, quae de variis atheorum generibus THEOPH. RAYNAVDVS differit, *erotem. de malis & bonis libr. erot. IV. p. 20. seqq.* De atheisticis quod diximus, idem & de illis, qui ad naturalismum, scepticismum, religionum indifferentissimum, aliosque errores grauiores ducunt, obseruandum.

*** Ingenii itaque explorandae sunt vires; ne libros legere instituamus, quos non intelligimus. Tum enim magno conatu nihil agemus. Sed & ad scopum finemque studiorum nostrorum semper respiciamus, necesse est; vt ad eum cuncta referantur. Ceteroquin incerto errore hinc inde vagabimur, nullamque ex lectione capiemus vtilitatem. Recte id FRANC. SACCHINVS monet, id quemque obseruare debere, cuius gratia potissimum lectionem instituat; alia philosophum, alia theologum, alia iuris peritum sectari; videndum itaque, quid proprie sibi propositum sit, quod

BVD. ISAGOGE.

velit studiorum suorum curriculo peruenire &c. de ratione libros cum profectu legendi, c. VIII. in noua librorum variorum collectione, quae Halae a. n. 1709 prodiiit, p. 144.

* Qui modum lectioni ponere nesciunt, haud absimiles iis sunt, qui cibis stomachum ita replent, vt eos concoquere nequeant. Vt enim forte delectationem inde quamdam capiant; parum tamen id ad valetudinem, aut ad corporis robur prodest. Pari ratione & lectio, si nimia sit, nec ingenii, praesertim memoriae & iudicii viribus respondeat; non potest non plus damni adferre, quam vtilitatis. Pater hinc, quid de *hellionibus*, quos vocant, *librorum* censendum sit.

** Sine meditatione ne recte quidem intelligemus, quae legimus, multo minus commodum aliquod ex lectione referemus. Recte GERH. IO. VOSSIUS: *Ommino igitur lectio & meditatio arctissimo scietatis vinculo colligari debent. Mera enim lectio non penetrat in animum; siquidem attentione opus est in legendo; & ubi legeris, meditatione, cur quidque dicatur, cur sic potius, quam aliter, & quomodo lecta ad res similes possimus transferre. Sine istis, quod legitur, non satis intelligitur, & minutum illud, quod capitur, eo, quod radice careat, non feret fructum. Immo facile eius subibit obliuio: quomodo quae non alte inhaerent solo, fere vento auferuntur. Vt mirandum non sit, si saepe lectionis multiinguae homines exigui sint iudicii, ac pene nullius. Nimirum hoc inde est, quia memoriam onerant; iudicium non acuiunt vel exercent. Sed vt hac parte delinquant complures librorum helliones, qui multa vorant, nulla concoquunt, ita in contrarium peccant, qui, alienis laboribus contentis, adhiis sunt in meditando; & quia aliena nesciunt, quae multis plurimum partibus sunt veriora, melioraque; sua toties summa amplectuntur pro oraculis; de imitat. poet. c. III. §. V. p. m. 757. 758. Ad denuciandum eorum, quae legi-*

M

legimus, quod attinet, eodem modo hic se res habet, ac in auditione. Repetenda itaque, quae hac de re supra ad §. XI^{III}. diximus.

*** Possent hic nonnulla de arte excerpenti dici; sed consulere potius iuvat, qui de ea ex instituto egerunt, VINCENT.

§. XXV. Tandem, vt eo rectius feliciusque meditatio procedat, linguarum, huc spectantium, historiae itidem, & philosophiae, eorumque adeo omnium, quae *propaedeutum* nonnunc veniunt, notitia, theologiae cultorem imbutum esse, decet. De quibus cum multa monenda sint, rectius deinceps ex instituto agetur. *

* cap. IV. per integrum.

§. XXVI. Vltimum denique inter ea, quae supra posuimus, medium, quo ad finem contendimus, est *tentatio*. * Vt enim cuncta in theologia ad vsum seu praxin referenda sunt, hinc & ἀσκησις, seu exercitatio, vtramque in ea facit paginam; ** ita in tentatione, id, quod in exercitatione praecipuum est, maximumque momentum trahit, conspicitur. ***

* Conferenda, quae ad §. I. huius capituli diximus.

** Exercitatio enim ista spiritualis (de qua hic sermonem esse, res ipsa docet) vt cum experientia spirituali coniuncta est, ita eandem quoque auget. In disciplinis autem practicis, experientiam, quam vsus & exercitatio gignit, vtramque facere paginam, constat. Bellicos duces, rerum ciuiliu administratores, medicos, aliosque, qui circa τὰ πρακτικὰ versantur, ab experientia maxime commendari, nouimus. Idem ergo etiam de theologis censendum. Theologiam enim quanta quanta est, practicam esse, inque ea omnia ad nostram aliorumque salutem esse dirigenda, nemi-

PLACCIVM, de arte excerpenti, DAN. GE. MORHOFIVM, polyhist. litter. lib. III. c. I. seqq. FRANC. SACCHINVM, de ratione libros cum profectu legendi, cap. IX. 10. GEORG. WALCHIVM, in dem Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. I. c. III. f. ff. IV. p. 46. seqq. qui & p. 48. plures laudat.

nem fugit, & subinde inculcare solemus.

*** In ea enim occasio nobis datur, fidem nostram, patientiam, constantiam, aliasque virtutes, & explorandi & demonstrandi, simul vero efficaciam, & vim verbi diuini, & precum, itemque periculorum magnitudinem non minus, quam τὸν υπερβάλλοντα πλῆτον gratiae diuinæ, Eph. II, 2. sentiendi, & ita in experientia spirituali proficiendi. Docet, inquit beatus MART. LUTHERVS, tentatio non solum fire, sed etiam sentire & experiri certitudinem, veritatem, suauitatem, efficaciam, & consolationem verbi, quod id sapientia sit super omnem sapientiam; in Ps. CXIX.

§. XXVII. Tentationis autem nomine hic nobis venit irritatio mentis ad peccandum, a carne, mundo, & diabolo profecta, qua per fidem superata, homo in fide confirmatur, & fortior, prudentiorque redditur. *

* Loquimur itaque hic de tentatione passiva, qua homines a carne sua, ab aliis hominibus, atque infernali genio, ad malum tentantur; ex qua tamen, si fortiter feliciterque superetur, bonum aliquod ex-

sistere potest. Diuersa ab ea est tentatio actiua, eaque iterum vel ad bonum, vel ad malum. Posterioris generis est, cum homines Deum tentant, dubitando, vel non recte sentiendo de eius prouidentia, poten-

potentia, voluntate, aliaque ratione; aut cum homines se ipsos, vel alios, ad peccata perpetranda sollicitant; vel denique, cum idem intuitu hominum infernalis facit genius. Prioris generis est, cum Deus per crucem & calamitatem, aut alia ratione, hominum fidem, obsequium, & constantiam explorat, vt, quo haec fuerit illustror, eo etiam ampliora eius consequantur praemia, *Gen. XXII, 1. Deut. XIII, 3. Ps. XXVI, 2. CXXXIX, 23. 24.* Atque haec nequitiam hic est excludenda; cum nihil frequentius ac sollemnius sit, quam vt Deus hac ratione fidelium seruorum suorum, per varia calamitatum genera, fidem, constantiam, patientiam exploret; vt non tantum virtutes istas demonstrent, sed eae etiam augeantur, & ista exercitatione corroborentur, quin immo, vt simul, solatii diuini suauitatem gustantes, alios item, in similibus calamitatibus constitutos, eo efficacius solari queant. Hunc enim calamitatum suarum, quas perpeffus est, fructum proficitur ac vrget Paulus

apostolus: *collaudandus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, misericordiae pater, & omnis consolationis Deus; qui nos consolatur in omni calamitate nostra, quo possumus eos, qui sunt in quacumque calamitate, consolari ea consolatione, qua confirmamur ipsi a Deo.* Quanto enim maioribus propter Christum malis adficiamur, tanto per Christum maior est nostra consolatio. Nam, siue adficiamur, id fit pro vestra consolatione atque salute, quae agitur in tolerandis iisdem malis, quae nos quoque patimur; siue confirmamur, id fit pro vestra consolatione & salute; ac firmam de vobis spem habemus, scientes, quemadmodum aduersarum participes estis, sic fore etiam consolationis; 2. *Cor. I, 3. seqq.* Haec ipsa tamen tentatio ad eam, quam descripsimus, referri etiam quodammodo potest, cum, quando in calamitatibus, variisque afflictionibus constituti sumus, haud raro a mundo pariter ac carne nostra ad murmurationem, desperationem, & illicita quaeuis, sollicitemur; conf. *Iob. III, 9.*

§. XXVIII. Tametsi autem omnes omnino homines multiplici ratione ad peccata irritentur, & ita tententur; hic tamen istae tentationes, quibus per fidem & preces resistimus, in censum veniunt; quod illorum est, qui vera fide praediti sunt, hoc est, regeneratorum. * Eos vero cum primis, qui aliquando doctorem in ecclesia officio fungi volunt, pluribus maioribusque, quam reliquos, tentationibus obnoxios esse, mirum non est, cum varie ad hoc conspirent causae.

* Tentantur vtiq; irrogeniti pariter ac regeneriti; sed diuersa ratione. Illi quidem ita, vt victas hostibus suis dent manus, aut non nisi crassioribus cupiditatibus, ac incommodum aliquod huius vitae adlaturis, resistent; hi autem, vt tentationibus omnibus, siue subtiliores siue crassiores sint, acriter se opponant, contra eas pugnent, tandemque per fidem vincant, 1. *Iob. V, 4.* Accurate tamen si loqui velimus, regeneratorum, seu piorum hominum tentationes, proprie hoc nomine veniunt;

cum irrogeniti iam sub potestate ac dominio peccati sint, *Act. XXVI, 18. Col. I, 13.* et si, quod non negandum, magis magisque, per nouas peccatorum accessiones, excaecari, & tenebrarum vinculis constringi queant. Conferenda, quae hac de re dixi *instit. theol. moral. part. I. c. II. §. XXV. & XXVI.* Monenda autem haec fuerunt, vt, qui theologiae studio se consecrarunt, diligenter se explorent; ne ad se pertinere, credant, quae de tentatione dicuntur, qui, adhuc sub iugo peccati con-

stituti, non tam tentantur, quam vi, & imperu prauarum cupiditatum ad illicita quacuis atque pudenda abripiuntur, cum nulla in istis vis sit, resistendi illis atque reluctandi. Hi ergo hoc primum agere debent, vt serio se ad Deum conuertant,

viribusque gratiae instruantur, quibus irritationibus carnis, mundi, & diaboli, ad praua quacuis, resistere queant; & demum experientia ipsa condiscant, vera esse, quae hic de tentationibus dicuntur, fructumque exoptatum inde referent.

§. XXIX. Magnam tentationum esse varietatem, vel inde intelligitur, quod & causarum, quae nos ad peccandum irritant, & eorum, qui irritantur, & rerum, quae quotidie sensibus mentique nostrae sese offerunt, magna sit varietas diuersitasque.*

* Copiosius haec omnia edisserui *instit. theol. mor. part. I. c. II. §. XXXII. seqq.* Respicendum tamen praecipue hic ad eas tentationes, quae ecclesiae doctoribus, aut qui docendi munere fungi aliquando cupiunt, quodammodo sunt propriae. Cuiusmodi illa est, quod, qui ingenio, eruditione, aliisque donis aliis praestant, per

ambitionem sollicitantur, vt aliis se praeférant, hinc porro schismata in ecclesia aut excitent, aut alant, foueantque. Cui quo pacto obuiam eundum sit, suo exemplo egregie nos docet Paulus apostolus, in priori ad Corinthios epistola, praefertim *c. I, 12. seqq. III, 4. seqq. IV. 6. 7.*

§. XXX. Etiam si porro tentationes, in se spectatae, ad hominum perniciem tendant, & ex intinia humanae naturae corruptione originem trahant; * si tamen per fidem atque preces, superentur, magna inde ad nos redundare potest vtilitas; siquidem campum amplissimum, exercendi fidem, patientiam, aliasque virtutes christianas, nobis subministrant, vigilantiam spirituales intendunt, humilitatem conferuant, & experientiam gignunt, qua qui instructus est, is demum sibi aliisque rite consulere potest.**

* Illae scilicet tentationes, quae a carne nostra, mundo ac diabolo proficiuntur. De calamitatibus autem afflictionibusque, quas Deus, ad fidem, patientiam ac constantiam nostram exploran-

dam nos subire iubet, aliter censendum; quas tamen hic neutiquam excludendas, antea iam ad §. XXVII. monuimus.

** Conferenda, quae diximus *instit. theol. mor. part. I. c. II. §. XXXI.*

§. XXXI. Et ita facile intelligitur, quo pacto tentatio, cum oratione & meditatione coniuncta, theologum faciat. Qui enim aliis praecire exemplum, iisque viam ad salutem monstrare cupit; eum iam in fide corroboratum, multiplicique rerum spiritualium vsu & experientia instructum esse oportet; quam tum demum obtinet, si in certamine contra hostes, hominum salutis insidiantes, saepe constitutus, pugnauerit strenue, victoriamque retulerit.*

* Lucem hinc capient, nostrisque viciis dabunt, quae magni nominis theologi, cum de methodo studii theologici

praecipunt, de tentatione, theologum velut absolvente & perficiente, monent; speciatim beatus IO. GERHARDYS nos-

ter,

ter, in *methodo studii theologici*. p. 321. seqq. quae & cum iis, quae DAVID CHYTRAEVVS hac de re in libello, de *studio theologiae recte inchoando*, docuit, repetit, calculoque suo adprobat AVG. HERMAN. FRANKIVS, in *methodo studii theologici* c. III. §. XXXIV. p. 282. seqq. Dicen-

dum in hac de *methodo studii theologici* doctrina etiam aliquid erat de *ordine studii theologici*; de quo tamen cum nonnulli ex iam laudatis auctoribus multa recte & egregie praecipiant, vt nos huc in-
moremur, necesse non est.

LIBRI PRIORIS

CAPVT QVARTVM, DE PROPAEDEVMATIBVS THEOLOGICIS.

Σύνοψις.

QV de propaedeumatibus theologicis sit agendum? §. I.

Summa quaedam omnium eruditionis partium animo complectenda; §. II.

Linguae latinae necessitas; §. III.

Vsus in loquendo pariter ac scribendo; §. IV.

Linguae graecae necessitas; §. V.

itemque ebraeae; §. VI.

Litterarum humaniorum, itemque philologiae nomine quid intelligatur? §. VII.

De scriptorum gentilium quid censendum lectione? §. VIII.

deque arte critica; §. IX.

Sermonis quoque habenda est ratio, vt mentis nostrae cogitationes rite exprimere queamus; §. X.

Huc grammatica & rhetorica, cum primis vero oratoria spectat; §. XI.

De arte poetica, deque poetarum quid observandum sit lectione? §. XII.

Historia quotuplex? §. XIII.

Historia naturalis; §. XIV.

ciuilis; §. XV.

ecclesiastica; §. XVI.

Ciuii pariter ac ecclesiasticae historiae lucem adfundit chronologia, geographia, genealogia; §. XVII.

Historia litteraria non vnus est generis; §. XVIII.

Alia namque est litteratorum; §. XIX.

alia librorum; §. XX.

alia denique artium & scientiarum; §. XXI.

Ad ultimam classem spectat & historia philosophica, cuius praecipue habenda est ratio; §. XXII.

Ad propaedeutica etiam philosophia spectat, cuius, si recte tractetur, insignis in theologia vsus est; §. XXIII.

Regulae quaedam, circa legitimum philosophiae vsum obseruandae; §. XXIV.

Inter philosophiae, & quidem instrumentalis, partes primum logices habenda est ratio; §. XXV.

tum hermeneutices; §. XXVI.

itemque eius, quae de methodo docendi praecipit; §. XXVII.

De ontologia seu metaphysica quid obseruandum? §. XXVIII.

Physica, seu prima theoreticae philosophiae pars, quoniam habeat vsum? §. XXIX.

De theologia naturali, seu altera philosophiae theoreticae parte; §. XXX.

De ethica, seu prima practicae philosophiae

phiae parte, quid obseruandum? §. XXXI.
itemque de iurisprudencia naturali; §.
XXXII.

Utrū de prudentia tum generatim specta-
ta, tum speciatim civili; §. XXXIII.
De matheſi eiusque uſu; §. XXXIV.

§. I

Dicendum nunc paullo copioſius eſt de linguiſ iſtiſ, artibuſque, & ſcien-
tiis, quae uiam quodammodo ad theologiam muniunt, & propaedeu-
matum nomine venire ſolent, tum, ut, quae inde ad nos redundare queant
commoda, videamus, tum &, ut oſtendamus, caute in quibuſdam & cir-
cumſpecte incedendum eſſe. *

* Veteres per προπαίδειαν & προπαιδε-
ματα nihil aliud, quam litteras humanio-
res, artesque, quas vocabant, liberales, intellexiſſe, utpote quibus uiam ad philoſo-
phiae ſtudia muniri putabant, ex inſtituto
10. WOWERVS docet, de polymathia, c. II,
p. 29. Inter philoſophos ARISTOTELI,
eiuſque ſectatoribuſ, nihil ſollemnius,
quam ut auditorem προπαιδευέντων requirant,
qui arcanis philoſophiae rite imbui queat.
Haec autem paedia, de qua tam operoſe
diſputant, huc tandem redit, ut auditor
ſeu diſcipulus primo ordinem teneat diſ-
ciplinæ, ut ſciat uidelicet, utrum partes
illiuſ rite ſint diſpoſitæ, itemque metho-
dum perſpectam habeat, quomodo ſingula
ſint demonſtranda. Porro & haec ad
paediam referunt, ut quiſ non omnes
cauſas, etiam eorum, quae cauſas ha-
bent, requirat, itemque ut peruidere
queat, quarum rerum exigenda ſit defini-
tio, quarum non item. Quae omnia co-
pioſe & adcurate ex mente peripatetico-
rum diſſerit MELCH. ZEIDLERVS, in
analyſ. poſter. lib. III. c. VII. p. 751. ſeqq.
Conferendi praeterea OCTAV. FERRARIUS,
de ſermonib. exoteric. p. 46. ſqq. MICH.
PICCARTVS, in delineatione totiuſ philoſo-
phiae Ariſtotel. c. VI. §. V. p. 37. & quae
ad h. l. 10. CONTR. DVRRIVS adnotauit. Ha-
buerunt equidem & alii philoſophi, prae-
ſertim Pythagoraci, ſua μαθηματικά, & prae-
exercitia, ut PRISCIANVS vocem προγυ-
μνάσματα uertit; ſed cum ea ad ſapientiae
potius, ſeu uirtutis ſtudium ſpectauerint;

hic in cenſum non ueniunt. A philoſo-
phiſ autem hoc acceperunt theologi, ut
cum artium liberalium ſtudio, ipſam phi-
loſophiam praeguttandam iis conferent,
qui theologiae ſacriſ imbui rite ac initiari
vellent; haec omnia itidem propaedeu-
matum nomine comprehendentes. Hiſce
enim qui inſtructi ſint praediſciis, longere-
ctius, in litterarum diuinarum cognitione
ac tractatione, progredi, exultant, quam,
qui iſ diſſituntur. Ita iam olim veteriſ
eccleſiae doctores, quos patres uocant, iu-
dicarunt; ex quibuſ uel ſolum CLEMEN-
TEM audire iuuat Alexandrinum: Λυ-
τοταλὸς μὲν ἂν ᾖ καὶ ἀπρόειδὸς ἡ κατὰ τὴν εὐτῆρα
διδασκαλία, ὁ ὧν οὐκ ἔστι εὐφρα τῷ θεῷ προσέσται
ἀλλὰ φιλοſοφία ἡ ἑλληνική, ἡ ἐναντιότερον καὶ τὴν
καλῶς, ἀλλὰ ἀδύνατον περιέχειν τὴν κατὰ αὐτὸς
σοφίαν ἐπιχίρειν, καὶ διακρινόντα τὴν διὰ τὴν
κατὰ τῆς καλῶς ἐπιβολῆς, φωνῆς ἐκείνης ἵερτον
καὶ θρηγῆς ἢ οὐκ τὸ ἀντιπάλαιον. Eſt iſta ſibi ſuffi-
ciat, nos opus alienae eget doctrina ſeruatoris;
quippe quae ſit potentia & ſapientia ipſius
Dei; ſi tamen graecanica philoſophia acceſſe-
rit, non quidem validiorem efficit ueritatem,
ſed ſophiſticos inſultuſ reddit inefficaceſ, &
inſidias omnes auertent, genuina ſepes &
lorica eſt dominica vinea, lib. I. ſtomar. p.
m. 377. edit. IO. POTTERI. Similia &
apud alioſ occurrunt, quae apud GEORG.
CALIXTVM legi poſſunt, in adparatu
theol. p. 35. ſeqq. Et ſane, inſignem eſſe
propaedeumatum iſtorum, ſi quiſ rite in
iſ uerſetur, uſum in theologia, negari ne-
quit,

quit, & ex dicendis etiam constabit. Cauendum tamen, ne diutius iis, quam decet, inhaereamus, aut omnino in iis subsistamus, immemores eorum, quae nos praecipue agere oportebat. De liberalibus studiis, quae olim *προπαιδευματικῶν* nomine venisse, antea diximus, disputat SENECA, monetque, per ea animum tantum ad philosophiam praeparandum, non autem per omnem vitam iis inhaerendum esse; *ep. LXXXVIII. p. m. 382. seqq.* Tamdiu, inquit, *ἰσθὶς* immorandum est, quamdiu nihil animus agere maius potest; rudimenta sunt nostra, non opera. Et iterum: Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus? Non,

quia virtutem dare possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant; *l. c. p. 388.* Alia eiusdem generis testimonia ex aliis adfert IVSTVS LIPSIVS, *manuduct. ad Stoic. philosophiam, lib. I. differt. II. p. 7.* Quae omnino in propaedeutata, intuitu theologiae spectata, quadrant. Cum vero quidam hisce studiis plus, quam decet, tribuant, alii autem, in contrarium currentes, ea omnino contemnunt; quo pacto iustum illis statuendum sit pretium, ostendere adnitetur; simulque, quinam hic euitandi sint scopuli, ne naufragium faciamus, sollicitè monstrabimus.

§. II. Iuuabit vero initio summam quamdam eorum, quae totius eruditionis circulum absoluunt, animo complecti, vt nexum & coniunctionem partium perspiciamus, & quodnam qualibet alteri adferat praesidium, cognoscamus. Lux enim haud contemnenda inde in plurimis nobis accenditur, viaque, quam ingredi animus est, planior reddetur faciliorque.*

* Comparata huc est illorum opera, qui sub nomine *ἐγκυκλιαι* summam quamdam, nexumque omnium eruditionis partium, exhibere voluerant. Idque iam antiquis quibusdam constitutum fuisse, IO. WOWERIVS obseruat. Proinde, inquit, cum mutuo complexu disciplinae inter se colligatae, omnesque artes & scientiae cognationis nexu reuinctae, communes quasdam proprietates habeant, quas sibi per amicas vices mutuo impertiant, antiqui doctrinae orbem constituerunt, veluti perfectum quendam scientiae cinnum, ex diuersis aptum & temperatum, quem Graeci *ἐγκυκλιαν* vocant, & ipsas, quas continet, disciplinas, *ἐγκύκλια ἐπιστήμη* *ἐγκύκλιαι*, *ἐγκύκλιος ἐπιστήμη*; de *polymath. c. XXIV. p. m. 275. 276.* Cum vero non vna eademque de numero & ordine artium & scientiarum, doctorum virorum fuerit sententia; non vnā quoque semper *τῆς ἐγκυκλοταΐδας* fuisse faciē, manifestum est. Patet hoc ex diuersis istis de artibus liberalibus sententiis, quas beatus IAC. THOMASIVS recenset,

tom. I. obseruationum Hallensium, obs. IV. p. 42. seqq. Discere nimirum inde licet, non prorsus ea de re inter se consensisse Graecos atque Latinos, tum aliter istarum artium numerum ordinemque se habuisse ante AVGVSTINVM, aliter post eum, atque sequenti aetate. Ab AVGVSTINO namque recepta illa in scholis doctrina, septem esse artes liberales, & quidem grammaticam, dialecticam, rhetoricam, arithmeticam, musicam, geometricam, & astronomiam, originem ducit; vt ibidem §. XVII. & XVIII, p. 49. ostenditur. De septem hisce artibus liberalibus MARTIAN. CAPELLA, in libro de nuptiis philologiae & Mercurii, agit. Fluit hinc notissima apud scholasticos distinctio in triuium & quadriuium. Per triuium namque grammaticam, logicam, rhetoricam intelligunt; vnde & scholae, in quibus istae scientiae docebantur, *triviales* dictae sunt; quadriuii autem nomine, quatuor istas scientias mathematicas, arithmeticam, musicam, geometricam & astronomiam, designabant. Ceterum cum sexto

sexto post Christum natum, septimoque saeculo, per gentium barbararum incur-
siones, vbiq; musae obmutescerent; scholarum quoque, quae antea in oriente
pariter ac occidente floruerunt, vix quae-
dam relicta sunt vestigia. Quae cum circa
finem octauī, & initium noni saeculi, sa-
tagente cum primis Carolo magno im-
peratore, vtrumque restituerentur; non
aliae tamen litterae, quam septem illae
artes, quas antea commemorauimus, in
iis, immo in ipsa academia Parisiensi, quam
a Carolo magno conditam serunt, doce-
bantur. Quamquam HERM. CONRINGI-
VS adhuc dubitet, annon per ea tem-
pora, excluso etiam *quadrinio*, solum re-
gnauerit *triumv*; *antig. academ. dissert. III. p. 80.* Quidquid eius sit, cum Aristote-
lica philosophia caput tolleret, & in scho-
las introduceretur; philosophia quoque,
hoc est reales disciplinae philosophicae, in
academiis tradi coeperunt; indeque mos
inualuit, vt nonnulli *bonarum artium ac
philosophiae* studiosi, itemque magistri dice-
rentur. Legenda omnino, quae de hisce
omnibus ex IAC. THOMASII schedis adserun-
tur, *observat. Hallensium tom. VI. observat. XIV. seqq. p. 118. seqq.* Quo pacto deinde
praeter artes liberales & philosophiam,
theologia quoque, iurisprudentia ciuili &
canonica, itemque medendi ars, doceri in
academiis coeperit, vt tandem quatuor
illae, vt vocantur, facultates existerent, ea-
que simul, quae hodie est, academiarum
proderet facies; tum aliunde constat, tum
adcurate ab HERM. CONRINGIO exponitur,
antig. academ. dissert. III. p. 92. alibique. At-
que haec ideo monere, visum fuit, vt ratio
& fundamentum intelligeretur, cur hodie,
secundum quatuor istas, quae in acade-
miis sunt, facultates, totius eruditionis
circulus, ac *hunc non videtur* describatur. Quod,
num recte fiat, &, an solidae rationes
adferri queant, cur totum velut eruditionis
corpus in quatuor istas facultates, ceu

membra praecipua, distribuendum sit?
nonnullos disputare video. Valde ope-
rosus hac in re est vir doctissimus ION.
CHRIST. LANGIVS, in *prothecoria eru-
ditionis humanae vniuersae, c. X. p. 587. sqq.*
Ego quidem non dubito, quin, concin-
niori quadam ratione, vniuersus eruditionis
circulus in suas distribui partes queat;
difficile quoque esse, existimo, rationem
quamdam, pro adituendo quaternario
facultatum numero, excogitare, quae
omnibus satisfaciāt, nec vllis obnoxia sit
dubitationibus; nec tamen, cur tam anxie
hac de re laborare debeamus, video; cum,
ordinem hunc & numerum facultatum, in
academiis semel receptum, mutatum iri,
spes nulla superfit, nec vlla, quae hoc aut
suadeat aut imperet, adfit necessitas; si
quis autem sui tantum ingenii acumen ac
hanc non ostendere velit, illi integrum, prout
voluerit, ordinem quemdam, partiumque
eruditionis nexum, comminisci. Atque
hoc sibi omnino, nec sine ratione, con-
cessum putarunt, qui recentiori aere
encyclopaedias dederunt, quibus erudi-
tionis partes, harumque nexum, exhibere
voluerunt. Ex mente quidem veterum
omnium optime hoc praestitit GERH. IO.
VOSSIUS, in *libris quinque, de artium &
scientiarum natura & constitutione*, qui in-
ter opera eius iunctim edita, *tom. III.* ex-
stant, quosue nemo nisi magno cum fructu
legerit. Inter reliquos haud vltimum locum
tener IO. HENR. ALSTEDIVS; de quo
DAN. GEORG. MORHOFIVS: *operosa fuit
illius viri diligentia, non tantum in consuetis
disciplinis, in compendium redigendis, sed
etiam in nouis inueniendis. Valde enim
largus est in titulis novarum artium, quos
effinxit interdum, vt noua res videretur, quae
in aliis disciplinis iam tuon pertrallata erat,
& pertrallari debebat. Nam si quis de
partibus omnium disciplinarum singulares
disciplinas conscribere velit, vt faciant eius
exemplo nunc multi, non diuidere adcurate*

Et methodice, sed discernere disciplinas videntur. In vno obiecto multa noua formalia considerari possunt, neque statim noua inde disciplina formanda est; polybist. litt. lib. II. c. VII. p. 435. Praeter ALSTEDIVM etiam BARTHOL. KECKERMANNVM, IOACH. FORTIVM RINGELBERGIVM, ABRAH. CALOVIVM encyclopaedias dedisse, notum est; quibus & BISTERFELDIVM, VOGELIVM, RATICHIVM, aliosque addit IO. CHRIST. LANGIVS, in protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. X. p. 658. seqq. Quorum tamen omnium, secundum eam, quae hodie obtinet, tractandi studia, rationem, non adeo magnus forte vsus erit. Commemorari quoque hic possent, qui generatim de methodo studiorum praeceperunt; quippe qui haud raro ea quoque attingunt, quae ad ordinem & nexum partium eruditionis spectant; sed agunt de illis ex instituto DAN. GEORG. MORHOEFIVS, polybist. litterar. lib. II. c. VII. & SVRCH. GOTTH. STRVVIVS noster in praefatione de formandorum studiorum scriptoribus, quam BAPTISTAE GY-

RINI, Veronensis, libello methodico, de ordine docendi & studendi, Jenae an. 1704 recuso, praemisit. Iungatur his IO. CHRIST. LANGIVS, in protheoria eruditionis humanae vniuersae c. IX. p. 400. f. 99. Cum vero in eiusmodi libris, qui ordinem nexumque partium eruditionis exhibent, omnino ad hodiernam rei litterariae faciem respiciendum sit; rectissime sibi consulent, qui delineationem IO. GEORGI WALCHII, linguagermanica inscriptam: Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit und Klugheit zu studiren, perlustrauerint; in qua non tantum succincte, & neruose nexus iste, atque ordo, exhibetur; sed varia quoque monita saluberrima, aliaeque scitu digna, de singulis artibus & scientiis adsparguntur. Recenset idem etiam lib. I. c. IV. diligenter reliquos scriptores, huc spectantes, & quidem recentissimos. Non contemnendus quoque est, vt alius eiusdem generis taceam, beati ADAMI RECHENBERGII libellus de studiis academicis; in compendio quippe praecipua academicorum studiorum momenta tradens.

§. III. Et a linguis quidem, iisque, quae eruditio quodammodo propriae censetur, vt initium faciamus, primo loco latina sese nobis offert; qua eo minus theologiae cultor carebit, quo maior scriptorum veterum pariter ac recentiorum exstat numerus, qui eadem, in ingenii sui monumentis, ad nos transmittendis, vsi sunt, ex quibus ea haurienda, quae in hocce litterarum genere nescire fas est neminem. *

* Non qualicumque tantum latini sermonis notitia theologiae cultorem imbutum, volo, quae recentiorum scriptorum monumentis intelligendis sufficiat; sed adeuratori, seu exquisitori, sine qua veterum optimae notiae scriptorum latinorum libri euolui nequeunt. Multa sane ad historiam, antiquitates, philosophiam, aliarumque rerum notitiam, facient, ex M. TVLLIO CICERONE, IVLIO CAESARE, TITO LIVIO, aliisque scriptoribus Romanis haurienda sunt, quibus nec theologus, qui supra vulgus sapere cupit, ca-

rebit. Legendi itaque sunt eiusmodi auctores, sed ita legendi, vt quoque intelligantur. Intelligi autem nequeunt, nisi quis indolem geniumque latini sermonis perfectum cognicumque habuerit. Hunc vero licet ex istorum auctorum lectione perdiscamus; simul tamen vt aliqua eius notitia imbuti simus, si illos recte intelligere velimus, necesse est. Errant magnopere, qui putant, si recentiorum quorundam scripta sibi pateant, statim in veterum quoque lectione, sine haesitatione se progredi posse. Vt autem cognoscamus, quan-

rum veterum scriptorum latinorum lectio nobis profuit; consulendi, qui illorum notitiam suppeditant. Nonnullos recenset HENR. IVL. SCHEVELIVS, in *statua Mercurialis ad optimos quoque scriptores Latinos &c. certissimam viam demonstrante, scil. II. c. I. fgg. p. 74. fgg.* Sed eos tantum, qui stilo puriori inseruiunt; id, quod & IO. GEORG. WALCHIVS facit, in *historia critica linguae latinae, c. VIII. p. 337. fgg.* Etsi vero non omnes ad sermonis cultum & pitorem legendi sunt, siquidem nec omnes aequae eleganti ac emendata dictione vtuntur; non tamen ideo contemnendi aut negligendi sunt ceteri, quin potius subinde ad rerum ipsarum legendi cognitionem. Conferre itaque omnino iuuabit IO. ALB. FABRICII, viri summi, *bibliothecam latinam*, in qua omnium scriptorum latinorum exquisitam notitiam exhibet, libros, horumque editiones, diligentissime recensens, ne patribus quidem latinis omissis, quippe de quibus eorumque scriptis, volumine tertio seu ultimo verba facit. Nec abs re fuerit, eos quoque consulere, qui historiam linguae latinae dederunt, quod M. ANTON. SABELLICVM, de linguae latinae reparatione, IO. NIESS, de ortu & casu linguae latinae, MELCH. INCHOFERVM, in *historia saeculae latinis, fecisse, constat.* Vltimus tamen istorum ad *repandam* quandoque prolabitur, nimio latinitatem laudandi studio. Nec contemnenda, quae GERH. IO. VOSSIUS praefat. de vitii sermonis & glossar. latino-barbari; itemque CAROL. DV FRESNE, in praefatione glossarii latin. hac de re tradunt, quibus & alii addendi, quos IO. GEORG. WALCHIVS laudat, in *historia critica linguae latinae, c. I. p. 16.* qui & ipse diligenter in hocce argumento versatus est, dum l. c. de origine & satis linguae latinae inter ipsos praecipue veteres Romanos, copiose & erudite disserit. Iucundum quoque pariter

ac vile fuerit, cognoscere, quanam latini sermonis in Germania nostra fuerint facta; quod omnium optime nos docebit vir doctissimus, deque hisce litteris praeclare meritis, IACOB. BURCKARDVS, in *commentariis de linguae latinae in Germania per septendecim saecula amplius, satis, ab ipso tempore, quo Romanorum arma & commercia nonnullum eius usum intulerunt, ad nostram usque aetatem; quorum pars prior Hannoverae, an. 1713, posterior autem, in qua prior partim illustratur, partim suppletur, Wolfenbutteli, an. 1721 in 8. prodit.* Ceterum quum veteris ecclesiae doctores, seu patres latini, CYPRIANVS, TERTVLIANVS & reliqui, a puro isto castoque sermone, quo praestantissimi auctores ante eos vsi sunt, multum discedant, simulque aliquid, quod illis proprium & peculiare est, habeant; illorum latinitas curam quoque singularem promeretur; non sane, vt eos, a LACTANTIO si discedas, qui ad optimos auctores proxime accedit, imitemur, sed, vt eo rectius intelligamus. BOHVSLAVS equidem BALBINVS, cum, multiplicem esse latinitatem, observasset, illi, quam ecclesiasticam vocat, quaeue patribus latinis originem suam debet, primum tribuit locum. *Latinitatem*, inquit, *multiplicem esse, constare debet, quae consundenda non est; alia quaedam latinitas in sacro argumento (quam ecclesiasticam dicere possis) adhibetur; haec omne feret punctum, cum proxime ad vulgaram biblicorum editionem accesserit, verbis ecclesiae, tum sanctorum patrum sententiis illigata; haec verba pensi non habet, sed diuina fundit oracula, & ad sacras litteras frequenter amat alludere; quae maxima laus est sanctorum patrum, atque inter eos dius Bernardi, qui quod conatur dicere, hoc fere semper diuinae scripturae verbis enuntiat.* Latinis ecclesiastica in exhortationibus sacris, & virtutibus diuinis commendandis, locum habet, quae tamen, si ei nostra in loco adda-

tar eloquentia, praecipuam laudem meretur, ut misceat vile dulci. Itaque ridiculus esset, qui in sacro argumento Cicero- nem, aut alium profanum scriptorem, imitaretur; sententis enim sacrarum litterarum haec latinitas debet impleri; in verosimilib, humanior disciplinar. c. III. §. I. p. 17. 18. Qua in re an orones habiturus sibi sit suffragantes, valde dubito. Multa sane in rebus sacris occurrere, in quibus Cicero- nem, aut alium quemdam scriptorem profanum imitari velle, ridiculum foret, subens sacros; multa tamen etiam esse, quae longe purius elegantiusque exprimi possunt, quam vulgo sit a scriptoribus ecclesiasticis, patribusque latinis, constat, & vel LA CTANTII exemplo comprobari potest. Versionem vulgarem scripturae sacrae, quae inter fontes latinitatis ecclesiasticae itidem refertur, minime quidem ideo contemnendam censeo, quod barbarissimi quidam ac soloecismi in ea occurrant; id quod HUGO GROTIUS, in praefation. adnotation. ad libros veteris testam. BRIANVS WALTONVS, in adparatu biblico, p. 361. alique ostenderunt; quamquam nec desint, qui eius in hocce capite defensionem suscipiant, vt ALBERTVS GENTILIS, in dissertat. de Latini-

tate veteris biblicorum versionis male ad-
fusa, quae cum aliis eiusdem auctoris dis-
sertationibus Helmstädi an. 1674 recusa
est; cui & iungendus AVG. MARIA DE
MONTE, Saouonensis, cuius commenta-
tionem de quibusdam sacrae scripturae lo-
quutionibus, quae imperitis & indolis pa-
rum latinae videntur, quam cum aliis eius-
dem auctoris haud ita pridem recudi cu-
rauit vir clarissimus IO. ERHARD KAPPIVS;
habet namque haec versio suum in expli-
canda scriptura sacra vsum, vt suo loco
docebitur; ob latinitatem eam legendam,
vel, cum melius elegantiusque aliquid ex-
primere possim, eam tunc praefendam,
non existimo. Sed, quidquid eius sit; no-
ta tamen nobis debet esse latinitas eccle-
siastica, quae & in versione ista, & in pa-
trum scriptis occurrit, si vel maxime eam
non imitemur; cum ex eius ignorantia
peruersus saepius falsusque veteribus tri-
bui sensus queat; vnde rursus grauissimi
subinde oriuntur errores. Patebit hoc lu-
culentius ex iis, quae suo loco de theolo-
gia patristica dicentur. Optandum foret,
vt quis ex instructo in patrum latinitatem
peculiari commentatione inquireret; quod,
quantum mihi constat, huc vsque factum
non est.

§. IV. Nec sufficit, linguam latinam eo vsque callere, vt eruditorum hominum monumenta, librosque ea conscriptos, legere & intelligere queamus; sed vsus quoque eius comparandus, vt promte, pure, & eleganter animi nostri sensus, siue loquendum, siue litteris aliquid consignandum sit, ea exprimere liceat.

* Theologiae cultori necessariam esse linguam latinae notitiam, eamque haud vulgarem, sed exquisitam, vt veterum intelligere possit monumenta; antea demonstrauimus. Vtcrius nunc progredimur, eiusque etiam vsum, tum in loquendo, tum maxime etiam in scribendo, commendamus. Non una equidem de latini sermonis, si vsum eius species, necessitate, virorum doctorum est sententia; nec

semel sed saepius hac de re fuit disceptatum. Vix graecae latinaeque litterae ex tenebris, quibus huc vsque velut consepultae iacuerant, iterum emerferant, cum in ipsa Italia, acerrima inter viros doctissimos contentio oriretur, num latina potius, an haetrusca lingua, in libris, posteritatis calculum ac suffragium relaturis, vtendum esset? Erant quidem, qui, vtriusque linguae studium coniungendum, cen-

lebant, vt IO. CASA, PETR. BEMVS, COELIVS CALCAGNIIVS, aliiq; sed pauciores illi, si cum iis comparentur, qui aut pro italica, aut latina lingua pugnabant. Italicam namq; , speciatim hetruscam, quae post fata PETRARCHAE, DANTIS, & BOCCATII, sperata quodammodo & derelicta fuerat, reuocare iterum, & ad pristinam euehere dignitatem, conati sunt PAVL. BENIVS, FRANC. ALVNVVS, ARIOSTVS, TASSVS, aliiq; ne quid de CASA, & BEMBO, dicam, qui, vtramque linguam, vt antea diximus, coniungendam, putabant. Sed hisce omnibus magno animo, summisque viribus se opponebant, MVRETVS, MANVTIVS, ROMVL. AMASAEVS, aliiq; cum primis HVBERT. FOLIETA, latinumq; sermonem linguae hetruscae multis modis praeferebant, eoq; solo, quod aetatem laturum esset, scribendum contendebant. Et HVBERTI quidem huius FOLIETAE libellum elegantissimum de *linguae latinae vstu & praestantia*, notis quibusdam illustratum, haud ita pridem recudi curauit, eiq; dissertationem lectu dignissimam, de *linguae latinae cultura & necessitate*, praemisit, vir eruditissimus, & insigne hodie Helmstadiensis academiae decus, IO. LAVRENT. MOSHEIM, Hamburgi an. 1723. 8. Idem quoque vir clarissimus de hocce doctorum virorum in Italia certamine agit, tum in *praefatione*, iam laudata, §. XIII. p. 31. seqq. tum in *adnotationibus ad Folietam*, p. 82. seqq. & in priori quidem loco, apud alias quoque gentes eandem motam quandoque controuersiam obseruat. In Gallis namq; IOAN. LABOVRERIVM existisse, qui linguae suae prae latina praerogatiuas peculiari libello, a SAMVELE SORBERIO edito, explicare studuerit, contra quem SLVSIVS, mathematicus percelebris, idemque latine doctissimus, duabus epistolis gloriam latini sermonis adseruerit. Addit deinde: *He-*

*die, vt dixi, praecipuae Europae gentes, dum sua patriis commendant litteris, haud esse necessarium, latina lingua vt, adfirmant. Quarum exemplo Germanorum plurimi in eam prope sententiam inciderunt, vt germanice scribere, gloriosum putent, eosq; qui latino sermoni nuntium mitti posse negant, in hostibus patriae, aut certe uugarum & adulterinae eruditionis patronis habendos esse, ducunt. Recte vero etiam monet, eos, qui hisce conatibus se opponunt, haud raro in alterum procurere extremum, aut eiusmodi pugnare rationibus, quae risum potius excitare aptae sint, quam vt alios in illorum pertrahant sententiam. FRIDER. TAVBMANNI, & BERNARDI ALDRETE Hispani hoc probat exemplo, quorum ille, latinae potissimum linguae beneficio, salutem imperii romano-germanici contineri, serio grauiterque disputauit; hic autem Romanorum sermonem, labium illud electum esse, pronuntiauit, quod Deus interprete SOPHONIA cunctis terrarum orbis nationibus promiserit. Addere potuisset MELCH. INCHOFERVM, cuius *historiam sacrae latinitatis* antea commemorauimus, & de quo ipsemet, in *adnotationibus ad Folietam*, p. 117. obseruat, eo temeritatis illum processisse, vt, ipsum seruatorem saepius latine loquutum, adseuerare non dubitaret, hac maxime de causa, quod veri simile sit, eum legibus Romanis, quae sermonis latini vsum imperabant, paruissse. Nemo autem forte melius, maiorique sermonis elegantia, linguae latinae causam egit, quam ipse HVBERT. FOLIETA, qui viro doctissimo ista commentandi occasionem praebuit. Praecipuum certe, quod illi opponi poterat, argumentum, non omnia, quae hodie in vñ sunt, verbis latinis, iisque puris, & apud veteres Romanos vsitatis, exprimi posse, ita diluit, vt copiose, multisq; rationibus ostendat, licet nobis quandoque noua vocabula, non*

naque

utraque rerum nomina, in latinum sermonem inducere; *p. 150. segg.* Sed multa quoque alia recte, & eleganter de latina lingua monet, quae legisse, poenitebit neminem. Ad theologos si quaestio, de qua haecenus dictum, transferatur; dispiciendum, quoniam in scribendo sibi constitutum habeant finem? Ea enim si scribant, ex quibus etiam homines plebei, & litterarum rudes capere fructum possunt, recte faciunt, si lingua vernacula utantur. Sin talia litteris consignent, quae scire tantum eruditorum refert, aut omnino hi tantum intelligere possunt; linguam latinam praefereendam existimo. Ad plures namque tum commodum aliquod inde redundare potest, cum latini sermonis usus latius pateat, & scripta nostra ab iis, qui linguae, quae nobis vernacula est, rudes sunt, legi possint.

Non dubito, quin plerosque mecum habeam consentientes, si velimus, nostra ab exteris quoque legi, sermone latino utendum esse. An vero de eius cultu, nitore, elegantia, theologo multum laborandum sit? de eo si dicere sententiam iubeantur, in diuersas sorte ibunt partes. Sed recte nobis consulemus, si duo, quae hic se offerunt, extrema, ceu scopulos quosdam, caute euitemus. Alterum illorum est, qui circa voces quasdam formulasque loquendi, nimis curiosi, aut, si mauis, superstitiosi, vocabula quaeuis peregrina, etsi iam dudum in ecclesia scholisque theologorum recepta, fastidium; simulque ostendunt, non ipsam rerum veritatem, immo nec religionem, aut pietatem sibi curae esse, modo Latinorum more loquantur. Alterum vero illorum, qui rebus ipsis ita intenti sunt, ut sermonis nullam habeant rationem, corrupto & inquinato dictionis genere omnia, quae dicunt, aut scribunt, polluentes, immo ipsam scholasticorum, iam pridem damnatam, postlimino reuocantes barbariem. Ad prius quod attinet,

fuisse olim in Italia, quamuis & alibi, constat, qui vnicum CICERONEM ita sibi imitandum proponerent, ut latum ab eo discedere vnguem, vel voce alia, aut aliter, quam ipse usus sit, vti, sibi religioni ducerent. PETR. BEMBUM, IAC. SA-DOLETVM, PAVL. MANVTIVM, AONIVM PALEARIVM, PAVL. CORTESIVM, itemque CHRISTOPH. LONGOLIVM, & MARIVM NIZOLIVM, magnos ceteroquin praestantissimosque viros, in ea fuisse haeresi, notum est. Immo tantus quosdam occupauit furor, ut existimaerint, maius esse probrum, Ciceronianum non esse, quam non esse christianum. LAZARVM BONAMICVM tanto Ciceronis flagrasse amore memorant, ut dicere consueuerit, *se magis velle loqui ut Cicero, quam esse pontificem Romanum.* SEBASTIANVS quoque CASTALIO passim hoc nomine vapulat, quod in versione sua scripturae sacrae latina de sermonis latini puritate & elegantia ita fuerit sollicitus, ut maiestati & auctoritati diuinarum litterarum plurimum detraxerit. Vnde & PETR. DAN. HVETIVS eam versionem *intemperantissimam* vocat, vitiumque *fastidiosae venustitatis*, nimiamque ei exprobat *curam*; de *claris interpretibus*, *p. 190.* Longe plura adhuc addere possem, ut demonstrarem, quam saepe viri, cetera praestantissimi, per nimium latinis studium, in deuiam prolapsi sint; nisi diligenter cuncta, quae hac de re dici possunt, iam conlegisset DAN. FRID. IANVS, in *dissertatione, de nimio latinis studio*, quae cum eiusdem *commentario, de doctribus vmbraicis*, Vitaebergae lucem adspexit, anno 1720. Fuerunt tamen etiam inter ipsos meliorum litterarum antistites, qui istam quorundam in latinis studio intemperantiam reprehenderent & castigarent. In his ANGEVS POLITIANVS est, qui in epistola ad PAVLVM CORTESIVM, quae *lib. IX. epistolae eius nrm. XVI. l. m. 307. segg. ex-*

stat, testatur, se ineptos istos Ciceronis imitatores laudare non posse. *Non enim, inquit, probare soles, ut accepi, nisi qui li-
namenta Ciceronis effingat. Mihi vero
longe honestior tauri facies, aut item leo-
nis, quam simiae videtur, quae tamen ho-
mini similior est. Nec ii, qui principatum
cenuisse creduntur eloquentiae, similes inter
se, quod Seneca prodidit. Ridentur a Quin-
tiliano, qui se germanos Ciceronis putabant
esse, quod his verbis periodum clauderent:
esse videantur. Quid cōtesivs ad
haec responderit, ex eius epistola, quae
ibidem num. XVII. exstat, intelligere li-
cet. Eamdē istorum hominum, nihil,
quod Ciceronianum non esset, adproban-
tium, superstitionem perstrinxit DEST.
ERASMVVS Roterodamensis, in *Ciceronia-
no suo*, HENR. STEPHANVS, in *pseudo-
Cicerone*, FRID. TAYMANNVS, in *dis-
s. de lingua latina*, alique. Ego sane, Ci-
ceronem reliquis omnibus multum prae-
ferendum, existimo, eo, quod in omni
dictionis genere longe sit praestantissimus;
cumprimis scripta eius dogmatica diligen-
tissime a theologiae cultoribus legenda,
censeo, non tantum ob rerum, cognitu vti-
lium, sed & quod stilo dogmatico, quo
theologis saepissime vtendum, formando
egregie inseruiant. Nec vnico tamen Ci-
ceroni inhaerendum, puto, quod multi
tanta animi contentione faciunt, vt statim,
quod eius verbis formulisque non conue-
nit, reiiciant. Quin rerum ipsarum, in
theologiae praecipue studio, habenda est
ratio, & sermonis puritati & elegantiae
ita studendum, vt semper, quid illarum
aut postulet, aut permittat cognitio, di-
ligenter dispiciamus. Nec vero & illos
laudare possum, qui, ad alterum extre-
mum procurrentes, sermonis quae cura abie-
cta, barbariem atque squalorem postlimi-
nio reducunt. Scholasticorum equidem
sermonem rudem, & plane barbarum de-*

sendere olim adgressus est, si modo serio
id egit, IO. PICVS MIRANDVLA, in epi-
stola ad HERMOLAVM BARBARVM, in
epistolis Angeli Politiani, lib. IX. num. IV.
p. 328. seqq. Sed aliter BARBARVS sentit,
cuius epistola ibidem exstat, num. III. p.
324. seqq. & altera, qua ad epistolam IO.
PICI MIRANDVLAe responderet, num.
V. p. 344. seqq. Et in posteriori haec
elegantē, sed vt ea mihi res & sēsiniior, &
iucundior, inquit, eueniret, homo lepidissimus,
humanissimus, latinissimus, barbaros contra
Barbarum defendis, vt hostis pro hoste, facinus
contra facinum, ipse contra te ipsum stare,
patrocinarique similes. Illud sane pluri-
mum me delectat, quod sub specie defensio-
nis exitiāliter iugulas, quos defendis. Pri-
mum quod hostes eloquentiae tueri se, nisi
per eloquentes viros, non possunt, quasi man-
cipia, quasi bruta; deinde quod te patro-
no, te vindice, te aduocato, non elabuntur,
neque colluctari, neque tergiversari praeter-
ea poterunt. Ad rem ipsam quod attinet,
nullam ego rationem video, cur theologi
quoque puro & emendato sermonis gene-
re vt nequeant; quin, cur debeant, plu-
res video. Si quis ita sentiat, putetque
theologis inquinatum barbarumque ser-
monem convenire; cum suae sententiae
proferre rationem solidam & praegnan-
tem oportet; quod vt haecenus factum est,
a nemine, ita nec fieri potest. Quidquid
enim de rebus grauissimis maximeque mo-
menti, in theologorum scholis, dicitur;
id emendato puroque sermonis genere ef-
ferri posse, experientia docet. Recte GVIL-
BVDAEVS: Quid autem veter, elegantem si-
mul & pietatis redolentem orationem esse,
prorsus ipse non vidio, praeter pravae con-
suetudinis corrupeclam, quae oculis nostris
auribusque ita obrepit, vt eloquentiae di-
gnitatem inesse, & poeticae continnitatem
non posse, sine bacchabundae impuritatis,
diraeque genio, existimemus; de studio litte-
rarum recte institnendo, §. XXXV. p. 41. ex-
dit.

edit. THOMAE CRENII; vbi plura hanc in rem differit. Vt autem nulla est, quae obflet, ratio, quo minus in theologorum scriptis sermonis puritati ac nitoni locus concedatur; ira plures esse, quae id, si non iubeant, certe suadeant, ostendi facili negotio potest. Sed id iterum prius repetendum, nimiam hic nos abesse velle superstitionem, & ita existimare, voces quasdam, in ecclesia, aut theologorum scholis dudum receptas, quibus res ipsae commode & concinne exprimi possunt, puritati sermonis non obesse, etiamsi apud CICERONEM, aut alios scriptores veteres, non occurrant. Monendum etiam, sermonem non esse de rhetorum flosculis, aut ornamentis superfluis, quibus mollis potius & effoeminatus sermo redditur; tantum abest, vt verum decus ac ornamentum ei concilietur. Talia procul abesse potius volumus, quam vt ea commendemus. Praecipuum sermonis latini decus in perspicuitate & proprietate consistere, recte viris doctis obseruatum est. Istas vero virtutes a sermone, quo theologi vtuntur, recte abesse, quis sibi persuadeat? Cum enim in omni sermone id nobis constitutum sit, certe esse debeat, vt alii mentis nostrae cogitata recte percipiant; multo magis theologis hoc agendum, quippe qui maximi momenti res tractant, in quibus saepe sine aeternae salutis periculo errare non licet. Hoc autem sine perspicuitate & proprietate sermonis nemo obtinebit, vt rursus ad hanc linguae latinae virtutes frustra quis aspirauerit, nisi ex optimae notae scriptoribus antiquis genium indolemque istius linguae perspexerit, eosque diligenter & assidue imitando, eadem, qua illi, ratione animi sui exprimere sensus didicerit. Quis porro non lubentius librum legeret, in quo plana, perspicuaque sunt omnia, quae sermonis puritate ac elegantia animum demulcet, quam qui obscuritate & barbarie nos deterret, semperque anxios dubiosque tenet,

an recte auctoris adsequamur mentem? Sed plura non addo, cum copiosissime pariter, ac elegantissime cuncta, quae hac de re dici possunt, iam exhauiserit vt eruditissimus, anteaque nobis iam laudatus IOAN. LAUR. MOSHEIM, in *dissertatione, de linguae latinae cultura & necessitate*, quam HVBERT. FOLIETAE libello, de *linguae latinae usu & praeslantia*, eum praemisisse, supra diximus.

Cum ecclesiae emendatio, signum ad bene sperandum tollente B. MART. LUTHERO, susciperetur; explosa scholasticorum barbarie, pristinus sermonis cultus in theologia quoque reuocari coepit. Et PHILIPPVM quidem MELANCHTHONEM, qui cum theologia elegantiorum litterarum culturam coniungebat, sermonis genere plano, facili & puro, in omnibus scriptis suis, vsum, constat. Idem institutum sequebantur, qui ex schola eius prodierunt, DAVID CHYTAEVS, MART. CHEMNITIVS, VICTOR. STRIGELIVS, alique; in quorum sermone praeter perspicuitatem, etiam nitorem aliquem atque elegantiam obseruare licet; vt facile intelligas, non hospitem plane ex veterum lectione eos retulisse animum. Cum vero deinceps nonnulli, Iesuitarum exemplo inducti, scholasticorum, docendi theologiam, rationem postliminio reuocarent, (vt suo loco ex instituto docebitur) & vocibus, ex metaphysicorum scholis petitis, cuncta implerent; parum abfuit, quin noua quaedam barbaries, quam vix a ceruicibus nostris depuleramus, theologorum scholas occuparet. Quod cum alii perspicere, ad meliorem tandem redierunt mentem; eaque adeo nostra aetate hinc inde obtinet theologiam tractandi ratio, quae paullo propius ad exemplum primorum emendationis ecclesiae auctorum accedit. Inter reformatae ecclesiae theologos itidem fuisse, qui latini sermonis elegantiam cum theologia coniungerent, vel IO. CALVINI

exam.

exemplo constat, quem magnam hac in re ab omnibus retulisse laudem, notum est. Ad romaneses quod attinet, Iesuitae quidem non eloquentiae modo, sed latinitatis restitutae gloriam sibi propriam esse voluerunt; saltem hoc prae se tulerunt, imperitorumque hominum oculis obiecerunt caliginem, ut hoc sibi persuaderi paterentur. Sed, si paucos quosdam ex iis excipias, reliquos eloquentiae & latinitatis corruptores potius, quam adfectores esse, doctorum hominum iam pridem iudicium fuit. Testem excito, quem recusare non poterunt, ALBERTVM DE ALBERTIS, ipsummet Iesuitam, qui ordinis sui homines hoc nomine acriter perstringit, in *thesauro eloquentiae sacrae & profanae, saluti & incolumitati rerum publicarum vilissimae, enato ex actione contra eiusdem nitris corruptores &c.* Coloniae an. 1669 edito. PETRVS quoque DANIEL HVETIVS, stilum Iesuitarum nimis declamatorium esse, obseruat, ipsumque DION. PETAVIVM, cui ceteroquin principem inter Iesuitas tribuo locum, huius vitii non esse expertem; in *Huetianis, num. XXVII. p. 70. seqq.* Quod superest, ut de auctoribus, ex quibus linguae latinae adcuratio notitia hauriri potest, deque adminiculis, ad eam comparandam necessariis, agamus, huius loci non est. Consulat, qui talia scire auct, IO. GE. WALCHII *historiam criticam linguae Latinae*, ubi & de auctoribus, qui legendi sunt, eorumque editionibus, & de grammaticis lexicisque, & vtrorumque vsu copiose disserit. Iungere licet DAN. GE. MORHOFIVM, *polybist. litter. lib. IV. cap. IX. seqq.* Ego hoc tantum addo, cum auctores veteres, qui ab adulescentibus, ad sermonis latini nitorem inde hauriendum, leguntur, de rebus bellicis, ciuilibus, similibusque, adeoque longe aliis loquantur, quam de quibus dein-

§. V. De graecae quoque linguae necessitate nemo dubitauerit. Praeterquam enim, quod libri sacri noui foederis ea conscripti sunt, versionisque graecae

ceps, cum ad theologiam accedunt, iis loquendum est; fieri aliter nequit, quam ut exiguum est omni labore suo capiant fructum, & in alium velut orbem translatis, cum nesciant, quo pacto, quae se iis offerunt, pura emendataque dictione exprimere debeant; alium iterum, eumque inquinatum sermonem, vel inuiti adsciscere cogantur. Statim itaque ab initio opera danda erat, ut qui latini sermonis notitia imbuuntur, etiam ea, quae in theologia, aliisque artibus ac scientiis, occurrunt, recte, & secundum linguae istius indolem geniumque eloqui adfuerent. Eoque comparata est *schola latinitatis*, iussu serenissimi beatissimaeque principis, ERNESTI, ducis Saxoniae, cui pietas cognomen peperit, consilio maxime & studio viri illustris VITI LVD. SECKENDORFII adornata; instituto profecto saluberrimo, prorsusque laudabili. De quo tamen libello GOTHFR. VOCKERODT, virum harum rerum peritissimum, iudicemque idoneum audire iuuat: *Qui libellus si limaretur diligentius, & eruditi cuiusdam viri curis posterioribus perpoliretur, non perfectior desideraretur apparatus vocabulorum, rebus, vel vetustis linguae latinae auctoribus ignoratis, vel recens inuentis, aporum; nec desperarent, quibus in artium vulgarium vsu posita sermone complectenda sunt, haec latine exprimi & dicendo posse nitescere &c. in dissertat. de rella & antiqua eloquentiae, maxime Latinae, ratione, corruptellis, & harum remediis, quam praefationis loco CYR. GVNTHERI latinitati restitutae praemisit, deinceps autem consultationibus, de litterarum studiis recte & religiose instituendis, inseruit cap. IX. §. II. p. 107.* Qua in dissertatione vir ille doctus multa recte & cordate monet, quae purioris latinitatis cultoribus vsui esse possunt.

græcae librorum veteris testamenti, quæ vulgo septuaginta interpretum vocatur, magna sit & auctoritas & vtilitas; tot alia exstant doctorum virorum hac lingua litteris consignata monumenta, ingentes in omni artium & scientiarum genere thesauros nobis recludentia, vt vix infimum inter eruditos promereatur locum, qui græcae linguae ignorantia prohibitus, ex iis, quæ sibi vñ sint, depromere nequit.

* Eam græcae linguae notitiam, qua quis noui testamenti libros legere & intelligere queat, ab iis, qui theologiae studio operantur, requiri, positum apud omnes est extra controuersiam. Non tantum enim per accuratam textus originalis considerationem, si versiones, quibus utimur, recte se habeant, in vero sensu confirmamur, aut, si non recte se habeant, eas corrigere & emendare possumus; sed ipsa singularum vorum & phrasium diligens discussio, & emphaseon investigatio, multa prorsus egregia nobis subministrat, quibus dogmata, ad fidem & vitam spectantia, aut illustrari mirifice, aut omnino egregie stabiliri queunt. Neque vero hisce finibus græcae linguae cognitio, qua theologum imbutum esse decet, circumscribenda. Legendi etiam LXX interpretes, non tantum, quod subinde locis obscurioribus veteris testamenti lucem adfundunt minime contemnendam; sed &, quod illorum collatio cum scriptoribus noui testamenti, ad horum eo rectius intelligendum & explicandum stilum, plurimum confert. Legendi porro libri apocryphi veteris testamenti; quorum quippe non tantum in historia istorum temporum, sed in explanandis quoque & inquirendis veteris ecclesiae iudaicae scitis, maximus, prorsusque insignis, vsus est. Legendus etiam est E. I. IOSEPHVS, eaque, qua ipsemet scripsit, hoc est, græca lingua, legendus est. Esti enim non vbique fidem mereatur, suoque plus, quam decet, indulgeat ingenio; nemo tamen eo in historia ecclesiastica veteris testamenti carere poterit. Quid vero de historia ecclesiastica noui testa-

menti? quid de patribus græcis, quorum longe maximus est numerus, dicam? Horum omnium si quis theologo minus necessariam existimauerit notitiam; se, quid theologia sit, nescire, significabit; si necessariam adfirmet, græcae quoque linguae cognitionem vberiorē, quam quæ libris noui testamenti legendis sufficiat, necessariam esse fateatur, necesse est. CAES. BARONIVM, *annalium istorum ecclesiasticorum* parentem, magnum ceteroquin virum, ex græcae linguae ignorantia saepe lapsum, viris doctis obseruatum est. Notumque est, cum in *martyrologio Romano*, ad diem XXIV. Ianuarii, p. 48. ex voce græca *Evangelii*, id est *par*, nescio quem martyrem *Xynoridem* confinxisse, monitum autem ab amicis PETRO PITHOEO, NIC. FABRO, FRONTONE DVCAEO, summa diligentia primam istam martyrologii editionem suppressissē. Legendus hac de re MARVILLAEVS (*Maruille*) *melange d'histoire & de litterature*, tom. II. p. 218. Idem & NATALI ALEXANDRO obiici solet, nonnulla rectius in historia ecclesiastica cum fuisse traditurum, nisi græcae linguae obstitisset ignorantia. In patrum scriptis neminem, sine linguae istius peritia, recte versari, & res ipsa docet, & suo loco copiosius a nobis demonstrabitur. Superest tantum, vt de profanis quoque auctoribus addamus, qui lingua græca scripserunt, eorum itidem lectionem multum theologiae cultori prodesse, si modo eius rationes ferant, vt amplissimum hunc campum ingredi queat. Philosophiae enim, historiarum, antiquitatis, omnisque humanae eruditionis adparatus

, non

non aliunde rectius, quam ex hisce fontibus, petitur. Quam necessaria sit historiae philosophicae cognitio, deinceps ex instituto docebitur. Ad hanc autem sine graecae linguae cognitione nemini patere aditum, constat. Cumprimis vero graeco scriptorum noui testamenti sermoni recte intelligendo egregie inferuit collatio cum vocibus formulisque loquendi, apud profanos, eosque graecos, auctores occurrentibus, instituta, si modo recte instituantur. Ostendit enim non tantum hac ratione potest, multa saepe a viris doctis pro barbaris haberi, quae barbarissimi non sunt; sed clariora etiam euidentioraque multa sunt, quae ceteroquin obscuritate quadam laborare videntur. Quare & hance, noui testamenti libros explicandi, viam, viri longe doctissimi, IOACH. CAMERARIVS, in *notatione figurarum orationis noui testamenti*, SEBAST. PFOCHENIUS, in *diatribae de linguae graecae noui testamenti puritate*, DAN. HEINSIUS, in *sacris exercitationibus ad nouum testamentum*, itemque in *aristarcho sacro ad Nonni in Ioannem metaphrasin*, BALTH. STOLBERGIUS, de *barbarismis & solocismis graecae noui foederis distioni falso tributis*; PORRHVG. GROTIUS, IOAN. FRICAIEVS, HENR. HAMMONDVS, IO. CLERICVS, in suis ad *libros noui testamenti adnotationibus*; IO. FRID. HOMBERGK, in *paregisi sacris*, LAMB. ROS. in *exercitationibus philologicis in nouum testamentum*, GE. RAPHELIUS, in *adnotationibus philologicis ad nouum testamentum ex Xenophonte*, itemque ex *Polybio & Ariano* collectis, alique ingressi sunt. Cauendum tamen, ne & hic modum excedamus, quod nonnumquam contingere solet, & gentiliū scriptorum effata sine necessitate, tantum eruditionis ostentandae causa, cumulemus, aut omnino collatione perperam instituta, scripturae sacrae plus caliginis, quam lucis adfunda-

mus. Dicitur hac de re a nobis ex instituto, cum de theologia exegetica praecipimus; interim legisse poenitebit neminem, quae IO. LAUR. MOSHEIM monet in *cogitationibus de eo, quod iustum est, circa sacrarum litterarum ex graecis & latinis scriptoribus interpretationem & emendationem*; quae in *obseruationum eius sacrarum & historicarum libro primo*, Amstelodami, 1721, 8. edito, exstant, p. 1. seqq. itemque vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *institutionibus hermeneuticae sacrae variis obseruationibus &c. illustratis*, lib. III. c. VII. §. VI. p. 577. seqq.

Possent equidem aliquis existimare, si quis ad vsum criticum aut philologicum scriptores graecos legere velit, illi eos omnino in ea, qua scripserunt, legendos esse lingua; at, qui, quae ad historiam aut dogmata spectant, inde haurire velit, illi de graeca lingua non adeo laborandum esse; cum plerorumque versiones exstent latinae longe praestantissimae. Sed & hocce magnopere falli, longe est certissimum; cum nulla temere exiter versio, in qua non aliquid sit desiderandum; plurimae etiam ita comparatae sint, ut nihil minus, quam verum auctoris semper inde haurire liceat sensum. Hoc vel EYSEBIUS, qui primum principumque inter veteres historiae ecclesiasticae scriptores tenet locum, comprobari exemplo potest, in cuius quid desiderandum sit versionibus THOMAS ITTIGIUS indicat in *selectis capitulis. histor. ecclesiast. saeculi II. praefat. §. III. p. 3. item §. XII. p. 14.* Fuerunt rursus viri docti, qui, graecos auctores sine omni versione legendos, contenderent, versiones istas, seu interpretationes latinas inter causas, cur graecae litterae contemnuntur, haud vltimum tenere locum, arbitantes. Quorum tamen neutiquam calculo suo comprobant sententiam IO. CLERICVS. De ordine enim in legendis graecis scriptoribus obseruando verba faciens,

cum

cum monuisset, non esse initio conandum quidquam sine versionis latinae subsidio legere, addit: scio, me loqui contra sententiam virorum doctissimorum, qui interdum graniter conqueſti sunt, quod versiones latinae e regione graecorum adderentur; quibus aiebant impediri, ne graeca legerentur. Sed pace tantorum virorum, multo minus legerentur graeca, sine translationibus, quam iis additis leguntur; cum certum sit, plerisque iis indigere, ut graeca legere possint. Non sunt fingendi homines, quales non sunt, non erunt, sed eorum venum ingenii, prout sunt. Nescio etiam, annon & odiosus quidam fessus, ac invidia erga alios parum laudabilis, eas querelas illis suggesterint. Dum enim se versionibus nequaquam egere, aiunt, & a lectione veterum eos remotos autem, qui iis indigent; se aliis multum antisse gloriuntur, & sibi solis eruditionis suae fontes patere cupiunt, &c. art. critic. part. I. cap. III. §. III. p. 85. 86. Quae, mea quidem sententia, recte se habent. Et ita graecae linguae & necessitatem & utilitatem abunde demonstravimus, quam & magna facundia commendat PETRVS FRANCIVS, vir doctissimus, in oratione de usu & praeslantia linguae graecae, quae inter orationes eius, iunctim edita, quinta est, p. 200. f. qq. Quae in eius laudem dici poterant, summam ita complectitur: Est enim lingua graecanica reliquarum non tantummodo praestantissima, sed & aliarum omnium, europaearum certe, parens quaedam clarissima, vnicuique ad solidam eruditionem via, artium denique ac disciplinarum omnium fulcrum & fundamentum. Vbi illa viget, vigent & studia; vbi illa iacet, merae sunt tenebrae, & una cum illa iacent atque exsulant litterae; p. 108. Hinc cum nonnulla, ad historiam linguae huius spectantia, tradidisset, & quo pacto per eam & cum ea artes & scientiae propagatae sint, ostendisset; usum eius ac necessitatem, tum in ar-

te medica, tum in iurisprudencia & theologia demonstrat. Duplex tamen hominum genus esse, dicit, quod litteras linguamque graecam, si non negligat atque contemnat, eo certe in pretio, quo habere hoc studium par sit, non habeat; quorum alterum, inquit, nimis est philosophantium, nimis ebraizantium alterum. Neutrum, ita pergit, culpo, si cum modo, neutrum probo, si nimium. Habeat suas virtutes philosophia, sed habeat sibi; ne sit scripturae interpres, ne pervertat ac confundat omnia. Quo enim immoderata illa & luxuriosa, quae obtinet iam multis ab annis, philosophandi licentia, nisi ut disciplinarum ac rerum omnium confusionem inducat, & merum chaos? &c. Alterum genus hominum est longe minus noxium quidem & damnosum; sed fugiendum tamen, & a recta via, nisi ego aberrem, devium, eorum scilicet, qui sacrarum litterarum intelligentiam non tam ex Ebraeorum lingua, quod sanum, & rectum, & omnibus imitandum, quam & Iudaeorum scriptis, rabbinicis illis & talmudicis, hauriri volunt. Nec hoc studium reprehendo vniuersum. Habent & illa suos usus, & ad ritus & antiquitates Ebraeorum intelligendas non minimum conferunt. Eos culpo, qui in hoc coenotulantur per vitam omnem, qui ex solis rabbinicis scripturae sensum petunt; qui, neglectis latinis & graecis litteris, solis ebraeis operam dicant; his solis attendi iubent &c. p. 127. Fuerunt vero & alii, qui de necessitate & utilitate linguae graecae commentati sunt, quos DAN. GE. MORHOIVS indicat, polyhist. litter. lib. IV. c. VI. §. I. p. 59. Quibus adhuc addere licet MICHAELIS ROSSAL orationem de praeslantia linguae graecae ad artium, quibus liberales doctrinae continentur, cognitionem adipiscendum, quae cum eiusdem disquisitione de Epicteto non christiano, Groeningae lucem adiecit, 1708, 8. GE. HENR. GOEZZI, antistitis Lubecensis, principem graec-

græce doctum, vna cum IO. CVNR. DIETRICI duobus programmatis, quibus *vest.orationem graecarum litterarum, auspiciis Ioannis Reuchlini, Martini Crusii, Michaëlis Neandri, & Laurentii Rhodomanni, olim scilicet descripsi, vt & IO. ZWINGERI oratione in augurali, de barbarie superiorum aliquot saeculorum orta ex supina linguae graecae ignorantia*, editum Lipsiae anno 1704 in 4to.

Ad laudem commendationemque linguae graecae istud maxime facit, quod nullius temere vsus tam late vniquam patuerit, quam istius, quoduecumque litterarum quoque studia, quocumque peruenerit, fuerint propagata. Quod tam late vsus eius se diffuderit, variis ex causis contingit, quas inter coloniae a Graecis, iam antiquissimis temporibus in varia loca missae, haud vltimum tenent locum. Conferenda praeter auctores, qui ex instituto historiam graecae linguae scripserunt, quos mox laudabo, quae ipsemet de hisce coloniis in compendio dixi, in *hist. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. sect. IV. p. 742*. Accedebat deinceps Alexander magnus, qui, victricia per Asiam vniuersam circumterens arma, cum imperio graecam quoque linguam propagabat, ab iis, qui in diuersis regnis, ipsa cumprimis Aegypto, illi succedebant, conseruandam, immo longius diffundendam. Licet autem deinceps Graeci, cum vniuersa Asia, Romanorum subire iugum cogerentur; cum litterarum tamen, quae apud eos florebant, studiis, ipsa quoque eorum lingua ad Romanos transiit. Hinc cum per apostolos doctrina euangelii omnibus gentibus adnuntianda esset; graecanica lingua in scriptis suis iis vti placuit, quippe quae per magnam orbis partem vsu recepta erat. Maximum inde linguae huic accessit decus, quod & ad eius vtilitatem, tum necessitatem demonstrandam, plurimum valet. Nouis deinde incrementis eius aucta

est dignitas, cum praestantissimi ecclesiae veteris doctores eadem in monumentis ingenii sui, ad posteros transmittendis, vterentur. Quorum siue numerum species, siue quorundam pretium singentem omnis eruditionis in iis nobis exhiberi copiam, negandum non est. Cum orientalium imperatorum potentia, per crescentes in dies Saracenorum opes viresque, magis magisque imminueretur, archonibusque tandem limitibus circumscriberetur; labefactata equidem quodammodo, non tamen extincta prorsus apud Graecos sunt litterarum studia, quin potius ingens tum Byzantinorum scriptorum exortum est agmen, qui partim rerum sui temporis historiam condendo, partim scriptores veteres commentariis suis illustrando, aliaque ratione, ingenii vires demonstrant. Vrbe tandem Constantinopoli per Mohammedem secundum, an. 1453 expugnata, exstirpatisque in oriente literis; viri doctissimi, qui supererant, in Italiam se contulerunt, cum graeca lingua artium simul bonarum studia ibi excitaturi, nouaque luce vniuersum perfusuri occidentem, hinc & viam ad felicem ecclesiae emendationem praeparaturi. Hos inter eminent THEOD. GAZA, GEORGIVS Trapezuntius, BESSARION Cardinalis, MICHAEL APOSTOLIVS, EMAN. CHRYSOLORAS, DEMETR. CHALCOCONDYLAS, CONSTANT. LASCARIS, IOH. ANDR. LASCARIS, GEMISTVS PLETHO, IOAN. ARGYROPOLVS, ANDRONICVS Thessalonensis, alique quam plurimi, qui aeternum hac ratione consequuti sunt nominis sui decus. Quae hunc in modum in Italia accensa erat, per linguae graecae studium, lux bonarum litterarum, mox tum ad alias gentes, tum & in Germaniam nostram penetravit, adnitenibus omnemque consentientibus operam, DESID. ERASMO Roterodamensi, IO. REUCHLINO, RVDOLF. AGRICOLA, RVD. LANGIO, RICH. CROCO, PET. MOSELLANO, PHIL.

PHIL. MELANCHTHONE, IOACH. CAMERARIO. Fufus haec omnia, copiofiusque edifferunt, qui hiftoriam graecae linguae condere adgreffi funt; quos inter primo loco nobis nominandus eft LAURENT. INGEBALDVS ELINGIVS, Succus, cuius *hiftoria graecae linguae* Lipfiae an. 1691 lucem adspexit publicam, cura & ftudio beati ADAMI RECHENBERGII, qui & praefationem eidem praemifit. Satis quidem concinne liber ifte fcriptus eft, multaque feitu digna complectitur. Id tamen non omnibus forte probabitur, quod §. XV. p. 55. feqq. OLAVM RVDBECKIVM, in *atlantic. c. XXXII. & XXXVIII.* fequutus, characteres graecos a runis veterum Gothorum profuiffe, contendit; quia litterae Phoenicum pleraeque nihil aliud fint, quam runae inuerfae; & quas Phoenices vltra numerum runis respondentem habuerint, eas ab Ebraeis vel Chaldaeis acceperint, aut ipfi excogitauerint. In recentiori quoque linguae graecae hiftoria cum paullo breuior fit, multa adhuc addi poffent. Iam ante ELINGIVM in hoc argumento ingenij vires periclitatus eft LAURENT. RHODOMANNVS, vir doctiffimus, graecarumque litterarum peritiffimus, in peculiari oratione, quae cum PET. MOSELLANI oratione, de *uariarum linguarum cognitione paranda*, lenae, an. 1634 prodijt. Idem & GUIL. BYRTONVS fecit, cuius quippe *hiftoria graecae linguae, fuae oratio de eiusdem linguae origine, progressu, atque ad ipsam linguam incremento; de latiffimo denique ipfius, omnibus prope faeculis, per vniuerfum terrarum orbem, vfu* Londini an. 1657 lucem adspexit, recula deinceps in *nova librorum variorum collectione, fasciculo quarto*, qui Halae anno 1715 lucem adspexit. Brevis autem licet fit haecce *hiftoria*, orationis modum non excedens; minime tamen contemnenda; praecipua quippe, quae hic occurrunt, momenta attingens. Cumprimis hinc,

quae in Britannia graecae linguae fuerint fata, condiscere licet, p. 685. feqq. Minoris momenti funt, quae de *origine & propagatione linguae graecae* IOAN. MATTH. FLORINVS commentatur, in *fasciculo exercitationum hiftorico-philologicarum*, Francofurti an. 1707 edito; longe quippe luculentius copiofiusque ab iis, quos iam laudavi, expofita. Recte tamen contra IO. MARSHAMVM difputat, Cadmum non phoenicium, fed aegyptium fuiffe, contendentem, litterarumque adeo graecarum non ex Phoenicia, fed Aegypto arceffentem originem, qua de re & a me ipfo dictum, *bist. eccles. vet. testam. tom. I. per II. fect. II. ad §. XVIII. p. 919. feqq.* Sed ad litteras Graecorum quod attinet, earumque originem, nemo adcuratius diligentiusque de iis egit, quam BERNH. DE MONTFAUCON, vir longe doctiffimus, in *palaeographia graeca, fuae de ortu & progressu litterarum graecarum, cum primis lib. II. c. I. feqq.* Dicendum nunc effer de notitia fcriptorum graecorum comparanda, itemque de adminiculis & fubidiis, linguae graecae addifcendae inferuientibus; fed haec omnia ita occupavit vir fummus diligentiffimus IOAN. ALB. FABRICIVS, vt, quod addi queat, vix inueniatur. *Bibliotheca* enim eius *graeca*, cuius hactenus duodecim prodierunt volumina, non tantum omnes cuiuscumque generis fcriptores graecos magno ftudio recenset, fed fimul ingentem velut thefaurum omnis eruditionis exhibet. Et de iis quidem, qui *grammaticas* linguae graecae fcripserunt, tum veteribus, ipfis etiam Graecis, tum recentioribus, ideam agit *lib. V. c. VII.* de quibus tamen & DAN. GE. MÖRHOFIVM confettere iuuabit, *polybist. liter. lib. IV. c. VI. p. 58. feqq.* Porro *lexicorum & glossariorum* notitiam idem FABRICIVS fuppeditat, tum peculiari *diatriba de lexicis graecis*, tum *biblioth. graecae lib. V. c. XXXV. p. 540. feqq.* Exstat vero etiam IO. HENR.

BOECLERI, de *lexicis veterum Graecorum* ex Photio potissimum sive *bediasina*, in appendice ad *dissertationes* eius *academicas*, Argentorati 1658, 8. iunctim editas; de quibus itidem & DAN. GEORGIUS MORHOEIVS conferendus, *polybist. litter. lib. IV. c. VII. & VIII. p. 77. seqq.* De dialectis Graecorum, scriptoribusque, qui de iis egerunt, FABRICIVS itidem erudite verba facit, *biblioth. graec. lib. IV. c. XXXIV. p. 513. seqq.* recentiores etiam, qui de iis scripserunt, indicat *lib. V. c. VII. p. 75.* Si quis vero in compendio praecipuos quosdam veterum scriptorum graecorum nosse cupit; illi ad eundem compendium *bibliothecae graecae. ex praelectionibus Vindobianis compositum*, editumque a LAVRENTIO LVNDIO, Hassniae an. 1704 in 8. De lingua Graecorum hodierna, quam *barbaro-graecam* vel *graeco-barbaram* vocant, ut hoc vnicum adhuc monteam; legenda omnino IO. MICH. LANGII, viri doctissimi, *philologia barbaro-graeca*; cuius pars prior Norimbergae an. 1708 edita, continet *meletemata de origine, progressu, & variis fatis linguae graecae, tam veteris, quam hodiernae, siue vulgaris & popularis*; addenda omnino iis scriptis, in quibus historia graecae linguae panditur, quae antea commemorauimus; item *grammaticae barbaro-graecae synopsis*, cuiusmodi etiam IO. TRIBBECHOVIUS dedit, Ienae an. 1705 in 8. & denique *glossarii barbaro-graeci compendium*; quo tamen plenius est CAR. DV FRESNE DOMINI

DV CANGE *glossarium mediae & infimae graecitatis*; quod Lugdani an. 1688 sol. prodiit. Pars autem posterior operis Langiani, quae ante priorem an. 1707 Altdorffii lucem adspexit, *introductionem* continet ad *poesin barbaro-graecam*, *bartrachomyomachiam Homeri*, a Demetrio Zeno, *Zazynthio* in *versus barbaro-graecos conuersam*, cum interpretatione latina & adnotationibus Martini Crusii; porro *dissertationem de versione noui testamenti barbaro-graecae*, & denique *exercitationem de differentia linguae Graecorum veteris & nouae, siue barbaro-graecae.* ALEXANDER equidem HELLADIVS, homo graecus, contendit, linguam, qua hodie Graeci vtuntur, a veteri non aliter differre, quam rusticorum in Germania, ab illa, quae hominibus cultioribus propria est; hinc & scriptores noui testamenti sine ulla versione ab hominibus plebeis in Graecia intelligi; in *statu praesenti ecclesiae graecae, c. VI. p. 68. seqq.* Vehementer itaque illis, qui nouum testamentum in linguam graeco-barbaram, seu eam, quae hodie apud Graecos in vsu est, transtulerunt, irascitur. Immo eiusmodi interpretationes non minus *superuacaneas, quam ridiculas esse*, pronuntiat L. c. c. IX. p. 133. Sed rationibus eius abunde satisfecit vir clarissimus IO. MATT. GESNERYS, in *commentatione de eruditione Graecorum, qui hodie viuunt*, quae exstat *miscellaneorum Lipsiensium tom. II. p. 398. seqq.*

§. VI. Idem & de lingua ebraea censendum, qua veteris testamenti libri consignati sunt, cuiusue adeo noticia adcuratori nemo carebit, nisi qui in tenebris oberrare, & in maximi momenti rebus, alienis uti oculis velit. * Exstat praeterea ingens scriptorum iudaicorum numerus, qui ebraea lingua corrupta, seu rabbinica, quam vocant; vtuntur; ex quibus quandoque tum in aliis, tum & in scripturae sacrae interpretatione, iis maxime, quae ad gentis huius ritus & antiquitates spectant, lucem quamdam capere licet. ** Ad reliquas linguas, quas *orientales* vocant, quod attinet, quilibet, quid scopi, quem sibi constitutum in litterarum studius habet, ratio, quid-

ue

ne ingenii vires, & quae alia sunt eiusdem generis, permittant, dispicere debet.

Linguae ebraeae notitiam theologo non modo utilem, sed omnino necessariam esse, plurimi equidem demonstrarunt; nemo tamen aut copiosius aut elegantius, mea quidem sententia, id fecit, quam ANDR. HYPERIVS, de theologo, seu de ratione studii theologici, lib. I. c. 16. p. 65. seqq. Tria vero esse, existimat, quae theologiae cultores ad linguae ebraeae studium prouocare debeant. Primum, inquit, est eius dignitas atque excellentia; alterum necessitas (nam magis omnino necessaria est, quam plerique suspicantur) tertium facilitas. Quae omnia ordine edisserit. Ex nostratibus idem argumentum tractarunt, MATTHIAS FLACIVS Illyricus, in adhortat. ad studium linguae ebraeae, quae in clauscripturae, part. II. exstat; SALOMO GLASSIVS, in oratione de necessitate & utilitate linguae ebraeae, quam grammaticae sacrae subiunxit; THEOD. HACKSTADIVS, in oratione de utilitate philologiae in theologia, aliiue, quos magno numero laudat AVG. PFEIFFERVS, crit. sacrae. III. sect. II. quae. XIV. p. 97. Addendus his VAL. ERN. LOESCHERVS, de causis linguae ebraeae lib. III. c. VI. p. 471. seqq. ubi linguam hanc ob simplicitatem, opulentiam, elegantiam, sapientiam, commendat, aliosque adhuc, qui eandem laudarunt, §. V. p. 475. addidit. Iungendi & qui de linguae ebraeae antiquitate, utilitate, dignitate & praestantia commentati sunt, laudati RO. CHRISTOPH. WOLFIO, biblioth. ebr. part. II. p. 622. Nec tamen etiam, ne quid distreamus, desuerunt, qui non eadem, de lingua haec, existimarunt ratione, idque diuersas iterum ob causas. Romanenses in textum pariter, ac linguam ipsam ebraeam, iniquiores esse, mirum non est; cum illorum maximopere intersit, scripturae sacrae, cum primis textus originalis, labefactari auctoritatem, vt &

traditionibus ianuam aperiant, & versionum vulgatae eo maiorem concilient fidem; quamvis nec inter eos definit, qui linguae ebraeae graecaeque studium valde commendent, quod & LVD. ELLIES DVPIN facit, in methodo studii theologici, c. III. p. 54. & c. VIII. p. 99. IO. MORINVS, vt pentateuchum suum samaritanum cunctis obtruderet, ad labefactandam codicis ebraei integritatem auctoritatemque omnes ingenii contrulit vires; hinc & linguam samaritanam mirum in modum extulit. ISA. VOSSIVS, vt omnia LXX interpretibus vindicaret, illis omnino deestribuens; ita textui ebraeo omnia derogat. Perisse linguae ebraeae intellectum & substantiam, ait, eam, quae hodie est, Mosi & Dauidi ignotam fore; incertam, ambiguam, mirificeque corruptam ac deprauatam esse; & quae alia sunt eiusdem generis. Hisce nonnulli addunt omnes eos, qui fastu quodam critico abrepti, textum ebraeum sacri codicis non alio loco, quam scriptores quosuis profanos, habent. Notum est illud IOS. IVSTI SCALIGERI, rectius agere eos, qui id sequantur, quod ecclesia Alexandrina nobis dedit, hoc est, versionem graecam, quam ebraismum ecclesiae Hierosolymitanae. Cuius auctoritate commoti CLAVD. SALMASTIVS, HVG. GROTIVS, alique, in eandem ingressi sunt sententiam, ne scilicet sapere cum vulgo viderentur. Omnes autem hoc in genere superauit LVD. CAPPELLVS, linguae quondam ebraeae in academia Salmurienli professor, in critica sacra, siue de variis, quae in sacris veteris testamenti libris occurrunt, lectionibus, libris sex, Lutetiae Parisiorum, an. 1650 editis; quippe in qua omnes ingenii vires intendit, vt textum ebraicum in corruptionis suspicionem adducat, eumque pro libidine sua emendet; refutatus ideo a IO.

EVXTOR-

BYXTORFIO, filio, in *anticritica*, siue *vindicitijs veritatis ebraicae*, MATT. WASMYTHO, in *vindicitijs sacrae ebraeae scripturae*, aliisque. Nec alienus ab hac sententia est RICH. SIMON, etsi ab alijs, qui eandem fouent, subinde dissentiat, speciatim ISA. VOSSIVM perstringat, *hisp. erit. voc. aest. lib. II. c. IV.* hoc quidem causam suam contra illum tuente in *responsionibus ad obiectiones Simonis*. Hofce itaque omnes, ceterosque, qui textum ebraeum non alio loco, quam quodlibet auctoris profani scriptum, habent, & de quibus in sequentibus, cum de *theologia exegetica* copiose & ex instituto verba faciendi erunt, dicemus, inter *ebraismi hostes* refert VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae*, lib. III. c. VI. p. 491. seqq. Ex eoque quidem, quod quis, textum ebraeum corruptum, & secundum regulas artis criticae emendandum esse, contendit, nondum, fateor, sequitur, vt linguam ebraeam ipsam vilipendat, aut eam, minus vtilem vel necessariam esse, existimet; siquidem praestantissimi criticorum in graecis & latinis auctoribus emendandis quotidie versantur, simul tamen vtrique graecae & latinae linguae maximum statuunt pretium. Negandum tamen non est, eosdem, qui textus ebraei integritatem sollicitant, ipsam plerumque linguam ebraeam, ceu incertam, ambiguum, obscuram, traducere; dumque versionem quamdam textui ebraeo praeferunt, aut eiusdem auctoritatis esse contendunt; non potest non inde fluere, ebraeae linguae studium non adeo necessarium esse. Accedit, quod ipsi isti heroës, qui tantopere contra linguam ebraeam, textumque originalem, pugnant, suam linguae istius haud raro ostendant imperitiam, & ita, seipsum non recte agnouisse & necessitatem, & utilitatem, demonstrent. Certe IO. BYXTORFIVM linguae ebraeae longe peritiorum fuisse, quam IO. MORINVM, & LVD. CAPELLVM, ipsemet non dissitetur

RICH. SIMON, in *epistolis selectis*, lingua gallicana scriptis, (*lettres choisies*) *epistol. IV. p. 14. 15.* ISA. VOSSIVM in *epistola peculiari* dissertatione, in academia Wittebergenfi habita, conuicit, GERH. MEYERVS, theologus deinde Bremensis. Nec ipsum RICH. SIMONEM tantam linguae ebraeae habuisse notitiam, quantam praese tulit, alijs obseruatum est.

Apertius linguae ebraeae necessitas in dubium vocata est, in controuersia, quae HERM. CONRINGIO, viro cetera summo, cum MATT. WASMYTHO intercessit; etsi simul de codicis sacri integritate, aliisque eo spectantibus quaestionibus, fuerit disputatum. Auctoritate nimirum AVGVSTI, ducis Brunsvicensis & Lüneburgensis, administro IO. SAVBERTO, iuniori, senioris filio, circa an. 1665 consilia, de noua scripturae sacrae versione germanica adornanda, agitabantur; eo tandem successu, vt lucubrationes eo spectantes, quamquam prelo iam paratae, principis iussu, in bibliothecae Guelpherbyanae scrinijs absconderentur, obseruationibus melioris commatis, operibus SAVBERTI posthumis, anno 1694 a IO. FABRICIO, theologo tum Altdorfsino, hodie Helmstadiensi, clarissimo, insertis. Legenda haec dere GVST. GE. ZELTNERI, theologi Altdorfsini, *dissertatio theologica; de nouis biblicorum versionibus germanicis non temere vulgandis*, p. 16. Haec vero dum agebantur, institutum istud varias simul, vt fieri adsolet, censuras & iudicia experiebatur; nonnullis in eam sententiam inductis, cuncta fieri, suafore HERM. CONRINGIO, cuius gener SAVBERTVS erat. CONRINGIVS itaque, edita an. 1666 *epistola gratulatoria natalis octogesimo octani, ad Augustum ducem, qua simul pium principis de noua sacrae scripturae germanica versione institutum a sinistris suspicionibus ac susurris vindicatur*, cumprimis quidem docuit, non suis consilijs, non propria voluntate, sed aucto-

auctoritate principis, qui ipsemet has cogitationes suscepit, SAVBERTVM illud opus adgressum, simul vero «*et*» & quaedam adpersit; inter quae & illud fuit, de versionibus ad textum ebraicum exigendis & corrigendis non adeo laborandum esse, cum mediocris etiam versio, eaque in multis a textu ebraeo discrepans, sufficiens sit, ut fideles christiani ad vitam aeternam deducantur, p. 40. Punctis etiam vocalibus, accentibusque non multum tribuit; cum primis & salutis nullum creati inde periculum, adfirmat, si quis vel maxime contendat, codicem ebraicum corruptum hinc inde & deprauatum esse. Quandoquidem, inquit, *sacra scriptura in id praecipue destinata nobis est mortalibus, ut nos instruat in fide & moribus ad vitam aeternam, si haecenus saluus sit codex, qui in vultu est, siue authenticus siue versus fuerit, satis est cauetum, satis consilium, satis prospectum fidei ecclesiae, in iis sine, quae vere sunt necessaria. Ad hoc autem sufficit vtrique, sicut codex authenticus, non vndequeque integer, ita & mediocris translatio; l. c. p. 32.* Ex quibus satis, quatenus viri summi de lingua ebraea fuerit sententia, liquet. Etenim si in iis, quae ad fidem vitamque, immo ad ipsam salutem aeternam consequendam, spectant, sufficit *codex authenticus non vndequeque integer, immo mediocris translatio*; quis sibi persuadeat, linguae ebraeae adeo vtilem necessariamque esse notitiam? Plurimi certe in eam facile ingredientur sententiam, doctoris seu pastoris in ecclesia se fungi munere posse, si ea tantum, quae ad fidem vitamque recte instituendam requiruntur, sciant; ad quae cum & mediocris translatio sufficiat, de notitia linguae ebraeae comparanda se non debere esse sollicitos. Enimvero, cum homines plebei vtrique ex versione quadam ea haurire queant, quae ad salutem sunt necessaria; de doctoribus tamen, quorum est alius viam salutis & veritatis monstrare,

paullo aliter sentiendum. Mirum itaque non est, CONRINGIO se opposuisse MATTHIAM WASMVTHVM, cuius & praeteli quis intererat, linguam ebraeam maxime heri ab omnibus. Fecit id in programmate quodam, & quidem satis longo, in quo CONRINGIVM, suppresso tamen eius nomine, acriter castigauit; vnde illi enata occasio edendi *rimdicationem suorum in epistola gratulatoria ad serenissimum quendam, nunc aeternae memoriae principem Augustum, de sacro ebraeo codice distortum ab iniquissimis calumniis Matthiae Wasmutz, Helmsladii an. 1667.* Quo in scripto eadem, quae in priori adseruerat, acriter defendit. Nec aut sibi, aut causae, quam propugnandam suscepit, defuit MATT. WASMVTHVS; siquidem mox an. 1669 *vindictarum anti-Capell-Waltonianarum partem tertiam, siue anti-Conringium &c.* edidit; cui adiecta sunt iudicia & suffragia veneratorum collegiorum Theologicorum ecclesiae orbodoxae, in causis sacrae veritatis ebraeae anti-Conringiana &c. Immo eodem an. prodit: *Heautontimorumenos ebraeo-amastix, siue ostensio manifesta convicti in conscientia pessimae causae anti-hebraeae, Hermanni Conringii, medico-politici Helmsladiensis.* Ne tacuit haec CONRINGIVS, quin potius eodem itidem an. 1669 *actionem iniuriarum institutam coram illustri tribunali Götterfensi in Matthiam Wasmutzum* in lucem emisit publicam. Vnde, quantas animorum contentione haec controuersia tum agitata fuerit, liquet. Qui in eadem academia Iulia vixerunt, magnaeque nominis celebritatem consequuti sunt, theologi, CORR. HORNEVS & GE. CALIXTUS, itidem hoc nomine male audiant, quod linguae ebraeae tantum, quantum debebant, non statuant pretium. Inter ea, quae ABR. CALOVIUS, in methodo studii theologici istorum theologorum desiderat, hoc quoque est, quod adminicula illa, quorum beneficio spiritum sanctum audimus, & son-

res ipsos scripturae sacrae degustare possunt (ebraeae linguae notitiam) vel semoveant, vel excludant prorsus, vel minus necessaria iudicent; quod a studio linguae ebraeae theologiae cultores auocent, operae pretium haud esse, censentes, tantum temporis & laboris grammaticae & vocabulis addiscendis (eum) impendere, qui rerum scientiam adamet; & quae alia sunt eiusdem generis, supra nobis iam ex praefatione, libris duobus isagoges ab eo praemissa, obferuata, ad c. I. §. II. Et GEORG. sane CALIXTVS, cum consilium studiorum, quod RANZOVIO iuveni dederit, in responsione ad Ernestum Landgravium Hassiae, & quidem in appendice p. 49. exponit, cum primum, inquit, accederet, totus immerfus erat studiis hebraeae linguae. Ego vero monere, non videri operae pretium, quod tantum temporis & laboris, grammaticae & vocabulis addiscendis impenderet, qui rerum scientiam adamaret, & studium illud ad eximiam perfectionem deducturus non esset. Relinquit itaque futurum, si philosophiae, metaphysicae, logicae, quarum plane rudis erat, certis & necessariis ad res recte cognoscendas & diiudicandas praesidiis, incumberet &c. Alibi tamen, scilicet in adparatu theologiae. p. 45. diserte agnoscit, linguae ebraeae & graecae notitiam propter fontes necessariam esse, uti itidem supra ad c. I. §. II. iam obferuauimus. CONR. HORNEIVS scripturae sacrae interpretem linguae graecae ac ebraeae notitia carere non posse, fatetur; at in controuersiarum tractatione non adeo magnum vtriusque esse vsum, adserit, *part. I. disput. theologiae. p. 51.* Qua in re haud dubie fallitur. Ne quid enim de Iudaeis dicam, quibuscum sine exquisita linguae ebraeae cognitione congregari non licet; in controversiis quoque, quae nobis cum Socinianis, romanensibus, aliisque intercedunt, haud raro res omnis ad verum & genuinum dicti cuiusdam scripturae sacrae sensum redit, de quo siue linguarum

originalium notitia certi quid statere non licet. Rectius GE. CALIXTVS: Porro quum vernaculum theologi principium, vti postea demonstrabimus, sacra sit scriptura; ex hoc principio apud contentiosum & scrupulosum aduersarium inreprobo argumentari vix potest, nisi qui ipsam in suis fontibus, hoc est, ebraea & graeca lingua, quibus scriptores hebraei & graeci spiritus sanctus vti voluit, intelligat; in adparatu theologiae. p. 15. Addit deinde illud AVGVSTINI: Latinae linguae homines & duabus aliis ad scripturarum diuinarum cognitionem habent opus, hebraea scilicet & graeca, ut ad exemplaria praecedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas; lib. II. de doctrina christiana, cap. XI. Iungenda his, quae CHRISTIANVS REINECCIVS disserit, in praefatione, quam EDVARDI POCCOCKII notis miscellaneis in portam Moysi &c. praemissit.

Inter eos, qui minus praeclare de lingua ebraea sentire censentur, nostra aetate refertur vir doctissimus IO. CLERICVS, cuius dissertatio de lingua ebraea exstat in prolegomenis, translationi, paraphrasi, & commentario eius in librum genesios, praemissa. In ea idipsum sibi cuiuscundum fuisse, linguam ebraicam non magis primaeuam esse, quam alias orientales. Qua quidem in re iam praeceuntes sibi habuit HVG. GROTIVM, not. ad lib. I. de veritat. christ. relig. §. XV. IO. SCALIGERVVM, ad Euseb. num. MDCXII. PET. DAN. HVERTIVM, demonstr. euangelica, prop. IV. cap. XIII. p. 242. seqq. Impugnarunt rursus eandem, & linguam ebraeam omnino primaeuam fuisse, euecerunt, IO. BVXTORFIVS, dissertat. de linguae ebraeae origine, & antiquitate, quae prima est inter dissertationes eius philologico-theologicas, BRIANVS WATSONVS, proleg. III. num. III. seqq. THO. HAYNE, de cognat. & harmonia linguar. p. 20. seqq. STEPH. MORI-

NVS

NVS in exercitationibus de Lingua primæ-
ua, exercit. I. c. VIII. seqq. p. 36. seqq. Enim-
uero, vt alia taceam, vel solæ nominum
etymologiæ hominum, qui ante diluuium
vixerunt, quæue Moses ex lingua ebraea
diserte deriuat, rem extra omnem dubita-
tionem ponunt. In quamcunque nam-
que se vertant partem, qui secus sentiunt;
nihil solidi ad hoc respondere possunt. Al-
terum, quod IO. CLERICVS, de lingua
ebraea differens, adserit, est, varias lin-
guas natas ex humani generis dispersione.
Id vero si ita intelligatur, quod tum lingua
quoq; ebraea enata sit; ab iisdem auctoribus
reicitur, qui, linguam ebraeam primæ-
uam statuunt, & iisdem quoque rationibus,
quibus hoc probatur, refellitur. Nec om-
nes etiam admittunt, post gentium di-
spersionem demum linguarum diuersita-
tem ortam; sed nonnulli potius, in ipsa
linguarum confusione nouas simul existi-
tisse, contendunt. Euse hac de re dictum
in *histor. ecclæs. vet. testament. tom. I. per. I. sect. II. ad §. LX. p. 25.* Nonnulla vir do-
ctissimus hic adsumit, quæ minime posi-
ta sunt extra controuersiam. Tertium,
quod adfirmat, est, Abrahamum lingua
vsum chaldaicam, quocum & quantum di-
scepcionis caput coniunctum est, ebrai-
cam linguam fuisse cananaeam. At, ad
prius quod attinet, licet iis in locis; in qui-
bus Abraham, priusquam in Cananaeam
veniret, vixit, sequenti ætate lingua chal-
daea in vfu esset; nondum tamen sequitur,
vt ibi tempore Abrahami, & in familia
quidem Eberi, fuerit recepta. In altero
capite, linguam ebraeam eandem fuisse
cum cananaea, consentientes equidem,
aut præcuentes sibi habet magni nominis
viros IO. SCALIGERVM, THOMAM
ERPENIVM, PETR. DAN. HVETIVM,
aliosque; neutiquam tamen hoc ita cui-
ctum est, vt de eo dubitare non liceat;
quin secus se rem habere, solide demon-
strauit STEPH. MORINVS, de lingua pri-

maea, exercit. I. c. XI. p. 68. seqq. Ad-
finitatem equidem quamdam inter lin-
guam cananaeam & ebraeam intercessisse,
haud inuiti largimur; inde vero, vtram-
que vnam planè eandemque fuisse, con-
cludere non licet. Præcipuum autem,
quod huius loci est, quodque quinto loco
monet, hoc est, inopem esse linguam ebrae-
am, ambiguum, & parum ab Israelitis cul-
tam fuisse. Nimirum linguarum omni-
um laudes in tribus potissimum rebus sitas
esse, obseruat, copia dictionum & phra-
sium, perspicuitate orationis, eiusque ele-
gantia, cuius a rhetoribus canones descri-
bantur; hisce vero rebus multo ebraica su-
periores esse plurimas linguas, & graecam
quidem præ ceteris; adeoque ebraicam
neutiquam, ceu pulcherrimam, iactari pos-
se. Copia dictionum phrasiumque quod
lingua ebraea destituatur, vel ex ipsis li-
bris sacris, lexicisque constare, putat. *Primum* ergo, inquit, quicumque libros sacros
attente legerint, aut lexica ebraica euolue-
rint, pauca esse vocabula, paucaeque phras-
es, animaduertent. Perperno non enedera vo-
ces dumtaxat, sed eadem etiam locutiones,
præsertim in libris historicis, occurrunt. *Simile* narrationis stilum, parilisque orationis
color & species omnia continent &c. Caus-
sam deinceps inopiae huius hanc reddit:
*Si quaeramus, causam inopiae linguae he-
braicae, eandem inueniemus, quae est in ali-
is linguis obseruata. Vbi spernuntur di-
sciplina & artes, & pauca scribuntur, ibi
necesse est esse plurimis in rebus summam vo-
cabulorum penuriam; neque enim nomina
imponuntur aut rebus, aut animi notioni-
bus, de quibus numquam homines cogitant,
numquam disputant, numquam scribunt.
Exempli causa, ita pergit, antequam Graeci
philosophiam diligenter colerent, innum-
erabant, de quibus homines non cogita-
rant, & quibus exprimendis defuissent vo-
cabula, nisi flecta fuissent. Idem contigit
Latinis, cum primum de rebus philosophi-*

cis latine scribere coeperunt &c. Id quod Ciceronis testimonio comprobatur. Verum varia ad haec viri doctissimi effata obseruare licet. Primum namque non tam copia verborum phrasumque linguam commendare videtur, quam si, quae scitu necessaria sunt, adcurate, perspicue, & si opus fuerit, hyperbolicè illa exprimi queant. Nec tamen etiam concedunt alii, recte inopiam linguae ebraeae exprobrari. Cum enim non alia, quae ea scripta sint, hodie habeamus monumenta, quam pauca ista, quae in sacro codice exstant; ex hisce reliquiis non statim totius linguae aestimandas diuitias, aiunt. Immo ex ipsis hisce reliquiis probari posse, eam olim copiosissimam verbisque & phrasibus instructissimam fuisse; siquidem quaedam res octo aut decem nominibus verbisque exprimitur. Legenda, quae hac de re docet VAL. ERN. LOESCHERVS, de *causis linguae ebraeae* lib. III. c. VI. p. 472-473. De inde si per arrium ac disciplinarum culturam copia verborum ac phrasum augetur; considerandum, hac ratione saepe homines de rebus vanis, superuacuis, inutilibus & cogitare & loqui, quarum quidem rerum cognitione & aliis sine damno carent; & linguae cuidam inopia ideo obici nequit, quod vocabulis verbisque destituatur, quibus eiusmodi res exprimi queant. Esto, fuerit maior graecae linguae in hisce copia; summa tamen rursus inopia fuit in rebus diuinis & ad religionem, a Deo ipso reuelatam, spectantibus, exprimendis, in quibus ebraea reliquis omnibus praestat. Idque vel inde patet, quod scriptores noui testamenti saepe ebraismis vsi sint, immo non potuerint non vsi, eo, quod lingua ebraea ad eiusmodi res, de quibus scribebant, exprimendas, longe aptior esset, quam graeca. Quod qui scriptoribus sacris vitio vertunt, aut omnino quosdam barbarissimos inde consuevit, ne sciunt, quid dicant, aut sibi velint. Cum

enim graeci scriptores de eiusmodi rebus numquam loquuti sint, de quibus scriptoribus sacris verba facienda erant; non poterant quoque in hisce eorum lingua vsi. Ebraicis contra vsi concredita erant *ἡ εβραϊκή γλῶσσα*, Rom. III, 2. ita & illorum linguae maxima laus, maximumque inde accedit decus, quod iisdem exprimendis longe aptior sit, quam vlla alia. Simili ratione & ad reliqua, quae vir doctissimus contra ebraeam linguam disputat, responderi poterat, si his immorari diutius fas esset. Id solum obseruamus, elegantiam linguae ebraeae, quam vir doctus itidem in dubium vocat, ex instituto adferi a TOBRAYTO, in *selectis sacris*, lib. V. exercitatus III. p. 637. seqq. Neque tamen ex iis, quae hac ratione de lingua ebraea differit, aut fluit, aut deduci potest, eam theologiae cultori non esse necessariam. Hoc enim cum vir clarissimus non adferat, nos quoque id ei non imputamus. Quin potius, necessariam hanc linguam illis esse, qui tum nouum, tum verus testamentum interpretari cupiunt, ipsemet & agnoscit, & diligenter inculcat; *art. crit. part. I. c. IV. p. m. 106. seqq.* vbi ex instituto de methodo studii ebraici agit.

Ut autem illi, de quibus haecenus diximus, minus; ita non desunt, qui, in alterum velut extremum procurrentes, plus, quam decet, linguae ebraeae tribuere videntur. Huc illos refero, qui in ipsis litteris Ebraeorum magnam se inuenisse putant mysteria, & naturalem quamdam illis tribuunt vim significandi, ex ipsa illarum figura repetendam. Nihil nunc de masorethis dicam, qui, in litteris quibusdam aut minusculis aut maiusculis magna latitare arcana, sibi aliisque persuadere conantur; qua de re consulere iuvat TOBRAYTO, in *Tiberiade*, c. XIV. seqq. p. 137. seqq. siquidem de iis nunc praecipue nobis sermo est, qui ipsas litteras Ebraeorum naturali gaudere significatione, arbitrantur,

trantur, ex quibus deinceps ipsa vocum significatio deriuari queat. Primum quidem eiusmodiquid in mentem venisse videtur FRANG. MERC. HELMONTIO, in *alphabeto naturali*, p. 84. sed nemo maiori studio & industria hanc in rem incubuit, quam CASP. NEWMANNVS, theologus quondam Vratislauensium, ingenio & doctрина praestantissimus, qui hancce hypothesin suam primum delineauit in *genesi linguae sanctae*, Norimbergae an. 1696 edita, quam ipsemet enarraui in *afis eruditorem Lipsi*, an. 1696. mens. Sept. p. 399. seqq. Deinde vero in *exodo linguae sanctae*, itemque in *clauae domus Heber* eandem vltius illustrauit, & velut ad praxin deduxit. Adprobarunt quoque nonnulli calculo suo hancee eius sententiam, minimeque reiiciendam censuerunt, quos inter eminet VAL. ERN. LOESCHERVS, lib. I. de *causis linguae ebraeae*, c. X. p. 139. seqq. Eam sane ingeniosissimam esse, negari nequit; certo tamen fundamento destitui, non sine ratione iudicarunt alii. Enimvero, quum quis pro lubitu litterae cuiusdam eiusdem figurae mox hanc, mox etiam aliam significationem tribuere queat; ipsarum quoque vocum diuersa variaeque hinc exsurgit significatio, longaeque inde disces incertior, quam antea fuisse; nisi tandem ad alia, veram vocum significationem inuestigandi ac determinandi, te receperis adminicula, de quibus IACOBVS RHENFERDVS, in *differtat. de ratione obseruandi genuinam vocabulorum ebraeorum significationem*, EDV. POCCOCKVS, in *notis miscellaneis in portam Moysi*, p. 3. seqq. alique ex instituto praecipiant. Ego quidem, eos quam rectissime hic incedere, puto, qui, ex diligenti locorum scripturae collatione, primam praecipuamque vocis cuiusdam significationem inuestigandam, censent, & hinc reliqua ordine deriuant; qua methodo cum primis IAC. GYSSSETIVM, in *commentariis linguae*

ebraicae, vsu[m] constat, quamuis nec aliarum linguarum orientalium collatio, & reliqua eiusdem generis subsidia, prorsus contemnenda sint. Sed haec & in *magister CASP. NEWMANNI*, ceterorumque, qui cum illo faciunt, sententiam, litteras ebraeas symbolica quadam significatione gaudere, ex instituto sub examen reuocauit CHRIST. BENED. MICHAELIS, in *differt. de vocum feminibus ac litterarum significatione hieroglyphica*; iungenda vero etiam, quae eruditae hac de re disserit vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *instituto. berement. sac. lib. II. c. VII. ad §. II. p. 256. seqq.*

Vt ea nunc, quae restant, paucis conplectamur; historiam linguae ebraeae, quae tamen & ex haftenus commemoratis lucem aliquam capiet, tradiderunt IO. BXTORFIVS, filius, in *differtationibus philologico-theologicis*, diff. I. II. III. BRIANNVS WALTONVS, in *apparatu biblico*, proleg. III. p. 228. seqq. vbi ex instituto de lingua ebraica, eius antiquitate, conseruatione, mutatione, praesentia, & vsu, item de antiquis eius characteribus & punctis vocalibus, disserit; AVG. PFEIFFERVS, in *critica sacra*, c. III. sect. II. quaest. I. II. III. IV. Nonnulla quoque, huc spectantia, attingit IO. BRAVNIVS, in *selektis sacris lib. V. vbi in adpendice ad exercitationem secundam de sapientia veterum Ebraeorum de ebraeae linguae duratione agit*, p. 630. seqq. & exercit. III. de elegantia sili ebraei veteris testam. quaedam quae huius loci sunt, inspergit. Idemque & de STEPH. MORINI exercitationibus de lingua primaeva, eiusque adpendicibus, censendum. Diligentissime quoque in hocce argumento versatus est VAL. ERN. LOESCHERVS, de *causis linguae ebraeae lib. I. c. V. seqq.* De fati denique studii ebraici disserit HERM. VON DER HARDT, in *prodomo ephemeridum philologicarum*, vbi cum primis copiose de IO. REVELL-

NO, primo ebraeorum graecarumque litterarum in Germania restauratore, verba facit, p. 7. *seqq.* cuius vitam ex instituto eam scripsit IO. HENR. MAIVS Durlaci an. 1687, 8. editam; de quo &, quae praecipue memoratu digna, in compendio complexus sum, in *introd. ad historiam phil.-soph. Ebraeorum*, p. 245. *seqq.* Iungenda vero & varia monumenta, ad historiam eius spectantia, quae idem HARDTIVS exhibet, in *historia litteraria reformationis part. II.* a me itidem l. c. indicata. Ad subsidia, seu adminicula linguae ebraeae quod attinet; de lexicis ebraicis accurate, & exquisito studio egit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in *historia lexicorum hebraicorum*, Wittebergae an. 1705 edita in 8. Idem & lexicographus, tum Iudaeos, tum christianos, recenset *bibl. ebraeae part. II.* p. 546. *seqq.* Sed & grammaticos scriptores, tum Iudaeos, tum christianos, idem enarrat, p. 600. *seqq.* Iungendus & VAL. ERN. LOESCHERVS, de *causis linguae ebraeae*, vbi lib. I. c. XI. *historiam grammaticae ebraeae*, capitae autem XII. *historiam lexicorum ebraeorum* exhibet. Denique & IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra*, & quidem in *appendice, parti secundae subnexa*, grammaticos & lexicographos ad usum linguarum orientalium, & graecae noui testamenti, magno numero adfert. Praecipuos autem & praestantiores, tum ex grammaticis, tum lexicographis, indicat IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis*, *sect. IV. c. III. membr. I.* p. 308. *seqq.* Sunt etiam huius loci observationes illae variae, ad rem grammaticam Ebraeorum pertinentes, quas IO. CHRISTOPH. WOLFIVS collegit, l. c. p. 671. *seqq.* & in quibus, quae in grammatica Ebraeorum maxime memorabilia sunt, ostendit, laudatis auctoribus, qui de iis ex instituto commentari sunt. Haur ultimum inter ea tenet locum quaestio celeberrima, de litteris Ebraeorum, num, quas hodie ita voca-

mus, veteres illae & genuinae sint, an vero samaritanae potius? Sunt namque viri longe doctissimi, qui existimant, litterarum characteres, quos hodie samaritanos vocamus, eos ipsos esse, quibus Moses & prophetae, in libris suis conscribendis, vsi sint, immo quibus ipse Abrahamus vsus sit, qui cum, relicta patria, in Cananaeam se conferret, Cananaeorum etiam, seu Phoenicum, linguam, & cum ea litterarum, quae apud Phoenices in vsu erant, formas adsumferit. Et his quidem cum Hraelitae omnes, vsque ad captiuitatem babylonicam, vsi sint; Iudaeos, in captiuitate ista constitutos, sensim characteres litterarum, qui apud Chaldaeos fuerint, quive hodie & assyriaci adpellentur, receperunt; hincque adeo Elram, cum, soluta captiuitate babylonica, patrii sedibus redditi essent, curasse, vt libri sacri characteres chaldaeo, seu assyriaco, ceu notiori Iudaeis, scriberentur; cum interea apud Samaritanos per Israelitas, ex assyriaca captiuitate reduces, antiqui illi & genuini characteres conseruarentur, qui ideo *samaritanorum* retulerint nomen. Primus in hanc sententiam ex Iudaeis ingressus dicitur IOSEPH. ALIO, qui saeculo decimo quinto floruit, in libro *ikkarim*, quem praeter ELIAM LEVITAM pauci ex eadem gente, sed eo plures ex christianis sequuti sunt. Praeter PETRVM enim GALATINVM, & BENEDICT. ARIAM Montanum, sententiae huic suffragantur ROB. BELLARMINVS, PET. DAN. HVETIVS, RICH. SIMON, alique romanensium, quibus vel hoc nomine aridet, quod ad libesandam sacrae scripturae auctoritatem plurimum valet; ex criticorum porro gente IVST. IOSEPH. SCALIGER, ISAC. CASAYBONVS, HVG. GROTIVS, GERH. IOAN. VOSSIUS, SAM. BOCHARTVS, BRIANVS WALTHONVS, alique quam plurimi, quorum & nomina & loca indicavi in *bibl. eccles. vet. test. tom. II. per. II. sect. VI. ad S. XII. p. 996. seqq.* vbi & rationes, quibus pu-

pugnant, attuli, simul tamen; quid ad eas responderi queat, luculentè demonstravi. Receptam contra nostrorum sententiam defendunt IO. BVXTORFVS *differtat. de litterar. ebraicarum genuina antiquitate*, IO. HENR. HOTTINGERVS, in *exercitationibus anti-Motinianis*, NIC. FVLLERVS, *miscellaneorum sacror. lib. IV. c. IV.* HVGO BROCHTONVS in *consensu scripturae p. 126.* THOM. BANGIVS, in *coelo orientis p. 216. seqq.* STEPH. MORINVS, de *lingua primacna, exercit. II. c. VI.* aliiq; a me itidem iam l. c. laudati. Altera quaestio, quae non minorem strepitum dedit, magnae animorum commotione agitata est, de punctorum, quae vocant, vocalium origine, & antiquitate agit. Multi namque ex Ebraeis in eam ingressi sunt sententiam, puncta vocalia ab Esra demum textui ebraeo superaddita esse, ne vera, voces pronuntiandi, ratio periret, quae per oralem traditionem ad ipsius aetatem vique propagata erat. Vterius progressi sunt alii, punctaque vocalia nec ab Esra, nec ab ullo alio scriptore *Isaeritibus*, sed a recentioribus quibusdam masorethis Tiberiensibus, post talmudis demum compositionem, sexcentis circiter a Christo nato annis, inventa, & textui sacro addita, contendunt. Primus & praecipuus sententiae tam lepidae inventor & adfector est ELIAS LEVITA, Germanus, *praefat. III. in masoreth. hamm. s. f. r. e. t. h. ; de quo legere iuvat IVL. BARTOLOCCIVM, bibliothec. rabbin. magna tom. I. p. 135. seqq. qui & p. 140. seqq. integram dissertationem, de origine & antiquitate punctorum vocalium, inseruit. Ex christianis hinc quam plurimi eandem calculo suo adprobant sententiam, praesertim romanenses, quibus quippe itidem ad auctoritatem textus originalis imminuendam, perquam adcomodata videbatur. Praeter NICOL. DELYRA itaque RAYM. MARTINI, PET. GALATINVM, aliosque, eandem amplexi sunt, & strenue de-*

fenderunt, IOAN. MORINVS, in *exercitationibus biblicis*, RICH. SIMON. *hiflor. critic. vet. testam. lib. I. c. XXVII.* alibique, itemque LVD. ELLIES DV PIN, *prolegom. sur la bible, lib. I. c. IV. p. 136. seqq.* qui, cum, ipsum B. MART. LVTHERVVM, IO. CALVINVM, aliosque protestantes, eidem sententiae suffragari, observasset; tandem concludit, quae cum ita se habeant, pertinaces admodum eos protestantium esse oportet, qui adhuc antiquitatem punctorum, seu articulum fidei, defendunt. Et sane, ex primis ecclesiae nostrae theologis nonnullos, ipsum cum primis B. MART. LVTHERVVM, punctis vocalibus, utpote rabbinico inuento, non multum tribuisti, notum est. Sed nondum eo tempore satis perspectum erat, quanti momenti res esset, ut certa & determinata vocum in textu originali significatio in tuto collocaretur. Primus, qui hoc vidit, MATTH. FLACIVS fuit, qui hac de re differit in *clavi scripturae, part. II. tract. VI. p. 644.* quem deinceps plerique nostrorum theologorum constanter sequuti sunt. Nemo autem maiori animi contentione sententiae, de recentiori punctorum vocalium origine, patrocinium suscepit, quam LVD. CAPPELLVS, in libro inscripto: *arcanum punctationis reuelatum*, qui Lugduni Batavorum, an. 1624, curante & adprobante THOMA ERPENIO, lucem vidit, vnde & a quibusdam ipsi ERPENIO tributus est. Eandem causam in *critica sacra* egit, quae priusquam prodiret, IO. BVXTORFVS librum, de *punctorum antiquitate*, contra CAPPELLI *arcanum punctationis reuelatum* edidit, vnde CAPPELLVS simul *criticæ suae, defensionem* eius adiunxit, cui BVXTORFVS iterum *anti-criticam, seu vindictas veritatis ebraicae* opposuit. Ad rem ipsam quod attinet, ab ipsis viris *Isaeritibus* signa quaedam, quae vocalium munere fungerentur, profecta, tam est extra omne dubium positum, quam absurdum est, dicere, eos, sine

sine eiusmodi signis scribendo, committere voluisse, ne quis umquam mortalium certum & indubitatum verborum suorum haberet sensum. Hunc enim referre lectorem non posse, nisi punctis quibusdam vocalibus, similibusque signis, voces instructae sint, nemo, nisi harum rerum plane rudis, negauerit. Legi equidem codices ebraici sine punctis possunt, sed ab iis, qui cum punctis illos legere consueuerunt. In rabbinicis scriptis מִטְרָא מִטְרָא seu *matres lectionis*, punctorum defectum utcumque supplent, idque iterum apud eos, qui ebraica cum punctis legere didicerunt, & ceteroquin rerum ac formularum, in eiusmodi scriptis occurrentium, non sunt imperiti. Interim non negauero, initio simpliciora & pauciora forte fuisse vocalium signa, quae deinceps magis magisque aucta sunt, vt de vero & genuino textu sacri sensu omnibus eo certius constaret. Falluntur itaque citra controuersiam, qui, ab Esradem puncta vocalia textui addita, putant; sed multo magis, qui, ea adhuc recentioris originis esse, existimant. Si numerum eorum, qui antiquitatem punctorum vocalium in dubium vocant, nobis obiciat; non minor forte illorum erit, qui pro eadem pugnant. Haud paucos enim, qui posterius taciunt, laudant AVGUST. PFEIFFERVS, *critic. sacr. c. IV. sect. II. quaeft. II. p. 110.* & VAL. ERN. LOESCHERVS, *de causis linguae ebraicae, lib. II. c. III. §. VIII. sqq. p. 283. sqq.* apud quos & rationes, quibus vtrumque pugnat, legere licet. Historiam istius controuersiae enarrat HVMFREDVS HODIVS, *de bibliorum textibus originalibus, personibus graecis & latina vulgata, lib. III. part. II. c. XVI. §. VIII. p. 363. sqq.*

** Ingens istorum scriptorum est numerus; nec vnus etiam sunt generis. Primum locum occupat *masora*, & scriptores masorethici; de quibus cum deinceps, quando de theologia exegetica verba fa-

ciemus, dicendum sit, nunc nihil addimus. Sequitur *talmud*, *mishnam* pariter & *gemaram* compendens, idemque vel Hierosolymitanum, vel Babylonicum. Nimirum sub imperatore Antonino, circa annum Christi 150, floruit R. TEHVDA HAKKAPDOSCAH, id est, *santus*, qui patrum traditiones, inde a Mose usque, vt putabat, ad sua tempora rite oretenus propagatas, vno libro completi secum constituit. Omnium itaque Iudaeorum sui temporis schedas & chartas, in quas quisque memoriae causa quaedam obseruatu digna coniecerat, collegit, & ex iis librum confecit, qui dictus fuit מִשְׁנָה שֶׁבִּיבְרֵיתָא, seu *lex schen-daria*, aut potius *liber traditionum*. Magno is a Iudaeis exceptus adplausu, mox publicam apud eos obtinebat auctoritatem. Deinceps R. IOCHANAN, ex tribu Ioseph, qui caput synagoga fuit in terra Israelis per annos octoginta, pro Iudaeis, in terra Israelis viuentibus, composuit explicationem mishnae, vnde enatum est *talmud Ieruschalmi*, siue *Hierosolymitanum*, quod, vt plerique tradunt, an. Christi 230, vt alii, serius adhuc absoluit. Cuius tamen expositionis minor auctoritas, minorque vsus fuit, quam ipsius mishnae. Cum vero eodem circiter tempore plerique, & celebriores Iudaeorum doctores ex Palaestina in Babyloniam se contulissent, hinc & neglectis, immo extinctis Iudaeorum in Palaestina scholis, Babylonicae contra, inque his Naehardaeana, Soferana, & Pumbedithana efflorescere coepissent; doctores isti babylonici nouis commentationibus mishnam explicare adgressi sunt. Eminuit prae ceteris RASASE, qui an. 367 nouam conuectagemaram instituit, cui operi cum immoreretur, telam, quam exorsus erat, continuauit RASABINA, qui an. 474 oneri huic numeros suos supposuit, donec tandem anno d. ad finem perduceretur. Et ita talmud illud Babylonicum enatum est, quod tantum apud Iudae-

os obtinuit auctoritatem, vt nonnulli illud scripturæ sacræ aut anteferre, aut æquiparare non dubitauerint. Apud christianos autem varia expertum est fâta. Cum enim multa, quod negari nequit, superstitiona, triuola, & blasphema in eo occurrant; nonnulli ex Romanis pontificibus illud plane delere, ac enedio tollere conati sunt; at irritò semper successu. Decreta eorum hac super re exstant in *bullario CHERVINI, & directorio inquisitorum*; eaque defendere adnititur *IVLIUS BARTOLOCCIVS*, in *bibliotheca magna rabbinica, tom. III. p. 745. seqq.* Qui tamen zelus aliis prorsus intempestivus visus est. Quæ enim vulgo in talmude damnantur, quæ in vnum cumulum collecta legi possunt apud *BARTOLOCCIVM l.c. tom. III. p. 319. seqq.* tam absconsa sunt, vt credibile non sit, posse iis quemquam, vel mediocri rationis vñu pollentem, in errorem induci, aut in eo confirmari. Vñu interim suo non caret talpudis lectio, cum, vt alia taceam, multa, ad antiquitates & ritus iudaicos adcuratius cognoscendos, ex eo hauriri possint. Legenda hæc de *REHMEN. MVHIL*, viri longe doctissimi, præfatio apologetica pro studio talmudico, tom. VII. operum *Corceii* præmissa. Quod variis noui testamenti locis lux quædam ex talmude adspersi queat, exemplis docet *IO. LIGHTFOOTVS*, in *horis ebraicis & talmudicis*, qui tamen interdum sine vlla necessitate loca talmudica huc aduocat, & quædam inde illustrare adnititur, quæ & sine ista illustratione satis clara sunt. Nimis etiam præclare de talmude sentire videtur, quando præfat. *horar. ebraicarum & talmud. tom. II. operum, p. 246.* scribit: *Non sunt auctores, qui lectionem magis terrent & torquent, & non sunt tamen, qui magis alliciunt, & delectant; (quam talmudici.) Apud nullos maior est, aut æqua nugacitas, & vix tamen apud vños maior aut æqua utilitas. Acriores hostes, quam*

*istos, non habet doctrina euangelica; & tamen planiores interpretes, quam istos, non habet textus euangelii. Verbo omnia: Iudæis suis nihil nisi nugas propinant, & perniciem, & venenum; at, christiani, arte & industria sua, eos fieri reddere possunt studiis suis vtilissime famulantes, atque inferuientes commodissime interpretationi noni testamenti. Hinc & vapular hoc nomine ISA. VOSTO, in responsione ad obiecta nuperæ criticæ sacræ p. 332. Ego vtilitatem quamdam ex lectione talmudis capi posse, nimis abnuo; an vero tanta sit, vt difficultati, quæ illis subeunda est, qui gemaram legere & intelligere cupiunt, respondeat? merito dubito. Quæ de historia talmudis antea in compendio dixi, paullo copiosius enarraui, in introduct. ad hist. philosph. Ebraeor. §. XXV. seqq. p. 118. seqq. Pluribus autem, quæ ad talmudis noticiam spectant, tradunt: *IO. BUXTORFIVS*, in *operis talmudici breui recensione*, quæ eius bibliothecæ rabbinicæ subiuncta est; *IO. LEVSDENIVS*, in *philologo ebraeo mixto, disp. XII. XV. AVG. PFEIFFERVUS*, in *disserat. de talmude*, itemque in *critica sacra, c. XV. p. m. 496. seqq.* *ZACH. GRAPVUS*, in *historia literaria talmudis hierosolymitani & babilonici; IAC. BASNAGIVS*, *hist. des Juifs, tom. II. lib. III. c. VI. p. 697. seqq.* *IO. BRAVNIVS*, *exercit. II. de sapientia veter. Ebraeorum*, in *selektis eius sacris, lib. V. p. 608. seqq.* *IO. ALB. FABRICIVS*, *bibliograph. antiq. c. I. p. 2. seqq. &c.*, qui omnium iussissime diligentissimeque hocce argumentum tractauit, *IO. CHRISTOPH. WOLFIVS*, *biblioth. ebr. part. II. lib. IV. vbi c. I. de nomine & origine talmudis, c. II. de argumento & dispositione eius, agit; c. III. recensionem vtriusque talmudis vberiorẽ exhibet; c. IV. fortunam talmudis inter Iudæos, &c. c. V. inter christianos, c. VI. iudicia de eodem diuersa, &c. denique c. VII. momenta quædam specialia, huc spectantia, edisserit. Et in VI.**

BYD. ISAGOGE.

Q

tuno

timo hocce capite inter alia, num seruatoris nostri Iesu, itemque religionis christianae, in talmude mentio fiat? disquirat, §. VIII. VIII. item X. XI. tandem & praecipuos de talmude scriptores laudat, §. XII. in *appendice* autem subsidia, quae, ad talmud, rectius intelligendum, vel tractandum tum a christianis, tum & a iudeis profecta sunt, indicat, p. 988. seqq. Ceterum cum magna talmudis apud Iudaeos semper fuerit auctoritas; mirum non est, fuisse inter eos omni tempore, qui ad eius studium animum adiungerent; qui vel ideo obseruandi sunt, quod fontes exhibeant, ex quibus antiquitatum & rituum gentis ebraeae adcuratior noticia hauriri potest. Eminet inter omnes R. MOSES MAIMONIDES, non tantum ob משרש, seu *commentarios in mischnaiorb*, sed vel maxime ob מנחם מן חזקא *manum fortem*, seu opus illud insigne, in quatuordecim libros, & quatuor partes seu volumina distinctum, quod talmudicam doctrinam, totumque adeo ius ebraeum, lingua ebraica eleganti & perfacili exhibet. Nec praetermittendus R. IACOB, filius ASCHER, qui saeculo decimo quarto floruit, auctorque est libri: ערכה שו"ת *quatuor ordines*, quo velut systema aliquod iuris iudaici continetur; & ex quo compendium aliquod fecit IOS. KARRO שו"ת *mensa instrusta* dictum. Conferenda, quae tum de MAIMONIDE, tum de reliquis, huc spectantibus, dixi in *introduc.* ad *hist. philos. Ebr.* §. XXXI. & XXXII. p. 154. & 177. seqq. Plura autem de auctoribus ebraeis, gentis suae ritus & antiquitates exponentibus, dabunt, qui bibliothecas rabbinicas instruxerunt, quos deinceps indicabimus.

Tertium inter scriptores rabbinicos locum occupant kabbalistae. Fuisse in gente ebraea traditionem quamdam, seu doctrinam, quae oretenus propagabatur, qua ea, quae in scriptis Mosis & prophetarum continentur, illustrabantur, & vlt-

rius explicabantur; nemo negauerit, nisi qui tam ineptus fuerit, vt sibi persuaserit, Ebraeorum doctores nullum aliud dixisse verbum, quam quod in sacro codice esset, hoc est, ab omni eius explanatione ac illustratione abstinuisse. Deinceps autem contigit, vt haecce veterum Ebraeorum doctrina oralis variis erroribus corrumpetur, & philosophiae Pythagoraeo-Platonicae cum ea coniungerentur placita. Distinctio hinc orta inter kabbalam *puram* & *impuram*, quam copiosius explicauit in *disquisitione theologica, de moderamine inculpatae tutelae*, quae nouissimae *introductionis ad hist. philosop. Ebraeor.* editioni inserta est, p. 486. seqq. Antiquissimi libri kabbalistici sunt liber מן תורה *creationis*, qui Abrahami patriarchae praefert nomen; sed a R. AKIBHA scriptus dicitur, qui circa an. Christi cxx in bello Hadriani imperatoris contra Iudaeos martyrio vitam finit; liber מן סוהר, qui est commentarius kabbalisticus in quinque libros Mosis, cuiusue auctor fertur R. CHIMON filius IOCHAI; & denique liber מן קה"ב, in quo de mysteriis nominum diuinorum, aliisque secretioris philosophiae capitibus, disputatur, & qui a R. NECHONIA ben HAKKANAN conscriptus perhibetur, quem אברהם fuisse adserunt Ionathani paraphraetae, annis circiter triginta aut quadraginta ante Christum natum. Pluribus de hisce egi in *introduc.* ad *hist. philosop. Ebraeorum* §. XXVIII. seqq. p. 131. seqq. vbi et eos indicaui, qui horum librorum antiquitatem, a quibusdam ir. dubium vocatam, vindicarunt; quos inter haud vltimum locum tenet IO. MEYERVS, vir doctissimus, in *differtat. theol. de mysterio sacro-sanctae trinitatis ex solius veteris testamenti libris demonstrato*. Sequiori aetate ingens illorum exstitit numerus, qui kabbalistica tractarunt, quorum praecipuos IO. HENR. HOTTINGERVS vni-co fasce complexus est, in *bibliotheca ori-*
entali,

entali, c. 1. cl. ff. VIII. ex quo eosdem exhibui, sed ita, ut nonnullos, ab eo omisso, adderem, & quaedam, perperam dicta, corrigerem, in *introd. ad hist. philos. Ebraeor. p. 179. seqq.* A Iudæis ad christianos doctrina kabbalistica transit, quos inter eo tempore, quo bonarum litterarum hinc inde refuscitabantur studia, eminebant IO. PICVS Mirandulae comes, & IO. REYCHLINVS; de vtroque ex instituto dictum *introd. ad hist. philos. Ebraeor. §. XXXIV. p. 221. seqq.* Praecipuos quosdam iunctim Basileæ an. 1587 edidit IO. PISTORIUS Nidanus; PAULI scilicet RICCI libros quatuor, de agricultura caelestis, aliaque eiusdem auctoris scripta; R. IOSEPHI Castilienfis, de porta lucis tractatum; LEONIS Ebraci, de amore, libros tres; IO. REYCHLINI, de arte kabbalistica, libros tres; eiusdem, de verba mirifica, libros tres; ARCHANGELI Burgonouensis, interpretationes in selectiora obscurioraque kabbalarum dogmata; ABRAHAM librum iezirab. Recentiori aetate magno in hocce studiorum genus se dederunt animo CHRIST. KNORRIUS, AROSENROTH & HENRICVS MORVS, quorum ille in kabbale denudata, duobus tomis, in 4. an. 1677 & 78 itemque 1684 editis; hic autem in variis scriptis, quae in operibus eius philosophicis, Londini an. 1679 duobus tomis in folio euulgatis, iunctim exhibentur, arcana kabbalistica in lucem proferre, eaque explicare. adgressus est; licet in quibusdam a se inuicem dissentiant. De vtroque ex instituto a me dictum in *introd. ad hist. philos. Ebraeor. §. XXXV. p. 225. seqq.* ubi & quid in vtroque desiderandum sit, non dissimulaui; HENR. scilicet MORVS kabbalæ dogmata nimis ad religionem christianam, KNORRIUM christianæ religionis capita nimis ad kabbalam inflexisse videri; certe apud vtroque effata quaedam a veritate & simplicitate doctrinæ christianæ alie-

na deprehendi, quorum nonnulla collegit LAVRENT. ODHELIVS, in *synagoga bifronte, p. 39. 40.* Licet autem apud quosdam scriptores kabbalisticos, maxime recentiores, occurrant, quæ neutiquam sunt adprobanda; ideo tamen non omni prorsus vsu kabbalæ studium destituitur. Subinde enim quaedam veritates antiquæ rudera & vestigia in iis, praesertim antiquioribus, inuenire licet, quæ, uti nostram doctrinam confirmant, ita recte ipsis Iudæis opponuntur. Exemplo doctrinæ, de mysterio trinitatis, hoc demonstraui, in *introd. ad hist. philos. Ebraeor. & in nouissima editione pluribus confirmaui, p. 336. seqq.* Legenda hic cum primis IO. MEYERI dissertatio, antea iam laudata, de mysterio sacrosanctæ trinitatis ex solis veteris testamenti libris demonstrato. Iungenda, quæ dixi in *institut. theol. dogmat. lib. II. c. I. ad §. LV. p. 433. seqq.* Nec diffitetur vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, hinc inde diuinæ veritatis documenta de variis doctrinæ christianæ capitibus apud kabbalistas deprehendi; bibl. ebraeae part. II. lib. VII. c. III. p. 1242. Non minus vero & in eo insignis scriptorum kabbalisticorum vsus conspicitur, quod veterum quorundam haereticorum erroribus eo rectius intelligendis, & dogmatibus paradoxis illustrandis, inseruiant. Exemplo haereseos Valentinianæ hoc luculenter, ni fallor, demonstraui, peculiari dissertatione, quam *introductioni ad historiam philosophiae Ebraeorum* addidi. Ex kabbalarum enim placitis, Valentinianorum portenta quam commodissime deriuari posse, ibi a me ostensum; quod & IO AN. EROTO iam obseruatum, in *coniecturis & observationibus in quaedam loca Origenis, Irenæi, Tertulliani, & Epiphani; & quodammodo etiam IO. HENR. HOTTINGERO, in thesauro philolog. l. f. c. III. sect. V. p. 441. quos iam laudauimus nouissi-*

ma editione, in *notis* ad §. *XV. p. 619.* Ad-
dendus tamen omnino erat, quem tum
praetermissi, IOAN. MICH. LANGIVS, in
*commentario theologico, de genealogiis num-
quam finiendis, & fabulis iudaicis, quarum
Paulus apostolus passim meminit*, Noriber-
gae an. 1696, 4. edito, in quo hoc ex in-
stituto agit. Qui Valentinianorum origi-
nem ex philosophia Pythagorica accessere
maluit, mihi reuera non repugnant; cum
concedam, kabbalae Ebraeorum eo tem-
pore philosophiae Pythagoraeo-Platonicae
scita admixta fuisse. Ad ea, quae REN-
TVS MASSVETVS, in *dissertationibus prae-
niis in Irenaeum, diss. I. §. XXI. p. 20.* mihi
obiecit, a me responsum in *editione nouis-
sima*, in *notis* ad §. *XV. p. 620. seqq.* Plura
de kabbala dabunt BRIANVS WALTO-
NVS, in *adparatu biblico, prolegom. VIII.*
§. XXX. p. 305. seqq. SAL. GLASSIVS, *phi-
los. sacr. lib. II. part. I. tract. II. sect. III. art.*
VII. p. 303. seqq. THEOD. HACKSPANIVS,
peculiari *dissertatione, miscellaneis* eius sub-
iuncta; IO. HENR. HOTTINGERVVS, *the-
saur. philolog. lib. I. c. III. sect. V. AVGVS-
T. PFEIFFERVVS, crit. sacrae c. VII. p. 277.*
seqq. IAC. BASNAGIVS, *bist. de Iuis, tom.*
II. lib. III. c. X. seqq. p. 771. seqq. cum pri-
mis autem IO. CHRISTOPH. WOLFIVS,
bibl. ebr. part. II. lib. VII. per integrum, vbi c.
*I. de kabbalae nomine & origine c. II. de na-
tura & indole kabbalae, speciatim de decem
sephiroth, c. III. de vsu kabbalae, copio-
sissime disserit, & c. III. §. XII. p. 1243.* aucto-
res, quid kabbala egerint, adcurate indicat.

Iam ad reliqua doctorum gentis
ebraeae scripta quod attinet, obseruandum,
post talmudis compositionem, apud Iu-
daeos quoque, hinc inde dispersos, sequen-
tia saecula sterilia, caliginemque & barba-
riem, quae orbi vniuerso incumberebat, hanc
et itidem tum oppressisse gentem. Cum
vero in media ista nocte apud Arabes noua
lux philosophiae bonarumque artium ori-
retur; neq. Iudaei sibi desuerunt, quin po-

tius & inter eos existerunt, qui ad littera-
rum se accinxerunt tractanda studia. Hinc
saeculo decimo & sequentibus inter eos
floruerunt R. SAADIAS cognomento *gaon*,
seu *excellens*, dictus; R. SALOMO IAR-
CHI, Ebraeis *IZCHAK* dictus; R. ABRAHE-
ABEN ESRA, aliqui, quos omnes circa ini-
tium saeculi decimi tertii ingenii & cri-
ticonis gloria superauit MOSES MAIMO-
NIDES. Atque hi quidem, ceterique, qui
eos insequuti sunt, varia ingenii sui monu-
menta, ad diuersas eruditionis partes spe-
ctantia, reliquerunt. Nonnulli studium
grammaticum in hac genere excitant &
excoluerunt, alii scripturam sacram com-
mentariis illustrant, alii religionis suae
summam certis capitibus comprehendun-
t, aut contra christianorum obiectiones
defenderunt, vel horum doctrinam
impugnant: alii rursus doctrinae talmu-
dicae, aut kabbalisticae se consecrant;
quidam, denique, Aristotelicam praecipue
sectantes philosophiam, logica, metaphysi-
ca, physica, ethica compendia ac systema-
ta more scholasticorum condiderunt. Con-
ferenda, quae de hisce omnibus in com-
pendio dixi in *introduc. ad bist. philos.*
Ebr. §. XXXII. p. 169. seqq. Quemadmo-
dum autem de iis, qui aut talmudica, aut
kabbalistica tractant, iam dictum est; ita
de scriptis, quae ad theologiam aut dogma-
ticam, aut exegeticam, aut polemicam spe-
ctant, in sequentibus suo loco differemus.
In philosophicis, itemque historicis, &
chronologicis, non est, quod a Iudaeis mul-
tum lucis exspectes, qui ad eiusmodi stu-
diorum genera, praesertim ad philosophi-
am, si paucos quosdam exceperis, fere se
ineptos esse, demonstrant. Vanumque
omnino est consilium GISB. VOETII, qui
eiusmodi scripta Iudaeorum legi voluit,
vt hac ratione in rerum ipsarum, ac lin-
guae ebraeae cognitione, simul proficere-
mus; *biblioth. studiosi theolog. lib. II. sect. I.*
c. V. Qua de re ita censet ABRA. CALO-

VIVS, haec & multa alia VOETIVM *bibliothecae* suae inseruisse, non, quod crederet, ea studio theologiae proficisci, aut necessaria, sed ut aliis *notu* *ad* *suam*, quasi omnia ista penetrarit, venderet; in *pædia theol.* scilicet. II. c. I. can. IV. p. 95. Ad notitiam scriptorum rabbinicorum comparandam faciunt, qui *bibliothecae* rabbinicas dederunt, quos inter primo nominandi loco IO. BUXTORFII, pater & filius, quorum ille libro de *abbreviaturis ebraicis*, *bibliothecam* rabbinicam adiunxit, Basilæe 1613, 8. quam hic cum eodem de *abbreviaturis* libro, hinc inde aucto & emendato, iterum in publicam prodire lucem iussit, adiecta in fine *appendice* variorum librorum rabbinicorum, quam a IACOBO Romano, Iudæo, Constantinopoli congestam, ANT. LEGERVS cum eo communicauerat. Prodiit deinde hinc iterum Franequæ, an. 1696 & Herbornæ 1708, & quidem in vltima hæc editione, qua vtramque partem, auctior, *appendice* etiam *bibliothecae* suis locis inserta. BUXTORFIOS excipit IO. PLANTAVITVS, Pausanus, quippe qui *florilegio suo rabbinico*, an. 1644 edito, *bibliothecam ebraicam* subiunxit; in qua Buxtorfianam bibliothecam in plerisque sequitur, ut hinc inde nonnulla, in ea prætermissa, addat. Naeuorum hocce opus non esse expertis, viris doctis observatum est. Commemorandus vero hic etiam est IO. HENR. HOTTINGERVS, ob *promptuarium*, siue *bibliothecam orientalem*, in cuius cap. I. scripta rabbinica, alio quidem, quam BUXTORFIVS fecit, ordine, scilicet secundum argumentorum diuersitatem, recenset, cum BUXTORFIVS ordinem alphabeticum sequatur; exigua tamen accessione eadem auget. In aliis scriptis suis eundem subinde HOTTINGERVS ea attingit, quæ huc pertinent, speciatim in *historia ecclesiæ noui testamenti*, in qua in singulis sæculis res Iudæorum diligenter

persequitur, & de præcipuis eorum doctoribus haud contemnenda tradit. Post hosce diligentiam suam in hocce argumento demonstrare voluit IVL. BARTOLOCCIVS DE CELLENO, in *bibliotheca magna rabbinica*, quæ tomis quatuor in folio, Romæ an. 1675, 78, 84, & 93 prodit. Quartum tomum, cui auctor immortalis est, ad finem perduxit, & cum mantilla scriptorum, in ipsa bibliotheca omniforum, edidit CAR. IOS. IMBONATVS, Mediolanensis, qui & an. 1694 quintum vltimumque tomum, inscriptum: *bibliotheca latino-hebraica*, adiecit, in quo scriptores omnes cuiuscumque gentis & religionis, qui aliquid, ad res iudaicas pertinentes, litteris consignarunt, recenset. Ita vero disposita est hæc bibliotheca, ut non librorum tituli, sed auctorum nomina, secundum litterarum seriem exhibeantur, & ita omnia cuiusque auctoris scripta simul recensentur; cum BUXTORFIVS contra, alique, secundum librorum titulos bibliothecas suas instruxerint. Multa quidem plenius a BARTOLOCCIO enarrantur, quam a reliquis factum; sed multa quoque addidit, quæ abesse potuissent; amplissimasque hinc inde digressiones, disputationesque contra Iudæos inferuit, adeo, ut nonnullis id præcipue egisse videatur, ut ingens aliquod, & vastæ molis opus, in lucem produceret. Nec naeuorum illud immune esse, nonnulli observarunt; cumprimis & RICH. SIMON varia in eo desiderat, generatimque de auctore pronuntiat, *multum equidem in eo esse eruditionis iudaicæ, sed parum iudicii (beau-coup d' erudition iuiſe, mais peu de iugement) & profundam insuper ignorantiam eorum omnium*, quæ ad rem criticam spectant &c. *biblioth. crit. tom. I. c. XXVI. p. 369.* Dudum ergo viri docti optarunt, ut quis hocce opus incompendium mitteret, dissertationibus illis, quæ nihil ad rem faciunt, reſectis, simulque naeuos emendaret,

daret, &c, quae defunt suppleret. Idque tandem vir eruditissimus, IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, ita praeiitit, vt non tantum omnium votis satisficeret, sed ea multum superaret. *Bibliothecam* namque edidit *ebraeam*, cuius pars prior, notitiam, tum auctorum hebraicorum, cuiuscumque aetatis, tum scriptorum, quae vel ebraice primum exarata, vel ab aliis conuersa sunt, ad nostram aetatem deductam, exhibens; an. 1715 Hamburgi, prodit; pars autem posterior, quae praeter historiam scripturae sacrae veteris instrumenti, codicumque eius tum editorum, tum manuscriptorum, notitiam tradit masorae, eorumque, quae ad lexicam & grammaticam pertinent, tabulis item utriusque, tum vero *bibliothecam iudaicam*, & *anti-iudaicam* aperit, ac post enarratas paraphrases chaldaicas & kabbalam, scripta Iudaeorum anonyma recenset, itidem Hamburgi, an. 1721 lucem adspexit publicam. Et in praefatione quidem, *parti priori* praemissa, auctor de iis non tantum, qui in eodem argumento ante ipsum versati sunt, multa lectu digna obseruat, sed omnes etiam, qui quacumque ratione ad notitiam scriptorum rabbinicorum aliquid conferre queunt, diligenter indicat; cum primis vero & eos, qui ex Iudaeis bibliothecas rabbinicas concinnare adgressi sunt, recenset. Hos inter eminet R. SCHABTAI BEN IOSEPH in *bibliotheca rabbinica*, quam inscriptam: *ספרי חכמינו* labia dormientium, an. 1670 Amstelodami edidit, de qua copiosius p. 12. verba facit, quamue RICH. SIMON reliquis omnibus praefert, l. c. tom. I. c. XXV. p. 362. Nefas omnino esset, silentio hic praetermittere *bibliothecam Vffenbachianam manuscriptam*, Halae 1720 fol. editam; cuius quippe partes tres priores a viro doctissimo IO. HENR. MATO concinnatae, praeter graecos & alios orientales cum primis ebraico-rabbinicos codices continent. Ita vero codices illi recensentur, vt multa

simul lectu obseruatuque dignissima ex iis adferantur, quae legisse forte poenitebit neminem. Si quis, denique, scire aueat, quibus in studio laborum vti debeat subsidii, IO. CHRISTOPH. WOLFIUM adeat *bibl. ebr. part. II. lib. III. c. III. §. IX. p. 519.*

*** Chaldaicae, syriacaeque linguae notitia, theologiae cultor carere non potest. Praeterquam enim, quod nonnulla veteris testamenti chaldaico idiomate a scriptoribus sacris conscripta sunt; paraphrasae quoque chaldaicae magnam nobis & ad loca quaedam eo rectius intelligenda, & ad conuincendos Iudaeos, adferunt utilitatem, vt suo loco ostendetur; nequid de scriptis talmudico-rabbinicis dicam, quae sine lingua haecce intelligi nequeunt. Syriacae linguae vsus insignis vel in collatione versionis syriacae veteris & noui testamenti, maxime autem noui, deprehenditur, cuius ob antiquitatem magna semper fuit auctoritas, quamuis & ad explanationem vocum noui testamenti, & quarundam ebraearum genuinam significationem eruendam aliquid conferat. Nec adeo magno hic opus est labore. Queraadmodum enim syriaca chaldaicaque non multum a se inuicem, ita & utraque non multum ab ebraica lingua differt. Maior equidem linguae arabicae est difficultas, non minor tamen eius utilitas, quam ED. POCCOCKIUS demonstrat, in *notis miselaneis philologico-biblicis in portam Mosi*, p. 11. 12. 34. 35. alibi, ex instituto autem IO. ABR. KROMAYERVS, in *libellis duobus de vsu linguae arabicae*, Lipsiae an. 1707 in 4. editis; in quorum posteriori id agit, vt libro Iobi ex haecce lingua lucem adspargat. Subsidia, linguae chaldaicae, syriacae, & arabicae, inferuentia, indicat AVG. PFEIFFERVS, in *digressionem de natura, vsu, & subsidis linguarum, quas vocant, orientalium* &c. quae in critica eius *sacra* exstat, p. 398. seqq. & in qua etiam eadem ratio-

ratione de lingua samaritana, aethiopica, persica, verba facit. Conferenda & quae de lingua chaldaica, syriaca, arabica, in compendio disserit ANDR. IVL. DORNMEIERS in *philologia biblica*, c. IV. *sect. II. p. 27. seqq.* De aethiopica nemo praeclarius meritus est, quam IOBVS LVDOLPHVS, in *grammatica & lexico aethiopico*, quemadmodum & rebus ipsis Aethiopum, tum ciuilibus, tum ecclesiasticis, maximam lucem in *historia sua aethiopica* adfudit. Cum etiam persicae linguae veteris, tum in scriptura sacra, tum & apud profanos auctores, hinc inde vocabula quaedam occurrant; recte fecerunt, qui ea explicare adgressi sunt. HADR. RELANDVM hoc egisse, constat, in *dissertat. de reliquijs veteris linguae persicae*, quae in *parte altera dissertationum eius miscellanearum*, Traiecti ad Rhenum 1707 editarum, existat, num. VIII. p. 97. *seqq.* Sed antea iam in eodem argumento ingenij periclitus fuerat vires GVILBERTONVS, cuius *historiam linguae graecae* supra commendauimus. Huic *linguae veteris linguae persicae* adiecerat, quae deinceps, vna cum MARCI ZVERII BOXHORNII *epistola ad Nicolaum Blancardum de persicis Cursio memoratis vocabulis, eorumque cum germanicis cognatione*, recudi curauit, & praefatione, notis, & additamentis, instruxit IO. HENR. VON SELEN, Lubecae 1720, 8. Habent quidem linguae orientales multiplicem vsum, praecipuus tamen in eo consistit, quod ex earum cum ebraea collatione radices huius deperditae iterum restitui, veraeque & genuina vocum quarundam eo rectius determinari significatio queat. Eoque cum primis comparata sunt lexica harmonica, vt VAL. SCHINDLERI *lexicon pentaglotton*, IO. HENR. HOTTINGERI *lexicon harmonicum heptaglotton*, EDM. CASTELLI *lexicon heptaglotton &c.* Non tantum autem in lin-

guae ebraeae illustratione, aut scripturae sacrae interpretatione; sed & in historia ecclesiastica, linguae orientales vsum suum habent. IO. HENR. HOTTINGERS, in *smegmate orientali* generatim quidem de *linguarum orientalium in rebus sacris usu* agit, speciatim tamen *lib. I. c. VIII. p. 202. seqq.* *usum linguarum orientalium in theologia historica* ostendit, quamquam in historia veteris testamenti subsistat. Id vero vel inde liquet, quod plurima linguis orientalibus consignata existent scripta, quae historiae ecclesiasticae illustrandae egregie inferuiunt. Spectat huc *catalogus librorum chaldaeorum*, auctore HEBED IESV conscriptus, quem in linguam latinam transtulit, & notis illustrauit ABRAH. ECHELLENSIS. Arabicorum quorundam, syriacorumque, huc spectantium, notitiam suppeditat IO. HENR. HOTTINGERS, in *promptuario, seu bibliotheca orientali*, c. II. & III. Immo & canones quosdam conciliorum in linguam arabicam translatos, constat. IO. Aegyptii *prooemia & paraphrasin arabicam in quatuor priorum generalium conciliorum canones* exhibet cum versione latina GVIL. BEVEREGIVS, in *synodico, seu pandectis canonum ecclesiae graecae, tom. I.* Nihil nunc dicam de liturgiis ecclesiarum orientalium. Harum equidem collectionem EVS. RENAUDOTVS nobis dedit, Parisiis 1716 duobus tomis in 4; sed ita, vt versionem tantum latinam exhiberet. Quod qua fide fecerit, a viris istarum linguarum peritis ostendi posset, si modo copia earum in linguis originalibus iis fieret. Qui ea, quae huc vsque diximus, considerauerit, non dubitabit, insignem linguarum orientalium esse utilitatem. Sed non omnibus tamen adire licet Corinthum. Quisque ergo, quid ingenii vires, studiorumque, quem sibi constitutum habet, finis, permittant, considerare debet.

§. VII. Linguarum, latinae cumprimis atque graecae, itemque antiquitatum, quae ex veterum lectione hauritur, adcuratio cognitio, peritiaque adeo, veteres scriptores recte intelligendi, *litterarum humaniorum* nomine venire solet, itemque *philologiae*, quae & cumprimis ad linguam & antiquitates ebraeas sese extendit. Huic ergo studiorum generi quodnam statuendum sit pretium, ex dictis diiudicare licet.

* Vocem *humanitatis* iam a veteribus Romanis de litterarum studiis usurpata, constat. Ita namque CICERO: *Omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quasi cognatione quadam inter se continentur.* Et iterum: *patiamini de studiis humanitatis & litterarum paullo me loqui liberius.* Itemque paucis interiectis: *Nam primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet; se ad scribendum studium contulit &c. in orat. pro Archia poeta, c. l. II. III. p. m. 256. 257.* Ex instituto hoc nos docet A. GELLIVS: *Qui verba latina fecerunt, quique his probe vsi sunt, humanitatem non id esse voluerunt, quod vulgus existimat, quodque a Graecis παιδευσις dicitur, & significat dexteritatem quamdam benevolentiamque erga omnes homines promiscuam; sed humanitatem appellauerunt id propemodum, quod Graeci παιδεία vocant, nos eruditionem institutionemque in bonas artes dicimus; quas qui sinceriter cupiunt adpetuntque, hi sunt vel maxime humanissimi.* Huius enim scientiae cura & disciplina ex vniuersis animantibus uni homini data est; idcircoque *humanitas* appellata est; *not. atticar. lib. XIII. c. XVI. p. m. 318. 319.* Comprehenderant autem veteres hocce nomine linguae graecae; cui maximum pretium statuebant, ipsius quoque latinae studium, artem porro grammaticam, rhetoricam, & poësin, immo & ipsam historiam, antiquitatumque cognitionem. Atque haecce studia etiam *liberalia*, itemque *artes liberales ingenuasque*, & simili ratio-

ratione adpellabant. Loca CICERONIS & OVIDII, in quibus *artes ingenuae*, hoc est, quae hominem ingenuum decent, commemorantur, indicat THO. CRENIVS, ad Guil. Budaei lib. de studio *litterar.* recte instituendo, p. 7. in methodis eius, an. 1696 editis. SENECAE effatum, de *studii liberalibus*, supra iam ad c. l. recitauimus: vnde simul patet, humanitatis voce ea ferre studia designata, quae & *ἐκτετακται* nomine veniebant. CICERO tamen aliquando eadem in latiori ambitu uti videtur, ut ipsam simul philosophiam designet. Interdum eorum, quae ad litteras humaniores spectant, notitia *philologiae* nomine etiam comprehenditur, quamquam & huius vocis, si vsum spectes, diuersae sint significationes. Ad linguarum tamen, sine quibus eruditio sibi non constat, quales hodie sunt latina, graeca, ebraea, adcuratorem cumprimis refertur cognitionem, siue generatim eas consideret, siue speciatim ea tradat, quae ad grammaticam, rhetoricam, philologiam stricte sic dictam, & artem criticam pertinent; vnde nonnulli philologiam iterum in *generalem* & *specialem* dispefcere solent. Per *philologiam* autem *stricte sic vocatam*, quae tum a grammatica rhetoricaque, tum ab arte critica differt, scientiam linguarum solidam, quae tum in earum puritatem tum veram ac genuinam vocum significationem, inquit, intelligunt. Si vsum, qui hodie frequentatur, spectes, *philologiae* voce, quidquid ad linguarum cognitionem adcuratorem pertinet, indicatur; cum *litterae* contra *humaniores* speciatim ad graecam pariter, ac latinam linguam referantur, ut tamen

(simil)

simul omnia ea, quae ad veteres auctores recte intelligendos requiruntur, connotent, hinc & historicarum, & antiquitatum, grammaticae, rhetoricae, atque criticae notitiam, poësin denique & eloquentiam, ambitu suo includant. Si quis, aliter hisce vocibus utendum, censet, is, eiusmodi hoc esse, sciat, super quo cum nemine nobis sit contendendum. Lucem vero copiosiore hic dabitur; qui generatim de philologia aut litteris humanioribus commentati sunt; quos inter locum praecipuum tenent GER. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione*, l. b. II. qui ex instituto de philologia agit tom. III. operum, p. 32. seqq. HENR. IVL. SCHEVELIVS, in *statu Mercatorum*, part. I. ubi tribus capitibus, de *sine philologiae subiecto*, seu materia, & mediis, disserit, p. 13. seqq. GVIL. BVDAEVS, *libris duobus de philologia*, a THO. CRENIO, in *methodis*, an. 1696 editis; IO. CLERICVS, *silvarum philologicarum Aeschinis Socraticae dialogis*, ab eo euulgatis; adiectarum, lib. I. c. I. ubi ex instituto de litteris humanioribus praecipit, & multa recte monet, cum primis illud: *meliores ex lectione veterum fieri oportere; quod nisi fiat, litteras infamari; philosophiae, praesertim dialecticae & moralis cognitionem aliquam, immo & nonnullarum artium nobiliorum peritiam; litterarum studio esse coniungendam &c.* Lucem quoque aliquam & hic dabit IO. WOWERIVS, cuius *polymathiam* supra iam commendauimus. Iungenda his denique IO. GE. WALCHII *historia linguae Latinae*, in cuius quippe prolegomenis, de *genuina philologiae indole* verba fecit, simulque eidem distribens *philosophicam de litteris humanioribus* subiecit.

Insignem ex hisce studiis theologiae cultores capere vtilitatem posse, si modo caute & sobrie in iis versentur; ex iis, quae huc vsque disputauimus, longe est manifestissimum. Vnde &, vt hisce litteris suum

BYD. SIAGOGÆ.

decus, suisque constet honos, optandum merito. Quod an hodie vbique fiat, nonnulli dubitant; immo passim querelas quorundam hominum doctissimorum, lugubres voces, de interitu hisce litteris imminente, proximeque instante summa barbarie, audire licet. Quas paucis expendere, non abs re, nec ab hoc loco prorsus alienum erit. Non vero hodie demum, aut nudius tertius, eiusmodi vocibus orbis eruditus personare coepit. Quin potius, iam suo tempore MATVRINVM SIMONIVM libellum, de *litteris pereuntibus*, scripsisse, constat, quem IO. HERM. ABELSWICH; praefatione, eodem tendente, munitum, & adnotationibus illustratum, Wittebergae an. 1716 recudi curauit. Nostra vero aetate IO. CLERICVS de *caussis pereuntium litterarum elegantiarum* commentationem parrhasianorum tom. I. inseruit, quam ex gallicano sermone in latinum transtulit vir clarissimus IO. HENR. KROMAYERVS. In eodem hocce argumento ingenij periclitari vires voluit IO. CHRISTOPH. COLERVS, in *diff. de praesenti rei litterariae statu*, quam analitici suis ad BVRC. GOTTH. STRAVIT introducit. ad notitiam rei litterariae subiunxit. Nec errauero, si huc retulerim dissertationem de *caussis iacturae rei litterariae*, a FRID. BOLTZIO, Regiomontano. Borussio, conscriptam, & in academia Wittebergensi, praefide IO. GVIL. BERGERO, conflictui publico expositam. Saltem plurima, quae huc faciunt, in ea attinguntur. Comprimis vir summus, & vt in aliis, ita vel maxime in iis, quae ab humanitate nomen trahunt, litteris, versatissimus, PET. DAN. HVETIVS, nobis hic commemorandus est, qui in *Huetianis*, an. 1723 gallicano sermone editis, primo statim loco, de *bonarum litterarum interitu*, disserit, seque vidisse, ait, *quo pacto floruerint, & mortuae sint, seque iis esse superstitem*, p. 3. Huc & comparatum est, quod.

R

quod *num. VIII. p. 20. seqq.* contendit, viros doctos, qui saeculo decimo quinto, & circa initium decimi sexti vixerint, multis nominibus praeferebimus esse iis, qui nostra aetate viuunt. Neque is ego sum, qui prorsus abnuere velim, non eodem vbique hasce litteras esse loco, quo olim fuerunt. Quin potius diserte hoc professus sum, in *oratione de bonarum litterarum decremento nostra aetate non temere metuendo*, quam Huldburghusae recitavi, cum ibidem gymnasium illustre, a serenissimis principibus ERNESTO, & ERN. FRIDERICO conditum, sollempni ritu consecraretur. Id tantum moneri soleo, & in ipsa ista oratione monui, ab istis, qui eiusmodi querelas fundunt, partim in eo peccari, quod ea, quae dicunt, nimis exaggerent, partim, quod veras gentinasque calamitatis istius causas aut dissimulent, aut non perspectas habeant, hinc & longe alias fingant. Prius quidem ex eo constat, quod de litteris humanioribus ita saepe loquantur, ac si omnis iis absolueretur eruditio, philosophia contra, theologia, ceteraeque scientiae & artes, nullo prorsus habendae sint loco. Immo & nimis arctis limitibus subinde humaniorum litterarum circulum circumscribunt, cum historiam ab ea excludant, ad graecae latinaeque linguae cognitionem omnia referentes. Hinc, cum negare nequeant, praestantissimos nostra aetate existisse, & adhuc existere, viros, quorum industria philosophia; speciatim physica, doctrinaeque moralis, mathesis porro, historiae ecclesiasticae, civilis, litterariae ad summum fere perducta sit fastigium, ignorantiaeque & stultitiae, quae olim in hisce omnibus regnabat, sit profligata; de barbarie tamen nobis imminente lugubres fundere voces non desinant; perinde, ac si omnes istae scientiae, ac artes, non dignae sint, quae eruditionis nomine veniant. Scire potius viri isti praestantissimi debebant, in hisce, quae ipsam rerum sci-

entiam nobis pandunt, disciplinis eruditionem proprie contineri, cum, quae ab humanitate nomen sortitae sunt, litterae, viam tantum ad eruditionem veram solidaeque nobis muniant; laudandae profecto idcirco & maximopere commendandae, non tamen ultra, quam par est, euehendae. Modum porro in declarationibus suis non seruant homines queruli, dum nostri saeculi sterilitatem infelicitatemque ita accusant, ac si prorsus damnentur reicianturque ac fastidiantur litterae humaniores, nec vllibi fere quisquam reperitur, qui iustum illis pretium statuat; cum tamen hinc inde in Anglia, Gallia, Belgio, Germania nostra viri existent eruditissimi, graecaeque ac latinae linguae peritissimi, qui pulcherrimis ingenii sui monumentis dudum effecerunt, vt posterius intelleturi, quam iniusta sit ista saeculi nostri accusatio. Esto; non adeo magnus sit illorum numerus, nec tamen adeo exiguus, vt metuendum sit, litteras hasce propediem prorsus extinctum iri. Ad causas quod attinet, cur, litteras hasce, vilipendi, nonnulli putant; non omnes quidem, quas adferunt, prorsus contemnendas, existimo. Variae sunt, nec vnus generis. Mihi praecipua esse videtur, quod plerique, qui apud nos ad litterarum studia accedunt, vilioris conditionis sint homines, qui, cum ad panem lucrandum litteris incumbant, eam sibi ingrediendam viam, censent, per quam proxime, & sine ambagibus, ad finem exoptatum perducique queant. Cumque iis plerumque cum paupertate colluctandum sit; nec diu admodum in scholis & academis subsistere, nec libros, ad hasce litteras, scilicet tractandas necessarios, sibi comparare possunt. Magnam porro scholarum esse corruptionem, haud inuitus largior, eamque & in eo conspici, quod in iis adolescentes ad philosophiam, sublimioresque scientias ducantur, quos humanioribus litteris recte imbueret

non vnde oia longe

longe satius foret. Sed & principes, re-
rumque dominos, in excitandis; fouendis;
alendisque hifce litteris suo non semper
satisfacere mûneri, non inficiatus fuero.
Haud raro tamen ipfmet iftarum littera-
rum magiftri fuis quam maxime nocent
rebus, dum eos ftudijs fuis adiungunt mo-
res, qui non poffunt non ipfos, & etiam,
quas tractant, litteras; omnium contemptum
exponere. Videas enim quosdam rebus
frivolis, ac minutis inhaerere, alios omni-
no fuper ijs cum alijs contendere ac alter-
cari; videas eosdem conditionis atrociffimis
fe inuicem profcindere, alios faftu quo-
dam paedagogico ita fe efferre, vt rifum
excitant fapientioribus; alios aliud quid
designare, quo omnem virtutis, ac fapient-
iae laudem amittant. Ita ergo fi fe ge-
runt, quid mîrûm fi Maecenates tandem
defint, qui iftarum litterarum fufcipiant
patrocinium? Poffent his & plura addi
fed diutius ijs immorari non licet. Non-
nullas ex veris calamitatibus iftius caufis rei
de detexit TO. CLERICVS, loco antea
citato; qui Bonif. filius philologus, quas
AESCHINIS *de Allogia*, a fe editis, adiunxit;
lib. I. c. I. hoc argumentum tractat, fa-
ftumque illorum; qui humanitatis ftudia
reliquis litteris omnibus ita praefecerunt, vt
has magno fupercilio contemnunt, per-
stringit. *Vile, inquit, eft reipublicae, im-*
mo & neceffarium, effe, qui eas litteras do-

ceant, eosque lautis honorarijs excitari, ut
alacrius iuuentutem inftruant, viamque ad
intelligendam antiquitatem graecam ac ro-
manam oftendant, & fcripta veterum illu-
ftrent, reculantque; prout fert animus, aut
prout utilitas ftudioforum pofulat. Ae-
quum etiam, laudem meritosos propter eas
conferui, & pro laboribus fîmami & exifti-
mationem fibi comparare. Verum propter
ea non ita homines infanire pâr eff, ut alijs
omnia prae litteris humanioribus, contem-
nant, iurifconfultosque, philofophos & theo-
logos, qui fcientias, quas proficiunt, dili-
gentius excolunt, quam alias, quafi viliora
ingenia habeant. Tum vero alios omnes in
fe confurgere cogunt, & paedagogicum fu-
percilium exprobrare. Ac fane paedagogi
eff, res fpernere; dum verba coluntur; cu-
rare, ut teneantur lingua; morinae, ritus
& mores obfoleti, opiniones dudum expo-
fuae, hiftoriae quae ad nos nihil pertinent,
dum de rebus ipfis, etiam maximi momenti,
ratiocinari nequit, dum perire lingua fua
pri nescit, dum confuetudines moresque ci-
uitatis fuae, populorumque vicinorum igno-
rat, dum opinionum, quae nunc vigent, eff
imperitus, nec recentiores hiftorias melius
novit. Nemo enim, quin haec longe maio-
ris fînt momenti, & quibus cetera omnia
fubferuiant oportet, dubitauit, l. c. cap.
144.

§. VIII. Latinae porro graecaeque, & omnis antiquitatis, cognitio,
cum ex fcriptoribus gentilibus praecipue, ceu ex genuinis fontibus, hauri-
enda fit; horum quidem ad huncce finem lectionem neceffariam effe, nemo
dubitabit. Caute tamen fimul in ijs verfandum, res ipfa docet, ne fenfim
& placita, & mores ethnicorum adfumamus, illorumque nobis ita placeant
fcriptae, vt sacrae difplicere incipiant litterae.

* Cum gentiliura fcripta, fi incaute
in ijs versemur, non minus damnûm, quam
commodum, adferre queant; mirum non
eff, diuerfas femp virorum, verae reli-
gioni addictorum, de ijs fuffe fententias.
Inter ipfos Iudaeos iam olim, qui patrii

moris tenaciores erant, a litteris, & philo-
fophia Graecorum, adeoque & a lectione
librorum gentiliura, plane adhorrebant.
In tractatu *mifchoico fothab, c. IX. num.*
XIV. refertur, orto bello Titi, cautum effe,
ne quis filium in graecanicis erudiret. In

gemaris autem ad *hunc locum* additur, iam eo tempore, quo Ilyrcanus & Aristobulus bellum inter se gerebant, hanc pronuntiarum fuisse sententiam: *maledictus esto, quisquis filium suum sapientiam graecanicam edocet*. Conferenda, quae fufius hac de re dixi in *hiflor. ecclef. vet. testam. tom. II. per. II. fect. VII. ad §. XVII. p. 1189. feqq.* Ad christianos si tranſeamus, lectionem ethnicorum ſcriptorum probabant, defendebant, commendabant TERTVL- LIANVS, de *idololatria*, c. X. ORIGENES, *philocal. c. XIII.* & apud EVSEBIUM, *hiflor. ecclef. lib. VI. c. XVIII. XIX. GREGORIUS* Nazianzenus, *orat. XX. HIERONYMVS, epist. LXXXIV. ad Magnum oratorem*, alique, magno numero laudati IO. BAPT. COTELERIO, loco deinceps citando. In constitutionibus contra apostolicis diferte ſancitum legimus: τὸν ἰδιωτὴν βιβλίον πλῆρον κατὰ τὴν γὰρ οὐ καὶ ἀλλοτρίαις λέγει; ἢ ἰδίαις; ἢ συνδοχαστικαῖς, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν τῆς πίστεως τοῦ διακονοῦ; τὴν γὰρ οὐ καὶ λαὸν καὶ τὴν οὐκ τὴν δὴ, ἢ αὐτὰ καὶ τὰ ἰδιωτὰ διδάσκει; Ab omnibus gentilium libris abſtine. Quid enim tibi cum alienis ſermonibus, vel legibus, vel falſis prophetis, quae quidem & homines leues auertunt a fide? Quid etenim tibi deest in lege Dei, ut ad illas gentium fabulas adpellas animum? lib. I. c. VI. Et huic ſententiae iudem nonnullos veteris eccleſiae doctores ſuffragatos, quem iam laudauimus IO. BAPT. COTELERIVS docet, in *notis ad conſtitut. apoſt. l. c. p. 204. HIERONYMI* quoque hic vulgo commemorari exemplum ſolet, coram tribunali diuino, ob adſiduam Ciceronis lectionem, vapulantis. Non tamen deſunt, qui illud pro fabula habent. Certe Hieronymus ipſe non ſatis ſibi conſtare videtur, cum mox ſomnium dicat, quod alibi ſomnium fuiſſe, negat. Id iam a me obſeruatum in *diſſertat. de cultura ingenii, c. III. §. VIII.* Mediam autem viam, quae & hic tutiſſima, ingrediuntur alii, quae

genda quidem ethnicorum ſcripta, ſed caute, contendunt, & ut vtilia tantum, nobisque profutura, inde capiamus. Ita, ut alios taceam; CLEMENS Alexandrinus, *lib. V. Stromatum p. 733. edit. IO. POTTERI.* Spectat huc quoque eiusdem locus de philoſophia graecanica, *lib. I. Stromat. p. 377. quem ad §. I. huius capituli iam recitauimus.* Cum primis hac de re legendus BASILIUS magnus, cuius quippe exſtat homilia, ad *adoſcentes*, *εὐαγγε- λιστὰς καὶ φιλοſοφους λέγων* quomodo ex gentili- um ſcriptis vtilitatem capere debeant, *tom. I. operum p. 491. feqq.* Multa etiam recte & egregie hac de re monet AVGVSTINVS, de *doctrina chriſtiana, lib. II. c. XL. p. m. 82. feqq.* Plura patrum loca adfert CHRIST. KORTHOLTVS, in *paganis obſtreſſatore, lib. I. c. XI. p. 171. feqq.* Recentiori aetate exſtiterunt anabaptiſtae, quorum nonnulli eo vsque progreſſi ſunt, ut omnes omni- no libros, praeter biblia, abrogatos & abo- letos voluerint, ut IO. SLEIDANVS auctor eſt, de *ſtat. relig. & imper. lib. X. p. 153.* Nec deſuerunt deinceps alii, qui iniquiorem animum erga ſcriptores eth- nicos oſtenderent, quod & HENR. ERNSTIVM, in libro, quem *εὐφραδὴς* inferi- piſit, conſilio vtique non malo, non pro- ſus tamen probando, feciſſe, conſtat, quem ideo reſellere adgreſſus eſt GVL- MECIOVIVS, ab altero extremo non adeo procul remotus, in *Hermathene, ſeu de reſta inſtitutione iuuentutis ſcholaeſticae, cum primis tract. II. c. VI. p. 262. feqq.* Singu- lari vtique hic opus eſſe circumſpectione, negari nequit, cum facile contingat, ut, qui ethnicorum ſcriptis toti veluti immerguntur, ethnicum plane, alienumque a religione chriſtiana, inde referant ani- mum. Magnorum virorum, eorum praecipue, qui circa initium ſaeculi decimi ſexti, in Italia, in graecis latinisque litte- ris reſtituendis, elaborabant, hoc teſtan- tur exempla; notaque ſatis ſunt, quae

de impiis vocibus moribusque ARETINI, POGGII, POLITIANI, REMBI, BONAMICI, aliorumque, passim commemorantur. Ipse hac de re subinde conqueritur DESID. ERASMVVS Roterodamensis, & Ciceronianos istos, vti tum vocabantur, in Italia id agere, ait, *vt pro christiani reddamur pagani.* Et animaduerto, inquit porro, *iuuencs aliquot, quos nobis remittit Italia, praecipue Roma, nonnihil adflatos hoc veneno; epistol. lib. XXIX. ep. XXI.* Quae cum ita sint, primum quidem magno studio id agendum, vt illos gentilium libros, qui obsoeana, turpia, & prauos adfectus irritare apta, continent, prorsus fugiamus; quod & supra iam monuimus, cum exponeremus, quanam libri legendi sint. Ad reliquos quod attinet, qui talia tractant, quae sine periculo legi possunt; animo tamen satis purgato firmoque ad eos accedendum; nec

ita iis inhaerendum, quin sapientissime mentem reuocemus ad meliora, & per scripturae sacrae diligentem tractationem abstergamus, quidquid forte impuritatis nobis adhaeserit, aut tepidos languidosque in vero Numinis cultu nos reddere queat. Copiosius iam hunc in modum haec exposui in *disserat. de cultura ingenii, c. III. §. VIII. IX.* Plura etiam dabunt CLAVD. ESPENCAEVS, de *profectu ex gentilium librorum lectione percipiendo*; itemque IO. MICH. DILHERVS, in *disputatione philologica, de vsu lectionis scriptorum saecularium & antiquitatis, quem in altiori etiam litteraturae praestant*, quae *tomo primo disputationum eius academiarum exstat num. VIII. p. 100. seqq.* itemque THOMAS CRENIVS, in *notis ad Leonardum Aretinum de studiis & litteris in methodis eius, anno 1692 editis, p. 458 seqq.*

§. IX. Ad auctores veteres recte intelligendos plurimum confert *ars critica*, quippe quae multa tradit, quae illorum interpretationi inferuiunt, loca corrupta restituit, veras lectiones a falsis discernere docet, & scripta genuina auctoribus, quibus debentur, restituit. Cumque in ipso codice sacro non minus, quam scriptoribus ecclesiasticis, si sobrie tractetur, haud contemnendus eius vsus sit; theologiae cultorem eius minime ignarum esse decet, vt tamen vitia criticorum, ipsi arti minime imputanda, summo studio fugiat.

* Per *artem criticam* eam philologiae (voce latius sumpta) partem intelligimus, quae loca veterum scriptorum corrupta emendat, & auctores spurios a genuinis discernere docet. Limites eius extendere paullisper videtur IOAN. CLEERICVS, quando, per illam, *artem* denotari, dicit, intelligendorum veterum scriptorum, *sive numeris adstricta, sive soluta oratione videntium, & dignoscendi, quanam eorum genuina scripta sint, quae spuria.* Tres itaque ipsius iudicio *ars critica* complectitur partes: primo *monita & consilia atinentia ad ordinem, quo legendi veteres, vt linguae potissimum latina,*

graeca & ebraica addisci commode queant; resque Latinorum, Graecorum & Ebraeorum cognosci; secundo, canones, de interpretatione verborum ac loquutionum; tertio, praecepta de iudicio, quod de antiquorum scriptorum libris & locis tam genuinis quam spuris, ferre oportet art. crit. part. I. praefat. §§. I. & II. p. 1. s. Vterius adhuc progreditur CHRISTOPH. AVG. HEYMANVS, critici esse docens 1) *naturam suae omnium linguarum generatim, sive certae cuiuspiam linguae, contemplari;* 2) *originem & natales inuestigare suae vocabulorum suae adagiorum;* 3) *metodum linguae addiscendae praescribere apertissimam facillimam.*

manique; iv) regulas tradere interpretandi verba phrasisque obscuriores; v) interpretari fabulis poetarum, item aenigmata; vi) iudicium ferre de stilo cuiusque virtutibus & viriis; vii) discrimina stili ostendere ratione aetatum; viii) indicare stilium certas sc̄ctas, deque eius vsu ferre sententiam; ix) designare characterem stili cuiusque auctoris; x) ex hisce stili characteribus de libri aetate & auctore, vrbisomque sinceritate indicare; xi) iudicium ferre de recta pronuntiatione linguae latinae, graecae, & hebraicae; xii) orthographiam monstrare, eamque solidis superstruere fundamentis; in commentatione de arte critica, quae in paucis eius criticis exstat, §. v. p. g. seqq. Ex quibus forte nonnulla ita comparata sunt, vt cum arte critica sint coniuncta, vel in eo, qui criticus audire cupit, adesse debeant; an vero ad ipsam artem criticam spectent? adhuc dubitari potest. Originem artis criticae eleganter exponit PHIL. IAC. MAUVSSACVS. Cum enim obseruasset, quod & alias notum est, *neglectum* olim grammaticae partem fuisse, eamque circa tria versari, obseure scilicet dictorum explicationem, bonorum & sanorum iudicium, & verorum germanorumque ab adulterinis distinctionem; vltimam partem eadem originem dedisse, adfirmat. Antequam enim, ita pergit, corruptae fuissent librorum inscriptions, & spurii monstrosique foetus pro legitimis & germanis supponi coepissent, vix in vsu criticae fuisse, satis compertum est. Atqui certissimum puto, ante tempora regum Alexandriae & Pergami nullum opus falso inscriptum fuisse; immo ipsorum tempore eiusmodi viguisse corrumpendorum & immutatorum librorum libidinem, ob quatuor, quas inter illos erat, commendorum librorum. Qui enim libros, ad instruenda regum istorum bibliothecae, vndiqueque ferebant, cum viderent, antiquorum scriptorum praecipue volumina maiori pretio venire, & contra aurum carae esse; saepissime epigraphas volumi-

num corrumpébant; ita, ut si nomen recens esset ille auctor, quem comparauerant sibi, mutata epigraphæ statim pro vetere & antiquo venderent. Quibusdam hinc interiectis, *βιβλιοπλάτων* auaritiam, & spem maioris lucri, primam criticæ originem dedisse, concludit, quam statim magni viri ARISTOPHANES, ERATOSTHENES, APOLLODORVS CVMÆVS amplexunt; ex quibus APOLLODORVS primus critici nomen ambiuerit, quod tamen aliunde ERATOSTHENE adserant; in *differtat. critica*, de Harpocrate, eiusque scriptis, subiecta lexico Harpocratonis p. m. 397. vbi & alia, ad fata & historiam artis criticæ spectantia, inuenire licet. Paullo aliter de criticæ artis origine disserit PHILCAROLL De Iudæorum enim masorethiis cum verba fecisset, de quibus & nos suo loco plura dicemus, ad Graecos transiens, eos, VT HOMERI consulerent poemata, iisque sitim ingenii sui, tamquam puro & liquido fonte, rigarent, ARISTARCHVM communi suffragio censorem creasse, narrat, *ὡς ἱβηζοῖτα τὰ παλαιότατα*, qui genuina a supposititiis vindicaret, vt nullus in posterum versculus pro Homérico agnosceretur, nisi quem ARISTARCHVS, iugulatis adulterinis omnibus, probasset; præter ARISTARCHVM autem, alios adhuc in hac arte præstantes laudari, VT CRATETEM, ARISTOPHANEM, NICANDRVM, CALLIMACHVM, APOLLONIVM RHODIVM, CHRYSIPPVM, reliquos; in *diff. de criticis*, animaduersionibus eiusdem GELLII nosse atticas præmissa, p. 8. Verum facile isti docti inter se conciliari possunt, cum posterior de prima artis criticæ origine non loquatur, nec de ea illius parte, quæ genuinos auctores a spuris discernit, sed potius de ea, quæ ipsum textum integrum, peregrina quævis ab eo removendo, conservare studet. Plurimos inter Graecos fuisse, qui criticæ huic arti, grammaticæque

орс.

operam nauauerint, constat, & ex dictis etiam haud difficulter colligitur. Ab his, cum aliis scientiis, doctrinaeque humanioris partibus, ars critica ad Romanos transiit, apud quos M. VARRO, NIGIDIVS FIGVLVS, SISENNA, NICIAS, NICANOR, VALER. PROBVVS, ASCONIVS, A. GELLIVS, alique magnum ex ea nominis decus consequuti sunt. Quenam inter Iudaeos pariter ac christianos artis criticae olim fuerint fata, alibi edisseremus. Vergente ad occasum imperio occidentali, magnaue, per gentium barbararum ineurSIONES, sequuta caligine; criticae artis nulla dignitas fuit, nullus vsus. Monachorum tamen, antiquos codices describentium, industriae plurimos veterum debemus libros, ceu seruatis e naufragio tabulas. Cum noua litterarum lux in Italia primum, tum & in aliis orbis christiani partibus, oriretur, linguae primum, graeca & latina, excoli coeperunt, simulque in lucem profertur veterum monumenta, quibus omnis sapientiae diuinæ & humanae thesaurus concluderetur. Id vero sine criticae artis peritia fieri non poterat, cum codices quam plurimi temporis diuturnitate vitati, aut illorum, qui eos descripserant, incuria ac negligentia corrupti ac deprauati essent. Huius itaque laude ANGELVS POLITIANVS, LAVR. VALLA, alique, floruerunt, qui inter litterarum restauratores primum sibi vindicant locum, quorumue labori & diligentiae imputamus merito, quod praestantissimos veterum libros maximam partem integros teneamus. Recensere omnes, qui in hac arte excelluerunt, nostrum non est; laudat praecipuos CASP. SCIOPIVS, in *consultatione de scholarum & studiorum ratione*, in *methodis* THO. CRENIL, an. 1692 editis, c. XXII. p. 31. Principum haud dubie inter eos locum tenent IO. IVST. SCALIGER, HADR. TURNEBVS, M. ANT. MURETVS, CLAVD. SALMASIVS, ISA.

CASAVBONVS, IAC. GRONOVIVS, IO. GE. GRAEVIVS. De vtilitate & necessitate artis criticae, non est, quod multa faciamus verba. Agnoscunt eam, quotquot recte de litteris iudicare didicerunt. Sine ea enim in magnis adhuc versaremur tenebris; sine ea nec graecae, nec latinae, nec ebraeae linguae, sibi constat cultura; sine ea veteres auctores non intelligere, nec mentem eorum, nisi loca corruptate situantur, recte adsequi possemus; sine ea antiquitatis omnis aut nulla, aut incerta admodum esset cognitio; sine ea nesciremus, a quonam aliquid scriptum sit auctore, semperque dubitandum, an, quae huic vel illi tribuimus, reuera eius sint. Copiosius haec omnia, & reliqua eiusdem generis, edisserunt, qui artem criticam commendant, eiusque vtilitatem ostendunt, PHIL. IAC. MAYSSACVS, in *diff. criticae* antea laudata, de *Harpocrati*one eiusque scriptis, p. 397. seqq. PHILIPPVS CAROLI, in *differtatione de criticis*, qui & exemplis variis eius necessitatem euincit, p. 14. seqq. IO. CLERICVS, *art. crit. part. I. praefat. sect. III. p. 8. seqq.* Iungenda &, quae ipsemet dixi in *diff. de cultura ingenii*, c. I. §. XVIII. PET. DAN. HVETIVS, hodie tantam criticae artis necessitatem non esse, existimat, quam olim fuit, cum praestantissimos auctores typis iam exscriptos habeamus, in *Huetianis*, num. XXIII. p. 65. Sed, cum non omnes eiusdem generis sint editiones, multaeque supersint, quae criticam manum desiderant; inutili, aut minus necessariam hodie esse criticam artem, non dixerim. Non tantum autem viri docti quam plurimi artem hanc, emendando, corrigendoque, & interpretando veteres auctores, spuriosque a genuinis discernendo, exercuerunt; sed exstiterunt etiam, qui de principis regulisque huius artis fuerunt solliciti, quos perspectos cognitosque habere plurimum nostra refert. Atque huc illi comparati sunt, qui ex instituto

Instituto de arte critica commentati sunt, vt CASP. SCIOPIVS, de *arte critica*, FRANC. ROBORELLVS, in *disputat. de arte, siue ratione corrigendi antiquorum libros*, tom. II. *thesauri crit.* p. 14. 28. & qui perspicuitate, ordine, selectu, omnes superat, IO. CLERICVS, in *arte critica*, Amstelodami 1697 primum edita, in qua tamen quaedam, theologis non probanda, admiscet. Neutiquam autem hic praetermittendus vir eruditissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, quippe qui *parergis suis criticis*, Ienae 1712 editis, dissertationem elegantissimam lectione dignissimam, de *arte critica & speciatim de arte therapeutica*, praemisit. Nec, in spexisse poenitebit quemquam, quae DAN. MACHELIVS de arte critica, paucis quidem, sed perspicue & luculenter, discessit in *introduc.* ad *historiam litterariam de praecipuis bibliothecis Parisiensibus &c.* part. II. c. III. p. 166. seqq. De HONORII de S. MARIA *considerationibus super regulis & vsu artis criticae*, gallicana lingua scriptis, cum praecipue ad scriptores ecclesiasticos spectent, in sequentibus dicemus, cum de theologia patristica nobis verba facienda erunt.

*** Quae de vsu artis criticae in scripturae sacrae pariter ac scriptorum ecclesiasticorum interpretatione ac diiudicatione hic fuisse admodum dici possent, in sequentibus ex Instituto pertractabimus, siquidem haec rectius partim ad theologiam exegeticam, partim ad theologiam patristicam referuntur.

*** Vt praestantissimarum optimarumque rerum; ita & artis criticae grauissimus est abusus. Subinde enim ad minuitas, immo ineptias, artis huius magistri delabuntur, & in iis omne vitae tempus consumunt. Saepe etiam coniecturis suis nimis indulgendo, corruptum, auctores, quos emendare volunt, caliginemque & tenebras iis obfundunt, quos illustrare debebant. In ritibus autem & insti-

tutis veterum edisserendis ita versantur, vt inutilia ab vtilibus, quaeque seire nostra parum refert, ab iis, quae momentum trahunt, non discernant. Ne dicam, quod mores quandoque huic studiorum generi adiungant, a quibus viros sapientes longe alienos esse oportebat. Hinc litigia ista criticorum, & altercationes de rebus minutissimis, cum conuiciis insuper & contumeliis coniunctae, quibus dum se iniucem proscindunt, & sibi ipsis, & litteris, quas profitentur, contemptum conciliant. Iam olim inter criticos eiusmodi homines extitisse, qui magno conatu nihil agerent, SENECA nos docet. *Quatuor*, inquit, *millia librorum* Dydimus grammaticus scripsit, miser, si tam multa supernuacua legisset. In his libris de patria Homeri quaeritur, in his de Aeneae matre vera; in his libidinose Anacreon, an ebriosior vixerit; in his, an Sappho publica fuerit; & alia, quae erant dediscenda, si scires; ep. LXXXVIII. p. m. 392. Ineptos porro istos criticos perstrinxit in Menippo suo IVST. LIPSIVS; in quos etiam acriter insurgunt IO. BARCLAVS; in *Euphormione*, part. I. p. 95. GABRIEL NAYDAEVS, in *syntagmate de studio liberali*, c. XIX. in *methodis THOMAE CRENII*, an. 1692 editis, p. 622, 623. Nonnulla quoque, huc spectantia, monet ROL. MARESIUS, lib. I. ep. XLVI. De vanis criticorum super rebus non magni momenti concertationibus ANDR. SALERNITANVS, patritius Cremonensis, egit in libello, quem *bellum grammaticale* inscripsit, an. 1581 primum edito, in quo sub praelii vel certaminis schemate criticos infectatur & exagitat. Commemorat eundem, summamque simul exhibet GE. PASCIVS, de *inuentis nou-antiquis*, c. II. §. XXI. qui & ipsemet plura eiusdem generis adfert. Ex instituto vero bella haecce criticorum descripsit IO. GE. WALCHIVS, in *commentatione de nugis & bellis grammaticorum*, quae in *miscellaneis Lipsiensibus*

bus exstat, *tom. I. num. V. p. 42. seqq.* Iungenda his IO. LAYR. MOSHEMI oratio elegantissima, *de eo, quod nimium est in studiis linguarum & criticis*, quae in *observationum eius sacrarum & historico-criticarum libro primo*, Amstelodami an. 1721 edito, legitur, *p. 397. seqq.* Nec praeter-

§. X. Cum litterarum, quae ab humanitate nomen retulerant, vsus non in eo tantum consistat, vt auctores, qui ad veram solidamque eruditionem viam nobis pandunt, intelligere recteque interpretari, sed vt ipsimet mentis nostrae cogitationes apte & concinne, lingua recepta exprimere queamus; eo minus hoc negligendum, quo maiora inde tum ad nos ipsos, tum ad alios redundare possunt commoda.

* Veteres sub *humaniorum litterarum* nomine grammaticam etiam, itemque rhetoricam & poësin comprehendisse, antea ad §. VII. obseruauimus. Vnde patet, non minus ad alios auctores intelligendos, quam ad sermonem nostrum formandum, vt eo mentis nostrae cogitata apte, & eleganter exprimere possimus, eas fuisse comparatas. Certe comparatas esse oportebat. Cum enim humanioribus litteris iuvenes imbuantur, vt per eas ad veram solidamque eruditionem iis via muniat; hac non nobis tantum, sed & aliis prodesse debemus. Hoc autem fieri commode nequit, nisi perspicue, & pro re nata, eleganter, quae excogitauimus, cum aliis communicare queamus. Perinde autem est, quacumque hoc fiat lingua, modo illi, ad quos verba facimus, eam intelligant. Si cum eruditis nobis res sit, aut de rebus loquamur, quas scire eruditorum tantum intereat; lingua latina, eaque pura, quantum fieri potest, & emendata, vitendum esse, supra iam demonstrauimus. Sed, si ad eos verba facienda, qui linguam latinam non intelligunt; vernaculae vsus merito praefertur. Iam, cum pastoribus ecclesiae saepissime verba, tum publice, tum priuatim, ad populum, hominesque rudes facienda sint; eos non earum modo, quas haecenus commemorauimus, lingua-

rum, sed & germanicae nostrae vel maxime peritos esse debere, res ipsa loquitur. Supra nam plerorumque, in germanica lingua excolenda, negligentiam merito nobis exponunt viri docti; & vel Gallorum nobis incutere ruborem exemplum debebat, ad quorum imitandos mores alias tam proni sumus; quippe qui in lingua sua perpolienda & excolenda omne studium, omnemque diligentiam ponunt. Theologiae cultoribus linguae germanicae culturam iam suo tempore vehementer commendauit

ABR. CALOVIUS, in *paedia theologica, sect. II. art. I. c. I. can. I. p. 84. seqq.* & merito quidem. Nec sine ratione hunc in finem scriptorum LUTHERI, cum primis versionis eius germanicae scripturae sacrae, lectionem laudauit; vt ipse in qua puritas linguae nostrae, concinnitas, perspicuitasque summa, omnium iudicio, deprehendatur. Nec desunt alia theologorum nostrorum scripta, quae velut in exemplum proponi possint. Ad historiam indolemque linguae germanicae introspectiendam, plurimum facit DAN. GE. MORHOFII libellus: *Unterricht von der deutschen Sprache und Poësie* dictus; cui & reliqui iungendi, quos IO. GE. WALCHIVS laudat in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, I. II. c. III. §. XXXII. seq.* vbi & subsidia, quorū in lingua germanica excolenda vsus aliquis esse potest, indicat.

§. XI. Huc nimirum *grammatica* quodammodo, & *rhetorica*, cum primis vero & *oratoria* spectat. Illa recte nos loqui docet; ista figurate, a proprie dictis, distinguere; haec autem rebus ipsis verba ita attemperare, vt distincte, perspicue, & vbi res id postulat, ornate, ad finem, quem in oratione nobis proposuimus, obtinendum, cuncta eloquamur.

* Grammaticae hic mentionem facimus, prout ad sermonem recte formandum aliquid confert; prout autem linguae cuidam intelligendae, auctoribusque, quos legimus, interpretandis, inseruit, ad praecedentem tractationem spectat. Hinc &, qui latinarum, graecarum, ebraicarum, grammaticarum notitiam tradunt, iam suis loci indicauimus. Generatim de grammatica eiusque origine & historia, diuisione, quo vsque cum arte critica conueniat, aut ab ea discrepet, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ex mente veterum differit IO. WOWERIVS, de *polymathia* c. VIII. p. 70. & GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione*, lib. II. siue de *philologia*, c. IV. tom. III. oper. p. 39. seqq. Multa quoque, quae huc spectant, attingit PHIL. IAC. MAVSSACVS, in *dissertatione critica*, supra iam laudata, de *Harpocratone* eiusque scriptis.

Ad *rhetoricam* quod attinet, sunt nonnulli, qui eam cum *oratoria* vnam eandemque faciunt, cum alii contra discrimen aliquod inter vtramque constituent. Et hos quidem si sequi velis, *rhetorica* dici poterit, quae de tropis & figuris, quibus sermone ornatus aliquis conciliari potest, praecipit; cum *oratoria* contra de rerum ipsarum, de quibus loquendum est, argumentorumque, probantium, amplificantium, illustrantium, inuentione, aptaque & concinna dispositione sit sollicita. Hoc pacto, si dicendum quod res est, *rhetoricae* itidem maior in interpretatione, quam eloquentia, vñs erit; cum inde discamus, quo nomine quilibet tropus, quae libetue figura adpellitur. Vñs enim ipse *troporum & figurarum*, quae *distinctionis*

vocari solent, partim ab ipsa linguae cuiusque indole & consuetudine loquendi, partim a vi & saecunditate imaginationis pendet; *figurae* autem *sententiarum* ab ipsis praecipue adfectibus proueniunt. Hinc & quotidie videas, homines tropis & figuris vti, qui numquam de iis cogitarunt, aut omnino, quid tropus, quidue figura sit? nesciunt. Estque generatim de eloquentia obseruandum, in ea plurimum naturam ipsam valere, adeo, vt, si haec conatibus non respondeat, praecepta & regulae parum efficiant. Immo fuerunt, qui naturae hic omnia tribuerent; quod & SEXTVS EMPIRICVS fecit, qui id inde probat, quod praestantissimi existerint oratores, qui numquam artem rhetoricam didicerunt. Εὐδαιμονία δὲ γὰρ ἡμῶν, inquit, καὶ κατὰ τὴν φύσιν ῥητορικὴν μὴ μετασχόντων ῥητορικῆς; οὐ καὶ κατὰ διὰ μέτρον περιλήψαντες. κατὰ φύσιν γὰρ αὐτὴ, ἐκλογιστὴς ἄριστος γινώσκουσα τὴν ψυχὴν αὐτῆς τὸν τε ἄλλον περιλήψαντες. Contingit autem, satis recte fungi munere oratoris eum, qui numquam didicit artem rhetoricam, sicut accepimus de Demade. Nam cum esset remex, constat eum optimum fuisse oratorem, & cum eo alios plurimos; adu. mathematicos siue disciplinarum professores, lib. II. p. 291. edit. IO. ALB. FABRICII. Eandem sententiam sequitur ROLANDVS MARESVS, *epistol. philolog. lib. II. c. LI.* Verum, etsi natura vtramque sere hic faciat paginam; ideo tamen artem seu institutionem, cum exercitatione coniunctam, minime contemnendam, censeo. Immo, si haec ad naturam accedat, tum demum eximium quid, & longe praestantissimum inde efflorescere, necesse est.

Ad *originem itaque artis oratoriae* quod attinet, iam antiquissimis temporibus exstitisse viros, eloquentiae laude florentes, constat. Cum tamen ea naturae munere illis obtingere potuerit, & exercitatione; iam tum fuisse, qui praecepta aut regulas eloquentiae darent, inde colliginequit. Certe in Mose, aliisque prophetis & scriptoribus *Hebraeo*, veteris testamenti, talia occurrunt, quae, eos insigni eloquentia praeditos fuisse, inde dubitare non sinunt. Magistris autem eos vsos, qui rhetoricam aut oratoriam artem eos docuerint, nemo, puto, temerè dixerit. Apud Graecos iam antiquissimis temporibus eloquentiae studium floruisse, inde nonnulli euincunt, quod HOMERVS ipse non tantum exemplum eius dederit, sed & quosdam ex heroibus suis ob eloquentiam laudauerit. Ita ipse CICERO: *Iam temporibus Troicis tantum laudes in dicendo Iyssi non tribuisset Homerus, & Nestori (quorum alterum vim habere voluit, alterum suauitatem) nisi iam tum bonos esset eloquentiae; neque ipse poeta hic tam idem ornatus in dicendo, ac plane orator fuisset; in Bruto, c. X.* Lubens fateor, iam tum dignitatem quamdam ac honorem fuisse eloquentiae; nec imperitum eius fuisse HOMERVM; institutioni autem ac. arti potius, quam naturae eam tribuendam esse, nondum inde euincitur. Postquam tamen Graeci vtilitatem eloquentiae intellexerunt, mox exstitisse inter eos, qui de praeceptis & regulis eius cogitarent, non est, quod dubitemus. Accedebat, quod in ciuitatibus illis Graeciae, in quibus summa rerum penes populum erat, eloquentiae maximus vsus esset; siquidem, qui ad imperium aliquod adspirabant, aut magnam saltem sibi comparare volebant auctoritatem, eloquentiae vi flectendo, impellendoque populi animos, eundem in suas pertrahere partes, & sic quiduis facile impetrabant. Quae rerum istarum

conditio vt magnum eloquentiae studio incrementum dedit; ita simul effecit, vt quae vix orta erat, statim corrumpetur. Praeterquam enim, quod isti oratores, quid verum, quid falsum, quid iustum, quid iniustum, parum curarent; in argumentis etiam non tam sanae rationis iudicium, quam, quid populo placere, eiusque de mulcere aures posset, specebant. Ex hoc numero erant, qui circa tempora belli Peloponesiaci florebant, LEONTI, GORGII, THRASIMACH, CHALCEDONIVS, PROTAGOR, ABDERITES, PRODIC, CHIVS, HIPPIAS ELEVS, alique, qui, docere se, profitebantur, quemadmodum causa inferior dicendo fieri superior posset. His SOCRATES se opponebat, contra sophistas (hoc enim nomine eiusmodi homines veniebant) subinde acriter disputans; quod &, ex mente sententiaeque SOCRATIS, PLATO fecit in *Gorgia, Hippia, Protogora, & Euthydemo*; quemadmodum & ARISTOTELES de eorum argumentis libros duos conscripsit. Quidquid autem aut SOCRATES, aut PLATO, aut alii dicerent, semper tamen exstiterunt eiusmodi eloquentiae corruptores ac sophistae, qui, omni veritatis cura posthabita, lucri gloriaeque cupiditati linguam suam inferuire voluerunt. Nec alium in orationibus suis sibi constitutum habebant finem, quam *seducere*, eoque etiam omnes suas exercitationes voluerunt esse comparatas. Discrimen inter veram eloquentiam, & falsam sophistarum egregie ostendit LVCIANVS, in oratione: *rhetorum praeceptor*, dicta tom. II. p. 308. seqq. Legenda vero etiam viri clarissimi GERIC. KRIEGER elegans dissertatio, de *sophistarum eloquentia*. A Graecis ad Romanos pestis ista eloquentiae transiit, tumque maxime se exseruit, cum litterarum studia apud eos ad interitum vergere inciperent. Nec tamen, tum apud Graecos tum apud Romanos, defuerunt viri cordati & sapientes, qui masculae & genuinae eloquentiae

§. XI. Huc nimirum *grammatica* quodammodo, & *rhetorica*, cum primis vobis & *oratoria* spectat. Illa recte nos loqui docet; ista figurate, a proprie dictis, distinguere; hæc autem rebus ipsis verba ita attemperare, vt distincte, perspicue, & vbi res id postulat, ornate, ad finem, quem in oratione nobis proposuimus, obtinendum, cuncta eloquiamur.

* Grammaticæ hic mentionem facimus, prout ad sermonem recte formandum aliquid confert; prout autem linguæ cuidam intelligendæ, auctoribusque, quos legimus, interpretandis, inseruit, ad præcedentem tractationem spectat. Hinc & qui latinarum, graecarum, ebraicarum, grammaticarum notitiam tradunt, iam suis loci indicauimus. Generatim de grammatica eiusque origine & historia, diuisione, quo vsque cum arte critica conueniat, aut ab ea discrepet, & quæ reliqua sunt eiusdem generis, ex mente veterum disserit IO. WOWERIVS, de *polymathia* c. V. III. p. 70. & GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione*, lib. II. siue de *philologia*, c. IV. tom. III. oper. p. 39. seqq. Multa quoque, quæ huc spectant, attingit PHIL. IAC. MAVSSACVS, in *dissertatione critica*, supra iam laudata, de *Harpocrate* eiusque scriptis.

Ad *rhetoricam* quod attinet, sunt nonnulli, qui eam cum *oratoria* vnam eandemque faciunt, cum alii contra discrimen aliquod inter vtramque constituent. Et hos quidem si sequi velis, *rhetorica* dici poterit, quæ de tropis & figuris, quibus sermo ornatus aliquis conciliari potest, præcipit; cum *oratoria* contra de rebus ipsarum, de quibus loquendum est, argumentorumque, probantium, amplificantium, illustrantium, inuentione, aptaque & concinna dispositione sit sollicita. Hoc pacto, si dicendum quod res est, *rhetoricæ* itidem maior in interpretatione, quam eloquentia, vsus erit; cum inde discamus, quo nomine quilibet tropus, quælibet figura adpellitur. Vsus enim ipse *proporum & figurarum*, quæ distinctionis

vocari solent, partim ab ipsa linguæ cuiusque indole & consuetudine loquendi, partim a vi & fecunditate imaginationis pendet; figuræ autem *sententiarum* ab ipsis præcipue adiectibus proueniunt. Hinc & quotidie videas, homines tropis & figuris vti, qui numquam de iis cogitarunt, aut omnino, quid tropus, quidue figura sit? nesciunt. Estque generatim de eloquentia obseruandum, in ea plurimum naturam ipsam valere, adeo, vt, si hæc conariis non respondeat, præcepta & regulæ parum efficiant. Immo fuerunt, qui naturæ hic omnia tribuerent; quod & SEXTVS EMPIRICVS fecit, qui id inde probat, quod præstantissimi existerint oratores, qui numquam artem *rhetoricam* didicerunt. Εὐδοκῆτος δὲ γὰρ ἰουαννῆς, inquit, κατὰ τὴν τοῦ σοφιστοῦ μὴ μετασχόντος σοφιστικῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀφ' οὐρανόθεν προεληλυθῆσαν, κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλοιοῦνται ἅπλοτος γινώσκοντες τὴν φύσιν, καὶ οὐ τὴν φύσιν ἄλλοι κατασκευάζουσιν. Contingit autem, satis recte fungi munere oratoris eum, qui numquam didicit artem *rhetoricam*, sicut accepimus de Demade. Nam cum esset remex, constat eum optimum fuisse oratorem, & cum eo alios plurimos; adu. mathematicos siue disciplinarum professores, lib. II. p. 291. edit. IO. ALB. FABRICII. Eandem sententiam sequitur ROLANDVS MARESVS, *epistol. philolog. lib. II. c. LI.* Verum, etsi natura vtramque fere hic faciat paginam; ideo tamen artem seu institutionem, cum exercitatione coniunctam, minime contemnendam, censeo. Immo, si hæc ad naturam accedat, tum demum eximium quid, & longe præstantissimum inde efflorescere, necesse est.

Ad *originem itaque artis oratoriae* quod attinet, iam antiquissimis temporibus existisse viros, eloquentiae laude florentes, constat. Cum tamen ea naturae munere illis obtingere potuerit, & exercitatione; iam tum fuisse, qui praecepta aut regulas eloquentiae darent, inde colliginequit. Certe in Mose, aliisque prophetis & scriptoribus *deuter. 32.* veteris testamenti, talia occurrunt, quae, eos insigni eloquentia praeditos fuisse, nos dubitare non sinunt. Magistris autem eos vsos, qui rhetoricam aut oratoriam artem eos docuerint, nemo, puto, temere dixerit. Apud Graecos iam antiquissimis temporibus eloquentiae studium floruisse, inde nonnulli euincunt, quod HOMERVS ipso non tantum exemplum eius dederit, sed & quosdam ex heroibus suis ob eloquentiam laudauerit. Ita ipse CICERO: *Iam temporibus Troicis tantum laudis in dicendo Phrysi non tribuisset Homerus, & Nestori (quorum alterum vim habere poluit, alterum suauitatem) nisi iam tum bonos esset eloquentiae; neque ipse poeta hic tam idem ornatus in dicendo, ac plane orator fuisset; in Bruto, c. X.* Lubens fateor, iam tum dignitatem quamdam, ac honorem fuisse eloquentiae; nec imperitum eius fuisse HOMERVM; institutioni autem ac arti potius, quam naturae eam tribuendam esse, nondum inde euincitur. Postquam tamen Graeci vtilitatem eloquentiae intellexerunt, mox existisse inter eos, qui de praeceptis & regulis eius cogitarent, non est, quod dubitemus. Accedebat, quod in ciuitatibus illis Graeciae, in quibus summa rerum penes populum erat, eloquentiae maximus vsus esset; siquidem, qui ad imperium aliquod adspirabant, aut magnam saltem sibi comparare volebant auctoritatem, eloquentiae vi flectendo, impellendoque populi animos, eundem in suas pertrahabant partes, & sic quiduis facile impetrabant. Quae rerum illarum

conditio vt magnum eloquentiae studio incrementum dedit; ita simul effecit, vt quae vix orta erat, statim corrumperetur. Praeterquam enim, quod isti oratores, quid verum, quid falsum, quid iustum, quid iniustum, parum curarent; in argumentis etiam non tam sanae rationis iudicium, quam, quod populo placere, eiusque demulcere aures posset, ipebant. Ex hoc numero erant, qui circa tempora belli Peloponensiaci florebant, LEONT. GORGIAS, THRASIMACH. CHALCEDONIVS, PROTAGOR. ABDERITES, PRODIC. CHIVS, HIPPIAS ELEVS, alique, qui, docere se, profitebantur, quemadmodum causa inferior dicendo fieri superior posset. His SOCRATES se opponebat, contra sophistas (hoc enim nomine eiusmodi homines veniebant) subinde acriter disputans; quod &, ex mente sententiaeque SOCRATIS, PLATO fecit in *Gorgia, Hippia, Protagora, & Euthydemo*; quemadmodum & ARISTOTELIS de eorum argumentis libros duos conscripsit. Quidquid autem aut SOCRATES, aut PLATO, aut alii dicerent, semper tamen existerunt eiusmodi eloquentiae corruptores ac sophistae, qui, omni veritatis cura posthabita, lucri gloriaeque cupiditati linguam suam inferuire voluerunt. Nec alium in orationibus suis sibi constitutum habebant finem, quam *re ad id, ut*, eoque etiam omnes suas exercitationes voluerunt esse comparatas. Discrimen inter veram eloquentiam, & falsam sophistarum egregie ostendit LVCIANVS, in oratione: *rhetorum praeceptor*, dicta *tom. II. p. 308. seqq.* Legenda vero etiam viri clarissimi G. NIC. KRIEKG elegans dissertatio, de *sophistarum eloquentia*. A Graecis ad Romanos pestis ista eloquentiae transfuit, tumque maxime se exseruit, cum litterarum studia apud eos ad interitum vergere inciperent. Nec tamen, tum apud Graecos tum apud Romanos, defuerunt viri cordati & sapientes, qui masculae & genuinae eloquen-

eloquentiae laude florent, quos ipse CICERO commemorat, in *Bruto*, seu de clarioratoribus libro, & QVINTILIANVS, in *stitut. orator. lib. X. c. 1.*

Ve in artis formam praecepta eloquentiae redigerentur, id Graecis debemus, quos, vt in aliis, ita etiam hac in re, imitati sunt Romani. Primus EMPEDOCLES artem dicendi inuenisse, primus GORGIA'S docuisse, primus CORAX, & TETIAS scripsisse, perhibentur; conferatur GER. IO. VOSSIVS, de *retoricae natura & constitutione, c. IX. tom. III. operum, p. 331. seqq.* Alii tamen aliter hac de re sentiunt. Quidquid eius sit, magnus deinceps inter Graecos illorum existit numerus, qui eloquentiae praecepta dederunt. Atque inter hosce primo loco ipsum PLATONEM commemorat GIBERTVS, dans le ingemens de seauans sur les auteurs qui ont traité de la rhetorique, tom. I. p. 1. seqq. Et in duobus sane dialogis, *Gorgia* atque *Phaedro*, multa de rhetorica PLATO disputat; sed ita, vt in illo aliorum sententiam refellat, in hoc suam exponat. Obseruatum id iam est QVINTILIANO, qui simul recte docet, non aliam PLATONI eloquentiam probari, quam, quae cum virtute & honestate sit coniuncta. Platoni, inquit, non rhetoricam videri malam, sed eam veram nisi iusto & bono non contingere. Adhuc autem, ita pergit, in *Phaedro* manifestius facit hanc artem consummari circa subtilitatem quoque scientiam non posse; cui opinioni nos quoque accedimus. Alii alter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderunt, laudem scripsissent? quae certe sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, inuectus est &c. Et iterum: Doctores quoque eius artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricam a iustitia separarent, & veris credibilia praeferebant; nam id quoque dicit in *Phaedro*; in *stitut. orator. lib. II. c. XV. p. m. 117. 118. edit. VL-*

RICI OBRECHTI. PLATONEM sequutus est ARISTOTELES, de quo CICERO memoriae prodidit, quod omnium rhetorum, qui illum praecesserunt, scripta in compendium miserit. *Ac veteres quidem*, inquit, *scriptores artis, usque a principe illo ac inuentore Tisia repetitos, vnum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, ac enodata & vgeniter exposuit, ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi praestitit, vt nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat; sed omnes, qui, quod illi praecipiant, velint intelligere, ad hunc quasi ad quemdam multo commodiorem explicatorem conuertantur de inuent. lib. I. c. VI.* Sed hocce quidem Stagiritae opus temporum iniuria perit. Exstant vero eius libri rhetoricorum, quibus praecipuum inter omnes; qui de rhetorica commentati sunt, locum magno consensu viri docti tribuunt; nec quidquam aut perfectius, aut consummatius, iis scribi potuisse, existimant. Laudant vtrique eos & illi, qui ceteroquin non adeo aequo in Aristotelem sunt animo; certe pro rege vel principe philosophorum agnoscere nolunt. Legenda viri clarissimi IAC. BYRCKARDI *dissertatio de Aristotelis librorum de rhetorica usu ac praeslantia, & summo per 2000 annos, in his aestimandis eruditorum consensu, quam elementis rhetoricae Aristotelis, ab Andrea Godofredo Amnone excerptis, editisque Coburgi 1715 praemisit.* Inter commentatores rhetoricorum librorum Aristotelis CHRISTOPH. SCHRADERVS reliquis omnibus dubium palmam reddidit. Fuerunt deinceps & alii inter Graecos, qui in tradendis eloquentiae regulis, variisque scriptis rhetoricis, ingenium & diligentiam suam demonstrarunt, vt ANAXIMENES LAMPACENVS, quippe quem auctorem rhetoricorum ad Alexandrum viri docti consent, DIONYS. HALICARNAS-

SENSIS.

SENSIS, LVCIANVS, HERMOGENES, ARISTIDES, ALEXANDER rhetor, APHTHONIVS, DIONYS, LONGINVS, DEMETRIVS, siue Phalereus, vt nonnulli putant, siue alius; de quibus conferendus GERH. IO. VOSSIVS, de *natura & constitutione rhetoricae* c. IX. p. 331. seqq. &c, qui fusius de singulis agit, argumentaque librorum, quos scripserunt, refert, GIBERTVS, in libro; antea iam laudato, quo *iudicia eruditorum de auctoribus, qui de rhetorica scripserunt*, exhibet, tom. I. p. 84. seqq. Quibus addenda, quae in *bibliotheca graeca* de singulis diligenter differit IO. ALB. FABRICIVS.

Apud Romanos initio studium rhetorices omnino prohibitum fuit, eo, quod putarent, hostes non verbis, sed armis vinci; tandem difficulter receptum. Mirum itaque non est, quod libertini primum fuerint, qui rhetoricam docuerunt; ex quibus iterum L. PLOTIVS GALLVS hoc fecisse dicitur, Cicerone etiamnum puero. Refert hoc ipse CICERO, & ex eo QVINTILIANVS, *instit. orator. lib. II. c. IV.* Successerunt ei deinceps alii, sed omnes generis libertini, vsque ad BLANDIVM, siue BLANDIVM, qui, cum eques Romanus esset, rhetoricamque doceret, primus huic dignitatem singularem, ac pretium apud Romanos conciliauit. Primus autem, qui apud eosdem de arte rhetorica quaedam scripsit, M. CATO CENSORIVS fuit; quem deinceps sequuti sunt alii. Sed omnium gloriam obscurauit M. TVLL. CICERO, qui, vt ipsemet orator fuit praestantissimus, ita de arte haec plurima quoque scripsit, egregia prorsus, lectuque dignissima. Huc namque spectant libri eius duo de *inventione*, qui soli tulerunt aetatem ex libris quatuor, quos fecerat adolescens, de *arte rhetorica*, qui adeo & rectius libri *rhetorice* vocantur, prout & ita a QVINTILIANO nominantur, *instit. orator. lib. II. c. XV.* alibique; *dialogi tres de oratore*

ad Q. fratrem; Brutus, siue de claris oratoribus liber; orator, siue de optimo genere dicendi ad M. Brutum; topica ad C. Trebatium iureconsultum; de partitione oratoria dialogus; de optimo genere oratorum. De libris autem quatuor rhetoricorum ad Herennium viri docti adhuc disputant, adfirmantibus aliis, eos CICERONI tribuendos esse, aliis abnuentibus, quorum rationes etiam potiores esse videntur. Alter a CICERONE locus inter Romanos debetur M. FABIO QVINTILIANO, qui, si non pari sermonis cum TVLLIO elegantia, certe plenius copiosiusque de hac arte scripsit, in libris duodecim de *institutione oratoria*, quibus reliquis omnibus dubiam palmam reddidit. Accuratissime in iis futurum oratorem instruit, nihil eorum praetermittens, quae cum & scire & agere decet, qui perfectae eloquentiae decus consequi cupit. Cum primis maxime per mihi placet, quod nunquam non id agat, vt demonstret, non posse aliquem verum oratorem esse, nisi idem virtutis ac honestatis sit studiosus. Recte vtique, atque praeclare. Cum enim, vt idem porro egregie docet, oratoris sit, ea tantum suadere ac defendere, quae vera, honesta, iusta sint; nunquam huncce finem obtinebit, nisi auditores credant, ipsum serio hoc dicere, atque virtutis, honestatis, ac iustitiae cultorem esse strenuum. Eumque in finem ab ipsa puerorum educatione inchoat, atque pulcherrime ostendit, quo pacto ea debeat esse comparata, vt viri boni atque honesti euadant, quippe qui soli ad veram eloquentiam sint idonei. Quae profecto ostendunt, QVINTILIANVM, quantumvis ethnicum, longe rectius de eloquentia sensisse, quam plurimos christianorum, etiam eorum, qui omnino de eloquentia sacra praecipunt. Non sine ratione itaque B. MART. LUTHERVS noster eum reliquis omnibus praefert. Quintilianus, inquit, vnus est, qui optimos reddit

reddit adolescentes, immo viros. Hunc unum rogo ante omnia ne derelinquas. Et iterum: Ego prorsus Quintilianum fere omnibus auctoribus praefero, qui simul & instituit, simulque eloquentiam monstrat, id est, verbo & re docet quam felicissime; in epistola ad Georgium Spalatinum, quae in supplemento epistolarum Lurberi, amee ditto, exstat, p. 8. Institutionibus oratoriis QVINTILIANI addendus adhuc dialogus eius de causis corruptae eloquentiae, dignus itidem, qui ab omnibus legatur. Huncce, C. CORN. TACITO vulgo adscriptum, QVINTILIANO vindicauit, notisque selectissimis illustratum edidit, vir eruditissimus CHRISTOPH. AVG. HEYMANVS, Goettingae 1719, 8. De QVINTILIANO pariter ac CICERONE plura dabunt IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. lat. lib. I. c. VIII. & lib. II. c. XV.* & GIBERTVS, in libro antea laudato, *tom. I. p. 279. seqq. & rom. II. p. 1. seqq.* vbi & reliquis ex Romanis, qui de rhetorica commentati sunt, VERVILIVM LVPM, AQVILAM ROMANVM, IVLIVM RVFFINIVM &c. ordine commemorat, & more suo summam omnium istorum librorum exhibet. Iunctim hosce rhetores edidit FRANC. PITHOEVS, Parisiis an. 1599, 4. quos & recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. lat. lib. IV. c. VIII. p. 798. seqq.* Iungatur his & GER. IO. VOSSIYS, de *natura & constitut. rhetor. c. XIII. p. m. 340. seqq.* vbi de origine rhetoricae apud Romanos, & praecipuis eius scriptoribus, diffinit.

Ab ethnicis mihi nunc transeundum esset ad christianos. Hos enim, postquam in ethnicorum locum, in vtroque imperio, orientali & occidentali, successerunt, vt reliquarum artium & scientiarum, ita & rhetoricae sibi vindicasse possessionem, notum est. Sed, cum de his alibi nobis agere constitutum sit, nunc nihil addimus. Conferre interim, & expendere iuuabit, quae de veterum ecclesiae patrum eloquen-

tia differit IO. CLERICVS, *art. crit. part. II. sect. I. c. XVI. p. 486. seqq.* vbi historiam rhetoricae exhibet. Id nimirum maximo opere illi displicet, quod, ad exemplum ethnicorum, stilo figurato plus quam decet, indulserint. Cum crederent, inquit, quae in rebus humanis hyperbolica forent & nimis, ea verum ad religionem pertinencium momentum & maiestatem vix satis exprimere, consuetudinem contraxerunt, perpetua quadam declamatione vtendi; adeo, vt raro ad se redeant, & simpliciter id, quod voluit, exprimant. Qua in re vir doctissimus ne utiquam ratione destituit. Nec enim negandum, eloquentiam patrum turgidam, erroribus prauisque opinionibus occasionem dedisse. Caute tamen hic incedendum, ne quae de fidei mysteriis recte tradunt, inter inania vanae eloquentiae verba referantur. Sed hac de re in sequentibus plura. Cum deinceps, exorta barbarie, densa nox & atra caligo orbi incumberet; verae eloquentiae studium, tenebris hisce consepultum, prorsus ignorabatur. Et, si qui etiam in istud se dare voluissent, nihil tamen aliud, quam meras proferre potuissent ineptias. Refuscitatis autem Dei munere graecis latinisque litteris, & vita veluti quadam veteribus scriptoribus restituta; magno mox exstiterunt numero, qui & rhetoricam artem noua quadam luce perfunderent; vt FRANC. ROBERTVS, PHIL. MELANCHTHON, IO. STVRMIVS, MELCH. IVNIUS, aliquequam plurimi. Hos omnes recensere nostri non sibi instituit ratio. Fecit id diligenter DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. literar. lib. V. l. c. I. p. 238. seqq.* vbi simul veteres commemorat; itemque, quem aliquoties iam laudauimus, GIBERTVS, *l. c. tom. 2. p. 136. seqq. & tom. III. per integrum.* In tanto autem illorum, qui recentiori aetate de arte rhetorica praeceperunt, numero, praecipuam, omnium fere eruditorum consensu, laudem retulit GERH. IO. VOSSIYS, non tantum ob librum

brum, de *natura & constitutione rhetoricae*, sed vel maxime ob *institutiones oratorias*, opus admodum luculentum, & ex quo reliqui fere omnes, qui post eum campum huncce ingressi sunt, sapuerunt. Exstat, aequae ac prius, de *natura & constitutione rhetoricae*, tomo tertio operum eius iunctim editorum, DAN. GE. MORHOEVS id vocat *opus*, mira diligentia concinnatum, & quod, in veterum rhetorum lectione illum longe fuisse versatissimum, demonstrat; quos etiam, ita pergit, nisi habuisset antesignanos, vix adeo feliciter in hocce argumento versatus fuisset. Laudat porro BVCHNERI, lib. de commutata ratione dicendi, p. 444. iudicium: *Vosso neminem temere post Aristotelem, orandi artem vberius & adcuratius tradidisti*; l. c. p. 251. Ex illis, qui gallicano idiomate de eloquentia praeceperunt, RENATVS RAPINVS, in *considerationibus super eloquentiam*, tom. II. operum, p. 23. seqq. de sacra pariter ac profana eloquentia talia monuisse mihi videtur, quae minime sunt contemnenda. Rationi quoque rectae prorsus sunt consentanea, quae de *vera & falsa eloquentia* obseruauit IO. CLERICVS, *parrhasian.* tom. I. p. 72. seqq. Cumprimis vero lectu digna, quae eleganter, & magno cum iudicio, inculcat SAM. WERENFELSIVS, in dissertatione, de *meteoris orationis*, quae inter *dissert.* eius, duobus voluminibus, Amstelodami, anno 1716 iunctim editas, tom. I. p. 271. seqq. exstat. In ea enim, dum id, quod reuera in oratione sublimis est, male adfectata orationis sublimitate, discernit; varia simul illorum, qui eloquentiae laudem sibi ipsi vindicant, vitia notat, eaque euitare docet. Non omnia quoque, quae veteres de eloquentia tradiderunt, probanda, aut caeco impetu amplectenda esse, nonnulli monuerunt. Nec in ea, quae hodie obtinet, eloquentiae ratione, omnia locum inueniunt, quae veteribus fuisse laudata. Locis dialecticis quantum olim datum sit, ne-

minem fugit. At per hos, aut eorum potius abusus, eloquentiam veram corruptam, demonstrauit vir doctissimus NIC. HIERON. GVDLINGIVS, tom. I. *observation.* Hallens. obseru. XV. II. p. 231. seqq. Multa alia eiusdem generis obseruauit IO. GEORG. WALCHIVS, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit*. lib. II. c. II. §. XV. seqq. p. 85. seqq. Mihi illi praecipue hic peccare videntur, qui per nimias ambages iuuenes ad eloquentiam ducunt. Nisi enim me omnia fallunt, praecipua, quae ad eloquentiam comparandam faciunt, momenta huc redeunt: vt primum linguam istam, qua aliquando in orationibus vti volumus, quaecumque demum sit, accurate teneamus, vt ea proprie, perspicue, & si opus sit, eleganter ac ornate animi nostri cogitata exprimere valeamus; deinde, vt earum artium ac disciplinarum, quae argumenta orationis suppeditant, haud sumus rudes; porro, vt naturae ductum ita sequamur, vt eundem simul per prudentiae regulas temperemus; & denique, vt non alium finem, quam veritatis propagationem, & cum aliis communicationem, constitutum nobis habeamus; ita vero simul in vita moribusque nos geramus, vt alii credere queant, serio huncce finem nobis constitutum esse.

Cum vero, in eloquentia comparanda, imitatio plus valeat, quam regulae; immo haec nihil profint, nisi illa cura exercitatione accedat; oratores ipsos, qui prae ceteris eloquentiae laude flouerunt, cognitos habere oportet, ab iis vt sumamus exemplum, quod sequamur, ad quod nos componamus. Et graecos quidem oratores diligenter recensit GERH. IO. VOSSIUS, de *natura & constitut.* rhetoricae, c. X. seqq. p. m. 333. seqq. itemque DAN. GE. MORHOEVS, *polyhist. litter.* lib. VI. c. II. p. 256. & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec.* lib. II. c. XXVI. alibique. Est viris doctis obseruatum, post amissam

GRE-

Graeciae libertatem, eloquentiam quoque degenerasse; quiae postea vixerunt, cum prioribus non posse comparari. Idem & apud Romanos contigisse, constat. Nimirum, ab iis, qui, seruili iugo oppressi, ad adulationem se toti componunt, macula quaedam, & cum auctoritate coniuncta exipescere nequit eloquentia. De Romanorum oratoribus idem GER. IO. VOSIUS agit, l. c. c. XIV. seqq. & DAN. GE. MORHOFIVS, l. c. lib. IV. c. XI. seqq. vbi scriptores latinos recenset, & in bibliotheca sua latina, IO. ALB. FABRICIVS. Principem haud dubie locum inter Graecos DEMOSTHENES, & inter Romanos tenuit CICERO. Comparat eos inter se hunc in modum M. FABIVS QVINTILIANNVS: Quorum ego virtutes perasque arbitror fuisse similes, consilium, ordinem diuidentis, praeparandi, probandi rationem, omnia denique, quae sunt inuentiois. In eloquendo est aliqua diuersitas: densior ille, (Demosthenes) hic (Cicero) copiosior: ille concludit adstrictius, hic latius: pugnat ille acumine semper, hic frequenter, & pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adici: curae plus in illo, in hoc naturae. Paucis hinc interiectis de CICERONE ita pergit: Cedendum vero in hoc quidem, quod ille (Demosthenes) & prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videatur M. Tullius cum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius omnes ex se ipsi virtutes extulit immortalis ingenii bearrissima ubertate. Non enim pluuias, ut ait Pindarus, aquas colligit, sed vino gurgite exundat, dono quodam providentiae genitus, in quo totas vires suas eloquentiae experiretur. Num quis docere diligenti, monere vehementius potest? Cui tanta vniquam iucunditas adfuit? ut ipsa illa, quae extorquet,

impetrare eum credas, & cum transuersum vi sua iudicem ferat, tamen ille non rapti videatur, sed sequi. Iam in omnibus, quae dicis, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat; nec aduocati studium, sed testis aut iudicis adferat fidem. Tum interim haec omnia, quae vix singula quisquam intensissima cura consequi possit, fluunt ut illaborata; & illa, quae nihil pulchrius audiri est, oratio prae se fert tam felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus est, apud posteros vero id consequutus, ut Cicero iam non hominis, sed eloquentiae nomen habeatur; insit, orator. lib. Xc. l. p. m. 605. 606. edit. VLR. OBRECHT. Haec ideo recitare visum fuit, inde ut intelligeretur, quantus fuerit CICERO. Nec sine ratione censetur inter oratores esse instar omnium; addatur RENATI RAPINI comparatio Demosthenis & Ciceronis, tom. I. operum, p. 1. seqq. Ad recentiores oratores quod attinet, eos itidem diligenter recenset DAN. GE. MORHOFIVS, l. c. lib. VI. c. III. p. 174. seqq. qui & non immerito M. ANT. MURETO primum inter eos concedit locum. Ad veteres namque, immo ipsum CICERONEM, proxime accedit. Habuit cum primis Italia haud paucos, qui magnam eloquentiae laudem consequuti sunt, quos inter OCTAVIAN. FERRARIUS omnium in se conuertit animos, neminique secundus censi debet; adeo singulae magni oratoris virtutes in eo conspirant. Reuixisse autem is nostra aetate videtur in IAC. FACCIOLATO, cuius orationes decem de optimis studiis, hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723. Patauii prodierunt. Non modo academiam Patauinam, sed Italiam vniuersam, is nominis sui splendore illustrat, suoque exemplo demonstrat, nondum eloquentiae laudem gentem Italiam amisisse. Iam & de Germanorum eloquentia, oratoribusque, qui lingua vernacula vsi sunt, aliquid addendum

dum esset; sed, cum his diutius immorari non liceat, legi ea, quae hac de re dici possent, velim apud clarissimum virum GOTSTOLIUM, in der kurzen Anleitung zur

Histoire der Gelarheit, c. IV. §. XPIII. f. 99. p. 181. f. 99. qui & de dialogis ac epistolis talia monet, quae eloquentiae cultoribus proderunt.

§. XII. Vt autem oratoria soluto sermone recte vti docet, ita *ars poetica* ligato. Cuius cum in rebus quoque sacris vsus minime contemnendus sit; optime faciunt, qui ingenium, per naturam ad poësin aptum, industria & exercitatio magis excitant, simul tamen praecipitia, quae hic sese offerunt, caute euitant. Lectio poëtarum, si rite instituat, non tantum hoc nomine suadenda, quod iis, qui exemplis & imitatione proficere cupiunt, multum prodest, sed, quod & alia ratione eruditio theologica inde augeri ac amplificari queat.

* Facultatem, fundendi carmina, eiusque in diuinis laudibus celebrandis, prauis porro hominum adiectibus sedandis, bonis contra excitandis, vsus qui recte considerauerit; non poterit non eam pro insigni quodam Nummius reputare munere. Ongo eius etiam ab ipsa hominum natura recte accessit; cum experientia doceat, in anima hominis quamdam ad harmoniam, metrum, rhythmum esse inclinationem, etsi non eodem apud omnes sese exferat modo. Hinc alios ita per naturam ad poësin aptos videas, vt & sine magistro poëtae praestantissimi euadant, alios ad minimum adfici carminibus, demulceri & delectari. Antiquissimis itaque temporibus vsitatam fuisse poësin, seu existisse, qui carmina & cantica conficerent, non est, quod dubitemus. *Perperam*, inquit PET. LAMBEIVS, Graeci primam poësis inuentionem sibi vindicant; vtpote cum sine dubio vera eius origo inde ab ipsis mundi incunabulis, & primo mortalium Ailano deriuanda sit. Testatur enim hoc, praeter arctissimam animae humanae cum harmonia cognitionem, antiquitas vniuersitatis vniuersitatis; hoc est, artis canendi tibia & cithara, cuius inuentio Genes. IV, 21. attribuitur Iubali, Kaini trinepoti, qui ibi pater appellatur omnium contrectantium citharam, & organum; prodrom. hist.

lib. II. c. III. p. 162. Recte quidem dicit, Graecos poëses inuentionem perpetuam sibi vindicare; nec illud inepte, iam antiquissimis temporibus poësin fuisse vsitatam; sed ad Adamo ipso eius originem deriuandum, istis, quas attulit, rationibus vix cuiquam persuadebit. Iudaeorum traditionem, *psalmum nonagesimum secundum*, vel secundum alios, *nonagesimum primum*, cuius lemma: *cantus cantici in die sabbati*, ab Adamo compositum, ipsemet rectissime ibidem explodit. Antiquitas vero poëses inde quoque constat, quod antiquissimis gentibus in more positum fuerit, heroum suorum laudes carmine celebrare, & alia quoque memoratu digna hac ratione ad posteros transmittere. Legenda, quae hac de re obseruauit ISA. I. AQUELOTVS, in *dissertationibus de existentia Dei*, gallicana lingua scriptis, *diff. I. c. IV. p. 33. f. 99.* Apud Gallos olim noti erant *bardi*, qui heroum gesta carmine celebrabant; de quibus conferenda, quae GER. IO. VOSSIVS obseruat, de *natura & constitutione artis poeticae*, c. III. §. XII. tom. III. operum, p. 11. f. 99. Apud Germanos eundem morem receptum fuisse, ex C. CORNELIO TACITO discimus: Celebrant carminibus antiqui (quod vnum apud illos memoriae & annalium genus est) Tuisonem deum terra editum, & si-

T

Mannum

Mannum, originem gentis condioresque; de moribus Germanor. c. II. Quae verba non de Suecis, vt OLAVS RVDBECKIVS existimavit, sed de Germanis intelligenda esse, DAN. GE. MORHOFIVS probat, in *dem Unterrichts von der teuffchen Sprach und Poesie, c. VI. p. 257.* vbi plura haec de re. Omnium autem luculentissime ex scriptura sacra poëseos antiquitas demonstrari potest; siquidem, iam Moſis aetate cantica confecta fuisse, ex *Exod. XV. & Deut. XXXII.* abunde constat. Et, licet haec prima sint *9. v. 17. 18.* alia tamen, diuinitus non inspirata, iam antea existitisse, non est, quod dubitemus. Atque inde etiam, vt & ex reliquis canticis, in scriptura sacra commemoratis, cum primis ex psalmis Davidis, liquet; poësin in gente ebraea vſitatam fuisse; etsi, quatenam eius ratio fuerit, obſcurum plane sit, atque ambiguum. Ex instituto hic de poëſi Ebraeorum dici posset, sed copiose admodum iam hoc a me factum in *hiflor. ecclef. veter. testam. tom. II. period. II. ſect. III. ad §. XXVI. p. 291. ſeqq.* vbi & auctores reliquos, qui hocce argumentum tractarunt, laudavi, vt, quod hic addi queat, ſuperſit nihil. Sed de origine poëseos plura dabunt IO. STEPH. MENOCHIVS, de *republ. Ebraeor. lib. VII. c. XIII.* POLYDORVS VERGILIUS, de *inuentor. rerum. lib. I. c. VIII. IX. X. IUL. CAES. SCALIGER, poet. lib. I. ANTONIVS ZARA, in anatomia ingenior. ſect. II. membr. III.* alique.

Quantumvis autem ipſius poëseos inuentionem ſibi perperam tribuant Graeci; primos tamen fuiſſe, qui artem poëticam inuenerint, negari nequit. Quod cum ipſimet contenderent, cuiam tamen inuenti huius gloria debeat, inter ſe non conueniunt; conf. GERH. IO. VOSSIUS, de *natur. & conſtitut. artis poet. c. XIII. p. 30. ſeqq.* Celebratur cum primis Phemo-

maque Pythia, ſive ſacerdos Apollinis Delphici, eique inuentio carminis hexametri tribuitur. Id teſtatur STRABO, *lib. IX. geograph. p. 419 add. PET. LAMBECIUS prodrom. hiſt. litter. lib. II. c. III. p. 164.* Nec ſine ratione obſeruatum aliis, ſacrificia, coetusque, & conuentus, qui ſacrificiorum cauſa inſtituebantur, poëſi ſaltem perficiendae, & magis excolendae, occaſionem dediffe; conf. FRID. RAPPOLTVS, *comment. in Horat. p. 198.* Quidquid eius ſit, primus omnium, qui de arte poëtica ſcripſit, ARISTOTELES fuit, qui tanto ingenii acumine, tantaque id fecit felicitate, vt hodie adhuc praecipuus eſſe cenſeatur. Nec primus tantum & praecipuus, ſed, quod gloriam eius auger, vnicus etiam inter Graecos fuit, qui eiusmodi quid ſuſciperet. Eamdem inter Romanos laudem conſequutus eſt Q. HORAT. FLAGCVS, qui, dum de arte poëtica ſcripſit, ſimul poëtam ſe demonſtrauit. In vtroque nihil aliud, quam ordinem, deſiderari poſſe RENATVS RAPINVS exiſtimat, in *conſiderationibus ſuper arte poëtica §. XVII. tom. II. operum, p. 130.* Recentiori aetate longe plurimi fuerunt, qui de arte poëtica praecepta dederunt, quos DAN. GE. MORHOFIVS diligenter reſcenſet, *polyhiſt. litter. lib. VII. c. I. p. 307. ſeqq.* Eminent inter omnes IUL. CAES. SCALIGER, in libris de re poëtica, in quibus non tantum omnia carminum genera, magno ingenii acumine, explicat, ſed poëtas ipſos veteres ac recentiores ſub examen vocat. Nimis tamen rigidum, immo interdum inquam cenſorem cum eſſe, aliis obſeruatum eſt. Nihil forte SCALIGERO concedet GERH. IO. VOSSIUS, cuius non tantum de natura & conſtitutione artis poëticae, ſed & inſtitutionum poëticarum libros tres, immo & de imitatione ſummaria, tum praecipue poëtica librum habemus; qui omnes operum eius ſermo tertio exſtant. Non, puto, plenius, magisque perſpicue, de arte hacce a quoquam di-

ci posse, quam tactum a VOSSIO. Non contemnenda quoque sunt, quæ RENATUS RAPINVS inonnet dans ses reflexions sur la poëtique, tom. II. operum eius, p. 109. seqq. Censorem tamen acrem expertus eleranc. VAVASSOREM, quæ de re vid. MORHOFFVS, polyhist. litter. lib. VII. c. I. p. 312. Cum vero vt in eloquentia, ita & in poësi, imitatio plus valeat, quam præcepta & regulæ; cognita habere decet exempla, in quæ inueamur; & ad quæ nos componamus. I luc vero historia poëtarum est comparata. Atque hic iterum non possum non primo statim loco laudare virum, in omni litterarum genere iumum, GERJO. VOSSIVM, cuius existant de veterum poëtarum temporibus libri duo, qui sunt de poetis graecis & latinis; operum eius tomo tertio. Nec tamen tanta diligentia, quam reliqua auctoris scripta, sunt elaborati, quemadmodum & post eius obitum lucem demum publicam adspexerunt. Iam antea historiam suæ dialogos decem de poetis graecis & latinis scripserat LILIVS GIRALDVVS; quos contra iniquum SCALIGERICENSURAM defendit MORHOFFVS, l. c. c. II. p. 332. PETRVS quoque CRINITVS libros quinque, de poetis latinis reliquit, qui cum eius libri XXV de honesta disciplina, & libris II. poematum, Lugduni prodierunt an. 1543. 8. Nec prætermittenda OLAVI NORRICII, viri doctissimi, dissertatio de poetis, magna quippe diligentia conscripta. IO. PETRILOTICII bibliotheca poëtica non veteres solum, sed recentiores quoque poetas complectitur, ita quidem, vt vitam illorum tantum breuitur, & velut in compendio describat. Pars prima & secunda, Thraciae, Graeciae, Italiae, & Hispaniae, pars tertia Germaniae & Belgii, quarta denique Galliae, Angliae, aliarumque gentium poetas celeberrimos exhibet. Prima & secunda pars an. 1625, tertia 1626, & quarta denique, seu vltima, an. 1628 Francfurti lucem adspexit. Prodierunt & an.

1707 Lugduni Batavorum dissertationes selectae criticae de poetis graecis & latinis &c. quas recensuit ediditque IANVS BERCKELIVS. Idem opus iam an. 1704 ita inscriptum: Iacobi Palmerii a Grentenmsil v. r. o. b. l. o. r. i. q. u. a. suæ pro Luciano apologia, & scribitur Lini Berckelii edita; accedunt similis argumenti nonnulla alia, comparuerat. Nimirum, præter IAC. PALMERII apologiam pro Luciano contra IOS. SCALIGERVM, in hoc opere continentur RENATIRAPINI comparatio Homeri & Virgilii, & gallico latino reddita; BLONDELLI comparatio Pindari & Horatii; IAC. TOLLII poëtarum latinorum cum graecis comparationes. Apud Gallos ADRIAN. BAILLETVS, in iudiciis eruditorum, de principis eruditorum scriptis, & quidem tomo IV. quidquid non modo apud Graecos & Latinos, sed Italos quoque, Gallos, ac Hispanos, ad poëtos historiam pertinet, diligentissime persequutus est. Copiosissime etiam tum de veteribus, tum de recentioribus poetis, verba facit DAN. GE. MORHOFFVS, polyhist. litterar. lib. VII. c. II. & III. p. 330. f. 99. qui & germanicae poëtos historiam egregie illustrat, in libro: Uebericht von der teutschen Sprach und Poësie, deren Ursprung, Fortgang, und Lehrsätzen, dicto. Graecorum latinorumque poëtarum exquisitam notitiam etiam in IO. ALB. FABRICII bibliotheca graeca & latina suppeditari, vel me non monente, quilibet intelligit. Singula poëtarum scripta, eorumque editiones, & commentatores, summo ibi enarrantur studio. De Germanorum vero poetis, qui celebritatem quandam consequuti sunt, peculiaris existat dissertatio ERDM. NEV. IESTERI Sed hisce omnibus iugens vir clarissimus GOTTL. STOLLIVS, in der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit part. I. c. V. p. 206. f. 99. Multa namque non tantum ibi de poetis veteribus pariter ac recentioribus adierunt, quibus illorum historia illu-

stratur; sed speciatim etiam de carmine heroico, de tragoediis, comoediis, poetis satyricis, ceterisque, ita differitur, ut subinde quoque auctores, qui de hisce omnibus ex instituto egerunt, laudentur.

Poësin, in se spectatam, minime commendandam, sed pro insigni potius Dei munere habendam; ante iam diximus. Confirmat hoc pluribus IO. CASELIVS, magnus quondam elegantiorum litterarum in Germania stator & vindex, in oratione pro *arte poetarum*, in qua ex instituto defensionem eius suscepit. Nescio itaque, quid in mentem venerit TANAQVIL. FABRO, celeberrimi illustri TANAQVILLI filio, dum peculiari libro, *de inutilitate poetices*, Amstelodami an. 1697 edito, eam reiicere prorsus atque proscribere ausus est; castigatus ideo merito resitatusque, tum ab aliis, tum speciatim a FRID. SCHVYZIO, peculiari dissertatione, Lipsiae an. 1698 eruditorum examini exposita. Nimirum, quae saepissime a poetis peccantur, ea perperam, ad invidiam ipsi poësi conflandam, adducuntur. Huc primum illud pertinet, quod poëtae non tantum subinde lasciuia, obscœna, & ab omni pudore aliena, carminibus suis admisceant, sed omnino eiusmodi argumentum, in quo ingenii vires exerceant, eligant, quod vitiis quibusvis generandis, augendisque, & corruptendis moribus, aptius est, quam excitandis, fovendisque virtutibus. At, poterant prava quaevis omittere, poterant argumentum, vile pariter, ac honestum, pertractandum sibi sumere. Sic ex ipsiis ethnicis HESIODVS in *operibus & diebus*, oeconomica ac moralia praecepta dedit; de rebus oeconomicis in *georgicorum* libris etiam VIRGILIUS egit; TITVS LVCRETIVS CARVS vniuersam de natura doctrinam carmine complexus est; ut reliquos, non minus graui & scitu digna in carminibus suis tractantes, taceam. Qui autem

omnino christianorum nomine veniunt, longe sublimius, in quo occupentur, sibi subministrari argumentum, intelligunt. Ad laudes enim diuinas decantandas, ad opera Numinis sanctissimi celebranda, ad salutarem doctrinam propagandam, & aliis inculcandam, ad pios sanctosque adfectus excitandos, quidquid poëticae facultatis habent, sibi conferendum esse, recte arbitrantur; idque ad exemplum Moysis, Davidis, & veterum christianae ecclesiae doctorum, de quibus deinceps. Eiusmodi poetis PLATO, ut puto, si viveret, lubens locum in republica sua concederet; cum contra eos, qui prauos adfectus moresque hominum velut induunt, ut rectius eos exprimere queant, non sine ratione ex ciuitate sua dimiserit, *lib. X. de republ. p. m. 593*. Deinde & ad finem, quæ carmen aliquod conditurus sibi constitutum habet, respiciendum est. Si quis enim nihil aliud spectet, quam ut deleat, & legentium animos voluptate quadam perfundat, aut aliis, in quorum honorem carmen aliquod scribit, turpiter aduleatur; & se ipsum, & poësin, aliorum contentui & ludibrio exponit. Antiquissimis equidem poetis, si HORATIO credimus, propositum fuit, grauissima philosophiae proponere dogmata.

- Fuit haec sapientia quondam,
Publica priuatis, scernere sacra profanis,
Concubitu prohibere vago, dare iura maritis

Oppida moliri &c.

de *arte poetica*, v. 396. seqq. Valde autem dubito, an adeo multa exempla eorum proferri queant, qui si non vnice, saltem praecipue ad aliorum instructionem, carmina sua consecrerint. Certe & HOMERO & VIRGILIO, qui principum inter epicos locum tenent, non tam ut alios erudirent, quam, ut delectarent, voluptatemque lectoribus adferrent, constitutum fuisse,

se, 10. CLERICVS probare adnititur, *parrhasianor. tom. I. p. 55. seqq.* Non sane abnuat, posse ex virtusque opere varia colligi, quae, ad formandos mores, vitamque recte instituendam, vsum habent; sed huncce hisce poetis propositum fuisse finem, id vero est, quod neutiquam concedit. Quidquid eius sit, grauissimum hodie poëseos, si finem spectes, esse abusum, nemo negare poterit. Nihil de iis dicam, qui tum demum se, quod poetam decet, agere, putant, quando impuros amores canunt, iplis ethnicis, lasciuis, obscœnisque loquutionibus, dubiam reddituri impietatis palam; nihil frequentius, nihil sollemnius, quam, vt in carminibus, quae in aliorum honorem (eorum plerumque, qui nullo honore digni sunt) conficiuntur, quilibet promiscue, & sine villo discrimine, ineptissimis elogiis commulentur, idque sine villo prorsus iudicio, vt cordatis lectoribus non possint non aut risum mouere, aut indignationem. Quae qui secum expenderit, non mirabitur, quod tantopere plenisque contemnatur diuina poësis, & nullo fere hodie habeatur loco. Interim fatendum, poetarum iterum hoc vitium esse, non poëseos. Idem & generatim de poetarum quorundam moribus corruptis dicendum. Per eos enim etsi iplis, quae conficiunt, carminibus, plerumque labes adspargatur; errauerit tamen, qui ideo poësin, in se spectatam, reiciendam putauerit: quo tamen concludendi genere vitur, quem antea commemorauimus, TANAQVILLVS FABER. Poëtas vero grauissimis vitiis subinde obnoxios, si quis negaret; cum ipsa is pugnet experientia. Legenda, quae iterum hac dere discribit THEOD. PARRHASIUS, siue 10. CLERICVS, *parrhasianor. tom. I. §. XXXIII. seqq.* Sunt rursus quaedam poëseos genera, a quibus, quae in vitio ponuntur, hinc & culpantur merito, vix separari possunt; a quibus adeo, qui sibi recte consulere cupit, se merito abli-

net. Huc praeter alia comoedias, & ludos scenicos quosuis, referre licet. Numquam enim placebunt, nisi ita sint comparati, vt, varios mortalium adfectus excitando, voluptate quadam eos perfundant. Cum vero in sedandis comescendisque eiusmodi adfectibus omnis christianorum positus sit labor; quam parum hocce nomine se dignos demonstrent, palam est, qui data opera id agunt, vt illos excitent, atque irriterent. Nihil nunc de eo dicam, quod plerumque talia admisceantur, quae nec cogitare, multo minus aut legere, aut audire, virum honestum decet. Nec est, quod regeras, multa tamen etiam in comoediis proferri, quibus homines emendari queant, dum in iis & virtutes, & vitia depingantur, illarumque commoda, horum autem ostendantur incommoda; immo, qui his dediti sunt, omnium risui & ludibrio exponantur. Quam parum enim hinc mortales proficiant, ipsemet PLAVTVS, comicorum haud vitimus, & agnoscit, & nos condocet:

Speltavi ego pridem comicos ad istum modum

Sapienter dicta dicere, atque iis plaudier,

Cum illos sapientes mores monstrabant populo;

Sed cum inde suam quisque ibant diuersi domum

Nullus erat illo pacto, vt illi iusserant; in rud. act. IV. §. VII. Quae inter quosdam nostrae ecclesiae theologos de ludis scenicis disputata sunt, aliis eos probantibus, improbantibus aliis, legi apud 10. MOLLERVM possunt, *isagog. ad histor. Cberfonesi cimbr. part. ult. c. X. §. XXI. p. 599. seqq.* De ludis scenicis quod diximus, idem censendum de poësi satyrica, de qua ex instituto agit ISA. CASAVBONVS, de *satyrica Graecorum poësi & Romanorum satyra*; quo in libro, satyram Romanorum a satyrica Graecorum poësi diuersam fuisse,

fuisse, contendit; dissentiente DAN. HEIN-
SIO, de *satyra Horatiana*; sed pro CASAV-
BONO sententiam pronuntiante EZECH.
SPANHEMIO, in praefatione, *caesaribus*
Juliani, gallice a se versis, praemissa. Toti
in eo sunt satyrici, vt vitia mortalium per-
stringant, & qui iis infecti sunt, aliis ri-
dendos propinent; vnde omnino inter
philosophos, moralisque doctrinae magi-
stros, locum promereri videntur. Nec
eum illis denegat GE. PASCIVS, de *uariis*
modis moralia tradendi, c. III. p. 221. seqq.
vbi ex instituto de *ratione tractandi mora-*
lia per satyras agit, eaque simul, quae ad
historiam satyrae spectant, attingit. Ve-
rum, licet non negem, quaedam recte ab
eiusmodi scriptoribus moneri, sique generatim
vitia perstringantur, eiusmodi hoc
esse, vt nemo de eo iustam conquerendi
habeat causam; certus tamen sum, ad homi-
num emendationem parum aut nihil
istud scriptionis genus conferre, eoque il-
lud effici, vt peccata tandem pro re ludi-
cra, & non poena, sed irrisione tantum,
digna, habeantur; ne quid de malis quam
plurimis dicam, deque peccatis grauissimis,
quae ex eo non possunt non fluere. Sed,
dum ad alia properamus, id generatim de
poesi adhuc addendum, cum facillimo ne-
gotio ad eius abusum prolabi homines
queant, caute admodum & circumspecte
circa eam versandum. Idque eo magis,
quod haud raro, qui semel animum ad eam
adiecerunt, dulcedine eius capti, a grauio-
ribus, magisque necessariis, studiis & ne-
gotiis abstrahantur. Intellexit hoc haud
dubie M. AVRELIVS ANTONINVS impe-
rator & philosophus, quando inter deo-
rum beneficia hoc quoque refert *ad m. h. i.*
quod magis in rhetorica & poetica progressus non
fecerit; de se ipso ad se ipsum, lib. I. §. XIV.
Ceterum de vsu atque abusu poeseos, de
quo haec tenus differuimus, legi meretur
praefatio, quam vir clarissimus IO. IAC.

RAMBACHIVS libello suo, *poetische Fest-Ge-*
dancken dicto, & an. 1723 edito, praemisit.

De lectione poetarum quid censendum
sit, nemini obscurum esse poterit. Illis,
qui ipsimet potae euadere cupiunt, alios
poetas legendos, atque imitandos, res ipsa
docet. Sed tales legendos imitandosque,
qui nihil, quod mentem morefue corrumpat,
& velut veneno quodam inficiat, tradunt;
ipsa ratio iubet. Hoc & genera-
tim obseruandum, ad quemcumque de-
mum vsum poetas legas. Veterum graeco-
rum pariter ac latinorum lectionem, ad
utriusque linguae notitiam adcuratorem
comparandam, ad ritus & antiquitates
cognoscendas, similiaque, quae criticis &
philologis profunt, insignem adferre vtili-
tatem, fatentur omnes. Hinc & ipsi scri-
pturae sacrae lucem quandoque minime
contemnendam ex poetis adfuderunt viri
doctissimi, HVGO GROTIIVS, IO. PRAE-
CAEVS, aliique. Locum nimirum & hic
inueniunt, quae de graecae linguae vsu
supra, ad §. V. huius capitis, disputauimus.
Praeterea, vt reliqui scriptores ethnici,
ita & poetae, subinde quaedam tradunt in
morali ciuilique doctrina, neutiquam negli-
genda. Conferenda, quae hac de re IO.
CVNR. DIETERICVS monet, in *antiqu.*
bibl. vet. testam. prolegom. p. 3. seqq. Hinc &
HVGO GROTIIVS, in iuris naturae & gen-
tium disciplina poetarum neutiquam prae-
termittenda, censuit, suffragia; quamquam
fateatur, se iis vsum, non tam, vt inde ad-
strueret fidem, quam vt inde a se dictis al-
iquid ornamenti accederet; *prolegom. de*
iure belli & pacis, §. XLVII. In histo-
ricis non proflus reiiciendam poetarum
auctoritatem, erudite demonstrat MART.
DIEFENBACHIVS, in *dissertat. de vero*
mortis genere, ex quo Henricus VIII. impera-
tor obiit, scil. I. §. X. p. 31. seqq. Histori-
am cum primis philosophicam ex poetarum
lectione lucem insignem accipere, nemo
nisi qui harum rerum expertus est, dubita-
bit.

bit. Integrum EPICVRI systema nemo plenius elegantiusque explicauit, quam TITVS LVCRETIVS CARVS. De Stoicis, Epicureis, aliisque, toties loquutus est Q. HORAT. FLACCVS, vt inde FRID. RAPPOLTO occasio data sit, in *commentario suo in Horatium*, integram velut siluam obseruationum pulcherimarum, tum ad alia, tum & ad historiam philosophicam spectantium, nobis exhibendi. Mythologia vero vnde rectius petitur, quam ex poetis? quorum antiquissimi HESIODVS, HOMERVS, alique, ideo *theologi* dicti sunt, quod *θεολογία*, siue generationem deorum, ex mente sententiaque veterum gentiliū, traderent. In hac ipsa vero mythologia multa deprehendi veritatis vestigia, multa, quae ad confirmandam historiam sacram, antiquissimasque rerum variarum origines eo rectius intelligendas, faciunt, aut alium etiam in theologia, historia, & philosophia, vsum praebent, viri doctissimi GERH. IOAN. VOSSIVS in praefatio, de idololatria gentiliū, opere; PET. DAN. HVTIVS, in *demonstratione euangelica*; SAM. BOCHARTVS, in *geographia sacra*, seu *Phaleg & Canaan*; PETRVS IVRIEV, in *historia critica dogmatum & cultuum bonorum & malorum*, alique demonstrarunt. Inter tot nebulas autem, quibus circumsepri fuerunt poëtae gentiles, subinde illos de Deo, rebusque diuinis, ea tradidisse, quae rectae rationi sunt confentanea, abunde ex iis constat, quae TOB. PFANNERVS collegit, in *systemate theologiae gentilis purioris*.

Praestantior adhuc sublimiorque est vsus, quem ex christianorum poëtarum carminibus capere licet, quippe quibus subinde animus ad diuina & caelestia erigitur & excitatur. Iam autem a primis ecclesiae christianae initiis vsitatum fuisse, hymnis laudes celebrare diuinas, vel EX PLINIO condiscimus. Hanc enim

summam culpae christianorum esse, tradit, *quod essent soliti statim ante lucem conuenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum inuicem; lib. X. ep. XCVII. p. m. 896.* Refert idem EX PLINIO EVSEBIVS, idque ita exprimit: *πῶς τὸν αἶμα τῷ ἱεροφάνει, τὸν χριστὸν θεοῦ δίκην ὀνομαζομένου, nisi quod, primo diluculo excitati, Christo tamquam Deo hymnos cecant; hist. eccles. lib. III. c. XXXIII. p. 105.* Confirmatur id porro ex iis, quae idem EVSEBIVS ex veteris cuiusdam auctoris libro aduersus Aptemonem haeresin refert: *ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾄδαι ἱεροφάνη ἀπαρχῆς ὅτε πρὶν προσκύειν, τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὀνομαζομένου, ἀκούοντες, ψαλμοὶ quoque & cantica fratrum, ab initio a fidelibus conscripta, Christum verbum Dei concelebrant, diuinitatem ei tribuendo; hist. eccles. lib. V. c. XXVIII. p. 196.* De antiquissimo hymnorum apud christianos vsu disserit IO. BONA cardinalis, de *diuina psalmodia*, c. I. §. III. IV. p. 23. seqq. itemque c. XVI. §. IX. p. 495. & in posteriori quidem loco apud ethnicos etiam receptum fuisse, ostendit, deorum laudes hymnis concelebrare, simulque de variis hymnorum generibus verba facit; in priori autem, ad CLEMENTIS Romani *constitutiones apostolicas*, & DIONYSII areopagitae opera cum primis prouocat; quae tamen parum ad rem faciunt; quae vtriusque scripta haecce suppositicia esse, hodie neminem fugiat. Mirum vero non est, in primitiua ecclesia christiana laudes diuinas decantatas, cum id praeceptum, vel monitum apostoli, exigeret; *Eph. V. 19. Col. III. 16. conf. IO. GVL. IANVS, in adorationibus ad Eusebii Alexandrini orationem, de die dominico, p. 48.* Antiquissimum exemplum hymnorum veteris ecclesiae, ille CLEMENTIS Alexandrini esse, censetur, qui ad calcem paedagogi eius exstat, p. 312. edit. IO. POTTERI. De quo GEORGIVS VVLLVS, videtur, inquit, *mibi haec hymnus desumptus ex canticis sacris, in prima*

eccl.

*ecclesia usurpatis, vel certe ad eorundem imitationem compatiis; in def. ns. fid. Nic. scilicet. Ill. c. II. p. 189. Legenda & quae de hoc hymno differit IO. ALBERT. FABRICIVS, biblioth. graec. lib. V. c. I. p. 104. & 196. Haud perfunctorie tamen obseruandum, in conuentibus primorum christianorum non alios hymnos, quam, qui ex scriptura sacra desumpti erant, fuisse vsuatos, nec quidquam iis additum, praeter notissimam illam *de agnitione*, idque non sine variatione quadam. Intelligere hoc licet ex beati ADAMI RECHENBERGII *dissertatione, de veterum christianorum doxologia*, quae in volumine exercitationum eius in nouum testamentum, *historiam ecclesiasticam* &c. extat, cum primis §. XI. seqq. p. 229. seqq. Priuatis itaque vsibus tantum inseruisse videntur hymni CLEMENTIS Alexandrini, GREGORII Nazianzeni, APOLLINARIS, aliorumque. Ve vero in conuentibus sacris alii quoque hymni reciperentur, & sic melodia sacra augetur, id sensum factum forte existimo. Occasionem forte praebuerunt martyres, qui doxologias suas & laudes tyrannorum blasphemis opponebant, quae auidè deinceps ab aliis excipiebantur. De hymnis istis *martyrum* peculiaris exstat dissertatio IO. GEORGHII OSTII Lipsiae an. MDCC edita. Accedebat haereticorum astutia, errores suos per hymnos longe lateque propagantium; quibus dum alios orthodoxi opponebant, vel doxologiis receptis quaedam, quibus errores isti reiciebantur, paucis interdum verbis inferebant; sensim hinc mutatio quaedam in hymnis publice receptis contigit. Quod de haereticis diximus, id pluribus euincit ERN. SAL. CYPRIANVS, in *diss. de propagat. haeresum per cantilenas*; veram autem doctrinam non minus hac ratione conseruatam, latiusque diffusam, demonstrat IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *diss. de propagatione religionis per carmina*. Cum primis etiam legi merentur, quae erudite hac*

de re differit VRB. GODOFR. SIBERVS, in *historia melodorum ecclesiae graecae, eorumque theologia poetica e menais, librisque liturgicis*; seu potius operis istius *prolegomenis*, §. XV. seqq. p. 14. seqq. Atque idem recte obseruat, religione christiana tandem in meram superstitionem mutata, hymnos non Numinis, aut trinitatis laudes, sed martyrum, pseudo-martyrum, confessorum, praefulum, dignorum, indignorum, continuasse, maximaeque in religione corruptionis exhibuisse documenta; l. c. §. XXII. p. 18. Existerunt etiam, qui hymnos sacros colligerent, vnde *hymnaria*, seu *libri hymnarii* exorti; de quibus conferendus NICOL. PETRVS SIBERN, in *sibediasmarc, de libris Latinorum ecclesiasticis*, p. 61. seqq. Quanta vero circumspectione veteres vsi sint, ne haereticorum hymni in hymnaria ista irrepererent, ostendit STEPH. LE MOYNE, in *varius sacris*, tom. II. p. 1091. Plura de hymnis veterum christianorum dabunt CONR. SAM. SCHVRTZFLEISCHIVS, in *dissertatione, de hymnis veteris ecclesiae*, alique, laudati IO. ALB. FABRICIO, in *bibliographia antiquaria*, c. XI. p. 368. seqq. Indicem melodorum graecorum, de quibus LEO ALLATIUS librum promiserat, qui tamen intercidisse creditur, exhibet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. LEONIS ALLATII dissertationibus duabus, de libris ecclesiasticis Graecorum subnexum*, p. 236. seqq. Pleniorem autem melodorum graecorum historiam promittit VRB. GODOFR. SIBERVS, cuius antea laudauimus *prolegomena*. THO. SMITHI *commentatio de hymnis matutino & vespertino Graecorum* legitur in eius *mscellaneis*. Londini an. 1686 editis, p. 133. seqq. Hymnos & preces veteris ecclesiae latinae collegit, hymnosque notis illustratos edidit, GE. CASSANDER, inueniunturque in *operibus* eius, quae Parisiis 1616 lucem adspexerunt publicam. De *hymnorum Latinae ecclesiae*

ecclesiae collectionibus ex instituto agit PETRVS ZORNIVS, in *diff. quae opusculorum eius sacrorum tom. I. exstat, p. 52. seqq.* Ex iis, quae de hymnis diximus, nemo non intelligit, fuisse inter christianos poetas, quamquam nonnulli in aliis quoque poësis generibus, ingenii vires exercuerint. Inter Graecos prae ceteris eminent, & hoc nomine celebrantur, APOLLINARIS, siue APOLLINARIUS, GREGORIUS Nazianzenus, EVDOCIA, seu EVDOXIA, Theodosii iunioris, imperatoris, vxor, SYNESIUS, NONNVS Panoplitanus, AMPHILOCHIVS; inter Latinos O. A. QVILINVS VESTIVS (siue VETTIVS) IVVENCVS, AMBROSIVS, quem & auctorem ferunt hymni notissimi: *re Deum laudamus*, qua de re praeter alios legenda peculiaris dissertatio WILH. ERNESTI TENZELII; AVREL. PRVDENT. CLEMENS; de quibus, vt & reliquis, legenda ANDR. CHRISTIANI ESCHENBACHII *dissertatio de poetis christianis sacris, graecis & latinis, in dissertationibus eius academicis*, Nofibergae an. 1705, 8. iunctim editis, p. 69. seqq. De poetis episcopis peculiaris exstat dissertatio HENR. MVHLII, theologi Kiloniensis celeberrimi, aut, si mauis, SEBAST. KORTHOLTI, sub praesidio MVHLII eruditorum conflictui exposita, in qua veteres pariter ac recentiores poëtae, qui simul episcopi fuerunt, recensentur. De APOLLINARI, NONNO, & aliis quibusdam poetis graecis christianis, accurate, more suo, disserit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. XVI. p. 658. seqq.* qui & de latinis, sique christianis, cunctis eorum editionibus, verba facit in *bibliotheca latina, lib. IV. c. II. p. 696. seqq.* Exstat & IO. GENEMANNI, theologi quondam Wirtebergenfis percelebris, dissertatio, *de metaphrasis, qui nouum testamentum graeco carmine expresserunt, in primitiis eius dissertationum academicarum*, p. 239. seqq. Cum ea an.

BYD. ISAGOGE.

1686 publice ad disputandum proponeretur, ego respondentis, vt vocant, functus sum muere. Praetereundus hic etiam non est POLYCARPVS LYSEVS, ob *historiam poetarum & poematum medi aeni, decem post annum a nato Christo 400. saeculorum*; quae Halae Magdeburgicae 1721 lucem adspexit publicam; qui & nouum aliquod corpus poetarum latinorum medi aeni promisit. Quod non equidem contemnendum est institutum; cum ex hisce interdum quaedam, quae historiae illorum temporum lucem adiutant, peti queant. Quod vero vir ille doctus, tam in praefatione tum in *dissertatione de fide medi aeni barbarie*, sibi aliisque persuadere adnuitur, nescio quas, elegantias in hisce poetis deprehendi, frustra quae barbariem, cultusque aenioris defectum iis obicit; id eiusmodi est, vt paucos forte ea in re sibi habiturus sit suffragantes. Hinc & non sine ratione ab eo dissentit IAC. BYRCKARDVS, de *linguae latinae, quibus in Germania per 17. saecula amplius vsa est, fatis; part. II. c. III. p. 115.* Ad hymnos denique germanicos, in nostra ecclesia receptos, quod attinet, plurimi exstiterunt, qui in eorum historia illustranda, & auctoribus incognitis eruendis, locis etiam difficilioribus explicandis, studium operamque collocarunt. Quorum omnino laudandum est institutum; cum totius ecclesiae intersit, vt non alii, quam, qui puram euangelii doctrinam continent, recipiantur, recepti autem recte ab omnibus intelligantur; quorsum notitia illorum historica saepe plurimum confert. Post CYRIACVM autem SPANGENBERGIUM, ingenii vires in hocce argumento cumprimis periclitati sunt, GE. GOETZIVS, Ienensis quondam ecclesiae antistes, IO. BENED. CARPZOVIVS, theologus Lipsiensis, GE. HENR. GOETZIVS, antistes Lubecensis, IO. CHRISTOPH. OLBARIUS, ecclesiastes Arnstadiensis, GE. SERPILIVS, Ratisbo-

V

nensis

nenfis antistes, B. GE. WALCHIVS, antistes Meinungensis, IO. MART. SCHAMELIVS, pastor primarius Numburgensis, alique, commemorati IO. CASP. WEZELIO, qui & ipse haud vltimum inter eos promeretur locum; in *praefatione*, *hymnopoëgraphiae* eius praemissa. Ipsi vero huius *hymnopoëgraphiae*, oder *historischer Lebens-Beschreibungen der berühm-*

testen Lieder-Dichter, in qua secundum litterarum ordinem praecipui hymnorum auctores recensentur, pars prima prodit Herrnstadii, 1719, 8. pars secunda ibidem an. 1722, & pars tertia an. 1724. Praecipuos etiam quosdam, qui de ecclesiae nostrae hymnis scripserunt, laudat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. cap. XI. p. 370.*

§. XIII. Alteram propaedeutum partem *historiam* constituimus, * quae iterum vel *naturalis* est, vel *ciuilis* seu *politica*, vel *ecclesiastica*, vel *litteraria*, vel denique speciatim *philosophica*. **

* Generatim hic quaedam de historia & arte historica, deque methodo, historiam discendi, legendae historicos, itemque de officio historicorum, eorundemque virtutibus & vitiis, dici possent; sed, cum ea, quae de hisce omnibus praecipui solent, praecipue ad historiam ciuilem & ecclesiasticam spectent, de iis ad §. XV. quaedam monebimus.

** Alii quidem aliter historiam dispescunt. Sed ut cuique hic, quod commodissimum esse censet, sequi licet; ita eam, quam proposuimus, partitionem ita comparatam putamus, ut per eam quodlibet ad propriam suam sedem, sine confusione, & nimia partium historiae multiplicatione, referri queat. Poterat equidem historia in *diuinam* quoque & *humanam* diuidi, ut per illam, quae in scriptura sacra continetur, intelligatur. Sed, cum omnia, quae in sacro codice narrantur, partim ad ciuilem, partim ad ecclesiasticam historiam referri queant; superuacaneum visum est, nouam quamdam ideo adferre partitionem. De historia naturali, ciuili, litteraria, & speciatim philosophica, deinceps quaedam monebimus. De ecclesiastica autem, utpote quae ad ipsam theologiam spectat, *parte II.* ex instituto praecipiemus. Posset tamen adhuc addi *historia antiquitatum*, speciatim rituum atque consuetudinum. Sunt vero antiqui-

tates istae vel *ecclesiasticae*, vel *ciuiles*, quo nomine omnes, quae non ecclesiasticae sunt, comprehendere licet. De ecclesiasticis dicendi locus itidem erit, cum ipsam historiam ecclesiasticam attingemus. Ciuiles non vnius iterum generis sunt, & varie dispesci possunt. Cum primis, si gentium varietatem spectes, aliae erunt Ebraeorum, aliae Graecorum, aliae Germanorum, aliae aliarum gentium. De illis, qui generatim de Ebraeorum, itemque Aegyptiorum, Persarum, Graecorum, Romanorum antiquitatibus egerunt, diligenter IO. ALB. FABRICIVS disserit, in *bibliographia antiquaria*, c. I. seqq. Romanarum antiquitatum scriptores etiam recenset BYRC. GOTTH. STAVVIUS, in *bibliotheca antiquitatum*, quam *antiquitatum romanarum syntagmati* praemisit, simul tamen & alia attingit. Commemorant enim & scriptores, qui theologiam ex antiquitatibus illustrarunt, quive de antiquitatibus illis commentati sunt, scriptores porro antiquitatum medicarum, & philosophicarum. Immo & scriptores de antiquitatibus regionum particularium, & qui speciatim quaedam monumenta explicarunt. De scriptoribus quoque antiquitatum agit DAN. GE. MORHOFIVS, *polybist. litter. lib. V. c. II.* sed eos tantum attingit, qui de Romanorum Graecorumque antiquitatibus commentati sunt. Prae-

terea

terea longe plenius copiosiusque cuncta pertractauit vir summus, atque nobis iam laudatus IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*; in qua non tantum eos, qui generatim huius aut illius gentis antiquitates descripserunt, indicat, sed ad singula etiam antiquitatum sacrarum & profanarum capita descendit, & praestantissimos, qui de iis egerunt, laudat auctores. Solent ad hunc locum quoque referri, qui ex nummis, itemque ex inscriptionibus, historiam & antiquitates exponunt; sed de hisce deinceps ad §. XVII. quaedam dicemus. Antiquitatum

adcuratio cognitio ad auctores veteres eo rectius intelligendos multum prodest. Immo & per eam scripturae sacrae plurimis in locis lux egregia adfundi potest. Quare & theologiae cultor vtilitatem inde capiet, modo res ipsius ferant, vt amplissimum hunc campum ingreditur, nec ab eo, quem praecipue sibi constitutum habere debet, seopo nimis longē distcedat. Cauendum etiam, ne ad minutias, resque nullius momenti, dilabamur; quod facile contingere potest; iisque plus, quam par erat, laboris & temporis impendamus. Reperenda, quae supra ad §. IX. de arte critica diximus.

§. XIV. Historia naturalis totum hocce vniuersum, singulasque eius partes, corporumque, quae in iis continentur, indolem, structuram, proprietates, & phaenomena quaeuis adcurate describit. Quo ipso dum non tantum philosophiae naturali, seu doctrinae physicae, egregie inseruit, sed argumenta quoque euidentissima longeque pulcherrima, quibus existentia Dei contra atheos demonstratur, suppeditat; nequitiam eam negligendam, aut ponendam in minimis esse, manifestum est.

* In latiori ambitu si historiam naturalem accipias, non ea tantum, quae corporum quorumvis proprietates, effectus, & quaeuis phaenomena, sed & quae speciatim hominum, tum singulorum, tum iunctim spectantium, ingenia & mores describit, hoc nomine venit. Prior equidem, cuius in physicis praecipuus vsus est, plerumque hoc nomine designatur: nec tamen posterior hinc excludenda, quippe quae philosophiae practicae cum primis inseruit. Ad priorem quod attinet, ipse iam inter veteres ARISTOTELES specimen eius dedit in *historia animalium*, quamquam & alia eius scripta huc spectent. Praeceptorem hac in re sequutus est THEOPHRAST. ERESVS, tum in aliis, tum maxime in *historia plantarum*. Porro & AELIANVS hinc inde quaedam attingit, quae huius argumenti sunt. Ex Latinis PLINIVS vniuersum fere rerum naturalium ambitum, mirabili breuitate,

in *historia sua naturali* complexus est, quam in compendium misit SOLINVS, in *polyhistor* suo. In hunc vero dum *exercitationes Plinianas* conscripsit CLAVD. SALMASIVS, omnem velut thesaurum eruditionis effudit; sed festinanter nimis, vt viri docti iudicant, & sine ordine, quem in plerisque Salmasianis frustra quaesiueris. Postea IO. HARDVINVS PLINII *historiam naturalem*, notis copiosissimis illustratam, quinque voluminibus, in vsum Delphini dedit, in quibus tamen eum haud raro ex CLAVD. SALMASIO sapere, nonnullis obseruatum est; etsi nullam temere occasionem, eum vehementer perstringendi, praetermitat. Prodiit haec editio Parisiis 1685, 4. Noua hinc, eaque multum locupletior, quam nos expectare iussit vir doctissimus GE. WALLINVS, in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis*, t. III. p. 67. seqq. an 1723 lucem adspexit. A medijs acui scriptoribus quod nihil lectu-

dignum in historia naturali profectum sit, mirum non est. Hic ipse enim historiae huius neglectus haud vltimum inter reliquas causas tenebat locum, quae obstant, quo minus aliud, quam meras ineptias, in doctrina physica proferre possent. Quod cum, luce quadam bonarum litterarum exoriente, intelligerent viri docti; id cum primis sibi elaborandum, putabant, vt historiam naturalem diligentius excolerent; cum haec vnica via esset, meliorem physicae conciliandi faciem. Signum ali-quod ad benesperandū hic sustulit FRANC. BACO VERVLAMIVS, cui praecipuus inter restauratores philosophiae debetur locus; quique non tantū passim in scriptis suis consilia, huc spectantia, suppeditauit, sed & in *historia ventorum*, itemque in *historia vitae & mortis*, exemplum aliū, quod imitarentur, reliquit. Certatim inde viri docti historiam naturalem diligentius excolere coeperunt; nec a singulis modo, sed integris etiam hoc factum est societatibus; Nota satis est, multorumque elogiis celebratur, *societas regia Londinensis*, in Anglia; *academia regia scientiarum*, quae Parisiis est, in Gallia; *academia naturae curiosorum*, in Germania; quibus non ita pridem *societas regia Berolinensis* accessit. Varia hinc etiam edita scripta, ad physicam experimentalem, adeoque historiam naturalem, cum primis spectantia. *Transactiōes philosophicae anglicanae*, quae haud vltimum inter ea tenent locum, non tam societati, antea memoratae, quam potius HENR. OLDENBURGIO originem debent, & adhuc continuantur; vid. CHRIST. IVNCKERI *schediaasma historicum de ephemeridibus & diariis eruditorum*, p. 24. seqq. Quid academia regia scientiarum, quae Parisiis floret, hac in re praestiterit, docet IOAN. BAPT. DV HAMEL, in *historia regiae scientiarum academicae*, quam BERN. FONTENELLIVS continuauit; videatur GE. WALLINI *Lucretia Parisiorum erudita sui*

temporis, c. III. p. 78. 79. & c. IV. p. 98. seqq. Academiae naturae curiosorum in Germania *miscellanea curiosa medico-physica* in omnium versantur manibus. Societas autem regia Berolinensis, in *miscellaneis Berolinensibus*, laborum suorum specimen dedit. Nimirum tota physica experimentalis eo comparata est, vt, dum corporum naturalium proprietates inuestigat, aut nondum cognitae detegit, historiam naturalem accuratorem locupletiorumque nobis sistat. Huius itaque loci sunt OTTO GVERICKIVS, in *experimentis novis Magdeburgicis de spatio vacuo*; ROB. BOYLE, in *experimentis & observationibus physicis*, in *historia aeris*, aliisque scriptis, quae iunctim sunt edita; CASP. SCHOTTIVS, in *physica curiosa*; FRANC. TERTIVS DE LANA, in *magisterio naturae & artis*, IO. CHRISTOPH. STURMIVS, in *collegio experimentalis siue curiosae*, alique quam plurimi. Nec praetermittendi, qui, quae recentiori aetate a viris doctis, ad augendam locupletandamque historiam naturalem, inuenta sunt, enarrant; quod singulari diligentia praestitit GE. PASCHIVS, de *novis inuentis*, quorum accuratiori cultui faciem praetulit antiquitatis, praesertim c. VI. & VII. vbi de *inuentis medicis*, itemque *physico-mathematico-mechanicis*, ex instituto differit. Ipsemet etiam quadam, quae huc faciunt, attigi in *elementis philos. theoret. part. I. c. I.* vbi de *physicae per varia inuenta incrementis* differui. Fuerunt & qui, vt viam ad physicam experimentalem munirent, quae alii fusius tradiderunt, velut in compendio exhibere, consultum duxerunt, quos inter haud vltimum locum tenet MART. GOTTH. LOESCHERVS, in *physica experimentalis compendiosa &c. noniſſimis rationibus & experimentis illustrata*, Wittembergae an. 1715, edita, 8. Quodsi omnes adferre vellem, qui historiae naturali lucem adiungunt, commemorandi cum-

cumprimis adhuc essent itinerariorum quidam scriptores, qui ea, quae huc faciunt, obseruauerunt. Sunt enim inter eos nonnulli, qui talia non praetermittunt, immo vel maxime ad ea attendunt, vt THEVENOTIVS, MONCONISIVS, alii- que. Laudandus hic praeter reliquis PET. KOLBIUS, vir doctissimus, qui lingua germanica iter suum ad promontorium Atricae, *caput bonae spei* dictum, quam diligentissimè descripsit, speciatim vero & ea, quae ad historiam naturalem spectant, magna *ante* laude, prosequutus est. Prodiit insigne hocce opus Norimbergae 1719 fol. Sed plura vt addamus, instituti nostri nec permittit, nec postulat, ratio. Vt autem historiae naturalis magna est iucunditas amoenitasque; ita sine ea physicae tractationem sibi non constare, & antea

iam dictum, & nemo non intelligit. Theologiae cultori vel ideo commendanda, quod argumenta & sapientiae, & prouidentiae diuinae, longe pulcherrima, & numero fere infinita, nobis suppeditet, quibus non tantum atheos stultitiae & impietatis convincere, sed animum quoque nostrum ad laudes Numinis concelebrandas, potentiamque eius deuote venerandam, excitare possumus. Sed hactenus de ea historiae naturalis parte diximus, quae corporum proprietates & phaenomena quacuis enarrat. Altera quidem, quae hominum ingenia, mores, adfectus, describit, superest; ad quam scriptores characteristici, itemque, qui de moribus gentium commentati sunt, referuntur: de quibus tamen omnibus cum alibi se oblatura sit dicendi occasio; hic pedem figimus.

§. XV. Historia ciuilis seu politica, dum regnorum ac rerum publicarum origines, fata, incrementa, decrementa, conuerfiones, interitus, ceteraque huc spectantia delineat, ad diuinam simul prouidentiam, luculentissime in hisce omnibus sese exferentem, agnoscendam nos manuducit. Tam arcto insuper vinculo cum historia ecclesiastica est coniuncta, vt vix ququam feliciter in hac progressurus sit, nisi qui illam simul delibauerit *

* Varius equidem multiplexque historiae, speciatim & ciuilis, vsus est: quae vero ad theologiae cultorem inde redundare commoda possunt, in eo praecipue consistunt, quod ea, quae scriptura sacra narrat, magnam inde lucera capiant, quodue historia ecclesiastica sine ciuili sibi non constet, & denique, quod insigne profusus & luculentissimum prouidentiae diuinae exhibeat speculum. Ad primum quod attinet, in veteri testamento saepissime Aegyptiorum, Assyriorum, Babylo- niorum, Persarum, Graecorum, Romano- rum mentionem fieri, neminem fugit. Quorum omnium si ex scriptoribus profanis perspecta cognitaque nobis sit histo- ria; non tantum multa, quae deis in scri- ptura sacra traduntur, rectius intelligen- tur, sed historica simul scriptorum sacro-

rum narratio robur inde & firmamen- tum accipiet, dubiis atheorum felicius oc- curretur, quod ad diuinam scripturae sacrae auctoritatem vindicandam, verita- temque religionis christianae confirman- dam, vtrique plurimum valet. Historiam ecclesiasticam sine ciuili tractari com- mode non posse, vel inde liquet, quod plerumque res ecclesiae & rei publicae archissimo vinculo inter se sint coniunctae, plurimaeque subinde & grauissimae re- rum conuerfiones & mutationes in im- periis contingant, quibus religio aut occa- sionem, aut praebet. Tertium, quod constituimus, caput, historiam op- timum esse prouidentiae diuinae specu- lum, itidem positum est extra contro- uersiam, recteque id obseruat, ac dili- genter inculcat, GERHARDVS IOANNES

VOS-

VOSSIVS, de *natur. & constitut. art. & scientiar. lib. II. siue de philologia, c. XLV. §. XIII. tom. III. oper. p. 56. f. 99.* Epicurei quidem in ipsa historia sibi deprehendere videntur, quod diuinam maxime euerat providentiam, dum ex ea colligi posse, putant, prauis hominibus haud raro ex voto rem succedere, cum bonis contra aduersa sint omnia. Sed, hocce magnopere falli, alibi ex instituto demonstratur, solideque eos *l. c.* refellit VOSSIVS. Pauci interim inter historicos ita comparati sunt, ut lectores suos ad agnoscendam ubique providentiam diuinam ducant. Solus fere inter veteres POLYBIUS hanc laudem retulit, quod Deum praesidem ac directorem singularium euentuum constituerit; cui ex recentioribus iungendus PHIL. MELANCHTHON, in *chronico*, quod vocant, CARIONIS, quippe cui nihil prius nihilque antiquius, quam providentiae diuinae ubique vel primo loco habere rationem. TITVM contra LIVIVM adeo nihil diuinae providentiae tribuisse, ut omnis plane religionis expers fuerit, orbi persuadere voluit ipsemet omnis religionis acerrimus hostis IO. TOLANDVS, in *dissert.* quam vocat; *adeisidemon siue Titus Livius a superstitione vindicatus.* Sed magnam hac ratione LIVIO fieri iniuriam, ostendunt IAC. FAYVS, in *defensione religionis, nec non Mosi, c. III. §. IV. p. 20. seqq.* itemque ELIAS BENOIST, *melange de remarques critiques &c. contre Mr. Tolland &c. p. 6. seqq.* Sed plura ut de utilitate, ex historiarum lectione capienda, addamus, necesse non est, quam alii quoque dudum ex instituto euerunt, simulque ostenderunt, quo pacto nos gerere debeamus, ne fructu historiarum tractatio destituatur; vid. DAV. CHYTRAEVS, de *lectione historiarum recte instituenda*; itemque SIM. GRINAEVS, de *utilitate legendae historiae*; uterque libellus exstat in collectione illa, quae cum IO. BODINI

methodo historica Basileae an. 1576 prodit. Multa quoque egregie hac de re monent ANGELVS POLITIANVS, in *praefatione in Suetonii expositionem*, quae subiuncta est eius *epistolis p. m. 589. seqq.* ISA. CASAVBONVS, in *luculenta praefatione*, quam POLYBIO praemisit, & quena antea iam laudauimus, GER. IO. VOSSIVS, *l. c.* itemque de *arte historica, c. V. tom. IV. oper. p. 8. seqq.* Atque hi quidem, ut nec eum, quem in ciuili prudentia historiarum lectio praebet, vsum, praetermittunt; ita ex instituto eundem demonstrat IO. ANDR. BOSIVS noster, in *ratione legendi tractandique historicos ciuilis vitae scopo accommodata*, quae cum eius commentatione, de *comparanda prudentia & eloquentia ciuili*, Ienae 1699 prodit. Eodem comparata est IO. HENR. BOEGLERI *historia principum scibola*, itemque *dissertatio de utilitate ex historia vniuersali capienda*, praemissa *historiae eius vniuersali*, Argentorati 1680, 8. Iungendus denique huic abbas de S. REAL, cuius *dissertatio de xpi historiae*, lingua gallicana scripta, magno eruditorum adplausu excepta, & *methodo studii historici* LANGLETI DV. PRESNOT, a IO. BVRG. MENCKENIO lucupletatae, inserta est.

Ut quis in studio historiae rite proficiat, ad tria ei potissimum attendendum. Primum de methodo studii historici, ordineque, legendi historicos, debet esse sollicitus; tum, ut notitiam historicorum sibi compareret, ei danda est opera; quinam denique boni historici characteres sint, haud perfunctorie ei obseruandum, inde ut condiscat, quos sequi & adprobare, quosue respicere debeat. Methodum studii historici, seu, rite legendi historicos, nonnulli ex instituto ostendunt; referre tamen huic etiam licet, qui generatim de historia, seu arte historica, praecipiunt. Hos inter haud vltimum tenet locum GERH. IO. VOSSIVS, cuius de *arte historica* libet tomo quarto

quarto *operum* eius, iunctim editorum extat; in quo & de *historiae* & *historices* natura indoleque multa erudite & praeclare monet, & *historiae* quoque *scribendae praecepta* tradit. Lectu quoque digna, quae idem de prima *historiae* origine, seu quisnam primus fuerit *historicus*, disputat, c. VI. p. 10. f. qq. Inter eos, qui de *methodo*, legendi tractandique *historiam* scripserunt, eminet IO. BODINVS, ob alia etiam scripta notissimus; in cuius *methodo historica* licet nonnulli *methodum* desiderent, idemque digressiones subinde longiores, parum ad rem facientes, inferat; opus tamen esse, varia & multiplici eruditione refferunt, negari nequit. Lectu cumprimis dignum c. II. vbi de *ordine historiarum*, & c. IV. vbi de *historicorum* *delectu* disserit, Porro c. VII. p. 298. f. qq. sententiam eorum, qui *quatuor monarchias aureae saecula* statunt, confutat; simul tamen mentem profanam prodit, quando scribit: Valde mihi probatur Caluini non minus *urbana*, quam *prudens oratio*; qui de libro *apocalypseos* sententiam rogatus, ingenue respondit, se penitus ignorare, quid velit tam obsecurus scriptor, qui qualisque fuerit, non dum constat inter eruditos. Editioni, quae Basileae 1576 prodiit, additi sunt *duodecim eiusdem argumenti scriptorum* tam veterum, quam recentiorum *commentarii*. Ita in fronte huius editionis legitur. Non omnes tamen eiusdem plane argumenti sunt, cum alii de *historia*, alii de *historice*, seu arte, scribendi conficiendique *historiam*, agant. Nimirum praeter IOAN. BODINI *methodum historicam* in hacce collectione continentur: FRANC. PATRITII *dialogi decem de historia*; IO. IO. VIANI PONTANI *dialogus de historia*; FRANC. BALDWINI de *institutione historiarum* *vniersae*, & eius cum *iurisprudencia coniunctione*, prolegomenor. libri II. SEBAST. FOXII MORZILLI, Hispanensis, de *historiae institutione* liber; IO. ANT. VIPERANI de

scribenda historia liber; FRANC. ROBERTELLI, de *scribenda historia*; DION. HALICARNASSAEI de *Thucydidis historia iudicium*, cum praefatione ANDR. DVDTII; YBERTI FOLIETAE, de *ratione scribendae historiae*; & de *similitudine normae Polybianae*; DAV. CHYTRAEI, de *lectione historiarum recte instituenda*; LVCIANUS Samositenus, de *scribenda historia*; SIM. GRINAI, de *utilitate legendae historiae*; COELII SECVNDI CVRIONIS de *historia legenda sententia*. Praeter hosce in aliis collectionis huius editionibus adhuc alii quidam exstant; qui tamen non magni sunt momenti. Sed hos ipsos, quos indicauimus, non vnus esse generis ac ponderis, facile intelligitur. GABR. NAVAES, inter eos, qui de *historiis*, ordine & *methodo* conscribendis euoluendisque, proprias leges tulerunt, IO. BODINVM, & FRANC. PATRITIVM, eruditione quidem & iudicio principes audire, adferit, sed nescio tamen, (ita pergit) quomodo difficiliore existunt, quam ut omnibus placere possint; non secus profecto, ac in *philosophia metaphysici*; bibliograph. polit. c. XXIV. p. 566. in *methodis* THO. CRENII, an. 1693 editis. Commemorandus vero hic porro est DEGOREVS WHEAR, cuius *relectiones hyemales de ratione & methodo, legendi viasque historias, civiles & ecclesiasticas*, quibus *historici* probatissimi, non solum ordine, quo sunt legendi, catenatim recensentur, sed *doctorem etiam virorum de singulis iudicia subnectuntur* &c. recudi curauit IO. CHRISTIANVS NEV, Tubingae an. 1700, 8. Idem deinceps an. 1704 *accessiones* edidit, ad Degorei Wheari *relectiones hyemales*, quibus partim *scriptorum & historicorum, graecorum ac Latinorum*, ab auctore recensitorum, plenior enarratio, partim aliorum, ab eo praetermissorum, & praecipue aequalium supplementum, secundum *seriem saeculorum*, affertur. Porro & mantissam ad Degorei Wheari *relectiones hyema-*

hyemales adiecit, quæ rerum germanicarum scriptores præcipui, & cumprimis æquales, secundum sæculorum seriem &c. recensentur, Tubingæ an. 1706. Immo & accessuum partem secundam dedit, qua historiæ germanicæ particularis scriptores potiores exhibentur; cum mantissa de historicis gentium particularium &c. itidem Tubingæ, an. 1708. Omnium vero instar esse potest LANGLETVS DV FRESNOT, cuius *methodus studii historici*, gallicana lingua conscripta, vna cum catalogo præcipuorum historicorum &c. post Parisiensem & Bruxellensem editionem, Lipsiæ quoque, cura IO. BYRC. MENCKENII, an. 1714 prodiiit; postea, multis variisque accessibus a MENCKENIO locupletata, & in linguam germanicam translata, ibidem an. 1718 publicam iterum lucem adspexit. Cumprimis catalogum historicorum ita auxit & emendauit in hac editione MENCKENIVS, vt optimo iure illi soli tribuatur; vnde & deinceps ceu ab eo conscriptus semper a nobis laudabitur. Quidquid de studio historico dici potest, eleganter, optimoque ordine in hoc opere expositum; in quo adeo perpoliendo, augendoque operam admodum laudabilem MENCKENIVS posuit; qui & statim ab initio catalogi istius, num. I. & II. reliquos, qui aut de ratione, scribendi historiam, aut de methodo ordineque legendi historicos, commentati sunt, indicat; quos adeo omnes hic enumerare superuacaneum foret. Et ex hæcenus quidem adlatis, qui de methodo studii historici præceperunt, nonnulli ita sunt comparati, vt notitiam simul historicorum suppedient, vt DEGOERVS WHEAR, &c, qui eius *relectiones hyemales* auxit & locupletauit, IO. CHRIST. NEV, cumprimis autem MENCKENIVS. Sunt vero præter hos & alii, qui comparandæ historicorum notitiæ inserviunt. De historicis graecis atque latinis egregium opus GERH. IO. VOSSIVS conscripsit, quod opus

eius tomo II. existat. De vtrisque & in bibliotheca sua graeca atque latina passim agit IO. ALB. FABRICIVS. Sed idem quoque vir longe doctissimus *supplementa & obseruationes ad Vossium de historicis graecis & latinis* dedit; quo in volumine quadripartito continentur BERNARDI A MALLINCROT *paratipomenon de historicis graecis, centuriæ circiter quinque*; LVD. NOGAROLAE, *de viris illustribus genere italicis, qui graecæ scripserunt*; CHRISTOPH. SANDII *notae & animaduersiones in Ger. Io. Vossii libros tres de historicis latinis*, & denique IO. HALLERVORDII *de historicis latinis spicilegium*, Hamburgi 1709, 8. Nec prætermittendus hic est LVD. ELLIES DV PIN, quippe qui *bibliothecam vniuersalem historicorum* lingua gallicana edere coepit, cuius primus tantum tomus Amstelodami 1708 prodiiit, in quo, postquam de monumentis historicis, vt perhibentur, antediluvianis, itemque, de variis modis rerum memoriam conseruandi, & ad posteros propagandi disseruit; de antiquis Ebraeorum, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Iudaeorum, Phoenicium, & denique Graecorum historicis, ex instituto agit. Estque eiusmodi hocce opus, vt viri docti optent, vt hoc ei continuare atque perducere ad finem licuisset. IO. ANDR. BOSIVS noster, in *dissertat. isagog. de comparanda prudentia & eloquentia civili*, itemque in *ratione legendi tractandique historicos*, antea iam laudata, præcipuos itidem historicos enumerat, sed eos, qui ad vsum vitæ comparati sunt. Sed existat tamen etiam eius *notitia scriptorum historiae vniuersalis compendiaria*, lectu prorsus digna, cum prioribus a GEORGIO SCHVBARTO an. 1699 edita. Eos, qui Germaniae, Italiae, Hispaniae, ceterorumque imperiorum, regnorum, rerumpublicarum, immo regionum ac prouinciarum historiam descripserunt, diligenter recenset vir illustris IO. BYRC. MENCKENIVS, tum in catalogo iam lauda-

laudato, *methodoque studii historici* L. A. N. GLETI DV FRESNOY addito, tum & in *bibliotheca Menckiana*, quae hoc ipso an. 1723 prodit, p. 242. seqq. In his vel maxime ad rerum germanicarum scriptores attendendum est; cum turpe sit, de exteriorum rebus esse sollicitum, dum ea ignoramus, quae domi & apud nos geruntur, & olim gesta sunt. Facem vero etiam quandam hic praeferebat MICH. HERZIVS, in *bibliotheca germanica, siue notitia scriptorum rerum germanicarum*, Erfurthi 1679 fol. edita; cui merito iungenda HERM. DIET. MEIBOMII *oratio de genuinis historiæ germanicæ fontibus*, Helmstadii 1701, 4. itemque MARQUARDI FREHERI *directorium in omnes fere, quos superstites habemus, chronologos, annalium scriptores, & historicos, potissimum romani germanicque imperii*, quod accessionibus ac emendationibus quibusdam ad meliorem faciem reductum recudi curauit, simulque CASP. SAGITTARII *differtatiunculam, de praeceptis scriptoribus historiæ germanicæ* adiecit, vir doctissimus IO. DAVID KOELERVS, Altdorffii 1720, 4.

Superest, vt secundum ordinem, quem supra nobis praescripsimus, de characteribus boni historici aliquid addamus, vt eo rectius faciliusque selectum instituere queamus, condiscamusque, quinam praefereendi reliquis sint. Boni itaque historici laudem referet, qui de iis scribit, quae satis sibi comperta sunt atque explorata: deinde, qui veritatis studium supremam sibi ipse stanit legem, a qua numquam discedat; qui, minutis, rebusque, quas scire nullius aut paucorum interest, praetermissis, illa consecratur, quae digna sunt, quorum memoria ad posterum propagetur; porro, qui dicendi genere vtitur perspicuo & plano, &, ad lectores recte instruendos apto; denique, qui de rebus, quas narrat, secundum rectae rationis principia iudicium ferre potest. Multa de hisce o-

BYD. ISAGOGE.

mnibus dici possent, sed pauca tantum obseruasse iuuabit. Ita namque haec comparata sunt, vt non tantum in historia ciuili, sed ecclesiastica quoque, ac litteraria, locum inueniant. Ad primum quod attinet, omnem historicus nauare operam debet, vt adcuratissimam eorum, de quibus scribere illi animus est, quae omnes & singulas circumstantias, notitiam sibi adquirat. Idque longe difficilius est, quam plerique credunt. Raro admodum historici ea litteris consignat, quibus ipsimet interfuerunt. Ab aliis itaque si accipiat, dubitandum semper, quam fide illi id referant. Multo magis adhuc dubitandum, si ipsimet, qui res memoratu dignas gesserunt, aut illorum administri, hoc referant. Accedit, quod illi, qui historico primam materiam suppeditant, haud raro a se inuicem maximopere discrepant; vnde in ista rerum obscurarum inuestigatione, & verorum a falsis discretionem, haud mediocri profecto iudicio opus est. Sunt, qui omne causae praesidium in scriptis, nomine principum summorumque imperantium ediris, collocant, nihilque aliud, quam diplomata, aliaque eiusmodi monumenta publica, crepant. Nec abnuo, multum ea prodesse, vt de factis ipsis, causisque, quas summi imperantes prae se ferunt, certiores reddamus; causae autem internae, quas alii sualorias vocant, adfectusque & consilia arcana, cum summo studio occultari solent; haec tamen praecipuum in historia momentum trahant; parum eiusmodi scripta publica, in eo, quod caput causae est, adferre praesidium, palam est. Plus lucis interdum, tum in hisce, tum in aliis, largiuntur *commentarii*, quos Galli *memoires* vocant, siue ab ipsis rerum memorabilium auctoribus, siue ab iis, qui intimiorem quamdam rerum gestarum notitiam habuerunt, sint compositi. Sed, cum antea iam obseruatum sit, illis, qui ipsimet sua facta narrant, aut oc-

X

casio-

cañonem nacli sunt, aliorum res gestas paullo adcuratius cognoscendi, ipsaeque arcana consilia introspiciendi, non semper tuto fidem adhiberi; magna & hic opus esse cautione, si commentarii ab eiusmodi auctoribus sint profecti, nemo non intelligit. Legendum interim de hocce scriptum genere IO. BVRC. MENCENII *schediasius* (siue dissertatio sub eius praesidio habita) *de commentariis historicis, quos Galli memoires vocant*, Lipsiae 1708. Ceterum, quando comparatio inter antiquos & recentiores historicos instituitur; illi eloquentia & iudicio politico hos vincere, hi autem ob *longinquitatem*, hoc est, adcuratam temporum, personarum, aliarumque circumstantiarum, designationem, illis interdum praefereendi videntur. Insigni exemplo hoc declarat PET. BAEIIVS *diction. historico-crit. voc. Caron. lit. I.* circa finem, p. 968. Certe necessitatem istius *longinquitatis* hodie omnes intelligunt, etsi non omnes eandem, ob documentorum necessarium defectum, aut ex negligentia quadam, obseruent. An historici, auctores & monumenta, quibus narrationi suae fidem faciant, indicare debeant? disquirat THEOD. PARRHASIVS, siue IO. CLERICVS, *parrhasianor. tom. I. p. 144. seqq.* Licet vero hoc antiquis in more positum non sit; a recentioribus tamen recte fieri, dubio caret, praefertim, si causae grauissimae, quae hoc possulent, adint. Ad alterum, de quo nobis dicendum est, vt accedamus caput; praeclare omnino CICERO; *Quis nescit, primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat; deinde ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo; ne qua simulatio.* Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus; lib. II. de oratore, c. XV. p. m. 106. At paucos admodum forte inuenies, qui ad hanc legem sese component. Nonnullis quidem aut monumentorum, vt diximus, defectus, aut negligentia, vel omnino ignorantia

obstat, quo minus, quae veritati sunt consentanea, scribant; quosdam vero prauus hic intransuersum agit adfectus. Sunt enim omnino, qui calamum venalem habent, lucrici cupiditati veritatis studium longissime postponunt, quo nomine PAVL. IOVIVS, & VICTORIVS SIRI, alique, male audiunt; sunt rursus, qui aut patriae, aut sectae cuiusdam, cui addicti sunt, amore, excaecati, partium studio laborant. PET. REMBVM in gratiam Venetorum, cecituum suorum, multa aliter, atque gesta sunt, scripsisse, IO. BODINVS contendit, immo luculentissime probat, *meth. histor. c. IV. p. m. 69. seqq.* Quid sectae, quae certa in religione placita sequitur, studium valeat, NIC. SANDERUS, FAMIANS TRADAE, aliorumque exempla docent. Ob summam contra integritatem merito laudantur, ex antiquis POLYBIVS, ex recentioribus IAC. AVG. THYANVS, atque HVG. GROTIVS. Iam, si quis haec, quae diximus, consideret, secumque reputet, quosdam non posse scribere vera, alios non velle; non mirabitur, multa subinde dubia, incerta, ambigua, apud historicos occurrere, vt nescias, vbi pedem figas. Quod & viris quibusdam doctis occasionem dedit, de Pyrrhonismo historico commentandi, quod & BVRC. GOTTH. STRVIVS fecit, in *dissertatione* quadam *praeminari*, siue *programme*, de *Pyrrhonismo historico*, an. 1705 edito. Cum vero non minus per nimium amorem, & hinc ortam adulationem, quam per odium, & quod hinc fluit, calumniandi & obtrestandi studium, historici peccare soleant; sunt tamen nonnulli, qui illis, qui pessima turpissimaque quaevis de aliis referunt, magis fidem adhibendam, putant; quam reliquis. Hinc qui *historias arcanas*, seu *anecdotas* scribunt, iis in pretio esse, videas; qualem de Iustiniani imperatoris rebus reliquit PROCOPIVS Caesariensis, defendendam deinceps a NIC. ALEMANNO, im-

impugnandam a THO. RIVIO, BALTH. BONIFACIO, & IO. EICHELIO, qui & eam edidit Helmstadii 1654, 4. Nec plane eos reiiciendos, existimo; cum interdum rectius ex hisce veritas cognoscatur, quam ex aliis; caute tamen in iis versandum, arborum, cum odio non minus quam amore nimio, vt a veritate discedant, turpissimaque aliis obtrudant mendacia, mortales induci queant. Nec tertium, quod aetale constitutum, silentio praetermittendum est caput. Non enim rerum quarumvis, sed singularium, sed illustrium, nos iuvat memoria, dignaque est, quae ad posteros transmittatur. CICERO, historico de rebus magnis, memoriae dignis loquendum, haud obscure indicat; de orator. lib. II. c. XV. p. m. 106. Idem antea dixerat, apud Graecos eloquentissimos homines, remotos a causis forensibus, tum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam, maxime se adplicasse; sub illustrium adeo verum nomine historiam simul complectens, haud dubie, quod iudicaret, eam circas illustres versari. Nec sine ratione ERH. IO. VOSSII historiam definivit, per cognitionem singularium, quorum memoriam conseruari utile sit, ad bene beateque vincendum; de arte histor. c. IV. p. 5. Nec omnes tamen hoc observant. Certe medii aevi scriptores, monachique, qui eo tempore munus hocce sibi vindicabant, non obseruauerunt; quorum adeo scripta magnam partem rebus friuolis & quisquiliis referta, non sine taedio legimus, nec alium in finem, quam vt ex stercore hinc inde aurum aliquod eruamus. Immo nec a recentioribus scriptoribus obseruatur. Hinc tanta librorum inutilium moles, quibus eruditus orbis obruitur. Ingens volumen de gallicanarum rerum scriptoribus composuit IAC. LE LONG. Non errauero autem, si dixerim, in tanta turba paucos forte occurrere, qui historicorum nomen mereantur. Et nescio, an operae

preium facturus sit, qui in historia germanica studium eius imitari velit. Nimirum, in omni genere historiae, cum primis & literariae, naeuus hicceprehenditur, quod nonnulli nimis seduli, nullo adhibito selectu, cuncta, quae possunt, de quolibet argumento conuectent. Quid, quaevis, iuuat, omnes de qualibet re nosse liberos, cum sufficiat, cognitos habere praestantiores? Quid iuuat, eos nosse, qui non digni sunt, vt legantur, aut, qui pro rebus memoratu dignis, ineptias & quisquilias, aut saltem, quae scire aut nullius, aut paucorum admodum refert, nobis propinant? Scilicet eo iam deuentum est, vt nonnulli, egregii quid se praestitisse, putent, si opus aliquod historico de eruditus, qui phisii, aut hydrope laborauerint, aut fumo tabaci vsi sint, similibusque, componant. Nec melioris commatis saepe sunt, quae in ciuilibus, aut ecclesiasticae historiae scriptoribus occurrunt. Sed mitto reliqua, & ad quartum caput propero. Nec quisquam de eo temere dubitabit, historico vtendum esse dicendi genere plano & perspicuo, & ad erudiendum lectorem apto, cum ipse historiarum hoc postulet finis. Nec aliud, vt existimo, sibi voluit CICERO, quando, genus orationis fustum atque tratum, & cum lenitate quadam aequabili profuens, sine iudiciali asperitate, & sine sententiarum forensium aculeis, historico persequendum esse, pronuntiat; lib. II. de oratore, c. XV. p. m. 107. Cauendum vero, ne & nimium verbosus sit stilus, hinc & langueat, fastidiumque adferat lectori, nec brevis nimis atque concisus, indeque obscuritatem contrahat. Vltimum in C. CORN. TACITO notant viri docti, miranturque merito, eum in exemplum, quod imitaretur, sibi proposuisse HVG. GROTIUM, qui & in eo TACITUM sequutus est, quod & Annales & historias de rebus belgicis composuit. Non omnia quidem ornamenta respuere stilum historicum, lubens fateor;

pus, siue systema historiae vniuersalis consulere; is auctores, qui talia dederunt, cum epicrisi indicatos inueniet in *IOAN. BURC. MENCKENII catalogo historico-rum*, aliquoties iam a nobis laudato, *num. V. p. 12. seqq.* qui & lexica historica, quae huc spectant, *IO. IAC. HOFFMANNI, LVD. MOREII, PETRI BAEII, &* quod nostris auspiciis lingua germanica prodiit, *p. 22.* commemorat. Cuiusmodi lexicorum haud contemnendum vsum esse, rerum harum intelligentes magno consensu fatentur, cum sine multo labore, quae cognoscere volumus, in iis inueniamus; licet isti magnopere errent, qui ex iis solis sapere cupiunt. Inter compendia, quaedam hypothesi de quatuor summis imperiis, seu monarchiis, assyriaco-babylonica, persica, graeca, & romano-germanica, sunt superstructa; inter quae notissimus est *IO. SLEIDANI de quatuor monarchiis* libellus, cui singularis illa felicitas obligit, vt a magni nominis viris, *HENR. MEIBOMIO, AEG. STRAVCHIO, CONRADO SAM. SCHVRTZFLEISCHIO*, aliisque, partim illustraretur, partim continuaretur. Sed hodie ista prorsus explosa est sententia, cum, praeter quatuor illa, alia etiam fuerint imperia, quae, siue magnitudinem, siue durationem, ac celebritatem spectes, illis minime sunt postponenda; nullaque adferri ratio queat, cur quatuor haecce in historia vniuersali prae reliquis in censum venire debeant. Nititur praeterea fabulis illis *CYESIAE* de antiquitate & amplitudine imperii assyriaci; qua de re deinceps. Nec ex visione illa Nebucadnezaris, quae *Dan. II. 1. seqq.* describitur, vllum accipit praesidium; siquidem in ea ista tantum imperia significantur, sub quibus singularia populus iudaicus, ad Christi aduentum vsque, subiturus esset fata, babylonium scilicet, persicum, graecum Alexandri magni, & successorum denique

eius, in Aegypto praesertim, & Syria. Copiose hac de re a me dictum in *hystor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. V. ad §. I. p. 763. seqq.* Iam vt ad fontes ipsos historiarum progrediamur, qui iactis rite fundamentis, omnino adeundi sunt; initium, si temporis ordinem sequi velimus, faciendum ab *HERODOTO*, quippe quem *Ιερομάν Αβυδος 5' historiarum libros nonem* reliquisse, constat. Et si vero illi praecipue constitutum sit, bella Persarum contra Graecos a Cyro vsque ad Xerxem describere; aliarum tamen etiam gentium, vt Aegyptiorum, Lydiorum, Babyloniorum, Medorum item ac Persarum, origines atque fata refert. Historiam autem antiquissimarum istarum gentium, Aegyptiorum cumprimis, Babyloniorum & Persarum, scripturae sacrae illustrandae inseruire, antea iam obseruauimus. Certe, ad Aegyptios quod attinet, vt *HERODOTVM*, aliosque, qui aliud fere agendo, illorum res attigerunt, consulamus, eo magis necesse est, quoniam illorum, qui ex instituto res Aegyptiorum descripserunt, tantum fragmenta quaedam supersunt. Ex recentioribus quidem *IO. MARSHAMVS*, cuncta ex veterum monumentis colligendo, eaque in ordinem redigendo, historiae aegyptiacae iustam seriem nobis exhibere conatus est, in *canone chronico, aegyptiaco, ebraico, graeco*; sed fabulis Aegyptiorum atque commentis maiorem, quam decebat, fidem adhibens, eam dynastias, quae apud illos celebrantur, cum sacri codicis chronologia conciliandi rationem ingressus est, quae, vt alibi iam obseruauimus, plus ingenii & subtilitatis, quam veritatis & soliditatis habet; quod & *IACOBVS PERIZONIUS* ostendit, qui omnino hic consulendus, in *aegyptiarum originum & temporum antiquissimorum inuestigatione* &c. Lugduni Batavorum 1711. 8. edita. Licet autem

forte in omnibus fidem non mereatur HERODOTVS, eo quod occasio, cuncta accurate inuestigandi, illi defuit; nec tamen prorsus eius respuenda est auctoritas. Saltem eos magnopere falli, arbitror, qui CTESIAE Cnidio, in plurimis ab Herodoto dissentienti, immo data velut opera illi contradicenti, maiorem fidem adhibent; quem ipse iam ARISTOTELES *ἱστορικὸς* esse negauit; *hisor. animal. lib. VIII. c. XXVIII.* quemadmodum & ab aliis veterum vanitatis & mendacii arguitur. Hic ipse nimirum CTESIAS est, qui fabulam illam, de antiquitate & magnitudine regni assyriaci, aut excogitauit, aut propagauit, aliosque, ad eam amplectendam induxit. Cum enim libros 23 *de rebus persicis* scripssisset, in eorum sex prioribus *res Assyriorum* pertractauit, in vltimo horum seriem regum, a Nino & Semiramide vsque ad Artaxerxem, exhibens, vt auctor est PHOTIVS *cod. LXXII.* Sequiti sunt eius auctoritatem, quod miramur merito, DIODORVS Sículus, qui &, quae de Assyriis dixerat, in compendium misit, TROGVS POMPEIVS, VELLEIVS PATERCVLYS, alique. Sed hosce omnes in errore versari, hodie viri docti luculentissime demonstrarunt. Conferenda, quae hac de re dixi, in *hisor. eccles. veter. testam. tom. I. in prolegom. ad s. XIII. p. 33.* HERODOTO merito iungimus DIODORVM Sículum, in *ἱστορίαις*, quam vocat, *ἱστορίαις*; quippe in qua itidem derebus aegyptiacis, assyriacis, medicis, persicis, aequae ac graecis, romanis, punicis, aliisque agit. Constat opus hocce, cuius summam ipsemet in praefatione recenset, libris quadraginta, ex quibus quindecim tantum supersunt, & fragmenta quaedam apud PHOTIVM, aliosque. Quod si integrum exstaret, magnam hinc inde historiae veteris testamenti adfundere posset lucem; quamquam &, quae ad nos peruenerunt, multa, quae vsui nobis esse queant, suppe-

ditent. Illorum, qui ex Graecis de Graecorum rebus scripserunt, magnus est numerus; quos auctores, antea laudati, qui de historicis graecis agunt, commemorant. HERODOTVM, atque DIODORVM Sículum Graecorum quoque res attigisse, iam monuimus. THVCYDIDES *belli peloponnesiaci* historiam descripsit, simulque internum Graeciae statum ob oculos ponit. Idem de XENOPHONTE dicendum, qui *libris septem de Graecorum rebus* THVCYDIDEM velut continuauit; PAVSANIA, in *descripitione Graeciae* ad specialia descendit, dumque praecipuas Graeciae res publicas describit, multa singularia admiscet, lucemque antiquis Graecorum rebus conciliat. Maximam vero mutationem Graecia pariter ac Asia vniversa per Alexandrum magnum experta est, cuius res gestas praeter PLVTARCHVM, & ARRIANVM, Q. CVRTIVS RVFVS, memoriae prodidit, de cuius aetate, quando vixerit, viri docti maximopere inter se dissentiunt, quemadmodum de ipsa eius historia non vna omnium est sententia. Ex libris decem, quos reliquit, duo priores desiderantur. Alexandri vero, eiusque successorum in Syria, Aegypto, aliisque regnis, historia, cognitu digna est, quod non tantum maxime illustrem historiae vniversalis periodum constituit, sed quod Danielis quoque, sanctissimi vatis de hisce omaibus vaticinia, ipsaque gentis iudaicae, quae eo tempore experta est, fata, sine ea intelligi nequeunt. Legendus itaque, qui vtramque hic paginam facit, POLYBIVS, Megalopolitanus, ad ciuiliis prudentiae vsus etiam prae ceteris commendandus, in *historiarum*, qui supersunt, *libris*, itemque *excerptis legationum*; cui & APPIANVS iungendus, in *Misbridaricis & Syriacis*. Commemorandus vero hic etiam est IVSTINVS, TROGI POMPEII epitomastes. Licet enim, quae nobis reliquit, velut pro compendio quodam historiae vniversalis habere-

haberi queant; cumprimis tamen in rebus macedonicis, Alexandri magni praecipue, eiusque patris Philippi, vt & successorum, enarrandis, diligentem operam posuit, immo & sub nomine *historiarum Philippicarum* opus suum exstare voluit. Iam ad romanam quod attinet historiam, de cuius necessitate nemo forte erit, qui dubitet; consultum fuerit, initio quemdam, qui in compendio eam descripsit, euoluere. Inter eos, qui illud fecerunt, eminet LV CIVS ANNAEVS FLORVS, qui mira breuitate res plurimas maximasque complexus est, sententiarumque grauitate & varietate lectorem simul instruit. Hoc tamen in eo nonnulli desiderant, quod temporum rationes confundat. Iungere ei licet EVTROPII breuiarium *romanae historiae ad Valentem Augustum*, ab vrbe condita ad illius usque & fratris *Valentiniani tempora deductum*; quod cum metaphrasi graeca PAEANII edidit CHRISTOPH. CELLARIVS. De reliquis, qui eiusmodi breuiaria scripserunt, nihil addo. Princeps historicorum romanorum est T. LIVIUS, eloquentiae ac fidei praeclarus inprimis, quo elogio a CREMVTIO CORDO ornatur, apud C. CORNELIVM TACITVM, *annal. lib. IV. c. XXXIV.* quentue cum HERODOTO contendit QVINTILIIVS, *instit. orator. lib. X. c. I.* Qui nescio quam *Patavinitatē* in eo notant, ipsi forte, quid *Patavinitas* sit? ignorant. Legendam GE. MORHOFII *dissertatio de Patavinitate Livii*, vbi & plura de hoc auctore. Sub Augusto suam edidisse historiam dicitur, quartoque Tiberii anno mortem obiit. Libros historicorum scripsit centum & quadraginta, ex quibus tantum triginta quinque supersunt. Adea, quae in LIVIO desunt, supplenda, plurima suppeditat PLYTARCHVS, in *viis parallelis* passim, APPIANVS Alexandrinus, praefertim in *punicis & illyricis*, SALLVSTIVS porro, in *bello Iugurthino* pariter, ac *Castilario*,

itemque C. IVLIVS CAESAR, in *commentariis de bello ciuili*, vt & de bello gallico. Et hi, quos vltimo loco nominauimus, praestantissimis historicis, iure meritoque adnumerantur. SALLVSTIVS ipse C. CORN. TACITVS *rerum romanarum florentissimum auctorem* vocat, *annal. lib. III. c. XXX.* In CAESARE autem & sermonem purum elegantemque, & placidi instar fluminis procurrentem, & maximarum vtilissimarumque rerum copiam, prudentiam tamen non minus ac candorem, admirantur omnes. Sunt, qui in romanae historiae lectione LIVIO praemittendum censent DIONYSIVM Halicarnasum, scriptorem vtique grauissimum, & in romanis antiquitatibus peruestigandis, describendisque, accuratissimum. Iudice nimirum IO. BODINO, *antiquitates romanas ab ipsius urbis origine tanta diligentia conscripsit, vt Graecos omnes ac Latinos superasse videatur; in methodo historica, c. IV.* Ex viginti, quos reliquit, libris vndecim tantum ad nos perueniunt, in quibus an. 312 historiam consignatam habemus. LIVIVM atque DIONYSIVM Halicarnasum merito excipit DIO CASSIVS, quippe qui in iis, quae supersunt, a Qu. Metelli rebus, in Creta gestis, incipit, atque ad mortem vsque Claudii imperatoris progreditur. Scripsit quidem historicorum libros octoginta, ab Aenae in Italiam aduentu, vsque ad caedem Heliogabali; sed ex hisce primi triginta quatuor perire, exstant sequentes viginti quinque, reliqui itidem temporum iniuria nobis erepti sunt. Vti autem ex DIONE quaedam quasi continuatio LIVII hauriri poterat; ita eodem quodammodo comparatus est P. VELLEIVS PATERCVLVS, in *libris duobus historiae romanae ad M. Vinicium consulē*. Vniuersam nimirum historiam romanam compendio complexitur, eamque eo vsque producit, vt primorum etiam caesarum res gestas exhibeat, in quibus tamen fidem

fideri non meretur, quia in sui aevi rebus domui augustinæ, & Sciano, turpiter adulatur. Habet ceteroquin quaedam, quae alibi non inueniuntur; & ob dictionem elegantem, planeque Romanam, lectu dignus est, non minus ac ob characteres morum, quos passim infigit; vnde IO. HENR. BOECLERO enata occasio, *characteres politicos Velleianos* conscribendi. Deducimur hinc ad historiam caesarum, in qua primum praecipuumque locum tenent C. SVETONIUS TRANQVILLVS, & C. CORNELIUS TACITVS. Nimirum, mutata rei publicae facie, mutata quoque est historia, & historicorum, indoles. Iam enim praecipue ad caesares, eorumque vitam, acta, mores, respiciendum erat, quippe a quorum nutu & voluntate pendebant omnia. Multa de his singularia SVETONIUS habet, scitum tamen non indigna. TACITVS prudentiae ciuilibus cultoribus commendari solet; cum tamen id praecipue agat, vt prauos principum mores, artesque tyrannicas, depingat, quas cognoscere decet, non tam, vt imitemur eas, quam, vt euitemus. Forte & suspicionibus suis nimis indulget. Prudens tamen lector multa ex eo quae vsui esse queant, capiet. Longius a veterum historicorum, siue sermonis elegantiam, siue ipsam rerum tractationem species, laude discedunt, historiae augustae, vt vocantur, scriptores AELIUS SPARTIANVS, VVLGAT. GALLICANVS, TREBELL. POLLIO, IULIUS CAPITOLINVS, AELIUS LAMPRIIVS, & FLAVIUS VOPISCVS; legendi ob temporum seriem, & quia meliores, ex quibus, quae istius aetatis sunt, hauriri possint, non habemus. Interdum tamen quaedam obseruatu digna, admiscunt. Iungendus vero iis est HERODIANVS, quippe qui quorundam ex iis imperatoribus quos attigerunt, vitas & res gestas octo libris diserte & eleganter describit. Incipit enim ab excessu Marci Aurelij Antonini

philosophi, telamque pertexit, donec Gordianus tertius, tredecim circiter annos natus, ad imperium perueniret. HERODIANVM merito excipit ZOSIMVS, quippe qui imperii romani delineationem descripsit, ab Augusto caesare exorsus, ad urbem a Gothis, Alarico duce, captam, libris sex; quorum primo imperatores ab Augusto vsque ad Diocletianum breuiter recenset, reliquos paullo fusius & explicatius depingit libris quinque posterioribus; quamquam hodie postrema pars libri primi desideretur. Cum autem homo ethnicus fuerit, mirum non est, in imperatores christianos, Constantinum magnum in primis & Theodosium, valde cum iniquum fuisse; id quod in eo iam notaturant PHOTIVS, in *myriobib. cod. XCVIII. p. 271. EVAGRIVS, biflor. eccl. lib. III. c. XL. & XLI. NICEPHORVS, biflor. ecclesiast. lib. XVI. c. XLI. seqq.* Non desuerunt rursus, qui causam ZOSIMI agerent, vt IO. LEVNCLEAIVS, in *apologia pro Zosimo, aduersus Euarigii, Nicephori Callisti, & aliorum acerbas criminationes*, quam suae ZOSIMI editioni etiam praemisit CHRISTOPH. CELLARIUS. Immo nonnulli eo vsque progressi sunt, vt, ZOSIMVM, in iis praesertim, quae de vitiis Constantini magni dixit, reliquis omnibus, qui meliora de hoc imperatore scripserunt, praeferebant, contenderent; conf. *obseruat. Hallens. tom. I. obseruat. XXII. seqq.* Verum, rectius illi sentiunt, qui, media velut via incedentes, ZOSIMVM in eo, quod bona fide commemorauerit, quae minus recte a Constantino magno facta erant, neutiquam reprehendendum; quod autem omnes imperatoris huius actiones in malam interpretatus sit partem, & malignum ubique erga eum animum prodiderit; id minime ferendum, aut excusandum, multo minus laudandum, vel adprobandum, arbitrantur. A ZOSIMO ad AMMIANVM MARCELLINVM merito se conferet historia-

storiarum cultor, qui libros 31 scripsit a principatu Neruae caesaris, vsque ad Valentis, in cuius aula vixit, interitum; ex quibus cum priores libri 13 perierint, octodecim tantum supersunt, in quibus a Gallo caesare incipiunt, res Constantii, Iuliani, Iouiani, Valentiniani, ac Valentis, quarum ipse magnam partem inspector, erat, ita describit, vt sermonis asperitatem, rerum copia & praestantia, & in plurimis recto iudicio, compenset. Vergentis tandem ad interitum imperii occidentalis, Gothorumque, qui finem ei attulerunt, & qui hos in Italia exceperunt, Longobardorum, rebus lucem adfundunt IORNANDES, PAVL. WARNEFRIDI filius, diaconus, & ISIDORVS HISPALENSIS. Et IORNANDES, quidem duo reliquit opera, alterum, de rebus gestis, siue *historiam Gothorum*, quo ab ipsis gentis incunabulis, ad Vitigim vsque regem a Belisario victum, res gestas complexus est; alterum de *regnum & temporum successione*, totum fere ex FLORO excerptum, vt viri docti obseruauerunt. PAVLVS autem WARNEFRIDI filius, diaconus, praeter *historiam miscellam de gestis Longobardorum* libros sex conscripsit, qui vna cum IORNANDIS, antea memorati, & ISIDORI HISPALENSIS *historia Gothorum, Wandalorum, & Sueuorum*, eiusdemque *chronico regnum Visigothorum*, CURA FRID. LINDENBROGII, eiusque obseruationibus illustrati, prodierunt Hamburgi, 1611. Recte rebus suis consulat, qui cum hisce ex recentioribus coniunxerit CAR. SIGONII *historiarum de occidentali imperio libros 20. & de regno Italiae libros 15*; siquidem in prioribus historia, ab anno recuperatae salutis 283 vsque ad an. 565, in posterioribus autem ab an. 570 vsque ad 1200 perrexit. Qui ex Graecis Imperii orientalis historiam, sequentibus Constantini magni aetatem saeculis dederunt, *scriptorum Byzantinorum* nomine venire solent, quos inter zo-

SIMVS, antea nobis iam memoratus, primum locum tenet, quem PROCOPIVS, AGATHIAS, alique, excipiunt. Horum integrum aliquod corpus, splendidissime excerptum, Parisiis prodit. Consulendus de illis MART. HANCKII, de *Byzantinorum rerum scriptoribus*, liber, Lipsiae 1677 editus; cumprimis, qui cuncta more suo erudite & accurate edidit, IO. AN. ALD. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. V. part. II. seu volum. VI. c. V. p. 219. seqq.* Cum autem paucissimus datum sit, hosce scriptores libi comparare, aut etiam legere; illis, quibus negatum est, adire Corinthum, quodammodo inseruiet collectio quaedam praecipuorum historiae orientalis scriptorum, quae an. 1587 Francofurti, inscripta: *historia rerum in oriente gestarum, ab exordio mundi & orbe condito ad nostra haec usque tempora &c.* prodit; in qua lingua latina exhibentur IO. ZONARAS, NICETAS ACOMINATVS CHONIATES, NICEPHORVS GREGORAS, & LAONTIVS CHALCONDYLES, cum supplemento quodam vt turcicarum, ex variis auctoribus concinnato. Addere licebit CHRISTOPH. BESOLDI *historiam Constantinopolitanam, post auulsum a Carolo magno occidentem ad nostra usque tempora deducit*, editamque Argentorati 1634. 12. Ad occidentem vt reuertamur, destructo per Carolum magnum Longobardorum in Italia regno, Saxonibus, aliisque gentibus victis ac perdomitis, auctaque hinc Francorum mirum in modum potentia, germanicum enatum est imperium. Licet vero exinde & alia in Europa regna exstiterint, quarum magna hodie adhuc est celebritas; in tanta tamen rerum, quae ex hoc tempore se offert, multitudine, quisque cumprimis patriae suae habere rationem debet. Ingens autem cum illorum numerus sit, qui rebus germanicis lucem adfundere possunt; consulendi sunt, qui eorum collectiones dederunt, vt CHRIS. VRSI-

SIVS, IVSTVS REYBERVS, MARQV. FREHERVS, HENR. MEIBONIUS, MELCH. GOLDASTVS, IO. PISTORIUS, SIN. SCHARDIVS, aliique, quos recenset IO. BVRC. MENCKENIVS, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY methodo studii historici adiecto, num. XXXIX. p. 122. seq. itemque IO. CHRISTIAN. NEV. in *manifissa ad Degerei VVbeari relectiones byemales*, sect. II. p. 7. & seqq. His nuper accessit vir doctissimus IO. GE. ECCARDVS, luci publicae exponendo corpus *historiarum medii aevi* &c. quod hoc ipso an. 1723 duobus tomis in folio Lipsiae prodijt. Licerat enim medii aevi scriptores, si sermoneis elegantiam, rerumque selectum, prudentiam itidem civilem, aliasque historicorum virtutes spectes, cum veteribus graecis ac latinis non sint comparandi, paucis quibusdam exceptis; lectio tamen eorum necessaria est, quod non tantum historia istorum temporum civilis, sed & ecclesiastica, ex hisce fontibus sit haurienda. Commendandum vero hic iterum MARQ. FREHERI *directorium*, supra iam laudatum, quippe in quo praecipuus medii aevi historicorum ordine temporis ita dispositos conspiciere licet, ut statim, cuinam historiae parti quisque inferuiat, pateat. Cum noua litterarum luce orbis perfunderetur, existerunt quoque viri doctissimi, qui ad historiam scribendam animum adiungerent; quorum etiam nonnulli tanta id fecerant felicitate, ut veteribus graecis ac latinis dubiam reddidisse palmam videantur. Quidam vero sui temporis res gestas litteris consignarunt, alii praecedentium saeculorum historiam reuocare, aut illustrare, eamque aut amplioribus systematibus, aut compendiis breuioribus complecti, suarum duxerunt esse partium. Quorum cum ingens sit numerus, commemorandus tamen prae ceteris est IO. SLEIDANVS, in *commentariis de statn religio-*

nis & reipublicae, sub Carolo v caesare lib. 26. Valde enim memorabile est hocce temporis spatium, ob ecclesiae, quae in illud incidit, emendationem. Omnium praeterea iudicio praestantissimis historicis adnumeratur SLEIDANVS, quippe quem *historiam exalta fide & diligentia peritxuisse*, ipsemet IAC. AVG. THVANVS iudicat; *lib. XII. histor. ad an. 1556.* Plura de insigni hocce opere, eiusque continuatoribus, dabit CASP. SAGITTARIUS in *introduc.* ad *histor. eccles. c. XI. §. XI. p. III. seqq.* addatur IO. CHRIST. NEV. in *accessionib.* ad *Deg. Wbeari relection. byemal. ad sect. XXV. q. 23. & ad sect. XL. p. 305. seqq.* Alter, quem a theologiae cultoribus prae reliquis obseruandum censemus, IAC. AVG. THVANVS est, quem *historiarum sui temporis, ab an. 1543 usque ad an. 1607 libros 138* reliquisset, constat; meritoque SLEIDANO subiungitur, quippe qui cum an. 1556 desinit. Principem is omnium consensu inter recentiores historicos tenet locum. TO AN. ANDREAE BOSIO nostro audit scriptor eloquentia, doctrina, libertate, prudentia, & fide nemine inferior, praesertim in rebus gallicis, quibus ipse interfuit. In reliquarum enim gentium, ita pergit, non parem ubique fidem meretur, quia alios sequi necesse habuit. Unde factum, ut etiam stilus eius alicubi diuersus deprehendatur: verba namque auctorum, quibus usus est, plerumque retinuit. Et quibusdam interiectis: Quae ad religionis historiam pertinent, summa aequitate & moderatione, quamquam religioni pontificiae addictus, tractauit, eaque re multorum & papistis odium in se concitauit, adeo, ut a nonnullis idcirco politico-catholicus adpellinetur; a quibusdam etiam ut atheus atque profanus tradatur; de comparanda prudent. ciuil. §. XXXVIII. Quae de variis operis huius editionibus scitu digna sunt, tradit CASP. SAGITTARIUS, in *introduc. in histor. eccles. c. XII. §.*

XII. p. 153. seqq. Duobus hisce historicis longe praestantissimis tertium adhuc adiungo SAM. PFENDORFIVM, cuius eximia quaedam opera exstant, historiam faeculi decimi septimi mirifice illustrantia, vt *commentariorum de rebus succicis libri 26, ab expeditione Gustavi Adolphi regis in Germaniam, ad abdicationem vsque Christianae, Vltraiecti 1686 fol. portu: de rebus a Carolo Gustavo Sueciae rege gestis commentariorum libri 7* Norimbergae 1696, fol. & denique, de *rebus gestis Frederici Wilhelmi magni, electoris Brandenburgici*, Berolini, 1695, fol. De reliquis recentioris aevi historicis, iis praesertim, qui ad nostra quoque tempora pertingunt, conferendus, quem saepe iam laudauimus, IO. BVRG-MENCKENIUS, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *methodo studii historici* subnexo. Ad alteram vero classem, seu eos, qui recentiori aetate, priorum saeculorum historiam illustrarunt, aut vna cum recentiori systematibus vel compendiis complexi sunt, quod attinet; non minor quoque illorum

est numerus; nec tamen huius loci, istos aut indicare, aut recensere. De praecipuis etiam historiae vniuersalis compendiis iam supra dictum. Cum vero semper Germaniae nostrae habenda sit ratio; non male rebus suis consulat, qui praecipuos quosdam ex iis, qui ad eius historiam viam pandunt, euoluerit. Commendari autem praeter reliquis merentur VRG. GOTTH. STRVVI *synagoga historiae germanicae a prima gentis origine ad an. 1716* lenae, 1716, 4. IAC. CAR. SPENERI *historia Germaniae vniuersalis & pragmatica, breuiter ac perspicue exposita cum perpetuis notis*, Lipsiae 1716 & 17, 2. tom. 8. cuius & exstat *notitia Germaniae antiquae*, Halae 1717, 4. edita; FRID. GLADOVII *Versuch einer vollstaendigen vnd accuraten Reichs-Historie von Deutschbland*, Lipsiae 1717, 4. SIM. FRID. HAHNII *vollstaendige Einleitung zu der teutschen Staats-Reichs- und Kaiser-Historie*, Halae 1721, 4. Prima autem fundamenta ex CASP. SAGITTARII *nucleo historiae germanicae*, lenae 1675, 12. edito, condiscere licet.

§. XVI. Ipsius nimirum ecclesiae originem, fata, propagationem & inter tot pericula mirificam conseruationem, exhibet historia, quae nomen inde retulit, ecclesiastica. Quae tamen cum ea tradat, circa quae theologia vel maxime occupatur; non tam inter propaedeumata referenda, quam potius pro illius parte haud sane vltima habenda.

* Hinc & de ea parte II. ex instituto dicemus.

§. XVII. Chronologia, geographia, genealogia, res nummismaria, vtrique, tum ciuili, tum ecclesiasticae historiae lucem, quandoque haud contemnendam adfundunt. At in hisce vtpote accessorius opera ita collocanda, ne id, quod caput causae est, negligatur.

* Chronologiam historiae oculum recte dici, nemo dubitat. Sine ea enim obscura, confusa, dubia, omnia. Mirum itaque, veteres historicos de temporum rationibus adeo parum fuisse sollicitos. *Priscis historicis*, inquit IO. MARSHANVS, *nuda sunt rerum gestarum narratio; nec certis temporum intervalis distincta; nec a*

termino fixo deducta. In hac classe censendi sunt Herodorus, Thucydides, Xenophon, & qui perierunt, reliqui; quorum scripta, antequam nata esset ars chronologica, prodierunt; in canone chronico sec. XVI. p. 436. Antiquissimam, simulque certissimam chronologiam scriptura nobis suppeditat. Ethnicorum epochae, vt Olym-

piadum, belli Troiani, aerae Nabonassaracae, vrbis Romae, longe sunt recentiores. Distinctio quoque illa temporis ex mente VARRONIS, in *ἱστορίαι, μυθολογία, & τεχνολογία*, satis arguit, antiquissima tempora ethnicis incognita fuisse. Aegyptiorum dynastiae, summaque earum antiquitas, non alio loco habendae, quam Chinesium chronologia, ipsum mundi initium excedens. Fabulae sunt, atque inania commenta; conf. EDVARDVS STILLINGFLEET, in *origines sacras*, c. V. p. 139. seqq. Disputatum fuit, sit ne codicis ebraei potius, an, quod ISA. VOSSIO, PAVLO PEZRONIO, aliisque placuit, 70 interpretum calculus sequendus? Sed hac de re dictum in *hisl. eccles. vet. testam. tom. I. prolegom. §. XX. p. 50.* Historiam chronologiae in compendio exhibet GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiar. natura ac constitut. lib. II. siue de philologia*, c. XII. p. 53. seqq. & lib. III. siue de *mathesi*, c. XLI. p. 138. De antiquis apud Graecos chronologis conf. IO. VVOWERIVS, de *polymathia*, c. XII. §. XVI. p. 132. Diligentissime omnium chronologos, iudeos pariter ac christianos, veteres, ac recentiores, enarrat vir doctissimus FRID. ADOLPH. LAMPIVS, in *praefatione*, quam IO. IAC. HOTTINGERI *pentadi differtationum biblico-chronologicarum*, Traiecti ad Rhenum, anno 1723 editae, praemisit. Idem & iam ante eum fecerat IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*, c. VII. p. 163. seqq. ubi distincte primum chronologiae historicae, tum & technicae, scriptores, recenset. Praecipuos utriusque generis etiam ipsemet indicauit, in *prolegomenis*, tom. I. *hisl. eccles. vet. testam.* ad §. XX. p. 49. seqq. Recte autem viris doctis obseruatum, ante HIPPOLYTVM, sanctorum numero adscriptum, & IVLIVM Africanum, neminem fuisse, qui chronicon aliquod vniuersale, a primo rerum humanarum exordio, con-

dere adgressus sit; horum vero vtrumque chronicon suum ad Alexandri seueri tempora produxisse. EXIVLIO Africano sua fere desumfit EYSEBIVS, cuius chronicon, *ὑπερβολὴ τῆς βίβλου* dictum, ab HIERONYMO in linguam latinam translatum, hic vel maxime in censum venit; sed de eo, vt & IOSEP. IVSTI SCALIGERI *thesauro temporum*, in quo illud cum variis supplementis exhibetur, a me iam dictum in *prolegomenis* citatis, ad §. XIV. p. 3637. Inter recentiores, qui chronica vniuersalia scripserunt, SETHVS CALVISIVS haud vltimum locum tenet, SCALIGERI maxime vestigia premens; cuius opus chronologicum, vsque ad an. 1685 continuatum, Lipsiaeque eodem an. editum, illis, qui se prorsus in hoc studiorum genus dare noluunt, forte sufficiet. In iis, quae ad tempora veteris testamenti spectant, vtramque facit paginam IAC. VSSERIVS, in *annalibus veteris & noui testamenti*, in quibus vsque ad an. Christi 173 seu templi ac rei publicae iudaicae excidium, progreditur. In chronologia technica itidem IOSEPH. IVSTVS SCALIGER eminet, in opere de *emendatione temporum*; cui dubiam reddere palmam adnissus est DIONYSIVS PETAVIVS, libris 13 de *doctrina temporum*, qui duobus prostant tomis, quorum prior libris octo *τὰ ἱστορικά* sistit, posterior libris quatuor ea, quae in ratione epocharum & interuallorum obscura sunt & controuersa, euoluit; libro autem decimo tertio vsum superiorum librorum ostendit, & chronicon aliquod, vsque ad an. Christi 532 exhibet. Vtramque & historicam, & technicam chronologiam summatione complexus est idem PETAVIVS, in *rationario temporum*, supra nobis iam laudato. Ceteroquin inter compendia, quibus *τὰ ἱστορικά* traduntur, primus locus debetur ei, quod AEGID. STRAVCHIVS concinnauit, quodue magno eruditi orbis adplausu est exceptum. Cum ex varia, menses annos-

que

que computandi, ratione, maximae in chronologia oriantur difficultates; obseruandi sunt scriptores, qui de mensibus antiquae diuersarum gentium scripserunt; vt IO. ALB. FABRICIVS, in *menologio*, 10. SELDENVS, de anno civili & ecclesiastico reipublicae iudaicae; HENR. DODVVELVS, de veteribus Graecorum & Romanorum cyclis, aliique laudati GOTT. STOLIO, in *der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit c. VI. §. XXVII.* Vt autem magno opere illorum laudandum est institutum, qui in difficultatibus chronologicis, quae momentum aliquod trahunt, tollendis, operam studiumque suum collocant; ita dolendum, viros praestantissimos subinde ad minutias dilabi, & in rebus, quas tuto ignorare licet, ingenii vires, rectius grauioribus rebus impendendas, consumere. Exempla quam plurima apud SCALIGERVM, PETAVIVM, immo & ANTONIVM PAGI, in *critica anti-Baroniana*, SEBAST. NANVM TILLEMONTIVM, in *commentarijs historiae ecclesiasticae inferniensibus*, aliosque, occurrunt. Idem optime monuit IO. ALB. FABRICIVS, dum, *similiter*, inquit, in chronologicis diligenter hic euitandus scopulus, ne in subtilioribus & incertis temporibus & operam diutius ludamus, sed certis & exploratis inhaerentes, in aliis sinu vero similitudine contenti, neque omnia ad puluisculum exeutiendo in minutis sudemus & angamur, ac post longos & insanos aestus sament cogamur denique fateri, incertiores nos esse, quam dudum &c. *bibliograph. antiquar. c. VII. §. VIII. p. 186.*

Alter historiae oculus geographia est; sine qua cum nec sacri nec profani auctores recte intelligi queant, nemo non necessitatem eius cognoscit. Antiquissima eius vestigia in scriptura sacra deprehenduntur. Certe luculentissimum eius documentum in descriptione itinerum populi israelitici conspicitur; *num. XXXIII.*

Homeri saetate quasi incunabula geographiae fuisse, STRABONEM sequutus, adserit GER. IO. VOSSIVS, qui & primos qui post HOMERVM geographiam attigerint, philosophos fuisse, docet, ANAXIMANDRVM Milesum, eiusque eum HE-CATAEVM, item DEMOCRITVM, EVDOKIVM, EPHORVM, DICAEARCHVM, aliosque. Atque de hisce, ceterisque, qui deinceps ex instituto scriptis suis geographiam illustrarunt, ita disserit VOSSIVS, vt in compendio historiam geographiae exhibeat, praecipuosque auctores, tum graecos, tum latinos, laudet; de *artium & scientiarum natura & constitut. lib. II. sue de philolog. c. XI. p. 49. seqq.* item *lib. III. sue de mathesi. c. XLIII. p. 143. seqq.* Notitiam quoque scriptorum geographicorum suppeditat IO. CHRISTOPH. BECMANNVS, in *historia orbis terrarum geographica, & civili*; quippe qui tum veteres, graecos & latinos, tum recentiores, qui in geographia veteri occupati fuerunt, porro & nouae geographiae scriptores, itemque eos, qui veterem ac nouam coniunxerunt &c. ordine recenset, *c. I. §. II. seqq.* Nec praetermittendus IO. ANDR. BOSIVS noster, quide geographis veteribus ac recentioribus, aliisque, ad notitiam geographiae litterariam spectantibus, accurate disserit, in *introduct. generali in notitiam verumpubl. orbis vniuersi, c. V. p. 55. seqq.* & *c. XXI. p. 139. seqq.* vbi & geographiae, tam veteris, quam hodiernae, hiatus ac deliquia, per totum paene orbem, ostendit. Iungendus his iterum vir summus IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*, vbi *c. V. p. 121. seqq.* scriptores, veterem geographiam ac chorographiam illustrantes, exhibet. De antiquis geographiae scriptoribus etiam IO. VVOVVERIVS verba facit, de *polymathia c. XLII.* Inter veteres, & quidem graecos, eminet STRABO, qui Augusto & Tiberio imperante floruit, & libros *XVII. de geographia* reliquit, lectu vel ideo dignos,

quod historica etiam varia, & quae philosophum instruire possint, in iis occurrant. Optima editio est, quam THEODORVS IANSONIVS AB ALMELOEVE dedit, Amstelodami 1707 fol. STEPHANVS Byzantinus, qui saeculo sexto floruisse dicitur, primus fuit, qui lexicon aliquod geographicum in opere, quod τὰ ἑσπερία inscripsit, condidit, in quo & multa, historiae & antiquitatibus illustrandis inferuentia, attigit. Sed hodie tantum epitome eius superest, ab HERMOLAO quodam grammatico, qui itidem saeculo sexto vixit, confecta. Prodiit cum ABR. BERCKELII commentario, & observationibus IAC. GRONOVII, an. 1688 fol. LVCAE HOLSTEINII notae posthumae separatim editae sunt, cura THEODORI RYCKII, Lugduni Bataurum 1684. Quemadmodum autem ex veteribus EVSEBIVS quoque, vt deinceps dicemus, eandem methodum, secundum litterarum ordinem, geographicam tradendi, sequutus est; ita ex recentioribus idem fecerunt ABR. ORTELIVS, IO. PHIL. FERRARIUS, & qui huius lexicon auxit, MICH. ANT. BAYRANDVS, aliique. Ad veteres vt reuertamur, ex latinis maxime commemorandus adhuc POMPO. MELA, cuius *libros III. de situ orbis* observationibus eruditissimis illustrauit ISA. VOSSIVS; conf. PAVLVS COLOMESIVS, *bibliothèque choise, p. m. 179*. De PLINIO atque SOLINO, quorum vterque & geographica attigit, iam supra dictum. Ex recentioribus nemo forte melius de geographia antiqua meritus est, quam CHRISTOPH. CELLARIUS, meus quondam in academia Hallensi collega coniunctissimus, in *notitia orbis antiqui*, Lipsiae an. 1701 & 1706 duobis tomis in 4. edita. Quo quidem opere pererudito nemo temere carere poterit. De tabulis geographicis veterum, Graecorum, Latinorumque, conferre iuuabit IO. ALB. FABRICIVM, in *bibliograph. antiquar. c. V. §. IX. p. 135. seqq.* Medii aevi geographiam pauciores adhuc illu-

strarunt, quam veterem. Magnis hinc adhuc inuoluta est tenebris. Tentauit tamen aliquid non sine omni successu CHRISTIAN. IVNCKERVS, in *introductione ad geographiam medii aevi*, quam lingua germanica edidit, Ienae 1712, 4. Eos, qui recentioris aetatis geographiam concinnare aggressi sunt, haurire licet ex IO. BYRC. MENCKENII *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *methodo studii historici* subiecto, num. *VIII. p. 22. seqq.* nec praetermittenda, quae in ipsa hacce *methodo c. II. §. I. p. 5. seqq.* de studio geographico monentur. Prima geographiae, tum veteris, tum recentioris, fundamenta redissime petuntur ex IO. HVBNERI *quaestionibus geographicis*, germanice scriptis, saepiusque reculis, & in varias linguas translatis. Nec contemnenda etiam *geographia antiqua iuxta & noua* CHRISTOPH. CELLARI. Inter sacrae geographiae, de qua theologiae cultorem praecipue sollicitum esse oportet, scriptores, seu eos, qui locorum, in scriptura sacra occurrentium, descriptionem dederunt, primum locum tenet HIERONYMVS, aut si mauis, EVSEBIVS. Quae enim hic graece scripserat, ille maximam partem in libro *de locis ebraicis* latine reddidit, sed ita, vt multa detraheret, mutaret, adderet. Exstat non tantum inter opera HIERONYMI, sed seorsim quoque, variis additamentis auctus, notisque & tabula geographica Iudaeae a IAC. BONFERRIO illustratus, Amstelodami an. 1707 prodiit. Recensuit hanc editionem, & animaduersionibus suis locupletauit, IO. CLERICVS. Adiecta quoque est BROCARDI, monachi ex ordine praedicatorum, *descriptio terrae sanctae*. Quid viri docti tum in EVSEBIO, tum in HIERONYMO, desiderent, a me indicatum in *prolegomenis tomi I. bist. eccles. veter. testam.* ad §. XX. p. 52. 53. De reliquis, qui tum medio aevo, tum recentiori aetate, Palaestinae descriptionem dederunt, nihil addo, cum praecipuos ex iis

IOAN.

IO. CLERICVS recenset, in *praefatione*, NICOL. KANSONII *geographiae sacrae*, Amstelodami an. 1704 editae, praefixa. Inter eos, qui recentiori aetate geographiae antiquae Palaestinae lucem adfundere adgressi sunt, eminet IO. LIGHTFOOTVS, qui in *chorographiis*, quas evangelistis praemisit, aliisque scriptis, ex libris talmudicis multa cereteroquin obscura, haud infeliciter explicauit, tabulasque Iudaeae & Hierosolymae, templique confecit. Omnibus autem dubiam in hoc genere palmam reddidit HADR. RELANDVS, in *Palaestina ex monumentis veteribus illustrata*, Traiecti ad Rhenum, 1714, 4. SAM. BOCHARTVS, in *geographia sacra*, cuius pars prior *Phaleg*, posterior *Canaan* vocatur, id praecipue agit, vt in gentium origines inquirat. De reliquis dixi in *prolegomenis* antea citatis, ad §. XX. p. 53. Ex iis, qui geographiam ecclesiasticam illustrarunt, noticiamque patriarchatum & episcopatum dederunt, nonnullos indicat IOAN. ANDR. BOSIVS, in *introd. generali in notitiam rerum publicarum*, c. XXI. §. VII. p. 143. sed plenius copiosiusque eos enarrat IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliograph. antiquar.* c. V. §. XVI. p. 143. seqq.

Ex familiarum illustrium notitia, quam genealogia suppeditat, historiam itidem lucem quamdam accipere, dubio caret. Eius quoque studium iam olim in gente ebraea floruisse, constat. Ipsemet Moses patriarcharum ante & post diluuium generationes accurate adnotauit. Vnde, quanta genealogiae antiquitas sit, intelligitur. Sunt, qui tradunt, gentis iudaicae genealogias, post Moysen a viris sanctis continuatas, maioris fidei causa in templo adseruatas fuisse, donec ab Herode, vt illustrium familiarum memoriam deleteret, comburentur; conf. IO. SELDENVS, de *successionib. pontif. ebr. lib. II. c. III.* Id ab eo factum, ne familiae obscuritas obiceretur, dicunt, quamquam

alii aliam causam adferant. Addunt, ea re inductos Iudaeos, domestica familiarum documenta sollicitè adseruasse; quae, cum ab aliis in dubium vocarentur, ortas hinc varias de genealogiis controuersias; atque has esse uoduc xpl yvauayias; κατασκευα a quibus vt sibi caueat, Timotheum suum admonet Paulus, *I. Tim. I. 4.* Verum ad locum huncce atque effatum Pauli quod attinet, sunt viri doctissimi, qui, eum de commentis potius kabbalistarum, quam genealogiis Iudaeorum, loqui, contendunt; idque ex instituto sibi euincendum fuisse IO. MICH. LANGIVS, in *commentario theologico, de genealogiis numquam finiendis & fabulis iudaicis &c.* Noribergae an. 1696, 4. edito. Eadem fuit sententia ISAAC VOSSII, contra quem disputat, pro genealogiis proprie dictis pugnans, PHIL. IAC. HARTMANNVS, de *rebus gestis christianorum sub apostolis*, c. XII. p. 292. seqq. Quidquid eius sit, genealogiarum Iudaeos habuisse rationem, negari nequit; idque non sine Numinis singulari directione factum, vt credamus, par est, cum hac ratione euangelistae eo certius originem Messiae ex stirpe Davidis demonstrare potuerint. Nec apud Graecos, Romanos, ipsosque Germanos, neglectum prorsus genealogiae studium. Quamquam, ad Germanos quod attinet, accuratior familiarum notitia iis temporibus tribuenda sit, quibus Iudi equestres celebrari coeperunt; quippe ad quos nemo admissus est, quin prius, se pariter, ac suam coniugem, sanguine nobili procreatum, testimonio genealogico fidem fecisset. Conferenda cumprimis G. SCHVARTZII, de *Iudis equestribus*, dissertatio. Praecipuos scriptores genealogicos, tum generales, tum speciales, indicat, monitaque de hocce studio salutaria suppeditat, IO. ANDR. BOSIVS noster, in *introd. generali in notitiam rerum publicarum*, c. XVII. & XVIII. p. 122. seqq. & BYRC. GOTTH.

STAV-

STRVIVS, in *bibliotheca historica*, c. XXXI. §. XI. p. 789. seqq. Ex instituto vero *historiam litterariam de satis studiis genealogici apud Ebraeos, Graecos, Romanos, & Germanos, in qua scriptores harum gentium potissimum enumerantur, & totius genealogiae cursus ab orbe condito ad nostra usque tempora deducitur*, scripsit IAC. FRID. REIMANNVS, an. 1702, 8. Ad primas in hoc studiorum genere ducendas lineas sufficiens GE. LOHMEIERI *tabulae genealogicae*, auctae & emendatae per auctorem notitiae procerum imperii, hoc est, IAC. WILH. IMHOFIVM; itemque IO. HVERNARI *tabulae genealogicae*, quippe quae propius adhuc ad nostra tempora accedunt. Vsum insignem in principum controuersis decidendis genealogiarum notitia praebet; quae ceteroquin in fespctata parum prodest, saepiusque vanitatis tantum & stultitiae hominum inseruit.

Supereſt res nummaria, quam in studio historico minime negligendam, viri doctissimi censent. Antiquissimis nimirum iam temporibus vſitatum fuit, vt per nummos non minus, quam inscriptiones, de quibus infra dicetur, memoria rerum pariter, ac virorum illustrium conſeruaretur, & ad posteror propagaretur; quod ostendit ISA. IACQUELOTVS, *dissertationes sur l'existence de Dieu*, diss. I. c. VIII. p. 93. seqq. addatur LVD. IOBERTVS, in *ſcientia rei nummariae*, p. 5. Vt vero de antiquitatibus, ex nummis eruendis, serio cogitarent viri eruditi, ante saeculum decimum sextum factum non videtur. Certe tum exſtiterunt, qui de nummo eiusque partibus scriberent, quos inter haud vltimus fuit GVIL. DVDAEVS, in libro *de aſſe eiusque partibus*, quem cum aliis eiusdem argumenti scriptis recudi curauit beatus ADAM. RECHENBERGVS Amſtelodami 1692 in 4. Nec deſuerunt, qui de re nummaria, deque nummis Graecorum & Romanorum, commentaren-

tur, propiusque ad id, quod caput cauſſae eſt, accederent, vtilitatem, quam in antiquitatum inuestigatione ex nummis capere licet, perſpicientes. Saeculo vero decimo ſeptimo certarim viri docti in hoc ſe dederunt studiorum genus, tantusque mox exſtitit illorum numerus, vt integrae bibliothecae auctorum, qui de nummis ſcripſerunt, inſtrui poſſent. Horum vt praecipuos indicemus, primo nobis commemorandus loco eſt PHIL. LABBEVS, cuius *bibliotheca nummaria*, cum eiusdem *bibliotheca bibliothecarum*, primum Parisiſ an. 1664, 8. prodiit, deinceps ANT. TEISSERII *catalogo auctorum, qui librorum catalogos, indices, bibliothecas &c. conſignarunt*, Geneuae an. 1686, 4. ſubiuncta eſt. In duas haecce bibliotheca diuiſa eſt partes, quarum altera de antiquis numismatibus, ebraeis, graecis, romanis; altera de monetis, ponderibus, & menſuris, agit. Inter auctores autem, quos adiecit, minima parte eorum eſt, qui de nummis ad antiquitatis illuſtrationem egerunt. Meliora haurire licet ex CAR. PATINO, quippe qui in *introducſ. ad hſtoriam numismatum*, c. XXIV. ordine chronologico auctores, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati ſunt, recenset. Cum primis commendanda BVRC. GOTTH. STRVVII noſtri *bibliotheca numismatum antiquiorum*, le-nae an. 1693 edita, in qua non tantum auctores, qui de nummatibus ſcripſerunt, enumerat, ſed velur introductionem quamdam ad notitiam rei nummariae ſuppeditat. Sed omnium diligentiam ſuperauit ANSEL. BANDVRIVS, cuius *bibliothecam nummariam, ſive auctorum, qui de re nummaria ſcripſerunt*, operi eius de nummis caesarum adiunctam, recudi curauit IO. ALB. FABRICIVS, qui & notis quibusdam eam illuſtrauit, & doctorum quorumdam viro- rum de eodem argumento diſſertationes adiecit, Hamburgi 1719 in 4. Eſſecit itaque vir doctiſſimus, vt vix quid-

quidquam amplius circa notitiam eiusmodi scriptorum desiderari queat. Illis, qui primis rei nummariae elementis imbui cupiunt, inferuiet maxime LVD. IOBERTI *scientia rei nummariae*, gallice ab auctore scripta, sed deinceps in linguam latinam a CHRIST. IVNCKERO conuerſa, operamque nauante FRID. BENED. CARPZOVIO Lipsiae an. 1695 edita, gallice vero iterum, & quidem multum auctior, impressa Parisiis 1715, 2. vol. 12. Utilitatem, quam ex rei nummariae notitia capere licet, in opere de *praeflantia & usu numismatum antiquorum*, EZECH. SPANHEMIVS ita demonstravit, vt, iudice ANDR. MORELLIO, nihil perfectius post eum sperari possit, in *specimine rei nummariae* &c. p. 29. ANSELMVS BANDVRIVS, de SPANHEMIO verba faciens, hoc, inquit, an quisquam melius intellexerit, quantum utilitatis percipi ex veterum nummorum contrellatione possit nescio; in *bibliotheca nummaria*, p. 143. 144. Prodiit SPANHEMII dissertatio, de *praeflantia & usu numismatum antiquorum*, primum Romae 1664. 4. deinde longe auctior Amstelodami 1671, in 4. Tandem nouis magnisque accessionibus opus hocce locupletatum, & in duos tomos diuisum est, quorum prior Londini 1706, alter Amstelodami 1717, fol. lucem adspexit publicam. Vsum, quem rei nummariae notitia, speciatim in religione gentilium dilucidanda, in doctrina morali & ciuili, in historia ciuili, ecclesiastica, litteraria, praebet, adlegatis variorum auctorum locis, demonstrat IO. ALB. FABRICIVS, peculiari indice, BANDVRII *bibliothecae nummariae* subiecto, p. 237. seqq. Fuerunt &, qui ex instituto nummorum veterum in theologia vsum ostendere adgressi sunt, quos inter praecipue nominandus VAL. ERN. LOESCHERVS, cuius *dissertationes tres, de usu nummorum veterum in studio theologico*, exhibet eiusdem *promateus*, siue *dissertationes sacri & litterarii argumenti* &c. iunctum

BYD. MAGOGÉ,

Wittebergae an. 1723 editae. Et sane, cum antiquitatum, quae ad scripturam sacram illustrandam faciunt, notitiae nummi veteres inferuiant; per eosdem simul locis quibusdam sacri codicis obscurioribus lucem interdum adfundi, negari nequit. Exempla varia ipsemet EZECH. SPANHEMIVS, in opere antea laudato, suppeditat. Sed id quoque dubio caret, in chronologia & historia ecclesiastica vsum eorumdem haud contemnendum esse. Certe proderit haec notitia ad illorum audaciam retruendendam, qui ex nummis fabularum praefidium se inuenisse, existimant. Exemplo singulari hoc comprobatur PETRVS ZORNIVS, in *diff. de numis quibusdam antiquis, ex quibus Baronius, Peirescius, alique antiquitatem misisse, & veritatem probare voluerunt*, quae exstat in *opusculorum eius sacrorum tomo I. p. 41. seqq.* Rursus vero & id certum, positumque extra controuersiam, plus saepe in ista rei nummariae scientia esse ostentationis, quam solidae utilitatis; fructuque, quem inde percipimus, laborem, qui ei est impendendus, neitiquam pensari. Cauendum praeterea, ne in rebus historicis plus, quam decet, nummis tribuamus. Errori, mendacio, adulationi, in illis non minus, quam in scriptis historicorum, locus est. Documento esse possunt vel illi, quibus Galli memoriam Ludouici XIV, regis sui, ad posteros transferre conati sunt. Idque cur non in veterum nummis interdum contingere potuerit, nullam rationem video. Quod si obseruasset. IO. HARTDVIVS, numquam, nummorum auctoritate fasciatus, eo vsque progressus esset, vt omnium fere scriptorum fidem sollicitaret, ex nummis quippe tantum sapere gestiens, immo pleraque tandem veterum scripta suppositicia esse, sibi persuaderet; cuius temeritatem, prout decebat, castigauit MATVRINVS VEYSSIERIVS LA CROZE, vir longe doctissimus, in *vindiciis veterum scripto-*

Z

scripto-

scriptorum contra Io. Harduinum, Rotodami 1708 editis. De genuino nummorum in historicis vsu, neue plus, quam par est, illis tribuamus, deque cautione circa eos obseruanda, ne falsis & supposititiis decipiamur, recte & eleganter nonnulla monet LANGLETVS DV FRESNOY, in *methodo studii histor. c. XV. §. II. p. 280. seqq.*

Superest, vt de *inscriptionibus*, quas vocant, itemque de *diplomatibus*, seu publicis quibusdam monumentis, aliquid addamus. Et ad inscriptiones quidem quod attinet, insignem earum in antiquitatibus illustrandis esse vsu, nemo temere negauerit, atque HENR. NOKISVS cardinalis, in *senotaphiis Pisani Caii & Lucii caesarum*, ANT. FAGI, in *critica annuum Baronii*, alique viri eruditi, passim ostenderunt. Laudandique adeo, qui in iis colligendis operam studiumque suum collocarunt, vt LANVS GRTERVS, in *thesauro inscriptionum romanarum*, IAC. SPONIVS, in *miscellaneis eruditae antiquitatis*, alique, laudati BYRC. GOTTH. STRAVIO, in *bibliotheca antiquitatum generali*, quam *syntagmati antiquitatum romanarum* praemisit, §. XII. p. 30. seqq. Caute tamen & circumspecte hic incedendum, recte monet LANGLETVS DV FRESNOY, in *methodo studii historici*, c. XV. §. II. p. 281. seqq. cum non tantum per falsas & supposititias inscriptiones, aequae ac nummos, decipi queamus; sed & facile contingat, vt in earum interpretatione a vero & genuino aberremus sensu. Temerarium itaque nimis foret, quae ab historicis fide dignis traduntur, in dubium vocare, si sorte cum nummo quodam, aut inscriptione, quae, si vel maxime genuina sit, dubiae tamen saepe est interpretationis, non conueniat. De diplomatibus, similibusque documentis publicis, antea iam obseruauimus, ea a quibusdam per meram ostentationem iactari, maioremque eorum perhiberi utilitatem, quam qua reuera gaudent. Nec

tamen is ego sum, qui, ea prorsus contemnenda, censeam, cum in rebus obscuris aut dubiis lucem interdum adferre queant. Fuerunt sane, qui fidem diplomatum sollicitarent, plurima, ad quae saepe prouocatur, dubia, supposititiaque esse, contentendes, ac ita comparata, vt nihil certi ex iis colligere liceat. Quibus IOMABILLONIVS obuiam ire voluit, in praefatio de *re diplomatica*, opere, Parisiis 1681 fol. edito, deinceps cum accessibus an. 1709 recuso, postquam supplementum an. 1704 prodidisset. Nec tamen omnes in suam ita pertrahere sententiam potuit MABILLONIVS, quin essent, qui diplomatibus fidem denegare pergerent, quos inter eminet BARTHOLOM. GERMONIVS, in *disceptione ad Mabillonium de veteribus regum Francorum diplomatibus*, Parisiis 1703 in 12. Sed huic iterum se opposuerunt, IVST. FONTANINVS, in *vindictis antiquorum diplomatum aduersus Bartholomaei Germonii disceptionem de veteribus regum Francorum diplomatibus, & arte fecernendi antiqua diplomata vera a falsis*, Romae 1705 in 4. THEOD. RVINARTVS, in libro: *ecclesia Parisiensis vindicata aduersus R. P. Bartholomaei Germon duas disceptiones inscripto*; DOMINIC. LAZZARINVS, in *epistola ad amicum Parisensem, pro vindictis antiquorum diplomatum Fontanini, & ANTONIVS quidam GATTVS in epistola ad Iacobum Bernardum pro vindictis antiquorum diplomatum*, Amstelodami an. 1707. Hisce omnibus autem iterum respondit GERMONIVS in *disceptionibus de veteribus regum Francorum diplomatibus, & arte fecernendi antiqua diplomata vera a falsis*, Parisiis 1707, 12. Singulari vtique & hic vtendum circumspectione, nemo negauerit; cum plurimae esse causae queant, cur in fingendis & corruptendis diplomatibus ingenii humani vel maxime sese exerat malignitas. Ad eos quod attinet, qui diplomata exhibent, magnus exstat illorum

numerus, qui scriptis suis historicis, siue ad ciuilem, siue ad ecclesiasticam historiam spectent, diplomata inserunt. Nec praetermittunt ea, qui veterum monumenta & reliquias colligunt, VI STEPH. BALVZVS, in *miscellaneis*, IO. NABILLONIVS, in *analeis*, IO. LVCAS DACHERY, in *spicilegio*, EDMUNDVS MARTENE, ac VRSINVS DVRANDVS, in *thesauro nouo anecdotorum*, BERN. PEZIVS, in *thesauro anecdotorum nouissimo*, aliique, de quibus alibi erit dicendi locus. Spectat huc etiam GODEFR. GVIL. LEHNITIVS, in *codice iuris gentium diplomatico*, cuius volumen prius 1693, posterius 1700 in fol. prodit; spectant & reliqui,

§. XVIII. Historia litteraria non est vnius generis. siquidem alia est *historia litteratorum*, alia *historia librorum*, alia denique *historia ipsarum artium*, atque *scientiarum*. * Nec tamen desunt, qui generatim ad historiam litterariam introductiones dederunt. **

* Scriptores, qui ad vnamquamque historiae litterariae speciem pertinent, deinceps recensebimus. Obseruandum autem, plerumque, qui vnam partem tradunt, alteri simul inferuire; esse &, qui duas, aut omnes omnino attingant, in quibus tamen, quid iis praecipue constitutum sit, spectandum, nisi inter eos, qui generatim de historia litteraria praecipiant, locum inueniant. Sic, qui vitas eruditorum describunt, scripta quoque eorum plerumque recensent, &, qui de libris agunt, subinde, quae ipsarum artium & scientiarum historiam illustrent, adferunt, & sic porro.

** Inter eos, qui generatim ad historiam litterariam introductiones dederunt, primum locum tribuimus PETRO LAMBECIO, cuius *prodromus historiae litterariae* eruditorum manibus teritur, praesertim, postquam IO. ALB. FABRICIVS eum, cum eiusdem itinere Cellensi, & ALEXAND. FICHETI *arsana studiorum metodo*, aliisque monumentis, recudicauit; Hambur-

gi an. 1710, fol. Non tantum enim librorum, sed ipsarum quoque artium & scientiarum historiae, prodromus hucce inseruit; eoque magis dolendum, hocce opus ab auctore ad finem perductum non esse, quo plura exquisitae eruditionis in eo exstant vestigia. Iam vero a condito mundo historiam hancce litterariam exorsus, circa istud tempus substitit, in quod apud Ebraeos historia iudicum, Gideonis, Abimelechi &c. apud Graecos autem expeditio Argonautarum in Colchidem incidit. Hocce namque temporis interval- lum libri secundi capite quarto persequitur, quod vltimum est. Accessit tamen appendix reliquorum capitum viginti novem, quae librum secundum absolueri debebant, sciagraphiam exhibens, *scilicet quidem*, IUDICE CHRISTOPH. AVG. HEYMANNO, bonam, sed quibus ita, ut par est, elaborandis, nec decem quidem Lambecii suffecerint; in conspectu reipubl. litterar. c. II. §. III. Alterum a LAMBECIO locum merito sibi vindicat DAN. GE. MORHOFIVS, quippe

quippe qui, vasto animi ambitu omnem historiam litterariam complexus, eamque in *polyhistor* suo traditurus, morte praepeditus est, quo minus singula perficeret & perpoliret; supplente tamen, quod deerat, omnemque nauante operam, IO. MOLLERO, viro doctissimo, vt integrum tandem hocce opus, quantum fieri poterat, exhiberet, multorumque hac ratione satisficeret votis. Et ita tandem Morhofianus ille *polyhistor*, in tres tomos, *litterarium, philosophicum, & practicum*, diuisus, seu opus *posthumum*, plena facie Lubecae prodit 1708 in 4. Praecipua historiae litterariae capita summam sinit *VRG. GOTTH. STRUVIUS* noster, in *introductione ad notitiam rei litterariae & usum bibliothecarum*, Ienae an. 1704, 8. edita, & aliquoties deinceps recusa, variisque accessionibus & supplementis ab auctore aucta. Immo & IO. CHRISTOPH. COLERVS *analecta ad introductionem* istam dedit, quae cum eiusdem *de praesenti rei litterariae statu* dissertatione hoc ipso an. 1723, Ienae lucem adspexerunt. Inseruit cumprimis haec introductio illis, qui ad librorum notitiam adspirant; scriptores tamen biographici etiam c. IV. recensentur. Sequitur inter huius generis scriptores CAR. ARNDIVS, cuius *sistema litterarium, idque historicum - pragmaticum, praecipua scientiae litterariae momenta complectens*, Rostochii an. 1714, 4. prodit. Tribus absolvitur sectionibus, quarum prima eaque *isagogica, scientiae litterariae genium*, vt auctori loqui placet, *infrum & illatum* describit, vbi & de ortu, progressu, & satis scientiae litterariae verba facit; altera, eaque *biographica, virorum doctorem catalogum ordine chronologico dispositum* exhibet; tertia denique, quam & *religiosam* vocat, ea quae ad historiam omnium religionum spectant, exponit. Nec male de historia litteraria meritis est IAC. FRID. REIMANNVS, dum, edito primum *sentamine introductionis*

ad historiam litterariam generatim spectatam, Halae 1708, 8. mox *historiam litterariam Germaniae*, copiosius, quinque partibus, seu tomis, diuerso tempore editis, persequutus est. Exstat & eiusdem *sentamen introductionis ad historiam litterariam antediluvianam*, Halae 1709, 8. quod, aequae reliqua, germanico idiomate conscripsit. Id praecipue laudandum, quod speciatim Germaniae historiam litterariam tradere, adgressus est. Cum enim ambitus historiae huius, per omnes gentes, saltem eas, quae litteris bonisque artibus pretium aliquod statuunt, diffusus, vnus hominis vires superet; non male rei publicae litterariae consulunt, qui vnus gentis historiam litterariam excolendam sibi sumunt. Eoque comparata est viri clarissimi MICH. LILIENTHALII *consultatio de historia litteraria certae cuiusdam gentis scribenda*, Rostochii an. 1710 edita, in cuius praefatione scriptores quoque quosdam, qui de re litteraria certae gentis commentati sunt, laudat. Elegantissimum eius rei specimen nuper dedit ALB. THVRA, in *idea historiae litterariae Danorum*, Hamburgi 1723 edita; quae summam, quidquid de re litteraria Danorum dici potest, complexus est. Idem dicendum de illis, qui non tantum certae gentis aut loci, sed certi simul temporis historiam litterariam condiderunt, quod magna cum laude non ita pridem fecit GE. WALLINVS, Suecus, in *Lutetia Parisiorum sui temporis, hoc est annorum huius saeculi XXI. & XXII. Norimbergae 1722* in 8. Ad eos vt reuertar, qui introductiones ad historiam litterariam, generatim spectatam, concinnarunt; commemorandus adhuc est vir doctissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, ob conspectum, quem edidit, *reipublicae litterariae, suae viae ad historiam litterariam inuentuti studiosae apertam*, impressam Hannoverae 1718 in 8. Exiguae quidem molis libellus

Ius est, sed elegantissimus, in quo plene & accurate, optimoque ordine, cuncta, quae vniuersum rei litterariae ambitum absolunt, per summa capita exhibentur. Atque hi praecipui sunt, ni fallor, qui generatim historiam litterariam, certo nimirum ordine, dederunt. Nescio enim, an adhuc addere debeam *cohortem* illam *musarum*, quam sub IO. GE. GRAEVII nomine edidit WOLPHERDVS VAN BVEREN, Traiecti ad Rhenum 1715. In prima enim parte historia rei litterariae, a prima mundi origine vsque ad natum Christum, traditur, in altera autem ad librorum notitiam expanditur. Vt vero ieiunus admodum hic est libellus, erroribusque plurimis scaturit, ita perperam GRAEVII prae se fert nomen. Rectius LVDOLPHO KYSTERO eum tribui, nonnulli censent, qui tamen, si vixisset, numquam consensurus fuisset, ut hoc modo in publicam prodiret lucem. Sunt porro & alia scripta, quae sparsim, aut absque certo ordine, historiae litterariae lucem adfundunt. Praeter alia huc comparatae sunt epistolae virorum eruditiorum, eae saltem, in quibus litteraria tractantur; quarum adeo recensionem instituit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. XXXIII. seqq.* Adieci deinde ipse reliquas, a MORHOFIO praetermissas, in *praefatione, supplemento epistolarum Lutheri* praemissas, quibus iungendae adhuc, quas BVRC. GOTTH. STRVVIUS laudat, *introduc. ad notit. rei litterar. c. IV. §. XVIII. p. 184. seqq.* Spectant huc etiam libri in *ana.*, in quibus virorum, doctrina & ingenio praestantium, argute & lepide dicta, iudiciaque de auctoribus, aliaque ad rem litterariam facientia, collecta exhibentur. Plerosque eius generis libros recen-

set, eorumque velut historiam quamdam, a prima origine deductam, pertexit IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, vir longe celeberrimus, in *praefatione*, quam *Casubonianis*, a se editis, praemisit. Atque haec ipsa *Casuboniana*, Hamburgi 1710, 8. edita, vberissimam selectissimarum observationum segetem suppeditant, quae theologiae etiam cultorem multum iuuent. Idem deinceps argumentum, peculiari observatione *de libris in ana.*, tractauit MICH. LILIENTHALIVS, ita, ut a WOLFIO praetermissa adiceret, in *selectis historicis & litterariis*, Regiomonte an. 1715, 8. *observat. VI. p. 141. seqq.* Vt vero initio aliorum dicta & effata hunc in modum colligebantur; ita mox exstiterunt, qui ipsimet, quae in mentem veniebant, litteris consignabant ab ipsis, aut ab aliis deinceps edenda. Huc *Huetiana* referenda sunt, ab ipso quidem HVETIO non euulgata, litteris tamen ab eo commissa, quae hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723, lucem publicam adspexerunt, quaeque variis observationibus, quae huius loci sunt; abundant. Quae autem NICOL. HIERON. GYNDLINGIVS edidit *Gundlingiana*, observationes, seu dissertationes de certis argumentis elaboratas, continent; ex quibus tamen nonnullae itidem historiae litterariae lucem conciliant. Eiusdem etiam generis sunt *miscellanea*, similisque scripta, si modo, quae historiae litterariae sunt, attingant, ut: *melanges d'histoire & de litterature &c.* par M. de VIGNEVL. MARVILLE, Rotterodami 1702 in 8. ne quid de *observationibus selectis, ad rem litterariam spectantibus*, quae Halae prodierunt, similibusque scriptis dicam.

§. XIX. *Historia litteratorum*, vitam & fata virorum, doctrina & ingenio praestantium, eorum praesertim, quorum singularia aut in ecclesiam, aut rem litterariam, exstant merita, describit. Cumque adeo latissime pateat; hic illi cumprimis in censum veniunt, qui vi-

tas & fata theologorum recensuerunt. Nec dubium, quin magnam theologiae cultoribus adferat vtilitatem; optandum solum, vt adcuratio selectus institueretur, & vitae celebrium virorum, maiori, quam vulgo fieri solet, studio conscriberentur.

* Fuisse omni tempore, inter Graecos cumprimis atque Romanos, qui virorum, virtute meritisque praeclaris illustrium, vitas describerent, notum est; quorum & in prudentia civili insignis vsus conspicitur. Idem deinceps institutum seruauerunt veteres christiani, vt, illorum, qui sanctitate prae alijs eminebant, resque religionis & ecclesiae promouerant, vitam moresque delineando, exemplum proponerent, quod alii imitarentur; idque & recentiori subinde factum est aetate, vti alibi ex instituto ostenditur. Nobis vero nunc de viris, eruditionis laude florentibus, sermo est; ex quorum vitis, si recte conscriptae sint, vt varia, ad litterarum studia spectantia, ita praecipue, quae fugere, quaeue consecrari ipsimet debeamus, capere licet. Neque illitantum, qui fusa & copiose eruditorum vitas litteris consignauerunt, hic in censum veniunt; sed illi quoque, qui paucis verbis earumdem notitiam suppeditant; quos consulere oportet, cum non semper, qui prius fecerunt, adsint. Magnus autem cum eruditorum hominum sit numerus; nonnulli quidem promiscue omnium, aut plerorumque, quorum notitiam adipisci potuerunt, colligere vitas, pulchrum duxerunt; eoque spectat PAVLI FREHERI *theatrum virorum eruditione clarorum*, Noribergae 1688, fol. in quo tamen & selectum, & *longiorum* viri docti desiderant, in quibusdam etiam sterilitatem, & defectum eorum, quae vel maxime memoratu digna erant, notant. Felicius in hocce stadio currunt, qui quorundam, prae reliquis eminentium, vitas describunt, aut ab alijs descriptas colligunt. Prius ANT. TEISSTERIUS fecit, in *elogiis doctorum virorum Thuanacis*

(*eloges des hommes sçauans tirez de l'histoire de M. de Thou &c.*) in quibus illorum, quos THUANVS laudauit, vitam & scripta accurate recenset. Primus & secundus tomus Vltraiecti 1696, tertius seu vltimus, Berolini 1704, 8. prodit. Spectantque huc etiam PAVLI IOVII *elogia doctorum virorum*; SCAEVOLE SAMMAR-
THANI *elogia doctorum in Gallia virorum*; IANI NICH ERYTHRAEI *pinacotheca imaginum illustrium*, & si qui alii sunt eiusdem generis. Ex his laudandus maxime ERYTHRAEVS est, quoniam nec vitas naeuosque virorum doctorum praetermisit, aliaque adnotauit, quae professe possunt. Posterius praeter alios GVIL. BATESIVS fecit, quippe qui *vitas selectorum aliquot virorum, qui doctrina, dignitate, & pietate, inclarere*, collegit, ediditque, Londini 1681, 4. Huc vero lexica etiam illa historica vniuersalia, IO. IAC. HOFMANNI, LVD. NOERERII, & quod notis auspiciis lingua germanica prodit, quae supra iam commemorauimus, comparata sunt; quippe in quibus vitae omnis generis virorum doctorum exhibentur. Cumprimis PET. BAELEII *dictionarium historico-criticum* hic locum sibi vindicat, in quo non tantum virorum doctorum, qui praereliquis celebritatem consequuti sunt, vitas accurate describit, sed de illorum etiam meritis aut ipsemet iudicat, aut aliorum iudicia expendit, errores, qui ab iis, in vitis illorum sententiisque referendis, commissi sunt, resellit, dubia, quae occurrunt, discutit, ipsas denique illorum sententias singulares sub examen reuocat. GE. MATTHIAS KOENTIGVS, in *bibliotheca veteri & noua*, nomina quidem auctorum, secundum litterarum ordinem, exhibet, sed de vita illorum pau-
rum

rum, aut nihil, addit; nec, in scriptis illorum indicandis, plenus, aut adcuratus est. Naucos huius operis passim viri docti notant. In compendio autem vitas & scripta eruditorem recenset, *das compendiose gelehrten Lexicon*, quod cum praefatione IO. DVRC. MENCKENII prodit Lipsiae 1715, 8. Ad eos ut nunc progrediamur, qui certi generis eruditos descripserunt; praecipue nobis illorum habenda est ratio, qui theologorum vitas litteris consignarunt. Haud vltimum inter eos locum tenet HENNINGVS WITTENIVS, utpote qui post sex decades, quibus *memorias theologorum nostri saeculi clarissimorum* complexus est, Francofurti 1674, 8. integram deinceps eorumdem centuriam edidit, itidem Francofurti 1685, 8. Ex programmatibus autem, & orationibus funebribus, cum cuncta congesta sint; quid de hoc opere quisque sibi polliceri queat, arbitrari licet. Edidit equidem & *inraconsultorum, medicorum, philosophorumque memorias*; sed de his nunc non sumus solliciti. Exemplum illi praeiuerat MELCH. ADAMVS, in *vitis eruditorem, cum germanorum, tum exterorum*, in quibus, praeter iure consultos, politicos, medicos, philosophos, cum primis & theologos fuit; quorum ipsemet vitas descripsit, longeque maiori cura & industria, quam WITTENIVS, in hoc argumento versatus est; licet, in elogio effusior, in scriptis recensendis parcius, itidem nequitiam omnium satisfecerit votis. Pressius WITTENII institutum sequutus est HENR. PIPPINGIVS, in *saeculo decadum septenario memoriam theologorum nostra aetate clarissimorum renovatam exhibente &c.* Lipsiae 1705 in 8. Vitas namque theologorum, quorum memoria in hoc opere conferuatur, itidem ex programmatibus exhibet, seu potius programmata ipsa, in obitum theologorum istorum confcripta, collegit; scripta tamen illorum paullo adcuratius recensuit, indicatis subiinde ex

ephemeridibus litterariis locis, ubi illorum mentio iniicitur. Nec contemnendum prorsus istud programmata colligendi studium; licet simul multa superflua in iis contineantur, eaque tantum, quae elogiis inseruiant, recensentur. Iungendis his GE. HENR. GOETZIVS, antistes Lubecensis, ob *elogia*, quae dedit, *germanorum quorundam theologorum*, Lubecae 1709, 8. Sed, cum plurimi adhuc supersint, quorum vitae in his non exstant; consulendi, qui, locorum simul habita ratione, nostrae ecclesiae theologos commemorarunt. Sic Helmstaedensium memoriam celebrauit GEBH. THEOD. MEIERVS in *monumentis academiæ Juliae*, Tubingenium 10. IAC. MOSERVS, Wurtembergicorum MELCH. LVD. FISCHLINVS, Ienenium IO. CHRISTOPH. ZEVMEYERS, & BARTHOL. CHRIST. RICHARDVS, alii alios ab obliuione peculiaribus scriptis vindicare adnisi sunt. *Theologorum Altorphianorum omnium vitas a condita academia, una cum scriptorum recensu plenius & adcuratius ad historiae ecclesiasticae & litterariae usum descriptas* nuper dedit GVST. GE. ZELTNERVS, vir longe doctissimus, Norimbergae 1722, 4. Immo ita dedit, ut reliquorum omnium industriam superaret, exemplumque pulcherrimum relinqueret, ad quod, qui vitas eruditorem describere agrediuntur, merito se componant. Atque hi quidem, cum nostrae ecclesiae theologos commemorent, nisi quod MELCH. ADAMVS reformatorum etiam habeat rationem; quorundam ex his quoque vitae, ab anonymo quodam collectae, Londini prodierunt, an. 1670 in 8. Nonnullorum, porro ex eadem ecclesia additis IO. GE. IOCHIVS exhibuit, ne quid de HENR. LVDOLPHI BENTHEMII libro: *hollaendischer Kirchen-und Schulen-Staat*, itemque *engellaendischer Kirchen-und Schulen-Staat*, dicam, in quibus, praesertim in priori, multi, qui doctrinae & ingenii laude inter huius ecclesiae doctores prae ceteris conspi-

cui

cui fuerunt, vna cum scriptis eorum, magna diligentia recensentur. In *bibliotheca historico-philologico-theologica Bremensi* itidem subinde, tum aliorum, tum reformatae maxime ecclesiae doctorum, vitas legere licet. Romanae autem ecclesiae theologorum vitas qui cognoscere cupit, eum LVD. ELLIES DV PIN *bibliothecam aulicorum ecclesiasticorum*, & quidem tom. XVIII. & XIX., adire oportet, in quibus & vitam, & scripta praecipuorum accurate delineata inueniet. Idem vero etiam *bibliothecam aulicorum ecclesiasticorum, qui a romanae ecclesiae communione discesserunt*, itidem gallicano sermone concinnauit, Parisiis an. 1718 quatuor tomis in 8. editam, in qua non modo praecipuos quosdam ex nostrae & reformatae ecclesiae doctores, sed ex Sociniani pariter, ac Arminiani; ita recenset, vt sinceritatem suam subinde demonstret, longiusque a partium studio, quam ceteroquin romanenses solent, se abesse, ostendat. Theologos denique, ex illustri prosapia oriundos, in scenam prodire iussit REINH. HENR. ROLLIVS, in *bibliotheca nobilium theologorum selecta*, Rostochii 1709 in 8. Eos vero, qui speciatim huius aut illius theologi vitam ex instituto descripserunt, quorumue haud exiguus numerus est, laudat IO. CHRISTOPH. BORNIVS, in *bibliotheca theologicocritica*, lib. II. c. II. §. VI. seqq. p. 198. seqq. Nonnullos etiam, eosque praereliquis obseruatu dignos, indicat IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici literariis*, sect. II. c. I. membr. II. §. XII. p. 112. seqq.

Discriminis, quod intuitu studiorum inter eruditos intercedit, huc vsque rationem praecipue habuimus. Sunt vero rursus, qui ad gentium diuersitatem respiciunt, & quos aut Germania, aut Italia, aut Gallia, protulit, viros ingenio & doctrina praestantes, describendos sibi sumserunt. Quorum nonnulli, licet ad scripta praeci-

pue respiciant, a reliquis tamen, ne ordinem, semel nobis constitutum, turbemus, commodè separari nequeunt. Quod & de aliis, de quibus adhuc dicemus, intelligendum est. Ad Germanos itaque quod attinet, eruditionis laude florentes, eorum notitiam MELCH. ADAM, HENNINGVS VVITENIVS, alique, quos antea commemorauimus, suppeditant. Ad antiquiora si respicere velimus tempora, addendus adhuc IO. TRITHEMIVS, cuius *de luminaribus Germaniae liber vnus*, seu *catalogus virorum illustrium Germaniae*, inter eius opera extat. Dedicatus est IAC. VVIMPHELINGIO, qui in sua *prothesei* nonnullos, a TRITHEMIO omisos, adiecit. Iungendus quoque HENR. PANTALEON, in *prospographia illustrium virorum totius Germaniae*; & si qui alii sunt eiusdem generis. Galliae viros eruditos ANT. VERDIERIVS, & FRANC. GRVDAEVS CRVCIMANIVS, (LA CROIX DV MAINE) peculiaribus scriptis enarrarunt. Addantur tamen hisce AND. SAVSSAY, de *mysticis Galliae scriptoribus*, PAVLI COLOMESII *Galliae orientalis*, in qua Gallorum, qui ebraeam, aliasque linguas orientales coluerunt, vitas, scripta, & varia de illis iudicia recensentur, & IO. LAVNOII *academia Parisiensis illustrata*, seu *regii Navarrae gymnasii Parisiensis historia*, cuius pars tertia scriptorum 134 elogia, eorumdemque opera continet. Inter eos, qui hispanicorum scriptorum notitiam suppeditant, eminet NICOL. ANTONIVS, in *bibliotheca hispana*, cuius pars posterior, Hispanos, qui ab an. MD. vsque an. 1672 scriptis, siue vernacula, siue latina, siue alia lingua editis, clauerunt, exhibens, Romae an. 1672, adeoque ante priorem, prodit. Prior enim, siue *bibliotheca hispana vetus*, post auctoris obitum, iussu & expensis IOSEPHI SAENZ, cardinalis DE AVGIRRE, lucem adfepit Romae an. 1696. Luculentum proædico opus est, quod tum in litteraria, tum ecclesia.

clastica historia, vsum insignem praebet. Italorum quorundam, qui ingenii & eruditionis laudem consequuti sunt, memoriam conseruauerunt PAVL. IOVIVS, in *elogiis doctorem virorum*, & IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, in *pinacotheca imaginum illustrium*; quos antea iam laudauimus. Eodem spectant PROSPER MANDOSII *bibliotheca romana*, seu *romanosum scriptorum centuria*, AVGVST. OLDONI *atbenaeum romanum*, in quo tamen pontificum tantum & cardinalium scripta referuntur; eiusdem OLDONI *atbenaeum ligusticum*, seu *syllabus scriptorum Ligurum*, item *atbenaeum augustum*, in quo perusinarum scripta publice exponuntur; porro FRANC. ARISI *Cremona literata*, LVD. IACOBILLI *bibliotheca Umbrae*, ANT. MONGITORIS *bibliotheca sicula*, & si qui alii sunt, hisce similes. Angliae viros eruditos descripsit IO. BALEVS, in *catalogo scriptorum illustrium maioris Britanniae*, qui nouem scriptorum centuriis absolvitur; hunc vero sequutus est IO. PITSEVS, de *illustribus Angliae scriptoribus*; immo, ita sequutus est, vt pleraque ex BALEO desumeret, vchic sua IO. LELANDO debere creditur, conf. HENR. WHARTONVS, in *praef. ad tom. I. Angliae sacrae thesi XIII.* Iuabit his iungere ANTONII WOOD *historiam & antiquitates universitatis Oxoniensis*. Quae Hibernorum in rem litterariam merita sint, exponit IAC. WARAENS, in *libris duobus de scriptoribus Hiberniae*; quae Scotorum GE. MACKENZIE, in *vitis celebriorum scriptorum Scotiae*, Belgarum viros eruditos celebrant VALERIVS ANDRAE DESSELIYS, in *bibliotheca belgica*, FRANC. SWEERTIYS, in *Atbenis belgicis*, ANT. SANDERVS, in *libris tribus de scriptoribus Flandriae*, itidem de *Gandauensibus eruditionis fama claris*, & *duobus de Brugenfibus*. Conferendus vero hic cum primis HENR. LVDOLPHVS BENTHEMVS, in libro, quem de *statu ecclesiae* ISAGOGE.

sarum & scholarum Hollandiae scripsit, quemue antea iam laudauimus. Singulari enim industria multorum virorum eruditorum Belgii federati vitae in eo describuntur. SVFFRID. PETRI, de *scriptoribus Frisiae* liber satis notus est. Eos, qui septentrionem eruditionis lumine collustrarunt, complexus est IO. MOLLERVS, in *bibliotheca septentrionis eruditi*, in qua ALB. BARTHOLINI *librum de scriptis Danorum, Norwagorum, & Islandorum*, itemque IO. SCHEFFERT, *Sueciam litteratam*, vtrumque opusculum hypomnematibus eruditissimis, aliisque accessionibus, auctum & illustratum exhibet; in praefatione autem de *gentium borealium in litteras meritis* copiose differit. Idem quoque in *Isagoge ad historiam Chersonesi cimbricae* varia, quae huius loci sunt, attingit. Adendus ALB. THYRA, cuius *ideam historiae litterariae Danorum* antea iam commendauimus, & in qua eorum itidem, quae ad vitas eruditorum in Dania spectant, diligenter rationem habet; in praefatione autem reliquos, qui huic instituto inferuiant, indicat. Ad Polonos quod attinet, SIM. STAROVOLSKIYS hic commemorandus est, cuius quippe exstant *centum scriptorum polonicorum elogium & vitae*, itemque de *claris Sarmatiae oratoribus, liber*. Hungaros eruditos sistit PAV. CZVITINGERVS, in *specimine Hungariae litteratae* &c. Atque ita praecipuos, qui certae gentis viros eruditos exhibuerunt, enarrauimus; de quibus, vti & reliquis, quos praetermisimus, conferre iuabit THO. ITTIGII *schediasma, de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XVI. seqq. p. 52. seqq. vbi multa de hisce, lectu & obseruatu dignissima; addatur BVRC. GOTTH. STAVVLI *introductio ad notitiam rei litterariae*, c. IV. §. IV. seqq. p. 149. seqq.

In ecclesia romana varios esse ordines religiosos, constat, qui, cum haud exiguum

Aa

um

um doctorum virorum numerum protulerint; qui de illorum scriptoribus egerunt, minime hic sunt praetermittendi. Ab ipsis pontificibus, atque cardinalibus, si initium facere vellemus; commemorandum statim esset AVGVSTINI OLDOINI *Athenaeum romanum*, de quo antea observauimus, quod pontificum tantum & cardinalium in eo recenseantur scripta. Addendus LVD. IAC. AS. CAROLO, qui in prima *bibliothecae suae pontificiae*, Lugduni an. 1643 excusae, parte, pontificum romanorum, a Petro vsque ad Vrbani VIII, scripta enarrat. Cardinalium, qui scriptis inclaruerunt, notitiam suppeditat FRANC. MARIA TVERRIGIVS, in *tractatu de romanae ecclesiae scriptoribus cardinalibus*; & HENR. LVD. CASTANAEVVS RVPIPOZAEVS, in *nomenclatore cardinalium*, qui ab an. Christi millesimo quidquam commentati sunt. Sed ad ipsos hosce ordines vt accedamus; primum Iesuitae se nobis offerunt, qui semper id omni nisu egerunt, vt reliquis dubiam redderent eruditionis palmam. De scriptoribus itaque huius ordinis vel societatis PETR. RIBADENEIRA agit, in *illustratione scriptorum religionis societatis Iesu catalogo*; quem continuauit PHIL. ALEGAMBE, in *bibliotheca scriptorum societatis Iesu*; quam iterum recognouit, & vsque ad annum 1673 produxit NATHANAEL SOTVELLVS, cuius *bibliotheca Iesuitica* Romae an. 1686 luci exposita est publicae. De praedicatorum seu Dominicanorum ordinis scriptoribus illustrat AND. ROVETTA, ALB. LEANDER, AMBR. DEALTAMVRA, alique plurimi, egerunt; sed omnium industriam superarunt; A. C. QVETIF, & IAC. ECHARD, eidem ordini adscripti, in luculento opere, quod inscripserunt: *scriptores ordinis praedicatorum recensiti, notisque historicis & criticis illustrati*, quodue duobus tomis in fol. constat, quorum prior anno 1719, posterior anno 1721. Parisiis prodit. Inchoauit illud

QVETIF, ad finem autem perduxit ECHARD; estque ita comparatum, vt insignem ecclesiasticae pariter ac litterariae historiae lucem adiundet, *Scriptores ordinis minorum LVCAS WADDINGVS* recensuit, adiuncto illorum, qui ex eodem ordine pro fide mortem obierunt, catalogo, Romae 1650 in fol. Ad eorum, quos Benedictinus ordo, qui semper praestantissimis ingeniis abundauit, tulit, notitiam comparandam, plurimum conferet IO. MABILLONIVS, ipsemet maximum huius ordinis decus, in *actis sanctorum ordinis S. Benedicti*, itemque in *annalibus eiusdem ordinis*. Etsi enim ex instituto hoc non agit in vitroque opere, vt eorum, qui eruditionis gloria floruerunt, habeat rationem; nec tamen eos praetermittit, immo non potest non plurima tradere, quae ad illorum aduersionem notitiam faciunt. Iam antea vero de *Benedictinis* commentatus erat IO. TRITHEMIUS, cuius etiam existat libellus de *viris illustribus ordinis Carmelitarum*, de quo tamen nonnulli dubitant, an TRITHEMIUM auctorem agnoscat. Cumprimis autem hic commendanda BERNARDI PETII *bibliotheca Benedictino-Mauriana, seu de ortu, vitis & scriptis patrum Benedictinorum & celeberrima congregatione S. Mauri in Francia libri II.* Augustae Vindelicorum, 1716, 8. Enimuero, cum ex congregatione ista S. Mauri viri existerent longe praestantissimi, qui in patrum scriptis edendis laudabilem operam posuerunt, vel alia ingenii monumenta reliquerunt; singulari beneficio orbem eruditum sibi obstrinxit auctor doctissimus, dum tam exquisitam illorum notitiam nobis suppeditauit. *Cisterciensis ordinis* scriptores recensuit CAROL. DEVISCH, in *bibliotheca scriptorum ordinis Cisterciensis*, quae an. 1656 prodit; alii aliorum adhuc ordinum scriptores dederant, de quibus, vt & reliquis, a nobis praetermissis,

conferre iuuabit IOSEPH. SÆNZ cardinalis DE AGVIRRE, in *præf. tom. I. bibliothecæ hispanæ veteris* præmissa, & de *bibliothecarum uisitat.* §. VII. p. 28. cumprimis & beatum THO. ITTIGIVM, in *sebediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XIII. seqq. p. 37. seqq.

Sunt, qui, in vitiis eruditorum singularia quaedam cumprimis obseruanda, contendunt. De minimis in *biographia attendendis* copiose disputat CAR. ARNDIVS in *systemate literario*, sect. II. §. XVIII. p. 77. seqq. Nec prorsus abnuo, modo singularia ista momentum aliquod trahant, nobisque vsui esse queant. Ceteroquin enim, facile in meras ineptias, historia literaria abibit. Multa eiusmodi singularia eruditorum, in vnum collecta, & certo ordine disposita, legere licet in IO. ADAMI BERNHARDI *kurzgefaßeter curiösen Historie der Gelehrten*, Francofurti 1718, 8. Præ ceteris autem hic in censum veniunt, qui de vitiis eruditorum ex instituto commentati sunt, inde vt eo rectius discamus, quæ fugere debeamus ac evitare. Quos vt indicemus, necesse non est, cum id iam diligenter præstiterit IO. GOTHOF. BYCHNERVS, in *sebediasmate historico-literario, de vitiis inter eruditos occurrentium scriptoribus* &c. Lipsiæ 1718, 8. Inter reliqua de eruditorum vitiis scripta lectu digna est MICH. LILIENTHALII *dissertatio historico-moralis de Machiauellismo literario, sive de peruersis quorundam in republica literaria anclarescendi artibus*, Regiomonti, 1713, 8. Iungendæ IO. BVRO. MENCKENII, de *charlataneria eruditorum declamationes duæ*, Lipsi. 1715, 8. Variæ & de eruditorum vitiis, præsertim de eorundem *paedantismo*, collegit CHRISTOPH. MATTH. PRÆFIVS, in *introd. ad histor. theologiae literar. notis amplissimis illustrata, prolegom.* ad §. II. p. 5, Proprium eruditorum

vitiū est *plagium litterarium*, de quo per-erudita existat dissertatio IAC. THOMASII, Lipsiæ an. 1672, 4. edita. Iungendus & IO. CONR. SCHVVARZII libellus, de *plagio literario*, qui cum præfatione mea Lipsiæ an. 1706 prodit. *Syllabum* quoque *plagiariorum* dedit THEOD. IANSONIVS AB ALMELOVEEN, qui in *amoenitatibus eius theologico-philologicis*, anno 1694 editis, auctor legitur. Alios, qui plagii vel damnati, vel adfusati sunt, his addit THO. ITTIGIVS, in *sebediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXVIII. p. 97. seqq. Generatim de eruditorum vitiis valde conqueritur HIERON. HIRNHAIM, de *typho generis humani* &c. c. XX. p. 209. seqq. vbi ex instituto probat, doctos plerumque malos & vitiis subiectos esse. Idque ita se habere, negari profecto nequit; etsi non litterarum, si recte tractentur, sed hominum, iis abutentium, culpa id fiat. Ratio inde præcipue petenda, quod, vt alibi docuimus, sapientiam ab eruditione seiungant, hanc consecutantes vniue, illam ponentes in minimis. Hinc doctiores quidem per litteras, ac non meliores fiunt, eoque grauius peccant, quo illustrius per litteras consoquuti sunt nomen. Quo ipso & sibi maxime nocent, & litteris dedecus adferunt, efficiuntque, vt cum litteris ipsimet omnium contentui exponantur. Immo & haud raro in alias calamitates, accedente Numinis directione, se coniiciunt, quas dum euitant alii, de felicitate & infelicitate litteratorum conuertendi quibusdam data est occasio. Plerumque enim vitiis suis, moribusque corrupti homines eruditi se infelices reddunt; licet interdum & aliae quaedam causæ, cuncta sapienter dispensante supremo Numine, accedere queant. Legenda, quæ ad hæc illustranda congeffit THEOPHILVS SPIZELIVS, in *litteratos felici, itemque in litterato infelici*, &

denique in *litterato felicissimo*. Nonnullos, qui de infelicitate litteratorum commentati sunt, iunctim edidit IO. BURCKMACKENIVS, in *analectis de calamitate litteratorum*, Lipsiae 1707, 12. Exhibentur in his PETRI ALCYONII, *Medi-*

ces legatus siue de exilio libri duo; IO. PIERIVS VALERIANVS, & CORN. TOLLIVS, de *infelicitate litteratorum*; IOSEPHVS denique BARBERIVS de *miseria poetarum graecorum*.

§. XX. *Historia librorum*, notitiam ipsorum librorum, ad omnes eruditionis partes spectantium, exhibet; & tum maximam vtilitatem pollicetur, cum optimi in quolibet genere libri commendantur, & quid de his obseruatu dignum, commemoratur, simulque, quid laudandum in quolibet libro, quidque reprehendendum, sincere & absque partium studio, indicatur.

Librorum notitiae comparandae primo inseruiunt, qui ex instituto introductiones ad hanc historiae litterariae partem dederunt. Praeter eos itaque, qui generatim ad historiam litterariam viam muniunt, de quibus ad §. XVIII. dictum, itemque eos, qui speciatim librorum theologicorum notitiam suppeditant, & quos *capitis praecedentis §. XXII.* indicauimus, commemorandus hic est VAL. HENR. VOGLERVS, cuius *introductio vniuersalis in notitiam cuiuscumque generis bonorum scriptorum, cum notis & augmento* HENR. MEIBOMII, iterum Helmstadii 1700 in 4. prodit; minimeque est contemnenda, etsi alii pleniora copiosioraque hodie tradant. VOGLERO iungimus HERM. CONRINGIVM, eiusdem academiae Iuliae, immo totius Germaniae, maximum decus & ornamentum, cuius recitationes academicae, inscriptas: *commentarius de scriptoribus sedecim post Christum natum saeculorum, primum plene edidit* GOTTL. KRANTZIVS, cum *prolegomenis, antiquiorum eruditionis historiam sistentibus & additionibus, quibus scriptorum series, usque ad finem saeculi XVII. continuatur*; Wratislaviae 1703 in 4. In prolegomenis editor de eruditione Hebraeorum, Barbarorum, Graecorum, & Itolorum disserit. In ipso commentario hic ordo obseruatur, vt in singulis saeculis indicentur primum scriptores ecclesiastici, tum philosophi, hinc romani

juris consulti, porro medici, & tandem historici, poetae ac oratores. Sed auctorum solum designantur nomina, libris plerumque praetermissis. Cumque summa tantum rerum capita breuiter attingantur; maiori haud dubie vsui commentarius hic esse posset, si alio commentario illustraretur. In ipsa tamen artium & scientiarum historia libellus hic vsus quemdam praebere potest; immo, si quis eum ad illam historiae litterariae classem referre velit, me non inuito, id faciet. Non minorem fere, quam CONRINGIVS, eruditionis famam consequutus est IO. HENR. BOECLERVS; cuius *bibliographiam criticam, scriptores omnium artium atque scientiarum ordine percensentem, post varia fata, integram tandem, & emendatius editam, accessionibusque ex reliquis scriptis Boecleriani aulam, recensuit* vir doctissimus, deque re litteraria non vno nomine praclare meritis, IO. GOTTL. KRAVSIVS, Lipsiae 1715, in 8. Vitam nimirum velut reddidit huic libello, maximumque decus conciliauit, KRAVSIVS, quem iam ceteroquin viri docti, ob varia auctoris hinc inde, maxime de antiquis scriptoribus, interspersa iudicia, plurimi faciebant.

Commemorandi nunc porro, qui *catalogos librorum* scripserunt, vt pote ad notitiam librorum comparandam vel maxime facientes. Non vna vero eademque id instituerunt ratione. Nonnulli tantum

tum librorum titulos indicant, alii eorum simul argumenta enarrant, alii insuper sua aut aliorum iudicia adiungunt, vel etiam ea sola proferunt, argumenta librorum praetermittentes. Praecipuos catalogorum scriptores iam laudauit DAN. GE. MORHOFIVS, *polybist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 222. seqq.* vbi nonnullos refert, quibus in praecedenti classe locum assignauimus. Nimirum diuersa ratione spectatus liber mox ad hanc, mox ad aliam classem, referri potest. Iungenda, quae de catalogorum scriptoribus disserit THO. ITTIGIVS, in *schediafmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXXIV. & XXXV. p. 120. seqq. Eiusmodi catalogorum, qui titulos tantum librorum indicant, maximus est numerus; nec tamen omnes ita comparati, vt iis tuto fidere, aut multum ex iis proficere liceat. Inter eos, qui recentiori aetate prodierunt, & theologiae cultoribus praecipue prodesse possunt, haud vltimum locum tenet *catalogus bibliothecae* IO. FRID. MAYERI, itemque THOMAE ITTIGII, utrumque libris praestantissimis abundans, & summa industria confectus. *Bibliothecam Menckianam*, ob historicorum cumprimis scriptorum copiam, supra iam commendauimus. Spectant vero huc etiam reliqui, qui bibliothecas illustriores descripserunt; de quibus deinceps seorsim dicemus. Iis, qui excerpta simul librorum suppeditant, exemplum praeiuit PHOTIVS, patriarcha Constantinopolitanus longe notissimus, cuius *μυριοβιβλον, myriobiblon, sive bibliotheca librorum*, quos legit, & censuit, tum alias, tum & graece & latine Rothomagi 1653 fol. prodit. Nimirum non tantum argumenta librorum, quos legit, indicat, sed suum etiam de iis iudicium adspersit; effectique hac ratione, vt multorum librorum veterum notitia ad nos perueniret. SCALIGER tamen optat, vt PHOTIVS in aliis quibusdam scriptoribus

recensendis, quam in futilibus amatoribus libris IAMBlichii, & aliorum, tam diligens fuisse, quorum referendis argumentis horas cum perdere non puduerit; *epist. CCCCI. p. 748.* PHOTII quodammodo CONR. GESNERVM sequutum exemplum, THOMAS ITTIGIVS pronuntiat, quippe qui in sua *bibliotheca* plerorumque, & imprimis veterum librorum, argumenta recenscat, & non raro suas vel aliorum censuras addat; in *schediafmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXXI. p. 106. Atque de hac ipsa GESNERI *bibliotheca vniuersali*, itemque *pandectis*, quae secundum *bibliothecae* istius totum constabant, porro de iis, qui hanc *bibliothecam* GESNERI aut in compendium miserunt, aut auxerunt, idem ITTIGIVS agit, l. c. §. XXIX. & XXXI. p. 102. seqq. it. 106. seqq. Conferenda &, quae diximus ad c. praecedentis §. XXII. Institutum istud, libros ita recensendi, vt eorum argumenta exhibeantur, & subinde iudicia de iis adiungantur, recentiori aetate frequentari cumprimis coepit, ex quo mos ille, ephemerides eruditorum edendi, Gallorum exemplum aliis gentibus certatim imitantibus, inualuit. Atque istud quidem scriptorum genus vel maxime ad librorum, recentiorum cumprimis, notitiam comparandam, perquam vtile, minimeque adeo hic praetermittendum est. Historiam e quidem eiusmodi ephemeridum concinnate adgressus est CHRISTIANVS IVNCKERVS, in *schediafmate historico de ephemeridibus ac diariis eruditorum*, in nobilioribus Europae partibus *baëtenus publicatis*, quod Lipsiae 1692 prodit. Sed qui cogitauerit, quantus ex eo tempore ad nostram aetatem vsque nouarum ephemeridum numerus in lucem emerferit; facile intelliget, magnis accessionibus huncce libellum locupletari posse. Difficile etiam forte fuerit, omnes enumerare; praecipuae tamen recensentur a BYRC. GOTTH.

STRVIO, in *introduc. ad notitiam reiliterariae*, c. III. §. II. seqq. itemque a THO. ITTIGIO, in *schediasmate de auctoribus*, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXXII. p. 109. seqq. conf. & CHRISTOPH. AVG. HEYMANVS, in *conspectu rei publicae litterariae*, c. VI. §. IV. p. 83. 84. itemque CHRISTOPH. MATTH. PEAFFIVS, in *introd. in histor. theol. litterar. prolegom.* §. VI. p. 41. Primum autem praecipuumque inter omnes eruditorum ephemerides locum tenent *Acta eruditorum Lipsiensia*, a beato OTT. MENCKENIO, an. 1682 inchoata, & a filio eius IO. BYRC. MENCKENIO felicissimis auspiciis ad huncce vsque diem continuata. Per omnia se diffundunt artium & scientiarum genera, librique quocumque idiomate scripti, ita recensentur, vt eorum summa plene, maximaeque fide exhibeatur, in iudiciis, si qua adduntur, veritatis non minus, quam modestiae habeatur ratio. Germanico idiomate Lipsiae hodie prodeunt *die teutsche Acta eruditorum*, itemque, *die Historie der Gelehrsamkeit unserer Zeit*. In utrisque praeter auctorum selectum, quem non omnes obseruant, adcurata diligensque librorum laudanda est recensio, omniumque merito recipiuntur adprobatione. Ad theologica speciatim respiciunt *innocuae*, vt vocantur, *relationes*, seu *unschuldige Nachrichten von alten vnd neuen theologischen Sachen*, quae initio inscriptae: *altes vnd neues aus dem Schatz theologischer Wissenschaften*, prodierunt, hodie autem sub epigrapha: *Fortgesetzte Sammlung von alten vnd neuen theologischen Sachen*, continuantur. Institutum quidem minime improbandum, cum in aliis ephemeridibus, quae ad theologiam, speciatim controuersias & certamina theologorum, spectant, aut plane praetermittantur, aut tantum sparsim attingantur. Curatoriorem tamen & librorum & rerum selectum, animusque a partium studiis alienum, viri do-

cti in iis desiderant; optantque, vt eorum auctores in censendis diiudicandisque libris a minutis sibi temperarent, maioremque in perloquendis iis, quae salutaria sunt & proitura, adhiberent diligentiam. Non ita pridem etiam vir doctissimus IO. CHRISTOPH. COLERVS edere coepit *ausserlesene theologische Bibliothec*, oder *grundliche Nachrichten von denen neuesten vnd besten theologischen Büchern vnd Schrifften*, cuius bibliothecae partes septem haecenus prodierunt; quaeque ita comparata est, vt theologiae cultoribus plurima adferre commoda queat. De ephemeridibus, quae in Gallia hodie euulgantur, legendus GE. WALLENVS, in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis*, c. VII. p. 130. seqq. Inter eas, quae in Belgio lingua gallicana prodeunt, eminet IO. CLERICI *bibliotheca antiqua & hodierna*, qua eiusdem *uniuersalis selecta*, vi per hanc *bibliotheca uniuersalis* continuatur. De reliquis, quarum haud exiguus adhuc superest numerus, vt quidquam addamus, nostri non patitur instituti ratio. Ad illos potius pergimus, qui aliorum de variis scriptoribus collegerunt iudicia atque censuras, vel suas etiam de illis protulerunt. Quo nomine cum primis commemorandus est ADR. BAILLETVS, ob iudicia eruditorum de primariis auctorum scriptis, gallico idiomate scripta, sed ad finem non perducta; quorum *pars prima* Parisiis 1685 lucem adspexit publicam. Non ab omnibus aequè probatus est huius labor; immo censorem acerrimum expertus est AEGID. MENAGIVS, in libro, cuius inscriptio: *Anti-Baillet, ou critique du livre de M. Baillet intitulé: ingement des sçavans &c.* Hagae Comitum; an. 1688 duobus tomis in 8. BAILLETO hinc occasio data est scribendi: *des satyres personnelles traité historique & critique de celles qui portent le titre d'ANTI*, Parisiis 1689 in 8. Qui liber, cum varia scripta polemica percerat, theologiae quoque cultor-

cultoribus minime negligendus est. Continuuauit quodammodo BAILLET IUDICIA GIBERTVS, in iudiciis eruditorum de auctoribus, qui de rhetorica egerunt &c. tribus tomis, qui Parisiis 1713, 16, 19 prodierunt. Variorum etiam de plurimis scriptoribus antiquis & nouis iudicia collegit THOMAS POPE BLOUNT, in *censura auctorum auctorum* &c. Londini 1690 in fol. primum edita, recusa Geneuae 1694 in 4. IOAN. denique BONA, cardinalis, operi suo de *psalmodia* notitiam auctorum, quorum a se facta esset mentio, praemisit, in qua non tantum nomina auctorum & librorum recenset, sed de plerisque etiam iudicium suum subnectit.

Non praetermittenda vero hic est ipsa bibliothecarum celebriorum notitia; quippe quae ingentes praestantissimorum librorum, aut manuscriptorum, aut typis impressorum, nobis pandunt thesauros. Atque nonnullos quidem, qui de *bibliothecis & re bibliothecaria* egerunt, iunctim edidit IOACH. IO. MADERVS; quam collectionem, addita HERM. CONRINGII de *bibliotheca Augusta*, quae est in arce Wolfenbutelensi, ad IO. CHRISTIANVM LIB. BARONEM A BOINEBURG, epistola, recudi curauit IOAN. ANDR. SCHMIDVS, Helmst. 1702 in 4. Sequuta mox est de *bibliothecis noua accessio*, collectioni Maderianae adiuncta, ab eodem venerabili viro edita an. 1703; in qua RICHARDIA BVRIPBILOBIBLON, GABR. NAVDAET dissertatio de *instituenda bibliotheca*; THEOPHILI SPIZELII *dissertatio de bibliothecis, sacris bibliothecarum illustrum arcanis detectis*, praemissa CHRISTOPH. HEIDMANNI *oratio de bibliotheca Italia*, HERMANNI AB HARDT *oratio de memorabilibus bibliothecae Rudolphae*, CASP. SAGITTARII *oratio de bibliotheca Ienensi*, & IVEII FELVGK *epistola ad Seckendorffium de bibliotheca Budensi*, continentur. Descriptioribus, ad rem bibliothecariam spectantibus, ex instituto agit DAN. GE. MOR-

HOFIUS, *polybist. litter. lib. I. c. XVII. p. 203. seqq.* vbi & illustrioris bibliothecae, & qui eas descripsert, recenset. Germaniae bibliothecas praecipuas commemorat BVRCARD. GOTTH. STRAVIUS, in *introduc. ad notitiam rei litterariae c. I.* Praeter Germaniae etiam Italiae, Galliae, Hispaniae, Angliae &c. celebriores bibliothecas in compendio exhibet IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theol. litterariis, sect. II. c. II. membr. I. p. 123. seqq.* De bibliotheca Vindobonensi *commentariorum* tomos octo edidit PET. LAMBECIVS, ab an. 1665 vsque ad 1679, multa eruditione refertos, & codicum manuscriptorum egregiam notitiam suppeditantes. In compendium deinceps hocce opus misit, vt simul codices manuscriptos, a LAMBECIO nondum memoratos, adderet DAN. NESSELIUS, qui eidem bibliothecae Vindobonensi post LAMBECIVM praefuit, in *breuiario & supplemento commentariorum Lambecianorum, siue catalogo aut recensione speciali codicum manuscriptorum graecorum, nec non linguarum orientalium, augustissimae bibliothecae caesareae Vindobonae & Norimbergae 1690.* Vtriusque rursus operis, & Lambeciani & Nesseliani, summam quamdam dedidit IAC. FRID. REIMANNVS, in *bibliotheca acroamatica theologica, iuridica, medica, philosophica, historica & philologica, comprehendente recensionem specialem omnium codicum manuscriptorum, graecorum, ebraicorum &c. augustissimae bibliothecae caesareae Vindobonensis &c. Hanouerae 1712 in 8.* Ad Parisiensium bibliothecarum notitiam comparandam facit DAN. MAICHELI *introduc. ad historiam litterariam de praecipuis bibliothecis Parisiensibus &c.* Cantabrigiae primum edita, deinde recusa Lipsiae an. 1721. in 8. Quo in libello elegantissimo multa lectu digna occurrunt. Iungere licet GE. WALLINVM, in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis, c. VI. p. 114. seqq.* vbi etiam de bibliothecis Parisiensibus verba facit. Haec

Haec ipsa vero bibliothecarum consideratio nos ducit ad discrimen librorum obseruandum, dum alii manuscripti sunt, alii typis impressi. Quae enim codicibus manuscriptis abundat maxime, reliquis etiam praestantior copiosiorque censetur. Quare & qui bibliothecae adeunt, id maxime agere solent, vt ex iis cuiusmodi codicum manuscriptorum sibi comparent notitiam; quae tamen illis cumprimis vsui esse potest, qui artis criticae periti sunt, & meliores emendatioresque veterum scriptorum dare volunt editiones. Sunt vero etiam, qui codicum manuscriptorum ediderunt catalogos, quorum nonnullos recenset DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. VII. p. 56. seqq.* qui & alia, quae de iis obseruatu digna sunt, monet. PETRI LAMBECII *commentarios de bibliotheca Vindobonensi* ad manuscriptorum codicum notitiam vel maxime facere, antea iam significauimus. Ad codicum manuscriptorum theologicorum cognitionem comparandam spectat THEOPHILUS SPIZELII libellus, inscriptus: *sacra bibliothecarum illustrium arcana reueta, siue manuscriptorum theologicorum, in praecipuis Europae bibliothecis exstantium, descriptio* &c. Augustae Vindelicorum 1668 in 8. *Bibliothecam Vffenbachianam manuscriptam, seu catalogum* & *recensionem manuscriptorum codicum, qui in bibliotheca ZACH. CONRADI AB VFFENBACH, Traiecti ad Moenum adseruantur*, Halae 1720 editam, supra iam commendauimus. Et merito quidem. Non tantum enim plurimi codices hebraei, graeci, alii, hic exhibentur, sed accurate etiam recensentur, multaque lectu obseruatuque digna ex iis adseruntur, & illustrantur. Priores operis huius classes IO. HENR. MAIVM, virum clarissimum, reliquas ipsum doctissimum thesauri huius possessorem recensuisse, constat. Iungenda hisce omnino *bibliotheca Coislina, olim Segueriana, siue manuscripto-*

rum omnium graecorum, quae in ea continentur, adcurata descriptio &c. auctore BERNH. DE MONTEFAUCON. Ita namque codices manuscripti recensentur, vt singulorum notitia suppeditetur, aetas cuiusque indicetur, vetustiorum specimina exhibeantur, aliaque adnotentur, quae, vt ad palaeographiam graecam pertinent, ita artis criticae & antiquitatis cultoribus non possunt non longe esse gratissima. Immo & *anecdota* varia inserta sunt, ex eadem bibliotheca desumpta, cum eiusdem auctoris interpretatione latina. Ad libros impressos quod attinet, cum in iis editionum haberi ratio soleat; ad harum vero adcuratorem diiudicationem rei typographicae, ipsorumque typographorum celebrium, notitia plurimum conferat; minime, ex quibus haec hauriri potest, sunt negligendi. Sed otium hic nobis fecit SVRC. GOTTH. STRAVVS, in *introductione ad notitiam rei litterariae, c. V. p. 193. seqq.* vbi ex instituto *de origine typographiae, typographis, bibliopolis, & correctoribus typographiae*, agit. Historiam typographiae breuiter quidem, sed accurate, exhibet, celeberrimosque simul typographos commemorat, IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. II, c. II. membr. II. p. 153. seqq.* Inter eos, qui de artis typographicae inuentione scripserunt, eminet WILH. ERN. TENZELTVS, in *discours von Erfindung der loeblichen Buchdrucker-Kunst in Teutschland* &c. Gothae 1700 in 12. Aliud rursus inter libros intercedit discrimen, dum quidam raritate se commendant, alii autem vbiuis sunt obuii. Sed de raritate librorum supra iam diximus, ad *c. praecedentis* §. XXIII. vbi & eos, qui de libris raris egerunt, indicauimus. Ex argumento si librorum discrimen aestimes, id maxime hic in censum venit, quod nonnulli impia, obscena, similiaque contineant, quae ignorare praestat, quam scire; sed de hisce itidem l. c. §. XXIV.

§. XXIV. iam verba recimus, simulque de indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum differuimus. Praeterea & hoc obseruandum, quod quorundam librorum auctores latitare cupiant, iisque adeo aut nulla, aut falsa praefigant nomina, vnde *anonymorum* & *pseudonymorum* vberima seges, in quibus detegendis viri docti studium suum collocarunt, quos inter eminet VINCENT. PLACCIVS, in *theatro anonymorum & pseudonymorum* &c. post auctoris demum obitum, cum praefatione IO. ALB. FABRICII, & vita auctoris ab eodem scripta, edito Hamburgi 1708 in fol. Exhibentur simul in hocce volumine IO. DECKHERRI *coniecturae de scriptis adespotis, pseudopigraphis & suppositiis*, PAVLI VINDINGII *epistola ad Deckherrum de scriptis nonnullis adespotis*, PETRI BAEII ad Theodorum Ianssonium ab Abmelouern *de scriptis adespotis epistola*, FRID. GEISLERI *dissertatio de nominum mutatione & anonymis scriptoribus*, IO. FRID. MAYERI *epistolica dissertatio ad Vincentium Placcium, anonymorum & pseudonymorum farraginem indicans*. Iungendi his porro ADR. BAILLETVS, qui

lingua gallicana *de scriptoribus sub alieno nomine latentibus* librum edidit; CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *schediasmate de libris anonymis & pseudonymis* &c. PET. DAHLMANNVS, in *dem Schaulplatz der misquirten Gelehrten*, aliique, de quibus THO. ITTIGIVS, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXVII. p. 89. seqq. itemque BYRC. GOTTH. STRVIVS, in *introductione ad notitiam rei literar. c. IV. §. XI. p. 187*. Saepius denique contingit, vt eiusdem nominis scriptores inter se confundantur, vnde errores, variaeque in re litteraria incommoda. Hisce obuiam ire voluit vir doctissimus TO. MOLLERVS, in *homonymoscopia historico-philologico-critica, sive schediasmate παρωνυμίων de scriptoribus homonymis quadripartito*, Hamburgi 1697 in 8. In eo namque partium in homonymorum species, atque multitudinis causas, partim in παρωνυμία ex eorum confusione orta, partim in cauteis, quibus praecaveri possit confusio, partim denique in subsidia, quibus bibliotheca scriptorum homonymorum concinnari queat, inquirat.

§. XXI. *Historia* denique ipsarum *artium* atque *scientiarum* reliquas *historiae litterariae* partes, etiam neutiquam contemnendas, vtilitate & pretio vincit. Plurimum enim profecto refert, vt in reliquis eruditionis partibus, ita & in singularis, ex quibus integrum veluti theologiae corpus componitur, cuiusque perfectam habere originem, progressus, fata, incrementa, decrementa, promotores, impugnatores, sectas, harumque hypotheseis & fundamenta, & quae reliqua sunt eiusdem generis maximam ipsis dogmaticis, horumque adcuratori tractationi, lucem adfundantia.

* Insignem porro ex ipsa artium & scientiarum historia ad omnes, qui ad solidam eruditionem aspirant, redundare vtilitatem, quilibet, qui paullo adcuratius cunctis considerauerit, facile intelliget. Ad ipsum enim nucleum haecce litterariae historiae pars pertinet, cum reliquae veluti circa corticem versentur. Eo magis

mirandum, pauciores fere in illa, quam in his, elaborasse. Existerunt equidem, qui certarum eruditionis partium, linguarum, latinae, graecae, ebraeae, rhetoricae, poeseos, logicae, metaphysicae, ceterarumque, originem, fata, progressus, describerent; quorum nonnulli supra laudauimus, reliquos huius deinceps adiremus.

locis, in compendio etiam praecipuos indicat CHRISTOPH. AVG. HEYMANNS, in *conspetu reipublicae litterariae*, c. V. p. 65. seqq. Sed, qui plene omnium ac singulorum artium ac scientiarum historiam dederit, mihi non innotuit; immo, ne theologiae quidem, etsi de quarundam eius partium historia viri docti fuerint solliciti, ut suo loco docebimus. Referre tamen huc quodammodo licet FRANC. BACONIS DE VERVLAMIO *de dignitate & augmentis scientiarum libros novem*, tum alias, tum & Argentorati 1654 editos. Saltem, quid in scientiis artibusque praestitum sit, quid adhuc praestandum restet, inde condiscere licet. Immo lib. II. c. IV. p. m. 91. ideam quamdam historiae litterariae proponit, quae omnium artium ac disciplinarum originem, progressus, fata, complectatur. *Argumentum*, inquit, *non aliud est, quam ut ex omni memoria repetatur, quae doctrinae & artes, quibus mundi aetatibus, & regionibus floruerint. Earum antiquitates, progressus, etiam peragrationes per diversas orbis partes (migrant enim scientiae non secus ac populi) rursus declinationes, obliuiones, insurrectiones commemorentur. Obseruetur simul per singulas artes inventionis occasio & origo; tradendi mos & disciplina; colendi & exercendi ratio & instituta. Adiciantur etiam sectae & controversiae maxime celebres, quae homines doctos tenuerunt; calumniae, quibus patuerunt; laudes & honores, quibus decoratae sunt. Notentur auctores praecipui, libri praestantiores, scholae, successiones, academiae, societates, collegia, ordines, denique omnia, quae ad statum litterarum spectant. Magnam quidem historiae huius partem exhaustit, sed totum tamen eius ambitum complexus non est, GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione libris quinque*, antea seorsum, deinceps autem *operum eius tomo III.* iunctim editis; qui & in aliis scriptis suis passim attingit,*

quae huius loci sunt. In compendio omnium eruditionis partium historiam exhibuit HENR. CORN. AGRIPPA, in libello notissimo, *de incertitudine & vanitate omnium scientiarum & artium*, quem si quis observationibus illustraret, fontesque, ex quibus sua desumpsit, indicaret, & inepta quaedam ac profusa, quibus auctor ingenii sui vanitatem demonstravit, demeret; haud contemnendum usum praebere posset. Earum partium, quae ad philologiam, ipsamque historiam, pariter ac philosophiam spectant, historiae, lucem egregiam adfudit vir doctissimus GOTTL. STOLLIVS, in libro elegantissimo, *kurtze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit* dicto, editoque Halae 1718 in 8. Etsi enim id quoque agat, ut libros in qualibet parte praestantiores laudet, deque iis varia, memoratu digna, adferat; minime tamen ea praetermittit, quae ipsarum artium ac scientiarum historiae inserviunt. Eandem etiam attingunt, aut, quae ad eam faciunt, simul tradunt, nonnulli ex iis, qui aut generatim historiam litterariam tractant, quos supra laudauimus, cum primis PET. LAMBECIVS, in *prodomo historiae litterariae*, aut litterarum per omnia saecula fata enarrant, quorum HERM. CONRINGII *commentarium de scriptoribus saeculorum post Christum natum saeculorum*, spectare, supra iam obseruauimus. Atque idem breuiter; sed eleganter, facit CHRISTOPH. AVG. HEYMANNS, in *conspetu reipublicae litterariae*, c. IV. vbi de ortu & progressu studiorum litterariorum agit p. 25. seqq. conf. & DAN. GE. MORHOFFVS, *polyhist. litter. lib. I. c. II. p. 9. seqq.* Non vero praetermittendus est GE. PASCHII tractatus de nouis inuentis, quorum adcuratori cultui facem praestulit antiquitas & cuius editio secunda Lipsiae an. 1700 in 4. prodiit. Plurima enim, quae ad historiam artium & scientiarum pertinent, in eo ex instituto & diligenter traduntur. Idem cen-

consendum de scriptoribus quibusdam, qui scholarum & academiatarum historiam literis consignarunt; cum primis de HERM. CONRINGII *dissertationibus*, quas *de antiquitatibus academicis* conscripsit; quarumue editio altera, vna cum *supplementorum eiusdem argumenti libro vno*, Helmstadii an. 1674 lucem adspexit publicam. Recte namque de hocce opere iam ipsa eius fronte dicitur, quod eodem *rei publicae literariae omnis aevi status illustretur*. Inter reliquos maxime commemorandus est CAESAR EGASSIVS BYLAEVS, ob *historiam*

am vniuersitatis Parisiensis, quam sex tomis in folio complexus est, quorum primus an. 1665, vltimus, seu sextus, an. 1673 prodit. Quanto nimirum haecce academia reliquas omnes & antiquitate & celebritate vincit, quantoque plures in ea vixerunt viri docti, quorum olim magna & in ecclesia, & in re publica literaria suis auctoritas; tanto maiorem rerum variarum, ecclesiasticae pariter ac literariae, artium etiam ipsarum ac scientiarum, historiae lucem conciliantium, in illa deprehendere licet copiam.

§. XXII. Ad hancce scientiarum & artium historiam spectat & *historia philosophica*; cuius ideo speciatim mentionem facere visum, quod insigni sese prae reliquis commendet vtilitate. Sine ea enim ipsa non tantum philosophiae tractatio feliciter non procedet; sed intimos etiam haeresium, variorumque errorum, qui & olim turbant ecclesiam, & hodie adhuc turbant, fontes recludit, rationemque adeo, eo facilius solidiusque eos refellendi, monstrat.

• Philosophos ipsos historiae philosophicae notitia carere non posse, vel inde liquet, quod haud dubie optima philosophandi ratio sit eclectica. In hac autem nemo rite proficiet, nisi qui aliorum philosophorum accurate cognitae explorataeque habuerit sententias, inde vt, quam reliquis praeferre debeat, perspicere & iudicare queat. Has vero vnde rectius certiusque condiscet, quam ex historia philosophica? Accedit, quod, qui sine libris, ex sola rerum contemplatione, sapere videri volunt, haud raro magnopere falluntur, dum, noui quid se inuenisse aut excogitasse, sibi persuadent, quod tamen veteribus dudum fuit perspectum. Ad theologos autem, quod attinet, per vniuersam fere historiam ecclesiasticam philosophica lucem suam diffundit, vt non errent, qui vtramque coniungendam, censent, nec illam sine hac recte tractari posse. Atque haereses quidem plerasque ex philosophorum placitis ortas, aut robur ac

praesidium inde accepisse, exemplis quam plurimis demonstrari, si opus esset, posset. Non minus vero in patrum scriptis illustrandis insignem historiam philosophicam usum praebet; cum saepissime ad dogmata & placita veterum philosophorum respiciant. Ostenditur hoc suo loco ex instituto, cum de theologia patrum verba faciemus. Speciminis loco esse possunt, quae MICH. MORGES, societatis Iesu theologus, copiose adfert, in libro, quem inscripsit: *Plan theologique du Pythagorisme & des autres sectes savantes de la Grece, pour servir d'eclaircissement aux ouvrages polemiques des peres contre les payens &c.* Amstelodami 1714 2. tomis in 8. Si quis autem per amoenissimos historiae philosophicae campos animus circumferre velit, illi primum consulendi, qui scriptorum huc facientium notitiam suppeditant. Inter hos vero statim nobis occurrit IO. IONSTIVS, cuius *de scriptoribus historiae philosophicae libros quatuor*, magno in pre-

tio semper habitos, denuo recognouit, atque ad praesentem aetatem vsque perduxit, IO. CHRISTOPH. DORNIVS, Ienae 1716 in 4. Vocem *philosophiae* a IONISIO in latiori ambitu accipi, a nonnullis observatum est; siquidem non tantum scriptores, qui de philosophis, sed & de musicis, poetis, grammaticis, & aliis, egerunt, recensent, ipsemet etiam *lib. II. c. XVIII. & lib. III. c. I.* opus suum de *scriptoribus historiae eruditae* adpellit. Monet hoc vir doctissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, qui & addit, posse hocce opus *historiam litterariam antiquam* vocari, in *actis philosophorum, part. I. num. VII. p. 168.* ubi de eodem ex instituto differit. Atque idem vir eruditissimus HEVMANNVS vel primo hic commemorandus erat loco; quippe qui in *actis* istis *philosophorum*, quae lingua germanica per partes edit, non tantum historiam philosophicam mirifice illustrat, sed & subinde scriptorum ei inseruientium notitiam suppeditat. Neutiquam vero etiam hic est, praetermittendus vir summus IO. ALB. FABRICIVS, cuius quippe *bibliotheca graeca*, ut ingentem rerum praestantissimarum copiam continet, ita plurima ad historiam philosophicam; pariter ac auctores, qui de ea quidquam memoriae prodiderunt, accuratius pernoscentes, spectantia, exhibet. Ut enim olim inter Graecos philosophiae studium maxime floruit; ita inter eos plurimi existerunt, qui historiae philosophicae lucem adfunderent. Nobis vero nunc id tantum relictum est, ut praecipuos, qui in hocce argumento ingeni vires periclitati sunt, quive a theologiae cultoribus ignorari non debent, indicemus. Atque ab his ut ordiamur, ex quibus, ceu fontibus, veterum philosophorum historia haurienda est, primo statim loco nobis occurrit DIOGENES LAERTIVS, cuius de *vitis, dogmatibus, & apophthegmatibus clarorum philosophorum li-*

bri decem, saepius quidem, sed omnium optime accuratissimeque, variis insuper doctissimorum virorum adnotationibus & observationibus ornat, Amstelodami an. 1692 duobus tomis in 4. prodierunt. Licet vero interdum maiorem iudicii vim in DIOGENE viri docti desiderent; summa tamen diligentia, quidquid de philosophis, eorumque vitis, & dogmatibus, memorabile est, cum congesse, negari nequit; ut adeo eo nemo carere queat, qui historiae philosophicae pleniori sibi comparare cupit cognitionem. Plura non addo, cum, quae de eo scitu digna sunt, diligenter exposuerit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. V. p. 321. seqq.* DIOGENI iungimus PLVTARCHVM, cuius scripta integrum velut oceanum rerum pulcherrimarum, cumprimis & earum, quae historiae philosophicae inferiunt, sistunt. Ea, quae speciatim huius loci sunt, indicat IO. IONISIVS, de *scriptoribus hist. philosoph. lib. III. c. VI. p. 22. seqq.* addatur IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV. c. XI. p. 329. seqq.* PHILOSTRATVS, in *vita Apollonii Tyaneusis*, IAMBLICHVS, in *libro de mysteriis*, itemque de *vita Pythagorae*, PORPHYRIVS de *abstinentia ab animalibus necandis*, itemque de *vita Pythagorae*, licet specialia tractent, multa tamen, quae generatim historiae philosophicae lucem accendant, adspargunt. SVIDAS in *lexico* hinc inde quaedam tradit, quae iidem non prorsus sunt negligenda. Nec praetermittendus EVNAPIVS SARDIANVS, in *vitis philosophorum & sophistarum*, quippe in quibus PLOTINI, PORPHYRII, IAMBLICHI, aliorumque quorundam, quos ignorare non decet, vitae describuntur.

Ad recentiores quod attinet, commemorandi nobis cumprimis, qui, generatim historiam philosophicam compendio quodam aut systemate complecti, co-

nati sunt. Primus, ni fallor, qui eiusmodi quid adgressus est, GEORG. HORNIVS fuit, cuius *historiae philosophicae libri septem*, quibus de origine, successione, sectis, & vita philosophorum ab orbe condito ad nostram aetatem agitur, Lugduni Batauorum an. 1655 prodierunt. Fallit vero lectorem statim inscriptio, dum historiam, ad nostram aetatem perductam, promittit, cum tamen veterem tantum tradat. Multa etiam in hoc libro esse superuacua, & ad rem ipsam parum facientia, multa rursus omissa, quae adferri debuissent, multa parum accurate dicta, ostendit CHRISTOPH. AVG. HEYMANNVS, in *actis philosoph. part. VI. num. V. p. 1039. seqq.* Delineationem quendam historiae philosophicae exhibet GERH. IO. VOSSIUS, in *libris duobus de philosophia & philosophorum sectis*, qui operum eius *tomo III.* existant, & seorsim quoque cum continuatione & supplementis IO. IAC. RYSSSELIJ editi sunt, Lipsiae an. 1690, & iterum Ienae an. 1705. Institutum quidem, supplendi & continuandi VOSSII librum, laudandum erat; non omnium tamen votis auctor satisfecit. ABR. GRAVII *historia philosophica continens veterum philosophorum*, qui quidem praecipui fuerunt, studia & dogmata, modernorum quaestionibus in primis exagitata, quae Franekeræ an. 1674 prodit in 8. eo praecipue spectat, ut veterum philosophiam a contemtu recentiorum vindicet. *Antiquorum*, inquit in dedicatione, *in eo philosophiam a modernis sciolis laceratam irrfamque, institui, in quantum veritas ibidem tradita permittit, iis praecipuorum philosophorum placitis, quae disputationibus frequenter occupantur, vindicare.* Quod dum facit, dogmata veterum quorundam philosophorum, ut PYTHAGORAE, PLATONIS, aliorumque fuisse persequitur, curprimis per integrum librum quartum, eundemque vltimum, de philosophia Aristotelica copiose dilucit. Exstat & eiusdem

GRAVII *specimen philosophiae veteris, in qua nouae quaedam ostenduntur*; Franekeræ an. 1673 in 8. In CORN. CARTESII quaedam philosophemata, e.g. de dubitatione, cum veterum philosophorum placitis confert; multa simul congerit, quae historiae philosophicae inferiunt; cumprimis per totum librum primum historiam quamdam scepticismi ex instituto tradit. PETRI SYLVANI REGII, aut potius REGIS, *discursus philosophicus, in quo historia philosophiae antiquae & recentior recensetur*, cuius versio latina (gallice namque auctor scripserat) an. 1705 sine loci mentione, prodit, inter optimae notae compendia merito refertur; & licet ob breuitatis studium multa praetermittat, multa tamen longe rectius meliusque, quam reliqui, docet. Quae in eo laudanda pariter ac desideranda sint, exponit CHRISTOPH. AVG. HEYMANNVS, in *actis philosoph. part. VI. num. VI. p. 1061. seqq.* Omnium industriam superauit THOMAS STANLEYVS, in *historia philosophiae*, quam anglicana lingua conscripsit. Huius eam partem, quae de philosophia orientali agit, in sermonem latinum transtulit, & notis ad oracula Zoroastris, itemque indice philologico ornatam, an. 1690 edidit IO. CLERICVS, quam deinceps operum suorum philosophicorum *tomo secundo* adiunxit. Tandem vero B. GOTTFR. OLEARIVS integrum hocce opus ex anglicana lingua in latinam conuersum, subinde & emendatum, variisque dissertationibus & observationibus auctum, edidit Lipsiae an. 1711 in 4. & ita multorum votis satisfecit. Nec vltum est dubium, quin versio haecce textui originali multis nominibus sit praeferenda. Laudanda equidem diligentia STANLEYI, qua omnia, quae potuit, congescit, ac incertum ordinem disposuit; multa tamen aliis, ad accuratiorem rationationem cuncta inuestigantibus, eum reliquisse, certum est; conf. iterum HEYMANNVS, in

actis philosoph. part. III. num. VII. p. 523. seqq. vbi de hoc opere ex instituto agit.

Longe maior illorum est numerus, qui certam historiae philosophicae partem commentationibus suis illustrarunt. Solet philosophia in veterem & recentioris disseci; & illa iterum in Ebraeorum & gentilium; vti horum rursus vel barbarica est, vel graecanica. De Ebraeorum philosophia ipsemet ex instituto egi, in *introductione ad historiam philosophiae Ebraeorum*, quae iterum an. 1720 in 8. prodit. Estque haec editio non tantum multis accessionibus auctior, sed & in quibusdam luculentius, quam in priori, mentem meam explicauit. Saepe etiam in *historia ecclesiastica veteris testamenti*, quae huius argumenti sunt, attigi. De barbarica, vt vocari solet, philosophia generatim spectata, commentati sunt OTTO HEYMANNVS, in *antiquitatum philosophiae barbaricae libris duobus*, Lugduni Batavorum, an. 1600 in 12. editis, itemque beatus CHRIST. KORTHOLTVS, in *tractatu de origine, progressu & antiquitate philosophiae barbaricae, chaldaicae, persicae, aegyptiacae, indicae, & gallicae*, lenae 1660 in 4. Reliquos, qui tum generatim de philosophia barbarica, tum speciatim de philosophia Chaldaeorum, Persarum, Indorum, Phoenicum, Arabum, & Sabaeorum, itemque Aegyptiorum scripserunt, recenset CHRISTOPH. AVG. HEYMANNVS, in *actis philosophorum, part. VIII. num. I. p. 173. seqq.* qui & num. II. p. 205. seqq. de ipsa barbarie, & part. XI. num. I. p. 660. seqq. de Aegyptiorum philosophia agit. Ad graecanicam priusquam transeamus philosophiam, de italica, seu Pythagoraea, aliquid dicendum est; quam nonnulli ad barbaricam adhuc, alii autem ad graecanicam referunt. Eius cumprais vel ideo habenda est ratio, quod fontibus antiquarum quarundam haeresium

detegendis, & patrum scriptis illustrandis, vel maxime inseruit; id quod vel ex MICHAELIS MOVAGRES libro: *plan theologicque du Pythagorisme* &c. antea iam laudato, patet. De Pythagora, eiusque scriptis, consulere IO. ALB. FABRICIVM iuuabit, *bibl. graec. lib. II. c. XII. p. 455. seqq.* qui & Pythagoricorum, apud veteres memoratorum, elencum exhibet c. XIII. p. 490. seqq. Scriptores autem historiae Pythagoricae diligenter recenset CHRISTOPH. AVG. HEYMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. VI. p. 367. seqq.* item part. IV. p. 751. seqq. & part. IX. p. 487. seqq. Commendandus autem hic praec reliquis IO. SCHESSELI liber, *de natura & constitutione philosophiae italicae seu Pythagoricae*; Vpsaliae an. 1664, 8. & Wittebergae, 1701 in 8. Nec contemnenda IO. SCHILTERI *diatriba de disciplina Pythagorica*, eiusdem *manuductioni philosophiae moralis ad iurisprudentiam* iubnexa. Spectant quoque huc in *analectis* meis *historiae philosophicae* disertatio de peregrinationibus Pythagorae, item de *usibus Pythagorae* Platonicis, vt & de *antiqua philosophia*. Inter Graecos primum occurrunt *septem* sic dicti *sapientes*; qui, an ob virtutis studium, an vero ideo, quod poetae fuerint, ita vocati sint? nunc non disceptabo; philosophos, eo sensu, quo hodie vox ista accipitur, non fuisse facile, concesserim. Nonnulla, quae ad eos pertinent, attigi, & praecipua illorum effata observationibus quibusdam illustravi, octo dissertationibus, in academia Hallensi an. 1699 propositis; quae iunctim, inscriptae: *sapientia veterum, hoc est, dicta illustrata septem Graeciae sapientum, dissertationibus aliquot academicis explicata*, prostant. Ex instructo etiam de septem huius Graeciae sapientibus disserit, & scriptores, ad eorum historiam spectantes, recenset CHRISTOPH. AVG. HEYMANNVS, in *actis philosoph. part. X. num. I. p. 494. seqq.* Solet ceteroquin graecanica

canica philosophia in poëticam, Ionicam, & Eleaticam, disseci. De poëtis Graecorum cum supra dictum sit, hic nihil addimus. Ad Ionicam sectam referuntur THALES Milesius, ANAXIMANDER, ANAXIMENES, ANAXAGORAS, & ARCHELAVS, cuius discipulus fuit SOCRATES. De THALETE legendus IO. ALB. FABRICIUS, *bibl. graec. lib. I. c. XXXV. p. 236. seqq.* qui & de reliquis, immo plerisque Graecorum philosophis ante SOCRATEM, *lib. II. c. XXIII. p. 795. seqq.* agit. Illis, qui primam Ionicae sectae classem constituunt, THALETI, ANAXIMANDRO, & ANAXIMENI, a nonnullis atheismus exprobari solet, quo iure fiat? disputavi in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. X. p. 29. seqq.* Ex Ionica secta SOCRATES prodiit, qui seposita naturalium rerum contemplatione, ad formandos componendosque mores animum adpulit; cumque exemplo, quae docebat, confirmaret, sapientissimi viri consequutus est laudem, maximumque adeo decus philosophiae conciliauit. Veteres certatim eius mentionem faciunt; *memorabilia* autem eius seu *ἀπομνημονεύματα*, conscripsit XENOPHON, ex quibus tum dogmata SOCRATIS, tum modum eius disputandi & docendi, condiscere licet. Ex recentioribus CARPENTARIUS *vitam Socratis* lingua gallicanis conscripsit, quam in linguam germanicam transtulit CHRIST. THOMASIVS. De *genio Socratis* pererudita exstat beati GOTTFR. OLEARIJ dissertatio, THO. STANLEII *historiae philosophiae* inserta, *part. III. cap. VII. p. 130. seqq.* Atheismi crimen perpetam obiectum SOCRATI, a me ostensum, in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. XI. p. 25. seqq.* IO. IONSIJ *historiam Socraticam*, cum viri huius doctissimi fatis interceptam, merito cum IO. ALB. FABRICIO dolemus, qui tamen & ipse de SOCRATE, scripsitque, quae ei a nonnullis tribuun-

tur, non minus ac de AESCHINE ac CEBETE, genuinis SOCRATIS discipulis, diligenter distinxit *biblioth. graec. lib. II. cap. XXII. p. 825. seqq.* Nonnulla, huc spectantia, etiam attingit HEYMANNVS, in *actis philosop. part. I. num. IV. & V. p. 103. seqq.* item *part. III. num. III. p. 472. seqq.* Celebritas SOCRATIS effecit, vt ex eius schola magna philosophorum turba prodiret, quorum nonnulli nouas iterum condiderunt sectas. ABARISTIPPO namque Cyrenaici, a PHAEDONE Eliensi, Eliaci, ab EUCLIDE Megarensi, Megarici, a PLATONE Platonici & peripatetici, ab ANTISTHENE, Cynici & Stoici, originem ducunt. ARISTIPPVS, ceterique Cyrenaici vulgo male audiunt, quod teste DIOGENE LAERTIO, *lib. II. sect. LXV. & LXXXVII.* summum bonum in voluptate corporis constituerint. Vir tamen quidam doctus caussam ARISTIPPI egit, in *Aristippo philosopho Socratico*, Halae 1719 in 4. edito. Ex hac schola Cyrenaica fuit THEODORVS, cognomine *ἄσπας* dictus, & BION BORISTHENITES, de quibus dictum in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. XVII. p. 47. seqq.* Inter Megaricos STILPON prae ceteris celebris fuit, de quo itidem, cum & ipse inter atheos referri soleat, *l. c. p. 49.* verba feci.

Maiorem celebritatem reliquae, quae ex SOCRATIS schola originem trahunt, consequutae sunt philosophorum sectae. Et Cynicorum quidem conditorem fuisse ANTISTHENE, notum est. Stoicos rursus a Cynicis prognatos, neminem fugit. ZENO namque Citteius, a quo Stoici, CRATETIS Thebani, philosophi Cynici, fuit discipulus. Hinc IVST. LIPSIUS, cum obseruasset, Stoicos etiam Zenonios appellatos, addit: *et cur non Cynici? nam reuera sunt paene iidem.* Et iterum: *dogmata consentiunt; in vita & cultu aliquid mutant; manud. ad philosophiam Stoicam, lib. I. diff. XIII. p. 36.* Nimirum, Cy-

naici

nici respuebant omne decorum, quod admitterebant Stoici. Non defuerunt, qui vitam Cynicam commendarent, quod & MAXIMVS TYRIVS fecit, *diff. XXI. de vita cynica*. Scriptores de philosophia cynica veteres ac recentiores laudat CHRIST. AVG. HEVMANNVS, in *atlis philosophor. part. XII. num. III. p. 899*. Sed, ad Stoicos quod attinet, non apud Graecos modo, sed & cum primis apud Romanos magnae eorum philosophia obtinuit auctoritatem. Ex quo enim philosophiae apud Romanos aditus concedebatur, praecipui praestantissimique fere quique Stoicorum sequebantur disciplinam. Certe PANAEIVS, qui primus Romae philosophiam docuisse creditur, Stoicus fuit. Vnde &, iure consultos veteres eidem sectae additos, eo minus dubitandum, quo luculentiora eius rei vestigia in illorum scitisprehendisse sibi nonnulli videntur. Legenda EVERARDI OTTONIS, *de Stoica veterum iurisconsultorum philosophia oratio*, Duisburgi 1715 in 4. conf. & TH. SCHILTERI *praxis artis analyticae in iure, c. I. §. XVI. p. 14. seqq.* Atque hinc, quod nec iure consultis plane negligenda sit Stoica philosophia, patet. Theologiae vero cultoribus eius notitiam necessariam esse, vel inde intelligitur, quod non tantum Marcionitae, alique haeretici, ex Stoicorum fontibus sua irrigauerint arua, sed quidam etiam ex ipsis patribus, cum primis CLEMENS Alexandrinus, *an 420* Stoicorum incaute amplectendo, eam ad mysticos, quos vocant, theologos propagauerint. Legenda, quae hac de re disserit IAC. THOMASIVS, in *originibus historiae philosophicae & ecclesiasticae, §. L. seqq. p. 95. seqq.* In scriptis Stoicorum, quae super sunt SENECAE, EPICTETI, M. AVRELII ANTONINI imperatoris & philosophi, multa egregie & splendide dicta occurrunt, quae singularem vim, ad excitandam fouendamque virtutem, habere videntur. Sed,

si principia simul considerentur, quibus superstructa sunt, aut ex quibus fluunt; pleraque non tantum lubrica, sed & plane impiaprehenduntur. Nocent itaque, meritoque damnantur, in systemate Stoicorum spectata; sed extra illud considerata, profunt, recteque laudantur. Intelligere hoc licet ex *diff. rationibus meis quatuor, de erroribus Stoicorum in philosophia morali*, quae in *analektis historiae philosophicae* exstant. Addantur, quae dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XVIII. p. 51. seqq.* Cum non semper vita Stoicorum illorum dogmatibus responderet, non semel illis exprobrata fuit hypocrisis. Quo nomine & acriter eos perstringit HORATIVS, tum alibi, tum *lib. II. sat. III. conf. FRID. RAPFOLTVS, comment. ad lib. II. sermon. c. IX. p. 310. seqq.* Immo iam PLVTARCHVS *an 100* quatuor *de Stoicorum repugnantiis*, librum scripsit, qui *tomo II. operum eius, p. 1033. seqq.* exstat, in quo offendit, nec vitam Stoicorum cum ipsorum dogmatibus, nec dogmata eorum inter se conuenire. Non minus vero & id vitio datum, quod dialecticis subtilitatibus, vocabulorumque nimis inhaererent minutiis. Nec tamen dubium, quin inter eos viri essent cordati, qui, vt ah omni virtutis simulatione alieni erant, ita nec pueriles istos circa voces lusum probabant, quemadmodum de EPICTETO AVLVVS GELLIVS refert, quod a vero Stoico *vulgus aliud nebulonum hominum* seiunxerit, *qui se Stoicos nuncuparent, atraque verborum & argutiarum fulgine ob oculos audientium illa sanctissimae disciplinae nomen ementirentur, noft. atticar. lib. I. c. II. p. m. 3.* Inter recentiores, qui de Stoicorum philosophia scripserunt, eminet IVSTVS LIPSIVS, cuius notitia sunt *manuductionis ad Stoicam philosophiam libri tres*; & totidem *physiologiae Stoicorum*; vtrique & inter opera eius exstant, & seorsum editi Parisiis 1604 in 8.

Sed

Sed, dum nimio Stoicorum, praesertim
 SENECAE, amore excaecatus, id vnice
 egit, vt Stoicorum placita cum religionis
 christianae dogmatibus conciliaret; non
 potuit non saepius illorum peruertere sen-
 tentiam, taliaque iis tribuere, quae a ge-
 nuina illorum mente plane abhorrent. Sic,
 cum de fato, omnis reuera impietatis ra-
 dice, disscrit, leçtori persuadere adnititur,
 Stoicos per *fatum* nihil aliud, quam ipsam
 intellexisse providentiam diuinam. Cum-
 que obseruasset, doctrinam de fato ab aliis
falsidicam annu Stoicorum dictam, statim
 addit: *Sed ades, nostra annu, ades, amanda*
nobis, super omnes Veneres, & Venerum a-
more. Te asserimus &c. physiol. Stoic. lib.
I. diff. XI. p. 22. Merito itaque hoc nomi-
 ne LIPSIUM atro notat lapillo IAC. THO-
 MASIVS, qui, *Stoici fati malignitatem* de-
 monstraturus, hic rem ipsam, inquit, non
 explicare modo, sed firmare quoque docu-
 menti placet, praesertim cum Lipsius dogma-
 ti deestando suum optime, optime, accla-
 met, lib. I. physiol. Stoic. diff. XII. p. 25. &
 asperum de Deo sermonem Stoicorum etiam
 vero, vt putat, sensu, mitescere inbeat, p. 27.
 In quo fecit, quod noli solum historici, qui
 vitis principum adulantur, ipse sibi nec sa-
 tis constans, nec nimis fidens &c. de exulsi-
 one mundi Stoica, diff. XIII. p. 166. Et sane
 haec ipsa viri doctissimi de Stoica mundi
 exulsiione exercitatio vel primum praecipu-
 umque inter scripta, quae de Stoica phi-
 losophia prodierunt, promeretur locum;
 cum nemo adcuratus in veram & genui-
 nam Stoicorum mentem inquisuerit. Non
 Stoicae vero tantum, sed Platonicae etiam,
 Aristotelicae, ac Epicureae philosophiae
 historiam iustissime in eadem haec com-
 mentatione illustrat; veramque simul ra-
 tionem, historiam philosophicam tractan-
 di, exemplo pulcherrimo monstrauit. Re-
 liquos scriptores, ad historiam philoso-
 phiae Stoicae spectantes, diligenter enar-
 rat CHRISTOPH. AVG. HENANNVS, IN

BVD. ISAGOGE.

actis philosoph. part. IV. num. VII. p. 730.
segg. & part. VII. num. IV. p. 161. segg. item
part. IX. num. VII. p. 478. segg. add 10 AM.
 ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV.*
c. VII. vbi de EPICTETO, & eiusdem libri c.
XXIII. vbi de M. AURELIO ANTONINO agit.

Ad PLATONEM nunc accedimus, cui
 vel primus praecipuusque inter SOCRATIS
 discipulos debetur locus. Vitam eius
 DIOGENES LAERTIVS, lib. III. aliiue
 veterum describere; ex recentioribus, vt
 reliquos, qui opera eius ediderunt, taceam,
 MARSIL. FICINVS, in *vita Platonis*, quam
 versionem latinae operum eius praemisit, in
 qua & singulares eius virtutes celebrat, ad-
 dita breui de moribus eius apologia. BENA-
 TVS quoque RAPINVS, dum comparationem
 Platonis & Aristotelis instituit,
 virtusque vitam exhibet, tom. I. oper. p. 280.
segg. Scripta Platonis, eosque, qui de Pla-
 tone eiusque philosophia aliquid litteris
 consignarunt, diligenter recenset IO. ALB.
 FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. I. p.*
7. segg. qui & Platonis notitiam sup-
 peditat, c. III. p. 52. segg. Magna olim Pla-
 tonicae philosophiae, non apud ethnicos
 solum, sed & ipsos christianos, fuit aucto-
 ritas; & apud hos cum Aristotelica, dubia
 velut palma, concertauit. Plurimi patrum
 non tantum Platonem ipsum valde lauda-
 runt, sed & philosophiam eius, ceu consen-
 tientem maxime cum religionis christi-
 aae scitis, amplexi sunt, non semper cau-
 te satis vera a falsis discernentes. Hinc
 errores, ex nimio Platonicae philosophiae
 studio orti, illis subinde exprobrati, quo-
 rum tamen eos immunes fuisse probare vo-
 luit BALTIVS, societatis Iesu theologus, in
defense des saintes peres accusez de Platon-
isme; Parisiis an. 1711. in 4. Sed hac de
 re suo loco, cum de theologia patristica a-
 gemus, ex instituto dicetur. IVSTINVS
 porro martyr, CLEMENS Alexandrinus,
 ORIGENES, EVSEBIUS, CYRILLVS
 Alexandrinus, aliiue, Platonem ab Ebraeis
 quae-

C c

quaedam accepisse, tradiderunt; quos ex recentioribus quidam sequuti sunt; immo nonnulli omnino adierunt, Platonem ex libris Mosis & prophetarum quaedam haulisse, quos in Aegypto viderit. Repugnant vero alii, & Platonem nihil ab Ebraeis accepisse, contendunt. Legenda viri doctissimi IAC. LENSANT *diff. de quaestione: an Pythagoras atque Plato notitiam librorum Mosis & prophetarum habuerint? dans la bibl: otheque germanique, tom. II. art. V. p. 124 f. 39.* Conferenda, quae ipsemet hac de re dixi in *hist. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1066.* Nonnulla quoque, quae huc spectant, attingi in *instit. theol. dogmat. lib. II. c. I. ad §. LV. p. 437. seqq.* Non tantum autem CLEMENS Alexandrinus, & alii veterum philosophiae Platonicae cum christiana religione consensum ostendere conati sunt; sed & ex recentioribus idem nonnulli ex infuturo facere adgressi sunt, quos inter eminent AVG. STEVCHVS EVGVBINVS, in *libris de perenni philosophia, BESSARION cardinalis, libris quatuor in calumniatorem Platonis, MYTIVS PANSAS, tractatu de osculo seu consensu ethnicae & christianae philosophiae.* Sed sunt rursus alii, qui longe aliter sentiunt, eiusque philosophiam toto, quod aiunt, caelo a religionis christianae dissentire dogmatibus, contendunt. Inter ipsos certe patres fuerit, qui non adeo praecclare de Platone sentirent; ex recentioribus autem cumprimis huc referendus IO. BAPT. CRISPVS, Gallopolitanus, cuius de Platone caute legendo *disputationum libri XXIII. in quibus triplex rationalis animi status ex propriis Platonis principiis corrigitur, & catholicae ecclesiae functionibus expurgatur &c.* Romae prodierunt an. 1594 in fol. Cumque liber iste rarissimus, paucisque, qui eum laudant, visus; rem haud dubie multis gratissimam fecit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, dum accuratorem eius notitiam suppedi-

tauit, immo summam exhibuit, in *afflis philosophorum, part. XII. num. V. p. 921. seqq. conf. & IAC. BRVCKERVS, in historia philosophica doctrinae de ideis, sect. I. not. ad §. V. p. 34.* Fuerunt praeterea, qui, ut variorum haereseon, ita etiam pseudo-theologiae mysticae originem in Platone sibi inuenisse visi sunt. Eoque cumprimis spectat EHREGOTT DAN. COLBERGII liber, *christianismus Hermetico-Platonicus dictus, germanicaque lingua scriptus, quem deinde sequuti sunt alii.* Qui, an semper ex ipso Platone probare possint, quae pro eius placitis venditant, valde dubito. Huc & comparata est MICH. GOTTLIEB. HANSCHII *diatriba de entusiasmo Platonico*, Lipsiae an. 1716 in 4. edita; quippe in qua de reditu ultimo animae humanae in essentiam diuinam agit. Solet namque haec Platoni sententia tribui, quod docuerit, animam humanam ex essentia diuina ortam ad eam iterum tandem reuerti; vnde, ceu ex primo fonte, multi fanaticorum a quibusdam deriuantur errores. Et, Platonicos eiusmodi quid adseruisse, dubio caret. Ex Platone ipso nullum haecenus prolatum testimonium vidi, quo istud demonstrari queat; vti iam a me obseruatum, in *instit. theol. dogmat. lib. II. c. II. ad §. XVI. p. 433.* Et itaque, quod *de te sapientia* moneo, in aliis se rem habere, deprehendi. Multa pro dogmatibus Platonici habentur, quae apud Platonis equidem sectatores inueniuntur, sed, quorum in ipso Platone vix vestigium reperias. Fuerunt porro, qui & atheismum Platoni obicerent. Certe, ab hac impietate doctrinam eius liberari non posse, existimauit NIC. HIERON. GYNDLINGVS, otiorum, lingua germanica editorum, *part. II. c. III. p. 86.* Sed defensionem Platonis in se suscepit IO. CHRISTOPH. WOLFFVS, de *atheismo falso suspensis, sect. II. §. XII. p. 37. seqq.* qui & in *Manichaeismo ante Manichaeos, sect. II. §. XXXIV. p. 142. seqq.*

erudire

erudite causam eius egit. Denuo tamen sententiam suam propugnauit GVDOLIVS, in *der neuen bibliothek*, *part. XXXI.* seu *tomo IV. num. I. p. 1. seqq.* Addenda, quæ & ipse hac de re disputaui, in *thesib. de atheismo & superstitione*, c. I. §. XIII. p. 29. *seqq.* cons. & IAC. BRUCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis*, *sect. I. ad §. IV. p. 41. seqq.* Platonem magna subinde labore obfuscitate, viciis doctis obseruatum est, exemploque doctrinae de ideis comprobatur, quem iam laudauimus, IAC. BRUCKERVS, l. c. *sect. I. §. III. p. 19. seqq.* qui & in causas eius rei inquirat. Cognouerunt forte hoc, viamque ad eum intelligendum faciliorem reddere vulerunt, qui introductiones ad doctrinam philosophi huius dederunt, aut eam in compendio exhibuerunt. Huc comparata est ALCINOVS *ἡ ἐκ τῶν διαλογῶν πλάτωνος*, in *Platonis doctrinam introductio*, & de qua IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. græc. lib. IV. cap. XXIII. num. XIII. XIV. p. 40. seqq.* Immo idem FABRICIVS ALBINI Platonici *introductionem in Platonis dialogos* primum in lucem edidit, inseruitque *bibliothecæ suæ græcæ*, *lib. III. c. II. p. 42. seqq.* Introductionis loco etiam quodammodo effe ipse CLAVDI FLEVRII *dissertatio de Platone*, gallicana lingua scripta, eiusdemque *tractatus de delectu & metodo studiorum*, subiecta. IAC. BRUCKER libellum elegantissimum, quæ *historiam doctrinae de ideis* exhibuit, Augustæ Vindelicorum an. 1723, 8. si his adicerim, non valde errauero. Quemadmodum enim doctrina de ideis præcipuum fere totius philosophiæ Platonicae caput constituit; ita auctor, dum eius historiam accurate recenset, reliqua fere, quæ momentum aliquod trahunt, simul attingit, ita, vt cuncta singulari luce perfundat. Ad historiam denique philosophiæ Platonicae illud pertinet, quod, cum hæctenus Aristoteles principatum velut in christianorum scholis ob-

tinuisset, circa medium sæculi decimi quinti, eo ipso tempore, cum noua litterarum lux oriretur, existerint inter Græcos, qui, duce & antesignano GE. GEMISTO PLETHONE, Platonica reuocare philosophiam, & Aristotelicæ præferre, conati sunt, repugnantibus acriter ex eadem gente aliis. Ingens hinc inter vtrosque & memorabile exortum est certamen, quod accurate & eleganter describit IO. BOVINVS, cuius hac de re disertario extat *dans les memoires de litterature tirez de registres de l'academie royale des inscriptions & belles lettres &c. tom. IV. secundum editionem Amstelodamensem p. 481. seqq.* Eandem dissertationem in linguam germanicam transtulit, notis quibusdam illustrauit, & epistolâ auxit CHRIST. AVG. HEYMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. II. p. 537. seqq.* Atque isti quidem, qui hac de re inter se disputabant, vtrumque manifestum euidentque adsumebant, maximopere vtrumque philosophum, Platonem & Aristotelem, ab altero dissentire; ita non deerant, tum eo tempore, tum deinceps, qui eos conciliare inter se, orbique persuadere vellent, amice eos inter se conspirare; quibus iam olim PORPHYRIVS atque HIEROCLES exemplum præcuerant. Atque huc etiam SCYPIONIS AGNELLI *disceptiones de ideis in tres libros distributas*, editasque Veneriis an. 1615 spectare, ostendit IAC. BRUCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis*, *sect. I. ad §. V. p. 74. seqq.* vbi de hocce libro multa obseruatu digna legere licet.

Platonis discipulus fuit ARISTOTELES; sed qui a magistro dissensit, sectamque adeo peculiarem constituit. Vitam eius præter DIOGENEM LAERTIVM, aliosque, AMMONIVS, siue IO. PHILOPONS, scripsit, quem græcæ & latine, vna cum anonymi *vita Aristotelis ex vetera translatione* edidit PET. IO. VANNERIVS, qui & anonymi istam vitam Aristote-

telis adnotationibus, siue *scholis locupletissimis & doctissimis*, quibus accurate de *Aristotelis vita, moribus, philosophandi ratione, scriptis, auditoribus, successoribusque disputatur*, illustravit. Ita namque in inscriptione editionis Helmstädiensis legitur. Subiunctum nimirum hocce opus est eiusdem NVNNESII institutioni peripateticæ philosophiæ, seu de recte consiciendo curriculo peripateticæ philosophiæ, deque docentis ac discipulis officio, consilio, cui etiam adnexa est eiusdem auctoris oratio de causis obscuritatis Aristotelis eorumque remediis. Haec omnia Helmstädi iunctim recusa sunt, an. 1667 in 4. De aliis, qui vitam Aristotelis ex veteribus scripserunt, NVNNESIVS agit, in *notis ad anonymum, p. m. 18. vbi DIONYSII Halicarnassæi maxime laudat epistolam ad Ammaeum, qui distinctius, inquit, & circumscriptius, quam ceteri, vitam Aristotelis persequutus est. Spectat huc etiam anonymi cuiusdam vita Aristotelis, quam graece exhibet AEG. MENAGIVS, in observationibus ad Diogenem Laertii lib. V. sect. XXXV. p. 201. Ex recentioribus commemorandus cumprimis est FRANC. PATRICIVS; qui, licet inter aduersarios hostesque Aristotelis haud vltimum locum teneat; historiam tamen Aristotelis & philosophiæ Aristotelicæ e regione illustravit. Exstant nimirum discussionum eius peripateticarum toti quatuor, quibus Aristotelicæ philosophiæ vniuersa historia & dogmata, cum veterum placitis collata, eleganter & erudite declarantur, Basil. 1581 fol. Speciatim autem primus tomus huius loci est, in quo de Aristotelis vita, moribus, libris, auditoribus, sectatoribus, expostoribus, interpretibus, sectis, philosophandi ratione, libris tredecim copiose dissentit. Ex reliquis commendandus adhuc est HERM. CONRINGIVS, quem recentioris scholæ peripateticæ maximum decus merito ceteris, in orationibus duabus de Aristotele eiusque philosophia, Helmst. 1663 in 4. Iungendus*

RAPINVS, quem tom. I. oper. p. 280. sequutiusque philosophi, Platonis & Aristotelis, vitam exhibere, antea iam monuimus. Ex IO. IONSSII dissertationibus de historia peripatetica prima tantum lucem adspexit Hamburgi 1652 in 4. recusa cum IO. LAVMOII libro de varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna, studio & opera IO. HERMANNI AB ELSWICH, Wictembergae an. 1720 in 8. Scripta Aristotelis accurate & diligenter, more suo, recenset IO. ALB. FABRICIVS, bibl. graec. lib. III. c. VI. p. 109. seqq. Ut vero de ipsa Stagiritæ philosophia non omnes idem sentiunt; ita etiam demoribus eius, vitaeque, quam tenuit, ratione, discrepantes existant virorum doctorum sententiae. Grauius vitiis obrutum fuisse Aristotelem, ex instituto demonstrat FRANC. PATRICIVS, in discussionib. peripatetic. tom. I. lib. I. p. 6. it. p. 11. 12. & PET. GASSENDVS, in exercitationib. paradox. aduersus Aristoteleos, exercitat. III. p. 53. seqq. Paucis cuncta, quae ei obiciuntur, complectitur REN. RAPINVS, loco antea citato, p. 317. Immo & inter atheos haud vltimum tenere locum Aristotelem, viri docti obseruauerunt. Ex instituto hoc egit, VALERIANVS MAGNVS, in libro de atheismo Aristotelis, quem FORTVNII LICETI libro, de pietate Aristotelis aduersus Deum & homines, opposuit. Sequuti sunt & alii, qui atheismum Stagiritæ exprobrarunt; nec sine ratione, ut a me offensum in thesibus de atheismo & superstitione, t. I. §. XV. p. 39. seqq. Rem omnem accurate confecit, qui solide & diligenter hoc argumentum tractauit, IO. GE. WALCHIVS, in exercitatione historico-philosophica, de atheismo Aristotelis, quae in parergis eius academicis exstat, p. 198. seqq. Sykema ipsum Aristotelis atheismo laeuere, positum est extra controuersiam; nec tamen etiam errare, qui in hocce philosopho atheismum practicum reprehendunt, idem demonstrat

WAL-

WALCHIVS, *l. c. cap. IV. p. 353. seqq.* Eo magis mirandum, fuisse olim, qui Aristotelem sanctorum, immo beatorum in caelo triumphantium numero adscriberent, de quibus verba feci in *hystor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sct. VI. ad §. XIII. p. 1773.* Non minus lepidus illorum error est, qui, Aristotelem Iudaeum fuisse, contendunt, si non gente certe disciplina ac religione, aut qui, eum ex Salomonis libris profecisse, sibi persuadent; quorum commenta & recitat, & reiicit, quem iam laudauimus, WALCHIVS, *l. c. cap. I. §. III. p. 202. seqq.* Variam philosophiae Aristotelicae fuisse fortunam, constat, & ex instituto edisserit IO. LAVNOIVS, in libro notissimo, de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna.* Veteres ecclesiae christianae doctores non adeo aeque in eum fuisse animo, ostendit LAVNOIVS, *c. II.* De scholastica philosophia, quae ex Aristotelica, sed corrupta, originem traxit, deinceps dicemus. Inter eos, qui genuinam Aristotelis mentem introspexisse, verumque eius systema, scholasticis ignoratum, restituisse creduntur, eminet AVERROES, a quo secta *Auerroistarum* orta. Deinceps vero & in Italia quidam extiterunt, qui illud ita amplexi sunt, vt nec ab eius impietate abesse viderentur, vt ANDR. CAESALPINVS, & CAESAR CREMONINVS, alique, de quibus dictum in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. ad §. XXIV. p. 137. seqq.* Praeter hos & plures alii in genuina Aristotelis philosophia restituenda laborarunt; quemadmodum nec rursus decrant, qui acriter eidem se opposerent, vt FRANC. PATRICIVS, SEBAST. BASSO, DAV. GORLAEVS, PET. GASSENDVS, alique, cum primis REN. CARTESIVS, cum tota schola Cartesiana; perquam magna in orbe philosophico congruit mutatio, vt deinceps dicemus. Recentioribus Aristotelicae philosophiae satis lucem egregiam adfudit IO.

HERM. ABELSWICH, in *scheliasmate de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, IO. LAVNOIVS libro de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna*, quem recudi fecit, praemisso, Wittenbergae an. 1720 in 8. Atque sunt haec eiusmodi, quae ignorari non debent, cum ipse ecclesiae, immo theologiae, fatis eo rectius intelligendis inferuant. Singularem nonnulli philosophiae Aristotelicae in eo quaesiverunt *noxam*, quod nullae ex ea prognatae sint haereses. Sed, errare eos, ostendi in commentatione de *haeresibus ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis, tom. I. obseruationum ad rem literariam spectantium, obseruat. XV. p. 173. seqq.* Ceterum, licet philosophia Aristotelica non sit in omnibus probanda, multo minus sequenda; non tamen omnia in ea sunt reiicienda. Iuuabit itaque summam eius perspectam habere, idque vt eo facilius oblineamus, eos consulere, qui viam nobis ad illam munierunt, vt PET. IO. NYNNEVS, in *peripateticae philosophiae institutione*, quam antea iam laudauimus, cum primis autem MICH. PIGGARTVS, qui omnibus praefendus est, in *isagoge ad lectionem Aristotelis, hoc est hypotyposi totius philosophiae Aristotelis &c.* quam vs partibus, quibus deficiebat, auctam, & notis plurimis altera vice illustratam, atque ad usum in theologia applicatam, edidit IOAN. CONRAD. DÜRRIVS, Altdorffii 1665 in 8.

Supereft inter graecanicorum philosophorum sectas *Eleatica*; in qua qui primam constituunt classem, XENOPHANES Colophonius, PARMENIDES, MELISSVS, ZENO Eleates, exemplum praeiuerunt SPINOZAE, vti a me obseruatum, in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. XIX. p. 55. seqq.* Agit quoque de Eleaticis philosophis IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XXIII. p. 795. seqq.* vbi & de HERACLITO verba facit. Ex eadem schola LEVICIPPVS ac DEMOCRITVS atomi-

sticam philosophandi rationem introduxerunt, quam etiam sequutus est EPICVRVS. Vt autem illi, mundum ex fortuito atomorum concursu construentes, Dei in eo producendo & conseruando operam minus necessariam esse, existimabant; ita hic eum equidem in systema suum introduxit, sed ad mortem tantum, vt videtur, euitandam, simulque talem, qui nulla rerum humanarum cura tangeretur. Vitam & dogmata Epicuri copiose describit DIOGENES LAERTIVS, libro decimo, quem integrum notis suis illustrauit PET. GASSENDVS, exstatque operum eius *como V.* Idem & de vita & moribus Epicuri libros octo scripsit, qui itidem *como V.* operum eius exhibentur p. 196. seqq. Id namque vir ille doctissimus sibi datum credidit, vt Epicuri philosophiam restauraret; quod ea tamen ratione fecit, vt tolleretur, aut emendaretur, quae in ea religioni christianae aduersantur. Hinc & in compendio doctrinam Epicuri sistit in *syntagmate philosophiae Epicuri*, quod & aliquoties seorsim editum, & in operibus eius *tom. III. p. 1. seqq.* exstat. IAC. quoque RONDELLVS de *vita moribusque Epicuri* librum gallicana lingua scripsit, qui & latine, simulque auctior, prodiiit Amstelodami an. 1693 in 12. in quo euincere voluit, prouidentiam diuinam haud quaquam ab Epicuro in dubium vocatam. Sed magnopere eum falli, a me ostensum in *theobis de atheismo & superstitione, c. I. §. XIX. p. 68.* Ceterum scripta ipsius Epicuri accurate recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. XXXIII. p. 805. seqq.* auctores vero, qui de Epicuro, eiusque philosophia, commentati sunt, CHRISTOPH. AVGVST. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. X. num. IX. p. 637. seqq.* Atque hactenus quidem eos, qui inter graecanicos philosophos aut eorum quandam sectam constituerunt, aut eandem sequuti sunt, commemorauimus.

Cum vero tandem nonnulli animaduertentes, nullam esse sectam, quae ubique veritatem ita adsequuta sit, vt omnia eius tuto adprobare fas esset dogmata; exstiterunt, qui contenderent, ex omnibus, quod optimum, veritatisque maxime consentaneum sit, eligendum esse. HIS POTAMON Alexandrinus philosophus exemplum praeiuit. Enimvero, licet & ipsi sectarum conditores quodammodo eclectici fuerint; dum tamen, a discipulis omnia sua probari, voluerunt, ab hisce eclecticae philosophiae origo deriuari nequit. Cum autem de Potamone pauca admodum nobis innotuerint; mirum non est, nec de acrate eius, seu, quando vixerit, viros doctos inter se conuenire. Adcuratissime omnium in eam inquisiuit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. V. p. 330. seqq.* & *part. V. num. III. p. 848. seqq.* Historiam eclecticae philosophiae diligenter persequutus est beatus GOTTFRED. OLEARIUS, in *differt. de philosophia eclectica*, THO. STANLEY in *historia philosophiae* subiuncta, p. 1205. seqq. vbi c. II. quid Potamoni occasione dederit scholae eclecticae constituendae, eleganter edisserit, c. III. autem de iis, qui post Potamonem eclecticam philosophiam coluere, verba facit; conf. & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. XXXIII. §. VIII. p. 814.* Eclectici vero pariter ac sectarii, licet maximopere a se inuicem dissentirent, in eo tamen consentiebant, ea, quae pro veris certisque habebant, dogmata, vera quaeque atque certa esse, adeoque omnes *dogmaticorum* nomine veniebant. Opponebantur iis *sceptici*, vel, vt ab auctore praecipuo vocabantur, *Pyrrhonii*; ad quos & Academici quidam proxime accedebant, qui, omnia conuellere, atque in dubium vocare, deque omnibus in vtramque disputare partem, hoc demum veram summamque putabant esse sapientiam. Quorsusque Academici cum scepticis consensa-

fiat,

rint, GERH. IO. VOSSIVS docet, de *philosophorum sectis*, c. XII. seqq. qui & c. XX. de Pyrrhoniis, seu scepticis, agit. De PYRRHONE, ceterisque scepticis, confendus IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. græc. lib. III. c. XXXIII. p. 88. seqq.* de SEXTO EMPIRICO idem *lib. IV. c. XVIII. p. 509. seqq.* Atque ex SEXTO quidem huius EMPIRICI *Pyrrhonianarum institutionum libris tribus*, ceterisque scriptis, quorum elegantissimam editionem eidem IO. ALB. FABRICIO 'debemus, quae Lipsiae an. 1718 in fol. prodit, scepticorum sophisticationes, methodumque disputandi, cognoscere licet. Historiae scepticorum ABR. GRAVIUM, in *specimine philosophiae veteris in qua novae quaedam ostenduntur*, & quidem per integrum librum primum, lucem adfundere, supra iam observauimus. Idem quoque PET. DAN. HVETIVS fecit, in *tractatu philosophico de imbecillitate intellectus humani* (de la foiblesse de l'Esprit humain) hoc ipso an. 1723 Amstelodami edito, *lib. I. c. XIV. p. 95. seqq.* Quo in libro dum vir, cetera summus, scepticorum cauillationes ita produxit, vt animum ad scepticismum, saltem philosophicum (nam fidei videri vult agnoscere certitudinem) pronum demonstraret; ipsemet, de intellectus imbecillitate scribens, eandem memorabili exemplo confirmat. Praecipua etiam quaedam historiae scepticismi momenta ipsemet attigi, in *diff. de scepticismo morali*, quae in *analectis historiae philosophicae* existat. Recentiores quosdam scepticos, ex ipso etiam scholasticorum grege commemorat PETRVS DE VILLEMANDY, in *scepticismo debellato*, c. IV. p. 32. quo in libro fundamenta scepticismi solidissime euertuntur. Quo vsque Academici ac sceptici inter atheos referendi sint? disputauimus in *thesib. de atheismo & superstitione*, c. I. §. XIV. p. 32. seqq. De FRANC. SANCHEZI libro, de *multum nobili & prima vniuersali scientia*, quod nihil

scitur, deque FRANC. MOTHAEVO VATERIO, itemque PET. BAELIO, qui recentiori aetate scepticorum caussam egerunt, videatur GOTTLIEB STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit*, part. II. c. I. §. LXXXIV. seqq. p. 81. seqq.

De Romanorum philosophia vt hic speciatim agamus, necesse non est, cum, qui ex illis animum ad philosophandum adpulerunt, vnam ex graecanicis sectis amplexi sint. Legere interim iuuabit PAGANINI GAUDENTII librum, de *philosophiae apud Romanos initio & progressu*; qui, cum rarior esset, recusis est in noua rariorum scriptorum collectione, & quidem fasciculo secundo, qui Halae 1717 in 8. prodit. Nec de veterum christianorum, aut patrum, nunc quidquam addemus philosophia; cum nobis constitutum sit, in sequentibus, cum de theologia patristica agemus, de ea verba facere. Ad scholasticos itaque nos conuertimus, qui, cum ab Arabibus praecipue, apud quos saeculo octauo philosophia Aristotelica efflorescere coeperat, eandem acceperunt; mirum in modum corruptam, ac deprauatam, variisque commentis auctam, propagarunt & cum theologia, eaque itidem satis iam inquinata, coniunxerunt. Et scholasticorum quidem istorum notitiam suppeditant, qui de scriptoribus ecclesiasticis agunt; nec desunt, qui de illorum theologia praecipunt, de qua & nos suo loco dicemus. Philosophiae scholasticae historiam qui ex instituto scripserit, mihi non innotuit; quod, vt fieret, optandum, cum inter tot ineptias & quisquilias nonnulla tamen, memoratu valde digna, occurrant. Multa, quae huc spectant, tradit ADAM. TRIBBECHOVIVS, in libro singulari de *doctrinis scholasticis & corrupta per eos diuinarum humanarumque rerum scientia*; cuius editio secunda lenae an. 1719 prodit, cui, praeter alia accessit CHRISTOPH. AVG. HEYMANNI prae-

praefatio, qua de origine, appellatione, natura atque uerba theologiae atque philosophiae scholasticae disputatur. Nec aliena plane ab hoc loco est IAC. THOMASII commentatio de theologia scholastica & eius initio, quae exstat in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae tom. III. p. 225. seqq.* Idem vir doctus alibi quoque passim quaedam tradit, quae historiae philosophiae scholasticae lucem adfundunt. Sic oratio, quae inter orationes eius iunctim editas duodecima est, de *sesta nominalium* agit, p. 241. *seqq.* Originem controersiae, inter scholasticos valde agitatae, de principio indiuiduationis, exponit praefatio XLIII. inter praefationes itidem iunctim editas, p. 246. *seqq.* De causis ineptiarum barbari acui scholastici verba facit praef. LXXXII. inter easdem praefationes, p. 542. *seqq.* Iungendus hisce DAN. GE. MORHOFIVS, *polybist. tom. II. lib. I. c. XIII. & XIV. p. 73. seqq.* ubi in priori capite de scholasticis in genere, in specie de nominalibus, in posteriori autem de realibus disserit. Nec legisse poenitebit quemquam, quae de nominalium ac realium controersis erudite in medium adfert IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. II. §. IV. p. 198. seqq.*

Ad recentiora denique si progredimur tempora, cum, pulsus, quae orbi incubuerant, tenebris, noua lux bonarum litterarum oriretur, noua quoque philosophiae, sed non semper vna, exstitit facies. Plerosque namque cum scholasticarum ineptiarum taedium cepisset, nonnulli quidem vnā ex veteribus sectis Graecorum restaurare, & velut postliminio reuocare, conati sunt; Platonicam alii, alii Aristotelicam, alii rursus aut Pythagoraeam, aut Stoicam, aut Epicuraeam. Aristoteles tamen prae reliquis omnibus caput extulit, cum eius propugnatores numero reliquos vincerent, in quibusdam etiam scholis cathedras occuparent; licet quoque haud

pauci initio Platoni nomina sua darent. Legendum IO. HERMANNI AB ELSWICH *schediaisma*, supra nobis iam laudatum, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*. Hostes & impugnatores philosophiae Aristotelicae supra iam indicaui. Addenda, quae de iisdem DAN. GE. MORHOFIVS dissent, *polybist. tom. II. lib. I. c. XII. p. 65. seqq.* Quidam contra nouam plane viam ingressi sunt, eoque nomine inter eclecticos referri possunt, VI. FRANC. BACODE VERVLAMIO, HIERON. CARDANVS, THOMAS CAMPANELLA, aliique. Conferenda, quae de iis in compendio tradit GOTTL. STOLLIVS, in *der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. II. c. I. §. LXXXVIII. seqq. p. 87. seqq.* Alii omnino nouas sectas condiderunt, VI. PETRVS RAMVS, cuius haeresis cum magnum initio strepitum daret, & Aristotelicae philosophiae interitum minari videretur, mox euauit; conf. IO. AN. HERM. AB ELSVICH, in *schediaism. de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. XXI. p. 54. *seqq.* Ex instituto autem historiam philosophiae Ramaeae persequitur IO. GE. WALCHIVS, in *historia logicae*, quae in *parergis* eius academicis exstat, *lib. II. c. I. §. III. seqq. p. 611. seqq.* Maiori successu nouam sectam condidit REN. GARTESIUS, effecit certe, vt ex eo tempore Aristotelica philosophandi ratio sensim euilesceat. Historiam philosophiae Cartesianae summation exhibet IO. TEPELIVS, in *historia philosophiae Cartesianae*, Norimbergae 1674, 12. Vitam Cartesii luculentissime copiosissimeque lingua gallica descripsit AD. BAILLETVS, Parisiis 1692, duobus voluminibus in 4. ex qua compendium aliquod anno sequenti in 12. prodit. Immo antea quoque PET. BORELLVS vitam Cartesii delineauerat, Parisiis 1666 in 8. Inter eos, qui Cartesianam philosophiam impugnarunt, haud vltimum locum tenet

PET.

PET. DAN. HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae*, Parisiis 1689 edita, deinceps aliquoties recusa; cui se opposuerunt IO. EBERH. SCHVVELINGIVS, in *exercitationibus cathedrae*, in P. D. Huetii *censura philosophiae Cartesianae*, Bremeae 1690 in 8. IO. SCHOTANVS, in *censura Huetiana*, Franecquerae 1691 in 8. & ANDR. PETERMANNVS, in *philosophiae Cartesianae aduersus censuram Petri Dan. Huetii vindicatione* &c. Lipsiae an. 1706 in 4. LVDOVICVS DE LA FORGE, MALEBRANCHIVS, PET. SYLVANVS REGIS, alique systematis caussarum occasionalium patroni, a genuinis scholae Cartesianae alumni pro pseudo-Cartesiano habentur. Domesticis hisce Cartesianorum controuersis lucem egregiam adfundit IAC. GOVSETIVS, in libro, quem inscripsit: *Caussarum primae & secundarum reals operatio rationibus confirmatur, & ab obiectionibus defenditur. De his apologia sit pro Renato des Cartes, aduersus discipulos eius pseudonymos*; Leouardiae 1716 in 4. Atheismum haud semel Cartesio obiectum, constat; dixique hac de re in *thesibus de atheismo & superstitione* c. I. ad §. XXV. p. 152. seqq. Resuscitata est haec controuersia nostra aetate inter IO. REGIVM & RVARDVM ANDALAM, genuinae philosophiae Cartesianae statorem & vindicem. Ediderat REGIVS tractatum, inscriptum: *Cartesius Spinozae praelucens*, cui cum ANDALA se opposuisset, REGIVS iterum edidit: *Cartesium verum Spinozismi architectum*, Franecquerae 1719 in 8. ANDALA deuo causam suam tuente, in Cartesio, vero Spinozismi euersore, & physicae experimentalis architecto; Franecquerae 1719 in 4. Licet autem tam strenue pro Cartesio pugnet, non tamen negat, ex schola Cartesiana prodire, qui atheismi rei sunt, quamuis eos non tam pseudo-Cartesiano, quam clandestinos philosophiae Cartesianae hostes, dici velit. N.

BYD. ISAGOGE.

mirum in *examine ethicae Geulingii*, Franecquerae an. 1716 edito, non tantum ARMOLDVM GEVLINGIVM ipsum, sed in praefatione quoque, praeter BENEDICTVM DE SPINOZA, BYRCHERVVM DE VOLDER, in hanc classem refert, immo nec de ISAACO NEWTONO, GEORG. GVIL. LEIBNITIO, IO. LOCKIO, & IO. CLERICO adeo praeclare sentit, quod in quibusdam a Cartesio discesserint. Neque est, ut hoc adeo aegre ferat, cum hodie nimis evidens sit, ecclesiam philosophandi rationem sectariae praefarendam; vnde & paucos fere inueniet, qui in omnibus cum Cartesio faciant. Licet vero hinc etiam, quanam hodie sit philosophiae facies, intelligere. Aristotelico-scholastica vbiuis fere proscripita, nisi quod hinc inde apud romanenses regnet. Nec illorum, qui cum RVARDO ANDALA in Cartesii verba iurarunt, adeo magnus numerus est. Plerique ecclesiastici sunt. Ob singulares autem quasdam opiniones prae reliquis celebrantur: MALEBRANCHIVS, PETRVS POIRET, IO. LOCKIVS, quem IO. CLERICVS in plerisque sequitur, PET. BAEELIVS, GOTTFR. GVIL. LEIBNITIVS, cuius vestigia CHRIST. WOLFIVS premit. Ex his priores duo, eiusmodi principia, quae enthusiasmo faueant, LOCKIVS & CLERICVS talia, quae rationalismo (voce in significatione rheologica accepta) patrocinentur, BAEELIVS & LEIBNITIVS, quae ad fatalissimum ducant, fouere, creduntur. Sed haec, & reliqua, quae sunt eiusdem generis, vlterius profequi, huius loci non est.

Atque ita praecipua historiae philosophicae momenta, atque fontes, ex quibus hauriri debeat, indicauimus. Ut rite & feliciter in ea versetur, sequentia obseruare, haud abs re fuerit. Cum varia in illa occurrant notatu digna, ad ipsa tamen dogmata praecipue est respiciendum. Quare, qui haec quam diligentissime exponunt,

D d

sione idearum, errorum variorum matre, cuitata, proponenda, plurimum facere, nemo, nisi istarum rerum plane ignarus, negauerit.

De philosophia, eiusque aut necessitate, aut in theologia vsu, non vna omnium semper fuit sententia. Inter veteres ecclesiae doctores TERTULLIANVS non adeo praeclare de ea sentire videtur, siquidem philosophos *haereticorum patribus* vocauit, de quo illius effato peculiatim ERN. SAL. CYPRIANI, & B. ADAMI RECHENBERGII existant dissertationes. De HIERONYMO, aliisque, qui itidem, philosophiae cum religione christiana non conuenire, existimarunt, alibi dicemus. Cum beatus MART. LUTHERVS circa reformationis ecclesiae initium ineptias philosophiae scholasticae consideraret, erroresque, ex Aristotelica quoque philosophia ortos, perpenderet; temperare sibi non potuit, quin omnem philosophiam proscriberet & damnaret. Quo nomine & passim apud romanenses male audit, atque inter hostes philosophiae numeratur. Qui vero causas, quae LUTHERVM, vt eo vsque progrediretur, induxerunt, rite ponderauerit; facile videbit, hoc ei vitio verti non posse. Praeterea, quod de ethica Aristotelis dixit, eam inimicam esse gratiae diuinæ, atque fouendis Pelagianorum erroribus plane adcommodatam, longe verissimum certissimumque est, & , nisi ab harum rerum plane ignaris, negari nequit; vt alibi ex instituto ostenditur. In controversiis deinceps, quae Luthero cum fanaticis intercesserunt, vir beatus intellexit, philosophiae vsu nos carere non posse; vnde, accedentibus forte & aliis causis, aliter sentire coepit, eamque item commendauit. Rem omnem accurate exposuit GHRISTOPH. AVG. HEYMANVS, in *actis philosoph. part. X. num. III. p. 579. seqq. conf. & IO. HERM. BB. ELSWICH, de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna, §. VIII. seqq.* Ad Lutheri deinceps auctoritatem prouocauit N. A.

HOFFMANNVS, qui, cum ipsemet philosophiam magno in honore habuisset, deinceps eam, ceu opus carnis, & sacris litteris contrarium, damnare coepit, suffragantes sibi habens IO. ANGELVM WERDENHAGENIVM, & IO. MULLERVM, aliosque. Acriter tum in academia Helmstadiensi, alibique, hac super re dimicatum fuit. Inter scripta vero, quibus pro philosophia, eiusque vsu, pugnabatur, eminent ALB. GRAVERI liber de *vnica veritate*, & IAC. MARTINI *speculum rationis*, lingua germanica conscriptum. Historiam huius certaminis praeter alios refert IO. HERM. AB ELSWICH, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna, §. XXI^{II}. seqq. p. 76. seqq. conf. & IO. GE. WALCHII historiae logicae, lib. III. c. II. §. VI. in parergis eius academicis, p. 846.* Non procul ab his, qui philosophiam omnem reiiciunt, absunt, qui philosophiam quamdam christianam introducere voluerunt. Aut enim vtrumque lumen, rationis & reuelationis, turpiter confundunt, aut, dum omnia ex reuelatione deriuare volunt, quae ad forum rationis spectant, reuera omnem philosophiae vsum tollunt. Ex instituto contra eos disputat CHRIST. THOMASIVS, in *introductione ad philosophiam aulicam, c. II. §. XL. seqq. p. 61. seqq.* Qui rationem, seu philosophiam, cum reuelatione, seu scriptura sacra, ita committunt, vt altera alteri plane repugnet; alterutram reiicere, necesse est. Admittere enim ceteroquin deberent, contradictoria secum consistere posse, quod omnium confessione absonum. Qui ergo ex hisce rationem non reiiciunt, scripturam, seu reuelationem, reiicere, parat. Eamque si PETRO BÆLIO tribuamus sententiam, nullam ei faciemus iniuriam. Dum enim semper rationem reuelationi opponit; id eumagere, vt, reiecta ratione & philo-

p. 359. Vtrumque itaque hocce extremum, & eorum, qui philosophiam plane reiciunt, & eorum, qui eius limites ultra, quam decet, proferunt, caute euitare nostrates docent, qui de vfu & abusu philosophiae præcipiunt, vt beatus IO. GERHARDVS, in *methodo studii theologici*, part. II. fcl. II. c. I. & II. p. 93. seqq. itemque IO. MYSÆVS, de *vfu principiorum rationis & philosophiae in controuersis theolo-*

gicis. Huc & comparata est BALTH. MEISNERI *philosophia sobria*, quippe in qua legitimum philosophiae vsum demonstrare voluit; qui & de ipsa hacce quaestione statim circa initium ex instituto agit. Atque ex hisce auctoribus, quem in singulis theologiae partibus philosophia vsum habeat, cognoscere licet; quod & aliunde satis constat.

§. XXIV. Vt caute, & recto tramite, hic incedamus, sequentes obseruare iuuabit regulas: vtilia & profutura vbique conseruanda sunt, nec vanis inanibusque inhaerendum speculationibus; * ex ipsa naturae consideratione sapere, hoc demum est philosophari; ** naturae interpretes seu philosophi, ita audiendi, vt nullius in verba iuremus, sed, cunctis adcurate consideratis ponderatisque, retineamus, quae veritati maxime consentanea deprehendimus; *** recentiores ita consulendi, ne contemnamus veteres; * non statim id pro optimo habendum est systemate, in quo cuncta bene cohaerent, sed quod phaenomenis praecipuis explicandis sufficit, dubiaque non secatur, sed soluit; ** falluntur, qui, omnium omnino rerum se reddere posse rationem, existimant, & eiusmodi systema se inuenisse, iactant, in quo rationi nihil ignotum aut imperium relinquitur; *** cauendum, ne rationi plus, aut minus, quam decet, tribuamus; * de sententia philosophi cuiusdam tum demum iudicandum, si integrum eius systema perspectum habeamus; ** notiones vnius disciplinae caute ad aliam sunt transferendae. ***

* Scholastici doctores hoc nomine male audiunt, & merito quidem, quod subtilibus quidem, sed vanis, inanibus, ludicris speculationibus, & theologiam, & philosophiam conspurcauerint. Nec sine ratione cum araneorum telis illorum philosophia comparatur, in quibus subtilitatem admirantur omnes, vtilitatem nemo inuenit. Reiecta itaque merito a sapientioribus fuit, atque explosa. Eo magis vero mirandum, existisse nostra aetate viros doctos, qui, contemplationibus suis metaphysico-mathematicis plus, quam decebat, indulgendo, eandem postliminio reductam voverunt philosophandi rationem. Quos quidem vt suo facile abundare pati-

or sensu; ita mihi illi demum sapere videntur, qui, quid ad veram hominum felicitatem, tum quae huius, tum quae futurae vitae est, prosit, quaerunt, & ad eam adquirendam, omnem veritatis inuestigationem, omnemque philosophiam comparatam esse volunt. Sapientiae pulchriorem, quam ingenii subtilis, laudem esse, arbitror; praefertim, si hoc in ea incidat, quae vfu carent.

** Supra hoc iam inculcatum, cum duplicem omnis verae eruditionis fontem constitueremus, *librum naturae*, & *librum scripturae*. Reperendum vero hic fuit, quod liber naturae, tum generatim spectatae, tum speciatim humanae, praecipua

quam ratione ad philosophiam referatur, immo omnem velut materiam philosopho suppeditet. Ex solis autem aliorum qui sapit libris, cognoscit equidem, quanam aliorum sint opiniones, ipsam rerum naturam perspectam non habet. Iam vero in rerum ipsarum, non opinionum aut sententiarum, notitia, veram & eruditionem, & philosophiam consistere, notum est. Idque de omnibus philosophiae intelligendum est paribus, physica, ethica, logica, ceterisque. Namque qui intellectus humani, & voluntatis, & adfectuum indolem ex naturae humanae consideratione didicit, is demum & in logica, & in ethica rite proficiet. Nec curiosa multum hinc conquirenda sunt experimenta, aut longinquae suscipiendae peregrinationes, cum in iis, quae quotidie omnibus hominibus se offerunt, largissima optimarum observationum sese offerat feges.

*** Cum nemo mortalium id sibi tribuere queat, quod errori non sit obnoxius; experientia quoque docuerit, nullum umquam existisse philosophum, quantumvis & ingenio & doctrina praestantem, qui non subinde grauiter lapsus sit; stolidum prorsus atque ineptum foret, vnus ita se tradere auctoritati, vt nihil aliud aut verum, aut falsum esse, existimemus, quam quod ille, tale esse, iudicauerit. Omni prorsus libertate, immo omni rationis vsu, se ipsi priuant, qui istud faciunt. Indigni denique sunt philosophorum nomina; cum omnis illorum cognitio non euidenti rerum demonstratione, sed auctoritate eius, quem sequuntur, nitatur. Quae cum ita sint, non temere quisquam erit, qui non, rationibus omnibus probe subductis, tandem agnitus sit, eclecticam philosophandi rationem sectariae multum praefereendam esse; quam adeo praestantissimi quique philosophi semper sunt sequuti. Pluribus, quod dixi, euincunt edisseruntque

IO. CHRISTOPH. STURMIVS, in *exerc.*

citat. de philosophia sectaria & electina, itemque, de auctoritate interpretum naturae, quae in philosophia eius electina, cum aliis dissertationibus an. 1698 in 8. editae sunt; itemque ARNOLDVS WESSENFELDVS, in dissertationibus quatuor de philosophia sectaria & electina, Francofurti 1694 in 4. Historiam vero philosophiae eclecticae AGOTTFR. OLEARIO, in *dissert. de philosophia eclectica*, exhiberi, iam ad §. praecedentem obseruauimus.

* Licet enim veteres non semper rem acu tetigerint, multo minus caecum aliquod obsequium promerantur; saepe tamen talia proferunt, quae minime sunt contemnenda, & quibus meliora a recentioribus tradita non sunt, vel tradi possunt. Accedit, quod, qui recentiorum tantum delectantur scriptis, saepe in eam deducantur opinionem, plane noui quid a recentioribus excogitatum aut inuentum esse, cum tamen idem veteribus iamdudum cognitum fuerit atque perspectum. Quo ipso suam turpiter produnt infirmitatem. Constitutum itaque haud sine ratione ABR. GRAVIO, tum in *historia philosophica*, tum in *specimine philosophiae veteris*, in qua nouae quaedam ostenduntur, fuit, demonstrare, ea, de quibus disputandi CARTESII philosophia, recentiori aetate, occasionem dedit, veteribus minime fuisse ignota. De vtroque hocce libro iam ad §. praecedentem dictum. Ita ergo plane arbitror, veteres non nisi ab iis contemni, qui illos nunquam legerunt. Dissensum autem a veteribus nemo contemptum interpretari debet.

** Qui accurate philosophari volunt, solent de principio quodam esse solliciti, ex quo conclusiones, quo vsque ambitus istius principii patet, rite deriuentur. Et eiusmodi quidem conclusionum cum principio connexionem *systema* vocant. Cum primis itaque eiusmodi systemata ita comparata esse debent, vt omnia, quae in eo

occur-

occurrunt, phaenomena, secundum principia, quae adsumserunt, euidenter explicari queant. Id vero est, ad quod non omnes attendunt. Plerique in eo subsistunt, si *syste*ma, quod excogitarunt, rite cohaereat, aut connectatur. Quod si phaenomena, quae occurrunt, secundum istud *syste*ma suum explicare nequeant, ea omnino negare, aut vocare in dubium, immo interdum euidentissima quaeque impugnare non dubitant, ne *syste*ma, quod sibi tantopere placet, deferere cogantur. CARTESI *syste*ma satis apte cohaerere, nemo negauerit. At, qui existimauerit, per illud omnia naturae phaenomena explicari posse, magnopere errauerit. Consideret tantum, qui eius rei periculum facere cupit, an generatio hominis per illud luculenter possit explicari? Non posse, viderunt viri acutissimi, qui naturam plasticam, aut simile quid in subsidium vocarunt. Actiones & operationes brutorum aliud argumentum praebent. Interim audacter bruta in meras machinas commutanda potius erant, quam vt *syste*matis imperfectio agnosceretur. Nostra aetate viri quidam docti *syste*ma *dynamicum* amplexi sunt, in quo ipsi materiae vis quaedam agendi tribuitur. Si ostendatur, hoc fauere atheis; parum hoc curant, ne noui inuenti gloria priuentur. Et ita in reliquis sese res habet.

*** Laudandi sunt citra controuersiam, qui eorum inuenire rationes adlabantur, quorum ratio reddi potest. At, non minus falluntur, qui, omnium rerum & effectuum naturalium inueniri rationes posse, sibi persuadent. Dantur enim etiam mysteria naturae. Animam hominis, eeu spiritum, agere in corpus, & vicissim a corpore adici, negari nequit, etsi modum, quo hoc fiat, nemo explicare valeat. Vnde hactenus *syste*ma, quod vocatur, *influxus*, recte retinetur. Displicet tamen illud nonnullis, non aliam ob causam,

sam, quam, quod nihil admittere volunt. cuius reddere rationem nequeant; hinc alii ad *syste*ma *causarum occasionalium*, alii ad *syste*ma *harmoniae praestabilitae*, sese recipiunt; eum tamen vtrumque longe maioribus obnoxio sit difficultatibus. Legenda, quae hac de re recte monet I. O. GE. WALCHIVS, in *den Gedanken vom philosophischen Naturell*, c. III. §. VI. p. 112. seqq.

* Si enim plus, quam decet, ei tribuamus, reuelatio diuina tandem pedibus conculcabitur, omnisque philosophia nostra in *rationalismum* ac *naturalismum* abit; sin minus, quam decet, facile in *fanaticismum* ac *enthusiasum* degenerabit. Prioris exemplum IO. LOCKIVS exhibet, in cuius philosophia quaeenam desideranda sint, in compendio P. E. POIRETVS indicat, in *operibus posthumis*, sect. V. p. 172. seqq. posteriori ipsemet POIRETVS, cuius sententiam tum ex aliis eius scriptis, tum summatim ex *vera* eius *methodo* inueniendi verum, tribus eius libris, *de eruditione solida, superficiali, & falsa*, adiecta, intelligere licet. Regulas vero eius, in quibus methodum inueniendi verum constituit, sub examen reuocauit, easque ad *enthusiasum* ac *fanaticismum* ducere, probauit CHRIST. THOMASIVS, in *praefatione*, seu *dissertatione praefliminari* altera, quam POIRETVS tribus *de eruditione solida, superficiali, & falsa*, praemissit. Conferenda tamen, quae iterum regessit POIRETVS, in *operibus posthumis*, sect. I. p. 94. seqq. vbi id agit, vt lectori persuaadeat, se non recitare rationis *usum*, sed tantum *moderare*.

** Verosimile enim, philosophum ea semper docere, quae *syste*mati suo sunt conformia. Non semper tamen hoc procedere, adeoque caute admodum hic incedendum, iam ad §. *praecedentem* monuimus.

*** Saepe nimirum contingit, vt, si quis

quis arte quadam aut scientia imbutus ad philosophandum accedat, notiones animo semel impressas deponere nequeat; quas si deinceps ad res alias, quibus non conueniunt, transferat, non potest non multiplex inde oriri errorum occasio. Musicum quemdam, refert TULLIUS, cum ad philosophiam animum adiunxisset, cuncta ex harmonia deducere voluisse; meminique quemdam, eidem arti additum, nostra exstitisse aetate, qui eadem ratione controuersias inter nostrae & reformatae ecclesiae additos componere voluit. Mathematicae saepe hoc contingit, ut, dum, & methodum mathematicam, & notiones, huic scientiae proprias, in alijs quoque e-

ruditionis partibus locum inuenire, sibi persuadent, in vana atque inania incidant commenta, aut omnino in errores grauissimos praecipites ruant. Scio, quemdam ex arithmetica, alium ex stathmica cuncta deriuare voluisse, eo euentu, ut omnium ludibrio se exponerent. Habent quaelibet artes & scientiae sua obiecta, quae cum alijs non sunt confundenda, hinc & notionibus ac ideis, iis proprijs, adcurate inhaerendum. Lucem quamdam hic dabunt, quae monui in *theobis philosophijs de notionum moralium ac civilium ad alias disciplinas translatione caute insinuenda, in syntagmate diss. theol. p. 525, seqq.*

§. XXV. Ad singulas philosophiae partes si descendamus, primum se nobis offert *instrumentalis*, inque ea *logica* speciatim sic dicta. Haec vero, cum ad veritatem inueniendam viam pandat, eamque ab erroribus discernere doceat; quis dubitet, theologiae cultori eam esse necessariam, siquidem longe maioris momenti est, in rebus, ad salutem aeternam spectantibus, & recto non aberrare tramite, quam in reliquis omnibus. Quod, ut generatim de logica longe est certissimum, ita speciatim in recentiorum commentationibus logicis nonnulla occurrunt, quae haud perfunctorie perspecta habere, illorum interest, qui ad theologiam cuncta referunt.

* Rem fere superuacaneam facerem, si logicae in theologia non tam vtilitatem insignem, quam necessitatem, demonstrare vellem. Nemo enim, nisi rerum omnium imperitus, de ea dubitare potest. Si namque logica ars est, inuestigandi inueniendique veritatem; quis putet, theologum ea carere posse, qui totus in eo est, ut verum a falso discernat? Si ratione vti recte docet, quis, quaeso, cautius & circumspectius ratione vti debet, quam theologus? Si intellectus vitij moderatur, quem de intellectu suo, ne in maximi momenti rebus decipiat, emendando, magis sollicitum esse decet, quam theologum? Sed, quod in theologia aeque ac reliquis eruditionis diuinae humanaeque partibus nemo sine logicae praesidio rite proficere queat;

id quidem apud omnes sana mente praeditos positum est extra controuersiam. In eo autem quae plurimi errant, quod logicam scholae tantum, non autem vitae, inseruire, velint, cum tamen in vitae quotidianae commercijs non minus, quam in disputationibus, alijsque exercitationibus scholasticis, aut, quae eruditio propriae sunt, homines ratione sua recte vti debeant. Hinc saepe contingit, ut viri eruditissimi, qui in schola maximum ingenij acumen ostendunt, cum ad huius vitae negotia accedunt, adeo ratione sua vti nesciant, ut omni interdum vi intellectus destitui videantur. Sed haec *de te vultu*. Historiae logices inseruiunt PET. RAMI *scholae dialecticae*, praesertim ex *libris viginti primis*; BARTHOLOM. KECKERMANN.

liber de logica, qui in opere eius de *artium & scientiarum natura ac constitutione* quartus est, praesertim c. VIII. tom. III. operum p. 212. seqq. PET. GASSENDI *libri duo de logicae origine & varietate*, qui partem primam *syntagmatis eius philosophici* spectant, & tom. I. operum eius leguntur, ERN. RAPINI *reflexions sur la logique &c.* Nonnulla & ipse delibauit in praefatione, quam *artis cogitandi* editioni, quae Halae 1704 prodiit, praemissi. Omnium autem diligentiam superauit IO. GE. WALCHIVS, in *historia logicae*, quae in *parergis eius academicis*, an. 1721 editis, exstat, vbi & reliquos, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati sunt, laudat.

De origine, primoque logicae inuentore multa viri docti disputant; plerique autem vana nobis inaniaque commenta narrant, dum de Adami, Noachi, aliorumque patriarcharum, aut gentium barbararum, logica multum differunt, vsum rationis, quem nonnulli *logicam naturalem* vocant, a recte ratiocinandi praeceptis, seu *logica*, quam vocant, *artificiali* plerumque non satis distinguentes. Apud Graecos primos logicae natales quaerendos, dubio caret; apud quos licet diuersi sint, quibus haec gloria vindicatur, plerique tamen pro ZENONE Eleate pugnant, quem dialecticam inuenisse auctor est ARISTOTELES, apud DIOGENEM LAERTIVM, lib. IX. sect. XXV. confirmante hanc sententiam ipsomet DIOGENE, in *prooem. sect. XVIII.* suffragantibus PET. RAMO, in *scholis dialect. lib. I. c. III.* PET. GASSENDO, de *origine & varietate logicae* c. I. GERH. IO. VOSSIO, de *natura & constitut. artium & scientiarum*, lib. IV. siue de *logica*. c. VIII. §. I. Primas ergo lineas artis huius cum duxisset ZENO; sensim deinceps incrementa fumsit, donec opera ARISTOTELIS ad plenioris systematis faciem exurgeret. Hic enim, vt de reli-

quis philosophiae partibus, ita & de logica praeclare meritus est, quod plurima eius scripta testantur; ex quibus cum nonnulla deperdita sint, sequentia ad nos perueniunt: *κατηγοριαι κατηγοριαe* siue *praedicamenta*; ita enim, non vero *κατηγοριαι* hunc librum dicendum, viris doctis obseruatum est; *περὶ ἑρμηνείας. de interpretatione*, nomen scilicet ac verborum, adeoque & enuntiationum vi ac significatione; *ἐκθετικαὶ προτάσεις διαλέκτικα β', περὶ τῶν διαλέκτικων β'* *analyticorum priorum libri duo*, itemque *analyticorum posteriorum libri duo*; quorum priores de syllogismo, posteriores de demonstratione praecipiant; *τοῦ πρώτου βιβλίου ἡ de locis*, vnde argumenta probabilia petuntur, *libri octo*; *περὶ εἰσδητικῶν διαλέκτικων β'* *de sophisticis elenchis* siue argumentationibus *libri duo*. Atque haec quidem Stagiritae scripta logica iunctim edita *organum* nomine veniunt, eo, quod dialecticam *ὁργανὸν διέλεκτικόν. instrumentum instrumentorum*, ab eo adpellatum, constat, soletque illi praefigi PORPHYRII *isagoge in categorias*. De quibusdam inter hosce libros disputatur equidem, an Aristotelis sint? sed hodie inter viros doctos fere conuenit, eos omnino genuinos esse. At eum in finem ab Aristotele conscriptis, vt hocce ordine, quo in organo comparent, dispositi, integrum logicae systema exhiberent, quod plurimi sibi persuadent, perperam adseritur; licet non desint, qui ordinis huius ac dispositionis rationem commenti sint. Eos, qui ex veteribus singulos hosce libros commentariis, aut adnotationibus, illustrant; laudat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. VI. p. 209. seqq.* Ex organi editionibus graecolatina optima est, quae EXVLII PACII a Beriga recensione, cum eius versione & scholis Francofurti an. 1598, 8. prodiit. Recentiorum, qui in organon scripserunt, ingens est numerus; nec operae pretium omnes nosse. *Commentarios*, inquit IOAN.

BYD. ISAGOGE.

Ec

ALB.

ines nosse. *Commentariis*, inquit IOAN. ALB. FABRICIVS, recentium scriptorum in *organon*, & *logicæ peripateticæ* scriptores enumerare, difficile fuerit, & plenum tædii, ut si quis telas aranearum percensere adgrederetur; *biblioth. græc. lib. III. c. VI. p. 117.* Idem simul recte obseruat, in editionibus quibusdam operum Aristotelis, ut Du Valliana, itemque ab ANT. POSSEVINO, aliisque, plerosque, etsi nec distincte nec accurate satis, enumerari; laudat hinc præcipuos, ut IAC. FABRYM, FRANC. TOLETVM, collegium Conimbricensis, IAC. SCHEGKIVM, reliquos. Iam si de ipsa Aristotelis logica iudicium sit ferendum, nonnulla in ea recte tradi, meritoque retineri, nemo temere negauerit; nec tamen deesse, quæ iure in ea desiderantur, viri docti dudum ostenderunt. In compendio ea exhibet IO. GE. WALCHIVS, in *hissor. logicæ lib. II. c. I. sect. I. §. VIII. p. 129. seqq.* Iungenda & quæ contra logicam peripateticam disputat PET. GASSENDVS, in *exercitationibus p. paradoxis aduersus Aristoteleos, exercitat. V. seqq. p. m. 100. seqq.* De logica Platoniorum, Stoicorum, Epicureorum, aliorumque philosophorum, nihil addo, cum omnia, quæ de hisce dici possunt, summo studio exhauserit IO. GE. WALCHIVS, l. c. §. II. *seqq.* itemque §. XI. *seqq.* qui & ibidem de interpretibus Aristotelis, tum græcis, tum latinis, itemque de logica GALENI & PORPHYRII verba fecit, §. XXII. *seqq.*

Apud Romanos cum reliquis philosophiæ partibus logicam quoque cultam fuisse non est, quod dubitemus; VARONEM autem primum tuisse, qui latino sermone logicam conscriberet, sine fundamento dicitur. Nec rectius de CICERONE id adferitur; nisi *topica* eius huc referre velis, in quibus dialecticam quamdam exhibet; quæ tamen ad vsum eloquentiæ prorsus sunt comparata. Exscriptis vero TVLLII dialecticam Ciceronianam

congressit ADAMVS BYRSIVS. Id ex CICERONE pariter ac A. GELLIO constat. Stoicorum logicam Romanis maxime placuisse, quorum & ceteroquin plurimi apud eos fiebat philosophia. Legenda FRID. RAPPOLTI dissertatio de *logica Gelliana*. Hinc & iure consulti Romani Stoicorum philosophiam, speciatim dialecticam, maxime sequebantur; quod inter sinistra iurisprudentiæ Romanæ fata refert IO. SCHILTERVS, in *praxi artis analyt. in iure, p. 14.* Iam ad christianos si transeamus, veteris ecclesiæ doctoribus dialectica Aristotelis maxime inuisa erat, eo, quod hæretici quidam eadem ad impugnandam veritatem abuterentur. Plerique etiam re ipsa ostendebant, se artis recte ratiocinandi non adeo peritos esse. Vnde colligere licet, eos non adeo magnum logicæ statuisse pretium. Inter AVGVSTINI equidem opera exstant duo libelli, alter: *principia dialecticæ*, alter, *categoriae decem ex Aristotele descriptæ*, dictus; sed vtrumque perperam Hipponensium huic præfati tribui, viri docti dudum iudicant; conf. GUIL. CAVE, in *hissor. litter. scriptor. eccles. sec. IV. p. 170.* IOANNEM vero DAMASCENVMDialecticam scripsisse, constat, quam inter opera eius iunctim edita primo collocavit loco MICH. LEQVIEN, qui & in *praefatione* ad eandem præclare admodum de ea sentit. Sed & ipsa, inquit, nostri auctoris dialectica tanti momenti esse videtur, ut adfirmare non dubitem, eum, qui illam legere contemserit, nedum in Damasceni, sed in aliorum quoque orientalis ecclesiæ magistrorum theologia hostem prorsus fore. In ea quippe, tametsi vel plusculum fortassis prolixa videatur, expositionem colligit vocum omnium, quas sancti patres græci, sine disputando aduersum hæreticos, siue apud catholicos fidei doctrinam enucleando, adhibuerunt; atque eas insuper, quibus hæretici, gentiliū philosophorum placitis imbuti, in suam simpli-

simpliciorumque perniciem abutebantur &c. Alii autem existimant, philosophiae cultores haec DAMASCENTI dialectica facile carere posse. Exsisterunt deinceps inter Graecos MICHAEL PSELLVS, iunior, & GEORG. PACHYMERES, quorum scripta logica passim celebrantur. In ecclesia latina ANICIUS MANLIUS TORQUATVS SEVERINVS BOETHIVS, qui sexto post Christum natum saeculo ineunte vixit, vt Aristotelicam primum philosophiam excitauit, ita ad logicam quoque eius viam variis commentationibus aperuit. Non tantum enim in Aristotelis *categorias*, librum de interpretatione, *analytica priora & posteriora*, itemque in libros *topicorum & elenchorum sophisticorum* scripsit, sed introductionem quoque ad categoricos syllogismos, & alia eiusdem generis composuit. Cum vero mox gentium barbararum incursionibus litterarum studia in occidentali pariter ac orientali imperio obscurarent, & densa caligo orbem vniuersum opprimeret; in Arabia saeculo octauo noua lux exorta est, cum litterarum, praecipue philosophiae, studium, ibi effloresceret. Prae reliquis autem Aristotelem auidè arripuerunt; dumque in eius scripta logica inciderent, hanc philosophiae partem sibi cum primis excolendam sumserunt, sed ita, vt, ingenio suo nimis indulgentes, nec Stagiritae vbiuis assequentes mentem, vanis inanibusque commentis omnia contaminarent. Placuit haec Aristotelico-arabica philosophandi ratio multis etiam Iudaeis, in Africa atque Hispania degentibus, quorum nonnulli ex eo tempore illam ita sequuti sunt, vt scripta quoque logica Aristotelis in linguam ebraeam seu rabbinicam transferrent. Nonnulla hac de re dixi in introductione ad *hystor. philosophiae Ebraeorum*, p. 169. Pleniùs autem logicae fata, tum apud Arabes, tum apud Iudaeos, indicatis simul, quae huc spectant, scriptis enarrauit IO. GE. WALCHIVS, in

hystor. logicae lib. II. c. I. & II. §. IV. f. 99. p. 570. seqq. Ex philosophia Aristotelico-arabica cum sua hauiserint scholastici; facile, qualis illorum logica fuerit, intelligitur. Nec enim vlla philosophiae pars aptior erat, in qua subtilissimum ingenii acumen exercerent, quam logica. Hanc itaque nugis, ineptiis, logomachiis, quaestionibusque triuolus, mirum in modum impleuerunt. Cumque ad rationis vsum legitimum logica vera comparata esse debeat; in hacce ita se gerebant, vt omnem quandoque eiuarsse rationis vsum videri queant. Latissimus mihi hic sese aperiret campus, de IO. RVCELINO, siue ROSCELINO, PETRO ABAELARDO, ALBERTO magno, THOMA DE AQVINO, GUIL. OCCAMO, aliisque regni scholastici heroibus, eorumque scriptis logicis, dicendi; sed, cum valde dubitem, an hodie quisquam sit, qui hisce scholasticorum deliciis delectetur, iis non immorabimur. Certamina *nominalium* ac *realium*, de vniuersalibus, docent, quanta animorum contentione de rebus triuolis inter se concitauerint; sed de his iam ad §. *praecedentem* dictum. Vitia logicae scholasticae exhibet BARTHOL. KECKERMANNVS, *praecogn. log. tract. II. c. II. §. XL.*

Cum per bonarum litterarum restaurationem omnes philosophiae partes meliorem faciem reciperent; nec deerant, qui in emendanda logica studium operamque suam collocarent. Et nonnulli quidem id agebant, vta scholasticorum barbarie eam repurgarent, vt LAVRENT. VALLA, RVD. AGRICOLA, LVD. VIVES, MARIVS NIZOLIVS, alique, quorum scripta huc spectantia, vti satis nota sunt; ita iisdem recensendis supersedere possumus. Quae PETRVS RAMVS excitauit certamina philosophica, ad logicam maxime spectabant. Sed de his iam ad §. *praecedentem* dictum, vbi auctores, qui philosophiae Ramisticae historiam tradunt, & scripta

quoque huc spectantia recensent, laudant. Plurimi autem exstiterunt, qui pro retinenda logica Aristotelica pugnarent; quamquam & inter hos quaedam intercedat diuersitas. Non nulli namque scholasticam doctrinam sectati sunt, ita, vt eam ex Aristotele, aliisque veterum, emendarent, illustrarent, & vsui magis attemperarent; alii contra, vni Aristoteli adhaerentes, veram genuinamque eius logicam reuocabant, eamque vnice admittendam, contendebant. Ad priorem classem PHIL. MELANCHTHON, IO. STURMIUS, IAC. ZABARELLA, auctores collegii Conimbricensis, aliique, referendi sunt; ad posteriorem autem prae reliquis BARTHOL. VIOTTUS, ob *libros quinque de demonstratione*, reclusos Helmstadii an. 1661 curante ANDR. FROELINGIO, & deinceps an. 1685 opera & studio HENR. WIDENBURGII; IO. BAPT. MONLORIVS, ob commentarios in *libros priorum analyticorum*, qui a philosophiae peripateticae sectatoribus magno in pretio habentur; MELCH. ZEIDLERVS, ob *analysin posteriorem*, siue de variis sciendi generibus & mediis, eo perueniendi, *libros tres*; IO. NELDELIVS, ob *librum de vsu organi Aristotelici*; IVLIVS PACIVS, non tantum ob editionem *organi*, quam antea iam commendauimus, sed & ob *institutiones logicas*; MICH. PICCARTVS, ob *organon Aristotelicum in quaestiones & responsiones redactum*, aliique. Atque hi quidem omnes, licet in quibusdam a se inuicem dissentirent, in eo tamen conveniebant, supra Aristotelem sapere, fas non esse; idque adeo tantum agebant, vt nouam subinde lucem dictis Stagiritae adfunderent, ea luculentius proponerent, & quo pacto ad meliores vsus transferri possent, ostenderent. Longe vero aliam viam ingressus est FRANG. BACO DE VERVLAMIO, in *nouo*, quod vocat, *organo*, an. 1620 primum edito, deinceps operibus eius, iunctim excusis, inserto. Ad inuentionem

scilicet eorum, quae hactenus cognita & explorata non fuerant, in rebus praecipue naturalibus, hocce organon suum comparatum esse voluit, adeoque, reiecto syllogismo, qui huc parum faciat, inductionem potius commendauit, quae a singularibus gradatim procedat ad generalia. RENATVS quidem RAPINVS in nouo hocce organo praecipue reprehendit, quod *nimis metaphorice* conscriptum sit, nec bonae methodi in eo obseruentur leges; *reflexions sur la logique, §. VIII. tom. II. oper. p. 382.* quod nec ego negauerim. Farendum tamen simul, multa obseruatu dignissima in eo occurrere. Cum primis vero laudandus est VERVLAMIVS, quod primus doctrinam de *praepiudiciis exuendis* in logica tractauerit, cum per ea maximum cognoscendae veritatis impedimentum exstiat. Per *idola* enim, quae vocat, *mentis*, & quorum, quatuor classes constituit, nihil aliud, quam praepiudicia intelligit. Quae autem paullo obscurius hac de re dixit, clarius exponit PET. GASSENDVS, de *origine & variet. logicae, cap. X.*

VERVLAMIVM excepit RENATVS CARTESIVS, maiorique cum successu nouam quamdam philosophandi rationem introduxit. In logica hoc ei proprium, quod, primum per dubitationem vniuersalem mentem ab omnibus erroribus ac praepiudicatis opinionibus purgari, voluerit, vt, ad veritatem capiendam aptior reddita, incipiendo a principio isto: *cogito, ergo sum*, inoffenso deinceps pede in reliquis veritatibus inuestigandis progredi posset. Peccasse tamen eum, quod de iis etiam dubitauerit, aur philosophiae suae alumnos dubitare voluerit, de quibus sine stultitia aut impietate dubitare non licet, dudum viris doctis obseruatum est. Deinde, doctrinam de demonstratione quatuor regulis complexus est, quarum prima est, quod nihil, ceu verum, admittere debeamus, quod non, certo & euidenter verum esse,

esse, cognoscimus. De hisce in dissertatione *de methodo* agit, quemadmodum & in *meditationibus de prima philosophia*, quae huc pertinent, attingit; quibus tamen PET. GASSENDVS, in *disquisitione metaphysica*, seu *dubitationibus & instantiis aduersus Renati Cartesii metaphysica & responsa*, eiusmodi dubia opposuit, ad quae, vt CARTESIVS ipse nihil regessit, ita nihil solidi regeri posse, viri docti iudicarunt. Alii, CARTESIVM reuera nihil noui protulisse, contenderunt, regulasque insuper eius hasce ita comparatas esse, vt nec sufficientiant, nec sine grano salis admitti queant. Fatendum interim, exemplo suo effecisse Cartesium, vt alii ex eo tempore certatim, abiecto auctoritatis praeiudicio, paullo liberius philosophari inciperent; vnde magna ad doctrinam quoque logicam facta est accessio. Ex sectatoribus Cartesii, illi, qui integra philosophiae systemata condiderunt, vt ANTONIVS LE GRAND & PETRVS SYLVANVS REGIS, nec logicam neglexerunt. Ex instituto vero IO. CLAVBERGIVS *logicam veterem & novam* scripsit, in *quomodo inveniendae ac tradendae veritatis in genesi simul & analysi facili negotio exhibetur*; quamue multis aliis praeferendam existimo, siquidem haud pauca, quae vsui esse nobis possunt, in ea egregie traduntur. Compendium deinceps eius aliquid, *logica contralla* inscriptum, prodit. Magno hinc eruditorum adplausu excepta est *ars illa cogitandi*, quae gallice primum conscripta, deinceps in linguam latinam translata, saepius recusa est. Sitne ANT. ARNALDVVS, an PETRVS NICOLIVS, an alius quis, eius auctor, viri docti inter se disputant. Quidquid, in veteri ac recentiori logica eximium, auctor iste eleganter complexus est, cunctaque exemplis selectissimis illustravit; nec magni momenti sunt, quae a nonnullis in logica hacce desiderantur. Pluribus de ea mentem meam exposui in *praefatione*, quam editio-

ni, quae an. 1704 Halae Saxonum prodit, praemisit. Atque haec ipsa editio reliquis, quae ante eam latino sermone lucem adpexerunt, plenior est, hinc & merito praefenda. NIC. MALEBRANCHIVS, in opere *de inquirenda veritate*, gallice scripto, saepius edito, sed in linguam quoque latinam a viro celeberrimo LENFANT translato, multa, quae ad intellectus humani indolem accuratius introspectiendam pertinent, excogitavit; at non semper rem acu tetigit. Quantopere imaginationis vis exorbitans vim iudicii sufflaminet, recte ostendit; ipsemet tamen imaginationi eo vsque indulsit, vt ad enthusiasmum accederet. Nihil absurdius aut ineptius est, quam cum sibi aliisque persuadere voluit, homines immediate omnia in diuina cognoscere essentia. Nec id probandum, quod matheos, speciatim algebrae, studium, vnicam illam viam esse, existimauit, qua intellectum humanum perfici, & ad veritatem inueniendam aptum reddi existimauit. Idem equidem sibi persuadent, qui eandem viam ingressi, mathematicis principiis, vt vniuersam philosophiam, ita speciatim logicam superstruunt; quos inter eminet EHRENF. WALTHER A TSCHIRNHAVS, in *medicina mentis*, Amstelodami 1687 & Lipsiae 1695, edita; GOTTF. GYLLEBNIZIVS, in *obseruatione de cognitione veritatis & ideis*, quem CHRIST. WOLFFVS sequitur, in *den vernünftigen Gedanken von den Krafftten des menschlichen Verstandes, vnd ihren richtigen Gebrauch in Erkentnis der Wahrheit*. Nec ego negauerim, matheos, speciatim algebrae vsum aliquem in intellectu excolendo, & ad veritatem inuestigandam aptum reddendo, esse posse; quamuis, si dicendum, quod res est, illud exercitationi potius, quam ipsi mathesi aut algebrae, tribuendum videatur. Ipsa tamen methodus mathematica neitquam ad alias scientias aut artes

adplicari potest, vt ab aliis luculentissime est demonstratum. Accedit, quod, si notiones mathematicas promiscue ad alia obiecta transferamus, non possint non grauissimi inde oriri errores, vt iam ad §. *praecedentem* obseruauimus. Inter recentiores philosophos haud vltimum locum tenet IO. LOCKIUS, cui insigne illud de *intellectu humano* opus, anglicana lingua ab eo conscriptum, editumque primum Londini 1690 saepe deinceps recusum, in linguam quoque gallicanam ac latinam conuersum, existimationem haud vulgarem apud rerum harum intelligentes peperit. Et licet naeuis suis non destituatur, sicuti nihil omni ex parte consummatum reperitur, nec omnia eius admitti adiecta queant; singulare tamen ingenii acumen in eo admirantur omnes. Placuerunt mihi prae reliquis, quae de variis idearum speciebus disserit; quam quippe doctrinam, quae tum in arte ratiocinandi, tum in interpretatione, insignem vtilitatem praebet, nemo exposuit luculentius. Inter opera diuersa (*oeuvres diuerses*) LOCKII, quae gallicano idiomate 1710 prodierunt, exstat quoque libellus de *la conduite de l'Esprit dans la recherche de la verité*, p. 141. seqq. lectu dignissimus. Varias enim licet tantum obseruationes sine certo ordine exhibeat; in his tamen quaedam occurrunt, quae perpendisse poenitebit neminem. IO. CLERICVM, in *logica* sua, quae primum inter opera eius philosophica, aliquoties iam edita, tenet locum, plurima LOCKIO debere, constat, nec ipse vir doctissimus diffidetur. Cum vero & alios interdu sequutus sit, quaedam etiam ex suo ingenio adiecerit, cuncta etiam concinno ordine disposuerit, & eleganti sermone proposuerit; stolidum foret, plagii crimen ideo illi obicere. Quin potius laudandus, quod quaedam multo clarius extulit, quam LOCKIUS ipse, indeque effecit, vt omnes eorumdem vsum perspicerent. Quae CHRIST. THOMASII in

rationali philosophia, seu logica praestitit, satis nota sunt, constantque tum ex eius *introductione ad philosophiam aulicam*, tum ex *introductione ad logicam*, itemque *praxi logicae*; ex quibus vltimi isti libri, germanice ab eo scripti, in linguam latinam translati sunt; primus autem, latine ab eo scriptus, conuersus est in linguam germanicam. Eclecticam cum vir doctissimus sequatur philosophandi rationem, non modo logicae Aristotelico-scholasticae, sed & Cartesianae naeuos detexit, atque perstrinxit. DE GOTTL. GERH. TITII arte cogitandi, IOACH. LANGII medicina mentis, EPHR. GERARDI delineatione philosophiae rationalis, CROVSZII logica, *système des reflexions* inscripta, NIC. HIERON. GYNDLINGII via ad veritatem, IO. IAC. SYRPII nostri synopsi philosophiae rationalis, itemque institutionibus philosophiae rationalis ecclesiasticae, aliorumque scriptis logicis, legisse iuuabit IO. GE. WALCHII *historiam logicae*, lib. II. c. I. sect. III. §. XXI. seqq. p. 661. seqq. qui & §. XXIII. p. 692. seqq. ANDR. RVDIGERI, philosophi nostra aetate clarissimi, singularia in hanc artem merita commemorat; addatur GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit*, part. II. c. II. §. XXII. seqq. p. 136. seqq.

Specialiori quadam ratione huius loci esse videntur, qui *logicas*, quas vocant, *sacras* conscripserunt. Quorum vt neutiquam reprehendendum est institutum, ita non admodum necessarium videtur. Nec vero ita hoc est capiendum, ac si aliam logicam theologiam, aliam iure consulti, rursus aliam philosophi habeant; sed, quod praecepta, omnibus communia exemplis ex scriptura sacra, vel variis theologiae partibus petitis, illustrent. Defuncti autem hoc labore sunt ex reformatae ecclesiae theologis ANDR. GER. HYPERIUS, in *topica theologica*, IO. HENR. ALSTEDIVS, in *logica theologica*, ex nostratibus PHIL. ZEISOLDVS, in *logica sacra noni* *testa-*

testamenti, SAL. GLASSIVS, in *logica sacra*, quae delineationem saltem operis, quod ab auctore perfecti non potuit, continet, a GOTTF. OLEARIO, antistite quendam Amstadiensis, edita, aliique, laudati IAC. GVIL. FEVRLINO, viro clarissimo, in dissertatione seu programme de *logicis paradigmaticis, theologicis, iuridicis*, alisque. Cum vero quaeritur, num logica recentior, seu prout nostra aetate a viris praestantissimis tractatur, theologiae cultorum rationibus conveniat? ita quidem existimo, non prorsus negligendos, qui logicam Aristotelico-scholasticam tradunt, non, quod multum profuit, sed quod turpe sit, communia ista ignorare; eumque in finem beati FRIDEM. BECHMANNI nostri *institutions logicas*, vel aliud quoddam eiusmodi systema, evolui posse; at ipsam logicę notitiam ex recentiorum, qui ecclesiasticam philosophiam sequuntur, scriptis omnino esse hauriendam. Enimvero haec maximam partem ita comparata sunt, ut non tantum, quae in logica Aristotelico-scholastica vtilia sunt, reiectis superuacaneis, retineant; sed multa scitu dignissima, maximeque necessaria, tradant, quae in illa frustra quaerant. Exempli loco esse potest doctrina de ideis, itemque de praedudicatis opinionibus, plerorumque errorum, etiam in theologicis, fontibus. De vtraque cum copiose & accurate perlique recentiorum differant, in logica contra Aristotelico-scholastica altum est silentium. Nimirum ad doctrinam de ideis quod attinet, antea iam obseruauimus, plurimum tum ad recte ratiocinandum, tum ad aliorum etiam scripta interpretanda, prodesse, si quis naturam, indolem, & varietatem idearum cognitam ac perspectam habeat. Hac nimirum qui probe imbutus est doctrina, operam dabit, ut ipsemet de rebus omnibus, quarum cognitionem sibi vtilem esse indicat, claras ac distinctas, quantum fieri potest, animo

concipiat ideas; quod reuera initium est omnis solidae eruditionis. Hac praeterea qui incedit via, facile quoque errores plurimos, tum in iudiciis, tum in ratiociniis suis euitabit. Quantam vero in aliorum scriptis interpretandis haec doctrina adierat utilitatem, exemplis elegantissimis ostendit IO. CLERICVS, in *arte critica*, part. II. sect. II. p. 498. seqq. Nec nullum profecto momentum trahit quaestio de origine idearum, de qua saepe, acriterque, interdum & subtiliter nimis, & sine necessitate, inter viros doctos, cum primis inter NIC. MALEBRANCHIVM, atque ANT. ARNALDVm, disputatum fuit. Historiam huius controuersiae adcurate & diligenter exhibet IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis*, sect. III. §. II. p. 239. seqq. Iungenda IOAN. HENR. KREVSCHNERI *dissertatio de origine idearum in mente humana*; & quae de historia huius doctrinae disserit IO. GE. VVALCHIVS in *historia logicae*, lib. II. c. II. §. XVIII. p. 745. seqq. Quae de praedudicatis opinionibus ex animo eiiciendis, ut ad veritatem perspicendam aptus reddatur, recentiores praecipunt, a theologiae cultoribus haud perfunctorie obseruanda, nemo, nisi rerum omnium ignarus, abnuet. Si enim in aliis, certe in iis, quae ad aeternam mortalium salutem spectant, praedudicatarum eiusmodi opinionum, ad mentem excandam, & a veritatis cognitione auertendam, magna vis est ac efficacia. Nec tamen alibi maiori cum periculo, quam in hisce, erratur. Auctores, qui vtilissimum hocce rationalis philosophiae caput pertractarunt, ut laudemus, necesse non est, cum haud temere quisquam ex recentioribus logicae scriptoribus sit, qui hoc non attingat; nec desunt, qui de eo ex instituto egerunt, quorum nomina IO. GE. VVALCHIVS recitat, in *historia logicae* lib. II. c. II. §. XXXIX. p. 796. seqq. Eos vero praetermittere nequeo, qui speciatim quan-

sum

tum in theologia damnum praeiudicia adferant, ostenderunt; id quod duo praestantissimi ecclesiae nostrae fecerunt theologi CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS & B. IOAN. HENR. BARTHIVS. Et illius quidem duae prostant *disertationes de praeiudiciis theologicis*, quarum prior eorundem causas atque remedia generaliiori tractatione euoluit, posterior vero regulas tradit, in veritate divina dispensanda, praeiudiciisque theologicis rescissendis, observandas, editae in primitiis eius Tubingensibus, 1718 in 4. Huius autem diatribe theologicae de praeiudiciis, quae sunt veritatis impedimenta, aliquot disputationibus academicis ventilata, Argentorati sine anni mentione prodit. Multa in hisce exstant monita salutaria, quae si omnes admitterent, dubium non est, quin errorum grauissimorum peccatorumque longe minor futura sit copia. Sed, quam facile est, eleganter

& egregie de praeiudicatis hisce opinionibus scribere, tam difficile est, eas ex animo eiicere; aut, si hoc quoque fiat, media regiae incedere via, ne, dum praeiudicia auctoritatis euitamus, in alterum extremum procurentes, in praeiudicia praecipitantiae incidamus; quod subinde viris doctis, magnoque ingenio praeditis, contingere, experientia docet. Refferre huc etiam licet, qui de erroribus, errorumque causis & origine, commentati sunt, vt THOM. BROVVE, in *pseudo-doxia epidemica*, & IOAN. DE HISPANIA, in libro, gallicana lingua scripto, sed cum reliquis eius operibus in germanicam translato, de *erroribus popularibus*; cumprimis autem ABR. HEIDANVS, cuius de origine erroris libri octo Amstelodami 1678 in 4 prodierunt. Sed in his quid laudandum, quid desiderandum sit, vt exponamus, instituti ratio non permittit.

§. XXVI. Idem de *hermeneutica*, seu altera philosophiae instrumentalis parte, dicendum. Scripturae enim sacrae diligens perscrutatio, legitimaque interpretatio, cum vtramque fere in theologia recte perdiscenda faciat paginam; principia & regulas hermeneuticas nemo ignorare debet, nisi qui sero nimis, oleum, quod aiunt, operamque se perdidisse, conqueri cupit. Atque haecce quidem principia regulasque, generatim spectatas philosophia tradit; quo pacto autem rite & prudenter ad sacras litteras applicandas sint, id vero theologia ostendit.

* Recentiores philosophiae prae Aristotelico-scholastica *ἐκπαίδευσις*, quam ad §. praecedentem adstruximus, in eo quoque conspicitur, quod in illa doctrina de interpretatione, de cuius tum in aliis eruditionis partibus, tum maxime in theologia, summa necessitate nemo sanae mentis dubitauerit, diligenter exculta fuit, quae in hac prorsus neglecta iacuit. Agnouit hoc magni nominis inter nostrates theologus IO. CONR. DANHAVERVS. Cum enim praeclare monuisset, magnopere eos falli, qui, omnes artes ac scientias ad eum perfectionis gradum deducas, existimant, vt

nihil addi possit; pergit: *Hac itaque via facta speremus posse reperiri, quod vel occultum adhuc est, vel in promissis auctorum chartis dispersum per sparium adhuc se praebet conspiciendum; hermeneuticam videlicet, quam in libris sapientiae quondam Aristoteles incepit, non tractauit aut absoluit, ad quam tradituri sumus, & prolixius exposaturi, adeoque fines organi Aristotelici adiectione nouae ciuitatis aucturi, in idea boni interpresis & malitiosicalumniat. part. I. sect. I. prooem. artic. I. §. II. p. 4.* Patet inde, ante DANHAVERVM non fuisse, qui hermeneuticae praecepta plene & ordine exposuerit;

fuerit; patet quoque inde, quid de Aristotelis libro *de interpretatione* existimauerit. Et sane, doctrina de propositionibus, quam ibi Stragirita tractat, vel maxime ad hermeneuticam spectat; neutiquam tamen eam totam absoluit. Nimis praeclare forte de hocce Aristotelis libro sentiunt, qui, eum, cum illum scriberet, *non in atramento, sed in mente calamus transiisse*, putant, vt ISIDORVS ait, *lib. II. origin. c. XXVII*. Nec tamen & FRANC. SANCTIO quisquam temere suffragabitur, librum hunc Aristotelis nomine indignum esse, pronuntiantis; *lib. I. Mineruae, c. V*. Eos, qui eundem commentariis suis & adnotationibus illustrarunt, vt ex GRACIS AMMONIVM, MAGENTINVM, MICH. PSELLVM, ex LATINIS APLEIVM, & SEVERINVM BOETHIVM, ex ARABIBUS AVERROEM; ex recentioribus THOMAM AQUINATEM, IAC. SCHEGKIVM, AVGVST. NIPHVM, commemorat IO. AEB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. III. c. VI. p. 112*. Qui deinceps Aristotelicam, aut Aristotelico-scholasticam, sequuti sunt philosophandi rationem, itidem vterius progressi non sunt, quam vt doctrinam de propositionibus in logicis suis pertractarent; ne id quidem fati perspicientes, quod maior eius in interpretatione, quam recte ratiocinando, vsus sit. Defectum itaque huncce suppleuerunt recentiores, plenius copiosiusque doctrinam de interpretatione pertractando, sed & quae de propositionibus tradi solent, ad debitum locum, hermeneuticam, referendo, quam a logica, speciatim sic dicta, recte distinxerunt; quod & a me in *elementis philosophiae instrumentalis* factum est. Inter primos, qui genuina principia doctrinae huius de interpretatione proposuerunt, praeter IOAN. CONR. DANHAVERVM, qui hac laude defraudandus non est, HVG. GROTIVS fuit, qui ea attulit, vt ostenderet, quo pacto in legum actorum interpretatione versandum sit; *lib. II. de iure belli*

& pacis, c. XVI. quem decinceps SAM. PFENDORFIVS, de *iure naturae & gentium lib. V. c. XII*. alique iuris naturalis scriptores, sequuti sunt. Hinc vero nonnulli recentiorum in logicis suis etiam de interpretatione agere coeperunt. Qui ex instituto hanc doctrinam generatim spectatam pertractauerit, mihi non innotuit, praeter IO. A. FELDE, in opere de *interpretatione*, qui tamen ob nimium subtilitatis studium eam magis obscurasse, quam illustrasse, censetur. Referre autem huc etiam licet PETRI DAN. HVETII de *interpretatione librorum duos*, quorum prior est de optimo genere interpretandi, posterior de claris interpretibus, Parisiis 1661, in 4. & Stadae 1680 in 8. Eorum, qui speciatim de scripturae sacrae interpretatione egerunt, maior est numerus. Sed de hisce dicetur, cum de theologia exegetica verba faciemus. Quo pacto ad scriptores profanos insititenda sit applicatio, ostendit IO. HENR. ERNESTI, in *compendio hermeneuticae profanae, seu praeceptis nonnullis de legendis scriptoribus profanis*, IO. CLERICVM, in *arte sua critica*, itidem, quae ad hermeneuticam spectant, attingere, non mirabitur, qui secum cogitat, quod per *artem criticam* intelligat *artem intelligendorum veterum scriptorum, siue numeris adstricta, siue soluta oratione vtentium, & dignoscendi, quaecumque eorum genuina scripta sint, quae spuria*. Dubitari etiam omnino posset, annon hermeneutica ad grammaticam potius, voce in latiori significatione accepta, quam ad philosophiam, referenda sit? praesertim, cum veteres partem grammaticae constituant, quam *exegeticen* vocant. Verum, cum *exegetice*, vt recte GERH. IOAN. VOSSIVS monet, de *natura & constitutione arium & scientiarum*, *lib. II. siue de philologia, c. V. §. IV. p. m. 42*. solum tradat vocum significationem; arti interpretandi, seu hermeneuticae equidem inseruit, eam autem non absoluit. Plurima contra cum ad hermeneuticam

neuticam requirantur, quae non aliunde, quam ex philosophiae fontibus deriuari queunt; philosophiae insuper, & quidem instrumentalis, sit, veritatem non tantum

ex rerum consideratione inuenire, sed ex aliorum quoque scriptis eruere; nemo dubitauerit, quin recte ad hanc referatur.

§. XXVII. Nec de tertia instrumentalis philosophiae parte, seu *ratione, veritatem inueniant cum aliis communicandi*, vllum esse potest dubium. Theologiae enim idem operam nauamus, vt alios iterum erudire, & ad agnitionem veritatis perducere queamus. Subinde etiam per disputationes veritas contra aliorum insultus defendenda est & propugnanda. Vtrumque is demum recte feliciterque peraget, qui rationem methodumque & docendi & disputandi edoctus rite fuerit.

* Hinc nonnulli hanc philosophiae instrumentalis partem *methodologiam*, siue *methodum didacticam*, adpellant. Nimirum a methodo inueniendi, quae vel *synthetica* est, vel *analytica*, methodum docendi, seu veritatem cum aliis communicandi, distinguere decet. Aristotelici docendi methodum & prudentiam ad *paedagogiam* etiam referre solent, qua ceteroquin & discendi methodus designabatur, vti supra ad §. I. huius capitis monuimus. IACOBS MARTINI, cum obseruasset, vocem *paedagogus* nec per *eruditionem*, nec per *peritiam* commode verti, addit: *quare vel graecum (verbum) retinendum in illa Aristotelica translatione, vel pluribus verbis, docendi discendique peritia forsitan non incommode poterit adpellari*. Docet porro, alibi ab Aristotele vocari *τῆς παιδείας*, a Platonice autem, vt PROCLUS in *Timaeum* auctor sit, *λογιστική*; in praefatione *paediae*, de qua statim dicemus, praemissa. Et Aristoteles quidem passim *τῆς παιδείας* meminit; in libris quoque *posteriorum analyticorum*, quae huius loci sunt, attingit. Vnde &, qui hosce libros commentariis illustrarunt, aut ceteroquin Aristotelicam philosophiam amplectuntur, subinde de paedia verba faciunt, &, de ratione docendi, ex mente magistri, quaedam praecipiant; conf. MELCH. ZEJDELI *analysis posterior, lib. III.*

c. V. §. IX. p. 724. seqq. Nemo autem, mea quidem opinione, luculentius, secundum Aristotelicam nimirum disciplinam, hac de re egit, quam quem antea iam laudauimus, IAC. MARTINI, in *paedia, seu prudentia in disciplinis generali*, an. 1631 in 8. sine loci mentione edita, & vel ob exemplorum, quibus cuncta illustrat, copiam, laudanda. Iungere ei licebit ABR. CALOVIUM, qui tamen scholasticam potius, quam Aristotelicam philosophandi rationem sequitur, in *tractatu nouo de methodo docendi & disputandi*, qui in *operibus eius philosophicis*, Lubecae 1651 iunctim editis, exstat. Ad methodum docendi Aristotelicam illud quoque pertinet, quod ea vel *exoterica* fuerit, vel *acroamatica*; vnde & discrimen librorum Aristotelis *exotericorum* & *acroamaticorum* fluxit. Legendi hac de re OCTAV. FERRARIUS, in *libris duobus de sermonibus exotericis*, MELCH. ZEJDELI, de *gemino veterum docendi modo exoterico & acroamatico*, alique, laudatio. ALBERTO FABRICIO, *bibl. graec. lib. III. c. VI. p. 176. & bibliogr. antiquar. c. XIX. §. V. p. 606*. Sunt, qui putant, duplicis huius methodi originem a disciplina arcani repetendam, apud Aegyptios, hinc & Pythagoraeos, aliosque vtitata, qua sapientiae arcana selectis tantum quibusdam discipulis committebantur. Ita quidem MELCH. ZEJDELI.

FIGGAR-

PICCARIVS, in *isagoge in lectionem Aristotelis*, c. X. §. XII. p. 70. seqq. De disciplina autem arcani, prout non tantum apud gentiliū philosophos, sed & apud Iudæos pariter ac veteres christianos in vsu fuit, legenda, quæ disserit CHRISTOPH. MATTH. PFÄFFIVS, *dissertat. poster. de præiudiciis theologicis*, §. XIII. p. 149. seqq. Quæ IO. CONR. DÜRRIVS, ad MICH. PICCARIVM *loc. cit.* p. 87. seqq. adiit, vt vsū duplicis istius methodi exotericae & acroamaticae in theologia ostendat, adcuratorem forte promerentur discussionem. Ceterum, licet, qui Aristotelicam philosophandi rationem sequuntur, quando de paedia præcipiunt, doctrinam de methodo docendi quoque attingere soleant; plerumque tamen tot ambagibus vtuntur, totque se ipsi inuoluunt anfractibus, vt maximum subinde lectoribus adierant taedium. Planiorē contra facilioremque hic aperiunt viam recentiores, qui in logicis suis de prudentia docendi, vel veritatem cum aliis communicandi, agere solent, quod ex Cartesiani sectatoribus cumpitmis IO. CLAVBERIVS fecit, in *logica veteri & noua*, part. II. p. 126. seqq. quem deinceps & alii sequuti sunt. Præcipua etiam, quæ hac de re dici

possunt, ipsemet complexus sum, in *elementorum philosophiae instrumentalium parte tertia*. Vt autem, quæ de methodo docendi traduntur, a theologiae cultoribus vel maxime obseruanda sunt; cum præcipuum theologi munus sit, docere, & ita alios ad veritatis agnitionem perducere, etli, pro auditorum diuersitate, diuersa hoc fiat ratione; ita, quin idem de methodo disputandi dicendum sit, nemo dubitare poterit. Nec enim in vlla eruditionis parte aut frequentiores sunt disputationes, aut magis necessariae; cum veritatis, a qua salus hominum pendet, possessio inter alia & hac ratione conseruanda, & contra varios secus sentientium insultus defendenda sit. Non tantum, qui logicas dederunt, aut speciatim de methodo docendi præcipiunt, disputandi simul artem tradere solent, sed extiterunt etiam, qui ex instituto de ea agerent, vt ANDR. KESLERVS, in *methodo disputandi*, CONR. MORNEIVS, in libro de *processu disputandi*, IO. CONR. DANHAVERVS, in *idea boni disputatoris & malitiosi sophistæ*, IACOB. THOMASIVS, in *processu disputandi*, alique, laudati IO. GEO. WALCHIO, in *historia logicae*, lib. II. c. II. §. XLVII. p. 81. seqq.

§. XXVIII. *Ontologia*, quam alii *metaphysicam* vocant, quamue itidem ad instrumentalem philosophiam referre soleo, vel hoc nomine hic in censum venit, quod iam pridem moris sit, dogmata theologica, compendii causa, & ad euitandas ambages, terminis, ex metaphysicorum scholis petitis, exprimere. Quod &, si sobrie & circumspecte fiat, minime est vituperandum. Nec contemnenda sunt axiomata, seu principia metaphysica; magni quippe momenti dogmatibus confirmandis, euidenterque demonstrandis, subinde inferuentia.*

* Vt eo rectius de vtilitate & pretio ontologiae seu metaphysicae statui queat, nonnulla, ad eius fata & historiam spectantia, præmittenda sunt. Licet vero nemo, quantum mihi constat, plenam quamdam atque exactam metaphysicae historiam scripserit; lucem tamen haud contemnen-

dam dabit IAC. THOMASIVS, in *historia variae fortunae, quam disciplina metaphysica iam sub Aristotele, iam sub scholasticis, iam sub recentibus experta est; erotematis eius metaphysicis subnexa*; in qua id præcipue agit, vt discrimen metaphysicae Aristotelicae & scholasticae exponat, &, vnde fa-

etum sit, vt scholastici a vera & genuina Aristotelis mente disceserint, edisserat. Prodiit equidem nuper SAM. FRID. BYCHERI *hystoria metaphysicae ex manuscripto Io. Hermannii ab Elswich eruta*; at ea nudam quamdam designationem, seu *εναγία* continet, hoc est, sceleton, carne & sanguine destitutum. Commendanda itaque potius io. CHRIST. LANGII *diff. acad. quas summas inter laudationes ac vituperationes olim hodieque versanti doctrinae metaphysicae, sepsio partium studio, ea, quae iusta sunt visa, modeste adiuvuntur*; quippe in qua varia, ad historiam etiam metaphysicae spectantia, suppeditat, cum primis §.XXX. ubi & alios, qui hocce argumentum attingunt, laudat. Origo metaphysicae vulgo ad ipsum Aristotelem refertur. Et fatendum sane, eo modo, quo ipse in libris metaphysicorum varia complexus est, neminem ante eum illum tractasse. Separatim vero si spectentur, nemo tam ignarus rerum omnium est, qui negaverit, alios etiam ante eum philosophos subinde de Deo, seu ente omnium supremo, de rerum principiis, de scientiis, de variis vocum seu terminorum significationibus, disseruisse. Quaedam tamen ex his, cum logicae potius seu dialecticae sint propria, ad metaphysicam referri solent, & possunt, si vocem ita accipere velis, vt accipi solet, cum de metaphysica Aristotelis sermo est. Vnde simul patet, quid de metaphysica PLATONIS censendum, de qua in compendio disserit CLAVD. FLEURY, in *dissertat. de Platone*, tractatu eius, de *scilicet* & *metodo studiorum* subnexa, p. m. 256. Licet autem hac ratione metaphysicae origo ab Aristotele derivari queat; de ipso tamen nomine *metaphysicae* hoc non est intelligendum, quippe quod apud eum non legitur. Iam antiquissimis interim temporibus libros Aristotelis, qui sub hoc nomine exstant, ita dictos fuisse, eamque appellationem vel a THEOPHRASTO, vel

a vetustissimis Aristotelis interpretibus, primum vsurpatam, viris doctis observatum est; conf. MICH. PICCARTVS, in *Isagog. in lectionem Aristotelis*, c. XXVI. p. 259. Quam hodie metaphysicam vocamus, ab ipso Aristotele *philosophiam primam*, *πρῶτην φιλοσοφίαν* aliaque ratione nuncupatam, constat, & idem PICCARTVS, l. c. §. VII. seqq. p. 261. seqq. docet. Quando vero Stagiritas metaphysicam per scientiam entis quatenus ens definiuit; tum eum per ens quatenus ens, ens primum, seu substantiam primam, hoc est, ipsum Deum, intellexisse, praestantissimi eius interpretes, & quibus mens sententiaeque philosophi maxime perspecta fuit, contendunt. Vnde colligas, constitutum Aristoteli fuisse, in metaphysica de Deo agere; quod equidem & fecit, sed ita, vt doctrina de Deo & intelligentis longe minimam operis huius partem constituat, cum maximam contra in terminorum explicatione, & doctrina de scientiis, de principiis, similibusque consumat. Ingenti praeterea hosce libros metaphysicorum non tantum laborare obscuritate, sed & summam rerum omnium in iis deprehendi confusionem, fatentur omnes. Immo, vt aliquem rerum nexum in iis inueniret, ipsum librorum immutare ordinem consultum duxit SAM. PETITVS, lib. IV. *miscellan.* c. IX. quem etiam hac in re sequitur IAC. THOMASIVS, in *hystor. metaphys.* §. X. p. 71. Idem quoque vir doctissimus summam istorum librorum exhibet. §. XI. seqq. p. 72. seqq. quod & MICH. PICCARTVS tacit in *Isagog. in lectionem Aristotelis*, c. XXVII. p. 263. seqq. itemque REN. RAPINVS, *dans ses reflexions sur la metaphysique*, §. II. *com. II. operum*, p. 434. seqq. Praecipuos illorum, qui commentariis suis hosce Aristotelis metaphysicorum libros illustrarunt, recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibliorb. graec. lib. III. c. VI. p. 148. seqq.* Eminet inter Graecos ALEXANDER Aphrodi-

phrodiseus, de quo PET. IO. NVNNESIVS pronuntiat, quod vnica norma interpretum Aristotelis esse debeat, *introducitur in philosophiam peripatet. c. II. p. 30.* Ex recentioribus autem ERN. SONERVVS, philosophus quondam Altdorffinus celeberrimus, omnibus praeferi solet. Mirandum, tot viros doctos, tam immensos, in libris hisce obscurissimis confusissimisque illustrandis, exantlassē labores; post quos vix demum intellexerunt, quid tibi voluerit Aristoteles de rebus, quas longe facilius, longeque rectius, ipsimet cognoscere potuissent, si modo mentem & cogitationes suas ad earum conuertere voluissent considerationem.

Veteris ecclesiae christianae doctoribus inuisam admodum fuisse Aristotelis philosophiam, supra iam monuimus. Mirum itaque non est, metaphysicae quoque Aristotelicae nulla apud eos deprehendi vestigia; nisi IO. PHILOPONTVM huc aduocare velis, quem ex Aristotelicae philosophiae abusu in tritheismum prolapsum, notum est, & cuius in *libros metaphysicorum Aristotelis commentarii* existant. SEVERINVM BOETHIVM in ecclesia latina Aristotelis excitasse philosophiam, constat, & supra quoque nobis obseruatum est; at pleraque eius scripta philosophica ad logicam spectant. Ad metaphysicam quae faciant, inter ea non inuenio, nisi librum *de vnitatem & vno*, item: *an omne quod est, bonum sit*? huc referre velis. Attingit tamen subinde, quae sunt argumenti metaphysici; vnde scholastici definitionem *aeternitatis*, itemque *personae*, & alia ex eo retinuerunt; & haud raro ad illum prouocant. Cum in occidentali deinde imperio litterae fere exstingerentur, apud Graecos non tantum litterarum studia floruisse, sed fuisse etiam apud eos, qui magnum metaphysicae pretium statuerent, persuadere nobis adniti-
TUR SAM. FRID. BYCHEAVS, in *bisoria*

metaphysicae ex manuscripto Io. Heim. ab Elswich maximam partem eruta, §. XIII. Nec desuisse, inquit, apud eundem, qui metaphysicae amanti sumi erant, suo post alios exemplo probat Ioannes Damascenus, & quem, Colomesio in operibus p. 703. teste, est imitatus Leoncius Cyprius. At PAVL. COLOMESIVS id non dicit, quod vir doctus illi tribuit, immo metaphysicae ne verbo quidem meminit. Ita namque loquitur: *Leoncius Cyprius locos theologicos scripsit, de quibus in haec verba Eranciscus Turrianus libro primo de hierarchicis ordinationibus ministrarum ecclesiae, c. XII. Ioannes Damascenus libris tribus paraphrasticis scripsit. Fecerunt & hoc ante eum alii, quos ille imitatus est, vt Leoncius Cyprius duobus voluminibus, altero tñ delati, quod nondum ad manus meas venit, altero tñ indigentium, quod venit. Nihil hic de metaphysica. Nec sacra parallela IO. DAMASCENI, quae opus eius como secundo p. 279. seqq. ex edit. MICH. LEQVIEN existant, metaphysicam, sed locos theologicos, ex scripturae sacrae & patrum dictis congestos, continent. Sed hoc auct. in marg. Cum ad Arabes litterarum studia transiissent, in Aristotelicam eos maximo impetu sededisse philosophiam, constat. Cum primis praeter logicam, metaphysica Aristotelis placuit, in qua ingenii exercerent vires, in quam etiam AVERROIS aliorumque existant commentarii. Atque ab his sua tandem acceperunt doctores scholastici; ipsum tamen Aristotelem sapientem non rectius intelligentes, quam Arabes caeci ipsi, caecorumque ductores. De Arabum ista philosophia alibi iam diximus; iungenda vero, quae de ea differit ADAM. TRIBBECHOVIUS de doctoribus scholasticis &c. c. III. p. 120. Cum primis autem in metaphysica a sententia magistri discesserunt, eam in scientiam entis abstracte considerati commutantes, quod Aristoteli numquam in mentem venit. Qua*

ratione id factum, exponit, vt iam diximus, IAC. THOMASIVS, in *historia metaphysicae*, §. XXVI. Recensere scholasticos illos, praesertim veteres, seu qui ante ecclesiae reformationem vixerunt, necesse non est, nec nostri id fert instituti ratio. Pauci sunt, si modo vllus, ex iis, qui nominis quamdam consequuti sunt celebritatem, qui non in hocce campo, illorum ingenio, ad inanes subtilitates pronissimo, valde accommodato, vires suas demonstrare voluerint. Inter eos, qui post ecclesiae emendationem vixerunt, eminent PETR. HVRTADVS DE MENDOZA, GABR. VASQUEZ, FRANC. SVAREZ, FRANC. DE OVIEDO, RODERIC. DE ARRIAGA, CHRYSOST. IAVELLVS, PETR. FONSECA, alique; quorum nonnulli, dum integros *philosophiae*, quos vocant, *cursus* ediderunt, metaphysicam in illis simul exhibuerunt, alii autem scorsim de metaphysica commentati sunt. De plerisque illorum agit DAN. GE. MORHOIVS, *polyhist. rom. II. lib. I. c. XIV. p. 83. seqq.* In nostra ecclesia initio non adeo magnum metaphysicam statuebatur pretium; siquidem, qui in doctrina caelesti ab erroribus romanensium repurganda restituerendaque laborabant, horumque successores, in tradenda theologia scripturae sacrae potius, quam philosophicarum subtilitatum, habebant rationem. Cum vero Iesuitae, seu neo-scholastici, in controuersis theologicis omnia terminis metaphysicis inuoluerent, vt in peritioribus caliginem obfunderent; nostros velut necessitatem quamdam sibi impositam putarunt, metaphysicam in subsidium vocandi, vt iisdem cum aduersariis pugnarent armis. Hinc itaque metaphysices studium apud nostros quoque efflorescere coepit, quod ex eo praesertim tempore, quo colloquium Ratisponense cum GRETERO, TANNERO, HAGERO, habitum est, factum esse, IO. HERMANNVS AB EL-

WICH existimat, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. XXVI. p. 75. Ingens inde exstitit illorum numerus, qui aut compendia, aut systemata metaphysica ediderunt, quorum plerique scholasticorum praeserunt vestigia, pauci ipsum Aristotelem ducem secuti sunt. Inter illos eminet CHRISTOPH. SCHEIBLERVS, cuius *metaphysica* inter reliqua eius *opera philosophica* exstat, iunctim edita Francofurti 1665 in 4. Sequutus autem est SCHEIBLERVS praecipue FRANC. SVAREZIVS, nisi quod cuncta ad purioris theologiae placita accommodauerit. Vnde & GISB. VOETIVS eum equidem prae reliquis commendat, sed *eum hac inquit, praemonitione, nimis illum indulgere suae theologiae praedictis; in exercitiis & bibliotheca studiosi theologiae, lib. II. c. XIII. p. 461.* CORNELII PORTO MARTINI, HENNINGI ARNISAEBI, CASP. EBERLI, & si eos species, qui Ienensem nostram academiam ornarunt; DAN. STAHLII, VALENT. VELTHEMII, aliorumque scripta metaphysica satis nota sunt; Inter melioris notae compendia haud vltimum locum tenent IAC. THOMASII *elementa metaphysica*, recusa Lipsiae 1705 in 8. in quibus scholasticorum equidem methodum sequitur, sed, vt in parte speciali ab eadem discedat; cuius instituti sui rationem ipsemet in praefatione reddit. Nec contemnenda beati CHRIST. DONATI, quem & ego olim in metaphysicis audiui, *metaphysica vssualis*. Wittenbergae 1682 in 8. edita. Ex reformatae ecclesiae doctoribus hic maxime commemorandus est CLEMENS TIMPLERS, cuius quippe *systema metaphysicum* saepe ab aliis adlegatur. ABRAHAMVS tamen CALOVIVS illud aequae ALSTEDII, MACCOVII, BVRGERSDII, & aliorum scripta metaphysica, inter ea refert, quae non tam lectione digna sunt, quam examinatione & castigatione; in *paedia theol. sect. II. artic.*

etc. l. c. II. p. 117. immo &, quod mire-
ris, ipse GISB. VOETIVS non tantum satisfri-
gide TIMPLERVY laudat, sed & *opinio-
nes eius aliquot minus solidas* vocat, ac
SCHEIBLERVY illi praefarendum iudi-
cat; in *exercit. & biblioth. studioſi theol.*
lib. II. c. XIII. p. 461. Vt autem, iſti om-
nes ſcholasticam tradendi metaphyſicam
maximam partem imitati ſunt rationem;
ita inter eos, qui ab Ariſtotele diſcedere
ſibi religioni ducunt, eminet CHRIST.
DREIERY, cuius *ſapientia*, ſive *philoso-
phia prima*, ex Ariſtotele, eiusque optimis
commentatoriſ ſcripta, Regiomonti
1644 in 8. prodiit, & genuinis peripate-
ticis maximo in pretio erat. Quemad-
modum vero rem plane ſuperuacaneam
ſuſcepturus eſſem, ſi omnia ſcripta meta-
phyſica recensere vellem; ita praetermit-
tendi tamen non ſunt, qui vſum metaphy-
ſicae in theologia oſtenderunt, vt IO.
SCHARFFIVS, in *metaphyſica exemplari*,
cuius & nota eſt *theoria tranſcendentalis
philosophiae*, ANDR. KESLERVS in *metaphy-
ſica Photiniana*, ABR. CALOVIVS; in *me-
taphyſica diuina*, quae in *ſcriptis* eius *phi-
loſophicis* exſtat, iunctim editis Lubecae
1651 in 4. IO. HENR. POSEVVITZIVS,
in *metaphyſica theologia*; quibus ex re-
centioribus iungendi FRANC. ALBAEPI-
NVS, in *compendio metaphyſicae ad theo-
logiam adſcriptae*, & CONR. DIET. KO-
CHIVS, in *metaphyſica exemplis theologi-
cis illuſtrata* &c.

Inter eos, quibus ſcholastica meta-
phyſicam tractandi ratio placuit, non-
nulli, ne plane Ariſtotelem deferere vi-
derentur, doctrinae de ente abſtracte ſpe-
ctato, eiusque attributis, ſubiunxerunt
doctrinam de Deo & angelis, ceu partem
ſpecialem metaphyſicae; contra mentem
Ariſtotelis, vt oſtendit IAC. THOMASIVS,
in *hiſtoria metaphyſ.* §. XXXVIII. Praeter
alios etiam hoc fecit CHRISTOPH. SCHEI-
BLERVS, in *metaphyſica ſua*, quam antea lau-

dauimus. Sed rectius haec a ſe inuicem
ſeparantur; cum ſcholasticorum metaphy-
ſica, ceu lexicon aliquod philoſophicum,
ad philoſophiam instrumentalem iure re-
feratur; doctrina autem de Deo & ſpiriti-
bus principalis philoſophiae partem haud
vltimam conſtituat, vt itidem THOMASIVS
l. c. docet. Idem quoque illis obſeruatum,
qui ex RENATI CARTESII ſchola hanc
philoſophiae partem attigerunt. Sub *me-
taphyſicae* enim nomine doctrinam de Deo
& ſpiritibus, ſeu theologiam naturalem ac
pneumaticam, doctrinam vero de ente ab-
ſtracte ſpectato ſub nomine *ontologyae*
vel *ontologyae* tractare ſolent. Ipſe qui-
dem CARTESIVS, in *meditationibus de
philosophia prima*, primum de iis, quae in
dubium vocari poſſunt, tum de natura
mentis humanae, hinc de Deo, quod exiſt-
ſtat, itemque de vero & falſo, & ſic de re-
liquis agit. ARNOLDVS porro GEVLIN-
GIVS, in *metaphyſica ſua*, de Deo & attri-
butis diuinis diſſerit; quod & CORNEL.
BONTEROE facit, cuius *metaphyſica* cum
eiusdem libro de *motu*, & *oeconomia ani-
mali*, vt & GEVLINGII *phyſica vera*, Lug-
duni Batauorum an. 1688 prodiit. Alii
tamen ſub *theologiae naturalis* nomine de
rebus diuinis agunt, vt dicemus in ſequen-
tibus. Doctrinam vero de ente abſtracte
ſpectato, eiusque attributis, IO. CLAVBER-
GIVS, in *ontologya noua*, IO. CLERICVS,
in *ontologya ſua*, exhibent. Fuerunt etiam
alii, qui nouam plane viam in tractanda
metaphyſica ingreſſi ſunt. Haud vltimus
inter eos eſt THO. CAMPANELLA, vir in-
genio quidem pollens, ſed ad *uaniſſimam* pro-
nus. Exſtant eius *uniuerſalis philoſophiae*,
ſive metaphyſicarum rerum, iuxta *propria
dogmata*, partes tres, libri XVIII. ceu ope-
rum eius tomus quartus, editi Pariſ. 1638
in fol. In his multa ſingularia proferit,
multa etiam, quae ceteroquin ad logicam,
phyſicam, & theologiam naturalem ſpe-
ctant. Quid ſibi in hocce opere conſtitu-

rum

tum fuerit, ipsemet hunc in modum profiteretur: Propterea ego Thomas Campanella postquam omnes scētas philosophorum & sophistarum, & religiones, & leges diuinitus & humanitus traditas, & ab impuro daemone hominibus prauis insinuat, & scientias, & artes cunctas rite percurri, statui de vera sapientia sermones scribere, unde quilibet possit & scientias examinare ex libro Dei, & connexiones earum per encyclopaediam introspicere, & falsitates, & veritates deprehendere. Idcirco de principiis rerum primis & finibus, atque de scientiarum fundamentis erit doctrina haec, quam metaphysicam appellamus, propterea quod physicos excedit, & communem philosophiam, propterea quod circū omnes, & ad primas causas erigitur & ad supremam, unde causationem & cognitionem omnium gradatim conueniatur. Dum in sequentibus etiam rationem exponit, cur Aristotelis metaphysica sibi non satisfecerit; simul, quid ipsemet prae aliis peculiare habeat, indicat. Nec Aristotele, inquit, nobis praeripuit hunc laborem; nam cum vellet metaphysicam tradere, nihil minus quam metaphysicam docuit. Neque enim probat principia & fines rerum, neque scientiarum, neque connexiones, & de ente, & de communibus entitatis, non loquitur philosophice, sed tanquam grammaticus, qui dictionarium facit, & vocis significata distinguit, sicut patet in quarto suae metaphysicae. Neque ordinatim iuxta seriem aliorum ex aliis, sed confuse tanquam qui tradit grammaticam, & non derivationes naturales. Item supra principia primalitates & realitates entis non adducit, quae ponimus nos potentiam, sapientiam, & amorem; neque de nihilo, ex quo & ente cuncta secunda entia sunt; neque de magnis influxibus, per quos sunt; neque de rerum derivantia ab ente primo, neque de reuerfione ad idem. Quinimmo excludit ideas, per quas fit derivatio &c. lib. I. c. I. §. 4. 5. Perspicere hinc licet, statuere CAMPANELLAM supra principia, primalitates, quas vocat,

& realitates entis, potentiam, sapientiam & amorem; item, omnia entia secunda ex nihilo & ente fieri; primalitatem tres esse magnos influxus, necessitatem, fatum, & harmoniam; omnia ab ente primo derivari, & ab idem reuerti, &c. Quae specimen instar esse possunt, vt, cuiusmodi reliqua sint, intelligatur. Post CAMPANELLAM commemorandus est HENR. MORVS, vtpote qui in enebiridio suo metaphysico, suae de rebus incorporeis succineta & luculenta dissertatione, cuius tamen pars prima tantum prodiiit, quae tomo I. operum eius philosophicorum, p. 133. seqq. existat, singularia multa protulit. Ipsa eius inscriptio nos docet, quod in ea de existentia & natura rerum incorporearum agatur, quodue quamplurima mundi phaenomena ad leges Cartesii mechanicas obiter expendantur; illiusque philosophiae & aliorum omnino omnium, qui mundana phaenomena in causas pure mechanicas solui posse supponunt, vanitas falsitatesque detegatur. Metaphysicam scholasticorum hic non inuenias, quippe quam auctor explodit, & maximam partem ad logicam ablegat; ipse contra per metaphysicam artem intelligit, recte contemplandi rer incorporeas, quatenus a lumine naturae facultatibus nostris innoscunt; cap. I. p. 141. Plurima quoque admiscet, quae alii forte ad physicam retulerint; certe in experimentis variis adducendis copiosus est. Nec omnia placebunt omnibus, inter quae & illud est, quod entis generationem spectato, hinc & spiritibus, extensionem quandam tribuit, c. XXVIII. p. 317. 318. immo per extensum immobile ipsum Deum intelligit, c. VIII. p. 108. seqq. Addere his possem IO. CARAMUELUM, obnouam, quam excogitauit, linguam metaphysicam, in noua dialiecto metaphysica, an. 1681 in fol. edita. Sed dignae non sunt nugae istae, quibus recensendis immoremur. Legi possunt apud GE. PASCHIVM, in inuentis non-antiquis, c. II. §. XV. p. 51. seqq.

De

De utilitate & pretio metaphysicæ non vna omnium est sententia. Quidam plus, quam decet, illi tribuunt, quod eo præsertim tempore factum, quo tota theologia vocibus ex metaphysicorum scholis depromptis, ita inuoluta fuit, vt veram eius ac genuinam faciem vix quisquam cognosceret. Atque ex reformatæ quidem ecclesiæ doctoribus BARTHOL. KECKERMANNVS &c vsque progressus est, vt diceret: *Deus lucem spiritus sancti per duas illas plane diuinas disciplinas, metaphysicam & logicam in mentibus hominum vult accendere; lib. I. system. theol. c. IV. p. 57.* Quo nomine merito vapulat IO. GERHARDVS nostrum, in *methodo studii theol. scilicet posterior. c. II. p. 108.* Huncce vero metaphysicæ abusus cum alii tum in scholasticis, tum in quibusdam protestantium theologis animaduertent, ad alterum extremum procurentes, metaphysicam prorsus damnarunt, & ex scholis eiecitam voluerunt. Nihil nunc de anabaptistis, Quakeris, & aliis eiusdem generis hominibus dicam, qui, licet generationi philosophiam reiicerent, subinde tamen, metaphysicam præcipue sibi inuisam esse, testati sunt. PETR. RAMVS, cum adsculis suis, cum nouam philosophandi rationem introducere vellet, in metaphysicam cumprimis infurrexit, Aristotelicam præsertim intelligens. Hinc in præfatione ad *scholas metaphysicas*, theologiam Aristotelis impietatem omnium impietatum vocat. Qua in re non magnopere errat. Nec tamen inde sequitur, metaphysicam ipsam reiiciendam. Cum DAN. HOFFMANNVS, vti supra §. XXIII. didicim, omnem philosophiam reiiceret ac damnaret; inter illos, qui eandem amplectebantur sententiam, VENCESLAVS quoque SCHILLINGIVS fuit, qui magno animi impetu metaphysicam speciatim adgressus est, eumque in finem non tantum *considerationem de notitiis naturalibus, VA-*

nitibus metaphysicis oppositam, sed & tractatum, sequenti ratione inscriptum, edidit: *ecclesiae metaphysicae visitatio, concionibus metaphysicis librum novem exquisitissimis disquisitionis praecipuos articulos metaphysicos, & ad vnguem demonstrans, quae curatae impietatis, vanitatisque deploratae, metaphysici doctores delabantur, ad metaphysicas speculationes mysteria coelitus participata violentissime detorquendo ac exigendo metaphysice.* Quo in libro adfectum potius suum, quam veritatis studium, auctorem prodidisse, viris doctis observatum est. In mitiorem tamen de eo partem pronuntiat, librumque hunc multa minime contemnenda continere, iudicat IO. CHRIST. LANGVIG, in *dissert. antea citata*, §. XXX. p. 45. Cum primis vero adhuc commemorandus est GUIL. AMESIVS, haud incelebris reformatae ecclesiae theologus, qui peculiarem *disputationem theologicam adversus metaphysicam* scripsit, eaque multorum in se concitavit animos. Prae reliquis autem metaphysicae causam contra eum egit CASP. EBELIVS, in *apologia pro veritate primae philosophiae adversus Amesium*. Est tamen observandum, quod AMESIVS praecipue metaphysicam Aristotelis impugnet. ABR. CALOVIVS illi opponit GUIS. VOETIVM, iidem reformatae ecclesiae theologum, in *exercit. & biblioth. studiosi theologiae lib. I. c. IV. p. 30.* metaphysicam vitiatatem necessitatemque multis verbis celebrantem; in *paedia theol. sect. II. art. I. c. II. p. 115.* De Amesio, aliisque, qui metaphysicam reiecerunt, legendus etiam ADAM. TRIBBECHOVIVS de *doctrinis scholasticis, c. VII. p. 349. 350.* Num a Gualtaro Adolpho, Sueciae rege, metaphysica in regno Sueciae prohibita sit? disputat GE. PASCHIVS, in *invenit non antiquis, c. II. §. XIV. p. 47.* & IO. CHRIST. LANGVIG, *loc. cit. §. XXX. p. 45.* Nostra acerate dignitatem istam, atque auctoritatem, quam olim me-

taphysica in theologorum pariter ac philosophorum scholis obtinuit, multum imminutam, negari nequit. Eiusque rei eausam nonnulli partim in iuris naturalis aliarumque litterarum culturam diligentio-rem, partim in theologorum quorundam, verae pietatis studium serio vrgentium, ac commendantium, institutum conferunt. Verum, legitimum sobriumque metaphysicae vsum hac ratione sublatum, dici nequit. Quodsi nonnulli a vanis scholasticae metaphysicae subtilitatibus ad meliores litteras traducti sunt, & theologia a superfluis inanibusque vocibus repurgari coepit, simulque didicerunt, theologiam, quae meris speculationibus absoluitur, omnique destituitur praxi, parum prodesse; id enimvero pro felicitatis, qua nostra tempora gaudent, parte reputandum, censeo. Ad rem ipsam vero quod attinet, si de vsu pretioque metaphysicae recte statuere velimus; primum quidem, quid hoc nomine nobis veniat, perpendendum. Si ipsa denotetur theologia naturalis, quam a nonnullis metaphysicam vocari, antea obseruauimus; nemo sanae mentis eam vituperauerit. Id quod de vera, & ex rectaerationis principii deriuata, theologia naturali intelligimus. Aristotelis enim metaphysicam hocce nomine indignam esse, nemo negabit, nisi cui verum eius systema plane ignotum sit; quod ab atheismo non multum abesse, hodie viri docti luculenter euicerunt. Sin quis scholasticorum metaphysicam, seu doctrinam de ente abstracte considerato, quam recentiores *ontologiam* vocant, intelligat; tum quidem, si ea in se spectetur, non video, quemnam illa vsum habeat. At intuitu aliarum eruditionis partium, praefertim theologiae, vsum minime contemnendo gaudet, modo voces, quas nobis suppeditat, sobrie ac circumspecte, & non, nisi necessitate quadam vrgente, adhibeantur. Nec poenitet me, quod, in

elementis meis philosophiae instrumentalis, ontologiam philosophiae instrumentali adiunxerim, & pro lexico quodam philosophico habuerim. Non enim errare, qui ita sentiunt, demonstrauit IAC. THOMASIVS, in *historia metaphysicae* §. XVI. seqq. Largimur tamen, quod idem vir doctissimus docet, eiusmodi lexicon esse, quod speciem quamdam scientiae prae se ferat. Immo & id largimur, axiomatum & principiorum metaphysicorum in aliis disciplinis itidem insignem prorsus vsum esse, & ad alias veritates demonstrandas plurimum valere. Sed rursus de iis principiis hoc est accipiendum, quae hoc nomine digna sunt, quorum non adeo sunt multa. Quaedam enim pro principiis venditantur, quae nihil minus sunt, quam principia. Legi interim merentur DAN. STAHLII *regulae philosophicae*. Vt ergo hunc in modum legitimum metaphysicae vsum admittimus; ita, abusum eo diligentius euitandum, merito censemus, quo is est subinde grauior. Ipsos namque atheos non alibi magis, quam in metaphysica, inuenire, quibus impia sua dogmata inuoluant, vel BENEDICTI DE SPINOZA exemplo constet.

Nonnulli denique, ontologiae, seu scholasticae metaphysicae, naeuos ac defectus, considerantes, & quam parum in ea sit, quod tam splendido nomini, aliisque, quibus ornari solet, elogiis respondeat, perpendentes, de ea emendanda, & ita in pristinum locum restituenda, cogitationes susceperunt. Nonnulla huc spectantia PET. POIRETVS in medium attulit, de *erudit. solida, superficiali, & falsa*, p. 171. & 270. Sed G. G. LEIBNITIVS quoque de *primae philosophiae emendatione commentationem* edidit, cuius summam recenset GE. PASCHIVS, in *inuentis nou-antiqvis*, c. II. §. XV. p. 49. Idem quoque in mentem venit IO. CHRIST. LANGIO, in *dissertatione* aliquoties nobis iam lauda-

1.1. Ita namque tractandam metaphysicam censet, vt in ea primo-prima totius theoreticae philosophiae, & vere rationalis cognitionis fundamenta, ponantur, §. XI. seqq. Sed, quod apud alios intra vota & consilia subleuit, & vltra *omnesque* vel delineationem quamdam, productum non est; id singulari prorsus industria & dexteritate praestitit vir longe doctissimus IO. IAC. SYRBIUS noster, in *institutionibus philosophiae primae nouae & ecclesiae*, quae an. 1749 lucem adspexerunt publicam. Tribus istae absoluuntur partibus, quarum prima illi *architectonica* est, praeter theologiae philosophicam, omnis eruditionis fundamenta, principia, & methodum ex ipsius hominis consideratione derivata, exhibens; altera vero metaphysica, philosophiam occultam; tertia denique ontologia, notionum philosophicarum vulgo *visitationum* explicationem sistens. In prima itaque parte post prooemium, de *natura & partibus hominis* agit, c. I. de *Deo cum fine hominis summo*, c. II. de *studiis hominum in genere*, c. III. de *studio sapientiae*, hoc est, philosophiae, in specie, c. IV. de *idea*, reliquisque fundamentis logicis, c.

V. de *desiderio*, reliquisque fundamentis moralibus, c. VI. de *motu*, seu fundamentis physicis, c. VII. In altera parte seu philosophia occulta, quam speciatim metaphysicam vocat, post prooemium, de *natura & constitutione metaphysicae*, disserit de *spiritibus eorumque existentia, essentia, attributis, & operationibus in genere*, c. I. de *variis spirituum generibus*, c. II. de *his*, quae de Deo sunt occulta, c. III. de *occulis animae humanae*, c. IV. de *diuinatione huiusque variis generibus*, c. V. de *magia*, c. VI. de *occulis corporum naturalium*, c. VII. In parte denique tertia, seu ontologia, cuius succinctam quamdam dat delineationem, post prooemium, de *ente & eius inferioribus verba facit* c. I. de *non ente, essentia, existentia, huiusque opposito*, c. II. de *affectionibus entis vniuersi, vno, vero, bono*, c. III. & sic porro. Ita sane philosophia prima, seu metaphysica, voce in latiori ambitu accepta, longe alia, & amoeniori quidem facie, prodit, quam qua in scholasticorum libris conspicitur. Secundum quam si consideretur, nemo sanae mentis de eius aut vtilitate, aut praestantia, dubitabit.

§. XXIX. Philosophiae theoreticae pars prima, seu *physica*, dum ad intima naturae nos ducit penetralia, & *opera creationis*, ex quibus, Deum esse, ipsa ratio colligit, *Rom. I. 20.* accuratius considerare docet, talia tradit, quae nescire neminem fas est. * Nonnulla insuper, speciatim doctrina de homine, quae praecipue nostram attentionem prouocare debet, per plerasque eruditionis theologicae quoque partes, ita se diffundunt, vt in his sine illorum notitia rite proficere non liceat. * Rerum denique naturalium, quae in sacris litteris commemorantur, explicationi hinc lux adfunditur. ***

* Magnam esse doctrinae naturalis, seu physicae, iucunditatem, multiplicemque vtilitatem, farentur omnes, qui vel primis eam degustarunt labiis. Inter reliqua autem, quibus se commendat, praecipuum est, quod in structura, dispositione, visu, conseruatione, propagatione,

corporum naturalium, infinitam Numinis & potentiam, & sapientiam & benignitatem cognoscere & admirari licet; vnde validissima simul, ad insaniam atheorum coerendam, suppeditantur arma. Hinc & in tractatione physicae, causae efficientis primariae ac principalis neuti-

Gg 2

quam

quam praetermittenda est consideratio, vt vulgo fieri solet. Nec ferendum etiam, quod finium inuestigationem ex physica proseripserit REN. CARTESIVS; quo nomine tum aliis vulpat, tum speciatim IO. RAYO, in libro, *existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creationis*, dicto, *part. I. p. 28. 29. seqq.* Ex instituto utilitatem, quam ex doctrina naturali capere licet, ostenderunt ROB. BOYLE, in *exercitat. de utilitate philosophiae naturalis & experiment.* & RYARD. ANDALA, in *orat. de praesentia, utilitate & iucunditate physices.* Quodsi quidam ex hocce studio plus damni, quam emolumenti, accipiunt; ipsorum haud dubie contingit culpa, dum non recte, & ita, vt decet, in eodem versantur. Idque illorum exemplo patet, qui causis proximis inuestigandis ita inhaerent, vt de prima, seu Deo, non sint solliciti, quibue mechanismo plus, quam par erat, tribuunt, in eam tandem praecipites lapsuri sententiam, mundum huncce, omniumque in eo corporum, sibi constare rationem, etiamsi Deus quam longissime remoueatur. Quo ipso, a supremo stultitiae gradu non procul se abesse, demonstrant. Historiam doctrinae physicae haurire licet ex DAN. GE. MORHOFFII *polybist. tom. II. lib. II.* per integrum, qui in hac philosophiae parte omnium diligentissime versatus est. Plurima quoque, quae huc spectant, tradit GE. PASCHIVS, in *inuentis non-antiquis*, c. VI. & VII. In compendio praecipua momenta exhibui, in *element. philosoph. theoret. c. I.* addatur IO. GE. WALCHIVS, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. III. §. XI. p. 169.* Praecipuos scriptores physicos, tum generales, tum speciales indicat IVL. BERNH. VON ROHR, in *der physikalischen Bibliothek &c.* Lipsiae 1724, 8. Si quis in studio physicae recte procedere cupit, illi, mea quidem sententia, initium faciendum ab historia naturali,

quorum & physica experimentalis pertinet. De principiis enim, seu hypothesebus physicis, quae nam ceu verosimiliores aliis praeferendae sint, vt iudicium ferre queat; dispiciendum, quae nam ita comparatae sint, vt phaenomena corporum naturalium aut omnibus, aut plerisque explicandis sufficiant. Phaenomena itaque omnia, vt hoc rite fieri queat, accurate nobis cognita esse debent. Non aliunde vero, quam ex historia naturali, cognita esse possunt. De scriptoribus autem historiae naturalis, adeoque & physicae experimentalis, iam supra ad §. XII. huius capitis ex instituto diximus. Maximo opere itaque mihi illorum institutum placet, qui, physicam methodo analytica potius, quam synthetica, tradendam, putant, describendo structuram & proprietates corporum, & hinc ad principia seu hypotheses progrediendo; quam ideo & ipse in *elementis meis philosophiae theoreticae* sequutus sum.

Historiae itaque naturalis, atque accuratissima corporum huius vniuersi, quantum fieri potest, si quis instructus sit notitia; tum quidem recte ad hypotheses veterum pariter ac recentiorum philosophorum perlustrandas ac examinandas sese conferet, vt earum, quam reliquis praefereendam existimet, eligat. Latissimus hic sese mihi aperiret campus, dicendi de principiis physicis scholae Ionicae, & qui ex ea prodierunt, PLATONIS ac ARISTOTELIS, itemque Stoicorum, scholae porro Eleaticae, speciatim DEMOCRITI, PARMENIDIS, & EPICURI, ipsius quoque PYTHAGORAE, HERACLITI itidem, HIPPOCRATIS, aliorumque. Sed haec omnia ex scriptoribus historiae philosophicae, quos supra laudauimus, haurire licet, vt iis recensendis immorandum nobis non sit. Iungenda, quae de hisce omnibus copiose disserit DAN. GE. MORHOFFIVS, *polybist. tom. II. lib. II.* vbi de philo-

philosophia naturali Aegyptiorum, Chinenſium, & ludorum, Pythagorae, Graecorum, ſpeciatim Democriti & Epicuri, Stoicorum, Pyrrhonorum, & ſcepticorum, philoſophorum ſcholae Ionicae, Platonis denique & Ariſtotelis, ex inſtituto verba facit, c. IV. ſeqq. vsque ad XII. In compendio etiam praecipua exhibet 10. BAPT. DV HAMEL, de *conſenſu veteris & nouae philoſophiae*, praefertim libro primo, itemque GOTTL. STOLLIVS, in *der kurzen Anleitung zur Hiſtorie der Gelahrtheit*, part. II. c. IV. §. I. ad XX. p. 221. ſeqq. Multa quoque, quae huius loci ſunt, adfert THO. BYRNETIVS, in *archaeologia philoſophica, ſive doctрина antiqua de rerum originibus*, praefertim libro primo. Sed cum cuncta fere ad ſuam hypotheſin ſtabiliendam trahat, adcuratiori quandoque examine ac diſcuſſione opus eſt. De Ariſtotelis phyſica hoc ſolum *de te memento*, cum formas, quas vocant, ſubſtantiales, vtramque in ea paginam faciant, non omnibus forte conſtare, vnde eas acceperit. Obſeruandum itaque, PLATONEM ideas ſtatuiſſe, a diuina eſſentia ſeparatas, ceu rerum ſenſibilium exemplaria atque formas, quas quidem ideas ſeu formas Deus, mundum ex materia aeterna conditurus, ex ſe produxerit, & propria, ſibiſque conſtanti, ſubſtantia donauerit, vt eas in condendis rebus ſenſibilibus intueretur, quemadmodum pictores expreſſam imaginem intueri ſolent, vt eius ſimilitudinem forment. Haec ideas, ſeu formas, ceu per ſe & ſeparatim exiſtentes, reiecit quidem, & mirum in modum exagitaui Ariſtoteles; admiſit tamen, prout materiae ſunt immerſae, & cum ea coniunctae. Hinc itaque formae iſtae ſubſtantiales. Legenda, quae erudite hac de re monet IAC. BRUCKERVS, in *hiſtoria philoſophica doctринаe de ideis*, ſect. I. §. LX. p. 136. ſeqq. De patrum, ſeu veteris eccleſiae doctorum, phyſica nunc nihil

addo; cum alibi de illorum eruditione philoſophica ex inſtituto dicendi ſe nobis oblatura ſit occaſio. A ſcholasticis doctribus, quos ab Arabibus Ariſtotelicam philoſophiam accepiſſe, ſupra docuimus, in doctрина naturali praeter nugae & ineprias nihil exſpectandum erat. Praeterea enim, quod ab Ariſtotele, quemi recte quidem intelligebant, non diſcederent, adeoque ſe ipſi rationis vſu in rerum naturalium inueſtigatione priuarent; hiſtoriam quoque naturalem, ceu genuinum phyſicae fundamentum, negligebant. Chemiae autem ſtudio per Arabes in Europam propagato, exſtiterunt nonnulli, qui ſupra ſaeculi captum ſaperent, & in intimiores naturae reſceſſus penetrare viſi ſunt, praefertim cum etiam matheseos artiumque mechanicarum quadam imbuti eſſent pericia. Id vero iſtius aetatis hominibus adeo inſolens viſum, vt in magiae viderent ſuſpicionem. Celebres maxime hoc nomine ſunt ROGERVS BACO, Anglus, ordinis Franciſcanorum monachus, qui ſaeculo decimo tertio vixit, & ob eruditionem ſingularem *doctormirabilis* dictus eſt; ALBERTVS magnus, magni nominis ſcholasticus, qui itidem eodem ſaeculo decimo tertio floruit, & ARNOLDVS DE VILLANOVA, qui circa annum 1300 magnam famam celebritatemque, inter chemicos conſequutus eſt, artemque, viliora metalli in aurum tranſmutandi, nouiſſe perhibetur. De BACONO legendus praeter alios GE. PASCIVS, in *inuentis nouantiquis*, c. VI. §. XXIV. p. 399. & c. VII. §. IV. p. 527. alibique, qui & de ALBERTO magno verba facit, c. VII. §. XLIII. p. 694. item §. XV. p. 530. ſeqq. De ARNOLDO autem de VILLANOVA, qui & inter haereticos referri ſolet, reſcente errores, quorum reus agitur, NAT. ALEXANDRO, *hiſt. eccleſ. tom. VII. p. 102.* Conſerre iuuabit OLAVM BORRICHIVM, in *conſpectu ſcriptorum chemicoꝝ. §. XXII.* Necego

met cum praetermisi, cum praecipuos enarrare, qui artem, metalla villiora in aurum transmutandi calluisse feruntur, in dissertatione an *alchemistae sint in republica tolerandi*? §. XII. p. 521. seqq. Ibidem etiam de RAYM. LVLLIO, qui ARNOLDI fuit discipulus, a me dictum.

Cum per bonarum litterarum resurrectionem noua lux oriretur; existerunt quidem initio viri docti, vt supra quoque dictum, qui sordes scholasticorum a philosophia abstergere, camque elegantiori specie ornatam exhibere adnisi sunt. Parum ramen hi opera sua ad rei summam profece-
runt, nec rerum naturalium inuestigationi multum adiuderunt lucis. Quam PETR. RAMVS suscepit philosophiae emendationem, ad dialecticam praecipue spectabat, quamquam nonnulla etiam in physicis attigerit. Certe exstant *scholarum eius physicarum libri octo in totidem acroamaticos libros Aristotelis*, Parisiis 1565 in 8. editi. Opposuit autem se ei, in hac quidem philosophiae parte, praecipue G. O. LIEBLERVS, in *epitome philosophiae naturalis*, ex qua iterum compendium aliquod fecit IO. PLANCVS, editum Noriberg. 1621 in 8. Amplius quid molitus est BERNHARD. TELESIVS, cuius de *rerum natura, iuxta principia propria libri IX. vna cum PHILIP. MOCENICI, Veneti, vniuersalium institutionum, ad hominum perfectionem, quatenus industria parari potest, contemplationibus quinque*; & ANDR. CAESALPINI, Aretini, *quaestionum peripateticarum libris quinque*, an. 1588 sine loci mentione, excusi sunt. Primus namque hicce fuit, qui Aristotelis, quod haecenus omnes premebat, excutere iugum ausus est, nouaque rerum naturalium commentus est principia, calorem & frigus; in quibus PARMENIDEM maxime sequutus censetur, quem itidem duo rerum principia, ignem, siue caelum, & terram, statuisse perhibent. Cum TELESIO in quibusdam fecit FRANCO. PATRITIUS,

cuius *discussiones peripateticas* supra commendauimus. Opus namque edidit, inscriptum: *noua de vniuersis philosophia libris quinquaginta comprehensa; in qua Aristotelica methodo non per motum sed per lucem & lumina ad primam causam adscenditur; deinde noua quadam ac peculiari methodo tota in contemplationem venit diuinitas; postremo methodo Platonica rerum vniuersitas a conditore Deo deducitur* &c. Venetiis 1593, in fol. Legendus de eo PETR. BAEILIUS, qui & obseruat, constare hocce opus libris LXIX, licet in fronte quinquaginta tantum librorum mentio fiat; *diction. historico-crit. voce Patritius, p. 2322*. Quaedam nimirum TELESII adprobat, vt tamen in aliis ab eo difcedat. Idem de THOMA CAMPANELLA censendum, quippe qui TELESIVM passim defendit, propriam tamen sibi quae peculiarem, vt in reliquis, ita & in physicis, philosophandi habet rationem. Huius vero loci liber est, quem *de sensu rerum & magia* scripsit, in quo id agit, vt omnibus rebus, etiam iis, quae anima destituuntur, sensum tribuat. Nimirum, cum in effectibus sensuum deprehendisse sibi videretur, ideo, eundem & causis principibus, & elementis, adeoque rebus omnibus,tribuendum, putabat. Commemorandus hic etiam est HIERON. CARDANVS, cum CAMPANELLA vel hoc nomine comparandus, quod magno quidem, sed ad paradoxa prono, praeditus fuerit ingenio. Inter ea, quae physici argumenti composuit, scripta, eminent *libri XXI de subtilitate & varietate rerum*. Gloriam, quam inde forte consequi poterat, cum ei inuideret IUL. CAES. SCALIGER, vir sane doctus, sed impotentis animi, & ambitione lymphatus, *exercitationes suas exotericas de subtilitate ad Hieronymum Cardanum scripsit, tum alias, tum & Francosurti 1612 in 8. excusas*; quibus CARDANVS iterum *actionem primam in calumniatorem librorum de subtilitate* opposuit. Iniquissime

quissime SCALIGERVM cum CARDANO egisse, saepe sophismatibus pugnare, reprehendere, quae non reprehendenda erant, viris doctis obseruatum est. Non itaque sine ratione Cardanum in quibusdam vindicat IO. SPERLINGVS, in *meditationibus super subtilitates Scaligeri*. Exstant etiam RVDOLPHI GOCLENII *aduersaria ad exotericas aliquot Iulii Caesaris Scaligeri exercitationes*, Marpurgi 1694. 8. Interim non negandum, multa lectu digna in istis SCALIGERI *exercitationibus* occurrere, praesertim multa cum adserre, quae historiae naturali illustrandae inseruiunt. Mag-nae hinc olim auctoritatis liber hicce fuit, vt nemo philosophus conseretur, qui eum non legisset; hodie autem fere negligitur, certe a paucissimis legitur.

Fuisse iam ante bonarum litterarum *παλαγγησιον*, qui arte chemica ad naturae arcana detegenda vterentur, iam antea obseruauimus. Horum deinceps vestigia praesit THEOPHRASTVS PARACELSVS, studiumque chemicum resuscitauit, nec arti modo medicae, sed doctrinae quoque naturali, nouam conciliare faciem, adgressus est. Tria hinc chemicorum principia, sal, sulphur, & Mercurius, celebrari coeperunt; in quae cum omnia corpora resoluantur, ex iis quoque ea composita esse, concludebant, qui hancce philosophandi sequebantur rationem. Quidquid sit de vita moribusque PARACELSI, de quibus in diuersa abeunt, qui de eo scripserunt; virum fuisse artis chemicae peritissimum, cuius non profecto nulla in artem medicam existeret merita, negari nequit. Sunt, qui, a BASIL. VALENTINO eum chemicae artis notitia imbutum, tradunt. Num inter eos, qui artem, transmutandi metalla ignobiliora in aurum, tenuerunt, referendus sit, disputauit in *exercitat. an alchemistae in republ. tolerandi?* §. XVII. p. 538. seqq. Ibidem etiam euici, perperam eum a quibusdam magiae adcurari, & ad ea, quae HERM. CON-

RINGIVS illi obiicit, respondi. A magiae crimine eum quoque liberat GABR. NAVDAEVS, in *apologia magnorum virorum in magiae suspicionem deductorum*, p. m. 278. seqq. Vocat ibi Paracelsum *magnum in philosophia, medicina, & religione haeresearcham*, recteque obseruat, magna scripta eius laborare obscuritate, idque propter peregrina, quibus vsus est, nomina, cuiusmodi sunt, *ens pagoycum, cagastricum, ebe- rionium, lessas, iesadach, trarames, stannar, pcrenda, ralloleum*. Optandum, vt a rebus theologicis manus abstinuisset. Has enim dum ita tractauit, vt chemicos conceptus ad eas transferret, simul tamen bona malis admisceret; non tantum ipsemet a recto discessit tramite, sed & alios, vt idem facerent, induxit, pro quodam hinc fanaticorum patriarcha habendus. Certe, VALENT. WEIGELIVM, IAC. BOEHMIVM, aliosque, ex eius produsse schola, notum est. Inter discipulos eius ac sectatores reserterem *fratres roseae crucis*, nisi hodie constaret, societatem illam, quae olim tantum strepitum dedit, fuisse confictam, & nullibi terrarum existisse. Occasio tamen inde quibusdam enata fuit, alchemisticum studium cum pansophia chemica serio defendendi, quod cum primis a MICH. MAIERO factum, in libro, *silentium post clamores* inscripto. Dixi plura hac de re in *exercitat. an alchemistae in republica tolerandi?* §. XVI. p. 537. seqq. Chemicum vero studium ex eo tempore magis effloruit, plurimosque, inter medicos praecipue, defensores nactum est, ac propugnatores; quamquam nec deessent, qui illud reiicerent ac repudiarent. Inter illos OLAVS BORKHVS eminet, qui cum arte chemica meliorum litterarum atque antiquitatum peritiam singulare coniunxit, cuiusue exstat *de ortu & progressu chemiae dissertatio*, Hassniae 1668 in 4. itemque *Hermmetis, Aegyptiorum & chemicorum sapientia, ab Hermanni Conringii animadversionibus vindicata*,

dicata, Hafniae 1674. HERMANNI autem CONRINGII, qui acriter philosophiae & medicinae chemicae ac Paracelsicae se opposuit, de *Hermetica medicina libri duo*, iterum auctiores emendatioresque lucem adspexerunt Helmstadii 1669, in 4. cui editioni subiunctus est *apologeticus aduersus calumnias & insectationes Olai Borrichii*. Videtur vero CONRINGIVS in Paracelsum paullo iniquior; quamquam nonnulla iure in eo reprehendat. Vtriusque & CONRINGII & BORRICHII scripta lectu digna, cum eruditione inter se certent, & historiam artis chemicae inuestigaturis faciem praefcrant. Inter eos, qui secundum principia, quae vocant, hermetica, physicam tradere in animum induxerunt, haud vltimus est HENR. NOLLIVS, cuius *naturae sanctuarium, quod est physica Hermetica* Francofurti 1619 in 8. excusum est. Cum primis commemorandus nobis adhuc est DAN. SENNERTVS, medicus quondam longe celeberrimus, qui chemicae artis in medicina vsum primus in academia Wittebergensi adprobare & commendare ausus est, simulque de rebus naturalibus aliter, quam vulgo fiebat, philosophari coepit. Testantur hoc eius scripta, *epitome* scilicet *scientiae naturalis*; item: *de chemicorum consensu & dissensu cum Aristotelicis & Galenicis*, vt &: *hypomnemata physica*. Vestigia eius in quibusdam prelit, immo & defensionem contra aduersarios, quos expertus est, suscepit IO. SPERLINGIVS, cuius *institutiones physicae*, saepius editae, multorum approbationem olim consequutae sunt. Profitetur, se in iis ecclesiam sequi philosophandi rationem; in plurimis tamen non multum supra scholasticos sapit, qui eo tempore philosophiae regnum ubique fere adhuc tenebant. Ob concinnum & elegans dicendi genus multis etiam institutiones istae placuerunt; quemadmodum & eiusdem *anthropologia physica*, Wittebergae 1647 edita, hinc inde lauda-

tur. SENNERTO pariter ac SPERLINGIO praeter alios se acriter opposuit IO. FREITAGIVS, medicinae in academia Groeningensi professor, cuius *novae sectae Sennerto-Paracelsicae, recens in philosophiam & medicinam introductae, quae antiquae veritatis oracula, & Aristotelicae ac Galenicae doctrinae fundamenta conuellere, & spiritus erudere moliantur nouatores, detectio & solida refutatio*, Amstelodami 1637 in 8. prodiiit. Quo in libro auctor non scribere, sed furere videtur. Praemisit ei *apologiam ad orbis christiani academias, & sigillatim Wittenbergicam, omnesque ibi & alibi veteris & indubitatae veritatis aduersores & patronos*, quam hisce inchoat verbis: *Vsque adco inimicus & otii & bonarum horarum prodigus fui, vt ad assanias & inanias Sennerto-Sperlingianas paucis pro re nata respondere non dubitauerim &c.* Legenda, sed expendenda quoque, quae de hocce Sennerti & Freitagii certamine obseruat PET. BAEIVS, *distion. biblor. crit. voc. Sennertus*, p. m. 2701. Disputatum cum primis fuit, de origine formarum, quas vocant, substantialium, quas non e potentia materiae educi, nec in materiam induci, sed cum materia traduci, seu per traductionem propagari, cum SENNERTO adserebat IO. SPERLINGIVS; conf. huius *institutiones physice. lib. I. c. III. quaeq. I. & seqq. p. 76. seqq.* Cum vero simul de origine animae humanae oriretur quaestio; noua inde orta sunt certamina, SPERLINGIO, quocum & IAC. THOMASIVS aliiq. faciebant, pro traduce pugnantibus, IENNENSIBUS contra, IO. ZEISOLD, DAN. STAMLIO, aliisque, creationem animae adferentibus. Sed haec huius loci non sunt. Nonnulla, quae huc spectant, dixi in *institut. theol. dogmaticae, lib. II. cap. II. ad §. XVI. p. 496.*

Quae ex chemicorum industria in physicam redundant commoda, in eo praecipue consistunt, quod per varia eorumdem experi-

experimenta, ad proprietates corporum adcuratius pernoscendas, historiamque adeo naturalem, quaedam facta est accessio. Qui vero ad historiam naturalem animam adiungunt, eamque experimentis augere & amplificare student; illi demum veram rectamque viam ingredi censendi sunt, quae physices studium promoueri, & in maius meliusque prouehi, queat. Exemplum huius praecitit FRANC. BACON DE VERVLAMIO, cui adeo praecipua restauratae doctrinae physicae gloria debetur, quem deinceps sequuti sunt alii, nouis indies experimentis nouam quoque lucem rerum naturalium investigationi adfundentes. Sed de hisce omnibus supra dictum ad §. XIV. huius capituli, cum de historia naturali, eiusque scriptoribus ageremus. Eo facilius deinceps fuerit, noua quaedam systemata condere, quod RENATVM CARTESIVM praecipue fecisse, constat. Quahic incessest via, ipsemet nos in *differtat. de methodo* conducet. Ex reliquis eius scriptis ad physicam seu philosophiam naturalem spectant *principia philosophiae; meteoras; de passionibus animae; & tractatus de homine*. Ex discipulis vero eius & sectatoribus nonnulli quidem, dum integra philosophiae systemata, eius hypothesebus superstructa, condiderunt; non potuerunt non physicam simul attingere, vt ANTON. LE GRAND, & PET. SYLVANVS REGIS, de quibus supra quoque dictum; alii autem seorsim physicam, seu doctrinam naturalem secundum hypotheseis Cartesii tradiderunt, quod praeter HENR. REGIVM, in *fundamentis physices*, IAC. ROHAYLTIVS fecit, in *tractatu physico, cum animaduersionibus* ANTONII LE GRAND, & auctoris *tractatu mathematico de arte mechanica*, Amstelodami 1700 in 8. edito. Prodiit etiam Londini 1710 cum adnotationibus SAM. CLARKII. IOANNIS quoque CLAVBERGII huc referenda *physica*, Am-

BYD. JSAGOGGE.

Amstelodami 1664 in 4. excusa. Fuerunt etiam, qui ipsius CARTESII scripta physica commentariis illustrarent. Sic RYARDI ANDALAE, qui principem hodie inter genuinos Cartesii sectatores locum tenet, *paraphrasis exstat in principia philosophiae Renati des Cartes*, Francoquerae 1711 in 4. De physica autem, seu doctrina naturali CARTESII, viri docti, & a partium studio alieni ita censent, multa quidem ingeniose ab eo esse excogitata, quae magnam veri speciem habeant, apteque satis systema eius cohaerere; fundamentis tamen parum solidis esse superstructum. Legenda cum primis HENR. MORI *epistola, quae apologiam completitur pro Cartesio, quaeque introductionis loco esse poterit ad vniuersam philosophiam Cartesianam; tom. I. operum eius philosophicorum, p. 107. seqq.* vbi breuiter, sed neruose & accurate, quae in systemate physices Cartesianae reprehendenda sunt, indicat. Eodem, quo Cartesius nouum illud molitus est philosophiae aedificium, tempore, Democrito-Epicuream philosophandi rationem iterum reuocauit PET. GASSENDVS, ingenii laude Cartesio nihil concedens, doctrinae forte superior. Ita vero Epicurum sequutus est, vt, quae ab eo perperam dicta essent, nec admitti vlla ratione possent, corrigeret ac emendaret. *Physica* eius amplissimum doctrinae naturalis systema exhibet, *operumque* eius, iunctim editorum, *tom. I. & II. exstat, quamquam & in notis ad lib. X. DIOGENIS LAERTII, aliisque scriptis, ea attingat, quae huius loci sunt*. Compendium aliquod ex iis lingua gallicana concinnauit BERNIERIVS, an. 1684 septem tomis in 12 excusum. Idem & in gratiam Anglorum GVALT. CHARLETONVS fecit, vt tamen ipsemet quaedam adderet, in *physiologia Epicuro-Gassendo-Charletoniana*, edita Londini 1654 in fol. Quantumvis autem plurimi & CARTESII & GASSENDI merita

H h

in doctrinam naturalem laudarent; pauci tamen fuere, qui vnum ex hisce ducibus ita eligerent, vt ab eius discedere in quibusdam placitis religioni sibi ducerent. In horum referendi numerum WOLFERD. SENGVERDVVS, in *philosophia naturali*, in qua vt plurimum GASSENDVM sequitur, DE STAIR, in *physiologia noua experimentalis*, FRANC. BAYLE, in *instituti-
onibus physicae*, aliiq. Cum autem Cartesius secundum principia mathematica & mechanica doctrinam naturalem tractare incepisset, eaque in re plurimi eius sequuti essent vestigia; ISA. NEWTONVS consultum duxit, principia haecce mathematica, quorum in physica vsus est, colligere, eaque rite demonstrare. Eo namque eius *philosophiae naturalis principia mathematica*, Londini primum 1687 edita, comparata sunt. Fuerunt etiam ex Anglis praecipue, qui eius exemplum imitarentur; sed cum ob subtilitatem a paucissimis intelligeretur, G. VIL. IAC. S. GRAVESANDE *physices elementa mathematica, experimentis confirmata, siue introductionem ad philosophiam Newtonianam*, euulgauit, cuius tomus primus Lugduni Batauorum 1720 in 4. prodijt. Tractationem tamen in hoc opere fini seu scopo, quem auctor prae se tulit, non prorsus respondere, quibusdam obseruatum est; cum experimentis equidem cuncta confirmet, ipsis vero demonstrationibus Newtonianis parum aut nihil lucis adfundat. Cum porro in mechanica illa ac mathematica physicam tractandi ratione cuncta ad leges motus redeant; de ipsa motus origine grauis exorta est disputatio. Ex natura enim indoleque materiae cum is deriuari nequeat; extiterunt omnino, qui, a Deo ipso omnem motum immediate effici, contenderent; cumque adeo causis secundis omnem agendi vim denegarent, ortum hinc est systema, quod vocatur, causarum occasionalium. Quae ad historiam hu-

ius controuersiae spectant, paucis exhibui in *institur. theol. dogmat. lib. II. c. II.* ad §. XLVIII. p. 503. seqq. Id tantum addimus, vt difficultatibus, quae hic se vtriusque offerunt, se expediret, nouam quamdam viam ingressum esse G. G. LEIBNITIVM, dum, potentiam quamdam se mouendi materiae denegari non posse, existimauit, quamue vim actiuam, a potentia nuda distinctam, adpellitauit. Exstant hac de re varia eius schediasmata, quibus sententiam suam explicauit, illustrauit, confirmauit, in *actis eruditor. Lips. an. 1694. mens. Mart.* item *an. 1695. mens. April.* nec non 1698. *mens. Septembr. p. 427. seqq.* Sed ex instituto eum resitauit KVARDVS ANDALA, in *dissertat. philosophica*, in qua vera substantiae netio vindicatur, simulque consutatur vis actiua, a G. G. L. cuiuslibet substantiae, tam corporeae quam spiritali, in *specimine dynamico attributa*, quae prima est in *dissertationum philosophicarum pentade*, Francquerae 1712 in 4. edita. Fuerunt vero & alij, qui, cum intelligerent, per solas leges mechanicas cuncta naturae phaenomena explicari non posse, perperamque, & contra genuinum eius notionem, materiae ipsi vim quamdam, se mouendi, tribui, quae & ad atheorum impietatem stabiliendam facile trahi potest sententia; rursus eidem atheismi periculo se exponere, qui, omnem immediate a Deo profiscisci motum, contendunt; principium aliquod actiuum, diuersum a Deo, ab eo tamen dependens, admittendum censuerunt, quod IO. BAPT. HELMONTIVS *archeum*, HENR. MORVS, principium *bylarchicum*, alij *spiritum naturae*, alij aliter adpellitarunt. Et HENRICVS quidem MORVS principium suum *bylarchicum*, quod ipsemet *spiritum naturae* vocat, in *enchiridio metaphysico*, inculcat; cumque IO. CHRISTOPH. STVRMIVS nonnulla ei opposuisset, defensionem eius suscepit, in *scholiis ad enchiridium istud metaphysicum*, c. XIII.

c. XIII. sect. IV. tom. I. operum, p. 219. seq. De hoc principio suo ipsemet MORVS ita pronuntiat: principium hoc nec confictum est, nec nouum & inaudium, nisi nomen solummodo intelligas; rem enim ipsam agnouerunt antiqui philosophi, Pythagoras, Plato, ipseque Aristoteles sub nomine τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ οὐκ ἔστιν, ut quando toties inculcat τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ οὐκ ἔστιν, naturam nihil facere frustra, quod intelligendum est omnino de hoc spiritu naturae, quem & principium hylarchicum apello; l. c. p. 231. De reliquis spiritus vniuersalis adsertoribus DAVIDE VAN DER BECKE, HIER. HIRNHAIM, ARN. BACHMIO, IO. MARCO MARCI A KRONLAND, HENR. NOLLIO, IO. AMOSO COMENIO, IO. BAYERO, a me dictum in introduct. ad histor. philosoph. Ebraeorum, ad §. XXXVI. p. 318. 319. item ad §. XLVIII. p. 458. Addendus, qui nostra aetate eandem sententiam amplexus est, & non line ingenii acumine defendit, CHRIST. THOMASIVS, in Versuch vom Wesen des Geistes oder Grund-Lehren sowohl zur natürlichen Wissenschaft als der Sitten-Lehre, Halae 1699 in 8. Immo nec ipse procul ab hac abesse sententia videtur DAN. GE. MORHOFFIVS. Supponendum est, inquit, impossibile esse omnium phaenomenorum naturalium mathematicas dare demonstrationes, quamquam adlaborandum sit, ut eas, quoad eius fieri possit, habeamus. Si omnium inter se sectarum principia conferamus, in vno aliquo, incongnito scilicet principio, deficiunt, quod naturae plus quam corporae & spiritalis esse probabilibus argumentis colligitur, non vero ita demonstratur, ut satisfacere plenae cognitioni possit; polyhist. tom. II. lib. II. c. XIX. p. 285. Nec praetermittendus hic est celeberrimi nominis nostra aetate philosophus ANDR. RVDIGERVS, vtpote qui, principia mechanica non tantum non sufficere, quippe ex quibus non veritas, sed possibilitas tantum rei innoscat, sed si

sola adhibeantur, omnino ad atheismum ducere, demonstrauit in physica diuina, re. la via, eademque inter superstitionem & atheismum media, ad utramque hominis felicitatem naturalem atque moralem ducere, Francofurti ad Moenum 1716 in 4. Nimirum diuinam hanc physicam vocat, eo, quod principia, quibus superstructa est, sine idea Dei sibi non constant, & ad existentiam eius agnoscendam ducunt. Summam eius exhibet IO. GE. WALCHIVS, in dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. III. §. XXX. p. 177.

Licet autem isti, quos haecenus commemorauimus, in plurimis, immo ipsis principiis, maximore a se inuicem dissentirent; in eo tamen magna consensione conspirabant, Aristotelicam scholasticamque physicam explegendam prorsus ac eliminandam esse. Et scholasticorum quidem commenta adeo illepidia erant, ut non esset, qui illorum defensionem suscipere vellet, aut, si quis hoc faceret, haud dubie omnium se exponeret ludibrio. At genuini Aristotelis sectatores, ut per ipsam bonarum litterarum restitutionem magnam hinc inde obtinuerant auctoritatem; ita acriter subinde repugnabant, ne imperio isto, quod sibi vindicabant, priuarentur. Ingens exstat illorum numerus, qui aut in libros Aristotelis physicos commentati sunt, aut secundum principia eius systemata vel compendia physica condiderunt, quos quidem recensere omnes superuacaneum fuerit. Breuiter si quis scire aueat, cuiusmodi ea sint, quae in doctrina naturali ab iis expectanda, vel FLAMINII CICONIAE Vicentini quaestiones naturales, in quibus iuxta Aristotelis principia multa diligenter pertrahantur, & summa facilitate disputantur contra Robertum Luencatem, Hanouiae 1594 editas, aut similem libellum adeat. Fatendum tamen, nonnullos principia quidem physices Aristotelicae retinuisse, sed

ita, vt recentiorum non negligerent inuenta atque experimenta, quia potius iisdem ad hypotheses suas illustrandas & confirmandas vterentur. Commendandus hoc nomine est HONOR. FABRI, cui & hoc proprium est, quod non scholasticorum aut Arabum placita sequatur, sed de vera & genuina ipsius Aristotelis mente fuerit sollicitus; quamquam non desint, qui putant, eum subinde referre, non tam quid dixerit Stagirita, sed quid dicere debuerit. Prodiit *physica* eius Lugduni 1669 & 70 in 4. De beati FRIDEMANNI BECHMANNI nostri *systemate physico*, in vsum gymnasii Gothani ab eo concinnato, editoque sine auctoris nomine Ienae 1664 in 8. eodem modo censendum, quod genuina Aristotelis principia concinne & breuiter exhibeat, recentiorum tamen inuenta & sententias haud raro adferat, vt a se dictis lucem conciliet. Quemadmodum autem horum, aliorumque, qui eadem via incedunt, labores eo tendunt, vt Aristotelicae philosophiae vtrumque conseruetur auctoritas; ita eodem comparatum est illorum institutum, qui veteris ac recentioris physicae consensum, si non in omnibus, certe in quibusdam, demonstrare conati sunt. Id vero cumprimis sibi datum credidit IO. BAPT. DV HAMEL, in opere notissimo, *de consensu veteris & nouae philosophiae*; quod duobus constat libris; in priori Platonis, Aristotelis, Epicuri, Cartesii, & aliorum, de principiis rerum naturalium placita excutuntur, ac physica generalis pene tota pertrahitur; in posteriori de elementis agitur, & chymicorum principiis, nec non de mixtione, & dissolutione corporum, vbi chymia fere vniuersa explicatur. Ita summam eorum, quae tractat, auctor ipse exprimit. Editio, quae ego vtor, Oxoniae prodiit 1669 in 8. Idem vir doctissimus alias adhuc ad doctrinam naturalem spectantes commentationes edidit, tandemque integrum philoso-

phiae systema, seu philosophiam veterem ac nouam, ad vsum scholae accommodatam, in regia Burgundia olim pertrahatam, cuius tomus posterior physicae, tum generalem, tum specialem continet, luci publicae exposuit. Prodiit primum an. 1678, recusa autem est Noribergae an. 1682 duobus tomis in 4. HAMELIVM in hocce argumento sequutus est DAN. GEL. MORHOEIVS, quippe qui de consensu & dissensu veterum & recentiorum, eorumque conciliatione ex instituto disserit, polybist. tom. II. lib. II. c. XVIII. p. 279. seqq. Caute vero & circumspecte in ista philosophorum conciliatione incedendum, ne illorum, quos in harmoniam redigere cupimus, peruertamus sententias, & aliquid, quod iis forte in mentem non venit, illis tribuamus, patet ex iis, quae supra de syncretismo philosophico ex instituto differuimus. Nonnulli tamen ad inuidiam tantum declinandam consensum Aristotelis cum recentioribus demonstrare aggressi sunt, cum viderent, se illorum, qui veteribus, speciatim Aristoteli, omnia tribuebant, euitare aliter odium non posse. Quos inter IO. CHRISTOPH. STURMIVM, virum de naturali doctrina praeclare meritum, referre nullus plane dubito. In physicae enim conciliatricis per generalem pariter ac specialem partem conaminibus, succinctis apborismis adumbratis, Noribergae 1687 in 12. euulgatis, id quidem agere videtur, vt consensum Aristotelis & Cartesii ostendat; virum tamen istum doctissimum in plerisque Cartesii sequutum placita, manifestum est. Cum vero eo tempore magno se expositurus fuisset periculo, si Aristotelis prorsus reiecerit auctoritatem; vnicum hoc supererat, vt ostenderet, Cartesium eadem docere, quae docuerit Aristoteles. Quo ipso vt sibi quidem consuluit, ita, an veritati consuluerit, quaeri adhuc posset. Inter optima interum physices compendia citra controuersiam

siam libellus hicce STURMII referendus est, vti *physica eius electiva*, siue *hypothetica*, cuius tomus primus Norimbergae an. 1697 in 4. prodiit, inter maioris molis systemata eundem locum occupat. Licet autem STURMIVS subinde Cartesium sequatur; non tamen vbique hoc fecit, adeoque illis adnumerandus est, quibus ecclesiastica philosophandi ratio placet. Quam in classem & plerique illorum referendi sunt, quos aut cum Cartesio, aut cum Gassendo, ita facere antea diximus, vt in quibusdam ab iis discedere sibi religioni non ducant. Iungendus autem omnino est IO. CLERICVS, cuius *physica operum eius philosophicorum* tomum tertium & quartum constituit, & vel hoc nomine commendanda, quod methodo analytica incedat, vti supra iam obseruauimus. Ecclesiasticam philosophandi rationem, vt alias, ita & in physicis mihi probari, *elementa mea philosophiae theoreticae* testantur, ex quibus si prima scientiae naturalis fundamenta tirones hauserint, recte forte rebus suis consulant.

Nimis instituti nostri essemus immemores, nisi illorum quoque iniiceremus mentionem, qui in doctrina naturali aut scripturae sacrae sequi se ductum profitentur, aut suorum cum ea consensum principiorum prae se ferunt, & hinc, se aut Mosaicam quamdam, aut christianam tradere physicam, contendunt. Magna tamen istorum hominum est diuersitas. Plerique namque placitis, quae iam antea ex philosophis hauserunt, aut animo ipsimet conceperunt, Mosis atque scripturae sacrae aptare verba non dubitant; alii autem, dum scripturae foli inhaerere videntur, aut lumen rationis cum lumine reuelationis confundunt, aut nihil dicunt, ex quo doctrinae naturalis lux insignis adfundatur. Sic ad eos, qui ad priorem classem referri possunt, quod attinet; secundum mentem Aristotelis narrationem Mosis de creatione explicare voluit IO. ZEISOL-

DVS, de *consensu & dissensu Aristotelis cum scriptura sacra*; secundum Cartesii hypotheses IO. AMERPOEL, in *Cartesio Mosaicizante*; secundum corpuscularis philosophiae principia EDMUNDVS DICKINSON, in *physica veteri & vera*. Ad sui porro ingenii commenta Mosaicam narrationem pro lubitu flexerunt THOM. BARNETIVS, & GUIL. WHISTONVS, in *nova telluris theoria*, DETLEVVS CLUE-RIUS, in *geologia sacra*, aliique. Qui theosophorum nomen sibi vindicant, prae reliquis Mosaici haberi cupiunt, cum tamen aut chemicorum simul principia admittant, aut alia admisceant, quae nec Mosis, nec aliis scriptoribus sacris in mentem venerant. Referendi huc ROB. FLUDDIVS, in *philosophia Moysaica* &c. item in *microcosmi & macrocosmi historia physica*, IAC. BOEHMIVS, in *mysterio magno*, aliisque scriptis, AEGID. GYTHMAN, in *Offenbarung goettlicher Maiestaet*, QVIRINVS KUHLMANN, in *dem neubegeisterten Boehmen*, aliique, qui suis plerumque ita se inuoluunt tenebris, vt occultare potius, quam recludere, arcana naturae videantur. In eo etiam fere consentiunt, quod spiritum quemdam naturae statuunt; quem similiter admittunt, qui itidem prae reliquis Mosaici videri volunt, CONR. ASLAEHVS, in *physica & ethica Moysaica*, IO. AMOS COMENIVS, in *physicae ad lumen diuinum reformatae synopsi*, IO. BAYERVS, in *osio, seu atrio naturae*, & si qui alii sunt eiusdem generis. Eos, qui philosophiam quamdam christianam introducere cupiunt, plerumque lumen rationis & reuelationis confundere, supra iam obseruauimus. Paterque inde, idem de physica seu doctrina naturali intelligendum. Subinde etiam splendide hocce nomine recepta tantum scholae dogmata tegunt; & talia proferunt, quae si vel maxime vera sint, parum tamen luminis doctrinae naturalis adfundunt. OTT. CASMANNI, qui *cosmo-*

li h 3

poriam

poemam & vranographiam christianam, & alia eiusdem generis quam plurima edidit, exemplo hoc comprobauit in introduct. ad histor. philos. Ebr. ad §. XXXVI. p. 315. seqq. Lectu tamen prae reliquis digna est LAMB. DANAËI *physice christiana, siue christiana de rerum creaturarum origine & usu disputatio*, quippe in qua nonnulla minime contemnenda occurrunt. Tertia editio Geneuae prodiit 1530 in 8. Exstat & eiusdem *physices christianae pars altera, de rerum creaturarum natura*, edita iterum Geneuae 1582 in 8. Illorum vero institutum, qui physicam ita tractant, vt simul ostendant, quo pacto sapientia potentiaeque Numinis ex operibus naturae intelligatur, maximopere laudandum est. De IO. RAYI libro: *existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creationis*, dicto, alibi agimus. Eodem etiam quodammodo spectat LVD. GRANATENSIS *philosophia christiana, de admirabili opere creationis, & quomodo per creaturas ad creatoris agnitionem perueniatur*; Ingolstadii 1650 in 8. Nec sine ratione huc referuntur, qui *physicas diuinas* scripserunt, hoc est, tales, quae ad existentiam, potentiam & sapientiam Numinis agnoscendam nos ducant. Quo nomine ANDR. RVDIGERI *physicam diuinam* supra iam laudauimus. Commemoranda vero vel maxime adhuc est viri clarissimi IO. FRID. WYCHERERI *delineatio physicae diuinæ*, quae Lenae 1720 prodiit, & qua cuncta, quae huc comparata sunt, eleganter & neruose complexus est, atque demonsttrauit, veram sapientiam sine rerum naturalium adcurata cognitione esse non posse.

** Vasti ambitus esse physices studium, praesertim si quis ad specialia descendere velit, nemini ignotum esse potest, nisi qui numquam illud delibauit. Plerisque hinc in generalioribus istis subsistendum, de quibus haecenus a nobis dictum. Eoque etiam, quos laudauimus, auctores

spectant. Si quis, qui specialia, singulaeque adeo physicae partes attulerunt, nosset, is DAN. GE. MORHOFFII *adeat polybistorem tom. II. lib. II. vbi per integram partem secundam, p. 299.* eos, qui huc pertinent, recenset. Idem facit BYRC. GOTTH. STRVVVS, *biblioth. philos. c. V. §. X. seqq. p. 78. seqq.* Licet autem omnibus concessum non sit, animum per singulas physices partes circumferre; adcuratori tamen doctrinae de homine cognitione nemo carere poterit. Haec enim per moralem quoque philosophiam, ipsamque theologiam, ac iurisprudentiam, latissime se diffundit. Maiori itaque, quam reliqua omnia, diligentia in physica tractari debebat; quod non omnes obseruant. Ego certe, operae me fecisse pretium, puto, quod in elementis meis *philosophiae theoreticae* primo statim loco de ea egi. Fuerunt hinc etiam, qui ex instituto hocce naturalis doctrinae caput pertractarent. IO. SPERLINGII *anthropologiam* supra iam commemorauimus. RENATI quoque CARTESII *tractatus de homine*, notis perpetuis LVDOVICO DE LA FORE illustratus, vna cum eiusdem CARTESII libro de *formatione foetus*, inter reliqua eius opera exstat. Referre huc & eiusdem de *passionibus animae* librum licet, quem qui pro eius optimo habent, adfectu quodam praepediti haud dubie grauissimos, quos in eodem admisit, errores non perspiciunt. Et in ipsa quoque de homine doctrina, cum cuncta ex principiis mechanice explicare vellet, falsamque de mente notionem animo concepisset, non poterat non in varia praecipitia ruere. Pater hinc, quid de illis censendum, qui, iisdem principiis insistentes, de homine scripserunt; quorum nonnullos recenset BYRC. GOTTH. STRVVVS, in *biblioth. philosop. c. V. §. X. p. 79.* quibus non immorabimur. Corporis humani notitiam adcuratiorem, eius structuram describen-

do, suppeditant scriptores anatomici, quos recensere nostri non permittit instituti ratio. Facere tamen nequeo, quin vehementer laudem IO. GOTHOF. BERGERI *physiologiam medicam, sive de natura humana librum bipartitum*, eleganter non minus, quam *Wundt* scriptum, qui & omnium instar esse potest. Prodiit Wittenbergae an. 1702 in 4. Theologiae cultores de anima potius, seu mente humana, sollicitos esse oportet. Commemorandus itaque hic iterum est LUDOVICVS DE LA FORGE, ex cuius quippe *libro de mente humana*, quid scholae Cartesianae hic placeat, conficere licet. Dum autem, qui hanc sequuntur philosophandi rationem, mentem, ut par est, pro spiritu habent, aut spiritus notionem tantum in cogitatione constituunt; non possunt non in magnas se conicere difficultates, ut operationes, in quibus mens & corpus concurrunt, aut mens in corpus agere videtur, explicant. Ad tria nimirum, quae hic occurrunt, viroborum doctorum sententiae reuocari solent systemata, quorum primum vocatur *systema influxus*, alterum *systema adfistentiae*, sive *causarum occasionalium*, & tertium denique *systema harmoniae praestabilitae*, cuius inuentor fuit G. G. LEIBNITIVS. Primum ideo nonnulli admittere nolunt, quod capere nequeant, quo pacto spiritus in corpus agat, aut a corpore patiatur. Premittit haec difficultas cumprimis Cartesianos, qui putant, clare & distincte se percipere, quid sit spiritus, si dicant, eum esse substantiam cogitantem. Cum vero longe rectius philosophentur, qui fatentur, minime nobis ita cognitam spiritus essentiam, ut negare queamus, eum in corpora agere, & rursus a corpore aliquid pati; nondum sufficiens ratio adest, *systema influxus* reiiciendi; praesertim cum reliqua, longe maiora secum coniuncta habeant incommoda. In *systemate* enim adfisten-

tiae, seu *causarum occasionalium*, Deus immediate omnem motum, adeoque quidquid homines aut dicunt, aut cogitant, aut agunt, efficere creditur; quod eiusmodi est, ut vix sine impietate cogitari possit. *Systema* denique harmoniae praestabilitae, quidquid etiam dicant, aut in quamcumque se vertant partem, eius deitenses, cum libertate humanae voluntatis conciliari nequit. Propugnauit hanc sententiam CHRIST. WOLFFIVS, qui, ut in aliis, ita & hac in re LEIBNITII vestigia premit, in *den vernünftigen Gedanken von Gott, der Welt, und der Seele des Menschen*, c. V. §. 765. seqq. p. 224. seqq. itemque GE. BERN. BVLFFINGERVS, in *commentatione*, quam vocat, *hypothetica, de harmonia animi & corporis humani maxime praestabilita ex mente illustris Leibnizii*, Tübingae 1723 in 8. Cumque nonnulli eidem opposuissent IOACH. LANGIVS, in *caussa Dei & religionis naturalis aduersus atheismum &c. tractat. sect. I. argum. I. §. III. p. 102. seqq.* defensionem eius iterum in se suscepit CHRIST. WOLFFIVS, in *luculenta commentatione de differentia nexus rerum sapientis & fatalis necessitatis, nec non systematis harmoniae praestabilitae & hypotheseum Spinozae &c. sect. II. §. XVII. seqq. p. 57. seqq.* Respondit vero non tantum ad haec LANGIVS, sed fusi adhuc, quid in hoc *systemate* harmoniae praestabilitae desiderandum sit, & quorum tendat, exposuit, in *modesta disquisitione noui philosophiae systematis de Deo, mundo, & homine, & praesertim de harmonia commercii inter animam & corpus praestabilita &c. c. II. p. 67. seqq.* Continuat deinceps & aliis scriptis idem certamen; quae recensere omnia, huius loci non est. De ortu etiam animae humanae, eiusque propagatione, variae exstant philosophorum pariter ac theologorum & sententiae & concertationes; hinc & scripta varia. Sed praecipua, quae

quae de hoc capite dici poterant, iam attrigi in *inſtitution. theol. dogmat. lib. II. c. II. ad §. XVI. p. 479. ſeqq.* Hiſtoriam doctrinae de immortalitate animae itidem exhibui in *theſib. de atheiſmo & ſuperſtitione, c. III. ad §. II. p. 251. ſeqq.* Inter ſcriptores de immortalitate animae eminent IOACH. HILDEBRANDVS, de *immortalitate animae rationalis ex ſolo lumine naturae apodicticis & topicis rationibus liquido oſtenſa*, EBERH. SCWELINGVS, in *mente immortal.*, VINC. PLACCIVS, in *demonſtratione ſolida immortalitatis animae humanae ex ſolo lumine naturae facta*, quam lingua germanica ſcripſit, KENELMVS DIGBAEVS, de *immortalitate animae*; alique, de quibus in iisdem *theſib. de atheiſmo & ſuperſt.* dictum, c. VII. ad §. II. p. 164. Sollemne eſt, vt homo *microcoſmus* vocetur; quod etſi per analogiam quamdam admitti queat, caute tamen & non ſine grano ſalis hoc accipiendum, recte nonnulli monent. *Hominem haud commodè dici microcoſmum*, peculiari, eaque lectu digna, *diſſertatione ad Gen. I. 26. & ex eo Gregorii Nyſſeni duas orationes in hunc locum, eiusdemque librum de opificio hominis c. XVI.* euicit IO. CHRISTOPH. BECMANNVS, Francof. ad Viadrum 1716 in 4.

*** Hinc & viri quidam docti in eo operam ſtudiumque ſuum collocarunt, vt ſcripturae ſacrae quaedam loca ex ſcientia naturali illuſtrarent. Atque generatim quidem hoc fecerunt FRANC. VALLESIVS, in *philoſophia ſacra*, VAL. HENR. VOGLERVS, de *rebus naturalibus ac medicis, quarum in ſcriptura ſit mentio*, IO. BE MEY, in *phyſiologia ſacra*. In veſtigiiſ naturalis doctrinae, in libro Iobi occurrentibus, eruendis ac explicandis diligentiam ſuam probauit IO. IAC. SCHEVCHZERVS, in *phyſica Iobi*, quam lingua germanica conſcripſit. De animalibus, quorum in ſcriptura ſacra mentio iniicitur,

exſtat SAM. BOCHARTI *hierozoicon*, ſummò ſtudio conſcriptum opus, quod merito theſaurum quemdam exquisitae & profundae eruditionis dixeris. Epitomen eius dedit IO. HENR. MAIVS, in *brevi & accurata animalium in ſacro cumprimis codice commemoratorum hiſtoria*, in qua interdum & BOCHARTVM emendauit. Iam antea WOLFG. FRANZIVS *hiſtoriam animalium ſacram* ſcripſerat, quam ampliſſimis commentariis illuſtrauit IO. CYPRIANVS, theologus quondam Lipſienſis. Mitto reliquos, qui idem argumentum tractarunt; cum iſti, quos commemorauimus, ſufficere queant. De arboribus, herbis, plantis, aromatibus, quorum in ſacris literis mentio iniicitur, agunt HENR. VRSINVS, in *arboreto biblico*, cui iungitur *phytologia ſacra, herbarius ſacer, & hortus aromaticus*; THOM. BROWNE, in *obſervationibus de plantis, in ſacra ſcriptura memoratis*; ADR. COQVIVS, in *hiſtoria ſacra plantarum, arborum, & herbarum ſacrae ſcripturae*. De gemmis ſacris poſt EPIPHANIVM *περὶ τῶν θείων λίθων* commentatus eſt MATTH. HILLERVS de *duodecim gemmis in peſtorali ſummi pontificis*, & iam ante eum FRANC. RVEVS, de *gemmis aliquot, iis praefertim, quarum ſit mentio in apocalypſi &c.* Atque hi praecipui quidam ſunt ex magno illorum numero, qui tā *variae* in ſcriptura ſacra occurrentia illuſtranda ſibi ſumſerunt. Reliquos recenſet IAC. LE LONG, *bibl. ſacr. tom. II. part. II. art. IX. p. 1045. ſeqq.* vbi poſtquam plurimos, qui generatim de phyſica ſacra ſcripſerunt, ordine enumeratos videas, qui de aquis ſupra-caeleſtibus, de paradifo terreſtri, de diluuiò, de fabrica arcae Noae, de gigantibus, de longaeuitate vitae, de morbis biblicis, de lapidibus pretioſis, de arboribus & plantis biblicis, de animalibus, de metallologia ſacra, & ſic porro, egerunt. Nonnullos etiam, qui huius loci ſunt, indicat, & eruditè

dite de vsu & abusu physices seu scientiae rerum naturalium in scripturae sacrae interpretatione praecipit vir clarissimus 10.

IAC. RAMBACHIVS, in *institutionibus hermeneuticae sacrae*, lib. III. c. IV. §. VIII. vsque ad XII. p. 473. seqq.

§. XXX. Altera philosophiae theoreticae pars, *seu theologia naturalis*, dum de Deo & spiritibus ea tradit, quae ratio de illis cognoscere potest, principia suppeditat, quae, ceu certissima, positaque extra controuersiam, in theologia reuelata adsumuntur. Immo eiusmodi haec sunt, vt certa inde criteria fluant, quibus veram reuelationem a falsa quodammodo discernere licet. Simul tamen paedagogiam quamdam, ad reuelationem inuestigandam & agnoscendam, exhibet. Denique & arma validissima subministrat, quibus atheorum reprimi ac coërceri furor potest. *

* Quam nos hic *theologiam naturalem* vocamus, alii *pneumaticam* adpellare solent. Hoc enim nomine eam philosophiae partem intelligunt, quae de spiritibus, tum creatis, tum increato illo, seu Deo, agit; quemadmodum rursus nonnulli *theologiae naturalis* nomine non modo doctrinam de Deo, sed & de spiritibus, quos scripturae stylo angelos vocamus, comprehendunt. Ex veterum mente haecce de Deo doctrina *metaphysica* dicenda foret; saltem Aristoteli constitutum fuisse, in metaphysica de eo agere, supra iam obseruauimus. Qua ratione vero scholastici, contra mentem Aristotelis, omissa de Deo doctrina, considerationem entis abstracte spectati ad metaphysicam reulerint; nonnulli tamen ex iis doctrinam de Deo & spiritibus metaphysicae subiunxerint, quam rursus separauerint alii; ibidem exposuimus. Atque ab hisce quidem, qui separauerunt, illorum institutum deriuandum, qui sub *pneumaticae* aut *theologiae naturalis* nomine eandem pertractarunt. Sunt porro, qui theologiam naturalem ita tradunt, vt simul ad cultum, quo homines ex rectae rationis praescripto Deum prosequi debent, respiciant; quo pacto ad philosophiam practicam referenda fuerit; quemadmodum & nonnulli, quae de religione naturali praecipi possunt, & solent, in iurispruden-

tia naturali attingunt; quod & SAM. PYENDORFIVS fecit, in libello de officio hominis & ciuis, cuius exemplum sequuti sunt alii. Nec reprehendendi sunt, qui hoc faciunt; quamuis nec videam, quid obftet, quo minus, quae de Deo ipso, eiusque attributis, vt & reliquis spiritibus, ex lumine rationis nobis innotescunt, in se spectata, in philosophia theoretica tractari queant; quod & a me factum, in *elementis philosophiae theoreticae*, part. VI. Atque tum de cultu Numinis, qui ex eius cognitione non potest non fluere, seorsim in philosophia practica, speciatim iurisprudentia naturali, recte praecipitur.

Vt a spiritibus creatis ordiamur, licet veteribus vox *pneumatica* incognita fuerit, frequentissima tamen spirituum, seu, vt illi vocabant, daemonum, geniorum, seu substantiarum, inter Deum supremum, & homines, mediarum, apud eos occurrit mentio. Aegyptiorum, Chaldaeorum, aliarumque gentium orientalium scholas hac doctrina personuisse, notum est. Nec de Pythagoraeis, Platoniciis, aliisque philosophis quisquam dubitat, quod daemones, seu spiritus admisserint. De variis daemonum generibus, eorumdemque variis ac mirificis operationibus, ex mente veterum Chaldaeorum, cumprimis & Platoniorum, discriet, vt haud obscure etiam ea adprobet, MICH. FSELLVS, iu-

nior scilicet ille, qui saeculo vndecimo floruit, in *dialogo* *des deux sciences* *de operationibus daemouum*, Parisiis 1615 in 8. edito. Legenda quoque, quae de Chaldeis congeffit THOM. STANLEIVS, in *historia philosophiae orientalis*, siue *hystor. phil. siph. lib. XIII. sect. II. c. IX. p. 1127.* addatur TOB. PFANNERVS, in *systemate theologiae gentilis purioris*, c. VI. p. 170. *segg.* De geniiis CENSORINVS agit de die natali, c. III. multaue de iis collegit HENR. LINDENBROGIVS, ad *h. l. p. 18. segg.* Nec praetermittendum, qui de genio Socratis scripserunt, vt PLVTARCHVS, de *genio Socratis*, APVLEIVS, de *Deo Socratis*, & ex recentioribus prae reliquis GOTTF. OLEARIVS, in *dissertat. de genio Socratis*, quae inserta est THOMAE STANLEII *historiae philosophiae*, p. 130. *segg.* conf. & IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. c. VIII. §. XXVII. p. 279. segg.* Non autem dubitandum, quin pleeraeque gentes per traditionem, vt alia, ita hanc quoque doctrinam a primis conditoribus suis, vt hi a Noacho, humani generis restauratore, acceperint. Recte ita censet GERH. IO. VOSSIVS, de *origine & progressu idololatr.* lib. I. c. VI. Accedente deinceps superstitione, spiritus illi, seu daemones, pro diis habiti, minoribus scilicet, & supremi Dei ministris. Superstitio porro ista per spectrorum adparitiones, oracula, praestigias magicas, ostenta, quibus futura portendi, existimabant, mirum in modum augebatur, atque incrementa capiebat. In eo ergo vt gentilium philosophi, paucis, vt statim dicemus, exceptis, conueniebant, dari daemones atque genios; ita plurimi tamen eorum, ipsi praesertim Platonici, corpora illis subtilia, seu vehicula, aequae ac animabus hominum, tribuebant. Legenda, quae hac de re disserit PETR. GASSENDVS, *syntagm. philos. Epicur. sect. II. c. VI. p. 301. segg.* Quo ipso ad magicam superstitione-

nem viam sternebant. Qui non alias, quam corporeas, aut materiales, substantias admittebant, non poterant non spirituum & existentiam, & operationes, negare. Hinc EPICVRVS, eos, qui, genios sibi adparere, commemorant, aut mentiri & fingere, aut melancholicos esse, existimabat, talesque, vt aerumnosum corpus ipsis tum suspendat, tum ad extraordinaria deflectat imaginationem; vid. PET. GASSENDVS, *syntagm. philos. Epicur. sect. II. c. VI. p. m. 295.* De ARISTOTELE, num spiritus finitos, seu daemones, admisserit? disputatur. Admisisse, & talia de iis douuisse, quae scripturae sacrae prorsus sint consentanea, sibi aliisque persuadere adnititur IO. ZEISOLDVS, de *Aristotelis cum scriptura sacra consensu &c. disputat. IV. p. 107. segg.* De intelligentiis quidem subinde loqui Stagiritum, constat. Has vero cum non tantum singulis orbibus praefecerit, sed &, necessario cum iis vinculo colligatas, existimauerit; illas eodem loco, quo spiritus, angeli, daemonesque apud nos sunt, habendas, non temere quisquam, nisi quem intempestium, Aristotelem cum scriptura sacra conciliandi, studium excaecauit, crediderit. Idque recte etiam obseruatum GERH. IO. VOSSIO, de *idololatr. gentilium*, lib. II. c. XLI. Addenda, quae ipsemet hac de re dixi in *thesibus de atheismo, & superstitione*, c. III. ad §. III. p. 272. Quosdam ethnicorum non tantum daemones seu genios admisisse, sed, nonnullos insuper malos, alios bonos esse, cognouisse, ostendit TOB. PFANNERVS, in *sistem. theol. gentilis purioris*, c. VI. *segg. p. 174. segg.* Ab ethnicis si ad christianos transeamus, hi quidem de existentia & operationibus spirituum, seu angelorum, tum bonorum, tum malorum, ob diuinarum litterarum auctoritatem, dubitare non poterant. Plurimi tamen veteris ecclesiae doctores, Platonicae scholae placitis imbuti, corpo-

ra subtilia & aetherea angelis tribuebant. Id nanque IVSTINVM martyrem, ATHE-
NAGORAM, IRENAEVM, CLEMENTEM
Alexandrinum, TERTVLIANVM, LACTAN-
TIVM, aliosque, facere, constat. Pluribus
hoc confirmant DION. PETAVIVS, *dogm.*
theol. tom. III. lib. I. de angelis, c. II.
PET. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. II. c.*
II. quaest. V. §. VIII. p. 71. NIC. LENOVRRY,
dissertat. in Tatian. c. II. §. III. Nonnul-
la & ipsemet hac de re dixi in *institut.*
theol. dogmat. lib. II. c. II. ad §. LVII. p.
602. Scholasticorum qualis in hocce ca-
pite doctrina fuerit, ex ea, quam vbiq[ue]
sequuti sunt, philosophandi ratione, faci-
le cognoscitur. Vanis, inanibus, ridicu-
lis quaestionibus compleuerunt omnia.
Hinc apud eos disputatum: *utrum ange-*
lus sit composuit ex materia & forma?
utrum angeli differant numero vel specie?
utrum motus angeli fiat in instanti? *utrum*
anima hominis & angelus sint vnus spe-
ciei? & quae alia sunt eiusdem generis
satis lepidi; conf. CHRISTOPH. BINDE-
RI *scholastica theologia, c. II. p. 32.* Cum
ecclesia, praesertim occidentalis, sub ro-
manorum episcoporum imperio in dete-
riora prolapsa esset, cum summa veritatis
diuinæ corruptione, maxima vt circa alia,
ira & circa angelos bonos, superstitione ho-
mines inuasit; quippe quos cultu profe-
qui religioso non dubitauerunt. Ab antiquis
haereticis, qui praeter alia & huius erro-
ris praecipuum fundamentum a schola
Platonica acceperant, superstitionem istam
deriuandam, docui *instit. theol. dogmat.*
lib. II. c. II. ad §. LV. p. 539. Apud ethni-
cos equidem nec deerant, qui malorum
spirituum, quos tamen ipsi pro malis non
habebant, opera, ad aliquod obrinendum
vti, non dubitabant; hinc & incantatio-
nibus eos flectere, & ad obsequendum
sibi adducere, partem sapientiae inter-
pretabantur. Inde *magia* apud Aegyptio-
s, Chaldaeos, Persas, Graecos, aliasque
gentes olim vltatay qua & praestantissi-

mos philosophos, Pythagoram, Empedo-
clem, Democritum, aliosque, imbutos fu-
isse, nonnulli prodiderunt. Quorum li-
cet in se defensionem suscipiat GABR. NAV-
DAEVS, non tamen sine ratione monet
PETR. BAEELIVS, gentilium animis lon-
ge aliam magiae infediffenotionem, quam
christianorum, idque non satis perpendisse
NAVDAEVM; *response aux questions*
d' un provincial, tom. I. p. 339. Cum e-
nim hodie magia pro crimine habeatur,
quod maximam adfert infamiam; non
perinde de ea censentur ethnici. Dae-
mones illos, quos flectere ac in suas per-
trahere partes adnitebantur, vt eorum vte-
rentur opera, non pro malis, sed pro bo-
nis habebant; etsi, si quid obtinebant, non
a bonis, sed a malis obtinebant. Prae-
terea sacrificiis, ritibus, caerimoniis, alia-
que ratione flectere, sibi que conciliare de-
os, daemonesque, adeo apud ethnicos turpe
non erat, vt pro parte religionis, sapi-
entiaeque, haberetur. Rectiora equidem
deinceps, cum profligato ethnicismo, reli-
gio christiana magnam terrarum orbis
partem occupasset, edocti sunt mortales;
tantum tamen abest, vt impius ille furor
penitus exstingui potuerit, vt inter ipsos
christianos exstiterint, qui eundem propa-
garent. Hinc & legibus variis ac ca-
nonibus ecclesiasticis eidem obuiam eun-
dum fuit; de quibus videatur MATTH.
BLASTARES, in *syntagmate alphabetico ve-*
rum omnium, quae in sacris canonibus com-
prehenduntur, in GVIL. BEVEREGII pan-
dectis p. 173. Immo, si quibusdam credi-
mus, adeo hocce crimen inter christianos
incrementum sumit, vt de magis sagis-
que talia narrentur, quae apud ethnicos
audita non sunt. Legenda, quae hac de
re obseruat PETR. BAEELIVS, dans la re-
sponse aux questions d' un provincial tom.
I. c. XXXVII. p. 327. seqq. Dubium vero
non est, quin plurima, quae de sagis ma-
gisque traduntur, inter figmenta inania,

tutissimaeque reuerenda sint. Postquam enim mos inualuit, magiam, aut certam eius speciem, pro haereti venditandi, & qui eius suspecti erant, ad formidandum inquisitionis tribunal rapiendi, quod subinde factum PHILIP. A LIMBORCH docet, *hystor. inquisit. lib. I. c. XVIII.* romanique pontifices, & qui ab illorum stabant partibus, criminis istius imputatione innocentes quoslibet, sibi inuifos, opprimere & tollere e medio consilium ducebant; non deerant, qui in illorum gratiam magiae crimen exaggerabant, taliaque fingeant, quae huic illorum inservire poterant instituto. Cuius rei illustre documentum auctor libri, *malleus maleficarum* dicti, praebet. Huic autem tyrannidi dum se opponerant alii, in suspicionem, ac si spirituum aut existentiam, aut operationes negarent, aut omnino magiae suscipere patrocinium vellent, adducti sunt. Facile sane fieri potest, ut, dum quidam vident, conficta esse, quae de hominum innocentium artibus magicis dicuntur, reliqua omnia, quae de magia traduntur, in dubium vocent, & hinc ulterius tandem ad spirituum & operationes, & ipsam existentiam negandam, adducantur. Inter eos, qui receptam eo tempore de magia sententiam impugnabant, praeter ANDR. ALCIATVM, celebrem iure consultum, erant auctor libri: *malleus iudicum*, quem *malleo maleficarum* oppositum, censent; IO. VVIERVS, de praestigiis daemonum, alique. Et VVIERO quidem THOM. ERASVS *dialogo de lamiis & strigibus* obuiam iuit; IO. quoque BODINVS *libris quatuor de magorum daemonomania*, VVIERI refutationem subiunxit. Arque haece adhuc MART. DELRIO addendus, qui in *disquisitionum magicarum libris sex* receptam doctrinam ita propugnauit, ut absone quaeuis atque inepta de magis ac sagis commenta calculo suo adprobaret. Copiosius haec edisserui in *inquisition. theol.*

dogmat. lib. II. c. II. ad §. LV. p. 586. 587. Atque erant haec ita comparata, ut aliis, praesertim ex philosophorum ordine, occasionem, ulterius progrediendi, possent suppeditare. Hos inter primum PETR. POMPONATIVM referre licet, ob librum *de incantationibus*; quippe in quolibet, quae de artibus magicis vulgo narrantur, fidem denegauit; soletque etiam alias ob causas inter atheos numerari; repugnantibus tamen aliis, ut dictum in *thesibus de atheismo & superstitione*; c. I. ad §. XXIV. p. 116. seqq. Mirum vero non est, magicas cum negasse artes, cum ex Auerrhoistarum fuerit numero, qui genuina Aristotelis confectabantur principia, hinc & spiritus, eo, quo nos facimus, sensu non admittebant. Intelligentias enim, quas Aristoteles orbibus praefecit, a spiritibus, quos angelos vocamus, plane diuersas fuisse, antea iam obseruauimus. Nec credibile, alios cum spiritus statuisset, siquidem intelligentias, quam infimo orbi praefecit, finxit, intellectus munere omnibus in hominibus fungi, voluit; animas eorum, aequae ac brutorum, materiales ac mortales statuens.

Ad recentiores si nos conuertamus philosophos, primum se nobis offert Epicureae philosophiae confector THOMAS HOBBSIVS, qui, cum non alias, quam corporeas, seu materiales admitteret substantias, spiritibus in suo systemate locum concedere non potuit. Dictum de eo in *thesibus de atheismo & superstitione*, c. III. §. III. p. 277. BENEDICTVM DE SPINOZA spiritus, seu angelos, admisisse, vix quisquam existimabit, cui doctrina eius satis perspecta est & explorata. Immo ipse haud obscure hoc negat, dum, quidquid de spectris, seu spirituum adparationibus narratur, in dubium vocat; *epist. LVI. LVIII. LX.* Admittere tamen eum spiritus finitos debuisset, immo, dum non admisit, eum ostendisse, quod suum ipsemet non satis intellexerit systema, orbi persuadere admi-

adnitur PETRVS BÆLIVS, in *ditionar. historic. & critic. voc. Spinoza*, lit. M. & P. p. 2730. segg. Sed, inanem irritumque esse huncce viri docti conatum, ostendi in *theſibus de atheismo & ſuperſtit. c. III. ad §. III. p. 273. ſegg.* Immo, an vllus atheus, quoddumque demum amplectatur ſyſtema, ſerio ſpiritus finitos admittat, valde dubito; licet non negem, eiusmodi ſpirituum exiſtentiam faciliſſimam cum quorundam, quam aliorum atheorum ſyſtemate conciliari poſſe. Num SPINOZA impietatem ſuam ex ſchola REN. CARTESII, ex qua producit, ſecum retulerit? diſputari ſolet. Sunt namque, qui contendunt, ſi recte capiatur notio, quam Cartesius ſpiritu & materiae tribuit, non poſſe non eum & ſpiritu, & materia, tantum pro vnus ſubſtantiae diuerſis modificationibus, non autem pro diuerſis ſubſtantiis, habere. Sed hac de re ſupra aliquid dictum. Licet autem vel maxime ab hacce imputatione liberetur; negandum tamen non eſt, dum eſſentiam ſpiritus in cogitatione conſtituit, occaſionem eum incautis quibusdam ſeſtatoribus ſuis praeſuiſſe, omnem in corpora vim agendi, omneſque tandem operationes, quibus vel maxime manifeſtantur, ſpiritus denegandi. Sed non omnibus, qui ſcholae Cartesiaenae addiſti ſunt, haecce tribuenda eſt ſententia. Certe ANTON. LE GRAND, qui *inſtitutionis philoſophiae ſecundum principia Cartesii, part. III. dæmonologiam, ſeu doctrinam de intelligentiis, & ſpirituſus creatis, geniis & dæmonibus, quos angelos vocare ſolemus, exhibet*, angelis non tantum vim ac potentiam *monendi*, ſed *producendi* omnino ac *generandi* corpora tribuit; *artic. V. p. 124. ſegg.* Quemadmodum vero in hacce *dæmonologia* multa ex ſcholasticis adſumſit; ita non vbiq; obſeruare videtur, quid ex principiis Cartesii neceſſario ſuat. Rectius, ni fallor, id animaduertit B. ALTM. BECKERVS, quippe qui, edito Leowardiæ, an. 1691, lingua belgica, libro, quem in-

ſcripſit: *mundus ſaſcinatus*, in id omnes ingenii vires intendit, vt ſpirituſus (quorum tamen non vult videri negare exiſtentiam) vim omnem ac potentiam, in corpus agendi, aut ſimiles effectus produ-
cendi, abiudicaret. Quem eius errorem ex notione *ſpiritus*, quam ex philoſophia Cartesiaenae hauſit, fluxiſſe, apud omnes, harum rerum intelligentes, poſitum eſt extra controuerſiam. Diſputatum ex eo tempore ſaepe vehementerque eſt de ſpirituſus, eorumque operationibus. Plurimi quoque exiſtiterunt, qui ex inſtituto Beckero refutarunt, vt MELCH. LEYDECKERVS, in *diſſert. hiſtorico-theolog. de vulgato nuper clariffimi Beckeri volumine, & ſcripturarum auctoritate & veritate, pro chriſtiana religione apologetica*, Ultraieſti 1692 in 8. 10. VAN DER WAYEN, in libro belgico idiomate ſcripto: *de betooverde Weereld van D. Baſiſar Becker onderzocht en wederlegt*, Franekeræ 1693, 4. HENR. GROENEWEGEN, in *pneumatica, ofſie Leere van de Geeſten, zynde denkende en redelike Weſens &c.* Enckhuſæ 1692. 4. SIMON DE VRIES, in libro, quem vocat: *de Satan in ſyn Wiſen, Aert, Bedryf en Guyeckelſpel &c.* Ultraieſti, 1692, 8. Idem auctor eodem adhuc anno continuationem iſtiſus libri euulgauit: *Werckſaeme Duyelen in de Weereld &c.* Ex iureconſultis quoque PET. HAMERVS cum BECKERO congreſſus eſt, in libro: *volſtreckte Wederlegginge van de Heeren Orchard, de Dailon, en Bekker, ouer de Werckinge der Geeſten &c.* inſcripto, Dordraci 1693, 4. Nimirum praeter BECKERVM, etiam ORCHARDVM quemdam, ac DAILLONIUM, ſibi reſutandos ſumiſ; quippe quos ille hac in re praecentes ſibi habuerat. ORCHARDVS namque lingua anglicana librum ſcripſerat: *doctrina diabolorum* dictum, an. 1676, in quo eandem ſententiam propugnauerat; quod & DAILLONIUM feciſſe, ex ipſo BECKERO diſcimus, qui ſubinde ad eum prouocat; conf. *mundus eius ſaſcinatus, lib. II. c. IX. p. 52.* Magnam praec reliquis, qui

qui contra BECKERVM scripserunt, laudem consequuti sunt IO. AALSTIVS, & PAVL. STEENVVINCKEL, qui iunctim aduersus eum ediderunt: *zedige Aanmerkingen, &c.* Dordraci 1693. 8. in quibus ipsa sententiae eius fundamenta ita euerterunt, vt, quae iis superstruxerat, non possint non corruiere. Nec praetermittendus tamen est IO. MARCKIVS, Lugdunensis academiae theologus, quippe qui in *disputationibus de daemoniacis, ad Marc. IV, 24.* & in *exercitationibus textualibus, exercit. XXIX. ad Marc. I, 32.* Beckerum reuellit, quod & PETR. POIRETVS fecit, in *vera methodo inueniendi verum, libro eius de eruditione vera &c.* subiuncta. Ex nostratibus IO. VINCKLERVS addendus est, theologus Hamburgensis, qui Beckerum in *concione de tentatione Christi* impugnauit. Succincte, & velut in compendio sententiam Beckeri & exhibui & confutauit, in *elementis philosophiae theoreti. part. VI. c. II.* Plures, qui eidem Beckero se opposuerunt, recenset HENR. LYDOLPHVS BENTHEM, in *hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. VI. p. 739. seqq.* add. ZACH. GRAPIVS, in *theologia recens controversa continuata, c. II. quacst. IX. p. 81. seqq.* Praeter BECKERVM commemorandus hic est ANT. VAN DALE, vtpote qui in *dissertat. de oraculorum ethnicorum origine atque auctoribus*, itemque de diuinationibus Iudaeorum idololatricis, haud obscure id egit, vt spirituum operationes in dubium vocaret; quem & in Gallia sequutus est FONTENELLVS, in *historia oraculorum gallicae scripta*, in qua omnes oraculorum praedictiones promeris impossuturis habet. Vtrumquereferauit P. BALTVS, Iesuita, dans la *reponse a l'histoire des oracles de Mr. de Fontenelle*. Praetermittendus vero etiam hic non est CHR. THOMASIVS, ob *disputationem de crimine magiae*, an. 1701 editam, in qua magiam ita impugnauit, vt negaret, posse di-

abolum corpus adsumere, visibili specie hominibus adparere, pacta cum iis inire, & reliqua peragere, quae vulgo peragere dicitur, quando sagae & magi eius opera & ministerio yti perhibentur. Quo ipso cum in suspicionem vocatae in dubium spirituum existentiae venisset, ipse quidem hoc negauit; negareque haecenus potuit, cum omnino spiritus admittat, sed alio, quam, quo id fieri solet, sensu. Diuidenda hinc eius sententia ex illius *tentamine, de essentia spiritus*, de quo supra dictum. Dissertatio ista de *crimine magiae* in linguam quoque germanicam translata, & aliquoties cum additamentis recusa est; cons. GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. II. c. III. §. XL. p. 214.* Inter scripta eidem opposita, CAR. FRID. ROMANI *sebediasma polemicum, expendens quaestionem, an dentur spectra, magi & sagae*. Lipsiae an. 1710 editum, vel hoc nomine commemorandum est, quod historiam quamdam doctrinae de spiritibus, eorumque operationibus exhibeat, placeretque haud dubie illud pluribus, si meliorem in quibusdam auctor obseruasset ordinem. Occasione horum certaminum scripta quaedam ex anglicana in germanicam linguam translata prodierunt, IO. VVAGSTAFFII, & IO. VVEBSTERI, in quibus itidem, quae vulgo de magis ac sagis dicuntur, reiciuntur. Et VVEBSTERI quidem, quod inscribitur: *Vntersuchung der vermeinten und so genannten Hexereyen*, cuique THOMASIVS praefationem praemissit, c. I. varia suppeditat, eaeque haud vulgaria, ad historiam huius doctrinae facientia. Eandemque ob rationem & ipsius THOMASII dissertatio de *origine processus inquisitorii contra sagas*, quam praeter alia, huc spectantia, edidit, lectu non indigna est. Inter eos vero, qui & existentiam, & operationes, quae vulgo spiritibus tribuuntur, acriter defendunt, haud vltimum locum

tenet HENR. MORVS, praefertim in *enchiridio suo metaphysico*; quamuis omnino spiritibus extensionem quamdam adscribat, vt supra iam ad §. XXVIII. obseruauimus. Conferenda, quae idem in *antidoto aduersus atheismum, lib. III. c. II. seqq. tom. II. operum philosoph. p. 95. seqq.* alibique, pro existentia & operationibus spirituum disputat. Iungendus ei IOSEPH. GLANVILLE, cuius *Sadduceismus triumphatus*, anglicana lingua scriptus, sed in germanicam translatus, Hamburgi 1701, 8. prodit. Mitto reliquos, siquidem praecipuos iam indicauimus. De spectris speciatim nihil addimus, cum, quae de iis disceptari solent, diiudicanda sint ex hypothesebus, quas quisque de existentia, itemque natura, indole, & operationibus spirituum tenet. Nonnullos, qui de iis ex instituto commentati sunt, recenset GOTTL. STOLLIVS, in *der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, c. III. §. XLIV. p. 217.* Historiae magiae, quam antea paucis attigimus, lucem vberiore adfundet PETER. BAELEVS, dans la *reponse aux questions d'un provincial, c. XXXVII. seqq. p. 327. sq.* Quaedam etiam huc spectantia ipsemet dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, c. IX. ad §. III. p. 697. seqq.* Vt eos, qui in compendiis vel systematibus pneumaticis de spiritibus creatis egerunt, adferamus, necesse non est. Cum enim iidem etiam doctrinam de Deo attingant, ad scriptores theologiae naturalis pertinent, de quibus nunc porro dicemus.

Ad hanc itaque de Deo rebusque diuinis doctrinam quod attinet; theologiae nomen, etiam si tantum secundum rationis principia consideretur, eo minus illi denegari poterit, quoniam apud ethnicos idem iam in vsu fuisse, & de iis, qui rerum diuinarum periti censebantur, usurpatum, constat. Comprobatur id a me in *instituto theol. dogmat. lib. I. c. I. ad §. XXXVII. p. 66. 67.* Licet autem gentiles theologiam

istam naturalem saepe mirum in modum corruperint; subinde tamen apud eos quaedam veritatis vestigia occurrunt, siue ex rationis lumine, nondum prorsus obfcurato, siue e traditione quadam, remanserint. Dicendum hinc esset de theologia naturali Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, aliarumque gentium; nisi haec omnia ex historia philosophica hauriri possent, ac deberent, cuius scriptores praecipuos supra iam indicauimus. De Aegyptiorum theologia multa IAMBlichVS, in libro de *mysteriis*, a THOMA GALEO, Oxon. 1678, fol. edito, tradit; cui tamen sine exactiori examine non vbique fidem habendam esse, viri docti monuerunt. Ex recentioribus insignem hic lucem dabit HERM. WITSIVS, in *aegyptiacis*, Amstelod. 1696 in 4. editis, qui longe meliora solidioraque de Aegyptiorum rebus & theologia adfert, quam ATHAN. KIRCHERVS, in *Oedipo aegyptiaco*, IO. SPENCERVS, de *legibus Ebraeorum ritualibus, & earum rationibus*, & IO. MARSHAMVS, in *canone chronico*. Cumque Aegyptii, vt omnem sapientiam, ita & rerum diuinarum scientiam, a Mercurio quodam acceperisse dicantur; conferenda, quae fuscè admodum de eo disserui, in *hisor. eccles. vet. test. tom. I. per. I. sect. III. ad §. XXII. p. 429. seqq.* Chaldaeorum theologia ex *oraculis*, quae sub *Zoroastris* nomine exstant, haurienda. Ex quibus quae supersunt, quaeue magna diligentia FRANC. PATRICIVS collegit, graece & latine, apud PET. LAMBECIVM legere licet, *prodrom. bibl. literar. p. 79. seqq.* & apud THOM. STANLEIVM, *hisor. philos. p. 1176. seqq.* quamuis & alias saepe sint edita. Sed ad ipsum Zoroastrem quod attinet, a quo haec oracula profecta creduntur; quae de illo vulgo traduntur, tam incerta sunt, tamque confusa, immo fe inuicem euertentia, vt vix, vbi pedem figas, inuenias. Nonnulli, vt hinc se expedirent, diuersos eiusdem nominis viros statuerunt, eosque

eosque adcurate a se inuicem discernendos esse, arbitrati sunt. Nec tamen & hac ratione multum ad summam rei profecerunt; iustamque aliis adhuc dubitandi reliquerunt causam, an omnino chaldaeus aliquis, siue assyrius, Zoroastres existerit. Nec sine ratione in eam alii ingressi sunt sententiam, vnicum tantum fuisse Zoroastrem, Persarum lingua *Zerdusht* dictum, qui tempore Darii Hytaspidis vixerit, nouaeque disciplinae religionisque ethnicae reformatae apud Persas auctor existerit. Exposita haec omnia a me sunt quam copiosissime, *hisor. eccles. veter. testam. tom. I. per. I. sect. III. ad §. XXII. p. 436. seqq. & tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1049. seqq.* Zoroastres autem hicce, quicumque demum fuerit, diligentem promeretur attentionem, quod vulgo pro auctore sententiae de duplici principio independenti habeatur, quae deinceps plurimorum inter & ethnicos & christianos inuasit animos, & variarum haeresium causa fuit. A quo tamen errore liberare Zoroastrem adnititur THOMAS HYDE, acriter contendens, nihil eum hac in re docuisse, quod scripturae sacrae repugnet, quae a diabolo equidem omne malum deriuat, sed eum simul imperio & potestati Numinis subiicit; in *hisor. relig. veter. Persarum c. XXII. p. 291. seqq.* renitente quidem PETRO Baelio, *dictionar. hisor. crit. voc. Zoroastres, p. 3079.* Sed & hac de re a me dictum in *hisor. eccles. vet. test. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1053. 1054.* Ex Aegyptiorum placitis cum maximam partem fluxerit theologia Pythagorica; vt de ea speciatim agamus, necesse non est. Praeter reliquos autem de philosophia Pythagorica scriptores, supra laudatos, consulere iuuabit MICH. MVRGES *plan theologie du Pythagorisme & des autres sectes savantes de la Grece &c.* Amstelodami 1714. 2 tom. in 8.

Ad Graccos si transeamus, Platonici

cumprimis sese offerunt, quippe qui, praecunte magistro, multa de Deo, rebusque diuinis, philosophati sunt. Num vbiue rationis ductum sequantur, an ex traditione quaedam adsumserint? supra disputauimus. Praeter eos, qui generatim Platonicae philosophiae historiam tradiderunt, & de quibus itidem supra dictum, nonnulli speciatim theologiam eius descriperunt. ZENODOTI librum *περί Πλάτωνος περί Θεού* temporum nobis iniuria eripuit. PROCLI autem adhuc extant *αἱ τῶν Πλάτωνος Διαλεξαί βιβλαί τ'ε, in theologiam Platonis libri sex*, de quibus IO. ALB. FABRICIVS: *opus subtile & eruditum, sed ex quo Syriani & Procli citius, quam Platonis de Deo & rebus diuinis sententiam didiceris.* Idem vir doctissimus, cum obseruasset, HERM. CONRINGIVM, de *Hermetica medicina*, p. 12. adfirmare: *theologiam, quam in illis libris tradit Proclus inepte ab eo Platonica dicit; recte subiicit: Sed hoc solemnne recentioribus a Plotino vsque Platonici, vt mille aliena dogmata philosophi istius doctrinae siue adtexant, siue substituant, & tamen pro genuino vniuersa venditent Platonismo, quasi Plato, si non ita sensit, certe debuerit ita sentire, vt ipse comminiscuntur; in elencho scriptorum Procli, quem Marini Neapolitani vitae Procli adiecit, p. 101. vbi & de operis huius editionibus verba facit.* Idem PROCLUS *εὐκλείων διαλογικῶν institutionem theologicam* reliquit, de qua itidem FABRICIVS, l.c. consulendus. Ex recentioribus, MARSI. FICINVS, vt in aliis dogmata Platonica sectatus est, ita & theologiae Platonicae libros octodecim, de immortalitate animarum, atque aeterna felicitate, itemque compendium theologiae Platonicae, conscripsit, quae operum eius *tom. primo* extant. PAULI BENII Eugubini, *theologia Platonis ac Aristotelis* Patauii 1624 in 4. prodiit; PHIL. TREVNERI nostri *dissertatio, de theologia Platonis & Aristotelis comparata*, lenae 1690 in 4. lucem adpexit.

adspexit. Quaedam etiam huc spectantia delibauī, in *hisor. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. scil. VI. ad §. XIII. p. 1066. seqq.* Aristoteli in libris metaphysicorum constitutum fuisse, de Deo agere, eumque id, sed paucis admodum, praestitisse, constare, & supra iam docuimus. Qualis etiam theologia eius fuerit, ex iis, quae & de philosophia, & religione eius diximus, nemini obscurum esse potest. Per Deum enim, cum intelligentiam, supremo orbi necessario vinculo adligatam, intelligat, quem & ideo primum motorem adpellat; cuiusmodi reliqua fuerint? facile intelligitur. Fuerunt interim, qui theologiam Aristotelis exhibere, operae pretium ducerent. Spectant huc, qui Platonis ac Aristotelis theologiam compararunt inter se, aut iunctim descripserunt; quorum nonnullos iam laudauimus, & quibus adhuc iungendus MICH. PICCARTVS, in *oratione de theologia Platonis & Aristotelis*. HENR. CAPREDONI theologiam Aristotelis nonnulli memorant, editam Veneriis 1609 in 4. quam tamen quum nunquam viderim, non habeo, quod de ea dicam. IO. FAVSTI *examen theologiae, quam docuit Aristoteles*, Argentorati lucem adspexit, an. 1663 4. Nec alienus ab hoc loco est IO. REISOLDI *tractatus, de Aristotelis cum scriptura sacra consensu & ab ea dissensu*, de quo quid sentiendum sit, supra iam exposui. Praecipua etiam theologiae & religionis Aristotelicae momenta ipsemet attigi, in *hisor. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. scil. VI. ad §. XIII. p. 1070. seqq.* Ad Stoicos quod attinet, apud SENECAM, EPICETVM, M. AVREL. ANTONINVM imperatorem, aliosque, multa de Deo egregie & praeclare dicta, quae & in se, extra systema Stoicorum spectata, longe verissima sint, occurrere, nemo, nisi harum rerum plane ignarus, negauerit. Non itaque difficile fuerit, ex iis theologiam quamdam naturalem, re-

ctae rationi prorsus conuenientem, exstruere. Quod & a IO. ANDR. SCHMIDIO factum, qui *Senecam eiusque theologiam peculiari dissertatione* an. 1686 in hacce academia exhibuit. Praeterea L. A. *Senecae theologia naturalis contemplatiua, in locos communes digesta*, studio IO. IANI SVANINGI, Ripensis, cum praefatione SEVERINI LINTVPII, Hafniae prodijt, an. 1710 in 4. Vltius nonnulli progressi, apud Stoicos, praesertim Senecam, talia sibi inuenisse visi sunt, quae & cum theologia christiana prorsus consentiant; cuiusmodi quaedam & in SVANINGI iam laudata commentatione occurrunt. Quod quidem de illis non mirandum, qui omnino christianorum numero Senecam adscribunt. Quam tamen fabulam pridem viri docti exploserunt: AEG. STRAVCHIVS, in *exercitat. de consilio Senecae christianismo*, CHRIST. KORTHOLTYS, de *Philippi Arabis, Alexandri Mammacae, Plinii iunioris & Senecae christianismo*, alique. Lubrico prorsus innititur fundamento, epistolis scilicet, quas Paulus ad Senecam, & hic ad Paulum scripsisse dicitur; quas veras & genuinas esse, nemo sanae mentis sibi periuaserit; conf. & IO. ALB. FABRICIVS, in *codic. apocrypho noui testamenti, part. II. p. 880. seqq.* Idem de Epicteto censendum, quod & recte probauit MICH. ROSSAL, in *dissertatione, de Epicteto, philosopho Stoico, qua probatur, eum non fuisse christianum*, Groeningae 1708. 8. Splendida vtique ista, quae apud Stoicos leguntur, de vita recte instituenda, de prauis cupiditatibus extirpandis, perdomandisque & subigendis adiectibus, effata, nondum sufficiunt, vt inde concludamus, eos aut christianos fuisse, aut cum iis plane consensisse. Ad christianam enim theologiam ac religionem amplius quid requiritur. Nec dissimulandum, quod praestantissima eorum dicta, & in quibus quam proxime ad religionem christianam accedere

dere videntur, si secundum genuinum Stoi-
cae philosophiae systema explicentur,
summam saepe tegant impietatem, vt alibi
demonstratum. De DEMOCRITI pa-
riter ac EPICURI theologia vix eximii
quid sibi pollicebitur, qui cogitauerit, il-
lum cum LVCIPPO mundum ex fortuito
atomorum concursu ita construxisse, vt
in eo producendo & conseruando nullam
Dei aduocare operam necesse duceret;
hunc equidem ad mortem euitandum Deo
in systemate suo, seu intermundiis potius,
concessisse locum, sed a mundi gubernatione,
rerumque humanarum directione,
quam longissime remouisse. Non vero
desunt, qui & Democritum, & Epicurum,
defendunt, illumque omnino admisisse
Deum, nec hunc diuinam in dubium vo-
casse, contendunt, prouidentiam; quos vt
alibi laudaui, ita nunc IOANNES tantum
CONR. SCHVVARZIVS, vir clarissimus, mihi
commemorandus est, qui vtriusque, &
Democriti & Epicuri theologiam, peculia-
ribus dissertationibus delineauit. Gene-
ratim de Graecorum philosophis adhuc
obseruandum, plurimos in suspicionem
atheismi venisse; & si ipsum doctrinae,
quam amplexi sunt, systema spectes, non
sine omni ratione; qua de re plura dice-
rem, idque & conueniens huic loco esset,
nisi hoc iam a me factum esset in *thesibus*
de atheismo & superstitione, c. I. §. XI.
segg. hac de re differit lungenda quae
MICH. MOVRGVES in libro,
quem inscripsit: *plan theologique du*
Pythagorisme &c. tom. I. epist. III. p. gi.
segg. Qui apud Romanos philosopha-
bantur, vnam ex Graecorum amplecteban-
tur sectis; vnde &, quid de illorum
existimandum sit theologia, patet. Prae-
termittendus tamen hic non est M. TVLLIVS
CICERO, ob libros tres de *natura Deorum*,
& duos de *diuinatione*, qui vel hoc nomi-
ne communi consensu laudantur, quod
in iis testatus sit, quam longe a supersti-
tione abseruit. Legenda, quae de iis AR-

NOBIS differit, *aduers. gentes*, lib. III. p.
103. Libri porro tres de *natura deorum*
ideo quoque lectu digni sunt, quod grae-
corum philosophorum de Deo sententiae
in iis adcurate referantur, quaedam etiam
diligenter expendantur. Dum vero in
iisdem COTTA, contra omnes colloquu-
tores, qui existentiam deorum defende-
bant, victoriam referre videretur; nonnulli
in eam ingressi sunt sententiam, non pro-
cul Ciceronem ab atheorum abuisse im-
pietate. Certe ab ANT. COLLINO inter
libere cogitantes refertur, in *discursu de li-*
bertate cogitandi, p. 198. segg. cuius tamen
a me contutatae sunt rationes, in *thesib.*
de atheismo & superstitione, c. I. ad §. XXII.
p. 99. 100. Vidi deinceps, etiam ISA. IAN-
QVELOTIVM Ciceronem atheismi argu-
ere, de *l' existence de Dieu*, *dissert. I. c.*
XI. p. 132. Praeterquam vero, quod alibi
ita loquatur Cicero, vt dubitari nequeat,
quin sententia de Deo, eiusque prouidentia,
& cultu firmiter animo eius inhaesce-
rit; ex eo, quod C. LVCILII BALBI ite-
rata responsio, a Cicero promissa, de-
ficiat, non sine ratione nonnulli colligunt,
deesse forte in hoc opere librum quar-
tum, in quo Cicero ad dubia, contra ex-
istentiam Dei proposita, respondere vo-
luerit. Inter eos, qui hosce Ciceronis li-
bros illustrarunt, eminet PET. LESCALOPI-
ERIVS, cuius commentarii Parisiis 1660 fol.
prodierunt. Vltimo denique loco hic
commemorandi sunt, qui generatim ex
gentilium scriptis theologiam naturalem
exhibere adgressi sunt. Agmen inter eos
ducit AVG. STEVCHVS Eugubinus, in no-
tissimo de *perenni philosophia* opere, in quo
omnium fere sectarum dogmata, ad theo-
logiam naturalem spectantia, excutit,
easque cum christianis in praecipuis capitulis
consentire, demonstrare adnititur. De
quo eius quid sentiendum sit instituro,
supra iam indicauimus, ostendimusque,
eos, qui intempestiuo conciliandi philo-
sophos

sophos aut inter se, aut cum scriptura sacra, studio tenentur, haud raro illis tribuere, quod numquam iis in mentem venit. Hinc & quid de MVTII PANSÆ *ofculo philosophiae ethicae & christianae* censendum sit, liquet, de quo itidem supra dictum. Parum abest, quin idem pronuntiem de TOB. PFANNERI *systemate theologiae gentilis purioris*, siquidem in eo quam prope ad veram religionem gentiles accesserint, idque per cuncta fere eius capita, ostendere voluit. Consilium quidem istud minime vituperandum, ita tamen comparatum est, vt vera gentilium sententia saepius magis obscuratur, quam illustretur. Sane, si gentilium philosophis aliquid tribuatur, quod non dixerunt, nescio, an adeo magnum inde ad religionem christianam redundaturum sit emolumentum. Repetendum nimirum, quod aliquoties iam monuimus, multa exstare gentilium effata, quae extra illorum systema considerata, sensum plane egregium fundant; secundum genuina autem eorum principia explicata, longe aliud quid significant. In eundem censum referendae sunt PET. DAN. HVETII *quaestiones Alnetanae, de concordia rationis & fidei*, in quarum libro secundo, cundo per omnia theologiae christianae capita, demonstrare conatus est, gentilium philosophos, quae cum iis plane consentiunt, docuisse. In qua eius tractatione interdum iudicii *duplimum* desideres. Qui de idololatria gentilium scripserunt, ideo non sunt negligendi, quod inde patet, qua ratione theologia naturalis apud ethnicos sit deprauata; quamvis & veritatis quaedam vestigia in ipsa idololatriaprehendere liceat. Legendi itaque GERH. IOAN. VOSSIUS, in *theologia gentili, seu de origine & progressu idololatriae*, libris nonem; PET. IVRIEV, in *histoire critique des dogmes & cultes, bons & mauvais, qui ont été dans l'Eglise depuis Adam iusqu'à Iesus Christ &c.* IO. SELDENVS, de *diis syris*; EDVARDVS BARO

HERBERTVS DE CHERBURY, de *religione gentilium errorumque apud eos causis*, alique. Adenda, quae & ipsemet in *historia ecclesiastica veteris testamenti* passim hac de re tradidi.

Ad christianos dum pergimus, qui eorum contra ethnicos causam egerunt, & religionis christianae veritatem demonstrarunt, vt IUSTINVS martyr, ATHENAGORAS, TERTVLLIANVS, MINVTIVS FELIX, ceterique, ea simul attingunt, quae ad theologiam naturalem spectant. Sed cum de hisce, aliisque, qui de veritate religionis christianae scripserunt, in sequentibus agere animus sit, quando de theologia polemica verba facturi sumus, nunc nihil de his addimus. Consulere interim iuuabit HOVTTEVILLAEI abbatis *discours historique & critique sur la methode des principaux auteurs, qui ont écrit pour & contre le christianisme depuis son origine*, qui discursus praemissus est eiusdem libro: *la religion chretienne prouuée par les faits*, dicto, editoque Parisius 1722, 4. Scholasticos doctores pneumaticum, seu theologiam naturalem, ceu appendicem metaphysices, tractasse, supra iam monuimus. Nihil verò eximii ab iis hic sperandum, philosophandi ratio, quam in reliquis tenent, omnes facile condocebit. THOMAS equidem DE AQVINO *summam fidei christianae contra gentiles scripsit*, minime contemnendam. Sed de ea dicendi locus erit, cum de scriptoribus, qui veritatem religionis christianae demonstrarunt, agemus. Saeculo decimo quinto RAYMVDVS DE SADVND, vel, vt alii, SEBVNDA, aut, vt rursus alii, SEBEIDE, vixit, *obscuri* acque nominis & conditionis, vt NICOL. ANTONIVS loquitur, non ita tamen obscurae ad posteros in monumentis ab eo relictis famae. Huius valde celebratur theologia naturalis. Inscriptum quidem primum hocce opus fuit: *creaturarum, seu de homine liber*; deinceps autem sequenti ratione:

tionē: *theologia naturalis, seu liber creaturarum, specialiter de homine & natura eius, in quantum homo, & de his, quae ei sunt necessaria ad cognoscendum se ipsum, & Deum, & omne debitum, ad quod homo tenetur & obligatur, tam Deo, quam proximo.* Editiones eius commemorat, quem iam laudauimus, NICOL. ANTONIVS, qui & addit: *scopus auctoris fuit in hoc libro, ut ad convincendos etiam eos, qui reuelatae veritati nihil deferunt, omnes christiani dogmatis, tam diuinae in se, quam communicatae homini in verbo aeterno Dei naturae articulos a naturali veritate non esse absonos, immo naturalibus non incongrue confirmari posse argumentis ostenderet.* Constitutum ergo illi fuit, euincere, nihil in christiana religione contineri, quod rationi non sit consentaneum. Quod quidem eius institutum omnibus placere non potuit; vnde NICOL. ANTONIVS refert, illud arduum atque durum fuisse visum; MICHAELEM autem MONTANVM, cuius tentamina, gallicana lingua scripta, satis nota sunt, *apologeticum* pro eo composuisse. Exstat etiam eiusdem RAYMUNDI *de natura & obligatione hominis opusculum*, tum alias, tum & Coloniae 1712 editum. In quibusdam editionibus inscribitur: *de natura hominis seu viola animae forma dialogi &c.* videturque prioris operis quoddam compendium esse. Non autem ab ipso RAYMUNDO, sed alio quodam, illud confectum, contendit NICOL. ANTONIVS, qui plura de hoc auctore dabit, in *bibliotheca hispana veteri, tom. II. lib. X. c. III. p. 141.*

Cum post bonarum litterarum resuscitationem, & hinc sequutam ecclesiae emendationem, & qua philosophiam, & qua religionem, ac theologiam, magnae doctorum virorum disensiones oriuntur; fieri non potuit, quin diuersa quoque existeret theologiam naturalem tractandi ratio. Ne quid enim de philosophorum variis, ac a se

inuicem discrepantibus, circa spiritus resque diuinas, opinionibus dicam; qui reuelatam theologiam docebant, naturalem quoque, quantum fieri poterat, ita tradere incipiebant, ut suis, quas in illa fouebant, hypothesibus consentire videretur. Atque haec hic omnino obseruanda est diuersitas. Romanensium doctorum scholastici pneumaticam, vti antea iam monuimus, pro parte, vel adpendice metaphysicae habent; quod a FRANC. SVAREZIO, aliusque factum. Inter eos, qui ex instituto de hac philosophiae parte commentati sunt, eminet THEOPH. RAYNAVDVS, cuius *theologia naturalis, siue entis increati & creati intra supremam abstractionem ex naturae lumine inuestigatio*, Lugduni 1622, 4. prodiit. Scholasticorum equidem sequitur vestigia, & illorum more in quaestionibus, quae plus subtilitatis quam vtilitatis habent, e. g. *de origine intellectus, & de possibili unitate rationis in intelligentiis*, similibusque, valde copiosus est: nonnulla praeterea de spiritibus & Deo disputat, ad quae rationis lumen non pertingit. Multae tamen lectionis virum esse, ex hoc quoque eius opere agnosceas, quemadmodum & quaedam admisceat, quae prodesse possunt. Ipsam simul ontologiam *distinctione I.* sed breuiter, exhibet; & in prologo breuiculus, quem vocat, *naturalis theologiae praeae Platonicae & Aristotelicae*, & ipsius auctoris, exstat. Dum vero Aristotelis theologiam naturalem magnis laudibus in caelum euehit; mentem, veramque philosophi huius sententiam, non satis sibi perspectam fuisse, demonstrat. Ad nostrates quod attinet, nonnulli itidem, vti CHRISTOPH. SCHETTLERS, aliique, in *metaphysicis* suis simul de spiritibus, speciatim de Deo agunt. Inter eos, qui separatim hanc doctrinam tractarunt, haud vltimus est STEPH. KLOTZVS, cuius *pneumatica, siue theologia naturalis, hoc est, de Deo, ut natura cognoscibilis est,*

est, tractatio theologica & scholastica, e scripturis, beatorum patrum ac priscorum philosophorum scriptis, ac sanaratione, concinnata &c. Rostochii 1640 lucem adspexit. Inscriptio tractandi rationem indicat; quam & ipsa libri lectio confirmat, ex qua etiam patet, auctorem diligenter ea congestisse, quae a theologis de hocce argumento disputari solent. Eiusdem fere generis est BALTH. CELLARII epitome theologiae philosophicae seu naturalis ex Aristotele & libro de mundo concinnata, scholasticorum doctrinam illustrata, & cum scriptura sacra collata, cuius altera editio Helmstadii 1651 in 4. prodit. Namque & hic cum lumine rationis, doctrina scholastica, & scriptura sacra coniunguntur. Speciatim tamen CELLARIVS Aristotelem sequitur, & librum de mundo, quem adeo ipsi Aristoteli non tribuit. Quare in plurimos viros doctos, M. ANT. MURETVM, SCALIGERVM vtrumque, ISA. CASAVEONVM, CL. SALMASIVM, aliosque secum consentientes habet; repugnantem autem virum doctissimum IO. ALB. FABRICIVM, biblioth. gracc. lib. III. c. VI. §. XIII. p. 128. Praeter hosce laudandi adhuc ex nostratibus HENR. IVLIVS SCHEVRLIVS, ob epitomen theologiae naturalis, Wolferbyti 1650, in 4. KIL. RYDRAFFIVS, ob thelogiam naturalem, Gieslæ 1657 in 4. IO. WOLFG. IAEGERVS, ob thelogiam naturalem, siue controuersias illustres de Deo, Tubingae 1684, in 4. Plerique etiam, qui systemata aut compendia theologiae scripserunt, cum theologia reuelata naturalem coniungere solent; quod & reformatae ecclesiae doctores faciunt, ex quibus ideo SALOMO VANTILL compendium suum theologiae vtriusque, cum naturalis, tum reuelatae inscripsit. Fuerunt vero & alii, ex eiusdem ecclesiae theologis, qui ex instituto in hocce argumento ingenii vires periclitarentur; quos recensere omnes necesse non est. Nostra aetate laudem singularem consequutus est

DAV. MARTINIVS, ob tractatum de religione naturali, gallicana lingua ab eo scriptum, qui Amstelodami 1713 in 8. excusus est. Qui ex Socinianis theologiam naturalem attigerunt, per eam non minus, ac per reuelatam, errores suos diffuderunt. Dum enim nihil aliud, quam, quod ratio capere potest, admittere voluerunt; saepe ea quae, quae rectae rationi sunt consentanea, rececerunt. Hinc namque est, quod mox accidentia Deo tribuere, mox scientiam futurorum contingentium illi denegare, mox infinitatem, aut immensitatem ac omnipraesentiam impugnare, aut aeternitatem, quae omnis succellionis experta sit, vocare in dubium, aut aliud quid, quod cum summa Numinis perfectione, quam ipsa ratio agnoscit, consistere nequit, adserere, in animum induxerunt suum. Sequuti eos sunt nonnulli eorum, qui ex Arminii schola prodierunt, quos inter eminentiorum VORSTIVS, cuius liber de Deo, seu dissertationes decem, de natura & attributis Dei, diuerso tempore Steinfurti publice habitae, quae Steinfurti 1610 prodierunt, dici non potest, quantum dederint strepitum. Ex eo tempore, quotquot fere de theologia naturali commentati sunt, sibi datumi crediderunt, vt VORSTIVM refutarent; cui deinceps SIM. EPISCOPIVM, aliosque, ex Arminianorum; coetu iunxerunt. Locum hic sibi etiam vindicat PET. CHAVVINI liber, de naturali religione, Roterodami 1693 in 8. editus; in quo quae a vera doctrina abire videntur, notavi in animaduersionibus in eundem, quae exstant in parergis historico-theologicis, p. 398. seqq. Nec IO. CLERICI pneumatologia, quae operum eius philosophicorum tomo secundum legitur, ab hac labe prorsus immunis est; licet ceteroquin, ob rerum selectum, concinnamque ac elegantem tractandi rationem, laude sua non sit fraudanda.

Hactenus, quae theologiae naturalis
Kk 3 post

post ecclesiae emendationem in theologorum praecipue scholis fuerint fata, vidimus. Iam, ad philosophos quod attinet, REN. CARTESIVS iterum hic nobis occurrit, quem in *meditationibus suis de prima philosophia* ea pertractasse, quae ad theologiam naturalem spectant, supra iam observauimus. In iis vero cum nouam, Dei existentiam demonstrandi, viam, ab idea nobis innata, ingressus esset; controuersis ac certaminibus acerrimis occasionem praebuit. Attigerunt deinceps hanc quaestionem & qui contra Cartesium scripserunt, & qui theologiam naturalem tradiderunt; de qua tamen cumprimis legendi PETR. DAN. HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae, cap. IV. p. 58. seqq.* & SAM. WERENFELSIUS, in *iudicio de argumento Cartesii pro existentia Dei petito ab eius idea*, itemque in *iudicii illius vindiciis, part. II. dissertationum eius varii argumenti, p. 28. seqq.* Porro, ex notione spiritus, quam Cartesius animo concepit, non poterant non varia *παράδοξα*, si ea Deo adplicaretur, consequi. Non omnes tamen Cartesii sectatores stricte adeo huic notioni inhaerere, ANTONII LE GRAND exemplo supra iam demonstraui. Quid in capite de providentia ex eo sequatur, quod nonnulli ex hacce schola, omnem

motum immediate a Deo proficisci, contendunt, nemo non perspicit. Sed & haec de re supra dictum. Exhibent autem ex Cartesii sectatoribus theologiam naturalem non tantum, qui vniuersae philosophiae systemata secundum principia eius condiderunt, sed & speciatim IO. CLAVBERGIUS, in *centuria exercitationum de cognitione Dei & nostri secundum philosophiam*, Duisburgi, an. 1656. in 8. GERHARDVS DE VRIES, in *exercitationibus rationalibus de Deo, diuinisque perfectionibus*, Vltraiechi 1685 in 4. itemque HERM. ALEXANDER ROELL, in *dissert. de religione rationali*, cuius editio tertia Francoerae 1695 prodiit, in qua & rationis, ultra, quam par est, extendisse limites, censetur. Iam & de atheis hic dicendum esset, deque iis, qui existentiam Numinis contra eos demonstrarunt, eorumque simul diluerunt sophismata; sed hisce omnibus in theologia polemica locum concedere animus est, de qua parte posteriori verba faciemus. De utilitate autem ac necessitate theologiae naturalis, praesertim intuitu illorum, qui theologiae studio se consecrarunt, aliquid addere, superuacaneum foret; cum nemo sanae mentis de ea dubitare queat.

§. XXXI. In practica philosophia primum locum tenet *ethica*, speciatim sic dicta; quae artem bene beateque viuendi secundum rationis ductum docet. Hanc vero licet longe rectius ex sacris litteris hauriant, qui se non indignos eo, quo veniunt; christianorum nomine, demonstrare volunt; ideo tamen, quae rectae rationis sequitur regulam, negligenda aut contemnenda non est. Praeterquam enim, quod ad sui ipsius cognitionem, quae initium est verae sapientiae, viam muniat; quaecumque de homine, mente cumprimis & eius facultatibus, harumque morbis & imperfectionibus, & quae reliqua sunt eiusdem generis longe plurima, tradit, ita comparata sunt, vt ad discrimen naturae & gratiae, quod theologiae moralis caput praecipuum est, eo rectius intelligendum, plurimum conferant. *

* In *ethicæ*, seu doctrinæ moralis philosophicæ, utilitate & necessitate, rite aestimanda, ita incedendum, ne quidquam dignitati ac præstantiæ eius detrahamus, nec tamen rationis viribus apud eos, qui christianorum nomine veniunt, in vitæ directione plus, quam decet, tribuamus. Minus enim lumen præferre maiori, solidum foret. Sufficit vero, ad commendandam ethicam, & insignem eius utilitatem demonstrandam, quod eius notitia nemo in sui ipsius cognitione adcurata, & quod huc itidem spectat, discrimine naturæ & gratiæ recte constituendo, careat. Ad historiam huius philosophiæ partis, pariter ac librorum eo pertinentium notitiam comparandam, faciunt: VINC. PLACCII de *moralis scientia augenda commentarius*, in *Francisci Baconis Baronis de Verulamio, de dignitate & augmentis scientiarum librum septimum*; Francofurti 1677 8. HENR. IVLII SCHEVRLII *bibliographia moralis*, eleganter scripta, cuius altera editio Helmstadii prodiiit, an. 1686 8. SAM. RACHELII *introductio ad philosophiam moralem*; IO. IOACH. ZENTGRAVI *specimen antiquitatum moralium, seu historiæ moralis antiquæ*, Argentorati 1696 4. NIC. HIERON. GYNDLINGII *historia philosophiæ moralis*, cuius solum pars prima, quantum mihi constat, lucem vidit, Halæ 1706 4. in qua de Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, Arabum, Indorum, Gallorum & Germanorum veterum, porro Ebraeorum, & Phoenicum philosophia morali, erudite disserit; & denique GOTTL. STOLLII *Historie der heidnischen Morale*, Ienæ 1714 4. ubi præter gentium, quæ barbaræ vocantur, Græcorum maxime ac Romanorum, doctrina moralis fuscè & diligenter describitur; in præfatione etiam nonnulli, qui in eodem hocce argumento ingenii periclitati sunt vires, laudantur. De IO. BARBEYRACII præfatione, quam versioni

gallicæ operis Pufendorffiani, de *iure naturæ & gentium*, præmisit, quæque huc spectare videtur, deinceps dicemus, cum de iure naturæ & gentium verba faciemus. Præcipuos etiam quosdam moralis philosophiæ scriptores laudat GABR. NAVDAEVs, in *bibliographia politica*, c. II. & III. p. m. 500. seqq. Ipsam vero doctrinæ moralis historiam breuiter, more suo, exhibet REN. RAPINVS, dans *ses reflexions sur la morale*, tom. II. oper. p. 385. seqq. Cumprimis adhuc commemorandus est GE. PASCHIVS, ob *librum* proflus egregium, de *variis modis moralia tradendi*, qui cum eiusdem *introductione in rem litterariam moralem veterum sapientiae antistitem*, Kilonii 1707 4. prodiiit.

Primam doctrinæ moralis originem ab ipsis Ebraeis postesse arcescere. Et sane, quæ illorum de ea in sacro codice existant monumenta, omnia, etiam præstantissimorum philosophorum gentilium, præcepta multis modis superant. Cum vero ex sublimiori fonte eadem profecta sint, rectius locum suum in theologia morali sibi vindicabunt. De reliquorum autem Iudaeorum doctrina morali quæ observatu digna sunt, legi possunt in *introductione ad historiam philosoph. Ebraeorum*, p. 107. seqq. it. p. 130. nouissimæ editionis. Postquam Aristoteles christianorum scholas occupavit, Iudaeorum quosdam eandem philosophandi rationem, ut in aliis, ita & in doctrina morali, sequutos, ibidem a me observatum, p. 209. seqq. De Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, aliarumque gentium, quæ barbaræ vocari solent, doctrina morali, nihil addo; cum cuncta diligenter persequutus sit NIC. HIER. GYNDLINGIVS in *historia philosophiæ moralis*, c. I. seqq. Ad Aegyptios tantum quod attinet, non prætermittendum, positum in more iis fuisse, per symbola seu hieroglyphica, quæ vocant, sapientiae suæ, adcoque & doctri-

doctrinae moralis dogmata, proponere. Legendus hac de re NIC. CAVSSINI liber, de *symbolica Aegyptiorum sapientia*; conferendus & GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi*, c. IV. §. XXVI. p. 429. seqq. De HORAPOLLINE, seu potius HORO APOLLINE, sub cuius nomine duo libelli, de *hieroglyphicis Aegyptiorum*, exstant, diligenter more suo disserit IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. I. c. XIII. p. 85. seqq.* qui & §. VII. p. 90. recentiores scriptores, hieroglyphicam veterum Aegyptiorum litteraturam illustrantes, recenset. Indorum quatenus doctrina moralis fuerit, ex libro antiquissimo, arabice *kelila va dimna* dicto, patet, quem graece primum & ex manuscripto codice Holsteini-ano, cum noua versione latina, *specimen sapientiae Indorum veterum, id est, liber ethico-politicus peruenissus*, inscriptum, edidit SEBAST. GOTTF. STARCKIVS, Berolini 1697 8. Liber hicce ante duo amplius annorum millia Indorum lingua scriptus, hincin persicam, syriacam, arabicam, translatus dicitur, donec circa annum Christi MC eum ex arabico sermone in graecum conuerteret SIM. SETHVS. Plura de eo, reliquisque versionibus, dabit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. V. p. 460. seqq.* Continet autem dialogum inter Absalonem, Indorum regem. & gymnosophistam quemdam, per fabulas scite coniectas animi sui sensa ei pandentem, moresque formantem. Discimus inde, antiquissimis temporibus vsitatum fuisse, per fabulas atque apologos morum doctrinam tradere, hominesque, ad vitam recte instituendam, flectere. Quo nomine maxime & AESOPVS celebratur, qui eo tempore vixit, quo septem illi sapientes Graeciam collustrarunt. Collegit eas, praeter alios, MAXIMVS PLANVDVS, qui saeculo decimo quinto obiit, vitamque simul Aesopi conscripsit; quamquam numerus earum modo deinde auctus, mo-

do imminutus sit, & quaedam Aesopo tributae, quae ab eodem minime profectae sunt; immo an omnino ab ipso Aesopo litteris consignatae sint? nonnulli dubitant. Quantum iis pretium APOLLONIVS THYANAEVS statuerit, ex PHILOSTRATO cognoscere licet, in *vita Apollonii lib. V. c. V.* Elogium beati MART. LUTHERI de iisdem adsert GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi*, c. II. p. 163. & 164. vbi & refert, constitutum illi aliquando fuisse, eas in linguam germanicam transferre. Plura qui desiderat, IO. ALB. FABRICIVM adeat *bibl. graec. lib. II. c. IX. p. 390. seqq.* vbi non tantum de Aesopo, eiusque fabulis, copiose verba facit, eumque a LOCMANNO Arabe diuersum esse, ostendit, sed & alios simul scriptores fabularum recenset. Ad Graecos priusquam transeamus, de PYTHAGORA adhuc obseruandum, totam fere eius philosophiam ad virtutis studium fuisse comparatam. Hoc enim finis eius, qui erat *δυσωρε τῷ θῷ, seu vt homo Deo similis fieret*, requirebat. Locum itaque hic inueniunt scriptores philosophiae Pythagoricae, quos supra iam indicauimus. Praecipue *symbola*, quae illi tribuuntur, hic in censum veniunt, quae plurimi, veterum pariter ac recentiorum, interpretati sunt; quos laudat IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XII. §. V. p. 465.* Iuuabit etiam de hisce symbolis conferre GE. PASCHIVM, de *variis modis moralia tradendi*, c. IV. §. XIX. p. 410. f. qq. qui & p. 413. non sine ratione obseruat, a quibusdam symbolis Pythagoricis, sensu simplici & communi intellectis, varios ritus & superstitiones, hodieque apud nos durantes, originem traxisse. Sunt quoque huius loci *carmina* illa, vt vocantur, *αἰνέα, ὁμοῦν ἔσση*, propter vsum & elegantiam ita dicta; quippe quae vitae morumque praecepta continent. Ipsi quidem Pythagorae ea tribuuntur, a CHALCIDIO, CLEMENTE Alexan-

Alexandrino, aliiſque; ſed repugnant alii, putatque IO. ALB. FABRICIVS, quam proxime ad verum accedere, qui EMPEDOCLEM Agrigentinum, philoſophum Pythagoraeum, eorum auctorem eſſe, credunt; ſiquidem dialectus, dictio, argumentum, miſiſce illi conueniant; *bibl. graec. lib. II. c. XII. §. VI. p. 469.* qui & editiones eorum recenſet. Egregio commentario haecce carmina aurea illuſtrauit HIEROCLES, philoſophus Platonius, in quo nonnulla, ceu Platonica adfert, quae plane cum religionis chriſtianae dogmatibus conueniunt; conſeruat PETR. MAELIVS, *diſtionar. hiſtor. critic. voc. Hierocles, p. 1555.* Ex recentioribus MAGNVS DAN. OMEIſVS *ethicam Pythagoricam* ſcripſit, Altdorffii 1693. 8. editam; in qua tamen interdum ad receptam philoſophandi rationem doctrinam Pythagorae inflexiſſe videtur. Addidit aureum iſtud *carmen*, illudque *commentario ethico* explicauit. Exiſtat etiam IAC. SCHALLERI, aut, ſi mauis, MARCI MAPPI diſſertatio de *ethica Pythagorica*, Argentorati 1653. 4. Summam doctrinae moralis, ex mente Pythagorae, exhibui in *elementis philoſ. inſtrum. part. I. c. III. §. XLII.* quam copioſius deduxit vir doctiſſimus GOTTL. STOLLIVS, in *der Hiſtorie der heidniſchen Morale, §. CXXXI. p. 2; 8. ſeqq.*

Inter Graecos primo ſe offerunt nobis loco poëtae; ſub quorum fabulis de diis deabusque gentiliū, ſimilibusque, nonnulli magna ſapientiae, ſpeciatim & doctrinae moralis, latitare myſteria, ſibi perſuadent. Et poſſunt ſane quaedam in huncce ſenſum haud incommode trahi, vt praeter alios FRAN. C. BACO DE VERVLAMIO, in libro de *ſapientia veterum*, qui in *operibus* eius p. 1248. legitur, demonſtrat. Poëtiſta tamen iſtis hoc conſtitutum fuiſſe, non aſſeuerarim. Verofiſſime potius, gentiliū philoſophos eius-

BYD. ISAGOGE.

modi quid excogitaſſe, vt illepidam pariter ac impia poëtarum de diis gentiliū commenta excuſarent. Videbant enim, obſticle poëtiſta poſſe, quod deinceps TERTVL- LIANVS obiecit; *Quis non poëta dedecorator inuenitur deorum? adu. gent. c. XIV.* Sed plura hac de re dixi in diſſertatione: *φιλοσοφ. φιλομυθ.* hoc eſt, *philoſophus fabularum amator, ſecundum Ariſtolelem, lib. I. metaphyſ. c. I. delineatus; in analekt. hiſtor. philoſ. p. 45. ſeqq. & in praefatione, iisdem analektis praemiſſa, p. 14. ſeqq.* Sunt vero & alii ex poëtiſta graecis, qui, ſine inuolucris, vitae recte inſtituendae praecepta dederunt, vt THEOGNIDES, PHOCYLIDES, aliique, quorum etiam diuerſae exſtant collectiones, quas diligenter recenſet IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XI. p. 439. ſeqq.* Poëtaſta apud Graecos excipiunt ſepem illi, vt vocantur, *ſapientes*, quorum eſſata maximam partem ad doctrinam moralem ſpectant. Ipſa etiam, ob quam commendantur, illorum ſapientia, in virtutis potius ſtudio, quam ſubtili rerum inueſtigatione, conſiſtebat, niſi quod THALES Mileſius inter rerum quoque naturalium ſcrutatores locum inueniat. Sed de his ſupra iam, cum de hiſtoria philoſophica verba faceremus, quantum ſatis, dictum eſt. Ad SOCRATEM itaque nos conuertimus, qui philoſophiae ſtudium a rerum naturalium contemplatione, in qua parum, quod ad nos pertineret, inueniebat, ad mores hominum formandos, vitamque recte inſtituendam, tranſuſiſſe creditur. Quod non ita intelligendum, ac ſi nemo ante eum de moribus praeceperit; ſed, quod luculentiori, quam reliqui, id fecerit ratione, nouaque methodo, non per fabulas, non per ſententias, ſed quod in colloquiis ſuis per quaestiones alios ad veritatis agnitionem perduxerit; & ita ſimul rationibus, quae bona, quaeque mala ſint, confirmauerit. Quaecum ad dogmaticam proxime accedat

L I

metho-

methodus, haec ab illo deriuari potest. Vita non minus & exemplo, quam voce eum docuisse, auctores, qui de eo agunt, testantur, quos supra iam laudauimus. XENOPHONTIS, AESCHINIS, CEBETIS monumenta, vt pro genuinae Socratis doctrinae reliquiis merito habentur, ita vniuersae doctrinae morali illustrandae inseruiunt. XENOPHONTIS innumera *memorabilia Socratis*, de quibus itidem supra dictum est. AESCHINIS *dialogi tres* supersunt, quos cum fragmento latino quarti, graece & latine edidit IO. CLERICVS, Amstelodami 1711, 8. Primus ex hisce dialogis *de virtute* agit, *an doceri possit?* de diuitiis alter, & tertius *de morte*. Ex variis *tabulae* CEBETIS editionibus mihi ad manus est, quam graece, arabice & latine, cum *aureis carminibus Pythagorae*, dedit IO. ELICHMANNVS, quae cum praefatione CL. SALMASII prodit Lugduni Bataurorum 1640, 4. Planam illam, facilemque, & omnium visibus adcommodatam, doctrinam moralem, verborum sua eloquentia, & placitorum PYTHAGORAE, quae ab Aegyptiis acceperat, admixtione, corruptisse magis, quam illustrasse, aut emenasse, PLATO censetur. Nimirum, cum fundamenti loco poneret, animam hominis diuinae essentiae esse particulam, eandemque labe quadam fuisse infectam, priusquam cum corpore coniungeretur; immisilam porro in illud, ceu carcerem ac ergastulum, vt delicti sui poenam daret; hinc vero per virtutis studium, vitiorumque ac prauarum cupiditatum suppressionem, purgandam, ac ita a vinculis corporis liberandam, donec iterum cum Deo vniretur; cumque adeo ipsam philosophiam in mortis (philosophicae) meditatione constitueret; non potuit non splendidas admodum inde deducere conclusiones, quae cum ipsis doctrinae morales christianorum praeceptis egregie conuenire videbantur. Atque

sunt inter haec effata plurima, quae in se spectata, minime sunt improbanda; licet intuitu principii & fundamenti considerata, calculum non ferant. Scripta praecipua Platonis, in quibus moralia tractat, sunt: *apologia Socratis*, *Crito*, *Philebus*, *Hippias maior* & *minor*, & alia quaedam. Sunt, qui putant APVLEII *metamorphoses*, siue *lusum asini*, allegorica quadam ratione doctrinam moralem Platonis exhibere, cuius quippe finis sit, purgare animum, & ab adiectibus, quibus homines bestiis similes redduntur, liberare; repugnante, nec sine ratione, REN. RAPINO, *reflexiones sur la morale*, §. III. tom. II. oper. p. 388. 389. In compendio doctrinam moralem Platonis exhibet MAGNVS DAN. OMEISVS, in *ethica Platonica*, Altdorffii 1696, 8. edita. IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in *specimine doctrinae iuris naturalis, secundum disciplinam Platoniam*, exhibente genuinam Platonis *philosophiam de idea boni*, iudem, quae huius loci sunt, attingit. CHRYSOST. IAVELLI Canapicii *ethica Platonica* memorat IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. I. p. 41*. Operae forte pretium facient, qui & meam de *naßagen Pythagorae - Platonica* iunxerit *dissertationem*; in *analektis histor. philosopb. p. 363. seqq.* Successorum Platonis vt non vna eademque fuit ratio; ita & illorum non vno eodemque modo sese habuit doctrina moralis. Quidam enim academicorum ad scepticismum prope accedebant, aut eundem omnino amplectebantur; hinc & eo usque progressi sunt, vt de iustitia, & iniustitia in vitamque disputarent partem; quod CARNEADEM fecisse, constat. Sed hac de re deinceps. Studiosius iterum Platonis philosophandi rationem sectari sunt, qui post Christum natum disciplinam eius resuscitarunt, PLOTINVS, PORPHYRIVS, IAMBLICHVS, SYRIANVS, PROCLVS, MAXIMVS TYRIVS,

ALCP:

ALCINOVS; quamquam & inter eos nonnulli quaedam pro Platonis dogmatibus venditarent, quae frustra in eius scriptis quaesiverunt. Ex his MAXIMVS TYRIVS moralis doctrinae cultoribus commendandus maxime; quoniam in suis dissertationibus, non pauca, quae huius loci sunt, luculenter admodum tractat, nec inanibus sublimibusque speculationibus adeo indulget, quam reliqui. Edidit eius *ὑποψήσεις* seu *dissertationes*, praeter alios, IO. DAVISIVS, Cantabrigiae, 1703, 8. De quatuor virtutum gradibus, quos Platonici isti, qui post Christum natum vixerunt, constitebant, dum alias *politicas* faciebant, alias *purgatorias*, alias *intellectuales*, alias denique *exemplares*, conf. IAC. THOMASIVS, in *originibus historiae philosophicae & ecclesiasticae*, p. 110.

Longe aliam viam, doctrinam moralem tractandi, ingressus est ARISTOTELES. Cumenim PLATO ad internam animi purgationem respiceret; hic contra, vitae tantum civilis sibi habendam rationem, putavit, eoque philosophiam suam moralem comparatam esse, voluit. Inter scripta eius moralia praecipuum locum tenent, *ethicorum ad Nicomachum libri decem*; praeter quos etiam exstant *magnorum moralium libri duo*, & *moralium ad Eudemum libri VII*. In *libros ethicorum ad Nicomachum*, sub nomine ANDRONICI RHODII, *paraphrasis* circumfertur; eosdem vero ex graecis quoque ASPASIVS, EVSTRATIUS, & MICHAEL EPHESIUS, commentariis suis illustrarunt, quos in linguam latinam transtulit IO. BERNH. FELICIANVS. Ex recentioribus, qui hofce Aristotelis libros exposuerunt, laudandi maxime PET. VICTORIVS, & OBERTVS GIPHANIUS, quippe qui reliquis omnibus dubiam hic faciunt palmam; sed addenda tamen paraphrasis, & scholia, disertissimi oratoris M. ANT. MURETI. De his, & reliquis conferre iuvabit GABR.

NAVDAEVM, *bibliograph. polit. c. III. p. 506. 507.* itemque HENR. IVL. SCHEVRLIVM, *bibliograph. moral. §. LXXVI. p. 42. seqq.* Qui paullo adcuratius mentem Aristotelis introspexerunt, deprehenderunt, constitutum ei fuisse, in libris ethicorum ad Nicomachum, civilem potius, quam moralem philosophiam, tradere, hoc est, viri politici, & ad honores, magnasque dignitates, adspirantis, virtutes, & requisita describere. Hinc, cur vndecim istas virtutes, notas satis, constituerit, patet, vtpote quarum in vita civili usus est manifestus; patet, cur pietatis nullam mentionem fecerit, quippe quam ad istum finem minime necessariam esse, putavit; nec adeo opus erit, vt cum IO. FRID. GRONOVIO eam in *magnificentia* quaeramus, in *notis ad Hug. Grotium, de iure belli & pacis*, & quidem ad *prolegom. §. XLV*. Vndecim porro istas virtutes Aristoteles non pro mediis ad summum bonum perveniendi, vt vulgo traditur, sed propriis potius summi boni habuit; vt, qui adcuratius in veram eius mentem inquisiverunt, luculenter ostenderunt. Quod quidem summum bonum cum in complexu eorum, quae ad vitam hancce splendide, iucunde, & cum gloria transigendam pertinent, collocaret; simul vero quam difficulter haec omnia aut obtineantur, aut retineantur, videret; mirum non est, quod summum bonum *ἡμετέριον, τὸ πρακτικὸν* praetulerit. Qui ergo cum scholasticis ex hisce Aristotelis libris doctrinam quamdam moralem, prout a civili discernitur, seu ethicam proprie sic dictam, proposuerunt, se ipsi traduxerunt turpiter, ac significarunt, sibi veram ac genuinam eius mentem, quem ceu ducem ac magistrum sequi voluerunt, non fuisse perspectam. Eiusmodi insuper virtutes civiles, cum in quemlibet hominem, quantumvis solis naturae viribus instructum, cadant; ratio intelligitur, cur ethica ista Aristotelica

cum dogmatibus Pelagianorum egregie consentiat, vtpote qui itidem non alias virtutes, quam ad quas naturae vires sufficerent, admittebant. Immo & patet, cur scholasticis doctoribus, Pelagianorum vestigia prementibus, tantopere ethica ista Aristotelica arripserit, vt eam pro concione enarrarent; curue B. MART. LV-THERVS noster eandem, ceu fontem pessimum Pelagianorum errorum, reiecerit. Nota eius vox est: *Tota fere Aristotelis ethica pessima est, gratiae inimica. Error est, Aristotelis sententiam de felicitate non repugnare doctrinae catholicae* &c. tom. I. *Leuvsf. lat. p. 8.* PHIL. MELANCHTHON, cum dixisset, *audiuimus quosdam pro concione ablegato euangelio, Aristotelis ethica enarrare*, addit: *nec errabunt isti, si vera sunt, quae defendunt aduersarii* (iustificari nos posse per rationem & opera rationis.) Nam Aristoteles de moribus ciuilibus adeo scripsit erudite, nihil vt de his requirendum sit amplius; in *apolog. Aug. confess. artic. III. p. 62.* Non disputabo, an Aristoteles de moribus ciuilibus tam erudite scripserit, vt putat MELANCHTHON; in eo non errat, quod de moribus ciuilibus, seu ad vitam ciuilem spectantibus, & a quibus plane diuersi sunt, de quibus doctrina moralis praecipit, eum scripsisse, dicit, & quidem ita, vt scholasticis, Pelagianorum placita sequentibus, non possit non probari. Quae ceteroquin B. LV-THERI generatim de Aristotele sententia fuerit, indicauimus alibi, & pluribus edidit IO. HERM. AB ELSWICH, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. IX. p. 18. seqq.

Reliquas graecanicorum philosophorum sectas nunc paucis perlustrabimus. A Cyrenaicis, quorum auctor ARISTIPPVS, cum corporis voluptatibus omnia tribuisse, easque pro summo hominis reputasse bono, ferantur; vix sani quid in doctrina morali expectaueris. Delineat

eorum doctrinam moralem IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in *dissertat. de fine hominis secundum disciplinam Cyrenaeicorum*, quae in *specimine eius antiquitatum moral.* sexta est, in qua etiam de Eretriacorum ac Megaricorum philosophia morali verba facit. Cynici, quos ab ANTISTHENE descendere, notum est, dum omne inter decorum, & non decorum, discrimen tollebant, parum aberat, quin viam ad *admodum* *Coelav.* qua honesta & turpia, munirent. Scriptores de iis a CHRISTOPH. AVG. HEYMANNO, in *actis philosoph.* part. XII. n. III. p. 899. seqq. laudari, suo locum iam monuimus; quos inter & sunt, qui de illorum doctrina morali egerunt; quamquam omnia fere, quae de iis dici possunt, ad hanc philosophiae partem spectent. Stoici Cynicorum doctrinam emendarunt, & pro eorum propagine recte habentur; & licet nullam philosophiae partem praetermiserint, in eam tamen, quae de moribus praecipit, studium suum ac diligentiam praecipua quadam ratione contulerunt. Scripta SENECAE, EPICTETI & M. AVRELII ANTONINI imperatoris, hoc loquuntur. SIMPLICIUS, in *commentario suo in Epictetum*, dogmatibus illorum lucem singularem adfundit. Prodiit cum versione HIERON. WOLFFII, & CL. SALMASII *animaduersionibus & notis*, quibus philosophia Stoica passim explicatur & illustratur, Lugduni Bataurorum 1640. 4. Multa quoque huc spectantia dabit THO. GATAKERVS, in sua ad *M. Aurelii Antonini imperatoris librum de se ipso ad se ipsum* commentario vberissimo, singularique eruditione referto, qui cum ipso M. AVREL. ANTONINI libro, in operibus eius, Traiecti ad Rhenum, 1698 fol. iunctim editis, legitur. IVSTI LIPSIJ *manuductio ad philosophiam Stoicorum*, doctrinam inprimis moralem Stoicorum complectitur, adeoque huius iudem loci est. CASP. SCOPPII *elemen-*

menta philosophiae moralis Stoicae, Morguntiae 1606, 8. euulgata, & ab auctore ad finem perducta non sunt, & compendium tantum eorum, quae IVSTVS LIPSVS fusius edisseruerat, continent. Quae splendide saepe, egregieque, a Stoicis dicta sunt, longe aliam induere faciem, quando secundum illorum genuinum systema considerantur, a me demonstratum in *disertationibus quatuor, de erroribus Stoicorum in philosophia morali*; quae in *analectis historiae philosophicae* exstant. De reliquis, qui moralem Stoicorum doctrinam exposuerunt, conf. CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. IV. num. VII. p. 747. seqq.* De Eleaticae sectae philosophorum doctrina morali IO. IOACH. ZENTGRAVIUS itidem peculiari dissertatione agit, quae in *specimine eius antiquitatum moralium* tertia est. Cumque ex eadem schola DEMOCRITVS pariter, ac EPICVRVS, prodierint; illius quidem doctrinam moralem vna cum HIPPOCRATIS exhibere voluit CHRIST. THOMASIVS, in *commentatione: Democritus Abderita, & Hippocrates medicus, philosophi morales ad inuidiam philosophorum pseudo-christianorum*, quae in *historia eius sapientiae & stultitiae tom. II. p. 1. seqq.* conspicitur. Epistolas nimirum de insania, quam Abderitae Democrito tribuebant, & ad quam curandam Hippocratem aduocasse perhibentur, quae in operibus HIPPOCRATIS leguntur, observationibus, ad Democriti & Hippocratis philosophiam moralem explicandam, illustrauit. Sed istas epistolas spurias esse, minusque genuinas, ostendit, fabulamque istam de Abderitis, Democritum pro insano habentibus, explodit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in dissertatione: *fabula de Hippocrate, Democriti insaniae medicinam adhibere iussu, ex historia veterum philosophorum eliminata, quae inserta est act. erudit. Lips. mens. Octobr. 1713, p. 458*

seqq. De Democrito interim, eiusque doctrina morali, legisse iuuabit NIC. HIER. GYNDLINGII *cogitata de Heraclito stente, & ridente Democrito*, quae in eiusdem *otiiis part. III. c. I.* exstant. EPICVRI ethicam, siue de moribus doctrinam, PET. GASENDVS nobis sistit, in *synagm. philosophiae Epicuri, part. III. p. 415. seqq.* Reliquos, qui philosophiam eius aut impugnauerunt, aut propugnarunt, recenset CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophorum. part. X. num. IX. p. 645.* Cum vero Eleatici, speciatim Democritus, & Epicurus, de Deo, rebusque diuinis non ita, vt par est, censuisse credantur; doctrinam illorum moralem non multum ab ea, quae atheorum est, distare, facile quis sibi persuaserit. Qui enim, aut Deum esse, negant, aut prouidentiam eius in dubium vocant, ipsa genuinae doctrinae moralis fundamenta euertunt, nec aliam virtutum adionumque suarum normam, quam vtilitatem, quam saepius ex adiectu potius, quam rectae rationis praefcripto, aestimant, agnoscere possunt. Quemadmodum itaque eiusmodi hominibus nihil honestum est, nisi quod illis vtile videtur, nec turpe aliud, quam quod noxium; ita etiam Pyrrhonii, seu sceptici, a quibus & academici non procul discesserunt, discrimen omne inter turpe & honestum tollunt, dum omnium actionum *ad inopiam* admittunt, cui leges tantum ciuiles limites statuunt. Vnde &, quo loco illorum habenda sit doctrina moralis, patet. Confirmant id scriptores de philosophia scepticorum, quos supra laudauimus. Iungendus illis IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in *specimine antiquitatum moralium, dissertat. II.* Quantum doctrinae morali damnum & scepticismus, & dogmata, quae ad eum ducunt, adferant, ipsemet demonstrauit in *dissertatione de scepticismo morali*, quae exstat in *analectis historiae philosophicae, p. 207. seqq.* Apud Roma-

nos, prae reliquis philosophiae partibus, doctrinam moralem summo studio excultam fuisse, constat; licet, ut iam alibi obseruauimus, nemo peculiarem apud eos sectam condiderit, sed omnes, qui ad sapientiae studium animum adiunxerunt, vnam ex graecanicis fuerint amplexi. Nonnulli tamen ad eclecticam philosophandi rationem accedere videntur. Ingens hic equidem se nobis, de Romanorum huc spectantibus scriptis differendi, aperiret campus, sed otium nobis fecit vir doctissimus GOTTL. STOLLIVS, qui copiosissime, diligentissimeque, de morali doctrina Romanorum egit, in *der Historie der Heydnischen Morale*, §. CLVII. seqq. p. 273. seqq. Digni prae ceteris omnibus sunt, quorum hic iniiciatur mentio, M. T. CICERO atque PLUTARCHVS. Et illius quidem, quae hic in censum veniunt, quaeue adhuc existant, sequentia sunt: *de finibus bonorum & malorum libri quinque*, in quibus Epicuri, Stoicorum ac Peripateticorum de summo bono summoque malo sententias expendit: *de consulatu* primo de *contemnenda morte*, altero de *tolerando dolore*, tertio de *aegritudine lenienda*, quarto de *reliquis animi perturbationibus* disputat, quinto autem, *virtutem ob beate viuendum se ipsa esse contentam*, euincit; *de legibus libri tres*, qui ad prudentiam civilem referri possunt; *de officiis libri tres*, de quibus dicemus, cum de iurisprudentia naturali verba faciemus; porro: *Cato maior*, seu de *senectute*; *Laelius*, seu de *amicitia*; & *paradoxa Stoicorum sex*. Inter libros CICERONIS deperditos haud dubie huc referendus fuisse Hortensius eius, siue de *philosophis*, quem periisse eo magis dolendum, quod AVGVSTINVS, eius lectione se inductum, fateretur, ut mentem meliorem induceret; *lib. III. confess. c. IV. conf. & lib. VIII. c. VII.* PLUTARCHVS, etsi graece scripserit, Romano-

rum tamen philosophis adnumerari solet. Ingentem vero rerum moralium & in nobis reliquit thesaurum, siquidem & in *virtutis parallelis*, & in *moralibus*, quae alter *opere* eius tomus complectitur, non tantum plurima, quae ad virtutem confectandam, vitia autem fugienda, aliquem adducere possunt, congegit; sed aliorum etiam philosophorum saepe de hisce recitauit, & expendit sententias. Speciatim ex libris eius sequentes huius loci sunt: *quomodo quis suos in virtute paranda sentire possit profectus*; *de virtute & vitio*; *ne suauius quidem viti possit secundum Epicuri decreta*; *an viciositas ad infelicitatem sufficiat*; *virtutem doceri posse*; *de cohibenda ira dialogus &c.* Sed mitto reliqua.

Quaenam moralis doctrinae, seu ethicae, apud ethnicos fuerit ratio, haftenus vidimus. Inter christianos primo quidem sese nobis offerunt veteris ecclesiae doctores, quos patres vocant. Dehorum vero studiis, doctrinaeque morali, & quid de ethnicorum philosophorum placitis senserint, cum in parte posteriori nobis ex instituto dicendum sit, nunc nihil de iis addimus. De scholasticis, qui in illorum successerunt locum, audire iuvat GABR. NAUDAEM: *Eodem vero propemodum tempore*, (de Arabibus antea loquutus erat) *cum exorta fuisset scholastica docendi methodus, multi etiam hoc scribendi genere eosdem ethicorum (Aristotelis) libros explicarunt, aut potius inquirarunt; ut libenter dicerem, si tres mihi ex ipsorum numero excipere liceat, omni laude ac commendatione maiores, nempe Albertum Magnum, diuum Thomam, & Aegidium Romanum, qui minus paulo quam ceteri iniquitate locuti sunt, iudicio vero, doctrina, subtilitate, adeo supra morem & satum sui saeculi excelluerunt, ut, si pauca demas ex Alberti libro, de historia animalium, nihil unquam eos incepte, nihil non docte & sapienter pronuisse, unicuique in eorum le-*

ctione

*Etione versato, manifestum esse possit. Et licet quidam possea, vt Burlens, Gerhardus Odanus, Buridanus, Iaellus, & alii eorum sequi vestigia voluerint; istud nihilominus tam inaequali conatu, adeoque infelici successu, praestiterunt, vt longe a tergo remanserint, in barbariei luto & foetore vna cum libris ad Nicomachum eousque sepulti, donec renascentibus tandem melioribus literis, & ab expugnatione Constantinopolitana velut alteram vitam viuore incipientibus, multi etiam floruerunt, qui hanc reliquarum scientiarum felicitatem ad disciplinam morum transulere &c. in bibliograph. politic. c. III. p. m. 507. Quo iure NAVDAEVS Alberto Magno, Thomae de Aquino, & Aegidio Romano tantum tribuat, alii dispiciant; in reliquis me secum consentientem habet. Post litterarum bonarum restitutionem, quam statim ecclesiae emendatio excepit, longe alia vtique, vt reliquarum eruditionis partium, ita & philosophiae moralis, facies esse coepit. Plurimi equidem Aristotelis prefferunt vestigia, vt tamen scholasticorum barbariem & quiesquilias, procul inde remouerent. In eo vero plerique aberrarunt, quod verum genuinumque philosophi huius scopum non adsequerentur; quem non fuisse, vt moralem, sed civilem potius, philosophiam traderet, supra iam obseruauimus. PHIL. MELANCHTHONIS *ethicae doctrinae elementa* primum merito hic sibi vindicant locum, in quibus Aristotelem quidem, sed non in omnibus, sequitur, multaque rectius ac plenius praecipit, quam fieri vulgo solebat. Adiecit iisdem *enarrationem libri quinti ethicorum Aristotelis ad Nicomachum*. Enumerare omnes, qui methodo Aristotelica, aut Aristotelico-scholastica, compendia vel systemata ethica conscripserunt, superuacaneum, & res caedii plena foret. Laudari praeter reliquos solent IAC. MARTINI *Synopsis**

ethica, ADR. HEEREBOORDII *collegium & exercitationis ethicae*, IAC. THOMASII *tabulae philosophiae practicae*; cum primis autem CONR. HORNEII *philosophiae moralis, siue ciuilis doctrinae de moribus libri quatuor*, recusi Francofurti 1695. 8. Iungere his licebit IO. IAC. MÜLLERI *institutiones ethicas positino-polemicas, ad solum Aristotelis concinnatas*, Ienae 1691. 8. ADOARDVS GVALANDVS in *moralis philosophiae, ac totius facultatis ciuilis doctrina*, saltem quoad ordinem methodumque tractandi, a vulgari semita recessit. Idemque censendum de FRANC. PICCOLOMINIO, Senensi, cuius *vniversa philosophia de moribus*, plurima lectu digna continens, Francofurti 1627. 8. prodiit. Virumque valde laudat GABR. NAVDAEVS, *bibliograph. politic. c. II. p. 503*. THO. CAMPANELLAE, qui vbi que noua sectarum, *ethica*, necnon ab aliis placuerit, quam eidem NAVDAEO, qui *amicus etiam noster*, inquit, *Thomas Campanella iuxta doctrinam suarum primalitatum ethicam nouam composuit, quae sub epilogismi nomine cum philosophia sua naturali & politica typis commissae sunt a Tobia Adamo; sileo quidem non ita composito delineata, vt Ciceronianis arridere possit, sed ea nobilitate cogitationum, rationumque subtilitate, vt omnibus sapientiae mythis non possit esse non summo opere gratissima; bibliograph. politic. c. II. 504*. REN. CARTESIVS ad physicam praecipue doctrinam, eam quam suscepit philosophiae emendationem, comparatam esse voluit; ad quam etiam libellus eius, de *passionibus animae*, spectat. Idem equidem in *differtatione de methodo* num. III. p. 12. seqq. quasdam moralis scientiae regulas tradit; quae tamen eiusmodi sunt, vt nec admitti sine adeuaciori discussione queant, nec ad omnem doctrinam moralem pertinent. Ipsenec etiam profiteretur, ad *tempus tantum se hactenus sibi effinxisse ethicam*, donec

donec dubitatione, in qua constitutus erat, defunctus, meliora certioraque inuenire posset. Hiac itaque, qui secundum Cartesii principia integra philosophiae systemata condiderunt, eousque progressi sunt, quousque magistrum sibi praecentem habuerunt; reliqua, praesertim doctrinam de officiis, aliunde adsumserunt. Qui ex instituto secundum philosophi huius principia doctrinam moralem proposuerunt, & paullo plenius exhibuerunt, mihi non innotuit, praeter auctorem, cuius *ethica Cartesiana, siue ars bene beateque viuendi, ad clarissimas rationis & sanae mentis ideas, ac solidissima Renati Cartesii principia formata* &c. Halae 1719 8. euulgata est. Summum is hominis bonum cum Cartesio in ipsa voluntate, eiusque libero vsu collocat; *part. I. c. VIII. §. II. p. 39.* Id ipsum vero est, quod in Cartesio, eiusque sectatoribus vel maxime reprehendit PET. POIRETVS, de *erud. vera* &c. lib. III. p. 319. HENR. MORAVS, vt in nonnullis Cartesium sequitur, ita in multis ab eo discedit, in *enchiridio ethico, praecipua moralis philosophiae rudimenta complectente, illustrato vt plurimum veterum monumentis, & ad probitatem vitae perpetuo accommodato.* Prodiit primum Londini separatim, tum, operibus eius philosophicis insertum, recusum est Norimbergae an. 1686 8. plurimumque bonae frugis continet. ARN. GEVLINGVS in quibusdam itidem cum Cartesio facit, sed in ethicis non raro in Stoicorum castris militare videtur. Opuscula eius moralia, sub nomine *ethicae*, excusa sunt Lugduni Batauorum, 1683. 12. Sub seuerae virtutis, quam vbique prae se fert, ac vehementer inculcat, specie, & stilo ad persuadendum apto, SPINOZAE tegere impietatem creditur. Id certe demonstrare voluit RYARDVS ANDALAE, in *examine ethicae Geulingii*, Francquerae 1716, 4. vt supra iam obseruauimus. Vestigia GEV-

LINGII accurate premit PHILARETHVS, vt vir quidam doctus vocari voluit; cuius *ethica duobus libris comprehensa*, quorum vnus *aretologiam*, alter *eudaeomonologiam* tractat, Amstelodami 1696 8. prodiit. Mirum vero non est, nonnullos, dum, doctrinam moralem tradere, videntur, id agere, vt impiis erroribus lectorem imbuant; cum in eo sibi praecentem habeant. BENED. DE SPINOZA, quippe qui in *ethica ordine geometrico demonstrata* integrum atheismi systema exhibuit. Summa autem doctrinae moralis Spinozae, aliorumque atheorum, fatalem quamdam absolutamque necessitatem adferentium, eo redit, ferenda esse omnia aequo animo, eo, quod, quaecumque contingunt, necessario contingant, & aliter contingere nequeant; stultum itaque esse, animo angere, aut excruciar, vel tristitiae concedere locum, cum inuitabilem rerum omnium nexum mutare in nostris positum viribus non sit. Legenda omnino GOTTL. SAM. TREVERI *oeconomia systematis moralis atheorum*, quae Helmstadii 1718. 4. edita est. Sed, vt ad eos redeamus, qui saniora sequuti sunt principia, VINC. PLACCIVS adhuc nobis commemorandus est, qui in hacce philosophiae parte ornanda multum laboris & industriae posuit. *Commentarium eius in FRANC. BACONEM DE VERVLAMIO, de morali scientia augenda*, antea iam laudauimus. *Accessiones eius ethicae, iuris naturalis, & rhetoricae*, specimen aliquod maioris, quod moliebatur, operis exhibentes, Hamburgi prodierunt 1695, 8. Iam antea idem in lucem emisserat *typum accessionum moralium, seu institutionum medicinae moralis, &c.* 1685 8. qui etiam an. 1688 in linguam germanicam translatus est. Cumprimis autem commendandus est CHRIST. THOMASIVS, quem plurimum eo contulisse, vt meliorem faciem philosophia moralis indueret, negari nequitum potest. Praecipue hoc egit,

egit, in der Kunst, vernunftig und tugendbaff zu lieben, oder Einleitung zur Sitten-Lehre; Halae 1692. 8. porro, in der Ausübung der Sitten-Lehre, Halae 1696, 8. De utroque hocce libro, & reliquis eiusdem auctoris hoc spectantibus scriptis, vid. GOTTL. STOLLIVS, in der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. III. c. IV. §. XXIII. p. 124. quem & de aliorum scriptis, quae huius loci sunt, §. XXV. & XXVI. consulere iuuabit. Sunt denique ex Gallis, qui vernacula sua moralia tractarunt lingua, methodo quidem liberiori & a systematica discedente, vt tamen quaedam obseruatu digna admiscerent. Laudat ex hisce nonnullos GABR. NAVDAEVS, in bibliograph. polit. c. II. p. 504. ex quibus maxime memoratu digni PET. CHARONDAS (CHARRON) & MICH. MONTANVS (DE MONTAIGNE.) Et MONTANVS quidem tantae olim fuit celebritatis, vt Socrates Galliae dictus sit; vnde & tentamina eius moralia (Essais) a plurimis lecta, facile coniciere licet; quae tamen diuersa admodum virorum doctorum experta sunt iudicia. A quibusdam enim laudantur, ab aliis vituperantur. Ingenium quidem, vimque singularem imaginationis, in iis admirantur fere omnes; quemadmodum iudicii rursus, ordinisque ac methodi defectum diffiteri nequeunt. Auctor artis cogitandi ex instituto de MONTANO hocce differit, & inter alia ita de eo pronuntiat: *De vitiis loquitur, vt ea cognoscamus, non vt excremur; nullam ex illis aëstimationis imminationem veretur; quin immo illa propemodum pro rebus adprobatis habet, vel etiam pro honorificis, & honestis potius, quam pro turpibus; part. III. c. XX. sect. VI. p. 264.* CHARONDÆ libri tres de sapientia (de la sagesse) quaedam cum MONTANI tentaminibus, communia habeat, quae animum christianae religionis scitis non adeo addictum produnt; meliori tamen vititur ordine, &

BYD. ISAGOGE.

nonnulla haud contemnenda admiscet. Amoris potius, quam recti iudicii regulam, sequi videtur GABR. NAVDAEVS, quando eum ita laudat: *vel hoc ipso Socrate sapientior aestimandus venit, quod sapientiae ipsius praecepta primus, quod sciam, admirabili prorsus methodo, doctrina, iudicio, in artem reduxerit.* Sane eius liber & Aristotelem nobis exhibet, & Senecam, & Plutarchum, ac diuinius etiam aliquid prae se fert, quam antiquioribus cunctis & recentioribus fuerit concessum; bibliograph. polit. c. II. p. 504. Possem nunc etiam de NIC. MALEBRANCHII traité de morale, BERN. LAMI entretiens sur la morale, similibusque scriptis verba facere; sed instituti nostri ratio non permittit, vt hisce diutius immoremur.

Idem etiam, quos constituimus, tractationis nostrae limites, non permittunt, vt eos recenseamus, qui doctrinae moralis argumenta specialia pertractarunt. Nonnullos tamen, quos prae reliquis dignos puto, qui commemorentur, indicare, non abs re fuerit. Offerunt autem se primum illi, qui de cognitione sui egerunt; quivae hoc ipso praecipuum moralis doctrinae caput attingunt. FRANCISCI equidem PETRARCHAE, qui saeculo decimo quarto vixit, exstat liber, de sui ipsius & multorum ignorantia; quemadmodum eiusdem de remediis viriusque fortunae, & alia, inter ea, quae moralem doctrinam illustrent, haud vltimum locum tenent. Nec contemnendus est GERH. 10. VOSSII libellus, de cognitione sui, in methodis quoque THOMAE CRENIIAN. 1692 recusus. Sed omnibus dubiam facit palmam DIODORVS TVLDENVS, cuius de cognitione sui libri quinque, elegantissime scripti, cum dissertatione, quam iisdem praefixi, lenae prodierunt 1706, 8. Digni vtiq; sunt, qui ab omnibus legantur quam diligentissime. Gallicana lingua haud infeliciter idem argumentum tractarunt AB-

Mm

RADIE

BADIE dans l' art de se connoître soy me-
me, ou la recherche des source de la mora-
le; LAMI in libro de la connoissance de soi
meme, alique. Post doctrinam de co-
gnitione sui, ea, quae de adfectibus, ani-
mique. perturbationibus, praecipit, hic
merito in censum venit. Quae veteres,
ARISTOTELES, ANDRONICVS Rhodi-
us, CLAVDIVS GALENVS, SENEGA,
PLVTARCHVS, de adfectibus scripserunt,
indicat IO. GE. WALCHIVS, in *dissertatione*
de arte aliorum animos cognoscendi, ad §.
I. p. 5. CICERONEM, in *quaestionibus*
Tusculanis, hoc argumentum attigisse, ex
antecedentibus constat. Ex recentiori-
bus noti maxime sunt ALOYSIVS LVISIVS,
& LAELIVS PEREGRINVS, quorum
ille *tractatum de compescendis animi adfe-*
ctibus, per moralem philosophiam & meden-
di artem, hic autem, *de noscendis & emen-*
dandis animi adfectionibus librum singula-
rem reliquit. Vterque Aristotelis disci-
plina equidem imbutus, ita tamen in hoc-
ce argumento versatus est, vt ad Stoico-
rum quandoque accedere placita videretur.
PEREGRINI liber recusus Lipsiae
est, an. 1714 cum praefatione viri claris-
simi CHRIST. GOTTL. SCHWARZII, in qua
de logomachia virorum eruditorum in
doctrina de adfectibus disserit. REN. CAR-
TESII librum, *de passionibus animae*, ad
physicam potius, quam ad moralem do-
ctrinam, referendum esse, constat. Non
enim de regendis aut compescendis mo-
derandisque adfectibus agit, sed in eorum
naturam, indolemque inquit, idque ea
ratione, vt plurima adseruerit, quae iure
reprehenduntur ab aliis. Ex sectatori-
bus Cartesii ANT. LE GRAND, priusquam
huncce ducem ac magistrum sequi inci-
peret, librum gallicana lingua edidit, *l'*
homme sans passion, inscriptum, Hagae
Comit. 1662. 12. in quo Stoicorum de adfe-
ctibus placita defendenda suscepit. Inter eos,
quibus ecclesiastica philosophandi ratio pla-

cet, commendandus summopere ARNOL-
DVS WESENFELDIVS ob georgicam, quam
scripsit, animi & vitae, seu pathologiam
practicam, moralem nempe & civilem, ex
physicis vbiq; fontibus, libera neque ad vl-
lam scellam adstricta methodo, cohaerenti-
bus tamen vbiq; principiis, deductam,
quae Francof. ad Viadrum an. 1696, 8. lu-
cem adspexit publicam. Physicam nimi-
rum tractationem cum morali coniungit,
vt hanc ex illa deriuat; idque ea ratione,
vt omnium in hocce argumento industri-
am superet. Nec contemnenda MAGNI
DAN. OMEISII *ars regendorum adfectuum*,
quae cum ipsius *ethica Pythagorica*
Aldorffii 1693, 8. prodiit. Reliquos, qui
de adfectibus commentati sunt, recenset IO.
GE. WALCHIVS, in *dissertatione* antea
laudata, *de arte aliorum animos cognoscen-*
di, ad §. II. p. ii. seqq. Tandem & illi lo-
cum adhuc sibi hic deposeunt, qui, cha-
racteres ac signa virtutum, vitiorum, pro-
pensionum itidem, ac adfectuum, descri-
bendo, ad hominum animos, paullo ad-
curatius pernoscendos, & ea, quae latent,
exploranda ac detegenda, viam nobis mu-
niant. Quorum quidem scriptorum tam
insignis, tamque eximius vsus est, vt vtram-
que in doctrina morali fere faciant pagi-
nam. Primum, qui hocce genere scriben-
di vsus est, THEOPHRASTVM Ereusium
fuisse neminem fugit, cuius *ἠθικά χαρακτῆρες*
charactères, seu notationes morum, in qui-
bus insignia quaedam mortalium vitia per-
stringit, saepius graece & latine editi atque
illustrati sunt, praecipue cura ISA. CA-
SAVBONI, & PETRI NEEDHAMI. In
gallicam quoque linguam translati sunt,
atque continuati a BRUYERIO, (DE LA
BRUYERE) & PASCALIO, Parisiis 1697,
2. tomis in 8. Recentiori aetate plures fu-
erunt, qui in hocce campo ingenii vires
exercuerunt; quamvis plerique certam
tantum partem doctrinae moralis attige-
rint; qua ratione in certas classes distri-

bui

bui possunt; quod cum a me iam factum sit, in *instit. theol. moral. part. I. cap. IV. ad §. V.* denuo eos commemorari, necesse non est. Vnicus, quantum mihi constat, SCIPIO CLARAMONTIVS, in opere de *conielandis cuiusque moribus & laetantibus animi adfectibus*, integrum aliquod doctrinae characteristicae systema exhibere voluit; sed principia, quibus insitit, ita comparata sunt, vt placere solidiora edoctis nequeant; vti ibidem a me obseruatum. Lungenda, quae de huius generis scriptoribus diligenter differit IO. GE. WALCHIVS, de *arte aliorum animos cognoscendi*, ad §. II. p. 21. seqq. Vt autem a systematica moralia docendi ratione characteristica plurimum differt, ita diuersa rursus ab hac est *paraenetica*, argute dictis, sententiisque, pondus aliquod secum vehentibus, aculeum velut aliquem animis lectorum infigans. Antiquissimam fuisse hanc methodum, ex *proverbiis Salomonis*, libro *Siracidis*, aliisque veterum monumentis, constat. Stoicos eandem sequutos, scripta M. AVR. ANTONINI imperatoris, & EPICTETI, testantur. Referendi huc quoque poetae illi gnomici, de quibus supra dictum. Ex recentiorum

scriptis maxime mihi placuerunt FRANC. BACONI DE VERVLAMIO *sermones fideles*, qui & in *operibus* eius iunctim editis exstant, & separatim prodierunt Amstelodami, 1685, 12. Nec enim video, quid obftet, quo minus in hacce classe scriptorum collocari queant, etiamsi copiosiori sermone plerumque dicta sua explicet. Dogmaticam methodum cum paraenetica quodammodo coniunxit GVIL. MECHOVIVS, dum veterum scriptorum sententias ordine systematico disposuit, in *philosophia paraenetica*, Francofurti 1670, 8. edita. Reliqua, quae hic dici possent, dabit GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi* c. IV. §. VI. seqq. p. 371. seqq. vbi & de adagiis, apophthegmatibus, symbolis &c. verba facit. De iis, qui methodo paradigmatica ad formandos mores vsi sunt, hinc & de ethices historicae scriptoribus, idem consulendus; c. V. p. 455. seqq. immo & de methodo satyrica, qua hominum mores emendari posse, sibi persuaserunt nonnulli, c. III. p. 221. seqq. de qua & supra ad §. XII. huius capitis quaedam commemorauimus, cum de poesi satyrica ageremus.

§. XXXII, Altera philosophiae practicae pars, seu *iurisprudentia naturalis* de officiis hominum, legibusque diuinis, quibus illa diriguntur, praecipit. Quae omnia licet ex lumine reuelationis longe plenius innosceant; occurrunt tamen nonnulla, in vita ciuili, praesertim in gentium integrorum ac summorum imperantium controuersiis, quae sine principiis, quae lumen rationis suppeditat, expediri nequeunt. Iuuat etiam vtrumque, & rationis, & reuelationis lumen in hisce inter se comparare, & quo vsque conueniant, aut differant, dispicere, vt illius eo rectius constitui limites queant.

* Iurisprudentiae naturalis nomine nobis ea philosophiae practicae pars venit, quae de officiis, seu actionibus, ad leges diuinas exigendis, adeoque de ipsis legibus diuinis, praecipit. Postquam recentiori actare separatim tradi, magnoque

studio a viris doctis excoli coepit, fuerunt etiam, qui originem, progressum, & fata eius describere, operae duxerunt esse pretium. Et ipsemet quidem eiusmodi quid tentauit, in *historia iuris naturalis*, quae initio cum PHIL. REINH.

Mm 2

VITRIA-

VITRIARI *institutionibus iuris naturae & gentium* prodit; deinceps vero aucta, variisque accessionibus locupletata, recusa est, in *selectis iuris naturae & gentium*, HALAE 1704, 8. Priusquam altera haecce editio lucem adspiceret, IAC. FRID. I. VDOVICI, Hallensis tum, postea Giesfensis iureconsultus, *delineationem historiae iuris diuini, naturalis & positiui vniuersalis*, edidit HALAE 1701, 4. quae auctor deinceps 1714, 8. lucem vidit, & praecipua, quae hic in censum veniunt, capita, perspicue explicat. Nec praetermittendus IO. NIC. HERTIVS, quippe qui in *commentatione de iurisprudentia vniuersali*, quae in *opusculis eius selectis*, Francos. 1700 iunctim excusis, exstat, historiam quamdam iuris naturalis *sect. I. §. XXVIII. seqq.* exhibet, in qua praecipue de veterum philosophorum iurisprudentia naturali discriit. Nec nullius profecto momenti sunt, sed lectu potius dignissima, quae IO. BARBEYRACIVS, virdoctissimus, & de iurisprudentia naturali praeclare meritis, in pererudita praefatione, quam versioni gallicae librorum SAM. PVENDORFII, de *iure naturae & gentium*, praemisit, in medium proferit. Cumprimis vero adhuc commemorandus est CHRIST. THOMASIVS, qui, vt in emendanda hacce philosophiae parte plurimum operae ac laboris posuit, ita paulo plenior, vt ipsemet vocat, *historiam iuris naturalis* dedit, HALAE AN. 1719, 4. postquam iam quaedam, quae huius argumenti sunt, monuerat, in *praefatione*, qua versionem germanicam operis HVG. GROTIJ, de *iure belli & pacis*, ornauit. Iungere hifce licebit IAC. FRID. REIMANNI *Versuch einer Einleitung in die historiam litterariam derer Teutschen, part. III. sect. IV.* GOTTL. STÖLLIVM, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. III. c. II.* aliosque, laudatos IO. GE. WALCHIO, in *dem Entwurf der all-*

gemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. VII. §. XXXIX. p. 219.

Licet iuris naturalis principia per rectae rationis vsum omnibus facile innotescant, immo omnium cordibus inscripta sint; nondum tamen inde sequitur, statim ac homines exstiterunt, fuisse etiam, qui per modum disciplinae, aut scientiae cuiusdam ea traderent, ac ad alios propagarent. Ab ipsis itaque iuris naturalis, seu legum diuinarum origine, discernendam esse originem iurisprudentiae naturalis, seu diuinae, manifestum est. Qui apud Ebraeos primos iurisprudentiae naturalis natales sibi inuenisse videntur, ad praeepta ista Noachidarum prouocare solent, quorum in *gemara ad tit. Sanhedrin, c. VII. §. V.* & aliis Iudaeorum scriptis, faepissime mentio iniicitur, quaeue IO. SELEDENVS, in opere, de *iure naturae & gentium iuxta disciplinam Ebraeorum*, luculentissimo commentario illustrauit. Nec contemnendam prorsus hance Iudaeorum traditionem esse, censeo; quemadmodum & illud dubio caret, praecipua iuris diuini vniuersalis capita in hisce Noachidarum praeeptis contineri. Si quis tamen inde colligeret, Noachum insignem fuisse aut philosophum, aut iureconsultum, aut compendium aliquod iuris naturae, secundum methodum hodie receptam, concinnare voluisse; is haud dubie falleretur turpiter; vt iam a me obseruatum, in *introduc. ad historiam philosophiae Ebraeorum*, & quidem nouissima editione, p. 20. Addenda, quae de hisce Noachidarum praeeptis dixi in *hist. eccl. vet. testam. tom. I. ad per. I. sect. II. §. V. p. 194.* Gentilium philosophi, cum ius naturae separatim non tractauerint, non est, vt de iis magnopere simus solliciti. Cuiusmodi autem ea sint, quae de eo tradiderunt, ex philosophia illorum morali, pariter ac theologia naturali, intelligere licet. Vtramque cum gra-

uissi-

uillimis erroribus plerique eorum corrumperint, in iure quoque naturae vix sani quid ab iis expectes. Immo, omnes illi, qui actionum humanarum ^{lib. 2. cap. 1.} statuerunt, moralitatemque earum a lege ciuili deriuarunt, non potuerunt non ius naturae prorsus tollere, atque euertere. Primus, qui aperte id fecit, ARCHELAUS fuit, ex schola Ionica philosophus, de quo id refert DIOG. LAERTIUS, lib. II. *sect. XVI. p. m. 89.* In eandem sententiam ingressus Cyrenaicos, ex eo, quod summum bonum in corporis voluptate collocarunt, colligas, diserte sane, qui ex illorum numero fuit, hoc professus est THEODORVS, qui *2. 2.* dictus est, teste eodem DIOG. LAERTIO, lib. II. *sect. XCIX. p. 138.* Pyrrhoniis seu scepticis ideo haec sententia adrisit, quod cum illorum instituto, quo omnia conuellebant, & in dubium vocabant, egregie conueniret. Hinc ut inter honesta a turpia, virtutes ac vitia, nullum esse discrimen, saltem quid turpe, quid honestum, quid iustum, quidue iniustum, certo adfirmari non posse, ostendat, omnes ingenii vires inteadit SEXTVS EMPIRICVS pyrrhoniarius. *hypotypos. lib. III. c. XXIV. p. m. 173. seqq.* A Pyrrhoniis non procul etiam hocce in capite discedebant academici quidam, quos inter CARNEADES ex instituto iustitiam sibi oppugnandam sumisit. Summam disputationis eius exhibet LACTANTIUS, *instit. diuinar. lib. V. c. XVI.* Ab Epicuro vero, eiusque sectatoribus, quale demum ius naturae tibi pollicearis? qui remoto procul a rebus humanis Numine, non aliam actionum nostrarum normam, quam utilitatem, agnoscunt. *Restat vero*, inquit THO. GATAKERVS, *ab eis quaenam, aut quorsum quis expectet? qui amicitiam, fidem, iustitiam, virtutem ullam, nisi proprii vel emolumenti vel oblectamenti inuitum, nec colant, nec colendam censiant; cum nihil horum per se bonum, suique causa ex-*

*petendum existiment; qui honestum ipsum inanem sine re subiecta sonum, nec tam solidum, quam splendidum nomen pronuntiant; quin nec flagitio, facinore, scelere vlllo, quod voluptatem conciliet, lucellumue pariat, propter se abstinendum statuunt, cum huiusmodi nihil ex se malum reputent, nisi supplicii, damni, mali alicuius infecuturi metu coerceantur; nec a numine hoc, a quo iram vindictamue, ob istiusmodi quicquam, vel expectare vel formidare vanitatis & superstitionis nomine, non damnant tantum, verum etiam derident, sed ab hominum conscientia, qui ab iniqua & scelerata perpetrantis poenas exigere ac vindictam sumere, siue pro auctoritate publica, siue pro viribus priuatis valent; hos autem latendi fiducia nulla possit vnumquam haberi; in praeloquio M. Aurel. Antonini libro de rebus suis &c. praemisso. Stoicorum quidem pulcherrima existant, ut generatim de morali doctrina, ita & speciatim de officiis, praecepta, quorum summam itidem THO. GATAKERVS, l. c. exhibet. Verum, qui cogitauerit, quae illorum de Deo fuerit sententia, & quo pacto, per doctrinam de fato, omni homines prorsus libertate spoliauerint, & quae reliqua sunt eiusdem generis, a nobis in dissertationibus de erroribus Stoicorum in doctrina morali exposita; deprehendat, eos praecipua iurisprudentiae diuinae labefactasse fundamenta. Prae reliquis tamen in hac philosophiae parte eos indulturiam suam collocasse, inde patet, quo soli fere ^{καὶ καθ' ἑαυτὸν} seu de officiis scripserint. Certe primus ^{καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν} librum composuisse videtur ZENO Citræus, ut ex DIOG. LAERTIO colligas, lib. VII. *sect. IV. & XXV.* Hunc exceperunt CHRYSIPPVS, & CLEANTHES, uti AEGIDI. MENAGIO obseruatum, ad Luciani *Hermotimum*, tom. I. p. 568. PANAETII librum ^{καὶ καθ' ἑαυτὸν} non tantum CICERO memorat, sed hunc etiam*

iam praecipue ducem, in *tribus* suis de officiis libris, sequutus est; de quibus deinceps dicemus. PLATONIS qualis doctrina moralis fuerit, ad §. *praecedentem* indicauimus. Nec dubium, quin inde praecepta prorsus egregia de officiis hominum deduci queant. Lubrico tamen cuncta superstructa esse fundamento, ex iis, quae ibidem monuimus, patet. Interim *specimen iuris naturalis secundum doctrinam Platoniam* dedit IO. IOACH. ZENTGRAVIVS. ARISTOTELIS doctrinam moralem ad vitae ciuiliis vsum vnice accommodatam fuisse, antea docuimus, & apud genuinos peripateticos philosophiae interpretes in confesso est. In iis itaque, quae de virtutibus, & hinc fluentibus officiis, praecepit, prudentiae potius, quam obligationis, legumque diuinarum, habuit rationem; quarum vti mentionem non fecit, ita, si veram eius de Deo sententiam consideres, nec facere potuit. Ad verum itaque Aristotelis systema in doctrina morali non satis attendere videntur, qui in eo ius aliquod diuinum, seu naturale, se inuenire posse, sibi persuadent; quod nonnulli faciunt. Comparata huc cum primis est IO. EISENHARTI *institutionum iuris naturalis in moralis philosophiae doctrina, representatio*, quae Helmstadii 1690, 8. prodiit. Quanam apud Romanos philosophiae, speciatim & moralis, fuerit ratio, antea dictum. Hinc &, quanam illorum iuris prudentia naturalis fuerit, intelligitur. Commemorandi autem hic omnino sunt M. T. CICERONIS de officiis libri tres, in quibus Stoicos praecipue sequutus est, quosue ex PANAETII, POSIDONII, HECATONIS Rhodii, aliorumque scriptis, concinnauit, vt tamen ab iis quandoque dissentire, & in aliam concedere sententiam, sibi non duceret religioni. Vt vero ipsum nomen officii ex Stoicorum philosophia fluxit, quemadmodum iam obseruauimus; ita non vna eademque ratione sumebatur. Inter-

dum solas actiones honestas, subinde & decoras, immo & viles, ac nostrae conseruationi inservientes, denotat. Quae discernendae sunt significationes, vt quanam in hifce ad iuris prudentiam naturalem referenda sint, intelligamus. Multa praecclare admodum atque egregie dicta in hifce CICERONIS libris occurrere, consentiunt omnes. Hinc & variis doctorum virorum commentariis illustrati sunt, quos inter SAM. RACHELII eminet, & huius maxime loci est, quippe in quo omnia ad iuris naturae principia reuocantur. Prodiit cum ipsis hifce CICERONIS libris Kiloni, 1668, 8. Atque ex hifce quidem, quae commemorauimus, intelligitur, non caute satis incedere, qui apud ethnicorum philosophos iuris prudentiam quamdam naturalem quaerunt. Est vero adhuc addendum, nonnullos ex iis, cum perspicerent, quanta incommoda illorum sententia secum traheret, qui actionum omnium *bonum* statuebant, & quantis periculis ipsae ciuitates per eam exponerentur; nec tamen ob prauos ac erroneos de Deo conceptus fontem obligationis ab eius voluntate, seu lege diuina, deriuare possent; non potuisse non in eam ingredi sententiam, esse quaedam per se tuptia, aut honesta, citra omnem ad quamcumque legem respectum. Quam deinde sententiam cum plurimi scholasticorum amplexi essent; eo vsque tandem nonnulli progressi sunt, vt adferrent, ius aliquod naturae fore, si vel maxime ponatur, non esse Deum, non perpendentes, eiusmodi haec esse, vt secum pugnent. Quo magis mirandum, & HVG. GROTIUM eiusmodi quid sibi persuadere potuisse, in *prolegomenis de iure belli & pacis* §. XI. Quando vero contendimus, frustra apud ethnicorum philosophos iuris prudentiam quamdam naturalem quaeri; nequitiam ideo negamus, multa apud eos aequae ac poetas, itemque oratores ac historicos re-

recte & eleganter dicta occurrere, quae in se, & extra systema cuiusque philosophi spectata, longe sunt verissima. Vnde & quod hisce in opere suo de *iure belli & pacis* exornando, illustrandoque vsus sit H. GROTIUS, minime est reprehendendus; institui huius rationem ipsomet reddente in *prolegomenis*, §. XLII.

Veteres ecclesiae christianae doctores, quos patres vocamus, saepe iuris diuini capita in scriptis suis attingunt, sed vt reuelationis potius, quam rationis lumen sequantur, aut hoc quandoque cum illo confundant. Dicemus itaque de illis ex instituto, cum de theologia morali verba facimus; vbi &, quae vir doctissimus IO. BARBEYRACIVS, in *praefatione*, versionis gallicae, operis Pufendorffiani de *iure nat. & gentium*, de quorundam ex iis doctrina morali, notauit, sub examen vocabimus. Scholastici doctores, qui patres exceperunt, itidem lumen rationis, aut omnino philosophiam Aristotelicam cum lumine reuelationis, interdum & cum iure ciuili & canonico, coniunxerunt, turpiter ita cuncta inter se miscentes; & variis erroribus iurisprudentiam diuinam contaminarunt. Ostendemus hoc pluribus, cum ad theologiam moralem peruenerimus. Conferre vero iuuabit, quae de scholasticis doctoribus diximus, in *historia iuris natur.* §. XI. seqq.

Ad recentiora itaque dum progredimur tempora, statim sese nobis offert H. GROTIUS, ad cuius famam celebritatem, quae haud exigua per insigne illud de *iure belli & pacis* opus facta est accessio. Et si enim ante eum PHIL. MELANCHTHON, in sua *philosophiae moralis epitome*, & BENED. WINCKLERVS, in sua de *principiis iuris* commentatione, & alii quidam, quae huc referri possunt, attigerunt; non tamen haec eiusmodi sunt, vt hic in censum venire queant. Primus itaque H. GROTIUS fuit, qui hanc philosophiae partem separatim ita tractauit, vt ex certis princi-

piis cuncta deriuaret, exemplumque adeo, praeclarum vtique atque egregium, aliis, quod imitarentur, reliquit. Integrarum vero tantum gentium, non singulorum hominum, hic habuit rationem; quod vel inde intelligas, quod tres hosce libros de *iure belli & pacis* inscripsit; bellum autem proprie sic dictum inter integras gentes, & qui eis praesunt, summos imperantes geratur; vnde & initio eosdem *iuris gentium* nomine adpellare voluit. Estque magnopere hac in re laudandus, cum in gentium integrarum, summorumque imperantium controuersis, iuris naturalis vsus praecipue elucescat. Singuli enim homines, & qui aliorum imperio subfunt, habent verbum diuinum, in sacris litteris comprehensum, habent leges ciuiles: & has quidem merito in actionibus suis dirigendis sequuntur regulas. Atque hoc qui considerauerit, perspiciet quoque, recte HVG. GROTIUM principium iuris naturae in societatis custodia constituisse; siquidem ex hocce fonte officia quaevis hominum erga alios, cum primis gentium erga gentes, deriuari queant. Nec pro isto, quem sibi propositum habebat, sine, necesse erat, vt de officiis hominum erga se ipsos, aut erga Deum ageret; quamquam ad haec quod attinet, ea sic de *prolegomenis*, & velut aliud agendo, attingat, *lib. II. c. XX.* ubi de poenis disserit; quemadmodum ad illa referri possunt, quae *lib. II. c. XIX. §. V.* de *huraeque* disputat. Laudandus & in eo GROTIUS, quod ecclesiam sequatur philosophandi rationem, quod & ipsemet profitetur in *prolegom.* §. XLII. Scholasticorum tamen auctoritate abreptum adseruisse, ius naturae fore, etiamsi ponatur, non esse Deum, antea iam obseruauimus. Nec id sine reprehensione nonnulli dimittendum censent, quod cum ius gentium in externum & internum dissepceat, illo mores tantum gentium designet; qui tamen

tamen, si accurate loqui velis, iuris nomine venire nequeant. Errores eius theologicos, quos passim adpersit, doregunt ac refellunt CASP. ZIEGLERVS, & IO. ADAM. OSIANDER, in *animaduersionibus & obseruationibus* suis in hocse *de iure belli & pacis libros*. Prodiisse eos primum Parisiis, an. 1625, constat, quos suauis PEIRESCII composuit, cuius singularem in litteras, earumque cultores fauorem nemo nescit, nisi qui hospitem plane ex historia litteraria retulit animum. De iis, qui illos aut impugnarunt, aut defenderunt, itemque qui commentariis suis eosdem illustrarunt, vel in compendium redegerunt, dixi in *hisor. iuris natur. §. XXVII. seqq.* vt adeo ea repetere hic necesse non sit. Consulere etiam de his iuuabit BVRC. GOTTH. STRVVIVM, *bibl. philosoph. c. VIII. §. II. seqq.* Iniquum CL. SALMASTI de hocce opere iudicium recitauit *l. c. §. XXVIII.* Inter compendia maxime mihi placuit IO. SCHEFFERI *Hugo Grotius enucleatus*; quamquam & PHIL. REINH. VITRIARII *institutiones iuris naturae & gentium ad methodum Hugonis Grotii conscriptae* neutiquam contemnendae sint. De vtroque hocce libello copiosius mentem meam exposui *l. c. §. XLV. p. 60. seqq.* Optima librorum HVG. GROTII editio est, quam summa cura & industria dedit IO. BARBEYRACIVS, Amstelodami 1720, 8. cuius etiam versio gallica cum commentario omni eruditionis genere referto, prodiit Amstelodami 1724, 4. Versio germanica SCHVTZII, cum praefatione CHRIST. THOMASII, Lipsiae lucem adspexit, 1707, 4. GROTIIO iungimus IO. SELDENVM, quem, illius quadam aemulatione incensum, praestantissimum illud *de iure naturae & gentium iuxta disciplinam Ebraeorum opus*, conscripsisse, nonnulli adserunt. In eo notissima illa, ebraeisque scriptoribus tantopere celebrata, Noachidarum praecepta,

vti antea iam obseruauimus, fundamenti loco ponit, vt simul longe lateque per varia non iuris modo, sed & antiquitatis capita procurrat, ex ebraeis, graecis, latinis, arabicis scriptoribus, immo ipsis scholasticis, cuncta decerpens, quae suo quodammodo inseruire putauit instituto. Ordinem tamen & perspicuitatem in eo viri docti desiderant; eumque defectum ex nimia variae eruditionis ostentatione ortum, non sine ratione contendunt. Legenda, quae IO. CLERICVS de eo disserit, in *arte critica, part. I. c. V. p. 143.* & IO. BARBEYRACIVS, in *praefat. versionis gallicae operis Pufendorfiani, de iure naturae & gent. praemissa, p. 116.* Cum ergo lectoribus maximum raedium crearet, eo facilius a SAM. STRYKIO, iureconsulto quondam celeberrimo, & cuius mihi post fata quoque nomen venerandum est, me induci passus sum, vt ex eo synopsis quamdam planam & perspicuam conficerem, quae cum PHIL. REINH. VITRIARII *institutionibus iuris naturae & gentium* Halae 1695 8. euulgata, & deinceps aliquoties recusa est. SELDENO ciuem eius THO. HOBBSIVM comitem damus, qui si non tantum eruditionis adparatum, maius tamen forte ingenium, ad hancce philosophiae partem attulit. Quo si recte vt voluisset, insigni eam perfundere potuisset luce. Iam vero cum id sibi datum crederet, vt summorum imperantium contra plebis furorem in tuto collocaret maiestatem; non aliter id se facere posse, putauit, quam, vt religionem ipsam illorum arbitrio subiceret; adeoque, dum pius in regem videri voluit, effecit, vt impius in Deum, iniuriusque in ciues, seruili prorsus conditioni eos addicendo, existeret. Quod si porro cuncta paullo accuratius consideres, id eum agere, deprehendes, vt omne potius ius naturae collar, penitusque euertat; tantum abest, vt illud stabiliat. In statu illo, quem

quem fingit, naturali, vbi perpetua discordia, bellumque omnium in omnes regnat, cum ne rectae quidem rationi locus relinquatur, & homines a bestiis non differant: cum leges naturales admittere non posse, manifestum est. Ex hoc statu cum non aliter, quam per pacta, emergere homines queant; haec vtique seruanda esse, docet, non, quia Deus hoc iubet, sed, quia ratio illud dicitur, hoc est, quia illud nobis conducit. Hinc & legem fundamentalem hanc esse, dicit: quaerendam esse pacem, si haberi possit; si haberi non possit, defensionem. Quod autem rationis, quae vocat, dictamina, de pactis seruandis, ceterisque, quae inde fluunt, nequitiam pro legibus propriis dicitis, quae obligationem a voluntate diuina ortam secum vehant, habeat; exinde patet, quod diserte docet, legem naturae non esse proprie loquendo legem, nisi quatenus traditur in scriptura sacra. Verba eius haec sunt: *Naturae autem quas vocamus leges, cum nihil aliud sint, quam conclusiones quaedam ratione intellectus de agendis & omittendis; lex autem proprie atque adcurate loquendo, sit oratio eius, qui aliquid fieri aut non fieri aliis iure imperat; non sunt illae proprie loquendo leges, quatenus a natura procedunt. Quatenus tamen eadem a Deo in scripturis sacris latae sunt, vt videbimus capite sequente, legum nomine propriissime adpellantur. Est enim scriptura sacra in omnia maximo iure imperantis Dei oratio; element. de ciue c. III. §. XXXIII.* Si ergo secundum rationem tantum spectentur leges naturae, proprie loquendo leges non sunt, adeoque, qui sacram scripturam non admittunt, nullum quoque habent ius naturae. Nihil apertius dici poterat. Agnoscit id, praeter alios, auctor *dubiorum iuris naturae*, quae, vt inscriptio prae se fert, Duaci 1719, 4. prodierunt; qui simul HOBBSII in se suscipit defensionem, & ad

EVD. ISAGOGE.

ea, quae illi obiecta fuerunt, respondere adnititur; immo per integrum istum librum id agere videtur, vt, nullum dari ius naturae, euincat. *Cum Hobbesii, inquit, mentio facta sit, obiter indicabimus, etiam illum ius naturae negare, eiusque loco libertatem & ius omnium in omnia inducere. c. I. §. XXVII. p. 8.* Quod si illorum locum inueniret sententia, qui HOBBSIVM atheis adnumerant; eo minus mirandum, quod nullum ius naturae statuat. Nolo repetere, quae iam hac de re disputavi in *thesibus de atheismo & superstitione. c. I. ad §. XXVII. p. 187. seqq.* Inter sectatores ac defensores Hobbesii LAMBEVELTHVSIVM, cuius *disquisitio epistolica de principiis iusti & decori, & seorsim excusa, & cum reliquis eius operibus edita, referendum esse, iam obseruavi in hist. iur. nat. §. XXVI. vbi & eos, qui Hobbesium refutarunt, RICHARDVM CUMBERLANDIVM, GISB. COCQVIVM, ceterosque, indicaui. Addenda his IM. PROELET dissertatio, de origine diversorum iuris naturalis principiorum, qui & in alia de naturali religione hominis & boni ciuis, quae ipsius libro, de certitudine sensuum, rationis & fidei, addita est, errores Hobbesii circa religionem naturalem solide refellit. Atheorum cum hic iniecta sit mentio, probare possem, eos nulla ratione ius aliquod naturae proprie sic dictum admittere, nisi hoc plane superuacaneum foret. Repetenda vero, quae ad §. praecedentem de doctrina morali atheorum obseruauimus, & quae de SPINOZAE pariter, ac HOBBSII iure naturae dixi, in *thesibus de atheismo & superstitione. ad c. IV. §. IV. p. 336. seqq.**

Feliciori successu in augenda & amplificanda iuris naturalis doctrina versatus est SAM. PVENDORFIVS. Cum enim animaduertisset, ea, quae ad totum disciplinam huius ambitum pertinent, nondum ita ex vno quodam principio deri-

N A U S I A T A,

uata, & inter se coniuncta esse, vt mathematicae cuiusdam demonstrationis speciem praebent, quod tamen omnino fieri posset ita deberet; hoc demum sibi datum esse credidit. Primum suarum cogitationum specimen dedit in *elementis iurisprudentiae vniuersalis*, quae Hagae Comitum an. 1660 lucem adpexerunt publicam. Haec an. 1672 insigne illud prorsusque egregium opus *de iure naturae & gentium* excepit, libris constans octo, in quibus plenam iurisprudentiae faciem ita exhibuit, vt cuncta accurate demonstraret, perspicue explicaret, testimoniis ac exemplis, veterum praefertim scriptorum, illustraret. Tandem & doctrinae huius summam quamdam in libello *de officio hominis & ciuis* complexus est, quo demonstrauit, compendia etiam confici posse, in quibus nihil, quod scholasticorum barbariem fapiat, deprehendatur. Constitutum veropv **PVFENDORFIO** fuit, non tam ius gentium tradere, quod **HVG. GROTII** fuisse consilium, antea monuimus, quam generatim ius naturae, prout tum integratum gentium, tum singulorum hominum actiones ad eius normam exigi debent. Quod cum minime reprehendendum esset, in eo tamen errauit, quod nihilofecius principium illud, a **GROTTIO** positum, de societatis custodia, retineret; ex quo equidem officia hominum erga alios, aut gentium erga gentes deriuari possunt, non autem hominis aut erga Deum, aut erga se ipsum. Sane in maiori isto *de iure naturae & gentium* opere, officia erga Deum omisit; at ea omnino hic locum sibi vindicare, intellexit; siquidem in libello *de officio hominis & ciuis* de iisdem praecepit. In maiori porro isto *de iure naturae & gentium* opere laudem cumptrimis meretur accurata illa de rerum moralium notionibus, seu *entibus*, vt vocat, *moralibus*, tractatio, quam libro primo legere licet, quae in compendio quodam, ex hocce opere ex-

cerpto, quod *iurisprudentia vniuersalis* inscriptum 1696, 12. prodiit, repetitur. Nihil enim in hocce studiorum genere efficiet, qui non adcurate, quid ius, quid obligatio, quid iustum, quid honestum, quid decorum sit, tenet. Ex harum notionum ignorantia non potest non summa rerum omnium oriri confusio: quod nostra aetate experientia docuit: quamquam nonnulli data opera eas mutent, vocibusque receptis longe alias iungant significationes, vt, dum reuera omne ius naturae tollunt, imperitis tamen caliginem obfundant, seque egregie illud stabilire, iis persuadeant. Cum vero **PVFENDORFIVS** in quibusdam a receptis scholasticorum decretis discellisset, & inter alia, explosio eorum de actionibus per se honestis, vel turpibus, commento, eo quippe tantum comparato, vt athei in eo suae impietatis praesidium inueniant, moralitatis, stricte sic dictae, originem a voluntate, adeoque lege diuina deriuasset; integra ad eum impugnandum coorta est cohors, in qua principes **IOSVA SCHWARZIVS**, **NIC. BERMANNVS**, **IO. ADAM. SCHERZERV**, **VAL. VELTHEMIVS**, **VAL. ALBERT I.**, **IO. IOACH. ZENTGRAVIVS**, **SAM. STRIMESIVS**, **FRID. GESENIVS**, notissima nomina, totam fere Germaniam, nobilissimasque in ea academias strepitu suo compleuere. Obseruatu quidem cognitumque digna haec certamina; sed cum nostri instituti ratio non permittat, ea enarrare, consulere iuuabit vitam, *samam & facta litteraria Pufendorfiana*, quae cum germanica versione libri *de statu imperii germanici*, quem sub **SEVERINO DE NONZAMBANO** nomine **PVFENDORFIVS** ediderat, Lipsiae prodierunt, an. 1710, 8. Diligenter quoque de iis differit **CHRIST. THOMASIVS**, in paulo pleniori *historia iuris naturalis*, c. VI. §. XIV. seqq. Nec vero isti aduersariorum **PVFENDORFII** clamores, oblitere, quo minus scripta eius

magno omnium fere adplausu exciperetur. Opus illud de iure naturae & gentium saepius editum est; quin & cum notis I. N. C. HERTII Francofurti 1706, 4. Quae tamen notae famae & eruditioni auctoris non respondent. Sed & in linguam germanicam conuersum est, immo & in anglicanam. Cum primis autem memoranda est versio gallicana I. O. BARBEYRACII, summo quippe studio confecta, & notis exquisitissimis exornata, quibus praecipua iuris naturalis capita mirifice illustrantur. Idem BARBEYRACIUS etiam libellum de officio hominis & ciuis in linguam gallicanam transtulit, & adnotationibus quibusdam auxit; euulgatum hac ratione an. 1707, & cum accessionibus quibusdam 1715. Eundem libellum obseruationibus ac animaduersionibus suis illustrare adgressi sunt IMM. WEBERVS, GOTTL. GERH. TITIVS, IMM. PROELEVVS, GOTTL. SAM. TREVERVS, de quibus, ceterisque huc spectantibus, conferendus GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit*, part. III. c. II. §. XVI. seqq. Copiosior reliquis omnibus est ANDR. ADAM. HOCHSTETERVS, in *collegio Pufendorfsiano super libris duobus de officio hominis & ciuis*, quod 1710, 4. Tubingae prodit, & in quo ea praecipue pertractat, quae theologiae cultoribus vsui esse possunt. Exstat & eiusdem auctoris de iure poenarum liber singularis, qui vicem simul commentationis perpetuae ad Sam. Pufendorfsii de officio hominis & ciuis lib. II. c. XIII. sustinere possit; Tubingae 1710, 4. Quemadmodum autem nonnulli ex hisce libellum istum PVFENDORFSII ita illustrent, vt aliquando ab eo dissentire, & vbi errauit, corrigere, ac emendare, non dubitent; ita & sibi hoc datum credidit, G. G. LEIBNITIVS, animum haud adeo aequum erga PVFENDORFSIUM demonstrans, in epistola quadam, quae exstat in *dem neuen Bücher-Saal*, tom. I. p. 836. Sed sunt ea, quae in PV-

FENDORFSII doctrina desiderat, ita comparata, vt facili negotio a quolibet harum rerum non imperito, dilui queant; quod & praestitit IMM. WEBERVS, in editione libelli PVFENDORFSII de officio hominis & ciuis, quae 1715 lucem publicam adspexit. Inter aduersarios, quos, dum vixit, PVFENDORFSIVS expertus est, VAL. ALBERTI, percelebris quondam Lipsiensis academiae theologus, ideo adhuc commemorandus est, quod non tantum variis scriptis illius placita, a quibus dissentiebat, impugnavit, sed nouum etiam iuris naturae systema, suae, quam elegit, hypothesei superstructum, condidit. Eo namque comparatum est *compendium* eius, quod vocat, *iuris naturae, orthodoxae theologiae conformatum*, in quo id egit, vt ex statu integritatis, in quo conditus homo fuerat, regulam normamque officiorum omnium, quae lex naturae exigit, deriuaret. Qua in re, praeter theologos quosdam, etiam ex iureconsultorum ordine DAV. MEYIVM, atque illustrem virum VIT. LVD. SECKENDORFSIVM, secum consentientes habuit, vti a me iam obseruatum, in *bist. iur. nat.* §. XXXVI. Et sane, si de iure naturae sermo sit, prout ex lumine reuelationis deriuatur; nihil, quod reprehendi queat, committunt, qui primam eius originem in statu integritatis quaerunt. Hoc vero, vt ad theologos spectat, ita, si cum hominibus nobis res sit, qui lumen reuelationis, seu scripturam sacram, non admittunt, parum hoc pacto ad summam rei proficiemus. Rationis autem lumen, cum statum integritatis ignoret; qui illud tantum sequuntur, ex hoc ius naturae deriuare nequeunt. Praeterea, qui ex statu integritatis cuncta deducere adnituntur, haud raro eorum quoque, quae post lapsum hominum orta sunt, vel cum supponunt, in illo quaerunt natales; hinc & statui huic talia tribuunt, quae ei non conueniunt. Idque & theologo isti do-

diffimulo VAL. ALBERTI contigisse, & res ipsa docet. & alibi quoque iam a me ostensum est. Certamina haecce atque controuersiae, quae PUFENDORFIO cum viris doctis intercesserunt, magnum equidem pepererunt librorum numerum, multosque simul excitauerunt, vt ad iurisprudentiam naturalem excolendam animum adiungerent; simul vero effecerunt, vt praestantissima haecce practicae philosophiae pars, quae vel maxime vitae ciuili negotiis interseruire debebat, per vmbritas illas & scholasticas disceptationes obscuraretur magis, quam illustraretur, & tantum non apud multos pretium suum amitteret. Erant enim, qui prorsus eximii quid se praestitisse, putabant, si de principio iuris naturae disceptarent, aut nouam quamdam excogitarent sententiam, numerum inanum de verbis concertationum hac ratione aucturi. Reuera enim ista, qua tantopere se nonnulli iactitarunt, quaestio ad logicam spectat, quae docet, quid ad genuinum principium requiratur; vt adeo in iurisprudentia naturali adplicatio tantum sit instituenda. Plerique vero eam ita tractauerunt, vt ad minutias, si non ineptias, aut vanas & inanes *λογικαὶς* deuoluerentur. Praecipuas autem si quis scire aueat sententias, IO. GE. WALCHIVM adeat, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. VII. §. XVIII. seqq.*

Sed vt absoluiamus, quae dicenda adhuc restant, post PUFENDORFIVM sese nobis offert CHRIST. THOMASIVS, quippe qui non vna ratione ingenium in iurisprudentia naturali exercuit. Et initio quidem is PUFENDORFII defensionem, praesertim contra VAL. ALBERTI, suscepit. Eoque comparata est eius *iurisprudentia diuina*, quae 1688 primum lucem adspexit, deinde adnotationibus locupletata 1694, & postea saepius recusa fuit. Ita vero sequitur Pufendorhium, vt

eum quandoque emendet. Cum primis istud, de societatis custodia, principium, suis circumscripsit limitibus, vt, quae inde deriuari possent, accurate ostenderet, quae non possent, iuris naturae esse, negaret. Officia itaque hominis erga Deum & erga se ipsum, cum ex societatis custodia demonstrari nequeant, ex aliis deducenda fontibus, docuit. Cum etiam perspiceret, quae de matrimonio, officiisque coniugum, seu iuris diuini praecepta, tradebantur, ex rationis lumine deriuari non posse; legibus naturalibus posituius vniuersales adiunxit, & quo pacto hac ratione polygamiae adfertoribus, aliisque, qui, quae de matrimonio diuinitus constituta erant, labefactare conabantur, obuiam iri posset, luculenter monstrauit. Non equidem negandum, iam antea eiusmodi quid in mentem venisse HVG. GROTTIO, & ex theologorum ordine IO. CONRAD. DANHAVERO, & IO. ADAMO SCHERZERO; sed THOMASIVS tamen primus fuit, qui ex instituto in naturam in idoleumque istarum legum inquireret, easque perspicue explicaret, necessitatem quoque earumdem euinceret, omnesque, qui circa eas occurrere poterant, scrupulos, remouere admitteretur. Plurimos hinc quoque etiam ex theologorum ordine sibi suffragantes habuit, cum viderent, promptam planamque hanc viam esse, ex plurimis difficultatibus, quae praesertim circa doctrinam de matrimonio sese offerunt, eluctandi. Eandem itaque & ego amplexus sum sententiam; donec deinceps perspicierem, faciliiori adhuc negotio, & citra ambages, cuncta expediri posse, si leges naturales in absolutas & hypotheticas dissecamus, seu tales, quae institutum aliquod diuinum, cuiusmodi & matrimonium est, supponunt. Qua super re copiosius mentem meam declaravi in *institutionibus theologiae moral. part. II. c. II. §. XLVII. seqq.* Placuit vero postea viro doctissimo, suam

non

non tantum de legibus hūc positiuis vniuersalibus, sed generatim quoque de iure naturae, mutare sententiam, & eiusmodi systema excogitare, quod illi soli proprium esset, & ex quo nemo sibi quidquam vindicare posset. Idque praestitit, in *fundamentis iuris naturae & gentium, ex sensu communi deductis, in quibus vbique discernuntur principia honesti, & decori, cum adiuncta emendatione ad ista fundamenta institutionum iurisprudētiaē diuinæ*. Editio quarta praecedentibus auctior prodit Halae 1718, 4. Id nimirum egit vir illustris, vt omnibus persuaderet, leges naturae, proprie dictas leges non esse, sed tantum consilia. Atque his obligationem quidem, sed internam tantum, hoc est, improprie sic dictam, tribuit; quemadmodum nec poenas proprie sic dictas, seu positiuas, admittit, aut admittere potest, sed tantum naturales, hoc est tales, quae per consequutionem naturalem ex hominum vitiis fluant. Primam autem, & fundamentalem iuris naturae, hoc modo accepti, propositionem hanc esse, contendit: *facienda esse, quae vitam hominum reddunt maxime diuturnam & felicissimam*. Quae propositio cum omnia praecepta honesti, decori, iusti complectatur; vt deinceps speciatim ea explicet, tria principia specialia, seu subordinata ponit, pro triplici hoece iuris naturalis obiecto, honesto, decoro, iusto. Nimirum primum principium honesti ex eius mente est: *fac tibi, quae ab aliis tibi vis fieri*; decori: *fac aliis, quae tibi vis fieri*; iusti: *non fac aliis, quae tibi non vis fieri*. Leges autem positiuas vniuersales plane proferibit, cum, quae in iis contineantur, non sint praecepta iuris, sed tantum regulae virtutis. Non abnuo, ingeniose esse haec excogitata, & apte satis inter se cohaerere; an certo, & quod labefactari nequeat, fundamento superstructa sint? valde dubito. Praecipuum momentum hoc est, quod le-

ges naturales non pro legibus proprie sic dictis, sed tantum pro consiliis habet. Quod perinde est, ac si diserte, ius ali-quod naturae, proprie sic dictum, dari, negasset. Hinc cum omnibus illis, qui hoc adfirmant, illi res erit. Nec video, quae pactorum, conventionum, & foederum, inter reges maxime, & summos imperantes, futura vis sit & firmitas, si nulla lex, proprie sic dicta, sit, quae ea seruare iubeat. Si imprudentiae solum, quod rectae rationis consilia insuper habuerint, labem contrahunt, qui ea violant; non erit temere, qui id magnopere curandum existimet. Quod si vero consideremus, Deum ea, quae reuera ad hominum felicitatem faciunt, serio velle; immo, vt velit, & repugnantes puniat, ea quidem ratione, vt conuincantur, sentiantque, a Deo, supremo omnium iudice, se puniri, summam eius sanctitatem, iustitiamque postulare; statim, ni fallor, deprehendemus, amplius quid, quam consilia esse leges naturales, obligandique vim, proprie sic dictam, iis denegari non posse. De scripturae sacrae, quae huic sententiae repugnant, testimonio, nihil dico; cum haec tam aperta, tamque euidētia sint, vt nemo de iis dubitare queat. Sed id nunc non agimus. Nec ad ea, quae vir doctissimus in eadem *fundamentorum iuris naturae & gentium* editione quarta, subinde contra me disputauit, quidquam reponere lubet; cum id huius loci non sit, alibique id facere mecum constituerim. Qui ex instituto nouas hasce eius hypotheses sibi refutandas sumserit, mihi non innotuit, praeter ALB. RIPEXVM, in *disertatione de lege ac legibus diuinis in genere, & de legibus diuinis positiuis vniuersalibus in specie*, quae Hamburgi an. 1722 prodit. Qui an eo id fecerit successit, vt de victoria sibi gratulari queat, aliis diiudicandum relinquo.

Atque ex hūc quidem, quatenam iurisp-

risprudentialis naturalis fuerint fata, quam auctores praecipui, qui in ea colenda ornamdaque studium, operamque suam collocarunt, intelligere licet. Non omnes equidem, qui iuris naturalis compendia aut institutiones, similiaue ediderunt scripta, enarrauimus; nec etiam id necesse esse duximus. Qui eos, quos praetermissimus, cognoscere auet, praeter *historiam* nostram *iuris naturae*, in qua adhuc quorundam mentionem fecimus, consulat GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelaehrtheit*, c. II. §. XXVI. seqq. itemque ADAMI FRID. GLAFETI, qui & ipse inter recentissimos numerandus est, *Vernunft- und Voelcker-Recht*, Lips. 1723, 4. cui operi dum historiam quamdam iuris naturalis praemisit, praecipuos etiam

scriptores recenset. Obseruatu autem maxime digna, sed vt simul adcurate expendatur, quae c. III. §. CXVI. seqq. de ANDR. RYDIGERI, philosophi celeberrimi, & §. CLXXX. de CHRIST. WOLFFII in ius naturae meritis, sententiisque differit. De insigni iuris naturalis, si recte tractetur, & vtilitate, & necessitate, non est, vt quidquam addamus; cum nemo, nisi harum litterarum plane expertus sit, de ea dubitare queat. Summatim quoque quae hac de re dici possunt, iam indicavi, in *institut. theol. moral. part. II. prolegom.* §. XI. Quae in libello: *Licht und Recht* dicto, & quidem in *der ersten Entdeckung* c. II. in contrarium adferuntur, facili negotio dilui possunt.

§. XXXIII. Quae vltima pars philosophiae practicae de prudentia generatim praecipit, non minus in prudentia christiana & pastoralis, quam ciuili, locum inueniunt. Eo magis autem obseruanda, & ad vsum transferenda sunt, quo saepius per imprudentiam homines, etiam qui doctorum in ecclesia munere funguntur, peccant, & grauissima, tum sibi ipsis, tum toti ecclesiae attrahunt incommoda. *

* Vltimam hancce philosophiae practicae partem plerique ita tractant, vt prudentiae ciuili, quam & politicam vocant, tantum habeant rationem; quamquam nec sub hocce nomine semper ea tradant, quae tradere dedebant. Ordo autem omnino postulat, vt de prudentia felicitatem nostram in rebus ad hancce vitam spectantibus, quae omnibus hominibus communis est, primum simus solliciti, & tum demum dispiciamus, quo pacto regulae istae generales de felicitate sua externa conseruanda, ad quoslibet status, cumprimis rempublicam, applicari queant. Hoc vero, cum a veteribus plane neglectum sit; nostra demum aetate exsisterunt viri eruditi, qui, quae ad prudentiam istam vniuersalem spectant, ad certa reuocarent principia, scientiaeque

cuiusdam seu disciplinae formam iis darent, vt in sequentibus dicemus. Eo magis autem ista tractatio est necessaria, quo amplior eius est vsus; siquidem non tantum prudentiae ciuili, & aulicae, sed & christianae, theologicae, & ecclesiasticae, principia & fundamenta ex ea petenda sunt; vt luculenter a me in *parte tertia institutionum theologiae moralis* ostensum est. Vnde etiam patet, theologiae cultoribus prudentiam hancce vniuersalem minime esse negligendam. Ea vero, cum per prudentiam ciuilem, in qua regulae eius aut ad rempublicam, aut ipsos imperantes, aut rerum ciuilium administratores applicantur, mirifice illustretur, non male rebus consulunt, qui hanc quoque, prout reliquorum studiorum ratio hoc permittit, delibauerint. Prudentia haec-

ce ciuiliſ etiam *politica* vocari ſolet; cuius tamen nominis variae ſunt ſignificationes, quas HERM. CONRINGIUS recenſet; de *prudencia ciuili* c. I. & ſeqq. Sed & ipſemet eas enarraui in *element. philoſ. pract. part. III. c. I. §. VI. & VII.* Qui accurate loquuntur, & omnem conſuſionem euitare volunt, hoc nomine eam intelligunt philoſophiae practicae partem, quae ſtatum reipublicae, aut ſummorum imperantium, vel etiam eorum, qui res ciuiles adminiſtrant, ſecundum regulas prudentiae rite conſeruare docet. Vnde patet, quod ea, quae de imperantium & ciuium officiis, ad leges diuinas dirigen- diſ, praecipuntur, & quae alia ſunt ei- ſdem generis, ad iuriſprudentiam potius naturalem, quam politicam, ſeu pruden- tiam ciuilem, referenda ſint. Quod cum non omnes obſeruent, mire cuncta inter ſe miſcent, atque conſundunt. Idem di- cendum de ea doctrina, quae originem ac ſtructuram rerum publicarum explicat; quam licet prudentiae ciuiliſ magiſter ſup- ponat, rectius tamen, aut ſaltem aequè commodè in iuriſprudentia naturali tra- ditur; quamquam non deſint, qui ſepa- ratim eam tractent, vt IO. FR. HORNIUS, in *politicorum parte architectonica de ciui- tate*, quae Francofurti 1672, 8. prodiit. Nec aliter de CASP. ZIEGLERO, aliis- que cenſendum, qui de *iuribus maiſtati- cis*, ex inſtituto commentati ſunt; quam quidem doctrinam hodie nonnulli ſub *iur- is publici vniuerſaliſ* nomine proponere malunt. Eo namque ſpectat IYſTI HEN- NINGI BOEHMERI *introducſtio in ius pu- blicum vniuerſale, ex genuinis iuriſ natu- rae principiis deducſtum* &c. Halae Magdeb. 1710, 8. Haec, & alia eiſdem generis in iuriſprudentia potius naturali, quam in politica ſedem ſibi vindicant. Monenda autem iſta fuere, vt eo rectius in hiſtoria prudentiae ciuiliſ, & ſcriptorum eo ſpe- ctantium commemoracione, progredi queamus.

Atque ad eos quidem quod attinet, qui ſacem hic nobiſ praefurunt, cum ple- riſque id agant, vt omnia, quae politicum ſcire oportet, vel quae huius ſtudiorum ge- neri inferuire, vtrumque poſſunt, ediſci- rant; mirum non eſt, quod non tantum diſcrimen, quod antea poſuiſmus, non obſeruent, ſed multa alia quoque, quae ad ipſam prudentiam ciuilem non ſpectant, ſcriptiſ ſuiſ complectantur. Exemplo eſſe poteſt GABR. NAUDAEI *bibliographia politica*, lectu quidem ob res praeclearas, & variorum auctorum, quos ſuppeditat, noticiam, digniſſima; ſed in qua *hæretum* ſubinde, & ad prudentiam ciuilem non ſpectantia, tractari, viriſ doctiſ dudum obſeruatum eſt. Saepius eſt edita. In Germania primum cum eleganti praefat- ionē eam recudi curauit AVG. BVCH- NERVS, Witteb. 1640. Hinc vero, vt aliaſ editionēſ mittam, cum CASP. SCIOPII *paedia politicae*, & aliis eiſdem argu- menti ſcriptiſ, cura HERM. CONRINGII prodiit Francofurti 1673, 12. Poſtea & THO. CRENIUS eam iterum exhibuit, inter *metbodorum ſcriptoreſ*, an. 1692, 4. qui & hinc inde notas quasdam adſperſit. IO. ANDR. BOSIUS noſter, de Naudaeo, eiſ- que *bibliographia politica*, ita pronuntiat: *Sed in Naudaeo obſeruare licet, eum interdum ſtudio partium, odioque nationiſ, aut religioniſ, quibuſdam iniquiorum eſſe, mul- toſ etiam egregioſ auctoreſ ob eaſdem cauſaſ plane praeterire.* Id quod exempliſ comprobatur, in diſſertat. iſagoge. de *compara- nda prudentia ciuili*, §. LXXXIV. NAUDAEO merito iungimur HERM. CONRINGIUM, cui inter prudentiae ciuiliſ magiſtroſ, apud Germanoſ primuſ citra controuerſiam locuſ debetur. Iſ vero non tantum in libro, de *ciuili prudentia*, c. XIV. ſeu *ultimo*, quae ſcripta edita ad parandam prudentiam ciuilem maxime ſint idonea, exponit, ſed peculiarem quo- que diſſertationem, de *ciuili philoſophia*, eiſus.

eiusque optimis ac praeceptis scriptoribus, edidit Helmst. 1673, 4. nisi hanc IUSTO GERH. RINKIO, qui respondentis munere functus est, tribuere velis. Tertium locum damus, cui forte primus debebatur, IO. ANDR. BOSIO nostro, cuius *dissertationes isagogicae de comparanda eloquentia & prudentia civili* in lucem produxit GZ. SCHVBARTVS, an. 1674. quae deinceps iterum, accessionibus quibusdam auctae, 1699 prodierunt. Easdem *methodis* suis an. 1696 editis inseruit THO. CRENIVS, qui & more suo notas quasdam adiecit. Cum vero BOSIO itidem constitutum sit, omnia ea complecti, quae prudentiae civilis cultori vñ esse possunt; multa tradit, quae politicae in se spectatae finibus non continentur, cumprimis in historicorum enarratione copiosus est; quo nomine & supra hanc commentationem laudauimus. Post hosce & CAR. ARNDIVS suam, in hacce historiae litterariae parte demonstrare voluit diligentiam, in *bibliotheca politico-heraldica selecta*, Rostochii 1705, 8. itemque in *bibliotheca aulico-politica*, Rostochii 1706, 8. In vtraque non tantum auctores praecipuos recenset, sed aliorum subinde de iis iudicium adiungit. Consulere quoque iuuabit AVR. C. GOTTH. STRVVI *bibliothecam philosophicam*, c. VII. & GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit*, part. III. c. V. Nec alieni ab hoc loco sunt, qui de methodo studii politici, seu ratione, recte & feliciter illud instituendi, commentati sunt, vt CASP. SCIOPPVS, in *paedia politices*, quae exstat in *methodis* THO. CRENI, an. 1692; 4. CHRISTOPH. COLERVS, in *epistola, de studio politico ordinando*, itidem in CRENI *methodis* an. 1699 recusa. IO. CASELIVS, in *propolitico*, itemque in libro, *was actus in* inscripto, in quo edisserit, quemadmodum primarius aliquis adolescens mature & recte educetur ad rem publicam, Francof.

1631, 8. & si qui alii sunt eiusdem generis.

Veteres, qui effatis quibusdam ac sententiis vitam moresque hominum instituebant, iis quoque adiuuebant, quae prudentiae, praesertim vniuersali, inferuire poterant. Quilis autem prudentiae vestigia in legibus antiquarum gentium deprehendere licet. Inter has vero eminent leges Mosaeicae, seu, quas Deus ipse per Mo sen populo Israelitico dedit, in quibus insigne etiam summae prudentiae specimen exhibetur. Omnes enim istae leges non tantum aequitati naturali sunt consentaneae, sed genio, indolique populi istius prorsus accommodatae, ad finem quoque, quem Deus in republica Israelitica sibi proposuerat, obtinendum, aptissimae, vt nihil iis melius aut praestantius excogitari possit. De ipsius Mosi prudentia civilis dubitat equidem HERM. CONRINGIVS, in *animaduersionibus politicis ad Machiaveli principem*, c. III. p. 70. Sed rationibus eius a me satisfactum in *hisor. eccles. vet. test. rom. I. per. II. sect. I. ad §. X. p. 335*. Cumque sententiam CONRINGII ingenue, recitatis ipsius verbis, exhibuerim, & solide quidem, vt puto, sed tamen modeste, reitauerim; non erat, vt me ideo iniquitatis cuiusdam arguerent auctores *annalium academiae Inliae semestr. IV. p. 193*. In scriptis Salomoneis, quae occurrunt, effata elegantissima, ad prudentiam non minus, quam ad doctrinam moralem, seu vitam recte instituendam spectant. Immo vniuersum codicem sacrum, vt vberimum verae & genuinae prudentiae, tum vniuersalis, tum speciatim civilis, considerare fontem licet, quam & exemplis & praeceptis quamplurimis, iisque pulcherrimis, instruxit. Cum vero idem ad sublimiora praecipue ducat, veramque ad spiri tualem, quae christianis propria est, prudentiam viam monstret; de insigni eius, praestantissimoque, ad hoc-

hocce caput quod attinet, vfu dicemus, cum de theologia morali, hinc & prudentia christiana, ac pastoralis, verba faciemus. Interim fuerunt, qui prudentiae etiam ciuilis praecepta ex sacro codice deriuare, suarum duxerunt esse partium, vt IO. CONR. DANHAVERVS, in *politica biblica*, IOSEPH. HALLVS, in *politica Salomonea*, ex anglicano sermone in germanicam translata; cuius etiam exstat *ethica & oeconomica Salomonea*, & forte alii quidam. Multorum quoque sermonibus celebratur IAC. BENIGNI BOSVETI *politica scripturae verbis expressa*, vel vt gallice inscribitur; *politique tirées des propres paroles de l'écriture sainte &c.* Bruxellis 1710, 8. Nec desunt in ea, quae prodesse possint; licet subinde facile agnoscas, auctorem romanae ecclesiae scitis innumerum esse.

Eos, qui ex gentilibus doctrinae suae morali prudentiae monita adperferunt, praetermittimus; cum antea iam a nobis sint commemorati. ISOCRATEM autem omittere non possumus, qui, cum inter oratores illustre fuerit nomen, philosophis tamen etiam adnumerari potest, eo, quod moralia pariter ac politica praecepta in orationibus suis suppeditat. Certe oratio eius de regno ad Nicoclem huius loci est, de qua vid. IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XXVI. §. V. p. 850*. Primus, qui aliquid, quod ad iustam translationem quodammodo accedat, reliquit, PLATO fuit, in *libris X. de republica*, & *XII. de legibus*. In vtrisque, iudice GABR. NAYDAEO, praeclare omnino regnum & rempublicam instituit, adeoque moribus & institutis christianae fidei conuenienter, vt diuus Thomas in opusculo de regimine principum, Platonismum in republica desideret; in *bibliograph. polit. c. V. p. 509*. Nec abnuo, multa praeclare admodum & egregie dicta in hisce libris exstare. An vero vmquam eiusmodi respublica existerit;

BVD. ISAGOGE.

aut exsistere possit, qualem animo concepit PLATO, merito nonnulli dubitant. Nec deerunt forte, qui existimauerint, rem publicam PLATONIS cum *Vtopia THOMORT*, similibusque rebus publicis fictis, comparari posse. IO. ANDR. BOSIVS nemini legendum putat Platonem, nisi qui instructus initiatusque prudentiae mysteriorum, censorem non minus quam leuiorem agere possit; de *compar. prud. ciuilis*, §. XIV. Scriptis quoque PLATO libellum exiguum de regno, de quo vid. BOSIVS l. c. Praecipuos in libros hosce commentatores Platonis recenset GABR. NAYDAEVS, l. c. p. 519. Vt autem PLATO rempublicam descripsit, non qualis esse queat, sed qualis esse debeat; ita XENOPHON, in sua *Cyropaedia*, quae inter reliqua eius argumenti politici scripta primum locum tenet, perfectam quamdam consummatamque principis imaginem sistere voluit. Ita namque recte de ea iudicat CICERO, *lib. I. ep. I. ad Quintum fratrem*. ARISTOTELEM rerum ciuiliu peritissimum fuisse, nemo negauerit. *Politica proprie dicta*, inquit BOSIVS, incomparabili gravitate, breuitate & arte conscripsit; ac non tantum nihil eorum omisit, quae ad integrum imperii corpus faciunt, sed etiam illa docuit, quae ad singulas partes imperii requiruntur. Quin & arcana siue sophismata, propter quae Machiavellus potissimum suspici solet, pleraque in quarto, quinto, & sexto politicorum libris indicauit; de comparanda prud. ciuil. §. XV. Mihi vero semper illorum maxime placuit sententia, qui nec abiecte nimis, nec nimis magnifice de Aristotele sentiunt. Insignem istorum librorum, ea, qua Aristoteles vixit, aetate, esse potuisse vsum, non diffiteor. Nostrorum temporum alia est ratio. Aliquot libros in hocce Stagiritae opere hodie deesse, quin & ordinem eorum, qui supersunt, immutatum, docuit HERM. CONRINGIVS, in

Oo

in introductione ad Aristotelis politica, edita Helmstadii 1656, 4. Quae ipsa introductionis illis magnopere commendanda, qui ex lectione istorum Aristotelis librorum, fructum referre cupiunt. Inter eos, qui commentariis suis hosce libros illustrarunt, MICH. PICCARTVS primum principemque locum tenet. De reliquis consulendus GABR. NAVDAEVS, *bibliogr. polit. c. V. p. 518. 519. & 10.* ANDR. BOSIVS, *l. c. §. XV. XVI.* Ex Romanis CICERO nobis commemorandus esset, si ex libris eius sex de republica, quos se composuisse, ait, praeter fragmenta quaedam, quidquam superesset. Non minus & eiusdem ~~perierunt~~ perierunt, quae *spissum & operosum opus* vocat; lib. II. ad Qu. fratr. ep. XIII. Exstant tamen adhuc eiusdem libri de legibus, in quibus non tantum de legibus optimae reipublicae, sed & de vitiis ac virtutibus rerum publicarum differit. PLVTARCHVS non tantum in *vitae* descriptione prudentiae ciuilis cultorem egregie instruit, sed in *moralibus* quoque subinde ex instituto eiusmodi argumenta tractat, quae huius loci sunt. Apud christianos veteres non est, ut ciuilibus prudentiae aut de arte regnandi praecepta quaeramus. Nec enim hoc sibi agendum putabant. Quae ad prudentiam christianam & theologicam ex patrum scriptis hauriri possint, alibi indicabimus. AGAPETI, diaconi Constantinopolitani, qui saeculo sexto vixit, *capita septuaginta duo paraenetica ad Iustinianum*, quae a nonnullis celebrantur, multa ex theologiae, doctrinaeque moralis potius, quam prudentiae campis, deriuata continent. BASILII imperatoris *capita paraenetica sexaginta sex ad Leonem filium*, CONSTANTINI porphyrogenetae liber de *administrando imperio*, EMANVELIS Palaelologi *praecepta centum educationis regiae ad Ioannem filium*, ita comparata sunt, ut alibi facile aut eadem, aut me-

liora inuenias. De scholasticis nihil addo. Quam male enim inanibus hominum otioforum speculationibus cum veris genuinae prudentiae regulis conueniat, nemo non intelligit.

Ad recentiora itaque si progrediamur tempora, magnus primum se nobis offert illorum numerus, qui compendia, aut systemata politica condiderunt. Huius generis sunt PETRI GREGORII Tholosani *syntagma de republica*, ADAMI CON-TZENII, *Iesuitae, politica*, WOLFG. HEIDERI *systema philosophiae politicae*, HENNINGI ARNISAEI *politica*, item *relectiones politicae*, BARTHOLO. KECKER-MANNI *systema politicum*, BALTH. CELLARII *compendium politicum*, CHRIST. LIEBENTHAL *collegium politicum*, & alia fere innumera. In plerisque vero istorum, cum alia, tum illud maxime reprehendendum, quod ea, quae iuris naturalis sunt, non satis distinguant ab iis, quae politica, seu prudentia ciuilibus sibi vindicat. Quo nomine & IO. BODINVM recte atro notat lapillo H. GROTIUS, cuius verba digna sunt, quae hic legantur: *Temperavi me ab his, quae alterius sunt translationis, ut quae docent, quid ex usu sit, facere; quia ista suam habent artem specialem, politicam, quam recte ita solum tractat Aristoteles, ut alieni nihil admisceat, contra quam facit Bodinus, apud quem haec ars, cum iuris nostri arte confunditur; de iure belli & pacis, prolegom. §. LVII.* Non tamen ideo hocce BODINI de republica opus contemnendum, quippe quod multa eruditione refertum est, & haud vltimum inter scriptores systematicos locum tenet; quamquam & nonnulli iustum in eo ordinem, & quod historiam fuisse nimis inferat, & quae alia sunt eiusdem generis, desiderant. Legenda porro, quae de hocce auctore IO. HENR. BOECLERVS differt ad Hugonius Grotii l. c. & THO. CRENIUS, in notis ad Gabr. Naudaei *bibliogr.*

biogr. p. 513. Idem, vt nunc aliostaceam, etiam censendum de IO. CHRISTOPH. BECMANNI *meditationibus politicis*, itemque *politica parallela*, quae iunctim tertium prodierunt Francofurti ad Oderam 1679, 8. Multa in illis diligenter congesta exhibentur; quae tamen longe rectius in iurisprudencia naturali, quam politica pertractantur. Laborat eodem vitio, saltem ex parte IO. ALTHVSII *politica methodice digesta, atque exemplis sacris & profanis illustrata*, tertiumque itidem edita Herbornae 1614, 8. sed alio insuper, dum monarchomachorum erroribus fauet. Rectius hic IVSTVS LIPSIVS sapuit, cuius *libri sex politicorum* primum an. 1586 Lugduni Bat. editi, saepiusque deinceps recusi, vel hoc nomine laudandi sunt, quod, ex veterum licet sententiis & effatus inter se coniunctis, collecti, ea tamen tantum, quae prudentiae ciuili propria sunt, tractent. Desiderant in illis nonnulli, quod omnibus rerum publicarum formis non sint adcommodati, sed tantum monarchiam spectent; cumprimis vero, quod principum potestatem vltra, quam par est, extendat. Conferenda autem IO. HENR. BOECLERI *de politicis Lipsianis dissertatio*, in qua, quid in iis laudandum, quid vituperandum sit, quemue inde capere vsum liceat, eleganter edisserit. Amplissimo vberissimoque commentario hocce LIPSII opus illustrauit IO. FRID. REINHARDVS, in *theatro prudentiae elegantioris, ex Insti Lipsii libris politicorum erecto*, quod cum CORR. SAM. SCHVRTZFLEISCHII praefatione prodiiit Wittebergae 1702, 4. MARCI ZVERII BOXHORNII *institutionum politicarum libri duo* itidem hoc nomine praeferendi reliquis sunt, quod, quae politicae propria sunt, tantum tractant, quemadmodum & Lipsianis pleniores sunt, ac omnes rerum publicarum formas attingunt. Recusi sunt Lipsiae, cum ipsius

auctoris explanatione, cura CHRIST. FRID. FRANKENSTEINII an. 1658, 12. Inter recentiora ceteroquin melioris notae compendia referri solent IO. HENR. BOECLERI *institutiones politicae*, Argentorati editae 1688, 8. cuius etiam existat *dissertatio epistolica de studio politico bene instituendo*, itemque *historia sibola principum*; vt & IO. NIC. HERTII *elementa prudentiae ciuilis*, Francof. 1703, 8. in quibus cumprimis, quae ad politicam archiæclonicam spectant, diligenter exsequitur.

Vt eos, qui quaedam doctrinae ciuilis argumenta speciatim pertractarunt, recenseam, necesse non est, nec nostri id patitur instituti ratio. Facere tamen nequeo, quin NIC. MACHIAVELLI hic in iiciam mentionem, ob librum, quem *de principe* scripsit, in quo principem suum artes tyrannicas edocere voluit; quiae ideo magnum in orbe strepitum dedit. Certatim itaque viri docti cum sibi confutandum sumserunt, quos inter haud vltimum locum tenet INNOC. GENTILETTVS, in *anti-Machiauello*, in quo solum impietatem Machiaueli adgressus est, omillis erroribus politicis. ANTONIVS porro POSSEVINVS iudicium de quatuor scriptoribus, Philippo de la Nue, Ioanne Bodino, Philippo Mornaeo, & Nicolao Machiauello, iussu Innocentii IX romani pontificis concinnauit, in quo iniquior, quam par erat, in Machiauello fuisse, censerur, idque vnice agere, vt cum omnibus iniusum reddat. Hunc exceperunt THO. BOZIVS, in libro de *imperio virtutis*, PETR. RIBADENEIRA, in libro de *principe christiano*, & HIER. OSORIVS in libris de *nobilitate christiana*. Sed omnibus citra controuersiam praefendus est HERM. CONRINGIVS, qui MACHIAVELLI *principem* Helmstadii an. 1660 recudi curauit, additis adnotationibus, in quibus eum castigauit, vbi castigationem prome-

ruit, erroresque eius politicos solide refutauit. Qui defensionem Machiaulli suscepit, mihi non innotuit, praeter CASP. SCIOPIVM, in *paedia politices*, antea nobis iam commemorata, & *dissertatione aduersus Paganinum Gaudentium*. Iis qui Machiaellum impugnarunt, addi etiam poterat STEPH. LVNIVS BRVTVS, vt vir quidam doctus vocari voluit, in *vindiciis contra tyrannos, siue de principis in populum, populi in principem, legitima potestate*; nisi ea hac fecisset ratione, vt in alterum extremum, quod monarchomachorum est, praecurrisset. Quis sub hocce nomine lateat, magnopere inter viros doctos disceptatur; legendaque ea de re peculiaris PETR. BAELII dissertatio, quae *diffionario eius historico & critico* subnexa est, p. 3087. *seqq.* Opportuna hic se nobis offerret occasio, de duplici politicorum secta conuentandi, Machiaellistarum & monarchomachorum, quorum illi imperantibus plus quam decet, concedunt, hi plus quam decet, adiungunt; sed praecipua, quae de vtraque dici possunt, exhibentur *tom. VI. obseru. ad rem litter. spectantium, obseru. I.* HERMANNI VERO CONRINGII cum antea iniecta sit mentio, adhuc addendum, praeter scripta eius, hactenus commemorata, varias eius politici argumenti exstare dissertationes, plerumque magno studio conscriptas, dignas vtrique, quae diligenter a prudentiae ciuili cultoribus euoluantur. Quemadmodum autem MACHIAVELLVS in eo peccauit, quod commodam principis a commodis reipublicae, virtutum ac iustitiam a prudentia separauit, perperam sibi persuadens, prudentiam sibi constare sine vera virtute, principique vtilia esse, quae noxia sunt reipublicae; ita quo pacto hi euitandi sunt scopuli, ostendere voluerunt, qui de *ratione status* commentati sunt, quamquam & illi non vna eademque hic incedant via. Vera namque & genuina ratio status commodis principum ita con-

sulit, ne negligat commodam reipublicae; prudentiam ita sectari docet, ne insuper habeatur virtus & iustitia. Scriptores de *ratione status* indicat GABR. NAVDAEVS in *bibliographia polit. c. VII. p. 522. & 10. ANDR. BOSIVS de compar. prud. ciu. §. XCII.* Eminet inter reliquos LVD. SEPTALIVS, cuius de *ratione status* liber, lingua italica scriptus, in latinam etiam conuersus, prostat. Iungenda HERM. CONRINGII *dissertatio de ratione status*. Spectant huc itidem GABR. NAVDAEII *considerations politiques sur les coups d'Etat*, itemque ARN. CLAPMARI *de arcanis rerum publicarum libri sex*, CYR. LENTVLI *arcanis regnarum & rerum publicarum*, & alia eiusdem generis. Dubium quoque non est, quin ex rerum publicarum veterum ac recentiorum descriptionibus egregie proficere queant, qui ad ciuilem prudentiam animum adiungunt. Cuiusmodi scriptores diligenter enarrat IO. AND. BOSIVS *de compar. prudent. ciuili. §. LXXII. seqq.* Quatenus in eiusmodi rerum publicarum descriptionibus obseruanda sint, idem BOSIVS luculenter exposuit in *introductione generali in notitiam rerum publicarum orbis vniuersi*, lenae 1676 edita. Nec praetermittendi, qui respublicas fictas nobis dederunt; inde vt intelligeremus, quales respublicae esse debeant; vt pote qui & hac ratione multa ciuilis prudentiae praecepta suppeditant. Spectat huc THO. MORI *Utopia*, & alia eiusdem commatis scripta, quae itidem BOSIVS recenset *de compar. prud. ciuili. §. LXXXI.* PLATONEM haece quodammodo exemplum praeiussit, antea obseruauimus. Nec insolens, per fictiones & fabulas, vt moralem, ita & ciuilem doctrinam, instillare aliis. De recentioribus quibusdam auctoribus, qui hancce viam ingressi sunt, consulendus GOTTL. STOLLIVS in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit, part. III. c. V. §. XXXIII. seqq.*

FRAN-

FRANCISCI SALIGNAC DE LA MOTTE FENELONI, archiepiscopi Cameracensis, *Telemachus*, gallicana lingua scriptus, magnam præ reliquis consequutus est celebritatem, de quo videatur idem STOLLIVS, l. c. §. XLVII.

Superfunt, qui nulla methodi lege adstricti, liberiori sermone argumenta quaedam civilis prudentiæ prosequuntur, in *obseruationibus*, *digressionibus*, *disquisitionibus*, *politicis*, aut *historico-politicis*, similibusque scriptis. Quos eo lubentius commemoro, quoniam non tantum talia in iis inveniuntur, quæ in systematicis scriptoribus frustra quaeras, sed & quod haud raro ea tradunt, vel admiscunt, quæ prudentiæ generatim spectatae, & cuius in omni vitæ genere vsus est longe maximus, inferunt. Huiusmodi sunt *discursus politici* PAULI PARVTAE, HIERON. FRACHETTAE, aliorumque, *obseruationes historico-politicae* MICH. PICCARTI, similiaque scripta, de quibus IO. ANDR. BOSIVS de *compar. prud. civil.* §. LXXXVI. Locum quoque hic sibi deposcunt TRAI. BOCCALINI *relationes ex Parnasso*, eiusdemque *lapis lydius politicus*. Nec alieni ab eodem sunt, qui aphorismos, axiomata, apophthegmata politica collegerunt, de quibus itidem BOSIVS, l. c. §. LXXXVII. Cumprimis vero huc referendi, qui commentariis, notis, obseruationibus politicis, veteres historicos, graecos & latinos, illustrare adgressi sunt, quos idem BOSIVS, l. c. §. XXXIV. laudat. Cumque CAIVS CORN. TACITVS inter eos historicos, qui ad prudentiæ civilis vsum legendi sunt, principem teneat locum; plures etiam existerunt, qui in eum, quam reliquos eiusmodi quid moliuntur. Diligenter eos recenset AMELOTVS DE LA HOVSSE, in *dissertatione critica*, quam *versioni suae gallicae Taciti* prae-misit; in qua tamen p. 27. in CHRISTOPH. FORSTNERVM paulo iniquior videtur,

dum, *notas eius publicas in Tacitum*, quæ omnibus maximo in pretio sunt, & aliis non sine ratione praeferuntur, tantum locos quosdam communes esse, ait, ex quibus nullam, qui prudentiæ civilis operantur, capere queant utilitatem. Iungi his, si placeat, potest mea de C. Cornelio Tacito dissertatio, in academia Hallensi edita, cum *obseruationes* quasdam *politicas in librum primum annalium TACITI* ad disputandum proponerem. Atque in hisce quidem, similibusque scriptoribus, cum sparsim inueniantur, quæ prudentiam singulorum hominum seu vniuersalem instruunt; operæ porro pretium fuerit, eos consulere, qui id, si non vnice, saltem praecipue & velut ex instituto, agunt. Hos inter HIERON. CARDANO locum concedere nullus dubito, ob librum, *arsena prudentiæ civilis*, inscriptum, atque recensum Lipsiae 1700, 12. Vix equidem eiusmodi quid a CARDANO expectasses, quem non adeo multa prudentiæ specimina in vita sua edidisse, constat. Egregia tamen quandoque profus sunt, quæ praecipit; licet non omnia sine diiudicatione adcuratori dimittenda. Nec est, quod *prudentiæ civilis* nomen quemdam moretur. Pleraque enim, si non omnia, ita comparata esse, vt in quolibet vitæ genere vsui nobis esse queant, res ipsa docet. Idem de BALTH. GRACIANI libro, *vir amicus (homme de cour)* dicto censendum, quem AMELOTVS DE LA HOVSSE in linguam gallicam ex hispanica transtulit; adcuratius autem adhuc & diligentius in linguam germanicam AVE. FRID. MÜLLERVS, qui & adnotationibus elegantissimis eum illustrauit, quæ viris doctis probantur. Exstat & eiusdem GRACIANI *criticon*, prudentiæ comparandæ non minus quam formandis moribus, aptum, in quo multa, noua quadam iucundissimaque ratione traduntur, quaedam vero etiam admiscuntur,

quae examen aliquod, si non censuram, promerentur. Systematicum tamen ordinem in hocce, & aliis eiusdem generis scriptis frustra quaeras; quem & hactenus in doctrina de prudentia vniuersali, seu generatim spectata, nemo obseruauit; donec nostra aetate viri quidam docti existerent, qui regulas & praecepta prudentiae ad certa principia reuocarent, praestantissimaeque adeo huic practicae philosophiae parti, meliorem conciliare faciem, adniterentur. Ipsemet iam eiusmodi quid tentauit, in *elementis philos. pract. c. II. seqq.* Generalia enim quaedam ibi posui fundamenta, obseruanda ab omnibus, qui prudentiae laudem referre cupiunt; atque deinceps, quo pacto ea ad omnes hominum status, cum primis civilem, ipsamque rempublicam & eius conseruationem, adplicari queant, ac debeant, luculenter demonstraui. Scorsim deinde hoc egit CHRIST. THOMASIVS in *primis lineis de iurconsultorum prudentia*

§. XXXIV. Superest *mathefis*, plurimas iterum partes vasto ambitu complectens, latissimeque sese diffundens. Haec vero vt sua se tueretur dignitate, plurimaeque hominum generi, ad hancce vitam sine taedio transigendam, adfert commoda; ita aliis rursus scientiis, physicae cum primis, egregie inseruit. Quin & ad theologiam, sacrasque litteras variis in locis eo rectius interpretandas, insignem ex ea redundare vtilitatem, exemplis demonstrari potest.

* Quis in discendi ordine mathesi conueniat locus? operose disputat GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura, & constitutione*, lib. III. vbi ex instituto de mathesi agit, c. IV. tom. III. *oper. p. 64. seqq.* Reicellit cum primis AMMONIVM, qui intermediam illi sedem inter physicam & metaphysicam tribuit, eique PYTHAGORAM, PLATONEM, ARISTOTELEM, aliosque opponit. Ipse nimirum contendit, mathesin praenitendam esse philosophiae, postponendam philologiae, aut cum ea coniungendam. Nec repugno, si de ordine discendi quae-

ritia consultatoria &c. Halae 1705, 4. editis; quae & an. 1707 a GE. BEYERO ita linguam germanicam translatae prodierunt. Sequutus est CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in libello, quem inscripsit: *politischer philosophus &c.* qui an. 1714 lucem adspexit; & tandem, qui reliquis est copiosior, IVLIVS BERNH. VON ROHR, in *der Einleitung zu der Klugheit zu leben &c.* Lipsiae 1715, 8. Ad hancce de prudentia generatim spectata doctrinam referri etiam possunt, quae de decoro praecipui solent. Nec incommode hoc fieri a me ostensum in *elementis philos. part. III. c. V. sect. I. §. VIII. seqq.* Alii tamen hancce philosophiae partem cum ethica, alii rursus cum iuriprudencia naturali, coniungunt, alii denique separatim eam tractant; de quibus consulere iuuabit GOTTL. STOLLIVM in *der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit*, part. III. c. III. p. 100. *seqq.* Vbi & praecipuos auctores huc spectantes indicat.

stio instituat. Ceteroquin in cuiusque positum est arbitrio, quo quis loco de mathesi agere velit; mihi quae adeo, quod post philologiam pariter ac philosophiam, mentionem eius faciam, a nemine, vt puto, vitio verti poterit. Inutilitate ac necessitate matheos demonstranda, immo inculcanda, haud parci esse solent, qui se eius magistros profitentur. Et minime profecto negandum, in rebus, ad hancce vitam spectantibus, quarundam eius partium vsum plane insignem esse, immo necessitatem maximam. Quis arithmetica, quis geometria diceret carere homines pos-

fe? Quis non videt, quantum architectura ciuiliſ ac militaris nobis adferat & ornamenti & praefidii? Quis porro non intelligit, nec commercia ſine matheſeos vſu ſibi conſtare? Nec erraſſe GERH. IO. VOSSIVM credo, quando ſcripſit: *Difficile vero dictu eſt, quot & quanta ſint matheſeos commoda, ſiue eam in ſe attendas, ſiue quatenus ad diſciplinās alias ſe extendit; de artium & ſcientiar. natura & conſtitur. lib. III. c. II. p. m. 60.* Adde & hoc, non contemnendum in aliis quoque diſciplinis matheſeos vſum eſſe; modo hoc recte capiatur, nec illi ea tribuantur, quae iure ſibi vindicare nequit. Hoc qui non obſeruant, & matheſeos limites vltra quam decet, proferunt, ſimulque in eius laudibus decantandis nimii ſunt, plus de eius dignitate detrahunt, quam vt eandem augeant. Generatim exinde pretium ei conciliare volunt, quod magnum menti humanae bonum praefert, dura eam maximo opere excitat, acuit ac perficit. Nec id quandoque fieri, abnuo; an matheſi hoc proprium ſit, valde dubito. Ad excitandam mentem, attentionemque alendam ſouendamque, adfectus interdum plus valet, quam matheſis, aut alia quaecumque diſciplina. Ad eandem acuendam ac perficiendam exercitatione opus eſt, quae hic vtraſque facit paginam. Siue autem matheſin ad exercitationem, ſiue aliam quamdam diſciplinam philoſophicam, quae ingeniualiquid acumen poſtulat, adſumas, perinde eſſe videtur. Commendari porro matheſis ſolet, ob methodi, quae geometrae vtuntur, praefantiam, quam ſolam ad veram certamque ſcientiam nos ducere, contendunt. Atque ipſam hanc methodum nemo vituperauerit; modo in eiusmodi diſciplinis ac ſcientiis adhibeatur, in quibus locum inuenit. Demonſtrationum autem mathematicarum certitudo non tam a methodo, quam ab euidentia principiorum pendet; vt

haec rurfus ab ipſa notionum ſeu idearum claritate ac euidentia oritur. Quare ſi iſta notionum ac principiorum non adeſt euidentia, fruſtra quoque adhibueris methodum geometricam; quod tamen non nullos ſacere videas, qui ſe hoc ipſo trahunt turpiter. Diuidicari hinc poteſt, an & theologia methodo mathematica tradi queat, quemue inde capiat vſum? de qua ſuo loco diſceptabimus quaſtione. Qui porro methodum tractandi, quam ipſa ſana ratio praefcribit, ſtatim mathematicam vocant, eo quod & mathematici ea vtantur; non rectius mihi ſapere videntur, quam qui ſupputare idem eſſe putant, ac ratione vt, & hinc vltreius concludunt, omnia in mundo inde prouenire mala, quod homines arithmeticam ignorent, hoc eſt, recta non vtantur ratione. Ita enim ſi vocum immutare ſignificationes fas ſit, ex geometra facile regem aut imperatorem, immo quidlibet ex quolibet effecere licebit. Et haec quidem ad vſum, quem matheſis in logica habere dicitur, quodammodo ſpectant. De phyſica res manifeſta eſt, omnique prorfus caret dubio; prout in ea plurima ex principiis mechanicis explicantur, neminem quoque in ea rite proficere poſſe, niſi qui matheſeos praefidio fuerit inſtructus. Quo nomine & ſupra ISAACI NEWTONI *philoſophiae naturalis principia mathematica*, itemque GUIL. IACOBI Sr GRAVESAND *phyſices elementa mathematica, experimentis confirmata*, ſimiliaque ſcripta commendauimus. Neque tamen & haec vltra, quam decet, ſunt extendenda. Qui enim, omnia naturae arcana ex principiis mechanicis explicari poſſe, exiſtimant, magnopere falluntur; vt iam ab aliis abunde demonſtratum eſt, & hodie viri longe doctiſſimi agnoſcunt. In phyſicis itaque cum tam eximius matheſeos vſus ſit, nec medicae artis alumnus eadem carere poſſe, quilibet intelligit; adeo-

adeoque vt hoc moneamus, necesse non est. Ad theologiam denique quod attinet, etsi methodus mathematica parum aut nihil commodi eidem adferat, ex eo tamen non colligendum, nullum in eamathesi habere vsum. Quin potius quibusdam scripturae locis explicandis omnino inseruit, iisque lucem adiungit egregiam; quod ostendunt, qui de mathesi sacra seu biblica, aut matheos in theologia vfu ex instituto commentati sunt; quos deinceps laudabimus.

Non vero etiam defuerunt, qui & in mathematicis, & in ipsa quoque mathesi, varia reprehensione digna sibi inuenire viderentur. Nihil nunc de HENR. CORN. AGRIPPA dicam, qui in libro de incertitudine & vanitate omnium scientiarum &c. c. XL. seqq. itemque c. XXII. seqq. ad matheos & praecipuarum eius partium certitudinem labefactandam, ac vanitatem demonstrandam, omnes ingenii nervos intendit; cum is nullam scientiam aut artem, quam non arrodat, dimittat. FRANC. BACO DE VERVLAMIO cum illis nequitiam se facere, proficitur, qui mathesi physicae praefuerunt, quippe quae pro huius ministra tantum atque appendice habenda sit. Quod etiam, inquit, quodammodo facere compellimur, propter delicias & fastum mathematicorum, qui hanc scientiam physicae fere imperare discipiunt. Nescio enim, quo fato fiat, vt mathematica & logica, quae ancillarum loco erga physicam se gerere debeant, nihilominus certitudinem suam prae se iactantes, dominatum contra exercere praesumant; de dignitate & augmentis scientiar. lib. III. c. VI. p. m. 182. Maioris momenti sunt, quae mathematicis obiicit auctor artis cogitandi part. IV. c. IV. p. 322. seqq. Cum enim c. IV. exemplis ostendisset, non omnes EVCLIDIS definitiones recte se habere; c. V. porro demonstrat, *geometras non semper bene intellexisse*

discremen, quod est inter definitiones nominum & rerum; hinc c. IX. de defectibus quibusdam in geometrarum methodo passim obuiis, verba facit. Nimirum cum ea, quae in methodo geometrarum traduntur, ad quinque regulas reuocasset, earum quidem observationem satis inculcari non posse, fateretur. Sed addita. Nihilominus si, sepositis praedictis, dicenda sententia sit, ea laude spoliari non debent, quod viam prae ceteris omnibus maxime certam insisterunt ad veritatem adsequendam; ita negari non potest, quin in aliquos defectus lapsi sint, qui a fine quidem proposito eos non auerterunt, sed tamen per deus & incommodas viarum adspersiones circumduxerunt; p. 345. Idque est, quod deinceps copiosius edisserit. Similia fere sunt, quae in geometrarum demonstrationibus desiderat IO. CLERICVS, logic. part. III. c. XII. p. m. 211. seqq. Sed hucce omnibus, HENR. CORN. AGRIPPAE, FRANC. BACONI DE VERVLAMIO, auctori artis cogitandi, & IO. CLERICO obuiam iuit, in vindictis mathematicarum, prout dissertationem suam, Wittenbergae 1713 editam, inscripsit vir doctissimus, IO. FRID. WESDLERVS. Addere his potuisset PET. DAN. HVETIVM, qui licet ipsemet in demonstratione sua euangelica methodo mathematica vtatur, in ipso tamen geometricarum definitionum aditu, densissimas occurrere tenebras, pronuntiat; additque: nam & ea definiuntur, quae nunquam sunt, nec fuerunt vquam, neque humana industria esse possunt; & ita definiuntur, vt nibilo plus intelligas. Idque subiectis exemplis comprobatur p. m. 12. seqq. Iungere etiam potuisset PET. POIRETVM, qui acrius, quam quisquam alius, in mathesi inuehitur. Cuius equidem licet inuisum multis nomen sit, nihil tamen obstat, quo minus interdum, quae cum veritate consentiant, dicat. Is vero cum

cum docuisset, nonnullas ex artibus & scientiis mathematicis ita comparatas esse, vt ad huius vitae commodam aliquid conferre videantur, tamen, inquit, si quae sine fructu sunt, ex iis eiicerentur; si reliqua, quae ad vsum faciunt, ad balancem rerum solidarum, aeternitatis, amoris Dei & proximi, vitaeque hic inter humilitatem & abstinentiam ad beatitudinis adoptionem transigendae, exigantur; si etiam experientia consultata, quoniam reuera inde fructus inter mortales redundauerint, inspiciamus; fateri cogemur, hominum auaritiam, Lasciuia, superbiam, pompas, curiositatem, prodigalitatem, crudelitatem, proximi oppressionem, turbulentiam atque inornatissimam vitam, homine, Dei opere & Christi discipulo & membro indignam, hinc si non exordium, instrumenta sane, nec non incrementa atque coronidem accepisse; adeoque hisce horridis fere monstris tantum, non autem Deo per omnes istas artes, libari; de eruditione solida, superficialia & falsa; §. LXIV. p. 340. Quae si de abusu istarum artium capiantur, verissima sunt; nec tamen inde sequetur, mathesin ipsam reiiciendam aut improbandam esse. Sunt vero nec omnes artes mathematicae eiusdem generis ac indolis; cum quaedam facilius ad vicia hominum alenda, augendaque trahi queant, quam aliae. Quaedam etiam ita comparatae sunt, vt vnice hominum stultitiae & superstitioni inserviant, vt astrologia iudiciaria, omnesque artes promanticae; de quibus tamen, speciatim alstromantia, physiomantia, geomantia, & arithmetica Pythagorica, recte LEONH. CHRISTOPH. STURMIVS pronuntiat, eas malo genio patre, superstitione matre, & dissidentia in Deum obstetricice natas, temerario ausu locum inter mathematicas disciplinas sibi vindicare; in tractatu de natura & constitut. mathe-
seos, c. XIII. p. 341. Conferenda, quae

BYD. ISAGOGE.

de astrologia a me dicta sunt in thesib. de atheismo & superst. c. IX. §. IV. p. 711. seqq. vbi & historiam eius exhibui, & HIERON. SAVANOROLAM, IO. PICVM MIRANDVLANVM, aliosque, qui eius vanitatem demonstrarunt, laudavi. Sed ut ad PET. POIRETVM reuertamur, is de mathesi hoc porro addit: Neque hoc tantum, sed periculosissimis, ni caueatur, dispositionibus, imbueret scilicet animas intemperantius occupatas genius mathematicus. Inscit enim eas fatalismo, stupiditate sine insensibilitate spirituali, brutalismo, incredulitate & praesumptione ferme insanabili. Nam quando in petrificandis numeris, figuris & machinis suis, omnia vident ex se inuicem sequi, velut fataliter, non autem ex libertate; inde principiis & nexibus rerum quasi necessariis & fatalibus considerandis sic adsuescunt, vt e rerum, etiam spiritualium, natura & regimine libertatem prorsus eliminant, fatalemque in omnibus necessitatem adstruant, etiam in se ipsis, repugnante conscientia, & interno sensu (adeo insensibiles facti) immo & in ipso Deo, co-
vsque in notionem eius sufficientiam sine sensu impingentes; de erudit. solida, superfie. & falsa, lib. III. §. LXV. p. 341. Quae etsi iterum de abusu matheoseos, qui hominum culpa contingit, accipienda, adeoque ad ipsius matheoseos contentum trahenda non sint; experientia tamen prob! dolor, quotidiana confirmantur, & exemplis comprobari possent, si opus esset. Est namque humanae mentis haecce infirmitas, vt alibi obseruatum, vt, si certis notionibus adsueuerit, easdem cum ad aliarum rerum considerationem accedit, statim exuere nequeat; hinc de iis notionibus, iis, quas iam antea infixas & radicatas habet, similes efformet. Infinitorum fere errorum haec est vera origo. Hinc itaque, qui notionem ex matheosi acceptas, inconsiderate ad res morales & theo-

Pp

theologicas transferunt, in his eundem nexum necessarium, quem in rebus mathematicis inveniunt, sibi deprehendere videntur; & ita tandem ad fatum aliquod ineluctabile, in Deum hominesque iniurium, non possunt non progredi. Denique & vir illustris CHRIST. THOMASIVS nonnulla circa mathesin monuit, partim ad abusum eius demonstrandum, partim ad certitudinem, quae vulgo iactatur, labefactandam, spectantia, in *cautelis circa praecognita iurisprudentialia c. XI. p. 149. seqq.* quae tamen sibi refutanda sumserunt IO. FRID. WEIDLERVS, in *apologia pro mathematicis, aduersus obiectiones viri celeberrimi, quae in miscellaneis Lipsiensibus exstat, tom. I. obs. XVII. p. 186. seqq.* & IO. PET. REVSCHIVS, in *indiciis certitudinis mathematicum*, Ienae 1718, 4.

Progrediendum nobis nunc ulterius, & de mathesi singulisque eius partibus ita dicendum esset, ut earum historiam & fata, praecipuosque scriptores commemoraremus. Id vero, cum integri, & haud exigui voluminis res sit, fontes indicare suffecerit, ex quibus & historiam & praecipuorum simul scriptorum haurire notitiam licet. Primo itaque loco hic se nobis offert IOSEPH. BLANCANVS, cuius *chronologia mathematicorum*, addita eiusdem *explicationi locorum mathematicorum Aristotelis, ex vniuersis ipsius operibus collectorum*, Bononiae prodit 1625 4. In ea ab orbe condito ad sua vsque tempora procedit. Hunc excipit GERH. IO. VOSSIVS, vir summus, qui cum de vniuersae philologiae & philosophiae historia praeclare meritis sit, tum maxime, quae de matheſeos, singularumque eius partium fati & auctoribus scitu digna sunt, exquisita diligentia, a primis initiis ad sua vsque tempora persequutus est, in *tribus de scientiis mathematicis libris*;

qui deinceps *operibus eius iunctim editis*, & quidem *tomo tertio inserti*, inter *quinq. de artium & scientiarum natura ac constitutione libros*, tertium locum occupant. Cumque circa annum circiter quinquagesimum saeculi proxime elapsi subſiſtat, iungendus illi merito est IO. BAPT. RICCIOLVS, in opere astronomico, quod *almageſtum* inscripsit, quippe in quo duplex exſtat *chronicon astronomicum sive astrologorum, cosmographorum ac polyhistorum*, qui *astronomica, vel cosmographica*, propius attigerunt; quorum alterum secundum seriem temporum auctores praecipuos exhibet, alterum ordine alphabetico adcuratorem eorumdem notitiam suppeditat. Sequitur CLAVDIVS FRANC. MILLIET DE CHALES, cuius *curſus seu mundus mathematicus* tertium an. 1690 quatuor tomis in fol. Lugduni prodit, in quorum primo, tractatus exſtat proemialis, de *progressu matheſeos & illustribus mathematicis*. Huncce quodammodo continuauit LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS, in *tractatu de natura & constitutione matheſeos &c.* qui Francofurti ad Viadrum an. 1706, 8. lucem adspexit. Cum enim dixisset, CL. FRANCISCVS MILLIET DE CHALES labore, celebriores mathematicos recensendi, egregie defunctum, addit: *operae pretium itaque fore non dubitavi, si non tam eundem ad nostra vsque tempora continuarem, quod per loci conditionem, in quo dego, non licet, ad quem rarius, serius, ac difficilius pertingit liberum recens editorum notitia, quam selectum ei potius optimorum librorum, quotquot mihi innotuere, subiungerem; scilicet. l. c. l. g. XX. p. 27.* Luculenta est haecce STVRMII commentatio, in qua diligenter praestantissimos scriptores, qui tum generatim matheſin tradiderunt, tum singulas eius partes explicarunt, recenset. Pater equidem eius IO. CHRISTOPH.

STVR-

STURMIVS dissertationem reliquit, de *mathematicis & mathematicis*, quae in philosophiae eius ecclesiasticae, siue exercitationum academicarum *tomo secundo* legitur. Sed in ea nec matheos, nec mathematicorum historiam tradit, sed tantum *compendium* quamdam matheos, eiusque partium exhibet, & vera ac genuina mathematica a pseudo-mathematicis, cuiusmodi est astrologia iudiciaria, distinguere docet. Denique & CHRIST. WOLFIUS hic commemorandus est, ob commentationem, quam inscripsit: *Kurzer Vnterricht von den vornehmsten mathematischen Schriften*, quae subiuncta conspiciunt *denen Anfangs-Grunden aller mathematischen Wissenschaften*, quibuscum iterum 1717, 8. prodit. Eadem haec commentatio, latino quoque sermone, nonnullis mutatis, addita est eiusdem *elementorum matheos vniuersae tomo secundo*. Sed & programma eius de incrementis, quae res mathematicae intra *vnus seu li ambitum* cepere insignibus, huius loci est. Atque hisce quidem iungere porro licebit IO. GVIL. BAIERI, theologi hodie in academia Altdorffina celeberrimi, de *mathe-matum in academiis & scholis Germaniae superioris introductione, schediasma*, Altdorffii 1704, 4. IO. GE. LIEBKNECHT *mathe-mata patrum ecclesiasticorum ex illorum scriptis collecta*, Ienae 1705, 4. eiusdem *Hassiam mathematicam*, Giessae 1707 4. BERNH. GVALTH. MARPERGERI *dissertationem historico-mathematicam, de fatis matheos*, Altdorffii 1702, 4. IO. AVG. KREBSII *dissertationem, de originibus & antiquitatibus mathematicis*, Ienae 1702, 4. DAV. ALGOWERI *dissertationem de mathefi Sinica*, Helmstadii 1702, 4. & quae alia sunt eiusdem generis. Quod li haec nondum alicui sufficiant, is consulere etiam poterit DAN. GE. MORHOFII *polybiflorem*, & quidem

tomi secundi librum quartum, qui *polybiflorem mathematicum* sinit; GE. PASCHII *inuenta nou-antiqua*, c. VII. vbi de *inuentis physico-mathematico-mechanicis* ex instituto differt; & GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit*, part. I. c. VII. p. 384 seqq.

Superest, vt, quod antea promissimus, paucis exsequamur, & de iis, qui matheos in theologia, speciatim scripturae sacrae explicatione, demonstrare vsum, suarum duxerunt esse partium aliquid addamus. Cum enim theologiae cultorem instruamus, horum vel maxime nobis habenda est ratio. Generatim quidem illud praestiterunt PAVL. ROEBERVS, in *disputatione de matheos sacrae definitione*, Wittebergae 1627 habita; SAM. REYHERVS, in *mathefi Mosaica, seu locis pentateuchi mathematicis*, mathematicae explicationis, cum adpendice aliorum locorum sacrae scripturae mathematicorum, Kiliae 1679, 4. GE. ALB. HAMBERGERVS, in *diss. de vsu matheos in theologia*, qui, eundo per omnes matheos partes, arithmetica, geometriam, opticam, astronomiam &c. earumdem in theologia vsum demonstrat; HIERON. DICELIVS in *spicilegiis matheos sacrae*; HENR. KLAVSINGIVS, theologus hodie Lipsiensis, in *diss. de mathefi sacra*. Wittebergae 1707, 4. qui antea quoque, sed eodem anno, *dissertationem de mathefi non sacra, seu abusu mathematicum in sacris*, in lucem emiserat. Vt ex iis, qui speciatim quaedam argumenta sacra ex mathefi illustranda sibi sumserunt, nonnullos saltem attingamus, structuram arcae Noae IO. BVTEO & MATTH. HOSTVS explicarunt, quorum commentationes *tomo sexto criticorum sacrorum*, p. 83. & 104. existant. His addendi IO. TEMPORARIUS, IACOBVS & LVDOVIC. CAPPELLI, ATH. KIRCHERVS, IO. LE PELLETER, aliique, a me iam laudaci in

in *hiflor. ecclef. veter. testam. tom. I. per. I. feft. II. p. 175.* Atque horum eo magis laudanda est industria, quo certius argumentum homines profani in arca Noachi sibi inuenisse videntur, quo probent, *arona* & incredibilia in scriptura sacra narrari. Nec defuerunt, qui in tabernaculo Mo- faico, & templo Hierosolymitano, ex principiis geometricis & architectonicis delineando, industriam suam, studium- que collocarunt; in illo quidem BENED. ARIAS Montanus, *lib. V. antiquitatum sacrarum*, quae *tom. VII. criticorum anglicanorum* exstant, in hoc autem LVD. CAPPELLVS, in *triplici templi Hierosoly- mitani delineatione*, quae BRIANI WAL- TONI *adparatui biblico* inserta est *p. 120. seqq.* & LEONH. CHRISTOPH. STVR- MIVS, in *feiagraphia templi Hierosolymi- tani*; ne quid nunc de IO. BAPT. VIL- LALPANDO, HIERON. PRADO, CAM- PEGIO VITRINGA, HENR. HORCHIO, aliisque dicam, qui in describendo tem-

plo Ezechielis, ingenii vires periclitati sunt. Cum porro labrum illud aeneum in templo Salomoneo nonnullis aliquid negotii faceretur, profanis quibusdam *kyuuerplas* in eo reprehendentibus, suae- que inde impietatis aliquod quaerentibus praesidium; horum rursus ex principiis mathematicis irritos alii reddidere cona- tus; idque peculiaribus dissertationibus egerunt HENR. KLAUSINGIVS atque LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS, quibus & iungendus SAM. REYHERVS in *mathefi Moisaica*, *p. 715.* & GE. ALB. HAMBERGERVS de *vsu mathefeos in theologia*, §. XX. Si ad singulas mathe- seos partes descendere animus esset, cum- primis de chronologia & geographia, praesertim sacra, amplissimus disserendi se aperiret campus; sed cum de vtraque iam supra dictum sit, cum de historia verba faceremus, nunc nihil addimus, sed hic pedem figimus.

ISA-

ISAGOGES
HISTORICO-THEOLOGICAE
LIBER POSTERIOR
SIVE
PARS SPECIALIS
HVIVSQVE
SECTIO PRIOR
THEOLOGIAM THETICAM, SYMBOLICAM,
PATRISTICAM, MORALEM ET IVRISPRVDENTIAM
ECCLESIASTICAM EXHIBENS.
LIBRI POSTERIORIS
CAPVT PRIMVM
DE
THEOLOGIA THETICA SEV DOGMATICA:

Σύνολος.

Theologiae theticae seu dogmaticae nomine quid nobis veniat? §. I.

In exotericam seu catechetica, & acroamaticam seu systematicam disparti solet; utraque hic in censum venit; §. II.

Systematica theologiae origo perperam ex veteri testamento repetitur; §. III.

Christus quoque systematica methodo vsus non est; §. IV.

Licet apostoli rudiores in primis doctrinae sacrae fundamentis instruxerint; libellos tamen catecheticos, aut systematica theologia non reliquerunt; nec symbolum apostolicum pro compendio theologico reputandum; §. V.

De saeculi primi, secundi, tertii scriptis quibusdam, quae ad theologiam systematicam referri solent; §. VI.

An, & quousque, saeculo quarto, quinto, ad hanc theologiae partem quaedam facta sit accessio? §. VII.

Saeculo sexto per philosophiam Aristoteli-

cam via ad theologiam systematicam munita est; saeculo autem octauo in ecclesia orientali Ioan. Damascenus aliquod eius specimen dedit; §. VIII.

Quo pacto tandem in ecclesia occidentali cum scholastica, systematica theologia emerferit? §. IX.

Tres scholasticorum aetates, totidemque ad eo theologiae systematicae apud eos interualla; §. X.

Catechetica theologia sub scholasticorum regno plane neglecta; §. XI.

Per beatum Martinum Lutherum, cum ecclesiae emendatione, restituta, & hinc diligentius culta; §. XII.

Systematica autem a scholasticorum vitiis repurgata; §. XIII.

Varia tamen eius in ecclesia nostra fuisse fata; §. XIV.

Ratio eius in ecclesia romana, & apud alios a nobis dissentientes; §. XV.

P p 3

Propter

Propter incommoda atque abusum non statim vsus theologiae systematicae reiciendus est; §. XVI.

Diuersae theologiae theticae seu dogmaticae tractandi methodi; §. XVII.

Quaenam ab iis, qui eam recte docere cupiunt, obseruanda sint? §. XVIII.

Item ab iis, qui in ea rite proficere cupiunt? §. XIX.

§. I.

Theologiae *theticae* seu *dogmaticae* nomine eam intelligimus theologiae partem, quae dogmata, ex scriptura sacra hausta, eaque creditu ad salutem necessaria, apteque inter se connexa, perspicue explicat, & solide demonstrat.*

* Vna equidem eademque est doctrina de iis, quae cognitu ad salutem sunt necessaria, quaeue ex scriptura sacra hauritur, & theologia vocari solet; pro diuersa tamen illam tractandi ratione diuersas fortitur denominationes. De ipso enim scripturae sensu cum sumus solliciti, eiusque ordini insistentes, inde, quae nos ad salutem erudire queant, accipimus, theologia inde oritur *exegetica*; si, quae ad fidem spectant, inde colligamus, & in vnum velut coire iubeamus corpus, theologia vocatur *thetica* seu *dogmatica*; si eadem ratione inde eruamus, quae vitam moresque formare apta sunt, *moralis* adpellatur; si dogmata fidei simul contra dissentientium insultus defendantur, & propugnentur, *polemica*, seu *elenctica*, & sic porro. Illustrari haec quodammodo ex iis possunt, quae FRANC. BACCO DE VERVLAMIO tradit, de dignitate & augmentis scientiarum, lib. IX. c. I. §. III. p. 494. Cum enim docuisset, duplicem esse scripturam interpretandi modum *methodicum*, & *solutum*, addit: Etenim *latices isti diuini, qui aquis illis ex puteis Iacobi, in infinitum praestant, similibus fere hauriuntur & exhibentur modis, quibus aquae naturales ex puteis solent. Hae siquidem aut sub primum hauum in cisternas recipiuntur, vnde per tubos complures ad vsum commodè deduci possunt; aut statim in vasa infunduntur, subinde prout opus*

est, vtendae. Atque modus ille prior, methodicus, theologiam nobis tandem peperit scholasticam, per quam doctrina theologica in artem, tanquam in cisternam, collecta est, atque inde axiomatum & propositionum rituuli, in omnes partes sunt distribui. Cur haecce, de qua agendum nobis est, theologiae pars thetica seu positina dicatur, nemini obscurum esse potest. Romanenses a positina theologia scholasticam distinguunt; & in vtriusque explicando discrimine operosi sunt. PET. ANNATVS, in methodici ad positinam theologiam adparatus libro primo, in eo totus est, vt positinae & scholasticae theologiae discrimen, pariter ac vtriusque naturam, exponat. HONORIUS DE SANCTA MARIA theologiam in positinam, scholasticam & mysticam disiecit; easque inter licet, quae rem ipsam, nullum intercedat discrimen, ita tamen differre, putat, quod positina natus tantum scriptura sacra, & traditione conciliorum atque patrum; scholastica humanae mentis his addat ratiocinia, & quae philosophia, aliaque scientiae suppeditant; mystica autem speciatim de vita spiritali praecipiat, secundum tres status, incipientium, proficientium & perfectorum; in considerationibus super regulis & vsu artis criticae &c. quas lingua gallicana edidit, diss. I. artic. IV. p. 60. LVD. ELLIES DV PIN de hocce theologiae positinae & scholasticae discrimine ita distinxit.

serit, vt illud valde extenuet, immo nullum tandem agnoscere videatur; in *methodo studii theol. c. II. p. 25.* Cum porro theologia thetica circa dogmata versetur, haud insolens est, vt etiam *dogmatica* adpellitur. Per *dogmata* vero intelligimus, quae in scriptura sacra vt *credenda* proponuntur; quae in strictiori sensu ab agendis distinguuntur, quippe quae theologia moralis sibi vindicat. Sequimur hic exemplum veterum, qui voce *dogmatis* eadem ratione utebantur. Conciliorum enim decreta, quae circa credenda versabantur, *dogmata* vocare solebant; ea autem, quae de agendis praecipiebant, *canones*. Legenda, quae hac de re observat GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia inris ecclesiastici, p. 10. 11.* Dogmata vero intelligimus ex scriptura sacra

hausta. Non enim de naturali theologia nobis sermo est, sed de reuelata; licet interdum vtrique in compendiis ac systematicis theologicis tractari soleat. Partium ista, quam commemorauimus, conexio, systematicae speciatim theologiae ita propria est, vt ab ea separari nequeat; vt deinceps dicemus. Explicare tandem ac demonstrare dogmata, praecipuum est in theologia thetica, & velut caput causae. Diuersa tamen ratione probatio, seu demonstratio, ista est instituenda, pro scopi, quem nobis constitutum habemus, itemque pro ingeniorum, quae erudimus, diuersitate. Commoda hic equidem se nobis offerret occasio, de apodixi biblica commentandi, nisi in frequentibus de ea verba facere, animus esset.

§. II. Solet alias, si modum methodumque tractandi species, theologia in *exotericam* & *acroamaticam* dispesci; quemadmodum quoque haec *systematica*, illa autem *catechetica* adpellitur. Cumque haec non minus necessaria sit, quam illa, vtriusque merito a nobis habebitur ratio.

* Quando igitur theologia, vocibus ex philosophia Aristotelica repetitis, in *exotericam* & *acroamaticam* dispescitur, non ita hoc capiendum, ac si, qua rem ipsam, discrimen aliquod intercedat, aut haec illi ob dignitatem vel vilitatem sit praeferenda. Vtraque enim, si recte se habeat, verbum diuinum, at diuersa methodo, proponit; exotericaque non minus necessaria est, quam acroamatica, immo interdum plus vilitatis atque commodi adfert; licet hac quoque, cum veritas diuina adcuratius demonstranda, & contra dissentientium insultus defendenda est, carere nequeamus. Exotericam etiam recte *catechetica*, voce iam in veteri ecclesia recepta, posse adpellitari, nemo dubitauerit. Videturque verbum *κατηχησις*, act. XVIII, 25. ita accipi, vt *prima religionis christianae elementa seu rudimenta vna voce tradere, significet.* A-

pollus enim *κατηχησις* dicitur τὸν ἰδὼν νομίζον, hoc est, primis christianae religionis elementis imbutus, cum Aquila & Priscilla *κατηχέοντες* adcuratius deinceps viam domini illi exposuerint. Haec iam a me observata sunt in *instit. theol. dogmat. lib. I. c. I. ad §. LII. p. 90.* Addenda, quae de catechismi definitione & requisitis recte monet IAC. LENFANT, in *discursu de catechismo* gallicana lingua scripto, & eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae* subiuncto, p. 87. & 88. Acroamatica theologia, vt diximus, *systematicae* etiam nomine venit. Idque licet generatim de omnibus compendiis, adcuratori methodo conscriptis, adhiberi queat; subinde tamen speciatim de istis rerum theologicarum commentariis, in quibus cuncta fusius, & magno adparatu, edisseruntur, & non tantum doctrinae sacrae veritas adstruitur, sed

sed & dissentientium errores refutantur, vsurpatur. Duo autem cum primis requiruntur, vt tractatio quaedam systematicae theologiae nomen promereatur, primo, vt omnia cognitu ad salutem necessaria plene; deinde & iusto ordine, & apta quadam connexione, exhibeat; neque exhibeat modo, sed & explicet, probet, atque confirmet. Quae observatio nobis

§. III. Qui systematicae theologiae originem in veteri testamento quaerunt, non minus falluntur, quam, qui eam omnino ex ipso paradiso arceffunt. Hoc ipso autem non negatur, existisse omni tempore viros pios atque sanctos, qui praecipua sacrae doctrinae capita aliis tradiderint, eaque diligenter inculcauerint. *

* De theologia paradisiaca & Adam passim videas tractationem institui: legique inter alios meretur IO. OWENVS in *theologumenis*, siue de *natura, ortu, progressu & studio verae theologiae*, lib. I. c. IV. p. 15. seqq. Locos communes theologiae paradisiacae, seu integri systematis delineationem exhibet ABR. CALOVIVS, in *isagoge ad theologiam*, p. m. 50. seqq. Nec tamen viri isti docti hoc sibi volunt, ac si primi parentes systema aliquod theologicum aut habuerint, aut habere potuerint; sed capita tantum doctrinae sacrae, quae istis cognita fuisse, ex sacrarum litterarum monumentis quodammodo colligitur, indicare, aut methodo hodie recepta, ordinis causa disponere voluerint. De libris, qui Adamo, aliisque patriarchis, tribuuntur, quos inter nonnulli systemata quoque theologica sibi inuenisse visi sunt, eo minus quidquam addendum puto, quo certius est, eos inter figmenta vana, inaniaque commenta, referendos esse. Si quis vero, quae vulgo de iis traduntur, scire aueat, PET. LAMBECIUM adeat, in *prodromo hist. litter.* IO. ANDR. SCHMIDIVM, in *pseudo-testamento veteri*, SCIP. SGAMBATVM, in *archiuis veteris testamenti*, IO. ALB. FABRICIVM, in *codice pseudepigrapho vet. test.* similesque

deinceps in vera theologiae systematicae origine inuestiganda proderit. Acroamatica haecce atque systematica theologia etiam *iberica* vocari solet; nec tamen quidquam obstat, quo minus hocce, vt & *dogmaticae* theologiae nomine, tum catechetica, tum systematica, complectamur.

scriptores. Ipsemet etiam de iis verba feci, in *hystor. eccles. vet. testam. rom. I. per. I. sect. I.* ad §. XXVII. p. 136. alibi. Ad Moysen, ceterosque scriptores sacros quod attinet, eos scribendi methodum, quae eo, quo vixerunt, tempore, visitata fuit, sequutos, omnes norunt. Systematica methodus vt ignota eis fuit, ita nec eadem vti sunt, nec vti potuerunt; immo nec, vt vterentur, necesse fuit. Sed & postea in gente iudaica methodi huius vestigia frustra quaesieris, donec tandem saeculo post Christum natum duodecimo MOSES MAIMONIDES, quaecunque vero Israelitae ad vitam aeternam consequendam necessaria forent, ad tredecim articulos, seu, vt ipse vocat, *שלושה עשר* *radices* reuocando, primum eiusmodi tractationis specimen dedisse, visus est. Quemadmodum vero in hisce articulis nondum id, quod verum systema constituit, deprehendere licet; ita non desunt etiam, qui MAIMONIDI hanc palmam dubiam reddere adnituntur, adferentes, non tamen in *misbna* & *gemara*, certos doctrinae iudaicae articulos occurrere, sed iam ante Maimonidem R. ABRAHAMVM BEN DIOR, in libro *מורה נבוכים* dicto, de articulis fidei more philosophico, atque de rebus ad animam eiusque creationem & separationem per-

pertinentibus egisse, vt R. SCHABTAI loquitur, in *ספר נחם* fol. 7. At haec nondum obflare, quo minus gloria, quam alii MAIMONIDI tribuunt, illibata ei maneat; a me iam obseruatum in *introductione ad histor. philos.* Ebr. ad §. XXXII. p. 170. Consulere etiam hac de re iuuabit IO. BENED. CARPZOVIVM, in *disput. de articulis fidei iudaicae*, quae inter *disputationes eius academicas*, iunctim editas, exstat, c. I. thes. IV. p. 472. seqq. MAIMO-

NIDIS exemplum deinceps alii in gente iudaica sequuti sunt, de quibus a me dictum in *introductione ad histor. philos.* Ebr. ad §. XXXII. p. 171. Iungendus LAVR. ODHELVIS, in *synagoga bifronte*, p. 59. itemque IAC. FRID. REIMANNVS, in *dem Versuch einer Einleitung in die historie der theologie insgemeine, und der iudischen theologie insbesondere*, lib. I. c. V. vbi historiam theologiae theticae apud iudaeos ex instituto exhibet.

§. IV. Christum, seruatorem nostrum optimum, docendi rationem, eo tempore vsitatam, sequutum, constat. Systematica vero methodo vsus non est, quae paucis tantum philosophis ea aetate vsurpabatur, nec ad eum, quem sibi propositum habebat, scopum, erat necessaria.

* Seruatorem nostrum optimum populum pariter ac discipulos suos viua voce erudiuisset, saepiusque parabolis vsus, neminem fugit. Haec namque docendi ratio antiquissimis iam temporibus apud orientis populos vsitata erat; quod pluribus comprobat PET. DAN. HVETIVS, de *origine fabularum Romanens.* p. m. 23. seqq. Interdum tamen absque parabolis sermone libero, nec methodi legibus adstricto, quae scitu ad salutem necessaria sunt, proposuit. Nihil in his, quod methodum systematicam redolet. Ad rudiorum autem captum dum sermones suos attemperauit; hoc quidem inuitu dici potest, quod catechetae munere functus sit. Inter catechumenos locum occupasse seruatorem nonnulli ex *Luc. II.*

46. concludunt. Methodum enim docendi per quaestiones & responsiones catechesi esse propriam, quae & iam tum apud Iudaeos vsitata fuerit, cuius etiam egregium exster exemplum *Matth. XVI. 13. seqq.* Ita IAC. LENFANT, in *discursu de catechismo*, p. 92. Licet vero methodus ista docendi per quaestiones & responsiones institutioni catecheticae perquam sit adcommodata; non tamen eadem ita propria est, vt non in sublimioribus quoque doctrinae sacrae capitibus adhiberi queat; cuiusmodi ea fuisse, super quibus cum Iudaeorum magistris Iesus puer disceptauit, admodum est verosimile; siquidem omnes eum audientes propter intelligentiam, & responsiones eius obstupuerunt, *Luc. II. 49.*

§. V. Quin apostoli in rudioribus informandis summum studium ac diligentiam collocauerint, & in iis, quae scitu ad salutem necessaria erant, proponendis, omnium sese attemperauerint ingeniis, dubitare non licet. Libellos autem eos conscripsisse catecheticos, aut systemata theologica, probari nequit. * Fallunturque magnopere, qui symbolum, quod vocatur, apostolicum, pro compendio quodam aut theologico, aut catechetico, ab ipsis apostolis condito, venditant. **

* Quod diximus apostolos in rudioribus informandis omnem adhibuisse diligentiam, suamque ingeniis singulorum attemperasse doctrinam, adeoque methodo

Q 9

do catechetica vsos, res quidem ipsa satis docet; idem tamen confirmat Paulus ad Corinthios scribens: *γράμμα ὡς ἐκείνη, I. Cor. III, 2.* Quod de catechisatione recte explicat CLEMENS Alexandrinus: *κατέχεται ὡς ἐν χρεῖσι ἀλλὰ καὶ ἐκείνη τῶν λόγων τοῦ θεοῦ τῶν πνευματικῶν. Catechizantur vos, hoc est, per auditum in Christo instructi, simplici & per se naturali alimento spiritali; lib. I. paedagog. c. VI. p. 98. add. & lib. V. Strom. p. 579.* Summam porro quamdam doctrinae catecheticae apostolus exhibet *Ebr. VI, 1.* postquam in antecedentibus discrimen aliquod inter eos, qui instituendi sunt in doctrina veritatis, constituerat, aliosque *νηπιος* adhuc esse, docuerat, quibus lac propinandum, seu τὰ τοῖς νηπίοις τῆς ἐκκλησίας τῶν λογίων τῷ θεῷ inculcanda essent; alios autem *τελειώτας*, quibus *τροφὴ* τῶν λόγων debeatur. Neque tamen in hisce verbis compendium aliquod catechetici, aut omnino systema theologicum quaerendum, quod nonnulli faciunt; sed summa tantum quaedam capita Paulus indicat, quorum notitia rudiores, qui viua voce informabantur, imbui necesse erat. Sunt qui ex verbis istis argumentum capiunt, quo probent, Paulum non esse auctorem epistolae ad Ebraeos, quos inter & 10. CALVINVS nomen suum professus est; quoniam catechetica institutio post apostolorum demum tempora exorta sit. Sed quam friuolum hoc sit, immo aperte falsum, nemo non intelligit, & ex instituto ostendit FRID. SPANHEMVS, de auctore epistolae ad Ebraeos, part. III. c. VI. tom. II. oper. p. 262. seqq. Atque ita quidem constat, apostolos, dum viua voce alios erudiuerunt, si cum rudioribus illis res esset, catechetica quadam institutione vsos. At compendia catechetica, similiaque eos composuisse scripta, inde colligere non licet. Non desunt equidem, qui per *ὑποτάκταις ὑγιαίνουσιν λόγοις*, quam Paulus Timotheo suo *II. Tim. I, 13.* com-

mendat, breuem ac rudem designationem, seu formulam quamdam ac sciagraphiam intelligunt, quam ex praescripto apostoli in conspectu habuerit, cuiusque ductum in docendo sequutus sit Timotheus. Verum cum etiam typum quemdam, seu summam doctrinae, quam quis animo comprehendit, vox haec denotare queat; infirmo nituntur fundamento, qui de formula quadam litteris consignata eam accipiunt. H. GROTIVS *ὑποτάκταις* per exemplar exponit, additque: *sed & intellige exemplar in animo fixum, quod veteri Platonici vocant, ad h. l.* Legenda quae de *ὑποτάκταις* illa Pauli HERM. WITSIVS *XVI. p. 561.* & quae ipsemet monui, in institutionibus theologiae dogmaticae lib. I. c. I. ad §. III. p. 91. In scriptis euangelistarum & apostolorum, quae in sacro noui testamenti codice exstant, nihil occurrere, quod speciem compendii cuiusdam aut systematis theologici reierat, ipsa illorum inspectio docet. Licet enim Paulus, aliique apostoli, in epistolis suis dogmata tractent; ea tamen tantum attingunt, quorum explicationem aut status ecclesiarum ad quas scribebant, aut controuersiarum, quae eo tempore agitantur, ratio postulabat: multo minus ordinem nexumque systematicum obseruant; quod nec in epistolis fieri solet. Miror itaque aliud quid sibi persuasisse 10. HENR. HOTTINGERVM, dum originem theologiae systematicae ab apostolis arcescere non dubitat. Sine enim integras, inquit, expendamus, tum reliquorum apostolorum, tum eumprimis Pauli epistolas, siue enarrationem certorum religionis capitum, dubitare non possumus, compendia catechetica, hynotypothes, adeoque methodum systematicam, ne infantiae quidem christianae ecclesiae fuisse ignotam, mutuatam quippe & transsumtam ex synagoga iudaica, quae & legis & praeceptorum eius habebat summas, compen-

compendia, explicationes; biblioth. quadripart. lib. III. c. II. p. 371. Quae, quo loco sint habenda, ex haecenus dictis iudicare licebit.

** Cum symbolum, quod vocatur, apostolicum, nec omnia doctrinae sacrae capita, nec ea rite inter se connexa, contineat, multo minus ea in illo aut explicentur aut probentur; manifestum, quod pro compendio quodam aut catechetico, aut theologico, reputari nequeat. Accedit, quod nec ab apostolis ipsi confectum sit, sed successu temporis ex formula baptismali, variis accessionibus aucta, enatum videatur. Plura nunc non addimus, cum capite sequenti de eo ex instituto agere sit animus. Rectius forte hic locum inueniret liber *disfalarum*, veteribus quibusdam memoratus, qui apostolis tribuitur, si modo & iste ab apostolis profectus esset. Mentionem eius facit EUSEBIUS, qui lib. III. *hisor. eccles. c. XXV.* libros noui testamenti recensens, inter scripta spuria refert τὸν ἀποστόλων τῆς λαοποιήσεως διδασκαλίας, hoc est, RUFFINO interprete, doctrinam apostolorum. Non sineratione enim RUFFINUS singularem numerum adhibuisse videtur, siquidem & ATHANASIUS, vel quisquis libri istius auctor est, τὰ ἀποστολικὰ apostolorum scripta recensens, eorundem etiam διδασκῶν commemorat; in *synopsi scripturae tom. II. oper. p. m. 134.* & in *fragmento epistolae festalis tom. II. oper. p. m. 38.* eandem inter libros refert, non quidem canone probatos, sed veterum auctoritate, illis, qui pietatis elementis imbuendi essent, (προετοιμαζομένοις καὶ βυλομένοις κατὰ τὴν τοῦ τοῦ θεοῦ διδασκαλίαν) propositos, Nihil tamen obstat, quo minus dicamus, plures olim sub hocce διδασκῶν aut διδασκαλίας τὸν ἀποστόλων nomine existisse libros, idque significasse EUSEBIUM. Quod & res ipsa comprobat, cum plures passim doctrinae eiusmodi seu διδασκαλίας apostolorum laudentur. Sine autem διδασκῶν seu doctri-

na apostolorum, ATHANASIO memorata, eadem cum constitutionibus apostolicis, quarum collectio CLEMENTI Romano tribuitur, quod nonnulli adfirmant, alii abnuunt, disputat THO. ITTIGIVS in *disseratione de pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum, c. IX. §. III. seq. p. 153.* Atque ipse quidem rem omnem in medio relinquit, tandemque recte concludit: *Sive autem doctrina apostolorum cum constitutionibus eadem, siue ab his diuersa fuerit, illud tamen certum est, librum illum ab ipsis apostolis scriptum non fuisse, cum ab Eusebio inter vana, ab Athanasio inter ἀποστολικά numeretur.* Mea ita fert sententia, διδασκῶν aut si mauis, διδασκῶν apostolorum, a constitutionibus diuersas equidem fuisse, sed in his nonnulla ex illis fuisse deriuata, Ita & IO. ALB. FABRICIVS: *Pleraque huius commatis scripta proutque congesta videntur in libros διδασκῶν siue constitutionum apostolicarum, quia reliquiae διδασκῶν, quae adhuc exstant in variis bibliothecis, cum constitutionum opere collatae, hanc sententiam confirmant.* Talis est Clementis διδασκαλία, quae paucis foliis constans occurrit in bibliotheca augustissimi imperatoris; διδασκαλία Hippolyti, quae in eadem caesarea, & Oxonii in Bodleiana exstat, & in pluribus congruit cum octauo constitutionum libro &c, in codice apocrypho noui testamenti, part. II. p. 811. Quod si quaeras, unde itaque διδασκῶν, istae atque διδασκαλίας apostolis tributae, exortae sint? respondet IO. PEARSONIVS, cum vox διδασκῶν & διδασκαλίας de Christi & apostolorum doctrina in scriptis noui testamenti saepius occurrat; haereticos quosdam, & male feriatos homines διδασκῶν eiusmodi & διδασκαλίας, quasi ab apostolis scriptas, vel viris apostolicis dictatas, & ab his sub apostolorum nomine exaratas, & ecclesiae commendatas, commentos esse; in *uindictis epistol. Ignat. c. IV. p. 60.* Et huius generis esse videtur διδασκαλία, quae apostolis

stolis tribuitur apud Coptos, & canonibus 38 constat; quorum argumenta edidit IOBVS LVDOLPHVS, in *commentario ad historiam aethiopicam* p. 334. seqq. & cuius mentio iniicitur in *confessione* Claudii regis Aethiopiae apud eundem LV-

DOLPHVM, p. 236. De *ἡρώδης* seu *ἡρώδης*, quae olim sub Barnabae nomine existit, vid. THO. ITTIGIVS, in *dissertat. de patriarchis apostol. eiusdem biblioth. patr. apostolicor.* praenotia, §. LII. p. 171.

§. VI. Inter saeculi apostolici scriptores refertur HERMAS, cuius existat liber, *pastor*, inscriptus; in quo religionis christianae institutiones contineri, nonnulli sibi, sed perperam, persuasere. * Qui autem secundo saeculo floruerunt ecclesiae doctores, dum ab ethnicorum calumniis religionem christianam strenue vindicarunt, varia simul doctrinae sacrae capita, prout occasio ferebat, explicarunt. Nec tamen in his quoque systematicae methodi deprehendere licet vestigia. ** Idemque de patrum tertii saeculi monumentis censendum, nisi quod ORIGENES in libris *περὶ ἀρχῶν* eiusmodi quid in mente habuisse credatur. ***

* HERMAS, perperam nonnullis HERMES dictus, idem a quibusdam esse creditur, cuius Paulus *Rom. XVI. 14.* mentionem iniicit. Quidquid huius sit, opus, quod sub eius nomine hodie extat, in tres libros diuisum est, quorum primus, quatuor visiones continens, ecclesiae nomine gaudet, secundus, duodecim mandata comprehendens, *pastor* inscribitur, tertius autem a decem similitudinibus, quas complectitur, *similitudinum* voce insignitur. Subinde tamen totum hocce HERMAE opus, *pastoris* nomine venit, quin immo ipse HERMAS a quibusdam *pastor* salutatur. Prima religionis christianae in eo contineri fundamenta, nonnullos credere, non miror, cum facile in eam illos inducere sententiam potuerit EVSEBIUS, quippe qui, cum dixisset, hunc librum a nonnullis in dubium vocatum, nec inter libros receptae auctoritatis posse censerī, addit: *ὅτι ἐστὶν ὁ ἀναγκαῖον εἰς πολλὰ καὶ τοιαῦτα ἀναγκαῖα, κτλ.* ab aliis vero maxime necessarius iudicatur, iis praesertim, qui primis religionis nostrae elementis instituendi sunt. Vnde etiam, ita pergit, in ecclesiis eum publice legi comperimus, & quosdam ex vetustissimis scriptoribus

ipsius testimonio usus fuisse; *hisor. eccles. lib. III. c. III.* Sed si vel maxime concederemus, necessarium hunc librum esse, iis praesertim, qui primis religionis christianae elementis instituntur, quod adserit EVSEBIUS; inde tamen non sequitur, ut elementa doctrinae christianae, eiusque capita omnia contineat. Certe non continere, licet hinc inde nonnulla inspersa sint, e. g. de *fide in unum Deum*, *lib. I. mandato I.* sed pleraque ad mores formandos comparata esse, idque sine ordine systematico; & res ipsa, & analysis libri docet, quam exhibet NICOLAUS LE NOURY, in *apparatu ad bibliothecam maximam patrum, disert. IV. artic. I. p. 47.* Magnae ceteroquin hunc librum in ecclesia fuisse auctoritatis, constat. IRENAEVS namque sub *scripturae* nomine eum adlegat, *lib. IV. c. XXXVII.* CLEMENS Alexandrinus virtutem Hermiae in reuelatione *θεῶς* seu *diuine*, loquutari, introducit, *lib. I. Strom. p. m. 356.* ORIGENES, huncce Hermiae librum diuinitus inspiratum, censuit, *explanat. in epist. ad Rom. lib. X.* ATHANASIVS eundem tanquam vtilissimum commendat, de *incarnatione verbi*, p. 55. In ecclesiis nonnullis

lis eum publice lectum, testatur EUSEBIUS, *hyst. eccles. lib. III. c. III.* Canonicis tamen libris non fuisse adnumeratum, sed tantum ecclesiasticis & apocryphis, idem EUSEBIUS nos conducit; *hyst. eccles. lib. III. c. XXV.* atque ATHANASIVS confirmat de *decret. synodi Nic. p. 266.* Hisce ex recentioribus consueque ad stipulatur IO. BAPT. COTELERIVS, vt non quidem pro canonico, sed ecclesiastico, eoque genuino & melioris notae, illum venditet; in iudicio, eidem praemisso, *tom. I. bibliotbec. patrum apostolic. p. 73.* Quaedam tamen non prorsus probanda hocce in libro occurrere, aliis obseruatum est; conf. ANDR. RIVETVS, *critic. sac. lib. I. c. XII. p. 172 seqq.* Veterum de eo testimonia refert IO. PEARSONIVS, in *vindictis epistolarum Ignatii part. I. c. III. p. 274.* add. THO. ITTIGIVS, in *dissertatione de patribus apostolicis*, eiusdem *bibliotbec. patrum apostolicorum* praemissa, §. LV. *seqq. p. 184. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS, in *codice apocrypho nouite. siam. p. 966. seqq.*

Circa initium saeculi secundi IGNATIVS vixit, in cuius *epistola ad Magnesianos*, qui specimen aliquod systematis theologici sibi inuenisse videntur, magnopere, vt ego quidem existimo, falluntur. In ea enim id vir sanctissimus agit, vt ad obsequium episcopo praebendum, ad iudaicas superstitiones fugiendas, ad virtutes christiano homine dignas consecandas, Magnesianos adhortetur; dogmatum autem quorundam tantum *de iv waptw* mentionem iniicit. Qui apologias pro christianis scripserunt, IVSTINVS martyr, ATHENAGORAS, reliqui, subinde equidem dogmata quaedam theologiae christianae attingunt, vt ea a calumniis gentilium vindicent, nec ea tamen id faciunt ratione, vt haec illorum commentationes pro compendii aut systema-

tibus theologicis reputari queant. IVSTINI porro martyris *expositionem fidei*, ad quam nonnulli itidem prouocant, inter scripta spuria referendam esse, constat. Non vero praetermittendus hic nobis est THEOPHILVS Antiochenus, quippe quem omnino inter istius generis scriptores, de quibus nobis sermo est, locum occupare, nonnulli sibi persuadent. Huius existant *tres libri ad Autolycum*, qui cum vulgo nulla alia inscriptione gaudeant, in codice tamen regio Parisiensis hanc prae se ferunt: *απὸ τῆς τοῦ Χριστιανοῦ πίστεως* de *fide christianorum*, vel vt plenius eandem ex eodem codice exhibet NICOLAUS LE NOVRRY; *Theophili, patriarchae sexti Antiocheni, ad Autolycum graecum, de christianorum fide, & quod diuina eloquia nostra antiquiora sint & veriora aegyptiis ac graecis, atque omnibus aliis scriptoribus*; in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, diss. IV. c. II. §. IV. p. 506.* Haecce tamen inscriptio, vt idem obseruat, non alium auctorem habere videtur, quam librarium amanuensem, qui idem argumentum libri latius exprimere voluit. Quod si recte fecisset, dubium non esset, quin liber hicce christianae doctrinae institutiones complecteretur. Confirmare idem videtur EUSEBIUS, quando huncce librum *εἰς τὰ περὶ Ἀυτολύκου τοῦ κατὰ ἐννομήματα* vocat, hoc est, interprete HENR. VALESTIO, *tres ad Autolycum libros institutionem fidei continentes*; *hyst. eccles. lib. IV. c. XXIV.* Qui autem ipsum huncce librum accurate inspexerit, fatebitur, compendium aut systema doctrinae christianae eum censeri non posse; cum praecipuus eius scopus sit, refutare gentiles. Primo equidem libro de Deo, eiusque essentia & attributis, nonnulla differit, & resurrectionem mortuorum exemplis, quae nec ethnici negare audebant, comprobare adnititur; secundo autem ex ipsius scriptorum eth-

nicorum monumentis ostendit, falsam, vanam, ridiculam esse illorum religionem; tertio denique id agit, vt probet, scriptores ethnicos, poetas, historicos, philosophos, vana & falsa multa, atque inepta de diis & de moribus tradidisse; historiam contra Mosis omnium esse verissimam atque antiquissimam. Atque vltimum hocce vt euincat, historiam quamdam chronologicam a mundi ortu, ad sua vsque tempora pertexuit. Quae ratio quoque est, cur LACTANTIUS hocce THEOPHILI opus *librum de temporibus* adpellitet, lib. I. *instituit. diuin. c. XXIII.* quia nimirum praecipua eius pars, chronologici rebus explicandis, insumitur. Conferendus NIC. LE NOVRRY, in *adparatu adbiblioth. maximam patrum, dissertat. IV. c. II. §. IV. p. 506.* Atque hocce LACTANTII loco permotus GERH. IO. VOSSIUS, Theophilum nostrum inter historicos graecos refert, propter tertium ad Autolycum librum, qui *chronologicus est; de historicis graecis lib. II. c. XIV.* Legenda IO. FELLI praefatio, editioni Oxoniensi 1684, 12. praemissa. Sunt, qui dubitant, an tres isti ad Autolycum libri Theophilum Antiochenum auctorem agnoscant, vt LVC. OSIANDER, *hisor. eccles. cent. II. p. 70. & 10.* SELDENVS de iure nat. & gent. iuxta disciplinam Ebraeorum, lib. III. c. XIX. Id vero sine ratione fieri, solide ostendit VVILH. ERN. TENZELIUS, *exercitation. select. part. I. exercit. V. p. 212. seqq.* HENR. DODVVELLI, libros hosce ad Autolycum, Theophilo cuidam Antiocheno recentiori, vindicantis, sententiam ex instituto profigauit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. VVOLFELVS, in praefatione, quam editioni, summo studio a se adornatae, & notis eruditissimis illustratae, quae an. 1724 Hamburgi lucem adspexit, praemisit in qua & auctores, qui de Theophilo hocce Antiocheno plura dabunt, indicat. Naeuorum cum non expertem esse, ostendunt

LVC. OSIANDER, l. c. ABR. SCVLTTETVS, in *medulla patrum lib. I. c. IV. SERVATIVS GALLAEVS, dissertat. de Sibyllis p. 324.*

Eodem saeculo secundo floruit etiam CLEMENS Alexandrinus, quem in libris *ὑποτάκτων*, qui non amplius exstant, velut systema aliquod theologicum exhibuisse, immo primum fuisse, qui eiusmodi quid suscepit, nonnulli adserere non dubitant. ANDR. HYPERIVS, de origine eiusmodi librorum verba faciens, itaque, inquit, *primus fere adgressus est id facere, circiter annum a Christo nato centesimum oélogesimum, Clemens Alexandrinus, qui in celeberrima scholae theologicae Alexandrina edidit libros ὑποτάκτων οἰκῶ, & totidem ὑποτάκτων.* In quorum prior opere, cum sacris confert etiam philosophica, ad docendos nimirum, conuincendosque gentiles; in posteriore ex solis sacris litteris depromit vniuersa, referente Eusebio, *hisor. eccles. lib. VI. c. XI.* Post quem Dionysius quidam, incertum, Corinthiusne, an Alexandrinus, similiter *ὑποτάκτων theologicarum emisit volumen; de ratione studii theologici, lib. III. c. I. p. m. 396.* Verum si EVSEBII loca euoluamus, in quibus istorum librorum mentionem facit; eiusmodi quid, quod de illis dicit HYPERIVS, in iis non inuenimus. Et in vndecimo quidem libri sexti capite, ad quod HYPERIVS prouocat, nihil, quod huic spectet, legitur. In eiusdem autem libri VI. c. XIII. vbi EVSEBIVS de Clementis operibus agit, de hisce *ὑποτάκτων* libris ita loquitur: *ἡ δὲ τῶν τῶν ἁγίων δι' ἐκείνου τῶν ὑποτάκτων ἐν τῷ ἁγίῳ ἵς δις ὁνομαζέται τῶν Παντάγων ἡμετέρων, ἡ δὲ ὁνομαζέται τῶν ὑποτάκτων καὶ παλαιῶν καὶ νεωτέρων.* Sunt & alii (praeter *ὑποτάκτων* octo libros) totidem eius libri *ὑποτάκτων*, hoc est, institutionum titulo inscripti: in quibus Pantaeum, magistrum suum, nominatim adpellat, quaecumque ille a maioribus accepisset, & traditiones, quas posteris reliquit.

reliquisse, exponens. Luculentius, quid in hisce libris CLEMENS tractauerit, capite sequenti XIV. EVSEBIUS hunc in modum edisserit: ἡ δὲ τῶν ὑποτυπώσεων ἐκείνων ἐστὶν, πάσης τῆς διδασκαλίας γραφῆς ἀποτυπωμένης περὶ τοῦ δογμάτου· μὴ δὲ τὰς ἀντιλεγόμενας παραβλάσας. Idem in libro ὑποτυπώσεων, omnium, ut verbo dicam, priusque testamenti scripturarum compendiosam inscriuit enarrationem; ne illis quidem praetermissis scripturis, de quibus inter multos ambigitur. Nec ex reliquis EVSEBII locis lib. II. *hystor. eccles. c. I. & lib. V. c. X.* aliud quid colligas. De scripturae sacrae libris in hoc opere egisse CLEMENTEM, confirmat etiam PHOTIUS: Ἄς μὲν ἂν ὑποτυπώσεως inquit, διακριβώσεται περὶ ἑνὸς τοῦ αὐτοῦ τῆς τοῦ παλαιῆς καὶ νέας γραφῆς· ὡς καὶ περὶ ἀποκαλύψεως, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ποικίλῃ. Hypotyposes quidem dissertationem continent locorum aliquot, veteris nouique testamenti, quae etiam summam explicat & interpretatur. Addit autem porro: *Etsi autem recte in quibusdam sentire visus est, in tunc ad παντελῆς ὡς ἀποβῆναι καὶ μωδῶς λέγει ἐκτρέφεται in aliis rursus impie omnino, fabuloseque differt.* Adferit enim, materiam aeternam esse, & ideam veluti certis decretis induci, fingit. Filium quoque in rebus creatis numerat. Ad haec animarum migrationes, multosque ante Adam mundos prodigiose comminiscitur &c. *myriobibl. cod. CIX. p. m. 286.* Suspicatur tamen deinde PHOTIUS, impia ista opinionum portenta, quae in hisce libris inueniebantur, ab aliena forte manu inserta fuisse; quemadmodum & de *Stromateon* libris obsequat, multa in iis oppugnari, quae in libris ὑποτυπώσεων dicta erant; *cod. CXI. p. 287.* Certe Arianos tum CLEMENTIS nostri, tum aliorum libros, foede corrupisse, nonnulli tradunt; *conf. EVIL. CAVE, in hystor. literar. scriptor. ecclesiast. saec. I. p. 40.* De hisce ὑποτυπώσεων CLEMENTIS libris, de quibus haecenus diximus, consulere etiam iuuabit THOMAM

CRENIUM, *animaduers. philologic. & hystor. part. XIV. p. 112. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIUM, *bibliothec. graec. lib. V. c. I. p. 111.* De DIONYSII, siue Corinthii siue Alexandrini, ὑποτυπώσεων volumine, quod itidem ANDR. HYPERIUS memorat, nihil inuenire potui. Licet vero nullum ex saeculo secundo proferri scriptum queat, quod compendii aut systematis theologi nomen mereatur; inde tamen non concludendum, ac si istius temporis doctores in rudioribus institutis, & primis christianae religionis elementis imbuendis, officio suo defuerint. Secus enim se rem habuisse, vel ex eo constat, quod dubium non sit, quin iam tum hinc inde scholae fuerint constitutae, in quibus, quae huc comparata erant, traderentur. Inter eas longe celeberrima est Alexandrina ista, ἡ αὐτὴ λέγουσιν διδασκαλῶν, *sacrarum literarum schola*, EVSEBIO dicta, cui saeculo hocce secundo PANTAENUS, Stoicae primum philosophiae innutritus, deinde ecclesiae doctor insignis, praefuit; quem CLEMENS Alexandrinus excepit; saeculo autem tertio eamdem scholam ornavit ORIGENES. Atque hi quidem id agebant, quod catechetarum proprium est, ut rudiores prima christianae religionis fundamenta condocerent. Quod num scriptis, aequae ac viva voce fecerint, non adeo liquet, quamquam de PANTAENO diserte EVSEBIUS: ὅς γε μὴν Πάνταρον ἐπὶ πολλῶς κατεδύμωσεν, τὴν κατ' Ἀλεξάνδριαν τελευτῆς ἡγούμενον διδασκαλίᾳ· ζωὴν φησὶ, καὶ διὰ συγγρημάτων, τὴν τῶν ἑκείνων δογμάτων διανοουμένην ἐκτελεσμένην. Hic ergo Pantaenus post multa praecclare gesta, tandem Alexandrinae praefuit scholae; ubi partim viva voce, partim scriptis, diuinorum dogmatum thesaurus exposuit; *hystor. eccles. lib. V. c. X.* Plura autem de studio catechetico veteris ecclesiae dabunt BALTH. BEBELIUS, in *antiquit. eccles. euangel. saec. II. p. 210. & saec. III. p. 520.* MICHAEL WALTHERUS, in *differtat.*

de catechisatione veterum, maxime ex antiquitate ecclesiastica, IO. BENED. CARPZOVIVS, in *dissertat. ad Augustini librum, de catechisationis rudibus*, quae in *disputationibus* eius, iunctim editis, exstat, p. 577. seqq. VAL. ALBERTI, in *dissertatione theologico-practica, de catechesi*, IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *diff. de catechisatione*.

*** ORIGENEM libros quatuor *ἡτοιμασμένους*, seu de principiis, qui hodie latine tantum ex versione RVFFINI exstant, ad exemplum LONGINI elaborasse, suspicatur CAESAR BARONIUS, in *analib. ad ann. CCXXXII*. LONGINVM namque huius nominis librum scripsisse, in vita Plotini refert PORPHYRIUS. Sed a vero iudice PET. DAN. HVETIO, loco deinceps citando, non aberrauerit, si quis adfirmet, LONGINVM operis sui argumentum ab ORIGENE sumsisse; saltem, vtrumque aequae incertum. Inscriptionem operis huius non adsequutus est RVFFINVS, dum in *prologo* ad illud, eam reddi posse, dicit, de principiis, vel de *potestatibus*. Christianae enim religionis, simul philosophiae suae, quaedam tradere voluisse videtur elementa. Hinc & primum christianae doctrinae compendium seu systema se in hisce *ἡτοιμασμένους* libris inuenisse, nonnulli putant. Ita GE. CALIXTVS: *Primus etiam* (Origenes) *summam doctrinae christianae scripto, & libris completti atque exponere conatus est, quos ἡτοιμασμένους quasi religionis principia traderent, inscripsit, etiamsi forte rem maiori industria & studio, quam felicitate & successu sit exsequutus. Interim tamen eam primus, quod equidem sciam, adgressus est; in adparatu theologico, p. 122. Pari ratione LVD. ELLIES DUPIN, Origenes, inquit, primus est, qui theologiae systema quoddam in opere, cui titulum fecit: *ἡτοιμασμένους* seu de principiis primus adgressus est. Sed conatus hic nouus felici carui successu. Auctor enim hic genio suo nimium indulgens, dum doctrinam christianam principiis phi-*

losophiae Platonicae accommodare satagit, pluribus sese irretiuit erroribus, qui postea memoriam & existimationem nominis eius deturparunt; in *metodo studii theol. c. II. p. 17*. Et sane, pleraque ac praecipua religionis christianae capita ORIGENEM in hoc opere attigisse, negari nequit, & vel summa illa eius docet, quam exhibet PHOTIVS. In primo enim libro de patre, & filio & spiritu sancto eum agere, ait; in secundo de mundo, rebusque in eo conditis; praeterea vnum eundemque esse Deum legis & prophetarum; vnum item esse veteris & noui testamenti Deum; porro de saluatoris incarnatione eum ibi verba facere, eundemque spiritum in Mo- se & aliis prophetis, sanctisque apostolis fuisse; ad haec, de anima, de resurrectione, de poena, de praemiis; in *tertio* de arbitrii libertate; qua ratione diabolus, contrariaeque potestates, secundum scripturarum doctrinam, cum humano genere pugnent; mundum item ortum habere, & corruptioni obnoxium esse, vt qui a tempore initium sumserit; in *quarto* denique de fine vltimo; diuinas esse scripturas; deque ratione easdem legendi & intelligendi; *myriobibl. cod. VIII. p. 10*. Cuncta vero, si paulo accuratius considerentur, patebit, ORIGENEM in hisce libris suae potius de rebus diuinis philosophiae, quam theologiae vere christianae, dedisse systema. Grauiissimos certe errores in iis iam notauit PHOTIVS, vt pote, quando in libro primo scribit, *filium a patre factum, spiritum a filio; patrem quidem per omnia, quae existunt, peruadere, fidem vero ratione dumtaxat praedita; spiritum autem ea tantum, quae salua facta sunt; & quae alia sunt eiusdem generis παραλογίζεσθαι* *καὶ δυσσεβείας πλήρη*, nimium absurda, impietatisque plena; l.c. p. 10. Nec silentio tamen praetermittendum, ex versione RVFFINI, quam hodie tantum extare, antea diximus, non posse de dogmatibus eius certi quid

quid pronuntiari; quippe quam pessima fide confectam, constat, pluribusque docet PET. DAN. HUVETIVS, in *Origen. lib. III. c. III. sect. II. p. 266*. Quae autem

PHOTIVS retulit, eo minus in dubium vocanda, quod iste textum graecum adhuc legit.

§. VII. In quarti, quintiue saeculi doctorum ecclesiae scriptis quibusdam lineamenta eequidem institutionum doctrinae sacrae occurrunt; sed tamen id, quod in methodo systematica praecipuum est, nondum in iis deprehendas. Fuerunt vero etiam, qui quaestionibus variis saepe curiosius magis, quam ad salutem necessariis, exemplum relinquerent scholasticis, quod non tam sequerentur, quam quo potius abuterentur. *

* Inter quarti saeculi scriptores primo se nobis loco offert CYRILLVS Hierosolymitanus, primus, ni fallor, inter scriptores catecheticos, quorum monumenta ad nos perueniunt. Exstant eius catecheses *ostodecim ad competentes, & mystagogicae ad recens baptizatos quinque*. In prioribus, postquam animos catechumenorum praecua institutione praeparauit, deque peccato, baptismo, praecipuisque fidei capitibus, breuiter disseruit; omnes articulos symboli Hierosolymitani fusa explicat, *totumque, vt ita dicam*, (verba sunt THO. MILLESII) *theologiae corpus absoluit*. In quinque autem, quas vocat, *mystagogicis catechesibus*, utpote quas ad nuper baptizatos, festis post pascha diebus habuit, de binis praesertim ecclesiae sacramentis, baptismi & eucharistiae, verba facit. Et hac ratione praecipua doctrinae christianae capita attingit, eaque pro viribus & explicat, & confirmat; quod & catechumenorum exigebat institutio. Copiosiori tamen sermone, quam catechetica tractatio requirit, CYRILLVS vritur; nec systematis plenam imaginem exhibet, cum, vt alia taceam, nexus ac ordo systematicus in hisce catechesibus non inueniatur. ANDR. RIVETVS, *Cyrilli*, inquit, *catecheses ad illuminatos, ex variis scripturarum locis, quasi centones sunt confutae, & in rebus etiam non ita necessariis ad nauseam usque prolatae, critic. sacr.*

BYD. ISAGOGE.

lib. III. c. X. p. 292. Quo argumento, vti & reliquis, ab eodem auctore adlatis, licet me nondum induci patiar, vt credam, hasce catecheses a CYRILLO isto Hierosolymitano non esse profectas, cum ex HIERONYMO, *catat. scriptor. ecclesiast. c. CXII*. THEODORETO *dial. II. p. 106*. aliisque hoc abunde constet; id tamen inde colligas, nec institutionis catecheticae, nec tractationis systematicae legibus CYRILLVM prorsus satisfecisse. Quod & ex ipsa prioris libri quodammodo concludas inscriptione: *ναύχνητος Θεολογικὸν τοῦ ἱεροσολύμου ἐκδημιότῃ*. *Institutio illuminatorum Hierosolymis extemporanea*. Extemporaneus enim esse istos sermones facile agnoscas. Egregium nihilofecius veteris ecclesiae sunt monumentum, lectuque dignissimum, vt recepta eo tempore inde condiscamus dogmata. CASIMIRVS OVDINVS omnes ingenii nervos intendit, vt probet, *catecheses ad competentes* non esse CYRILLI huius Hierosolymitani; in *comment. de scriptorib. ecclesiast. tom. II. saec. IV. p. 459. seqq.* Sed praecipuum, quo nititur, fundamentum, symbolum, quod in hisce *catechesibus* explicatur, non Hierosolymitanum, sed Constantinopolitanum, esse, non adeo firmum est. Vt enim pleraque veterum symbola in quibusdam inter se conueniunt; ita mirum non est, Hierosolymitanum in nonnullis consensisse cum Constantinopoli-

R r

tano.

tano. Illud rursus, quod CYRILLVS explicat, non in omnibus cum Constantinopolitano conuenire, ipsemet OVDINVS diffiteri nequit. Editio illarum catecheson, quam THO. MILLES curauit, Oxoniae 1703, fol. prodit. Idem adnotationibus eruditissimis eas illustrauit, in quibus antiquorum patrum theologiae lucem subinde prorsus egregiam adiundit. ANT. AVGVSTINI TOVTTAEI deinceps lucem adspexit editio, Parisiis 1720 fol. Inter reliquos saeculi quarti doctores ecclesiae, illustre, celeberrimumque nomen consequutus est ATHANASIVS; sub cuius nomine quae exstat *tom. II. operum eius p. 55. seqq. synopsis scripturae veteris ac noui testamenti*, nonnulli itidem inter eiusmodi libros dogmaticos, de quibus hic nobis sermo est, referre solent. Quo ipso tamen significant, se numquam forte huncce librum inspexisse; in quo non dogmata fidei proponuntur, sed, quid in singulis scripturae sacrae libris contineatur, recensetur. Accedit, quod hodie inter viros doctos conueniat, eam perperam ATHANASIO tribui. Idem censendum de *syntagmate doctrinae, ad homines solitarios, omnesque christianos, tam clericos, quam laicos*; quod primum graece & latine ex codice manuscripto IS. VOSSII edidit ANDR. ARNOLDVS, Parisiis 1685, insertum deinde est editioni operum ATHANASII, quae Coloniae, vt inscriptio prae se fert, 1636 fol. prodit, *tom. II. p. 699.* Neque enim de dogmatibus fidei in hocce libello praecipitur; sed vitae, morumque regulae, monachis praefertim, praescribuntur. Praeterea, licet editor eius, ANDR. ARNOLDVS, omni conatu id agat, vt euincat, genuinum hunc esse Athanasii foetum; non omnibus tamen hoc persuadere potuit, certe non IAC. BASNAGIO, qui hac de re epistolam ad PET. BAELEVM scripsit; ad quam cum ARNOLDVS respondisset, BASNAGIVS noua epistola

sententiam suam propugnauit. Prodierrunt istae epistolae, cum *Chrysostomi epistola ad Caesarium monachum*, ab eodem IAC. BASNAGIO edita, Traiecti ad Rhenum 1687, 8. GREGORII porro Nazianzeni exstant equidem *quatuor de theologia orationes, tomo I. operum eius p. m. 529. seqq.* quarum etiam primam *institutionibus suis theologicis antiquorum patrum* inseruit IOSEPHVS MARIA TOMMASI, & quidem *tom. I. p. 158. seqq.* Verum, nihil minus in illis, quam institutiones theologicas contineri, patet ex iis, quae supra iam monuimus, *part. I. c. I. ad §. II.* Mirari aliquis posset, existisse, qui barbariem, qua scholastici doctores theologiam deinceps inquinarent, a GREGORIO Nazianzeno deriuare non dubitarent. Fecit tamen illud PET. ALCYONIVS, in *Medice legato priore fol. 103.* Cum enim, de GREGORIO hocce verba faciens, dixisset, *vtinam incorruptam graecae linguae integritatem seruasse in tanta rerum fluxu, & tam magna librorum vi, certe sanctissimum illum pontificem omni laude cumulatim indicarem &c.* addit: *ex illius maxime scriptis barbariem irrepisse in theologiam latinam, arbitror.* Nam (ita pergit) veteres nostri, interpretes mediocri litteraturae, nullius vero iudicii homines cum animaduertent, theologum hunc frequenter usurpare voces quasdam nouas, easque non satis apte fectas, necesse sibi esse crediderunt, illas latine reddere, atque hunc in modum sordida barbarie est lingua latina infuscata. Quod mihi quidem paullo longius petium videtur. Iungatur PET. BAELEVS, *diction. histor. & critic. voc. Nazianzenus, tom. III. p. 2209.*

Ad latinos saeculi quarti doctores si progrediamur, cumprimis nobis occurrit L. CAECILIUS LACTANTIUS FIRMIANVS, vir omnium suo tempore eruditissimus, iudice EVSEBIO in *chronico ad annum Christi CCCXVIII.* Hic inter alia

alia *diuinarum institutionum libros VII.* reliquit, in quibus compendium aliquod, seu systema doctrinae christianae contineri, facile sibi persuaserit, qui ex sola eas aestimauerit inference. Et sane dum in quarto libro *veram sapientiam* explicat, christianae religionis dogmata proponere, illi constitutum est. Id vero ea ratione facit, vt de Christo quidem seruatore copiose differat, reliqua non attingat. Nec operis totius hoc requirebat scopus, qui erat, impugnare gentiles. Quamobrem & libro primo de falsa sapientia agit, refellitque gentilium theologiam, & vnitatem Numinis adferit; in *secundo* originem erroris circa res diuinas inuestigat; in *tertio* philosophiae gentilis vanitatem explodit; in *quinto* iustitiam penes solos esse christianos, demonstrat; de vero Numinis cultu contra eosdem gentilium philosophos; in *sexto*, & in *septimo* denique de vita beata tractationem instituit. Quare & HIERONYMVS *epist. LXXXIV. ad Magnum*, recte operis huius argumentum exprimit, dum, *septem*, inquit, *libros aduersus gentes Arnobius edidit, totidemque d' sipulus eius Lactantius*; qui & *epist. XII. ad Paulinum*, LACTANTIUM ad tradenda ac confirmanda christianae religionis dogmata non adeo aptum fuisse, censet. *Vtinam*, inquit, *Lactantius tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit.* Recte porfus ABR. SCVLTVS: *Quoniam plus operae in falsis refutandis, quam in veris confirmandis posuit Lactantius, ideo pauca fidei nostrae capita plene ab eo sunt exposita: pleraque tantum attigit, plurima non intellexit; in medulla theol. patr. part. I. lib. X. c. XI. p. 422.* Grauiissimos quosdam errores in LACTANTIO post HIERONYMVM notant *centuriatores Magdeburgens. cent. III. p. 1079. 10.* DALAEVS, de *visu patrum*, lib. II. c. IV. p. 266. alique. GE. VLLVS, licet in eo sit, vt LACTANTIUM cum reliquis patribus an-

te-Nicaenis ab Arianismi labe purget, de eo tamen ita pronuntiat: *Erat scriptor ille pene rudis disciplinae christianae, & in rhetorica melius, quam in theologia versatus. Vnde ipsum Damasus papa, scholasticum magis quam ecclesiasticum censuit; & Hieronymus ob sermonis potius elegantiam, quam accuratam evangelicae doctrinae scientiam commendauit.* Certe numquam inter ecclesiae doctores numeratus fuit; in *defens. fidei Nic. sect. II. c. XIV. §. IV. p. m. 170.* confer. & *sect. III. c. X. §. XX. p. 247.* Sed, misso LACTANTIO, ad magnum illum Hipponensem praesulem AVRELIVM AVGVSTINVM nos conuertimus, quo nemo eo tempore ad systema theologicum condendum aptior erat. Certe ingenio eius longe praestantissimo, cuius pulcherrima in reliquis scriptis suis specimina dedit, hoc plane erat conueniens. Neque tamen animum ad istum laborem adiecit, fed tantum summam quamdam doctrinae christianae paucis complexus est, in *enchiridio ad Laurentium de fide, spe & charitate.* Quem libellum eam ob causam an. 1705 Lipsiae recudi curauit beatus ADAM. RECHENBERGIVS, qui & in praefatione illi praemissa, naeuos eidem adpersos non dissimulat. Eiusdem vero praesulis libri *quatuor, de doctrina christiana*, huius loci non sunt, siquidem non de dogmatibus sacris, sed de ratione explicandi scripturam in illis praecipit, in vltimo autem oratore sacrum instruit; hinc & alibi de eo dicemus ex instituto. GE. CALIXTVS, qui hosce de doctrina christiana libros Helmstadii 1629 iterum in lucem produxit, iisdem, praeter VINCENTII LERINENSIS *commonitorium*, addidit, AVGVSTINI librum, de *fide & symbolo*; de quo tamen itidem rectius capite sequenti verba faciemus. Multo minus nos nunc morabuntur libri *quatuor, de symbolo & regula fidei ad catechumenos.* Praeterquam enim, quod de

iis in *theologia symbolica* dici possit, primum tantum ex hisce genuinum esse, viris doctis obseruatum est. Neutiquam vero hic praetermittendus est liber de catechizandis rudibus; non quidem, ac si ipsa doctrina catechetica in eo contineatur, sed quod rationem catechizandi inde discere queamus, simulque intelligamus, istius aetatis doctores in rudioribus instituendis magnam adhibuisse diligentiam. Rogatus namque AVGVSTINVS a diacono Carthaginensi, catechizandi artem, laudabili profecto instituto, docere voluit; cumque in finem praecepta primum tradit, vt id officii non tantum certa methodo, atque idonea ratione, sed etiam sine tadio & cum hilaritate impleatur. Postea, reuocatis ad vsum praeceptis, profert ipse in exemplum sermones, ad eum erudiendum, qui christianus esse velit, comparatos duos, longiorem vnum, alterum breuissimum. Exstat libellus iste operum eius tom. VI. p. 191. seqq. edit. quae Antwerpiae 1701 prodijt. Legenda omnino IO. BENED. CARPZOVII ad huncce Augustini librum, de catechizandis rudibus, dissertatio, in qua non tantum adcurata eius analysis exhibetur, sed idem observationibus quibusdam illustratur. Exstat inter reliquas auctoris istius dissertationes, Lipsiae 1699, 4. editas p. 857. seqq. Est vero hoc loco haud perfunctorie obseruandum, optimum huncce Hipponensium praefulem, AVGVSTINVM, curiose & subtiliter de rebus diuinis disputando, principiaque cum conclusionibus rite connectendo, systematicamque quamdam docendi rationem consuetando, exemplum reliquisse, quod deinceps imitarentur doctores scholastici. Quod ne frustra dixisse videamur, iuuabit hic recitare, quae de methodo docendi, qua hicce Hipponensium praeful vsus est, LVDOV. ELLIESDORPIN hunc in modum pronuntiat: *Vsitata eius methodus est, praecleara principia pone-*

re, ex quibus innumeras elicit consequentias, adeo, vt omnia doctrinae illius capita arctissimam inter se connexionem habeant. In plerisque mysteriis magis ratiocinatus est, quam vllus auctor ante illum; plures quaestiones, prius non motas, agit, harumque plures sola acuminis sui vi diremit. Longe saepius abiit ab eorum sententia, qui ipsum praeceperunt, vt nouam prorsus viam infigeret, siue in scripturarum explicatione, siue in theologicis opinionibus. Circa res theologicas de eo dici potest, quod de se ipso dicebat Cicero circa philosophiam, quod fuerit magnus opinator, id est, quod plurimas opiniones, quae meram habebant probabilitatem, in medium protulerit. Sed id fecit Augustinus admodum modeste, ac prudenter, non ea mente, vt alios ad arbitrium suum, caecorum in morem, sequendum adigeret. Contra vero; cum agitur de ecclesiae doctrina, eam cum animi firmitate proponit, ac tueritur, eamque oppugnantes fortiter adoriuit. Multo minus eruditione, quam ingenii dotibus valebat; nam neque linguas callebat, neque veterum scripta euoluerat. Multo facilius ac tersius, quam polite & eleganter, scribebat. Quamuis rhetoricam docuisset, oratorum tamen eloquentiam non possidebat, aut illam saltem negligebat; immo nec semper in phrasibus suis castigatus est stilus eius, vocabulaque impropria atque barbara quandoque vsurpat, argutius saepius, vocumque allusionibus utitur; res easdem frequenter repetit, eademque ratiocinia centies in scriptis suis inculcat. Eadem mentis conceptui diutius inhaeret, quem variis modis effatur, & in locos communes excurrere solet. Argumenta innumera ex aliquo principio edisseruit, corpusque theologicum, vt ita loquar, latinorum patrum, qui post ipsum vixerunt, efformauit. Hi siquidem ex illius libris non tantum hauserunt principia, quibus vsunt, sed etiam frequenter eundem mere transcripserunt; non. biblioth. auct. ecclesiast. tom. III.

p. m.

p. m. 256. Non itaque errauerit, qui dixerit, theologiae scholasticae-systematae fontem praecipuum, in ecclesia occidentali, fuisse AVGVSTINVM. Fingere principia, deducere ex his conclusiones in infinitum, ratiociniis potius, quam scripturae niti testimonius, sectari quaestiones curiosas, ingenium potius, quam eruditionem, quae linguarum & historiarum notitia constat, prodere, & quae reliqua sunt, in hocce Hipponensium praeliale notata, theologiae scholastico-systematae fere propria sunt. Certe haecce ab AVGVSTINO maxime didicerunt scholastici doctores, cuius quippe in occidentali ecclesia, ob ingenii dotes, in ista litterarum iam tum inualecente barbarie, maxime conspicuas, summa fuit auctoritas, vt eius decreta oraculorum instar essent, tandemque ipsi praeferrentur scripturae. Quare & cum PET. LOMBARDVS, saeculo duodecimo, theologiam vniuersam in systema aliquod cogere vellet, nihil fere aliud egit, quam vt ex AVGVSTINI operibus, quae ad institutum suum faciebant, exciperet. Cum vero eodem saeculo quarto, quo AVGVSTINVS vixit, certamina cum Arianis, aliisque trinitatis hostibus occasionem praeberent patribus, ipsique Hipponensium praefuli, multa curiose & subtiliter de mysterio trinitatis disputandi; idque etiam in doctrina de Christo, duabusque in eo naturis, per certamina Nestoriana & Eurychiana saeculo quinto & sexto fieret; materia hinc itidem sequenti aetate scholasticis doctores suppeditata fuit, in qua ingenii subtilitatem exercerent. Atque haec cum in finem monui, vt intelligeretur, non sine ratione primam scholasticam theologiae a quarto saeculo, ipso cum primis AVGVSTINO, repeti originem, hoc ipso simul, sequentibusque saeculis, per varia cum haereticis certamina, tales quaestiones proferentibus,

quae alendae fouendaeque scholasticorum curiositati egregie inferuirent. Sed vt reliqua, quae huius loci esse videri poterant, paucis persequamur; existimare forte quis poterat, AMBROSII libros quinque de fide suam hic sibi vindicare sedem; in quibus tamen id tantum agit, vt trinitatem personarum euincat, refuterque errores Arianorum. Duos namque priores ad Gratianum imperatorem scripsit, eius inductus precibus, cum anno 377 in orientem Valenti contra Gothos suppeditatus iret, ibique regnare Arianismum intelligeret. Cumque sibi nondum satisfactum Ariani iactarent; tres ultimos libros anno 379 adiecit, in quibus, quae antea scripserat, confirmavit, latiusque deduxit. Nec praetermittendus est GENNADIUS Massiliensis, ob librum de ecclesiasticis dogmatibus, quem cum veteris cuiusdam theologi homilia sacra, & Marcialis episcopi Lemonicensis epistolis, edidit, & notis eruditis illustravit, GEVERHARTVS ELMENHORSTIVS, Hamburgi 1614, 4. Per ecclesiastica nimirum dogmata ea intelligit, quae recepta sunt in ecclesia, atque contra haereticos quousvis stabilita & firmata. Ea namque hic summatim, sed sine certo ordine, complectitur, vt subinde etiam indicet, quibus ea sint opposita. Sic c. IX. p. 7. post resurrectionem, inquit, & iudicium non credamus resurrectionem futuram, quam Origenes delirat &c. Sunt, qui GENNADIUM Pelagianis aut semi-Pelagianis adnumerant, refragantibus tamen aliis. Sed qui prius adferunt, non omni destitui fundamento, a me iam obseruatum, in differtat. de Pelagianismo in ecclesia romana per bullam anti-Quiescentiam triumphante, §. VI. Capita huius operis triginta, scilicet a XXII. ad LI. post GENNADIUM mortem ab aliena manu ex epistola Caelestini papae ad Gallos decretali, & conciliorum, Mileuitani, african-

ni, & Arauscani secundi canonibus con- CAVE, *hist. litterar. scriptor. eccles. saec. V.*
farcinata & intexta videri, docet GVIL. p. 266.

§. VIII. Saeculo sexto philosophia Aristotelica, in ecclesia occidentali sensim per ANICIVM MANLIUM TORQVATVM SEVERINVM BOETHIVM introduci, simulque, accedentibus & aliis causis, via ad theologiam systematico-scholasticam magis muniri coepit. * In orientali autem ecclesia IOAN. DAMASCENVIS, saeculo octavo, eam tractandi theologiam ingressus est rationem, quae ad scholastico-systematicam proxime accederet, quamque deinceps plerique Graecorum sequuti sunt. **

* ARISTOTELI hanc laudem debere, quod primus fuerit, qui in omnibus philosophiae partibus systematica docendi ratione usus sit, neminem fugit. Non minus quoque notum, primis saeculis maiorem PLATONIS apud christianos fuisse auctoritatem, quam ARISTOTELIS. Mutata vero deinceps rerum facies est, in latina praefertim ecclesia, occasione primum suppeditante ANICIO MANLIO TORQVATO SEVERINO BOETHIO. Hunc enim Aristotelicae philosophiae addictum, in eadem propaganda studium omne operamque collocasse, vel scripta eius testantur; cuiusmodi sunt, in *categoriae Aristotelis libri quatuor; in librum Aristotelis de interpretatione, minorum commentariorum libri duo; maiorum commentariorum libri sex; analyticorum Aristotelis eodem interprete libri quatuor; & alia eiusdem generis, de quibus praeter alios consulendus IO. CLERICVS, in biblioth. selecta, tom. XVI. artic. IV. p. 192. seqq.* Quae quidem omnia scholasticis doctoribus deinceps vsui fuerunt, cum & ipsi Aristotelem ducem eligerent, nec raram graecam linguam intelligerent. Iam & studium concinnandi in philosophicis compendia ac systemata, eodem saeculo inualuit. Ipsius BOETHII exstant de *arithmetica libri duo; de musica libri quatuor, & alia.* MARCI quoque AVRELII CASSIODORI, de *septem disciplinis, grammatica, rhetorica, dialecti-*

ca, arithmetica, musica, geometria, & astronomia liber satis notus est. Documento haec erant, quod systematica disciplinas tractandi ratio placere plurimis inciperet. Exstant equidem & eiusdem CASSIODORI de *diuinis lectionibus*, siue ut alias etiam vocantur, de *institutione diuinarum scripturarum, libri duo*; sed in iis de ordine tantum, rationeque legendi sacram scripturam praecipit, & praecipuos auctores, qui ad ipsius aetatem vsque scripturam sacram explicarunt, indicat. Cum primis vero adhuc obseruandum, fuisse iam saeculo sexto quosdam, qui sententias ex scriptis patrum, seu veteris ecclesiae doctorum colligerent, easque certo ordine in locos quosdam communes disponent; quam methodum primi theologiae scholasticae auctores auide arripuerunt, & certatim sequuti sunt. Circa finem nimis saeculi sexti ISIDORVS Hispalensis floruit; & praeter alia scripta quam plurima, eaque satis nota, *sententiarum libros tres*, reliquit, magnam partem ex GREGORII magni moralibus excerptas; quamquam & AVGVSTINO, aliisque vtatur. Idem opus interdum & de *summo bono* nuncupatur, more Ebraeorum, a primis, quibus inchoatur verbis: *summum bonum Deus est.* Varias eius editiones recenset NIC. ANTONIVS, *biblioth. hispan. vet. tom. I. lib. V. c. IV. p. m. 269. 261.* Eodem circiter tempore, seu circa finem saeculi sexti vixit LEONTIVS, Cyprius,

prius, Neapolcos, seu vt ipse vocat, Hagiapoleos in Cypro episcopus. Huius inter scripta item numerantur loci communes theologici, ex scriptis patrum maximam partem contexti, & in duo volumina digesti, quorum priori תוספות על ספרות הטהרה titulum fecit, alteri תוספות על ספרות המעשה. Posterius ad manus suas peruenisse, testatur FRANC. TYRRIANVS, in opere, quod de hierarchicis ordinationibus ministrorum ecclesiae catholicae, aduersus schismaticas vocationes, scripsit, lib. I. c. XII. Memorat etiam hocse LEONTII locos communes, IAC. SIMONDS, in not. ad Facundum, p. 76. PAUL. COLOMESIVS, cum eadem, quae diximus, obseruasset, addit: praeter Leontium & Damascenum, locos communes & scriptura & patribus, decerptos, scripsit sanctus Maximus & Antonius. Inter Latinos defensor quidam in Scintillis, in Vrsini nutritoris sui gratiam scriptis. Liber Antwerpiae, Venetiis, & Coloniae superiori saeculo est excusus. Quo tempore vixit auctor, nondum comperi; in paralipom. ad Guil. Caue chartophylac. ecclesiast. p. 8. 9.

** IOANNEM, a patria Damascenum, ab eloquentia chryssorroam dictum, qui saeculo octauo floruit, in suis de orthodoxa fide libris, primum eiusmodi quid moliturum, quod systematis cuiusdam indolem referret, passim viri docti tradunt. Cumque is philosophiam cum theologia coniunxerit; hanc docendi rationem a Syris, vel Arabibus potius eum accepisse, IO. HENR. HOTTINGERVS existimat. Apud Arabes enim sectam quamdam מדרים loquentium fuisse, quorum idem plane institutum fuerit, ac deinceps scholasticorum, ex MOSE MAIMONIDE docet. Sunt autem, inquit, illi philosophi Arabum celeberrimi, metaphysici subtilissimi, qui vt a primis christianis, Maimonide teste, disputationis firram recipere didicerunt, ita postea cum sacra profanis, theologica philosophicis miscuissent, hanc ipsam

lampadem, studiis Arabum paulatim abolitis, christianis, Hispanis cumprimis, theologiae scholasticae studiosis, tradiderunt. Idem, cum copiosius loquentium sectam ex Maimonide descripsisset, addit: eni! ideam scholasticorum & theologiae scholasticae; hist. orient. lib. II. c. VII. p. 560. seqq. Legendus vero de hacce loquentium secta ipse MOSES MAIMONIDES in more neuch. part. I. c. LXIX. Quod si ita se res habet, prout hicce Iudaeorum magister refert, מדרים seu loquentes illos proxime ad scholasticos accedere, certe in vanis ac superfluis disputationibus, pater. Habuerunt etiam in sua doctrina aliquid systematici, dum teste MAIMONIDE, praecipua illorum cura fuit, certa ponere principia, quorum beneficio euitarent aut dissoluerent facile, quae sententis illorum atque placitis obici poterant. Ab ipso tamen forte ARISTOTELE hacce disputandi ratio cum disputandi pruritu ad Arabes peruenit. Orientalium enim philosophis notum fuisse ARISTOTELEM, vel inde colligas, quod iam Iustiniani imperatoris aeuo, Chosroës Persarum rex, Platonis & Aristotelis libros persico sermone donandos curauerit; vt ex AGATHIA obseruat PETR. DAN. HVETIVS, de claris interpretib. p. m. 201. Sequenti certe aetate Arabes, excitante apud eos litterarum studia Almamone anno circiter hegirae ducentesimo, hoc est, saeculo a Christo nato nono, cerratim graecos latinosque auctores in linguam suam conuertisse, & inter philosophos Aristotelem maxime, quem eum ducem sequerentur, elegisse, constat. Hinc vero & cum Arabibus in Hispaniam Aristotelica philosophia, & ita porro in reliquis Europae regiones transiit, ac per versiones ineptissimas corrupta mirum in modum, & deprauata, theologiae ac philosophiae scholasticae originem dedit. Consentit in eo nobiscum CAMPEGIVS VITRINGA, qui Ara-

Arabum illos סורכים seu loquentes a Graecorum philosophis originem suam trahere, existimat; *sacr. obseruat. lib. III. c. XXI. g. XII. p. 786.* vbi plura de hacce arabum philosophorum secta suppeditat. Ad IOANNEM nostrum DAMASCENVM vt reuertamur, opus eius de orthodoxa fide apud Latinos in quatuor vulgo diuiditur libros. Eius vero partitionis vestigium cum in nullo codice graeco adpareat; MICHAEL LEQVIEN non sine ratione coniicit, eam a Latinis excogitatam, introductamque fuisse, ad instar quatuorlibrorum sententiarum Petri Lombardi; in prologo operi huic de orthodoxa fide praemisso, *tom. I. p. 119.* Hanc ergo si sequamur partitionem, in primo libro DAMASCENVS de Deo agit, eiusque essentia, attributis & personis; de rebus a Deo creatis, speciatim de homine, libro secundo, vbi & de prouidentia, praescientia, praedestinatione, lapsusque primi hominis verba facit. De incarnatione filii Dei, dum libro tertio exponit, simul de persona & naturis Christi copiose dissentit. Idem libro quarto continuat argumentum, simulque de fide, baptismo, ceterisque religionis christianae capitibus disquirat. De hisce omnibus ita praecipit, vt numquam non haereticorum, scholasticis visitata, consecratur; subinde tamen admiscet talia, quae ad theologiam non spectant. Eundem eum, quem THEODORETVS, in diuinorum dogmatum epitome (seu haereticarum fabularum lib. I.) instituerat, ordinem tenere, at non item methodum, MICHAEL LEQVIEN obseruat in prologo in huncce librum *tom. I. p. 118.* Ille enim, inquit, ex proprii ingenii molimine, adductis sacrae paginae testimoniis, aduersus haereticos varia componens argumentorum genera compendiarium digessit theologiae translationem; noster vero non ex scriptura solum, verum etiam ex conglobatis sanctorum patrum sententiis, ea qua par

erat, tum perspicuitate, tum breuitate, in exhaustum traditionis promptuarium protulit, in quo nihil reperire sit, quod vel ab oecumenicis synodis sancitum non fuerit, vel a probatis ecclesiae magistris acceptum. De THEODORETI opere, cuius auctor mentionem facit, alibi erit dicendi locus. Ad DAMASCENVM quod attinet, si patrum testimonia eum in finem adduxit, quod putaret, scripturae iungendam traditionem; minime laudandus est; cum sola scriptura sit fidei ac vitae nostrae regula. Praeuiuit tamen etiam hac in re exemplum doctoribus scholasticis. Sed iuuabit porro MICHAEL LEQVIEN audire: Inprimis vero sequutus est Gregorium Nazianzenum, qui ob accuratissimam in rebus diuinis eruditionem, theologus audire meruit, quique vix vllum doctrinae christianae caput intactum reliquit, in suis quae supersunt, operibus, absque vullo vel leuissimi erroris naeuo aut suspitione. Huius libros ea legerat assiduitate, vt omnes fidei memoria complexos videatur. Quo circa in hoc passum opere non tam Ioannem Damascenum, quam Gregorium theologum orthodoxae fidei mysteria edifferenter, audieris. Ad haec Basilium magnum adiecit, Gregorium Nyssinum, atque inprimis eorum amicissimum Nemesium Emesae in Syria episcopum, Cyrillum itidem Alexandrinum, Leonem magnum, Leontium Byzantinum, Maximum martyrem, Arabasium quoque, Chrysostomum, Epiphanium, atque, vt alios taceam, scriptorem illum, qui Dionysii areopagitae nomen adsumit. Horum omnium lectis hinc inde sententiarum floribus saluberrimae doctrinae suauissima mella confecit. Singularem vtique hancce DAMASCENI indultriam nemo vituperauerit; nec abnuo, contineri in hocce opere, quae minime sunt contemnenda; quamuis & occurrant, quae omnibus placere nequeant, praesertim, quod suo exemplo alios, vt in doctrina sacra

sacra simplicitatem christianam migrarent, & theologiam subtilibus, interdum & vanis & otiosis speculationibus, corrumpere, inuitavit. Consentientem mecum habeo IO. HENR. HOTTINGERVM, qui haud inuicis largitur, maiorem equidem lucem quibusdam capitibus, de Deo, de trinitate personarum, deque Christi persona & naturis, DAMASCENVM nostrum intulisse; simul tamen, non sine rei theologiae grauissimo damno hoc eum condidisse systema, pronuntiat. *Articulis namque, inquit, momentosissimis, de libero arbitrio, fide, iustificatione &c. multa spinosa & intricata immisuit, peculiaries doctorum illius aetatis opiniones pro fidei articulis obtrusit, in scripturae locis citandis rarior est, phraseologia denique vitur insolita, & tam a scriptura, quam recepta ecclesiae consuetudine aliena; in bibliothecar. quadrip. lib. III. c. II. §. III. p. 372.* Et ita statim se ostenderunt incommoda illa, quae deinceps in pleisque systematicae theologiae scriptoribus obseruare licuit. HOTTINGERVM equidem, & alios quosdam reformatae ecclesiae doctores, alieno a DAMASCENO esse animo, quod de persona Christi tradat, quae iis non placet, ADAMVS TRIBBECHOVIUS censet;

§. IX. In occidentali rursus ecclesia, septimo, sequentibusque saeculis exstiter, qui sententias patrum colligerent, quod primum systematicae theologiae initium fuit. Pleniori tamen tandem habitu, cum ipsa theologia scholastica, haecce tractandi theologiam ratio produxit; simulque corruptelis variis vitisque, successu temporis augendis, fuit coinquinata.

* TALONEM, seu TAGONEM, vel ut alii vocant, TAIVM, episcopum Caesar-Augustanum, qui circa medium saeculi septimi clauit, IO. MABILLONIUS inter primos refert, qui ex patrum sententiis summam quandam, seu systema theologicum consecrerint; de studiis monasticis part. II. c. VI. p. m. 284. Omnium primum eum fuisse, dici nequit; cum

at hoc non obstat, quo minus vera sint, quae HOTTINGERVS monuit; quemadmodum & ipse TRIBBECHOVIUS diffiteri nequit, variis laborare naeuis DAMASCENVM: speciatim vero, praecunte MART. CHEMNITIO, obseruat, quod peccati originalis nullam faciat mentionem; de doctorib. scholasticis, c. VI. p. 281. Ceterum de DAMASCENO ipsemet pronuntiauerat CAES. BARONIUS: in multis eius scriptis fidem vacillare & compluribus ipsum scelerare mendaciis; quod eius iudicium confirmat ISA. CASAVBONVS, exercit. XIII. ad annal. Baronii, num. XXXVIII. p. 270. Praeter opus DAMASCENI de orthodoxa fide, etiam commemoranda hic videntur eiusdem sacra parallela, vel, ut ipsemet ea vocari voluit, τὰ ὑπὲρ τὰ ἁγία, a MICHAELE LEQVIEN primum graece edita, tom. II. p. 279. seqq. cum IACOBVS BILLIUS ea antea latine tantum in lucem proutulisset. In huius collectanea satis ampla ex scriptura, & patribus, de omnibus theologiae christianae capitibus, exhibentur, sed secundum seriem litterarum disposita. Solo itaque ordine a libris sententiarum differunt, quos theologiae systematico-scholasticae praecipuam occasionem dedisse, mox copiosius exponemus.

iam saeculo sexto ISIDORVM Hispalensem, & LEONTIVM Cyprium, in sententiis patrum colligendis, & in certum ordinem disponendis, studium suum, diligentiamque collocasse, antea obseruatum sit. TALIO itaque hicce ex GREGORII magni scriptis collegit sententiarum libros quinque, seruatis ipsius GREGORII verbis, paucis, ubi ea desunt, ex AVGVSTINO

BVD. ISAGOGE.

Ss

sup-

suppletis. In *prima libro* de Deo agit, eiusque attributis; in *secundo* de incarnatione, & euangelii adnuntiatione, deque pastoribus; in *tertio*, de diuersis ordinibus ecclesiae, deque virtutibus & vitiis; in *quarto* de iudiciis diuinis, tentationibus & peccatis; & in *quinto* denique de reprobatis, iudicio extremo & resurrectione. Haec ex MABILLONII *L. c.* retulimus, cum hactenus isti *sententiarum libri* impressi non sint, sed inter codices manuscriptorum bibliothecae Thuanaeae existent. Praefationem tamen eorum ad Quiricum Barcinonensem, vna cum Quirici huius responso, edidit idem MABILLONIVS, *analect. tom. II. p. 68.* Plura qui de TAIO hocce, seu TAIONE, scire auct, NIC. ANTONIVM adeat, *biblioth. hisp. vet. tom. I. lib. V. c. VIII. p. 310.*

Licet autem ab hisce sententiarum exemplarum scriptis collectionibus, non neglectis tamen reliquis, quas antea indicauimus, caussis, prima theologiae systematicae, proprie sic dictae, repetenda sit origo, aut, si mauis, proxima occasio; pleniori tamen facie in lucem prodit simul cum theologia scholastica. Ab hac enim illa quod praecipuum est, & velut caput rei constituit, accepit. IACOBVS equidem THOMASIVS, vir harum rerum peritissimus, tempus ipsius theologiae scholasticae natae non alius repetendum censet, quam ab eo aeuo, vbi in ecclesia latina titulo *sententiarum* scribi coeperunt systemata theologiae vniuersae; in *observatione, de theologia scholastica, & eius initio*, in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae, tom. III. p. 231.* Recte quidem, sed adcuratius tamen, ni fallor, secundum hactenus adlata, dici potest, ex sententiarum istis collectionibus, accedente philosophiae Aristotelicae vsu, aut abusu potius, theologiam tum scholasticam, tum systematicam, proprie sic dictam, exortam esse. De primo rur-

sus scholasticae theologiae auctore non vna omnium est sententia. Sunt namque, qui a LANFRANCO, celebri illo Cantuariensium archiepiscopo, qui saeculo XI floruit, eius originem repetunt, vt LAMB. DANAEVS, in *prolegom. in Pet. Lombardi libros sententiarum. c. I.* Eousque vero si ascendendum sit, alii potius ROZELINVM, seu ROSCELINVM nominandum putant, Compediensem dialecticum, PET. ABELARDI praeceptorem, qui vtique, si non primus, certe inter primos fuit, qui corruptam Aristotelis philosophiam cum theologia coniunxerunt. Legendus de hocce ROSCELINO, eiusque studiis, est AVENTINVS, *annal. Boior. lib. VI. p. 625.* Alii rursus PET. ABELARDVM, alii denique huius discipulum PET. LOMBARDVVM, primum scholasticae theologiae auctorem constituunt. Quae sententiae inter se conciliari possunt, si occasionem a re ipsa, seu tempus conceptionis a tempore natiuitatis, distinguamus; illosque, qui ante LOMBARDVVM philosophiam cum theologia coniunxerunt, & dialecticis subtilitatibus doctrinam theologicam obruerunt, occasionem proximam theologiae scholasticae dedisse, dicamus, quam demum, ceu partum iam maturum, condendo *libros sententiarum*, enixus sit PET. LOMBARDVVS, etsi, in his patrum maxime sequi auctoritatem, videri voluerit. Non procul hinc discedunt, quae hac dere differit IAC. THOMASIVS, *loco antea citato, §. XXIV. seqq. p. 231. seqq.* vbi ea illustrat, quae de eodem hocce argumento scripserat in *schediasmate de definit. philos. &c. p. 62.* Addenda, quae CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS de origine theologiae scholasticae obseruat, in *praefatione ad TRIBBECHOVII libro de doctoribus scholasticis praemissa p. 13.* Id certum est, positumque extra controuersiam, circa medium saeculi vndecimi philosophiam Ari-

store-

stotelicam ad Arabum methodum in scholis doceri coepisse. Quo pacto autem apud Arabes haec philosophandi ratio excitata, & per eos in Europam propagata sit, antea diximus; exponitur etiam ADAMVS TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis*, c. III. p. 33. seqq. Certum etiam, eos, qui hisce principiis imbuti erant, cum ad theologiam accederent, eadem secum attulisse, & non tantum in controuersis, quae iam tum agitabantur, decidendis, sed vanis etiam quaestionibus, de quibus antea ne auditum quidem fuerat, formandis, iussem vfos. Inter primos, qui id fecerunt, ROSCELINVS fuit, quem deinceps PET. ABAELARDVS, GILBERTVS PORRETANVS, alique, sequuti sunt. OTTO Frisingensis huic theologiam tractandi rationi in Germania ianuam aperuisse, dicitur; vnde factum, vt breui temporis spatio vbique fere regnare inciperet; statim vero etiam coniunctionis huius philosophiae Aristotelicae cum theologia abusus patuit. Namque non tantum BERNHARDVS, Claraeualensis ille abbas, sed & ipse OTTO Frisingensis, a quo Germanos theologiam hanc scholasticam accepisse, diximus, dialecticam Aristotelis in PET. ABAELARDO culparunt, & GVALTERVS, Prior Victorinus, contra Abaelardum, Petrum Lombardum, Petrum Pictavinum, Gilbertum Porretanum, tamquam homines Aristotelico spiritu adflatos, scripsit. Quae omnia fusius edisserit IO. LAVNOIVS, de *via Aristotelis fortuna in academia. Parisiensis*, c. III. p. 187. Variorum nimirum, grauissimorumque errorum, primi isti theologiae scholasticae auctores arguebantur. Ipse iam ROSCELINVS in Deo tres personas separatas, seu tres potius Deos, statuisse, dicitur; refutatus ideo ab ANSELMO, lib. II. *epist. XXXV*. De PET. ABAELARDO, GILB. PORRETANO, ceterisque, ex instituto dixi, in *observatione*, de

haeresibus ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis, tom. I. *observat. selectar. ad rem litterar. spectant. obs. XV. §. XI. seqq. p. 187. seqq.* Qui vero ROSCELINVM & ABAELARDVM excusant, vel defendunt, diffiteri nequeunt, spinosis ac inutilibus quaestionibus eos theologiam onerasse ac corrupisse. Licet autem ANSELMVS ROSCELINVM ob errores quosdam, vt diximus, reprehenderit; ipse tamen haud vltimum inter eos locum tenet, qui scholasticam theologiam introduxerunt. Immo IO. MABILLONIVS, primum eum fuisse adierit, qui argumenta theologica methodo scholastica tractauerit; de *studiis monasticis*, part. II. c. VI. p. 238. Ad PET. LOMBARDVM quod attinet, sunt, qui putant, eum nouam sententiarum ex patribus, inprimis Hilario, Ambrosio, Hieronymo, Augustino, instituendo collectionem, incommodis, quae iam tum ex philosophiae Aristotelicae cum theologia commixtione orta erant, obuiam ire voluisse, sibiue persuasisse, lites ac controuersias recens natorum scholasticorum, auctoritate patrum componi posse. Ita LVD. ELLIES DV PIN, in *methodo studii theol. c. II. p. 20*. Et negare nolim, maiorem eum circumspectionem vsu, quam reliquos; certe diligenter sibi prospexisse videtur, ne praeceptoris sui PET. ABAELARDI errores, saltem qui illi tribuuntur, suo adprobasse calculo crederetur. Eum tamen omnino ex fonte caenoso aliquid traxisse, quod aduersariis eius occasionem dederit, eum erroris arguendi, IAC. THOMASIVS pronuntiat, de *theologia scholastica & eius initio*, §. LIV. p. 238. Nec aliorum, quibus reliqui scholastici infecti sunt, naeuorum, eum immunem fuisse, res ipsa docet, & deinceps ostendemus. De hostibus eius, quos expertus est, praeter alios legendus AD. TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis &c. c. VI. p. 317*.

Iam, vt ad ipsos sententiarum libros, a PET. LOMBARDO compositos, accedamus; primos eos fuisse, qui in hocce theologiam docendi genere lucem adspexerint, nonnulli sibi persuadent. Quod si ita intelligant, PET. LOMBARDO primum fuisse, qui sententias ex patribus collegerit, & in certum ordinem disposuerit, oppido falluntur; siquidem iam saeculo sexto ISIDORVM Hispalensem, & LEONTIVM CYPRIVM, septimotationem, octauo IOAN. DAMASCENVM, eiusmodi quid suscepisse, antea demonstrauimus. Sin vero hoc sibi velint, PET. LOMBARDO primum fuisse, qui more scholasticorum in hac tractatione philosophiam cum theologia coniunxerit, ne tum quidem rem acu tangent. Exemplum enim in hoc scribendi genere illi praeiuisse praeceptorem eius PET. ABAELARDVM, obseruant alii, cuius quippe *librum sententiarum* non semel commemoret BERNHARDVS. Immo, in condendo *sententiarum* opere, PET. LOMBARDO non leuiter *libris sententiarum* ABAELARDI adiutum esse, auctor est IOANNES Cornubiensis, ipsius LOMBARDI discipulus, quamuis alii eum BANDINI, obscuri & pene ignoti viri, scrinia insigniter compilasse, contendunt. Legenda, quae fusc ac erudite hac de re disputat IAC. THOMASIVS, de *plagio litterario*, §. CCCXCIII. seqq. p. 217. seqq. PETRIVERO ABAELARDI *librum sententiarum*, sic & non, dictum, inter inedita eius existare, testatur GUIL. CAVEVS, in *hist. liter. scriptor. eccles.* p. 455. Inter edita autem eius inueniuntur, *introductionis ad theologiam, libri tres*, siue *opusculum de fide sanctae trinitatis*, quorum in plerisque conueniunt *theologiae christianae libri quinque*, quos in lucem produxerunt EDMUNDVS MARTENE, & VRSINVS DUBRANDVS in *thesauro nomeno auctororum*, tom. V. p. 1140. seqq. Eo-

dem porro aeuo & alii non pauci *libros sententiarum* compilarunt, vt SIMON Tornacensis, PETRVS Pictauinus, GILBERTVS Porretanus, alique. Addendus hisce HUGO DE S. VICTORE, cuius *sententiarum liber*, septem tractatibus distinctus, *tomo III. oper.* eius existat. Pluribus haec quoque edidit, quem iam laudauimus, IAC. THOMASIVS, in *sebediasyn. hist. de definit. philosoph.* &c. p. 62. vbi & contra eos disputat, qui a LANFRANCO, aut scholasticae, aut systematicae theologiae originem repetunt; cum inter eius scripta nullum occurrat, quod nomen *systematis theologici* promereatur. PETRIVERO tamen LOMBARDI *libri quatuor sententiarum* maximam prae reliquis omnibus obtinuerunt auctoritatem celebritatemque; vt mirum non sit, fuisse, qui primum & scholasticae & systematicae theologiae ab iis deriuarent originem. Vti autem quatuor libri opus hocce constat, ita quilibet liber in plures iterum dissilit distinctiones. Totius operis diuisio nititur illo Augustini dogmate, duplex esse scientiarum obiectum, *res & signa*; res vero iterum dispesci in eas, quibus *frui* licet, & in eas, quibus tantum *uti* fas est, hoc est, *Deum*, & *res ab eo conditas*. Passim ita AVGVSTINVS, cum primis de *doctrina christiana*, lib. I. c. I. §. II. seqq. In primo itaque libro PET. LOMBARDOVS de iis tractat, quibus *frui* licet, hoc est, de Deo, tribusque personis diuinitatis, itemque de attributis diuinis. *Secundus liber* circa ea occupatur, quibus *uti* fas est, hoc est, rebus creatis. Differit ibi de creatione mundi, de lapsu hominum & angelorum, de libero arbitrio, de gratia, de peccatis, tum originali, tum actualibus. In *tertio libro*, de incarnatione verbi agit, per quam homo a peccatis liberetur, de fide quoque, de charitate, & reliquis virtutibus

bus christianis, itemque de praeceptis diuinis, eorumque obseruantia. In *quarto* denique seu *ultimo libro* de signis, siue sacramentis ecclesiae verba facit, subiicitque doctrinam de resurrectione, iudicio extremo, & vita aeterna. Ex quo patet, non multum diuersam esse hancce LOMBARDI methodum ab ea, quae in ple-riusque hodie systematibus recepta est, qua secundum indolem disciplinarum practicarum primum de fine, tum de subiecto, & denique de mediis agitur. Naeuorum, vitiatorumque, quibus reliqui scholastici laborant, non immunem esse PET. LOMBARDVM nostrum, quod antea diximus, exemplis variis spinosarum inanumque quaestionum, si opus esset, comprobari posset. Sic *lib. I. dist. IV.* quaerit: num Deus pater se ipsum genuerit, an alium Deum? & *distinct. quinta*: num pater genuerit essentiam diuinam, an essentia diuina filium? aut, vtrum vna essentia alteram produxerit? an vero essentia nec producta sit, nec producent? Rursus *distinct. sexta*: num Deus pater filium genuerit *volens*, an *nolens*? Quas, & alias eiusdem

generis, quaestiones, adductis patrum, maxime AVGVSTINI, testimoniis, decidere adnecitur. Nec omni tamen idcirco laude detraudandum hocce opus, de quo ipse beatus LUTHERVS noster: *Lombardus in conciliatione patrum est diligentissimus, & se longe superior. Nemo ipsum in hoc genere superabit, nullis in conciliis, nullo in patre tantum reperies, quam in libro sententiarum. Nam patres & concilia quosdam tantum articulos tractant, Lombardus autem omnes. Sed in praecipuis illis articulis de fide & iustificatione nimis est ieiunus, quamquam Dei gratiam magnopere praedicat. Quae eius verba ex lib. de concil. tom. VII. f. 232. recitat ADAMVS TRIBBECHOVIUS, de doctoribus scholasticis. c. VI. p. 321. Saepè quatuor isti libri sententiarum LOMBARDI sunt editi; cum prolegomenis ac commentariis LAMB. DANÆI prodierunt Geneuae 1580. Nec exiguus est illorum numerus, qui eos commentariis suis illustrarunt. Praecipuum elenchum exhibet ANT. POSSEVINVS, *biblioth. select. lib. III. c. XIV. p. 142. seqq.**

§. X. Scholasticorum, qui ante ecclesiae emendationem vixerunt, tres aetates constitui solent, *vetus, media & noua*; quas adeo in theologia scholastico-systematica obseruare licebit; *vetus* a LANFRANCO ad ALBERTVM magnum; *media* ab ALBERTO magno ad DVRANDVM: *noua* denique a DVRANDO ad ecclesiae emendationem. *

* A LANFRANCO primam aetatem scholasticorum inchoant, qui eum pro auctore, conditoreque theologiae scholasticae venditant; vt GE. HORNIVS, *hystor. philos. lib. VI. c. II. p. 297.* Reformatae ecclesiae doctoribus hanc placere sententiam, nonnulli putant, quod inuidiam ei hac ratione creare velint, ac si corruptionis in theologia auctor sit; cum ideo alieno ab eo sint animo, quod BERENGARIO se opposuit; vid. ADAM. TRIBBECHOVIUS, *de doctoribus scholasticis. c. VI. p.*

281. Quidquid eius sit, a LANFRANCO primam theologiae scholasticae originem repeti non posse, ex iis, quae antea tradidimus, manifestum est. Cumque reuera nihil certi de ea definiri queat, vt itidem ex antea dictis liquet; calculum pariter non promerentur, qui, aut a PET. ABAELARDO, aut PET. LOMBARDO, primam scholasticorum aetatem inchoandam, autumant; conf. IAC. THOMASIVS, *de theol. scholastic. & eius initio. §. LXIV. seqq. p. 242. seqq.* Non magis

enim primo scholasticorum aetatis initio certum aliquod tempus, quam ipsi theologiae scholasticae origini, assignari potest. Ad primam interim hanc aetatem praeter PET. LOMBARDUM, ceterosque quos *libros sententiarum* scripsisse, antea memorauimus, adhuc referendus est ROBERTVS BULLVS seu PYLLEYNVS gente Anglus, qui circa annum 1144 floruit. Anglia ob ciuiles motus relicta, docuit aliquamdiu magna celebritate in academia Parisiensi, & hinc in patriam reuersus in Oxoniensi, tandemque cardinalis ab Innocentio II, & a Lucio II ecclesiae Romanae cancellarius creatus est. Huius exstant *sententiarum de trinitate libri VIII.* cum PETRO PICTAUIENSI, Parisiis an. 1655 editi, integrum aliquod theologiae systema exhibentes. Praeferendus PETRO LOMBARDO vel hoc nomine est, quod rationibus potius & scripturae dictis, quam patrum, in decidendis controuersis, utitur testimoniis; a subtilioribus etiam & metaphysicis sibi temperet quaestionibus, grauioraque & solidiora confectetur; conf. LVD. ELLIES DUPIN, in *noua biblioth. script. ecclesiast. tom. IX. p. 213.* Locum praeterea hic sibi vindicat ALEX. ALESIVS, se DE HALES, gente itidem Anglus, patria Glocestriensis, ob iuris canonici pariter ac theologiae scholasticae peritiam celebris, & hinc *doctor irrefragabilis* vulgo adpellatus, qui circa annum 1230 claruit. Is *commentarium* reliquit, in *quatuor libros sententiarum* PET. LOMBARDI, qui & *summa vniuersae theologiae in quatuor partes distributa* inscribitur, quemue iussu Innocentii IV, romani pontificis, consecisse dicitur. Faluntur namque, qui *commentarium* eius in *libros sententiarum*, a *summa vniuersae theologiae* distinguunt, cum vnum hoc idemque sit opus. Receptum autem valde, & vsitatum hac aetate, vsque ad THO. DE AQUINO fuit, vt *commentariis libri*

sententiarum LOMBARDI illustrarentur, quorum adeo haud exiguus exstat numerus, quos tamen recensere aut enumerare operae pretium non foret.

In altera scholasticorum aetate primum principemque locum tenet ALBERTVS magnus, a quo eadem & inchoari solet. Suo autem is iure, si nonnullos audias, *magnus*, immo PAVLO IOVIO iudice, *maximus* audit, in *elog. doct. p. 15.* cum ingenii praestantia, & eruditionis gloria, omnes saeculi sui homines longo post se reliquerit intervallo. De eius in philosophiam meritis supra iam subinde verba fecimus. Ad theologica vero scripta spectat *compendium* eius theologiae *veritatis, libris VII. digestum*, quod & inter reliqua eius scripta, 21 tomis edita, exstat, & seorsim quoque prodiit; itemque *summa theologiae in duas partes diuisa*, nec non *commentarius in libros quatuor sententiarum*. Sed hisce tantam celebritatem, ac reliquis ingenii sui monumentis, consequutus non est. Eodem, quo ALBERTVS, saeculo vixit IO. BONAVENTURA, graece EUSTACHIUS, episcopus Albanensis, & romanae ecclesiae cardinalis, *doctor seraphicus* inter suos dictus; vir iudice IO. TRITHEMIO, *profundus, non verbosus, subtilis, non curiosus, discretus, non vanus, flammantia non insinua verba proferens, vnde & securius legitur, facilius ab amante intelligitur, vtilius frequentatur, dulcius & fructuosius retinetur*; de scriptor. eccles. c. CCCCLXIV. p. 13; in *bibliothec. eccles. IO. ALB. FABRICII*. Praeter multa alia itidem *commentaria* scripsit in *libros quatuor sententiarum*, itemque *principium compendium in libros sententiarum*. Scilicet, iam tum ex systematibus maioribus compendia facere solebant. Immo idem BONAVENTURA *libros sententiarum* carmine exprimere consultum duxit. Exstant namque eiusdem *libri quatuor sententiarum carmine digesti*.

digesti. Sed mitto reliquos, & ad THOMAM DE AQUINO me conuerto, cui alter post LOMBARDVM, inter scholasticorum principes, debetur locus. Quantam is inter romanae ecclesiae theologos consequutus sit auctoritatem, dicere non attinet, cum id neminem fugiat. Legi merentur, quae hac de re colligit IO. GE. DORSCHESVS, in *Thoma Aquinate, veritatis confessore, prooem. p. 2. seqq.* Summa eius theologiae tam vnanimi fere consensu recepta & adprobata est, ut ab ea vix sine haereseos suspicione dissentire liceat. Hinc infinitus fere illorum numerus est, qui eam commentariis suis illustrare adgressi sunt; quos recensere nullius pretii, sed laboris superuacanei res foret. Prae ceteris autem celebratur THOMAS DE VIO CAIETANVS, cardinalis, cuius pariter ac CAPPONI & IAVELLI cum commentariis, haecce *summa theologiae*, Venetiis prodit, 1596 5. vol. fol. Ex reliquis editionibus praecipuas enumerant IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *Scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, tom. I. saec. XIII. p. 322. seqq.* Translata etiam est haecce THOMAE *summa theologiae* in sermonem graecum, immo, Arabes ac Sineses eam sua lingua legere, GE. HORNIVS auctor est, *hystor. philosoph. lib. VI. c. IV. p. 299.* Sunt tamen rursus, qui THOMAM plagii accusant, contenduntque eum, quae in *summa sua theologiae* de moralibus praecipit, ex VINCENTII Bellouacensis *speculo morali* accepisse, immo ipsum velut *speculum morale* in *summam* suam transtulisse. Alii autem probabilius putant, VINCENTIVM potius e THOMA, quam hunc ex illo, sua hausisse, siquidem VINCENTIVS in *speculo naturali* multa nominatim ex THOMA transcripserit. Parumque ad rem facit, quod annis aliquot ante THOMAM obierit VINCENTIVS, cum & a viuo accipere potuerit, quibus vteretur. Legendus hac de re IAC. THO-

MASIVS, de *plagio litterar. §. DLX. p. 248. seqq.* add. IO. MOLLERVS, in *homonymosopia, p. m. 641.* Nec firmiori nituntur fundamento, qui, THOMAM ALEXANDRO DE HALES sua debere, contendunt. Grauior illorum est disputatio, qui, an omnino *summa* haecce theologiae THOMAM agnoscat auctorem, disquirunt. Negare id ausus est IO. LAVNOIVS, in libro: *veneranda romanae ecclesiae circa simoniam traditio, inscripto, obseruat. VIII. p. 290. seqq.* Clementis nimirum VI pontificis cumprimis nixitur auctoritate, qui in *sermone de Thoma*, opera eius recensens, *summae huius theologiae tripartitae* nullam faciat mentionem. Sed peculiarem LAVNOIO dissertationem opposuit NAT. ALEXANDER, quam *hystor. suae ecclesiae. saec. XIII. & XIV. p. 391. seqq.* inseruit, in qua auctoritate GVIL. DE THOCO, GVIL. LAMARENSIS, AEGIDII Romani, aliorumque, huncce foetum THOMAE vindicant. Idem sibi datum credidit IAC. QVETIF, qui itidem peculiari dissertatione THOMAE causam egit, quam repetit in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis*, a IAC. ECHARD continuatis, & ad finem perductis, *saec. XIII. p. 293. seqq.* Tria nimirum ibi euincenda sibi sumit capita. Primo contra IO. LAVNOIVM probat, THOMAM omnino *summae* istius theologiae auctorem esse. Deinde eos refellit, qui, moralia THOMAE ex VINCENTII Bellouacensis *speculo morali* depromta, contendunt. Tandem & contra eos disputat, qui, doctorem angelicum, (ita THOMAM vocant) ab ALEXANDRO DE HALES sua accepisse, adserunt. De ipsa autem hacce *summa theologiae* ut aliquid addamus, tribus ea absolvitur partibus. In *prima*, praemissa doctrina, de theologia in genere, seu, ut ipse loquitur, de *sacra doctrina*, agit de Deo, eiusque essentia, attributis, operationibus, beatitudine, tribus personis diuinis, illarum pro-

cessi-

cessionibus, relationibus &c. *Secunda* iterum bipartita est, differitque primum de ultimo hominis fine, de actionibus moralibus, earumque principiis, de virtutibus vitiosisque, generatim spectatis, itemque de lege & gratia; tum porro in altera partis huius secundae parte, seu *secunda*, vt vocari solet, *secundae*, speciatim de virtutibus, tum theologicis, tum moralibus, verba facit, omniaque adeo complectitur, quae hodie *theologiae moralis* nomine venire solent. *Tertia* denique parte de mediis praecipit, quae hominem ad summam ducunt felicitatem, adeoque & de incarnatione Christi, & sacramentis, additis, de extremis hominum, quaestionibus. Atque haec est illa methodus, quam in plerisque, qui etiam recentiori aetate systemata theologica condiderunt, sequuti sunt, vti supra iam obseruauimus, cum de PET. LOMBARDI *libris sententiarum* verba faceremus. Multa quidem, quod non diffidendum, in hacce THOMAE *summa theologica*, minime contemnenda, suaque non defraudanda laude, occurrunt. Scio etiam, a magnis passim doctorem huncce angelicum laudari viris. Meo quidem animo, inquit DESID. ERASMVVS, nullus recentiorum theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior eruditio; planeque dignus erat, cui linguarum quoque peritia, reliquaue bonarum litterarum supellex contingeret &c. in *Rom. l. p. 244.* Sic & ROLANDVS MARESVS: Thomae quidem Aquinatis, qui *summa* vi ingenii, & singulari doctrina praeditus fuit, quod linguas, politioresque litteras, ignorauerit, condonandum est, & illius saeculi, quod profunda barbaries occupauerat, infelicitati tribuendum; lib. II. *epist. XLI. p. 463.* Immo & in ipsis, iisque maximi momenti dogmatibus, cum multa longe sanius, rectiusque, quam alii romanae ecclesiae doctores, recentiori cumprimis aetate, fecerunt, tradidisse,

constat, & ex instituto demonstravit IO. GE. DORSCHAEVS, in *Thoma Aquinate, confessore veritatis euangelicae &c.* Adhendenda, quae ipsemet hac de re dixi, in *dissertatione, de Pelagianismo in ecclesia romana, per bullam anti-Quesnellianam triumphante, §. X. XI.* Vti autem errorum dogmaticorum expertus non est THOMAS, ita nec reliquorum vitiorum, ob quae ceteroquin doctores scholastici male audiunt. Quaestionibus vanis, inanibus, plus subtilitatis, quam vtilitatis, habentibus, vbique indulget, subinde patrum potius auctoritate, quam scripturae testimoniis pugnat, & haec pariter, ac patrum effata in sensu saepe peruerso adfert. Nimis eum fuisse Aristotelicum, LVD. VIVES pronuntiat, ad *Augustinum de ciuit. Dei, lib. XI. c. XXXIV.* Inter patres autem praecipue sequutus est AVGVSTINVM, quem pro fonte quodam vberissimo theologiae scholasticae recte haberi, supra iam docuimus. FRANC. SIXTVS Senensis, cum obseruasset, THOMAM omnem Aristotelis philosophiam commentariis luculentissimis illustrasse, addit: *in sacris vero sincerioris theologiae studiis ita sapientissimo Augustino proximus incesit, atque ita mentem eius, & omnes reconditos sensus introspexit, exhausitque, vt iuxta Pythagorae μὴ μὲν ὅσον communi doctήσιν ὅρων ὅντων adagio iactatum sit, Augustini animam migrasse in Thomam; biblioth. sanctae lib. IV. p. 384.* Varia, quae ad hancce THOMAE summam spectant, monet AN. POSEVINVS, in *biblioth. selecta, lib. III. vbi & c. XII. p. 135. seqq.* de ratione interpretandi summam theologicam Thomae &c. verba facit. Plura de THOMA, & quidem selecta, prorsusque egregia dabit PETR. ZORNIVS in *programme, de varia fortuna Aquinatis in scholis pontificiorum, praesertim Gallorum, quod opusculorum eius sacrorum tomo primo insertum legitur, p. 445. seqq.* Praeter THOMAM eadem, & sequen-

sequenti aetate, fuere plurimi, qui eiusmodi scripta componere, quae ad systematicam referri possunt theologiae, quamuis non una, eademque id facerent ratione. Nonnulli namque aut novas *summas*, seu systematica theologica condehant, aut summam THOMAE commentariis suis illustrabant, & hinc *summae* dicebantur; alii adhuc PET. LOMBARDI *libros sententiarum* explicabant, indeque *sententiarum* audiebant; ab utrisque autem diversi erant *quodlibetarii*, hoc est, qui de variis argumentis theologicis disquiverunt, nec tamen integrum aliquod theologiae systema condiderunt, vel eidem se adstrinxerunt; aut potius, qui disputationes ita instituebant, ut more verorum academicorum, vel scepticorum, nihil deciderent, ac determinarent, aliisque *quodlibet bonum*, seu alterutram, quam vellent, sententiam libere impugnandi potestatem facerent; conf. GEBH. THEOD. MEIERI *introduc.* in theolog. mor. c. XVI. §. XII. Primum *quodlibetorum* auctorem GUALTERRUM, episcopum Pictaviensem, nonnulli esse, contendunt, cuius exemplum ipse imitatus sit THOMAS DE AQUINO, relictis *quaestionibus quodlibeticis* XII. Hunc vero alii deinceps magno numero sequuti sunt; vid. GYSB. VOETIVS, *disput. select.* tom. I. p. 20. Si de omnibus, qui in hocce temporis intervallo scripta, ad theologiae systematicam spectantia, concinnarunt, dicendum esset, HENRICVS Gandauensis, RICHARDVS DE MEDIAVILLA, alique quam plurimi, mihi commemorandi essent, quod & longum nimis, & nullius usus foret. AEGIDIUS tamen DE COLUMNA, a patria Romanus dictus, vel hoc nomine silentio praetermittendus non est, quod THOMAE DE AQUINO fortissimus propugnator, constantissimusque fuerit assecla; quive & *defensorium seu correctorium librorum S. Thomae contra Guilielmi Lamarenfis, Thomae*

BYD. ISAGOGE.

maffigis corruptorium, scripsit, Venetiis 1501 alibique editum. Sunt quidem, qui hocce opus IOANNI Parisiensi, ordinis Dominicani monacho, & theologo Parisiensi tribuunt, qui itidem circa finem saeculi 13 vixit. At, GVIL. CAVEO iudice, nihil obstat, quo minus uterque librum eiusdem argumenti scripserit; *hystor. literar. scriptor. eccles. saec. XIII. p. 522*. Intelligere autem inde licet, non omnibus ea aetate placuisse doctrinam THOMAE, sed existisse, qui in ea nonnulla reprehenderent. Immo statim post eius mortem nonnullos eiusdem ordinis homines acriter quaedam eius impugnasse placita; RICH. SIMON observat, *biblioth. critic. tom. II. c. XXV. p. 371. seqq.* Luculenter idem patuit saeculo decimo quarto, quo IO. DVNS, Scotus, ordinis minorum monachus, *doctor subtilis* adpellatus, magnam nominis consequutus est celebritatem. Hic, cum circa initium huius saeculi theologiae scholasticam, ad ductum PET. LOMBARDI, & philosophiam Aristotelis in schola Parisiensi traderet, THOMAE DE AQUINO & BONAVENTURAE placita ad limam reuocare coepit. Cumque nec THOMAE defensores deessent, orta sunt *Thomistarum* & *Scotistarum* nomina, quae scholarum subsellia adfideis iurgis & rixosis clamoribus per plura saecula impleverunt. Nova inde ad systematicam theologiae accessit corruptio, cum spinosarum & inutilium quaestionum numerus per hasce disputationes mirifice augeretur, quas systematicis suis inserere, pulchrum omnino ducebant, ne subtilitatis aucupandi laudem umquam deesset occasio. In dogmatibus, IOANNI huic DVNS, Scoto, propriis, forte non sine ratione quaedam reprehenduntur; cum rationi corruptae in rebus theologicis nimium indulgeret. Speciatim in eo nonnulli notant, quod, dum de omnibus quaestionibus ita in utramque partem disputat, ut

T t

lecto-

lectoribus permittat, in quamcumque velint descendere sententiam, viam ad scepticismum aperire videatur. *Si in hanc, inquit, ita respondero contrariis argumentis; fin vero in illam, habes & hic, quod ad contraria argumenta respondeas.* Interdum & dubia proponit, vt nullam ipsemet addat solutionem. *Et quaere, inquit, solutionem; respondeat, qui potest; quid certi?* Per quodlibetarios, quos antea memorauimus, haec in vtramque partem disputandi ratio inter scholasticos introducta videtur; quae tandem apud nonnullos in scepticismum abiit, quem & non semel scholasticis exprobratum nouimus. Legenda, quae hac de re obseruat AD TRIBBECHOVIUS, de *doctoribus scholasticis, c. IV. p. 131.* IOANNES autem ille DVNS Scotus, de quo diximus, praeter alia quodlibeta, & commentaria in libros quatuor sententiarum, edidit, de quibus vid. HENR. WHARTON, in *append. ad Guil. Caue histor. litterar. scriptor. eccles. p. 3.* Fuerunt eodem saeculo decimo quarto & alii, qui eiusdem generis scriptis eruditionis, aut si mauis, subtilitatis laudem, nominisque decus sibi conciliare adgressi sunt; quos inter FRANC. MAYRONIVS, discipulus SCOTI, *doctor illuminatus & acutus* dictus, itemque PET. AVREOLVS eminent. Sed RAYMVNDVM tantum LVLVM adhuc commemorare iuuat, aliis quoque nominibus satis notum, qui circa finem saeculi XIII & initium XIV vixit, & librum *quaestionum super quatuor libros sententiarum* composuit; de quo, vt & reliquis auctoris huius scriptis, eiusdemque satis, vid. NIC. ANTONIVS, *biblioth. hispan. vet. tom. II. lib. IX. c. III.* De ALVARO PELAGIO, ob librum de *planctu ecclesiae*, notissimo, qui & commentarium in libros quatuor sententiarum, & summam quoque theologiae scripsit, idem NIC. ANTONIVS legendus, *biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. IX. c.*

IV. p. 100. segg. Mitto reliquos; cum omnes recensere necesse non sit.

In tertia, seu vltima scholasticorum ante ecclesiae emendationem, aetate primo loco DVRANDVS comparet, in oppido, quod a S. PORTIANO abbate nomen habet, natus, indeque a S. PORTIANO dictus, alias *doctoris resolutissimi* elogio ornatus; qui, vt alii complures, *commentaria in quatuor libros sententiarum* reliquit. Noua autem ideo ab eo inchoatur scholasticorum aetas, quod in hocce temporis intervallo, si quid forte boni adhuc in theologia systematica superstit, exinctum penitus, ac obscuratum, nugis contra & quisquiliis cuncta obruta. Commentandi quoque in magistrum sententiarum, pariter ac Aristotelem, quem tamen non intelligebant, nec modus, nec finis erat. Celebre prae reliquis nomen consequutus est GUIL. OCCAM, gente Anglus, in vico cognomine agri Surreiensis natus, ordinis minoritarum theologus, primum *venerabilis inceptor*, tum *doctor singularis*, & tandem *doctor inuincibilis* dictus. Quam strenuam Ludouico Bauaro, in adferenda, contra iniquos romanorum pontificum ausus, imperatorum auctoritate, nauauerit operam, alibi exponitur, testaturque disputatio eius, de *potestate ecclesiastica & saeculari*, apud MELCH. GOLDASTVM, in *monarchia S. rom. imp. tom. I.* Quod vero nec theologiam systematicam neglexerit, documentum sunt *quaestiones super quatuor libros sententiarum; centiloquium theologicum, & commentarius in librum primum sententiarum.* Idem etiam cum esset discipulus IOANNIS DVNS Scoti, eiusdem tamen postea factus est impugnator acerrimus, restituitque sectam *nominalium*, cuius primus auctor a nonnullis fertur ROSCELINVS. Hinc acres eo tempore inter *nominales realesque* contentiones & odia, vt interdum nec a verberibus sibi temperarent, vt auctor

Et est AVENTINVS, *annal. Boior. lib. VI. p. 624.* Eos, qui de hisce scholasticorum controuersis plura dabunt, iam laudauimus, *part. I. c. IV. ad §. XXII.* quibus iungendus AD. TRIBBECHEVIVS, de *doctolib. scholast. c. V. p. 224.* & GE. HORNIVS, *hystor. philos. lib. VI. c. V. p. 300.* Noua itaque & hinc systematicae theologiae adpersa est labes; cum moris esset, omnes contentionum & litigiorum sordes in systemata theologica deriuare. De OCCAMO porro legendus LVC. WADDINGVS, de *script. ordinis minorit. p. 155.* Ex eodem saeculo decimo quarto, quo OCCAMVS vixit, commemorari adhuc possent PET. PALVDANVS, GVALT. BYRLAEVS, *doctior planus ac perspicuus dictus*, IOANNES DE IANDVNO, aliique, quorum in *libros sententiarum* exstant commentarii; sed, si omnes recensere vellem, nullus fere huius laboris finis foret. Praetermittendus tamen non est PETRVS DE ALLIACO, Compediensis Gallus, quicirca finem saeculi XIV & initium XV vixit, primum academiae Parisiensis cancellarius, deinde episcopus Cameracensis, ac tandem cardinalis, idemque ob libellum, de *emendatione ecclesiae*, concilii Constantiensis patribus oblatum, notissimus. Tanta nimirum eius fuit auctoritas, vt *aquila Franciae & malleus a veritate aberrantium indefessus*, diceretur, scripsitque itidem, praeter alia, *commentarios breues in libros quatuor sententiarum*, itemque *quaestiones seu principia in eosdem.* Magnam quoque saeculo decimo quinto celebritatem consequutus est IO. CAPREOLVS, Tholosanus, ordini praedicatorum adscriptus, Thomisticae doctrinae acerrimus vindex. In *libros* namque *quatuor sententiarum commentaria* scripsit, tum alias, tum & Venetiis an. 1514 edita, in quibus IO. SCOTTI, PET. AVREOLI, & nominalium, contra THOMAE placita, in medium adlata argumenta, strenue refellit, *princi-*

pisque ideo *Thomistarum* nomen elogiumque promeruit. Legendi de eo IAC. QUINTIF, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, tom. I. p. 795.* Iungendus denique hisce, qui in tertia hac aetate agmen claudat, GABR. BIEL, Heluetius, & quidem Tigurinus, aut, vt alii volunt, Spirensis, vel, quae aliorum est sententia, Tubingensis, certe in academia Tubingensi doctoris munere functus, eo quippe ab Eberthardo comite Wurtenbergico, qui an. 1477 istam academiam condiderat, euocatus, vt theologiam & philosophiam ibi doceret. Huius itidem in *libros quatuor magistris sententiarum* exstant commentaria, Basileae an. 1512 & alibi edita. Diligenter & copiose de hoc doctore scholastico differit IO. IAC. MOSERVS, in *vitis professorum Tubingensium, decad. I. num. II. p. 21. seqq.* Interim feliciora iam adpropinquabant tempora, & aurora, orituri mox solis, orbemque litteratum & christianum collustraturi, index aderat. Immo iam erant, quibus scholasticorum quiquilae fordere incipiebant. In his IO. WESSELVS HERMANNI fuit; cognomento GANSFORTIVS, gente Friso, ciuitate Groeningensis, vir omni litterarum genere pro saeculi conditione excultus. Graecae nimirum, Latinae, & ebraeae linguae peritus, scholasticorum ineptias contemnere coepit, immo eousque progressus est, vt Platonem praeferreret Aristoteli. Si quis THOMAE, aut alterius doctoris scholastici auctoritatem ei opponeret, respondere solebat: *Thomas fuit doctor, & ego sum doctor. Thomas vix latine intellexit, & unilinguis fuit; ego trium linguarum principalium mediocrem peritiam adsequutus sum. Thomas vix umbram Aristotelicam vidit; ego Aristotelem graecum in ipsa Graecia vidi.* Multis ideo eum displicuisse, vt etiam haereseos nota illi iniusta sit, mirum non est. A ieiuna illa

& sterili scholasticorum theologiam tractandi methodo quam longe abuerit, vel hocce eius effatum, quod subinde in ore habuit, testatur: *Quis legens diuinas literas, non sibi quotidie magis ac magis vilescit, & sibi ipsi displicet, ac humiliatur, non frustra solum legit diuinas scripturas, verum etiam cum periculo.* Plura de eo suppeditabit HENR. LVDOLPH. BENTHEMVS, in *hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. p. 175. seqq.*

Ceterum de theologia scholastica cuius ortum & praecipua fata, vtpote cum fatis theologiae systematicae connexa, paucis enarrauimus, legi porro merentur CHRISTOPH. BINDERVS, in *scholastica theologia, in qua differitur de eius causis, origine, progressu ac methodo legendi scholasticos* &c. Tübinae 1614, 4. IO. HIMMELIVS, de *canonicatu, iure canonico & theologia scholastica*, 1632, 12. quem tamen sua ex BINDERO depromississe, viris doctis obseruatum est; AD. TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis, & corrupta per eos diuinarum humanarumque rerum scientia*, Gieslæ 1664, 4. & Ienae 1719, 8. qua in editione praeter alia accessit CHRISTOPH. AVG. HEYMANNI praefatio, qua de origine, adpellatione, natura, atque vtriusque theologiae & philosophiae scholasticae disputatur; LAMB. DANAËVS, in *prolegomenis in Petri Lombardi libros*

quatuor sententiarum; GISE. VOETIVS, in *diff. de theologia scholastica, in part. I. disputationum eius selectarum, p. 12. seqq.* & IACOBVS denique THOMASIVS, de *scholastica theologia, & eius initio*, in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae, tom. III. p. 225. seqq.* Notitiae porro adcuratori scholasticorum, quauitam, qua scripta illorum, comparandae, praeter eos, qui ex instituto de scriptoribus ecclesiasticis agunt, inseruiunt, qui ordines ecclesiae romanae religiosos, & scriptores ex iis celebres describunt, vt IAC. QVETIVS, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, notisque historicis & criticis illustratis* &c. LVC. WADDINGVS, in *scriptoribus ordinis minoritarum*; IO. MABILLONIVS, in *actis sanctorum ordinis sancti Benedicti*, & in *annalibus eiusdem ordinis*; alique, quos supra *part. I. c. IV. ad §. XIX.* laudauimus. Cum etiam academia Parisiensis praecipuum theologiae scholasticae fuerit theatrum; conferre iuuabit CAESARIS EGASSII *vyllaetii historiam vniuersitatis Parisiensis*, quippe in qua non tantum controuersiarum, inter scholasticos doctores agitarum, subinde iniicitur mentio; sed singulis quoque tomis *catalogus illustrum academicorum* subiicitur; in quo haud pauci ex doctoribus scholasticis recensentur.

§. XI. *Catecheticae theologiae*, eo tempore, quo scholasticum illud regnum floruit, nulla fere habita fuit ratio; ideoque hinc inde quaedam solum eius vestigia deprehendere licet. Id quod corruptae admodum ac deprauatae huic saeculis ecclesiae documentum praebet luculentissimum. *

* Cum post saeculum sextum magna orbem christianum, praesertim occidentalem ecclesiam, inuaderet barbaries; adeo prostrata sunt litterarum

studia, vt & institutio in primis christianae doctrinae elementis, quam catechisationem vocamus, passim intermitteretur; immo pauci inter sacri ordinis

dinis viros deprehenderentur, qui ad eam idonei essent. Subinde tamen in conciliis quibusdam, vt Bracarenſi, ſaeculo ſexto celebrato, Turonenſi, tempore Caroli magni, an. 1313, & Moguntino ſecundo, an. 1347 conuocato, decreta condita ſunt, quibus rudiorum inſtitutio, ſeu catechiſatio iniungebatur, quod & in *capitularibus* Caroli magni factum. Immo in hiſce *capitularibus*, vti & conciliis iſtis, praefertim Moguntino, vt catechiſatio illa *lingua populari* fieret, conſtitutum. Ex iſtis porro conciliorum decretis, aliisque documentis, condiſcimus, doctrinae catecheticae capita eo tempore conſtituiſſe in decalogo, ſymbolo apoſtolico, & oratione dominica; quamquam interdum tantum aut ſymboli apoſtolici, & orationis dominicae, aut decalogi, & ſymboli apoſtolici, mentio fiat; interdum pro decalogo, enumeratio peccatorum capitulum, quae quolibet chriſtianum euitare decet, ponatur. Legenda, quae hac de re erudite & eleganter obſeruat 10. GE. ECCARDVS, in praefatione, incerti *monachi Weiſſenburgenſis catecheſi theotiſcae*, praemiſſa, p. 2. ſeqq. Atque ipſe etiam B. LVTHERVVS noſter tria haecce capita, decalogum, ſymbolum apoſtolicum, & orationem dominicam, quibus olim catechiſmus abſoluebatur, vtrumque ſub papatu conſeruata ſatetur; cuius, quae huc ſpectant, verba ex tom. II. *Witteberg. fol. 229. & 230.* exhibui in diſſertatione, *iudicium beati Martini Lutheri de eccleſia romana expenſum & vindicatum*, inſcripta, §. VII. p. 11. Immo ipſe initio tribus hiſce capitulis catechiſmum incluſit, donec deinceps pro adultioribus doctrinam de ſacramentis, baptiſmi & eucharistiiae, adiceret, vt mox pluribus offendemus. Doctrinae catecheticae, qualis medio hocce, de quo loquimur, aeuo fuit, monumentum, conſpicere licet, in *monachi iſtius Weiſſenburgenſis catecheſi theotiſcae*,

ſaeculo nono conſcripta, quam cum *monamenti catecheticiſ variis theotiſcis*, edidit 10. GE. ECCARDVS, Hannouerae 1713, 8. Continet autem iſta catecheſis orationem dominicam cum expoſitione, peccata criminalia, ſymbolum apoſtolicum, & Athanaſianum, & formulam: *gloria in excelsis*. De auctore iſtius catecheſeos nihil certi adfirmare licet, niſi quod fuerit monachus Weiſſenburgenſis, & ſaeculo nono vixerit. Poſſet quidem ipſe RHABANVS MAGNENTIVS MAVRV, archiepiſcopus Moguntinus, auctor eius cenſeri, quippe cui rudiorum in capitulis praecipuis doctrinae chriſtianae inſtitutionem valde curae cordique fuiſſe, conſtat; vero tamen ſimilius ECCARDO videtur, OTFRIEDVM, monachum Weiſſenburgenſem, RHABANI MAGNENTII MAVRI diſcipulum & auditorem, catecheſin ad mentem magiſtri in theotiſcam linguam tranſtuliffe, atque in litteras redegiſſe; praefat. cit. p. 12. Atque hinc quidem patet, non proſus omnem catecheſeos memoriam exſtinctam & obliſſeratam fuiſſe. Quo magis autem in hocce tenebrarum regno theologia ſcholaeſtica, ſimulque ſuperſtitio, imperii papalis praecipuum fulcrum, effloruit; eo minus catecheſeos haberi ratio coepit. Caerimoniae, ritualia, breuiaria, & alii eiſmodi ineptiarum libelli, orbem occupauerant chriſtianum, & catecheticiſ inſtitutionibus nullum fere concedebant locum. Hinc, qui ſutilium eiſmodi, & inanum rerum pertaeſi, tyrannidis, quam romani praefules in omnes exercebant, excutere iugum tentabant, id cumprimis agebant, vt catecheſin, ſeu genuinam rudiorum reſtituerent inſtitutionem. Idque inde patet, quod Waldenſibus vitio datum, immo inter cauſas, cur haereſeos rei ſint, relatum ſit, quod ſe indicem ad rerum diuinarum cognitionem erudirent; vti & viro clariffimo IAC. LENFANT

obseruatum, in *dissert. de catechismis*, addita eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae* p. 95. De catechisatione nimirum hoc est intelligendum, cum ex *confessione fidei*, quam Waldenses Francisco 1, Galliae regi, an. 1545 exhibuerunt, pateat, catechetica institutionem apud eos vlitatam fuisse. Idem & de Wicklesis constat. Certe inter opera IO. WICKLEFI etiam refertur, *pauper rusticus*, siue miscellanei tractatus varii, anglie scripti, qui pauperes, sine multorum librorum adparatu, christianae religionis capita edocent; quos inter maxime eminet: *expositio symboli apostolici, decalogi & orationis dominicae*. Hisce enim tribus capitibus catechesin olim absolutam fuisse, antea obseruauimus; conf. HENR. WHARTON, in *append. ad histor. litterar. scriptor. eccles. GUIL. CAVEI* p. 37. IO. HUGESVM, cui post WICKLEFVM praecipuus inter veritatis confessores debetur locus, de rudiorum

institutione sollicitum fuisse, non est, quod dubitemus. Saltem *explicationem* quamdam *symboli apostolici, decalogi & orationis dominicae*, (quibus partibus, vt aliquoties iam diximus, catechesis eo tempore constabat) reliquit, Constantiae in carcere compositam, quae in *operibus* eius 1715 recens p. 38. *seqq.* exstat; quamuis in ea symbolum apostolicum qua singula capita non explicet, sed generatim tantum quaedam de fide disserat. Atque haec cum agerent, qui ecclesiae romanae vitia cordate detegebant, & impugnabant; mirum non est, si tandem nonnulli ex eadem ecclesiae additis, necessitatem rudiores instituendi intelligerent. Certe IO. CHARLIERVM DE GERSON, Parisiensis academiae cancellarium, sua aetate celeberrimum, non tantum tractatum, de *parvulis ad Christum trahendis*, scripsisse, sed vltimam aetatis suae partem paruulis catechizandis impendisse, constat.

§. XII. Inter beneficia itaque, quae benignissimum Numen, per ecclesiae emendationem, opera beati MARTINI LVTHERI susceptam, in nos contulit, haud vltimum locum tenet, sed celebranda potius maximopere, catecheseos restitutio; siquidem non modo ipsemet LVTHERVS libellos elegantissimos ad rudiorum informationem in sacrae doctrinae praecipuis capitibus, composuit, sed alios etiam, vt idem facerent, exemplo suo concitauit. *

* Licet catechetica institutio ante B. LVTHERVVM non prorsus deleta esset, quin potius nonnulli existerent, qui eam vtique restituere comarentur; pauci tamen admodum de ea solliciti erant, pauciores adhuc, immo nemo, ea id, qua par erat, faciebat ratione, vt adeo tenuis solum quaedam eius superesset umbra. Magna itaque rerum diuinarum vbique fere erat ignorantia; cui vt medelam adferret B. MART. LVTHERVS, diuinitus ad ecclesiae emendationem excitatus, duplicem catechismum, *minorem*, pro sum-

plicioribus, pro prouectioribus *maiolem* concinnauit. *Minorem* primum, & quidem an. 1529, deinde vero *maiolem* prodidit, recepta est sententia; sed IO. MELCH. KRAFFTIVS, primum *maiolem*, deinde *minorem*, lucem adpexisse, contendit; additque, *maiolem* iam an. 1529 mense Iulio, AVINCENTIO OBSOPEOIO, Onolzbacensis scholae tum moderatore, latine fuisse versum, eamque versionem eandem esse, quam postea ecclesiae nostrae doctores, pique confessores, an. 1580 libris symbolicis inseruerint; in *emendandis*

dis ac corrigendis quibusdam in historia personis germanicae bibliorum Martini Lutheri, Io. Frid. Mayeri &c. 6. XIV. p. 33. Equidem iam an. 1518, & iterum 1520, sub initium reformationis B. LUTHERVS, catechismum quemdam: brevis formula decalogi, symboli apostolici & orationis dominicae, inscriptum, ediderat; quemadmodum & an. 1523 in formula missae & communionis post alios ritus, eadem summa doctrinae christianae capita catechismo antiquitus comprehensa, addita salutatione angelica, delineauit; deinceps tamen, visitatione peracta, an. 1527, & 28, ad catechismum maiorem & minorem, quorum vterque, hodie tantum hocce nomine venit, edendum, animum suum adiecit. Quanam inductus sit causa, vt minorem catechismum concinnaret, ipsemet in praefatione exposuit. Miserabilis, inquit, illa facies, quam proxime, cum visitatorem agerem, vidi, me ad edendum hunc catechismum, simplicissime & breuissime tractatum, coegit. Deum immortalem! quantum calamitatem ibi vidi; vnguis, praefertim autem illud, quod in agris viuunt, item plerique pastores, adeo nullam christianae doctrinae cognitionem habent, vt dicere etiam pudeat; &c. Cum vero hactenus catechismus tribus constiterat capitibus, decalogo, symbolo apostolico, & oratione dominica, quod & ipse testatur LUTHERVS, in vtriusque & maioris & minoris catechismi praefatione, vir beatus doctrinam de sacramentis baptismi & eucharistiae, eo, quod ipsa res postularer, vt rudiores de his quoque rectius informarentur, addidit; indeque factum, vt quinque capitibus in posterum catechismus includeretur. Accessit vero deinceps doctrina de potestate clauium. Quod qua ratione factum, hunc in modum IO. BENED. CARPZOVIVS nos condocet: in catechismo, libro concordiae, ex tom. VIII. Ienens. fol. 380. seqq. inserto, haec

pars (de potestate clauium) quidem deest, postquam Lutherus eam sacrae coenae adnumerauerat; sed hodie in catechismo, prout in scholis ac templis legitur, ac docetur, habetur illa, & quidem loco eorum, quae in illo de confessione, quomodo simpliciores de ea erudiendi sint, a Lutero in catechismo minori monita fuerant. Factum est hoc augmentum sine dubio patrum nostrorum tempore, vbi Caluinistae confessionem & absolutionem ex ecclesiis eiicere, omni studio conati fuerant; isagog. in libros ecclesiar. Lutheranar. symbolicos, p. 951. Beatum vero LUTHERVM vtrumque huncce libellum conferbendo magno beneficio ecclesiam vniuersam sibi obstrinxisse, agnoscunt omnes, quotquot iustum huic eius labori statuere didicerunt premium. Promeruitque omnino vterque libellus elogia ista, quibus passim oritur. Iste libellus, inquit CONR. PORTA, de catechismo minori verba faciens, quantumuis paruus & in speciem vilis adpareat, admiranda breuitate totum negotium salutis nostrae nervosius complectitur, quam multorum prolixi, & intricatis quaestionibus, ineptis ac impiis glossulis referatissimi libri, adeo, vt omnes portae inferorum, & hostes atque haeretici omnes in vnum collecti, nihil praenalituri sint aduersus illum. Ideoque rectissime iudicavit D. Ionas, quando dixit: non Lutherum solummodo, sed ipsum spiritum sanctum eius libelli auctorem & scriptorem, aut certe dictatorem fuisse; in oratione. de Lutero, eiusque scriptis diligenter legendis, addita MICH. NEANDRI theologiae Lutheri, Bernhardsi & Tauleri, lit. Dd p. 6. Legenda & quae in sequentibus lit. Dd p. 8. & lit. Ee p. 1. copiose de vtroque hocce LUTHERICI catechismo, maiori & minori differit. Non minus quoque praeclare de catechismo LUTHERI sentit IVS. LVD. SECKENDORFIVS. Interim, inquit, est in libello hoc (catechismo minori) & ortho-

xia

xia & spiritus, vt in suo genere parem non habeat, id quod lectoribus ipsis, qui veritati praeferre non repugnant, explorandum & iudicandum relinquimus. Excellit ante omnia explicatio symboli apostolici. Deinde depellendis calumniis, ac si solam fidem, id est, nudam eius professionem, exclusa vitae sanctimonia, aut imaginationem de merito Christi imputato, ecclesiae obtulerit Lutherus, brevis & nervosissima interpretatio orationis dominicae sufficit; in *hystor. Lutheranismi*, lib. II. §. LI. p. 145. seqq. Translatus etiam est catechismus Lutheri in varias linguas, ipseque IOACH. CAMERARIUS, cum expositione vberiori, eum in graecam conuertit; Lipsiae 1573.

LVTHERI deinceps exemplum plures sequuti sunt, tum ex nostratibus, tum ex illis, qui alias in religione amplectuntur opinioniones. Et ex nostratibus quidem nonnulli alios catechismos condendo, copiosius tantum edisserere, quae brevius ab eo dicta erant, aut quae deesse videbantur, supplere voluerunt; alii autem notis, observationibus, commentariis, eundem LVTHERICATECHISMUM illustrarunt. Illorum, qui ad priorem classem pertinent, magnus est numerus, satisque noti sunt ipsius PHIL. MELANCHTHONIS, IO. BRENTII, (cuius non tantum existant sermones in catechismum Lutheri, sed & explicatio aperta, facili & pia) IO. MATTHESII, NICOLAI SELNECCERI, DAV. CHYTRAEI, IO. WIGANDI, NIC. HEMMINGII, aliorumque labores catechetici, in compendiis, quaestionibus, elucidationibus, &c. propositi; quos cum aliis eiusdem generis scriptis catechetice recenset CASPAR FIEDLERUS, in *dem erleuchteten Catechismus-Prediger*, c. I. p. 35. seqq. Immo, singulae fere provinciae & vrbes illustiores Germaniae, quae nostrae ecclesiae sacra sequuntur, ne quid nunc de aliis regnis populisque dicam,

suos habent catechismos, quibus catechismus LVTHERI explicatur, & illustratur. Sic noti omnibus sunt, catechismus Gothanus, a SAL. GLASSIO nostro confectus, Altenburgensis, Argentoratensis, aliique. Dantiscanam catechesin prae reliquis laudat ABR. CALOVIVS, in *paedia de methodo studii theologici*, artic. posterior. c. III. p. 338. Dresdenfis, Francofurtianae & Quedlinburgensis honorifice meminit PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis* (germanicis prioribus) part. III. p. 839. & part. IV. p. 261. & 568. Et ipse sane SPENERVS omne hic punctum tulit, in libello catechetico, *einsaeftige Erklachrung der chrisßlichen Lehre nach der Ordnung des kleinen catechismi des theuren Mannes Gottes Lutheri &c.* inscripto, in quo exquisitum viri istius iudicium abunde elucet. Cuncta enim fidei capita plene ac perspicue tradit, omnia solide ex scriptura sacra probat, & ad pietatis praxin sapienter dirigit; vnde & hie libellus *incomparabile opus* vocatur a IO. FRID. MAYERO; in *musæo ministri ecclesiae*, part. II. c. III. p. 335. Eiusdem SPENERI existant quoque *tabulae catecheticae*, ad sensum genuinum accurate comprehendendum, & breuiter exhibendum, vel maxime comparatae; quarum altera editio priori multum auctor Francofurti ad Moenum 1687, 8. prodiit. Plura eiusdem generis scripta catechetica, a nostratibus elaborata, dabit IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecar. quadripartito*, lib. III. c. I. p. 335. cum primis autem IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliotheca theologico-critica*, part. II. lib. VIII. c. III. §. XIV. seqq. p. 637. seqq. vbi diserte Wittenbergensium, Tubingensium, Lipsiensium, aliorumque in rem catechetica merita enarrat. Conferenda & quae HENR. ITTERSCHAGENIVS monet, de variis catechismis in ecclesia nostra receptis, qui & IO. GVIL. PETERSENT

cate-

catechismus an. 1639 editum hoc nomine laudat, quod ad propositas quaestiones ipsius scripturae sacrae verbis dictisque respondeat: in *candidato ministerii luterano, sect. III. p. 207*. Sunt vero nonnulli, qui, dum catechismus explicant, aut illustrant, talia adferunt, quae rudiorum captum multum superant, & ad acroamaticam potius, quam exotericam, seu catecheticam theologiam, referenda sunt. Huius generis sunt IO. CONR. DIETERICI *institutiones catecheticae*, ita concinnatae, ut praecipuarum etiam controversiarum in iis habeatur ratio; ad quarum etiam duellum passim in scholis & academiis praelectiones sunt institutae, vnde & praestantissimorum in academia nostra theologorum CHRIST. CHEMNITII, & FRIDEMANNI BECHMANNI, in eas enatae sunt *adnotationes*. Saepius *institutiones* istae *catecheticae* excusae sunt, & cum adnotationibus quidem CHRIST. CHEMNITII, Lipsiae 1677, 8. FRIDEM. BECHMANNI *adnotationes uberior* in easdem, Ienae prodierunt 1707, 4. Idem censendum de IO. CONR. DANHAVERI *laetere catechetico*, amplo & erudito opere, in quo in omnem se diffundit theologiae campum, de quo adeo & recte nonnulli pronuntiarunt, eo non tam lae, quam *regulae theologiae* contineri. Sunt & alii quam plurimi, qui *conciones* seu *sermones sacros* in catechismus Lutheri ediderunt, quos itidem recenset, quem antea iam laudauimus, CASP. FIEDLERVS, *loc. citat. c. I. p. 37. seqq.* & IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliothec. theol. critica, part. II. lib. VIII. c. III. §. XXVI. seqq. p. 61. seqq.* Id solum adhuc addimus, cum romanenses viderint, quanta per *catechismus minorem* LVTHERI ad ecclesiam nostram facta sit accessio; inferius erga illum quouis modo eos prodidisse animum. Fuerunt vero etiam ex iisdem, qui ex scriptis LVTHERI, sed lo-

BVD. ISAGOGE.

cis, aut deprauatis, aut alibi reuocatis, vel rectius explicatis, *catechismus* quemdam, seu doctrinae sacrae enchiridion, ad errores romanae ecclesiae comprobandos, concinnarent, quibus SAM. SCHELGVIGVS, libellum, *Catechismus-Reinigung* opposuit. Non tantum romanensium, sed aliorum etiam, catechismus LVTHERI vellicantium, variaque eidem obliicientium, aut quaedam in sensum peruersum trahentium, insultibus obuiam iuit, eosque repressit IO. MART. SCHAMELIVS, in *vindicis catecheticis, id est, gründlicher Rettung vnter Beantwortung vnterschiedener bedenklicher Vmstände, Stellen und Redensarten, in dem kleinen catechismo des sel. Lutheri &c.* Lipsiae 1713, 8. instituto perquam laudabili & valde commendando.

Romanenses exemplo LVTHERI, nostraeque ecclesiae, inductos, de catechismo diligentius tractando cogitationes suscepisse, adeo verum est, ut qui inter eos cordatiores sunt, hoc neutiquam diffiteantur. Ingenue ANT. POSSEVINVS: *Quid ergo? si ita posthac fiat, ut catechismus doceamus, existimabit populus, aut hoc mansisse ab aliis (scilicet haereticis, seu Lutheranis) aut hactenus nos dormitasse. Atqui ut verum verumque est, ita christiani hominis est, potius culpam suam agnoscere, quam reipublicae periculo tegere priuatum vitium; in epistol. de necessitate, utilitate ac ratione catholici catechismi, Ingolstadtii 1583, edita, p. 45.* Addenda, quae ex instituto hac de redidit IO. FRID. MAYERVVS, in *ecclesia papaea Lutheranae reformationis patrona & cliente, diss. II. c. IV. p. 92. seqq.* IGNATIO LOIOLAE hanc gloriam, quod catechizandi pueros methodum primum in ecclesia romana reduxerit, vindicat CLAVDIVS FLEURY, in *praefatione catechismi historici, deinceps memorandi*. Et negari nequit,

U u

socie-

societati Iesu adscriptos maiorem, quam reliquos Romanenses, in erudienda iuuentute collocasse diligentiam, eaque ratione societatis suae egregie promouisse commoda. Decretum vero etiam in ipso concilio Tridentino est, ut catechismus pro rudiorum informatione componeretur, qui & iussu tandem PII V, pontificis, lucem adspexit, saepiusque impressus est Antwerpiae, Coloniae, Dillingae, alibi. Ad auctorem huius catechismi quod attinet, sunt quidem, qui, eum a SIRLETO cardinali compositum, contendunt; sed AND. FABRICIVS, Leodius, in praefatione, quam editioni suae huius catechismi praemisit, adserit, soli SIRLETO eum tribui non posse, siquidem plures viri docti ad eum operam suam contulerint. Refert hoc PAVLVS COLOMESIVS, qui &, ut confirmet, quae FABRICIVS dixerat, ex libello, quaeestio theologica, historica, & iuris pontificii, de mente concilii Tridentini circa gratiam efficacem, & scientiam mediam, anno 1647 iuxta exemplar impressum anno 1607, sequentia recitat verba: *Sub finem concilii catechismus componitur, praesertim a Leonardo Morino, archiepiscopo Lantianensi, ex ordine praedicatorum, Aegidio Fucarario, episcopo Mutinensi, & Francisco Forerio eiusdem ordinis. Hi Romam ire iubentur, ut opus illud absolutum iudicio sanctae sedis euulgent, recensitum & perfectum ab illustrissimo Sirleto, qui Tridentino concilio interfuerat, cum cardinali sanctae crucis, cuius tunc erat domesticus, & Syluio Antoniano cardinali; in bibliothecae choisiei, p. 34. 35. aut in operibus COLOMESII, a IO. ALB. FABRICIO iunctim editis, p. 410. Stilum in hoc catechismo PAVLI MANVTII esse, nonnulli auctumant, apud eundem COLOMESIVM l.c. Magnifice admodum Romanenses de hoc catechismo sentire, facile coniciere licet. Et IACOBVS quidem BAIVS, in dedicatione*

institutionum religionis christianae, ad methodum catechismi romani concinnatarum, de eo ita pronuntiat: Sui iure principem locum inter omnia doctorum scripta obtinet, eum non vnus primati hominis sensum, sed ecclesiae totius, (quae columna & firmamentum veritatis est) iudicium, & apostolicam a beato Petro & Paulo doctrinam, Romanis traditam contingat: iuxta quam populo in templis, & iuuenturi in scholis proponenda doctrina omnis attemperari debeat, ita ut hic vnus liber instar omnium, tam docentibus, quam discipulis, lydius lapis, certissima & infallibilis norma, ad quam examinanda sit omnis doctrina, esse queat. Similia & apud alios occurrunt. Aliter sentiunt, qui, romanae ecclesiae grauissimos errores in eo proponi, aut palliari, intelligunt; nec sine ratione nonnulli dixerunt, recte hunc catechismum vocari romanum; si enim christianus diceretur, tunc tractationem non responsurum inscriptioni; confitentur, in differat. de catechismo, p. 98. Nec desuerunt, qui eundem observationibus, adnotationibus, commentariis, sermonibus illustrarent, ex catechismo iterum systema aliquod theologicum facientes. Elucidationem scholasticam in eum, itemque summam in gratiam ordinandorum, edidit IO. CHAPEAVILLE; adnotatiunculas & indicem, AND. FABRICIVS, Leodicensis; in epitamen & tabulas digessit GE. EDERVS; alii aliud quid in eum moliri sunt; de quibus vid. IO. HENR. HOTTINGERVS, in bibliothecario quadripartito, lib. III. c. I. p. 336. In linguam germanicam eundem transtulit PAVL. HOFFAEVS. Praxin vero eius euulgauit IO. EVSEBIVS NIERENBERGIVS, quae, ut saepius refusa est, ita per Hispaniae ecclesias, episcopis iubentibus, publice legi consuevit, etiam concionis loco inter ipsa missarum solemnia, uti ex PHIL. ALEGAMBE bibliothecari-

scri-

scriptor. soc. Iesu p. 444. obseruat 10. FRID. MATERVVS, in *ecclesia papaea Lutheranae reformat. patrona & cliente, dis. fr. II. c. IV. §. II. p. 94.* Praeter hunc catechismum romanum, qui publica auctoritate editus est, & alii quam plurimi in eadem ecclesia, a societati Iesu maxime addictis, concinnati sunt; quos inter haud vltimum locum tenet, qui PET. CANISIVM auctorem agnoscit. Maxima enim omnium fere in hac ecclesia exceptus est approbatione, & in varias quoque linguas conuersus. Ferdinandi I imperatoris iussu & voluntate inductum CANISIVM, huncce in se suscepisse laborem, NIC. ORLANDINVS auctor est, *hisor. soc. Iesu, lib. XIV. num. XLIII. p. 459.* De maiori autem praefertim, quod diximus, eius intelligendum est catechismo, qui & in iustum excreuit volumen, postquam PET. BVSÆVS, integra adiecit testimonia, quae a CANISIO in margine libri tantum erant indicata. Idem veto & *institutiones christianae pietatis, seu paruum catholicorum catechismum*, in lucem emisit, qui non minori omnium approbatione exceptus, & in varias itidem linguas translatus est. Sequuti deinceps alii, & in concinnandis catechismis studium, operamque suam collocarunt, quos inter eminent ROB. BELLARMINVS, in *christianae doctrinae copiosa explicatione*, FRANC. COSTERVS, in *catechismo duplici, breuiori & prolixiori*, 10. HESSELIVS, LVDOV. GRANATENSIS, & reliqui, quos recensere omnes longum nimis, pariterque taedium foret. Plurimos laudat 10. HENR. HOTTINGERVVS, in *bibliothecario quadripartito, lib. III. c. I. p. 336.* nonnullos quoque, cum primis qui gallicana lingua catechismos scripserunt, 10. MABILLONIVS, in *catalogo optimorum librorum*, eius tractatui de *studiis monasticis* subnexo, num. XIII. p. 626. Addendus 10. CHRISTOPH. DORNIVS,

biblioth. theolog. crit. part. II. lib. VIII. c. III. §. VIII. p. 627. seqq. Catechismos a societati Iesu addictis scriptos, in compendio exhibet auctor *imaginis primi saeculi societatis Iesu, lib. III. c. VI. p. 354.* & ex eo 10. FRID. MATERVVS, in *ecclesia papaea, Lutheranae reformat. patrona & cliente, dissertat. II. c. IV. §. IV.* qui & ex PHILIPPI ALEGAMBE *bibliotheca scriptorum societatis Iesu*, eiusque continuatione a SOTVELLO adornata, catecheses, in varias linguas, aethiopiceam, brasiliicam, arabicam, ebraicam, & maroniticam, aliasque a Iesuitis translatas, commemoratis & singularum versionum auctoribus, recenset. Nimirum, cum romana ecclesia id agat, vt subinde sacri ordinis viros in longe dissitas regiones mittat, qui gentiles aut haereticos ad pontificis obsequium reducant, conuersionem ad religionem christianam obtentui sumentes; consultum duxerunt, qui haec consilia promouere suarum duxerunt esse partium, quos inter societati Iesu adscripti eminent, catechismum in varias orbis linguas transferre, vt eo felicius gentes primis religionis christianae elementis ad mentem romanensium imbuerent. Hinc itaque tanta versionum catechismi a Iesuitis confectarum exstitit multitudo. Qui tamen paulo adcuratius, quo pacto in gentium conuersione versentur, considerauerit, deprehendet, eos de ritibus potius, & caerimoniis romanae ecclesiae vbique introducendis, quam de doctrina christiana propaganda, sollicitos esse. Obseruatum hoc iam aliis, nuper vero luculenter demonstrauit MATVRINVS VEYSSIERIVS LA CROZE, in *historia christianismi Indorum*, gallice scripta, lib. II. & III. p. 87. seqq. Priusquam a romanensibus discedam, facere nequeo, quin CLAVDII FLEVRII adhuc iniciam mentionem, cuius quippe *catechismus historicus, in compendio comple-*

Etens historiam sacram & doctrinam christianam, gallicana lingua scriptus, multorum elogiapromeruit. Quarta eius editio prodit Parisiis, an. 1688, 12. Certe, si errores romanae ecclesiae, cuius placita sequitur, demas, vix quisquam de concinnando catechismo rectius sensisse videatur. Simplex utique factorum narratio, cui deinceps doctrina superstruatur, ad captum rudiorum valde est adcommodata. Historias omnes libenter audiunt, & facile percipiunt, cum dogmata contra, abstracte proposita, a paucissimis intelligantur. Quae & ratio est, quod pauci ex plebeis summam doctrinae christianae teneant, aut si teneant, verba solum, quorum sensum nesciunt, recitare queant. Obseruat idem auctor, bis mille a condito mundo annis ita in religione institutos fuisse homines a patribus ausque, gesta Dei narrantibus; immo & ipsos scriptores sacros eadem vfos methodo, quae iucunditate pariter ac facilitate se commendat omnibus. Multa alia de catechismi concinnandis idem auctor recte monet, in iis scilicet solius scripturae ductum sequendum, nec nisi certissima proponenda, euitatis incertis & curiosis; quaestiones problematicas non miscendas cum dogmatibus fidei; id praecipue agendum, ut cor moueatur & erigatur, cum in lectoribus tum haud difficulter excitari possit attentio; sermone simplici cuncta proponenda, procul facessere iussis terminis scholasticis, & quae alia sunt eiusdem generis. Duobus tomis catechismus hicce absoluitur, prior *catechismum* exhibet *minorem*, cuius pars prior historica complectitur, posterior dogmatica. In illa scripturae fere insistit vestigiis, paucis exceptis, in quibus secundum romanae ecclesiae consuetudinem traditione nititur; in hac omnium se attemperare ingenio laborat. Posterior tomus *catechismum* sinit

maiolem, eadem methodo concinnatum. Prior namque pars historica capita, eodem quo in primo tomo, ordine recenset, sed vberius & copiosius explicata; posterior iterum dogmata, fusius itidem exposta, & ecclesiae romanae placitis magis adcommodata. Ex nostratibus equidem etiam vir clarissimus IO. GE. HAGELGANS catechismum quemdam historicum, siue *Catechetische Bibel, darinne der Weg zur Seligkeit nach der Ordnung des catechismi Lutheri, durch Frag und Antwort in lauter biblischen Geschichten auf das deutlichste gezeigt* &c. edidit, qui cum praefatione beati IO. HENR. MATI Francofurti ad Moenum 1711, 8. prodit. Sed institutum eius plane diuersum est. Catechismum enim tantum beati LVTHERI exemplis ac historiis, ex sacra scriptura petitis, illustrat. Qua in re longe tamen rectius versatus est, quam illi ex romanensibus, qui itidem catechismos historicos dederunt, sed non tam historiis illustratos, quam fabulis & commentis obscuratos, commaculatosque, cuiusmodi est *catechismus historicus* ANT. DAVROVLTII, qui Duaci 1603 prodit.

Nec segniores, quam nostrates, aut romanenses, in tractanda doctrina catechetica, aut condendis catechismis, fuerunt reformatae ecclesiae doctores. Quod si IO. HENR. NOTTINGERO credimus, Heluetii & Galli, reliquis praeiuerunt exemplum. Ex reformatis, inquit, *tempore praeiuerunt Heluetii & Galli, vsu & complemento sequuti sunt Germani, Palatini praefertim; bibliothecar. quadripart. lib. III. c. I. p. 333.* Quod bene se habet, si tantum dereformatis intelligatur. Ceteroquin enim MART. LVTHERVVM primum fuisse, qui velut signum aliquod ad bene sperandum sustulerit, constat. Inter reformatos autem praecipua forte laus debetur IO. CALVI-

no, qui an. 1545 lingua gallicana catechismum edidit, quem deinceps in linguam latinam tranſtulit. Tantamque is conſequutus eſt auctoritatem, vt in omnibus Galliae eccleſiis reformatis, ſingulis diebus dominicis poſt meridiem, explicaretur, vsque ad edicti Nannetenſis reuocationem; idque ex decreto ſynodorum quarundam nationalium. Legenda quae hac de re adiit IAC. LENFANT, in *diſſert. de catechiſmis*, p. 101. 102. qui & ex vit. *Caluini* a THEOD. BEZA ſcripta, obſeruat, in varias linguas huncce CALVINI catechiſmum tranſlatum, & in graecam quidem ab HENR. STEPHANO, in ebraicam autem ab IM. TREMELLIO. Sequuti deinceps magno numero ſunt eiusdem eccleſiae doctores, & catechiſmos condiderunt, quorum praecipuos IO. HENR. HOTTINGERVS l. c. reſcenſet. Nobis vero adhuc commemorandus eſt *catechiſmus Heidelbergſis*, cuius quippe praecipua in hacce eccleſia eſt auctoritas. Conſcriptus iſt eſt iuſſu & auctoritate Friderici III, electoris Palatini, a ZACH. VRSINO & CASP. OLEVIANO, quibus nonnulli PET. BOQVINYM, & IM. TREMELLIVM addunt; examini deinde ſubiectus, & ab inſpectoribus eccleſiarum in Palatinatu probatus, an. 1563 lucem publicam adſpexit, & a loco, vbi conſectus atque receptus eſt, *Palatini*, itemque *Heidelbergſis catechiſmi* nomen ſortitus eſt. Multis vtique, & ob methodum concinnam, & ob perſpicuitatem, dictorumque ſcripturae ſelectum, ſeſe probavit; magnaque inde non tantum a reſormatae eccleſiae additis, conſenſione receptus, ſed & a noſtratibus interdum laudatus eſt. IO. HENR. HOTTINGERO *alſolutum purioris theologiae ſyſtema* audit, receptum proinde non modo in Germania, ſed etiam Belgia, Hungaria, Heluetia; qui & commentatores eius VRSINVM, PAREVM, MYLIVM, REYTERVM, aliosque, quo-

rum haud exiguus eſt numerus, laudat; l. c. lib. III. c. I. p. 334. Non deſuerunt rursus, qui aliter de hocce catechiſmo ſentirent, immo ſcriptis eum impugnarent; quod ex romanenſibus ANGELVS DE MONTE BELLO, Louanienſis, fecit, reſutatus aliquot diſputationibus Groeningae habitis ab HENR. ALTINGIO, qui morte praepeditus, eas ad finem perducere non potuit; itemquela COPPENSTEINIVS, in *catecheſi Heidelbergſi ex-caluinizata*, cui IAC. LAVRENTIVS an. 1621 *vindicias* oppoſuit, ab aliis iterum vindicandas. Sed ex ipſis etiam reſormatae eccleſiae theologis THEOD. VOLCHARDVS CORNHERTIVS, inueniſſe ſibi, quod in hocce catechiſmo reprehenderet; viſus eſt, idque peculiari libello egit, quem IO. GEROBVLVS, paſtor Ultraieſinus, itemque ARNOLDVS CORNELIVS, & REINERVS DONTCLOECK, paſtores Delphenſes, an. 1585 reſutaverunt, illo iterum *replicam* his oppoſente, quae poſt auctoris obitum an. 1610 lucem adſpexit. Diſplicit quoque hicce catechiſmus remonſtrantibus, eum quippe non niſi correctum & emendatum recepturis, quibus antea iam laudatus HENR. ALTINGIVS, in *explicatione catechetica*, obuiam iuit, edita an. 1646. Tandem tamen in Belgio triumphauit, adprobatusque eſt in ſynodo Dordracena, ſeſſione decima ſeptima, & in numerum librorum ſymbolicorum eccleſiarum Belgicarum receptus, confirmatusque denuo eſt in conuentu Hagae Comitum, an. 1651 inſtituto. Iam antea quoque an. 1648 auctoritate & ſumtibus ordinum generalium in linguam hodiernam Graecorum tranſlatus eſt. Haec omnia luculenter ediſſent HENR. LV-DOLPH. BENTHEMIVS, in *dem hollaendiſchen Kirchen- und Schulen-Staat*, part. I. c. VI. p. 195. ſeqq. Inter eos, qui catechiſmum Heidelbergſem commentariis ſuis illuſtrant, ſi ab iis diſcedas, quos IO. HENR.

U u 3

HOT-

HOTTINGERVS l. c. aliiq̃ue laudarunt, eminent IO. COCCIVS, cuius *Heidelbergenſis catecheſis religionis chriſtianae, ex ſacra ſcriptura explicata & illuſtrata*, Lugduni Batauorum prodiit, 1684, 8. GVIL. MOMMA, in *meditationibus in catecheſin Heidelbergenſim*, Lugduni Bat. 1684, 8. IAC. ALTINGIVS, in *analyſi exegetica catecheſeos Palatinae, quae & tom. VI. operum eius iunctum editorum exſtat*: MELCH. KEYDECKERVS, in *veritate fidei reformatae, eiudemque ſanctitate, ſive commentario ad catechiſmum Palatinum*, Ultraieſti 1694, 4. & denique ANT. HVLSIVS, in *examine catechetico-didaſtico*, Lugduni Bat. 1676 2. vol. 4. Mitto reliquos, eos praefertim, qui lingua germanica aut belgica huncce catechiſmum explicarunt; de quibus & conferre iuuabit HENR. LVDOLPHVM BENTHEMIVM, in *dem hollaendiſchen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. VI. p. 668*. Non praetermittendus vero hic eſt vir clariffimus IAC. LENEANT, qui vindicias catechiſmi Heidelbergenſis, contra duos leſuitae cuiusdam libellos edidit, inſcriptas: *L'innocence du catechiſme de Heidelberg, demonſtrée contre deux libelles d'un leſuite du Palatinat*, Amſtaelodami 1723, 8. Addita huic libello eſt *diſſertatio de catechiſmſis, (diſcours ſur les catechiſmes)* a nobis non ſemel laudata, in qua tum generatim de catechiſmorum, tum de Heidelbergenſis, hiſtoria, quaedam lectu digna adferuntur. Iam & reliqui commemorandi eſſent, qui ex reformatae eccleſiae doct̃oribus catechiſmos concinnarunt. Sed longum nimis foret, omnes recensere; praecipuos quoque iam laudauit IO. CHRISTOPH. DORNIVS, *bibliothec. theol. critic. part. II. lib. VIII. c. III. §. XXIX. p. 655. ſeqq.* BALTH. BECKERT, cuius & alias nomen ſatis iam notum eſt, *catechiſmus*, aut ſi mauis, *commentarius in catecheſin Palatinam*, vel id eo obſeruatu dignus eſt, quod magnis in

Belgio turbis occaſionem dederit, quas diligenter enarrat MICH. LILIENTHALIVS, in *ſelectis hiſtoricis & literariis, diſſertuat. II. §. XII. p. 31. ſeqq.* Inter recentiffimos autem, qui a reformatae eccleſiae doct̃oribus compoſiti ſunt, catechiſmos, magnam prae reliquis celebratam conſequutus eſt, quem vir doctiffimus I. F. OSTERWALDVVS compoſuit, quique an. 1704 Amſtaelodami lingua gallicana recuſus eſt. Laudatur vel hoc nomine, quod doct̃rinae chriſtianae capita, concinne inter ſe connexa, perſpicue proponat, controuerſias raro attingat, adcuratius contra & copioſius explicet, quae ad formandos hominum mores faciunt. Compendium praeterea hiſtoriae ſacrae praemiſit, cum, qui ea imbuti non ſunt, elementa doct̃rinae chriſtianae vix recte capere queant. Qua in re FLEURYVM antea laudatum imitatus videtur; idque merito; cum & res ipſa hoc poſtulet, & utilitas huius inſtituti longe ſit maniſeſtiſſima. Vt autem raro admodum liber egregius in lucem emittitur, qui non inuidorum, aut contentioſorum hominum morſus experiatur; ita & fuit in hocce catechiſmo, quod Bernenſibus theologis diſpliceret; vnde Tigurinorum & Baſileenſium iudicio & examini ſubmiſſus eſt, qui reſponderunt, adhibuiſſe auctorem loquendi formulas, in eccleſia reformatae parum vſitatas, quia tamen hae commodum admittant ſenſum, cauſam non eſſe, cur labes quaedam operi huic adſpergatur; conſ. IAC. BERNARDVS, *nouvelles de la republ. des lettres an. MDCCIV. menſ. Octobr. p. 464*. De Anglorum, reformatae quidem eccleſiae ſacra ſequentium, ſive episcopales ſint, ſive puritani, laboribus catechetiſis, multa dici poſſent; ſiquidem non minor apud eos libellorum catechetiſmorum, quam eidem reformatae eccleſiae, in Heluetia, Gallia, Germania, Belgio addiſtos, fuit prouentus; ſed ſuffecerit

con-

confuluisse IO. WILKINS ecclesiasten, seu *dissertationem de dono concionandi &c.* quam ex lingua anglicana in germanicam translata, & *candidate ministerii literatus* inscriptam, edidit HENR. ITTERS-
GENIVS, *secl. III. p. 205.*

Socinianis institutionem catecheti-
cam non displicuisse, vel catechismus illo-
rum *Raconiensis* testatur. De quo cum
dicturi simus ex instituto, quando de the-
ologia symbolica verba faciemus, nunc
nihil addimus. Conferre interim iuuabit
CHRISTOPH. SANDIVM, qui de eiusau-
ctoribus agit, in *bibliotheca antitrinitari-
orum*, p. 99. 106. 117. 130. alibique; IO.
ANDR. SCHMIDIVM, in *programme
de catechismo Raconienſi*, Helmſtadii 1707,
& quae dicta sunt in *der historischen und
theologischen Einleitung zu den vornehm-*

*ſten Religions-Streitigkeiten; c. V. ad §. V.
p. 567. ſeqq.* Quakeri habent ROB. BAR-
CLAI catechismum, qui ex anglicana
lingua in germanicam translatus, inseri-
ptusque: *Catechismus und Glaubens-Be-
kaentnis, welche von der allgemeinen Ver-
ſammlung der Patriarchen, Propheten, und
Apoſteln, gut geheiſſen &c.* Amſtaelodami
1679, 12, prodit. De Iudaeorum do-
ctrina catechetica supra dictum, ad §. III.
Nunc illud tantum addendum, exſiſtiſſe
nonnullos, qui catechismos christianae
doctrinae summam complectentes, pro
Iudaeis, aut germanice, aut ebraice, aut
utraque lingua conſcriberent; quos dili-
genter recenſet IO. CHRISTOPH. WOL-
FIVS, *bibliothec. ebr. part. II. lib. V. ſect.
IX. p. 1065.*

§. XIII. Nec systematica theologiam tractandi ratio reiecta plane
fuit, sed a quisquiliis & ineptis scholasticorum tantum repurgata, aucto-
re cumprimis PHILIPPO MELANCHTHONE, qui, ad erudiendam in scho-
lis & academii iuuentutem, eam non modo aptam, sed & necessariam esse,
iudicauit.

* Quod theologia a romanae eccle-
siae erroribus, pariter ac sordibus scho-
lasticorum repurgata sit, id vix per Nu-
minis gratiam, B. MART. LUTHERO
nostro debemus. Nullum autem licet
sit doctrinae theologiae caput, quod non
in scriptis suis accurate & copiose, & qui-
dem non semel pertractet; ipsemet tamen,
si a catechismo utroque discerseris, nec
compendium, nec systema aliquod theo-
logicum conscripsit; quod & cur facere
deberet, nulla praegrans aderat ratio.
In variis equidem thesibus, vii illis, quas
die 31 Octobris 1517 TEZELIO oppo-
suit, quaeue ecclesiae emendationi occasi-
onem dederunt, aliisque, summam prae-
cipua quaedam doctrinae christianae ca-
pita complexus est; in iis tamen, uti com-
pendium aliquod theologiae exhibere

noluit, ita fallitur, qui eiusmodi quid in
iis quaesiverit. Idem de septemdecim
articulis, ex quibus postea enata est Au-
gustana confessio, quae *tom. I. Altenburg.
p. 25. ſeqq.* exstant; itemque de articulis,
in conuentu Smalcaldico an. 1537 com-
positis, censendum. Operae tamen pre-
tium deinceps duxerunt viri docti, ex scri-
ptis LUTHERI locos communes collige-
re, & systema aliquod theologicum ex
ipsis eius verbis extruere. Hoc namque
TIMOTH. KIRCHNERVS egit, in *thesau-
ro* lingua latina & germanica, ex scriptis
LUTHERI congesto, editoque Francofurti
1568; ANDR. MVSCVLVVS, in libello,
frommer Kinder Gottes Güldenes Kleinod
dicto, qui Hamburgi, cum praefatione
ABR. HINCKELMANNI recusus est;
THEODOSIVS FABRICIVS, qui *locos commu-*
nes

nestorma gnomologica & aphoristica ex scriptis LVTHERI collegit, Londini quoque an. 1651 eculgatos; ex cuius parentis ANDR. FABRICII collectaneis, *theologiam Lutheri* concinnauit MICH. NEANDER; quae Wittebergae an. 1584 inscripta: *theologia megalandri Lutheri, sine apborismi breues & sententiosi, de omnibus christianae doctrinae capitibus, &c.* vna cum *theologia Bernhardi & Tauleri* prodit; additae etiam sunt ANDR. FABRICII pariter, ac CONR. PORTAE *orationes de Luthero*. Exhibentur vero in hacce *theologiae Lutheri* a NEANDRO concinnatae editione, dicta illustria LVTHERI, non secundum ordinem locorum theologicorum, sed tomorum, quibus opera LVTHERI constant, primo latinorum, deinde & germanicorum. Deinceps vero hac ipsa *theologia Lutheri*, in linguam germanicam conuersa (qua eam partem, quae ex tomis latinis desumpta erat) in certos articulos redacta, per tres pastores in comitatu Waldecensis reuisa, emendata, & luci publicae exposita fuit ab ERASMO GRUBERO, Ratisbonae; vti IO. HENR. MATO obseruatum in *theologia Lutheri pura & sincera*, & quidem in prolegomenis de *theologia Lutheri*, §. XVII. p. 16. Exstat etiam eiusdem NEANDRI *theologia christiana sacrae scripturae, patrum graecorum graecis & latinorum latinis, & tandem theandri Lutheri diuini & testimonii illustrata & exposita*, Lipsiae 1595, 4. quae ob effata Lutheri copiose adducta hic itidem locum quodammodo sibi vindicat. Possent his adhuc addi, qui *Lutheros* rediuinos scripserunt, vt MART. STAVIS, & IO. MICHAELIS, alique; sed omnium industriam superauit, quem iam laudauimus, beatus IO. HENR. MAIVS, in *Lutheri theologia pura & sincera*, ex viri diuini scriptis vniuersis, maxime tamen latinis, per omnes articulos fidei digesta & concinnata; Francofurti ad Moenum, 1709, 4. Plenum enim, integrumque sy-

stema, idque apte dispositum exhibet, selectumque & iudicio singulari, in colligendis Lutheri testimoniiis, quibus cuncta illustraret, vsus est. Supplementa huius operis itidem Francofurti ad Moenum an. 1710 lucem adspexerunt. Iungendus denique hifce est ABR. CALOVIVS, quidum in adpendice *paediae theologiae de methodo studii theologiae*, p. 390. seqq. scripta Lutheri, per singulas theologiae partes recenset, etiam loca, in quibus de singulis christianae doctrinae capitibus ex instituto agit, secundum ordinem systematis theologici indicat. Qui autem primum consilium de corpore quodam, seu systemate theologico ex scriptis Lutheri colligendo suscepit, ideo hoc fecisse videtur, quod existimarent, locos theologicos PHIL. MELANCHTHONIS plurimum adhuc ex theologia scholastica trahere; ad puritatem itaque doctrinae, ac simplicitatem conseruandam, necesse esse, vt ipsis LVTHERI verbis integrum aliquod theologiae systema exhibeatur. Nec dissimulat hoc beatus IO. HENR. MAIVS. Cum enim commemorasset, quanti ipsemet LVTHERVS locos communes MELANCHTHONIS fecisset, addit: Quia vero Philippus, quem admodum ipsemet in praefatione ad locos communes faceret, Damascenum & Lombardum, qui Aristotelici, scholastici fuerunt, secutus, & aliquando a schola, verba mutus est, quae Lutherus, luce ac duce scriptura sacra contentus, eliminauit, ac post obitum megalandri scholastica theologia, plenis velis in ecclesiam rursus inuicta est; visum fuit viris cordatis vtile pariter ac necessarium, ad seruandam puritatem & simplicitatem, ex ipsissimis Lutheri scriptis & verbis, thesaurum explicationum omnium articulorum verae ac piae doctrinae colligere, & in ordinem convenientem digerere; h. e. & quidem prolegom. de theologia Lutheri, §. XVII. p. 16. Quod istorum virorum consilium vt minime vituperandum; ita

ita nec eam, quam PHIL. MELANCHTHON sequutus est, tractandi theologiam, rationem prorsus reiiciendam esse, patebit ex iis, quae nunc porro dicemus.

PHILIPPVS nimirum MELANCHTHON, ad restaurandas in Germania bonas litteras natus, idemque ad compendia & systemata scribenda valde pronus erat. Nec quisquam temere ad hoc magis idoneus; quippe qui cum breuitate coniungere perspicuitatem, & confusa redigere in ordinem, egregie didicerat. Variis itaque eius generis scriptis theologiam quoque dogmaticam locupletauit. Huc namque spectat *examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis, qua commendatur eis ministerium euangelii*. Prodiit Wittebergae 1554, 4. & in operibus eius legitur tom. I. p. 306. seqq. In linguam quoque germanicam conuersum prostat, cum praefatione luculenta IOACH. IVSTI BREITHAVPTI, Halae 1704, 8. Continet autem quaestiones, obiectiones, & responsiones ad easdem, ex praecipuis locis theologicis. Subiici huic libello solent definitiones multarum adpellationum, quarum usus est in ecclesia, in quibus laudabili instituto voces in scholis theologorum receptas succincte & peruose explicat. Vterque hicce libellus exstat in corpore doctrinae Philippi Melanchthonis, de quo alibi copiosius & ex instituto erit dicendi locus. Nec praetermittenda est eiusdem auctoris epitome renouatae ecclesiasticae doctrinae, quae tom. II. operum eius p. 1. seqq. legitur, & cuius occasionem edidit IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in diss. de praecipuorum quorundam sacce. XVI. & XVII. theologorum Lutheranorum, Martini Lutheri, Philippi Melanchthonis, &c. eruditione, in ecclesiam meritis, & scriptis, quam moderator CHRISTOPH. SONN-TACTO, Altdorffii an. 1710 eruditorum examini exposuit, c. II. sect. II. §. VI. p. 88. De Augustana confessione, eiusque

BVD. ISAGOGE.

apologia, itemque repetitione Augustanae confessionis, quae itidem inter scripta dogmatica MELANCHTHONIS reteri solent, opportunior erit dicendi locus, cum de libris symbolicis ecclesiae nostrae disseremus. De locis autem theologicis MELANCHTHONIS paullo diligentius adhuc nobis agendum est, quippe a quibus prima systematicae theologiae in nostra ecclesia repetenda est origo. Prima illorum editio Wittenbergae 1521, 8. prodiit, ita inscripta: *Loci communes theologicarum rerum, seu hypotyposes theologiae*. Praemissa iis est praefatio ad TILMANVM PLETTNERVM, quem pium & eruditum virum vocat, in qua proficitur, se inuito breuem quamdam lucubrationem, in qua argumenta epistolae ad Romanos proposuerat, publici iuris factam, quam cum reuocare non posset, se eam locis hisce communibus explicare voluisse. Deinde in praefatione editioni Lipsiensi anni 1543, quae tom. I. operum eius, p. 147. inserta est, & in corpore quoque doctrinae, exstat, refert, se initio hosce locos ad usum domesticum instituisse, & cum videret, turbulentis illis temporibus, interdum aliqua explicatione opus esse, addidisse se aliquas descriptiones, aut partitiones, vnde tandem hocce opus enatum fuerit. Cum enim haec postea in manibus multorum circumferrentur; ea recognoscendi & augendi sibi impositam fuisse necessitatem. Subiicit porro; *Non ambitione, non quercula, non accumulatione, non ut fererem rixas, haec & institui, & collecti, sed primum ut me ipsum erudirem, deinde ut & aliorum, qui haec legebant, honesta & pia studia adiuuarem*. LEONH. HUTTERVS, qui diligenter admodum & accurate, de hisce locis PHIL. MELANCHTHONIS differit, optat, vt primae istius editionis essent exempla, vel vt CASP. PEVCERVS eos tomis Philippicis adiunxisset, tum vt profectus & incrementa ecclesiae

X x

ecclesiae recens emendatae rectius conspici, tum vt de doctrina MELANCHTHONIS certius iudicium informari posset; in *prolegom. locor. theologicis*, c. III. p. 9. Et sane rarissimus haecenus iste libellus fuit, donec HERMANNVS VON DER HARDT eum *historiae suae literariae reformationis* infereret, part. IV. p. 30. seqq. Obseruat LEONH. HVTTERVS porro, in prima haecae *locorum* PHIL. MELANCHTHONIS editione, nihil occurrere, quod cum analogia fidei pugnet, si vnum hoc exceperis, quod eo tempore MELANCHTHON censuerit, omnia simpliciter necessario euenire. Causam tamen MELANCHTHONIS hie egit VITVS LVD. SECKENDORFVS. *Quidquid de necessitate illa, inquit, scripserit Melanchthon, certum est, cum vel de concursu physico, vel de permissione ac directione diuina, vel de aeterna Dei praesentia & providentia agere, & posterioribus libris, si quae in prioribus paradoxe aut obscuris scripserit, ita explicasse, vt veritatem minime laeserit; in histor. Lutheranismi, lib. III. sect. XXI. §. LXXIX. addit. XIX. not. I. p. 289.* At adcuratorem, mea sententia, haecce res promeretur inquisitionem. Primam hancce, de qua haecenus loquuti sumus, editionem, mox sequutae sunt aliae, an. 1522, itemque 23, cum aliqua *editione*, & recognitione ipsius auctoris, vt tamen error antea notatus, non sublatus, sed confirmatus potius fuerit. Noua rursus an. 1525 lucem adspexit, ab auctore itidem recognita, & thematibus de duplici iustitia, deque regimine corporali & spirituali, aucta, sententia autem de libero arbitrio neququam mutata. Et de hisce quidem, quas haecenus commemorauimus, LEONH. HVTTERVS elogium illud intelligendum contendit, quo B. LVTHERVVS hosce MELANCHTHONIS *locos*, seu *hypotyposes* ornauit, quando eos *inuietum libellum*, & non solum immortalitate, sed quoque cano-

ne dignum, vocauit, tom. II. *Witteberg. p. 241.* Hoc namque LVTHERI iudicium cum an. 1525 proditum sit, perperam illud ad editiones sequentes trahi, existimat, in multis quippe capitibus a prima discrepantes. Anno scilicet 1533 alia istorum *locorum* prodiit editio, auctior & locupletior, eaque inscripta: *Loci communes theologici recens collecti & recogniti a Philippo Melanchthone, cum praefatione ad Henricum VIII Angliae regem*; in qua, iudice HVTTERO, tolerabilia erant pleraque, quin & error, de fatali necessitate, correctus & sublatus. Tandem anno 45 noua plane editio lucem publicam adspexit, prioribus illis duplo, immo triplo auctior, quam alii ex praefatione eidem praemissa ad annum 43 referendam esse colligunt; & hancce, ad quam sequentes omnes adornatae sunt, acerrimus ille MELANCHTHONIS censor, HVTTERVS, multis erroribus resectam esse, pronuntiat; cui & minime probabile videtur, hanc editionem LVTHERO lectam aut probatam fuisse, siquidem ipse PHILIPPVS, in *epistola ad Caroluinum*, an. 1548 scripta, diserte fateatur, se a LVTHERO in multis capitibus doctrinae christianae, & cumprimis in articulo de libero arbitrio, ad ERASMVVM defecisse. Verba tamen MELANCHTHONIS ita se habent: *Multa sponte & liberaliter ego largior, de quibus acerrime pugnarunt alii, (Lutherus scilicet & collegae.)* Id certum, non semper sibi constituisse MELANCHTHONEM, virum cetera summum, adeoque, vt in aliis scriptis suis, ita & cumprimis in *locis* hisce *theologicis* subinde quaedam mutasse: quod & exemplis luculentissimis ostendit vir doctissimus IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam, in histor. versionis germanicae biblicorum beati Martini Lutheri*, Io. Frid. Mayeri &c. p. 30.

Magna multorum adprobatione *locos* hosce,

hocce seu hypotyposef MELANCHTHONIS exceptos, magnisque ornatos elogiis, constat. Quanti eos ipsemet beatus LVTHERVVS, saltem priores editiones, fecerit, iam antea diximus. MART. CHEMNITII, DAV. CHYTRAEI, aliorumque MELANCHTHONIS discipulorum, praeclare admodum de iis sentientium effata, nota satis sunt; quorum nonnulli, nec in posterioribus editionibus, aliquid, quod a veritate alienum sit, inueniri, sibi persuadere potuerunt. NIC. SELNECCERVS locos hocce theologicos, & corpus doctrinae MELANCHTHONIS tanti fecit, vt primum post scripturam sacram locum iis concederet:

Non melior liber est ullus post biblia Christi,

Quam qui doctrinae corpusque locique vocatur.

A IVSTO IONA locos hocce in linguam germanicam conuersos esse, obseruat VIIVS LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi*, lib. III. §. II. p. 142. Addit ibidem, hanc versionem ab electore per PONTANVM die 9 Octobris 1536 Lutheri reuidendam, transmissam, qui nihil in ea reprehenderit, id solum monens, *articulos de iustificatione & sacramento satis quidem bene tractatos esse, sed nimis breuiter*. PAVLVm AB EITZEN, theologum Hamburgensem, & MELANCHTHONIS discipulum, locos eius theologicos aduersus obiectatores deiadisse, nouamque eorumdem editionem, adnotationibus suis & scriptis veterum apologeticis auctiorem, molitum, restatur IO. MOLLERVS, in *isagoge ad histor. Cbersenfci cimbr. part. II. c. VII. p. 179*. Eosdem hocce locos Venetiis italico idiomate impressos, sub nomine PHILIPPI DE TERRA NIGRA in Italia magna adprobatione exceptos, & Romae auidē lectos, in *Scaligerianis secundis p. 207*. tradit, & passim repetitur; conf. ANT. TETSIERIVS, in *elogiis eruditorum*

Tbuanacis, tom. I. p. 188. item IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *dissertat. antea laudata, c. II. §. 1P. p. 84*. Non minus tamen multi exstiterē, qui, in hisce locis, quod reprehensione dignum esset, sibi inuenisse, visi sunt. Nihil nunc de romanensibus dicam, quibus eos displicuisse, nemo mirabitur, cum illorum errores in iis passim profligantur; vnde & quidam RICARDVS SMYTHAEVS, Anglus, sed romanae ecclesiae sacris addictus, contra eosdem scriptis *refutationem locorum communium theologicorum Philippi Melancthonis, Germani, Martini Lutheri discipuli primarii &c.* Duaci 1563, 8. Nihil etiam de illis dicam, qui id aegre ferunt, quod MELANCHTHON in hisce locis, in doctrina de libero arbitrio, & aliis quibusdam capitibus, a sententia B. LVTHERI discesserit. Id solum praetermittere nequeo, ipsum illud institutum MELANCHTHONIS locos theologicos concinnandi, nonnullis displicuisse, ac si theologiam scholasticam a LVTHERO proscriptam, postliminio reuocare in ecclesiam voluerit. Et negari sane nequit, MELANCHTHONEM in suo de theologia scholastica iudicio iridem non satis sibi constitisse. In primis horum *locorum* editionibus de scholasticae theologiae nugis & quisquiliis acerbē passim queritur. Sic statim ab initio p. m. 31. edit. HERM. VON DER HARDT, cum dixisset, veteres quosdam, cum summam quamdam doctrinae christianae dare vulerint, id *parce & sobrie fecisse*, addit; *Ex recentioribus vero Damascenus ac Longobardum (eius modi summam concinnasse), inepte utrumque. Nimium enim, ita pergit, philosophatur Damascenus, Longobardus congregare hominum opiniones, quam scripturae referre sententiam, maluit*. Rationem deinde redditurus, cur locum de Deo, deque trinitate, non attigerit, *proinde, inquit, non est, cur multum operae ponamus in locis illis*

lis supremis de Deo, de unitate, de trinitate Dei, de mysterio creationis, de modo incarnationis. Quæse te, quid adsequuti sunt iam tot sæculis scholastici theologiæ, cum in his locis versentur? Nonne in disceptationibus suis, ut ille ait, vani facti sunt, cum tota vita nugantur de vniuersalibus, formatiuitatibus, connotatis, & nestio, quibus aliis inanibus vocabulis? Et dissimulari eorum stultitia possit, nisi euangelium interim & beneficia Christi obscuras- sent nobis illæ stultæ disputationes. Similia & alibi in hisce ipsis locis legas. Deinceps vero in editionibus, quæ an. 1535 & sequentibus, prodierunt, paullo aliter de scholasticis & sentire, & loqui coepit. In dedicatione namque ad Henricum VIII Angliæ regem, DAMASCENVM & LONGOBARDVM, cuiusmodi scriptis & labore, gratiam & celebritatem summam adæquatos, ideoque vel primæ classis scriptoribus adnumeratos esse, adserit. Docet etiam, liberalem eruditionem non solum ornameto esse ecclesiæ christianæ, sed ali- quid ipsi doctrinæ lucis addere. Quæ cum a mente LUTHERI plane aliena essent, omissa rursus sunt, cum ipsa ista præfatione, in editionibus, quæ post an. 1541 lucem adspexerunt; in quibus etiam haud raro scholasticorum nugæ & futilissimas rixas perstrinxit, ut tamen ipsam theologiam & philosophiam scholasticam non prorsus reicicere, sed fouere potius videretur. Legenda, quæ erudite hac de re obseruat IO. MELCH. KRAFFTIVS, loco antea citato p. 30. 31. Non omnia itaque cum in scholasticis MELANCHTHON

damnauerit, ac eos quodammodo in locis suis concinnandis sequutus sit; acrem quorundam nostræ ætate reprehensionem incurrit, ac si scholasticæ theologiæ in ecclesiâ nostrâ, non sine detrimento veritatis receptæ, auctor existerit. Ita sane IO. GVIL. ZIEROLDVS, vir clarissimus, sentit, qui copiose hac de re disputat, in der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie mit der historia philosophica verknüpffet, &c. c. VII. §. III. p. 387. seqq. itemque GOTTFR. KRNOLDVS, in der Kirchen- und Ketz-Historie, part. II. lib. XVI. c. IX. §. IV. quem hoc nomine sibi refutandum sumit, ut simul historiae locorum theologicorum a MELANCHTHONE concinnatorum lucem adfunderet, GEFRID. STIEBERVS, in historia theologiæ dogmaticæ, Lutheri & Melanchthonis opera ressuratæ, &c. quæ GUSTROVIAE 1712, 8. prodit, cumprimis §. XXV. p. 132. seqq. Et in eo sane, quod MELANCHTHON ordinem methodumque theologiam dogmaticam tractandi, quam scholastici doctores adhibuerunt, retinuerit, ut tamen vitia eorum simul sedulo euitaret, quid culpandum sit, non video; nisi omnem simul theologiam systematicam reicicere velimus; quod cur facere debeamus, nulla prægnans adferri ratio potest. Sed hæc de re deinceps. Incommoda quædam, seu abusus huius instituti sequutum non nego; quin potius ex dicendis istud patebit; id vero MELANCHTHONI, consilio non malo, locos hosce theologicos concinnanti, tribui nequit.

§. XIV. Imitati hocce PHILIPPI MELANCHTHONIS exemplum sunt alii quam plurimi; vnde ingens compendiorum ac systematum theologico- rum existit numerus. Nec tamen vna omnes eademque ratione, in hacce theologiæ parte tradenda, versati sunt. In prima post ecclesiæ repurgati- onem ætate, cum doctrinæ puritate simplicitas ad veteris ecclesiæ exem- plum proxime accedens, adhuc vtcumque regnabat; quam deinceps reuo-

cata

cata postliminio scholasticorum obscurare coepit subtilitas, cum vocum ex metaphysica depromptarum abusu coniuncta; donec nostra aetate pristinam quodammodo systematica theologia recuperare faciem coepit. *

* Postquam originem, aut, si mauis, restitutionem theologiae systematicae in ecclesia nostra, perpeximus, vt de eius quoque fatis dicamus, ipsa instituti nostri postulat ratio. Sunt quidem nonnulli, qui de inualefcente iterum, iam tempore PHIL. MELANCHTHONIS, theologia scholastica conqueruntur, cui loci eius theologici occasione dederint; conf. IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam in historia Mayeriana versionis germanicae bibliorum Lutheri*, p. 31. & IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie &c. c. VII. §. III. p. 388*. Quod si ita intelligatur, fuisse iam tum, qui neglecta scriptura sacra, theologiae systematicae, plus quam decet, dederint, & more scholasticorum ea ad controuersias parum vtilitatis adferentes, abusi sint; non magnopere me sibi refragantem habebunt. Si tamen dicendum quod res est, christiana simplicitas in systematicis & compendiosis theologicis satis conseruata fuit, donec cum terminis metaphysicis, scholasticorum etiam quisquiliae, vanaeque & inutiles controuersiae, iterum inueherentur. Id vero ab eo praecipue tempore, quo colloquium Ratisbonense circa initium saeculi XVII institutum fuit, factum esse, saltem primam inde ducendam originem, viris doctis, nobisque ipsis supra iam ad part. I. c. IV, §. XXXVIII. obseruatum est. In eo enim, cum, vti ibidem dictum, IAC. GRETSERVS, ADAM TANMERVS, BALTH. HAGERVS, Iesuitae, terminis metaphysicis caliginem nostratibus obfundere adniterentur; florere inde metaphysices studium coepit, cum necessitas quaedam id postulare videretur. Non errauerit itaque, qui tres theologiae sy-

stematicae in nostra ecclesia constituerit periodos, quarum prima, veterum simplicitatem vtrumque retinens, ab ecclesiae emendatione vsque ad colloquium Ratisbonense, seu initium saeculi XVII, progreditur; altera terminis metaphysicis, & scholasticorum subtilitatibus indulgens, ab initio saeculi decimi septimi, vsque ad illud tempus, quo per REN. CARTESTIVM in logicis & physicis, per SAM. PFENDORFIVM, aliosque, in moralibus, reiecta recentium scholasticorum barbarie, noua philosophandi introducta est ratio. Exinde enim quidam ex theologia quoque superflua & inania scholasticorum commenta, cum abusu terminorum metaphysicorum proferibere coeperunt. Confirmatur hac ratione, quod alibi iam obseruatum, coniuncta fere, & arctissimo vinculo colligata inter se esse, philosophiae atque theologiae, praefertim systematicae, fata.

Initio itaque regnabat in scholis & academiis PHIL. MELANCHTHON, locique eius theologici passim praelegebantur. Cumque non deessent, qui adnotationibus & commentariis eos explicarent; idem in academia Wittenbergenfi, monente, & in difficilioribus operam suam promittente, ipsomet PHILIPPO, adgressus est MART. CHEMNITIVS, eosque adeo hypomnematis suis illustrauit. Haec postea, Brunsvigam vocatus, partim lectionibus publicis, partim lucubrationibus priuatis, ita dilatauit, ac locupletauit, vt tandem in maioris systematis molem exrescerent; quod inscriptum: *loci theologici domini Martini Chemnitii, quibus & loci communes Philippi Melanchthonis perspicue explicantur, & quasi integrum doctrinae christianae corpus ecclesiae*

fiat Dei sincere proponitur, circa finem saeculi XVI, an. 1591 luci publicae exposuit POLY. LYSEVS, non semel semel deinceps recudendum. Primum hoc principemque inter doctrinae purioris systemata, siue ordinem, siue doctrinam, siue selectum rerum ac argumentorum, siue sobrium iudicium, siue luculentum & planum dicendi genus spectes, suo iure tenet locum. Si quid forte desit, ex eiusdem auctoris *examine concilii Tridentini* suppleri poterit. Laudandum cum primis, quod singulis locis historiam certaminum praemisit, indeque praecipua, quae maxime in censum veniunt, deriuauerit doctrinae capita. Haec tamen augeri valde, & in quibusdam emendari possent, postquam hodie historiae & antiquitatis ecclesiasticae studio longe maior lux adfusa est. Controversiae, quae post ista tempora exortae sunt, attingere non potuit; fundamenta tamen suppeditat, ex quibus & istas diiudicare pronum fuerit. Ex locis hisce theologicis CHEMNITII compendium aliquod concinnauit BALTH. MENZERS, inscriptum: *repetitio Chemnitiana, seu enucleatio locorum theologorum Martini Chemnitii*, quod Gieslæ prodiit 1635. Sed & IO. BENED. CARPZOVIVS *specimen* dedit theologiae Chemnitianae, in duobus locis de Deo & Christo, Lipsiae 1699, quod deinceps accessionibus quibusdam locupletatum, recusum est. Ipsemet etiam praeter *locos theologicos*, summam quamdam doctrinae christianae, in gratiam pastorum, fidei suae, in dioecesi Brunsvicensi commissorum, conscripsit, linguaque germanica edidit, dictam: *die fürnehmsten Hauptstücke der christlichen Lehre, wie darinn die pastores examiniret und unterwiesen werden*, Guelpherby 1569, 8. In linguam latinam hunc libellum conuertit IO. ZANGERS, Oenipontanus, inscriptum: *breviis & simplex forma examinis de praecipuis doctrinae*

nae caelestis capitibus, primum germanice per reuerendum virum D. M. C. in usum pastorum minus exercitatorum conscripta nunc vero voluntate auctoris, & loco confessionis ministeris ecclesiae Brunsvicensis latine conuerſa &c. Vrsellii 1671, 8. Excusum deinde non semel est, latine pariter ac germanice, dictusque: *Handbüchlein der fürnehmsten Hauptstücke der christlichen Lehre &c. enchiridion praecipuorum capitum caelestis doctrinae &c.* Decaussa, qua inductus CHEMNITIVS libellum huncce concinnauit, legendus PHIL. IVL. REHTMETERS, in *antiquitat. ecclesiast. urb. Brunsvigae*, part. III. c. VIII. p. 328. qui & p. 530. varias eius editiones recenset. Quod antea diximus, fuisse, qui *locos theologicos* PHIL. MELANCHTHONIS in scholis & academiis praelegerent, indeque MART. CHEMNITII *locos theologicos* enatos esse, id non minus de *examine eorum*, qui *audiuntur ante ritum publicae ordinationis*, cuius itidem supra facta est mentio, intelligendum. Prooptimo hoc habebatur doctrinae sacrae compendio; ad cuius etiam ductum theologia dogmatica passim in scholis & academiis tractabatur. Non deerant equidem ea aetate & alii, qui eiusdem generis libellos, seu compendia theologica, concinnarent; quorum & VRBANI RHEGII *collationem doctrinae nouae* (seu romanae) *ad veterem euangelicam & apostolicam*, quae, 1526, 8. euulgata, in *operibus eius latinis*, part. I. p. 17. existat, in quibus etiam p. 278. *seqq. loci eius theologici*, quos expatribus, scholasticis, neotericis seu orthodoxis, collegit, inueniuntur; itemque IO. SPANGENBERGII *margaritam theologicam*, Basileae 1544, 8. editam, in qua tamen *locos solum theologicos* PHIL. MELANCHTHONIS in compendio per quaestiones exhibet, ut reliquos, qui minoris adhuc momenti sunt, mitam, referre liceat; *examen* tamen illud MELANCHTHO-

NIS celebritate & auctoritate omnes superabat, & longe lateque in scholis dominabatur, praefertim saxonis; licet quoque reperirentur, qui illud arroderent, & quaedam in illo desiderarent; vt IOACH. CAMERARIUS testatur, in *vita Melanchthonis*, p. 17. Cum vero deinceps post mortem beati Lutheri intestina ecclesiae nostrae certamina erumperent, & MELANCHTHON ob nimiam lenitatem, & propensum erga reformatos animum, multis inuisus esset; ipsi etiam postea, crypto-Caluiniani, vt vocari solent, hocce examine, vt aliis PHILIPPI scriptis, ad placita sua propaganda, abuterentur; consultum visum, aliud quoddam compendium conficere, quod in locum examinis, & locorum theologicorum MELANCHTHONIS, substitui posset. Hocce mandato & voluntate Christiani II electoris Saxoniae, in se suscepit, atque perfecit LEONH. HUTTERVS, cuius compendium, vtpote accurate libris ecclesiae nostrae symbolicis respondens, non tantum in Saxonia, sed alibi quoque, receptum, maximam exinde in ecclesia nostra obtinuit auctoritatem. Eum vero in finem cum praecipue compositum sit, vt Calvinianorum non minus, quam romanensium erroribus obuiam iretur; illorum quidem instituto, qui ad controuersias theologicas accedere cupiunt, valde est adcommodaturn; nec auctori adeo vitio vertendum, quod quaedam praetermiserit, quae illos nescire non decet, qui paullo plenius in christianae doctrinae elementis sunt instituendi. Fuerunt hinc etiam, qui adnotationibus & commentariis hocce compendium Hutterianum illustrarent, quos inter eminent GOTHOFR. CUNDTIVS, SAL. GLASSIVS, & B. FRIDEM. BECHMANVS noster, qui omnium copiosissimus est. Exstant quoque CHRIST. CHEMNTII praefationes in locos theologicos Huttero - Cundifanos; TOB. SEYFART, ana-

thome logica compendii Hutteriani, CASP. HEVNISCHII epitome analytica compendii Hutteriani, & quae alia sunt eiusdem generis. Reformatae ecclesiae doctoribus huncce HUTTERI laborem non admodum placuisse, conicere facile licet. MARCVS tamen FRIDER. WENDELINVS ex hocce ipso compendio Hutteriano probare voluit, reformatos in plerisque cum nostratibus consentire. Quod neutiquam eum euicisse, rursus GE. MOEBIVS, theologus Lipsiensis, ostendit, in *vindictis Hutterianis pro compendio theologico D. Leonhardi Hutteri*, Lipsiae 1672, 4. Praeter compendium autem istud theologicum LEONH. HUTTERVS locos quoque theologicos edidit, ad ordinem locorum PHIL. MELANCHTHONIS, Wittebergae 1619 impressos, ibidemque 1653, & Francofurti ad Moenum 1661 reclusos. Controuersiarum, sui praefertim temporis, in iis habuit rationem, aequae ac in compendio suo theologico; simulque locos MELANCHTHONIS ita explicauit, vt, quid in iis sibi reprehendendum videretur, indicaret. Immo ad Melanchthoniana placita eliminanda, cum alii HUTTERI labores, tum & hicce comparatus fuisse videtur; idque vel ex *prolegomenis* colligas, in quorum capite quarto, dum de methodo tractationis disserit, simul etiam, inquit, quae vel incommode, vel minus orthodoxe dicta occurrent, ad analogiam fidei, & veritatem caelestis veritatis appendamus. Pro Melanchthoniana itaque eotempore Hutteriana maxime celebrari coepit theologia. Si omnia scripta dogmatica, quae circa finem saeculi decimi sexti, & initium decimi septimi, lucem adspexerunt, enumerare vellem; ANDR. MVSCLT, quod in scholis Brandenburgicis maxime receptum fuit, TILEMANNI HESHVSII, SAL. GESNERI, IOACH. ZEHNERI, NIC. SELNECERI, aliorumque compendia commemoranda essent. De IAC. HEERBRANDI, theo-

theologi Tubingenſis, *compendio theologi-*
co, a MART. CRVSTO in linguam graecam
 translato, & Conſtantinopolin ad IERE-
 MIAM patriarcham tranſmiſſo, vid. CHRIST.
 KORTHOLTVS, in *prodromo ingenii theologiae*
cultoris academico, §. V. p. 7. De CHRISTOPH.
 PELARGI *compendio theologico*,
 an. 1603, cum adhuc noſter eſſet, edito,
 deinceps an. 1616 ad reſormatae eccleſiae
 placita immutato, controuerſiſque hinc
 inter PELARGVM & FRID. BALDVINVM,
 theologum Wittebergenſem, exortis, eum-
 dem conferre iuuabit KORTHOLTVM, l. c.
 §. III. p. 4. s. MATT. HAFENREFFERT,
 theologi Tubingenſis *loci theologi-*
ci, in gratiam Ioannis Friderici, ducis Württen-
 bergici, circa initium ſaeculi decimi ſepti-
 mi concinnati, inter melioris notae compendia
 haud vltimum tenet locum; & vel ideo
 memoratu digni ſunt, quod in Suecia
 pariter, ac Dania, magno conſenſu
 ſint recepti & adprobati, in Suecia etiam
 publica auctoritate lectiones academicae
 ad illorum ductum inſtitutae. Reſuſci-
 itaque ſunt Holmiae, 1612, & 1686, teſte
 IO. VL. R. PREGIZERO, in *Suecia &*
Württembergia ſacra, p. 370.

Quod antea diximus, poſt colloquium
 Ratiſbonenſe, circa initium ſaeculi
 decimi ſeptimi inſtitutum, cum abuſu me-
 taphyſices theologiae ſcholaeſticae in no-
 ſtra eccleſia magis inualuiſſe; id non ita
 intelligendum, ac ſi non circa initium
 huius ſaeculi exſtitirint, qui ad priſtinam
 ſimplicitatem proxime accederent, ac the-
 ologia ſcholaeſtica caute ac ſobrie vterentur.
 Secus enim ſe reu habere, exempla
 eiſmodi librorum dogmaticorum, quos
 commemorauimus, & quorum nonnulli
 ad ſaeculi decimi ſeptimi initium referendi
 ſunt, comprobant. Circa initium vero
 iſtius ſaeculi etiam vixit magnus IO.
 GERHARDVS noſter, qui omnium fere
 eorum, qui ſyſtemata, aut locos commu-
 nes theologicos dederunt, gloriam obſcu-

rauit. Sunt quidem, qui eum accuſant,
 quod theologiae ſcholaeſticae vel maxi-
 me in eccleſiam noſtram reuocauerit;
 quod ex locis eius theologicis, ſcholaeſtica
 quadam ratione tractatis, pateat; iidem
 tamen fateri neceſſe habent, cautiorem
 eum reliquis fuiſſe, qui eum inſequuti ſunt,
 & a commixtione philoſophiae cum the-
 ologia magis ſibi temperaſſe; conſ. IO.
 GVIL. ZIEROLDVS, in *der Einleitung*
zu der gründlichen Kirchen-Hiſtorie, mit
der hiſtoria philoſophica verknüpft, p. 396.
 ſeqq. Incepit beatus GERHARDVS hoſce
 locos theologicos an. 1610, cum Heldbur-
 gi adhuc ſacrotum antiſtitis munere fun-
 geretur, tomoſque quatuor priores edidit,
 reliquos vero lenae conſecit, cum ad do-
 cendam ibi theologiae vocatus eſſet. Fi-
 nem autem iis impoſuit die 5 Kal. Mar-
 tii an. 1621. Cum integrum hocce opus
 prodiſſet, inſcriptum fuit: *locorum theo-*
logicorum, cum pro adſtrueda veritate, tum
pro deſtrueda quorundam contradicentium
falſitate, per theſes neruoſe, ſolide & copio-
ſe explicatorum, tomi IX. auctore Io. Ger-
hardo. Acceſſit deinceps: *Exegetis, ſive*
vberior explicatio articulorum de ſcriptura
ſacra, de Deo, & de perſona Chriſti, in to-
mo primo locorum theologicorum conciliis
pertrattatorum &c. De qua locorum iſto-
 rum ~~trattatorum~~ vir beatus *tomo II.* poſt *epi-*
ſtolam dedicatariam monet, eam neu-
 quam a ſe, ſed ab alio quopiam additam
 eſſe, qui nominis ipſius ſtudioſior fuerit,
 quam ſortasſe par eſſet. Singulis tomis
 auctor praemiſit *epiſtolas dedicatorias, non*
inanitus & adulatoriis verbis ſurgidas, ſed
grauiffimis argumentis inſtruitas, adeoque
lectu & meditatione digniſſimas. Ita IO.
 FABRICIVS, qui & ſingularum argumen-
 ta reſenſit, in *hiſtor. biblioth. Fabric. part.*
II. p. 176. quod & ERDM. RVD. FISCHERVS
 facit, in *vita Io. Gerhardi*, anno proxime
 elapſo 1723 euulgata, c. XIX. p. 388. ſ. qq.
 quem & de variis horum *locorum* editi-
 onibus

onibus, de quibus *p. 390. seqq.* verba facit, consulere iuuabit. In votis quidem vir beatus habuit, vt hocce opus, quod inter omnia eius scripta praecipuum est, denuo perlustrare & perpolire posset; sed per alia hoc ei non licuit negoria. Compensare equidem quodammodo hocce damnum, iudice filio eius, IO. ERN. GERHARDO, possent *disputationes eius isagogicae*, si & has ei ad finem perducere benigniora fata concessissent. Id enim in iis agere illi constitutum erat, vt, quae in locis fufius dicta erant, in compendium redigeret, suppleret autem, quae praetermissa erant. Sed quae ex istis *disputationibus isagogicis* ab eo confectae editaeque sunt, an. 1634, ad primum & secundum tantum tomum spectant; vnde easdem continuare instituit GOTHOF. CVNDISIVS, in *specimine isagoges ad locos theol. Gerhardi*, cuius decas prima 1648, altera autem an. 1650 prodit. Filii quoque auctoris IO. ERN. GERHARDVS, *isagogen* istorum *locorum* composuit, quae an. 1658 lucem adspexit. *Epitomen* eorumdem *locorum*, in *tabulas vnus tomi redactam*, dedit IOA. CH. CNAPIVS, Erfurti 1664 fol. id quod iam antea praefliterat IO. ERN. GERHARDVS, euulgata *epitome*, XXXI. *tabulis*, locos istos exhibente, Ienae 1660 fol. Immo & quod celeberrimus Argentoratensium theologus SEB. SCHMIDIVS concinnauit, *compendium theologiae, in quo capita christianae fidei iuxta causarum seriem, per thesin & antithesin plene & perspicue traduntur, scripturaeque fundamentis confirmantur*, Argentorati 1697, 8. ex *locis theologicis GERHARDI* nostri congestum est; cuius ita insiluit vestigiis, vt subinde ipsa eius verba retineat. Recte vero de *locis hisce theologicis GERHARDI* pronuntiat beatus CHRIST. KORT-HOLTVS: *omnium instar esse possunt loci communes Ioannis Gerhardi; nisi quod quae ad Arminianorum seuremonstrantium,*

BVD. ISAGOG.

similesque recentiores spectant controuersias, aliunde suppleri oporteat; in prodromo ingenui theologiae cultoris academico, §. V. p. 7. Quod recentiorum, quae post editos hosce locos demum exortae sunt, controuersiarum, GERHARDVS nullam mentionem faciat, id nemo ei vitio vertet; siquidem id eius generis libris non contingere nequit; cum certaminum theologorum numquam futurus sit finis, nouisque adeo controuersiiis non possit non semper ecclesiae turbare quies. Qui cuncta recte expendunt, & a partium studio alieni sunt, fatebuntur, eximium hocce esse GERHARDI opus, longeque praestantissimum, & quod omnium eiusdem generis dubiam reddat palmam; in quo etiam cum diligentia stupenda, profunda & exquisita eruditio eluceat. Qui laborem admirantur, sed iudicium desiderant, ipsimet, se iudicio destitui, produnt; cum certum sit, quod nullum *Aug. et al.* exemplum proferre queant. Magnis itaque, & merito quidem, a viris doctissimis, *loci isti theologici* ornati sunt elogiis, quae diligenter collecta exhibet ERDM. RVD. FISCHERVS, in *vita Ioan. Gerhardi, c. XIX. p. 393. seqq.* Nonnullos quoque, qui hosce locos laudant, indicat IO. FABRICIVS, in *bibl. biblioth. Fabric. part. II. p. 179.* Mihi vnicum illud obseruare liceat, ex ipsis romanensibus LVDVICVM ELL. DVPIN praeclare admodum de B. GERHARDO nostro, eiusque *locis theologicis*, sensisse. Adferit enim, hocce opus multa *eruditione* repletum esse (*rempli de beaucoup d' erudition*) Gerhardumque ex omnibus *protestantibus argumenta*, quae attigit, *maximo lumine persudisse, eaque & docte, & sapienter pertractasse.* Ordine hinc locos istos theologicos recenset, cumque ad articulum de Deo peruenisset, in eius tractatione nihil esse, quod doctrinae catholicae aduersetur, adfirmat, *referunt* potius *elegantissimis patrum testimoniis, dignum*

Y y

que

que esse, acque ac eum de trinitate, qui a theologo catholico legatur. Concludit tandem, inter praestantissimos Lutheranorum theologos post MELANCHTHONEM, GERHARDVM referendum esse; linguarum eum fuisse peritum; scripturam sacram & scripta patrum diligenter legisse, recte ut bonum disputatorem decet, eum ratiocinari, posseque adfari, nullum habuisse Bel- larminum aduersarium, qui magis illi formidandus esset, quam Gerbardum; biblioth. auctorum, qui a communione ecclesiae romanae discesserunt, tom. II. part. I. p. 74. seqq. In tanto doctissimorum virorum de operis huius praestantia consensu, mirum esset, fuisse, etiam ex nostratibus, qui in eo, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt; nisi constaret, quantopere liuore, inuidia, aliisque affectibus prauis, in transfusum agi mortales soleant. Patet hoc exemplo ALB. GRAVERI, qui, ut alias alieno a GERHARDO fuit animo, ita ut locis eius theologicis labem quamdam adaspergeret, eosque deprimeret, omnem mouit lapidem; quo ipso suae potius, quam GERHARDI existimationi, nocuit. Legenda, quae hac de re obseruauit GOTTFR. ARNOLDVS, in der Kirchen- und Kezer-Historie, part. II. lib. XVII. c. VI. §. XXIV. p. 499. CHRIST. DREIERVM, theologum quondam Regiomontanum, ingratum GERHARDI discipulum, locos eius theologicos tam contemptum habuisse, ABR. CALOVIUS refert, ut dixerit, indignos eos esse, qui de terra tollantur; in *hisor. syncretist. c. VI. §. I. p. 607.* Verum isthaec, & quae alia sunt eiusdem generis, gloriam, quam GERHARDVS opere isto immortalem consequutus est, obscurare nequeunt. Reliquas obreftationes, non alio loco habendas, commemorant IO. FABRICIUS & ERDM. RVD. FISCHERVS, locis citatis. GERHARDO nostro iungimus CASP. (ERASMI filium) BROCH-

MANNV, theologum Hassniaensem, & Seelandiae episcopum non minus celebrem, qui dimidium saeculi decimi septimi partem fama & doctrina sua illustrauit, vita functus 1652. Huius namque itidem exstat, vniuersae theologiae systema, in quo omnes religionis christianae articuli ita pertractantur, ut vera sententia adferatur & adferatur, controuersiae praeferat & recentiores expediantur, praecipui casus conscientiae ex verbo diuino decidentur; Hassniae 1633 duobus tomis in 4. Lipsiae 1638. fol. Mirifice & hocce multis sese probauit systema, quod pluribus docet IO. MOLERVS, in *hypomnematis. ad Albertum Bartholinum de scriptis Danorum*, in *biblioth. septentrionis erudit. p. m. 180.* vbi & elogia, quibus IO. AD. SCHERZERVS, THEOPH. SPIZELIVS, IO. HVLSEMANNVS, GERH. MEYERVS, aliique illud ornant, refert. Nec dissimulat, reiecit tamen simul, *in* *exp. 10. AD. SCHERZERI. Nodum*, inquit, in *serpo* quacere videtur Scherzerus, maiorem in illo desiderans *hypothesin* auctorumque, e quibus aduersariorum depromptae sunt obiectiones, mentionem; & doctrinam eiusdem, de quatuor communicationis idiomatum generibus, ac resurrectione impiorum merito Christi parata, cum aliis doctoribus Lutheranis nostrae communem, ibidem & in programmat. num. XVII. p. 224. virgula notans censoria. In compendium hocce systema misit ipse auctor, in *epitome* edita Hassniae 1649; quod & PHIL. HENR. FRIEDLIEBIVS fecit, in *medulla theologica*, & IANVS BIRCHERODIVS, in *synopsi locorum theologicorum*, de quibus, ut & reliquis viris eruditissimis, qui inter Danos de theologia dogmatica & systematica praeclare meriti sunt, legendus ALBERTVS THVRA, in *idea hisor. litter. Danorum*, part. II. c. I. §. II. p. 246. seqq. Eodem, quo BROCHMANNVS vixit, tempore, in academia

academia Wittebergenſi docuit, nominisque conſequutus eſt celebritatem, WILH. LYSERVS, qui *ſyſtema thetico-exegeticum* concinnauit, quod poſt dimidii ſere ſaeculi decurſum ex variis manu ſcriptis, diligenter inter ſe collatis, edidit IO. GE. NEVMANNVS. *Systematis* autem *thetico-exegetici* nomine hocce opus venit, quia vniuerſam theologiam auctor hoc ordine tradidit, vt dicta, ſedes doctrinarum complexa, ex codice ſacro vtriuſque ſoederis, centurias conſicientia quatuor, depromeret, ſelecta, ea, licet plerumque breuius, explicaret, vique & efficaciam, dogmata probandi, inde ereret.

Inter eos, quibus vitio datum, quod ſcholaeſticae theologiae plus, quam decet, tribuerint, & cum ea errores quoque quosdam romanenſium adoptauerint, eminet GE. CALIXTVS, Helmſtadienſis theologus, vir, ſi eruditionem ſpectes, nemini ſecundus; vid. ABR. CALOVIVS, *hiſtor. ſyncret. c. VI. p. 609.* Eidem CALIXTO, exprobratum, quod logicam ac metaphyſicam pluris faceret, quam linguas, ſacri codicis interpretationi inſeruientes, ſupra iam obſeruauimus, ad *part. I. c. IV. §. VI.* Praeter alia vero *epitomen theologiae* ſcripſit, quae primum 1619 prodijt; noſſiſſimam vero editionem, quae Helmſtadii 1661 cum declaratione GERH. TITII, lucem adſpexit, prioribus longe adcuratorem eſſe, notat IO. FABRICIVS, in *hiſtor. bibliothec. Fabric. p. II. p. 294.* At non omnibus haec *epitomen* placuit. Primus de ea ſententiam dixit BALTH. MENZERSVS, theologus Gieſſenſis, in litteris 1620 ad generum ſuum HENR. WIDEBERGIVM, tunc aulae Guelferbytae concionatorem primarium, datis. Animaduertiſſe ſe in ea dotes haud vulgares, ait, ſed & veſtigia adparere errorum haud quaquam leuum. *Opus, inquit, habet ac-*

*curata lima liber iſte, ſi recipi debeat. Non faciam mentionem erratorum in veſtibus, & prolegomenis occurrentium, in quibus excuſandis ſcio, quid praeſtexi ſoleat. De imagine Dei, deque peccato, video multa ad palatum paſiſtarum, quae cordatis theologis probari non poſſunt. Doctrina de praedeſtinatione recte proponitur, ſed miror, hanc locutionem uſurpari, electionem noſtram nihil aliud eſſe, quam decretum de noſtra ſalute; nam electio eſt facta ſecundum decretum ſive propoſitum Dei, tanquam regulam. De vniſione hypoſtatica quaedam erudite diſſerunt, ſed de communicatione idiomatum ſermo lubricus eſt, & vbi de officio redemptionis agitur, pia mens acquirere non poteſt in eo, quod humanae naturae tribuitur tantum, quod humanum eſt, non facta mentione communicationis operationum, iuxta canonem concilii Chalcedonenſis. Neque probare poſſum verba: meritum Chriſti eſſe aliqua ex parte infinitum. Iuſtificationi adſignantur duae partes, remiſſio peccatorum, & imputatio iuſtitiae Chriſti; atqui non ſunt illae diuerſae partes, ſed qui vnum dicit, dicit alterum, nimirum, remiſſis peccatis iuſtitia imputatur, & imputata iuſtitia, peccata remittuntur. Haec, aliaque in iſta CALIXTI epitome deſiderat MENZERSVS; cuius hancce *interego* ex IO. HVLSEMANNI *dialyſi apologet. problem. Calixt. de myſterio trinitatis praefat. p. 201.* reſert ANDR. CAROLI; in *memorabilib. eccleſiaſt. ſaer. XVII. lib. III. c. V. p. 517.* IO. autem FABRICIVS, theologus iſdem Helmſtadienſis doctiſſimus, monet, ipſum CALIXTVM hanc epitomen nec recognouiſſe, nec ediſſe, ſed nec retractaſſe. Idem porro, cum Menzerianae iſtius *impitomen* mentionem feciſſet, obſeruat, epitomen hanc CALIXTI, non ſolum a IOACH. HILDEBRANDO laudari, ſed & ab ipſo IO. HVLSEMANNO, in *methodo ſtudii theologiſi p. 298.* ſiqui-*

liquidum ibi scribat, cum formula concordiae, Hutteri compendio, & Seberi hortulo biblico conferri a discentibus posse locos Hassenrefferi & epitomen Georgii Calixti; certe, ita legi in editione anni 1625; nam in editione quinta, quae Wittebergae 1667 prodiiit, vltima illa de epitome CALIXTI verba inducta, & haec substituta esse: & epitome credendum D. Nic. Hunnii; quod, quo spiritu factum sit, se nescire, profitetur; *hiflor. biblicis. Fabric. part. IV. p. 295.* Eodem, quo GE. CALIXTUS tempore vixit, & Helmstadiensem academiam eruditione sua collustravit CONR. HORNEIUS, qui & eadem cum illo defendit placita, hinc & eosdem nactus est aduersarios. Huius praeter alia scripta etiam existat compendium theologiae, quo vniuersa fidei christianae, tam credendorum, quam agendorum doctrina, tribus libris dilucide pertractatur, post auctoris equidem obitum an. 1655 editum, at minime contemnendum, sed commendandum potius, si a placitis quibusdam, academiae Iuliae theologis eo tempore propriis, discedas. Sed & aliorum eiusdem academiae theologorum similia prostant scripta; quibus omnibus recensendis cum immorari non liceat, eius solum adhuc compendii, quod IO. HENICHIVMAuctorem agnoscit, mentionem faciendum esse, existimaui. Rinthelensis is equidem fuit theologus, sed GE. CALIXTI genuinus discipulus, ac strenuus sectator, ipsi ABR. CALOVIO ideo laudatus, quod gratum erga praeceptorem demonstrarit animum, in *hiflor. syncret. r. VI. p. 609.* Primum hoc compendium lucem adspexit Rinthelii, 1655, 8. non semel deinceps recusum: tertia vero editio, quae Brunsvigae 1665, 4. prodiiit, ideo obseruatu digna, quod praecedentibus sit auctior. Et secundum hanc equidem inscribitur: *institutiones theologiae, ita concinnatae, ut iis potissimum, qui in studio homiletico operat pretium facere satagunt,*

inseruire, & copiam enthymematum ex sacra scriptura, & antiquorum patrum monumentis de promptorum praebere possint &c. Patet ex ista inscriptione, hocce compendium illorum cumprimis vñibus destinatum, qui ad studium homileticum sese conferre volunt. Quod minime reprehendendum est institutum. Nec id culpandum, quod auctor diligenter testimoniis patrum vsus est, modo illa scripturae sacrae non aequiparentur auctoritari, & quis sobrie atque caute in illis versetur. Mirum itaque non est, quod multorum, maxime tamen illorum, qui Helmstadiensium theologorum placita sequebantur, calculo hocce compendium sit adprobaturum; in electoratu quoque Hannoverano, & vicinis quibusdam prouinciis, ita receptum, ut & in scholis quam plurimis fundamenti loco in theologia institutione ponatur, & ad eius ductum candidatorum ministerii profectus explorentur. Legenda, quae de eodem ex instituto, diligenter simul & erudite, commentatur IONAS CONR. SCHRAMMIVS, in *programme, de compendii Henichiani variis editionibus, quo simul dicitur, de compendiorum theologicorum vsu ac pretio*, Helmstadii 1711 edito. Vehementer haec institutiones commendauit HERM. CONRINGIVS, in *epistola ad IO. HENICHIVM*, ex qua in programme laudato praecipua momenta recitantur, *p. 32. seqq.* Suntque ea vel ideo lectu digna, quod characteres veluti praecipuos egregii compendii exhibeant. Laudat nimirum HERM. CONRINGIVS, quod latius prosequutus sit ea, quae ad sanctimoniam morum attinent, quippe quod perperam vulgo negligi soleat. Ad sua haud dubie respicit tempora, illorumque perstringit morem, qui theologiam dogmaticam vñice ad controuersias tractandas volebant esse comparatam, eorum, quae ad vitam & mores spectant, nulla fere habita rati-

oac.

one. Quem errorem deinceps alii quoque intellexerunt, aliamque hinc tractandi theologiam ingressi sunt viam. Laudat porro **CONR. CALIXTUS** auctorem, quod non versetur in iis, quae aliena sunt a sacra institutione; cuiusmodi sunt quaestiones dubiae, nec dum satis decisae, & fidem non attingentes; recte quidem, modo non quaedam pro eiusmodi quaestionibus venditur, de quibus ad scripturae sacrae ductum aliter pronuntiandum; laudat, quod non tam dicitur, ut insolentes magistri, quae sentiat, quam probet idoneis argumentis, quae tam plana sint maximam partem, ut nihil impediat, etiam proponi pueris; quod tantum non omnia muniverit ex auro ecclesiasticae antiquitatis aevo petitis testimoniis, (quod quousque laudandum sit, antea iam monuimus;) quod ordinem instruendi laudabilem sequatur, etiamsi non eodem cum aliis incedat tramite, & quae alia sunt eiusdem generis.

Cum plures **GE. CALIXTO**, & iis, qui cum eo faciebant, se opposuerint; primum tamen sere, principemque inter eos locum tenet **ABR. CALOVIVS**, theologus quondam Wittebergenſis longe celeberrimus, cuius praeter alia itidem exſtat, *ſystema locorum theologicorum, & ſacra poſitiſſimum ſcripturae & antiquitatis, nec non aduerſariorum conſeſſione, doctrinam, praxin, & controuerſiarum fidei, cum veterum, tum imprimis recentiorum pertracſationem luculentam exhibens.* Conſtat 12 tomis, in 4. quorum primus Wittebergae an. 1655, duodecimus ſeu vltimus ibidem an. 1677 prodiit. Laudandum in eo maxime, quod ſcripturae cumprimis habuerit rationem, & in eius testimoniis, quae magno numero adducit, omne cauſae praefidium collocauerit; quamvis nec patrum negligat conſenſum, quin potius eorum eſſata diligenter & copioſe in ſingulis capitibus adſerat. In prioribus tamen tomis maiori cum diligencia verſa-

tum, quam in poſterioribus, res ipſa docet. Praeter alias, etiam controuerſias cum Arminianis attingit; maxime autem contra **GE. CALIXTUM**, ceterosque, qui *ſyncrетиſtarum* nomine veniunt, quavis data occasione quam ſuſſiſſime diſputat. Immo primo tomo ſubnexa iterum eſt diſgreſſio ſatis ampla, de noua theologia *Helmſtadio-Regiomontanorum ſyncrетиſtarum, Georgii Calixti, Conradi Horneii, Michaelis Behmii, Chriſtiani Dreieri, Io. Latermanni*, quae iam antea lucem adſpexerat. Iſtarum itaque controuerſiarum adcuratori cognitioni hocce ſystema mirifice inferuiet. In ipſa dogmatum tractatione **CALOVIVS** equidem ſequitur methodum cauſalem, ſeu Anſtotelico-ſcholasticam, iam tum receptam; ad reliqua tamen theologiae ſcholasticae vitia non adeo propenſus eſt, quin potius ſcripturae vbique, quod iam antea in eo laudauimus, virget auctoritatem. Immo de ipſa theologia ſcholastica ex inſtituto diſſerens, non tantum romanenſes, plus quam decet, eidem tribuentes, ſed & **CONR. HORNEIVM** reprehendit, quod illius ſtudium linguarum originalium culturae praetulerit. Summo vero hac de re ita declarat ſententiam: *Sed nec inutile cenſemus moderatum ſcholasticorum theologorum ſtudium, & imprimis adcuratori theologi multum conſerre iudicamus, ad conſutandas ipſasmet paſiſtarum hypotheſes, cum mutuis ſe conſiciant contradicſionibus &c. nequaquam tamen tanti eam eſſe concedimus, ut ſine fidei diſcrimine contemni nequeat, aut ut adcurator theologia, quod vult Horneius, eius notitia carere non poſſit; nec vllatenus formam docendi ac diſputandi ſcholasticorum probare poſſemus, praefertim in ſequioribus aetatibus, quia multa in illis merito deſiderari cenſemus; ſystem. theol. tom. I. prolegom. quaest. XV. p. 76. 77.* Edidit quoque idem **CALOVIVS** theologiam poſitiuam, per definitiones, cauſas, adſcſiones & diſtinſti-

inctiones, an. 1682, 8. quam an. 1686 excepit eiusdem *apodixis articulorum fidei*, e *solis sacrae scripturae locis credenda demonstrans*; de qua deinceps ex instituto dicendi locus erit. CALOVIO iungimus IO. HVLSEMANNVN, theologum sui temporis eruditissimum, eundemque itidem Helmstädiensium strenuum oppugnatorem; quibus tamen nimium theologiae scholasticae amorem exprobrare non poterat, cum ipsemet eius studiosissimum demonstraverit; adeo, ut sint, qui eum pro praecipuo theologiae scholasticae in ecclesia nostra restauratore venditare non dubitant; vid. IO. GUIL. ZIEROLDVS, in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie &c. c. VII. §. VII. p. 397.* Huius loci est *breuiarium eius theologicum*, quod enucleatum atque auctum dedit IO. ADAM SCHERZERVS, discipulus HVLSEMANNI, luci autem publicae exposuit VAL. ALBERTI, theologus itidem Lipsiensis percelebris, qui praefationem toti operi, singulisque capitibus tabulas praemisit; Lipsiae 1687, 4. Quid in ipso *breuiario Hulfemanniano* nonnulli desiderant, non dissimulat SCHERZERVS. *Inuenies etiam*, inquit, *inter eos quoque, (ceteros enim non curamus) qui saeculi nostri doctis, immo doctoribus volunt accenseri, quibus beati Hulfemanni stilus barbarus, scholasticus, Holcoticus, Scoticus ac tenebrosus, ut non possit intelligi, esse videatur.* Ad quae ita respondet, non difficile esse, scholasticorum terminos ac formulas intelligere; ut suam adeo tantum prodant ignorantiam, qui de obscuritate breuiarii Hulfemanniani conquerantur. In gratiam tamen illorum, qui istam scholasticorum barbariem ferre nequeant, se voces, quantum potuerit, magis perspicuas adhibuisse. *Ut vero discipulis*, inquit, *qui hodie omnes ferme aduocantes voces, cane pius & angue fugiunt, scholasticosque sine defectu ac discrimine pro meris speculis ac lemnibus in uni-*

uersum habent, condescendam, ne amplius barbaras istas (querelas audire cogamur, textum libelli praesentis, verbis perspicuis addidimus reddam; prolegom. §. XI. Interim ipsemet HVLSEMANNVS acriter in scholasticos inuehitur, beatumque LVTHERVN magnopere laudat, quod scholasticam theologiam ex academiis profulgauerit, GISBERTVM contra VOETIVM acriter perstringit, quod methodo plane scholastica disputationem conscripserit; in *dedicatione*, libro de *auxiliis gratiae* praemissa. Nimirum, cum veniora certioraque citra controversiam in theologia sequeretur principia, quam romansenium scholastici, & ab erroribus illorum dogmaticis alienus esset; reliqua eiusmodi non esse, forte existimauit, ut ideo in eundem cum illis referri deberet ordinem. *Breuiario* isti *Hulfemanniano*, quod haec differendi nobis dedit occasionem, illustrando quodammodo etiam desinatum fuit IO. ADAMI OSIANDRI, theologi Tubingensis, *collegium theologicum systematicum*, Stutgardiae 1687, 4. luci publicae expositum, quippe quod ex variis eius praelectionibus ad HVLSEMANNI *breuiarium* (cuius maximam partem & ordo seruatur, & verba) HAFENREFFERI *compendium*, BROCHMANNI & KROMAYERI *systemata*, aliisque eiusdem recitationibus collectum est. IO. ADAMVS SCHERZERVS vero, non tantum de *breuiario Hulfemanniano* praeclare meritus est, sed ipsemet etiam *systema theologiae* dedit *XXIX definitionibus absolutum*, impressum primum 1682, recusum vero, cum alias, tum & 1704, 4. itemque *breuiulum theologicum*, in quo ex vna positione generali reliqua deriuantur omnia, Lipsiae 1679, 12. in linguam germanicam etiam translatum, & saepius denuo euulgatum. Eminentiore quodam modo terminorum metaphysicorum & theologiae scho-

scholasticae abusus conspicitur in IO. FRIDERICI KOENIGII, theologi primum Gryphici, tandem Koftochiensis, *theologia positiua acroamatica*, Rostochii primum an. 1664 & deinde saepius edita. Paucis quidem & neruofe, multa auctor complexus est; sed per nimium breuitatis & *knappheit* studium effecit, vt sceleton aliquod exhiberet, succo omni ac sanguine destitutum. Terminos, quos vocant, metaphysicos, sine necessitate cumulat, interdum nec recte adplicat, hinc litibus ac quaestionibus, nihil commodi adferentibus, occasionem praebet, in probationibus subinde deficit, dum dicta scripturae, quae nihil ad rem faciunt, adducit. Celebritatem itaque quod olim hocce compendium nactum sit, non aliunde tactum, quam quod eo tempore theologia scholastica in ecclesia nostra hinc inde regnaret. Nimum hinc theologiae scholasticae studium in hocce auctore notat vir doctissimus IOACH. LANGIUS, in *medicina mentis*, part. V. c. I. §. LII. p. 473. Lucem minime contemnendam libello huic adfudit, & quae in eo rectius & adcuratius dici potuissent, ostendit HERMAN. IOACH. HANNIVS, in *Koenigio contra-Elo & illustrato*, &c. Lipsiae 1710, 8. Dum vero idem vir doctus in praefatione IOACH. LANGII iudicium antea laudatum improbat, simul tamen naeuos libelli Koenigiani dissimulare nequit; in omnem se versat partem, ne nescio cuius *hypothetische* suspensionem incurrat; metu se torquens plane superuacaneo, cum nemini vitio verti queat, si cordate de libro quodam sententiam suam dicat. Pro commentario etiam compendii Koenigiani reputari potest IO. ANDR. QVNSTEDII *theologia didactico - polemica*, Wittebergae 2 tonis in fol. 1685 edita, Lipsiaeque 1715 recusa. Certe methodum KOENIGII sequitur, ipsemet ordinis & methodi obseruantissimus, modo

non nimius. Perspicue & neruofe controuerfiae cum omnibus dissentientibus ab eo tractantur, maiorem adhuc laudem relaturus, si in augendo haereticorum numero parcior fuisset, nec statim magnos ecclesiae nostrae theologos, ob leuem quendam a Wittebergensibus dissentium in antithesi collocasset, aut omnino iis aliquid attribuisset, quod illis in mentem non venit. In Ienensi denique nostra academia beatus IO. GVIL. BAIERVS *compendium theol. positiuae*, exquisito studio conscriptum, reliquit, quod primum an. 1686, 8. prodit, nec semel deinceps recusum est. Multorum illud promeruit adprobationem, receptumque passim fuit, adeo, vt non tantum apud nos, sed alibi quoque ad eius ductum recitationes academicae instituerentur. Sequutus autem auctor est in eo vestigia beati IO. MVSAEI, ex cuius scriptis maximam partem istud concinnatum est, & quorum velut epitomen quamdam exhibet. Cumque & sententias MVSAEI, in quibus ab aliis dissentire visus est, retineat; operam simul nauat, vt eas illustret neruofe, & adiectis aliorum theologorum testimoniis, euincat, nihil eum docuisse, quod non praestantissimis ecclesiae nostrae theologis probatum sit. Vix itaque recte etiam intelligitur, aut explicari poterit, nisi quis adcurata controuerfiarum, eo tempore inter nostrates agitarum, noticia sit imbutus. Methodo ceteroquin auctor vtitur causalī, seu Aristotelico-scholastica; immo cum beato IO. MVSAEO ipso nimium adhuc scholasticae theologiae tribuere videtur. Obseruauit hoc, & exemplis quibusdam demonstrauit, CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *praefatione*, AD. TRIEBECHOVII libro de *doctōribus scholasticis* praemissa, p. 31. Controuerfiarum etiam quarundam, quae B. MVSAEO cum aliis intercesserunt, non aliam originem, quam terminorum metaphysicorum usum di-

uer-

uerſum, fuiſſe, res ipſa docet. Excusan-
 dus tamen merito vterque, & MVSÆVS,
 & BAIERVS eſt; cum eo, quo vixerunt,
 tempore, hæc tractandi theologiæ ratio
 vbique fere recepta eſſet. Qui hinc inde
 hæſitantes in compendio Baieriano deſiderant,
 & minutias quasdam carpunt, nihil aliud
 agunt, quam vt nodum in ſcirpo quæ-
 rant, & litigandi pruritum, animum-
 que ad contentiones prouum, prodant.
 IO. FABRICIVM, theologum Helmſta-
 dienſem longe clariffimum, adnotationes
 quasdam ad hocce compendium edidiſſe,
 conſtat. BAIERVM quoque noſtrum iſe-
 quutus eſt IO. ANDR. SCHMIDIVS,
 Helmſtadienſis itidem hodie theologus
 celeberrimus, in compendio theologiæ
 dogmaticæ, iterum Helmſtadii 1704 edi-
 to, in quo ipſa breuitate, adiectis etiam
 tabulis, memoriæ diſcentium adiuuare
 voluit. Idem inſtitutum fuit beati IO.
 SAM. TROMSDORFII, cuius theologia
 à d. d. ex Baieriano maxime compendio
 concinnata, cum cenſura & approbatione
 mea Hannouerae proditi, an. 1708, 8.
 Non minus præclare in academia noſtra
 de theologia dogmatica meritis eſt beatus
 FRIDEMAN. BECHMANNVS noſter. De
 adnotationibus eius ſuperioribus in compen-
 dium Hutterianum iam ſupra diximus. In
 lucem vero etiam emiſit inſtitutiones theo-
 logicas, vel ob ſummam perſpicuitatem
 maximopere commendandas; ideoque &
 a me commendatas in præſatione, quam
 editioni ſecundæ an. 1706 præmiſi.

Ingens adhuc ſupereſt illorum nu-
 merus, qui in hocce, de quo loquimur,
 temporis intervallo, ſcriptis ſuis dogma-
 ticam theologiæ illuſtrarunt. Nec con-
 temnenda proſecto, aut poſtponenda re-
 liquis, opera, quæ huc ſpectant, IO.
 CONR. DANHAVERI, theologi Argen-
 toratenſis, IſTI FEVRBORNII, MEN-
 NONIS HANNEKENII, KILIANI RV-
 DRAFFII, Giſſenſium, IO. FABRI-

CII, Altdorffini, IO. BENED. CARPZO-
 VII, ſenioris, HENR. HOEPFNERI,
 HIERON. KROMAYERI, FRIDER.
 RAPPOLTI, Lipſienſium, IAC. MAR-
 TINI, ANDR. KVNADI, IO. MEISNE-
 RI, Wittebergenſium, IOACH. HILDE-
 BRANDI, & HENR. WIDEBVRGII,
 Helmſtadienſium, IO. GE. DORSCHER,
 & ZACH. GRAPPI, Roſtochenſium, alio-
 rumque; quos ſummatim indicant CHRIS-
 TOPH. MATTH. PFÄFFIVS, in intro-
 duct. ad hiſt. theol. litter. notis ampliffimis
 illuſtrata, lib. II. §. V. p. 216. ſeqq. IOACH.
 LANGIVS, in inſtitutionibus ſtudii theolo-
 gici litterariis, ſect. VI. c. I. §. XL. p. 583.
 ſeqq. & IO. CHRISTOPH. DORNIVS
 bibliothec. theol. crit. part. II. lib. IX. c. II.
 p. 687. ſeqq. & c. IV. p. 764. ſeqq. At, hiſce
 omnibus vt diutius immoremur, neceſſe
 non eſt; cum noſtra eo præcipue com-
 parata ſit tractatio, vt hiſtoria theolo-
 giæ dogmaticæ ac ſyſtematicæ lucem ad-
 fundamus; adeoque eos tantum auctores,
 qui reliquis ſunt præſtantioreſ, vel eius-
 modi etiam ſcripta, quæ ad noſtrum in-
 ſtitutum ſpecialiori quadam ratione faci-
 unt, eſſi in ſe conſiderata forte non adeo
 magni ſint momenti, commemoremus.
 Omnium ac ſingulorum recenſionem ne-
 mo iurè a nobis poſtulauerit. Cum vero
 plerique ex hæcenus enumeratis ad ſecun-
 dam ſyſtematicæ theologiæ in noſtra ec-
 cleſia, quam ſupra conſtituimus, ſpectent
 claſſem; de tertia adhuc obſeruandum,
 cum alia philoſophandi, aliam etiam theo-
 logiam tractandi rationem, ſenſim intro-
 duci coepiſſe. Per Cartefianam enim, in
 phyſicis, & Pufendorfianam, in moralibus,
 philoſophiam, ſcholasticam & philoſophia
 & theologia apud plurimos omne
 pretium amiſit. Non adeo multa ex eo
 tempore prodierunt aut ſyſtemata, aut
 compendia; in iis autem, quæ prodie-
 runt, aut nulla, aut pauca ſcholasticæ
 theologiæ veſtigia inuenies. Immo cum

beatus

beatus PHIL. IAC. SPENERVS, & alii quidam viri cordati, de nacuis nonnullis ecclesiae nostrae querelas mouerent, quae magnis deinceps certaminibus occasionem praebuerunt; inter alia & abusus terminorum metaphysicorum in theologia, & scholastica eam tractandi ratio, ad controuersias vnice, non autem ad vitae institutionem comparata, subinde reprehensa fuit. Aliam hinc etiam viam ingressus est IOACH. IVSTVS BREITHAVPT, theologus Hallensis percelebris, verbisque ac formulis, ex scriptura sacra tantum depromtis, si excipias terminos in vniuersa ecclesiae receptos, & quibus theologia prorsus carere nequit, *institutionum theologicarum libros duos* concinnauit, quorum prior credenda, seu articulos fidei, posterior agenda, seu moralia complectitur, vna cum *usu practico & experimental*, Halae 1695. De quibus cum deinceps plura dicenda sint, nunc nihil addimus. De IO. GE. NEWMANNI theologia *apboristica*, ac SAM. SCHELGVIGII *synopsi controuersiarum*, & quae his opposita fuerunt, IOACH. LANGII *dialysi elenctica theologiae apboristicae Neumannii &c.* eiusdemque *idea theologiae Schelguigianae*: IO. GVIL. ZIEROLDI *synopsi veritatis diuinae &c.* HENR. LYSII *synopsi controuersiarum &c.* similibusque scriptis, hic itidem agendi locus non est; cum ad theologiam polemicam spectent. Ea tamen, quae dogmaticae propria sunt, simul attingit IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *theologia vere evangelica &c.* quae Berolini 1706 prodiit. IO. WOLFG. IAEGERI *systema theologicum dogmatico-polemicum*, dogmata copiosius quidem, quam antea in compendio, ab eo edito, factum, exhibet; praecipue tamen controuersis quibusdam, iisque recentioribus, est destinatum. Impressum est Tubingae 1715, 4. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS de eo ita pronuntiat: *Non eodem vbique te-*

BYD. ISAGOGE.

nore res hic agitur, & multa etiam ex aliis viri doctissimi tractatibus passim inferuntur, plurima etiam in hoc systemate reperiuntur, quae in aliis vix inuenies; in introd. ad histor. theol. literar. notis amplissimis illustr. lib. II. §. V. p. 227. Singulare, sed laudabile simul, fuit institutum beati IO. HENR. MATTH. dum compendium aliquod theologicum ex ipsis verbis Christi concinnauit, quod sequenti modo inscriptum: *synopsis theologiae christianae ex solis verbis Christi, relatis ab euangelistis, eruta atque monstrata*; Francofurti ad Moenum 1708, 4. lucem adspexit. Cum primis autem hic commemorandus est vir eruditissimus celeberrimusque CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, ob *institutiones theologiae dogmaticae & moralis*, Tubingae 1720 primum editas; quippe in quibus non tantum id egit, sed se agere aperte professus est, vt a scholasticorum quisquiliis theologiae repurgaret; quamuis interdum mori recepto aliquid dederit, vt tamen haud obscure, se id ex animi sententia non facere, significaret. In prologo, quem vocat, *galeato*, instituti sui rationem edisserens, in theologia systematica, prout hactenus tractata fuit, desiderat, quod, cum vnum *sistema* ex altero extrahatur atque erutum sit, eadem hic semper chorda, paucissimis inflexis, oberretur, & quae duriore subinde sono, atque minus incundo, eruditae aures adsit, metaphysica illa *causarum campana*, beic, recurrentibus vbique iisdem terminis, ingiter tinniat. Non prorsus tamen scholasticorum tenebras se euitare potuisse, in sequentibus fatetur: *Qui enim cogitaueramus, campum theologiae dogmaticum & moralem sine vllis scholasticis grallis pernoctare, atque omnia dictionum aliarum spectra in exilium hic agere, ubi vel maxime ad locum de Christo processimus, vidimus, nos, quae ad pacem ecclesiasticam promouendam dicere necessarium esse videbatur,*

Zz

haud

haud efferre posse, nisi cum spectris metaphysicis hic luttam quamdam iniremus. Abnegato itaque tantisper, suasque sibi res habere iussu simplicitatis theologiae studio, in campum spectrorum, hoc est, in campum metaphysicum tantisper scessimus, & condescendimus, & terminos sibilasticos, quibus solis magnum aliquod iurgium aliquando innititur, euoluimus &c. Constitutum praeterea illi fuisse, in hisce institutionibus pacem ecclesiasticam, seu vniorem inter nostrae ac reformatae ecclesiae doctores, promouere, itidem non tantum res ipsa docet, sed ipsemet etiam vir doctissimus profitetur. Quod cum in aliis quoque scriptis egerit, plurimos tamen hac in re sibi habuerit repugnantes; experiundo haud dubie didicit, maioribus, quam prima fronte videtur, hocce negotium premi difficultatibus. Sunt &c, quibus alia quaedam in hisce institutionibus displicuerunt; quae vt discutiamus, huius loci non est. Nec ideo laude sua defraudandae, quin potius commendandae sunt, tum ob alia praeclare in iis dicta, tum quod subinde historiae dogmatum theologicorum lucem egregiam adiungant. Epitomen quamdam illarum ipsemet vir clarissimus dedit, in *apborismis theologiae dogmaticae & moralis*, Tubingae 1723, 8.

Optime theologiae cultorem studiis suis consulturum, beatus CHRIST. KORTHOLTUS pronuntiat, qui synopsi alicui latinae iunxerit *epitomen credendorum* NIC. HUNNII, vel SEBERI *bortulum biblicum*. Vtrumque deinde libellum, ob perspicuitatem & *inspirationem*, laudat, recteque eos facere, adserit, qui verba aliquando ad populum de rebus sacris facere cupiunt, si exinde lingua vernacula dogmata fidei luculenter proponere condiscent; in *prodomo ingen. theol. cultor. academ. c. I. §. I. p. 2.* Et HUNNII quidem *epitome*, quae primum Wittebergae 1633,

8. prodit, multis valde probata fuit. Non minus tamen, nec sine ratione, plurimis placuit IO. ANAST. FREYLING-HAYSENI *Grundlegung der theologie*, compendium itidem theologicum lingua germanica exhibens, Halae 1703, 8. Libellum sane vtilissimum esse, deprehendent, qui eum legerint. Perspicue, eleganter, & solide, dogmata fidei proponit, explicat, probat, & cuncta ad vitae praxin dirigit. Beati insuper LUTHERI nostri testimoniis selectissimis, subinde a se dictis lucem adfundit, & simul pondus addit. PHIL. IAC. SPENERVS, in sermonibus sacris, qui *Glaubens- Lehre* inscribuntur, cuncta doctrinae christianae capita tam accurate tractat, vt non erraturus sit, qui hocce opus inter systemata theologica, lingua germanica scripta, retulerit. Ex instituto vero amplum aliquod *systema thetico-polemicum* germanica lingua dedit IO. HENR. LOEDERVS, Lipsiae 1712, 4. romanensibus maxime, &c, qui his ex nostratibus fauent, syncretistis, oppositum; ob historica etiam, quae passim admiscet, lectu dignum. Ad scriptores theologiae dogmaticae, vt vnicum hocce addam, illi quoque referendi sunt, qui certa quaedam doctrinae sacrae capita ex instituto sibi pertractanda sumserunt. Quorum vt insignis interduum vsus est, cum maiori diligentia quis in vno, quam omnibus fidei dogmatibus versari queat; ita numerus non exiguus, vt eodem, ne instituti nostri limites transgrediamur, enarrare non liceat. Otium praeterea hic nobis fecit. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, qui magna diligentia eos collegit in *introd. in bistor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, lib. II. §. X. p. 280. seqq.* Praecipuos quosdam indicat IOACH. LANGIVS, in *institut. studii theol. litterarius, sect. VI. c. I. §. XXIX. seqq. p. 609. seqq.*

§. XV. Romanae ecclesiae doctores plerique cum theologia systemata scholasticorum etiam retinuerunt non tantum errores dogmaticos, sed & reliqua vitia; nonnulli tamen inter eos exstiterunt, qui haec vtcumque emendare, & meliorem theologiae conciliare faciem, adgressi sunt. Nec inter reliquos, qui a nobis dissentiant, defuerunt, quibus systematica haecce docendi theologiam ratio placeret. **

* Cum in ecclesia romana theologia systematica vna cum scholastica praecipue enata sit, maximosque progressus fecerit, ad tuendos insuper ac propagandos errores in ea receptos, & supremam romani pontificis auctoritatem conferendam plurimum faciat; rationes facile, cur tam diligenter in eadem retineatur, perspicere licet. Idque maximus ille systematum, ac compendiorum, post ecclesiae etiam emendationem a romanensibus conscriptorum, numerus testatur. Fuerunt equidem inter eos, qui systematicam, seu dogmaticam theologiam, emendare, & a vitiis scholasticorum repurgare adgressi sunt; sed hoc de ipsis dogmatibus non est intelligendum, in quibus post adprobata concilii Tridentini decreta, facti sunt deteriores; cum in veteribus contra scholasticis subinde praeclara adhuc exstent veritatis testimonia. Barbariem itaque solum priorum temporum, adhibitis scripturae sacrae, linguarum, & antiquitatis ecclesiasticae, subsidiis, vtcumque abstergere, nonnulli animum induxerunt suum. Ad quod exemplo protestantium eos excitatos, ipsemet MART. BECANVS, praefat. opuscul. tom. III. fatetur. Multi, inquit, catholici per Lutheranos & Calvinistas, de somno excitati sunt, & fidem ac religionem christianam doctissimis libris ac commentariis illustrarunt. Et sine, si haec nostra tempora conferantur cum superioribus proximis aetatibus, quibus vel nulli vel pauci haeretici ecclesiam turbaverunt; facile constabit, tantum lucis ac splendoris ad catholicam ecclesiae doctrinam accessisse, quantum, si haeretici nulli essent, accessisset numquam.

Idem & ingenue agnoscit LVD. ELLIES DV PIN, in *methodo studii theologici*, c. II. p. 24. Nec tamen hoc factum est ab omnibus. In plurimis enim romanensium systematibus, ceterisque scriptis dogmaticis, cum nugis & ineptiis, barbaries scholasticorum adhuc regnat. Interim, non vno eodemque loco scriptores dogmaticos ecclesiae huius habendos, nemo non facile perspicit. Fuerunt namque, qui, reiectis scholasticorum ratiociniis, & philosophicis, quibus theologiam obstruerunt, disputationibus, veteris ecclesiae doctorum pressius sequi vestigia, & ex horum tantum monumentis dogmata deriuare theologica, consultum duxerunt. Atque hinc discrimen illud, apud romanenses vitatum, inter theologiam *positivam* & *scholasticam* exortum est, de quo supra ad §. I. huius capituli dictum. Ad *positivam* itaque theologiae scriptores hac ratione eos omnes referre licet, qui per latissimos antiquitatis ecclesiasticae campos se diffundentes, ex patrum scriptis ac monumentis, quae ad rem suam facere putant, colligunt; quos inter principatum tenet DIONYS. PETAVIUS, in *dogmatibus theologicis*. Sed de hisce omnibus, cum in sequentibus c. III. vbi de theologia patristica agemus, nobis ex instituto verba facere animus sit; nunc eos mittimus. Illud tantum addere liceat, inter eos, qui de emendanda theologia scholastica solliciti fuerunt, primum sere praecipuumque locum tenere IO. MALDONATVM, societatis Iesu theologum, de quo ANT. POSSEVINVS: cum vero haeresim torrens inundaret saeculo hocce Germaniam

Zz 2 Galli-

Galliamque, nec pressior illa scholasticorum docendi ratio ab omnibus probaretur, aut percipi possit; Ioannes Maldonatus, societatis nostrae theologus, Parisiis vtilissimam quidem temporis & regno illi rationem theologiae scholasticae addiscendae docuit, quae fuit haec &c. Tum methodum, qua usus sit MALDONATVS, a methodo THOMAE, & reliquorum scholasticorum, diuersam, refert, atque haec porro subiicit: *de iis, inquam, cum egisset Maldonatus, adiecit tractationes iis de rebus, e quibus theologia percipi planius possit, nimirum ex re subiecta, ex principiis, ex argumentis, ex definitione scientiae, ex ratione qua agit de re subiecta; deinceps autem in ipsam theologiam ingressus, patres ac synodos adhibuit, ad confutandas haereses, quae tum potissimum vigeant; biblioth. select. lib. III. c. IX. p. 131.* Floruit MALDONATVS circa medium saeculi decimi sexti, & primum Salamantiae in Hispania, tandem Parisiis docuit; laudaturque ob eruditionem singularem, morumque probitatem a IAC. AVGVSTO THVANO *hisor. lib. XXVIII. p. 481.* Nec vero integrum aliquod theologiae systema ab eo typis exscriptum habemus; etsi alia eius scripta, post obitum eius edita, existent, inter quae eminent *commentaria*, tum in alios scripturae sacrae libros, tum maxime in *quatuor euangelistas*, de quibus alibi erit dicendi locus. Prostant etiam, quae speciatim de *gratia*, de *peccato originali*, de *providentia*, & *iustitia* &c. commentatus est; iunctimque quaedam eius scripta dogmatica prodierunt Parisiis 1677 conf. PETR. BAELIVS, *dictionar. hisor. critic. voc. Maldonatus, p. 2011.* Antitrinitariorum eum non adprobasse placita, ostendit RICH. SIMON, *biblioth. critic. tom. I. c. XXVII. seqq. p. 378. seqq.* Eodem circiter, quo MALDONATVS, tempore vixit, MELCHIOR CANVS, illis itidem adnumerandus, qui de emendanda repurgandaque theologia

scholastica fuere solliciti; certe vitia & naeuos scholasticorum eum probe perspexisse, deinceps demonstrabimus. Gente Hispanus fuit, praedicatorum ordini adscriptus, FRANCISCI VICTORIAE discipulus, & in academia Salmanticensi successor, mox episcopus Canariensis, quo tamen se abdicauit munere: neultimum inter concilii Tridentini patres obtinuit locum. Hic *locorum theologicorum*, aut potius de *locis theologicis*, libros XII. scripsit, tum alias, tum & cum reliquis eius operibus, (quorum tamen maximam partem constituunt) editos ab HYACINTHO SERRY, qui & praefationem instar prologi galeati praemisit, Patauii 1714. 4. Laudat eos ANT. POSSEVINVS, dum, de quibus, inquit, non negandum, quin e foecundo, erudito & sacundo ingenio prodierint, eo commendandi magis, quod ipse nostra aetate primus ea breuitate, copia, dispositione ac perspicuitate de iis perutiliter egerit. Nec tamen, quaedam in iis sibi displicere, abnuit, quando addit: *in qua tanta segete rerum & historiarum si quid irrepsit, ex aliis minus fidei scriptoribus, id iam ab aliis est indicatum; in apparatus sacro, tom. II. p. 101.* Nimirum varias suorum censuras expertus est CANVS, non tantum, quod peculiaries quaedam fouere sententias videretur, & theologiae scholasticae, aut si mauis, scholasticorum, immo & ipsorum quandoque patrum naeuos, non dissimularer; sed &, quod de societatis Iesu patribus non adeo praeclare sentiret. Atque hinc prolegus iste galeatus enatus est; quem HYACINTHVS SERRY, theologum Patauinum, & ex aliis ingenii monumentis, de quibus alibi dicemus, notum, operibus eius praemisisse, antea diximus; in quo ad omnia, quae illi obiecta fuerunt, respondere conatur. Quod de *societate*, quam vocant, *Iesu*, eiusque theologis non adeo praeclare senserit, inde colligas, quod *lib. IV.*

de

de locis, c. II. p. 109. de voce ecclesiae verba faciens, cum verba apostoli, *fidelis Deus, per quem vocati estis, in societatem filii eius Iesu Christi*, 1 Cor. I. 9. recitasset, addit: quae sine dubio societas, cum Christi ecclesia sit, qui titulum illum sibi arroganti, si videant, an haeticorum more penes se ecclesiam existere, mentiantur. Quibus verbis eum societatem Iesu pungeret, manifestum est. Nec negat hoc HYACINTHVS SERRY, sed pro excusando CANO responderet, illum ea aetate temporum scripsisse, qua rebus nondum ad liquidum perductis, sinistrae nescio quae de nascente societatis insinuat suspiciones, virorum etiam insignium ingenia occupauerant, quas successu temporis religiosa societas eluit. Nec mirandum idcirco, ita pergit, si sinistram quidpiam de arrogato sibi, ut plurimis videbatur, superbo societatis Iesu nomine fuerit suspicatus, vir alias prudentissimus. Fuit enim haec illi tum temporis cum aliis multis suspicio communis, cuius nobis & domestici societatis, & extranei testes fidem plurimam faciunt; id quod FRANC. SVAREZII, SFORTIAE PALLAVICINI, cardinalis, IAC. AVG. THVANI, aliorumque testimoniis comprobatur, loc. cit. c. X. Quidquid eius sit, societatis Iesu theologos non adeo aequo in MELCH. CANVM esse animo, inde coniicere licet. Nescio, quanam causa sit, quod GABR. NAVDAEVS, ingenii quidem, immo & iudicii laudem CANO tribuat, at pietatem in eo desideret. Politicum enim suum ad controuersias theologicas rite percipiendas erudiens, vtile etiam, inquit, Cassandrum euoluere, qui tot lites aperte quidem componere tentauit, licet maiori pietate, quam ingenio, & Melchiorem Canum, qui hoc idem, sed occulte conatus est, ingenio maiori, quam pietate, ac propemodum admirabili iudicio; bibliograph. polit. c. IX. p. m. 534. IOANNE VERO RAINOLDO iudice, CANVS melioris mentis, saniorisque

iudicii fuit, quam sunt plerique doctores pontificii; in summa colloquitur cum Io. Harro, de capite & fine ecclesiae, p. 289. Quod tamen in eo non prodidisse, alii obseruant, dum lib. VI. de loc. theol. c. VIII. scribit, papae conclusiones esse veras & necessarias, & si praemissae nec verae nec rectae sint; id quod Io. HVLSEMANNVS nouum in logica priuilegium vocat; in manuali August. conf. disp. XIII. p. 575. add. THO. CRENVS, in notis ad Gabr. Naudaei bibliograph. polit. p. 536. Et lubens sane fateor, non omnia probanda esse, quae MELCH. CANVS scripsit; cum, ut errores romanae ecclesiae exueret, a se impetrare non potuerit. Id tamen vel ex ipsis, quas expertus est, aliorum reprehensionibus, patet, virum fuisse singulari iudicio praeditum, qui naeuos theologiae in ecclesia romana receptae, praesertim scholasticae, probe perspectos habuerit, quosdam etiam cordate detexerit. Huc namque libri eius duodecim de locis theologicis, antea memorati, praecipue spectare videntur, in quibus nequitiam integrum aliquod theologiae systema, secundum visitatam methodum, exhibetur; sed ut ipsa inscriptio docet, vera resellendi vniuersos christianae religionis hostes, confirmandique sacra dogmata, ratio ac vsus exacte ostenditur; simul vero omnia fere, quae hodie in controuersia habentur, luculentissime examinantur; vel, ut NIC. ANTONVS summam illorum exhibet: topica haec sunt theologica, siue loci argumentorum, a theologis usurpandi; qui & FRANC. SIXTVM Senensem, ac SERAPHINVM RAZZIVM notat, quod argumentum istorum librorum non recte expresserint, & alia notatu digna de illis suppediat, in biblioth. hispan. noua, tom. II. p. 97. Nimirum, cum libro I. totius operis partitionem tradidisset; & de locorum theologicorum ordine atque numero disputasset; libro secundo de auctoritate scripturae,

rae, *tertio* de traditionibus apostolicis, *quarto* de ecclesiae catholicae, *quinto* de conciliorum, *sexto* de ecclesiae romanae, *septimo* de sanctorum, *octauo* de doctorum scholasticorum auctoritate, dissetit; porro *libro nono* de argumentis rationis naturalis, *decimo* de philosophorum auctoritate, *vndecimo* de humanae historiae auctoritate, & denique *duodecimo* de locorum vsu in scholastica disputatione, verba facit. Vnde patet, quod de principiis tantum ac fundamentis, quibus theologia dogmatica ex mente romanensis ninitur, in hoc opere agat; quod etsi ita faciat, vt in plerisque romanae ecclesiae placita tueatur, saltem tueri videatur; subinde tamen haud obscure, quae in iis sibi displiceant, indicat, & quae veritati sunt consentanea, docet, vbique eruditionem haud vulgarem, & singulare ingenii acumen demonstrat. Exemplo vt quod diximus comprobemus, simulque ostendamus, eum theologiam tractandi rationem scholasticis vtitam emendare voluisse, *libro VIII. p. 224. seqq.* auctoritatem quidem doctorum scholasticorum, sed certis limitibus circumscriptam, contra Lutheranos defendit; naeuos tamen & vitia eorundem, tantum abest vt adprobet aut excuset, vt libere potius redarguat. Sed in omni, inquit, oratione, memento, lector, eam me defendere scholae doctrinam, quae sacrarum litterarum fundamentis constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno cum adfensu omnium dicere me videro, miseram esse scholae doctrinam, quae se titulus magisterii defendat; miseram etiam, atque haud scio an multo magis, quae de tractata scripturae sacrae auctoritate syllogismis contortis de rebus diuinis philosophatur; immo ne de rebus diuinis quidem, sed nec de humanis, verum de his, quae nihil ad nos attinent. Intellego autem, fuisse in schola quosdam theologos adscriptitios, qui vniuersas quaestiones theologicas friuolis

argumentis absoluerint, & vanis inuualidisque ratiunculis magnum pondus rebus grauius detrahentes, ediderint in theologiam commentaria, vix digna lucubratione anicularum. Et cum in his sacrorum librorum testimonia rarissima sint, conciliorum mentio nulla, nihil ex antiquis sanctis oleant, nihil ne ex graui philosophia quidem, sed fere e puerilibus disciplinis; scholastici tamen, si superis placent, theologi vocantur, nec scholastici sunt nedom theologi, qui sophismatum saeces in scholam inferentes, & ad risum viros doctos incitant, & delicatiores ad contentum. Paucis quibusdam interiectis, ita pergit: intelligo etiam, in schola fuisse nonnullos, quasi ad discordiam natos, qui tum optime se differuisse putant, cum contra doctores dixerint, vt non tam verum inuenisse velle videantur, quam aduersarios conuincere, concertationibusque & vixis totas chartas implere. Atque hos, sunt in ecclesia multi, qui tanquam milites auctoritati vel tuerentur, vel impugnant, & tota eorum de re theologica disputatio, partium studium est, contentio atque dissidium. Quos ego probare, nec debeo, nec possum, l. c. lib. VIII. c. I. p. 225. Similia & alibi passim in hoc opere occurrunt; ex quibus, quatenam auctoris mens sententiaque fuerit, satis liquet. Inter eos porro, qui de emendanda, repurgandaque theologia scholastica apud romanenses solliciti fuerunt, referendus etiam videtur *LYDOVICVS DE CARAYATIA*, Baeticus, quippe qui, auctore *NIC. ANTONIO*, theologicarum sententiarum librum singularem, sine restituae theologiae, & a sophistica & barbarie pro virilis repurgatae specimen, de Deo, scripsit, Coloniae 1545, & Antwerpiae 1548, 8, editum; addique idem *ANTONIVS* cuius nominis restituae scilicet theologiae, inuidiam depellere a se modesto, serioque contendit; *biblioth. hispan. noua tom. II. p. 21.* Alios adhuc, qui ex ipsis romanensibus de emendanda theologia

logia scholastica solliciti fuerunt, laudat CHRISTOPH. MATTH. PRAEFFIVS, in *introd. ad histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrata*, lib. II. §. II. p. 199. vbi vicissim DIONYS. PETAVIVM, IO. BAPTISTAM DE BENEDICTIS, aliosque, qui scholasticos defenderunt, commemorat. Nos id solum praetermittere nefas ducimus, quod RICH. SIMON obseruat, belgicos theologos, speciatim Louanienfes, & Duacenses, multum praefereudos esse Parisiensibus, eo, quod illi ad scripturae sacrae, patrumque studium animum adpulerint, cum hi contra vnice theologiae scholasticae dediti fuerint, cuius in conuincendis haereticis non adeo magnus vsus sit; *biblioth. critic. tom. II. c. I. p. 1. f. 99*. Quod, quo iure, aut quo animo ab eo dictum sit, inquirere, nostrum non est; id tamen merito inde colligimus, esse hodie haud paucos inter romanenses, qui non adeo magnum theologiae scholasticae pretium statuunt.

Vt praecipuos quosdam, qui theologiam dogmaticam & systematicam ex romanensibus tradiderunt, commemoremus; inter primos IOANNES ille ECCIVS fuit, cuius inter infelices Lutheri aduersarios haud ignotum nomen est, in *encheiridio locorum communium aduersus Lutherum, & alios ecclesiae hostes*, septimum cum adnotationibus P. TALMANNI editum, Ingolstadii 1535. vid. ANT. POSSEVINVS, in *adparatu*, p. 871. Ea solum pertractat capita, super quibus illo tempore disputatum fuit; quae LVD. ELLIES DV PIN recenset, in *biblioth. auctor. ecclesiastic. tom. XIV. p. 105*. Circa medium saeculi decimi sexti floruit IO. VIGVERIVS, seu VIGVERA, gente Hispanus, patria Granatensis, in academia Tolosana theologiae professor, qui edidit *institutions ad naturalem & christianam philosophiam, maxime vero ad scholasticam, quam vocant, theologiam, vniuersalem consilio-*

rum auctoritate, nec non doctorum ecclesiasticorum, praesertim D. Thomae Aquinatis, eruditione confirmatas, tum alibi, tum & Parisiis 1582 excusas: quas NIC. ANTONIVS *opus in paucis doctum, atque utile*, vocat, *biblioth. hispan. noua, tom. 1. p. 611*. PETRI DE SOTO, Cordubensis, Dominicanorum familiae adscripti, cuius *eximium decus* NIC. ANTONIO audit, *institutionum christianarum libri tres*, Augustae 1548 alibique prodierunt. Idem & *doctrinae catholicae compendium in vsum plebis christianae recte instituendae*, reliquit; Dillingae 1560. vid. NIC. ANTONIVS, *bibliothec. hispan. noua, tom. 1. p. 194*. Ex Iesuitarum ordine VINC. FILLIVCCIVS, Senensis, *synopsis vniuersae theologiae* conscripsit, post eius mortem, quae illi 1622 contigit, impressam Herbipoli 1626, vid. PHIL. ALEGAMBE, *biblioth. scriptor. sic. Iesu, p. 443*. PETRI A WITFELD *doctrina christiana*, Monasterii prodit 1656. LVD. ABELLI *medulla theologiae*, Parisiis 1658. TOB. LOHNERI *institutiones theologiae*, Dillingae 1681. MARTINI autem BECANI *manuale controuersiarum*, quod prae reliquis notum, ad scripta polemica potius referendum est; vnde & alibi de eo erit dicendi locus; quamquam & in plerisque, quae hic recensemus, scriptis dogmaticis, controuersiae simul attingi soleant. Fuerunt etiam nonnulli, qui ex patribus dogmata theologica colligerent; de quibus tamen nos in *theologia patristica* acturos, antea iam significauimus. Alii rursus veteres scholasticos postliminio reuocarunt, atque quemdam ex iis, quem sequerentur, aut commentariis illustrarent, elegerunt; quidam scilicet ALBERTVM magnum, alii BONAVENTVRAM, alii IOANNEM DVNS Scotum, alii denique, & quidem plerique, THOMAM DE AQVINO. Ingens hinc eiusmodi scriptorum exstat numerus; quos si recensere vellemus, magnopere & tempo-

re nostro, & lectorum abuteremur patientia. Cum vero apud Hispanos praecipue, post ecclesiae emendationem, theologia scholastica regnauerit; NIC. ANTONIVM adeat, qui plurimos nosse cupit, nomina eorum exhibentem in *biblioth. hispan. noua, tom. II. in indice materiarum noua. III. p. 502. seqq.* Iungendusei PHIL. ALEGAMBE, in *biblioth. script. soc. Iesu*, cum continuatione NATHAN. SOTVELLI; siquidem ex hac societate Iesu maxima neo-scholasticorum turba prodiit. Celebriores reliquis sunt ADAM TANNERVS, ob *disputationes theologicas in omnes summae sancti Thomae partes, libris IV.* Ingolstadtii 1618, itemque ob *theologiam scholasticam, speculatiuam, practicam*, Ingolstadtii 1626 & 27; MART. BECANVS, ob *theologiam scholasticam*, Moguntiae 1647 in fol. editam; THO. COMPTONVS CARLETONVS, Anglus, ob *theologiam scholasticam*, Leodii 1659 fol. FRANC. LABATA, ob *theologiam scholasticam*, quae septem tomis Tolosae 1669 prodiit, IO. BAPT. GONETVS, ob *clypeum theologiae Thomisticae*, Lugduni 1681 sex volum. in fol. recusum, itemque ob *manuale Thomisticum, seu breueme theologiae cursum*, Coloniae iterum 1707 euulgatum. Nec praetermittendus hic AVGVSTINVS GIBBON DE BURGO, Hibernus, ordinis Eremitarum sancti Augustini, theologiae professor Erfurtenfis, ob *theologiam scholasticam in Thomam*, quae septem tomis in 4. absoluitur, quorum primus 1669, vltimus 1679 lucem adspexit; longe tamen notior est ob *Luthero-Caluinismum, schismaticum quidem, sed reconciliabilem*, quippe quo effecit, vt inter diuersarum religionum conciliatores, quos alii syncretistas vocant, haud vltimum locum consequeretur; vid. IO. FRID. MATERVVS, in *syllabo praecipuorum scriptor. qui Romam reconciliabilem voluerunt*, addito IOSEPHI HALLI *Romae irreconciliabili*, p. 26. IO. FABRICIVS, in *historia bibli-*

oth. Fabric. part. IV. p. 214. ANDR. CAROLI, in *memorabilibus eccles. saec. XVII. part. II. lib. VI. p. 219.* Celebre quoque admodum in scholasticorum gente nomen consequutus est RODERICVS DE ARRIAGA, gente Hispanus, qui philosophiam primum Vallisoleti, tum theologiam Salmanticae, tandemque Pragae in Bohemia docuit, ibidemque 1667 obiit. Praeter *cursum philosophicum etiam cursum theologicum, seu disputationes theologicas in Thomam de Aquino reliquit*, partim Antwerpiae, partim Lugduni octo tomis in folio, diuerso tempore, excusos; quibus quominus nonum adderet, morte praepeditus est; vid. NIC. ANTONIVS, *biblioth. hispan. noua, tom. II. p. 219.* & NATHAN. SOTVELLVS, *bibl. script. soc. Iesu*, p. 723. An scepticis adnumerandus sit, disputat PET. BAEIVS, *ditionar. histor. critic. voc. Arriaga*, p. 379. 380. Antiquior eo est FRANC. AMICVS, *Consentium Italus*, cuius *cursus theologicus*, nouem consistens tomis, Antwerpiae 1650 impressus est. PHILIPPIA SS. TRINITATE haud obscurum inter eruditos nomen est, ob *historiam ordinis Carmelitarum*, cui ipse adscriptus fuit, itemque ob *itinerarium orientale*. Idem quoque *disputationes in Thomam*, integrum aliquod theologiae scholasticae systema constituentes, edidit, Coloniae 1656, quatuor tomis in 4. Cui vero inter scholasticos doctores ignotus est GABR. VASQUEZIVS? At & hic *commentarios in Thomam* reliquit, Antwerpiae 1621 octo voluminibus euulgatos. Paulo propius ad nostra tempora accedit AVGVSTINVS LAVRENTIVS, societati Iesu addictus, gente Lusitanus, cuius *syntagmata theol. gica, sine principalis theologiae tractatus*, tomis duobus Leodici 1694 prodierunt, in quibus itidem THO. AQUINATIS ductum sequitur; itemque IUVENALIS ANNANIENSIS, ordinis minorum Capucinatorum, cuius *theo-*

theologia rationalis ad hominem & ex homine, quæ per argumenta naturalia potissimum ex homine desumpta, nec non ad illius emulamentum directa, non absque canonici textus, & theologiæ scholasticæ salis condimento, respersta, faciliiori methodo res theologicas pertractat &c. Augustæ Vindelicorum 1706, 4. lucem adspexit. Haereticis nimirum non tantum, sed atheis etiam, ac Muhammedanis, hocce opus auctor oppositum voluit. Sed mitto reliqua eiusdem generis scripta, quorum longe sunt plurima, et solum maximam partem comparata, vt intelligamus, fuisse semper in ecclesia romana, & esse hodie adhuc, qui nondum nugari desierint. Patet hinc etiam, quam parum illorum profuerint consilia, qui emendare ac repurgare theologiam scholasticam, adnisi sunt. Plures interim qui nosse cupit, CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUM adeat, in *introd. ad histor. theol. literar. notis amplissimis illustrata, c. II. §. II. p. 200. seqq.* In Gallia tamen, quod non diffidendum, recentiori ætate theologia scholastica paulo meliori facie interdum præditi; etsi id eo non omnium naeuorum experts. Haud vltimum inter illos, qui in ea elaborarunt, locum tenet IO. BAPT. DV HAMEL, cuius & inter philosophos haud ignotum nomen est, quicquid theologiam scholasticam cum patristica coniungendo, illam vtcumque emendare voluit; quemadmodum & philosophiam veterem cum recentiori coniunxerat. Prodiit eius *theologia speculatrix & practica iuxta sanctorum patrum dogmata pertractata, & ad usum scholæ adcommodata*, Parisiis anno 1691 septem voluminibus in 8. Ex quibus deinceps compendium concinnauit inscriptum: *theologiæ clericorum seminariis adcommodatae summarium*, editumque Parisiis 1694 quinque voluminibus in 12. Inter recentiora ceteroquin, quæ Gallia dedit, systemata theologica, eminent NA-

BYD. ISAGOGÆ.

TALIS ALEXANDRI *theologia dogmatica & moralis*, Parisiis 1703 duobus tomis in folio; LVD. HABERTI *theologia dogmatica & moralis, ad usum seminarii Catalaunensis*, recusa Parisiis 1721, octo voluminibus in 8. NICOLAI L' HERMINIER *summa theologiæ ad usum scholæ adcommodata*, Parisiis 1721 septem voluminibus in 8. Cuius operis dum vir longe doctissimus GE. WALLINVS mentionem facit, addit: *sed obseruandum est, tomus quartum & quintum, quæ agunt de gratia Dei, hodie inter ipsos Gallos tot disputationum & rixarum materia, plane esse proscriptas, vt, nisi rarissime, & casu, haud reperiantur*; in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis c. II. p. 59.* Nimirum non omnibus hæc theologiæ summa placuit, eo quod auctor IANSENTII placita sequeretur. Idemque obseruandum de CASP. IVENINI *institutionibus theologicis ad usum seminariorum*, Lugduni 1704 septem voluminibus 12. editis. De vtroque, & NIC. L' HERMINIERIO & CASP. IVENINO legendus LVD. EL. DV PIN *non. bibliorb. des auteurs ecclesiast. tom. XIX. p. 358. 359.* Reliquos tum ex Gallis, tum ex Italis atque Hispanis, quorum scripta dogmatica & systematica innotuerunt, recenset CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *introd. ad histor. theol. literar. notis amplissimis illustrata, lib. II. p. 209. seqq.* Diffidendumque non est, eiusmodi scriptorum notitiam adcuratorem a nobis expectandam non esse, cum illa, quæ in Italia ac Hispania, vbi librorum ad scholasticam & systematicam theologiam spectantium, vberimus prouentus est, imprimuntur, raro ad nos perueniant; in ephemeridibus quoque eruditorum vix illa eorum habeatur ratio. Ex Gallis autem, & quidem recensissimis, adhuc addendus ANT. BOVCAT, qui *theologiam patrum scholastico-dogmaticam, sed maxime positivam*, edere coepit. Constat

A a a

opus

opus hocce quinque voluminibus in fol. vel viginti in 8. quorum si vltimam formam spectes, quatuor priora iam lucem adspexerunt, quibus tomus decimus septimus, reliquis, qui praecedere debebant, tantisper sepositis, seu *tractatus de sacramentis*, an. 1724 accessit. Videtur equidem, si inscriptionem spectes, BOVCATIVS inter eos reuerendus, qui theologiam patristicam tractant: sed scholasticis potiori iure eum adnumerandum, methodus, problematica de rebus grauissimis in vtraique partem disputandi, demonstrat; quod in eo recte reprehendunt auctores *diarii eruditorum (journal des sçavans)* anno 1724. mense Octobr. p. 355. seqq. ANDREAE LE SOVDIER *curfus theologicus*, scholastica itidem methodo concinnatus, ac Parisiis 1724, 4. editus, ibidem recensetur, p. 418. seqq. In tanta autem dogmaticorum scriptorum, quibus ecclesia romana abundat, copia, mirum est, IO. MABILLONIVM *inquisitiones theologicas* SIM. EPISCOPI suis, demtis tamen locis quibusdam, commendasse, de *studiis monasticis part. II. c. VI. p. 288*. Addit, HVG. GROTIUM tanti fecisse hocce opus, vt semper illud secum portaret; cum tamen maius sit, quam quod circumferri queat, ac praeterea quinque annis post GROTIJ obitum lucem adspexerit; obseruante id PHILIPPO A LIMBORCH, in *historia vitae Simonis Episcopii*, p. 323. LVDOVICVS quoque ELLIES DV PIN, protestantium scripta dogmatica, vt pote ex quibus multum bonae frugis hauriri queat, laudare non dubitat. *Licet theologi catholici*, inquit, *ad protestantium doctrinam componere se haud debeant, expedit tamen, vt qui exercitationes euadere cupiunt, praecipua eorum opera theologica conferant, vbi in dogmatibus nobis communibus utilia sibi inuenient, quae autem sanae doctrinae contrariantur, vsus postulat, vt opiniones horum theologorum, co-*

rumque rationes, quibus videntur, cognoscant, quo euitare, infringere atque refutare eas possint; euolui itaque poterunt loci theologici Philippi Melancthonis, eiusque apologia Augustanae confessionis, ipsa confessio Augustana, liber interim, seu formula in comitiis Augustanis anno 1548 protrusa, Io. Gerhardi loci theologici, Caluini, Io. Forbesii a Corse, & Simonis Episcopii institutiones, noxiores licet, & non nisi exercitiorum theologorum manibus committendae; in methodo studij theol. c. XVI. p. 177.

** Post romanenses, reformatae ecclesiae doctores hic maxime in censum veniunt; apud quos theologia dogmatica & systematica eadem fere, ac apud nos, habuit fata. Primo enim nihil fere, quod scholam sapiebat, in illorum deprehendere licebat commentationibus; cuius linguam barbaram cum nouis subtilitatibus deinceps postliminio inuohere, non dubitabant alii; donec per IO. COCCIVM, eiusque pariter ac REN. CARTESIJ sectatores, pristinus vt cumque cultus theologiae restitui coepit. Initium in hoc scribendi genere fecit HVLB. ZWINGLIUS, cuius *breuem & christianam in euangelicam doctrinam isagogen*, itemque *commentarium de vera & falsa religione*, in quo non *verum*; tantum, sed & *erroribus* progreditur, & alia scripta huc refert IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliotheca quadripart. lib. III. c. II. p. 374*. Hunc sequutus est HENR. BULLINGERVS, cuius *compendium theologicum*, & *antitheses pontificiae* eidem auctori laudantur. Sed omnium mox obscurauit famam IO. CALVINVS, in *institutione christianae religionis*, quam operis longe maximi rudimentum vocat THEOD. BEZA, qui & occasionem eius edendae hunc in modum tradit. Cum Francisci I Galliae regis crudelitatem erga reformatos aegre ferrent Germaniae principes, qui euangelio nomen dede-

dederant; horum vero tum ille quaereret amicitiam; eam vt obtineret, hoc vnicum *opus* *Quinquaginta* auctore Guiljelmo Bellaio Langaeo, repererat, vt sese non nisi in anabaptistas, pro verbo diuino suum tantum spiritum iactantes, & omnium magistratuum contentores, animaduertisse diceret. *Hoc vero*, inquit BEZA, *dedecus, verae religioni inuulsum non ferens Caluinus, eius edendi libri occasionem arripuit, meo quidem iudicio incomparabilis: addita excellenti ad regem ipsum praefatione, quam si forte legisset ille, aut ego vehementer fallor, aut magnum esset illi metrici Babylonicae iam tum vulnus illatum; in vita Caluini p. 367.* De prima autem cum primis editione, quae Basileae 1535 prodidit, intelligendum, quod Beza dicit, fuisse hanc *institutionem* operis longe maximi rudimentum. Insequentibus enim editionibus ipse CALVINVS magis magisque eam auxit, emendauit, perpoliuit, donec vltima demum, eaque perfectissima ab ipso auctore reuisa an. 1559, in fol. Genuae prodiret, in qua & opus hoc in quatuor distributum est libros. LVD. MAIMBERGIVS atque HENR. SPONDANVS, ille in *historia Caluinisimi, c. XXII*, hic autem ad annum 1535 gallicana lingua hasce primum a CALVINO editas *institutiones* adserunt, quod PET. BAEIVS in medio relinquit, hoc solum exploratum sibi esse, adfirmans, iam ante annum 1544 gallicana eas prodidisse lingua, versionemque gallicanam ab ipso CALVINO esse adornatam; in *distinction. histor. & critic. voc. Caluini*, p. 731. Eadem vero haecce *institutio* in linguam germanicam, belgicam, hispanicam, anglicanam, translata est, saepiusque edita. Fallitur tamen ANT. TEISSIERIVS, dum, eam tanto adplausu exceptam fuisse, ait, vt breui tempore plus, quam mille eius editiones prodierint; in *elogiis Thuanacis tom. I. p. 132.* Enimvero IO. PAPPYRIYM MASSONIYM,

ad quem prouocat, non recte intellexit; quippe qui, dum *milles excusam* CALVINI *institutionem* dicit, hoc tantum sibi vult, saepius eius editionem esse iteratam; vt PET. BAEIVS obseruat *l. c.* Ingenium & iudicium summum, eruditionem exquisitam, cum facundia, quam IAC. AVG. THVANVS *admirabilem* vocat, omnes in hoc opere agnoscunt, etiam illi, qui alia in rebus sacris placita sequuntur. Vnde, quanti eius sectatores illud faciant, haud difficulter intelligitur; docetque notum illud PAVLI THYRII distichon:

Praeter apostolicas post Christi tempora chartas

Huic peperere libro saecula nulla parem.

Laudatur etiam in *Scaligerianis primis, p. 40. & in secundis p. 41.* Et ad priorem quidem locum in *notis, TANAQVILLVS FABER, eorum, ait, omnium, qui hodie viuunt, qui se bellos homines & elegantes, & disertos & eloquentes, popello faciunt, reperiri neminem, qui id praestare possit, quod Ioannes Caluinus, in epistola ad Franciscum I Galliae regem praestitit, cum egregium illud, & nunquam interitum christianae institutionis opus, ad tantum principem mitteret.* Post CALVINYM ecclesiae reformatae causam strenue fortiterque sustinuit THEOD. BEZA, aliis vtique scriptis & factis longe clarior, quam compendio quodam theologico; quamquam & hoc *quaestionum ac responsionum christianarum* libellus exhibeat, in quo praecipua christianae religionis capita traduntur; quorum & eiusdem *theses theologiae* spectant, quas ANT. FAIO in schola Geneuensi proposuit. Sequuntur deinceps sunt & alii, qui in eiusmodi scriptis concinnandis ingenii vires sunt periclitati; sed dignus prae reliquis omnibus est, qui commemoretur ANDR. GERARDVS, a patria HYPERIVS dictus, cuius & supra honorificam mentionem iniici-

mus. Vir fuit omnium confessione eruditissimus, qui cum solida rerum theologicarum, & antiquitatis ecclesiasticae, notitia, sermonis puritatem & elegantiam coniunxit. Praeter multa alia autem scripsit *methodi theologiae, siue praecipuorum christianae religionis locorum communium libros tres; denuo iam, (vt inscriptio habet,) in lucem editos* 1568. Prima editio 1566 prodierat videtur, & quidem post auctoris obitum, qui adeo opus hocce ad finem perducere non potuit. Hinc HENR. VIETOR, sacrarum litterarum in schola Marpurgensi professor, in *epistola nuncupatoria*, quam eidem praemisit, *utimam autem*, inquit, *hosce ipsi libros recognoscere & assolvere licuisset. Nunc quia morte interceptus fuit, satius esse duximus, vt imperfecti ederentur, quam vt tam pium opus periret.* Nimirum constitutum HYPERIO fuerat vniuersam theologiam ad sex capita, seu locos reuocare, qui erant, *Deus, creatura atque homo, ecclesia, doctrina legis & euangelii, signa seu sacramenta, consummatio.* Sed ex his tres tantum priores totidem libris absoluit, reliquos, morte praepeditus, non attigit. Hocce nihilofecius diligenter legisse opus, non poenitebit quemquam. Inter reliquos reformatae ecclesiae theologos, qui saeculo decimo sexto eruditionis famam consequuti sunt, haud vltimi erant WOLFG. MVS CVLVVS, & PETRVS MARTYR; quorum vterque an. 1562 viuendi finem fecit, & locos theologicos reliquit. Et MVS CVLI quidem Bernae 1573, & deinde Basileae 1599; MARTYRIS autem Tiguri 1587, & deinde Amstelodami 1656 prodierunt. Addunt his nonnulli VICTORINVM STRIGELIVM, & CHRISTOPH. PEZELIVM, PHIL. MELANCHTHONIS sectatores, & hinc promiores in partes reformatorum. Ille nimirum ex Ienensi Lipsiensis, & post varia fata Heidelbergensis theologus, adductum PHIL. ME-

LANCHTHONIS locos edidit *theologicos* tribus partibus, Neapoli Nemetum an. 1582, 4. in quibus se MELANCHTHONIS in eo quoque discipulum demonstrat, quod subinde ex poetarum, aliorumque scriptorum veterum monumentis, quaedam adspersit. Virum enim fuisse eruditissimum, negari nequit. Hic vero, siue CHRISTOPH. PEZELIVS, ex Wittebergenfi Bremensis gymnasii theologiae professor, & ex mellificio, quod vocant, *historico*, celebrior, argumenta composuit, & obiectiones de praecipuis articulis christianae doctrinae, cum responsionibus, quae passim existant in scriptis Melanchthonis, Neapoli Nemetum 1591. BENED. ARETTII, MATTH. VIRELLI, GVIL. ADOLPHI SCRIBONII, LV C. TRELGATH, BARTHOL. KECKERMANNI, AMANDI POLANI, quorum nonnulli iam saeculum decimum septimum attingerunt, in hoc genere scripta lubens praetereo. Circa eundem etiam saeculi decimi septimi initium vixit, mortuus quippe 1626, IO. PISCATOR, theologiae in gymnasio Herbornensi professor, qui praeter alia *apborismos doctrinae christianae* ex IO. CALVINI *insurrectione christiana*e religionis continnavit, quos ipsemet *exegetis* quadam illustravit. Nec ignotum est IO. WOLLEBII, theologi Basileensis an. 1629 mortui, *compendium theologiae christianae*, Basileae 1626 editum, saepiusque recusum. De CHRISTOPH. PELARGI, qui primum noster fuit, deinde ad reformatae ecclesiae castra transiit, *compendio theologico*, quod itidem ad hocce temporis intervallum pertinet, iam ad *g. praecedentem* diximus. Omnium autem, qui hucusque in hocce campo ingenii sui vires exercuerunt, industriam superavit, multisque post se reliquit parasangis, DAN. CHAMIERVS, qui circa initium saeculi decimi septimi floruit, & an. 1621, cum in Monte-Albano vrbe obsessis oratione ac hortatione ani-

animum adderet, in vallo obambulans, globo ictus, vitam finiit. Vastissimae, qua instructus fuit, eruditionis immortale monumentum, in *pansfratia* sua *catholica*, ad posteros transmisit; in qua cum controuersias tractet, quae protestantibus cum romanensibus intercedunt, ROB. BELLARMINVM praecipue refellens; ad polemicos potius quam dogmaticos scriptores referendus videri poterat; nisi id fere locorum communium scriptoribus sollempne esset, controuersiarum cumprimis habere rationem. Prodiit hocce opus post auctoris obitum an. 1626, quatuor voluminibus in fol. obstrictis adhibente manus BENED. TYRRETINO, qui & praefationem praemisit. Nec tamen coronidem illi imposuit, cum grauissimus de ecclesia articulus desit, qui amplissimum, ingenii vires demonstrandi, opesque eruditionis explicandi, illi suppeditare potuisset campum, & quintum constituere debebat volumen. In patrum praecipue testimoniis colligendis, & ab exceptionibus romanensium vindicandis, explicandis etiam iis, quae ab his protestantibus opponuntur, summam adhibuit diligentiam; vt adeo optimo iure hocce opus ad theologiam quoque patristicam reſerri queat. In compendium illud misit FRID. STANHEMIVS, inscriptumque: *Chamierus contractus* Geneuae 1645 edidit. Legenda quae de CHAMIERO, eiusque scriptis PET. BAELEVS disſerit, *dictionar. hystor. & critic. voc. Chamier*, vbi & p. m. 834. ostendit, quam ridicule CHAMIERVS a IAC. GVALTERO pro capite *metaphoristarum* vendidetur. Ad initium saeculi decimi septimi adhuc referendus DAV. PAREVS, tum ob alia scripta quam plurima, tum & ob *collegium theologicum*, notus, quod Francofurti 1610, 8. prodit; eodem vero saeculo paullisper progrediente, IO. HENR. ALSTEDIVS *compendium theologicum* euulgauit, Hano-

uiae 1624, 8. & *theologiam didacticam* ibidem 1627, 4; GVIL. AMESIVS, *medullam theologiae* edidit, Francquerae 1638, 8. IO. CROCIVS *syntagma theologiae*, Breae 1638, 8.

Cumprimis hic commemorandus nobis est IO. MACCOVIUS, seu MAKOWSKI, nobilis Polonus, tandemque theologiae in academia Francqueraana professor, qui 1644 vitam cum morte commutauit. Neque tantum ideo obseruatu dignus, quod *locos communes theologicos* concinnauit, Francquerae an. 1650, 4. impressos; sed & quod, si non primus, certe inter primos, fuit, qui apud reformatos scholasticam theologiam tractandi rationem postliminio reuocauit. Nimirum, cum in synodo Dordracena plurimorum errorum, a SIBRANDO maxime LVBERO, postulatus esset; illi, qui iussu synodi causam haecce cognoscebant, tandem pronuntiarunt, errorum, qui illi obiciebantur, MACCOVIUM immunem esse, in eo tamen illum peccasse, quod *phrasibus scholasticis* vsus esset, & *scholasticum docendi modum* in belgicis academiis conaretur introducere. Legitur, inquit auctor, quem deiuceps laudabimus, *iudicium deputatorum a synodo in causa Maccouiana*, cuius summa haec erat: D. Macconium nullius gentilisismi, iudaismi, Pelagianismi, Socinianismi, aut alterius cuiuscumque haereseos reum teneri, immeritoque illum fuisse aduersatum; peccasse cum, quod quibusdam ambiguis, & obscuris *phrasibus scholasticis* vsus sit; quod *scholasticum docendi modum* conetur in Belgicis academiis introducere; quod eas seſegerit quaeſtiones disceptandas, quibus grauantur ecclesiae belgicae; monendum eum esse, vt cum spiritu sancto loquatur, non cum Bellarmino aut Suarezio, &c. Haec aliaque de MACCOVIO refert GVALTERVS *BALCANQUALVS*, in *epistolis ecclesiasticis & theologicis*, p. 573. editionis, quae an. 1684, fol. prodit; & ex eo

PET. BAEIVS, *diction. hiflor. & crit. voc.* Makowski p. 210. 211. Eodem itaque circiter tempore scholastica theologia apud reformatos introducta est, quo & in nostra iterum inualuit ecclesia. Occasionem itidem dedit nimium metaphysices scholasticae studium, & vana persuasio, tum demum adcurate theologiam tractari, si omnia vocabus, ex metaphysicorum scholis petitis, obruantur. Hinc & metaphysices abufum in MACCOVIO reprehendit ABR. CALOVIVS, eique ideo praecipue *metaphysicam suam diuinam* opposuit; idque diserte profutetur in *praefatione*, quam scriptis suis philosophicis praefixit, p. 7. In ipsis etiam remonstrantium & contraremonstrantium controuersiis, quae synodo Dordracenae occasionem praebuerunt, patuit, iam tum, scholasticam theologiam magna apud reformatos sumfisse incrementa; siquidem vtraque pars alteri exprobrauit, quod cum terminis etiam principia sua ex scholasticorum lacunis hauferit. Obseruatum id IO. HYLSEMANNO in *praefatione*, quam tractatui suo de *auxiliis gratiae* praemisit: *In Caluinianorum etiam scholas propefit haec gangraena, vt mutuis inuicem disseriis lancinent Calvinistae & Arminiani, vtra pars terminos irresistibilitatis, praedestinationis, praedeterminationis, principia itidem probationum, pro dependentia vel independentia actuum vitiosorum ab influxu diuino, ex foetidis scholasticorum lacunis hauserit? vt legere est in iudicio Parei ad synodum Dordracenam misso, & actis inserto &c.* Paulo ante MACCOVIVM, anno scilicet 1639, mortuus est ANT. WALAEVS, theologus Lugdunensis, nec infimi inter reformatae ecclesiae doctores ordinis, qui non tantum praeter alia locos communes theologicos reliquit, Lugduni Batauorum an. 1647 excusus; sed & cum IO. POLYANDRO, & ANT. THYSIO, auctor est *synopsos purioris theologiae*, LII

disputationibus comprehensae, editaeque Lugduni Bat. 1642 & 58, 8. Medium saeculi decimi septimi viuendo attingit IO. CLOPPENBURGIUS, theologus Francqueranus, mortuus quippe 1652, qui *aphorismis theologiae christianae*, Francquerae 1648, 12. & *exercitationibus super locos communes theologicos*, Francquerae 1658, 4. hanc theologiae partem locupletauit. Eodem, quo CLOPPENBURGIUS, anno, rebus mortalium exemptus est MARC. FRID. WENDELINVS, gymnasi Anhaltini rector, & theologiae ac philosophiae professor, cuius compendium, seu *christianae theologiae libri duo methodice dispositi*, Amstelodami 1646, alibique, & alio tempore, excusum est. Idem quoque *christianae theologiae systema maius* reliquit, Casselis impressum, 1656, 4. Quae eius scripta cum in Germania maxime celebrarentur; nonnulli ex nostratibus illa, in iis, in quibus a nobis reformati dissentiant, refutare suarum duxerunt esse partium. Addendi his porro SAM. MARESIUS, ob *systema vniuersae theologiae*, Groeningae 1645 & alibi saepius, itemque ANDR. ESSENIUS, ob *systema theologicum*, Ultraiecti 1652, 4. & *compendium theologiae dogmaticum* ibidem 1669, 8. ABR. HEIDANVS, ob *corpus doctrinae christianae*, post auctoris obitum, an. 1676 Lugduni Bat. editum; IO. HOORN-BEECKIUM, ob *institutiones theologicas*, Ultraiecti 1653, & Lugduni Bat. 1658, 8. Atque hi quidem, alique, cum post synodum Dordracenam scripserint; eos in doctrina de praedestinatione huius stetit decretis, vt existimemus, par est. Eius itaque sententiae, quae supralapsariorum, quos vocant, est, plura apertioraque vestigia in illis compendiis ac systematibus, quae ante synodum Dordracenam prodierunt, deprehendere licet, quam in iis, quae post eam edita sunt. Accesserunt vero deinceps controuersiae inter *hyperbeticos*,

ricos, & absolutos, quarum in systematibus, quae eo tempore lucem adspexerunt, subinde habita est ratio; utque ea, quae *absolutorum* est, sententia, recepta fere est, & a plerisque in ecclesia reformata, Belgis maxime, adprobata; ita quae ab istis auctoribus fuere concinnata compendia, ac systemata, ad eam sententiam conformata fuisse, non est, quod dubitemus. Idem rursus de illis censendum, quae ab *hypotheticis* fuere conscripta, quos inter ipsemet eminet MOSES AMYRALDVS, cuius *theses theologiae* hic maxime in censum veniunt; editae Salmurii 1665, 4. De scriptis polemicis, huc spectantibus, alibi dicetur.

In hocce temporis intervallo maximum adhuc theologiae scholasticae apud reformatos statuebatur pretium, quae & in GISBERTO VOETIO summum fastigium consecuta videtur. Passim in scriptis suis scholasticos doctores longo agmine adducit, laudatque; sed eorum etiam methodum, modumque disputandi, & res theologicas tractandi, sequitur. Documento esse possunt *selectae* eius *disputationes theologiae*, quae quinque voluminibus, seu *partibus* comprehensae prostant, quarum prima Vltraieci an. 1648, vltima an. 1669 prodiit; quaeue integrum aliquod plenumque theologiae corpus exhibent. Ingens fateor rerum variarum in iis occurrit apparatus, qui & infinitam fere auctoris lectionem, & diligentiam singularem arguit, & si recte digeratur, viui esse potest. Scholasticorum nimium amorem, cum praepostero eos imitandi studio, ubique fere deprehendas. Hinc & ab aduersariis eius hoc illi exprobatum, obseruaturque IO. HVLSEMANNVS, in praefatione, seu *dedicatione*, quam operi de *auxiliis gratiae* praemisit, quod plane in morem scholasticorum, loco *disputationis inauguralis*, *thematata* quodlibetica proposuerit, tam ratione obie-

cti inutilia, quam ratione principiorum probandi, plane falsa. Et structura sane, ita pergit HVLSEMANNVS, atque *methodus disputandi inspecta*, nihil differt a *disputatione inaugurali* Mendozae, mox allegata; qua proponuntur *quaestiones scholasticae, positivae, quodlibeticae*. Eundem in modum disputaturus Voëtius de *praeiudiciis verae religionis*, ut promittebat *titulus*, amplissima sane controuersia, vix *periodis viginti verborum in sesquipaginam coniectis*, mox ad *corollaria*, quodlibeta, *paradoxa, probabilia, disquisibilia* excurret &c. Eodem, quo VOETIVS in Vltraiectina, in Lugdunensi academia docuit, magnamque nominis consequutus est celebritatem, tempore IO. COCCAEIVS; per quem alia, meliorque facies, profligata iterum scholasticorum barbarie, theologiae apud reformatos reddi coepit. Cum enim vir iste doctissimus in persequendis sacris litteris totus esset; ad earum etiam ductum tantum theologiam tractari voluit; ideoque & serio illi constitutum fuit, a scholasticorum terminis, inutilibus distinctionibus, quaestionibusque otiosis, theologiam repurgare; vid. HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS, in *den hollaend'schen Kirchen- und Schuln-Staat, par. II. c. III. §. XXX. p. 179*. Contigit vero eodem tempore, vt Cartesiana caput extolleret philosophia; vnde omnino factum, vt nonnulli Cocceianismum, & Cartesianismum, nullo quidem iure, coniungerent. Hactenus tamen id fieri poterat, quod Cartesiana philosophia scholasticae philosophiae, hunc & theologiae, iugulum peteret. Certe, ex eo tempore plurimos, etiam ex illorum numero, qui nec Cocceiani, nec Cartesiani erant, scholasticae theologiae taedium inuasit; meliorique & elegantiori habitu exornata compendia ac systemata theologica in scholis reformatorum prodierunt. IOAN. autem COCCAEIVS in eo quoque a re-
cepta

cepta theologiam tractandi ratione discessit, quod cuncta ex ratione, ac ordine foederum diuinorum, deriuare voluit. Eoque spectat *summa doctrinae de foedere & testamento Dei explicata*; cuius editio sexta Francofurti ad Moenum an. 1703, 8. lucem adspexit. Qua in re & alii eum sequuti sunt, vt deinceps, cum de variis methodis theologiam systematicam tradendi praecipimus, exponemus pluribus. Nunc promiscue illos recensēbimus, qui compendia ac systemata theologiae dederunt, & ad vltimam hancce systematicae theologiae periodum apud reformatos pertinent, qua, reiectis scholasticorum commentis, melior facies sacrorum dogmatum tractationi restituta est, siue cum COCCETO fecerint, siue, aut in omnibus, aut quibusdam, ab eo disenserint. CHRISTOPHORI equidem WITTICHII *theologia pacifica*, Lugduni Bat. 1671, 4. edita, nos non morabitur; quippe quae ad controuersias, quibus eo tempore philosophia Cartesiana occasionem praebuit, spectat, & praecipue SAM. MARESI O opposita fuit. Quare ad FRANC. BYRMANNVM, theologum Ultraiectinum, potius nos conuertimus, qui *theologiae synopsis* conscripsit, tomis duobus Traiecti ad Rhenum 1671 & 81, 4. editam; ex qua rursus aliam synopsis confecit, quae: *synopsis synopsos theologiae, & speciatim oeconomiae foederum Dei, ab initio saeculorum usque ad consummationem eorum*, inscripta, Amstelodami 1690, 12. lucem vidit. Ceterum BYRMANNVM in ista sua *synopsi lib. I. c. XXV.* vbi de omnipotentia Dei agit, quaedam ad verbum ex SPINOZAE *cogitationis metaphysicis c. IX.* descripsisse, obseruat PHILIPPVS A LIMBORCH *theolog. christian. lib. II. c. XV. §. VI. seqq.* Defensionem BYRMANNI equidem in se suscepit, & obiectum illi cum SPINOZA consensum pro calumnia venditare voluit IOANNES VAN DER WAYEN, in *diff.*

de xxy aduersus Io. Clericum, p. m. 175. seqq. Sed LIMBORCHIVS iterum, nihil a se dictum, quod non verissimum esset, prolatis vtriusque & BYRMANNI & SPINOZAE locis, demonstrauit, in libello, qui postea tertiae theologiae eius christianae editioni subiectus est. Idem vero, cuius mentionem fecimus, IO. VAN DER WAYEN, quiue inter CUCCELLI sectatores itidem non vltimum locum tenet, *summam* quamdam *theologiae christianae* dedit, cuius *pars I.* Franecquerae 1689, 4. prodit, quemadmodum & *theologices christianae enchiridium* concinnauit. IOANNIS autem MARCII *compendium theologiae christianae didactico - elenchticum, cum immixtis problematicis plurimis, & quaestionibus recentioribus adductum, in vsus academicae iuuentutis*, Groeningae lucem adspexit, an. 1686, 8. PETRI VAN MASTRICHT *theologia theoretico - practica*, anno equidem 1682, Amstelodami, prodit, sed plus, quam tertia parte auctior, Traiecti ad Rhenum 1699, 4. In ea praeter theologiam dogmaticam exhibetur etiam *historia ecclesiastica, ideae theologiae moralis, & hypotyposis theologiae aeternae*. Praeterea theologiam dogmaticam ita tractat, vt in singulis capitibus partem exegeticam excipiat dogmatica, hanc elenchtica, & hanc iterum practica. Iungendus huius NICOL. GYRTLEVS, cuius *institutiones theologiae* Amstelodami 1694 in lucem emissae profant, in quibus cum thesi antithesin ita coniungit, vt dissentientium placita ipsis illorum verbis proponat, *labore*, vt ipsemet in praefatione loquitur, *ingenii & prolixo*. Laudandus & in eo, quod in fine singulorum capitum adiecerit vsus ad pietatem ac consolationem; *exemplo*, vt ipsemet iterum ait, *foras nouo, difficultate, sed necessario, & omnibus sequendo; ne, in theologica disciplina disputare saltem, vel aliterari, sed & pie viuere discamus.* Fate-

Fateor tamen, ita paucis interiectis pergit, & lubentissime fateor, nullam totius operis partem hac esse imperfectiorem. Multa noua quadam ratione auctor proponit, multa egregie obseruat, adeoque dubium non est, quin praestantissimis in hoc genere scriptis, institutiones istae sint adnumerandae; etsi in doctrina de absoluto decreto rigidiora placita sequatur. A Belgis si ad Heluetios transeamus, cumprimis se nobis offert vir longe doctissimus, & ob praestantissima ingenii monumenta celeberrimus, IO. HENR. HEIDEGGERVS, non tam ob medullam theologiae christianae, quae Tiguri 1696, 4. prodit, quam ob corpus theologiae christianae, exhibens doctrinam veritatis, quae secundum pietatem est, eamque contra aduersarios quoscunque, veteres & novos, vel in fundamento fidei, vel circa illud errantes, ita adserens, vt simul historiae ecclesiasticae veteris & noui testamenti contineat ductum, adeoque sit plenissimum theologiae didacticae, elencticae, moralis & historicae systema; quod post auctoris obitum itidem Tiguri an. 1700 duobus tomis in folio lucem adspexit publicam, nobis commemorandus. Opus hocce omni esse eruditionis genere refertum, perfectissimumque specimen, quod doceat, quo pacto theologia dogmatica, solide ac eleganter, sine scholasticorum quicquiliis, tractari queat, nemo, qui illud legerit, diffitebitur; meritoque adeo commendandum, si a sententiis placitisque, reformatae ecclesiae propriis, discedas. Methodo equidem foederali non incedit; quae tamen de foederibus diuinis scitu sunt necessaria, suis quaelibet locis accurate & diligenter tradit. Ad Belgas vt reuertamur, non praetermittendus nobis est SALOMON VAN TIL, cuius theologiae priusque compendium cum naturalis, tum reuelatae, vna cum appendice, de origine controuersiarum nostri temporis, Lug-

BYD. ISAGOGE.

duni Batavorum, an. 1704, 4. editum, hoc peculiare habet, quod theologiam naturalem separatim a theologia reuelata tradat; auctorque, se magnopere ab vtriusque mixtura abhorreere, profitetur. *A mixtura priusque, inquit in dedicatione, incepit theologia scholastica, & abiit in matraschoylar; ex hoc principio notum fere est, quod quidam nimium ratiociniis suis indulgentes, philosophiam suam fecerint scripturae interpretem, aut saltem theologiae incumbentes, ac philosophandi amore abrepti, argumenta ex sacris desumpta, fere neglexerint; quorum acumen tandem in sugillationem sacrarum litterarum exiit, & contemtum. Commendat se insuper hoc compendium breuitate, stili perspicuitate, facilique ordine ac methodo. Non satis tamen aequus est auctor erga nostrae ecclesiae doctores; vnde DAV. GERTMANNO enata occasio edendi exercitationem anti-Tillianam, qua innocentia Lutheranorum ab imputato ipsis a Salomone van Til, in theologiae compendio, crimine, quod reuelationis rationi contradietorias statuunt, vindicatur, ex opposito vero, quod huius sic dicta theologia reuelata, rectae rationi contradicat, ostenditur; Francofurti 1707, 4. Eamdem fere, qua SALOMON VAN TIL vsus est, theologiam dogmaticam tractandi rationem sequitur TACO HATO VAN DEN HONERT, ex cuius quippe commentario de veris Dei viis, theologiam naturalem & reuelatam per aphorismos delineatam exhibuit ISA. VERBURGIVS, Amstelodami 1715, 12. In libro enim primo de rerum essentia atque existentia, in secundo de officiis, in tertio de peccato dominante, in quarto de criteriis diuinae reuelationis, in quinto de diuina biblicorum origine & auctoritate, disserit, & tum denique in sexto ad theologiam reuelatam progreditur. Nec praetermittendus hic est BENED. PICTETVS, theologus Geneuenfis longe clarissimus, qui lingua gal-*

B b b

licana

licana scripsit *la theologie chretienne & la science du salut &c.* id est, *theologiam christianam, & scientiam salutis &c.* in qua non tantum, vt in scriptis porro docet, veritates, in scriptura sacra reuelatas, exponit, & errores iis oppositos refellit, sed historiam quoque praecipuorum errorum, sententiasque patrum, & quidquid in historia ecclesiastica maxime obseruatu dignum, exhibet. In altera editione praeter argumenta noua, thesin comprobantia, variaque veterum ac recentiorum doctorum testimonia, aliaue, integra accesserunt capita, e. g. de *articulis fundamentalibus*, de *diis gentilium*, quorum in scriptura iniicitur mentio, de *indulgentiis*, de *iubilaeo*, de *unione Lutheranorum & reformatorum*, & quae alia sunt eiusdem generis. Versio germanica praestantissimi huius operis prodit Lipsiae 1723 duobus tomis in 4. Eos, quos ex reformatae ecclesiae scriptoribus systematicis praetermisimus, suppeditabit CHRISTOPH. MATH. PFAFFIVS, in *introduc. ad biblior. litter. theolog. notis amplissimis illustrat. lib. II. §. VIII. p. 258. seqq.*

De Anglis haecenus nihil diximus, apud quos theologiam scholasticam ante ecclesiae emendationem vel maxime floruisse, constat. Sed nec post eam defuerunt, qui compendia ac systemata theologica conderent; quos inter ipse THO. CRANMERVS, archiepiscopus Cantuariensis, & strenuus doctrinae euangelicae in Anglia promotor, haud vltimum locum tenet; quippe qui praeter alia, huc spectantia, *locorum communium libros XII* concinnauit, recufos Londini 1621. Hinc & alii quam plurimi theologiam dogmaticam scriptis egregiis illustrarunt; licet compendiorum ac systematum theologicorum in hac gente tantus non inueniatur numerus, quam alibi. De iis enim, qui aut symbola vel veteris, vel anglicanae ecclesiae illustrarunt, aut de the-

ologia historica solliciti fuerunt, nunc nobis sermo non est; cum de vtrisque in sequentibus dicendum sit. CHRISTOPH. MATH. PFAFFIVS, vir doctissimus, cum quorundam Anglorum, quorum ad dogmaticam theologiam spectare scripta, existimat, mentionem fecisset, addit: *At vero theologorum Anglorum non est, scholasticis rerum euolutionibus inhiare, sed eleganti dictione & suauiore atque simpliciore ratiocinio, vocata & in partes veteris ecclesiae traditione, sua tradere; in introd. in historiam theologiae litterariam, notis amplissimis illustr. lib. II. §. VII. p. 253.* Addenda, quae idem in *prolegomenis §. VI. p. 36.* de ratione theologiam tractandi apud Anglos vrsitata, disserit. Nec praetermittendum, quod IO. WILKIN in ecclesiastae, quem ex anglicana lingua in germanicam transtulit HENR. ITTERSHAGEN, *sect. III. p. 206.* ex Germanis, Heluetiis, Belgis, varios systematicae theologiae scriptores, ex Anglis vix vnum alterum laudet.

Ad reliquos, qui a nobis dissentiant, quod attinet, rariora apud eos compendia ac systemata deprehendi, mirum non est, cum nec scholas publicas, si ab Arminianis discefferis, nec academias habebant, aut si quas habuerunt, eas amiserint, in quibus quae instituuntur recitationes, plerisque eiusmodi scriptis occasionem praebent. Ex Arminianis seu remonstrantibus SIMON EPISCOPIVS *institutionum theologicarum libros quatuor* reliquit; at post mortem demum eius editos, nec ad finem perductos, auctore operi huic immortuo, priusquam dimidia eius pars perfecta esset. IO. MABILLONII circa hasce *inquisitiones* errorem supra iam notauimus. Scopum, quem in iis sibi constitutum habuerit EPISCOPIVS, ita edisserit PHILIPPVS ALIMBORCH: *Eo opere non tantum inquisiuit in veritatem singulorum dogmatum religionis christianae*

*hianae, sed etiam momentum eorum, necessitatemque expendit, ut viam sternat paci & concordiae in christiana ecclesia. Omnes theologi officio suo satis se defunctos credunt, si veritatem suae sententiae, reputant, & falsitatem aduersariorum doctrinae probent: iudicantes sese hoc sacro iure a suis aduersariis separatos manere. Plane aliud sentiebat Episcopus; putabat, homines varias quidem tueri posse sententias, attamen una in ecclesia & communione coniunctos remanere; quando nempe dogmata in controuersiam vocata non sunt eius momenti, ut circa ea errans extra salutis spem constituat, sed ut saluiferam fidem nihilominus retineat, camque confiteatur. Eum in finem opus id adgressus erat, ac postquam in cuiusque dogmatis veritatem inquisiisset, statim subiungebat examen eius necessitatis, ut videntes, quidnam necessarium esset, & circa id consentientes, in reliquis nos inuicem, licet sententis variantes, fratres amice toleraremus, nec in partes Christi ecclesiam diuelleremus; in historia vitae Simonis Episcopi, p. 316. 317. Quod quidem EPISCOPII consilium, ut, in se spectatum, neutiquam vituperandum; ita caute satis atque circumspecte vbique eum incesse, adfirmare non aui-
sim; nec adfirmabit, qui accurate cuncta considerauerit. Nimio enim concordiae, dissidentisque tolerandi, studio, ea interdum ad fidem ac salutem minime necessaria, iudicauit, quae vetus ecclesia ipsa, scripturae suffragio hac in re non destituta, adeo necessaria pronuntiauit, ut aeternae salutis spem non habeat, qui ea negare aut impugnare ausus fuerit. Exemplo luculento hoc ostendit GE. BULLVS, in iudicio ecclesiae catholicae trium priorum saeculorum, de necessitate credendi, quod dominus noster Iesus Christus sit verus Deus, aduersus contra Simonem Episcopum, aliosque. EPISCOPIVM excepit STEPH. CVRCLE-
LAEVVS, eius quoque in munere docendi*

successor, sed praematura itidem morte impeditus, quo minus institutionem suam religionis christianae perficeret. Opera eius theologica, quorum partem praecipuam haec ipsa institutio constituit, prodierunt Amstelodami 1675, cura PHILIPPI A LIMBORCH, qui post POLENBVRGIVM in munere professoris theologiae CVRCLE-
LAEVVM excepit. Et hic ipse tandem LIMBORCHIVS consequutus est, quod reliquis fata denegarunt; exposita luci publicae an. 1686 theologia christiana, ad praxim pietatis ac promotionem pacis christianae vnice directa, cuius editio tertia 1700, quarta & vltima autem, cui relatio histo-
rica, de origine & progressu controuersiarum in federato Belgio, de praedestinatione, tractatus posthumus, accessit, an. 1715 Amstelodami in fol. prodit. Placidum viri huius animum, ingeniumque moderatum, in hoc opere facile agnoscas, quod & ob perspicuitatem merito commendatur; eorum tamen, qui ex Arminii schola prodierunt, placita sequitur, etsi reliquis in quibusdam cautior sit ac circumspectior. Sub examen hancce LIMBORCHII theologiam christianam reuocauit CHRIS-
TOPH. FRANCKIVS, theologus Kiloniensis in exercitationibus anti-Limborchianis, Kilonii 1694, 4. Sed hac de re alibi. Inter Socinianos ipse FAVSTVS SOCI-
NVS summam quamdam religionis christianae reliquit; quae italice conscripta, & in latinam linguam translata, cum eiusdem libro de auctoritate sacrae scripturae Racouiae an. 1611, 8. prodit, recusa 1654, 12. inserta deinceps est operibus eius, in *bibliotheca fratrum Polonorum*, quos vnitarios vocant, editis, tom. I. p. 281. Exstant etiam ibidem p. 537. seqq. eiusdem praelectiones theologiae, in quibus quaedam tantum theologiae capita pertractat. Hinc vero p. 691. seqq. sequitur christianae religionis breuissima institutio, per interrogationes & responsiones, quam catechi-

sinum vulgo vocant, p. 651. seqq. Sed haec ad libellos catecheticos, de quibus supra dictum, adhuc referri debet; conf. & CHRISTOPH. SANDIVS, in *bibliotheca anti-trinitariorum* p. 77. CHRISTOPHORVS porro OSTORODVS *compendiolum doctrinae ecclesiae christianae tunc in Polonia potissimum florentis* concinnauit, confutatum a IO. CLOPPENBURGIO, qui & testatur, hoc ei cum ceteris libris in Belgio ereptum fuisse. Postea tamen editum est an. 1630. Belgice quoque prodiit, inscriptum; *compendiolum doctrinae Socinianorum*. Sunt qui, CONTRA VORSTIVM auctorem huius libelli esse, contendunt, idque ab eo ex Socinianorum scriptis congestum, in cuius etiam manu scriptis ita inscriptum fuerit: *summa doctrinae Sarmatarum*; vid. CHRISTOPH. SANDIVS, in *bibliotheca anti-tri-*

nitar. p. 91. Nec praetermittendus est IO. VOLCKELIVS, Grimmenfis Misnicus, ecclesiae Philippouienfis, postea Smiglenfis pastor, qui, praeter alia, *de vera religione libros quinque* scripsit, quibus praefixus est IO. CRELLII liber, *de Deo & eius attributis*, ita vt vnum cum illis opus constitueret, Racouiae 1630, 4. Prodiit & Amstelodami, vbi magistratus iussu exempla huius libri typographo ablata, & die vigesimo Ianuarii 1642 publice combusta sunt. Eodem vero etiam anno idem opus cum refutatione SAM. MARESII Groeningae lucem adspexit. Refert CHRISTOPH. SANDIVS, in Galliis pro vno eius exemplo perfolutos fuisse viginti quinque nummos hungaricos aureos; in *bibliothec. anti-trinitar. p. 96.* Sed haec de hisce sufficiant.

§. XVI. Quae in scholasticis reprehenduntur vitia, non statim theologiae systematicae aut theticae sunt tribuenda; multo minus haec, ob incommoda quaedam aut abusus, improbanda ac reiicienda. Sua enim habet commoda eaque longe maxima; immo, si praesentem ecclesiae statum spectemus, non modo utilis est, sed & necessaria. *

* Fuisse, qui theologiam systematicam reiicerent, &, vt hoc cum specie quadam atque *proprietate* facere possent, scholasticorum vitia illi tribuerent, constat. De fanaticis, quos vocant, Quakeris speciatim, aliisque hoc notum est, passimque viris eruditissimis obseruatum. ROB. BARCLAVS de scholastica theologia verba faciens, quae quidem, inquit, monstrum est, ex scripturalibus quibusdam veritatis notionibus, & ethnicis terminis & axiomatibus productum; & est quasi paganica philosophia christianizata, vel potius externa litteralis Christi scientia paganizata; est homo in primo lapsae naturae statu, cum diabolica sua sapientia, sibi met quibusdam veritatis notionibus placens &c. in theologiae vere christianae apologia, thes. X. §.

XXI. p. 200. Quae, vt & reliqua, quae ibi sequuntur, non solum contra theologiam corruptam scholae pontificiae, sed generatim contra omnem theologiam systematicam protestantium dicta esse, iudicat, atque probat IO. GVIL. BAIERVS in *diff. de theologia systematica*, quae sexta est in eius *synopsi & examine theologiae enthusiastarum recentiorum, seu Quakerorum*, praecipue Roberti Barclaii, sed ab eo ob praematurum obitum ad finem non perducta, §. V. seqq. Qua de re & non dubitabit, qui ponderauerit, quae idem BARCLAVS disserit, §. XXII. p. 201. seqq. Nec aliter intelligenda, quae generatim de Quakeris pronuntiat GERH. CROESIVS, in *hystor. Quaker. lib. II. p. 308.* Vt autem hisce, aliisque eiusmodi hominum censuris

cenſuris eo rectius obuiam eatur; diſcrimen, quod inter theologiam ſyſtematicam, & ſcholasticam *ut* sic dictam, intercedit, probe obſeruandum. Eſt enim, cum ſcholastica theologia, ſyſtematica proprie ſic dicta exorta ſit, ut ſupra docuimus, non prorſus tamen inter ſe conueniunt, nec vno eodemque habendae ſunt loco. Vtrique hoc commune eſt, quod fidei dogmata, rite inter ſe conne-
xa, certo ordine ac methodo tradat, ea explicet, confirmet, contra diſſentientium inſultus defendat; ſcholastici autem inter haec nequitiam ſubſtitere limites, ſed rationem cum reuelatione, philoſophiam cum theologia commiſcuerunt, neglecto genuino theologiae fonte, ſcriptura ſacra, quam ne intellexerunt quidem, ad traditiones, dicta patrum, ratiocinia, maximam partem inepta, deuoluti ſunt, quaeſtionibus friuolis, ſpinofis, ludicris, ad ingenii potius oſtentionem, quam fidei & vitae inſtructionem, facientibus, vobis inſuper terminisque barbaris ac obſcuris, compleuerunt omnia. Atque ab hisce vitis cum per eccleſiae emendationem, duce & anteſignano B. MART. LUTHERO ſuſceptam, theologia ſyſtematica repurgata ſit; non eſt, quod haec ſcholasticae nomine traducatur. Fuerunt equidem, quod non diſſitemur, ſed antea ipſimet docuimus, tum inter noſtrates, tum inter reſormatae eccleſiae doctores, qui velut poſtliminio ſcholasticorum barbariem & ineptias reuocare & inuhere conati ſunt; ſed, ut non omnibus iſtud placuit inſtitutum; ita non deſuerunt, qui illud palam improbarent; indeque factum, ut noſtra aetate theologia hinc inde meliorem iterum faciem induere coepit. Syſtematicam itaque theologiam, a ſcholasticorum quiſquilis repurgatam, nemo iure improbauerit. Nec enim, quid in eo reprehendendum ſit, video, quod dogmata fidei, apte inter ſe conne-

xa, proponantur, explicentur, defendantur. Quin potius, ut doctrina caeleſtis eo luculentius diſtinctiusque percipiat, atque omnibus, quibus obſcurari poteſt, eo maiori efficacia obuiam eatur, erroribus, veritas contra eo facilius & confirmetur, & retineatur, & propagetur; ſyſtematica haec tractandi ratio conſert plurimum. Nec obſtat, quod termini quidam, aut in eccleſia recepti, aut ex philoſophorum ſcholis petiti, interdum adhibeantur. Id enim, ſi caute ac ſobrie fiat, vitio caret; & eo ſolum ſpectat, ut ſine ambagibus, eoque clarius mentem noſtram, de dogmatibus, ex ſcriptura ſacra hauſtis, explicare queamus.

Syſtematicam itaque theologiam tractandi rationem uti hoc pacto merito retineri cenſimus; ita ſcholasticorum contra ineptias, & inanes ſubtilitates, ceteraque vitia, procul abeſſe volumus. Ea-
que in re viros doctos ac cordatos ſere innumeros nobiſcum conſentientes habemus. Immo ex eo tempore, quo haec theologia enata eſt, ſemper exiſtiterunt veritatis teſtes, qui acerbè de ea conquererentur. Sic ipſe iam ANSELMVS, qui initio ſaeculi vndecimi vixit, cum ſemina tantum ſophiſticae huius theologiae videret, & quae inde euentura eſſent, mente proſpiceret; *dialeſtici*, inquit, *moderni nihil eſſe, credunt, niſi quod imaginationibus comprehendere poſſunt; de incarnat. verbi, c. III.* Et GRATIANVS, iuris canonici compilator, ad eos adplicat illud HIERONYMI: *vino inebriantur, quando ſacras ſcripturas male intelligunt atque peruertunt, ſicera, quando abutuntur ſaeculari ſapientia, & dialeſticorum ſendiculis; can. vino, diſt. XXXVII.* Saeculo duodecimo PETRVS cantor, Pariſienſis vixit, ſcripſitque inter alia librum *de verbo abbreviato*, in quo acriter in ſcholasticorum inuehitur corruptelas. Legenda, quae ex eo reſert, quaeque addit MATTH.

FLACIVS, illyricus, in *catalogo testium veritatis*, lib. XIV. p. 479 qui & subinde alia, huc spectantia, exhibet. Eundo autem per omnia saecula, vsque ad ecclesiae emendationem, eiusmodi veritatis testimonia collegit AD. TRIBBECHOVIUS, de *doctrinis scholasticis*, c. VII. p. 344. seqq. Ad repurgatae ecclesiae si accedamus tempora, cum primis sese offert DESID. ERASMVVS Roterodamensis, qui in tregis libris hoc egit, vt scholasticorum ac monachorum stultitiam toti orbi deridendam propinaret. Scripta eius, quae huc spectant, indicat THO. CRENIVS, in *notis ad Gabrielis Naudaei syntagma de studio liberali*, p. 625. In *epistolis obscurorum virorum*, quae vulgo VLTRICO ABHUTTEN tribuuntur, itidem monachorum pariter ac scholasticorum ineptiae lepide perstringuntur. At serio rem egit B. MART. LVTHERVVS noster, theologiam istam scholasticam *ignorantiam veritatis, & inanem fallaciam* adpellitans, & subinde impietatem ac stultitiam horum hominum acriter impugnans. Dicta eius contra theologiam scholasticam diligenter congescit IO. GVIL. ZIEROLDVS, in libro: *D. Martin Luthers euangelische Auffmunterung zur Liebe des Wortes Gottes, wieder das Aristotelische-Scholastische Christenthum*, inscripto, editoque Stargardiae 1700, 4. addatur ABR. CALOVIVS, in *paedia theolog.* c. IX. p. 369. seqq. LVTHERO adiungimus PHIL. MELANCHTHONEM, qui passim in scriptis, suis cum primis & in oratione de *corrigendis studiis*, quae declarationum eius *selektarum* tomo I. p. 507. seqq. exstat, barbariem & ineptias scholasticorum castigauit. Idem deinceps certatim fecerunt alii ex nostratibus, quorum longum producere possem agmen, nisi id iam fecisset THO. CRENIVS, loco ante citato, p. 625. Fuerunt vero etiam in ipsa romana ecclesia, qui scholasticorum ineptias aegre ferrent, & vt theolo-

gia ab iis repurgaretur, optarent; vt iam ad *g. praecedentem* docuimus, vbi speciatim de MELCH. CANO copiose diximus. Addi his adhuc debet THO. CAMPANELLA; quem in libro de *gentilissimo non retinendo* scholasticos ex instituto impugnasse, nonnulli obseruant. Nimirum scholasticos sui temporis cum Carpocratianis & Theodotianis haereticis confert, & non minus, inquit, faciunt moderni, qui dicunt, *Aristoteli non esse contradicendum, propter quod Melchior Canus iratus ait: habent Aristotelem pro Christo, Auerroem pro Petro, Alexandrum pro Paulo; quaeft. I. p. 18.* Quam irritus vero illorum labor fuerit, qui in romana ecclesia ex theologia scholasticorum eiicere quisquiliis conati sunt; recentioresque scholasticos veteribus non multum meliores, in quibusdam omnino deteriores esse, supra iam ostendimus; idemque confirmat ROLANDVS MARESIVS, lib. II. *epist. XLV.* Laudant quidem nonnulli scholasticos ob ingenium, & subtilitatem in illorum operibus admirantur, vt IO. PICVS, DESID. ERASMVVS, Roterodamensis, vtut alias iis inferior, H. GROTIVS, alii. Verum recte iam FRANC. BACO DE VERVLAMIO pronuntiauit, araneorum telas ob subtilitatem itidem admirandas esse, quae nihilominus ab omnibus, vt quisquiliae, remoueantur; de *augmentis scientiar. lib. I. p. 15. 16.* cui & GABR. NAYDAEVS suffragatur, qui iisdem, quibus VERVLAMIVS id fecit, verbis, dissimulato tamen eius nomine, ineptias ac commenta istorum hominum perstringit, in *syntagmate de studio liberali*, p. 609. edit. THO. CRENII. Summam nimirum subtilitatem in summam saepe abire stultitiam, si sapientia directrix non accedat, supra docuimus. Et, ad ingenium quod attinet, recte ADA. TRIBBECHOVIUS, *ingeniosissima quaeque*, inquit, *si ab vsu hominum remota sint, Salomone iudice, vanitas sunt, & adfectio spiritus,*

spiritus, in quibus qui laborem & operam consumserint, parum commodi conferent ad ornandam hominum societatem, quin & animum suum tenui cognitionis radio illustrabunt; de doctoribus scholasticis, lib. II. p. 55. Inanes de vocibus concertationes, seu λευκωχλας scholasticorum, quae inter reliqua eorum vitia haud vltimum tenent locum, merito reprehendit SAM. WERENFELSIUS, in elegantissima de *logomachiis eruditorum dissertatione*, passim, maxime autem c. IV. §. XIII. p. 92. De-

nique & LIBERIVS DE SANCTO AMORE, vt vir quidam doctus vocari voluit, in *epistolis theologicis, epist. III. p. 178. figg.* in systematica scholasticorum theologia vitia quaedam notat, sed ita, vt generatim systematicam tractandi theologiae rationem, apud protestantes etiam receptam, seriat, idque cum in finem, vt eo magis nouam istam, quam ibidem proponit, theologiae tractandi methodum, omnibus commendat. Qua de re statim plura dicemus.

§. XVII. Licet in theologiae theticae seu dogmaticae tractatione methodus Aristotelico-scholastica maxime recepta fuerit; non omnibus tamen, recentiori cumprimis aetate, ea se probauit. Nonnulli enim ordinem, in ipsa scriptura sacra obseruatum, praeferebunt duxerunt, eumque in oeconomia foederum diuinorum se inuenisse, sibi persuaferunt. Alii, ordinem quemdam historicum, & scripturae sacrae, & indoli theologiae conuenientiore esse, crediderunt. Alii rursus, methodum mathematicam rebus adcommode sacris, ausi sunt, simulque periculum facere, num tolli hac ratione, vel imminui controuersiae theologorum possint, quarum immunes sint disciplinae mathematicae. Optima vero haud dubie methodus est, quae & quam paucissimis incommodis premitur, & sine ambagibus, aut erroris periculo ad finem propositum nos ducit. *

* Non vnam vtique tractandi theologiae dogmaticae rationem, methodumque viri docti sequuti sunt. Simplissima & planissima illa est, quae ordinem, in catechismo receptum obseruat, & hinc *catechetica* vocari solet. Hac enim methodo ea etiam interdum exhiberi, quae ad theologiae acroamaticam spectant, vel to. CVNRADI DIETERICI *institutiones catecheticae*, & CHRIST. CHEMNITII pariter, ac beati FRIDEM. BECHMANNI in eas commentationes, to. CONR. DANHAVERI *luc catecheticum*, similiaque scripta, testantur. Nec aliud in hocce auctorum istorum instituto, quod reprehendi debeat, occurrit, quam quod a fine & scopo catecheticae institutionis prorsus abeant, ipsaque adeo haecce denominatione cum tractatione non conueni-

at. Altera methodus, eaque longe vltimissima, est *Aristotelico-scholastica*; qua THOMAM DE AQUINO, immo ipsum PET. LOMBARDVM iam vsum, supra obseruauimus. Praecipuum in ea est, quod ad modum disciplinarum practicarum theologia ita tractatur, vt primum de *fine*, tum *obiectino*, tum *formali*, praecipiat, hinc de *subiecto*, & tandem de *mediis*, quibus finis obtineri possit. Accedit, quod in singulis theologiae capitibus secundum causarum genera cuncta exhibeantur; eumque in finem voces variae ex metaphysicorum scholis arceffant, iisque interdum cuncta sine necessitate obruant. Videntur autem iure nonnulla in hac methodo desiderari. Equidem vt disciplinae practicae, quibus theologiae recte adnumeratur, *metodo*, quam vocant, *analytica*

riat, pertractentur, a ratione minime abhorret; non omnia tamen, quae in theologia dogmatica tradenda sunt, secundum hanc methodum rite disponi posse, res, puto, ipsa docet. Vt exemplo rem declarem, illi ipsi, qui hancce methodum sequuntur, prorsus inter se non conueniunt, ubi de praedestinatione agendum sit. Nonnulli in articulo de Deo, quando de decretis diuinis praecipiunt, etiam praedestinationis mentionem facere solent; cum tamen rei grauitas postulet, vt de ea ex instituto, & peculiari capite, agatur. Alii cum causas salutis explicare incipiunt, inter eas cum gratia vniuersali primo loco praedestinationem collocant; quod licet non malo faciant consilio, reformatae tamen ecclesiae doctoribus occasionem praebent, hacce methodo ad absolum suum decretum abutendi. Hinc rursus alii ad hocce incommodum euitandum, postquam omnia, quae ad vniuersum ordinem salutis spectant, exposuerunt, tandem de praedestinatione praecipiunt, ex exsequutione concludentes, cuiusmodi sit diuina praedestinatio. Recte quidem, si rem ipsam spectes; sed parum commodum, si methodi analyticae habeas rationem. Sed sunt & alia sacrae doctrinae capita, quorum tractatio in theologia dogmatica est necessaria, de quibus, si tantum methodo analyticae insistere vellemus, nihil dicendum esset. Nec tamen ideo hanc methodum plane improbo; sed tantum incommodis quibusdam eandem premi, conrendo. Praeclare nimis, ni fallor, de illa sensit theologus cetera summus IO. CONRAD. DANHAVERV6, dum eius vestigia omnino in scriptura sacra inuenisse sibi visus est. *Atque, inquit, vt ipsemet dicit Aristoteles e caelo concessum, (vt Mentelio ars typographica) syllogismum theologus adhibet suis disputationibus; ita nec alterius generis doni, methodi scilicet Aristotelicae, enu-*

podere debet. Quid? quod eius vestigia adpareant salta in ergasia epistolae ad Romanos, ubi apostolus exoritur a sine cumbo mini damnationis reo, beatificando, finem s salutem & beatitudinem proponit, c. 1, 16. III, 9. subiungit media iustificationis, & huius fructum, sanctimoniam, solatia, disciplinam. Addit, eandem methodi rationem, in *notis ad Matth. V. p. 79.* notasse ERASM. SCHMIDIVM; in *bodysophia christiana, praefat. p. 5.* Nescio an omnes in hisce locis methodum analyticam sint deprehensuri; id certum, seruatorem nostrum, pariter ac Paulum, de hacce methodo non cogitasse, multo minus regulas ab Aristotele praescriptas, sed ordinem, quem ipsa rerum consideratio suppeditabat, in loquendo atque scribendo sequutos esse. Ad methodum causalem quod attinet, quae in singulis capitibus obseruari solet, non minoribus & illa laborat incommodis. Praeterquam enim, quod per eam saepe, quae manifesta & perspicua sunt, obscurentur; vnius eiusdemque rei in singulis fere capitibus recurrens repetitio, non potest non maximum creare taedium. Saepe namque aliquid dicendum est, non quod res ipsa hoc postulet, sed quod methodi hoc requirant leges, hoc est, quod plane superuacaneum sit. Nec omnia rursus ista methodus exhaurit, cum subinde quaedam maximi momenti addenda sint, quae in causarum enumeratione non continentur. Accedit, quod cum per hancce methodum occasio detur, vocibus ex metaphysicorum scholis petitis, theologiam obruendi, & istae non vna semper ab omnibus ratione accipiantur; logomachias, contentionibusque & certaminibus, & controuersiis complentur omnia, iisdemque theologiae dignitas omnium ludibrio exponitur, simulque turbatur quies ecclesiae.

Haec itaque incommoda cum alii perspi-

perspicerent, de alia methodo, quae ad ordinem ipsius scripturae sacrae propius accederet, fuere solliciti. Praecipuum inter hosce locum tenet IO. COCCÆIVS, quem id egisse, vt a scholasticorum commentis, terminisque, theologiam purgaret, supra iam obseruauimus. Idem porro, cum oeconomiam foederum diuinorum pro fundamentum theologiae exegeticae poneret; intellexit, dogmaticam quoque theologiam eadem ratione tractari posse. Eiusque rei specimen dedit in *summa doctrinae de foedere & testamentis Dei*; de qua itidem supra iam diximus. Huc etiam comparata est dissertatio de *oeconomia diuina*, quam moderatore conflictus COCCÆIO in academia Lugdunensi an. 1662, eruditorum examini WILH. MOMMA exposuit. Fuerunt equidem, qui antea foederum diuinorum mentionem facerent; primus tamen COCCÆIVS hancce doctrinam alia excoluit, vt secundum eam integrum aliquod theologiae extrui posset systema. Sequuti hinc eius exemplum sunt & alii, quorum nonnullos supra iam indicauimus, cum theologorum reformatae ecclesiae systemata recenseremus; quibus adhuc addendus IO. BRAVNIVS, cuius *doctrina foederum, siue systema theologiae didacticae & elencticae*, perspicua & facili methodo an. 1688 prodijt, recusum Amstelodami 1691, 4. HERMANNVS quoque WITSIVS, in *libris quatuor de oeconomia foederum Dei cum hominibus*, quorum editio tertia Traiecti ad Rhenum an. 1694, 4. lucem vidit, pleraque doctrinae sacrae capita ita tractat, vt pro systemate quodam theologico reputari queant. Non omnibus tamen eiusdem ecclesiae doctoribus haecce methodus placuit. MELCH. LEYDECKERVS palam professus est, eos sibi non probari, qui omnem theologiam ad oeconomiam foederum Dei reducant. Aliam itaque viam ingressus est, editis de *oeconomia tri-*

BVD. ISAGOG.

um personarum, in negotio salutis humanae libris VI, quibus vniuersa reformatae fides, ex certis principiis, congruo nexu explicatur, demonstratur ac defenditur; Traiecti ad Rhenum 1682, 12. Seriem nimirum, ordinemque dogmatum theologiae, ex oeconomia gratiae trium sacro-sanctae trinitatis personarum, in negotio salutis nostrae occupatarum, deriuare adnititur; reiicitque adeo sententiam illorum, qui secundum oeconomiam foederum diuinorum theologiam tractant; idque partim ideo, quod ex hac omnium fidei capitum demonstratio non tam commode institui queat, ac ex illa; partim quod in methodo foederali oeconomia sacro-sanctae trinitatis supponatur, quippe in qua haec πολυμερές ὅχι πολυπρόσωπον manifestetur. Aliam rursus viam ingressus est HENR. HVL-SIVS, tum ex aliis scriptis, tum ex *systemate theologiae pleno*, Lugduni Batavorum 1694 edito, notus, Cocceianis namque licet ceteroquin faueat hypothesebus; naturali tamen tum demum filo se systema aliquod theologicum conditurum, existimauit, si *molitionem, opus, & sabbatum Dei*, tractationis suae cynosuram constitueret, Numenque supremum in molitionibus, ex abyssu aeternitatis ad extra prorumpens, dehinc in opere, quae molitum antea fuerat, exsequens, ac tandem opere omni absoluto, & ad colophonem dignum perducto, feriatum, sabbatumque celebrans decentissimum ac beatissimum, intento vbius oculo respiceret. Voces ceteroquin ex scholasticorum fontibus petitas idem respuit, planoque dicendi genere cuncta edidit. Foederalem methodum ex nostratibus calculo suo adprobauit SAM. PVFENDORFIVS, quippe qui ea vsus est in *iure feicali diuino, seu exercitatione posthuma, de consensu & dissensu protestantium*, Lubecae 1695, 8. Quo in opere etsi id praecipue agat, vt ostendat, quo vsque, & qua ratione

C c c

protestantes inter se vniri queant; simul tamen compendium velut quoddam theologicum, methodo foederali conscriptum, exhibet. Occasio hinc data IO. WOLFG. IAEGERO, edendi *iur Dei foederale*, Tubingae 1698, 8. vtpote in quo subinde ad partes vocat PVFENDORFIVM; quem magno quidem cum acumine hocce argumentum pertractasse, fatetur, sed ita, vt subinde a veri linea discesserit. PVFENDORFII rursus defensionem in se suscepit I. B. ETTENHVSIVS, cui *epistola apologetica* opposuit IAEGERVS, Tubingae 1699, 8. Voluit autem idem vir doctissimus hocce opusculum prodromum tantum esse operis maioris *de foedere gratiae, eiusque sponse*; siquidem in eo solum de foedere primo agit, quod cum homine adhuc stante Deus iniit; ad foedus illud nouum, quod per Christum sancitum fuit, alio tempore se progressurum, professus. Quod an fecerit, ignoro, nisi huc referre velis, quae in *systemate theologico-dogmatico-polemico*, supra iam nobis laudato, p. 321. seqq. hac de re disserit. De reliquis, qui adhuc commemorari hic poterant, conferendus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata*, lib. II. §. V. p. 230. seqq. Dum autem, qui methodum foederalem sequuntur, subinde vocem *oeconomiae* adhibent; & ea recentiori aetate celebrari in theologorum scholis coepit; quamquam nec veteribus incognita fuerit, qui illam ad humanam Christi naturam referebant, vt a me obseruatum in *institut. theol. dogmat. lib. I. c. I. ad §. XXXVII*. Hodie de decretis, operibusque diuinis, & sapientissima eorum dispensatione vsurpatur solet; quae cum haud minimam theologiae partem complectatur; eandem vocem systemati theologico etiam adcommodauit PET. POIRET, in *oeconomiae diuiniae libri sex, in quibus Dei erga homines proposita, agendi rationes atque*

opera demonstrantur, qui ex gallica lingua in latinam translati, & ab auctore recogniti, Lipsiae prodierunt an. 1695, duobus tomis in 4. Opus hocce enatum est, cum de praedestinatione aliquid commentari, illi animus esset. Hocce enim argumentum dum in prima sua origine, vt ipsemet loquitur, considerabat, & ad prima principia reducere conabatur; praestantissimae, & haecenus nondum obseruatae, illi occurrebant veritates, simulque animaduvertebat, maximas quoque, & quae aliis insuperabiles viciae erant, difficultates, ad hancce originariae veritatis lucem, sumi instar euanescere. Hinc &, cum intelligeret, magnam inde & ad alios redundare posse vtilitatem; *totius tandem oeconomiae diuiniae systema quoddam vniuersale* scribere adgressus est, inque eo *res tum diuinis, tum naturales diuinis adnexas*, exponere. Et negandum vtique non est, auctorem apte satis cum principiis suis conclusiones connectere, & aedificium non male cohaerens, exstruxisse. Dum vero principia non satis firma adsumsit, suisque interdum coniecturis nimis indulget, subinde ad BURIGNONIAE auctoritate se abripi patitur; fieri aliter non potuit, quam vt haud raro ad ταραχὴν, & scripturae sacrae repugnantia dogmata, prolaberetur. Ad foederalem, de qua dicere coepimus, vt reuertamur methodum; negari equidem nequit, ea, quae Deus cum hominibus egit, subinde in scriptura sacra sub foederis schemate exhiberi, *Genes. XVII. §. seqq. Exod. XIX. §. XXIV. §. 1. Jerem. XXXI. 31. Hof. VI. 7.* sed caute tamen hac in re incedendum, res ipsa docet, cum maxima inter foedera humana, & quae Deus cum hominibus inire dicitur, sit diuersitas. Praeterea reformatae ecclesiae doctores hancce ita proponere doctrinam solent, vt suas eidem admisceant hypotheses; quod & ab illis, quialia in variis doctrinae sacrae capitibus se-

quantur placita, fieri, quilibet facile intelliget. Licet vero ab iis, quibus methodus foederalis probatur, quaedam minime contemnenda, nec alibi temere obuia, quibus & ipsi doctrinae sacrae, & scripturae locis nonnullis lux adfundatur, tradantur; pleraque etiam theologiae dogmaticae capita haud inconcinne ex ista foederum diuinorum oeconomia deriuari queant; fatendum nihilominus, non omnia eam exhaurire, quae scitu crediturque sunt necessaria; vnde & illis, quibus ea placet, multa, ceu iam euicta, praesmittenda, aut hinc inde sine certo nexu inferenda sunt, vt suo satis instituto faciant. Accedit, quod, quae recte & praeclare in hac foederum doctrina dicta occurrunt, retineri etiam, siusque locis inseri queant, si vel maxime recepta methodo utamur; quod & ab aliis, & a me ipso in *institutionibus theologiae dogmaticae*, factum est.

Noua plane est theologia tractandi methodus, quam vir doctissimus, sub LIBERII DE S. AMORE nomine latitans, commentus est, in *epistol. theol. epist. VII. p. 178. seqq.* Nimirum, cum de systematibus theologicis, huc vsque euulgatis, nonnulla conquestus esset, & naeuos praecipuos locorum communium indicasset; *συναγωγή* quamdam theologiae institutionis *p. 195. seqq.* exhibet, ita comparatam, vt ordinem fere scripturae sacrae sequatur, dum a creatione huius vniuersi incipit; & per praecipua historiae sacrae momenta decurrendo, in gestis Christi ac apostolorum subsistit; vnde methodus haecce *historica* vocari posset. Nec vno ea se commendat nomine. Namque naturalis prorsus est, & scripturae, vt diximus ductum sequitur. Rationi etiam est conueniens, vt a facillioribus ad difficiliora progrediamur. Eadem porro haecce methodus iucunda est, & omniui captui adcommodata. Quo nomine & *catechismus historicus* supra iam lauda-

uimus. At, quae auctor doctissimus hinc inde admiscet, ex Arminianorum schola petita, ad sensum ab omnibus non impetrabunt. Immo hunc in finem, vt eiusmodi hypothesebus via muniretur, tota illa methodus excogitata videtur. Illis, qui primis religionis christianae elementis imbuendi sunt, methodum historicam recte commendari, lubens fateor. Qui autem ad sublimiora praeparantur, eiusmodi instituendi sunt methodo, quae non modo explicandis & confirmandis, sed adserendis etiam, defendendisque contra dissentientium insultus, dogmatibus sacris, inferuiat. In systematibus etiam receptis quaedam vir doctissimus reprehendit, quae vitio carent. Cuiusmodi est, quod in iis primo loco de scriptura sacra tractetur, & inter diuinae, qua polleat, auctoritatis characteres, dogmata quaedam sublimia referantur; quorum veritas dum deinceps iterum ex scriptura sacra probetur, cui, utpote verbo diuino, credendum sit, circulum inde prorsus nugatorium enasci, existimat. Verum, cum de characteribus diuinae auctoritatis, qua scriptura sacra fulget, sermo est, non tam sublimitas, quam veritas dogmatum sacrorum in censum venit; quae cum tantisper, ceu aliunde iam euicta, saltem ita comparata, vt frustra impugnetur, supponatur; quod hic diuina scripturae auctoritas per circulum nugatorium probetur, dici nequit. Bonae interim methodi ratio postulat, vt de principiis & fundamentis primo loco sumus solliciti, ex quibus reliqua deinceps deducantur. Eiusdem generis est, quod, ex systematum theologorum lectione claras rerum ideas vix efformari posse, pronuntiat; cum tamen ex ipsa rerum sublimitate hoc oriatur, quod non vbique in rebus diuinis claras atque distinctas mente concipere valeamus ideas; vnde inter systematum hoc neuitquam referri debebat vitium.

C c c 2

Discr-

Discrimen nimirum, quod inter *evidentiam obiecti*, & *evidentiam testimonii* constitui solet, hic probe obseruandum. In mysteriis, rebusque vim rationis superantibus, cum *evidentia obiecti* locum non inueniat; sufficit *evidentia testimonii*. Sed mitto reliqua; cum omnia discutere, huius loci non sit.

Cum primis de illis adhuc dicendum, qui theologiam *methodo mathematica* tractare voluerunt, & magna inde sibi pollicentur commoda. Nescio, an iam GUIL. POSTELLO eiusmodi quid in mentem venerit, cuius quippe existant *sacrarum apodixeon*, seu *Euclidis christiani libri duo*, Parisiis 1543, 8. Sed eos cum ipsemet non viderim; nihil certi hac de re adfirmare possum. Eadem deinceps *methodo demonstrationem* suam *euangelicam* concinnauit PET. DAN. HVETIVS, in quassumam & exquisitam eruditionem omnes admirantur. Diuersa tamen, quod non dissimulandum, opus hoc expertum est doctorum virorum iudicia. Nihil de IO. TOLANDO dicam, atheorum facile impudentissimo, a cuius iniquis obtreccionibus HVETIVM vindicarunt IAC. FAYVS, in *defensione religionis, nec non Moysi & gentis iudaicae, dissert. poster. c. I. & II. p. 168. seqq.* & MORINVS in peculiari dissertatione, quae exstat in *dissertationibus varii argumenti, de religione & philologia*, a TILLADETO lingua gallicana editis, tom. I. p. 438. seqq. Nec CHATELETIVM commemorabo, auctorem libelli: *la politique du clergé de France, qui part. I. p. 74.* scribere non veretur, *confirmari potius ex eius lectione atheos, in sua impietate, quam emendari*; cuius aliis merito improbatum sententia, uti obseruat MART. DIEFENBACHIVS, de vero mortis genere, ex quo Henricus VII imperator obiit, sect. I. §. XXXVII. p. 89. ubi plura de opere hocce Huetiano suppeditat. Fuerunt namque & alij,

qui laudi huius operis nihil detractum voluerunt; nec tamen dissimularunt, non ubique eam conspici concludendi rationem, quae omnibus satisfaciatur. Quod documento est, solam methodum mathematicam non efficere, ut aliquid certum, & extra dubitationis aleam positum censeatur. HVETII tamen exemplo se in eam induci passus est sententiam SAM. PVFENDORFIVS, ut existimaret, magnam litium, quibus orbis christianus distrahitur, partem tolli posse, si systema aliquod theologicum methodo mathematica concinnaretur; idque in *epistola ad fratrem ES. PVFENDORFIVM* testatus est, quae in *actis eruditor. Lips.* legitur, *supplem. tom. II. sect. II. p. 98.* Nec ipsi HVETIO, a quo PVFENDORFIVS eiusmodi systema conscribi optauerat, hocce consilium prorsus displicuit; etsi agnoscat, maximas & fere insuperabiles, huic instituto obstat difficultates; in *litteris ad marchionem DE REYQUIERES*, Galliae regis eo tempore in Suecia legatum; quas itidem Lipsienses exhibent, in *actis eruditorum l. c. p. 201.* Vtramque & PVFENDOREM, & HVETII epistolam *introductioni* suae in *historiam theologiae litterariam* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PFATFIVS, lib. II. p. 113. seqq. Mentionem quoque huius rei facit HVETIVS, in *Huetianis*, num. XVI. p. 47. Doctrinam equidem sacram, seu theologiam, methodo mathematica proponi posse, dubio caret. Nec enim quidquam obstat, quominus theoremate vel problemate quodam proposito, explicatis per definitiones terminis, principia quaedam constituantur, ex quibus problema, seu theorema demonstretur. Id vitique fieri posse, exemplo quodammodo HENR. WIDEBRIGIVS, theologus quondam Helmstädiensis clarissimus, ostendit, in *systemate theologiae positivae*, quod Helmstädi 1693, 4. lucem adpexit publicam. Specimen etiam

iam aliquod demonstrationis mathematicae, qua veritas religionis christianae generatur, speciatim principia ecclesiae anglicanae probantur, exstat in *descriptione insulae Formosae*, quae gallice Amstelodami 1705 prodit, c. XXXVIII. p. 284. seqq. An vero ex hac methodo ea statim evidētia speranda, quam ceteroquin mathematici sibi vindicant, & an controuersiae theologiae hac ratione, non dicam tolli, sed saltem imminui queant? id vero est, de quo merito dubitatur. Enimvero ad hoc non sufficit, methodo mathematica incedere, nisi & principia adhibeantur, quae aequē evidētia sint, ac principia mathematicorum, & postulata tam aequa, ut nemo, nisi ineptissimus mortalium, ea reicere aulit. Haec si non adsint, sola methodus, & externa demonstrationis species, parum iuuat. Principiorum autem evidētia, cum ex evidētia idearum, & haec ex obiecti evidētia oriatur; in mathematicis quidem eam summam esse oportet; at minime in theologicis, ubi in rebus, supra rationem humanam positus, evidētia obiecti, & adeo idearum frustra quaeritur, res contra omnis, ut antea iam diximus, ad evidētiā testimonii redit; quemadmodum rursus in hac interpretatio & *trinitatis* scripturae sacrae utramque facit paginam. Adhiberi vero methodum mathematicam posse, ubi a veritate toto, quod aiunt, caelo aberratur, tantum abest, ut de ea lectores conuincantur, exemplā testantur. Nihil nunc de BENEDICTO DE SPINOZA dicam, qui in *ethica sua ordine geometrico demonstrata*, ipsum hac ratione omnibus propinauit atheismum. PET. POIRETVS, in *cogitationibus rationalibus, de Deo, anima & malo*, lib. III. c. VIII. p. 312. seqq. mysterium trinitatis itidem methodo mathematica demonstrare voluit; sed pro vero dogmate Sabelianismum nobis obtulit. IO. CRAIG

theologiae christianae principia mathematica edidit, Londini 1699; sed ut veritatem christianae religionis, quam stabiluisse videri voluit, euerteret potius, ac labefaceret; refutatus ideo a IO. EDVARDI, in *doctrina fidei & iustificacionis*, cuius summa exhibetur in *alt. erudit. Lips. 1709 mens. Aug. p. 353. seqq.* Atque haec cum ita sint, recte de hacce mathematicorum methodo pronuntiavit IVST. CHRISTOPH. SCHOMERVUS: *Mathematicam demonstrandi methodum nupere quidam in moralem disciplinam infirri laborarunt, & imprimis famosus, & post hominum memoriam audacissimus atheismi doctor Spinoza, nulla alia in re felicit, quam ut suo exemplo ostenderet, quantopere cuius insanae inuoluentae hoc patium aptum sit, atque adeo vana sit, de illius methodi infallibili evidētia, communis persuasio. Etenim mathematicarum disciplinarum, & imprimis geometriae evidētia, non ab illo, quo vtuntur, proponendi modo, sed a sensibus pendet oculorum, quibus pictura ita obijcitur, ut institutio nulla acquiuocatione ludere possit, quae plerorumque alias errorum mater est. Schemata illa ubi absunt, aequē facile, immo facilius inter operosus tautologias (quarum necessitatem geometris imperat figurarum difficultas) decipit & decipitur terminorum abusu demonstrator, quam si simplici & plano stilo usus esset; theol. moral. c. I. §. XX. p. 29.* Iungenda hifce, quae copiose & acriter, contra methodi mathematicae ad alias disciplinas adplicationem disserit EDVARDVS ANDALA. Nimirum, cum & ipse de SPINOZA verba fecisset, hinc iam constare, inquit, poterit lectori, a quo originem trahat quorundam obtutus, & praetextus de mathematica, & quidem synthetica methodo in omnes disciplinas inuehenda; quamque ille sit vanus. Speciem habet, fateor, summam in disciplinis quaerere certitudinem, quis vituperet? Sed nouimus illos, qui sub speciosa

cioso hoc praetextu certissimas disciplinas, philosophiam, ipsamque theologiam, & mysteria in verbo Dei reuelata, in suspicionem falsitatis adducere satagerunt, praetendendo, talia mysteria non posse mathematice demonstrari, nec disciplinas esse satis certas, nisi synthetica methodo tradantur. Hisce & alia quam plurima, lectu dignissima, subiicit, in *examine ethicae Gendingii, dissert. I. §. X. seqq. p. 9. seqq.* Cum primis vero §. XV. p. 13. ostendit, apud eos, qui physicam aut metaphysicam methodo mathematica tractant, longe maiorem obscuritatem, incertitudinem, fictionem, contradictionem, & sententiarum diuersitatem, quam in praestantiorum aliorum physicorum vel metaphysicorum scriptis, prehendi.

Nescio, an methodis, huc vsque commemoratis, etiam comparatiuam addere debeam? Certe IAC. GAERDENVM theologiam pacificam, suae comparatiuam scripsisse, constat, cum PET. POIRETI bibliotheca mysticorum selecta recusam. Eo nimirum hocce eius institutum comparatum est, vt, quodnam quilibet articulus fidei pondus ac momentum habeat, expendat, indeque concludat, quatenam doctrinae sacrae capita prae aliis ad salutem creditu sint necessaria. Idem etiam SIM. EPISCOPIVM in institutionibus suis theologicis fecisse, supra obseruauimus; placetque haec methodus illis, qui dissidentes circa religionem inter se conciliare, aut ecclesiae eo vsque dilatare pomoeria satagunt, vt eius ambitu comprehendi omanes queant, qui in paucis quibusdam, ac maxime vniuersalibus capitibus consentiunt. Quo ipso simul viam ad *aduersus* religionum eos pandere, manifestum est. Recte quidem agunt, qui dogmata sacra inter se comparant, vt quatenam fundamentalia, aut non fundamentalia sint, discipiant. Sed, caute hic in-

cedendum, ne viam salutis latiore, quam par est, faciamus; & non fundamentalia censeamus, quae omnino sunt fundamentalia. De *methodo* denique practica, vt vel tria addamus verba; tota theologia dogmatica, intuitu finis spectata, practica est, seu ad fidei & vitae praxin comparata. At plerumque in compendiis ac systematibus ita tractari solet, vt, qui ea condiderunt, de controuersiarum potius variarum decisione, quam vita recte instituenda, solliciti fuisse videantur; cum tamen vtrumque fieri & possit, & debeat. Huncce itaque naeuum vt emendarent alii, eam elegerunt methodum, quae vnice ad fidei vitaeque praxin lectores perduceret. Id certe beato IO. GERHARDO nostro constitutum fuit, in *fibula pietatis*, omnibus satis nota; in qua integrum velut systema, methodo practica cinnatum, exhibet, dum ostendit, quo pacto cuncta sacrae doctrinae capita ad vitam pie, recteque instituendam, referenda sint. Idem & beatus IO. HENR. MAIUS egit, dum *praxin pietatis in cognitione veritatis, suae synopsis theologiae moralis, per omnes articulos theologicos, ad normam scripturae sacrae, & ductum librorum symbolicorum adnotatam*, an. 1697, 4. edidit. Nec abluunt hinc IOACH. IVSTI BREITHARTI institutiones theologiae credendorum & agendorum fundamentales, quae institutionum eius theologicarum, libris duobus comprehensarum, quas supra commemorauimus, synopsis quamdam exhibent. In cunctis enim sacrae doctrinae capitibus vir venerabilis notitiam experimentalem summopere vrget; quae & genuina ratio est, cuncta ad vitae christianae vsum recte transferendi. Quem eius scopum qui considerauerit, vitio ei non vertet, quod primo loco de imagine Dei egerit.

§. XVIII. Qui theologiam theticam, seu dogmaticam, recte, & cum fructu docere cupit, id merito sibi datum credet, vt ordinem naturalem, partiumque singularum nexum, & aptam coniunctionem, obseruet; * vt vocibus ex metaphysicorum scholis petitis caute & sobrie vtatur; ** vt de rebus magis, quam de vocibus, sit sollicitus; *** definitiones si adhibere velit, vt claras ac perspicuas adferat; * vt dogmata non tantum explicet, sed rationibus solidis demonstrat, adhibita, si opus fuerit, apodixi biblica; ** vt antichresin, si inde lux quaedam tractationi dogmaticae adfundi queat, adiungat; *** nec historiam dogmatum, si fieri potest, praetermittat; * cum primis denique, vt, quem quodlibet dogma in praxi vitae christianae vsum habeat, diligenter ostendat. **

* Nexus ille partium, omniumque sacrae doctrinae capitum, quae scitu crediturque ad salutem sunt necessaria, tum ex *metodo*, tum ex *re ipsa*, oritur. Inter bonae namque methodi characteres haud vltimus est, si per eam cuncta rite, ordineque, quantum fieri potest, naturali inter se connectantur. Nobis vero de isto nexu, qui ex re ipsa oritur, praecipue sermo est. Atque ad hunc eo magis attendendum, quo luculentius inde patet, labefactata vnus capituli veritate, corrui & reliqua; adeoque dogmata quaedam eo diligentius inculcanda esse, quod non tantum in se spectata vera sint, sed aliorum simul, quae cum iis coniuncta sunt, veritas ita in tuto collocetur. Sic, qui propositionem illam: *sola fide iustificamur*, recte intellexit, adserit; illi adferenda etiam est satisfactio Christi, & qui hanc tuetur, illi fatendum, Christum non tantum verum hominem, sed verum quoque Deum esse, & qui hoc credit, is mysterium trinitatis reiicere nequit; vt de reliquis, quae prono aluceo ex eadem propositione fluunt, & per totum theologiae sese diffundunt campum, nihil dicam.

** Non loquimur de *terminis*, quos vocant, ecclesiasticis, seu ab ecclesia vniuersa receptis, & ad haereticorum fraudes detegendas, ac euitandas, comparatis; quip-

pe qui merito retinenrur; sed de iis, quos scholasticorum acumen sine necessitate inuexit. Quantumuis enim & horum non omnino nullus sit vsus: siquidem per eos rotunde & sine ambagibus interdum quaedam exprimi possunt; cautione tamen opus est, ne praeter modum cumulentur, & quod fieri solet, quae clara satis ac perspicua sunt, iis obicurentur, inanibusque controuersiis, ac *λογωμαχίας* occasio praebetur. Conferenda, quae ex instituto hac de re dixi in *program. de studio theologiae polem. solide ac subrie instituendo*, in *syntagm. dissertation. theolog. p. 692. seqq.*

*** Monendum illud ideo fuit, quoniam haud infrequens est illud vitium apud eos, qui theologiam dogmaticam systematica ratione tractant. Vocum utique habenda est ratio, sed non ita iis est inhaerendum, vt rerum ipsarum, quae vocibus istis significantur, simus immemores. Cum dico: *subiectum operationis in theologia est homo peccator*; recte quidem, quid per *subiectum operationis*, per *theologiam*, per *hominem peccatorem* intelligendum, explicatur; sed, ad rem ipsam quod attinet, de diuersa hominum indole, variisque impedimentis conuersionis, intuitu aetatis, status, sexus, temperamentis, ceterisque dicendum, & tum demum

demum, quemnam haecce doctrina adferat vsum, perspicimus. Et ita in reliquis omnibus sese res habet.

* Vt enim ideae, quae obscuritate laborant, clariiores fiant, & luce quadam perfundantur, definitiones adhiberi solent. Vnde & in ideis compositis, quae simplicibus obscuriores sunt, maxime locum inveniunt, & ad idearum, quae in definito latent, euolutionem comparatae sunt. Qui igitur ideas istas compositas rite euoluere didicerunt, statim quoque definitiones ipsimet conficiunt; vt adeo interdum sufficiat, indicare, quanam ideae in composita quadam lateant, vt quilibet deinceps definitionem inde extruere queat. Definitiones autem, quas non intelligimus, memoriae mandare, est, magno conatu nihil agere.

** Vt de veritate dogmatum sacrorum firmiter persuadeatur intellectus, & ad adsensum pertrahatur, probatio opus est. Haec vero cum diuersa ratione, pro obiecti pariter, ac principiorum diuersitate, institui queat; hic tamen de apodixi biblica, seu demonstratione, quae ex ipsa scriptura sacra petitur, sermo est. Per hanc enim, si rite instituitur, animus non minus, quam per euidentissimas mathematicorum definitiones, ita conuinci potest, vt vel inuitus ad adsensum rapiatur. Exemplum ipse iam Apollos dedit, *actor. XVIII, 28.* Nec desuerunt ex veteris ecclesiae doctoribus, quorum labores huc quodammodo collineare videntur. Ex recentioribus vehementer, & merito quidem, eam dogmatum sacrorum ex scripturae diligenti collatione demonstrandi rationem commendauit vir doctissimus HENR. NÜHLIV, in *dissertationibus academicis, de apodixi, siue demonstratione ac probatione scripturarum*, lectu dignissimis, quae Kiloni 1699, 4. prodierunt. Specimen autem optimum per singulos fidei articulos ABR. CALOVIUS

dedit, in *apodixi articulorum fidei, ex fidei scripturae locis, eorum contextu, antecedentibus & consequentibus, ac parallelis, secundum fontes ebraeos ac graecos, credenda demonstrans, &c.* quae & alias, & Luneburgi quoque 1684 excusa est.

*** Antithesis, seu controuersiarum tractatio, ad theologiam polemicam spectat; & recte seorsim instituitur, cum rerum nimia copia & auditores, & lectores obruerentur, si quis cum ipsa dogmatum explicatione eis coniungere vellet, & tamen in neutra aliquid, quod scitu dignum ac necessarium, praetermittere. Breuiter autem si dissentientium placita in theologia dogmatica attingantur; nequam hoc reprehendendum, sed plane consultum est; cum interdum dogmatum explicationi lux minime contemnenda inde adfundi queat. Exemplis quam plurimis, si opus esset, illud confirmari posset.

* Dogmatum historia eo spectat, vt eorundem perpetuum successionem, veraeque adeo doctrinae in ecclesia conseruationem, intelligamus. Quam licet alii in theologia historica, seu patristica, exhibeant; nihil tamen obstat, quo minus &, qua praecipua quaedam momenta, cum theologia dogmatica coniungatur. Idem de historia haeresium dicendum, quae itidem dogmaticae tractationi lucem conciliat; ex instituto autem partim in theologia polemica, partim in historia ecclesiastica de ea agitur.

** Id namque natura, indolesque theologiae posulat, quam intuitu finis spectatam, totam practicam esse, fateantur omnes. Laudandi itaque sunt, qui singulis capitibus observationes eiusmodi, & monita addunt, quibus ostenditur, quo pacto cuncta ad fidei vitaeque christianae vsum transferri queant; & debeant, ita quidem, vt adplicationis quoque serio & constanter instituendae, habeatur ratio.

§. XIX. Illorum, qui rite in dogmatica-theologia proficere cupiunt, partes sunt, ut animum rite dispositum, & praeiudicatarum opinionum expertem secum adferant; * ut generali quadam sacrarum litterarum notitia iam sint imbuti; ** nec rudes plane sint linguae graecae ac ebraeae; *** ut initium faciant a theologia catechetica, & ita ad acroamaticam progrediantur; * ut illam cum hac semper coniungant; ** ut quae ex ore magistri audierunt, lectione ac repetitione confirmet, meditatione in suum & sanguinem conuertant, & adplicatione ad usum transferant. ***

* Praeparatio illa atque dispositio animi in eo consistit, ut quis non tantum percipere, atque intelligere dogmata sacra queat; sed de illorum veritate firmiter conuinci, ut voluntas simul ad obsequium flectatur. Plerisque sufficit, si dogmata theologica utcumque intelligant, eaque iterum recitare, aliisque inculcare possint; de quorum tamen veritate, serio si se ipsos explorare vellent, se minime conuictos, deprehensuri essent; multo minus autem id agunt, ut vita moribusque, se conuictos esse, demonstrant. Cumque inter alia, quae veritatis agnitionem, mentisque conuictionem impediunt, praeiudicatae hic se nobis offerant opiniones; de iis quidem exuendis ac remouendis theologiae cultor maxime sollicitus esse debet, ita tamen, ne, dum praeiudicia auctoritatis euitat, ad alterum extremum procurrendo, in ea, quae ex praecipitantia originem ducunt, incidat. Sed dictum iam hac de re supra est.

** Exquisitior enim ab illis demum expectanda, qui theologiae exegeticae operam nauarunt, cui ipsa theologia dogmatica inferuit. Si quis autem generali scripturae notitia, quae & in quemlibet christianum cadit, saltem historica, imbutus non sit; ille quoque vix capiet, quae in theologia dogmatica traduntur. Superuacaneum foret hoc monere, nisi experientia doceret, scripturae sacrae tractationem tum in scholis, tum in domestica institutione nimis negligi. Oprandum itaque, ut, quae Timotheo, omnibus ob-

tingeret felicitas, quem Paulus laudat, quod *hanc seque* sacras litteras didicisset, *II. Tim. III. 15.*

*** Scripturae enim testimonia, quibus dogmata sacra probantur, ex ipsis fontibus sunt explicanda, ne forte, si versio textui originali non respondeat, magno conatu nihil agamus. Repetenda, quae de utriusque, graecae & ebraeae linguae necessitate, supra diximus, *lib. I. c. IV. §. V. & VI.*

* Ratio ipsa dicat, a facillioribus progrediendum esse ad difficiliora, & fundamenta adcurate prius posenda, quam de iis, quae illis superstrui queant; sinus solliciti. Quod plurimi in theologia acroamatica parum aut nihil proficiant, haud raro inde oritur, quod doctrina catechetica non recte imbuti, ad eam accedant. Ordinem vero huncce ipsemet nobis commendat apostolus *Ebr. V. 13. 14.*

** Qui enim hoc negligunt, quae-
stionibus sublimibus, saepe & curiositati magis inferuentibus, quam commodum aliquod adferentibus, ita adhaerescunt, ut tandem catechetica, & quae ad fundamentum pertinent, sordere iis incipiant. Hinc & sacris officiis admoti, ad rudiorum hominum institutionem, quae maxime necessaria est, quaeque nulla ratione intermittere debet, prorsus sunt incepti. Et ita nec suae, nec aliorum recte consulero saluti possunt.

*** Conferenda hic, quae supra *lib. I. per integrum c. III.* copiose hac de re diximus, cum primis §. *XIV. seqq.*

D d d

Libri

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT SECVNDVM

DE

THEOLOGIA SYMBOLICA.

Σύμβολον.

Theologiae symbolicae nomine quid nobis veniat? §. I.

Symbolorum origo ex scriptura sacra derivari nequit; symbolum apostolicum ab apostolis confectum non est; §. II.

Symbola ante-Nicaena; §. III.

Nicaenum ipsum & Athanasianum; §. IV.

Symbola occasione controuersiarum ab Arianis motarum condita; Constantinopolitanum; quorundam veteris ecclesiae doctorum; §. V.

Pelagianorum symbola, item, quibus Nestoriana haeresis occasionem praeiuit; quaedam etiam sequentium temporum; §. VI.

Symbola recentiora, & nostrae quidem primum ecclesiae; §. VII.

Scripta publica auctoritate concinnata, quae ad libros symbolicos quodammodo accedunt; corpora doctrinae; §. VIII.

Symbola ecclesiae romanae; §. IX.

Reformatae, aliarumque; §. X.

De illis, qui symbola tum vetera, tum recentiora, nostrae praesertim ecclesiae, explicarunt, aut commentariis illustrarunt; §. XI.

Quaenam sit genuina libros symbolicos interpretandi ratio; §. XII.

Libris symbolice nec plus nec minus, quam decet, tribuendum; §. XIII.

Quod & speciatim de nostrae ecclesiae libris symbolice obseruandum; §. XIV.

Eorundem usus & abusus; §. XV.

§. I.

PER theologiam symbolicam intelligimus complexum dogmatum sacrorum, qui in symbolis, vel confessionibus, aut integrarum ecclesiarum, aut singulorum quorundam hominum,prehenditur. Cuius quidem, pro ipsa symbolorum diuersitate, diuersus quoque usus est.*

* Symbolum proprie significat tesseram. Tesserarum autem apud veteres varius & multiplex usus erat, tum inter hospites, tum inter milites, sub vno duce militantes, vt per eas ab hostibus discernerentur amici & commilitones. Translata hinc apud christianos vox ista ad sacra est, vt, qui inter se in doctrinae caelestis capitibus consentirent, per certam fidei professionem a reliquis distinguerentur. Ita, & recte quidem, vt puto, GERH. IO. VASSIVS, de tribus symbolis, diss. I. §. XVIII. tom. VI. oper. p. 507, Haec vocis istius ad sacra translatio ante concilium Nicaenum non obtinuit; post-

ea autem maxime inualuit, vt IO. BENED. CARPZOVIO obseruatum, in *isagoge ad libros symbolicos ecclesiar. Lutheranar.* p. 2. Alii de significatione huius vocis, quae ratione primum ad confessiones fidei designandas adhibita sit, aliter sentiunt. Conferendi, qui de ea plura dabunt, BALTH. BEBELIVS, in *antiquitat. eccles. saec. III. artic. II. sect. II. p. 642. & saec. IV. artic. IV. p. 855.* STEPHANVS LE MOYNE, in *notis ad varia sacra*, p. 325. PET. KINGIVS, in *bistoria symboli apostolici*, &c. c. I. §. I. IO. CHRISTOPH. WOLFFIVS, in *notis ad Casaubonianam*, p. 319. PET. ZORNIVS, in *nona collectio-*

ne plus quam sexaginta symbolorum &c. (de qua mox plura dicemus) p. 164. Ad vsum itaque vocis huius si attendas, symbolorum & librorum symbolicorum nomine eiusmodi scripta veniunt, quae ab ecclesia aliqua ita recepta sunt, vt per ea, & doctrinam, in illis comprehensam, a reliquis coetibus & ecclesiis, quibuscum ceteroquin consentire videri poterat, discerni velit ac separari. IO. HENR. HOTTINGERVS equidem sub hacce voce decreta & canones synodorum, confessiones, catechismos, liturgias, apologias, palinodias, disputationes, siue colloquia comprehendit, *bibliothecar. quadripart. lib. III. c. I. p. 335.* Sed limites eius, ultra quam vsus permittit, profert. Confessiones enim, hunc in finem continnae, vt alii de doctrina, aut integritate ecclesiae, aut singulorum hominum, certi reddantur, si proprie & accurate loqui velis, hoc tantum nomen promerentur; catechismi vero tum demum, si in librorum symbolicorum numerum sint recepti. Ex reliquis catechismis, itemque canticis vsu receptis, liturgiis, & si qua alia sunt eiusdem generis, licet vtrumque de doctrina publica iudicium ferri queat; vsu tamen receptum non est, vt symbola seu libri symbolici, adpellentur. In symbolis igitur, atque libris symbolicis, cum dogmata fidei contineantur, quae haec considerat, theologia symbolica dicitur. Nec ea mens nostra est, quod omnia in quolibet symbolo fidei dogmata comprehendantur, aut quaerenda sint. Experientia, secus se rem habere, docet. Ea enim, quotquot aut quaecumque demum sint, quae in symbolis inveniuntur dogmata, theologia symbolica contempletur. Idque tum de ecclesiae orthodoxae, eiusque doctorum, tum de haeticorum symbolis est intelligendum. Quae enim in illis existant dogmata, cognoscenda sunt; cum quilibet, qui ecclesiae verae addictus est,

de eius quoque doctrina publica certus esse debeat, saepe etiam ea confirmanda, & contra dissentientium insulsum defendenda sint. Haeticorum autem, eorumque omnium, qui a veritatis tramite abeunt, symbola, & quae in iis continentur, dogmata, perspecta cognitaque habere oportet, vt eo rectius ea refellere queamus, ac impugnetur. Veteres symbola etiam *normae*, *regulae*, *regulam fidei* vocabant, quemadmodum & apud nos interdum *librorum normalium* nomine veniunt. Apud Graecos symbolum fidei & *μυστήριον* dictum, eo, quod catechumenorum esset; istiusmodi symbolum memoriae infigere, obseruat HENR. VALESIVS, ad *Socratis histor. eccles. lib. I. c. VIII. p. m. 6.* add. IO. HERMANNVS AB. ELSWICH, de reliquiis papatus ecclesiae *Lutheranae temere adfudit, c. III. §. XII. p. 55.* De corporibus doctrinae, quo nomine interdum symbolorum collectiones designantur, in sequentibus verba faciemus. Historiae theologiae symbolicae, notitiaeque symbolorum, & scriptorum, huc spectantium, comparandae, praeter auctores, qui generatim libros ad theologiam, singulasque eius partes spectantes, recensent, inseruiunt, qui de conciliis agunt, eorumque historiam tradunt; de quibus suo loco dicemus. Qui de haecibus ac haeticis exponunt, itidem interdum quaedam, quae symbolis lucem adiungunt, attingunt. Sed & qui libros symbolicos ediderunt, subinde, quae ad historiam illorum faciunt, praemittere aut subnectere solent; quos deinceps commemorabimus. IO. HENR. ALSTEDIUS copiosum symbolorum scriptorumque symbolicorum indicem exhibet, in *thesaur. chronol. c. XXXIII.* LVD. ELLIESDUPIN, in *bibliotheca scriptorum ecclesiast.* singulis saeculis indices symbolorum seu formularum subiecit. Exstat etiam BALTH. BEBELII *synopsis historiae & doctrinae*

*Elrinae symbolorum, antiquissimorum, vti
& recentioris, seu Augustanae confessionis,
a filio eius IO. BALTHASARE, AN. 1690
edita; de qua tamen recte HENR. FIPPIN-
GIVS pronuntiat, nondum adeo elaboratum
videri hoc scriptum, ut prae eo id destinasse
beatum auctorem, mihi persuadeam; in
der historisch-theologischen Einleitung zu
denen symbolischen Schrifften der euange-
lisch-Lutherischen Kirchen, c. I. §. XII. p.
5.* Cumprimis autem hic laudanda PET.
ZORNII noua collectio plus quam sexagin-

*ta symbolorum, siue confessionum fidei, quas
in veteri ecclesia inde a primis saeculis vs-
que ad duodecimum, haeretici, vel viri alii
patribus suspecti, in tanta sensuum de sacris
discrepantia evideret, quippe in qua de ve-
terum haeticorum, aut virorum haere-
ticos suspectorum symbolis ac confessio-
nibus, multa adcurate & egregie obseruan-
tur. Prodiit primum scilicet Rostochii
AN. 1706; deinde opusculorum eius sacro-
rum tomo primo inserta est, p. 164. seqq.*

§. II. Qui symbolorum vestigia in sacra scriptura se inuenisse, sibi
persuadent, ad veram ac genuinam huius vocis significationem non satis
attendisse, videntur. * Sed &, quod apostolicum vocatur, ab ipsis apostolis
non esse confectum, positum hodie est extra controuersiam.

* Non tantum in nouo, sed omnino
iam in veteri testamento, symbolorum se
inuenisse vestigia, nonnulli existimant.
Valde autem dubito, an id, quod cupiunt,
euincere queant. Nimirum, *Gen. IV, 26.*
de cultus diuini, & quidem publici, aut
introductione, aut restauratione, sermo-
nem esse, haud inuiti largimur; sed, quo
pacto inde sequatur, symbolum aliquod,
seu formulam fidei concinnatam esse, me
perspicere non posse, fateor. In verbis
Noachi, *Gen. IX, 25. 26.* vaticinium equi-
dem prorsus egregium, at non symbolum,
seu formulam fidei deprehendo. Cum
actor. XV, 18, 25. de Apollo dicitur, quod
tantum sciuerit baptismum Ioannis; non
abnuo, hoc & de doctrina Ioannis bap-
tistae esse intelligendum; hanc autem
quod certa formula seu symbolo comple-
xus fuerit, nemo temere sibi persuaserit.
Paulus *Ebr. VI, 1.* praecipua quaedam
doctrinae christianae capita refert; qui
vero putant, cum symbolum aliquod, seu
formulam fidei tradere voluisse, non cer-
tiori nituntur fundamento, quam illi,
qui ex iisdem verbis compendium aliquod,
aut systema theologicum, exculpere con-
antur. Sed mitto reliqua. Licet au-

tem scriptura sacra symbolorum exempla
non exhibeat; eorumdem tamen usum
in ecclesia antiquissimum fuisse, ex dicen-
dis patebit. Vnde illis, qui originem
symbolorum ex papatu repetunt, suffra-
gari nequeo. Legenda, quae hac de re
differit IO. HERM. AB ELSWICH, de *reli-
quiis papatus ecclesiae Lutheranae temere
adfectis, c. III. §. XII. p. 55.*

** In symbolo, quod vocatur, apo-
stolico, ab ipsis apostolis summam quam-
dam doctrinae christianae comprehen-
sam fuisse, plurimi, praecunte AMBROSIO,
RVFFINO, ISIDORO, sibi persuaserunt.
Et licet de tempore inter se non conue-
niant; plerique tamen in eam ingrediuntur
sententiam, breui ante dispersionem
apostolorum symbolum hocce ab illis
fuisse conditum, ut instar tesserae esset,
qua dignosci possent, qui apostolicam do-
ctrinam, eamque genuinam, essent am-
plexuri. Communis fere haec est roma-
nensium opinio, cui e nostratibus *centu-
riatores Magdeburgenses, centur. I. lib. II,
p. 66.* & deinceps illi cumprimis accesserunt,
qui, omnes eos in fundamento fidei
consentire, contenderunt, qui symbo-
lo huic subscribunt. Porro, ad modum
quo

quo symbolum hocce compositum sit, quod attinet; sunt, qui putant, singulos apostolos articulum aliquem *symbolae* instar contulisse; Petrum e. g. dixisse: *credo in Deum patrem omnipotentem, Andream: & in Iesum Christum filium eius, Iacobum: qui conceptus est de spiritu sancto, &c.* Ita auctor *homiliae* AVGVSTINO adscriptae de *symbolo*, quae in noua Benedictinorum editione inter spuria *tomi V.* exstat, *serm. CCXL.* & auctor alius sermonis, qui ibidem legitur, *num. CCXLI.* LEO quoque, *epist. XXVII.* VENANTIVS FORTVNATVS, in *exegefi symboli apostolici*, FIRMINIVS, saeculi octavi scriptor, de *libris canonicis*, in *analeſis* IO. MABILONII, *tom. IV. p. 575.* aut secundum nouam editionem *p. 66.* Quorumdam ex hisce testimonia recitat, & alia adhuc addit, IO. ALB. FABRICIVS, in *codice apocrypho noui testamenti, pars. III. p. 339. seqq.* Vti autem ludicra prorsus est haec sententia, & omni destituitur fundamento; ita certiora non sunt, quae alii de formula haec per sermones vltro citroque habitos concinnata, aut e sacris litterarum monumentis hinc inde congeſta, & communi suffragio perſcripta, nobis narrant. Qui, sine aliorum scriptorum adminiculis ex spiritus sancti subſtigatione symbolum hocce ab apostolis compositum contendunt; illud diuinitus inſpiratum censent, adeoque eandem qua scriptura sacra pollet illi non tribuere nequeunt auctoritatem. Sed haec omnia frustra dicuntur, quamdiu, symbolum hoc ab apostolis confectum esse, nondum est probatum. Hoc vero tantum adest, vt probari queat, vt luculentissimis potius rationibus euincere pronum sit, perperam illud apostolis tribui. Silet namque in *actis apostolorum* Lucas, rem tanti momenti non temere praetermissurus. Silent IVSTINVS martyr, IRENAEVS, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, TERTVL-

LIANVS, EVSEBIVS, HILARIVS, CYRILLVS Hierosolymitanus, praestantissimi per quatuor a nato Christo saecula viri. Recepta fuerunt in ecclesiis orientalibus alia symbola, alia quoque in conciliis oecumenicis, Nicaeno, Constantinopolitanoque, condita aut confirmata, apostolici nulla facta mentione. Testimonia, ad quae secus sentientes prouocant, nihil probant; cum aut ex scriptis spurii ac suppositiui, aut ex eiusmodi auctoribus deprompta sint, quorum hac in re nulla est auctoritas. Hinc & ex ipsis romanae ecclesiae addictis fuerunt, qui agnoscerent, symbolum hocce ab apostolis conditum non esse. LAVR. VALLA non tantum, ab apostolis illud confectum, negauit, sed omnino, in concilio Nicaeno compositum, adseruit; in *antidoto in Poggium, lib. IV. p. 225. seqq.* vnde excerptus est libellus Argentorati 1522 editus, inscriptusque: *calumniam theologiae Laurentio Vallensi Neapoli olim intentata, quod negasset symbolum membratim articulatimque per apostolos esse compositum.* Sic & DESID. ERASMVVS Roterodamensis, cum in *praefatione in Matthaeum* scripſisset: *symbolum, an ab apostolis proditum sit? nescio*, eamque ob causam magistrorum Parisiensium censuram incurſisset; suam ex instituto vindicauit sententiam, in *declarationibus ad censuram facultatis Parisiensis, tit. XI. declarat. XXXVI. tom. IX. oper. p. 700.* His ex recentioribus accessit LVD. ELLIES DUPIN, qui variis rationibus probat, ab ipsis apostolis hocce symbolum minime concinnatum esse; in *bibliothecae scriptor. eccles. tom. I. p. 9. seqq.* eamque sententiam denuo aduersus censorem quemdam (PETITDIDIERVM) tuetur, in responsio, quod *tomo VI.* subiicit, *p. 27.* Plerique tamen romanensium in eo consentiunt, symbolum hocce recte apostolis tribui. Cum autem diffiteri nequeant, non vna istud ea-

demque ratione in omnibus ecclesiis fuisse recitatum, sed in quibusdam his, in nonnullis aliis verbis, moxque pluribus, mox paucioribus sententiis constituisse, additionesque ac variationes successu temporis in eo factas clarissime deprehendi; & vero credibile non sit, quemquam, in hoc symbolo aliquid mutare & adiuere, ausurum fuisse, si illud ab apostolis profectum esset; hinc ut se expedirent, non vnam ingressi sunt viam. CHRIST. LVPVS, theologus quondam Louanien- sis, qui variationes istas ac additiones diligenter collegit, in *seholiis ad Tertullianum de praescript. aduers. haeret. c. XIII. p. 267.* eo tandem se recipit, ut discrimen inter symbolum *traditum* & *scriptum* constituat, & *scriptum* quidem, non autem *traditum*, his mutationibus obnoxium fuisse, contendat; additque, symbolum fuisse ex iis, quae scripto mandari antiqua arcani disciplina non permiserit, & ne catechumenis quidem, ut illud pro iuuanda memoria describerent, concessum fuisse, sed omnes auditu illud perdiscere oportuisse. NAT. ALEXANDER, eum itidem hocce, de mutationibus & additionibus in symbolo isto factis, dubium sibi proposuisset; respondet, de aliis quidem hoc verum esse ecclesiis, non autem de romana; quippe in qua iisdem plane verbis & sententiis, eodemque ordine, quo ab apostolis traditum sit, recitetur; *hisor. eccles. nou. testam. saec. I. differt. XII. p. 139. seqq.* Quae omnia quam inania sint, luculenter ostendit THO. ITTIGIVS, in *selectis capitib. hisor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. VI. seqq. p. 83. seqq.*

Cum ergo certum exploratumque sit, ab ipsis apostolis symbolum hocce conditum non esse; adeoque, si apostolicum dicatur, intuitu doctrinae, in eo comprehensae, hoc intelligendum, recte viri docti iudicent; superest disquisitionis, quando itaque istud ortum receptumque sit in eccle-

sia? Nonnulli, saeculo quarto illud enatum, existimant; quibus & LAVR. VALLEA suffragatur, quem, in concilio Nicaeno illud compositum, censuisse, antea obseruauimus. Perperam quidem. Errori autem impudentiam addit CHRISTOPH. SANDIVS, dum, symbolum hocce in synodo Nicaena ab iis, qui cum Ario faciebant, concinnatum, nobis persuadere adnititur, uti, quod nos pro Nicaeno habemus, conditum sit ab Ofio Cordubensi, & Alexandro Alexandrino, aliisque orthodoxis; in *nucleo hisor. eccles. lib. I. p. 52. & l. II. p. 167.* merito ideo refutatus a BALTH. BEBELIO, *antiquitat. eccles. euangel. saec. IV. aric. IV. p. 881.* Alius ascendunt alii; iamque saeculo secundo fundamenta huius symboli in ecclesia romana iacta esse, FRID. SPANHEMIVS auctor est; *introd. ad hisor. eccles. saec. II. c. III. p. 39.* Successiuam tamen eius originem idem agnoscit, *hisor. eccles. noui testamenti, seu christian. saec. I. c. VI. p. 539.* Nimirum, proxime illi citra controversiam ad verum accedunt, qui, symbolum hocce ex sollemnii baptismi formula, qua baptizandi, se credere, profitebantur, in Deum patrem, filium & spiritum sanctum, enatum, existimant, ita quidem, ut subinde addita quaedam, haereticorum, qui ecclesiam turbabant; erroribus opposita, adicerentur; donec in eam, qua hodie conspicitur, formam exurgeret. Distincte hoc docet SAM. BASNAGIVS PLOTTEMANVILLEVS, in *exercitationibus hisorico-criticis, de rebus sacris & ecclesiasticis; contra Baronium, ad an. XLIV. n. XVII. p. 475. seqq.* fulius autem, copiosiusque auctor *historiae symboli apostolici, cum obseruationibus ecclesiasticis & criticis, ad singulos eius articulos; quae ex anglico sermone in latinum translata, Lipsiae 1706. 8.* prodiit. Suffragatur eidem sententiae THO. ITTIGIVS, in *selectis capitib. hisor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. VI. p. 83.*

Plura

Plura de hocce symbolo, praeter virum huncce, quem iam laudauimus, doctissimum, qui tum l. c. tum in *differtat. de pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum, c. VIII.* multa erudite de eo obseruat, dabunt GERH. IO. VOSSIVS, de *tribus symbolis, apostolico, Athanasiano, & Constantinopolitano*; quae commentatio tom. VI. operum eius exstat; IAC. VSSERIVS, in *diatribe de romanae ecclesiae alisque fidei symbolis*; IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *differtat. de symbolo apostolico, tom. II. exercitation. sel. num. XV.* WILH.

ERN. TENZELIUS, in *diff. de symbolo apostolico*, quae inter *exercitationes eius selectas*, iunctim editas, prima est; IO. GEO. NEWMANNVS, in *differtatione historico-theologica, de conditoribus symboli apostolici*; SAM. BASNAGIVS, tum loco antea citato, tum & in *annalibus politico-ecclesiasticis, ad annum Christi XLII. num. XVIII.* HERM. WITSIVS, *exercitation. I. in symbolum apostolicum*, aliique, laudati IO. ALB. FABRICIO, in *codice apocrypho noui testamenti, part. III. p. 361.*

§. III. Ad symbola ante-Nicaena, praeter illud, quod apud IRENAEVM, itemque TERTULLIANVM exstat, vt & GREGORII thaumaturgi *expositionem fidei*,* referenda romanum, Aquileiense & orientale; de quorum tamen origine nihil certi constat. Antiochenum itaque primum est, cuius natales nobis innouerunt; quippe quod in concilio Antiocheno, anno CCLXX celebrato, conditum, nouimus.

* Exstant vtique quorundam huius aetatis patrum fidei professiones, aut certe ab iis referuntur; quae vel hoc nomine obseruatu dignae sunt, quod veteris ecclesiae doctrinam condiscere ex iis liceat. Nonnulli equidem, in IGNATII epistolis iam fidei confessionem quamdam, aut symbolum inuenisse sibi vili sunt, ideoque verba, quae in *epistola eius ad Philipenses, §. II. p. 333.* editionis THO. ITTIGII leguntur, proferunt. Verum, spuriam hancce esse ad *Philipenses* epistolam, viri eruditi vno veluti ore confitentur; confendusque hac de re IAC. VSSERIVS, in *differtationib. Ignatianis, in bibliothec. patrum apostolic. IO. BAPT. COTELERII, p. 192.* itemque THO. ITTIGIVS, in *diff. de patrib. apostolic. §. LXXXVI. seqq.* Praeterea, si quis ecclesiae veteris doctor dogma aliquod fidei data occasione explicet, non statim confessionem quamdam aut symbolum exhibet. Hinc & verba eiusdem IGNATII, quae in *epistola ad Magnesianos §. XI.* exstant: *Christus ante saecula genitus est a patre, postea autem factus*

est ex Maria virgine &c. neutiquam pro confessione fidei habuerim; quamvis, & in interpolata tantum ad Magnesianos epistola legantur; confer. THOM. ITTIGII *bibliotheca patrum apost. p. 53. & p. 213.* Faluntur itaque etiam, qui, haec verba ex symbolo apostolico petita, contendunt. Sed, misso IGNATIO, ad eam confessionem progredimur, quae apud IRENAEVM, *lib. I. aduers. haeres. c. II. p. m. 4. §.* editionis IO. ERN. GRABII legitur; simodo ita vocanda. Eam cum recitasset, addit: *Hanc praedicationem cum acceperit, & hanc fidem, quemadmodum praediximus, ecclesia, & quidem in vniuersum mundum diffeminata, diligenter custodit, quasi vnam domum inhabitans &c.* Vnde colligas, in hacce confessione doctrinam, eo tempore in vniuersa ecclesia receptam, contineri. Immo sunt, qui ex hisce verbis probare satagunt, symbolum, quod apostolicum vocatur, iam tum receptum fuisse; tum, quod ista, quam IRENAEVS refert, confessio, cum hocce symbolo plane conuenire videatur, tum, quod haud obscure innuat,

nuat, se eam ab apostolis accepisse. Verum nubes isti atque inania prestant. Et si enim IRENAEVS dicat, ecclesiam hancce fidem ab apostolis, & eorum discipulis accepisse; non tamen dicit, quod eam per symboli, aut formulae alicuius traditionem, acceperit. Deinde res ipsa docet, hancce, quam IRENAEVS refert, fidei christianae summam, plane esse diuersam a symbolo, quod vocatur, apostolico. Quaedam enim in illa adsunt, quae in hoc desunt, & vicissim, quaedam in symbolo apostolico adsunt, quae desunt in confessione illa. Vtriusque collatio hoc statim docet; vnde, vt exemplis hoc comprobemus, necesse non est. Luculenter etiam id ostendit IO. LVD. RVELIYS, in *hystor. concilior. tom. I. p. 209*. Apud TERTVLIANVM duplex eiusmodi exstat fidei confessio, fusior altera, de *praescript. aduers. haeret. p. m. 235*. altera breuior, *lib. de virginib. velandis p. m. 192*. Et posteriorem quidem ita incipit: *regula fidei vna omnino est, sola, immutabilis & irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum &c.* priorem vero ita: *regula est autem fidei, vt iam hinc quid defendamus, profiteamur, illa scilicet, qua creditur, vnum omnino Deum esse &c.* Stat rursus, qui, & in his confessionibus symbolum apostolicum sibi inuenisse, videntur. Sed, cum istae inter se differant, indicandum primum erat, quanam symbolo apostolico respondeat. Deinde haec ipsa libertas, diuersas fidei confessiones proferendi, ostendit, nullum symbolum apostolicum TERTVLLIANO innotuisse, quo ceteroquin constanter haud dubie vlturus fuisset. Accedit, quod vtraque ista TERTVLLIANI formula multis in capitibus, a symbolo, quod vocatur, apostolico, differat, quod luculentissime demonstrat IO. LVD. RVELIYS, in *hyst. concil. tom. I. p. 211*. Quando autem TERTVLLIANVS fidei, quam profert, confessionem, *regulam fidei immobilem & irrefor-*

mabilem vocat; neutiquam inde inferendum, ac si eiusmodi formula quaedam pro norma ac regula veritatis sit reputanda, vt nonnulli contendunt, qui perperam sibi, ac si de symbolo apostolico loquatur, persuadent. Non enim de formula quadam, sed ipsa doctrina ecclesiae, in scriptis prophetarum & apostolorum comprehensa, loquitur; quae omnino normae ac regulae loco habenda. Quo sensu vero etiam symbolum aliquod regula ac norma dici queat, explicat IO. BENED. CARPZOVIVS, in *isagog. ad libros symbol. p. 5*. Sed hac de re alibi. Notissima porro est GREGORII thaumaturgi *expositio fidei*, seu *confessio de sacrosancta trinitate*; quam GREGORIUS Nyssenus exhibet, in *vita Gregorii thaumaturgi, tom. II. opp. p. 976*. quamue de caelo per reuelationem illi traditam, perhibent. Dubitant autem nonnulli, an haec confessio GREGORIUM istum auctorem agnoscat; certe negat hoc CHRISTOPH. SANDIVS, in *tractat. de veteribus scriptorib. ecclesiasticis, nucleo eius historiae ecclesiasticae praemisso, p. 39*. At sine ratione illud fieri, contendunt alii; cum & doctrina, in hac confessione comprehensa, consentanea sit doctrinae, ea aetate in ecclesia christiana receptae, & non tantum GREGORIUS Nyssenus l. c. sed & RUFFINVS, *hystor. eccles. lib. II. c. XXV*. alique, istam confessionem illi tribuant. Legendus GEO. BYLLVS, in *defens. fid. Nic. fest. II. c. XII. & GUIL. CAVE, in antiquitatibus patrum ecclesiast. in vita Gregorii thaumaturgi, part. I. p. 507*. Et doctrinam quidem istius confessionis, doctrinae eo tempore receptae consentaneam esse, dubio caret; quod autem ea dicitur de caelo per reuelationem quamdam illi obtigisse, merito nonnullis suspectum videtur.

** Inter integrarum ecclesiarum symbola, quae tribus prioribus a Christo nato saccu-

saeculis, innotuerunt, primo loco occurrat romanum. Ecclesiam nimirum romanam iam ante concilium Nicaenum symbolum suum habuisse, ex hisce *VIGILII, lib. IV. aduersus Eutyrianos* colligitur verbis: *Vniuersitas proficetur, credere se in Deum patrem omnipotentem, & in Iesum Christum filium eius, dominum nostrum.* Huic capitulo, ob id, iste (Eutyches) calumniatur: cur non dixit in *VNUM IESUM CHRISTUM* filium eius, iuxta Nicaeni decretum concilii? Sed Roma, & antequam Nicaena synodus conduceret, a temporibus apostolorum usque ad nunc, & sub beatae memoriae Caeclestino, cui iste rectae fidei testimonium reddidit, ita fidelibus symbolum tradidit: nec praeducant verba, ubi sensus incolumis permanet. Meminit subinde symboli ecclesiae romanae *RUFFINVS*, in expositione in symbolum apostolicum, quae & inter opera *CYPRIANI* exstat, p. m. 154. seqq. possetque inde utrumque, cuiusmodi istud fuerit, colligi. Aquileiensem ecclesiam itidem suum habuisse symbolum, ex eiusdem *RUFFINI* expositione in symbolum apostolicum constat, qui & verba eius tom. I. opp. fol. 170. exhibet. Non minus vero & orientali ecclesiae suum fuit symbolum, antequam Nicaenum, aut Constantinopolitanum conderetur. Id vero iterum vel ex *RUFFINO* discimus, qui Aquileiense symbolum cum romano pariter ac orientali confert; ubi per orientale neutiquam Nicaenum aut Constantinopolitanum intelligi posse, *GERH. IO. VOSSIVS* docet, de tribus symbolis, *diff. I. thes. XXX. & XLVI. tom. VI. oper. p. 510. 511.* Licet autem, cuiusmodi symbolum illud ecclesiae orientalis fuerit, definiri nequeat, quoniam, ut in occidentis symbolis variatum, ita & in illo hoc factum videretur; cum tamen non adeo magnum illud discrimen fuerit, a vero non abhorret, Nicaenos patres, cum aduersus Arium, aliqua essent veteri sym-

bolo adponenda, illud elegisse, quod in plurimis, vel nobilissimis ecclesiis obtineret. Si ergo rescerent, quae aduersus Arium statuta sunt; quae remanent, vetus symbolum orientale dabant. Ita *GERH. IO. VOSSIVS, l. c. §. XLVII. p. 513.* ubi & symbolum istud exhibet. Quod vero ecclesia orientalis ante concilium Nicaenum suum habuerit symbolum, inde quoque confirmatur, quod *EVSEBIUS* Caesariensis, dum in concilio Nicaeno suspicionem haereseos a se amoliri voluit, symbolum, quod tunc in vfu erat, loco confessionis suae obrulerit, adiectis dumtaxat quibusdam, quibus, mentem suam ab errore alienam, docere adnitebatur. Quae quidem formula, mutuae confessionis causa producta, in concilio, pauculis tantum verbis mutatis, additisque illis, quae ob Arium adhuc addenda videbantur, ex imperatoris decreto retenta est, ut ipsemet *EVSEBIUS* testatur, in epistola ad Caesarienses, apud *SOCRATEM, histor. eccles. lib. I. c. VIII. p. 23. & THEODORETUM, histor. eccles. lib. I. c. XII. p. 37.* *EVSEBIUS* istam fidei formulam, pariter ac symbolum vetus ecclesiae orientalis, lectorum oculis subiecit *IO. LVD. RUELIVS*, in *histor. concilior. tom. I. p. 181.* ubi & inter quatuor ista, apostolicum, romanum, Aquileiense, & orientale vetus, collationem instituit, ut demonstret, in quo conueniant, aut a se inuicem dissentiant; quod & iam ante cum fecerat *GERH. IO. VOSSIVS*, de tribus symbolis, *diff. I. thes. XXX. p. 510. seqq.* De orientali autem porro legendus *RUFFINVS, lib. I. histor. eccles. c. V. ATHANASIVS, ad Iovinianum de fide tom. I. oper. p. 247.* Praeter haecce, de quibus hucusque diximus, symbola, quae iam ante concilium Nicaenum in vfu fuisse dubio caret, licet de illorum origine nihil certi adferri queat; commemoranda adhuc est confessio fidei, a doctoribus orthodoxis in concilio Antioche-

BVD. ISAGOGE.

Ecc

• no

no edita. Celebrata equidem iam saeculo secundo & tertio varia sunt concilia; sed obseruatu prae reliquis dignum est Antiochenum tertium, ob magnam episcoporum multitudinem, ex omnibus orientis prouinciis vndique collectorum, quod contra Paulum Samosatenum an. 270 iterum conuocatum fuit. Namque iam antea an. 265 contra eundem ibidem synodus coacta fuerat. In eo itaque concilio, quod an. 270 congregatum est, Paulus Samosatenus errorum tandem, quos callide haecenus dissimulauerat, conuictus, atque condemnatus est. Luculentam autem patres huius concilii ediderunt fidei confessionem, de tribus sanctissimae trinitatis personis. Priusquam enim ad sententiam in Paulum ferendam procederent, epistolam ad illum scripserunt, qua fidem,

§. IV. Maioris momenti, celebritatisque est symbolum *Nicaenum*, in concilio quippe oecumenico primo, Nicaeae congregato, editum, & in altero concilio oecumenico, seu Constantinopolitano primo, cum additamento quodam repetitum, & ita inter nostrae quoque ecclesiae symbola receptum. Quae inter licet & *Athanasianum* conspiciatur, id tamen ipsi Athanasio perperam tribui, dubio caret.

* Congregatum est concilium hocce Nicaenum, quod primum inter oecumenica locum tenet, & in quo 318 adfuerunt episcopi, an. 325 a Constantino magno, imperatore, damnataque in eo est Arij haeresis. Missis autem reliquis, quae de hocce concilio dici poterant, ea tantum persequemur, quae ad nostrum institutum spectant. Exstat inter *ATHANASII* scripta disputatio, in Nicaeno concilio ab eo contra Arium habita, *tom. I. p. m. seqq.* editionis, quae Coloniae an. 1686 lucem adspexit. In hac disputatione, dum in aciem prodeunt Athanasius & Arius, fidei primum suae vterque edidit confessionem. Dignam illam censuit *IO. LVD. RVELIVS*, quam integram *hystoriae suae conciliorum* infereret, *tom. II. p. III. seqq.* qui & ibidem eam exquisitissimam vocat.

quam ab initio acceperant, a beatis apostolis traditam, in ecclesia catholica hucusque seruatum, in lege, prophetis & euangelio adnuntiatum, de Christi deitate, & aeterna praesistentia, dilucide exponunt, & plurimis sacrae scripturae testimoniis solide confirmant, & an eadem secum sentiat, doceatque, seiscitantur. Hanc epistolam, patrum huius synodi confessionem continentem, priori synodo, quae an. 265 congregata fuit, tribuit *CAESAR BARONIVS*, obseruante *GVIL. CAVEO*, *hystor. litterar. scriptor. ecclesiastic. part. II. p. 40.* Primus eam eruit *FRANC. TURREIANVS*, hinc a conciliorum collectoribus passim graeca ac latine edita est; conferendus etiam est *IO. CASSANVS*, *notit. ecclesiast. saec. II. p. m. 70.*

Verum oppido bonus ille vir fallitur. Disputationem enim hancce supposititiam esse, & *ATHANASIO* minime tribuendam, hodie fere inter eruditos conuenit. *GVIL. CAVEO* figmentum monachi cuiusdam delirantis sequioris aevi esse videtur, quod ex multis in ipsa disputatione deprehensis indicii pateat; *hystor. litterar. scriptor. ecclesiastic. saec. IV. p. 104.* *CASIMIRVS OVDINVS*, in *supplem. scriptor. ecclesiastic. Bellarmini*, p. 31. eam *VIGILIO* Tapsensitribuit, quam sententiam pluribus confirmare adnititur; in *commentar. de script. ecclesiastic. tom. I. saec. IV. p. 330.* Notum porro est, cum in eodem concilio, philosophus quidam, patres ibi congregatos argutis suis dialecticis adgrederetur, quibus diluendis illi pares non erant; senem quemdam confessorem, simplicissimi ingenii,

genii, sed probatae ac expertae virtutis virum, surrexisse, ac edita fidei christianae confessione philosophum illum rede-
gisse ad silentium. Retorunt hancce confessionem RUFINVS, *lib. I. biflor. ecclesiastic. c. III.* & SOZOMENVS, *lib. I. biflor. eccles. c. XVII.* sed diuersa ratione, vt ex collatione patet. Forte vtrique contenta confessionis huius tantum fuere nota, non autem verba. ZONARAS atque NICEPHORVS senem illum, qui cum philosopho isto in certamen hac ratione descendit, SPYRIDONEM Trimithuntium vocant; ille quidem *tom. III. annal. p. 84.* hic autem *biflor. eccles. lib. VIII. c. XIV.* Sed exiguum admodum horum in rebus historicis esse auctoritatem, neminem fugit. Praeter senem istum, quicumque demum fuerit, HOSIVS quoque, Cordubensis episcopus, in consensu Nicaeno de fide differens, peculiari professione fidei, quomodo tres personas in vna illa ineffabili patris & filii, & spiritus sancti diuinitate, credi oporteat, explicauit; conf. GELASIVS Cyzenus, *comment. in acta concilii Nicaeni, lib. II. c. XII.* Ab Arianis itidem quamdam fidei formulam exhibitam, eamque discriptam ab orthodoxis, auctor est THEODORETVS, *biflor. eccles. lib. I. c. VII.* Hancce vero formulam ab EVSEBIO compositam fuisse, & eius blasphemiam certo argumento indicasse, testatur EUSTATHIVS Antiochenus, apud eundem THEODORETVM, *l. c. cap. VIII.* Vnde HENR. VALESIVS auctorem istius formulae seu confessionis EVSEBIVM Pamphili, Caesariensem episcopum, esse affirmat, ad Theodoretum *l. c.* Et sane EVSEBIVM huncce Caesariensem formulam quamdam seu confessionem in concilio Nicaeno exhibuisse, ex *epistola eius ad Caesarienses*, quae apud THEODORETVM, *lib. I. c. XII.* & SOCRATEM, *lib. I. c. VIII.* extat, antea iam ad §. praecedentem docuimus. Cum vero ipsemet

EVSEBIVS in eadem *epistola* referat, symbolum suum a patribus Nicaenis, ipsoque imperatore approbatum fuisse; nullae praeterea in eo blasphemiae deprehendantur; quod THEODORETVS de discripta ab orthodoxis Arianorum formula narrat, de eo intelligi nequit. Et licet EUSTATHIVS, auctore SOCRATE, *lib. I. c. XXIII.* EVSEBIVM Caesariensem perstrinxerit, quod Nicaenam fidem adulteraret; eo tamen in loco, quem THEODORETVS attulit, non de Caesariensi, sed Nicomediensi episcopo loqui videtur; vt THOMAS ITTIGIVS obleruat, in *biflor. concilii Nicaeni, §. XLII. p. 43.* Iam ad ipsum symbolum Nicaenum quod attinet, etsi SOZOMENVS, ex arcani disciplina illud proferre ausus non sit, vt ipsemet profitetur; *l. b. I. biflor. eccles. c. XX.* exhibent tamen illud ATHANASIVS, in *epistola ad Iovinianum de fide, tom. I. oper. p. 247.* EVSEBIVS, in *epistola ad Caesarienses* apud THEODORETVM, & SOCRATEM, *locis antea citatis*; HILARIVS, de *synodis, p. 242.* BASILIUS, *epist. LXXVIII.* LEO magnus, in *epistola ad Leonem Augustum*, quae in editione PASCHASII QVESNELLI est *CXXXIV.* alique. Quisnam primus in concilio Nicaeno hancce fidei formulam conceperit, de eo non vna omnium est sententia; nec defunt hic sibi trinitatis diuinae hostes, vt hinc aliquid, quo causam suam exornent, captent. MACARIVM, Hierosolymarum episcopum, eam conscripsisse, IOSEPHVS aegyptius auctor est, apud IOAN. SELDENVM, *comment. in Eutyebii origines, p. 72.* Verba eius sunt: *iussit imperator, ut fides, quam scripserat ei episcopus Hierosolymitanus, legeretur synodo episcoporum.* HOSIVM, Cordubensem episcopum, symbolum illud composuisse, adserunt VRSACIVS & VALENS, Aritae sectatores, apud ATHANASIVM, in *epistola ad vitam solitariam agentem, tom. II. oper. p. 454.* Eamdem

dem sententiam ex recentioribus sequuntur SEVERINVS BINIVS in *notis ad concil. Nic. tom. I. concilior. p. 363.* FRANG. LONGVS A CORIOLANO, in *summa concilior. p. 211.* CAESAR BARONIVS, in *annalibus ad annum Christi CCCXXV. num. II.* ROBERTVS BELLARMINVS, *lib. I. de conciliis, c. XIX.* aliique. Et sane HOSIVM in concilio isto confessionem quamdam exhibuisse, ante iam obseruauimus. Sunt nihilofecius, qui BASILIO magis credendum existimant, *epistola CCCXIX.* adfirmanti, HERMOGENEM asiaticum formulam Nicaenae fidei concinnasse. Profus autem fallitur FRANG. CARRIERE, Aptensis, ab EVSEBIO Pamphili conditum esse symbolum Nicaenum, contendens, in *hystor. chronolog. pontific. roman. p. 54.* cum tamen constet, EVSEBIVM primum circa symbolum Nicaenum, cum promulgaretur, propter vocem *ἀποστόλων* eidem insertam, haesitasse, eidemque contradixisse; teste ATHANASIO, in *epistola de synodi Nicaenae decretis, tom. I. oper. p. 251.* THEODORETO, *lib. I. hystor. eccles. c. VIII.* SOZOMENO, *lib. II. hystor. eccles. c. XX.* Eam praeterea confessionem, quam ab EVSEBIO in concilio Nicaeno exhibitam, antea diximus, diuersam fuisse a symbolo Nicaeno, ex ipsa eius *ad Caesariensis epistola*, quam ibidem laudauimus, constat. CHRISTOPH. autem SANDII, symbolum, quod vocatur, apostolicum, ab Arii sectatoribus in concilio Nicaeno conditum, illud vero, quod hodie Nicaenum vocatur, ab HOSIO Cordubensi, ALEXANDRO Alexandrino, MARCELLO Ancyrano, & EVSTATHIO Antiocheno, homoulianis, & Sabellianis, seu Samosatrenianis, concinnatum, in *nucleo hystor. eccles. lib. II. p. 167.* adserentis, impudentiam a BALTHAS. BEBELIO, antiquit. *eccles. euangel. saec. IV. artic. IV. p. 881.* castigatam, supra iam obseruauimus. Iungendus WILH. ERNEST. TENZE-

LIVS, in *exercitat. de symbolo apostolico. part. I. exercitat. eius select. exercit. I. §. X. p. 12.* Atque idem vir doctus, quo pacto, qui, HOSIVM, aut HERMOGENEM, aut EVSEBIVM Caesariensem, symbolum Nicaenum consecisse, dicunt, inter se conciliari queant, ostendit, *l. c. p. 13.* Probabilis mihi valde illorum sententia videtur, qui, non vnus, sed plurium episcoporum opera symbolum istud concinnatum fuisse, autumant, ea quidem ratione, vt symbolo ecclesiae orientalis adderentur, quae contra Arium addenda censebant. Id haud obscure ipse innuit ATHANASIVS, in *epistola de synodi Nicaenae decretis, tom. I. oper. p. 251.* scribens: *episcopi igitur (Nicaeni) sublati Eusebianorum vocabulis istam formulam sanctae fidei conceperunt.* Idem & in *epistola ad Iovinianum de fide, tom. I. oper. p. 247.* alibique testatur. Sic & THEODORETVS ita hac de re loquitur, vt *fidei formulam, quae adhuc in ecclesiis seruetur, communi patrum consensu compositam esse*, adferat, *lib. I. hystor. eccles. c. VII.*

Ceterum symbolum hocce, vt olim Ariani, ita & hodie eorum successoribus, omnibusque anti-trinitariis vehementer displicuit; idque vel maxime ob vocem *ἀποστόλων* quam ferre nullo modo possunt. Hine via illorum contra eandem *ἐκκλησίαν*. Primum, vocem esse *ἀρχαίαν* & scripturae ignotam, clamitant. Arianos a voce hac abhorruisse, CHRISTOPH. SANDIVS adserit, *quia non erat scripta in sacris litteris, & ab haereticis excogitata*, adeoque *sic noua & haeretica visa fuerit, secundum illud apostoli: profanas vocum nouitates deuota; nucle. hystor. eccles. lib. I. p. m. 122.* At, licet vox haecce in scriptura non exstet, sufficit, quod res ipsa in ea contineatur. Vocabula autem in scriptura non exstantia, si rei necessitas hoc postulet, & haereticorum callidis subterfugijs aliter obuam iri nequeat,

que illa, quae sub ATHANASII nomine circumfertur, & incipit: *quicumque vult saluus esse, ante omnia opus est ipsi, ut teneat catholicam fidem* &c. nunc in censum venit. Ea quidem, si NATALI ALEXANDRO credimus, Athanasio iam tributa in synodo Augustodunensi in Gallia, sub Leodegario episcopo an. 1570 congregata; immo iam an. 1533, in confessione fidei, quae edita est a concilio Toletano IV, quaedam ex eadem descripta, idem cum aliis contendit; *hystor. ecclesiast. saec. IV. c. VI. p. 209.* Laudat idem & quosdam mediæ æui scriptores, qui sub ATHANASII nomine symboli istius mentionem fecerint. Alii contra, RVDOLPHVM & ATMONEM ex minorum, & HYGONEM ac PETRVM ex praedicatorum ordine, an. 1239 a Gregorio IX pontifice ad Graecos Latinis conciliandos, Constantinopolin missos, atque inde *apocrypharios*, seu legatos ecclesiae dictos, primos fuisse, adserunt, qui nomen Athanasianum symbolo huic impoferunt. Conferendus to. HENR. HEIDEGGERVS, in *dissertatione de symbolo Athanasiano, tom. II. dissertat. select. dissert. XVIII. p. 745. seqq.* itemque CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptoribus ecclesiastic. saec. IV. p. 346. seqq.* ATHANASIVM symboli istius auctorem esse, plurimi romanensium sibi olim persuaserunt, CAESAR BARONIVS, in *annalib. ad annum 340.* SEVERINVS BINIVS, in *notis ad symbolum hocce, tom. I. concil. p. 420.* ANT. POSSEVINVS, in *adparatu, voc. Athanasius*; ROBERT. BELLARMINVS, in *scriptoribus ecclesiastic. p. m. 63. & lib. II. de Christo, c. XXV.* aliique. Et videntur sane romanensēs rationes quasdam peculiaries habere, cur symbolum hocce ATHANASIO vindicent. Praeterquam enim, quod istud ecclesiae graecae, quacum iam per multa saecula litigant, aduersatur, dum processio spiritus sancti a patre & filio difert: in illo adse-

ritur; vnde & ab iis, qui pro Latinis contra Graecos scripserunt, auctoritas eius ac *ymptote* cumprimis defenditur; admodum illis placet occasio conditi huius symboli, quam fuisse autumant, cum ATHANASIVS Romam a Iulio pontifice citatus fuisset, vt ei, ceu episcopo oecumenico, & supremo rerum ecclesiasticarum arbitro, sese submitteret. Haud contemnendum enim pro illa, quam romani pontifices sibi vindicant, auctoritate inde enasci argumentum, arbitrantur. Graecis contra hocce symbolum placere nequit, ob adiectam in eo, vt diximus, spiritus sancti a filio processionem. Agnoscere tamen eos, ATHANASIVM eius auctorem esse, licet per summam impudentiam addant, eum tunc ebrium fuisse, cum istud ederet, NATALIS ALEXANDER adfirmat *l. c.* Ad nostrae ecclesiae theologos quod attinet, nonnulli, saltem veteres, dum symbolum hocce sub ATHANASII nomine laudant, eum quoque pro illius auctore agnoscere videntur; vt ex ABR. CALOVII *theolog. nat. & reuelat. lib. I. p. 68. 69.* discere licet. Praecontemque sibi hac in re habent ipsum beatum LVTHERVVM, *tom. VI. len. p. 573.* quem tamen romanensēs ROB. BELLARMINVS, GREGORIUS DE VALENTIA, aliique adcitant, quod osor symboli Athanasiani, ipsiusque trinitatis fuerit; patrocinium contra eius suscipientibus IO. GERHARDO, BALTHAS. MEISNERO, aliisque, apud IO. BENED. CARPZOVIVM, *isagog. ad libros symbol. p. 72.* De reliquis doctoribus nostris, qui symbolum hocce *Athanasianum* vocarunt, idem CARPZOVIVS obseruat, eos non nisi communem opinionem prodere, nec celare insignes dubitandi rationes, a BALTHAS. MEISNERO, *disp. III. praecogn. theol. theor. XXVIII.* adductas, *l. c.* Perperam vtique symbolum hocce ATHANASIO tribui, rationibus euidentissimis comprobari potest. Nullus namque auctor

ATHA-

ATHANASIO coaeuus aut suppar, immo nec ATHANASIVS ipse in aliis scriptis suis, speciatim apoloigiis, symboli huius meminit. Quae hic obuerti solent, diluit NATALIS ALEXANDER, *hiflor. ecclesiast. saec. IV. c. VI. p. 110.* Immo ipse ATHANASIVS, procul se fuisse a condenda noua fidei formula, testatur; siquidem Nicaenae synodi symbolum sit omnibus numeris absolutissimum, in *epistola ad Antiochenfes, tom. I. oper. p. m. 576.* Nec temporum illorum permittere videbatur ratio, nouum condere symbolum; siquidem Ariani ac semi-Ariani in pseudo-synodis suis hoc agebant, qui & hoc nomine Nicaenae synodi defensoribus male audiebant. Nouum argumentum praebet silentium CYRILLI Alexandrini, synodi Ephesinae, LEONIS magni, & patrum concilii Chalcedonenfis, qui haud dubie contra Nestorianam aut Eutychanam haeresin ad hocce symbolum prouocaturi fuissent, si iam eo existisset tempore. Idem de Latinis dicendum, qui in controuerfia cum Graecis, de processione spiritus sancti a filio, in isto symbolo luculenter adferta, hocce telo pugnare potuissent, si quidquam de eo illis innotuisset. Iam veto, primi, qui hocce argumento vsi leguntur, fuerunt apocrisiani Gregorii IX, de quibus antea dictum, cum haec controuerfia annis prope quingentis durasset. Stili porro, sermonisque indoles, auctorem huius symboli, non graecum, sed latinum hominem fuisse, arguit. Nec enim credibile, ATHANASIVM, in exilio constitutum, cum iam aetate prouectus esset, eiusmodi latini sermonis facultatem sibi comparasse, vt latina, quam graeca lingua, vt maluerit. Accedit, quod in antiquis, & probatae fidei codicibus manuscriptis operum ATHANASII fere omnibus, hocce symbolum desideretur. Nec praetermittendum, quod vox *hanc* in eodem non exister, quam rationem

cumprimis vrget SAM BASNAGIVS, in *annalibus politico ecclesiasticis, tom. II. p. 807.* Hicce denique addi posset, quod illi, qui ATHANASIVM symbolum hocce tribuunt, prorsus inter se non conueniant, quando & qua occasione istud ab eo sit conditum: sed cum ab aliis hoc iam ex instituto ostensum sit, vt hicce diutius immoremur, necesse non est. Hodie insuper eruditissimi inter ipsos romanenses viri agnoscunt, ab ATHANASIO hocce symbolum profectum non esse. Ita praeter NATALEM ALEXANDRVM, a nobis iam laudatum, statuunt PASCHAS. QVESNELLVS, *dissertat. XIV. ad Leonis magni opera*, quae est de variis fidei libellis, in antiquo romanae ecclesiae codice contentis, num. XII. p. 384. seqq. IO. CARASSIVS, *notit. eccles. in historica synopsi saec. II. p. 54.* ANT. PAGI, in *critica historico-chronologica anti-Baroniana ad annum 340. num. VIII. tom. I. p. 44.* LVD. ELLIES DUPIN, in *bibliothec. scriptor. ecclesiast. tom. II. seu de scriptoribus saec. IV. p. 58. 59.* LVD. ANT. MYRATORIVS, *anecdotor. tom. II. p. 217. seqq.* Hoc ergo cum hodie apud viros harum rerum peritos positum sit extra controuerfiam, symbolum hocce ATHANASIVM auctorem non agnoscere; in eo tamen dissentunt, cui nam tribuendum sit? Nonnulli namque, ab EVSEBIO, Vercellensi episcopo, qui eodem, quo ATHANASIVS, tempore vixit, illud compositum, autumant; alii ANASTASIVM eius auctorem laudant, vt adeo ex nominum confusione error natus sit; alii aliter sentiunt. PASCHAS. QVESNELLVS, loco antea citato, coniecturis haud contemnendis contendit, VIGILIUM Tapfensem, in Africa episcopum, qui saeculo quinto floruit, symboli istius auctorem esse; cui etiam viri eruditissimi, anteaque laudati NATALIS ALEXANDER, ANT. PAGI, & LVD. ELLIES DUPIN, locis citatis, adstipulantur. Addendus hicce

hiscē CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptoribus ecclesiast. saec. IV. tom. I. p. 346.* IOSEPHVS TURLIVS ANTELMIVS, in *nova de symbolo Athanasiano disquisitione*, Parisiis an. 1693, 8. edita, VINCENTIO Lirinenſi ſymbolum hocce vindicat. Abhiſce omnibus diſſentit LVD. ANT. MYRATORIVS, putatque, VENANTIVM FORTVNATVM eius auctorem eſſe poſſe, *anecdotor. tom. II. p. 217. ſeqq.* vbi & p. 225. *exemplar ſymboli Athanaſiani ex antiquiſſimo bibliothecae Ambroſianae codice exhibet*, & alia lectū digniſſima de eodem obſervat. Satiſ interim eſſe alii arbitrantur, nihil hac de re definire, libereque ſententur, auctorem iſtius ſymboli ignotum eſſe; vt SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-eccleſiaſticis anti-Baronianiſ, tom. II. p. 807.* Plu-

ra de hocce ſymbolo, praeter hucusque laudatos, dabunt GERH. IO. VOSSIVS, de *tribus ſymbolis, diſſertat. II. tom. VI. oper. p. 516. ſeqq.* IO. LVD. RVELIVS, in *hiſtor. concil. tom. II. perſicop. IV. diatribe LXI. p. 647. ſeqq.* HENR. RIXNERVS, in *diſputat. theolog. exhibente ſymboli Athanaſiani per breuem deſcriptionem hiſtoricam, cuiusque ex ſola ſcriptura ſacra deducitionem ac probationem*, Helmſtadii 1675. WILH. ERN. TENZELIVS, in *variis cruditorum iudiciis de ſymbolo Athanaſiano*, Gothae 1687, 12. IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. V. c. II. p. 315.* De verſione ſymboli huius graeca duplici legendus IO. CABASVTIVS, loco antea citato p. 54. immo generatim de eius verſionibus, IO. ALB. FABRICIVS, iam laudatus, l. c.

§. V. Certamina Arianorum cum orthodoxis, variis ſymbolis occaſionem dederunt, dum quaedam ab illis conſecta, quibus alia ab his iterum ſunt oppoſita. * Per Conſtantinopolitanum vero illud, in quo Nicaenum confirmabatur, Macedonii proſtigatus error fuit. ** Hiſce & ſingulorum quorundam eccleſiae doctōrum, HILARII, BASILII, EPIPHANII, acceſſerunt; cumprimis autem obſervatum dignum Hieroſolymitanum illud, quod CYRILLVS expoſuit. ***

* Vt catholici, ſeu orthodoxi, in defendendo ſeu conſeruando ſymbolo Nicaeno omnem operam induſtriamque collocaſſent; ita Ariani contra, vt auctoritatem illi detraherent, omnem mouebant lapidem. Hinc magno id agebant niſu, vt nouam fidei formulam, ſymbolumque in eccleſiam introducerent. Id maxime patuit ex concilio Antiocheno ſecundo, occasione encaeniorum, Conſtantii imperatoris iuſſu ibidem celebrandum, anno 341 congregato. Aderant ſub ductu EUSEBII Nicomediendiſ, epiſcopi, teſte ATHANAſIO, *epiſt. de ſynodis Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 894.* nonaginta, SOZOMENO autem *hiſtor. eccleſiaſt. lib. III. c. V.* auctore, nonaginta ſeptem ex Coelo-Syria, Phoenicia, Pala-

ſtina, Arabia, viciniſque regionibus collecti, quidam reuera catholici, reliqui, vt videri volebant, orthodoxi, verum in cauſſam Athanaſianam parum aequi. In hocce concilio varia condita ſunt ſym-bola, ſeu confeſſiones, quas reſert ATHANAſIVS in *epiſt. citatae ſynod. Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. 891. ſeqq.* de quibus cum non vna ratione viri docti ſentiant, audire cumprimis iuuabit ANT. PAGI, qui diligenter & accurate in iis diuidendis verſatus videtur; in *critica anti-Baroniana*, ad annum 341. num. XIV. ſeqq. p. 449. ſeqq. Primam nimirum formulam, quae & apud SOCRATEM exſtat, *hiſtor. eccleſ. lib. II. c. VII.* ſolis Eusebianis, qui in iſto concilio erant, tribuendam exiſtimat, quia confeſſionem iſtam hiſce auſpi-

aufpicentur verbis: *nos neque Arianos sectatores sumus* &c. quae eo comparata sint, ut Arianismi suspicionem a se amolirentur, quae in orthodoxos non cadebat. Secundam formulam subdole ab Eusebianis editam, plerique post SOCRATEM ac SOZOMENVM credunt; liquidem & vox *ἐνωμον* in ea non exprimitur. Sed, ab orthodoxis potius eam conceinnatam, & Arianis, maxime tamen Sabellianis, contra quos etiam synodus haecce congregata fuerit, oppositam fuisse, is, quem iam laudavimus, vir doctus, ANTON. PAGI ostendit. Certe, vocem *ἐνωμον*, non semper etiam in orthodoxorum fidei professionibus adhibitam, etiam DION. PETAVIUS observat, ad *Epiphani. haeresi LXXII.* Cum vero in secunda haecce formula quaedam obscurius dicta occurrerent, tertiam a THEOPHRONIO compositam, autumat, cui etiam omnes orthodoxi subscripserint. Accessisse, quod, ob reuiviscentem haeresin Sabellianam, concilii huius patres consultum duxerint, nomen Sabellii anathemate ferire, quod & in tertia haecce formula factum sit. Quartam denique fidei formulam a solis Eusebianis, non iam contra Sabellianam haeresin, sed ad iniustam haereseos Arianæ notam auertendam, dolose compositam, editamque, contendit. Plura de istis confessionibus, fideique formulis, dabit EMMANUEL SCHELSTRATENVS, qui *concilium hocce Antiochenum* amplissimis *commentariis*, variisque *dissertationibus* illustratum, edidit, Antwerpiae an. 1681. 4. itemque GUIL. CAVE, *hisor. literar. scriptor. ecclesiast. part. II. p. 68.* cum primis autem in *antiquitatib. ecclesiast. part. II. in vita Athanasii, sect. VI. §. VI. p. 301. seqq.* Post Antiochenam hancce, an. sequenti 342, Iulius pontifex aliam synodum Romae congregavit, in qua ATHANASIVS symbolum suum edidisse perhibetur; sed sine fundamento hoc adferri, ex antea dictis patet. CAES. BARONIUM, qui ex

BYD. ISAGOG.

haecce synodo duas facit, post HENRIC. VALESIVM *observation. Ecclesiast. lib. I.* solide refutavit ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 342. p. 457.

Interea episcopi orientales iterum Antiochiae conuenerunt, an. 345, ibique *ἡμεῖς διὰ τοῦτο, ὡς ἐκέλευον, fidem multis verbis conscriptam*, seu prolixum fidei symbolum, composuerunt, quod *μαρτυρία* inde dictum. In eo doctrinam de sacro-sancta trinitate, & Dei filio, omissa sola τὴ ἐνωμον mentione, sensu, ut videtur, satis orthodoxo, exponunt. Exstat haecce fidei confessio apud ATHANASIVM, in *epist. de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 896.* item apud SOCRATEM, *hisor. eccles. lib. II. c. XV.* Cum autem haecce formula ad Italiae episcopos, in synodo Mediolanensi an. 346 congregatos, mitteretur; hi illam recipere noluerunt. De tempore synodi huius Mediolanensis inter viros doctos, speciatim DIONYS. PETAVIUM, atque IACOB. SIRMONDVUM, acriter disputatum fuit; quibus intercessit PET. DE MARCA, in *diatriba de tempore synodi Sirmien-sis plenariae*, ostendens, optimam, litem hanc componendi, rationem esse, si duae statuuntur synodi Mediolanenses, quarum altera an. 346. altera an. sequente 347. celebrata sit, in qua etiam damnatus sit Photinus. Eandem sententiam calculo suo adprobat ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana* ad an. 344. p. 463. Prior itaque synodus Mediolanensis, cum an. 346. celebrata esset; anno sequenti 347. congregata fuit synodus Sardicensis, in Illyrico; in qua cum dissensus inter occidentales & orientales episcopos exortus esset, ab his nova fidei formula, ad explendum velut ac declarandum symbolum Nicaenum, conceinnata fuit, in qua qui exactissimi inter orthodoxos erant, quod desiderarent, non inuenerunt, nisi quod voce *ἐνωμον* uti noluisse; hinc & ab HILARIO Pictaviensi adprobata est, qui & eandem

Fff

exhibet,

exhibet, *lib. de synodis, seu de fide orientalem*, p. m. 1172. Eandem ceu orthodoxam defendit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 799*. Dubitant viri docti, num Sardicae ab orientalibus haec gesta sint? SOCRATES namque orientales, Philippopolin, urbem Thraciae regressos, seorsim concilium ibi habuisse, auctor est; *hystor. eccles. lib. II. c. XX*. At SOZOMENVS, Sardicae haec acta, testatur, *lib. III. hystor. eccles. c. XI*. & ipsi quoque episcopi orientales in *epistola synodica* se Sardica scribere, diserte profitentur; quam etiam sententiam calculo suo adprobat GVIL. CAVE, in *anti-quitat. ecclesiast. part. II. in vita Athanasii §. VI. p. 327*. & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 798*. Inter occidentales itidem nonnulli fuerunt, qui formulae Nicaenae aliquid addere voluerunt; at indigne id tulerunt reliqui, & decreto sancire, ne quid ulterius de fide scriberetur, cum symbolo Nicaeno nihil deesset; teste ATHANASIO, in *epistola ad Antiochenes*, tom. I. oper. p. 576. Vnde patet, eam fidei professionem, quam synodicae Sardicensium epistolae subiunxit THEODORETVS, *lib. II. hystor. eccles. c. VII*. a tota synodo non esse scriptam, certe non adprobatam. Fallitur hinc etiam SOZOMENVS, dum hac de re ita loquitur, ac si a tota synodo occidentalium noua fidei confessio condita sit, *hystor. ecclesiast. lib. III. c. XII*. conferendus & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 798*. Inter reliqua concilia, eo tempore congregata, eminent Sirmiensia, quorum nonnulli quinque numerant, alii quatuor. Posterius qui faciunt, primam synodum ad an. 351 referunt; qui prius, iam an. 349 synodum ibidem coactam, putant. Sed hanc synodum, ad IONVS. PETAVIO primum excogitamam, post IAC. SIRMONDVM, qui duas PETAVIO

diatribas opposuit, & PETRVM DE MARCA, in *diatriba de tempore synodi Sirmiensis plenariae*, expolit ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 349. p. 472. In prima itaque, quae an. 351 celebrata fuit, & in qua praeter plurimos orthodoxos episcopos, etiam semi-Ariani quidam, vt nonnulli volunt, adfuerunt, nouam fidei formulam concinнатam, constat. Sed cum tres formulae Sirmiensis in totidem synodis conditae sint; quanam ista, & qualis sit? quaeri solet. Recte vero sentiunt, qui eam primae huic synodo vindicant, quae graece concepta est, cum duodecim anathematismis, & in qua damnantur, qui dicunt, *filium de non exstantibus, aut ex altera hypostasi esse, vel fuisse tempus, aut faculum, quando non erat*. Praeter ATHANASIVM, & HILARIVM, locis citatis, eam exhibet SOCRATES, *lib. II. hyst. eccles. c. III*. & SOZOMENVS, *lib. IV. c. VI*. itemque IOAN. GEORG. DORSCHEVVS, in *collatione ad concil. Sirmiense, sect. II. c. I. p. 80. seqq.* AN MARCVS Arethusius, quem nonnulli pro Ariano habent, eius auctor sit? erudite disquirunt DORSCHEVVS, *l. c. sect. III. c. II. p. 124*. Sed ab eo hanc formulam non concinнатam, hodie satis constat, & euidenter probat ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 351 p. 476. Plane orthodoxam illam esse, nec vllius erroris argui posse, agnoscit, & copiose demonstrat, ac quae opponi possint, diluit DORSCHEVVS, *l. c. sect. III. c. IV. p. 136. seqq.* Sunt equidem, qui, in prima synodo Sirmiensis tres fidei formulas compositas, adferunt. Ita SOCRATES, *lib. II. hystor. eccles. c. XXX*. & SOZOMENVS, *lib. IV. c. VI*. Sed grauius hosce auctores, vna cum CAESARE BARONIO, qui illos sequitur, errare, & tres synodos diuersis temporibus habitas, in vnam confundere, ostendit ANTON. PAGI in *critica anti-Baroniana*, ad an. 357 p. 487. & NAT-

NATALIS ALEXANDER, *hiflor. ecclesiast. faec. II. differt. XXXI. artic. II. p. 367.* Ad secundam itaque progredimur synodum, quae an. 357 congregata, & Arianis constabat episcopis, qui nouam fidei confessionem procuderunt, latine quidem scriptam, dein graece versam, qua, tum *spanische*, tum *spanische* vocabula, quod in sacris litteris non contineantur, & supra omnem praeterea intellectum sint, non amplius vsurpanda, sancuerunt. Exhibet eam latine HILARIVS, inscriptam: *exemplum blasphemiae apud Sirmium per Osium & Potamium conscriptae; lib. de synodis, seu de fide oriental. p. 116. seqq.* graece ATHANASIVS, in *epist. de synod. Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 902. seqq.* itemque SOCRATES *hiflor. ecclef. I. b. II. c. XXX. conf.* & ex recentioribus IO. GEORG. DORSCHVS, in *collat. ad concilium Sirmienfe, sect. II. c. III. & IV. p. 85. seqq.* Num hosivs cum POTAMIO hancce formulam composuerit, quod HILARIVS adferit, disputat DORSCHVS, *loc. cit. sect. III. c. I. p. 113.* Subscripsisse, dubio caret; indeque grauissimus viri huius qui haecenus orthodoxam sententiam tam strenue propugnauerat, lapsus intelligitur; de quo legendus NATAL. ALEXANDER, *hiflor. ecclef. faec. IV. differt. XXXII. artic. II. p. 371. seqq.* itemque GVIL. CAVE, in *antiquit. ecclesiast. in vita Arbanasi, sect. XI. §. III. p. 392. seqq.* Paulo post secundum concilium hocce Sirmienfe, eodem adhuc an. 357. ab Arianis congregatum fuit Antiochenum, in quo vocabula *spanische* & *spanische* reiecta; inde vero semi-Ariani, qui *spanische* defendebant, in synodo Ancyrae damnati sunt ab anomoeis. Praeter GVIL. CAVE, l. c. §. IV. p. 395. legendus SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. ad an. 358. p. 844.* Mox vero an. 358. coiuuit tertium concilium Sirmienfe, in quo noua fidei formula, quae inter Sirmienfes tertia est, composita est, & par-

tim ex Sirmienfi prima, partim ex Antiochena an. 341. conflata. Quae etsi non amplius exister, cum nemo veterum eam exhibeat; semi-Arianam tamen fuisse, ex rationibus minime contemnendis viri docti colligunt; & ex dicendis palam fiet. Nimirum obseruari digna est haecce formula, quoniam ea ipsa est, cui LIBERIVS, romanus pontifex, cum se, ad partes orthodoxorum deferendas, induci passus esset, subscripsit. Romanensium equidem nonnulli, cum lapsum ipsum pontificis huius negare non audeant, testimoniis quippe veterum euidentissimis confirmatum, quae in vnum collecta exhibet IO. LA PLACETTE, in *observat. hiflorico-ecclesiasticis, part. post. obseruat. IV. p. 137. seqq.* vt aliqua ratione Liberii existimationi consulant, formulam, cui subscripsit, haereticam fuisse, abnuunt. Eumque in finem ROBERT. BELLARMINVS, CAESAR BARONIVS, NATAL. ALEXANDER, ex Sirmienfibus formulis primam fuisse, contendunt, cui Liberius subscripserit, quae omnino fuerit orthodoxa. Ad quod dum IO. LA PLACETTE l. c. p. 147. ita respondet, vt dicat, nec hanc quidem formulam satis puram esse, sed aperuissima Arianae labis indicia prae se ferre; omnino fallitur, vt ex iis, quae antea diximus, constat. Rectius idem vir doctissimus diserte negat, primam formulam Sirmiensem eam fuisse, cui Liberius subscripserit. Idque, vt alia taceam, ab aliis iam adlata, vel inde patet, quod HILARIVS eam confessionem, quam manu sua calculoque adprobauit Liberius, *perfidiam* vocat. *Perfidiam autem, inquit, apud Sirmium descriptam, quam dicit Liberius catholicam, a Demophilo sibi expositam, his sunt, qui conscripserunt &c. in fragmentis, p. m. 1338.* Primam vero confessionem Sirmienfem HILARIVS ipse, ceulpiam ac orthodoxam, commendauit; adeoque pro perfidia vel haeresi reputare non poruit.

Sunt rursus, qui, secundam formulam Sirmiensem eam esse, putant, cui LIBERIUS subscripserit, quam ab Arianis confectam, dubio caret. Ita, praeter DIONYS. PETAVIVM, aliosque, NIC. FABER, in *prae-fat. fragmentis Hilarii* praemissa, quae & in operibus HILARII, Parisiis 1693, fol. editis, exstat p. 1387. Sed obstat, quod HILARIUS secundam formulam Sirmiensem semper HOSTO & POTAMIO tribuat, illam vero, cui Liberius subscripsit, duobus & viginti episcopis, inter quos nec HOSTIVS, nec POTAMIVS recensentur. Secunda porro formula Sirmienfis discreta *ad ipsius* pariter ac *ad ipsius* proferebit; illa vero, cui Liberius subscripsit, *filium similem patri*, seu *ipsius* proferebatur, ut SOZOMENVS auctor est, *lib. IV. hystor. eccles. c. XV.* Nihil itaque aliud superest, quam ut dicamus, tertiam fuisse formulam, cui Liberius subscripsit. Dubium equidem mouet IO. LA PLACETTE, adfirmans, Liberium iam an. 357 lapsum esse, cum tertia haecce formula demum an. 358. fuerit concinnata; indeque concludit, incertum esse, cui formulae Liberius subscripserit, *l. c. p. 47.* Verum, cum rationes non adferat, quibus euincat, subscriptionem Liberii an. 357. adeoque ante tertiam formulam Sirmiensem concinnatam, factam; a nostra nos non dimoueri patimur sententia, quam etiam calculo suo comprobatur ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana* ad an. 357. p. 489. Semi-Arianam fuisse istam formulam; antea iam monuimus; pluribusque id confirmat SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis*, ad an. 358. p. 847. Conciliorum vero ac synodorum, hinc & symbolorum, eo tempore nec finis, nec modus fuit; quare relectu dignum iudicium AMMIANI MARCELLINI, *hystor. lib. XXI. c. XVI.* Anno namque sequenti 359. iterum varia congregata sunt concilia, inter quae primum fuit Sirmienfe quartum. Noua ibi

iterum edita fidei confessio, quam MARCVS demum ille Arethufius, de quo antea dictum, composuit. Exstat apud ATHANASIVM, de *synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 875.* itemque apud SOCRATEM, *lib. II. hystor. ecclesiast. c. XXXVII.* qui, eam latine conscriptam, & in linguam graecam conuersam, auctor est; quod parum verosimile videtur GVIL. CAVEO, in *antiquit. eccles. in vita Athanasii sect. XI. §. VII. p. 422.* Eamdem apud IO. GEORG. DORSCHIVM legere licet, in *collat. ad concil. Sirmienfe, sect. II. c. V. & VI. p. 89.* Ariano eam fuisse infectam veneno, vel inde liquet, quod *filius patri similis* adferatur, vocabulum autem *substantia* prorsus proferebatur; vti recte quoque obseruat SAM. BASNAGIVS FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis*, ad an. 359. p. 849.

Cum vero haecenus, in quiete ac tranquillitate, felix ecclesiae rebus reddenda, frustra elaboratum fuisset; placuit tandem Constantio imperatori, oecumenicum conuocare concilium, si forte hac ratione finem imponere hisce certaminibus posset. Sed dum de loco, vbi eiusmodi concilium congregandum esset, deliberatio instituebatur; Arianorum fraudibus eo res deducta est, ut imperator scorum occidentales & orientales conuocare decerneret. Hac enim ratione, si non apud vtrosque, certe apud alterutros, se superiores fore, sibi persuadebant. Ariminum, vrbs ad litus maris Adriatici sita, eligebatur, in qua occidentales conuenirent; quorum etiam magnus aduolauit numerus. Orthodoxorum episcoporum quadringenti adfuisse dicuntur, Arianorum vero non plures, quam octoginta. Mirum itaque non est, orthodoxos existisse superiores, a quibus etiam fidei formula, quam Arianis proferebant, quae in vltimo concilio Sirmienfi a MARCO Arethufio erat composita, reiecta, formulaeque fidei Nicaenae

Nicaenae denuo confirmata fuit. Sententia haecesyndodalis existat apud ATHANASIVM, *de synodis Arim. & Seleuc. rom. I. oper. p. 879.* Definitio autem catholica de fide Nicaena, cum damnatione blasphemiarum Arii, apud HILARIUM legitur, in *fragmentis, p. m. 1341.* Artibus nihilofecius Arianorum, quibus & Constantius imperator fauebat, effectum, ut legati orthodoxorum, quos patres Ariminenses ad imperatorem miserant, Nicaeam cum Arianorum legatis euocati, formulam istam Sirmiensem, quam Arimini doctores orthodoxi reiecerant, comprobarent, & ad fallendos incautos, sub splendido Nicaenae fidei nomine promulgarent; ut THEODORETUS pluribus exponit, *bisfor. eccles. lib. II. c. XXI.* Hinc vero, qui Arimini adhuc congregati erant, doctores orthodoxi, vi, minis, fallaciis tandem compulsi sunt, ut eam, quam ipsimet antea reiecerant, reciperent formulam, atque adeo Arianis victoriam concederent. Quin immo, litteris ad Constantium imperatorem datis, hunc concilii istius exitum gratulabundi nuntiabant, suumque cum orientalibus restabantur consensum, inter singularia Dei & imperatoris beneficia referentes, *ne quis dicat & inuolu nomina ecclesiae Dei ignota aliquando nominet, quod scandala inter fratres facere soleat.* Exstat epistola ista apud PHILIP. LABBEVM, *concil. rom. II. p. 809.* Iungatur SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis, p. 852.* Quae paucis de concilio Ariminensi diximus, fulius enarrat SVLPIT. SEVERVS, *bisfor. sacr. lib. II. c. XLI. p. 267. seqq.* Ceterum NATAL. ALEXANDER, de orthodoxia patrum Ariminensium disputans, in haeresin eos lapsos, abnuuit, quod fraudibus Arianorum circumuenti fecerint, quidquid fecerunt; *bisfor. eccles. saec. IV. differt. XXXIII. p. 376. seqq.* Nec ego negauerim, cum vi & metu coniunctas fuisse fraudes Arianorum, loquendi rationes

quasdam proferentium, quae orthodoxae videri poterant; quas tamen suo sensu accipiebant. Sed, cum iidem patres astutiam Arianorum non ignorarent; parum hoc ad illorum excusationem facit. Eandem praeterea ipsimet adprobarunt confessionem, quam antea damnauerant; quod etsi metu taedioque victi, adeoque minime ex animi sententia fecerint; contra conscientiam tamen fecisse, certum est. Legenda, quae hac de re disserit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis, ad an. 359. p. 852.* Haec, de quibus haecenus diximus, dum ab Ariminensibus gerebantur, orientales, iussu imperatoris, Seleucia, quae Isauriae vrbs est, conueenerant, numero centum & quinquaginta, vel ut alii volunt, centum & sexaginta. Magnae, vehementesque ibi inter Arianos, quorum caput ACACIVS erat, & semi-Arianos, exortae sunt concertationes; his formulam, quam illi procuderant, relictis, & Antiochenam in ecclesiae dedicatione factam, denuo confirmantibus. Arianorum, seu Acacianorum illam confessionem, exhibet ATHANASIVS, *de synodis Arimin. & Seleuc. rom. I. oper. p. 904.* itemque SOCRATES, *bisfor. eccles. lib. II. c. XL.* Addatur & EPIPHANIVS *haeresi LXXIII.* Cum ergo utrique legatos ad imperatorem mitterent; contigit, ut & Ariminenses legati adessent, qui formulam istam semi-Arianorum, ab omnibus tandem adprobendam, secum attulerant. Hinc Acaciani adprobantem, repugnantibus reliquorum Seleuciensium legatis; donec imperator praeciperet, ut omnes formulae huic Ariminensi subscriberent, quod & ab iis, paucis quibusdam exceptis, factum est. Legendi hac de re THEODORETUS, *bisfor. ecclesiastic. lib. II. c. XXVIII.* & SOZOMENVS, *bisfor. eccles. lib. IV. c. XXIII.* Ut vero formulae Sirmiensis plus auctoritatis conciliaretur: placuit eandem, coacto Constantinopoli concilio, firmare. Aderant episcopi numero

mero quinquaginta, aut plures, secundum alios. Inter eos MARIS quoque erat, Chalcedonis episcopus, & VLPHILA Gothorum episcopus, qui hactenus Nicaenam fidem amplexus fuerat, sequutus THEOPHILVM, qui cum esset Gothorum episcopus, Nicaeno concilio praefens subscripserat; vt vero pleniori obsequio Constantium dameretur, tum primum Ariminensi fidei consensit, vt SOCRAATES refert, *lib. II. hystor. eccles. c. XLII*. Praecipua concilii huius cura fuit, Ariminensem formulam, quam in quarta synodo Sirmiensis composuit supra diximus, stabilire. Deceuerunt quoque, neque hypostasim, neque substantiam, de Deo dicendam. Atque sic euerfa sunt Nicaeni concilii decreta. Copiosius, quae in hacce synodo gesta sunt, edidit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis. ad an. 360. p. 356*. itemque GVIL. CAVE, in *antiquit. eccles. in vita Athanasii, sect. XII. §. IV. seqq. p. 421. seqq.* Finita autem ista synodo, Constantius, expeditione contra Persas infeliciter suscepta, Antiochiae hibernare seculum constituit. Ibi ergo an. 360 noua ab Arianis congregata synodus, in qua, mutata in peius sententia, sanxerunt, filium patri *κατὰ τὴν ἀποστολὴν* factum esse; inde *ανωμοεὶ* & *exucomiti* dicti. Referunt hoc ATHANASIVS, *epist. de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 906. 907*. THEODORETVS, *hystor. eccles. lib. II. c. XXXI*. SOZOMENVS, *hyst. eccles. lib. IV. c. XXIX*. Cum vero, triumphantibus licet Arianis, magnus nihilofecius episcoporum esset dissensus; Constantius denuo ad concilium vniuersale animum adiecit. At morte praepeditus, destinata exsequi non potuit, successoremque nactus est Iulianum apostatam, sub quo sedi suae restitutus ATHANASIVS, Alexandriae synodum congregat, an. 362, quae Alexandrina quinta est; in qua, plurimis ex Aegypto, Lybia, Ara-

bia, Italia episcopis confluentibus, sanctum fuit, spiritum sanctum patri & filio esse consubstantialem, Christum reuera naturam nostram, ex carne & anima rationali constantem, adsumsisse, voces *ὁμοία* & *ὁμογενεῖς*, quae piorum mentes toties turbauerant, esse accurate distinguendas, modum loquendi Nicaeni symboli sequendum. Legendus SOCRAATES, *hyst. eccles. lib. III. c. VII*. atque SOZOMENVS, *lib. V. c. XII*. itemque RVFFINVS, *lib. I. c. XXXVIII*. Pari ratione & in synodo Parisiensi ecclesiae vulneribus consultum; de cuius tamen tempore, num ad annum 360, an. 62, referenda sit; viri docti inter se dissentiunt; in qua & formula fidei, Arimini condita, ab ipsis episcopis, qui eidem subscripserant, damnabatur, quod & in aliis Galliae conciliis, quae eo tempore habebantur, factum, vt SVLPIT. SEVERVS auctor est, *hyst. sacr. lib. II. c. XLV. p. m. 278*. Iuliano in bello persico extincto, Iouianus imperator creatus est, qui, cum orthodoxis bene cuperet, ad ATHANASIVM scripsit, fidei catholicae expetens ab eo expositionem. Hic ergo Alexandriae an. 363 synodum congregavit, in qua fidei expositio exquisita, Nicaenum symbolum illustrans ac confirmans, condita, quam ATHANASIVS ipse, cum aliis quibusdam legatis, imperatori offerre iussus est, idque eo euentu factum, vt Arianorum, aliorumque imperatorem ad partes suas pertrahere adnitentium, conatus irriti redderentur. Atque haec est ista *de fide ad Iouianum epistola*, quae *tom. I. oper. ATHANASII* extat, *p. m. 245. seqq.* itemque apud THEODORETVM, *hystor. eccles. lib. IV. c. III*. Eam non Alexandriae, sed Antiochiae, scriptam, contendit HENR. VALESIVS, sed repugnat, & merito quidem, GVIL. CAVE, in *hystor. litterar. scriptor. ecclesiasticor. part. II. p. 73*. & in *antiquitat. eccles. in vita Athanasii, p. 450*. vbi eandem iterum exhibet. Mox vero &

Anti-

Antiochiae synodus coiuit, quae inter eas, quae ab hacce vrbe nomen retulerunt, octaua est, in qua Acaciani, ad nutum & sententiam eorum, qui rerum potiebantur, se flectere parati, versis velis *τὸ δυνάμει* amplexi, fidem Nicaenam confirmarunt, & *libellum de fide*, a se compositum, imperatori obtulerunt; quem exhibet SOCRAATES, *hifl. eccles. lib. III. c. XXV.* & SOZOMENVS, *lib. VI. c. IV.* Sub Valentiniano, atque Valente, quorum ille orthodoxis, hic Arianis fauebat, imperatoribus, primum occurrit synodus Lampfacena, secundum quosdam an. 365, secundum alios autem, quibuscum etiam ANT. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 364. facit, an. 364 celebrata. Qui in ea aderant, decreuerunt *τὸ δυνάμει* dogma retinendum, fidemque Antiochiae olim in encaeniis expositam, confirmandam, & quae alia erant eiusdem generis. Lampfacenam hancce synodum catholicam fuisse, censet NATALIS ALEXANDER, quia episcopi in ea congregati Arianos damnarint, & *τὸ δυνάμει* amplexi sint, *hiflor. eccles. saec. IV. c. III. p. 49.* qua in re praecuntem sibi habuit SOZOMENVM, *hiflor. eccles. lib. VI. c. VII.* De filio quidem patres hosce Lampfacenos recte sensisse, at de spiritus sancti diuinitate male eos existimasse, contendit TEAM. BASNAGIUS, in *annalibus politico-ecclesiasticis. tom. III. p. 4.* At, cum concilii istius episcopi, saltem maximam partem, semi-Ariani fuerint; nec de filio eos recte censuisse, credibile est. Conferendus SOCRAATES, *hiflor. eccles. lib. IV. c. IV.* Multae aliae eo tempore celebratae sunt synodi, vt Sicula, Tyanensis, Antiochenis, Romana, aliaeque, in quarum nonnullis *τὸ δυνάμει* adprobatum, in aliis reiectum fuit; quas omnes recensere, a nostro instituto alienum foret. Praeter haecenus laudatos auctores de synodis, in causa Ariana congregatis, variisque in iis editis fidei professionibus, legi meretur DION. PETAUIVS, *dogmat.*

theolog. tom. II. lib. I. c. IV. p. 39. itemque IO. LVD. HARTMANNVS, in *hiflor. concil. tom. III. p. 244.* Ceterum, licet varia, nec prospera semper, fidei Nicaenae fuerint fata; triumphare tamen tandem coepit, cum Theodosius magnus summae rerum admoueretur. Ab eo, cum Constantinopolin ingressus esset, ecclesiis suis pulsi sunt Ariani, vt SOCRAATES auctor est, *hiflor. ecclesiast. lib. V. c. VII.* Celebrata hunc fuit synodus Antiochena octaua, an. 380, in qua Eunomianorum, Ariatorum, pneumatomachorum, Apollinaristarum damnatis erroribus, orthodoxa fides stabilita, condita quoque *regula fidei*, vt ex verbis Constantinopolitanorum patrum colligitur, apud THEODORETVM, *lib. V. hiflor. ecclesiast. c. IX.* Cum vero nec sic quidem Ariani compesci possent, & Macedoniani insuper ecclesiam turbarent; oecumenica tandem Constantino- poli a Theodosio conuocanda fuit synodus, de qua, vt & accessione in ea ad symbolum Nicaenum facta, nunc porro dicendum erit. De Ariatorum autem, de quibus hucusque verba fecimus, symbolis, cum praecipua solum attigerimus momenta; reliqua dabit PET. ZERNIUS, in *noua collectione plus quam sexaginta symbolorum*, quae in *opusculis eius sacris* exstat, p. 188. *seqq.* vbi non tantum generatim Ariatorum, sed & speciatim Acacii, Aetii, ipsius Arii, Eunomii, Eusebii Caesariensis, Eusebii Nicomediensis, aliorumque eidem factioni addictorum symbola commemorat. Eunomii, qui auctor fuit sectae anomoetorum *ἐν δυνάμει*, fidei *libellum*, Theodosio imperatori anno Christi 383 oblatum, post HENR. VALESIUM in *adnotationibus ad Socratis hiflor. ecclesiast. lib. V. c. X.* & STEPH. BALVZIUM, in *noua collectione conciliorum, tom. I. p. 89.* exhibet IO. ALB. FABRICIUS *bibl. graec. volum. VIII. siue lib. V. part. IV. p. 253.*

** Turbis nimirum istis, motibusque gra-

grauissimis, quos tum semi-Ariani, tum Macedoniani excitabant, vt finem imponeret Theodosius; in ipsa vrbe regia ex ditionis suae episcopis generale conuocare concilium, consultum duxit. Ab ipso namque imperatore, eiusque auctoritate, illud conuocatum, diserte testantur *SO-CRATES, lib. V. hystor. eccles. c. VIII. THEODORETVS, lib. V. c. VII.* alique. Vnde frustra hoc in dubium vocare nituntur romanenses. Sed hac de re alibi. Missis autem reliquis, quae ad concilii huius historiam spectant, ea tantum, quae nostri sunt instituti, persequemur. *MAXIMO* Cynico, qui episcopatum Constantinopolitanum, per vim intrusus, sibi vindicauerat, munere abire iussu, & *GREGORIO* Narianzeno in episcopali munere confirmato, praelecta deinde fuit Nicaeni concilii formula, & magna omnium consensione adprobata; si Eleusium cum suis excipias, qui *re baptizari* admittere noluit, & idcirco ex concilio discessit, teste *SOZOMENO, hyst. eccles. lib. VII. c. VII.* Patres porro istius concilii contra Macedonium decreuerant, spiritum sanctum non feruum, sed dominum esse, viuificantem omnium, ex patre procedentem, cum patre & filio simul adorandum, & glorificandum. Symbolum itaque peculiare synodus haecce oecumenica non condidit, sed Nicaeno nonnulla adiecit, quae ad eius explicationem, ac confirmationem faciebant, & eo tempore e re ecclesiae erant. Post verba namque: *patrem omnipotentem*, addiderunt: *factorem caeli & terrae*, contra Manichaeos, duorum principiorum adfectores; in secundo articulo, de filio, adiecerunt: *natum ante omnia saecula*, contra Photium, qui primam domini originem ex virgine ducebat; item: *de spiritu sancto ex Maria virgine*, aduersus eos, qui adfirmabant, seruatoris carnem fuisse ab initio; porro: *de cuius regni non erit finis*, vt & millenariorum &

Marcelli errores refellerent; in tertio denique articulo de spiritu sancto addiderunt: *dominum viuificantem, qui ex patre & filio* (qua de voce deinceps plura) *procedit, qui cum patre & filio simul adoratur, & glorificatur*; quae Macedonianis opposita esse, palam est. Quae sequuntur de *vna, sancta, catholica & apostolica ecclesia*, de *vno baptismo in remissionem peccatorum*, de *resurrectione mortuorum & futuro saeculo*, tum in hocce, tum aliis symbolis antiquis ad varias haereses confodiendas spectare, notum est, neminemque fugit. Copiose & accurate, quatenus ea sint, quae symbolo Nicaeno a patribus Constantinopolitanis sint addita, disquiri *GERH. IO. VOSSIVS, de tribus symbolis, dissert. III. §. IX. seqq. p. 524. seqq.* Et hocce est symbolum istud, quod in nostra pariter ac romana ecclesia *Nicaeni* nomine venit, rectius autem *Nicaeno-Constantinopolitanum* diceretur. Receptum tamen iam pridem fuit, vt *Nicaenum* appellaretur, eo quod vtrumque symbolum vnum idemque esse censeretur. Cuius rei duas esse causas *GERH. IO. VOSSIVS* obseruat; vnam, quia, quidquid est in symbolo Nicaeno, id iisdem verbis contineatur in Constantinopolitano, & quidquid Constantinopolitanum adposuit, id *duobus* seu potentia ac virtute inest in Nicaeno, ac maioris solum claritatis causa postea adiunctum sit; alteram, quia maior sit Nicaenae synodi auctoritas, vt quae omnium vniuersalium sit antiquissima, & ceterarum fundamentum, cuius etiam symbolum in vsu fuerit frequentiori. Vnde concludit, grauibus de causis, non vero inscitia scriptores sic loqui, qui pro Constantinopolitano symbolo *Nicaenum* vocant; de *tribus symbolis, dissert. III. §. VI. VII.* Ingens autem circa hocce symbolum inter ecclesiam orientalem & occidentalem orta est controuersia; illa hanc adcusante, quod addendo vo-

cem

cem *filioque*, ubi de processione spiritus sancti sermo est, symbolum hocce corruperit, & adeo crimen falsi commiserit. Non equidem desunt, qui ab ipsis patribus Constantinopolitanis hanc vocem symbolo huic adiectam volunt; quod & lectoribus suis persuasum cupiunt CAESAR BARONIVS, SEVERIN. BINIVS, alique ex romanensibus, Graecos hoc ipso adfuentes, ac si ab iis vox ista erasa esset. *Vnde*, inquit, BARONIVS, *dignas hant poenas sub Turca tyranno*, in *annalibus ad annum 593. num. XLVII.* In eadem sententia & quosdam nostratum fuisse, testatur IO. LVD. HARTMANNVS, in *hisor. concil. part. III. p. 328.* Verum hoc sine ratione adferri, recte FRIDER. SPANHEMIVS pronuntiat, *bisor. eccles. nou. testam. saec. VII. p. m. 1237.* Certe, si vox *filioque* ab ipsis patribus Constantinopolitanis symbolo inserta fuisset, non reiecturus fuisset THEODORETVS dogma de processione spiritus sancti ex filio, aut per filium, tamquam impium ac blasphemum, in *reprehens. duodecim capitum Cyrilli. c. IX.* Tantum etiam abest, ut Damasi temporibus a concilio romano vox *filioque* symbolo huic inserta sit, ut nonnulli volunt, ut nec quadringentis & amplius annis post, id permiserit LEO III, ut ex dicendis palam fiet. Alias aliorum sententias, quando vox haecce symbolo isti adiecta sit, diligenter refert, & sub examen reuocat GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissert. III. §. XVI. seqq.* quibus non immorabimur. Id certum, positumque extra dubitationem, circa finem saeculi sexti, & initium septimi, in variis conciliis, speciatim in Toletano III, IV, VI, VIII, & deinceps in sequentibus, symbolum Constantinopolitanum cum additione, *filioque*, repetitum fuisse. In hisce conciliis Hispaniae, Galliaeque episcopi, credere se, profitebantur, in spiritum sanctum, *a patre & filio procedentem, a pa-*

BYD. ISAGOGE.

tre filioque, ab utrisque, enim esse ambo-
rum spiritum. De Anglis, Francisque idem constat, quod vocem *filioque* admi-
serint; quam & in confessione GREGORII
Turonensis, tamquam ipsi symbolo Con-
stantinopolitano insertam, occurrere, ob-
seruat FRIDER. SPANHEMIVS, *l. c. p. 1237.*
Cum autem non vbique in ecclesia occi-
dentali haec additio recepta esset; tandem
in concilio Aquisgranensi, sub Carolo
magno an. 1709 habito, mota hac de re
est quaestio; cumque in ecclesiis gallicis
in symbolo Constantinopolitano inter ca-
nendum vox *filioque* passim vsurparetur;
missi sunt ab hocce concilio legati ad Le-
onem III pontificem, qui ab eo contende-
rent, ut ipsius quoque auctoritate vox
ista symbolo Constantinopolitano infere-
retur. Hicce vero pontifex, licet rem
ipsam, seu processionem spiritus sancti a
patre *filioque*, adprobaret; noluit tamen
eam vocem symbolo Constantinopolita-
no inseri, recte secum perpendens, hoc
minime in sua positum esse potestate.
Constat hoc ex *actis Smaragdi, tom. II.*
concilior. gall. a IAC. SIRMONDO editorum,
p. 257. Immo, ut omnibus, ipsisque adeo
Graecis, conspicuum esset, ecclesiam ro-
manam nihil ad symbolum hocce addere;
in argentea tabula absque illo: *filioque*
istud scribi iussit, ut ipsemet testatur PHO-
TIVS, in *epistola ad patriarcham Aquilegi-*
ensem, & PET. LOMBARDVS, *lib. I. sentent.*
diss. XI. quorum hac de re verba passim
adderuntur. Atque hinc manifestum est,
nec Caroli magni aetate ecclesiam roma-
nam vocem *filioque* in symbolo Constan-
tinopolitano habuisse. Legendi hac de
re GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus symbolis,*
dissert. III. §. XXVIII. seqq. IO. LVD. V.
HARTMANNVS, *bisor. concil. part. III. p.*
328. IO. BENED. CARPZOVIVS, in *isagoge ad*
libros symbolicos, p. 64. Postea tamen a
romana quoque ecclesia vox *filioque* sym-
bolo huic adiecta fuit; quod, quando
G g g tactum

factum sit, rursus vari docti disputant, speciatim VOSSIVS, *l. c.* Praestat ingenue fateri, id non constare; quod & DIONYS. PETAVIVS facit, *dogmat. theol. de trinitate, lib. VII. c. XI. num. III.* Interim inter causas aucti & continuati inter Graecos & Latinos schismatis, haud vltima fuit additio haecce, *sic loque.* Graeci enim vehementer hoc nomine culpabant Latinos, quod ausi essent, aliquid, si non falsum, saltem controuersum, symbolo addere, quod synodus oecumenica condidisset, adposito etiam anathemate quidquam adiungere volenti. Respondebant vero occidentales, nihil se adposuisse symbolo, sed tantum, quod erat obscurius, declarasse; synodique eam solum fuisse sententiam, ne quid adderetur, quod aduersaretur doctrinae, ab se traditae; alioqui & ipsam istam synodum eidem anathemati obnoxiam fore, vt quae declarandi causa quaedam symbolo Nicaeno adiunxisset. Ita veteres Latini, speciatim PETR. LOMBARDVS, *lib. I. sentent. dist. XI.* At deinceps gliscente magis magisque auctoritate romanae ecclesiae, audaciores, impudentioresque facti, romano pontifici potestatem, eiusmodi symbolis aliquid adiciendi, tribuere non dubitabant. Conferendus iterum hac de re GERH. IOAN. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissert. III. §. XLIV.* Controuersia haec toties recruduit, quoties ipsum recruduit schisma; quemadmodum non minus in hoc tollendo, quam illa componenda frustra fuit laboratum.

*** Inter aetatis huius doctores praecipuos, quorum exstant confessiones, primum locum damus HILARIO, Pictauiensi episcopo, confessori, & orthodoxae fidei adsertori strenuo, de quo SOZOMENVS, *lib. IV. hystor. eccles. c. VII.* THEODORETVS, *lib. II. hystor. eccles. c. XV.* SVLPIT. SEVERVS, *hystor. sacr. lib. II.* alique. Hic in sinceritatis & constantiae suae testimonium duas edidit fidei confessiones, qua-

rum altera *lib. II. ad Constantinum, p. m. 1230 & 1231.* editionis operum HILARII, quae Parisiis 1693. prodit, altera in *libro de synodis, p. m. 1187.* eiusdem editionis, exstat, HILARIO iungimus BASILIVM magnum, de quo GREGORIUM Nazianzenum, in *orat. funebr. in laudem Basilii, tom. I. oper. p. 316.* THEODORETVM, *hystor. eccles. lib. IV. c. XVII.* legere licet. Inter reliqua ingenii monumenta reliquit etiam sermonem, *de fidei confessione, seu de vera ac pia fide;* in quo luculentam fidei confessionem edidit, qui cum aliis quibusdam partem constituit operis, quod *sub aetico* nomine commemoratur ab HIERONYMO & SOZOMENO, illo quidem, *de scriptoribus ecclesiasticis, c. CXVI.* hoc autem *lib. III. hystor. eccles. c. XIV.* Tempore PHOTII enim hoc opus duobus constabat libris, quorum prior praeter alia & sermonem huncce complectebatur, vt ex ipso PHOTIO intelligitur, *cod. CXCI.* haec vero in hodiernis editionibus aliter sunt disposita. In ea, quae Parisiis an. 1637. tribus tomis in fol. prodit, sermo hicce *περί πίστεως.* seu *de vera ac pia fide,* exstat *tom. II. p. 384. seqq.* Apud EPIPHANIVM geminam inuenimus confessionem, fideique formulam, at non parum diuersam; alteram, quae inde a concilio Nicaeno viguerit, cui tamen inseruit, quae in concilio Constantinopolitano adiecta erant, quam in fidem etiam baptizati fuerint christiani; alteram, quae postmodum obtinuerit, haecibus, quae emerferant, oppositam, quae eo tempore in baptismo usitata fuerit. Exstat vtraque in *ancorato c. CXX, & CXXII. p. m. 122. seqq.* Non desunt, qui in alterutra istarum formularum symbolum apostolicum quaerunt; cum vero vtraque multum ab eo differat, eos falli, certum est. Nec obstat, quod EPIPHANIVS, vtramque adpellit *sanctam ecclesiae fidem,* vtramque etiam ab apostolis traditam dicat; hoc enim ita eum intelligere, quod doctrina in

in hisce formulis comprehensa, doctrina sit apostolorum, longe est manifestissimum. Profertur etiam a quibusdam quaedam confessio DAMASI, quem saeculo quarto sedis romanae praefuisse, constat, quae & in operibus HIERONYMI exstat. Quemadmodum autem haec distincta est ab eiusdem DAMASI epistola synodica ad episcopos Illyrici de concilio Ariminensi, quam THEODORETUS exhibet, lib. II. *hystor. eccles. c. XXII.* itemque ab epistola synodica ad episcopos orientis contra Apollinarium, quae apud eundem THEODORETUM, lib. V. c. X. legitur, & denique a confessione fidei catholicae ad Paulinum episcopum Antiochenum, itidem apud THEODORETUM, lib. V. c. XI. ita inter genuina DAMASI scripta locum non promeretur, sed supposititius est adnumeranda; uti ANDR. BEIVETVS ostendit, *critic. sacr. lib. IV. c. VII. p. 406.* In catechesibus CYRILLI Hierosolymitani symbolum aliquod explicari, quod eo tempore in ecclesia Hierosolymitana in vfu fuit, constat; idque ad Nicaenum, vel Nicaeno-Constantinopolitanum proximè accedere, vtriusque collatio ostendit. Nec tamen per omnia

cum eo conuenit. Namque in secundo articulo deest *τὸ ὁμοούσιον*. Quod & mirum non est, cum multi ex orthodoxis etiam circa vocis huius vsum haesitauerint. Immo CYRILLVS *τὸ ὁμοούσιον* amplectitur, dum catechesi quarta p. m. 49. de Christo ita verba facit: *Ceterum & in filium Dei vnicum, dominum nostrum Iesum Christum crede, Deum de Deo genitum, vitam gentem de vita, lumen de lumine genitum, τὸ ὁμοούσιον κατὰ πάντα τῷ πατρί*. per omnia similem ei quigenitum, non in temporibus habentem quod sit, sed ante saecula cuncta ab aeterno, & modo quodam incomprehensibili a patre genitum. Atque haec cum ita se habeant, fallitur omnino CASIMIRVS OVDINVS, quando in comment. de scriptoribus ecclesiast. tom. I. saec. IV. p. 459. seqq. contendit, symbolum, quod in istis catechesibus explicatur, Constantinopolitanum esse, indeque porro concludit, CYRILLVM istarum catecheseon non esse auctorem. Sed hac de re iam supra dictum ad cap. praeced. §. VII. Idem symbolum cum & ab apostolico vulgo sic dicto plurimum differat; hoc ea aetate vbique receptum non fuisse, recte inde concluditur.

§. VI. PELAGIVS, cum id vna cum sectatoribus suis ageret, ut orthodoxis ecclesiae doctoribus fucum faceret; nonnulla ab iis edita sunt symbola, sed maximam partem ad fallendos incautos comparata.* Inter ea vero, quae Nestorianae Eurychianaeque peperere controuersiae, illud, quod in Chalcedonenfi concilio, ad veram rectamque sententiam tuendam & explicandam, conditum est, primum praecipuumque locum tenet. Nec sequentia tempora symbolorum expertia fuerunt, licet oppresso per romanorum pontificum tyrannidem orbe christiano, rarius ederentur.

* Magnas in ecclesia turbas saeculo quinto haeresis dedit Pelagiana; quae licet in concilio oecumenico Ephesino damnata sit, peculiare tamen symbolum illi non fuit oppositum. Ab ipsis tamen haereseos huius propagatoribus confessiones quaedam editae sunt, quibus subinde errores suos regere, suumque cum ecclesia

catholica consensum ostendere voluerunt. Iunctim istas confessiones, seu symbola, exhibet IO. GARNERIVS in *dissert. de libellis fidei scriptis ab auctoribus & praecipuis defensoribus haereseos Pelagianae*, quae in *sylloge dissertationum eius ad hystoriam Pelagianam pertinentium quinta est*; quae quidem *sylloge tom. XII. operum AVGVSTINI*

TINI exstat, p. m. 189. seqq. Summatim haec confessiones, & quid in iis edendis praeflitterit, indicat GARNERIUS hunc in modum: *Suam* (confessionem) scripsit Theodorus Mopsuestenus, quam Marius Mercator interpretatus est; suam Rufinus syrus, quam et tenebris eruit pater Sirmondus; suam Pelagius, qui se purgaret apud Innocentium; suam pariter Caelestius, quae nunc editur integra; duas scripsit ad Zosimum summum pontificem Iulianus, e quibus una, quam nomine ostodecim episcoporum Siculorum post damnationem Pelagii Caelestique misit, nunc primum publicatur, & ea quidem integra; alterius fragmenta sunt apud Mercatorem in subnotationibus; quamquam potest habere speciem aliquam professionis fidei epistola, siue quam Caelestius clericis romanis suae parisi, siue quam Iulianus Ruso Thessalonicensi episcopo scripsit. Primo itaque loco hic conspicitur confessio THEODORI Mopsuesteni, quem inter praecursores Pelagii referendum esse, IO. GARNERIUS l. c. dissert. l. c. II. p. 62. docet, & nobis quoque iam obseruatum in institut. theol. dogmat. lib. III. c. II. ad §. XXXV. p. 848. THEODORVS porro hunc dogma suum, quo peccatum originale negauit, RVFFINO tradidisse dicitur; a quo illud cum Pelagio Caelestius, discipulus quidem Pelagii, sed qui magistrum studio propagandi haeresin fere superauit, accepit. Num autem RVFFINVS, ille Aquilegensis presbyter, ex certaminibus cum HIERONYMO, & defensione ORIGENIS longe notissimus, an alius quispiam, natione Syrus fuerit? inter viros doctos disceptatur. Illum plerique haecenus intellexerunt, pro quo & HENR. NORISIVS militat, bistor. Pelag. lib. I. c. II. p. 5. seqq. hunc autem in scenam produxit atque tueretur IO. GARNERIUS, l. c. dissert. l. c. III. p. 63. seqq. Priorem tamen sententiam verosimiliorem esse, a me ostensum in institut. theol. dogmat. lib. III. c. II. ad §. XXXV.

p. 849. & 850. Duae autem exstant RVFFINI confessiones, quarum alteram, eamque satis amplam, GARNERIUS exhibet, l. c. p. 190. seqq. alteram breuiorem, quae duodecim anathematismis absoluitur, p. 43. seqq. Ruffinianam hanc excipit ipsius PELAGII confessio. Cum enim error eius passim damnaretur; consultum duxit, causam suam apud Innocentium romanum pontificem agere, ad quem adeo litteras scripsit, & libellum fidei, teste AVGVSTINO, de gratia Christi, & de peccato originali, lib. I. c. XXX. tom. X. oper. p. m. 164. Litterae ad Innocentium perierunt. Argumentum vero earum cognoscere licet ex fragmentis, quae AVGVSTINVS conseruauit, l. c. cap. XXX. item c. XXXIV. seqq. & lib. II. c. XVII. & XVIII. Libellus autem fidei, seu confessio ad Innocentium, hodie adhuc exstat, & a IO. GARNERIO exhibetur, l. c. p. 209. seqq. Praecipua quaedam ex eo momenta adiit AVGVSTINVS, l. c. lib. I. c. XXXII. Conferendus quoque HENR. NORISIVS, bistor. Pelag. lib. I. c. XII. p. 48. Mirandum vero, cum haec confessio Pelagii non tantum sit hominis haeretici, sed & ambiguis verbis concepta, eam HIERONYMO fuisse attributam, & inter eius quoque opera exstare, ita inscriptam: *Hieronymi explanatio symboli ad Damasum*. Vnde & tamquam HIERONYMIA GRATIANO aliisque passim laudata fuit. Immo magis mirandum, Carolum magnum imperatorem, & concilii Francofurtensis patres, lib. III. c. I. capitularis de non adorandis imaginibus, scribere, hanc suam esse confessionem, quam ex HIERONYMO desumptam, sincere amplectantur. Nam argumentum capiti praefribitur istiusmodi: *confessio fidei catholicae, quam a sanctis patribus accipimus, tenemus, & puro corde credimus*. Sequitur deinde confessio PELAGII, cui a Carolo & episcopis haec subiiciuntur: *Haec est catholicae traditionis fidei vera integritas,*

tas, quam sincero corde credimus & fate-
mur, & in hoc opere beati Hieronymi ver-
bis expressam taxamus. Haec est vera fi-
des, hanc confessionem conservamus, atque
tenemus, quam quisquis inconvulso & inte-
merate custodierit, perpetuam salutem ha-
bebit. Vnde manifestum est, iam Caroli
magni aetate hanc PELAGII confessionem,
forte quod nomine auctoris omisso, per
hominum manus diu volitasset, creditam
fuisse HIERONYMI, eiusque operibus in-
sertam. Cum vero fidem superet, in sy-
nodo tam numerosa fraudem suboluisse
nemini; GERH. IO. VOSSIVS in eam in-
greditur sententiam, symbolum hoc reue-
ra HIERONYMI esse, sed PELAGIVM calli-
de illud ex eo exscriptum, tum, vt con-
sentire ei videretur, tum, vt, qui illud cul-
parent, non se modo, sed HIERONYMVVM
ipsum, qui catholicus ab omnibus audie-
bat, & acris PELAGII aduersarius erat,
reprehendisse crederentur; tum denique,
quod AVGVSTINVM & catholicos dam-
nari putaret hiscé symboli verbis: *Eorum
errorem condemnamus, qui animas ante pec-
casse, vel in caelis conuersatas fuisse, dicunt,
quam in corpora mitterentur; bistor. Pelag.
lib. I. c. V. p. 559.* Sed, an HIERONYMVS
de capitibus, quae ad haec controversias
spectant, tam ambigue & molliter loquu-
tus fuisset, & si PELAGIVM quaedam
mutasse dicamus, an fraus illa occultari
potuisset, iure meritoque dubito. Ac-
cedunt alia, quae hanc sententiam parum
probabilem reddunt, exposita a IO. GEORG.
DORSCHIO, in *collat. ad concilium Franco-
furtiense, sess. II. c. V. p. 37.* Cum porro
in hac confessione quaedam occurrant,
quae supremæ, quam romani praesules in
ecclesiis sibi vindicant, potestati, partici-
patori videntur; IO. RYDOLPH. LAVA-
TERVS, eam nec PELAGII, nec HIERO-
NYMI, sed a romanensibus confictam esse,
sibi persuasit; *lib. I. de sensu Christi ad
inferos, c. XVII.* At vero, cum AVGVS-

TINVS, *lib. I. de gratia Christi, & de pec-
cato orig. c. XXXII.* confessionis huius, seu
libelli fidei meminerit, & verba adierat,
quae hodie in illo leguntur; falli LAVA-
TERVM, certum est, quod & GERH. IO.
VOSSIVS pluribus ostendit, *l. c.* cui iun-
gens HENR. NORISIVS, *bistor. Pelag.
lib. I. c. XII.* Ipsi PELAGII hanc con-
fessionem esse, ex instituto demonstravit
IO. LAVNOIVS, in *dissert. de auctore ve-
ro professionis fidei, quae Pelagio, Hierony-
mo, Augustino tribus vulgo solet*, cuius edi-
tio secunda Parisiis 1663. 8. prodit. Idem
deinceps iecit IO. GARNERIUS, in *dissert.
de libellis fidei scriptis ab auctoribus & prae-
cipuis defensoribus haeresis Pelagianae, dis-
sert. V. p. 211.* qui tamen in duobus a LAV-
NOTO dissentit capitibus; quorum alterum
est, ante Caroli magni tempora libellum
huncce HIERONYMO non tributum; al-
terum, addita ipsi postmodum nonnulla,
quae pertinent ad haeresin, siue Eutychie,
de confusione naturarum in Christo, siue
Elipandi, de Christo filio Dei adoptiuo.
Vtrumque adfirmaverat LAVNOIVS, negat
GARNERIUS. Ceterum cum Pelagius in
hac confessione ambigue loquutus sit, &
callide errores suos texit; mirum non
est, eam ab incautis pro orthodoxa habi-
tam fuisse.

Inter adscelas PELAGII eminet, lon-
geque celeberrimus est COELESTIVS, Pe-
lagii licet discipulus, tamen magister & du-
ctor exercitus, vt HIERONYMO audit.
Ab eo libellum fidei Zosimo pontifici ro-
mano oblatum, constat, & ex AVGVSTI-
NO discimus, *lib. II. de gratia Christi &
peccato originali, c. II.* Eius tantum fi-
nem apud AVGVSTINVM exitare, haecenus
viri docti crediderunt, sed integrum apud
eum inuenit, ediditque IO. GARNERIUS,
l. c. p. 214. seqq. In eo ceteros quidem er-
rores verborum inuolucris tegebat, sed
peccatum originale apertissime negabat.
Et nihilofecius Zosimus pontifex eum vt

Ggg 3

ortho-

orthodoxum suscepit, postquam Coelestius hac de re interpellatus, sanctissime testatus est, vera atque intima animi sui sensa illo contineri. Testis huius rei ipsemet ZO-
 SIMVS est, in *epistola ad Afros episcopos*, quam produxit CAES. BARONIUS, in *annalibus ad an. 317*. Factum hocce ZO-
 SIMI quin reprehensione dignum sit, nemo temere dubitauerit; etsi non desint, qui illud excusare adnitantur, ut infallibili-
 tati romani pontificis consulant. Eripse sane AVGVSTINVS iam Zosimum excu-
 savit, *lib. II. ad Bonifatium*, c. III. sed quam frigide, quamue infelicitate hoc ab eo factum, ostendit GERH. IO. VOSSIVS, *hisor. Pelag. lib. I. c. XXVIII*, p. m. 580. Pluribus hoc persequi instituti no-
 stri nec permittit, nec requirit ratio; con-
 ferre autem hac de re iuuabit IOANNEM LA PLACETTE, in *obseruationibus histori-
 co-ecclesiasticis part. post. obseruat. VI. p. 156. seqq.* & IO. FRICKII, viri doctissimi, *differt. de causa Pelagian. sub Innocentio I. ac Zosimo romanis pontificibus*, quae in *Zosimo eius in Clemente XI. rediitio*, Vi-
 mae 1719, 4. edito, exstat. HENR. NOR-
 SIUS hic nihil aliud agit, quam ut, quae AVGVSTINVS pro excusando Zosimo exco-
 gitauerat, repetat, *hisor. Pelag. lib. I. c. XII. p. 49*. Praeter hancce, de qua hactenus loquuti sumus, fidei confessionem, ex-
 stat etiam *breuiarium epistolae, quam veluti regulam fidei Coelestius scripsit, ad cle-
 ricos romanos suae partis*, apud IO. GAR-
 NERIVM, l. c. p. 218. qui & ibidem p. 220. *seqq.* libellam fidei a Iuliano Eclanensi mis-
 sum ad sedem apostolicam, nomine octode-
 cim episcoporum detestantium subscribere damnationi Pelagii ac Coelestii, exhibet, subiuncta p. 223. *seqq.* disquisitione histori-
 ca in libellam fidei a Iuliano scriptum. Al-
 terius autem confessionis, ab eodem IULI-
 ANO scriptae, fragmenta, ex MARIO MER-
 CATORE recitat, p. 231. *seqq.* Agmen de-
 nique claudit *epistola, quam suae COELE-*

STIVS clericis romanis suae partis, suae IV-
 LIANVS Ruffo, Thessalonicensi episcopo
 scripsit, p. 232. *seqq.* De Pelagii, Pelagi-
 anorumque Theodori Mopsuesteni, Iuli-
 ani, Coelestii, confessionibus plura dabit
 PET. ZORNIVS, in *noua collectione plus
 quam sexaginta symbolorum*, quae in *opu-
 sculis eius sacris* exstat, p. 193. 200. 207.
 209.

** Primo equidem hic se nobis offert
 loco concilium Ephesinum, quod inter
 oecumenica tertium est, & an. 431 con-
 gregatum fuit. Iis, quae ad historiam huius
 concilii spectant, & quae circa eam a
 viris doctis disputari solent, non immo-
 rabimur; cum ea huius loci non sint, &
 ab aliis etiam, tum historiae ecclesiasti-
 cae, tum speciatim haeresium scriptoribus,
 exponi soleant. Breuiter, sed luculenter
 pleraque edisserit LVD. DOVCINVS, in *histo-
 ria Nestorianismi gallice scripta*, editaque
 Parisiis 1699, quem tamen ex lesuitarum
 ordine esse, meminisse oportet. Nostrium
 hic est, obseruare, Nestorii quosdam ad-
 sectas id egisse, ut in symboli Nicaeni lo-
 cum aliud substitueretur. A Photio &
 Anastasio, presbyteris Constantinopolita-
 nis, qui Nestorii errores amplexi erant,
 hocce symbolum illis traditum, memo-
 rant, qui hinc inde mittebantur, ut alios
 in Nestorii sententiam pertraherent. Ex
 horum legatorum numero Antonius at-
 que Iacobus presbyteri fuere, ex quibus
 hic in Lydiam venit, obtentui sumens, se
 Nouatianos & Quartodecimanos ad vni-
 tatem ecclesiae reducatum, reuera Ne-
 storii errores disseminaturus. Ab eccle-
 sia Philadelphiensi honorifice exceptus,
 facilo nonnullos in sententiam suam per-
 traxit, quibus & symbolum illud nouum
 obrulit, cui non tantum subscripsere, sed
 quod laudibus quoque extulerunt in cae-
 lum, explicarunt coram populo, & pue-
 ris etiam, ut memoriae illud mandarent,
 tradidere. His equidem Charisius, eius-
 dem

dem ecclesiae presbyter, sese opposuit; tantum vero abest, ut istos in rectam reducere potuerit viam, ut odia potius maxima sibi conflaret, & ab episcopo tandem excommunicaretur. Exemplum autem noui istius symboli cum nactus esset, cui plurimi subscripserant; ad concilium Ephesinum accessit, istudque ei obtulit, cum libello supplici, in quo, quae gesta hucusque erant, exposuit. Perquam hoc accidebat opportune, cum Nestoriani patribus Ephesinis Nicaeni symboli corruptionem obicerent, ut illi nunc potius istius criminis conuinci possent. Lecto itaque hocce symbolo, & libello à Charisio oblato, statuunt atque decernunt, nemini fas fore, aliam conscribere aut componere fidei formulam, praeter eam, quae a patribus Nicaenis edita sit; secus qui fecerint, aut si qui illis, qui ad christianorum sacra accedere volunt, aliud symbolum offerant, si episcopi aut clerici fuerint, ab ordine suo remouendos, sin laici, anathemati subiiciendos. Ita quidem diserte *canone VII* sanciunt, in *pandellis canonum ecclesiae graecae* GVIL. BEVEREGII, p. 103. Nihil etiam Ephesina synodus symbolo Nicaeno addidit, aut addere voluit, quemadmodum synodus Constantinopolitana fecerat; ne suspicionem Nestorianorum, de symboli Nicaeni corruptione, hac ratione confirmarent, immo diserte sanciuir, ne quid in posterum huic symbolo adderetur. Et inde consuetudinem, quae, ceu lex inuiolabilis, obseruata fuerit, fluxisse, ne quid vmquam symbolo alicui adderetur, sed ut separatim constituerentur, quae ad nouas haereses euertendas necessaria essent, nonnulli contendunt. Conferendus LVD. DOVCINVS, *hisor. Nestor. lib. II. p. 188*. De Nestoriana vero illa confessione synodus ita pronuntiauit: *si qui inuenti fuerint, docere ea, quae continentur in oblata expositione à Charisio presbytero,*

de vnigeniti filii Dei incarnatione, siue scelerata & peruersa Nestorii dogmata, quae & subiecta sunt, subiaceant sententiae sanctae huius & vniuersalis synodi; can. VII. apud GVIL. BEVEREGIVM, l. c. p. 103. Dum autem ita symbolum hocce patres Ephesini damnant; auctoris tamen, a quo istud conditum sit, nullam mentionem faciunt. Existimant itaque nonnulli, auctorem huius symboli fuisse THEODORVM Mopsuestenum, cuius cum magna eo tempore esset auctoritas, patres Ephesinos minime consultum duxisse, cum nominatum condemnare. Accessisse, aiunt, quod synodi huius patres a Nestorianis, ceu fautores & defensores Apollinaristarum, traducerentur, quam facile augere potuissent suspicionem, si THEODORVM Mopsuestenum, Apollinaristarum hostem, & impugnatorem acerrimum, condemnassent. Et sane MARIVS MERCATOR, dum *operum p. 41.* editionis STEPH. BALVZII, symbolum THEODORI Mopsuesteni recitat, idemque deinceps p. 189. quamuis ex alia versione, inscriptumque: *exemplum expositionis symboli transformati*, repetit, atque in synodo Ephesina exhibitum docet; hanc sententiam plane confirmat. Atque hoc est illud symbolum, quod IO. GARNERIVM inter Pelagianorum confessiones primo retulisse loco, antea diximus. Sunt tamen, qui hac de re adhuc dubitant, immo plane negant, symboli, quod in concilio Ephesino à Charisio exhibitum, ibidemque reiectum ac damnatum fuit, auctorem esse THEODORVM; quos inter haud vltimum locum tenet SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis*, tom. III. p. 355. Argumentum horum praecipuum est, quod ipse Charisius, qui symbolum hocce synodo Ephesinae obtulit, ne verbo quidem, hoc THEODORI fuisse, innuat. Obseruatum id iam FACUNDIO, Hermianensi in Africa episcopo, qui saeculo sexto floruit, & pro defensione

sione trium capitulorum libros XII. scripsit, in quibus cumprimis THEODORI Mopsuesteni causam agit, quem ab omni haereticae prauitatis labe absolueri conatur. Nondum tamen haec ita comparata esse, fateor, ut priorem prorsus labelatet sententiam queant. Disputari vero etiam de eo solet, an symbolum istud, quod a Charisio synodo Ephesinae oblatum est, tot, tantosque errores, ac vulgo creditur, contineat? Reiectum sane non tantum fuit a synodo Ephesina, sed damnatum quoque in concilio Constantino-politano secundo, quod oecumenicum quintum est, in quo controuersia, de *tribus capitulis*, quae tot in ecclesia turbas dedit, agitabatur. Cum enim lectum ibi esset, sancta synodus exclamauit: *hoc symbolum satanas composuit; anathema ei, qui hoc symbolum composuit; hoc symbolum Ephesina prima synodus una cum auctore eius anathematizauit.* Non negauerim, patres huius concilii odio & ira paulo vehementiori in Nestorium concitatos, non satis, quae dicerent, expendisse. Licet enim hocce symbolum a synodo Ephesina reiectum sit; at tamen anathema in illud, aut eius auctorem pronuntiatum fuisse, adseri nequit, cum concilii Ephesini acta hoc non testentur. Quae symbolo huic obiecta fuerunt, post IO. GARNERIUM ad *Marium Mercatorem*, in compendio refert SAM. BASNAGIUS, in *annalibus politico-ecclesiasticis. tom. III. p. 356.* qui & cum obseruasset, Ephesinos patres nihil aliud in hocce symbolo, quam quod ibi de incarnationis mysterio habetur, reieciisse; istud quoque ita comparatum esse, autumat, ut, si accurate examinetur, nullus ibi deprehendatur error. Cum tamen idem vir doctus ad ipsum quoque Nestorium excusandum pronus sit, non omnibus forte hoc persuadebit.

Dum Nestorii haeresis in synodo Ephesina damnata, passim impugnabatur, con-

tigit, ut EUTYCHES, Nestorianismi hostis acerrimus, in alterum extremum prolaberetur, naturas in Christo, quas separauit Nestorius, confundens. Hinc noui, iique diuturni ac funesti, in ecclesia motus. Congregatum ideo fuit an. 449 concilium Ephesinum tertium, in quo, qua ratione res gesta sit, vel ex eo intelligitur, quod *Latrocinium* siue *latrocinale* dictum sit. Dioscorus enim Alexandrinus, qui concilii praeses erat, cuncta violenter agebat; absoluteque hinc Eutyches, & haeresi eius confirmata, Flavianus, cum aliis episcopis catholicis, damnabatur. In eodem hocce concilio Eutyches generale quamdam fidei confessionem; praetermissis articulis, quae dogmata sua proprie feriebant. In actione lecta, lecta quoque atque confirmata est Nicaena formula, cautumque, ne fides deinceps exponeretur. Copiosius haec edisserunt historiae ecclesiasticae & conciliorum scriptores, speciatim IO. LVD. HARTMANNVS, *hisor. concil. part. III. p. 549.* & SAM. BASNAGIUS, in *annalibus politico-ecclesiasticis, tom. III. p. 436.* Ita ergo cum triumphare videretur Eutychianismus; congregatum fuit an. 451 auctoritate Marciani imperatoris, concilium Chalcedonense, quod est oecumenicum quartum, in quo damnata tandem atque proscripta est Eutychiana haeresis. In quinto huius concilii consensu, vel, ut alii volunt, sexto, ab Asclepiade, ecclesiae Constantinopolitanae diacono, lecta fuit noua fidei confessio, seu, ut vocabant, *definitio*, quae pridie quidem omnibus placuerat, accuratius autem expensa, Leonis, romani episcopi legatis, & nonnullis orientalium, non arrisit. Primus eam repperit Ioannes, Germaniciae episcopus, dicens: *non bene habet definitio, sed debet integre fieri.* Acris hinc orta est contentio, legatis romani pontificis, cum aliis quibusdam, istam formulam repudiandibus,

bus, reliquis fortiter propugnantibus. Cumque non satis cum romanae sedis auctoritate convenire videatur, quod formulam, quam eius legati receperunt, reliqui tam constanter propugnauerint; CAESAR BARONIVS vehementer in Anatolium, qui Dioscuro quondam fuerat apocrisiarius, inuehitur, ac si ipsius fraudibus cuncta gesta sint, in *annalibus* ad an. 451. num. 104. At, falli cardinalem, ostendit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis* tom. III. p. 462. Lis ita tandem composita, ut, ad mentem sententiarumque Leonis, confessioni adderetur, duas esse naturas unitas in Christo, *inconvertibiliter, inseparabiliter, & inconfuse*. Qua quidem ratione omnium consensu tandem comprobatur, confirmatumque fuit istud symbolum; quod apud EVA-GRIVM exstat, *hisor. ecclesi. lib. II. c. IV.* aliosque. Illustri miraculo hocce de fide iudicium corroboratum fuit, si NICEPHORO credimus, *hisor. ecclesiast. lib. XV. c. V.* Sed fabulam istam dudum exploserunt alii.

Fuerunt equidem post Chalcedonense alia concilia congregata, quae pro oecumenicis reputantur; praeterquam vero, quod ea non eiusdem cum prioribus sint auctoritatis, nihil in iis, quod in historia symbolorum momentum aliquod trahat, occurrit. In conciliis particularibus, quorum plurima saeculo quinto, sexto & sequentibus habita fuerunt, confessiones seu symbola oecumenica, interdum cum explicatione quadam repetita sunt, ut in Toletano quarto, sexto, aliisque. De symbolo Pelagii, in synodo Francofurdensi, tamquam HIERONYMI esset, approbato, iam antea diximus. Praeter istud vero alia inuenitur fidei confessio in epistola Caroli magni imperatoris ad Elipandum, & episcopos Hispaniae, quam legere licet apud TO. GEORG. DORSCHVUM, in *collatione ad concil. Francofurdense sect.*

BYD. ISAGOGE,

II. c. V. p. 34. seqq. Elipandianae autem fidei symbolum in *biblioth. maxima patrum* tom. XIII. p. 369. legitur. Saeculo decimo floruit PEREGRINVS siue PILGRIMVS, archiepiscopus Laureacensis in Germania, in cuius *epistola ad Benedictum VII.* papam illustris continetur fidei confessio, quae & in *bibliothec. maxima patrum* tom. XVII. p. 456. exstat. De BERENGARII, itemque GOTTESCHALCI, quorum uterque saeculo undecimo vixit, confessionibus, conferendus PETRVS ZORNIVS, in *nova collectione plus quam sexaginta symbolorum*, in *opusculis* eius *sacris* p. 193. & 199. Quemadmodum autem iam ea aetate in variis capitibus doctrina sacra corrumpi coepit; ita multo magis hoc factum est in sequentibus saeculis, in quibus quae euulgatae sunt confessiones, pro dogmatibus veris gravissimos saepe exhibebant errores. Quod & de iis speciatim fidei professionibus intelligendum, quas pontifices, quando eligebantur, edebant; quippe quibus, non tam christianam, quam romanam se amplecti fidem, testabantur. An omnes episcopi & presbyteri, quando eligebantur, fidei professionem ediderint, quod nonnulli volunt, nunc non disputabo; de pontificibus romanis hoc certum est, duas eos fidei professiones edidisse, vnam ante electionem, post eam, alteram; immo in *libro diurno pontificum romanorum* tertiae mentio iniicitur, quam post ordinationem ediderint, p. 44. Primae professionis exempla rara esse ante Gregorii i tempora, frequentiora contra secundae, constat. Porro ante Gregorii i tempora professio ista fidei tantum consistebat in recitatione symboli apostolici, cum additionibus & mutationibus nonnullis, pro aetatis, qua quilibet pontifex vivebat, ratione, factis. Ipsius Gregorii confessio consistebat in symbolo apostolico, in confessione trinitatis, & *in quatuor* &c. itemque in approbatione

Hhh

quin.

quunque conciliorum oecumenicorum. Addita deinceps est professio fidei concilii Constantinopolitani, sub Constantino II celebrati, cum enarratione haeresium & haereticorum; simul vero promittebat pontifex, se antecessorum suorum decreta synodice facta obseruaturum, & contradicentes anathematis fulmine percutieban-

§. VII. Cum plurimi deinceps, abiecto romani pontificis iugo, sentiendi, & quae sentiebant, proferendi, libertatem postliminio recuperarent, magnaeque & multae hinc orirentur controuersiae; subinde necessitas, noua condendi symbola, quibusdam est imposita. Nostrates sane hoc euitare non potuerunt, quin potius, vt ostenderent, non sine causa a romana se dissentire ecclesia, simulque aduersariorum obuiam irent obtrectationibus, *Augustanam confessionem*, eiusque *apologiam* ediderunt, quibus deinde *articuli Smalcaldici*, & *catechismus* vterque LUTHERI, cum *formula concordiae*, ad intestinas ecclesiae nostrae discordias componendas comparata, accesserunt.*

* Ad symbola itaque nostrae ecclesiae propria referuntur *Augustana confessio*, eaque *invariata*, eiusque *apologia*, *articuli Smalcaldici*, *catechismus* vterque *Lutheri*, & *formula concordiae*. Qui libri coniunctim summi interdum *concordiae*, aut *formulae concordiae* nomine, voce in latiori significatione accepta, veniunt. Praemittuntur hisce, adeoque itidem pro symbolis agnoscuntur, *apostolicum*, *Nicaenum* & *Athanasianum*, vt ostendatur, nos non nouam, sed antiquam, & vere catholicam fidem tenere, ac profiteri. Etsi autem plura sint symbola oecumenica, vt ex haecenus dictis constat; in nostris tamen libris symbolicis tria tantum antea memorata reperuntur, non, ac si reliqua repudiemus, sed, quoniam ecclesia nostra romanae hac in reseruare morem voluit, in cuius sollempnibus tria haecce solum vsurpantur symbola, atque adeo ostendere, se a romana, in quantum cum ecclesia catholica credit ac facit, minime esse separatam, sed adherere illi potius, & cum ea credere, vt IO. BENED. CARPZOVIVS lo-

tur. Consuetudinem hanc vsque ad finem saeculi decimi tertii obtinuisse, nonnulli contendunt; repugnantibus aliis. Legenda, quae hac de re obseruat vir clarissimus IAC. LENFANT, in *discursu de confessionibus fidei*, gallice scripto, additoque eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae* &c. p. 136. 137.

quitur, in *Isagoge ad libros symbolicos*, p. 35. Iungendus beatus ADAM. RECHENBERGIVS, in *appendice tripartita*, ad libros ecclesiae Lutheranae symbolicos, c. VII. p. 37.

Iam, quod spectatim ad *Augustanam* attinet *confessionem*, qua occasione condita, & quo pacto Carolo V imperatori, Augustae Vindelicorum, vnde & nomen sortita est, an. 1530 exhibita sit, ex historia ecclesiastica notum est. Legendi hac de re GEORG. COELESTINVS, in *historia comitiorum Augustae 1530 celebratorum*; DAVID CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*; IO. SAUVERTVS, de *miraculis Augustanae confessionis*; IOAN. SCHMIDIVS, in *dissertatione de Augustanae confessionis nomine, occasione, autoribus, oblatione, acceptione*, quae vna cum IO. GEORG. DORSCHER duabus *dissertationibus*, altera, de *insignioribus Augustanae confessionis consequentiis*, altera de *singularibus & admirandis circa eandem prouidentiae divinae documentis*, recusa est Lipsiae an. 1703. 4. IO. SLEIDANVS, in *commentar. de statu relig. & reipubl. sub Carolo V*

Carolo V caesare, lib. VII. p. 127. VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi*; ADAM. RECHENBERGIVS, in *appendice tripartita historico-theologica ad libros ecclesiae Lutheranae symbolicos*, c. II. HENR. PIPPINGIVS, in *der historisch-theologischen Einleitung zu denen saentlichen gewoehnlichen symbolischen Schriften der euangelisch-Lutherischen Kirchen*, c. IV. IO. IOACH. MÜLLER, in *der historie von der euangelischen Staende protestation, und Augspurgischen Confession*, praesertim lib. III. per integrum, aliisque. Iungendus his OTTO FRIDER. SCHVETZVS, de *vita Davidis Chytraci* lib. II. §. LVIII. seqq. p. 343. vbi de GEORG. COELESTINO, DAV. CHYTRAE, aliisque historiae Augustanae confessionis scriptoribus, multa obseruatu digna adfert. Num ab articulis, quos vocant, Torgensibus, an, quod alii volunt, Suobacensibus potius, primum Augustanae confessionis fundamentum repetendum sit? viri docti disputant; legendaque hac de re IOAN. GVIL. IANT, aut si mauis, IO. IAC. LATITII disputatio, de *articulis Suobacensibus Augustanae confessionis fundamento*, Wittebergae 1719, 4. Nobis id solum relictum credimus, vt de discrimine inter *uariatam* & *inuariatam* confessionem Augustanam aliquid moneamus. Quod vt rite fiat, primo quidem negari nequit, statim post exhibitam Augustanam confessionem, discrepantiam quamdam exemplorum deprehensam fuisse, ex incuria illorum, quae iam ediderunt, aut descripserunt, ortam; vt iam obseruatum in *der Haupt-Verteidigung des euangelischen Augspurgs*, p. 457. & a VALENT. ERNESTO LOESCHERO, in *der ausführlichen historia motuum*, part. I. c. VII. §. VI. p. 175. Cum primis vero ipse PHILIPP. MELANCHTHON, in editionibus, quas curabat, subinde aliquid corrigebat, emendabat, mutabat, quod iam in ipsis comitiis Augustanis an. 1530 pri-

usquam confessio ista imperatori exhiberetur, fecit; vid. HENR. PIPPINGIVS, in *der historisch-theologischen Einleitung*, c. IV. §. XXX. p. 68. Interim inter veteres Augustanae confessionis editiones latinas, ceu maxime genuina laudatur, quae Wittebergae 1531, 4. prodiit, quippe quae cum exemplo isto, quod in archiuo electorali Dresdensi adseruatur, quam accuratissime consentit, cui editioni etiam an. 1561. protestantes in conuentu Numburgensi denuo subscripserunt, eamque Ferdinando I imperatori exhibuerunt, vt deinceps dicemus. Authenticum autem confessionis huius exemplum, quod Carolo V imperatori lingua germanica exhibitum fuit, in archiuo Moguntino adseruatur; ad quod adeo recurrendum esset, si magni momenti controuersia de confessionis huius sensu oriretur. Non desunt equidem, qui adferunt, authenticum illud exemplum in archiuo Moguntino non amplius exstare; qua de re praeter alios conferendus SAM. STRIMESIVS, in *hexade adnotation. ad elenchum Spanhemii*, §. V. p. 13. Verum huic traditioni fidem non adhibendam, contendunt alii, eo, quod principes & status protestantes in *praefat. concordiae* testentur, exempla quae in suis archiuis adseruentur, diligenter cum eo, quod in archiuo Moguntino custoditur, fuisse collata. Ad minimum ergo eo adhuc tempore exemplum authenticum in archiuo imperii adruit; idque postea abalienatum, vix credibile. Interim ipsa exempla, quae in archiuis principum adseruantur, ob istam collationem, summam merito habent auctoritatem; cumque Augustana confessio, quae *libro concordiae* est inserta, ad authenticum exemplum summo studio exacta sit; hanc pro genuina habendam esse, inde patet. Nec praetermittendum, in comitiis Augustanis duplex exemplum confessionis huius Carolo V imperatori traditum fuisse, latinum alterum, alterum

Hhh 2
germa-

germanicum; ex quibus hoc, post eius praelectionem a Christiano Pontano, cancellario Saxonico, factam, electori Moguntino datum, & in archivum Moguntinum relatum est, idque illud est, de quo haecenus loquuti sumus; illud autem, seu latinum, Carolus imperator retinuit, relatumque est in archivum Bruxellense; quod quorsum deuenit, aut anadhuc superest? incertum. Legendus GEORG. COELESTINVS, in *hisor. comitor. Augustan. tom. II. p. 151.* Ad latinum autem hocce authenticum exemplum expressa est editio Wittenbergenſis an. 1531, quam antea comemorauimus; quae licet cum germanica, ad authenticum exemplum Moguntinum expressa, qua singula verba non conueniat, cum versio latina sit paullo liberior; in rebus ipsis tamen nulla inter haec editiones, est discrepantia; vid. *Haupt-Vertheidigung des evangelischen Augspßels p. 457. seqq.* Sed & reliqua, in quibus Augustanae confessionis editiones a se inuicem differebant, non adeo magni momenti erant, donec PHILIPP. MELANCHTHON, nimio ac intempestiuo pacis ac concordiae studio, an. 1540 propria auctoritate, in articulo decimo *de sacra coena*, & quidem in latina editione, insignem & maxime memorabilem institueret mutationem, dum deletis verbis, *adſint & distribuuntur*, eorum loco posuit: *exhibeantur*, omiſſa quoque clauſula: *& improbant ſecus docentes*. Obseruatae vtique sunt & aliae quaedam mutationes, in articulo quarto, quinto, & decimo octauo; sed ista in articulo decimo maxime fuit notabilis. Et hinc discrimen inter *variata* & *inuariatam* Augustanam confessionem, simulque noua variarum controuerſiarum occasio. Reformatae namque ecclesiae doctoribus haec mutatio admodum grata erat, qui &, non corruptam, sed explicatam hoc modo & emendatam Augustanam confessionem, contendebant. Nec

deſunt, qui, confessionem hancce ita mutatam, ab ecclesiae nostrae theologis adprobatam, sibi aliisque perſuadere adnituntur, VI SAM. STRIMESIVS, in *hexade adnotation. ad elenchum Spanhemii, p. 28. 29.* Ipsimet etiam reformati eidem subscribere non dubitant; immo IO. CALVINVS, HIERON. ZANCHIVS, PETRVS MARTYR subscripserunt. Conferendus IO. HOORNBECKIVS, in *ſumma controuerſiarum, lib. IX. p. 633. ſeqq.* Sed & inter libros illorum ſymbolicos variatam hancce confessionem Augustanam receptam, vel *ex corpore & ſynagmate confessionum ſidei reformatae*, de quo ſuo loco dicemus, patet. Statim autem ac ista mutatio innotuit, iuſſu electoris Ioannis Friderici, PHILIPP. MELANCHTHON grauitate a Pontano cancellario obiurgatus est, Immo eo ipſo anno, quo mutatio ista facta est, MELANCHTHON in colloquio Wormatiensi declarauit, ſe miſſa mutata ista, inuariatae inhaeſurum. Quam vero prorsus ſine ratione dicatur, a reliquis ecclesiae nostrae theologis variatam confessionem adprobatam, vel inde intelligitur, quod in conuentu ſtatuum proteſtantium Numburgensi, an. 1561 inſtituto, id praecipue actum ſit, vt Augustanae confessionis exempla inter ſe conferrentur, tandemque decerneretur, praeferendam reliquis eam editionem, quae Wittebergae 1531 4. prodiiſſet, cui etiam omnes ſubſcribere, exemplumque illud Ferdinando imperatori exhibuere. Nouam equidem nonnulli, in reſormatorum partes propenſi, editioni huic praemiſerunt praefationem, in qua praeter alia diſſenſus Lutheranorum & reſormatorum valde imminuebatur, & elector quoque Palatinus, eſſi reſormatorum doctrinae addiſtus, inter Augustanae confessionis ſocios referebatur, aliaque in reſormatorum gratiam inferebantur. Sed haec diſplicuerunt aliis; vnde & Ioannes Fridericus, dux Saxo-Viniensis,

riens, ut praefationem istam calculo suo adprobaret, induci non potuit. Legendi hac de re DAV. CHYTRAEVS, in *chron. Saxon. p. 524. seqq.* IAC. AVGUST. THYANNVS, *hystor. lib. XXVIII.* VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum &c. part. II. c. VII. §. X. seqq. p. 201. seqq.* Conuentus huius Numburgensis historiam ex instituto lingua germanica condidit GEORG. PAUL. HOENE, quae an. 1704 prodiit, in qua tamen nonnulla, quae desideret, LOESCHERVS habet, &c. Cum deinde an. 1580 formula concordiae ederet, praecipua statum, Augustanae confessioni addictorum, cura fuit, ut, ad omnes aduersariorum calumnias amolendas, adcuratum & genuinum Augustanae confessionis exemplum libro concordiae infereretur; quem in finem illos, exemplorum, quae in eorum archiuis custodiebantur, exactam collationem cum isto, quod in archiuo Moguntino adseruatur, institui curasse, antea iam monuimus. Quae cum ita se habeant, non modo illi falluntur, qui discrimen inter *uariatam* & *inuariatam* Augustanam confessionem extenuant; sed &, qui variationes confessionum nostrarum nobis exprobrant, quod romanenses facere, constat, quorum nonnulli nos omnino ab Augustana confessione defecisse contendunt, indeque porro concludunt, pacem religiosam, genuinae Augustanae confessioni addictis tantum concessam, ad nos minime spectare. Variationes confessionum protestantis obicit IAC. BENIGNVS BOSSVETVS, dans l'*histoire des variations des eglises protestantes*, cui tamen praeter alios ex ipsis reformatae ecclesiae doctoribus obuiam iuit IAC. BASNAGIVS, *hist. de l'eglise rom. II. lib. XXVI. c. II. p. 1512. seqq.* A pace religiosa hinc nos excludere voluerunt ANDR. FABRICIVS, IO. PISTORIVS, FRANC. BVCARDVS, WALTH. HAGERVS, LAURENT. FORERVS, alii-

que, quorum loca adducit HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung, cap. IV. §. XXVII. p. 66.* Sed accurate solidissimeque calumniae istae depulsae sunt in der *Haupt-Vertheidigung des evangelischen Augapfells, c. XXII. seqq. p. 337. seqq.* Eandem nihilofecius cantilenam repetit auctor libri: *Augustana & anti-Augustana confessio* dicti, atque Viennae 1681 iussu LEOPOLDI comitis a COLONITZSCH, episcopi tum Neostadiensis, editi, quippe qui id vnice agit, ut, Augustanam confessionem corruptam, & Lutheranos ab ea defecuisse, demonstraret; quem tamen strenue pariter ac modeste, iussu Ioannis Georgii III electoris Saxoniae, excepit VALENT. ALBERTI, in *der gründlichen Wiederlegung eines pöbelsthefts Buchs, Augustana & anti-Augustana confessio genandt*, Lipsiae 1684, 4. Conferre iuuabit ANDR. CAROLI, in *memorabilibus ecclesiast. saec. XVII. lib. IX. c. XXXIII. p. 364. seqq.*

Alterum inter libros ecclesiae nostrae symbolicos locum tenet *apologia Augustanae confessionis*. Statim enim ac Augustana confessio praelecta, & Carolo V imperatori exhibita fuit, romanae ecclesiae theologi, qui Augustae Vindelicorum aderant, eam refutare adgressi sunt. Inter hos praecipui erant IO. FABER, & IO. ECCIVS, qui & alias satis noti sunt. Reliquorum nomina apud beatum MART. LUTHERVM legere licet, *rom. V. lenens. p. 34.* Et isti quidem, etsi alia quoque scripta aut coniecerant, aut secum attulerant, quae Luthero erant opposita, quae HENR. PIPPINGIVS recitat in *der historischen Einleitung c. V. §. VIII. p. 82.* operae tamen pretium putarunt, iunctis viribus Augustanam confutare confessionem. Impetrauerant etiam, ut refutatio ista imperatori praelegeretur die 111 Augusti, eiusdem anni quo Augustana confessio exhibita fuit; cum iam haec ipsa refutatio die xiii Iulii, imperatori tradita fuisset. Initio quidem

H h h 3

nihil

nihil aliud ex ista confutatione protestantes obtinere poterant, quam quod inde adaequati erant, qui inter praelegendum calamo omnia excipiebant; publicare enim eam tum minime consultum existimabant romanenses; tandem tamen, an. 1572 prout ab auctoribus scripta erat, lingua germanica lucem adspexit; recusa deinde in libro, *Brill auf den euangelischen Augenspiegel* inscripto, item in alio, *der catholische Oculist und Stabrensteeher* dicto. Legendus IO. IOACH. MÜLLERVS, in *der historie von der euangelischen Staende protestation, und Augsburgischen confession, lib. III. c. XXV*. Eandem confutationem explicationi suae Augustanae confessionis inferuit IO. MÜLLERVS, theologus Hamburgensis, quippe qui ex ea singulis Augustanae confessionis articulis adiecit, quae iis romanenses in hac confutatione opponunt, cunctaeque solide discussit ac profligauit. Cum itaque in ipsis comitiis Augustanis confutationis istius communicatio protestantibus denegaretur; ea, quae inter praelegendum calamo excepta erant, sibi refutanda sumisit PHIL. MELANCHTHON, vnde *apologia Augustanae confessionis* enata est, quam quidem die 22 Septembris anni 1530 Carolus v imperatori exhibuerunt, sed ille eam non acceptauit; multo minus, vt praelegeretur, impetrare potuerunt. Cum autem, finitis comitiis istis, plenius confutationis istius saepius memoratae, prout ab ipsis auctoribus conceptum erat, exemplum in manus protestantium veniret; PHIL. MELANCHTHON 1531 *apologiam* suam adcurare reuidit, quae adhuc necessaria erant, addidit, breuiter dicta laus deduxit; vnde tandem ea apologiae huius facies orta est, qua hodie inter libros ecclesiae nostrae symbolicos conspicitur. Primae editionis vix alibi exemplum hodie inuenire licet, quam apud CHYTRAEVM, obseruante HENR. PIPPINGIO, in *der historischen Einleitung &c. c. V. §. XIV*. Prout autem

reuisa, & amplius deducta est, exstat inter libros nostros symbolicos, itemque inter opera LUTHERI, *tom. IV. Ienens. p. 205. vt & PHIL. MELANCHTHON, tom. I. fol. 58*. Scripsit MELANCHTHON hanc apologiam lingua latina, eamque in germanicam transtulit IUSTVS IONAS. Vnanimi etiam statuum protestantium consensu adprobata est, locumque inter libros ecclesiae nostrae symbolicos iure meritoque obtinuit. Quae ad historiam eius spectant, copiosius edisserunt IO. SLEIDANVS, in *comment. de statu religion. & reipubl. sub Carolo V. lib. VIII*. DAVID CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*; GE. CORLESTINVS, in *historia comitiorum Augustae anno 1530 celebratorum*; VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *histor. Lutheranismi, lib. II. §. LXXXIX. p. 766. seqq.* Iungantur his HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. V. & AD. RECHENBERGIVS, in appendice tripartita ad libros symbolicos, c. III*.

Sequuntur inter libros ecclesiae nostrae symbolicos *articuli Smalcaldici*; quos ab oppido comitatus Hennebergici, Smalcaldia, vbi concinnati fuerunt, nomen sortitos, constat. Vnde ridiculus LVD. IACOBI A S. CAROLO error passim notari solet, qui in *bibliotheca pontificia lib. II. fol. 455*, theologum aliquem Lutheranum articulum Smalcaldicum dictum fuisse, putat. Articulus, inquit, *Almalcaldicus, Germanus, Lutheranus, editus de primatu & potestate papae librum*. Ad rem ipsam quod attinet, cum in comitiis Augustanis an. 1530 ad componendos, qui circa religionem exorti erant, motus, omnis opera frustra & irritum successu impensa esset; in diuersa homines studia & consilia abripiebantur, aliis ex romanensibus vim apertam minitantibus, alius concilium vniuersale vrgentibus, quae vnica esset lites haec conspiciendi ratio. Atque hoc iam Carolus v imperator in comitiis Augustanis

gustanis antea memoratis proposuerat; denuoque an. 1536 spem eius fecit Paulus III pontifex. Ne itaque sibi deessent protestantes, an. 1537 die decimo quinto Februarii conuentum Smalcaldiae instituerunt, super certis articulis, qui concilio exhibendi essent, si forte adduc conuocaretur, deliberaturi. Principes statusque imperii, & reliquos, qui huic conuentui interfuerunt, indicat IO. SLEIDANVS, *comment. de statu relig. & reipubl. lib. XI.* Aderat etiam ipse beatus LVTHERS, cui hoc datum fuit, vt articulos concinnaret, qui concilio exhiberi possent; quod & promte fecit. Et sic *articuli Smalcaldici* enati sunt, in quibus nihil, quod Augustanae confessioni repugnet, continetur, sed errores solum romanensium publici, fusius ac in ipsa confessione factum, declarantur ac reſutantur. Subiuncta articulis hisce legitur appendix, seu, *de potestate & primatu papae tractatus, per theologos Smalcaldiae congregatos conscriptus, an. 1537.* Quae inscriptio docet, eum non ab ipso LVTHERO, sed ab aliis theologis, eo tempore ibi congregatis, compositum fuisse. LVTHERS namque morbo calculique doloribus correptus, Smalcaldia, conuentu nondum dissoluto, discedere coactus fuit. Hinc &, qui aderant, huic tractatui iterum subscripserunt, quemadmodum ipsis articulis iam antea subscripserant. Vltima LVTHERI vox, cum Smalcaldia discedens, reliquis valediceret, fuit: *impleat vos Deus odio papae*, de qua peculiaris exstat dissertatio IO. FRID. MAYERI. PHIL. MELANCHTHON ita subscripsit articulis hisce, vt adderet, si pontifex euangelium admitteret, superioritatem in episcopos, quam alioqui habeat, iure humano illi permitti posse. Praesente LVTHERO hanc subscriptionem factam, nonnullis parum verosimile videtur. Nec sine ratione ad verba haec: *si pontifex euangelium admitteret*, LV. C. OSI-

ANDER adnotauit: *id est, si diabolus fieret apostolus; centur. XVI. lib. II. c. XXXVII.* De IO. AEPINO, qui eadem, qua MELANCHTHON, ratione, subscripsisse dicitur, legendus VITVS LVD. SECKENDORFIUS, *hystor. Lutheran. lib. III. p. 153.* Ceterum, vt concilium, cuius spem Paulus III fecit, quod Mantuae congregandum esset, successu caruit; ita etiam articuli hi Smalcaldici non fuerunt exhibiti. Editi autem primum sunt Wittebergae a LVTHERO an. 1538. Quam editionem aliae deinceps sequutae sunt, donec, *libro concordiae* inserti, cum reliquis ecclesiae nostrae libris symbolicis saepius recuderentur. Constat equidem, an. 1540 Kalend. Martii principum & ciuitatum protestantium legatos denuo Smalcaldiam venisse, vnaque adfuisse theologos IUSTVM IONAM, IO. BYGENHAGIVM, PHIL. MELANCHTHONEM, aliosque, quibus iniunctum fuit, vt formulam conscriberent, qua putarent, cum aduersariis seu pontificiis agendum de conciliatione doctrinae. Sed ista formula inter libros symbolicos recepta non est; multo minus cum *articulis Smalcaldicis*, de quibus hucusque diximus, confundenda. Historiae horum articulorum lucem adfundunt IO. SLEIDANVS, l. c. VITVS LVD. SECKENDORFIUS, itidem l. c. IO. BENED. CARPZOVIVS, *isagog. ad libros symbolicos*, speciatim ad *articulos Smalcaldicos*; AD. RECHENBERGIVS, in *adpend. tripartit. ad libros symbolicos*. HENR. PIPPINGIVS, in *der hystorischen Einleitung &c. c. VI.*

Articulos Smalcaldicos excipit *catechismus vterque LVTHERI, maior & minor*. Enimuero, licet catechismi eum in finem non scribantur, vt sint symbola; non infrequens tamen est, vt symbolorum loco sint, vt exemplo *catechismi Tridentini, Heidelbergensis, Racouicnsis*, patet. Quod vero catechismus LVTHERI tum maior, tum minor, recte inter libros symbolicos ecclesiae

ecclesiae nostrae referatur, inde euidens est, quod status protestantes in *epitome formulae concordiae*, p. 571. edit. AD. RECHENBERGII, & in eiusdem *declaratione*, p. 634. vtrumque diserte pro libro symbolico agnoscant. Ceterum quae generatim de catechismo, speciatim de catechismo LVTHERI dici poterat, *cap. praeced.* iam exsequuti sumus; vt adeo, hic aliquid addere, necesse non sit. Agmen itaque claudat *formula concordiae* stricte sic dicta; cui controuersiae variae, quae inter nostrae ecclesiae theologos agitabantur, & a synergistis, quos inter eminebat VICTOR. STRIGELIVS, MATTHIA FLACIO, ANDR. OSIANDRO, FRANC. STANCARO, GE. MAIORE excitatae erant, occasionem dederunt. Accedebant motus interimistici, & adia phoristici, compri mis autem crypto-Caluinianorum, quos vocabant, machinationes in Saxonia, clandestinis artibus id agentium, vt placita reformatae ecclesiae disseminarentur. Hisce obicem ponere, pacemque aetranquillitatem ecclesiae Lutheranae reddere, voluit formula concordiae. Ad eam itaque recte intelligendam plurimum faciunt, qui istorum certaminum, motuumque, historiam describunt, vt CONR. SLVSELBVIGIVS, in *catalogo haereticorum*; AD. RECHENBERGIVS, in *appendice tripartita ad libros symbolicos*, part. III. c. IX. GOTTE. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie*, part. II. lib. XVI. qui etsi in orthodoxos quandoque iniquior sit, diligenter tamen in hacce historiae ecclesiasticae parte versatus est, aliosque etiam laudat, qui vterius consuli possint. De IO. MAIORE, celebri saeculi decimi sexti poeta, qui certamen Philippistarum & Flacianorum duplici carmine enarrauit, quorum alterum: *synodus animum*, seu de certaminibus Philippistarum & Flacianorum inscribitur, alterum: *hortus Libani*, in quo *Dens saluare plantauit herbas*, &

degeneres irrepserunt, eumque deformarunt, videatur HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. VIII. §. III.* Prius illud, siue *synodus animum*, cum annotationibus IOACH. FELDERI exhibet BYRCARD. GOTTHELF STAVVIVS, in *actis literariis ex manuscriptis erutis atque collectis, fascic. IV. p. 15. seqq.* Ad rem ipsam quod attiner, missis reliquis, de scriptis solum nonnullis, iisque praecipuis, huc spectantibus, quaedam obseruabimus. Et inter ea quidem, quae formulam concordiae praecesserunt, primo loco commemorandus catechismus crypto-Caluinianorum, an. 1571 editus inferiptusque: *catechesis; continens explicationem decalogi, symboli, orationis dominicae, doctrinae de poenitentia & sacramentis*; in quo cum praeter alia doctrina de sacra caena haud obscure ad mentem sententiamque reformatae ecclesiae posita esset; mirum non est, theologos orthodoxiae studiosos variis hinc inde scriptis contra eum insurrexisse. Eminent inter eos lenenses, HESHVSIVS, WIGANDVS, COLESTINVS, & KIRCHNERVS, qui ediderunt: *Warnung vor dem vnreinen vnd sacramentirischen Catechismo etlicher zu Wittenberg.* Legenda, quae de hisce adfert VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen Historia motuum*, part. III. lib. V. c. IX. §. II. III. p. 144. seqq. Quam CASP. PEVCERVS catechismi istius occasionem fuisse perhibeat, ex *historia carceris Peuceri* p. 438. seqq. constat, ex qua illud repetit GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie*, part. II. lib. XVI. c. XXXII. §. V. p. 391. Eodem an. 1571 aliud scriptum prodit, *stereoma siue die Grund-Feste* dictum, vel vt plenius inscribitur: *von der Person vnd Menschwerdung vnser Herrn Jesu Christi, der wahren christlichen Kirchen Grund-Feste &c.* Wittebergae id 4. Quo in libro licet errores reformatorum aperte defenderent, & theologos orthodoxos acriter perstrin-

perfringerent; ipsi tamen vel maxime orthodoxi videri voluerunt, adeo, ut aduersarios suos *sacramentarium* nomine appellare non dubitarent. Eiusmodi ergo ausibus ut obuiam irent orthodoxi, iplinet etiam eodem an. 1571 ediderunt, *wiederholte christliche gemeine Confession vnd Erklæhrung, wie in allen Saechsischen Kirchen, vermoege der heiligen Schrift und Augsbургischen Confession nach der alten Grundsätze D. Lutheri, wider die Sacramentirer gelehret wird &c.* Subscripserunt huic confessioni theologi Brunswicenses, Mecklenburgici, Rostochiensis, Lubecenses, Hamburgenses, alique. Legendus de hocce libro LEONH. HYTTERVS, in *concordia concorde*, lib. III. p. 161. Ita cum istae contentiones in dies augerentur, Augustus elector Saxoniae eodem an. 1571 mense Octobri, theologos quosdam Dresdam euocauit, iisque iniunxit, ut perspicuam de sacra caena confessionem ederent. Theologi itaque Wittebergenses, crypto-Caluinistarum principes, scriptum aliquod litteris consignarunt, cui nomen: *consensus Dresdensis*, siue *das Dresdensche Bekaentnis* obtrigit; quod reuera nihil aliud erat, quam epitome *stercomatis* antea memorati, verbis tamen tam ambiguis conceptum, ut nemo temere fraudem animaduerneret. Huic *consensui* etiam reliqui, qui aderant, theologi, subscribere coacti sunt, quod tamen nonnulli cum conditione quadam fecerunt, quae apud LEONH. HYTTERVM legi potest, in *concordia concord.* c. III. p. 161. seqq. add. VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum*, part. III. lib. V. c. IX. §. V. VI. p. 148. seqq. ubi & scripta, contra huncce *consensum* edita, recenset. Licet autem crypto-Caluiniani solliciti hoc agerent, ut aliis persuaderent, se ab erroribus sacramentarium alienos esse, doctrinaeque LUTHERI in omnibus sincere adhaerere; impedire tamen non potue-

runt, quo minus alii haec illorum artes perspicere, praesertim cum Wittebergenses, edita an. 1574 *exegesi perspicua controuerſiae de sacra coena*, mentem suam apertius prodidissent. Eodem itaque an. 1574 elector Saxoniae theologos quosdam Torgauiam conuocauit, qui certos articulos adfirmatiuos & negatiuos concinnarunt, omnibus proponendos, ut sincere mentem suam declararent, iisque subscriberent; quod deinceps in comitiis, Torgauiae eam ob rem celebratis, nonnulli quoque ex crypto-Caluinianis fecerunt; Wittebergenses autem CASP. CRVCI-GER IUNIOR, HENR. MÜLLERVS, FRIDER. WIEDEBRAM, & CHRISTOPH. PEZELIUS, ut subscriberent, induci non potuerunt, quod tamen deinceps in custodiam dati, Lipsiamque abducti, certa quadam conditione fecerunt. Fufius haec omnia edisserit VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum*, part. III. lib. V. c. X. §. V. seqq. p. 163. seqq. Legendus & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Kezer-Historie*, part. II. lib. XVI. c. XXXII. §. 392. Interim hi ipsi articuli Torgauenses ita concepti fuerunt, ut venenum aliquod crypto-Caluinisticum in iis latitare crederetur. Hinc cum NICOL. SELNECCERVS illos initio approbasset, mox mutata sententia eosdem reiecit, & errores crypto-Caluinisticos in iis demonstrauit. Conferendus LEONH. HYTTERVS, l. c. cap. V. p. 204. Spe ergo, per articulos Torgauenses lites istas componendi, irrita, Augustus Saxoniae elector an. 1576 mense Februario conuentum Lichtenbergensem instituit, in quo, qui aderant, theologi, censuerunt, libros crypto-Caluinianorum, ut *catechismum Wittebergensem*; *stercoma*, siue *die Grundsätze*; *quaestiones de persona Christi*, *& caena domini*; *consensum Dresdensis*; *exegesi de de sacra caena &c.* remouendos; immo & in corpore doctrinae Philipp Melanctho-

nis varia desiderabant. Suaserunt porro, vt conuentus institueretur theologorum, qui in praesentia electorum & principum singulos Augustanae confessionis articulos perlegerent, & quidquid contra illos motum a quibusdam haecenus esset, diligenter considerarent, reicerentque, quae iis repugnarent, quae commodam explicationem admitterent, sincere interpretarentur. Quod consilium cum electori placuisset, contigit, vt Georgius Ernestus quoque, princeps Hennebergicus, ad lites has componendas serio animum adiceret, qui, postquam tum cum aliis, tum & cum Ludouico duce Wurtembergico deliberationem hac super re instituisset; LŪCAE OSIANDRO & BALTH. BIDEHBACHIO iniunctum fuit, vt scriptum aliquod adornarent, in quo vera doctrina perspicue proponeretur, solideque adfereretur, errores autem oppositi refutarentur. Atque haec scriptum in conuentu Maulbrunnensi, eorumdem principum auctoritate conuocato, a duobus theologis Wurtembergicis, totidemque Hennebergicis, ac vno Badensi, diligenter perlectum, expensum, & in quibusdam emendatum, ad Saxoniae electorem a principe Hennebergico missum; cui cum id non displiceret, eodem an. 1576 iterum conuentus Torgauensis indictus, in quo praeter Saxonicos, Brunsvicenses, Mecklenburgenses ac Wurtembergici theologi aderant. Ab his scriptum illud antea memoratum, approbatum equidem; sed, cum omnibus controuersis decidendis non sufficere videretur, aliud paullo amplius litteris consignatum, in quo prima formulae concordiae delineatio adparuit. Atque hoc quidem Augusto electori exhibitum, vt aliorum quoque statum Augustanae confessioni addictorum iudicio ac censurae submitteretur. Factum id quoque, & mox theologorum Hassiacorum, Bipontinorum, Holsatorum aliorumque sequuta sunt iu-

dicia, quorum plerique formulam Torgauensem approbarunt, alii aut in re ipsa, aut in modo proponendi, quaedam desiderarunt. Legendus de huius LEONHARD. HVTTERVS, in *concordia concord. c. XII. p. 354. seqq.* item *c. XIII. p. 431. seqq.* HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung, c. VIII. §. XVII.* VAL. ERNEST. LOESCHERS, in *der ausführlichen historia motuum &c. part. III. lib. VI. c. V. §. XVI. seqq. p. 252. seqq.* Tandem, vt ad finem negotium hoc perduceretur, an. 1577 iterum conuentus quorundam theologorum in coenobio Bergenensi prope Magdeburgum indictus est, vbi IAC. ANDREAE, ANDR. MYSCVLVS, CHRISTOPH. CORNERVS, NICOL. SELNECCERVS, MART. CHEMNITIVS & DAV. CHYTRAEVS conuenerunt. GOTTF. ARNOLDVS trium tantum theologorum, ANDREAE, SELNECCER, & CHEMNITII, mentionem facit, eo quod triumphum isti praecipuum prae reliquis sibi arrogauerint auctoritatem; in *der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XVII. p. 214.* Sed initio tribus istis CHEMNITIO, ANDREAE, & SELNECCERO, negotium hoc demandatum fuit, quibus deinceps reliqui adiuncti; vid. VAL. ERNEST. LOESCHERS, in *der ausführlichen historia motuum part. III. lib. VI. c. V. §. XXII. p. 266.* Viri itaque isti, censuras, quae a variorum statum theologis transmissae erant, diligenter perlustrarunt; ponderarunt, & vt omnium desiderijs, quantum fieri poterat, fatisheret, operam dederunt. Atque ita cum denuo correctae & emendatae esset haec formula, adnente Augusto, Saxoniae, & Ioan. Georgio, Brandenburgensi electore; plurimi imperii status, electores, principes, comites, ciuitates imperiales, & verbi diuini ministri scholarumque moderatores vsque ad octo millia eidem subscripserunt. Quae hic a RVDOLPH. HOSPITIANO, aliisque, circa

circa subscriptionem obiciuntur, diluit LEONH. HUTTERTVS, *l. c. cap. XIX. & XX. p. 564. seqq.* qui &, quo pacto hinc inde conuentus & colloquia cum reformatis instituta sint, vt intelligeretur, an aliquid, quod momentum trahat, opponere possent, refert, *c. XXI. p. 646. seqq.* Remotis tandem obstaculis, omnibus a. 1580 formula concordiae publicabatur, eaq̃ uidem ratione, vt vno eodemque volumine reliqui ecclesiae nostrae libri symbolici comprehenderentur, speciatim *Augustana confessio inuariat*, eaeque cum exemplis authenticis adcurate collata. Legendus HENR. PIPINGIVS, in *der historischen Einleitung c. VIII. §. XXIII. p. 130.* cum primis autem VAL. ERNEST. LOESCHERVS in *der ausführlichen historia motuum &c. part. III. lib. VI. c. IX. p. 288. seqq.* vbi & obstacula, quae superanda fuerint, vt negotio huic finis imponeretur, diligenter enarrat. Post primam hancce, eamque authenticam, concordiae editionem, quae lingua germanica prodit, eodem adhuc an. 1580 NICOL. SELNECCERVS latinam dedit, in qua tamen, ob nimiam festinationem, Augustanam confessionem non secundum editionem, quae Wittebergae 1531 in forma quadripartita, sed secundum eam, quae ibidem equidem, & eodem anno, sed in forma octopartita, quae iam in quibusdam mutata erat, exhibuit. Agnouit tamen mox ipse SELNECCERVS errorem, & nouae formulae concordiae editioni latinae, quae an. 1584 lucem adspexit, Augustanam confessionem secundum genuinam & inuariatam editionem inferuit. Hinc & reliquae editiones latinae in ecclesia nostra receptae, secundum eam, quae an. 1584 prodit, adornatae sunt. PHILIPPO tamen MÜLLERO, theologo quondam Ienensi, cum & ipse nouam dare editionem, & quidem latinam, vellet, quae & an. 1705 prodit, eam sequi placuit, quae an. 1580 lucem adspexerat, hinc & mutatam istam

Augustanae confessionis editionem, quae Wittebergae 1531, 8. prodit, retinuit. Eaeque de re, monitus licet, errorem agnoscere noluit, contendens, eam, quae 1580 prodit, formulae concordiae editionem, genuinam & authenticam esse; quod tamen de germanica, non autem latina intelligendum esse, ex antea dictis constat. Acris ei hac super re lis intercessit cum viro doctissimo, CHRISTIANO REINECCIO, qui primus huncce MÜLLERI errorem detexit, & cui ideo opposita est monitoria fidelis de libro concordiae christianae &c. Lipsiae an. 1580 edito, & Ienae, Gothae, cum vtilibus accessionibus an. 1705; unico genuino & tutius aliis obseruando exemplari ecclesiarum bono; Ienae 1708, 4. Sed respondit, remque omnem luculenter edisseruit REINECCIVS, in *inστα animaduersione in monitoriam Ienensem, qua vniuersis de libro concordiae, &c. vera relatione exponitur, error editione concordiae Ienensi commissus demonstratur, & concordia germanico-latina Lipsiae 1708 edita, ab iniusta reprehensione vindicatur*, Lipsiae 1709, 4. Conterre etiam iuuabit, quae de primis formulae concordiae editionibus disserit OTTO FRIDER. SCHTIZIVS, in *vita Davidis Chytraci, lib. II. §. LXXXVIII. p. 541. seqq.*

Ad ipsam vt redeamus concordiae formulam, non omnes principes statusque Augustanae confessioni addictos ei subscripsisse, certum est; licet eorum numerus praeter rei veritatem augeatur a RVD. HOSPINIANO, vt ostendit LEONH. HUTTERTVS, in *concordia concord. c. XXXV. p. 935. seqq.* Iungenda, quae hac de re monet IO. FABRICIVS, in *histor. bibliothec. Fabric. part. II. p. 141.* vbi & alia huc spectantia. Cum primis in Dania aduersa admodum fata formula concordiae experta est; qua de re legendus GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. c. XVIII. §. XXXV.*

p. 226. Immo non defunt, qui librum *concordiae* e Saxonia in Daniam missum a Friderico II rege in ignem coniectum atque combustum, contendunt, edito insuper decreto, ne vllus eidem subferberet, aut exemplum vel vnicum in regna & ditiones danicas inferret, nisi grauissimam regis indignationem, poenamque incurere veller; quod tamen non sine ratione ab aliis in dubium vocatur. Legenda omnino IO. HERMANNI AB ELSWICH *disquisitio historica, de formula concordiae, num in Dania sit combusta?* Wittebergae 1716, 4. Praecipue autem reformatae ecclesiae addictis magnopere haecce *formula concordiae* displicuit, a quibus & statim, ac lucem adpexit, variis scriptis impugnata fuit, cuiusmodi erant: *admonitio Neostadiensis; iudicium Ambaltinorum; Bremensium defensio denegatae subscriptionis*; AMBR. WOLFII, id est, CYRACI HERDESIANI *historia Augustanae confessionis*, & alia eiusdem generis. Ex Flacianis quoque CHRIST. IRENAEVS *examen* edidit, in quo ea, quae in *formula concordiae* de peccato originali tradebantur, impugnare ausus est. Hisce itaque, praesertim reformatis, opposita est *apologia libri christiana concordiae*, siue: *Verantwortung des christlichen Concordien-Buch*, in welcher die wahre christliche Lehre, so im Concordien-Buch verfaßet, mit gutem Grunde beider goettlicher Schrifft vertheidiget, die Verkehrung aber und Calumnien, so von vnruhigen Leuten wieder gedachtes christliches Buch im Druck ausgesprenget, wiederlegt werden &c. gestellet durch etliche hiezuvorderordnete Theologen, an. 1583. Conscripta est haecce *apologia* a TIMOTH. KIRCHNERO, NICOL. SELNECCERO & MART. CHEMNITIO, & quidem lingua germanica; cuius partes tres priores in latinam transtulit, eodemque anno Heidelbergae edidit, PHILIP. MARBACHIVS, tertiam autem, in qua historia Augustanae confessionis a

calumniis AMBROSII WOLFII vindicatur, IAC. GOTTFRIDVS in linguam latinam conuertit, separatimque an. 1585 Lipsiae euulgauit. Conferre de hisce omnibus iuuabit HENR. PIPPINGIVM, in *der historischen Einleitung &c. c. X. §. VI. p. 147. seqq.* GOTTF. ARNOLDVM, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XXXVI. p. 226. & IO. FABRICIVM, in historia biblioth. Fabrician. part. II. p. 143. seqq.* Analylin *apologiae* huius exhibet LEONH. HUTTERVS, in *concord. conc. c. XLII. p. 978. seqq.* Neostadienses *apologiae* huic iterum opposuerunt *defensionem admonitionum contra apologiae Erfurtensis* (Erfurti enim theologi memorati *apologiam* istam consecraverunt) *schismata & cauillationes, scriptam ab aliquot studiosis theologiae*, an. 1586. Sed & alia magno numero contra *formulam concordiae* edita sunt scripta, maximam partem a GOTTF. ARNOLDO indicata, l.c. Prae reliquis adhuc memorabile est illud, quod sub Erneiti Friderici, marchionis Badensis, nomine prodit, inscriptumque est: *Marggraff Ernst Friedrichs christliches Bedencken, vnd erbeblliche wohlfundirte Motiuen, welche ihero Fürstliche Gnaden bisbero von der subscription der formulae concordiae abgehalten, auch nochmahlen dieselbe zu vnterscheiden Bedencken haben &c.* Quod cum an. 1599 Stauffurti editum esset, *libri Stauffurtensis* nomine venire solet, & aliis rursus scriptis occasionem praebuit. Speciatim theologi Tubingenses pariter ac Saxonici illud retutarunt; de quibus conferendus LEONH. HUTTERVS, in *concordia concord. c. LVII. p. 1447. seqq.* Iungendus LVC. OSIANDER, *cent. XVI. p. 1137.* ANDR. CAROLI, in *memorabilibus ecclesiast. tom. I. lib. I. p. 12. & 44.* Ex romanensibus cumprimis ROBERT. BELZARMINVS contra *formulam concordiae* insurrexit, quippe qui *romo quarto contrauerfiarum, iudicium de libro concordiae Luthera-*

lutheranorum subiunxit; cui tamen itidem abunde a nostratibus responsum; quos deinceps vna cum illis, qui reformatis obuiam inuerunt, itemque qui *formulam concordiae* commentariis aut adnotationibus illustrarunt, indicabimus. Historiae *formulae concordiae*, quam paucis attigimus, illustrandae inferuiet cumprimis LEONH. HYTTERVS, in *concordia concorde*, quam RVD. HOSPIANI *concordiae discordi* praecipue opposuit. Recentissima editio est, quae an. 1690 cum praefatione VALENT. ALBERTI prodiit. Exstat etiam GEORG. MVLERI: *des Lutherischen Concordien-Buchs*

so im Jahr 1580 durch Churfürst Augustum gestiftet, gründliche und ausführliche Historia, Freibergae 1680, 12. Multa quoque huc spectantia suppeditat GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie part. II. lib. XVI. c. XVI. §. XVI. seqq. p. 213. seqq.* Cumprimis autem legi meretur OTTO FRID. SCHVTZIVS, in *commentariis de vita Davidis Chytraei libris quatuor, lib. II. §. LXIII. seqq. p. 385. seqq.* vbi varia lectu dignissima hac de re traduntur. Mitto illos, qui *introductiones ad libros symbolicos* dederunt, quippe quos iam laudauimus.

§. VIII. Sunt porro & scripta quaedam, publica auctoritate in ecclesia nostra concinnata, quae licet pro symbolicis non reputentur, ad ea tamen quodammodo accedunt, & controuersiis, quae olim agitatae fuerunt, lucem insignem conciliant. * Nec praetermittenda hic sunt corpora quae vocantur *doctrinae*, quo nomine subinde libri symbolici ecclesiarum nostrarum particulares venire solent. *

* Inter ea, quae hic nobis commemoranda sunt, scripta, primum tribuimus locum libro *interim* dicto. Tametsi enim neutiquam sit liber symbolicus, quin potius a plerisque reiectus; inter scripta publica tamen referendus est, eoque minus praetermittendus, quo maiores olim turbas dedit. Est autem triplex formula *interim*; Ratisbonensis, Augustana & Lipsiensis. Et ad Ratisbonensem quidem quod attinet, auctoritate Ferdinandi regis Romani, ad lites, circa religionem exortas, componendas, 1540 Hagenoae colloquium inter quosdam protestantium & romanensium theologorum institutum fuit, quod Wormatiae continuatum, tandem 1541 Ratisbonam translatum fuit. Atque eo quoque tempore formula haecce lucem adipexit, eo comparata, ut pax atque concordia inter protestantes & romanenses sanciretur. Auctorem formulae huius nonnulli IO. COCHLAEVM fe-

runt, quidam MART. BYCERVM, alii IO. GROPPERVM, rursus alii IO. WICELIVM. Hoc certum est, nihil certi hac de re definiti posse. Cum autem formula haecce utrique parti displiceret, effectus caruit. Legendi de ea IOACH. CAMERARIUS, in *vita Phil. Melanch. p. 196.* VITVS LVB. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi, lib. III. §. LXXXV. p. 350.* & cumprimis quem deinceps ex instituto laudabimus, IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim &c. c. I. §. II. p. 3. seqq.* Nec tamen ideo, qui dissidiorum circa religionem compositionem urgebant, abiiciebant animum. Quin potius, cum in comitiis Augustanis an. 1547 iterum de controuersiis istis tollendis ageretur, viaque, per concilium aliquid efficiendi, multis ambagibus obnoxia videretur; placuit denuo per formulam quamdam illud tentare, quam utraque pars acceptare posset. Negotium itaque hocce IVLIO FLEVO, epi-

scopo Numburgensi, MICH. SIDONIO, episcopo Merseburgensi, & IO. AGRICOLAE Islebio, demandatum, a quibus etiam formula quaedam composita fuit, quae *interim*, itemque *interim Augustanum* appellatur. Ea maiori specie se commendabat, quam prior illa, itaque comparata erat, vt incautos ac simplices facile decipere posset. Hinc & nonnulli ex nostratibus in eam inducebantur sententiam, eam acceptari posse, quibus tamen alii iique cordatores, acriter se opponebant; quemadmodum & a plurimis statibus protestantium repudiata est. Quaedam sane in hac formula occurrunt, verae ecclesiae nostrae doctrinae prorsus consentanea, eaque minime contemnenda; alia contra erant in gratiam romanensium posita, quae a purae doctrinae confessoribus adprobari non poterant. Inter ea, quae speciem quamdam prae se ferebant, & hoc erat, quod ministri ecclesiae, qui in coniugio viuunt, tolerandi, nec laici ab usu sacrae caenae sub utraque reprehendendi sint, qui diuersum faciunt, vt IO. SLEIDANVS loquitur, *commentar. de statu religion. & reipubl. lib. XX. p. m. 579.* Sed nec ipsis vbique se probauit pontificiis, Romamque missa haud leues ibi motus concitauit, plerisque aegre ferentibus, imperatorem maiorem, quam par erat, in rebus ad ecclesiam & sacra spectantibus, sibi adrogare potestatem, protestantibusque plura, quam decebat, in hac formula concedi. Cum vero imperator acriter vrgeret, vt formula ista acceptaretur; plurimi ex nostrae ecclesiae theologis, qui eidem se opponebant, durissima quaeuis acerbissimaque perpelli sunt; donec tandem per transactionem Passauiensem an. 1552 & hinc per pacem Augustanam hisce quoque motibus atque calamitatibus finis imponeretur. Historiam huius formulae pluribus illustant IO. SLEI-

DANVS, *l. c. lib. XX. p. 579. seqq.* PETR. SVAVIS, in *hystor. concil. Trident. lib. III. p. 492. seqq.* cumprimis autem IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim &c. c. II. p. 13. seqq.* qui & S. XXI. l. p. 123. seqq. scripta, occasione libelli huius edita, diligenter recenset. Lipsiensi denique formulae, itidem *interim* appellatae, Augustanae, de qua haecenus diximus, occasionem dedit. Cum enim Carolus v. imperator Mauritium Saxoniae electorem vrgeret, vt *Augustanum* illud *interim* acceptaret; hic suarum ditionum proceres cum theologis quibusdam Lipsiam die 22 Decembr. 1548 conuocauit, vt hac super re deliberarent. Aderant theologi Wittebergenses PHIL. MELANCHTHON, IO. BYGENHAGIUS, PAUL. EBERVS, GEMATOR, quibus Lipsiensis sacrorum antistes IO. PFEFFINGERVS adiungebatur. Ab his itaque formula quaedam concinnabatur, in qua plurimi ecclesiae romanae ritus pro adiaphoris declarabantur, qui adeo retineri, aut iterum introduci possent, immo & in dogmatibus quaedam adferebantur, quae puriori sententiae addictis minime probabantur. Mirumque hinc non est, quod MATTHIAS FLACIUS illyricus, NIC. GALLVS, IO. WIGANDVS, NIC. AMSDORFFIUS alique, acriter ei sese opposuerint; bellumque inde *adiaphoristicum* in ecclesia nostra exortum, magnisque animorum motibus gestum est, donec tandem per *formulam concordiae* prorsus finiretur. Formula haecce Lipsiensis alias dicebatur: *Beschluß des Landtags zu Leipzig*; vocatur etiam inuitum Augustanae *nouum*, itemque *paruum interim*. Legendus de hisce omnibus bis nobis iam laudatus IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim, so in Regensburg, Augsburg und Leipzig zur Vereinigung der päpstlichen und evangelisch-Lutherischen Lehre, nach der Reformation zum Vorschein gekommen &c.* Lipsiae 1721, 8. Quo

Quo in libro auctor cuncta, ad historiam triplicis huius formulæ spectantia, diligenter exsequitur, immo tres ipsas hæc formulæ recusaf exhibet, & occasione tertiæ bellum istud ad diaphoristicum summo studio enarrat, c. III. p. 132. seqq. sed & scripta in hac causâ edita recitat §. XXIV. p. 191. seqq.

Non prætermittenda quoque hic est *repetita Augustana confessio*, quæ & *confessio doctrinæ ecclesiarum Saxonicarum* adpellatur. Nimirum cum Carolus v imperator perspiceret, per formulam *interim* dissidia, circa religionem exorta, componi non posse, omnemque hac in re irritum fuisse laborem; ad concilium iterum animum adiecit. Iam equidem Tridenti an. 1545 concilium inchoatum erat, sed, subinde interruptum, languide procedebat. Vrgente autem, omnemque mouente lapidem imperatore, restaurandum erat 1551; inuitabatque idem imperator status protestantes, vt & ipsi legatos ac theologos suos ad concilium istud mitterent, & ea ratione pacem ac concordiam in ecclesia promouerent. Eum in finem itaque Mauritius elector Saxoniae PHIL. MELANCHTHONI mandauit, vt confessionem quamdam iuriter consignaret, quæ nomine electoris & ecclesiarum Saxonicarum, in concilio Tridentino exhiberi posset; quod & Christophorus dux Wurtembergicus, alique fecerunt. Quod principes statusque protestantes de formula quadam coniunctim, omniumque nomine offerenda, non fuerint solliciti, ideo factum videtur, quod imperatori nullam mouere vulerint suspensionem, ac si de nouo quodam foedere inter se inuicem cogitarent. Consultius itaque visum, vt singuli status principesque confessiones suas componerent; quod & a quibusdam factum; quæ quidem confessiones in eo, quod caput causæ erat, inter se prorsus consentiebant.

Constat equidem, & supra quoque monuimus, *articulos Smalcaldicos* cum in finem concinnatos, & adprobatos, vt in concilio exhiberentur; vnde mirari aliquis posset, cur isti eo tempore non sint adhibiti? Cuius rei etsi variae forte excoGITARI rationes queant; admodum tamen verosimile videtur, quod ministri & theologi electoris Saxoniae existimauerint, fore, vt patres concilii Tridentini durioribus quibusdam loquutionibus & nimia acerbitate in romanum pontificem, quæ in *articulis* istis conspicitur, statim ita offenderentur, vt nulli amplius consultationi superesset locus. A PHILIPPO ergo MELANCHTHONE cum iussu electoris *repetita Augustana confessio* litteris consignata esset, ad reliquos theologos Saxonicos missa, & vnanimi consensu ab iis adprobata est, vtpotè quæ Augustanae confessioni prorsus consentanea, mentem sententiamque ecclesiæ Lutheranæ recte exprimeret. Et agnoscunt quoque hodie viri docti, scriptum hoc esse plane egregium, in quo nihil desiderari queat, dignissimumque, quod inter libros totius ecclesiæ Lutheranæ symbolicos recipiatur; quod cur factum non sit, curvæ eius loco articuli Smalcaldici inter libros symbolicos positi sint, disputat IO. BENED. CARPZOVIVS, in *isagoge in libros symbolicos*. p. 140. seqq. A plurimis tandem theologis aliusque est adprobatum, & inter quosdam libros symbolicos particulares receptum, quemadmodum & in *corpore doctrinæ* PHIL. MELANCHTHONIS existat, num. III. p. m. 223. seqq. vbi & circa finem p. 278. seqq. adprobationes theologorum, integrarumque ecclesiarum leguntur. MATTHIAS equidem FLACTVS hocce etiam scriptum adlatrauit, non aliam ob causam, quam quod a PHIL. MELANCHTHONE profectum esset; sed cum momentum non traherent, quæ reprehenderet, in censum non venerunt. Lau-

Laudanda maximopere industria viri clarissimi IOANNIS QVOD VVLT DEI BVRGRI, qui an. 1722 libellum hunc Lipsiae 8. recudi curauit, inscriptum: *Confessio doctrinae Saxonicarum ecclesiarum, scripta 1551. vt synodo Tridentinae exhiberetur i. e. Wiederholung der Augsburgiſchen Confession, zur Verantwortung im Concilio zu Trident, auf Landes-Fürstlichen Befehl durch Philippum Melancthonem geschrieben &c.* Praemisit commentationem luculentam, in qua, quae ad libri huius historiam spectant, fuse & diligenter persequitur, simulque de bello Smalcaldico, cum primis de formula interim, aliisque scitu dignis, copiose verba facit.

Libris ecclesiae nostrae symbolice adiungi solent quatuor articuli *Visitationis*, an. 1592 in vsum ecclesiarum Saxonicarum concinnati, vt erumpenti iterum post formulam concordiae crypto-Caluinismo obuiam iterum. Conscripti autem sunt per AEGIDIVM HVNIVM, MART. MIRVM, GEORG. MYLIVM, aliosque. Publicae luci expositi sunt anno 1593, inscriptique: *Visitation- Artikel im ganzen Chur- Kraiße Sachsen, samt derer Caluinisten negatiua und gegen- Lehr, und die Form der Subscription, welcher gestalt dieselben beyden paribeyen sich zu unterschreiben sind vorgeleget worden.* Ad defensionem eorum mox prodijt: *gründliche Verantwortung der vier streitigen Artikel &c.* Cuius scripti auctorem AEG. HVNIVM fuisse seruit, sub cuius nomine deinceps etiam lucem adiecit: *Widerlegung der caluinischen Büchleins, sowieder die zur christlichen Visitation der Kirchen und Schulen im Churfürstenthum Sachsen verfaßte vier Artikel durch den Druck ausgsprengt worden.* Lucem hic dabit historia erumpentis iterum sub Christiano I electore Saxoniae crypto-Caluinismi, quem hīc articulis occasionem dedisse, antea diximus. Legendi hīc de re LEONH.

HVTERVS, in concordia conc. c. XLIX. & HENR. PIPPINGIVS, in der *historischen Einleitung &c.* c. IX. p. 135. seqq.

Ad reliqua scripta, publico nomine edita, vt progrediamur, cum primis se nobis offert *folida, verboque Dei & libro concordiae christianae congrua decisio, quatuor istorum, inter aliquot theologos Augustanae confessionis nuperrime controuersorum capitum principaliorum, de vera descriptione & fundamento praesentiae Dei, eiusque filij Iesu Christi apud creaturas, nec non de incessante & plenario dominio Christi, secundum humanam naturam in statu humilitationis &c.* iussu electoris Saxoniae Io. Georgii I a theologis saxonis an. 1624 conscripta, cui notissimae illae Tubingensium Giessensiumque theologorum controuersiae occasionem dederant. Auctorem huius scripti praecipuum HENR. HOEFFNERVM, theologum quondam Lipsensem celeberrimum, esse, ex ANANIAE WEBERI Hoeffners angelico doctore docere voluit IO. FRID. MATERVVS, in epistolica dissertat. ad Vincentium Placcium, qua sarraginem scriptorum anonymorum & pseudonymorum exhibet, quaeue inter dissertationes eius selectas Kolonienses & Ham-burgenses exstat, p. 433. In eadem sententia versatus fuerat HENR. PIPPINGIVS, in der *historischen Einleitung &c.* c. X. §. VIII. p. 155. sed meliora deinceps edoctus, luculentis argumentis ostendit, scripti huius auctorem esse MATTHIAM HOE, in dissert. epistolica ad Thomam Crenium de iterata & solida defensione pupillae euangelicae &c. quae subiuncta est eiusdem exercitationibus academicis inuenitibus, Lipsiae 1703, 8. editis, p. 506. Cum autem theologi saxonici in hoc scripto Giessensium partibus accessissent; Tubingenses amicam, quam vocabant, *admonitionem*, sed aculeis non carentem, illis opposuerunt; ad quam responsuri Saxonici an. 1624 ediderunt *necessariam & inuitabilem*

lem apologiam, seu adfertionem decisionis solidae &c. Cuius scripti auctorem itidem MATTH. HOE esse, HENR. PIPPINGIVS, in *differt. epistol.* citata, p. 509. docet. Ex ampla, quae ei praemisla est, praefatione, multa, ad certaminis huius historiam spectantia, condiscere licet.

Sequitur *decisio controuersiae Rathomannianae.* HERMANNVS enim RATHMANNVS, Lubecensis, sed apud Dantiscanos verbi diuini minister, circa an. 1622 errores Schwenckfeldianos spargere coepit, internam vim & efficaciam verbi diuini homines conuertendi & illuminandi partim in dubium vocans, partim negans. Legendus ANDR. CAROLI, *memorabilib. ecclesiast. saec. XVII.* ad an. 1624. p. 614. Tantum vero abest, vt hac in re se errare existimaret RATHMANNVS, vt porius, LUTHERVM ipsum, aliosque theologos secum consentire. contenderet. Hinc an. 1627 edidit: *D. Martini Lutheri Zeugnis, se, was die heilige Schrift sey, vnd aus welcher Krafft sie würcke? aus seinen Büchern colligiret vnd zusammen getragen.* Quarta-tione cum multi turbarentur, theologi saxonici iussu electorali an. 1629 ei sequens opposuerunt scriptum: *Der reinen, wahren, euangelischen Kirchen vnd vngeänderter Augsburgischen Confession zugethanen theologen, wiederbolete, richtige, gründliche vnd unvermeidliche Lehre von der heiligen Schrift, oder dem heiligen geoffenbahrten Worte Gottes, was dasselbe seiner Natur vnd Eigenschafft nach sey &c.* Auctorem huius quoque scripti MATTH. HOE esse, rursus HENR. PIPPINGIVS docet, in *differtat. epistolica* antea laudata ad Thomam Crenium p. 513.

Poterat equidem hocce scriptum parum tempestiuum videri eo tempore, quo romanenses, speciatim Iesuitae, omni nisu id agebant, vt protestantes opprimerent, hinc & illis infestinas obiciebant contentiones, quod paulo ante ex horum

ordine homo petulantissimus LAUR. FORRERS fecerat, in libro *der Kezer Katzen-Krieg* dicto. Sed haud immerito censuerunt nostros, curam pro doctrinae puritate conseruanda potiorē esse, quam vt eiusmodi hominum insultus & cauillationes eam impedire aut sufflamina-re debeant. Et sane, domestica haecce certamina non obstant, quo minus nostros romanensibus se opponerent, qui felicibus Ferdinandi II imperatoris successibus turbidi, ad extirpandos haereticos, quos vocabant, omnes cogitationes conuertebant, neue *propheticus* deesset, Lutheranos a genuina confessione Augustana defecisse, taliaque docere, quae cum ea non conuenirent, contendebant, & hinc concludebant, *pacem religionis*, 1555 sancitam, ad eos amplius non pertinere. Scripto namque publico haece cimationes repellere, consultum duxerunt; quod & theologi saxonici fecerunt, in *der nothwendigen Vertheidigung, des heiligen Roemischen Reichs euangelischer Churfürsten vnd Staende An-gangs, nemlich der wahren, reinen, vngeänder-ten, Carln dem sunnfen hochstlöblichen Gedächtnis an. 1530 vbergebenen Augsbu-r-gischen Confession, vnd des auf dieselbe gerichteten hochverpönten Religion. Frie-dens &c.* Quod scriptum a MATTH. HOE compositum, luculenter euincit HENR. PIPPINGIVS in *differt. epistol. ad Thomam Crenium* p. 513. Praelectum illud in conuento theologorum, Lipsiae an. 1628 die 11 Nouembris, & ab omnibus, qui aderant, Lipsiensibus speciatim & Witteber-gensibus, theologis, cumprimis & a beato IO. GERHARDO nostro, adprobatur, & ita luci publicae expositum fuit. Dici autem nequit, quantum strepitum exci-tauerint Iesuitae, cum istud prodiiisset. In-gens hinc libellorum effusa est copia, in quibus conuictus, scommatibus, cauilla-tionibus nec finis nec modus ponebatur, quod & ipsa plerorumque ostendebat in-

scriptio. Nonnullos ex iis indicat HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. X. §. X. p. 159.* itemque beatus CHRISTIAN. KORTHOLTIVS, in *prodomo ingenui theologiae cultoris academici, c. I. §. XXI. p. 35.* Nec deerant ex nostratibus, qui eiusdem generis scripta illis opponerent; interim tamen res ecclesiae postulare videbatur, vt communi quodam publicoque scripto denuo hisce criminacionibus obuiam iretur. Iussu itaque electorali a theologis saxoniciis an. 1630 *iterata pupillae euangelicae confcripta est apologia, seu noch-mahlige vnvermeidliche vnd gründliche Haupt-Vertheidigung des heiligen Roemischen Reichs euangelischer Churfürsten vnd Stände hochwerrtheften Augspurgs vnd theuren Kleinodes, nemlich der wahren, reinen, vnveränderten Augsburgischen Confession &c.* Lucem publicam haec *apologia* adspexit anno sequenti 1631, auctoremque, aequae ac reliqua haectenus commemorata scripta, agnoscit MATTH. HOE, vt iam ADAM. RECHENBERGIVS monuit, in *appendice tripartita ad libros symbolicos, c. XI. §. V.* quod pluribus confirmat HENR. PIPPINGIVS, in *dissertat. epistol. ad Thomam Grenium p. 502.* Iungendis his IO. FABRICIVS, in *hister. biblioth. Fabricianae, part. II. p. 149. seqq.*

^{**} Varia sunt eiusmodi corpora doctrinae, vt *Philippicum, Pomeranicum, Thuringicum, Prutenicum, Iulium*, aliaque. Et de iis quidem, quae nominauimus, erudite commentatus est IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *programme de corporibus doctrinae Philippico, Pomeranico &c.* Helmstadtii 1706, 4. quod integrum introductioni suae in *historiam theologiae litterariam, notis amplissimis illustratae* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, *lib. II. §. VI. p. 233. seqq.* Vnde, vt in iis copiosius simus, necesse non est. Obseruatu tamen praee reliquis dignum est corpus doctrinae *Philippicum*, ob varias, quibus occasionem dedit, turbas. Prodiit primum ger-

manice 1560, deinde & latine anno sequenti 1561, continenturque in eo 1) *confessio Augustana*, 2) eiusdem *apologia*, 3) *repetitio Augustanae confessionis*, de qua antea dictum, 4) *loci praecipui theologici*, 5) *examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis &c.* 6) *responsiones ad impios articulos Bauaricae inquisitionis*, 7) in latina editione accesserunt *refutatio erroris Serueti & anabaptistarum*, itemque *responsio de controuersia Stancari*, ex quibus in germanica tantum habetur *refutatio Serueti*, inscripta: *Wieder die Verneuerung des Mahometischen Irrthums Serueti*. An ipse PHIL. MELANCHTHON hocce corpus doctrinae ante mortem ita ordinauerit, an ab alio hoc factum sit? incertum videtur. In vtriusque editionis praefatione nomen Melanchthonis in fronte conspicitur, quarum prior scripta est an. 1559 die 19. Sept. altera vero 1560 die 16 Febr. quo auctor annum aetatis 64 ingrediebatur. LEONHARDVS autem HYTERVS horum librorum compilationem CASP. PEVGERO tribuit; in *concordia concord. c. XI. p. 94.* Immo ipsos theologos electorales in colloquio Altenburgensi hanc collectionem ipsi MELANCHTHONI tribuere ausos non esse, IO. ANDR. SCHMIDIVS obseruat *l.c. p. 236.* Interim non tantum in ditionibus saxoniciis, sed alibi quoque, corpus hocce *Philippicum* magnam obtinuit auctoritatem. Mox tamen fuerunt, qui illud reprehenderent, & suspectum reddere adriterentur; idque cumprimis fecerunt theologi Thuringici cum MATTH. FLACIO. LEONHARDVS quoque HYTERVS laudat *l.c.* confessionem theologorum, sub ditione dominorum Plauenensium tum publice docentium, an. 1567 editam, & *corpori doctrinae Philippico* directe oppositam, in qua triginta quatuor theologi de corpore isto *iniquum* tulerint generale & specialem. Postquam etiam theologi saxonici electorales in colloquio Altenburgensi,

1568 & 69 instituto, libros quosdam MELANCHTHONIS non tantum laudassent, sed ejusdem quoque *corpus doctrinae*, electoris mandato ecclesiae ministris praescriptum, & tamquam normam publicae doctrinae observandum dixissent; theologi ducales responderunt, se quidem laudare, quae in hoc volumine laudanda essent; pro norma tamen doctrinae illud minime agnoscere posse. Rationes, quas pro sua sententia attulerunt, legi possunt in *actis istius colloquii* Ienae an. 1569 editis; quas inter prima haec fuit, in prima *corporis* istius editione non esse Augustanam confessionem veram & antiquam, in secunda autem esse variatae & invariatae confusio-nem. Disputatum hac de re ulterius fuit inter electorales & ducales theologos, illis corpus doctrinae Philippicum defendentibus, his reiicientibus; videturque inde enata occasio an. 1570 *corpus Thuringicum* colligendi. Hoc autem cum an. 1571 prodiiisset, mox lucem adspexit *corpora doctrinae Misnici, & Thuringici, iuxta loca, in quibus dissident*, in qua *corpus Thuringicum* defenditur, Misnicum in variis capitibus redarguitur. Quae omnia IO. ANDR. SCHMIDIUS l.c. fusius enarrat; qui &, quae de *corpore doctrinae Fomeranico* pariter ac *Pruenico* scitu digna sunt, suppeditat. De *Pruenico* etiam legendi CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, in *der Preussischen Kirchen-Historie, lib. II.*

c. IV. COELEST. MISLENTA, in *prolegom. ad manuale Prutenicum*, & IO. BEHM, in *dem kurtzen Bericht von dem Preussischen doctrinae corpore*. De *corpore doctrinae* Julio praeter IO. ANDR. SCHMIDIUM, l.c. conferendus IO. FABRICIVS, in *biblioth. Fabricianae part. II. p. 45. seqq.* & cum primis PHIL. IVL. REHTMEYERVS, in *der Kirchen-Historie der Stadt Braunschweig, part. III. c. VIII. sect. IV. p. 336. item sect. VII. p. 416. seqq.* Praeter haecce doctrinae corpora aliae etiam existant collectiones, in quibus libri symbolici particulares ecclesiarum nostrarum continentur. Sic *libri normales* ecclesiae Norimbergensis, curante IO. SAYBERTO Norimbergae an. 1646, 4. prodierunt, inscripti: *zwoelff theologische Schrifften sowol alter, als iungerer Lehrer, zu Nutz der studierenden Jugend und iunger angehender Kirchen-Diener zusammen gedrucket*. IO. CONR. DVRRII commentarius ad libros hosce *normales* Norimbergenses, in quo difficultiora dubia solvantur, Norimbergae lucem adspexit an. 1675, 4. De libris autem symbolicis ecclesiae Wurtembergicae praeclare meritis est CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, dum *acta & scripta publica ecclesiae Wurtembergicae*, tum quae cusa dudum fuerunt, tum quae e situ & tenebris nunc demum in dias luminis auras prodeunt, recensuit, ediditque Tubingae 1720, 4.

§. IX. Romanenses veteris quidem ecclesiae symbola, licet non eodem ubique sensu, nobiscum recipiunt; dogmata tamen, quae illis propria sunt, & in quibus a nobis non minus, quam ab ipsa veritate dissentiunt, in publicis quibusdam scriptis, quae adeo pro symbolicis illorum recte habentur, complexi sunt, uti in *canonibus & decretis concilii Tridentini*, in *professione Tridentina*, itemque in *catechismo romano*.* Sed & Graeci sua habent symbola, suasque confessiones, quibus, tum ab aliis, tum & ab ecclesia romana se dissentire, testantur.**

* Quemadmodum romanenses non tantum eadem, ac nos, sed plura adhuc

concilia oecumenica agnoscunt; ita &, quae nos recipimus, symbola veteris eccle-

fiac oecumenica ipsi quoque recipiunt, certe si verba spectes, etsi non semper qua sensus, vt vel exemplo articuli de ecclesia patet. His autem cum nobis immorandum non sit, ad ea statim nos conuertimus, quae illis plane propria sunt; inter quae primum praecipuumque locum tenet ipsum concilium Tridentinum, seu *canones* potius & *decreta* istius concilii, & quae illud mox subsequuta *est professio fidei Tridentinae*. Addi porro solet *catechismus romanus*, iussu Pii v pontificis concinnatus, itemque *catechismus maior PETRI CANISII*, iussu Ferdinandi i imperatoris an. 1554 editus, & deinceps, variis linguis & locis, recusis. Sed de vtroque iam in praecedentibus ex instituto dictum. Quae de symbolis romanensium generatim porro dici poterant, eleganter edisserit VALENT. ALBERTI, in *examine professionis fidei Tridentinae*, c. I. Concilii Tridentini, cuius hic praecipue habenda est ratio, historiam ingenue & cordate ex ipsis romanensibus, ad aeternam illorum ignominiam, condidit PETR. SVAVIS, Polanus, seu PAVL. SARPIVS, Venetus. Hancce, italica lingua scriptam, primum MARC. ANTON. DE DOMINIS in lucem protraxit, & Londini 1619 edidit, anno autem sequenti latine reddita ibidem lucem adspexit, indeque saepius est recusa, etiam Lipsiae an. 1699, 4. Nimirum latine eam vertit ADAM. NEWTONVS, sed non satis feliciter; posteriorum hinc maxime librorum meliorem versionem dedit GVILIELM. BEDELLVS, ceterorum MARC. ANTON. DE DOMINIS. Verissima autem esse, quae scriptis SARPIVS, egregie confirmari potest ex *epistolis ac commentariis* FRANC. DE VARGAS, PETRI DE MALVENDA, & quorundam Hispaniae episcoporum, de *concilio Tridentino*, qui cum notis MICHAEL. LE VASSOR lingua gallicana prodierunt Amstelodami an. 1700. 8. & latine cum praefatione JONAE CONR. SCHRAM-

MII, Brunswigae lucem adspexerunt, an. 1704, 4. Non minus vero, ad fidem & auctoritatem SARPII in quibusdam confirmandam, faciunt *epistolae arcanae & commentarii historici* VISCONTI, nuntii apostolici, cardinalis & ministri intimi Pii iv in concilio Tridentino, gallice ac italice editi a IO. AYMONE, Amstelodami 1719, 8. Romanenses equidem omnem mouerunt lapidem, vt veritatem, a SARPIO tam aperte detectam expositamque, obscurarent; vnde nonnulli prodierunt, qui concilii Tridentini aliter exhibere historiam, simulque PAVL. SARPIVM refutare adgressi sunt. Hos inter eminent scipio HENRICVS, theologus Messanensis, & SFORT. PALLAVICINVS cardinalis; quorum ille *ensuram theologicam & historicam, aduersus Petri Snaui Polani de concilio Tridentino historiam*, Messanae 1651 & Dillingae 1654, 8. hic autem *historiam concilii Tridentini*, italice scriptam, Romae 1656 & 57 duobus voluminibus in fol. subiinde deinceps recusam, edidit. PALLAVICINI *historiam* hancce in linguam latinam conuertit IO. BAPT. GIATTINVS, Iesuita, quae versio Coloniae an. 1717 recusa, iudice RICH. SIMONE, erroribus quam plurimis scatet. Fuerant autem inter ipsos romanae ecclesiae addictos, qui agnoscerent, SARPIVM ingenue scripsisse, eumque contra obsecrationes aliorum defenderent. Certe CAES. AQUILINVS in libro *de tribus historicis concilii Tridentini*, Amstelodami 1662, 8. edito, cuius summam BVRCARD. GOTTH. STRYIUS exhibet, in *bibliotheca antiqua* an. 1706. p. 465. seqq. non tantum, SCIP. HENRICVM & PALLAVICINVM sibi inuicem aduersari, ostendit, sed SARPIVM cum PALLAVICINO ita confert, vt illum huic praeferat. PAULI SARPII *historiam concilii Tridentini* in linguam gallicam transtulit AMELOT. DE LA HOVSAYE, eamque notis historicis, politicis, & moralibus

libus illustravit, praefationemque lectu dignam praemisit, in qua SARPVM contra aduersariosum obreccationes defendit. Prodiit versio haecce Amstelodami an. 1683, in qua tamen, vtpote ex latina ADAMI NEWTONI facta, errores haud paucos observauit RICH. SIMON. *epistol. sel. lib. II. epist. XXXI. p. 189. seqq.* Compendium historiae huius, a SARPIO scriptae, dedit PETR. IVRIEV, cum *dissertatione continenti considerationes historicas de conciliis, & speciatim de Tridentino, ut constet, protestantes ad id recipiendum non teneri*; quod lingua gallica scriptum Geneuae an. 1682 & Amstelodami 1683, 12. lucem adspexit. Post PAVL. SARPVM alii quoque in concilio huius historia scribenda ingenii vires periclitati sunt, quos inter & LVD. V. ELLIES DUPIN est, cuius *historia concilii Tridentini ex tomo decimo quarto bibliothecae eius scriptorum ecclesiasticorum excerpta* Amstelodami prodiit 1621. 8. Reliquos, quorum haud exiguis adhuc numerus est, indicat IO. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 699. seqq.*

Iam ad rem ipsam quod attinet, non eadem equidem apud omnes romanae ecclesiae addictos concilii Tridentini est auctoritas, nec desunt ex praecipuis ecclesiae istius doctoribus, qui, a decretis concilii huius dissentire, sibi fas esse, putant. Legenda, quae hac de re observauit IO. FRID. MAYERS, in *den Kriegen des Herrn*, p. 912. Immo gallicana ecclesia concilii istius decretis se submittere detestatur; qua de re conferenda HECTORIS GOTTF. MASII *exercitatio historico-theologica, de contentu concilii Tridentini in Gallia*, Hafniae 1696 edita, atque *dissertationibus eius, iunctim an. 1719 exculis, inserta*, p. 558. *seqq.* addendique & alii, laudati IO. ALBERT. FABRICIO, *bibh. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 697. 698.* quibus & iungendus HENR. PAPPINGIVS, in

der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern, c. I. §. XV. p. 5. *seqq.* Licet autem ipsum concilium Tridentinum in Gallia non adprobetur; *proffessionem* tamen fidei Tridentinae ibi receptam, docet VALENT. ALBERTI, in *examine proffessionis fidei Tridentinae*, c. III. §. V. p. 57. *Distinguendum nimirum, inquit, est, inter regnum, & ecclesiam Galliae papisticam, tum inter concilii Tridentini decreta de fide, & de reformatione. Illa cum ecclesia gallicana in omnibus suis conciliis a tempore concilii Tridentini receperit; haec tamen a regno, tanquam libertati eius aduersantia, non admissa fuerunt; immo hinc concilio ipsi nullus in regno locus a rege & comitiis relictus.* A plerisque vero romanensium cum concilio Tridentinum sine exceptione recipiatur, & adprobetur; recte canones eius atque decreta pro libro symbolico ecclesiae romanae habentur. Hinc & PIUS IV pontifex peculiari edicto sanxit, ne cui, priuata auctoritate decreta ista exponere, aut interpretari, fas esset; sed vt, si cui dubium oriretur, ad sedem apostolicam accederet, & per delegatos eam in rem cardinales, eius solutionem expectaret. Quam tamen prohibitionem ad eas solum difficultates, quae peculiari ipsiusmet constituentis declaratione egeant, exceptis iis, quas ex regulis legitimae interpretationis tollere haud graue sit, restrictam fuisse, experientia docuit. Natae hinc sunt plures concilii istius editiones, quae decreta eius canonesque diuersis illustratos adnotationibus exhibuerunt, quas inter eminet ea, quae Coloniae 1664, 8. prodiit; de qua legenda, quae in *altis eruditum Lipsiensibus* observantur, an. 1698. *mens. April. p. 178.* Et sane interpretum pariter ac propugnatorum concilii Tridentini haud exiguus est numerus, quorum praecipuos reuertit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 696. seqq.* itemque p. 715. *seqq.* qui & p. 699. scripta varia, ad

mentem concilii Tridentini inquirendam spectantia, enumerat; inter quae eminet **DIONYSII PETAVII de Tridentini concilii interpretatione & sancti Augustini doctrina liber vnus, contra abbatem ad episcopum epistolam. tom. III. dogmat. theologic. p. 336.** Inter eos autem, qui concilium Tridentinum propugnarunt, cum primis commemorandus **DIDACVS DE PAIVA DE ANDRADA**, siue **ANDRADIUS Conimbricensis**, qui, cum libro **MART. CHEMNITII, theologiae Iesuitarum praecipua capita inscripta, orbodoxas explicationes de controuersis religionis capitibus** opposuisset, id tum aliis, tum ipsi **MART. CHEMNITIO** egisse visus est, vt non tam thedogiam Iesuitarum, quam decreta concilii Tridentini explicaret. Vnde **CHEMNITIO, examen concilii Tridentini** scribendi, enata est occasio. **ANDRADIUS** vero rursus causam suam egit, in *defensione Tridentinae fidei catholicae, quinque libris comprehensa, aduersus haereticorum calumnias, & praesertim Martini Chemnitii*, Vlyssipone 1578, 4. Legenda, quae de **ANDRADIO** hocce obseruat **PET. BAEIIVS**, in *distion. historico-critic. voc. Andradius. p. 342. seqq.* Contra eiusdem **CHEMNITII** nostri *examen concilii Tridentini* **IO. DOCVS** quoque **RAVENSTEINVS**, theologus Louaniensis, *propugnaculum concilii Tridentini* edidit, Louanii 1577 alibique excusum. Scripta contra concilium Tridentinum, aut habendum, aut habitum, recenset itidem vir doctissimus **IO. ALB. FABRICIVS, bibliothec. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 711. seqq.** Primum inter ea principemque citra controuersiam locum promeretur **MART. CHEMNITII examen concilii Tridentini**, de cuius occasione, quam **DIDACVS DE PAIVA ANDRADIUS** dedit, antea diximus. Prima eius pars prodit an. 1565, secunda anno sequenti; tertia & quarta anno 1573. Saepius deinceps hocce *examen*

recusum fuit; omnibus tamen editionibus praeferranda est recentissima illa, quae cura **GE. CHRIST. IOANNIS**, Francofurti ad Moenum, an. 1707, fol. lucem adspexit. Nihil enim vir ille doctissimus praetermisit, vt accurate ornateque opus hocce prodiret; cum primis laudandum, quod loca patrum, a **CHEMNITIO** adducta, studiose euoluerit, & indicatis eorum editionibus, adlegauerit, verbaque graeca exhibuerit. Tabulas quoque historico-chronologicas praemisit, excerptaque ex *epistolis & commentariis FRANCISCI DE VARGAS, PETRI MALVENDAE, & quorundam Hispaniae episcoporum*, a **MICHAELE LE VASSOR** editis, supraque a nobis laudatis, adiecit. In linguam germanicam *examen* hocce transtulit **GE. NIGRIIVS**, pastor Giessensis, quae versio 1576 prodit, hodieque est paullo rarior. Legendus **HENR. PIPFINGIVS**, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern, c. I. §. XV. p. 8.* De ipso autem hocce opere egregio prorsus nihil dici potest tam praeclare, quin multis modis illud superet; estque in hocce genere **CHEMNITIVS** instar omnium. Ceteroquin & **IO. PAPPVS**, theologus Argentoratensis, & **LVC. BACMEISTERVS**, Rostochiensis, *assertationes* contra hocce concilium ediderunt, quod & ex Helmstadiensibus **BALTH. CELLARIVS** fecit. Ex iisdem Helmstadiensibus **GE. CALIXTVS considerationem** scripsit *doctrinae pontificiae iuxta ductum concilii Tridentini*, Helmstadii 1659, 8c, cum prolatione **HENR. MVHLII Kilonii** 1716, 4. **IAC. MARTINI** *ficulneam firmitatem* concilii huius peculiari libello demonstrauit, & **ABR. CALOVIVS mataeologiam concilii Tridentini** dedit, Wittebergae 1656. Mirto reliquos, **IO. ALB. FABRICIO** & c. iam laudatos. Vtilissimam ecclesiae nostrae operam praestitit **PAVL. ANTONIVS**, theologus Hallensis celeberrimus, deque ecclesia

eclesiae graecae orthodoxa, CYRILLI LV-
CARIS confessioni a PET. MOGILA, Me-
tropolitae Kiouienſis opposita, a ſynodo
Moldauienſi adprobata, a MELETIO SYRI-
GO aliſque reuſa, a patriarchis, Con-
ſtantinopolitano, Alexandrino, Antioche-
no, & Hieroſolymitano, plurimiſque me-
tropolitſis ſubſcripta, a NECTARIO pa-
triarcha Hieroſolymitano, an. 1662 prae-
ſatione commendata, a DOSITHEO pa-
triarcha Hieroſolymitano, concilioque Hi-
eroſolymitano an. 1672 congregato, in li-
brum eccleſiae graecae ſymbolicum eue-
cta, eodemque anno a DIONYSIO, patriar-
cha Conſtantinopolitano, ſcitam confir-
mata. Eam poſt editionem PANAIOT-
TAE NICVSII an. 1662 in Belgio im-
preſſam, cum latina verſione dedit LAV-
NORMANNVS, Lipſiae 1695, 8. lingua
autem graeco-barbara reſuſa fuit Bucore-
ſti in Moldauia, an. 1699. Legendus IO.
MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung
der alten und neuen griechiſchen Kirche*,
part. I. c. IV. §. XVI. p. 234. vbi docet,
hancce confeſſionem proprium & genui-
num eccleſiae graecae hodiernae ſymbo-
lum eſſe, ex qua vera eius doctrina ſit ae-
ſtimanda. Magno itaque conatu nihil
agere IO. AYMONTIVM, virum cetera ha-
rum rerum minime rudem, CHRISTOPH.
MATTH. PFÄFFELVS pronuntiat, cum
omnem confeſſionem huic auctoritatem de-
negat; in *diſſertat. apologet. de fragment.
Irenaei anecdotiſ*, §. XV. in *primitiis Tu-
bingenſib*, p. 216. 217. Sunt tamen alii,
qui, tum nimio CYR. LVCARII contradi-
cendi ſtudio, tum machinationibus roma-
nenſium, effectum, putant, vt quaedam
infererentur, quae romanae potius, quam
graecae, ſaltem veteris, eccleſiae genuinam
mentem exprimunt. Hiſtoriae nimirum hu-
ius confeſſionis lucem dabunt ita CYR. LV-
CARIS, patriarchae Conſtantinopolitani,
cuius quippe confeſſioni, reſormatae ec-
cleſiae placitis atremperate, oppoſita fu-
it; de quibus conferenda THOM. SMI-

THI brevis & ſuccincta narratio de vita,
ſtudiis, geſtis & martyrio Cyrilli Lucarii,
patriarchae Conſtantinopolitani, in *miſcel-
laneis* eius, Londini 1686, 8. editis; p.
49. ſeqq. Ipſa autem CYRILLI huius
LVCARIS confeſſio, latine primum Ge-
neuae an. 1629, deinde & graece ibidem
1633 prodiit; de qua & plura dabit IO.
ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum.
X. p. 499.* Antiquior confeſſione iſta ec-
cleſiae graecae orthodoxa, de qua haecenus
diximus, eſt confeſſio GENNADII, ſeu vt
ante ſuſceptam dignitatem patriarchalem
vocabatur, GE. SCHOLARII, eoque mi-
nus nobis praetermittenda, quo maior vi-
ri huius olim apud ſuos fuit auctoritas.
Primus nimirum cum poſt captam a Tur-
cis urbem Conſtantinopolin Graecorum
patriarcha eſſet; cum Mahomede II Tur-
carum imperatore, in colloquium venit,
in quo de religione ſententiam ſuam libe-
re dicere iuſſus, luculentam fidei confeſſi-
onem edidit, in qua copioſe & perſpicue
eccleſiae graecae doctrinam expoſuit, eam-
que deinceps litteris conſignauit. Quae
quidem confeſſio cum nomine totius ec-
cleſiae graecae coram imperatore edita ſit;
non ſine ratione pro publica habetur, &
haud exigua pollere creditur auctoritate.
Exſtat graece & latine in MART. CRVSI
Turco-Graecia, lib. II. p. 117. ſeqq. Pro-
diit etiam graece & latine ad calcem ora-
tionis DAV. CHYTRAEI de ſtatu eccleſia-
rum in Graecia, Asia &c. Francofurti 1583,
8. & curante IO. A. FVCHTE Helmſta-
dii 1611, 8. vna cum eiusdem argumenti,
ſed prolixiori dialogo, GENNADII &
AMVRATHIS *ἡμεῖς τῆς ἑκκλησίας καὶ τοῦ
πρωτοπρεσβυτέρου*, qui graece & latine vulgatus eſt a IO.
ALEX. BRASSICANO, Viennae 1530, 8.
atque CHRIST. DAVMIO, vna cum HIE-
RONYMI theologi graeci dialogo de trini-
tate Cygnae 1677, 8. De GENNADIO
hocce lectu digna eſt diſſertatio EVSEBII
RENAVDOTI, quam ex *obſervationibus*
eius.

eius ad Gennadii homilias de sacra eucharistia, Parisiis an. 1709, 4. editis, excerptam volumini X. bibliothecae suae graecae lib. V. c. XLIII. p. 343. segg. IO. ALB. FABRICIVS inveniit. Copiose quoque de GENADIO hocce, seu GEOR. SCHOLARIO, disserit LEO ALLATIVS, in *diatriba de Georgii & eorum scriptis*, quam idem vir eruditissimus volumini decimo bibliothecae suae graecae subiunxit; p. 760. segg. Sed & confessionis huius FABRICIVS iam antea mentionem fecerat, vol. VI. lib. V. c. V. p. 696. 697. Iungendus IO. MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirchen*, part. I. c. IV. §. XIV. p. 232. & CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad hist. theol. litterariam notis amplissimis illustrata*, lib. II. §. II. p. 169. Spectat huc etiam quodammodo *acta* IEREMIAE, patriarchae Constantinopolitani, cum theologis Tübingensibus, de quibus itidem legendi IO. MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirche*, part. I. c. III. §. XLI. p. 187. & in *appendice festi VII. §. XVI. p. 80*. IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VI. lib. V. c. V. p. 701*. cum primis autem volum. X. lib. V. c. XLV. p. 517. segg. CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *primitiis Tübingensibus*, p. 215. & in *introduction. ad hist. theologiae litterariam, notis amplissimis illustrata*, lib. II. §. II. p. 176. Nimirum cum IEREMIAS hicce patriarcha fuerit Constantinopolitanus, sine dubio etiam consensu aliorum ecclesiae graecae doctorum scripserit; non contemnendam eorum quoque, quae hac occasione professus est, esse auctoritatem, qui libet facile perspicit. Prodiit *acta & scripta theologorum Wurtembergensium, & patriarchae Constantinopolitani Ieremiae*, quae utriusque an. 1576 vsque ad an. 1581 de Augustana confessione inter se miserunt, graece & latine ab eisdem theologis edita, Wittenbergae 1584. fol. Exstant & aliae Grae-

BYD. ISAGOG.

corum confessiones, vt MELET. PEGAE, patriarchae Alexandrini, MAXIMI MARGVINI, GEORG. CORTESII, & METROPHANIS CRITOPVLLI. Ex quibus eius, quem vltimo loco laudauimus, maxime obseruatu digna. In Angliam enim Germaniamque a CYRILLO LVCARI missus METROPHANES, vt statum academiae ac ecclesiarum protestantium exploraret, cum Helmstädi subsisteret, ab academia istius theologis rogatus, *confessionem* hanc suae *κατοχὴν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας* litteris consignauit, inque ea graecae ecclesiae doctrinam luculenter exposuit. Edita ea est an. 1666 graece & latine a IOAN. HORNEIO, praefationemque lectu dignam praemisit HERMAN. CONRINGIVS. Non desunt equidem, qui partibus CYRILLI LVCARIS additum, in gratiam protestantium eum ecclesiae graecae doctrinam non admodum sincere proposuisse, clamant. Sed ipsa haec confessio, adcurataque eius inspectio, candorem viri satis demonstrat; qui & inde intelligitur, quod deinceps patriarcha Alexandrinus factus, se CYRILLI LVCARIS *confessionem* non adprobare, aperte testatus sit. Conferendus de eo IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. X. lib. V. c. XLV. p. 498*. De CHRISTOPH. ANGELO, EYSTRATHIO IOANNIDE ZIALOWSKI, & reliquis, quorum scripta quodammodo huius loci esse videntur, sed quae non adeo magni momenti sunt, legendus IO. MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirchen*, part. I. lib. IV. §. VIII. segg. p. 227. segg. Ad libros ceterosque, ex quibus publicam ecclesiae graecae doctrinam intelligere licet, referri possunt GREGORII Protosyncelli *ἀποφάσεις τῶν θεῶν καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*, NICOL. CABASILAE *expositio liturgiae*, IO. NATHANAELIS, sacerdotis & oeconomi ecclesiae Constantinopolitanae *ἡμετέρας τῆς ἐκκλησίας ἀποφάσεις*, NICOL. BVLGARI *κατὰ κράτος*

LII

κατὰ χάριν ἰσχύει ἡτοι τῆς χάριτος καὶ ἰσχύος λειτουργίας
ἐξ ἡρώων, καὶ ἐξ ἡρώων τῶν χειροτονουμένων, de qui-

busidem HEINECCIUS, in *adpendice scil.*
VII. §. XI. p. 67.

§. X. De reformatae, quam vocant, ecclesiae doctrinam sequentibus idem constat; satisque nota est *harmonia illa confessionum fidei orthodoxarum & reformatarum ecclesiarum*, seu, vt deinceps hocce opus inscriptum est, *corpus atque syntagma confessionum fidei*; vna cum catechismo *Heidelbergenſi*, & decretis *ſynodi Dordracenae*, quae a plerisque recipiuntur, ne quid de illis symbolis, quae Anglis & Heluetiis, aliisque propria sunt, dicam. * A Socinianis, Arminianis, anabaptistis, itidem scripta quaedam composita sunt, quae huc quodammodo referre licet. *

* Inter reformatae ecclesiae confessiones primum sibi vindicat locum ea, quam quatuor ciuitates, Argentoratum, Constantia, Memminga, & Lindauum, in comitis Augustanis an. 1530 Carolo quinto imperatori exhibuerunt, sed ab eo recepta non est. Edisserunt hoc DAV. CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*, p. 78. & IO. SLEIDANVS, de *statu relig. & reipubl. sub Carolo V. caesare*, lib. VII. vbi & de scripto, a romanensibus confessioni huic opposito, agit. Auctor huius confessionis a nonnullis IO. STURMIVS fertur; sed perperam hoc fieri, euincit VINCENT. PLACCIVS, de *anonymis*, p. 422. Inter genuinas etiam reformatorum confessiones referri nequit; quemadmodum & ab illis pro libro symbolico non agnoscitur, tum, quia dogmata, illis vel maxime propria, vt de absoluto decreto, & quae inde fluunt, in ea non continentur; tum quia articulus de sacra caena in ea non satis clare, secundum illorum mentem, exprimitur. Sequitae hinc sunt aliae confessiones pleniores, & clariiores, sed particulares, non paucae, in Gallia, Germania, Belgio, alibique. Quae cum seorsum primum prodissent, in vnum tandem corpus redactae, inscriptaeque: *Harmonia confessionum fidei orthodoxarum & reformatarum ecclesiarum &c.* editae sunt Geneuae 1581, 4. recusae iterum inscriptaeque: *corpus & syntagma confessionum fidei* ibidem 1612

& curatius an. 1654. In prima nimirum parte exhibentur *confessio beluetica, gallica, anglicana, scotica, belgica, polonica, argentinenſis, sine quatuor ciuitatum imperii*; in altera, *Augustana, saxonica, seu misnica, Wurtenbergenſis, electoris Palatini, bohemica, & consensus ecclesiarum maioris & minoris Poloniae, Lithuaniae &c.* In fine additur *Basilensis cum canonibus Dordracenis, & Cyrilli patriarchae Constantinopolitani, nec non generalis confessio ecclesiarum reformatarum in regno Poloniae, magno ducatu Lithuaniae, annexisque prouinciis, proposita in conuentu Thorunienſi an. 1645. & catholicis veterum, qui patres vocantur, ex verbo diuino cum isto confessionum syntagmate consensus.* Legendus de hocce opere IO. FABRICIVS, theologus Helmſtadienſis, in *hisor. bibliothec. Fabric. part. III. p. 375. seqq.* vbi de singulis confessionibus, quae in hocce *syntagmate* continentur, quaedam erudite obseruat, & adeo *historiae confessionum ecclesiae reformatae* lucem minime contemnendam adfundit. Quod autem in hocce *syntagmate* etiam *confessio Augustana*, quamvis variata, *confessio saxonica*, hoc est, *repetitio Augustanae confessionis*, de qua supra dictum, *Wurtenbergenſis*, iussu Christophori ducis Wurtenbergici concinnata, vt concilio Tridentino offerretur, & cuius itidem antea iniecta est mentio, comparent; id eo spectare videtur, vt ostendatur, Lutheranae

theranae ecclesiae additos in praecipuis fidei capitibus consentire cum reformatis. Praecipuas etiam *confessiones particulares* reformatorum recenset vir clarissimus IAC. LENFANT, in *discursu de confessionibus fidei*, addito eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae*, p. 142. seqq. vbi cumprimis lectu digna, quae p. 145. seqq. de confessionibus reformatarum ecclesiarum in Gallia differit. Haud vltimum ceteroquin locum inter eiusmodi confessiones tenet *confessio belgica*, an. 1571 in vsum ecclesiarum belgarum reformatarum Embdae conscripta, quam integram exhibet, qui & de ea copiosius agit, HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat*, part. I. c. V. p. 143. seqq. Non tantum enim haec confessio in varias linguas translata, sed a synodo quoque Dordracena an. 1619 adprobata, & ab ordinibus Belgii foederati generalibus inter libros symbolicos ecclesiarum reformatarum relata, immo an. 1651 in renouatione foederis prouinciarum Belgii foederati denno confirmata, postquam iam antea iussu synodi Dordracenae ANTON. THYSIVS, HERM. FAVKELIVS, DAN. COLONIVS, FEST. HOMMIVS, & GOTTF. VDEMANNVS, exemplum gallicanum, latinum, belgicum, accurate inter se contulerant, & in eam latino sermone redegerant formam, qua actis synodi Dordracenae subiuncta hodie legitur. Praeter HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVM, i. e. legendi hac de re VAL. ALBERTI, in *Anglicana confessione thetica & apologetica tractata*, p. 30. & HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern*; c. I. §. XVI. p. 9. 10. Non minus magnae apud reformatos auctoritatis est *catechismus Heidelbergensis*, ab ipsa quippe synodo Dordracena inter libros symbolicos receptus; de quo tamen cum iam ex instituto c. praeced. §. XII. dictum sit, nunc nihil addi-

mus. Ipsa porro decreta synodi Dordracenae in numerum librorum symbolico-rum ecclesiae reformatae merito referuntur, cum non tantum in Belgio, sed & alibi a reformatae ecclesiae doctoribus sint adprobata. Legendi de hacce synodo HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat*, part. I. c. XIV. p. 367. seqq. & PHILIPP. LIMBORCHIVS, in *vita Simonis Episcopi* p. 117. seqq. Conferenda & *acta synodi nationalis Dordrecht habitae*, quae Lugduni Batauorum an. 1620 in fol. prodierunt. Lucem porro dabunt *epistolae ecclesiasticae & theologiae remonstrantium*; quarum editio prioribus multum locupletior an. 1704 fol. euulgata est; itemque *historia vitae Iacobi Armini*, auctore CASP. BRANTIO, Amstelodami an. 1724, 8. ne quid nunc de iis dicam, qui historiam ecclesiasticam Belgii foederati aut scripserunt, aut attigerunt. Iungendus & GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie*, part. II. lib. XVII. c. IV. §. II. p. 459. vbi & varia scripta, occasione synodi huius edita, laudat, quae hucitidem faciunt. Sed cumprimis consulere iuuabit IO. HALESI *historiam concilii Dordraceni* (aut epistolae potius illustrandae concilii huius historiae inferuientis) quam ex anglico sermone latine vertit, variis observationibus & vita HALESI auxit, & cum *consultatione de auctoritate concilii Dordraceni paci facerae noxia*, edidit IO. LAVR. MOSHEMIVS, Hamburgi 1724, 8. Non tamen vbique, quod non diffitendum, eadem apud reformatos concilii huius est auctoritas. Quam parum in Anglia valeat, docuit SEVER. LINTROPPIVS, vir doctissimus, in *specimine Angliae Lutheranizantis*, sine de contentu concilii Dordraceni in Anglia, cum HECT. GOTTF. MASII *exereit. de contentu concilii Tridentini in Gallia* edito Hassniae an. 1696 & Wittebergae an. 1710 recuso. Et sane, ecclesiam ang-

licanam

glicanam a reliquis reformatis in quibusdam dissentire capitibus, constat. Vnde nec synodus Dordracenam, nec catechismus Heidelbergensem in omnibus approbat, sed libros symbolicos sibi proprios habet, de quibus mox dicemus. Haud exiguus autem illorum est numerus, qui dogmata, in synodo Dordracena stabilita, aut oppugnarunt aut propugnarunt ac defenderunt, quorum praecipuus indicat 10. HENR. HOTTINGERVS *bibliothec. quadripart.* & quidem *biblioth. theolog. lib. III. c. I. p. 228.*

De anglicanae autem ecclesiae libris symbolicis sequentia sunt obseruanda. Qui ecclesiae istius emendationem primum suscipiebant & promouebant, Lutheri placitis quam maxime addictos fuisse, constat, nec ipsi Anglorum doctrinam diffidentur. Cum ergo sub Eduardo VI rege de scribenda confessione essent solliciti THOM. CRANMERVS, & LANCEL. RIDLEYVS, quibus potissimum illius conficiendae negotium datum erat; Augustanam confessionem, quam vbique sequerentur, sibi proposuerunt. Atque ita enati sunt 42 isti articuli, qui primam ecclesiae anglicanae confessionem exhibent, & an. 1552 publicati sunt, de quibus GUIL. NICHOLS adserit, quod egregium seruent temperamentum, inter atrociam Caluinianorum placita & insana commenta Pelagianorum; in defensione ecclesiae Anglic. & quidem in apparatu p. 10. Cum autem deinceps, Elisabetha regni habenas tenente, multorum animi ad ZWINGLIUM placita, in doctrina de sacra coena propenderent, & alia etiam quaedam mutationem, seu emendationem admittere viderentur; in synodo Londinensi an. 1562 a regina conuocata, articuli 39 sollempni constitutione sancti sunt, & communi omnium consensu approbati. Confirmati deinceps iidem articuli sunt in conuocatione cleri an. 1571 eam ob causam instituta; vnde noua iisdem accessit auctoritas. Confirmatio haec,

quae articulum quadragesimum constituit, ita se habet: *Hic liber ante dictorum articulorum iam denuo adprobatus est per assensum & consensum serenissimae reginae Elisabethae & retinendus & per totum regnum Angliae exequendus. Qui articuli & lecti sunt, & denuo confirmati subscriptione archiepiscopi & episcoporum &c. conf. HENR. LVDOLPH. BENTHEMVS, in dem Engelländischen Kirchen-und Schulen-Staat, c. VII. p. 78. seqq. qui & cap. praeced. VI. p. 71. seqq. nonnulla de libris symbolis ecclesiae Anglicanae tradit. Expolitionem istorum articulorum, vt hoc de te nescis moneamus, dedit GILBERT. BURNETVS, Londini 1700 fol. quae, cum laxiori quadam interpretatione ambiguum vndique istorum articulorum reddere sensum, & quosuis fere sectarios, ipsos etiam Socinianos, ad fidei vnus admittere societatem videretur; dici non potest, quantum excitauerit strepitum. Neque enim tantum anno sequenti 10. EDVARDVS leuitatem & inconstantiam acriter Burnero exprobrauit; sed & vniuersus minor clerus facta coitione & summo suffragiorum consensu amarissimas de eo querelas ad archiepiscopum Cantuariensem deferri curauit; immo libro per quemdam sui ordinis an. 1712 edito, effrenem opinandi licentiam, ab episcopo Salisburienli introductam, castigare consultum duxit. Refert hoc 10. FRICKIUS, in *dissertat. de iustificazione, Georgio Bullo opposita, c. I. §. VIII.* qui & eodem in capite de libris symbolis ecclesiae anglicanae erudite & eleganter disserit. Nimirum praeter articulos istos, hactenus commemoratos, hic in censum venit liber homiliarum (*the Boock of homilies*) qui non minoris tere quam ipsi articuli, est auctoritatis; quod & HENR. LVDOLPH. BENTHEMIO obseruatum, in *dem Engelländischen Kirchen-und Schulen-Staat, c. VI. p. 76.* Editae sunt istae homiliae primum duobus tomis sub Eduardo VI rege; de*

de quibus in ipsis articulis & quidem artic. XXXV. non tantum dicitur, quod pia & salutarem doctrinam, & histemporibus necessariam, contineant, sed sancitur etiam, eas in ecclesiis per ministros diligenter, & clare, ut a populo intelligi possint, recitandas esse. Nonnullos equidem non eandem per omnia hominibus istis auctoritatem cum articulis tribuisse, utpote quae a priuatis auctoribus seorsim singulae primum confectae sint, & ad populi illius aetatis genium accommodatae, ex GEORG. BULLO discimus; quamquam ipse prorsus easdem spernere non audeat, in *examine censurae suae responsione ad quasdam animadversiones*, in librum cui titulus: *harmonia apostolica* &c. p. 104. GUILIELMVS tamen NICHOLSIVS pro hominibus istis acriter pugnat, earumque vindicat auctoritatem. Age, inquit, quam maxime possunt, falsi & dicaces sint aduersarii nostri & hominibus omni, quoad libeat petulantia illudant; eae tamen adhuc apud posteros magno habebuntur honore & auctoritate, oreque hominum vigeant, & quod maius est, omnium virorum sapientum aestimatione versabuntur &c. Haec porro hominibus, a CRANMERO, LATIMERO & RIDLEYO, spectatae eruditionis viris, summa cum cura & diligentia confectas, monet, qui posthabito omni partium studio, neque magnorum nominum auctoritati feruuliter addicti, rem theologicam ex purissimis scripturae fontibus, & vetustissimorum patrum commentariis exhauserint &c. in *defensione ecclesiae Anglicanae*, part. II. c. XIV. p. 326. IO. FRICKIVS, vir clarissimus, cum obseruasset, in priori istarum *homiliarum* tomo sublimiora fidei mysteria pandi, posteriorem autem ad praxin christianissimi promouendam spectare, addit: *Vtiam vero istud homiliarum Anglicanarum opus vnuquam in has terras venisset, nobisque copia eiusdem facta. Non dubito, quin plurimum inde in multis profici posset, & e collatione loco-*

rum lux plenior quaestionibus inter Anglos agitatae adfundi, l.c. §. XIV. p. 7. Denique & *liturgia anglicana* (*the common Prayer Book*) inter libros istius ecclesiae symbolicos connumerari potest. Ea ab Eduardo VI rege, consentiente senatu regni, an. 1549 edita, sub Elisabetha reuivisa, illibata reuivuit auctoritatem, donec per Caroli I funestum interitum immutata prorsus & reipublicae & ecclesiae facie, liturgia quoque haecce ab interitu prope abesse videretur. Id namque agebant Puritani, ut, veteri ista liturgia prorsus abrogata, nouam quamdam, a RICH. BAXTERO concinnatam, introducerent; cumque inde spes pacis adfulgere crederetur, colloquium Londini an. 1660 institutum fuit; irritum non tantum euentu, sed auctis inde etiam magisque exacerbatis utriusque partis contentionibus. Copiosius hoc exponit GUIL. NICHOLSIVS, in *adparatu ad defensionem ecclesiae Anglic.* p. 58. seqq. Ex decreto deinceps synodi Londinensis emendare formulas liturgiae adgressi sunt GILBERT. SHELDONVS, GEO. MORLEIVS, & IO. PEARSONIVS, cum aliis octodecim viris doctis; at eo euentu, ut noua inde spargerentur dissidiorum semina, quae in apertam eruperunt flammam, cum sub Guiljelmo III rege, per tolerantiae legem, nimia sentiendi libertas multis concederetur; hinc vero etiam de recipiendis in sinum ecclesiae non-conformistis seu puritanis, consilia agerentur. Tentata deinceps ad pacem & concordiam promouendam denuo liturgiae emendatio, & suafore inprimis IO. TILLOTSONO, triginta theologis insignioribus a rege demandata; quos inter praeter ipsum TILLOTSONVM erant PATRICIVS, BURNETVS, STILLINGFLEETVS, CIDDERS, TENISONVS, qui tamen mox aliorum incurrerant reprehensionem, & ac si ad aulae placita cuncta dirigentes, plurima non-conformistis largiendo,

giendo, symbolum Athanasianum in Sociniano & Arminiano gratiam haud obscure carpendo, nouam psalmodiam versionem, nouas collectarum formulas concinnando, aliaqueratione, veritatem profligassent potius, quam propugnassent, salutemque ecclesiae non tam conseruassent, quam prodidissent, male audiebant. Idque luculenter patuit in synodo an. 1689 coacta, de qua cum GVIL. NICHOLSIVS copiose verba fecisset, tandemque dixisset, *eam re omni infecta dissolutam esse*, addit: *sed nullum vnquam infortunium tam dira calamitate ecclesiam anglicanam adflixit, quam ista cleri dissensio*, in *adparatu ad defens. eccles. Anglic. p. 100.* In ipsa liturgia ista quid puritani desiderent, idem NICHOLSIVS exponit, in *defens. eccles. Anglic. part. II. c. IV. p. 245. seqq.* itemque HENR. LVDOLPH. BENTHEMIUS, in *dem engellaendigen Kirchen- und Schulen-Staat, c. XXIII. §. X. seqq. p. 368. seqq.* De libris symbolicis autem ecclesiae anglicanae, & quae ad eorum historiam spectant, plura adhuc dabit, quem iam laudauimus, vir doctissimus IO. FRICKIVS l. c. Addenda SAM. DOWNES *relatio historica compilatorum liturgiae & variarum eius reuersionum*, quae cum ANT. SPARROW, *expositione practica liturgiae anglicanae* Londini 1722, 8. lingua anglicana prodit; cuiusque summam exhibet ARMANDVS DE LA CHAPELLE, *dans la bibliotheque angloise, tom. XII. part. I. artic. I. p. 1. seqq.*

Ad reliquas reformationum confessiones memoratu dignas quod attinet, cum an. 1644 in colloquio Thorunensi, auctoritate Vladislai Poloniae regis instituto, de vnione dissentientium ageretur; reformati, qui ibi praesentes erant, nouam quamdam fidei confessionem exhibuerunt, quae tamen reliquis in Belgia ac Gallia, praesertim FRID. SPANHEMIO, & SAM. MARELIO, displicuit; obseruante ANDR.

CAROLI, in *memorabilibus ecclesiasticis saec. XVII. lib. V. c. LIV. p. 1091.* *Acta colloquii huius Thorunensis* extant in AB. CALOVII *historia syncretistica, c. III. p. 199. seqq.* in quibus generalis confessio doctrinae ecclesiarum reformatarum in regno Poloniae, magno ducatu Lithuaniae &c. legitur p. 262. specialior autem declaratio doctrinae ecclesiarum reformatarum &c. p. 424. seqq. Quae inter reformatae ecclesiae doctores post synodum Dordracenam enatae sunt controuersiae domesticae, occasionalionem dederunt formulae consensus Helueticae, de qua itidem aliquid dicendum. Nimirum cum MOSES AMYRALDVVS, alique, qui cum eo faciebant, gratiam Dei vniuersalem adsererent, acerrimaeque hinc orirentur certamina; non deerant, qui & Geneuae eandem doctrinam proponebant, quibus tamen strenue se opposuebat FRANC. TYRRETIIVS, eoque tandem res peruenit, vt duplici magistratus decreto an. 1669 & 1671 sententia haecce reiceretur, & contraria stabiliretur. Immo ne error latius serperet, theologorum precibus factum, vt in comitiis ordinariis tetrapolitanorum, Tigurinorum, Bernatum, Basileensem & Scaphusiurum, de nouo reformatarum in Heluetia ecclesiarum libro symbolico cogitaretur, quo AMYRALDI sententia prosciberetur, cuius omnes subscriberent. Urgebant hocce opus IO. HENR. HEIDEGGERVS, theologus Tigurinus, LVC. GERNLERVS, antistes Basileensis, & FRANC. TYRRETIIVS, theologus Geneuensis. Formulam ipsam conscribere iussus est HEIDEGGERVS, qui & eam an. 1674 composuit, & a collegis, quibuscum rem contulerat, adprobatam, magistratui obtulit. Rezeptam primum atque introducta fuit a magistratu Tigurino an. 1675, cuius iussuetiam eodem anno latina germanicaque lingua in lucem prodit. Confirmata hinc est eodem anno in comitiis ordinariis

riis magistratuum tetrapolitanorum, & Bernae, Basileae, Scaphusi, ac Geueuae quoque, an. 1676 introducta, & in numerum librorum symbollicorum relata. Opposita fuit praecipue, vt diximus, haecce *formula consensus*, sententiae MOSIS AMYRALDI, & hypotheticorum, quos vocant, quae & primo loco in ea reicitur. Deinde vero &, quae IOSEPH PLACAEVS de imputatione lapsus Adam docuit, eam non immediate, sed accedente demum peccato originali, fieri, in eadem *formula* atro notantur lapillo. Reiectus porro in hacce *formula* est error, de obedientia Christi actiua, ad satisfactionem eius vicariam haud pertinente; quem GE. KARGIVS, siue PARSIMONIVS, concionator quondam aulicus Onoldinus, primum in lucem protulit, postea autem IO. PISCATOR, theologus Herborenensis, resuscitavit, suffragantibus & aliis quibusdam reformatae ecclesiae doctoribus. Denique & LVD. CAPPELLI sententia de punctis vocalibus codicis ebraei, ea nec coaeva esse litteris, nec diuinitus inspirata, adeoque iis necessario standum non esse, in hacce *formula* reiecta fuit atque proscripta. Quae ad formulae istius historiam spectant, dabunt IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia vitae suae*, quam ipsemet scripsit, §. XCII. *segg.* GREG. LETI, in *historia Geneurina*, part. IV. lib. V. p. 448. *segg.* alibique; GILB. BYRNETVS, in *epistolis*, quibus iter suum per Heluetiam, Italiam &c. descripsit, epist. I. p. m. 155. *segg.* editionis germanicae; cumprimis autem, qui vtramque hic paginam facit, vir doctissimus CHRISTOPH. MATH. PFATTVS, in *sibediasmate theologico de formula consensu Heluetica*, vna cum ipsa hacce *formula* & appendice actorum publicorum huc pertinentium, Tubingae an. 1723, 4. edito, in quo cuncta, quae de hacce *formula* obsevationem promerentur,

diligentissime congescit, & multa locu dignissima adpersit.

Socinianis equidem, aliisque, sentiendi libertatem, limitibus nullis circumscriptam, sectantibus, libri symbolici placere nequeunt; habent tamen nihilofecius libros, ab omnibus illorum sectae addictis adprobatos, ex quibus communem illorum doctrinam intelligere licet, quiae adeo hic in censum veniunt. Eminent inter hosce *catechismus*, qui a loco, vbi impressus fuit, quiae praecipuam olim Socinianis sedem praebuit, *Racouienfis* dicitur. Ad quem componendum perficiendumque cum plures manum admoerint; quis primas duxerit lineas, non aequè inter omnes conuenit. Proxime ad verum accedunt, qui VAL. SCHMALZIVM id fecisse, contendunt, curasseque, vt *catechismus maior*, ex SOCINII praecipue scriptis compilatus, consensionemque fratrum polonorum vnitarianorum complectens, in polonica primum, & *minor* pro paruulis, in germanica lingua Racouiae an. 1604 simul prodirent. *Minor* inscribitur: *der kleine catechismus zur Vbung der Kinder in dem christlichen Gottedienst*. Idem VAL. SCHMALZIVS versionem catechismi maioris germanicam ab ipso met sine dubio confectam, & Racouiae 1608 typis exscriptam, academiae Wittebergenfis inscripsit; cuius instituti sui varias rationes attulit. HIERONYMVS porro MOSCOTOVIIVS, eques polonus, qui operam suam cum SCHMALZIO in catechismo hocce conficiendo iunxisse dicitur, ex lingua polonica, in linguam latinam eundem transtulit, & an. 1609 Iacobo magnae Britanniae regi dedicauit. Quam parum autem Anglis placuerit, inde patet, quod ex decreto parlamenti an. 1653 igni sit traditus. Wittenbergenfes iam antea, etsi itidem iam decem anni, postquam versio germanica illis dedicata erat, efflu-

xerant,

xerant, refutationem duplicem catechismi huius ediderunt, quarum altera versioni eius germanicae, altera latinae opposita erat. Vtriusque refutationis auctor est FRID. BALDVINVS, ea quidem ratione, vt prior, seu germanica, nomine totius ordinis theologi an. 1618, altera autem sub ipsius BALDVINI nomine an. 1619 prodierit, licet vtraque annum impressionis 1620 in fronte praeferat. Emendatus deinceps auctusque est hicce catechismus a IO. CRELLIO, & IONA SCHLICHTINGIO a BYCOWIEC, post quorum demum obitum noua haec editio, curantibus ANDR. WISSOWATTO & IOACH. STEGMANNO iuniori, 1665 lucem adspexit publicam. Noua deinde editio euulgata est an. 1680, in qua haecce catechelis a IO. CRELLIO, IONA SCHLICHTINGIO a BYCOWIEC, MART. RVARO, ac ANDR. WISSOWATIO recognita atque emendata, notisque tum horum, tum & aliorum illustrata, exhibetur, subnexaque est IO. CRELLII ethicae ad sacrarum litterarum normam emendatae; quamuis & separatim prodierit cum nouo alicuius auctoris ad lectorem adloquio, teste CHRISTOPH. SANDIO, in *bibliothec. antitrinitarior.* p. 101. Tandem & an. 1684 editus est hicce catechismus Racouienfis, inscriptusque: *catechesis ecclesiarum polonicarum, vnum Deum patrem, illiusque filium unigenitum Iesum Christum vna cum spiritu sancto ex sacra scriptura e nstutum;* primum an. 1609 in lucem emissus, & post, earundem ecclesiarum iussu, correctus, ac dimidia amplius parte auctus, atque per viros in his coetibus inclitos Ioannem Crellium, Francum, hinc Ionam Schlichtingium a Bukovviek, vt & Martinum Ruarum, ac tandem Andream Wissowatium, Benedictum Wissowatium, nec non anonymum quemdam F. C. recognita atque emendata, notisque tum horum, tum aliorum, illustrata. Illis itaque, quorum in pro-

xime praecedente editione iam facta est mentio, hic accessere BENED. WISSOWATIVS, & anonymus F. C. forte FLOR. CRYSIVS, de quo CHRISTOPH. SANDIVS, in *biblioth. antitrinitar.* p. 140. De reliquis, quibus haec editio prioribus praestat, legendus IO. ANDR. SCHMIDIVS, loco mox citando. Atque idem vir doctus etiam eos indicat, qui catechismum huncce Racouiensem impugnarunt, ex quibus post FRID. BALDVINVM, cuius antea iniecta est mentio, praecipuus est WOLFG. FRANZIVS, qui *disputationibus suis in Augustanae confessionis articulos inseruit responsiones ad omnia obiecta, quaecunque Racouienfis catechismus, ab Arianis seu Photinianis, & in specie a Valentino Smalzio sparsus, ad Augustanae confessionis doctrinam inuiciter labefactandam consarcinauit.* In fine quoque conspiciere licet tres alias responsiones, de tribus personis *diuinitatis*, in quibus monstratur, quae *methodo antitrinitarii hodierni potenter & fideliter sine consutandi & reprimendi.* Nec defuit sibi SCHMALZIVS, sed rursus edidit *refutationem thesum Franzii de praecipuis religionis christianae capitibus*, Racouiae 1614, 4. & 8. teste CHRISTOPH. SANDIO, in *bibliothec. antitrinit.* p. 103. Hanc vero iterum repulit FRANZIVS, in *vindicijs disputationum theologiarum pro Augustana confessione habitatarum*, Wittebergae 1622, 4. Inter reformatae ecclesiae theologos NIC. ARNOLDVS *catechesin Racouianam maiorem refutationem dedit*, Francquerae 1660, & MATTHIAS WREN episcopus Eliensis in Anglia, *inceptionem bar Iesu, siue polemicam adersionem locorum scripturae ab imposturis peruersionum in catechesi racouiana;* scripsit, a filio eius Londini an. 1660 editam. Alios quosdam adhuc IO. HENR. HOTTINGERVS commemorat, in *bibliothecar. quadripart. lib. III. c. II. p. 383.* Quae de catechesi Racouienfi haecenus diximus, fufius

fusus ediderit IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *programmate de catechesi Racouicnsi*, Helmstadii 1707, 4. publicae luci exposito. Historiae quoque huius catecheseos lucem adiundunt, quae CHRIST. SANDIVS, in *bibliotheca antitrinitaria* passim obseruat, p. 99. 106. 117. 130. alibique. Prodit etiam ante aliquot annos libellus catecheticus inscriptus: *kurzer Vnterricht in der christlichen Religion nach der Lehre der Vnitariorum &c.* quem ex instituto sibi referendum sumit P. A. TAENICHIUS, in *Stricturis ad libellum catecheticum, germanice sequenti titulo editum: kurzer Vnterricht &c.* Thoruni 1721, 4.

Arminiani, siue remonstrantes, cum diuersarum opinionum tolerantiam quatis ratione commendare soleant; itidem non adeo magnam libris symbolicis statuunt pretium, nec iis adstringi volunt. Praecipua tamen doctrinae suae capita, in quibus a reformatis dissentiunt, complexi sunt in *quinque articulis*, quos in *remonstrantia* sua, vnde & *remonstrantium* retulerunt nomen, an. 1610 ordinibus Belgii federati obtulerunt. Hosce articulos deinceps 1622 excepit *confessio*, quam communione nomine edere consilium duxerunt, a SIMONE EPISCOPIO litteris signata, belgiceque primum conscripta, deinde & latine reddita. Hanc vero cum theologi Lugdunenses sub examina reuocassent; *apologia* eius 1630 sequuta est; in qua paullo apertius mentem suam produunt, quam in *confessione* factum. Hanc rursus impugnauit NICOL. VEDELIUS, in *arcibus Arminianismi*, contra quem prodit: *Vedelius rhapsodus, siue vindiciae doctrinae remonstrantium, a criminationibus & calumniis Nicolai Vedelii &c.* Harderuici 1633, 4. De *confessione* pariter ac *apologia* remonstrantium plura dabunt HENR. LVDOLPH. BENTHEMIUS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. I. c. XVIII.* ubi & p. 660. seqq. ipsam *confessionem* hanc-

BVD. HAGOGGE.

ce *remonstrantium* exhibet; PHILIPPVS A LIMBORCH, in *vita Simonis Episcopii*, p. 277. item p. 306. seqq. ABRAH. CALOVIVS, in *considerat. Arminianismi differt. prooemiali, f. E. I. §. XV. p. 16. 17.* GVST. GEORG. ZELTNERVS, in *breuiar. controuersiar. cum remonstrantib. &c. praefat. p. 13.*

De anabaptistarum, qui hodie Mennonitae vocantur, confessionibus, legendus HENR. LVD. BENTHEMIUS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. I. c. XIX. p. 822. seqq.* ubi & vnam ex praecipuis earum exhibet inscriptam: *Vorstellung der vornehmsten Articuli des allgemeinen christlichen Glaubens, wie derselbe in der Wiedertauffer Gemeine durchgehends gelehrt, p. 845. seqq.* Cumprimis etiam de istorum hominum confessionibus confendus IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, qui libellum Mennonitae cuiusdam, inscriptum: *gründliche historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten und Trennungen, so vnter den Tauffgesinnten oder Mennonisten &c. vorgegangen*, ex belgia in germanicam linguam transtulit, qui & cum praefatione mea 1720 prodit, in *dem Vorbericht §. X. p. 24. seqq.* & in *den Anmerkungen, p. 109. 185.* item in *der Zugabe, p. 276. seqq.* Celebris etiam est eorum confessio, quae Hornae 1618 prodit, inscripta: *Bekaentnis des Glaubens nach Gottes Wort, wie dasselbe von vielen Jahren her gewahrt, und noch gegenwaertig bey denen, die man Mennisten nennet, geglaubt, gelehrt vnd geliebet wird; quam IOA. MVLLERVS, theologus quondam Hamburgensis, ex instituto sibi referendum sumit, in anabaptismo, das ist, Wiedertauffer Irrthum, wie dieselbige in der Mennisten Glaubens-Bekaentnis, zu Hoorn gedruckt an Tag gegeben, und zu Versführung einfaches Christen ausgebreuet werden, zum Vnterricht der versubten vnd Hinterziehung der falschen Lehre aus Gottes Wort kürzlich wiederlegt; Hamburgi*

M m m

Hamburgi

burgi 1645, 8. in cuius praefatione plura de hacce confessione tradit. Pro antiquissima ceteroquin illorum confessione habetur, quam circa an. 1581 litteris consignauit IOANNES DE RIES, quam etiam Mennonitas pro vera & genuina agnouisse, testatur ENGEL ARENTSON VAN DOOREGEST in der Verantwortung der Lehre der Taufgesinnten, p. 3. Addenda, quae de illa obseruat IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, l. c. in den Anmerkungen, p. 109. Eadem etiam est haecce, ni fallor, confessio, quam historiae suae christianorum, qui in Belgio foederato inter protestantes Mennonitae adpellantur, c. VII. p. 172. seqq. e belgica lingua in latinam translata insecruit HERM. SCHYN, inscriptam: praecipuorum christianae fidei articulorum breuii confessio, adornata a Ioanne Riefio, & Lubberto Gerardi, ministris verbi diuini inter protestantes, qui in Belgio foederato Mennonitae adpellantur; e belgico latinitate donata. De qua confessione idem auctor porro subiicit: Ecce, beneuole lector, nudam & simplicem Mennonitarum confessionem, non solum fere per sesqui-saeculum apud plurimos & maximas illorum ecclesias, in Belgio pro formula consensus inter Water-

landos sic dictos habitam, & cum qua in omnibus fundamentalibus articulis aliae confessiones, inter Vlamingos, Frisos, Germanos aliosque sic nominatos, receptae, ad vnguem conueniunt, & summe concordant; sed quod omnem tollit controuersiam & obloquutionem, ecce, omnes articulos huius confessionis ad hanc nostram materiam spectantes, cum ipsissimis verbis & testimoniis Mennonis Simonis, ab ipso eo tempore conscriptis & editis, & statim a nobis allegandis, tam plane, tam sincere, tam unanimiter concordantes, ut ne umbra quidem apud omnes aequos & veritatem amantes, illius calumniae, quasi Mennonitae essent de grege illorum seditionum anabaptistarum, superesse possit, & c. p. 220. Eiderstadiensium anabaptistarum tres adhuc ineditas confessiones memorat ac describit IO. MOLLERVS, in isagoge ad historiam Chersofonci cimbricae, part. II. c. V. §. VII. p. III. seqq. Pertinent huc etiam colloquia cum anabaptistis instituta, eorumque acta, vt Franckenthalense, Embdanum, & Leowardienfe, de quibus legendus IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, l. c. in dem Vorbericht, p. 25. & in den Anmerkungen p. 172. & 175.

§. XI. Fuerunt iam inter veteres, qui symbola, praesertim apostolicum, quod vocatur, explicarent, & commentariis suis illustrarent; quorum deinceps exemplum certatim sequuti sunt recentiores; ex quibus nonnulli & speciatim symbolum Nicaeum & Athanasianum explanarunt. Nec minor illorum est numerus, qui symbola recentiora, nostrae praesertim ecclesiae, tum generatim, tum speciatim Augustanam confessionem, eiusque apologiam, articulos Synodales, catechismum vtrumque LVTHERI, & formulam concordiae exposuerunt. *

* Inter veteres, qui symbolum, quod vocatur, apostolicum illustrarunt, primo se nobis loco offert RVFFINVS, Aquileiensis ecclesiae presbyter, qui circa finem saeculi quarti an. 390 & sequentibus claruit,

& ob varia ingenii monumenta, praesertim & ob certamina, quae illi cum HIERONYMO interceserunt, longe est notissimus. Inter alia autem & expositionem in symbolum apostolicum reliquit; quae a nonnullis

nullis HIERONYMO, ab aliis CYPRIANO temere adscripta fuit; sed RVFFINI esse, hodie inter omnes constat. GENADIVS Massiliensis & RVFFINVM, & hance eius expositionem, valde laudat. Et de hacce quidem ita pronuntiat: *Proprio autem labore, immo gratia Dei & dono, exposuit idem Ruffinus symbolum, ut in eius comparatione alii nec exposuisse credantur; de scriptorib. ecclesiastic. c. XVII. p. 92.* Vbi ultimis verbis haud obscure innuit, hanc expositionem reliquis omnibus praeferendam, qui similem laborem susceperant. Et fuisse sane iam ante RVFFINVM, qui hocce symbolum explanandum sibi sumferint, ipsemet nos conducit, haud procul ab initio ita scribens: *Et quidem compari nonnullis illustrum tractatorum aliqua de his pie & breuiter edidisse, Photinum vero haereticum scio catenus conscripsisse, non ut rationem distorum audientibus explanaret, sed ut simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret.* Unde simul discimus, inter reliquos & PHOTINVM haereticum in symbolum hocce commentatum esse, sed ea ratione, ut cuncta ad sensum suum detorqueret, quod & hodie Socinianis, aliisque, est in more positum. Suam vero, qua vsurus sit, methodum RVFFINVS ita delineat: *nos ergo vel simplicitatem suam verbis apostolicis reddere, & assignare sentabimus, vel quae omissa videntur, a prioribus adimplere.* Sententia eius de symboli huius origine, quam itidem proponit, priusquam ad eius explicationem accedat, satis nota est, ab apostolis scilicet, symbolas suas sigillatim conferentibus, illud conditum, & ab ista collatione symboli nomen illi inditum; quam supra iam exposuimus. Ipsum symbolum ita explicat, ut discrepantiam symbolorum in diuersis ecclesiis noter, tum verborum sensum planissime edisserat, & scripturae sacrae dictis confirmet. Cum ad articulum, *de descensu Christi ad inferos,*

venit, obseruat, eum in romanae & orientis ecclesiarum symbolis non inueniri, putatque, his verbis nihil aliud innui, quam Christum fuisse sepultum. Circa articulum *de ecclesia*, recenset scripturae sacrae libros, quos ceu canonicos recipiat, quae vetus scilicet testamentum eos tantum, qui in codice ebraeo continentur, & quos nos etiam ceu canonicos admittimus; tum & de apocryphis disserit. De *unitate ecclesiae* verba faciens, praecipuas haereses enumerat, & doctrinam de corporum resurrectione exponens, eiusdem corporis resurrectionem demonstrat. Ad reliquos ut progrediamur; eodem saeculo quarto AMPHILOCHIVS Iconienensis vixit, cuius breuius, sed lectu digna, *expositio symboli* vel *paraphrasis*, inter opera eius, a FRANC. COMBESISIO edita, exstat, & in bibliotheca maxima patrum, tom. V. p. 107p. IO. BONA cardinalis, inter eos, qui symbolum apostolicum explicarunt, AMBROSIVM quoque refert, *de diuina psalmodia, c. XVI. p. 446.* Legiturque inter AMBROSII opera *tractatus in symbolum apostolicum*, qui tamen, iudice LVDOVICO ELL. DV PIN in codicibus manuscriptis rectius inscribitur: *de trinitate & resurrectione; nou. biblioth. scriptor. ecclesiastic. tom. II. p. 291.* estque ex variis patrum dictis ac testimoniis compositus. LEO magnus, pontifex romanus, integrum equidem symbolum, quae singula verba, non exposuit; nonnulla tamen huc spectantia adiit *sermone XI de passione domini p. 133.* editionis, quae studio PASHASII QVESNELLI Lugduni an. 1700 prodiit; & in *epistola ad Flavianum, episcopum Constantinopolitanum, aduersus Eutychis perfidiam & haeresin, p. 242.* Quo nomine & inter commentatores symboli apostolici refertur a IO. BONA, cardinali, l. c. Praeclare autem admodum LEO de symbolo apostolico sentit, dum non tantum ab ipsis apostolis illud concinnatum, sed omnibus haereticis

relibus refellendis sufficere, seu, vt ipse loquitur, *hocce omnium haeticorum machinas destrui*, existimat, p. 242. quod tamen sine dubio ita intelligendum, si recte explicetur, & ex scriptura confirmetur; ceteroquin enim haeticos sub ipsis symboli huius verbis errores suos occultasse, iam antea obseruauimus. Inter scripta AVGVSTINI occurrit liber *de fide & symbolo*, breuem, planam ac elegantem symboli apostolici expositionem continens, exstatque & *operum eius tomo sexto*, & seorsim quoque cum eiusdem *libris IV. de doctrina christiana* & VINCENTII Lerinensis *commonitorio* editus a GE. CALIXTO, an. 1629 & iterum 1655. Agnoscit autem Hipponenſium praefulus in *proemio* seu *cap. I. sub ipsis paucis verbis in symbolo constitutis* ple-rosque haeticos venena sua occultare conatos esse; quibus resistit ac resistat diuina misericordia per spirituales viros, qui catholicam fidem non tantum in illis verbis accipere & credere, sed etiam domino reuelante intelligere atque cognoscere meruerint. In ipsa symboli huius expositione hanc methodum obseruat, vt ostendat, quibus erroribus singula opposita sint verba. Sic in primo articulo explicans verba: *credo in Deum patrem omnipotentem*, reiici iis docet illorum errorem, qui, aliquid esse, quod Deus non creauerit, adferebant, seu qui materiam Deo coaeternam statuebant. Quod theologiae quidem ac philosophiae gentilis primum principium etiam nonnulli ex antiquis haeticis adoptauerant. In articulo secundo, vbi de Christo agit, *descensus eius ad inferos* nullam iniicit mentionem; *vsq; sedere autem ad dextram Dei* ita explicat, vt diligenter moneat, Deo corporis humani formam non esse tribuendam. Et ita in reliquis procedit. AVGVSTINVM hanc symboli explicationem in synodo quadam Hipponensi an. 393, tradidisse, eamque deinceps, *de fide & symbolo* inscriptam, edidisse, ex libro *I. retra-*

ctationum eius c. XVII. tom. I. oper. p. 20. condiscimus. Exstant porro *operum AVGVSTINI tomo VI. p. 398. sermones quatuor de symbolo seu regule fidei ad catechumenos*. Quorum tamen primum tantum genuinum, reliquos spurios esse, Benedictini in *admonitione* praemissa, p. 398. contendunt. Interim in primo isto sermone, elegans continetur symboli expositio. Cum vero in eo etiam legatur articulus *de vita aeterna*; LVDOVICVS ELL. DV PIN, dubium inde oriri posse, existimat, an & primus hicce sermo AVGVSTINI sit, eo, quod in libro *de fide & symbolo*, qui extra controuersiam cum auctorem agnoscit, hicce articulus non reperitur; in *nou. bibl. scriptor. ecclesiast. tom. III. p. 230.* Sed in ea editione libri *de fide & symbolo*, quam GE. CALIXTUS dedit, etiam articulus *de vita aeterna* exstat. Tres reliquos sermones, etsi ipsius AVGVSTINI non sint, satis tamen esse antiquos, & forte a discipulo quodam praefulis huius compositos, Benedictini patres autumant, quos hac in re sequitur LVD. ELL. DV PIN, *l. c. 10.* BONA cardinalis, dum AVGVSTINI labores in symbolum apostolicum memorat, iis addit *enchiridion ad Laurentium*; *de diuina psalmodia, c. XVI. p. 446.* Quod quo iure faciat, nescio; cum libellus hicce summam equidem quamdam doctrinae christianae, non autem explicationem symboli apostolici complectatur. Hinc & de eo supra iam dictum est. CYRILLVS Hierosolymitanus hic locum non inuenit; cum non tam apostolicum, quam Hierosolymitanum symbolum explicet; quamuis hoc in quibusdam cum illo conueniat. Praeterea & supra eius iam mentionem fecimus. De ATHANASII *epistola ad Iouianum de fide*, quae *tom. I. operum eius p. 245.* exstat, itidem iam supra dictum. Cumque non tam apostolici, quam Niceni symboli, confirmationem, & explicationem quamdam contineat; non video, quo

quo pacto inter illius commentarios referatur a IO. BONA *l.c.* Conferendus & LVD. ELLIES DV PIN, *non. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. II. p. 48. Homiliam de symbolo*, quae inter CHRYSOSTOMI *opera tom. V. inuenitur*, latini potius cuiusdam auctoris esse, ipsemet tateretur cardinalis BONA *l.c.* Ad sequentia saecula spectant VENANTIVS FORTVNATVS, PETRVS CHRYSOLOGVS, MAXIMVS Taurinensis, FVLGENTIVS, EVSEBIVS gallicanus episcopus, THEODVLPHVS, BRVNO Herbipolensis, quorum scripta, quae ad symboli apostolici explicationem faciunt, in *bibliothec. maxima patrum* leguntur. Cumque parum, aut nihil, quod momentum trahat, contineant, pleraque etiam saeculi sui barbariem ac ignorantiam redoleant; non est, quod iis immoremur. Inter scripta THOMAE DE AQUINO *opuscula LXXII* exstant, in quibus & *expositio est symboli apostolici*, quam nonnulli ceu melioris adhuc commatis laudant, certe reliquis adhuc adnumeratur a IO. BONA cardinali, *l.c.* RICH. HAMPOLI, & HILDEGARDIS, quae huius loci sunt, in *bibliotheca maxima patrum* itidem exhibentur.

Ad recentiores dum progredimur, commemorandi primum, qui ex nostratibus tum vetera symbola oecumenica, tum speciatim apostolicum ediderunt, aut exposuerunt. Et ipse quidem beatus MART. LUTHERVS noster, ad fidei suae consensum cum fide veteris ecclesiae testandum, tria symbola incepta lingua germanica euulgauit, in scripta: *die drey symbola oder Bekenndnis der Glaubens Christi, in der Kirchen eintraechtlich gebraucht, auffi neue von D. Mart. Luthern seinen Glauben zu bekennen in Druck gegeben.* Exstant *tom. VI. Altenburger. p. 1255. seq.* Obseruandum, quod primo loco apostolicum, secundo Athanasianum symbolum, tertio autem non Nicaenum, sed hymnuth: *te Deum*

laudamus, qui vulgo AMEROSIO & AVGVSTINO tribuitur, exhibeat. In praefatione hymnuth huncce maximopere laudat, quippe qui praellantissimum continet symbolum, quo non tantum fidem nostram profiteamur, sed simul laudes diuinas celebremus, eique agamus gratias. Subiicit explicationem articuli de Christo, probatque, omnes haereses inde ortas, quod huncce articulum non recte intellexerint. Sequitur eiquidem tum versio germanica symboli Nicaeni, quae tamen an simul a Luthero edita sit, forte quis dubitauerit, quia in inscriptione trium tantum symbolorum fit mentio; nisi dixeris, in ea hymni non haberi rationem. Ceterum *sanctae catholicae & apostolicae ecclesiae, eiusque primorum & oecumenicorum conciliorum symbola* cura GE. CALIXTI prodierunt Helmstädi 1649, 4. NIC. SEHNECERI *exegesis symboli apostolici, Nicaeni, & Athanasiani* Lipsiae lucem adspexit, an. 1577 & 1675, 8. CHRISTOPH. PELARGI *schola fidei, siue confessionis, in qua breuissime exponuntur symbola, apostolicum, Nicaenum, Athanasianum, Ephesinum, Chalcedonense*, additis etiam *Augustanae confessionis thesibus*, seu disputationibus ex eadem, item, *tractatu de conciliis & catalogo patrum*, Francofurti 1601, 8. Edidit PELARGVS, vir eruditus, & antiquitatis ecclesiasticae peritus, hancce *fidei scholam*, priusquam ad reformatorum castra transfret, quod circa an. 1614 factum, cum huncce liber iam 1601 prodisset. Patet hoc etiam ex iis, quae circa articulum decimum Augustanae confessionis de *sacra coena* disputat, ubi reformatae ecclesiae sententiam neruose refellit. Nihil nunc dicam de DAV. RHODII *libello scholastico, continente tria ecclesiae symbola & quasdam breues questiones*; nec de IO. BENEDI. CARPZOVII *isagoge ad libros symbolicos*, in cuius parte prima veterum quoque istorum symbolorum, *apostolici, Nicaeni & Athana-*

Athanasiani exhibetur expositio, de qua & deinceps verba faciemus. Illorum, qui speciatim symbolum apostolicum illustrarunt, ingens est numerus, referri huc possunt omnes scriptores catechetici, cum symbolum hocce partem catechismi nostri constituat, quorum praecipuos capite praecedentiam recensuimus. Beatus MART. LUTHERVS non tantum in *catechismo* utroque maiore & minore symboli huius explicationem dedit, sed aliae quoque in eius operibus existant, scilicet *kurze Form den Glauben zu betrachten, tom. I. Altenburg. p. 490. seqq.* *Auslegung des Glaubens gepredigt durch D. Martin Luthern, tom. VI. p. 117. seqq. conf. & tom. IV. p. 497.* & quae alibi occurrunt. Ex praefationibus DAV. CHYTRAEI *explicationem symboli apostolici* dedit IO. FRIDERICI, Wittebergae 1584, 8. Nec ignotae sunt POLY. LYSERI *disputationum ex symbolo apostolico* decades tres; quemadmodum & IO. FORSTERI *problema breuia ex symbolo apostolico*, romanensibus pariter ac reformatis praecipue opposita, passim celebrantur. Breuis quidem & succincta, sed elegans & erudita, est symboli apostolici explicatio, quam IO. CONR. DANHAVERVS tradit in *Christeide, altu I. p. 414.* qui & in praecedentibus quaedam lectu digna de hocce symbolo obseruat. In veteri lingua alemannica, vt & saxonica, illud exhibet IO. LVD. HARTMANNVS, *bislor. concilior. part. I. p. 172.* Cuncta eius capita scripturae sacrae accurate respondere, singulari diagrammate, ex IO. CHRISTOPH. SELDII *serutinio articulo. fidei fundamentorum* desumpto, ostendit AD. RECHENBERGIVS, in *adpend. tripart. ad libros symbolicos, t. VII. p. 44.* Ceterum, cum non deessent, qui symbolum apostolicum pro norma adaequata fidei christianae haberent, adeo, vt, qui illud amplecterentur, in fundamento fidei consentire censendi essent, vti praeter quosdam ex romanen-

sibus, & IAC. ARMINII discipulos, GE. CALIXTVS, CHRIST. DREIERVS, alique fecerunt; ex nostratibus iis se maxime opposuerunt ABR. CALOVIUS, in *syncretismo Calixtino, postulat. I. p. 8. seqq.* & IO. CONR. DANHAVERVS, tum in *Sigalione*, tum in scripto elenchico: *wohlberdientes Schutrecht* aduersus D. Borthenium, hoc est, IO. REINBOTHIVM, qui & priori triplicem tabulam, symbolum hocce apostolicum in sensu ecclesiae orthodoxae, romanae, & reformatae exhibentem; subiicit; vt omnibus inde adpareret, posse Lutheranos, romanenses, reformatos qua verba symbolum hoc admittere, etiam si qua sensum *de deo* a se inuicem differant. Reperit haec ex DANHAVERO tabulas, trium istarum religionum, circa symboli huius sensum, discrimen luculenter exhibentes, beatus AD. RECHENBERGIVS, addita quarta & quinta, quarum illa sensum symboli apostolici ex mente Arminianorum exprimit, & concinnata est a IO. AD. SCHERZRO, haec vero ex mente Socinianorum, ab ipso RECHENBERGO composita; in *adpend. tripartit. ad libros symbolicos, c. VII. p. 48. seqq.* Tabulas vero istas DANHAVERVS stricturis suis perstringere ausus est SAM. MARESIVS, in *disputatione theologica, partim elenchica, partim apologetica de tribus symbolis apostolicis, scilicet Lutheranorum, pontificiorum & reformatorum, nuper a theologo quodam Argenteratensi editis, quae in sylloge disputationum eius selectiorum tom. I. p. 700. seqq. legitur.* Hinc DANHAVERVS stricturis MARESII antistricturas suas opposuit in *adpendice bodomoriae Calvinianae p. 3344. seqq.* Atque hinc quidem cum evidens sit, symbolum apostolicum tam paucis constare capitibus, verbisque tam late patentibus conceptum esse, vt sine explicatione pro regula ac norma adaequata fidei haberi nequeat; labore, perueris ac impios sen-

sus

sus eidem adfingendi, supersedere poterant Iesuitae, ut scilicet ostenderent, quam facile auctoris alicuius scripta in alienum sensum detorqueri possint, si quis vim illis inferre velit. Quod illorum factum licet excuset, & adprobet THEOPH. RAYNAUDVS, in *syntagmate de libris propriis*, p. 37. & in *erotematis de malis ac bonis libris*, partii. III. *erotem*. III. p. 294. seqq. nemo tamen impiam illam ac ineptam detorsionem sine indignatione legerit. Sic ad articuli secundi verba haecce: *& in Iesum Christum, filium eius vnicum, dominum nostrum*, haec notantur: *totā haec propositio captiosa est & fallax. Primo, in quantum omittit, Iesum Christum filium esse naturalem & consubstantialē patri. Sic enim periculosa est, & doctrinam inducit haereticam, sapientis ab ecclesia in conciliis, Nicaeno, Ephesino & Francofordiensi, praesente Carolo magno damnatam. Secundo ratione particulae vnicum, omissa praesertim voce consubstantialis aut naturalis &c. falsa est, piarum aurium offensiva, & iussu omnibus ac sanctis iniuriosa. Quo ex specimine, cuiusmodi reliqua sunt, intelligere licet. Recte itaque IO. VERGERIVS, abbas Sancyranus, sub PET. AURELII nomine latitans, monuit, per blasphemiam eiusmodi exercitia atheismo fores aperiri, & sanam doctrinam ludibrio exponi in *apologia episcoporum Galliae*, &c. obseruante THO. ITTIGIO, in *selectis capitulis histor. ecclesiast. saeculi. I. c. III. sect. I.* §. XII. p. 95.*

Inter reformatae ecclesiae doctores iidem haud exiguus est illorum numerus, qui commentariis aut obseruationibus symbolum apostolicum illustrarunt. Praecipuis adnumerandi sunt: MOSES AMYRALDVS, in *exercitationibus in symbolum apostolicum*, Salmurii 1663, 8. LAMBERTUS DANAEVS, in *explicatione symboli apostolici*, Geneuae 1592, 8. MATTHIAS MARTINVS, in *summa fidei, seu triginta dispu-*

tationibus in symbolum apostolicum, Francofurti 1611, 4. itemque in *christiana & catholica fide, quam symbolum apostolicum vocamus, perpetuis quaestionibus & responsionibus diligenter explicata*, & in *tres libros distincta*, Bremae 1618, 8. CASP. OLEVIANVS, in *expositione symboli apostolici*, Francofurti 1618, 8. Cumprimis hic commemorandus est IO. DE HISPANIA (D' ESPAGNE) cuius obseruationes nouae in catholicam christianam fidem, & angliae, & inter reliqua eius opera gallice, studio SIG. HOSMANNI an. 1699 germanice prodierunt. Singula equidem symboli huius verba non explicat; secundum eius tamen ordinem incedit, & praecipua fidei christianae dogmata proponit. Obseruationes istae, ut reliqua huius viri, sunt ingeniosissimae; & licet interdum curiosa magis, quam vtilia, esse videantur, quae differit multa tamen quoque inter ea sunt, quae commodum adferant, piasque alere ac fouere meditationes apta sint. Iungendus hisce IO. PEARSONIVS, Cestriensis in Anglia episcopus longe doctissimus, qui lingua anglicana *expositionem symboli apostolici* conscripsit; quae secundum editionem anglicanam quintam, in linguam latinam translata, Francofurti ad Viadrum prodit, 1691, 4. Egregie utique officio suo functus est eruditissimus hicce praefatus, cui quoque, utpote antiquitatis ecclesiasticae notitia exquisita instructo, nihil ad prouinciam hancce rite ornandam, defuit. Variarum hinc obseruationum, lectu dignarum, copiam hic deprehendere licet. Nec contemnendus profecto HERM. WISTIVS, cuius *exercitationes sacrae in symbolum, quod apostolorum dicitur, & in orationem dominicam*, tertium Amstelodami 1697 lucem adpexerunt publicam; in quibus eadem doctrinae soliditas, & perspicua ac luculenta tractandis ratio, quae reliqua huius viri scripta commendat, conspicitur. Praetereundi quoque

que non sunt IO. HENR. HEIDEGGERVS, cuius duæ de symbolo apostolico dissertationes tomo secundo dissertationum eius selectarum insertæ sunt; & THO. TVLLIVS, qui expositionem symboli apostolici enchiridion suo didactico præcipuorum theologiae capitum adiunxit, cuius quinta editio Oxonii 1700 prodijt. Multo vero minus hic omittendus anonymus ille Anglus, (quem nonnulli PET. KINGIVM esse ferunt) cuius *historia symboli apostolici cum observationibus ecclesiasticis & criticis ad singulos eius articulos* ex lingua anglicana in latinam a beato GOTTFR. OLEARIO translata, Lipsiæ 1706 luci publicæ est exposita. Eorum nimirum cum auctor ille doctissimus sequatur sententiam, qui symbolum apostolicum non ab vno auctore, nec vno eodemque confectum tempore, sed ex formula baptismali, cui subinde aliquid contra hæreses nuper exortas addebatur, enatum, existimant; hanc illud explicandi obseruat methodum, vt; quibus hæresibus singula verba opposita sint, ex antiquitate ecclesiastica doceat, & ita genuinum eius sensum inuestiget. Quam quidem symbola vetera explicandi rationem optimam esse, nemo negauerit, & deinceps etiam monebimus; quam etiam veteres quosdam adhibuisse, ex antea dictis constat. Coniecturis autem suis dum auctor subinde indulget, non adfirmaverim, eum vbiue rem acu tetigisse; immo non sine ratione de eo interdum dubitari, exemplo patet, quod THO. ITTIGIVS adiit, in *selectis capitib. histor. eccles. sæc. I. c. III. sect. I. §. XIV. p. 97*. Aliud exemplum in *institutionibus meis theol. dogmat. legere licet, tom. II. lib. IV. c. II. ad §. XXV. p. 1084. seqq.* Romanensium denique, qui symbolum apostolicum exposuerunt, si habere rationem velimus; IO. BONA cardinalis, præter *catechismum romanum*, in quo ad captum communem symbolum hocce explicatum

sit, vnicum laudat ANGELVM DEL FAZ, qui *doctæ & diffuse* in symbolum hocce scripserit duobus tomis, quorum prior Romæ prodierit, alter autem adhuc manuscriptus exstet; de diuina psalmodia c. XVI. p. 446. Conferenda quæ de hocce auctore obseruat THO. ITTIGIVS, qui eum vocat ANGELVM DEL BAS, in *select. capitib. histor. ecclesiast. sæc. I. c. III. sect. I. §. XIII. p. 96*. Reliqui, qui exromanensibus hoc labore functi sunt, vix digni sunt, vt eorum habeatur ratio, si DESID. ERASMVVS Roterodamensem, & ROB. BELLARMINVM cardinalem, excipias, quorum ille *dilucidam ac piam explicationem symboli, quod apostolorum dicitur*, dedit, Basileæ 1534 alibique; hic autem *expositionem symboli apostolici*, Coloniae 1617, 12. De ceteris consulendus IO. CHRISTOPH. DORNIVS, *biblioth. theol. crit. part. II. lib. VIII. c. I. §. III. p. 440*.

Ad reliqua symbola vetera, speciatim Nicaenum, aut potius Nicaeno-Constantinopolitanum quod attinet; sunt nonnulli præter eos, qui generatim symbola veteris ecclesiæ illustrarunt, quos antea indicauimus, qui in singulis istis explicandis studium operamque suam collocarunt. Et ad Nicaeni quidem tum confirmationem, tum explicationem facit *epistola ATHANASII ad Epistletum Corinthiorum episcopum*, quæ tom. I. oper. eius p. 581. seqq. exstat, & apud EPIPHANIVM hæres. LXXVII. p. 997. seqq. Idem censendum de eiusdem *epistola ad Iouianum*, de fide, tom. I. oper. p. 245. seqq. in qua symboli apostolici explicationem tradi, perperam nonnullos existimare, iam antea obseruauimus. Sed & in reliquis scriptis ATHANASII multa reperiri, quæ symbolo Nicaeno lucem adfundere queant, nemo dubitauerit. Et quis rectius illud explicauerit quam ATHANASIVS ipse? Ex recentioribus CASP. CRVCIGER *enarrationem symboli*.

symboli Nicaeni dedit, quae cum praefatione PHIL. MELANCHTHONIS Wittebergae an. 1550 lucem adspexit. Refertur huc quodammodo potest 10. IAC. MÜLLERI *comparatio concilii Nicaeni primi oecumenici, atque Tridentini ultimi*, Argentorati 1666. Sed omnium industriam multum vicit 10. CASP. SVICERVS in *symbolo Nicaeno-Constantinopolitano exposito & ex antiquitate ecclesiastica illustrato*, Traiecti ad Rhenum an. 1718 edito. Rectam is omnino viam, symbolum hocce ex antiquitate ecclesiastica illustrandi, ingressus est; quod & ita praestitit, ut omnium instar esse possit. *Athanasiano*, quod vocatur, *symbolo* primus lucem adfundere voluit VENANTIVS FORTVNATIVS, cuius expositionem fidei catholicae, seu symboli Athanasiani, *tomo II. anecdotorum latinorum* inseruit LVD. ANT. MYRATORIVS, p. 212. seqq. addita de symbolo hocce *dissertatione*, in qua VENANTIVM FORTVNATIVM non tantum expositorum, sed omnino forte auctorem esse, euincere voluit. Ex recentioribus, praeter eos, qui generatim symbola vetera illustrarunt, antea iam laudatos, itemque praeter eos, qui conciones in ea sermone germanico ediderunt, quales tum in Nicaenum, tum Athanasianum, tum apostolicum exstant; referenda huc PAVLI LAVRENTII *explicatio symboli Athanasii*, Wittebergae 1695, 8. itemque HENRICI RIXNERI *disputatio theologica, exhibens symboli Athanasiani perbreuem descriptionem historicam, eiusdemque ex sola scriptura sacra deductionem & probationem*, Helmstadii 1675, 4. Ex reformatae ecclesiae doctoribus DAV. PAREVS *notas* scripsit in *symbolum Athanasii*, an. 1618, 4. editas. Sed & ex romanensibus GILB. GENEBRARDVS *explicationem* dedit *symboli Athanasiani*, eiusdem *commentario in psalmos* additam, Coloniae 1615, 8.

** Dum ad symbola ecclesiae nostrae
BYD. ISAGOGE.

propria accedimus, initio observandum, varias quidem esse editiones, in quibus iunctim exhibentur; eminent tamen inter reliquas, hodieque visitatae sunt latina quidem AD. RECHENBERGII, & germanica HENR. PIPPINGII, quarum illa 1692, 8. haec autem 1703, 4. vtraque Lipsiae, prodit; vtraque etiam ob *isagogen historicam ad libros symbolicos* saepe a nobis laudatam, commendanda. De senensi editione, quae an. 1705 lucem adspexit, quaeque latinam an. 1580 a NIC. SELNECCERO curatam exprimit, supra iam diximus. Accessit 1708 Lipsiensis, quam curae atque industriae viri clarissimi CHRIST. REINECCI debemus; quaeque inscripta est: *concordia germanico-latina, ad optima & antiquissima exemplaria edita, tum singulorum librorum, tum totius libri concordiae, ut & manuscripta formulae concordiae, denno & sedulo recognita, & a pluribus inueteratis mendis typographicis emendata &c.* Eo minus autem theologiae cultor hacce editione carere poterit, quo consultus est, ut libros nostrae ecclesiae symbolicos in vtraque lingua, latina & germanica, legat; cum in quibusdam haec, in aliis autem illa, sit originalis & authentica. Nimirum in *Augustana confessione* lingua germanica est originalis; siquidem, quod in ea Caesar oblatum est, exemplum ab eo acceptum, in archiuo Moguntino adseruatur. *Apoloogia* autem *Augustanae confessionis* latino primum sermone concepta, in germanicum deinde translata est. *Articuli* rursus *Smalcaldici, catechismus* uterque *Lutheri, & formula concordiae*, germanico conscripti sunt idiomate. *Legenda*, quae hac de re monentur in beati CASP. LOESCHERI *dissertatione, tradente hypomnemata symbolica*, Wittebergae 1709, 4. Ceterum fuerunt, qui aut omnes, aut plerisque ecclesiae nostrae libros symbolicos vel commentariis illustrarent, vel adcur-

N n n

ratori

ratori analysi verum nexum in illis ostenderent, vel denique dogmata ex illis summatim comprehenderent, exponerentque. Huius itaque loci est WOLFG. GYNTHERI *analysis trium librorum ecclesiae Lutheranae symbolicorum, Augustanae confessionis, articulorum Smalcaldicorum, & formulae concordiae in tabulis redactae*; Lipsiae 1615, 4. LEONH. RECHTENBACH *analysis confessionis Augustanae, articulorum Smalcaldicorum, formulae concordiae, & articulorum visitationis Saxonicae*, Lipsiae 1613, 8. IO. SCHLUTERI *tabulae posthumae synopticae & analyticae, librorum inter evangelicos symbolicorum, Augustanae confessionis, eiusdem apologiae, articulorum Smalcaldicorum, nec non formulae christianaee concordiae*, Lipsiae 1667, fol. Cum primis autem hic commemoranda IO. BENED. CARPZOVII *isagoge in libros ecclesiarum Lutheranae symbolicos, tria symbola oecumenica, Augustanam confessionem, eiusque apologiam, articulos Smalcaldicos, utrumque catechismum Lutberi, & formulam concordiae*. Cum auctori morte praepeditus hocce opus non absolvisset, AIO. OLEARIO, theologo Hallensi, qua partem ultimam completatum, & ita a IO. BENED. CARPZOVIO filio in lucem publicam emissum est. Editio secunda Lipsiae prodit 1675, 4. Adcurate & diligenter in hacce *isagoge* libri nostri symbolici resoluuntur, explicantur, obscura illustrantur, adversariorum obiectiones repelluntur, vnde reliquis omnibus in hoc genere scriptis palmam praeripit. Huius quoque loci est BERNHARDI VON SANDEN *theologia symbolica Lutherana, hoc est, ecclesiae Lutherano-catholicae libri symbolici, in ordinem & compendium redacti*, Francofurti 1688, 4. Nec tacenda hic, sed maximopere potius commendanda, beati IO. HENR. MAIL, *synopsis theologiae symbolicae ecclesiarum Lutheranarum, ex omnibus libris symbolicis,*

eorundemque verbis propriis ordine systematico aornata, per thesin, thesam, eiusque confirmationem, & antithesin, huiusque rectionem, in privato collegio explicata, & publice ventilata, in academis Giesfensi &c. cuius editio altera Giesfiae 1720, 4. prodit.

Illorum, qui speciatim Augustanam confessionem illustrarunt, cum ingens iterum sit numerus; nobis quidem id datum credimus, vt praecipuos tantum indicemus. Posset hic primo ipsa *apologia Augustanae confessionis* commemorari, quippe quae simul solidissimam eius explicationem continet; sed de ea iam antea dictum est. Nec MART. CHEMNITII nunc nos morabitur iudicium de controversiis quibusdam circa quosdam Augustanae confessionis articulos, lectu vtiq; dignum; cum quibusdam eius capitibus solum lucem adfundat. Prodiit illud Wittebergae 1594, 4. Inter reliqua, quae huius loci sunt, scripta, eminent DAN. ARCVLARI *commentarius & disputationes in Augustanam confessionem*, Marpurgi 1601, 8. CONR. DIETERICI *pia & modesta invariatae Augustanae confessionis repetitio, expositio & confirmatio, a theologis Marpurgensibus instituta*, ibidem 1630, 4. WOLFG. FRANZII *disputationes XXXII de Augustana confessione contra pontificios*, Lipsiae 1611, 4. eiusdem *vindiciae disputationum theologicarum pro Augustana confessione, adversus Valentinum Smalcium*, Wittebergae 1621, 4. de quibus ad §. praecedentem quoque dictum, cum de Socinianorum confessionibus ageremus; FRID. BALDVINI *apologia pro Augustana confessione eiusque apologia, formulae concordiae libro*, Wittebergae 1625, 4. IO. ERN. GERHARDI *disputationes in Augustanam confessionem*, lenae 1654, 4. ALB. GRAVERI *praelectiones in Augustanam confessionem, recusae post obitum auctoris, inscriptaeque; Graevius redidimus,*

ut vocat. 1790 hoc

hoc est, prælectiones academicae, in Augustanam confessionem, Ienae 1654, 8. 10. H. IMMELI collegium Augustanum theologicum, siue in articulos Augustanae confessionis disputationes XXII. Ienae 1621, 4. 10. HVLSEMANNI manuale Augustanae confessionis contra Hagerum (de quo deinceps) Wittebergae 1632, 8. AEG. HVN-
NII hundert und ein und neunzig Schluss-Reden, von der Augsbürgischen Confession, vnd daß die Calvinisten niemals derselben zugethan gewesen, Francofurti 1596, 4. alibique; LEONH. HUTTERI collegium theologicum in XL disputationes distributum, de articulis confessionis Augustanae, & libri concordiae, Wittebergae 1610, 8. eiusdem Augustanae confessionis analysis methodica, XXII. disputationibus comprehensa, ibidem 1602, 8. item, disputationes XX. quas ex Augustanae confessionis articulis proposuerunt studiosi iuvenes; ibidem 1601, 4. BALTH. MENZERI exegetis Augustanae confessionis, Giessae 1615. Saepius deinceps haec exegetis recusa est, & magno adplausu recepta, meritoque inter praestantissimas confessionis Augustanae expositiones refertur. Prostant autem & alia eiusdem auctoris eodem spectantia scripta, vt: collatio doctrinae Zwinglii, Caluini, Bezae & sociorum, cum Augustana confessione, thesibus proposita, Giessae 1603, 4. defensio collationis Augustanae confessionis, cum doctrina Zwinglianorum & Calvinistarum contra Pierium & Crocium, Giessae 1618, 4. porro examen censurae Crociana, de collatione Augustanae confessionis, & doctrinae Calvinianae, ibid. 1623, 4. & alia, lingua quoque germanica concinnata. GE. MYLII explicatio Augustanae confessionis prodit Ienae 1604 & 1624, 4. 10. PAPPI disputationes in Augustanam confessionem, & formulam concordiae, Argentorati 1591, 4. qui & alia, quae huc faciunt, reliquit; ABR. CALOVII criticus facer, vel commentarii apodictico-clenchtici super Augustanam con-

fessionem, Lipsiae 1646, 4. eiusdem exegetis Augustanae confessionis, articulos fidei succincte exponens, & aduersus varios, imprimis modernos errores demonstrans, eademque ab exceptionibus potioribus vindicans, Wittebergae 1665, 4. 10. MVSÆI nostri unbeweglicher Grund der Augsbürgischen Confession, Ienae 1654, 4. Inter reliquos dignus adhuc est, qui hic commemoretur, VAL. ALBERTI, theologus Lipsiensis, cuius Augustana confessio, thetica & apologetica, imprimis contra Iesuitae Ioannis Dez, aliorumque tam antiquorum, quam recentiorum accusationum fallacias & criminationes, succincta methodo pertractata, Lipsiae lucem adspexit 1690, 12. Mirum nimirum non est, tot nostratum in Augustanam confessionem existere commentationes, quamquam minimam forte earum recensuerimus partem; cum variis fallaciarum modis eandem aduersarii aggressi sint. Ab aliis enim ceu errorum plenissima adfusa & damnata est; alii Lutheranos ab ea defecisse, clamitabant; alii iterum Augustanae confessionis doctrinam non dissentire a doctrina ecclesiae romanae, orbi persuadere voluerunt. Inter eos, qui vltimum adseruerunt, eminet IOAN. DEZ, Iesuitarum ordini adscriptus, in libro de reunionē ecclesiarum protestantium cum romana, qui hac ratione incautos decipere voluit. Hunc vero non tantum VALENT. ALBERTI, in iam memorata commentatione, sed heatus quoque PHIL. IAC. SPENERVS solide refutauit, in responsis theologicis, & quidem germanicis prioribus, part. I. c. I. sect. XIV. p. 95. seqq. Sed vt ad reliquos pergamus, addendus hucusque enumeratis est PHIL. LVD. HANNEKENIVS, cuius de vera Augustanae confessionis aestimatione, eiusque charactere symbolico aduersus eos, qui ex vano eius adflectant societatem, se exferente, declaratio theologica, Wittebergae prodit, an. 1697, 4. in qua non tantum omnes Au-

gustanae confessionis articulos ordine pertractat, sed cumptimis in antithesi in aduersariorum erroribus recensendis ac resellendis copiosus est. Inter aduersarios autem non tantum romanenses, reformatos, Socinianos, & Arminianos, sed eos quoque, qui a nonnullis, & ipso auctore, pietatis vocantur, refert, quos talia docere, putat, quae singulis Augustanae confessionis articulis aduersentur; quamuis multi forte vellent, vt accuratius demonstrasset, hanc illorum virorum mentem esse, quam iis tribuit. Recentioribus, qui in explicanda Augustana confessione versati sunt, adhuc adnumerandus est IO. KAHLERS, theologus Rinthelienfis, cuius *Augustana confessio virginis dissertationibus proposita* Rinthelii 1694, 4. & altera *pars Augustanae confessionis de abusus mutatis, septem dissertationibus publicis proposita*, ibidem 1696 prodiit; cumprimis autem IO. ABR. KROMAYERS, ob *commentarium didactico-elenchiticum in Augustanam confessionem, exhibentem disputationes synodales iuxta receptam articulorum seriem &c.* Francofurti 1723, 4. in quo auctor doctissimus recentiores quasdam nostrae aetatis controuersias attingit. Mitto reliquos, cum omnes recensere huius loci, & nostri instituti non sit; eamque ob causam & eos praetermittimus, qui conciones seu sermones sacros in Augustanam confessionem ediderunt. De iis potius aliquid dicendum, qui exsecutionibus in Augustanam confessionem, aut de ea, scripserunt, vt scilicet eam refutarent, peruerterent, & variis conuiciis proscinderent. Haud vltimus inter eos est BALTH. NAGERVS, ex Iesuitarum ordine, in *collatione confessionis Augustanae & oecumenicorum conciliorum, cum verbo Dei*, Herbipoli 1628, 8. cui abunde satisfecit IO. HVLSEMANNS, in *manuali Augustanae confessionis* antea iam laudato. Huius porro loci sunt THO. HENRICI *anatomia Au-*

gustanae confessionis, Friburgi Brisgouiae an. 1531, 4. IOANNIS A DAVENTRIA *exegetis errorum, qui sunt in Augustana confessione & eius apologia*, Colon. 1535, 8. ANDR. FABRICII Leodii *harmonia confessionis Augustanae*, Coloniae 1573, 4. qui auctor aliis quoque scriptis ingenii sui petulantiam demonstrauit; ADAMI TANNERI *Lutherus, sive anatomia Augustanae confessionis*, Ingolstadtii 1613, 4. & quae alia sunt eiusdem generis. GEORGIIVERO CASSANDRI *consultatio de articulis religionis inter catholicos & protestantes controuersis* ideo hic commemoranda est, quod in ea ductum Augustanae confessionis sequitur, cuius & singulos articulos perpendit, vt libere, quid in iis sibi placeat, aut displiceat, profiteatur, hinc & interduum nostrae, interdum romanae ecclesiae, sententiam calculo suo adprobet. Quo ipso & efficit, vt haud infimum inter eos, qui vtramque religionem conciliare voluerunt, obtineat locum; quo nomine & alibi de eo ex instituto dicendum fuerit. Conferre interim de illo, deque hacce eius consultatione iuuabit IO. FRID. MAYERI *syllabum auctorum, qui Romam reconciliabilem statuerunt*, quem IOSEPHI HALLI *Romae irreconciliabili* adiecit, p. 31. & IO. FABRICIVM, in *bibl. bibliothec. Fabric. part. I. p. 377. seqq.* alibique. Consultatio haecce CASSANDRI tum alias, tum & cum GE. WICELII *via regia*, edita est ab HERM. CONRINGIO, Helmstadtii 1659, 4. Praeter romanenses hic in censum veniunt reformatae ecclesiae doctores, quorum nonnulli iisdem Augustanam confessionem explicarunt, sed ita, vt eam, in iis, in quibus a nobis dissentiant, ad suum sensum detorquerent, praecipue, vt ostenderent, se quoque in Augustanae confessionis societatem admittendos esse. Locum itaque hic inueniunt HENR. ALTINGII *exegetis logica & theologica Augustanae confessionis*, Amstelodami 1647, 4. IO. GROCIIVERO *comment. de societate Augustanae*

nae confessionis, Cassellis 1647, 4. LVD. CROCIJ *adversio Augustanae confessionis*, Breae 1622, 8. eiusdem *apologicus pro Augustana confessione, contra Mentzerum*, ibidem, 1621, 4. CHRIST. PAVL *Anleitung, wie die der reformirten Religion zugethane sich der Augsbургischen Confession nicht begeben, sondern solche in allen Articulis annehmen koennen*, Breae 1679, 8. Sed huc, ceterisque, qui similia scripserunt, subinde obuiam iuerunt nostrates, tum in explicationibus Augustanae confessionis, bucusque indicatis, tum alii scriptis, quibus ex instituto demonstrarunt, reformatae ecclesiae addictos in societatem Augustanae confessionis non esse recipiendos. Huc spectant AEG. HYNII *bundert und ein und neunzig Schluss-Reden*, de quibus antea dictum; IO. BOTSACCI *reformatus pseudo-Augustinus, sine antapologia Georgii Pauli*, (namque & GE. PAVLI, theologus reformatus, *reformatum Augustanum scripserat*) Lubecae an. 1678, 8. eiusdem *adversiois constantia, qua demonstratum est, reformatos Calvinianos genuinae illius, & inuariatae confessionis Augustanae se eos non esse, aduersus Ioannem Crocium*, Lipsiae 1643, 8. ANT. REISERI *wiederholter Beweis, daß die Calvinische Reformirte sich der Augsburgischen Confession nicht anmassen koennen, so lange sie ihre bisher gefabrt irrige Lehre so hartnaeckigt vertheidigen, wider Christinum Pauli*, (cuius antea iniecta est mentio) vorgesteller, Hamburgi 1680, 8. & denique IEREM. VIETORIS *Augustanae confessionis adversio, das ist, wohlgegründeter Beweis, daß die Reformirten der unveraenderten Augsburgischen Confession niemahls recht zugethan gewesen, auch noch nicht seyn &c* Marpurgi 1591, 4.

Eos qui *apologiam Augustanae confessionis*, vna cum ipsa confessione Augustana explicarunt, iam indicauimus. Seorsim qui eam illustrauerit, quique dignus sit, ut

eius habeatur ratio, non occurrit. Inter eos, qui *articulis Smalcaldicis* lucem adiderunt, praecipui sunt FRID. BALDVINVS, in *disputationibus XXII pro articulis Smalcaldicis*, Wittebergae 1606, 4. & IO. KAHLERSVS, in *articulis Smalcaldicis XVII disputationibus in academia Rimboliensi propositis*, Rinthelii 1710, 4. IOANNIS quoque AUBERTI *synopsis & partitionem articulorum Smalcaldicorum* ex manuscripto elidit IO. FRID. MAYERSVS; de qua legendus HENR. PIPPINGIUS, in *der historisch-ben Einleitung zu den symbolischen Büchern, c. VI. §. XIX. p. 100.* Maior illorum est numerus, qui *formulam concordiae* aut illustrarunt, aut contra aduersariorum, reformatas speciem ecclesiae addictorum, insultus defenderunt. Praeter *apologiam* enim eius a TIMOTH. KIRCHNERO, NIC. SELNECCERO, & MART. CHEMNITIO conscriptam, cuius supra mentionem fecimus, huc comparatae sunt MART. CHEMNITII *recitationes aliquot de consilio scripti libri concordiae, de persona Christi & coena domini*, Lipsiae 1581, 4. SALOM. GESNERI *disputationes XVII pro libro concordiae*, Wittebergae 1605 in 4. & 1612, 8. AEG. HYNII *Vernunftung des Concordien-Buchs, vieler D. Daniel Hoffmann Francofurti* 1597, 4. LEONH. HUTTERI *explicatio plana & perspicua libri christianae concordiae*, Wittebergae 1608, 8. cuius etiam *concordiam concordem*, RVD. HOSPINIANI *concordiae discordi* oppositam, supra iam commemorauimus; POLYC. LYXER *centuriae quaestionum theologicarum, de articulis libri concordiae*, Wittebergae 1612, 4. eiusdem *Bericht auf Dan. Hoffmanns Befehludigung wider die concordiam*, Dresdae 1597, 4. IO. OLEARII *constans centodia concordis*, per modum *disputationis* Hatae Saxonum proposita, an. 1675, 4. LVCAE OSIANDRI *defensio orthodoxae veritatis in libro concordiae*, Tubingae, 1622 eiusdem *anti-*

Sturmius unus, das ist, Wiederlegung des ersten Sturms Ioan. Sturmi, an der christlichen concordia verlohren, Dresdae 1580, 4. Nimirum acerrimus eo tempore reformatorum doctrinae in academia Argentoratensi propagator exstitit IOANNES ille STURMIVS; hinc & praeter alios IO. PAPPVS contra eundem defensiones tres edidit de charitate & condemnatione christiana, & de libro concordiae, Tubingae 1580, 4. itemque defensionis quartae partes tres, pro ecclesiae Augustinae confessionis, & libro concordiae, ibidem 1581, 4. Spectant huc porro FRID. PETRI responsio ad scriptum, quod theologi Bremenses aduersus collectores apologiae formulae concordiae publicauerunt, Lipsiae 1585, 8. ANDR. POVCHENII responsio ad Ioan. Palmerii (quo sub nomine FRANC. HOTTOMANNVM latitare, VINC. PLACCIVS docet, de pseudonymis, p. 481.) protestationes oppositas formulae concordiae, Lubecae 1589, 4. PETRI PISCATORIS commentarius in formulam concordiae, disputationibus XII. in academia Ienensi propositus & discussus, Ienae 1609, 4. IO. QVISTORPII articuli formulae concordiae duodecim, exercitationibus aliquot inclusi, Rostochii 1618, 4. IO. HIMMELII analysis logicae theologiae libri concordiae christianae, disputationibus tredecim proposita, Essfurti 1623, 8. IO. HVLSEMANNI praelectiones academicae in formulam concordiae; quas cum aliis quibusdam eius scriptis edidit IO. ADAM. SCHERZERVS, Lipsiae 1671, 4. CHRISTIANI CHEMNITII collegium theologicum super formulam concordiae, Ienae 1651, 4. FRID. RAPPOLTI synopsis controuersiarum in epistole formulae concordiae, Lipsiae 1673, 4. SEN. SCHMIDII articulorum formulae concordiae repetitio, disputationibus XVIII inclusa, Argentorati 1696, 4. His denique addendus est IO. MYSAEVS noster, cu-

ius praelectiones in epitomen formulae concordiae, singulari iudicio concinnatae, post viri beati obitum ab heredibus eius luci publicae sunt expositae, Ienae 1701, 4. Suntque inter alia & hoc nomine commendandae, quod singulis thesibus ex historia controuersiarum saeculo decimo sexto agitarum, quae formulae concordiae occasione dederunt, lucem egregiam adiulant. Ceterum, cum antea dictum sit, praeter reformatos etiam romanenses, speciatim ROB. BELLARMINVM cardinalem, formulae concordiae bellum indixisse, hisce iridem obuim iucrunt theologi Tubingenses, in fida & vera refutatione conuictorum & calumniarum, quas Iesuitae duobus libellis, Latino & germanico 1586. Ingolstadtii editis, sparsurunt contra librum formulae concordiae, Tubingae 1586, 4. MATTHIAS HOE in apologetico, contra Bellarmini stolidum iudicium, pro sancto concordiae libro, Francofurti 1605, 8. GERH. TITIVS, in vindicatione Augustinae confessionis ab impactis ipsi a Roberto Bellarmino per summam iniuriam, libello, cui iudicii de formula concordiae titulum fecit, viginti & duobus mendaciis, Helmstadtii 1658, 4. PHIL. LVD. HANNEKENIVS, in discussione repetita indicii famosi, quo sanctum concordiae librum infamare olim conabatur cardinalis Bellarminus, Giesae 1686, 4. Libris symbolicis ecclesiae nostrae quatuor articulos visitatorios addi solere, supra obseruauimus. Hosce FRID. BALDVINVS tredecim disputationibus, Wirtebergae ann. 1607 euulgatis, illustrauit, vindicauitque. Idem & FRID. RAPPOLTVS fecit, in introductione ad articulos visitatorios, quae in operibus eius, iunctim editis, exstat, tom. I. p. 873. seqq. cuius summam succinctis thesibus complexus est, & disputationibus XXI proposuit IO. BENED. CARPZOVIVS, Lipsiae 1691, 4.

§. XII. Qui symbola, librosque symbolicos interpretantur, non vna eademque id faciunt ratione. Maximopere tamen illorum commendanda est industria, qui antiquitates, & historiam illius temporis, quo quodlibet symbolum concinnatum fuit, in subsidium vocant. Cum enim eiusmodi scripta aliorum sententias aut obreccationibus praecipue opposita sint; tum demum recte eadem intelligemus, cum, quatenus istae sententiae, quas resellunt, & quatenus imputationes aut obreccationes, quas eorum auctores a se amoliantur, fuerint, cognitum nobis atque perspectum fuerit. *

* Cum librorum symbolicorum non alia sit ratio, quam reliquorum librorum; fieri nequit, quin aliquando circa verum ac genuinum illorum sensum dubium aliquod suboriatur. Idque & experientia docet, & exemplis infinitis, si opus esset, comprobari posset. Sic, cum in articulo *secundo symboli*, quod vocatur, *apostolici, defensio Christi ad inferos* indicitur mentio; mirum in modum viri docti inter se disgladiantur, num generatim status animae post mortem, an mors ipsa, an dolores, quos ante mortem vel in morte vel post mortem servatur optimus sensus, an locus damnatorum, an aliud quid haec loquutione indicetur? vti ex his patet, quae hac de re dixi in *instit. theolog. dogmat. lib. IV. c. II. ad §. XXV. p. 1082*. Eoque maioris momenti istae de sensu librorum symbolicorum sunt disceptationes, quod graviora subinde, qui hic errant, aut errare creduntur, inde percipiunt incommoda. Verum itaque & genuinum ut adsequamur, vel, cum nos adsequutos, aliis demonstrare queamus, sensum; de genuina illorum nos sollicitos esse oportet interpretatione; regulasque adeo hermeneuticas in subsidium vocare & rite applicare. Primum itaque, quo quisque liber, siue quodlibet symbolum, ab ipso auctore conscriptum sit, idioma te, constare debet. Ex lingua enim originali, non ex versionibus, de vera ac genuina cuiusque mente statuendum esse, inter omnes convenit, resque ipsa docet. Lucem hic dabunt, quae de lingua originali librorum nostrae ecclesiae symboli-

corum antea monuimus, vbi & *CASP. LOESCHERI disputationem, tradentem hypomnemata symbolica*, hanc in rem laudavimus. Deinde ut in aliis scriptis, ita & in libris symbolicis dispiciendum, an verba genuina sint & integra, minime corrupta ac interpolata. Non vanum esse hocce monitum, vel ex discrimine *variatae ac invariatae confessionis Augustinae*, maximisque, quae inde enatae sunt, turbis, patet. Quae scitu hac de re digna sunt, iidem in praecedentibus attigimus. Sed & quantos motus vox *siloque*, symbolo Constantinopolitano in ecclesia occidentali addita, dederit, neminem fugit, & ex dictis quoque constat. De reliquis regulis hermeneuticis, ut aliquid adiciamus, necesse non est; cum nemo dubitet, quin in libris quoque symbolicis interpretandis locum inveniunt. Verumque tamen paginam antiquitatis & historicarum hic facit notitia. Non aliam enim fere ob causam symbola condi, aut confessiones edi solent, quam ut aut aliorum errores rejiciamus, atque damnemus, aut nostram sententiam explicemus, calumniisque ita ac obreccationibus adversariorum obuiam eamus, ostendendo, nihil nos docere, quod non cum verbo divino, ipsaque adeo veritate consentiat. Prius si illis constitutum sit, vti plerumque fieri solet; nemo symbolum aliquod recte intelliget, nisi veram ac genuinam illorum, qui damnantur aut refutantur, ex historicarum monumentis cognitam perspectamque habuerit sententiam. Frustra quis symbolum

bolura Nicaenum aut Constantinopolitanum explicare ausus fuerit, nisi exacte, quae Arius, quaeue Macedonius statuerit, calluerit. Cumque hodie viri docti in eo fere conueniant, *symbolum*, quod *apostolicum* vocatur, ita enatum esse, vt formulae baptismali subinde aliquid contra erumpentes hinc inde haereses adderetur; tum demum recte quis illud & intelliget, & interpretabitur, si adcurate inquisuerit, quibus speciatim haeresibus singula eius verba sint opposita. Quod in articulo secundo tam diligenter inculcatur, Christum verum fuisse hominem, qui reuera pro nobis passus, cruci adfixus, mortuusque sit, nemo satis adsequetur, qui ignorauerit, plurimos olim ex schola SIMONIS magi, MENANDRI, BASILIDIS, aliorumque peruersae doctrinae magistrorum, proditiisse, qui Christum non reuera, sed *deusum* tantum hominem fuisse, adferrent, indeque *doctarum*, *phantasiastrarum*, *phantasio-doctarum* nomine venient. Cur in eodem articulo dicatur, Christum natum *de Maria*, ex *Maria* virgine, nemo perspiciet, nisi cui notum fuerit, exstistisse in veteri ecclesia haereticos, qui contenderent, Christum corpus suum e caelo secum detulisse, & per *Mariam*, tamquam per *canalem*, transiisse. Hinc Barthesiana, in *dialogo contra Marcionistas*, qui ORIGENI tribuitur, a 10. RVP. WETSTENIO edito, *sect. IV. p. 121.* ita loquitur: καὶ ὅτις ἀπαλογῶντο, ὅτι διὰ Μαρίας, ἀλλ' οὐ διὰ Μαρίας. ὡστε γὰρ ὅτις διὰ πολλῶν διέφευγε, καὶ διὰ πολλῶν ὅτις διὰ Μαρίας, ἐπὶ τῇ ἀλήθειᾳ, διὰ Μαρίας, καὶ οὐ διὰ Μαρίας. Equidem & nos constitemus, illum genitum per Mariam, sed non ex Maria. Sicut enim aqua per canalem transit, sed inde nihil adsumit; ita & sermo ille, non ex Maria, sed per Mariam natus est. Quod ORIGENES, vel quisquis dialogi istius auctor est, deinde egregie refellit. Alia eiusdem generis larga manu suppeditabit auctor *historiae symboli apostolici*,

cum *observationibus ecclesiasticis & criticis ad singulos articulos*, quem ad *S. praecedentem* iam laudauimus, quiue exemplum longe pulcherrimum nobis reliquit, quo pacto in symbolis, librisque symbolicis interpretandis versari debeamus; quamquam iam quosdam, praesertim ex veteribus, hac in re sibi praecedentes habuerit. Quod si *symbolum* aliquod, aut confessio, eo comparata sit, vt quis suam explicet sententiam, calumniisque ac obtestationibus aduersariorum obuiam eat; calumniae istae ac obtestationes, seu falsae imputationes, itidem ex historicorum monumentis nobis notae esse debent, vt de sensu symboli istius, seu confessionis, eo rectius statuere queamus. Exemplum nobis praebet *Augustana confessio*, quippe in qua, qui eam edebant, id maxime spectabant, vt palam facerent, sine causa a romanensibus se damnari, cum nihil docerent, quod verbo diuino non esset conueniens, vtque adeo calumnias, falsasque imputationes romanensium repellerent. Has itaque cognitae perspectasque habeat, necesse est, qui hanc confessionem recte interpretari cupit. Cum vero in ea & ad commenta ac ineptias scholasticorum, & corruptelas ecclesiae romanae subiade respiciatur; nec hasce ignorare debet, qui suo hic rite fungi vult officio. Non omnes hoc obseruant; cum plurimi, qui libros symbolicos explicandos, aut commentariis suis illustrandos, sibi sumserunt, de vero ac genuino illorum sensu non adeo solliciti, dogmata ipsa pertractent, ea probent, & ab obiectionibus secus sententiam vindicent, simulque ad locos communes, alibi quoque obuios, descendant. Patet quoque inde, quid de illorum censendum sit instituto, qui symbola aut confessiones ad haereses vel errores, saltem ex sua opinione, dudum post symbola aut confessiones istas enatos, trahunt, & ad illos adplicant, non ali-

am haud raro ob causam, quam ut iis, quos sibi oppugnandos sumserunt, invidiam creent, aut maxima concilient incommoda. Caute nimirum admodum ac circumspecte hac in re incedendum esse, ratio ipsa docet; cum non semper cum haereticis, in symbolis damnatis, prorsus consentiant, qui eadem docere videntur. Ne itaque a recto hic aberremus tramite, primum quidem de vero & genuino symboli aut confessionis sensu, itemque de scopo, quem conditores eius sibi propositum

habuerunt, accurate nobis constare debet; tum vero, ut de vera ac genuina dissentientium mente sententiae longe certissimi simus, necesse est; ne quid, quod numquam statuerunt, illis tribuamus. Atque ita, si necessitas quaedam id exigat, applicatio eadem institui potest, modo non ex odio, aut alio quodam pravo animi hoc fiat adfectu. Quam grauius saepe hac in re peccetur, cum experientia doceat, ut exemplis hoc comprobemus, necesse non est.

§. XIII. Ad auctoritatem librorum symbolicorum quod attinet, duo sollicitae euitanda sunt extrema; quorum alterum illorum est, qui eos plane damnant, reiciuntque, alterum illorum, qui plus, quam decet, illis tribuunt, & tantum non eodem, quo scripturam sacram, loco habent.

* Ad prius extremum, quod illorum est, qui libros symbolicos plane ferre nequeunt, procurrunt cum Socinianis, Arminianis, omnesque, qui religionum *libra* *populi* amplectuntur atque defendunt. Et Socinianis quidem cur symbola vetera pariter ac recentiora tantopere displiceant, positum in aprico est. De Arminianis quoque nemo hoc mirabitur, qui secum cogitauerit, quod religionum diuersarum tolerantiam eousque extendant, ut ab indifferetismo prope abesse videantur. Hoc ita iis iam notauit ABR. CALOVIUS, in *considerat. Arminianismi*, p. 22. 30. Confessiones equidem ac symbola, ceu testimonia fidei, admittunt; neutiquam autem ut regulas, quibus aliis, quid credere aut docere debeant, praescribi queat. Ita PHILIPPUS A LIMBORCH, *confessiones*, inquit, *tantum debent esse testimonia, & declarationes fidei illorum, qui eas edunt, non fidei regulae, quae omnibus praescribunt, quid sit credendum; doctr. christ. lib. I. c. II. §. XIII.* Idem paullo ante pronuntiauerat, per condemnationes formulis superstitas, antiquum illud fermentum pontificium, submitendum se esse iudicio ecclesiae, in ecclesiis reformatas reductum esse &c.

BVD. ISAGOGE.

Similia omnium *remonstrantium* nomine proferuntur, in *apolog. exam. cens. p. 5.* Indifferentistarum autem, quos vocant, proprius atque praecipuus hicce character est, quod nullis symbolorum formulis adstringi velint; quod ex instituto IO. FECHTIVS docet, in *historia & examine nouae theologiae indifferentisticae*, c. IV. §. X. XI. p. 53. seqq. Longum eiusmodi hominum agmen, ab ipso Caino fratricida incipiendo, producit vir celeberrimus GOTTL. WERNSDORFIVS, in *brevi & nerosa de indifferentismo religionum commentatione*, *dissert. I. §. XXXVI. seqq.* qui & speciatim GOTTFR. ARNOLDVM non tantum inter indifferentistas praecipuos refert, l. c. §. CI. p. 80. sed & hoc nomine, quod aperte symbola damnet, notat §. CXVI. p. 94. Idem & CHRISTIAN. THOMASIVM indifferentistis adnumerat, §. CII. p. 81. seqq. eiusque obiectiones contra quosdam libros symbolicos nostrae ecclesiae diluit; in *dissert. de auctoritate librorum symbolicorum*, *commentationi huic subnexa*, §. XXVIII. seqq. p. 436. seqq. IOAN. quoque FECHTIVS, dum de reiectione formarum credendi agit, ex instituto contra GOTTFR. ARNOLDVM disputat, in *historia & examine*

O O O

NONAE

novae theologiae indifferentisticae, c. XII. p. 314. seqq. quem etiam eandem ob causam, quod libros symbolicos reiecerit, reprehendit 10. CHRISTOPH. COLERVS, in *historia Gottfriedi Arnoldi, sect. II. §. III. p. 46. & §. VIII. p. 56.* Praeter alios autem adhuc commemorandus est 10. LOCKIUS, philosophus ille anglicanus notissimus, qui in *epistolis de tolerantia* eousque progressus est, vt non tantum libros symbolicos reiecerit, sed & per eosdem haereseis introduci, sibi aliisque persuasum voluerit. Quam eius sententiam IONAS CONTR. SCHRAMMIVS, in *programme de haerese per libros symbolicos contra Lockii huiusque interpretis germani accusationes, iniquissimas*, ex instituto profligauit; quod Helmstadii editum est an. 1712, 4. Nimirum cum per libros symbolicos orthodoxi ab haereticis separentur, sciunganturque; inde, quod per eos haereseis introducantur, concludit; cum tamen haeretici, vel qui praua dogmata spargunt, primam huic separationi occasionem praebant. Manifestantur sane per libros symbolicos haereseis, & subinde, quod tales sint, declarantur; inde tamen non consequitur, vt per eos introducantur. Cum autem, qui libros symbolicos reiciunt, varia obtendere soleant, quae tamen resellere huius loci non est, quod & a viris antea laudatis factum; tum illud quoque nonnulli virgent, originem eorum a patre deriuandam esse; qua in re, nisi de abusu hoc intelligas, eos falli, certum est, quod ex instituto offendit 10. HERMANNVS AB ELSWICH, de reliquiis papae ecclesiae Lutheranae temere afficit, c. III. §. XII. p. 55.

Quemadmodum autem haud raro, qui vnum extremum euitare volunt, ad alterum procurunt; ita idem faciunt, qui libris symbolics plus, quam decet, tribuunt. Enim vero, quae cum scripturae sacrae doctrina consentiunt, symbola, quod

de iis, quae nostra ecclesia amplectitur, firmiter credimus, eo merito apud nos loco sunt, quo ipsa doctrina caelestis, maximamque venerationem promerentur; ipsi tamen scripturae sacrae ea aequiparanda esse, nemo temere dixerit. Sunt sane viri docti, ac praestantes, qui *Dei vultu* illis tribuere non dubitant. Ita SAM. SCHELVIGIVS, in *synopsi controuersiarum sub specie pietatis molarum, artic. V. quaest. IV. p. 60.* 10. GE. NEVMANNVS, in *theologia aphoristica, de praecognitis theologiae specialibus, c. I. aphor. XXXVI. p. 105.* GOTTL. WERNSDORFIVS, in *differt. de auctoritate libror. symbolico.* antea iam laudata, aphor. III. §. III. f. 99. p. 477. seqq. alioque. Et SAMVEL quidem SCHELVIGIVS, dum *l.c.* veteres quosdam ecclesiae nostrae theologos libris symbolics *Dei vultu* tribuisse, adserit, iis etiam 10. BENED. CARPZOVIVM adnumerat, in *isagoge in libros ecclesiarum Lutheranarum symbolicos, p. 3.* Verum CARPZOVIVS *l.c.* libros symbolicos *Dei vultu* esse, diserte negat. Verba eius haec sunt: *ut enim symbolici libri doctrinam caelestem in scripturis reuelatam contineant, & principalem causam etiam cum scripturis ipsis habeant communem; tamen causae ministeriales non ex aequo sese habent, quandoquidem libri symbolici ex illuminatione mediata, & non ex dictatura spiritus sancti, fuerint conscripti, sicuti canonica scripturae sacrae instrumenta. Unde symbolica scripta primo non sunt *Dei vultu*, sed sacra tantum, & secundo diuina quidem, sed tantum ratione obiecti, quod diuinae reuelationis est, minime vero ratione modi communicandi, qui humanus est, & non nisi mediatae illuminationis priuilegium habet. Quae vtrique recte se habent, meritoque sunt adprobanda. Neque tamen dissimulandum, viros doctos, qui libris symbolics *Dei vultu* tribuunt, hoc, si ipsam con signationem spectes, de ea, quae mediate talis est, intelligere; quo ipso, dum ipsimet*

scriptu-

scripturae sacrae magnam prae libris symbolicis ~~libris~~ concedunt; tota tandem haec controversia in quamdam de voce con-
certationem abire videtur. Interim cum voce ~~Deum~~ eiusmodi inspiratio, quae immediate a Deo profecta est, secundum receptum loquendi morem, intelligatur; tutius, ni fallor, fuerit, eam soli scripturae sacrae vindicare.

Rectissime itaque sibi, & ecclesiae, consulunt, qui, media via incedentes, nec plus nec minus, quam decet, libris symbolicis tribuunt. Retinendi omnino sunt, non re-
ticiendi, aut eliminandi; &, licet non eo modo ~~dictum~~ sint, quo scriptura ita dicitur, quoniam tamen cum scriptura sacra consentiunt, doctrinamque veram, sacra-

§. XIV. Tamen si ecclesiae nostrae libri symbolici in rebus secundariis non omnis naevi sint expertes; qua ipsa dogmata tamen cum scriptura sacra tam accurate conveniunt, ut nullius erroris argui queant. Vnde & nihil obstat, quo minus pro norma quadam doctrinae habeantur, modo recte hoc intelligatur. *

* Qui auctoritatem librorum ecclesiae nostrae symbolicorum aut impugnare, aut arctioribus circumscribere limitibus, suarum duxerunt esse partium, varios in iis observasse sibi visi sunt errores; quamquam dogmaticos & capitales alii, alii leuiiores quosdam & ad ipsam doctrinam non spectantes. Legenda, quae de vtriusque obseruat GOTTL. WERNSDORFIUS, de *auctoritate libror. symbolic. apbor. I. §. X. segg. p. 425. segg.* Huius autem rursus se opposuerunt alii, errorumque, certe dogmaticorum, immunes esse libros hosce symbolicos, immo & reliquorum, ut praeter alios WERNSDORFIUS *l.c.* facit, contenderunt. Idem subinde sibi datum credunt, qui libros nostros symbolicos explicant, aut commentariis illustrant, quos antea recensuimus; quibus adhuc addendus, qui hoc ex iustituto agit IO. FRID. WALLISERUS, in *vindiciis librorum ecclesiae Lutheranae symbolicorum, ubi, quid sensu ortho-*

que continent, & a viris etiam doctis & cordatis non sine singulari Numinis directione sunt conscripti, publica quoque auctoritate confirmati; ~~libris~~ quamdam prae reliquis scriptis humanis, illis tribuendam, negari nequit. Et, mediam quoque hanc eam se tenere, profitetur beatus PHIL. IAC. SPENERUS, tum alibi, tum & in *responsis theologicis germanicis*, & quidem prioribus, *part. III. c. VI. artic. III. sect. XLIII. p. 972.* quamquam non desint, qui cum minus, quam decebat, praeclare de libris symbolicis sentire, iustaeque illorum aliquid detrudere auctoritati, existiment; contra quos defensionem eius in se suscipit IOACH. LANGIUS, in *anti-barbaro, part. IV. sect. I. p. 590. segg.*

doxo sint, & valeant, indicato, censurisque quibus vellicati primis, dissipatis, potissimum nodi a quibusdam etiam nostratium oppositi, scrupulique alias varie collecti, expenduntur; Vlmæ 1710, 8. itemque CHRISTOPH. SONNTAGIUS, in dissertat. inscripta: depulsio sex parorumatum, Augustanae confessioni, eiusdemque apologiae, & articulis Smalcaldicis, vulgo imputatorum, Altdorffii an. 1699. 4. itemque in alia, inscripta: ilex anti-symbolicus & obex orthodoxis, b. c. depulsio errorum duodecim, Augustanae confessioni, ceterisque libris symbolicis falso imputatorum, Altdorffii 1703, 4. Mitto reliquos, qui eiusdem argumenti dissertationes ediderunt. Atque id quidem demonstrari firmiter evidentissimeque potest, in dogmaticis nihil omnino, quod non plenissime accuratissimeque cum scriptura sacra consentiat, in libris nostris symbolicis occurrere. Ad leuioris momenti errores quod attinet, circa patrum,

aut scripturae dictorum, adlegationem, similiaque admissos; laudandi equidem sunt, qui, & horum libros nostros symbolicos immunes esse, probare saragunt; nec tamen quidquam eorum derogabit auctoritati, si vel maxime concedatur, eiusmodi in iis *παράφρασις* inueniri. Vnde & hoc non obstat, quo minus pro norma quadam ac regula fidei, sed secundaria ha-

beantur, quae vim omnem atque auctoritatem a conuenientia cum scriptura sacra accipiat. Proprie enim dictam praecipuamque fidei ac vitae normam tantum scripturam sacram esse, conuenit inter omnes. Atque ita quoque accipiendum, quando libri symbolici in quibusdam locis *normales* adpellantur.

§. XV. Vfus librorum symbolicorum hic est, vt de doctrina publica ecclesiae omnibus constet, itemque, vt vnitas & consensus in doctrina, modoque, dogmata sacra proponendi, conseruetur, omnisque euitetur confusio. Qui autem eos in instrumentum alios opprimendi conuertunt, & in rebus secundariis consensum cum illis nimis rigide vrgent, nulla illorum, qui ex imbecillitate errant, habita ratione; illis abuti censendi sunt.

* Duplicem praecipue symbolorum ac confessionum finem esse, alterum, vt nostram de variis doctrinae sacrae capitibus mentem aperiamus, simulque obreccationibus & calumniis aduersariorum obuiam eamus, alterum, vt aliorum proferbamur errores, & ab iis nos alienos esse, testemur, supra iam obseruauimus. Prior finis partim *didacticus*, partim *apologeticus* est, posterior *elencticus*. Confirmat hoc BALTH. BEBELIVS, in *antiquitat. ecclesiae euang. saec. IV. artic. IV. §. XXXIII. p. 869.* vbi & generatim de symbolis disputat. Atque vterque hic finis tum in singulorum hominum, tum integrorum ecclesiarum symbolis ac confessionibus, locum inuenit. In harum autem symbolis alius adhuc finis accedere potest, vt non tantum de doctrina publica constet, sed vnitas etiam & consensus in doctrina, modoque, sacra dogmata proponendi, conseruetur. Qui quidem si obtineatur finis, vsus librorum symbolicorum, de quo hic loquimur, in eo sese maxime exeret; immo illorum necessitas inde adparet. Si enim in ecclesia quisque pro lubitu dicere ac docere queat, quidquid in mentem venerit; summa rerum omnium non potest non inde oriri confusio, com-

mixtioque. Neque etiam dubium, quin quaelibet ecclesia eiusmodi symbola condere, & ab omnibus, qui eius membra esse cupiunt, vt suum cum iis consensum profiteantur, exigere queat. Equius namque potestatem, ea constituendi, quae ad suam conseruationem, doctrinaeque, quam pro vera agnoscit, propagationem faciunt, ei denegaret? Natura indolesque, tum societatis generatim spectatae, tum ipsius ecclesiae, vt haec ei potestas concedatur, postulat? Vnde & vicissim sequitur, neminem, qui ecclesiae istius membrum esse cupit, se subscriptioni eorum, si ab illo exigatur, subducere posse, quamdiu non demonstrauerit, in symbolo isto aliquid contineri, quod scripturae sacrae aduersetur. Disceptatum fuit, num sufficiat cum ista restrictione, *quatenus* cum scriptura sacra consentiunt, subscribere, an vero *quia* consentiunt, subscribendum sit? Sed cum prior modus fallacis, illusionibusque inuicem obnoxius sit, nec tam perniciosus temere liber inueniatur, in quo non aliquid veri sit, cuius non hac ratione aliquis subscribere queat; eum nequaquam sufficere, quilibet facile perspicit. Ipseque eundem improbat beatus PHILIP. SPENERVS, in *responsis theologicis* germana-

germanicis prioribus, *part. I. c. II. artic. III. sect. II. p. 596.* additis tamen cautionibus quibusdam, quae, si recte accipiantur, minime contemnendae. Qui itaque sincere subscribit, quia certus est, nihil in symbolis libris contineri, quod non cum scriptura sacra conveniat; is quoque recte hoc iure iurando, si ab illo postuletur, confirmabit; quamquam non nesciam, quibusdam hoc displicere. Sed, non video, quid obster, iureiurando confirmare, hanc mentem nostram esse, quam profitemur; semperque per Dei gratiam fore, (cum veritatem semper retinere nostri sit officii) modo reuera sit. Quod si dubitemus ac haesitemus, num veritati consentanea sint, quae in symbolis docentur, aut omnino falsa ea esse, credamus; tum quidem recte a iureiurando nos abstinemus, sed tum quoque iis nec subscribere licet. Legenda, quae de officio subscribentium monet 10. BENED. CARPZOVIVS, *isq. ad libr. symbol. proem. p. 6.* Atque haec, si rite administrantur, recte se habent. Ad omnem vero, qui facile accedere potest, abusum evitandum, cauendum sedulo, ne sine summa necessitate novae fidei formulae introducantur, neve sine praegnantia ratione multiplicentur. Varia enim ita incommoda, certamina, & dissensiones, evitari possunt, quibus subinde formulae eiusmodi, sine necessitate introductae, occasionem praebent. De nimia confessionum ac formularum, quae ipsius tempore fuerit, multitudine graviter conquirentur HILARIUS, Pictaviensis episcopus. *Perculosum, inquit, nobis admodum, atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; & tot nobis doctrinas esse, quot mores; & tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt; dum aut ita fides scribuntur, ut volumus, aut ita ut nolumus, intelliguntur. Et cum, secundum unum Deum & unum dominum, & unum baptisma, etiam fides una sit, excedimus ab ea fide, quae sola est; &*

dum plures sunt, ad id coeperunt esse, ne vlla sit; lib. II. ad Constantium, p. 1227. Conferenda &, quae vir clarissimus IAC. LENFANT monet in *consideratione formularum fidei*, quae addita est eiusdem innocentiae catechismi *Heidebergenfis demonstratae, p. 112. seqq.* Neque tantum sine summa necessitate eiusmodi formulae non sunt concinnandae, sed &, si concinnandae sint, summa, quantum fieri potest, id faciendam est perspicuitate, summaque diligentia; ne obscuris ambiguisque vocibus, loquendique modis, novis libris & contentionibus ansa praebeatur. Cumprimis etiam cauendum, ne in sententiis aliorum ad hasce formulas exigendis, nimio peccemus rigore, praesertim si de quaestionibus, ad fundamentum fidei non spectantibus, agatur, sique ex imbecillitate quadam, non autem pertinacia, aut studio, veritatem corrumpendi, error proveniat. Tum enim tolerantia quadam opus esse, & res ipsa docet, & charitas suadet. Quam qui hic in minimis ponunt, nihil aliud agunt, quam ut symbola formulasque confessionum in instrumenta dominandi opprimendique alios convertant, praeuosque ita animi sui adfectus prodant. Si qui autem praefracte & pertinaciter symbolis se opponunt, sineque causa iusta & praegnantia illis subscribere nolunt; illis nulla fiet iniuria, si non amplius pro ecclesiae nostrae membris habeantur. Atque haec si probe observemus, haud difficulter illorum, qui symbola quaevis reiciunt, diluamus obiectiones; cuiusmodi est, per symbola vim inferri animis hominum, cogique eos ad aliquid contra sententiam suam profitendum, itemque violentum esse, iis, qui subscribere nolunt, spem omnem, publicum aliquod munus in ecclesia obtinendi, adimi; pugnare symbola cum charitate, & quae hinc fluat, dissentientium tolerantia, cumprimis autem cum libertate christiana, siquidem per ea quibusdam iugum imponatur, quod ferre nequeant, & quae alia sunt eiusdem generis.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT TERTIVM

DE

THEOLOGIA PATRISTICA.

Σύνοψις.

Quid per thelogiam patristicam intelligamus? §. I.

Patrum nomine quanam veniant? §. II.

Eruditio patrum; §. III.

Ebraeae graecaeque linguae quousque instructi fuerint peritia; criticae artis laborarunt ignorantia; eloquentia qualis? §. IV.

Philosophia patrum; ecclesiastici potius fuerunt, quam Platonici; §. V.

Logica eorumdem; in reliquis philosophiae partibus quid ab illis expectandum? §. VI.

Quid generatim de theologia patristica observandum? §. VII.

Origo & fata eius usque ad ecclesiae emendationem; §. VIII.

Post eam; §. IX.

Scripta patrum genuina a spurilis, integra a corruptis sedulo sunt discernenda; editiones eorum; §. X.

Sine linguae graecae & latinae, itemque artis criticae peritia, nemo in lectione ac interpretatione patrum recte versabitur; §. XI.

De selectu & ordine in legendis patrum scriptis quid observandum? §. XII.

Auctoritas patrum quanta? §. XIII.

Abusus theologiae patristicae, itemque usus legitimus, in quo consistat; §. XIV.

§. I.

PER thelogiam patristicam intelligimus complexum dogmatum sacrorum ex mente sententiaque patrum, inde ut cognoscatur, quo pacto veritas religionis christianae conservata semper sit in ecclesia, ac propagata.

* Cum patrum lectio multiplicem usum habeat, ut deinceps ostendemus; hic tamen is solum in censum venit, quem in dogmatibus fidei praebet. In eo itaque cum theologia dogmatica pariter ac symbolica, patristica convenit, quod complexus sit sacrorum dogmatum. Differt autem ab utraque, quod in ea non secundum scripturae sacrae ductum, nec ex symbolis, aut confessionibus receptis, sed ex mente sententiaque patrum recenseantur; ita quidem, ut ceu vera accipiantur, quae cum scriptura sacra conveniunt; quae non conveniunt, ceu falsa ac erronea rejiciantur. Finis seu scopus est, inde ut intelli-

gatur, quo pacto christianae evangelicaeque religionis veritas semper in ecclesia propagata sit, ac conservata. Quod ut ad veritatis confirmationem, subinde & illustrationem, plurimum facit, vtileque pariter ac iugandum est; ita & necessarium, ut romanensibus eo rectius obviam ire queamus. Hi enim cum nihil ferre aliud, quam patres ac traditionem crepent, tum saltem, quando patres a suis stare partibus putant; redigi non facilius ad silentium possunt, quam si ad patres cum illis agentes, pro nobis potius patres doctrinamque semper in ecclesia receptam, militare, ostendamus. Non ergo

CON-

contemnimus patres, aut eorum suffragia in minimis ponimus; licet solam scripturam sacram pro fidei & vitae regula habeamus. Quam nos *patristicam* dicimus, alii *theologiam historicam* vocant; haud dubie vt innuant, vsum huius theologiae praecipuum esse historicum. Sic ex reformatae ecclesiae theologis HENR. ALTINGIUS *theologiam historicam*, siue *systematis historici loca quatuor* scripsit, Am-

stelodami 1564, 4. Ex nostratibus autem beatus IO. GVIL. BAIERVS *compendium theologiae historicae* reliquit, Vindoburgae 1699, 8. Romanenses, dum discrimen faciunt inter *theologiam positivam* & *scholasticam*, per *positivam* eam sere designant, quam nos *patristicam* vocamus. Dictum aliquid iam hac de re supra est, & in sequentibus iterum aliquid monendi recurrit locus.

§. II. *Patrum* nomine licet nonnullis omnes scriptores ecclesiastici veniant, qui ab initio ecclesiae, vsque ad eius emendationem seu reformationem vixerunt; nobis tamen illi tantum eodem digni videntur, qui sex primis a Christo nato saeculis floruerunt, doctrinaeque sua ac scriptis ecclesiae comoda promouerunt.

* Qui de *patribus* loquuntur, non vna ratione vocem hanc accipiunt. Nonnulli significationem eius eousque extendunt, vt omnes scriptores ecclesiasticos, qui vsque ad ecclesiae emendationem vixerunt, eadem complectantur; cuiusmodi in *bibliotheca maxima patrum* exstant. Alii contra hocce nomen ad solos apostolos, praecedente AVGVSTINO in *psalm. XLV.* restringunt, quippe qui soli digni sint, qui *patres* adpellitentur; satisque esse, si reliqui episcopi *fili* illorum vocentur. Apostolos vtique praecipue secundum Deum in ecclesia *patres* dici debere, ANDR. RIVETVS censet, vt qui ex Dei certa reuelatione, primi fuerint *ecclesiarum architetti*, & doctrinae propagatores, vt merito prophetae & apostoli aliorum quorumvis respectu, *patres patrum* soli audire debeant; in tract. de *auctoritate patrum*, eiusdem critico sacro praemisso, c. I. §. II. Vsu tamen inualuit, vt reliqui etiam, qui per multa saecula apostolis successerunt, ecclesiae doctores *patres* adpellitentur; quo nomine nonnullis iterum omnes illi veniunt, qui vsque ad saeculum duodecesimum floruerunt, quo theologia scholastica exorta est; aliis autem istu tantum, qui in sex prioribus saeculis

vixerunt, cum saeculo septimo iam ecclesiae corruptio aperte se exferere inceperit. ANDR. RIVETVS eos, qui saeculo septimo & sequentibus seu post annum 640 vixerunt, inter *patres minorum gentium* refert; l. c. cap. I. p. 5. Placet cum primis *lupibus* beati IO. GERHARDI nostrae in *methodo studii theologici*, part. III. sect. V. c. III. p. 278. seqq. Cum enim monuisset, nonnullos existimare, patrum aetatem cum temporibus AVGVSTINI deliisse, eo quod traditiones plurimae ecclesiam tunc inundare coeperint, de quibus ipse *epist. CXIX.* conqueratur; quosdam vero ad annum vsque sexcentessimum, seu ad GREGORII magni tempora eam producere, quibus romanorum praefulum dominatus a Phoca imperatore confirmatus maxime eruperit; alios rursus eam vsque ad annum millesimum, seu theologiae scholasticae ortum protendere; cumque porro addidisset, a scholasticis doctores omnino discernendos reliquos doctores ecclesiasticos, qui *patres* vocari possint; horum tres ordines constituit; primum eorum, qui a temporibus apostolorum ad Nicaenum vsque concilium floruerunt, seu ad annum Christi 325; secundum eorum, qui a tempo-

re

re concilii huius, vsque ad Constantinopolitanum secundum, seu ad annum 681 claruerunt; tertium denique eorum, qui a temporibus concilii Constantinopolitani secundi, vsque ad originem theologiae scholasticae, seu annum 1172, quo PET. LOMBARDVS vixit, nomine quandam celebritatem consequuti sunt. Idem etiam GERHARDVS obseruat, si ab omni-modi doctrinae sinceritate patrum aetas definienda esset; non diu post apostolorum tempora eam finendam esse. Comprobat hoc etiam testimonio HEGESIPPI qui apud EUSEBIUM, lib. III. *bisfor. eccles. c. XXVII.* ita loquitur: *Ecclesia ad Traiani vsque tempora circa annum 110 virgo pura & incorrupta mansit, iis, qui sanum salutaris praedicationis canonem corrumpere conati sunt, si tum aliqui fuerunt, in obscura quadam caligine ad id vsque temporis, delitescentibus.* Postquam autem sacer apostolorum chorus, differentem sortitus est finem, & generatio illa praeteriit, quae diuinam sapientiam ipsis auribus audire meruerat; tunc impij erroris conspiratio per seductionem eorum, qui alienam doctrinam tradebant, initium cepit &c. Solent ceteroquin patres varie dispesci. Alii enim sunt *apostolici*, seu, qui cum ipsis apostolis versati sunt, suaeque ab iis acceperunt, quorum adcuratam notitiam suppeditat THOM. ITTIGIVS, in *dissertat. de patribus apostolicis*, bibliothecae eius patrum apostolicorum praemissa; alii non apostolici, quo nomine reliqui omnes, qui illos exceperunt, veniunt. Alii rursus sunt *graei*, alij *latini*, quos inter, qui in africana ecclesia vixerunt, haud vltimum locum tenent; quod locorum quidem ac linguae discrimen ad dogmata quoque interdum extenditur. Qui enim causae Pelagianae fauent, ad graecos lubentius, quam ad latinos patres prouocant; eo quod illi paullo liberius subinde de viribus liberi arbitrii loquuntur,

quam hi, siquidem apud illos certamina Pelagiana tantos motus, quam apud hos non dederunt. Sed hac de re alibi plura,

Cum autem in hocce studiorum genus se daturus id praecipue agendum sit, vt patrum, scriptorumque ab iis confectorum, adcuratam sibi comparet notitiam; nostrarum partium esse intelligimus, eos, qui hanc suppeditant, in ipso statim limine huius tractationis indicare. Primum principemque, si veteres spectes, inter eos locum tenet HIERONYMVS, cuius *catalogus scriptorum ecclesiasticorum, siue de viris illustribus liber*, omnibus satis notus est: de quo, quae maxime obseruatu digna sunt, in compendio exhibet IO. ANDR. BOSIVS noster, in *introd. in notitiam scriptor. ecclesiast. c. III. §. II. p. m. 57. seqq.* Prodiit tum alias, tum & cum notis ERASMI Roterodami, MARIANI VICTORII, HENR. GRAVII, AVB. MIRAEI & IO. ALB. FABRICII, cura studioque ERN. SALOM. CYPRIANI, qui & adnotationibus suis eum illustrauit, & de ipso hocce HIERONYMI catalogo eruditam dissertationem praemisit, Francofurti & Lipsiae, aut potius Helmstadii 1700, 4. Sequitur GENNADIUS Massiliensis, cuius de *scriptoribus ecclesiasticis librum* cum notis AVB. MIRAEI idem vir doctissimus ERN. SALOM. CYPRIANVS sedit, adnotationibusque illustrauit, adiecta WILH. ERN. TENZELII *florum sparsione ad Hieronymi librum de scriptoribus ecclesiasticis*, nec non *variantibus* quibusdam *lectionibus*; Ienae 1703, 4. Hunc ordine excipiunt ISIDORVS Hispanensis, ILDEFONSVS Tolitanus, HONORIUS Augustodunensis, SIGBERTVS Gemblacensis, & HENRICVS Gandauensis, quos vna cum HIERONYMO & GENNADIO iunctum in *bibliotheca sua ecclesiastica*, Antwerpiae an. 1639. AVB. MIRAEVS publicae luci exposuit. Hancce MIRAEI *bibliothecam* dum recu-
di

di curauit vir summus IO. ALB. FABRICIUS, non tantum scriptores hosce, praefertim HIERONYMUM & GENNADIUM, adcuratius emendatusque, & notis, tum suis, tum aliorum, illustratos, edidit; sed & *anonymum Mellicensem*, a BERNARDO PEZ, monacho Benedictino, viroque doctissimo primum in lucem protractum, & *bibliothecae eius Benedictino-Maurianae* subiunctum, PETRUM Casinensem, de *viris illustribus monasterii Casinensis*, cum supplemento PLACIDI Romani, & IO. BAPT. MARI adnotationibus, IOANNEM PORTO TRITHEMIUM, de *scriptoribus ecclesiasticis*, & AVBERTI denique MIRAEI librum posthumum, de *scriptoribus saeculi decimi sexti & decimi septimi* addidit; Hamburgi 1718, fol. Atque hi veluti fontes sunt, ex quibus scriptorum ecclesiasticorum notitia hauriri potest. Existerunt deinceps & alii, qui de patribus scriptoribusque ecclesiasticis suas commentationes in lucem proferrent. Haud postremus inter eos est ROB. BELLARMINUS, cardinalis, cuius de *scriptoribus ecclesiasticis liber* nemini temere ignotus est. Saepè est editus, & quidem tum alias, tum & Coloniae 1684, 4. cum *continuatione ab anno 1500 usque ad annum 1600 auctore ANDREA DV SAVSAY*, episcopo & comite Tullensi, quae tamen & iam antea lucem adspexerat. Ceteroquin optima editio creditur, quae Parisiis an. 1616 cura IAC. SIRMONDI prodiit. IO. ANDR. BOSIUS noster, cum *elogia*, quibus PHIL. LABBEVS, & GE. CALIXTUS, huncce librum ornarunt, recitasset, addit: & *sane fatendum est, cum multa eruditione rescriptum esse. Sed & saepius candide profectur, spuria esse, quae non modo pontificiorum alii pro genuinis laudant, sed etiam ad quae ipsemet in controuersis prouocauerat.* Nec dissimulat idem BOSIUS, quae in hocce BELLARMINI opere iure meritoque reprehenduntur; cuiusmodi est,

BYD. ISAGOG.

quod multa ad chronologiam, historiam, criticamque, facientia, faciente ipsomet PHIL. LABBEO, praetermisit; quod, ut in aliis scriptis suis, ita in hocce quoque, graecae linguae ignorantiam prodiderit; quod veram & adcuratam chronologiam non sit sequutus; quod denique in gratiam romanae ecclesiae subinde scripta dubia & supposititia progeniis venditauerit; *introd. in notitiis scriptor. ecclesiast. c. II. §. III. seqq.* Iungenda, quae in editione IO. GE. WALCHII ad huncce BOSII locum adnotantur. Cum autem PHIL. LABBEVS animaduertetet, non omnia exhaustisse BELLARMINUM, ipsemet edidit *dissertationem philologicam & historicam, de scriptoribus ecclesiasticis*, quos attingit Bellarminus, in qua cum plurima ad historiam, chronologiam, criticamque ecclesiasticam spectantia, explicantur, tum aliorum, praefertim Rueri, Coci, Perkinfi, Tossani, Gerhardi, Auberini, Hottingeri, Marfii, errata castigantur, Parisiis 1660 duobus tomis in 8. Non sine ratione GVIL. CAVEVS LABBEVM vocat *virum quidem infinitae lectionis, & diligentiae, in re litteraria promouenda, indefessae, sed ingenio in Lutheranos & reformatos duro nimis & acerbo; prolegom. histor. litterar. scriptor. ecclesiastic. s. II. VI.* Ita quoque IAC. THOMASIVS, de *plagio litterar. p. 212.* aliique, de eo sentiunt, quorum iudicia exhibentur ad IO. ANDR. BOSII *introd. in notis. scriptor. ecclesiast. & quidem c. II. §. XII. p. 38. seqq.* editionis Walchianae. Varii in LABBEO errores notantur in *observationibus ad THO. ITTIGII sebediasina, de auctoribus, quide scriptoribus ecclesiasticis egerunt, p. 17.* Constitutum quoque LABBEO fuit, *dissertationem de scriptoribus ecclesiasticis*, a Bellarmino omissam, edere; quod cum non praestitisset, CASIM. OVDINVS hoc sibi datum credidit, *supplementumque adeo euulgauit de scriptoribus vel scriptis ecclesiasticis*

PPP

cis

cis a Bellarmino & aliis omiffis, ad annum 1463 vel ad artem typographicam inuentam, Parisiis an. 1686, 8. Maiori hoc ampliorique operi, seu commentario de scriptoribus ecclesiae antiquis, occasionem dedit; de quo deinceps ex instituto dicemus. Post BELLARMINVM inter romanenses nobis commemorandus est LVD. ELLIES DV PIN, qui bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum lingua gallicana condidit, omnesque scriptores ecclesiasticos, a primo ecclesiae christianae initio ad sua usque tempora XIX tomis complexus est; siquidem de scriptoribus ecclesiasticis sui temporis (ecclesiae scilicet romanae additis) tomo decimo nono agit. Quando, & ubi, quisque tomus, excepto ultimo, lucem aspexerit, indicatur a CHRIST. LVDOVICI, in *adorationibus* ad THO. ITTIGII *schediasma de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, ad §. IX. p. 25. Tres priores tomi in linguam latinam conuersi an. 1692 & 93 prodierunt; referuntque nonnulli, cum in animo habuisse, totam istam bibliothecam, & quidem auctiorem, lingua latina dare, quod tamen, morte praeventus, efficere haud potuerit. Legendus hac de re CHRISTOPH. MATTH. FRAPPVS, in *introdust. in histor. theol. literar. lib. IV. §. VII. p. 316*. Tametsi autem multorum adprobatione opus hocce exciperetur; non tamen etiam defuerunt, qui naeuos multos ac errores in eo sibi inuenisse viderentur, illudque graui censura notarent. Haud ultimus inter illos fuit RICH. SIMON, cui in more positum erat, ut ex aliorum impugnatione laudem quaereret. Cum enim vidisset, in *dissertatione bibliothecae Dupinianae praeliminari* systema suum de inspiratione sacrae scripturae, & de scribis, quos finxit, in gente ebraea publicis, impugnari; acerba mox censura & librum, & auctorem, perstrinxit, in tractatu, quem de *inspiratione* edidit, itemque sub 10.

KEVCHLINI nomine latitans, in *dissertatione critica super nouam bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum*; tum rursus, postquam DV PINIVS in *prolegomenis biblicis* causam suam egisset, in *epistolis criticis* eundem, ceu graecae ac ebraeae linguae ignarum, & criticae sacrae plane iniparem, tradidit. Alter, quem opus hocce DV PINII expertus est, aduersarius, quique tommum primum, deinde & secundum censuram subire iussit, & MATTH. PETITDIER, cui displicuit, quod candide factus esset, libros apocryphos veteris testamenti, ut *Inditib. sapientiae &c.* a patribus trium primorum saeculorum, quorum scripta supersunt, quie ex instituto de canone agunt, pro canonicis non fuisse habitos; de purgatorio apud eodem nihil inueniri; vti nec de peccato originis, eiusque culpa, quae traditioni distinctae sufficiant; & quae alia sunt eiusdem generis. Hinc *obseruationes* (remarques) super bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum ei opposuit, Parisius 1691, 8. ad quas dum DV PINIVS tomo VI bibliothecae suae quaedam regessi set, PETITDIERIVS an 1692 alteram *obseruationum* suarum partem edidit. Hisce mox tertius, reliquisque vt potentior, ita magis formidandus aduersarius IAC. BENIGNVS BOSSVETVS accessit, quem offendisse DV PINIVS creditur, emissio in vulgus latino sermone libro *psalterii cum versione noua*, ad latus vulgatae, scholiisque breuib, cum eodem tempore 1691 BOSSVETVS librum *psalterii* cum notis suis luci publicae exposuisset. Audita tum sunt querelae grauissimae de hacce *bibliotheca*, eiusque auctore, quod plurima e protestantium scriptis haussisset, fidei catholicae noxia, quod Nestorianam haeresin excusasset, de imaginum cultu frigide nimis scripisset, & quae alia erant eiusdem generis. Tandem eo res peruenit, ut DV PINIVS *declarationem* seu *restitutionem* edere cogeretur,

geretur, qua plurima *bibliothecae* suae loca aut reuocat, aut, oborto licet collo, ad placita censorum suorum explicat. Publicata etiam est archiepiscopi Parisiensis censura, in qua *bibliotheca* haecce ut periculis, offendiculis, falsitatibus, plenissima notatur, ac proscrbitur. Copiosius fusiusque haec edisseruntur in BASNAGII *histoire des ouvrages des sçauans*, an. 1692 & 93, & in *praefatione*, quam vir doctissimus IO. FRICKIUS versioni latinae DV PINII *methodi studii theologicis* praemisit. Ipsum vero archiepiscopi Parisiensis decretum (*ordonnanci*) ut & *retrahationis*, a DV PINIO factae, formulam, exhibet CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *introductione* ad *historiam theol.* *litterar.* lib. IV. §. VII. p. 275. seqq. Huius titi deterritus DV PINIUS, per triennium operis huius continuationem intermisit, ad quam tandem post BOSSVETUM utcumque placatum, an. 1694 rediit, ut in sequentibus tomis cum forma methodoque operis in editione Parisiensi inscriptionem mutaret, *historiam controuersiarum rerumque ecclesiasticarum* se scribere professus; uti praeter alios THO. ITTIGIUS obseruat, in *praefatione*, *selektis capitibus historiae ecclesiasticae saeculi primi* praemisit §. LXV. p. 73. Non obstantibus autem tot hostium insultibus, multis hocce opus mirifice placuit; cum non tantum scriptorum ecclesiasticorum omnium, vix vilo praetermisso, vitam, res gestas, & scripta diligenter enarrauerit, sed excerpta quoque ex libris illorum dederit, & ita nucleum velut tot scriptorum exhibuerit. Et licet hocce opus nauius suis non destituatur; in eo tamen omnes conueniunt, summum viri huius candorem maximopere laudandum esse. Quae, aliaque, cum IO. FRICKIUS, l. c. obseruasset, de illo ita porro pronuntiat: *Non mirum ergo, si communi eruditorum suffragio laudata, plausuque excepta, bibliotheca, magnum auctori suo no-*

men peperit. Nam ut sua laude non careant ex coetu romano Sixtus Senensis & Antonius Possennius, qui multa nos de veteribus ecclesiae scriptoribus pulcra docuerunt; ut collegeris praecleara de iisdem Aubertus Miraeus, plures tamen subinde reus; vssam haud vulgarem adeptus sit liber cardinalis Bellarmini de eodem argumento; & qui multis Bellarminum parasangis peritia linguae graecae, iudicio critico, & litterario adparatu, superat, Philippus Labbeus, edita duobus tomis doctissima, simul tamen & in protestantes quosuis virulentia, de scriptoribus ecclesiasticis dissertatione, de Oudini supplemento ut fileam. Hos omnes vicit amplitudine argumenti, instituti amenitate, candore iudicii, (etiam ubi arrogantiae pontificum romanorum, & quaesitis curiae papalis per vim & oborto collo iuribus, pro ecclesiae libertate pristorum e patrum monumentis obuianum est) sum & modestia in dissentientes Du-Pinius nosser. Proximum ad DV PINIO locum inter romanae ecclesiae addictos hic iure meritoque sibi vindicat vir longe doctissimus NICOLAUS LE NOVRRY, qui adparatum ad bibliothecam maximam veterum patrum, & antiquorum scriptorum ecclesiasticorum, Lugduni editum, dare incipit; cuius hucusque duo prodierunt tomi in folio, prior Parisiis 1703, posterior ibidem 1715. In priori de scriptoribus primi & secundi saeculi, ac de omnibus CLEMENSIS Alexandrini operibus; in posteriori de scriptoribus latinis tertii & quarti saeculi, qui christianae religionis veritatem aduersus ethnicos vindicauerunt, fusillime copiosissimeque disserit. Quod si ita pergat, omnium citra controuersiam industriam superabit; sed credibile non est, eum hocce opus ad finem perducturum, cum vniui hominis aetas tam vasto tamque immenso labori non sufficiat. Permotum vero se ad eum suscipiendum proficetur, quod in animum induxisset, no-

uam bibliothecam patrum dare, & animaduertisset, in iis, quae hucusque lucem adspexerunt, opera spuria & suppositicia a genuinis non satis adcurate esse discreta. Constitutum itaque illi est, omnia veterum ecclesiae patrum, & antiquorum ecclesiasticorum scriptorum, opera, quae in *maxima Lugdunensi bibliotheca patrum* typis impressa sunt, ad seueriores criticorum regulas singulatim examinare. Primum vero ea, quae ad cuiusque saeculi scriptores generatim pertinent, expendit, consideratque, quodnam fuerit illorum ingenium, quae studia, quae occupationes, quae scribendi occasiones, quos ecclesiae inimicos aut haereticos impugnauerint, aut debellauerint, quae fuerint eorum ac reliquorum christianorum scholae &c. Deinde, praemissa cuiusque scripti adcurata analysi, num genuinum, an adulterinum, illud sit? disquirat, simulque de codicibus manuscriptis, & editionibus, disserit. Varias denique animaduersiones, quae dissertationum instar esse possunt, subiicit, in quibus, quae in scriptis patrum obseruata digna occurrunt, falsus explicat atque illustrat. Atque hae quidem lectu dignissimae sunt, cum in iis, quidquid eruditionis theologiae, historiae, philosophicae in patrum scriptis occurrat, velut in compendio quodam exhibeatur. Specimen earum in sequentibus dabimus.

Ex reformatae ecclesiae doctoribus praeter IO. HOORNBEECKIUM, qui *miscellaneor. l.v. l. c. I. theologiae patrum* exhibet, in qua praecipui trium priorum saeculorum scriptores ecclesiastici recensentur, hic in censum venit ABR. SCVL-TETVS, ob *medullam*, quam vocat, *patrum*. In prima parte *theologia*, vt in scripto docet, *clarissimum veteris ecclesiae doctorum, qui ante concilium Nicaenum floruerunt, metodo analytica & synthetica expressa, & a Roberti Bellarmini*

corruptelis vindicata est. Editio eiusquarta, cum praefatione DAV. PAREI, Ambergae 1613, 4. prodit. Pars secunda, cuius editio quarta ibidem an. 1615 lucem adspexit, *theologiam Arianas & Euphianii, eadem ratione pertractatam, & a ROB. BELLARMINI corruptelis vindicatam, exhibet*. Tertia & quarta pars de aliis quibusdam saeculi quarti scriptoribus agit. GVIL. CAVE adserit, *SCVL-TETVM* de patribus, & theologia praeconum primitivae ecclesiae doctorum, qui ante & post concilium Nicaenum floruerunt, *polite & adcurate* agere, simulque editam hanc *medullam* dicit Hamburgi 1613. Sed sine dubio pro Hamburgo Ambergam dicere voluit, vbi prima eius pars eodem anno prodit, vt antea dictum. Deinde de ipsis patribus, eorumque vitis, breuiter tantum verba facit; analysin contra accuratam scriptorum ab iis confectorum tradit, cui dein doctrinam illorum per praecipua theologiae capita subiicit, id subinde agens, vt, cum reformatae ecclesiae sententia eos consentire, doceat. Iunctum omnes quatuor partes recusae sunt, atque inscriptae: *Medullae theologiae patrum syntagma, in quo theologia praeconum primitivae ecclesiae doctorum, qui ante & post concilium Nicaenum floruerunt, metodo analytica & synthetica expressa, atque a Roberti Bellarmini, Caesaris Baronii, Gregorii de Valentia, aliorumque pontificiorum corruptelis ita vindicatur, vt liquido appareat, penes solos reformatas ecclesias esse doctrinam & veritatem evangelicae antiquitatem*; Francofurti an. 1624, 4. Sed ad ipsum potius GVIL. CAVEVM accedimus, qui omnium fere diligentiam in hocce campo superasse visus est. Hic primum *tabulas ecclesiasticas* edidit, quibus scriptores ecclesiastici, eorumque patris, ordo, actus & obitus, breuiter exhibentur, a Christo nato ad annum vsque 1517. Londini 1674, recusas Hamburgi 1676.

1676. Hinc, cum aliorum precibus videretur, ad historiam litterariam ampliori opere persequendam; simultamen plurima ei se offerrent obitacula; specimen eius aliquod primum prodire iussit, *charitophilacem* scilicet *ecclesiasticum*, quo prope 1500 scriptores *ecclesiastici*, tam maiores quam minores &c. breuiter indicantur. Londini 1685, cui anno sequenti PAVLVS COLOMESIVS *paralipomena* quaedam addidit, quae an. 1687 cum ipso *charitophylace* Lipsiae sunt recusa, in 8. Cum vero *charitophylax* iste, ob nimiam breuitatem, nondum omnibus satisfaceret; tandem se induci passus est CAVEVS, vt maiori operi, seu *historiae litterariae scriptorum ecclesiasticorum a Christo nato usque ad saeculum XIV*, manum admoueret, cuius pars prima Londini 1688 & adpendix, in qua de scriptoribus *ecclesiasticis* ab an. 1300 ad annum 1517 agit, auctore HENR. WHARTONO anno sequenti 1689 in fol. lucem adspexit. Recusa est prima haecce pars, cum adpendice WHARTONI, Geneuae an. 1693. Altera autem pars an. 1698 Londini prodit, qua plus quam 600 scriptores noui, editi, manuscripti, deperditi recensentur; prioribus plurima adduntur, breuiter aut obscure dicta illustrantur, recte adserta vindicantur. Addita quoque est in altera haecce parte circa finem cuiusque saeculi notitia historica conciliorum omnium tum generalium tum particularium; tres quoque adiectae sunt dissertationes, prima de scriptoribus *ecclesiasticis* incertae aetatis; altera de libris & officiis *ecclesiasticis* Graecorum; tertia denique, de Eusebii Caesariensis Arianismo aduersus Ioan Clericum. Recusa altera haecce pars itidem est Geneuae, an. 1699, & vtraque coniunctim an. 1705, & iterum 1720 fol. Naenos quosdam & errores in opere hocce notauit beatus THOM. ITTIGIVS, in *sibediasmate de auctoribus qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. X. p. 27. quorum non-

nullos tamen CAVEVS emendauit in parte altera, & in addendis & emendandis eisdem parti subnexis. SAINIORIVS quoque, hoc est, RICH. SIMON, vt neminem temere, quem non reprehenderet, dimisit, ita in CAVEVM insurrexit, in *bibliotheca critica*, gallice scripta, tom. I. c. XVII. p. 255. seqq. vbi tamen id praecipue retellendum sibi fuisse, quod CAVEVS dixerat, editiones sanctorum patrum quae sunt vetustiores, eo sunt vt plurimum fideliores. Qua de re in sequentibus copiosius differendi locus erit. Nec praetermittendus hic est IO. CLERICVS, qui, cum in *bibliotheca vniuersali* subinde paulo liberius, quam ceteroquin fieri solet, loquutus esset, eosque, qui nactus patrum dissimulant, aut praetermittunt, quando virtutis larua regi nequeunt, non historiam, sed elogia illorum scribere, adfirmasset; CAVEVS, ad se haec pertinere ratus, praefertim cum idem IO. CLERICVS, *bibliothec. vniuersal. tom. X. p. 474.* sententiam eius de EVSEBIO Caesariensi, quem a directo Arianismi crimine liberare adgressus erat, refutasset, causam suam in dissertatione antea laudata de Eusebio Caesariensi Arianismo aduersus Ioan. Clericum, egit. Dum ergo CAVEVS ignominiae duxit, sibi imputatum, quod paucissime potius, quam *historiae*, vitas patrum descripserit, ipse contra, IO. CLERICO id fere vnice constitutum fuisse, pronuntiat, vt sanctos patres inter se committeret, quasi nec sibi met ipsis, nec inter se inuicem conuenientes; vt eos tamquam obscuros, perplexos, confusos repraesentaret, nec eorum, quae trallant, satis peritos; qui terminis videntur acquiuocis, & praeclare se munere suo sanctos arbitrantur, cum de mysteriis incomprehensibilibus modo quodam haud intelligibili disputarint; dissertat. cit. p. m. 34. Sed non tacuit CLERICVS, quaeue contra se dicta erant, repulit, in *epistolis criticis* & *ecclesiasticis*, quae artis eius criticae volumen

tertium constituunt, *epist. l. vsque ad VII.* denuoque contendit, CAVEVM panegyristen patrum potius esse, quam historicum, cum primis *ep. II. p. 76 seqq.* Quod cum aegre ferrer CAVEVS, *epistolam apologeticam* in lucem emisit, *aduersus iniquas 10. Clerici criminationes in epistolis criticis & ecclesiasticis nuper editis*, Londini 1700, 8. cuius summa diligenter recensetur in *actis eruditorum Lipsiensib. an. 1701. p. 71.* Tametsi autem 10. CLERICVS nimis rigidum censores patrum agere videatur; lectu tamen omnino dignae sunt vitae eorum, quae passim in bibliotheca *uniuersali* exstant, fecitque, quod laudem promeretur, qui eas in vnum collectas, & in linguam germanicam translatis, iunctim edidit. Inscribitur liber iste: *Ioannis Clerici unpartheyische Lebens-Beschreibung einiger Kirchen - Väter vnd Kezer, nahmentlich Iustini martyris, Clementis Alexandrini, Origenis, Cypriani, Prudentii, Gregorii Nazianzeni, Eusebii, Pelagii vnd Celsii, aus dessen bibliothek uniuerselle ins teutsche übersetzt*, Halae Saxonum 1721, 8. cum praefatione CHRIST. THOMASII. Nonnullae quoque ex istis vitis patrum, a IO. CLERICO descriptis, vt CLEMENTIS Alexandrini, EVSEBII Caesariensis, GREGORII Nazianzeni, & PRUDENTII, in linguam anglicanam translatae, Londini 1696, 8. prodierunt. Ad GVIL. CAVEVM vt reuertamur, praeter ea, quae hucusque enarrauimus, scripta, huius quoque loci sunt, antiquitates eius patrum & ecclesiasticae, oder *Leben, Wandel, Lehre, Todt, vnd Märter der apostolischen Väter, welche zur Zeit der Apostel, oder gleich darnach gelebet haben, wie auch der vornehmsten Väter in den vier ersten Jahr-hundertern*; quae ex anglicana lingua in germanicam conuersae, Bremae impressae sunt an. 1701, 4. Praemissa iis est praefatio HERM. WITSI, ex versione belgica desumpta, quae ta-

men potius ad antiquitates CAVEI apostolicas spectat, siquidem hae in versione ista belgica, coniunctim cum antiquitatibus patrum & ecclesiasticis, editae erant. Fufius autem in hocce opere vitae patrum in quatuor primis a Christo nato saeculis deferibuntur, quam in *historia scriptorum ecclesiasticorum litteraria* factum; & licet in iis ad scripta & doctrinam patrum praecipua quadam ratione non respiciatur; plura tamen occurrunt, quae illis lucem adfundere possunt. Agmen denique inter eos, qui ex reformatione ecclesiae doctoribus patribus egerunt, claudat CASIM. OVDINVS, Romanae enim licet olim ecclesiae addictus, praemonstratensiumque adscriptus ordini fuerit; deinceps tamen ad reformatorum castra transiit. Supplementum eius de scriptoribus vel scriptis ecclesiasticis a Bellarmino & aliis omisso, antea iam commemorauimus, cum de BELLARMINO ageremus. Hoc vero dum non tantum correxit & emendauit, sed multis magnisque accessioibus auxit; amplum illud opus enatum est, quod commentarius de scriptoribus ecclesiae antiquis, illo-umque scriptis tam impressis, quam manuscriptis adhuc exstantibus in celebrioribus Europae bibliothecis a Bellarmino, Possuino, Philippo Labbeo, Guilhelmo Cauco, Ludouico Elia du Pin, & aliis omisso, ad annum 1400 vel ad artem typographicam inuentam, cum multis dissertationibus, in quibus insigniorum ecclesiae auctorum opuscula atque alia argumenta notatiliors accurate & prolixè examinantur, inscriptum, Lipsiae an. 1722, tribus tomis in fol. prodiiit. Necessitatem eius indicaturus, in ipso statim limine, quid in LVD. ELL. DU PIN, & GVIL. CAVEI, eodem spectantibus scriptis, desiderandum sit, exponit, & hunc quidem tum ibi, tum in ipsa etiam tractatione, acrem subinde censuram subire iubet; quod non mirabitur, qui cogita-

rit, CAVEVM in *prolegom. histor. literar. scriptor. ecclesiasticor. sect. I. p. 1. 2. de supplemento* OVDINI ita scripsisse: Quo in opere utinam eandem cum clarissimo du Pin diligentiam, par iudicium, adhibuisset; non tot foedis erroribus se implicuisset, nec adeo magnam operis sui partem ex *Straeo, Labbeo, Vossio* aliisque (saepe ne leuissima quidem eorum, unde sua desumeret, mentione facta) ad verbum transcripsisset; non leuim aliqui candoris ac diligentiae non inutiliter posita laudem reportaturus. Nec illud mirabitur, IO. CLERICVM tam acri censura hocce OVDINI opus notasse, adseruisseque, dubitari posse, an OVDINVS tantam latinæ graecæque linguae peritiam habuerit, ut de patrum graecorum latinorumque scriptis iudicium terre possideret; *bibliotheq. ancien. & mod. tom. XIX. p. rr. II. artic. V. p. 355.* qui considerauerit, nec OVDINVM pepercisse CLERICO, eiusque mentionem saepe quidem, sed non semper adeo honorifice, fecisse, uti vel ex i. s. patet, quae *tom. I. saec. V. p. 988.* de *appendice eius Augustiniana* differit; quamvis etiam eum interdum laudet, ac in controuersia cum CAVEO partibus eius accedat, ut ipse loquitur; *palmam triumphi & veritatis denegare non poterit.* Nimis aperte virorum doctorum hic sese proclum adfectus. Qui ab omni partium studio hic alieni sunt, agnoscunt; opus hocce OVDINI non carere naeuus, optant etiam, ut maiori erga eos, quos refellit, vsus esset modestia; simul tamen fatentur, diligentiae laudem illi non denegandam, multaque lectu digna in illo occurrere; obseruant etiam, licet studium illorum, qui spuria a genuinis discernunt, summopere laudandum sit; modum tamen haud raro hic excessisse OVDINVM, & quaedam patrum scripta sine iustis rationibus suspensa reddidisse. Legenda, quae hac de re moventur in *den teutschen altis eruditorum, part. LXXIX.*

num. I. p. 455. seqq. Ad nostrates priusquam transeamus, id monendum, ex neo-Arianis CHRISTOPH. SANDIVM tractatum de veteribus scriptoribus ecclesiasticis edidisse; in quo eos recenset, qui vsque ad tempus concilii Nicaeni vixerunt. Quo id faciat consilio, quilibet facile perspiciet; hinc, quod patrum istorum scripta corrupta non tantum, sed in prauum quoque sensum per iniquam interpretationem detorta, subinde conqueritur, ne scilicet in illis inuenirentur, quae Arianis faueant. Altera editio, cum nucleo eius *historiae ecclesiasticae*, prodiit Coloniae 1676, 4.

Ex nostrae ecclesiae doctoribus, qui in hocce campo ingenii vires periclitati sunt, primus occurrit beatus IO. GERHARDVS noster, cuius *patrologia, sive de primitiae ecclesiae christianae doctorum vita ac lucubrationibus opusculum* posthumum, cura filii eius IO. ERN. GERHARDI AN. 1653 primum prodiit, deinde aliquoties recusa. Auctorem hocce opusculum in suos solum vsus collegisse, neutiquam autem eum in finem concinnasse, ut lucem publicam adspiceret, viri docti iam monuerunt, ipseque IO. ERN. GERHARDVS profiretur, se *persuasione amicorum, & metu, ne ab aliquo alio fide non bona in lucem proferretur, illud edidisse.* Idem cum etiam IO. ANDR. BOSIVS confirmasset, recte addit: Quo circa non satis caussae habuit Labbeus, cur toties eum plagii incusaret, tamque acerbo sale, quoties illius meminit, optimum virum perficiaret; ipse cornicula seipsum, & p. 158. dista alius, etiam nominibus dissimulatus, in *rhapsodiam* illam suam transcribens, ut iam Hottingerus (in *enuead. dissertat. philologico-theologic. disput. VII. p. 175. 176.*) monuit; in *inroad. in notis. scriptor. ecclesiast. c. III. §. XXXI. XXXII.* Supplere hancce GERHARDI *patrologiam* voluit IO. GOTTFR. OLEARIVS, in *abaco patrologico,*

logico, siue patrum atque doctorum maioris minorisue auctoritatis &c. alphabetica enumeratione, Ienae 1673 edita; quo ipso anno etiam tertia editio *patrologiae* GERHARDI hinc prodit. Cum vero & huius libri magna adhuc fieri posset accessio; nouae editionis multo auctioris curam in se suscepit auctoris filius, IO. GOTTL. OLEARIUS, quae & plane alia facie, atque inscripta: *bibliotheca scriptorum ecclesiasticorum*, Ienae 1711, 4. cum praefatione mea lucem adspexit. Multorum instar haecce *bibliotheca* esse potest, siquidem in ea, quidquid eximii apud CAEVS, DVPINVM, BAEELIVM, aliosque, de patribus scriptoribusque ecclesiasticis occurrat, in compendio exhibetur. De IO. HVLSEMANNI *patrologia*, cum eiusdem praefationibus ad formulam concordiae, a IO. AD. SCHERZERO, Lipsiae 1670, 4. edita, quid censendum sit, a CHRIST. LVDOVICI exponitur, in *annotationibus* ad THO. ITTIGIVM *sebediasma* de auctoribus qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, ad §. XI. p. 32. ubi etiam AVG. VARENI *rationarium theologicum de scriptorib. ecclesiasticis*, IO. SCHOPFFII *academia Iesu Christi*, IO. CHRISTOPH. HAHNII *insigniora caeli Sionaei sidera*, IO. CHRISTOPH. MEELFVRERI *corona centum patrum*, CASP. HEVNISCHII *patrologia* recensentur; de quorum plerisque etiam IO. ANDR. BOSIVM consulere iunabit, in *introductione* in *notit. scriptor. ecclesiastic. c. III. §. XXV. seqq.* Dum IO. SCHOPFFIVM librum *academia Iesu Christi* inscriptum edidisse, diximus, in mentem venit, & THEOPH. SPIZELIVM opusculum, eadem ratione inscriptum, concinnasse, in quo icones & descriptiones viginti duorum patrum, quorum primus est IGNATIVS, vltimus BERNHARDVS, exhibentur; Augustae Vindelic. 1671, 4. Sed cum non tam ad scripta & doctrinam, quam vitam & virtutes eorum respiciat, huius loci non est.

Sunt etiam, qui non quidem omnes aut plerosque, sed quosdam, aut certi generis patres, & scriptores ecclesiasticos, recensent; quorum nonnullos, vt THO. ITTIGIVM, in *dissertatione de patribus apostolicis*, aliosque, licet iam data occasione indicauerimus, reliquos tamen etiam, qui huc referri possint, paucis commemorare, non abs re fuerit. Locum ergo sibi hic vindicat PET. HALLOIXIVS, qui de praecipuis orientalibus ecclesiae scriptoribus, qui primo & secundo saeculo claruerunt, iuse egit, in *illustrum ecclesiae orientalis scriptorum vitis & documentis*, cuius operis tomus primus Duaci an. 1633, secundus ibidem 1636 lucem adspexit. Praeterea WILH. ERN. TENZELIVS, in *exercitationum selectarum*, Lipsiae 1692, 4. editarum, parte priori, de symbolo non tantum apostolico, sed & de scriptis CLEMENTIS Romani, IGNATII, POLYCARPI, IVSTINI martyris, ATHENAGORAE, THEOPHILI Antiocheni, TATIANI, HERNIAE, IACOBI Nisibensis, & EPHRAEMI Syri, diligenter & accurate disserit, pleorumque etiam vita praemissa. Denique & IO. CASP. LOESCHERVS de *patrum africanorum munitis singularibus* libros duos promissit, quorum prior solum, quantum mihi constat, prodit, Rochlii 1722, 8. in quo de Tertulliani, Arnobii, Cypriani, Augustini, Vigilantii, Optati Mileuitani, Vigilii &c. vita, fatis, eruditione, scriptis, naevis, singularibus, elogiis & auctoritate, vt inscriptio docet, exponitur. Amplissimum sane foecundissimumque sibi aperuit campum; in quo tamen ita versatur, vt praecipua tantum in compendio exhibeat. De iis, qui, dum generatim librorum theologicorum notitiam tradunt, etiam patres recensent, nihil nunc addimus, cum de iis iam supra ex instituto dictum sit, *lib. I. c. III. ad §. XXII.*

§. III. Eruditio patrum minime equidem contemnenda, ex istius tamen, quo vixerunt, temporis ratione, aestimanda. Quidam eorum historiarum & antiquitatis non fuerunt imperiti, in gentilium quoque scriptorum lectione haud persuntorie versati. *

* Quemadmodum, qui patrum auctoritatem nimium euehunt, etiam praecellere admodum de eorum eruditione sentiunt; ita, qui illam contra imminutam cupiunt, de hac quoque aliter censent. Atque hos inter IOANNES quoque CLERICVS est, vir doctissimus, qui in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, ep. IV. p. 122. seqq. ex instituto de patrum eruditione, vel potius contra eam, disputat. Hodie, inquit, eruditus nemo haberi queat, qui vulgaria tantum proferat, qui recte ratiocinandi regulas passim perfringat, qui nullo ordine utatur, qui nullam styli aut certe perspicuitatis rationem habeat; nec intelligo, cur velimus eruditionis laudem veteribus multis tribuere, in quorum scriptis haec omnia animaduertere licet. Miserrima profecto est hodie fors nostra, quibus sine magno labore, sine singulari rerum delectu, sine ratiocinationibus, in quibus nihil acutissimi dialectici merito carpere possint, sine adcurato ordine, styloque minimum perspicuo, negatur eruditionis honor; felicissima contra fuit veterum, quorum in multos, omnibus hisce, aut maxima eorum parte destitutos, tanta laudes congestae fuerunt. Ego vero, ita pergit, nec sane solus, re ingenue profitear quod sentio, cum de patrum eruditione iudicare adgredior, eadem mensura, ut ita dicam, utor, qua sileo recentiorum eruditionem metiri; neque enim puto, oportere eos meliore esse conditione, quam nos. Quae laudo & miror in nuperis scriptoribus, ea in antiquis eodem honore prosequor; quae sperno aut rideo in recentiorum scriptis, ea non pluris facio, cum mihi occurrunt in veterum monumentis. Sed bene est, quod idem vir doctus quibusdam interiectis, haec addat: Possumus laudare

BVD. ISAGOGE.

doctrinam veterum, si ita libeat, at pro modulo illius aeni; non ita, ut multum recentiorum eruditioni praeseratur, quemadmodum solet a multis fieri. Possumus ignorare delectui rerum parum seuero, ratiocinationibus minus firmis, ordini confusiori, stylo non satis castigato, nec perspicuo; at haec praeserre iis, quae contrariis ornamentis ingenii, iudicii, eloquentiae praedita sunt, minime sustinemus. Id namque est, quod ipsemet volo; eruditionis laudem patribus non posse denegari, sed eam pro temporum istorum conditione aestimandam esse. Nec omnes vno eodemque habendi sunt loco, sicuti nec illi, qui hodie eruditi vocantur, cum quibusdam excellentius ingenium, & maior eruditionis adparatus obtigerit, quam aliis. Suffragatur interim hac in re IO. CLERICO, qui ceteroquin eius sub PHEREPONTI nomine latentis animaduersiones in AVGVSTINVM acriter castigat, LAMINDVS PRITANIVS, quo nomine vitum eruditissimum LVD. ANT. MYRATORIVM regi, accepimus, & ingenue fatetur, patrum eruditionem, in iis, quae ad artes scientiasque profanas spectant, ea, quae nostrae aetatis est, multum esse inferioriorem. Multa sunt, inquit, quae in libris sancti Augustini, ceterorumque patrum exquiri possunt, grammatica videlicet, rhetorica, didactica, logica, physica, eruditio, linguarum peritia, critica, chronologia, & aliae id genus disciplinae, quae nunc excoluntur magna animi contentione, a litteratis hominibus. In his omnibus non negamus, immo sincerissime fateamur, reperiri posse, & reuera offendi, multos nonnumquam patrum desectus, & si etiam velis, postremam quandoque imperitiam. Adcurata critices

Q99

sciencia

*scientia in plerisque desideratur; seueram eloquentiam in nonnullis frustra quaeris; si Origenem, Hieronymum, & Epiphanium extipias, vix alium inter ipsos habebis hebraicae linguae gnarum. Declinant interdum; alibi parum recte ratiocinantur; apocryphis quandoque videntur, aliaeque peccant, quae temporibus istis, ac in tanto lumine scientiarum & artium in homine philologo aut non feras, aut saltem non laudes; de ingeniorum moderatione in religionis negotio, lib. III. c. XVI. p. 545. Atque hinc facile intelligitur, quousque admittendum, quando HIERONYMVS, in epistola ad Magnum, quae est LXXXIII. p. 656. recensitis plurimis veteris ecclesiae doctoribus, in quibus, inquit, nescias, quid primum admirari debeas, eruditionem saeculi, aut scientiam scripturarum? Secundum eam enim, quam ipsemet animo concepit, eruditionis notionem de iis loquitur. Neque sane negamus, priscos ecclesiae patres doctoresque litteris ac disciplinis instructos fuisse, quod ex instituto probat GE. CALIXTUS, in *adparatu theologico*, p. 35. seqq. Idem, cum verba HIERONYMI iam memorata, recitasset, subiicit: *Et sane verbis Hieronymi fidem faciunt, quae & multis pauca hodie supersunt Iustini, Tatiani, Theopbili Antiocheni, Clementis Alexandrini, Eusebii, Tertulliani, Arnobii & plurium; qui praeter alia, quae multiuersa eruditione subnixi, praefiterentur, ex scriptoribus & historiis gentiliū, cum antiquitatem & certitudinem religionis orthodoxae, tum nouitatem vanitatemque ethnicae, e communi omnibus rationis luce argumentis subinde duclis, & quae in contrarium adferri poterant, refutatis, non minus disertae, quam doctae, ostenderunt. Quae, etsi ita comparata sint, vt vir ille doctissimus nimis quoque praeclearae de patrum eruditione sensisse videatur; hoc tamen certum, quosdam patrum in scriptorum quoque genti-**

lium lectione versatos, historiarumque, quae inde petendae erant, & antiquitatis, minime rudes fuisse, dignosque adeo vel hoc nomine, qui ab omnibus legantur. Poteratque a CALIXTO laudatis cumprimis adhuc ex graecis THEODORETVS, ex latinis autem LACTANTIUS atque HIERONYMVS, addi. Haec, quae diximus, patres quosdam historiarum & antiquitatis minime rudes fuisse, intelliget, qui vel vnica TATIANI *ad Gracos orationem* euoluerit: praefertim si NICOLAI LE NOVRAY obseruationes conferat, in *adparatu ad bibliothecam maximam veterum patrum, disert.* I. c. II. p. 531. seqq. Iuuabit ibi legisse, quae §. VII. de artium & scientiarum inuentoribus, de quorundam philosophorum vitis & opinionibus, a TATIANO commemoratis; porro §. VIII. de quibusdam aliis philosophis peripateticis, & grammaticis, quorum testimoniiis aetatem Homeri probat TATIANVS; item §. VIII. de quibusdam scriptoribus chaldaeis, phoeniciis & aegyptiis, ad probandam Moysi antiquitatem, a TATIANO commemoratis; §. IX. de pluribus aliis scriptoribus, & quibusdam illustribus viris, quorum TATIANVS fecit mentionem; §. X. de decorum fabulis, & METRODORO, ac de statuis, quas TATIANVS se Romae vidisse testatur: denique de regum argumentorum chronologia, erudite commentatur. Iam si quis plures alias eiusdem generis obseruationes in IUSTINVM martyrem, IRENAEVM, cumprimis CLEMENTEM Alexandrinum addat; non dubitabit, egregia prorsus antiquitatis & historiarum monumenta in patrum scriptis occurrere, nec proficere quemquam in isto studiorum genere rite posse, nisi haec quoque consuluerit. De gentiliū scriptis legendis non vna quidem omnium patrum fuit sententia; plurimos tamen censuisse, eos & legendos, & insignem ex iis capi posse

posse utilitatem, ostendit 10. BAPT. COTELERIVS, ad *constitution. apostolic. lib. I. c. VI. p. 204.* Qua de re plura dici

possent, nisi hoc iam supra factum esset, ad *lib. I. c. IV. §. VIII.*

§. IV. Ex graecis patribus pauci linguae ebraeae, ex latinis quidam nec graecae satis, multo minus ebraeae habuerunt notitiam; criticae quoque artis plerique rudes fuere, hinc & eximio in scriptura sacra interpretanda, eiusque sensu litterali inuestigando, destituebantur praesidio. * Eloquentia, qua nonnulli prae reliquis florebant, turgida nimis, & subinde ad adfectus magis concitandos, aut omnino aures solum demulcendas, quam intellectum instruendum, simplici veritatis cognitione imbuendum, comparata. **

* Audire hic iterum primum iuabit 10. CLERICVM, libere hac de re sententiam suam exponentem, in *epistolis criticis & ecclesiasticis, ep. IV. p. 131. seqq.* Vnus quidem, inquit, aut alter, ut Origenes apud Graecos, Hieronymus apud Latinos, operam dedere addiscendae linguae ebraicae; sed nec scire eam in rem subsidii, quae habebant, vti, nec iis, quae norant, multum vsi sunt. Vigebant iis temporibus, linguae syriaca & arabica, in vicinia Palaestinae & Aegypti; quae linguae, cum maximi essent vsus, ad intelligendam ebraicam, debuerant ab iis edisci, quod tamen factum non est. At syri ipsi & arabes christiani perfacile potuissent a Iudaicis ebraicam linguam discere, & cum sua comparare, cum maximo suae aetatis & posteritatis fructu. Et quibusdam interiectis: Maluerunt Graeci & Latini statuere absurdissime, diuinitus fuisse adflatos septuaginta interpretes, quam laborem subire, qui exantlandus fuisset, in addiscenda lingua ebraica. Maluerunt in linguae suae cognitione adquiescere, & allegoricum interpretandi genus, quo nihil subtilius dicamne an facilius erat, sectari; quam grammaticae singula, ut decuit, utque nunc facimus, explicare. Antea quoque dixerat: Hoc vnum plerisque veteribus concedere possumus, peritos fuisse linguae vernaculae, Graecos graecae, Latinos latinae; & quidem ita;

ut maxima eorum pars, praesertim apud Latinos, pro modulo suae aetatis, non ad normam meliorum saeculorum, scribere possent. De ORIGENE porro atque HIERONYMO, qui fere soli ebraicae linguae peritia instructi fuere, (quae enim aliis quibusdam tribuitur, tam exigua est, ut in censum non veniat) idem 10. CLERICVS ex instituto disputat, in *quaestionibus Hieronymianis, quaest. II. seqq. p. 23. seqq.* Et ad ORIGENEM quidem quod attinet, tametsi EVSEBIVS pariter ac HIERONYMVS eum ob linguae ebraeae peritiam laudent; CLERICVS tamen adeo iis non suffragatur, ut putet, indubitatis indicii ostendi posse, cum ita loqui, quasi hebraeos characteres legere nesciuisset. Dicendum nimirum, ita pergit, bonum virum in consiciendis hexaplis, vertendisque nominibus hebraicis, iudaei cuiuspiam opera usum fuisse, eiusque generis homines interdum consuluisset, dein edidisse, quae ab iis acceperisset; ita ut imperitis Graeculis primum, deinceps etiam peritiori Hieronymo, sed non satis attento, succum fecisse videatur; quaest. II. §. IV. p. 32. Praeuentem hac in re sibi habuit PET. DAN. HVERTIVM, ad quem etiam prouocat, quippe qui itidem agnosceat, tam eximiam in ORIGENE linguae ebraeae peritiam non fuisse, ut vulgo creditur, *Origeman. lib. II. c. I. §. II.* HIERONYMO graecae linguae peritiam omnem

non denegar; attamen, non dubiis argumentisprehendisse viros doctos, ait, eum *perquam modice in ea exercitatum fuisse, quando cum graecis archetypis translationis eius adcuratius conferre coeperunt; quaeß. III. §. I. p. 44.* De ebraica eius eruditione ita censet, vt, etsi non neget, labores eius nobis vtilis esse, si iis vtamur, vt par est; cum tamen *multum absuisse, existimet, a perfectione quam monachus Benedictinus (IO. MARTIANAEVS) ei adfingit. Tota nimirum, inquit, mihi videtur fuisse sita in collatione interpretum antiquiorum, atque in nonnullis, quae acceperat a praeceptoribus Iudaicis, quorum multa exigui pretii fuerunt; quaeß. IV. §. I. p. 74.* Ego lubens fateor, eam, qua & ORIGENES, & HIERONYMVS, floruerunt, linguae ebraicae peritiam a summo perfectionis fastigio absuisse; largior quoque, fuisse, & esse inter recentiores, qui vtrumque ea superent; nec IO. MARTIANAEVS suffragatus fuerim, in *prolegomeno tertio tomi secundi adferenti: nihil in sermone hebraeo Hieronymum latuisse, tantamque huius idiomatis peritiam fuisse in sancto viro, vt nullus grammaticorum hodiernorum sit illi aequiparandus.* Praeterea quoque vero, quod nihilofecius insignis scriptorum, quae nobis reliquerunt, vsus sit, quod nec IO. CLERICVS disfitetur; eiusmodi subsidia linguas istas addiscendi, quibus hodie abundamus, neutquam habuerunt. Ex quo licet omnino sequatur, recentiores quosdam illis praeferendos, & inique agere, qui recentiores omnes veteribus postponunt; simul tamen conficitur, quosdam pro istius temporis conditione eoque in linguis profecisse, quo itidem pauci recentiorum peruenturi fuissent, si eadem aetate vixissent. Generatim etiam de veteribus, saltem iis, qui tribus prioribus post Christum natum saeculis vixerunt, obliuandum, eos magis de ipsa doctrinae christiana propaganda

tione, & contra aduersariorum insultus defensione, itemque de vita ad eam recte instituenda, quam de lingua aut vocibus, aut rebus criticis fuisse sollicitos; atque haec cum vnica veterum cura esset; mirum non est, quod in linguis ignotis addiscendis nihil, aut non multum laboris posuerint; mirandum etiam non est, quod allegorica scripturam exponendi ratio, eo quippe tempore vsitata, illis placuerit, quippe quae ad vitam moresque instituendos vel maxime comparata est, nec, si quis modum in ea teneat, litteralemque sensum non negligat, contemnenda; quemadmodum contra, qui criticis ac grammaticis subtilitatibus nimium indulgent, haud raro ad ineptias pueriles prolabuntur, & id, quod praecipuum est in scriptura sacra, negligunt. Legi merentur, quae de progressu studiorum in ecclesia disserit GE. CALIXTUS, in *adparatu theologico, p. 112. seqq.*

** Patrum, seu veteris ecclesiae doctorum, eloquentiam, turgidam subinde tumidamque, & tum etiam, cum de argumentis diuinis, quae simplicem planamque orationem postulant, loquuntur, elatam nimis, figurisque & hyperbolis scatentem, à sobria illa comtaque dicendi ratione, cuius in perspicuitate, exactaque rerum explicatione, praecipua laus est, multum discedere; viris doctis iam pridem obseruatum est. Accedit, & cum priori fere vitio coniunctum est, quod sophistarum instar verborum lenociniis, argumentisque oratoris, & ad fallendos incautos aptis, fucum potius haud raro facere, quam claris, euidenitibus solidisque rationibus, quod dicunt, demonstrare videantur. In CHRYSOSTOMO, BASILIO, GREGORIO Nazianzeno, & ad Latinos quod attinet, TERTULLIANO, CYPRIANO, LACTANTIO, HIERONYMO, aliisque, eiusmodi quid deprehendi, negari nequit. Ipseque hoc non diffiretur

tur DION. PETAVIUS, dum multa sunt, inquit, a sanctissimis patribus, praefertimque a Chrysostomo in homiliis adpersa; quae si ad exactae veritatis regulam accommodare volueris, boni sensus inania videbuntur. Quippe declamatorio illo more ad imperitam fere multitudinem exaggerandi causa, & subito quadam impetu dicendi, ac colore profusa fiuntur plerumque licentius. Unde ex aliorum comparatione locorum, vel conciliorum potius, ac patrum, temperanda, & in gyrum veritatis reuocanda sunt; in animadversionib. ad Epiphani haeresin LIX. p. m. 244. Idem & pluribus comprobat IO. DALLAEVS, de usu patrum, lib. I. c. V. p. 120. seqq. ubi ex instituto ostendit, non facile esse, patrum scripta intelligere, tum propter linguas & idiotismos, quibus utuntur, tum propter re- rum explicandarum variis rhetoricæ & dialecticæ artificijs obscuratam & impeditam rationem, tum quod plerasque voces alio, quam qui nunc in usu est, sensu usurpent. Legenda cum primis, quae p. 149. seqq. hac de re disserit. Iungendus vero IO. CLERICVS, art. crit. tom. I. part. II. sect. I. c. XVI. ubi historiam rhetoricæ tradit, p. 486. seqq. Atque ipse quidem HIERONYMVS declamatorium hocce dicendi genus improbat, ad NEPOTIANVM scribens: Ne quæras pueriles declamationes, sententiarum suseulos, verborum leuocinia, & per fines capitulorum singulorum acuta quædam, breuiterque conclusa, quæ plausus & clamores excitent audientium, epist. XXXIV. ad Nepotianum de vita clericor. & monachor. tom. IV. oper. part. II. p. 259. editionis IO. MARTIANAEI. Nihilosceius tamen illud non tantum subinde sectatur, sed sophisticam etiam eloquentiam diserte laudat; immo quod magis mirandum, exemplo Pauli

apostoli, perperam quamuis, tueri conatur, epist. XXX. quae est apologia pro libris aduersus Iovinianum, itidem tom. IV. oper. part. II. p. 234. eiusdem editionis. Hac ipsa autem dicendi ratione dum patres effecerunt, vt aut plane non, aut non recte intelligerentur; alios simul ad prauas opiniones animo concipiendas perduxerunt, erroribusque, qui deinceps foedarunt ecclesiam, occasionem praebuerunt. Superstitionis, quae circa missam in ecclesia romana regnat, originem ex hocce quoque fonte deriuandam, a me demonstratum est, in dissertat. de origine missae pontificiae, § XX. in syntagm. dissertat. theolog. p. 33. Orationes veterum panegyricas, quibus martyrum, vitorumque, sanctitatis laude florentium, virtutes celebrabant, & in quibus mortuos absentesque per apostrophem, tanquam praesentes, adloquebantur, errorem de cultu & adoratione sanctorum multum promouisse, dubitari nequit, & erudite obseruat, docetque MART. CHEMNITIVS noster, in exam. concil. Trid. part. III. loc. IV. c. III. p. 877. seqq. Quae cum verissima sint, non tamen eousque protrahenda, vt quæuis mysteria, de quibus ipsa scriptura sacra nos dubitare non sinis, exaggerato & declamatorio sermoni patrum tribuamus; id quod praeter alios vir clarissimus IO. CLERICVS facit, haud obscure innuens, quod sacram caenam pariter & baptismum pro nudis, simplicibusque ritibus, in quibus nihil plane mysterii sit, non reputemus, non aliunde, quam ex obscuris & hyperbolicis veterum loquutionibus ortum esse; art. crit. tom. I. part. II. sect. I. c. XVI. p. 492. 493. Quod si ne ratione dici, ex iis, quae alibi hac de re disputantur, constat.

§ V. Ad philosophiam patrum quod attinet, Platonem quidam prae reliquis laudant, eiusque adprobant placita, vt tamen reliquos non plane

Q q q 3

contre.

contemnant philosophos. Vnde non errant, qui, eos eclecticos potius, quam Platonicos fuisse, contendunt. Aristotelis autem exigua apud eos fuit auctoritas. *

* Primum hic dispendium, de philosophia ipsa quid censuerint patres, tum, quamnam sequuti sint philosophandi rationem, exponendum est. Nimirum ad prius quod attinet, non vna omnium de philosophia fuisse sententia videtur, quibusdam eam laudantibus, reicientibus & vituperantibus aliis. Inter eos, qui hoc faciunt, primus tribuitur locus TERTVLLIANO, cuius passim acriter & acerbe quaedam in philosophiam dicta occurrunt. Notus cumprimis locus est; qui in libro de praescriptionibus contra haereticos, c. VII. p. m. 232. exstat. Haereses enim ibi inter alia & hanc ob causam reiicit, quod sint fructus ac sœctus saecularis sapientiae ac humanae philosophiae. Hae (haereses) sunt doctrinae hominum & daemoniorum, prurientibus auribus natae, de ingenio sapientiae saecularis, quam dominus stultitiam vocari, stulta mundi in confusione etiam philosophiae ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiae saecularis, remeraria interpres diuinae naturae & dispositionis. Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inter acones & formae, nescio quae, & trinitas hominis apud Valentinum; Platonici fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate, a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicuracis observatur. Et ut carnis restituito negetur, de vna omnium philosophorum scbola sumitur. Et vbi materia cum Deo aequatur, Zenonis disciplina est. Et vbi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus interuenit. Eadem materia apud haereticos & philosophos volutatur, iidem retractatus implicantur. Vnde malum, & quare? & vnde homo & quomodo? & quod proxime Valentinus proposuit, vnde Deus? Scilicet de enchyresis &

ectromate. Miserum Aristotelem! qui illis dialecticam instituit, artificem fruendi & destruendi, versipellem in sententiis, coactam in coniecturis, duram in argumentis, operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino trallauerit. Hinc illae fabulae & genealogiae interminabiles, & quaestiones infructuosae, & sermones serpentes velut cancer, a quibus apostolus nos refractans, nominatim philosophiam contestatur cauere oportere, scribens ad Colossenses: videre, ne quis vos circumueniat per philosophiam &c. Non minus quoque notum est eisdem TERTVLLIANI effatum, quo philosophos haereticorum patriarchas vocauit, aduersus Hermogenem c. VIII. p. m. 269. quod & ab aliis subinde repetitur. Sed & alia hinc inde illius leguntur, parum clementer, in philosophos pariter ac in philosophiam dicta, quae in vnum collecta exhibet IAC. PAMELIUS, in annotationibus, ad Tertul. lib. de praescript. c. VII. p. m. 285. Sunt autem viri docti, qui putant, in hisce effatis TERTVLLIANVM non de philosophia in se spectata, sed corrupta, deque philosophis gentiliū, qui non tam rectae rationis ductum, errorum ingenii sui commenta, placitaeque quonae sequebantur, loqui. Ita quidem IAC. PAMELIUS, l. c. & CHRIST. LUPVS, qui TERTVLLIANI librum de praescriptionibus, scholis & notis illustratum, edidit, ad c. VII. p. 197. seqq. Idem ex instituto euincitur in dissertatione beati ADA. RECHENBERGII, certe sub eius moderamine habita: an haereticorum patriarchae philosophi? ex illo Tertulliani ad Hermogenem c. VIII. ad illustr. sancti Pauli Colos. II. 8. monitum, Lipsiae 1705, 4. Alii contra putant, discriminis istius in-

ter philosophiam in se spectatam, & vitio philosophorum corruptam, vestigia luculenta apud TERTULLIANVM non deprehendi; adeoque eum hic aliquid humani passum, saltem incaute loquutum, dum omnem philosophiam reiicere & damnare videtur. Quod vero CHRIST. LVPVS, l. c. inculcat, ipsam christianam religionem a patribus philosophiam vocari, parum ad rem facit. Qui enim non aliam philosophiam, quam christianam religionem, non autem, eam, quae lumine rationis nititur, admittit, ille perinde facit, ac si nullam philosophiam adprobat. Non satis circumspecte hic incesisse TERTULLIANVM, dum philosophorum vitia ipsi philosophiae tribuit, adseruit in ERN. SAL. CYPRIANI diatribe academica: quae expenditur illud Tereulliani: haereticorum patriarchae philosophi, Helmstadii 1699, 4. Quod si ita se habeat, non erat, quod centuriatoribus Magdeburgensibus irasceretur IAC. PAMELIUS, quod hancce TERTULLIANI sententiam inter errores eius retulerint. Quae, inquit, eo prolixius prosequuti sumus, quod perperam & Magdeburgensis inter Tertulliani, & quidam alius inter Lactantii errores collocarint, dicere: ex philosophia ortas haereticos. Antiquior TERTULLIANO, vt quibusdam videtur, est HERMIAS, philosophus, quamquam nonnulli eundem esse putent, cum HERMIA SOZOMENO, historiae ecclesiasticae scriptore notissimo, qui saeculo quinto floruit. Huius exstat diatriba de τῶν ἱερῶν φιλοσόφων ἱρρίσθῃ gentiliū philosophorum, quam cum TATIANI oratione ad Graecos edidit WILH. WORTH, Oxoniae 1700, 8. In ea id agit, vt gentiliū philosophos, ob dissensiones perpetuas, pugnasque, quibus se mutuo conficiunt, omnium ludibrio exponat; estque libellus hiecc nec inutilis, nec iniucundus. Licet vero ipsos potius philosophos, quam philosophiam, perstringat; de hac tamen

iridem non adeo praeclare sentire videtur. Cum enim statim ab initio illud Pauli: sapientia huius mundi stultitia est apud Deum, calculo suo adprobasset, addit: δοκίμασον τοὺς λόγους τοῦ εὐαγγελίου καὶ τὰς ἐν ὑμῖν διδασκαλίας. διὰ ἣν κτήσαντες ὑμεῖς σωθήσθε, καὶ ὁ λόγος ὑμῶν φιλανθρωπὸς τοῖς ἁγίοις ἀνθρώποις, ἐκτελεσθῇ τὰ ἔργα. Videtur enim mihi ista sapientia ab angelorum desensione principium petisse; & eam esse causam, cur philosophorum decreta inter se neque consentiant, neque adprobentur, c. l. p. m. 213. Nec est, quod dicas, de gentiliū tantum philosophia hoc accipiendum esse; cum, illum, praeter eam, aliam admisisse, non constet. TATIANVS etiam Graecorum philosophiam prorsus contemnit, atque explodit. Omnia potius a barbaris, quo nomine etiam Ebraeos, horumque magistrum praecipuum Moysen, patres complectuntur, eos accepisse, contendit. Hinc orationem suam hisce auspiciat verbis: καὶ τῶν φιλοσόφων διδασκαλίαν καὶ τοὺς βασιλέων, καὶ ἄλλων ἱσχυρῶν καὶ ἀποστόλων τοῦ κόσμου λόγον, οὐκ ἔστιν ἐκτελέσειν κατὰ τὸν νόμον τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ βασιλέως ἐκτελεσθῆναι; Non decet vos, o! Graeci, odio tanto prosequi barbaros, & ipsorum placitis inuidere. Quod enim apud vos studium, non a barbaris traxit originem? Adserit deinde c. II. p. 6. se sapientiae graecanae valedixisse, licet non parum exultationis per eam adeptus esset. Et porro c. III. p. 7. τί γὰρ, inquit, εὐαγγέλιον ἱερουργεῖται; τίς δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διδασκαλιῶν; Quid enim philosophia vestra produxit egregium? aut quis illorum etiam, qui excellere visi sunt, expers arrogantiae fuit? Haud obscure autem patet, cum philosophiam graecanicam, philosophiae, hoc est religioni christianae, opponere; dumque hanc tantum adprobat, philosophiam etiam generatim spectatam non reiicere nequit; saltem distincte hac super re mentem suam non explicat. Nescio, an illis, qui parum praeclare & de philosophia, & de philosophis, sentiunt, addere

dece debeam HIERONYMV? Certe
TERTVLLIANVS illud; philosophi haereti-
corum patriarchae, haud obscure adprobat,
quando pulchre quidam, inquit, nostrorum
ait: philosophi patriarchae haeticorum,
ecclesiae puritatem peruersa maculauerunt
Arina, &c. ep. XLIII. ad Cresphontem,
tom. IV. oper. part. II. p. 474. edit. IO.
MARTIANAEI.

Plerique tamen ex patribus aliter cen-
suerunt, tantumque abest, vt philosophiam
reiecerint, vt laudauerint potius, com-
mendaauerintque. Nihil praeclarius tem-
mere de philosophia dici potest, quam
quod dixit IVSTINVS martyr: *ἔτι γὰρ τῷ
ὄντι φιλοσοφία μόνον κτήμα, καὶ τιμιώτατον θεῷ,
ὅτι προέβη καὶ εὐεργετοὺς ἡμῶν. καὶ θεοὶ αἱ
καλῶς ὄντι διαί, δι' φιλοσοφίας τὸν νόον προεσκεύη-
σαν.* Est namque reuera philosophia maxi-
mum bonum, & Deo gratissimum, quippe
quae sola nos ad illum adducat, eique com-
mendet. Atque ii dum vere sunt felices,
qui mentem philosophia excolunt; in dia-
log. cum Tryphone iudaeo, p. m. 218. Pari
ratione & CLEMENS Alexandrinus in
laudanda philosophia totusest. *Φιλοσοφί-
ταιν δὲ, inquit, καὶ τοῖς γυνώσκουσιν, ἀμείψας τὴν
ἀνθρώπων καὶ βέλτερος δι' ἑστέας, τὰ πρῶτα δὲ τῶν
φυσικῶν τυχόντων, ἑαυτοὶς δι' καὶ καταμαρτυροῦντες.*
Est ergo philosophandum mulieribus simili-
ter ac viris, etiamsi praesentiores masculi
primas in omnibus partes fiant, nisi eua-
serint molles & effeminati; lib. IV. Strom.
p. 592. editionis IO. POTTERI. Idem
deinceps laudat verba EPICVRI ad ME-
NOECEVM scribentis, quae breuitatis stu-
dio latine tantum recitabimus: *Nec si sis
aliquis iuuenis, differat philosophari; ne-
que si sis senex, defatigetur philosophando;
nam nec est aliquis immaturus, neque nimis
profectus & exhaustus aetatis, ad adipe-
scendam animi sanitatem. Qui autem di-
cit, nondum esse, vel praeteriisse tempus phi-
losophandi, similis est ei, qui dicit, ad bea-
titudinem vel nondum adesse tempus, vel*

tempus praeteriisse. Quare & iuniori phi-
losophandum est & seni; huic quidem, vt
senescens inueniat bonis, per gratiam eo-
rum, quae facta fuerint; illi autem, vt sit
simul iuuenis, & senex per futurorum me-
tus vacuitatem; l. c. p. 595. 596. Simi-
lia & alibi, & apud alios, leguntur. Si
tamen dicendum, quod res est, patres isti
distincte, quid per philosophiam intelli-
gant, non explicant, immo interdum cum
religione reuelata, speciatim christiana,
eam confundere videntur. Sic IVSTI-
NVS martyr in eodem dialogo cum Try-
phone iudaeo, p. m. 225. de christiana re-
ligione, *ταύτην μόνον φιλοσοφίαν λεγούσιν τὴν
σὺμφωνον: hanc solum certam & utilem phi-
losophiam esse, adferit.* Pari ratione CLE-
MENS Alexandrinus de barbara seu chris-
tiana philosophia dicit, quod *ταύτην
τὴν δὲ καὶ ἀληθινὰν veram & vere perfectam, lib.
II. Strom. p. 430.* Ceterum CLEMENTIS
de philosophia sententiam, quod ea chri-
stianis conueniat, copiosius edisserit NIC.
LE NOBRY, in adparatu ad bibliothecam
maximam patrum, lib. III. dissert. II. &
XV. artic. I. p. 1104. seqq. qui & articulo
II. ac III. operose ad rationes secus sen-
tientium responderet. Videtur etiam
omnino CLEMENS plus, quam decet,
philosophiae tribuere; vt cum lib. I. Strom.
p. 377. editionis IO. POTTERI, dicit:
*καὶ τοὶ καὶ κατ' ἑαυτοὺς ἰκανοὶ ποτὶ καὶ ἡ φιλοσο-
φία τῶν ἱερατικῶν. quamquam per se quoque
aliquando Graecos iustificabat philosophia;
& alibi lib. VI. scilicet Stromat. p. 823.*
eiusdem editionis, adferit, vt Iudaeis le-
gem, ita Graecis datam esse philosophiam,
vsque ad aduentum Christi. Ad
quae, aliaque eiusdem generis vt respon-
deat idem vir doctus NIC. LE NOBRY, in
omnem sese vertit partem. Et ad po-
sterius quidem eius adserit quod attri-
net, hoc sibi velle CLEMENTEM, osten-
dit, Graecos per philosophiam, vt Iudae-
os per legem, vocatos, ad doctrinam
iudei,

fidei, seu christianae religionis, profitemdam. Cum vero idem dicit, *Gratos per philosophiam fuisse iustificatos*; in memoriam nobis reuocat, de ea tantum illum loqui philosophiam, quae iustitiam cum vera scientia docet, & vera dumtaxat documenta ex diuinis Ebraeorum scriptis aut traditionibus delibauit, quaeque proinde ad ipsummet Deum, omnis sapientiae, omniumque bonorum auctorem, debet referri; *l. c. p. 110.* Quis autem non videt, perquam incommode, minusque accurate, CLEMENTEM loqui? Confirmatur etiam inde, quod antea dixi, CLEMENTEM, aliosque patres, distincte, quid per philosophiam intelligerent, non explicasse; unde non potest non magna obscuritas, atque confusio, oriri. Num CLEMENS iste primus fuerit, qui christianis philosophiam commendauerit? idem NIC. LE NOUVEAU, *l. c. p. 1106.* disputat, & ex EVSEBIO, *lib. VI. hist. eccles. c. XIX.* probat, idem ante eum fecisse PANTAEONUM, quippe qui sacrae scripturae, veraeque philosophiae studium coniunxerit.

Ad alterum nunc accedimus nostrae disceptationis caput, quamnam ipsimet patres maxime probauerint, aut sectati sint philosophandi rationem? Platoniam plerisque, certe IUSTINO martyri, CLEMENTI Alexandrino, ORIGENI, ipsique AUGUSTINO & aliis, placuisse, passim viri docti tradunt. Legendus prae reliquis hac de re THEOPH. RAYNAUDUS, in *theolog. natural. prolog. §. V. num. LXXIV. seqq. p. 31.* Et AUGUSTINUS quidem multus est in Platonicae philosophiae laudibus, *lib. VIII. de ciuit. Dei c. I. seqq.* alibique; quod & FRANC. FEVARDENTIVS obseruat, ad IRENAEI *lib. III. c. XLV. p. 145.* editionis RENATI MASSVETI. Tana infans autem PLATONIS amor, aut furor potius, quosdam olim inuaserat, ut dicerent, *omnes domini*

BYD. ISAGOG.

nostri Iesu Christi sententias, quas mirari & praedicare cogeantur, de Platonis libris eum didicisse, ut loquitur AUGUSTINUS, qui & illos simul refellit, lib. II. de doctrina christiana, c. XXVIII. p. m. 76. De auctore, qui sub DIONYSII areopagita nomine latitat, quod prorsus Platonius fuerit, constat. Sanctus Dionysius, inquit NIC. CUSANUS cardinalis, adeo Platonem imitatus est, ut saepius Platonis verba seriatim posuisse reperiatur; in *apolog. doctae ignorantiae, p. 60.* Nimirum multorum patrum erga PLATONEM amorem etiam notat EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. c. I. §. VI. seqq. p. 26. seqq.* itemque FRID. CHRIST. BUCHERTS, in *membris, quos vocat, pietisticis, cum primis mense VI. seqq. p. 141. seqq.* ubi ex instituto hac de re disputat. Placuit autem patribus vel hocce nomine PLATO, quod putarent, eum talia docere, quae cum Mosis pariter ac christianae religionis scitis egregie conspirarent; quem consensum inter alios ex instituto demonstrare adgressus est, EVSEBIUS, *praeparat. euangel. lib. XII. & sequentibus.* Cumque porro crederent, quae PLATO christianae religioni consentanea docuit, ea ex lumine rationis illi innotescere non potuisse; certatim in eam ingressi sunt sententiam, philosophum huncce ab Ebraeis sua acceperisse, aut omnino Mosis legisse libros, licet, qua ratione hoc fieri potuerit, inter se non conuenirent. Praeuentum sibi hic habuerunt FL. IOSEPHVM, quem IUSTINUS, CLEMENS, THEODORETUS, aliique sequuti sunt, quorum loca indicat, placitata calculo suo adprobat PET. DAN. HUVETIVS, in *demonstrat. euangel. prop. IV. p. 40.* Iungendus & THEOPH. RAYNAUDUS, loco antea citato p. 31. Quem admodum autem a reliquis hic dissentit LACTANTIUS, Iudaeos umquam a PLATONE auditos, negans, *insistunt. diuin. lib. IV. c. II.*

R r r

II. ita hodie fere haec sententia explosa est a viris doctis, saltem varia contra eam mouentur dubia, a IO. CLERICO, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, ep. VII. p. 217. seqq. Legenda cum primis viri clarissimi IAC. LENFANT dissertatio, *an Pythagoras & Plato notitiam habuerint librorum Moysi & prophetarum*; dans la bibliothèque germanique, tom. II. num. V. p. 124. seqq. Addenda, quae ipsemet hac de re dixi in *hisor. ecclesiast. veter. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1066. & in institutionib. theol. dogm. lib. II. c. I. ad §. LV. p. 437.* Quando autem adferitur, patres in quibusdam PLATONEM sequutos, seu ab eo quaedam accepisse; cauendum, ne vltra, quam par est, hoc extendamus. Hoc illi faciunt, qui, quae ipsimet ferre nequeunt, statim pro Platonici venditant, eaque ex PLATONE, non autem ex scriptura sacra fluxisse, adserunt. Sic mysterium trinitatis, scripturae sacrae pariter ac genti ebraeae, vt putant, plane incognitum, a IUSTINO martyre demum, aliisque, qui ex Platonica philosophia illud acceperint, primum in ecclesiam christianam introductum esse, clamitant; simulque, PLATONEM nihil ab Ebraeis accepisse, sed cum de trinitate quadam loqui videtur, cum ingenii sui nobis narrare commenta, acriter contendunt. Ita quidem auctor libri: *le Platonisme dévoilé*, quem SOVERAINVM esse, ferunt, cum primis *part. I. c. IX. & XIII. p. 91. item 122. seqq.* qui consentientem secum habet, si caput causae species, IO. CLERICVM, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, cum primis *epist. VII. & VIII. p. 217. seqq.* Quae, quo loco habenda sint, a me iam demonstratum est, in *instit. theol. dogmat. lib. II. c. I. ad §. LV. p. 440. seqq.* Qui theologiae mysticae, & quidem corruptae, originem ex philosophia patrum Platonica deriuant; in eo quidem non falluntur, quod putant, sententias quas-

dam, & loquendi formulas, ex schola PLATONIS incautius a patribus adsumtas, & vsurpatas, corruptioni huic originem dedisse; subinde tamen, in Platonismis patrum augendis, modum excedunt, & pro Platonici dogmatibus habent, quae ex scriptura sacra potenter deriuari. Diuidenda hinc, quae EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, & FRID. CHRIST. BUCHERVS, locis antecitatis, de Platonici patrum dogmatibus passim disserunt. Ad alterum extremum procurere quodammodo videtur P. BALTVS, societati Iesuitarum adscriptus, in libro, *defense de saintes peres, accusez de Platonisme* inscripto, editoque Parisiis 1711, 4. quem auctori libri: *le Platonisme dévoilé*, praecipue autem IO. CLERICO opposuit. Et ea quidem dogmata, quae christianae religioni sunt propria, quaeue ex scriptura sacra deriuari possunt, cuiusmodi illud de sacro sancta trinitate est, patres ex philosophia Platonica neitiquam hausisse, recte prorsus docet. Dum autem patres ab omni Platonismi imputatione absoluit, vltra, quam par est, progressus, patribusque plus, quam decebat, tribuisse, videtur. Quod per integrum librum primum copiose & erudite disserit, patres in philosophia Platonica non fuisse institutos, eo quod philosophia Platonica in scholis christianorum non fuerit recepta; nec eam, si methodum studii philosophici vtitatam species, consecrati sint; immo quod nec in scholis ethnicorum eo tempore vbique regnauerit; partim parum ad rem facit, partim sine certo fundamento adferitur. Cum enim quosdam patrum, vt IUSTINVM, CLEMENTEM Alexandrinum, ORIGENEM, Platonicae philosophiae peritos fuisse, nec ipse vir doctus negauerit; occasionem certe eam addiscendi eo tempore non defuisse, necesse est; quod vtrum ante quorumdam, ad christianam religionem conversionem fa-

ctum

atum sit, an post eam, parum refert. Quod libro secundo fuisse non minus quam erudire probat, patres generatim philosophiam gentilem, speciatim Platoniam, reiecerisse; id ita comparatum est, ut non dum inde sequatur, in quibusdam eisdem patres Platonis non adprobasse placita. Potuerunt eam, prout christianae religioni aduersabatur, aut aduersari putabant, reicere, ut tamen, prout consentire cum illa ex ipsorum opinione, videbatur, eandem adprobarent ac sequerentur. Nec video, quo pacto Platoniam philosophiam prorsus reicere potuerint, cum in eo sere omnes consentirent, ut antea obseruatum, PLATONEM sua a Mose accepisse. Ergone reiecerunt, quae a Mose profecta ipsimet crediderunt. Esto, impugnauerint patres speciatim placita quaedam PLATONIS, quod libro III. probare conatur; rursus hoc non minus certum, quod alia adoptauerint, suoque comprobauerint calculo. Multa ceteroquin hic moneri possent, si instituti nostri hoc permitteret ratio. Sic ad ideas, quae tertium iterum omnium principium ex mente PLATONIS constituebant, quod attinet, de quibus auctor c. I. p. 326. seqq. disputat, etsi quidam eas reiecerint, alios tamen adprobasse, certum est, licet rursus nonnulli eas contra sententiam PLATONIS cum intellectu diuino coniunxerint. Neque EUSEBIUS solum, quod vir doctus largitur, sed IUSTINVS quoque, atque CLEMENS Alexandrinus, idearum originem ex sacris litteris derivare voluerunt, ut DION. PETAVIUS obseruat, *dogmat. theol.* tom I. lib. IV. c. XI. p. 298. seqq. Iungendus IAC. BRUCKERVS, vir clarissimus, in *historia philosophica doctrinae de ideis*, sect. II, §. II. p. 179. seqq. ubi partum, speciatim & AVGVSTINI, de ideis Platonis sententiam, ex instituto edisserit. Vltimo denique, seu quarto libro, P. BALTVS ea, quae suae sententiae ob-

stare, putat, diluere adnititur; speciatim ad elogia quod attinet, quibus patres philosophiam Platoniam ornant, ex iis, quod eandem quoque amplexi sint, confici non posse, contendit. Quod admittere-mus, nisi patres philosophiam Platoniam ita laudassent, ut simul ceu deriuatam a Mose, & in plurimis cum religione christiana consentientem, adprobassent. Vnicum sufficit IUSTINI martyris testimonium: *χρειανδὲς εὐρεθῆναι καὶ δοχίμους, καὶ παρμάρχας λογισθῆναι θεολογῶν. ὡς ὅτι ἀλλοτρίῳ δεῖ τὰ πλάτωνος διδάγματα τῷ χριστῷ, ἀλλ' ὅτι οὐ δεῖ πάντῃ ὁμοίαν, ὥστερ' ἰδὲ τὰ τῶν ἁλλῶν Ἰστωῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων. Vt christi-anus inueniret, me ex votis omnibus optasse, & omni contentione elaborasse, profiteor: non quidem, quod alienae sint a Christo Platonis doctrinae, sed, quod in omnibus non sibi sint similes sicuti neque aliorum, Stoicorum videlicet, & poetarum, & historicorum; apol. II. pro christianis, p. m. 34. edit. H. HVTCHINI. Diserte hic dicit IUSTINVS, Platonis doctrinas a Christo non esse alienas. Quod adeo telum frustra euitare conatur BALTVS, lib. IV. c. XIII. p. 524. Licet autem isti Platonici vulgo audiant patres, quod PLATONIS in quibusdam adprobent, ac sequantur placita; tantum tamen adest, ut in omnibus hoc faciant, ut potius interdum Stoici, aut aliis philosophis suffragentur. Pari ratione, licet HIERONYMVS, Stoicos proxime ad christianam religionem accedere, videatur adserere, & LACTANTIUS praecipue ARISTOTELEM laudet; ideo tamen reliquos non plane respuunt, quamquam vterque nec philosophiae, nec philosophis gentilium, multum tribuat. Hinc non errant, qui, patres ecclesiasticos potius, quam Platonicos, aut certae cuidam sectae addictos, statuunt. Et hanc quoque se philosophandi probare rationem, diserte profiteretur CLEMENS Alexandrinus: *φιλοσοφῶν δὲ, ὃ τῷ Ἰστωῶν λέγει, ἰδὲ τῶν πλάτωνος**

R r r

vnde,

καὶ τὴν ἐκείνου τε, καὶ Ἀριστοτελικοῦ; καὶ
 ὅσα ἔχοντες παρ' ἐαυτοῦ τῆς ἀφίσεως τῶν τοιούτων ἀλλοῖς
 διακομίζονται μετὰ ἑνὸς ἐκείνου ἐκδιδάσκοντες
 τὰς σύμπτων τὸ ἐκείνου φιλοσοφίας φύλιν.
 Philosophiam autem non dico Stoicam, nec
 Platonicam aut Epicuream & Aristotelicam,
 sed quaecumque ab his scellis recte dicta
 sunt, quae docent iustitiam cum pia
 scientia, hoc totum seclum, dico philosophiam;
 Strom. lib. I. p. m. 338. editionis
 IO. POTTERI. Similia & alibi apud
 eundem occurrunt, quae indicat NIC. LE
 NOUVRY, in adparatu ad bibliothecam
 maximam patrum, lib. III. dissert. II. c.
 XV. artic. I. p. 1104. Accedit, quod eodem
 circiter tempore, quo patres philosophiam
 cum religione christiana coniungere coeperunt,
 ecclesiastica philosophandi ratio, auctore POTAMONE Alexandrino,
 orta sit, eumque in finem introducta, ut
 scepticorum stultitiae pariter ac Epicureorum
 impietati obuiam iretur; quoniam per
 utramque philosophia omnium contentui
 exponebatur. Immo putabant, qui eam
 amplectebantur, se hac ratione christianorum,
 impie, inepte, turpiterque a gentiliū
 philosophis dicta, obiciētiū, tela evitare posse;
 quemadmodum & iidem in rebus praecipue,
 ad mores spectantibus, ita philosophabantur,
 ut in multis ad christianae religionis scita
 proxime accederent, quod PROCLI, PORPHYRII,
 aliorumque exemplo patet. Praeclare hoc
 obseruauit beatus GOTTFR. OLEARIUS, in
 dissertat. de philosophia ecclesiastica, quae
 subnexa est THO. STANLEII historiae
 philosophiae, c. II. p. 1207. seqq. qui & c. IV.
 de christianis ecclesiasticam philosophiam
 sequentibus differens, CLEMENTEM
 Alexandrinum pariter ac ORIGENEM
 iis adnumerat. Ex reliquis, & quidem
 latinis, audire adhuc iuvat LACTANTIUM,
 qui ecclesiasticum se profitetur, dum ita
 verba facit: Facile est autem docere, pene
 uniuersam veritatem per philosophorum se-

ctas esse diuisam. Non enim philosophiam
 sui nos euerimus, ut academici solent,
 quibus ad omnia respondere, propositum est:
 quod est potius calumniari & illudere. Sed
 docemus, nullam sectam fuisse tam deuiam,
 nec philosophorum quemquam tam inanem,
 qui non viderit aliquid ex vero; lib. VII.
 c. VII. p. m. 806. Eclectici itaque dici
 possunt patres, quod nulli philosophorum
 ita adhaeserint, ut totum eius systema
 amplecterentur, ceterosque omnes reicerent.
 Dubitari tamen, si dicendum quod
 res est, possit, an omnino adpellandi sint
 philosophi. Namque & ad eclecticam
 philosophiam non fufficit, quod nullius
 in verba quis iuret magistri, aut mox
 huius, mox illius effata adprobet, nisi ipse
 simul integrum aliquod apteque cohaerens
 philosophiae systema sibi constituat;
 quod de nullo patrum, quantum mihi
 constat, adferri poterit. Nec enim se
 philosophos esse, aut philosophiam proprie
 sic dictam tradere, professi sunt, sed
 religionem christianam, quae, ut antea
 diximus, philosophiae nomine illis quandoque
 veniebat. Hinc & ex gentiliū philosophorum
 scriptis ea tantum decerpēbant, quae
 instituto suo inferuire putabant, siue
 ea refellere, siue consensu istorum &
 conuenientia doctrinae suae pondus
 aliquod addere vellent. Quemadmodum
 autem plerisque PLATO maxime placuit;
 ita maxime displicuit ARISTOTELES,
 quod, prolatis veterum testimoniis,
 docet IO. LAVNOVS, de varia Aristotelis
 academia Parisiensi fortuna, c. II. p. m. 131.
 seqq. Rationes eius rei adfert IO. HERMAN-
 NUS AB ELSWICH, in schediastmate de
 varia Aristotelis in scholis protestantium
 fortuna, quod libro LAVNOTI a se iterum
 edito, praemisit, §. IV. p. 8. seqq. qui &
 §. V. quosdam veterum indicat, sed non
 magni nominis, qui Aristotelem sequuti
 sint. Sed hisce diutius non immorabimur.

§. VI. Logicam si species, ratiocinia eorum non semper adcurata esse, aut artis huius regulis satisfacere, dudum viris doctis obseruatum est, exemplisque comprobari potest. * Nec in reliquis philosophiae partibus adeo eximii quid ab hisce ecclesiae veteris doctoribus expectandum, quamquam nec ab iis hoc postulari potest. **

* Patres quandoque infirmis, immo spuris ratiociniis uti, non hodie demum, aut nudius tertius viri docti obseruarunt, sed in IRENAEO hoc iam notauit PHOTIUS. Cum enim dixisset, praeter libros eius quinque aduersus haereticos, plura & varia scripta, & epistolas circumferri addit: *ἡ γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικά δόγματα ἐκδομένη ἐκφρασις νόθους λογισμῶς καθίσταται, ἃ καὶ παραποιεῖσθαι ἐστὶν* in aliquibus ecclesiasticorum dogmatum certa veritas spuris rationibus fucari videtur, quae obseruasse conuenit; myriobibl. cod. CXX. p. 302. Quae verba cum REN. MASSVETVS recitasset, addit: In quae Irenaei scripta, scriptorumque loca, digitum intenderit Photius, incertum. Sed si is sit Photii verborum sensus, infirma interdum argumenta, ad probandas certas fidei veritates, ab Irenaeo adhiberi; leuissimum vitii genus est, omnibus fere scriptoribus commune, quodque eo difficilius cauere quis potest, quo aduersarios studiosius inficitur ac omnigenis argumentis obruere nititur. Quis enim auctor tantum valeat, ut ea omnia, quibus aduersarios refellit, argumenta, totidem demonstrationes sint? dissertationib. praemiis in Irenaeum differt. III. p. 106. Ita, dum vir doctus infirma patrum, speciatim IRENAEI ratiocinia, defendere conatur; ipsemet mentis imbecillitatem insigni exemplo prodit. Perperam primum infirmas rationes interpretatur, quas spurias (νόθους λογισμῶς) PHOTIUS dixerat. Deinde leuissimum vitii genus esse, putat, infirma argumenta ad probandas certas fidei veritates adhibere. Itane? Nonne hac ratione veritas proditur potius, quam stabili-
tur? Si porro de patribus intelligit, quod

dicat, omnibus fere scriptoribus hoc vitium esse commune; discent inde, qui eidem ecclesiae romanae addicti sunt, quidem eorum patribus sit tribuendum; sin etiam de recentioribus, erunt, qui facile de romanae ecclesiae propugnatoribus, non autem de aliis hoc largientur. Nec persuadebit omnibus, eo difficilius hoc vitium cauere, quo quis studiosius aduersarios inficitur. Quo studiosius enim quis aduersarium suum refellit, eo maiorem in adsertionibus suis probandis adhibere solet *ἐκφρασις*. Bene autem est, quod post multas verborum ambages, ipse tandem MASSVETVS fateatur: Non tamen haecenus distis negauerim, quin apud Irenaeum spuriae quaedam occurrant rationes, quibus reuera ecclesiasticorum dogmatum veritas fucetur potius quam illustretur: quales sunt eae, quas a Christi aetate & millenario regno petis; sed iis & aliis quibusdam paucis exceptis, ceteris omnibus, si aequitatis ponderibus examinentur, & ad auctoris scopum atque consilium exigantur, pretium constabit & robor. Si verum est, quasdam saltem rationes spurias apud IRENAEVM occurrere; cur ergo vitio vertit PHOTIO, idem quod dixerat? cur contra eum disputauit? Quamquam, an reliquae ita comparatae sint, ut suum illis constare pretium, suumque robor queat, nunc non disquiram. Legenda, quae de eodem hocce MASSVETI loco monet vir clarissimus DAN. MAICHELIUS, in introd. ad histor. literar. de practipuis bibliothecis Parisiensibus, part. II. c. II. §. XXVIII. p. 150. seqq. De IUSTINI martyris naevis in ratiocinando commissis ex instituto agit vir illustris NIC. HIERO-

NYMVS GYNDLINGIVS, *obseruation. selectar. ad rem litterar. spectant. tom. II. obseruat. VII. & IX. p. 89. seqq.* Atque poterant ex aliis patribus similia facili negotio colligi. Vnicum tantum quod speciminis instar sit, quodue legenti EPIPHANIVM sese mihi obtulit, adferemus. Probaturs is contra antidico-Marianitas, beatam virginem Mariam, post editum in lucem mundi seruatoem, cum Iosepho nullam habuisse consuetudinem, nec alios peperisse liberos, ita inter alia verba facit: *Leaena cum ad partum venerit, eadem illa die ab omni parturiendi conditione & molestia liberatur; siquidem in ipso partu uterum simul ac matricem excernit, naturalium rerum indagatores adserunt; adeo ut nulla in posterum veneris cupiditate tangatur, nisi aliquavis adhibeatur; quod si marem experiri cogatur, non amplius tamen foetum gestare potest, utpote quae matricem careat. Quae quidem ex narratione ad id, de quo agimus, similitudinem quamdam licet transferre, quae utilitatem potius, quam damnum aliquod continere videatur. Etenim si catulum leonis Iudam Iacob nominans, Christum quadam sermonis figura adumbravit, cum eoque illud ex Ioannis apocalypsi congruit: ecce! vicit leo de tribu Iuda, & de stirpe David; cum leoni dominus adsimuletur, non natura quidem, sed similitudinis, adumbrationisque gratia, quod regia quaedam insit in leone dignitas &c. non absurde matrem illius leaenam appellabimus. Qui enim leo generari potest, nisi mater eius leaena nominetur. Ceterum ut leaena secundo non parit; ita sacro-sancta virgo Maria alterius partus experta fuit, ac nullum corporis commercium exercuit; haeresi. LXXVIII. p. m. 1044. In hisce verbis, quae breuitatis studio latine tantum dedimus, EPIPHANVS primum in eo peccat, quod perperam credit, leaenam vnicum tantum per omnem vitam edere catulum. Licet enim HERODOTVS, & forte alii quidam, illud adferant; rem ta-*

men aliter sese habere, iam obseruauit ARISTOTELIS, de *generat. animal. cap. X.* Immo ex ipsa sacra scriptura, veritati consentaneum non esse, quod scripsit, discere potuisset, siquidem *Ezech. XIX. 2.* legitur: *inter leunculos educavit catulos suos; & e catulis suis vnus in leunculum adoleuit.* Deinde, si quis hodie ita rationes subduceret: leaena vnicum tantum parit catulum; ergo Maria praeter mundi seruatoem alios liberos non peperit; is omnium se exponeret ludibrio. Non sine ratione igitur hanc EPIPHANII ratiocinationem exagitat IAC. BASNAGIVS, in *differt. de haeresi Apollinaris. p. 60.* Cum igitur re ipsa, in arte ratiocinandi se non adeo exercitatos, patres ostenderent; facile intelligitur, eos de praeceptis eius tradendis non multum sollicitos fuisse. Cum philosophia peripatetica iam caput tollere inciperet, IO. DAMASCENVS *dialecticam* scripsit, quae operum eius, a MICH. LEQVIEN editorum, *tom. I. exstat, p. 5. seqq.* quae tamen hodie facile caremus. Quae AVGVSTINI nomen praeferunt, *principia dialectices*, a monachis Benedictinis, operum eius editoribus, in *appendice tom. primi* inter opera spuria referuntur.

* Sic, qui in physica doctrina eximii quid in patribus quaerunt, falluntur; falluntur tamen etiam, qui eiusmodi quid ab iis postulant. Non enim id sibi datum credebant, ut in rerum naturalium indolem, causasque, adcurati, curiosiusque inquirerent. Ea insuper ista aetate physicae doctrinae erat ratio, ut cum illa, quam hodie coniequuta est, facie, comparari nequeat. Nec praetermittendum, quod vir clarissimus BALTVS obseruat, veteris ecclesiae doctores alieniori a physica ideo fuisse animo, quod, qui eam ex gentiliū philosophis trahebant, eorum simul theologi censebantur, & in libris, in quibus rerum naturalium principia explicabantur, simul de rebus diuinis, de providentia, de immortalitate ani-

mae,

agit, indicat, sed adplicationem etiam ad theologica instituit, ieiunium maximam partem, atque frigidam, immo si dicendum, quod res est, haud raro plane ineptam. An ipsi EPIPHANIO hicce liber tribuendus sit? viri quidam docti adhuc dubitant; immo eo antiquiorem esse putant, siquidem ab ORIGENE iam adlegatur *hom. XVII. in Genes. XLIX. & RVFFINO, de beneficiis patriarch.* Conferendus hac de re IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. VII. lib. V. cap. XI. p. 427.* De natura animalium quaedam etiam attinguntur in epistola, quae sub BARNABAE nomine circumfertur, §. X. quae tamen ita comparata esse, vt saepius opinionibus apud vulgus receptis, quam historiae naturali respondeant, viris doctis observatum est. Legisse iuuabit, quae in editione *patrum apostolicorum* IO. BAPTI-

STAE COTELERII ad *huncce* BARNABAE locum, tom. I. p. 31. seqq. adnotantur. Ad doctrinam denique moralem quod attinet; eam, quae ex sacrarum litterarum monumentis hauritur, patribus curae cordique fuisse, non est, quod dubitemus. Subinde quoque, quae ipsa ratio recta de his omnes conducet, scriptis suis insperserunt; sed quemadmodum non semper, quae ad lumen rationis spectant, ab iis, quae luminis reuelationis propria sunt, discreuerunt; ita multo minus systema aliquod philosophiae moralis apud eos inuenire licet, vel scriptum aliquod morale solis rationis principiis superstructum, nisi A. MANLI TORQVATIS SEVERINI BOETHII *libros quinque de consolatione philosophiae* huc transferre velis. Sed de doctrina morali patrum capite sequenti ex instituto dicemus.

§. VII. Ad ipsam *theologiam patrum* dum accedimus, observandum; quo propius ab apostolorum tempore patres abfuerunt, eo purior simpliciorque fuit eorum theologia; quo longius inde remoti fuerunt, eo quidem adcuratius subinde varia doctrinae sacrae capita, occasionem praebentibus haereticis, pertractarunt; sed eo plures etiam grauiore in iis deprehenduntur naevi; qui tamen non obstant, quo minus, quatenus catholica & orthodoxa ecclesiae fides fuerit, utrumque cognosci queat.

* Quo propius ab apostolorum tempore abfuerunt patres, eo puriorem simpliciorremque eorum fuisse theologiam, probatione non indiget; cum nemo, vt puto, sit, qui hoc inficiari ausus fuerit. Docent certe hoc scripta patrum, vt vocantur, apostolicorum, de quibus in sequentibus erit dicendi locus. Sed id quoque constat, quo frequentius deinceps non tantum cum Iudaeis & gentilibus, sed & cum variis haereticorum generibus, illis pugnandum fuit; eo diligentius modo hoc, modo aliud theologiae christianae caput, ab illis excultum fuisse. Veritas ipsius religionis christianae adserta ab illis fuit, qui contra Iudaeos, aut ethnicos, scripserunt, aut apologias pro

christianis ediderunt, vt IUSTINO martyre, ATHENAGORA, TERTVLLIANO, MINVTIO FELICE, aliisque, quos recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VII. lib. V. cap. VIII. p. 96. seqq.* de quibus etiam diligenter adcurateque in *adparatu ad bibliothecam maximam veterum patrum* NICOLAVS NOYRRY disserit, qui speciatim per integrum *tomum secundum* scriptores latinos tertii quartive saeculi, qui veritatem christianae religionis contra ethnicos demonstrarunt, exhibet. Doctrinam de mysterio trinitatis illustrarunt, qui contra Samosatrenianos, Sabellianos, Arianos, similesque haereticos, disputarunt; quorum praecipuos indicat LVD. ELLIUS

DE PIN, in *methodo studii theol.* cap. XVII. p. 178. qui & ibidem, qui de incarnatione Christi scripserunt, doctrinaeque de Christo maiorem adfuderunt lucem, laudat. Factum autem hoc praecipue ab iis, qui Nestorianas, Eutychianasque, trasterunt controuersias. Sic &, vt doctrina de gratia Dei, deque praedestinatione, itemque de libero arbitrio, & reliquis huc spectantibus, adcuratus sub examen reuocaretur, effecerunt controuersiae cum Manichaeis, & Pelagianis, in quibus AVGVSTINI maxime enituit diligentia; cui tamen & alii iungendi ab eodem auctore commemorati, c. XLX. p. 185. seqq. Atque ita quidem studio patrum aucta est atque amplificata theologia. Neque tamen dixerim, quod ubique recte se gesserint, & in omnibus laudem promeruerint. Immo neminem illorum omnis naui expertem; quosdam etiam grauiore errores admisisse, dudum viris doctis obseruatum est; speciatim MARTINO CHEMNITIO nostro, in *orat. de lectione patrum*, quae beati ADAMI RECHENBERGII *summario historiae ecclesiasticae* subnexa est, p. 741. seqq. IO. CLAUDIO, in iudicio de patribus graecis & latinis antiquis, quod ex operibus eius posthumis excerptum, itidem *summario RECHENBERGII* subiunctum conspicitur p. 735. seqq. IOAN. DALLABO, de *usu patrum*, lib. II. c. IV. p. 252. seqq. IO. HENR. HOTTINGERO, in *dissertat. de abusu patrum*, p. 4. j. aliisque. Hi ipsi

autem naui atque errores patrum, dum hic in illo, alius in alio capite errauit, non obstant, quo minus, si ex omnibus adsumantur, quae recte dicta sunt, verae inde catholicaeque doctrinae in ecclesia perpetua conseruatio propagatioque intelligi queat; in quo praecipuum vsum patrum consistere, deinceps docebimus. Recte hoc obseruauit magni quondam nominis in ecclesia nostra theologus, AEGIDIUS HVENIVS; dum, non diffiteor, inquit, patres seu scriptores ecclesiasticos varie de variis articulis scripsisse; fixum vero manet, in omnibus articulis christianae religionis confirmandis proferri posse ex illorum monumentis aliqua perspicua dicta & testimonia. Et quibusdam interiectis: Scimus, patres seu scriptores ecclesiasticos in diuersis articulis suos habuisse nauios & errores; interim hoc firmum fixumque manet, non posse vllum in vniuersa theologia demonstrari locum, cuius non expressa reperiantur in erudita illa reustate testimonia, si non apud hunc patrem, at certe apud alium, si non apud omnes, apud aliquos tamen, nec poterit instantia dari vlla, quae hoc adfirmatum infringat, aut debilitet saltem; in quaest. & respons. de praedestinatione, tom. I. oper. p. 901. Recitat haec HVENII verba, calculoque suo adprobat, beatus IO. GERHARDVS, in *methodo studii theol.* part. III. sect. V. cap. III. p. 265.

§. VIII. Ad originem atque fata theologiae patristicae quod attinet; fuerunt statim in primis saeculis, qui ad priorum ecclesiae doctorum effata prouocarent, vt a se dictis auctoritatem quamdam conciliarent; tum vero exstiterunt porro, qui patrum dicta colligerent, & inde velut theologiae quoddam systema concinnarent, vnde cum theologia patristica tandem scholastica enata, quae praeter alia & hoc incommodum habebat, quod patribus plus, quam decebat, tribuendo, scripturam tandem negligeret, saltem ei traditionem & patrum auctoritatem aequipararet, nouumque ita praesidium romanae ecclesiae erroribus adferret.

* Veteris ecclesiae doctoribus iam in more positum fuisse, vt, ad pondus aliquod

BYB. ISAGOG.

a se dictis conciliandum, vel ecclesiae cum sua sententia consensum demonstrandum, sub-

Sss

sub-

subinde ad illos, qui ante suam aetatem
vixerunt, prouocarent; nemo forte, nisi
qui illorum numquam inspexit monimen-
ta, dubitauerit. Horum cum deinceps
iterum alii imitarentur exemplum, nouae
in dies patrum auctoritas incrementa
fumeret, tandemque exsisteret, qui ex di-
ctis essetisque patrum integra theologiae
systemata colligerent; ortum inde theolo-
giam, quam vocamus, patristicam, nemo
non perspicit. Quae licet in aprico posita
sint, confirmare tamen paucis, ac illustrare
iuuabit, vt ortum atque progressum
theologiae huius eo planiorem faciamus.
Scripsit IRENAEVS inter alia epistolam
ad FLORINVM, in qua sententiam eius,
quod Deus sit conditor malorum, refelle-
bat, ex qua nonnulla EUSEBIVS refert,
hist. ecclesiast. lib. V. cap. XX. p. m. 187. In
ea IRENAEVS, vt FLORINVM refutaret,
eiusque dogmata non esse *ὑγιεινὰ γνώμης* osten-
deret, cumprimis etiam ad presbyteros, qui
ante se vixerant, & apostolorum disci-
puli existerant, hoc est, patres, prouocat.

ταῦτα τὰ δόγματα, inquit, δι' ἃ καὶ ἡμεῖς ἀποσβέσθημεν
δι' ἃ καὶ ἀποβλήμεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς παλαιᾶς καὶ
νέας. Haec dogmata bi, qui ante nos vixerunt,
presbyteri, qui etiam apostolorum discipuli
existebant, nequaquam tibi tradiderunt.
Opponit deinde FLORINO auctoritatem
POLYCARPI, quippe quem adhuc vidif-
set ac audiuiisset, dicitque: Et in conspectu
Dei asfirmare possum, beatum illum & apo-
stolicum presbyterum, si quid eiusmodi un-
quam audiisset, exclamaturum continuo, &
obturatis auribus suis didicissimum fuisse, prout
ipsi moris erat: Deus bone, quae me in tem-
pora referuisti, ut haec sustinerem! Dum
autem IRENAEVS hac occasione narrat,
quae POLYCARPIVS de Christo, eiusque
miraculis ac doctrina vtpote quam
a Ioanne & aliis, qui Christum viderant,
acceperat, commemorasset, addit: ὅτι καὶ
ἐν παντί ταῖς γραφαῖς, in omnibus cum scriptu-
ra sacra consentiens; haud obscure signifi-

cans, quancacumque sit patrum auctoritas, scripturam tamen sacram nobis semper potiore esse debere. Vt vero in alijs, ita cumprimis iu controversijs cum Arianis patuit, quam follemne fuerit ad patrum prouocare auctoritatem. Arianos equidem hoc nomine reprehendit ATHANASIUS, quod patres, sententiam eorum detorquebant, ad suas pertrahere partes ausi sint; dum, ἡδὲ γὰρ, inquit, καὶ ἐλκεται, ὅτε πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς διόλης γραφῆς ὑβρίζουσιν τῇς διατάξεως τοῦτον. καὶ μὴ περὶ φασίας ἀποκρινόμενος διεσπάρτο καὶ σοφίσματα πλάττειν. οὗ δὲ καὶ διαβάλλει τοὺς πνεύματος τελευτήσαντος καὶ ἀκατακρίτους γενέσθαι καὶ αὐτὸν οὕτω τῇς παρανομίας εἶναι δοῦλον.

Qui cum nihil rationi consentaneum aut certis ex scripturis sacris in haeresi sua habeant, ac proinde improbas semper confutationes & callida sophismata in medium proferant, nunc eo audacia processere, vt etiam patres nostros in calumniam vocent : minime id alienum ab ipsorum moribus, & proprium omnino eorum praui-tatis ingenij ; in epist. de sententia Dionysij Sc. rom. l. oper. p. m. s. 49. Respondeo itaque Arianos reprehendit, quod ad patres recur-runt, cum rationis & scripturae praedijs destituantur, tum &, quod perperam id faciant, ea patribus tribuendo, quae iis in mentem non venerant. Quo ipso, vt non negat, ad patres interdum prouoca-ri posse ; ita in hac ipsa epistola opere-roprobat, DIONYSIVM Alexandrinum nequiquam eadem cum Arianis docuisse, sed cum synodi potius Nicaenae decretis prorfus consensisse. Sed & in epistola de synodi Nicaenae decretis, dum in eo est, vt euincat, patres istius synodi noua non fin-xisse vocabula, sed quae ab alijs accepissent, vsurpassse; DIONYSIVM vtrumque, Ale-xandrinum & Romanum, THEOGNO-STVM, ipsumque ORIGENEM, in hisce, Nicaenis patribus exemplum praeciuisse, condocet, rom. l. oper. p. 274. seqq. Sic & BASILIUS magnus, dum contra Sabellia-nos pariter, ac Arium, & anomoeos, dis-putat, ad patres non minus, ac scriptu-

ram, quamvis ad hanc praecepit, eos ablegat. Παράκλησεν δὲ ἑμῶς, inquit, καὶ ἐκ παλαιῶς τρεῖς ἡμέρας ἐβόησαν καὶ ἡμεῖς ἡκούσαν ἡμᾶς. ὅτι καὶ ἡμεῖς ἐβόησαν, καὶ οὐ συμβαίνει ταῖς γυναιξίν, καὶ καὶ ἡμεῖς μαχόμενοι ταῖς πατρίσιν. *Hortatur autem vos, ne quouis modo, quod vobis probetur, ex nobis audire quaeratis, sed quod domino placeat, & consonum sit scripturis, nec patribus contrarium sit.* Et quibusdam interiectis, spiritum sanctum a patre & filio non esse separandum, contendens; διαμαρτυροῦμαι, inquit, ἡ παράδοσις ὁ κύριος ὁ κύριος ὁ κύριος, ἀποστόλοις διδάσκοντες πατέρες διαμαρτυροῦντες, μαρτυροῦντες ὁμοθυμαδόν. ἐκείνοι δὲ ἀκούοντες ἡδυνάσθησαν. *Absterreat te dominica traditio; dominus ita docuit, apostoli praedicarunt, patres observarunt, martyres confirmarunt; satis tibi sit, ut dicas, quemadmodum edocuit es; homil. XXVII. quae est contra Sabellianos & Arium & anomocos, tom. I. oper. p. m. 523. & 524.* Inter latinae ecclesiae doctores AUGUSTINUS cum primis occurrit; qui etsi praecipue scripturae sacrae auctoritate Pelagianos compeceret, patrum tamen testimonia non negligenda, censuit, ne noua, quod illi iactitabant, quae propugnabat, dogmata esse viderentur. *Cum eorum (Pelagianorum) inquit, profanas vocum novitates ecclesia Christi & occidentalis & orientalis horruerit, ad curam nostram existimo pertinere, non solum scripturas sanctas canonicas adversus eos testes adhibere, quod iam satis fecimus; verum etiam de sanctorum litteris, qui eas ante nos fama celebrissima & ingenti gloria traiecerunt, aliqua documenta proferre; non quo canonicis libris a nobis vilius disputatoris aequetur auctoritas, tanquam omnino non sit, quod melius seu verius ab aliquo catholico, quam ab alio itidem catholico sentiatur, sed ut admoncantur, qui putant, istos aliquid dicere, quemadmodum de his rebus ante nos istorum vaniloquia, catholici antistites eloquia divina sequuntur; & sciant, a nobis relictam & antiquitus fundatam catholi-*

cam fidem adversus recentem Pelagianorum haereticorum praesumptionem perniciemque defendi; lib. IV. contra duas epistolas Pelagianorum, cap. VIII. tom. X. oper. p. 316. Idem quoque Hipponensium praeful, ad Pelagianorum obiectionem, quod ipsemet dogma, de peccato originali, haxisset, respondens, non ego, inquit, finxi originale peccatum, quod catholica fides credidit antiquitus; sed tu, qui hoc negas, sine dubio novus es haereticus; de nuptiis & concupiscentia, lib. II. cap. XII. tom. X. oper. p. 210. Sufficere haec possunt, inde ut constet, iam in veteri ecclesia ad patrum interdum provocatum fuisse auctoritatem. Plura autem si quis desideret, MELCHIORE CANVM addeat, de locis theologicis, lib. VII. cap. III. vbi, dum probare adnuitur, sanctos simul omnes in fidei dogmate errare non posse, varia, quae huc faciunt, adfert, cum primis p. 221. Adeo vero hac de re dubitari nequit, ut potius, iam ea aetate interdum plus, quam decebat, patrum auctoritati tributum, videatur. Magis tamen sequenti id factum tempore; exemplum luculentissimum iam praebente VINCENTIO Lirinensi. Ipsi enim scripturae, sacrae ecclesiae catholicae traditionem, quae patrum maxime testimonia nititur, adiungit, utraque fidei integritatem conservari adserens; in communitario primo cap. I. p. m. 211. Traditionem nimirum *universitate, antiquitate & consensione niti, docet; & antiquitatem quidem, inquit, si quemur, si ab his nullatenus sensibus recedamus, quos sanctos maiores ac patres nostros celebrasse, manifestum est. Consensionem quoque, ita pergit, iidem, si in ipsa vetustate omnium, vel certe pene omnium sacerdotum & magistrorum definitiones sententiasque sectemur; cap. III. p. 212.* Neque patrum auctoritas imminuatur, graviter illis irascitur, qui veterum hallucinationes proferunt, deteguntque nactus, quos auctoris sui Cham vestigia sequi, ait, qui

qui nuditate venerandi Noë non modo opere neglexit, verum quoque irridendam ceteris enuntiavit; cap. XI. p. 321. Per integrum huncce librum id maxime agit, vt ad antiquitatem respiciendum, antiquitati inhaerendum, inculcet, cumpturnis cap. XXVI. & XXVII. p. 245. seqq. Dumque porro vniuersitatem & antiquitatem in ipsa praecipue fidei regula & contra recentes potissimum haereseos valere, contendit, de patribus, & quousque eorum auctoritate standum sit, paullo distinctius mentem suam hunc in modum explicat: Eorum duntaxat patrum sententiae conseruandae sunt, qui in fide & communione catholica sancti, sapientes, constanter viuentes, docentes & permanentes, vel mori in Christo fideliter, vel occidi pro Christo feliciter, meruerunt. Quibus tamen hac lege credendum est, vt, quid quid vel omnes, vel plures vno eodemque sensu manifestasse, frequenter, perseveranter, velut quodam consentiente sibi magistrorum concilio, accipiendo, tenendo, tradendo firmauerint; id pro indubitato, certo ratoque habeatur; quidquid vero, quamuis ille sanctus & doctus, quamuis episcopus, quamuis confessor & martyr, praeter omnes, aut etiam contra omnes senserit, id inter proprias & occultas & priuatas opiniunculas a communis publicae, ac generalis sententiae auctoritate secretum sit; nec cum summo aeternae salutis periculo, iuxta sacrilegam haereticorum & schismaticorum consuetudinem, vniuersalis dogmatis veritate dimissa, vnius hominis nouitium scilicet errorum; cap. XXXIX, p. 260. Quid de hoc VINCENTII principio, quod, praeter romanenses, & alii caleulo suo adprobarunt, sentiendum sit? alibi exponitur. Nos isthaec eum in finem attulimus, vt, quanta iam ea aetate patrum, in rebus ad doctrinae veritatem spectantibus, fuerit auctoritas, inde intelligeretur. Hinc nemo mirabitur, existitisse sequenti aetate, qui patrum effata colligendo, & in certum

ordinem disponendo, velut systemata quaedam theologica conderent, certe theologiae systematae occasionem darent, quod saeculo sexto ISIDORVM Hispanensem, & LEONTIVM Cyprium, saeculo septimo TALIONEM siue TALIVM, episcopum Caesar-Augustanum fecisse, ad cap. I. §. VIII. & IX. obseruauimus. Imitati deinceps hoc institutum sunt primi theologiae scholasticae conditores, inter quos PET. LOMBARDVS eminet, cuius libri *sententiarum*, ex patrum itidem effatis ac testimoniis congesti, magnam prae reliquis consequuti sunt celebritatem. Dum autem simul ex patrum dictis occasionem arripiebant, de dogmatibus sacris secundum ductum philosophiae Aristotelicae, haud ita pridem receptae, ratiocinandi, & hinc nouis oriosisque quaestionibus disputationibusque theologiam obruendi; enata hinc est theologia scholastica. Si ergo dicendum, quod res est, theologia patristica principium & fundamentum est theologiae scholasticae, & cum ea coniuncta deinceps, atque propagata fuit. Corruptionis hinc, qua theologia dogmatica eo tempore laborauit, haud vltima causa fuit, quod patrum potius, quam scripturae sacrae niteretur auctoritate; immo, factum inde, vt huius nulla fere haberetur ratio; cumque, qui theologi audiebant, scripturam sacram nec curarent, nec intelligerent; non poterat non foeda theologiae ipsius existere facies, immo horrendum tandem inde oriri monstrum. Eiusmodi ergo cladem cum patristica theologia intempestiue tractata, verae sanaeque doctrinae adferret; ipsa rursus a scholasticis doctoribus mirum in modum conspurcata, & deformata fuit, cum graecae linguae pariter ac antiquitatis ecclesiasticae rudes essent, multo minus artis criticae periti, vnde nec intelligebant patres graecos, quorum tamen vi volebant auctoritate, & misere saepe decipiebant.

bantur, dum scripta vera ac genuina a spuris & suppositiis discernere non poterant.

Et haec quidem patristicae theologiae ante ecclesiae emendationem fuit conditio.

¶ Cum ecclesiae sequuta esset emendatio, de patrum, in rebus praesertim fidei, auctoritate, varie disputatum; fuerunt tamen, tum ex nostratibus, tum ex reformatis, qui theologiam patristicam excolerent; quorum nonnulli eam cum dogmatica coniungebant, alii autem separatim tradere, consultum ducebant; id quod & a romanae ecclesiae doctoribus factum.

* In emendatione ecclesiae, fortiter non minus, quam feliciter, suscepta, praecipuum momentum scripturae sacrae trahere restituit. Haec enim, ut antea diffusissimis tenebris velut conspulta iacebat: ita, postquam ad eam iterum legendam, & diligentius perferendam, & exemplo & adhortationibus suis LUTHERVS alios excitauit, non poterat non, detectis pulsisque erroribus, pristinus doctrinae nitor, meliorque ecclesiae redire facies. Ipsi itaque veteris ecclesiae patres, eorumque dogmata, ad scripturam sacram, seu unicam veritatis regulam atque normam, exigi coeperunt, ut non aliter illorum admitterentur effata, quam, si cum scriptura sacra consentirent; quacum adeo ne utique eodem haberi possent loco. Atque haec semper ecclesiae nostrae deinceps fuit sententia, quae in libris nostris symbolicis, & quidem epitome formulae concordiae, p. 570. ita exprimitur: Reliqua vero, siue patrum, siue neotericorum, scripta, quocumque veniant nomine, sacris litteris nequaquam sunt aequiparanda, sed vniuersa illis ita subiicienda sunt, ut alia ratione non recipiantur, nisi testium loco, qui doceant, quod etiam post apostolorum tempora, & in quibus partibus orbis, doctrina illa prophetarum & apostolorum sincerior conseruata sit. Neque tamen ideo, negligenda prorsus, aut contemnenda patrum scripta, primi ecclesiae nostrae theologi putarunt; quin potius, legenda euoluendaque diligenter, sed cum selectu, & cum iudicio; quod & ipsosmet fecisse, ingenii, quae reli-

querunt monumenta, testantur. Beatus MARTINVS LUTHERVS quid de patrum lectione praecipuisque patribus, censuerit, HIERON. WELLERVS, in consilio de studio theologiae rite instituendo, & feliciter continuando p. 8. hunc in modum exponit: postquam ad sacram theologiam animum adplicasset, vir Dei (Lutherus) admonerat, ut praecipuos quosdam libros Augustini legerem, scilicet librum de confessionibus, item librum de doctrina christiana, de ciuitate Dei, & similes. Iussi & aliquid temporis interdum me impertiri lectioni scripturarum Bernhaldi, propter egregias sententias, quibus ille abundat. Nec non & Ambrosium me legere voluit, propter antiquitatis notitiam; ab Origenis & similium lectione me deterruit, eo, quod illi omnes locos scripturae in allegorias transformarunt. Itaque Origenis & similium lectionem theologiae studiosis perniciosam esse, ducebat. Hieronymi vero nec distionem, nec interpretationem vquam probauit. Nam distio eius est tumida, & plus operae sumptum declamando, quam in interpretando scripturam. Sed nec Basilii magni scripta admodum laudabat; dicebat enim, illa (ut ipse verbis vtar) nimium redolere monachatum. Magistrum sententiarum ideo legendum esse, aiebat, quod is omnium fere patrum sententias de praecipuis locis doctrinae christianae in libro suo collegerit; sed tamen cum iudicio iuniores theologi legere illum volebat. PHILIPPVM quoque MELANTHONEM hospitem ex patrum lectione ne utique retulisse animum, loci eius theologici, aliaque scripta, abunde testantur.

VRBANVS RHEGIVS eruditionis suae in theologia patristica praeclarum specimen dedit, in indicio de *Cypriani libello, quem de eleemosyna inscripsit, secundum canonem scripturae sacrae & orthodoxos; profuturo ad plerosque alios ecclesiasticos auctores intelligendum*, quod cum eiusdem examine episcopi in ducatu Luneburgico Francofurti 1545.8. prodiiit; de quo & legendus IOAN. GEORG. BERTRAMVS, in *der Reformation- und Kirchen-Historie der Stadt Lüneburg, part. II. cap. II. §. X. p. 89.* Cum primis vero, vt in aliis, ita in hacce theologiae parte, enituit industria MATTHIAE FLACII illyrici; qui & prae reliquis intellexisse videtur, quantum inde vera ecclesiae nostrae doctrina capere queat commodum. Huc namque *catalogus eius testium veritatis* comparatus est; in quodum ostendit, ante, & post iacta papismi fundamenta, fuisse, qui veram doctrinam retinerent; nucleum simul quemdam verae & orthodoxae patrum theologiae exhibet. Testimonia nimirum a tempore apostolorum, vsque ad annum 1517. deducuntur. Prodiit hicce liber primum Basileae 1556. deinde Argentorati 1562. Post haec editiones SIMON GOVLARTIVS libidinem in hocce opus, iusto grauiorem, addendi, reiiciendi, emendandi, permutandi, ac si proprius labor esset, exercuit, & hac ratione illud prodire iussit Lugduni 1597. & auctius Geneuae 1608. Sed pristinae integritati restitutum fuit a IOAN. CVNRADO DIETERICO, in editione, quae Francofurti 1666 sine eius nomine, & deinde cum eodem ibidem anno 1672. 4. lucem adspexit. Conferenda, quae hac de re observat PETRVS BAEIVS, *distion. hist. & critic. voc. Illyricus, p. 1639.* Fallitur magnopere HENR. SPONDANVS, quando, FLACIVM librum huncce GWIL. EISENGREINII *catalogo testium veritatis* opposuisse, auctor est, ad *an. MDLX. n. 32.* cum, EISENGREINIVM potius FLACII *catalogum* refutare

voluisse, constat. Quo nomine eum recte castigat PETRVS BAEIVS, *l.c.* vbi plura de hocce FLACII opere; de quo & legendus IO. BALTHASAR RITZELIVS, in *vita Flacii*, germanice scripta, §. XV. p. 43. Nec aliud quid FLACIO in *centuriis Magdeburgensibus*, quarum praecipuus auctor exstitit, constitutum fuit, quam, vt romanensibus, ecclesiae nostrae doctrinam nouam, veteribusque incognitam fuisse, iactitantibus, obuiam iret, & per omnia saecula, continuam doctrinae orthodoxae, quam nostra profitetur ecclesia, successionem exhiberet, cum primis autem veteris ecclesiae doctorum, seu patrum, cum nostra ecclesia consensum demonstraret. Quod &, quin egregie centuriarum istarum auctores praestiterint, nemo a partium studio alienus dubitauerit; licet, postquam antiquitatis & historiae ecclesiasticae studium maximis incrementis auctum est, quaedam emendari, multa autem adhuc addi possint. Omnino itaque opus hocce huius loci est; cum tamen ad historiam ecclesiasticam praecipue spectet, in sequentibus de eo dicemus ex instructo. Post FLACIVM inter saeculi decimi sexti theologos nemo temere antiquitatis ecclesiasticae peritior, aut in patrum lectione magis versatus fuit, quam MARTINVS CHEMNITIVS, quod loci eius *theologici, & examen concilii Tridentini*, aliaque scripta, testantur. Idem etiam, vt rectum ac genuinum scriptorum, a patribus protectorum, vsum omnes condoceret, *orationum de lectione patrum, seu doctorum ecclesiasticorum*, conscripsit, quae *locis* eius *theologicis* praemissa, &, vt antea iam diximus, beati ADAMI RECHENBERGII *summario historiae ecclesiasticae* subnexa est. In ea de praecipuis patribus erudire differit, & natos illorum indicat. Vsitatum autem eo tempore erat, in theologia dogmatica, cum scriptura sacra patrum testimonia coniungere, vt inde verae doctrinae fata, conser-

uatio cumprimis, & propagatio, intelligerentur; quod & diligenter a CHEMNITIO in locis eius theologicis factum. Nec enim necesse putabant, separatim theologiam patristicam tradere; quod tamen & a quibusdam factum est. Pari vero etiam ratione beatus IO. GERHARDVS noster, in locis suis theologicis, magna copia patrum testimonia adduxit, vt dictis lucem adfunderet, nostraeque ecclesiae doctrinam minime nouam esse, ostenderet; vnde & ipse LVD. ELL. DV PIN tractationem de Deo in hisce locis, vt optime patrum testimoniis instructam, dignamque, quae legatur, commendat, ipsumque GERHARDVM, quod in lectione patrum probe versatus fuerit, laudat; *bibliothèque des auteurs separez de la communion de l'Eglise Romaine, tom. II. p. 75. & 78.* Ceterum, cum GEORGIUS CALIXTVS, & CONRADVS HORNEIVS, in academia Helmstädiensi, in Regiomontana autem CHRIST. DREIERVS, alique, idagerent, vt demonstrarent, romanae non minus quam reformationis ecclesiae addictos, in iis, quae ad fundamentum fidei spectant, nobiscum consentire; eo deuenerunt, vt scripturae sacrae, consensum ecclesiae, aut patrum, praesertim quinque priorum saeculorum, adiungerent; contenderentque, in rebus dubiis consensum illum, ceu veritatis regulam, amplectendum, &, quidquid isto consensu niteretur, hoc solum creditu ad salutem esse necessarium, nec adeo fundamentales errores exprobari illis posse, qui crederent, quae cum isto patrum consensu conuenirent. Hoc nimirum illud ipsum erat, quod VINCENTIVM LERINENSEM docuisse, antea obseruauimus, quem & ducem hic se sequi ipsimet profitebantur. Quo ipso vt patribus plus quam decet, tribuebant; ita hanc illorum sententiam acriter impugnabant alii; praecipue ABRAHAMVS CALOVIUS, tum alibi, tum in *system. locor. theol. tom. I. cap. III. quaest. X. p. 420.*

segg. Profitetur ibidem, adhiberi posse consensum patrum, ceu testimonium, & vt argumentum quoddam secundarium, siue confirmatorium, siue confutatorium; nequaquam tamen concedendum, testimonium ecclesiae, vel traditionem, siue e consensu, siue e patribus priorum quinque saeculorum petatur, esse principium fidei christianae, aut normam interpretationis scripturae, vel etiam medium, adeo necessarium, vt sine illo, sola scriptura, non possint ora aduersariis obstruari. Hinc, patres priorum quinque saeculorum ne in vno quidem fidei capite omnes consentire, contendit, p. 425. immo &, vbi inter se consentiunt, erroribus obnoxios esse, exemplis probat, *quaest. IX. p. 413.* Quemadmodum autem inde patet, quod non proflus patrum testimonia reiecerit CALOVIUS; ita iisdem in toto hocce systemate diligenter, aequae ac CHEMNITIVS ac GERHARDVS, vititur, patristicamque adeo cum dogmatica theologia coniungit. Fuerunt vero etiam, qui separatim, & ex instituto, theologiam patristicam traderent, saltem praecipue testimoniorum ex patribus depromptorum haberent rationem; idque iterum vel ita, vt aut generatim ex omnibus, aut ex quibusdam, vel vno alteroque, doctrinae christianae capita exhiberent. Ad priorem classem referre licet MICH. NEANDRI *theologiam christianam sacrae scripturae, patrum graecorum graecis, & latinorum latinis, e fontibus ipsorum, & tandem theandri Lutheri dictis & testimoniis illustratam & expositam*; Lipsiae 1595. 4. Enim vero, licet etiam scripturae testimonia NEANDER non negligat; maximum tamen studium in patrum effatis colligendis posuit, idque instituto prorsus laudabili. Prodiit hocce opus post auctoris obitum, cura filiorum eius IOANNIS & MICHAELIS NEANDRI; praemissaque eadem est praefatio ANTONII PROBI, antistitis sacrorum Vinariensis, in qua de re-
cto

cto & genuino patrum vsu, & ratione, illorum scripta legendi, differit. Habemus equidem & eiusdem NEANDRI *theologiam megalandri Lutheri*, cui addita est *theologia Bernhadi & Tauleri*, Wittebergae 1584. 8. in qua sententias selectiores LUTHERI, BERNHARDI, & TAVLERI exhibet; sed ordinem locorum theologorum hic non observat. Exstat porro HENRICI ECKARDI *compendium theologiae patrum*, laudatum ABRAHAMO CALOVIO, in *paedia theologica de metodo studii theologici*, sect. II, artic. post. cap. IX. p. 355. Hosce, & si qui forte fuere alii, qui eiusmodi quid susceperunt, sequutus deinde est beatus IO. GVIL. BAIERVS noster, in *compendio theologiae historicae*, quod, post auctoris obitum, in lucem emisit filius eius IO. GVIL. BAIERVS, theologus hodie Altorffinus clarissimus, Vinariae 1699. 8. Eundo nimirum per omnes articulos, seu sacrae doctrinae capita, fata ac successionem verae doctrinae breuiter ac neruose ostendit; vnde & hanc theologiae partem *historicam* ei vocare placuit, quod & HENRICVM ALTINGIVM fecisse, supra iam obseruauimus. Ultra quartum saeculum progressus non est, sed eo maiorem, in consensu patrum quatuor istorum priorum saeculorum, cum ecclesiae nostrae doctrina, demonstrando, adhibuit diligentiam BALTHASAR DEBELIVS, in *antiquitatibus ecclesiae in quatuor prioribus post Christum natum saeculis evangelicae &c.* Huius enim omnino loci praeclearum hocce opus est, quippe in quo licet historica quoque attingat; id tamen praecipue auctor agit, vt doctrinam patrum istorum saeculorum eruat, & per certa capita articulosque dispositam exhibeat. Tribus tomis in forma, quam vocant, quadripartita, opus hocce absoluitur, quorum primus, qui Argentorati 1669 lucem adspexit, *antiquitates ecclesiae evangelicae trimi priorum saeculorum*, reliqui duo autem

quarti saeculi complectuntur; ex quibus prior 1679 posterior 1680, vterque itidem Argentorati, prodijt. Nec praetermittendus hic est THOMAS ITTIGIVS, ob selecta, quae reliquit *historiae ecclesiasticae saeculi primi & secundi capita*, Lipsiae anno 1709 & 1711 edita. Tamen enim historiam ecclesiasticam in iis tradat, eiusque adeo institutum latius patere videatur; in doctrina tamen patrum duorum istorum saeculorum accurate delineanda maximam diligentiam posuit, suntque selecta, & prorsus exquisita, quae de ea adfert. Iam ad eos quod attinet, qui quorundam, aut vnus, ex veteris ecclesiae doctoribus, doctrinam inuestigauerunt; ERNESTI SALOMONIS CYPRIANI *Clementem Romanum euangelicum, & Tertullianum euangelicum*, duabus dissertationibus exhibitos, laudat CHRIST. MATTH. PFÄFFIVS, in praefatione parentis sui commentationi: *dogmata protestantium ex iure canonico & conciliis deducta*, inscriptae, praemissa, p. 3. Eundem CLEMENTEM Romanum, pariter ac IRENAEVM, missae pontificiae non patrocinari, ipsemet peculiari dissertatione demonstrauit, quae in *syntagmate dissertationum theologiarum* exstat, num. I. p. 3. seqq. *Demonstrationem veritatis & divinae originis librorum noui testamenti*, ex *Clementis Romani testimonio de apostolis Iesu Christi*, in dissertatione theologica dedit IAC. HENR. BALTHASAR, theologus Gryphiswaldensis clarissimus, Gryphiswaldiae 1724. 4. De *Ignatio, veritatis confessore & martyre*, dissertationem *historico-criticam* lectu dignam edidit CHRISTOPH. BEYERVS, Lipsiae 1722. 4. *Patres primitivae ecclesiae, & speciatim Ignatium*, non fauere merito bonorum operum, dissertatione *historico-theologica* ostendit IOAN. GEORG. IOCHIVS, Tremoniae 1716. 4. *Iustinus philosophus christianus & martyr exhibitus veritatis evangeli-*

cas testis & confessor de sacro-sancta trinitate & persona Christi aduersus Chrysopori Sandii inculpationes iniustas, &c. auctore CHRISTIANO NIFANIO prodiiit Francofurti 1688. 8. Irenaeum, euangelicae veritatis confisorem ac testem a Renati Masueti prauis explanationibus vindicatum exhibuit SALOMO DEYLINGIVS, Lipsiae 1717. 4. Theologia speculatiua & practica ex patribus, ab insigni quodam theologo collecta, & publici iuris facta, quae Wittebergae 1636. 4. prodiiit, testimonia tantum TERTULLIANI & CYPRIANI, magna tamen diligentia, & per locos theologicos rite disposita, complectitur. Auctor huius operis HERMANNVS RATHMANNVS a nonnullis fertur; conferendaque, quae iam supra de eodem diximus ad lib. I. cap. I. § VI. Ad reliquos patres quod attinet, nemo fere inter omnes est, de cuius theologia plures solliciti fuerint, quam AVGVSTINVS, eo, quod maxima eius semper in ecclesia occidentali fuit auctoritas. Augustini equidem & Chrysostomi theologiam, ex libris eorumdem depromptam, inque locos communes digestam, dedit ANTONIVS CORVINVS Halae Sueuorum, an. 1639. 8. Sed leuioris momenti libellus est, nec ordo locorum theologicorum in eo obseruatur. Scripta praeterea spuria a genuinis non discreuit, quod & ipsemet fatetur, & in monito ad lectorem hanc rationem reddit: Quod alicubi ex iis etiam libris, qui falso cum Augustino, cum Chrysostomo inscribuntur, pleraque citauimus, rogo, candide lector, ut boni consulas. Data enim opera, non errore hoc factum est. Quaevis curisue? Ego in ea sum sententia, ut nullum bene dictum contempti debere existimem, quantumvis etiam ineptum auctorem habeat. Et sciunt est illud: saepe etiam est olitor valde opportuna loquutus. Sed cum de successione doctrinae in ecclesia sermo est, constare etiam debet, quis quidque dixerit. Ordinem locorum theologicorum sequitur ERASMY

AVD. ISAGOG.

SARCEIVS, in praecipuis sacrae scripturae communibus locis a doctissimo & sanctissimo doctore Augustino tractatis, & in concinam methodi formam contractis, Francofurti 1539. 8. Non prorsus spernendus libellus est; amplissimum tamen aliis spicilegium, aut integram adhuc messem, reliquit. IO. PAPPI parallela Augustiniana, ELIAE VEIELII Augustinum testem veritatis euangelicae, CHRIST. WEISII Licht der Wahrheit, welche die Römische Kirche aus der Schrift mit Augustino erkandt hat, commemorat CHRISTOPHORVS MATTH. PFAFFIVS, in praefatione antea laudata. Sed hosce omnes multis parasangis post se reliquit ANT. REISERVS, in Augustini veritatis euangelico-catholicae in potioribus fidei controuersis teste & confessere, contra Bellarminum & alios scriptores papaeos, antiquos pariter ac recentiores, insertis etiam suo loco quaestionibus Iansenio-Norisanis, vindicatis; Francofurti 1678. fol. Quo opere admodum luculento & egregio AVGVSTINVM, romanae ecclesiae ereptum, prorsus nostrum fecit, & tum alios, tum maxime ROB. BELLARMINVM cardinalem, qui Hipponensium huncce praefulem nobis opponere conantur, solide reitauit. CHRYSOSTOMVM nobis vindicauit IO. FRID. MAYERVS, in Chrysostomo Lutherano orthodoxae veritatis aduersus decreta concilii Tridentini assertore, Georgii Heidelbergeri Loiolitae Chrysostomo papistae e diametro opposito, Grimmae 1680. 4. Iungenda & vita beati Ioannis episcopi quondam Constantinopolitani, discipuli Chrysostomi, inter patres orientalis ecclesiae celeberrimi, cum specimine doctrinae ex scriptis eius, ex Palladio, historia tripartita & aliis fide dignis auctoribus collecta, Halae Saxonium 1702. 8. cuius auctorem BALTHASAREM KOEPKENIVM esse, accepi. Amplissimus hic differendi se nobis aperiret campus de CHRYSTOSTOMI epistola ad Caesarium monachum, deque variis eruditum scriptis,

T t t

scriptis, quibus ea occasionem prae-
buit; siquidem praeclarum in ea veritatis testi-
monium, contra transubstantiationem in
sacra coena, quam romana ecclesia tuetur,
existat; sed, quidquid de ea dici potest, dili-
genter, & accurate, persequutus est vir
clarissimus IO. ERHARDVS KAPPIVS,
in *dissertatione, de celeberrima sancti Ioan-
nis Chrysostomi ad Caesarium monachum
epistola, veritatis evangelicae contra ponti-
ficiorum transubstantiationem insigni teste,*
quam, occasione nouissimae eius editionis,
ab illustrissimo marchione Veronensi scri-
ptione MASSEIO ex codice manuscripto
Florentino euulgatae, publicae luci expo-
suit, Lipsiae 1723. Continuabit idem vir
doctus hocce argumentum in aliis disser-
tationibus, & in secunda quidem ipsam
hanc epistolam ex editione Masseiana,
cum aliorum tamen editionibus collatam,
vna cum fragmento eius graeco, ab eodem
ex bibliotheca Florentina Laurentiana pri-
mum publicatae, & aliis fragmentis graecis,
quotquot reperire poterit, latine etiam
conuersis, cum variis, quae habentur, le-
ctionibus, repetet. Quod si denique
BERNHARDO, abbati illi Claraeuallesi,
qui saeculo duodecimo vixit, inter patres
locum concedere velimus, quod nonnulli
facere solent; cum pro nostra potius,
quam romana militare ecclesia, euehit, si-
mulque theologiam eius exhibuit GEORG.
HENR. GOETZVS, in *schediasmate theologico
de Lutheranismi Bernhardi*, Dresdae anno
1703. 4.

Reformatae ecclesiae doctores de pa-
tribus, eorumque auctoritate, in eo, quod
caput caussae est, nobiscum consentiunt,
si ab iis discesseris, qui in Anglia *episcopa-
lium*, seu hierarchicorum, nomine veni-
unt. Apud hocce maxima est patrum au-
thoritas, eo, quod sententiae suae, de diui-
na episcopatus origine, deque veteris ec-
clesiae ritibus, ac disciplina retinenda, in-
gens in iis inuenisse sibi videntur praesidi-

um. Hinc illis adeo inuisus est IO. DAL-
LAEVS, quoniam, tum in aliis scriptis
suis, tum in egregio illo, *de patrum usu,*
nimum patrum eum detraxisse auctoritati,
credunt. Aperte id proficitur GVIL. BE-
VEREQUIVS, in *prooemio*, quod *codici ca-
nonum ecclesiae primitivae vindicato ac il-
lustrato* praemittit, circa finem. Ratio, in-
quit, potius flagitat, ut nos iniquissime fera-
mus, quod doctissimus Dallaeus tam sanctam,
tam puram, ipso etiam iudice, ecclesiam ro-
taries lacerare eniteretur. Illum quidem
summo ingenio, praestanti eruditione ac do-
ctrina, nec minori pietate virum fuisse, & de
ecclesia reformata plurimis in rebus optime
meritum, vltro omnes hic consuevit. Ve-
rum id male nos habet, quod ille, contra ec-
clesiam romanam disputans, nostram etiam,
tanquam iisdem erroribus obnoxiam, sub
communi Latinorum nomine indiscrimina-
tim oppugnavit. Quibusdam interiectis
prooemium hocce hisce verbis claudit:
Nulli enim dubitamus, quin Deus optimus
maximus, cuius solius praesidio confidimus,
ecclesiam polite adeo & sacris ipsius scripturis,
iuxta perpetuam vniuersalis ipsius ecclesiae
praxin & consensionem interpretatis refor-
matam, contra omnes cuiusque modi aduer-
siorum impetus ita defenderit, ut, iuxta
fidelissimum domini promissum, ipsae infero-
rum portae aduersus eam numquam praeua-
laturae sint. Dum nimirum, scripturam
sacram secundum perpetuam vniuersalis
ecclesiae praxin & consensionem interpre-
tandam, innuit; consensionem istam ec-
clesiae, seu patrum, pro regula ac norma
quadam, & interpretationis scripturae, &
adeo fidei, se habere, significat. Confir-
mari, quod diximus, ex MATTH. SCRIP-
VENERI *apologia pro sanctae ecclesiae pa-
tribus, aduersus Io. Dallaeum de usu patrum,*
itemque HENR. WOTTONI *praefatione,*
de usu patrum, quam CLEMENTIS Ro-
mani, duabus ad Corinthios epistolis, Can-
tabrigiae a se editis, praemittit, poterat;

sed,

sed, cum de hisce deinceps adhuc nobis verba facienda fuerint, hocce nunc supersedere possumus labore. Quantumvis autem apud eos reformatae ecclesiae doctores, qui episcopaliū placita non sequuntur, tanta patrum non sit veneratio, quam apud hos; non minora tamen illorum sunt in theologiam patristicam merita; siquidem viri inter eos existerunt antiquitatis ecclesiasticae longe peritissimi. Haud vltimum inter eos locum tenet ANDREAS RIVETVS, qui suam de patribus sententiam ediderunt, in *tractatu de auctoritate patrum errorum causis, & notorum notis*, eiusdem critico sacro praemisso; itemque in *carbolico oribodoxo, tract. I. quaest. XI. p. 73. seqq.* Atque in ipso hocce libro, quem catholicum orthodoxum inscripsit, GVIL. BAILLI catechismo controuersiarum opposito, qui tomo tertio operum eius, Roterodami 1660 edito, exstat, dum contra romanenses disputat, saepe patrum testimonia adcurate vindicat. Nescio autem, an vllus inter reformatae ecclesiae doctores in hocce doctrinae genere cum IO. DALLAEO comparandus sit? Is integrum equidem theologiae patristicae systema non confecit; praecipua tamen quaedam eius argumenta seorsim magna diligentia pertractauit. Equis enim est, quem lateant eius de *premis & satisfationibus libri septem; de sacramentali huc anriculari Latinorum confessione disputatio*, constans libris quatuor; *aduersus Latinorum de cultus religiosi obiecto traditionem disputatio*, constans libris quinque; *de duobus Latinorum ex vnctione sacramentis, confirmatione & extrema vnctione, disputatio*; aut potius disputationes duae, quarum prior libris tribus, altera duobus absoluitur; *de ieiuniis & quadragesima liber*; *de imaginibus, libri quatuor*, & alia. Inter reliqua autem eius scripta eminent de *usu patrum*, ad ea defusienda religionis capita, quae sunt hodie controuersa, libri duo; de quibus

tamen deinceps ex instituto agere, animus est. Magno autem cum apud omnes haecce DALLAEI scripta sint in pretio, laudandum institutum viri doctissimi CAROLI GOTTOFREDI ENGELSHALLII, dum iunctim ea edere secum decreuit, idque omnes conducuit, in *adlocutione ad eruditos epistolica, qua ipsi consilium de noua operum Ioannis Dallaei editione exponit, eaque occasione varia de theologo isto reformato celeberrimo eiusque scriptis commemoratur*; Budissae 1721. 4. Iniquas romanensium in huncce virum doctissimum censuras, pariter ac iusta, quibus alij cum prosequuti sunt, elogia, aliaque memoratu digna, de eo hic legere licet. DANIELIS CHAMIERI *panstrationem catholicam* supra equidem iam laudauimus, cum systemata theologica reformatae ecclesiae doctorum recenseremus; ad lib. II. cap. I. §. 15. non minus tamen & hic commemoranda venit, eo, quod in colligendis, pariter ac vindicandis, patrum testimoniis, maximam diligentiam posuit, adeo, vt quemadmodum velut thesaurum theologiae patristicae hic conspiciere liceat. Fuit vero & aliis eiusdem ecclesiae doctoribus, aequae ac nostris, in more positum, vt in theologiae dogmaticae tractatione doctrinae verae falsaeque successionem quamdam attingerent, & ad illius confirmationem patrum testimonia adiungerent, quod & recentiori aetate a BENEDICTO PICTETO, in *theologia christiana & scientia salutis*, gallice ab eo scripta, sed in linguam quoque germanicam translata, Lipsiaeque 1723 duobus tomis in 4. edita, tacitum, supra, ad lib. II. cap. I. §. XV. obseruauimus, vbi iam de hocce opere egimus. Existerunt autem inter eos, qui & ex instituto hoc agerent, quos inter vel maxime laudandus IO. FORBESIVS A CORSE, in *instructionibus historico-theologicis de doctrina christiana & vario rerum statu, ortisque erroribus & controuersis, iam inde a tem-*

T T T 2

poribus

poribus apostolicis ad tempora vsque saeculi decimi septimi priora, Geneuae 1699. fol. Constitutum nimirum illi est, vt in praefatione docet, romanensibus obuiam ire, qui apud imperitos suum cum catholica antiquitate vnanimem consensum iactabant, & ab eodem doctrinam reformatarum ecclesiarum dicebant prorsus discrepare, atque adeo ipsi etiam repugnare diuinis scripturis, si secundum mentem orthodoxorum patrum acciperentur, atque explicentur. Atque ita in praecipuis theologiae capitibus doctrinae sacrae successionem tradidit, patrumque cum ea, quam reformatae ecclesia proficitur, consensum ostendere adnititur, idque ea ratione facit, vt multa profutura inde capere liceat. Legenda, quae de opere hocce obseruat IO. FABRICIVS, in *hiflor. bibliothec. Fabric. part. II. p. 206. seqq.* vbi & monet, editionem eius ad ipsius auctoris castigationes emendatam, plurimisque eiusdem additionibus insigniter auctam, haberi in operibus FORBESII, Amstelodami 1703, fol. editis; itemque compendium aliquod eius existare: *Forbesius contraflus*, inscriptum, auctore ARN. MONTANO, 1663, 8. Omnibus autem dubiam in hacce eruditionis theologiae parte palmam reddidisse videtur IAC. BASNAGIVS, vir doctissimus, quippe qui gallicana lingua scripsit *historiam ecclesiae a Christo nato vsque ad nostram aetatem*, (*histoire de l'eglise depuis Iesus Christ inquis a present*) editam Roterodami 1699 duobus tomis in fol. Quatuor ea absoluitur partibus, ex quibus duae mediae cum primis ad nostrum institutum spectant; siquidem in secunda historiam praecipuorum dogmatum, de canone scripturae, de traditionibus, de octo conciliis oecumenicis, de iustificatione, de gratia, & eucharistia; in tertia autem de adoratione sacramenti eucharistiae, de cultu angelorum, beatae virginis Mariae, sanctorum, reliquiarum, & imaginum exhibet. Occasionem, egregium hocce opus conscribendi, aucto-

ri praebuit IAC. BEN. BOSSVETI *historia variationum*, speciatim quae in eadem de Albigenfibus, seu Waldensibus, scripserat. Haec enim dum resellere BASNAGIVS instituit; operae fe facturum pretium existimauit, si ecclesiae, veraeque in ea doctrinae, successionem, a prima origine vsque ad Albigenfcs, demonstraret. Christianam itaque religionem, & theologiam puram, in prima sua origine, hinc vero inter varias theologorum sententias, per plurima saecula, in capitibus fundamentalibus, illibatam propagatamque hac ratione & conseruatam, hic conspiciere licet. Certe, quae alii viri doctissimi sparsim haec de re dixerant, hic in vnico corpore seite inter se coniuncta sunt; cuncta porro tam exquisito rerum ac testimoniorum, quae ex veteribus depromuntur, selectu instructa, tantoque argumentorum & rationum pondere firmata; dissentientium denique exceptiones tam studiose discussae, vt, quod desiderari queat, non inueniatur. Ecclesiae autem reformatae sacra cum auctor sequatur; mirum non est, quod eius quoque placitis, vbi a nobis dissentit, inhaereat.

Apud romanenses patrum auctoritatem vtramque facere paginam, notum est; quamquam non prorsus inter se conueniant, quantum illis tribuendum sit, vt vel ex iis patet, quae anxie & operose disputat MELCH. CANVS, de *locis theolog. lib. VII. cap. III. p. 208. seqq.* Vix ergo est, quod dubitemus, quin in theologia patristica multum studii ac laboris collocent. Accedit, quod theologia scholastica, quae adhuc apud eos regnat, ex patristica enata sit, & huic ceu praecipuo fundamento innitatur, vt ad *g. praecedentem* obseruauimus. Post ecclesiae emendationem, a beato LVTHERO susceptam, ortamque simul nouam meliorum litterarum lucem, nonnulli quidem ex romanae ecclesiae addictis theologiam scholasticam emendare, elegantiori- que eam ornare velle, vt errores tamen & dog-

dogmata, ecclesiae romanae propria, retinerent, conati sunt; alii autem consultius duxerunt, ex antiquitatis ecclesiasticae fontibus, patrumque effatis, noua theologiae systemata condere. Atque hinc ortum apud eos est discrimen inter theologiam *scholasticam* & *positiuam*, de quo ad *libri huiussecundi cap. I. §. I. & XV.* dictum est, Atque ad *positiuam*, quam vocant, cum etiam *patristica* spectet; qui hanc speciatim excoluerunt, huius loci sunt. Et sane, non negandum, patristicae theologiae hodie apud romanenses longe aliam faciem esse, quam olim apud scholasticos fuit; postquam viri quidam inter eos doctissimi, linguaeque latinae & graecae, itemque artis criticae peritissimi, ad eam pertractandam animum adiecerunt. Non omnes tamen eodem sunt habendi loco; paucique omnino inter illos promerentur, vt in censum veniant. Nec vnus idemque omnibus in colligendis patrum testimoniis constitutus est scopus. Nonnulli enim eum in finem id faciunt, vt eorum consulant commodis, qui sermones sacros ad populum habere cupiunt. Sic a nonnullis celebratur *IO. LOPEZ epitome sanctorum patrum*; sed illorum eam vsibus destinata, qui in concionibus, patrum vti testimoniis, cupiunt, vel ex pleniori eius inscriptione patet, quam *NIC. ANTONIVS* exhibet, qui auctorem *virum sacrarum scripturarum, sanctorumque ecclesiae patrum lectione & cognitione instructissimum*, vocat, & opus hocce *Romae 1596* quatuor aut quinque voluminibus in sol. prodiisse, & deinde aliquoties recusum, testatur; *bibliothec. hisp. tom. I. p. 550.* Haud exiguius eiusmodi scriptorum apud romanenses existat numerus, quos tamen, vtpote a nostro instituto alienos, praetermittimus. *ROS. BELLARMINVS* cardinalis, alique controuersiarum scriptores, patrum iidem conglomerare testimonia solent, iis vt nos obruant, cum in scriptura sacra nullam causae suae inueni-

ant praesidium. Sed hisce inter scriptores theologiae polemicae suum assignabimus locum. Inter eos vero, qui dogmaticam theologiam ex patrum monumentis tractant, quosue hic praecipue innumimus, *DION. PETAVIVS* ita eminet, vt reliquorum gloriam plane obscurauerit, solusque fere dignus sit, qui commemoretur. Immortale namque nominis decus consequutus est, ob *opus de theologicis dogmatibus*, cuius editio & nouissima & optima est, quae *Antwerpiae*, aut potius *Amstelodami*, sex tomis in sol. anno 1700, prodiit. *THEOPH. ALETHINVS*, hoc est, *IOAN. CLERICVS*, praefationem praemisit, & hinc inde notulas adpersit. Quidquid in patribus, scriptoribusque ecclesiasticis, obseruatu dignum de theologicis dogmatibus inuenitur, hic in vnum velut congestum cumulum, simulque apte dispositum, obseruationibus, notitiis antiquitatis ecclesiasticae haud vulgarem spirantibus, illustratum, & stilo eleganti exornatum, conspiciere licet. Subsidii vero istis, quibus auctor instructus fuit, si ad veritatem potius defendendam, quam ecclesiae romanae errores palliandos vti voluisset; nihil in hocce opere desiderari potuisset. Nec tamen, si hinc etiam discendas, omnibus placuit, aut diuersa doctorum virorum euitare potuit iudicia. Immo, non desuerunt, qui *PETAVIVM* omnino plagii reum facerent. *EDMVNDVS* namque *MARTENE*, atque *VRVINVS DVRANDVS*, in *itinerario*, quod gallicana lingua ediderunt, *litterario*, p. 177. narrant, Diuisione in bibliotheca patrum minimorum ostensos sibi aliquot tractatus theologiae positivae cardinalis *AVGVSTINI OREGII*; confirmasse autem illum, qui ipsum in bibliothecam deducendorum prouinciam habuerit, *DION. PETAVIVM* ex iis dogmata sua theologica desumisse, & fusius solum loca patrum, conciliorum, & auctorum ecclesiasticorum exposuisse, quae a cardinali in margine sui operis tantum erant

citata atque indicata. Addunt iidem auctores, multum, si ea res ita se haberet, decessurum existimationi, quam PETAVIVS illo opere sibi adquisiverit; etsi negandum non sit, innumeris aliis speciminibus eruditionis eiusdem gloriam adprobata esse. Liberare autem ab hacce fuspitione PETAVIVM suarum duxit esse partium OVIDIVS, eidem societati lesu addictus, ex cuius commentatione, gallico sermone paulo fusius exarata, summa quaedam, inscripta: *observatio de tractatibus theologicis cardinalis Augustini Oregii, in qua inquiruntur, an Dionysius Petavius dogmatum suorum libros ex iisdem hausisse censendus sit, inserta legitur actis erudit. Lipsiens. 1718. mense Nou. p. 491. seqq.* Nec HVG. GROTIUM adeo praeclate de dogmatibus hysce PETAVII censuisse, ex OVIDIO. PATINI epistolis ineditis ad Carolum Sponium (*nouvelles lettres de feu Mr. Gui. Patin a Charles Spon*) condiscimus. Ita enim ibi de iis pronuntiast fertur: *en! indigestam rerum vilium congeriem! frustra hic theologiam quaeres; id tamen habet praeclari liber, quod auctor graecae linguae probe gnarus, accuratas ubique versiones inseruit; tom. I. p. 243.* Refertur idem in *actis erudit. Lips. 1718. mens. Nou. p. 517. 518.* Maioris adhuc momenti est, quod PETR. DAN. HUVETIVS ex dogmatum PETAVII lectione sibi obtigisse, hunc in modum narrat: *Per eos dies, quos in amplificanda bibliotheca mea consumebam Lutetiae, ad vesperam aliquando redux, cum parvas opes recognoscerem, haec possum in pernoctantibus theologicis dogmatibus Petanii recens editis, quorum magna erat apud doctos homines commendatio. Me enim, qui & auctorem nossem, & amarem & facerem plurimi, cum materiae dignitas, tum nitor dictionis, & passim diffusa eruditio, totas noctes attentum tenebant & affixum. Verum adhibita ab eo in dogmatibus comprobantibus argumenta ponderibus meis examinantibus mihi, si quod forte visum erat infor-*

*mius, vacillabat tum quoque apud me dogmatis, quod conitebatur, fides, cum nihil ad eius defensionem certius adferri posse putarem, quam quae a tanto viro perpensa re fuerant prolata. Quae temeraria opinio, invenit leuitate suscepta, pristinam meam de quibusdam sacro sanctae nostrae religionis capitibus sententiam, praestitamque iis hactenus a mere reverentiam, contagione sua labefecit. Nec ante conualui ex hoc morbo, quam elarioribus de caelo radiis collustrata mente mea, assusae discenterentur tenebrae firmioribusque ac profundioribus radicibus mea fides insisteret; in commentario de rebus ad eum pertinentibus, lib. I. p. 69. 70. Infirmis itaque admodum fundamentis, iudice HUVETIO, hocce PETAVII opus superstructum est, adeo, ut ex eius lectione, in quibusdam sacrae doctrinae capitibus, fides eius fuerit labefacta. Dubito autem num PETAVIO, cui ad *theologiam* nihil defuit, an potius romanae ecclesiae, quam sequutus est, de traditione, seu fidei principio & fundamento, sententiae hoc tribuendum sit, quod HUVETIVS tam incertus dubiusque ex operis huius lectione euaserit. Poteratque hoc romanenses, si sapere vellent, cautiore reddere. Idem vero HUVETIVS antea de dogmatibus hysce theologicis dixerat, PETAVIVM hocce opere theologiam tritis scholae & pedicis expeditam ad liberos & patentes prius ecclesiae campos sanctorumque patrum tritos vestigiis reuocasse, l. c. p. 61. Superest alia adhuc contra PETAVIVM adculatio, quae & multorum animos occupavit, eum patrum ante-Nicaenorum sententiam de trinitate ita exposuisse, ut trinitatis hostibus, speciatim Arianis, haud obscure gratificatus fuerit. Ambabus hoc manibus artipuit CHRIST. SANDIVS, qui in eo totus est, ut illorum, qui cum Arianis faciant, numerum augeat. Cum autem considero, inquit, quod Petanius patres ante-Nicaenos eadem cum Ario docuisse, & traditionibus articulos fidei probandos esse dicat; *impof-**

impossibile duco, quin Petavius persuasa fuerit conclusio ex his praemissis infallibiliter sequens, scilicet trinitatem Arianorum esse articulum fidei, non trinitatem hypostasium. Adfert deinde coniecturas quasdam, cur PETAVIUS, se conclusionem istam adprobare, videri noluerit; in nucleo hist. eccles. lib. I. p. 156. GEORGIUS quoque BVLLVS, PETAVIUM plus, quam decet, hic largitum existimat. Sed virum magnum, inquit, atque omnigena literatura instructissimum, Dionysium Petavium mirari satis nequeo; qui, cum summam prae se ferat synodi Nicaenae reverentiam, fidemque in ea confirmatam contra Arianos, pro vere apostolica & catholica se agnoscere ubique profiteatur; id tamen Arianis largitur, quod, si verum sit, ad stabilendam ipsorum haeresin, atque ad Nicaenae synodi fidem & auctoritatem eleuandam, adeoque funditus euertendam, quam maxime faciat, nempe ecclesiae praefules & patres plerosque omnes ante-Nicaenos, prorsus idem, quod Arium, sensisse; in prooem. defens. fidei Nic. §. VII. p. m. 4. In eo tamen a SANDIO dissentit BVLLVS, quod, non tam in gratiam Arianorum, quam potius romanensium, PETAVIUM in hanc ingressum sententiam, existimet, ut scilicet patrum ante Nicaenorum, ad quos subinde reformati prouocare soleant, auctoritatem imminueret; simulque conciliis oecumenicis facultatem, novos fidei articulos condendi, vindicaret. Sed vtrumque, & SANDIUM, & BVLLVM, refutauit, qui PETAVIUM in se suscepit defensionem, THEOPH. ALETHINVS, hoc est IOAN. CLERICVS, in praefatione, nouae dogmatum theologicorum editioni praemissa, in qua hoc ex instituto agit. Non minus vero & PETAVIUM causam egit BALTVS, in defensione patrum aduersus Arianismum (defens. des saints peres accusez de Platonisme) lib. IV. cap. IX. p. 497. seqq. Quae autem viri isti docti, pro defensione PETAVII adferunt, eo fere redeunt, agnouisse illum equi-

dem, & docuisse, patres ante-Nicaenos eo subinde modo loquutos esse, quo Ariani de Christo, eiusque diuinitate, adeoque & mysterio trinitatis loquebantur; mentem tamen illorum sanam & orthodoxam fuisse, nec, si rem ipsam spectes, aliter eos quam Nicaenos patres, sensisse. Hanc PETAVII sententiam esse, dubitari non posse, cum id ipsemet hinc inde innuat, discrete autem in ampla illa, quam tom. II. dogmat. theolog. praemisit, praefatione, profiteatur; vbi inter alia cap. III. §. III. p. 9. hunc in modum verba faciat: De hoc vero (THEOPHIL. Antiocheno) idem, quod de Athenagora & Iustino, atque etiam Tatiano, secundum omnibus saeculi scriptoribus asserendum est; eos omnes dogmatis caput, & substantiam ipsam, sine ulla labe tenuisse, atque ex tam concordia de tribus in diuinitat, sententia, quoquo tandem ea genere loquutionis expresserint, vim occultae, & ab apostolis transfusae traditionis colligi. Ac mihi videntur illi, cum aduersus gentiles doctos, & philosophiae deditos pro christiana fide disceptarent, quo eam vendibiliorem facerent, ac magis persuaderent, minus adcurate & subtiliter illius intima ac arcana commisitisse libris istis, quos emanare in vulgus cuperent; atque ad Platonis decreta, eamque quam illi combiberant, theologiae formulam, christianum istud conformasse mysterium; &c. Verum cum hisce quo pacto conciliari queant, quae tunc huius secundi lib. I. cap. III. seqq. de patrum ante-Nicaenorum sententia disputat, me non perspicere, lubens fateor. Nimis aperta sunt, quae lib. I. de trinit. cap. VIII. §. II. p. 38. pronuntiat: In ea vero professione, quod supra memoramus, planissime constat, germanum Platonismum Arium existisse; cum illorum veterum sequutum esse dogma, qui, nondum patrefacta, constitutaque re, ad eundem errorem offenderunt. Nam & illi, productum a Deo verbum, non tamen ex aeternitate, decurrunt;

vunt; sed antequam mundum fabricaret; vt illo administro ad huius molitionem operis vteretur. Non enim per sese, ac sine interiecto aliquo procreasse putabant omnia; quod & Philo in libro de opifice mundi sequutus est. Quamobrem quod Arius illius dogmatis architectum fuisse, cuiusmodi haec tenus auditum non erat, Alexander in epistola queritur, alique patres, qui contra hanc haeresin scripsere, oratorio more, & per exaggerationem dici arbitror; siquidem magna est a nobis producta copia priscorum, qui idem, quod Arius, ante tradiderunt. Discrimen equidem aliquod inter patres istos ante-Nicaenos & Arium intercessisse, deinde obseruat, quod tamen ad caput causae nihil facit; vnde & repetit, patres istos *re ipsa idem quod Arium sensisse*. Huiusmodi & alia ibidem occurrunt. Hinc & RICH. SIMON praefationem, quam tom. II. dogmatum suorum PETAVIVS praemisit, ad ea, quae in ipso hocce tomo scripsit, excusanda aut diluenda non sufficere, pronuntiat; *lettres choïses, let. III. p.m.12.* Sed progredimur ad reliquos. Sequutus PETAVIVM, aut eum imitatus est, LVD. THOMASSINVS, quippe qui itidem dogmatica theologia tribus tomis complexus est, quorum primus 1680, reliqui duo 1684 Parisiis lucem adspexerunt. Aemulatione PETAVII inductum, eum ad dogmata haecce conscribenda animum adieciisse, viri docti obseruant; licet, siue eruditionem, siue dictionis nitorem, spectes, eius neutiquam adsequutus sit laudem. Non magnum itaque operi huic statui solet pretium. Legenda, quae de eo obseruat PET. BAEIVS, in *nouvelles de la republique des lettres, anno 1684. mens. April. p. 210. seqq.* Nec alius quis, qui his adiungi mereatur, succurrit, nisi IO. BAPTISTA DV HAMEL, cuius tamen theologiam speculatricem & practicam, iuxta sanctorum patrum dogmata pertractatam, & ad vsum scholae accommodatam, editamque Parisiis 1691 se-

ptem voluminibus in 8. supra iam libro II. cap. I. ad §. XV. commendauimus; vbi & alios quosdam commemorauimus, qui itidem hic locum inuenient; siquidem romanenses numquam non patrum habere rationem solent, licet non semper hoc ex instituto agant. Nec defunt inter eosdem, qui vnus ex patribus dogmata speciatim collegerunt, aut illustrarunt, vt HIERONYMI, AMBROSII, GREGORII magni, aliorumque. Quo in genere eminent PET. DAN. HVETII *Origeniana*, praemissa *exegetici* ORIGENIS, quae graece exstant; REN. MASSVETI *disertationes praenicae in Irenaeum*, MICH. LEQVIEN *disertationes Damascenicae*; in quibus multa veteris ecclesiae dogmata excutuntur, licet plerumque auctores isti ecclesiae suae hypothesebus cuncta attemperare adnitantur. Cum primis autem in AVGVSTINI theologia exhibenda plurimorum occupatum fuit studium. Recenset praecipuos ANT. REISVRS, in praefatione, *Augustino veritatis evangelico-catholicae testi & confessori* praemissa, ex qua eos, cum *beigelis*, quam idem addidit, repetere iuuabit. Primum itaque IO. COCCII thesaurum, quem vocat catholicum, prodire iubet, qui non parce commendari solet, ob maximam testimoniorum e patribus, & inter illos AVGVSTINO, copiam; sed calculo suo adprobat censuram ISAACI CASAVBONI, in *exercitationibus anti-Baronianis* ita scribentis: *nemo eruditus, & iudicio vel mediocri praeditus, oculos in illam coniecit sarraginem, quin statim intellexerit, propositum auctori fuisse, non veritate, sed nube testium vincere*. Subiicit vero etiam iudicium IOAN. BONAE cardinalis, qui in *notitia auctorum*, quam tractatu de diuina psalmodia praemisit, thesaurum intellcxerit, *opus quidem infinitae lectionis vocat*, addit tamen, *eum inter veros auctores & supposititios nullum statuisse discrimen*. Sequitur HIERONYMI TORRENSIS, Iesuitae haud ignoti, *confessio Augustiniana*, ex

Augustini

Augustini operibus collecta; & innumero fere numero, ut REISERVS loquitur, testimoniorum ex Augustini compilatorum turgens; de qua tamen IAC. REHINGIVS, qui, relicta societate Iesu, ad nostram ecclesiam transiit, in operis araneum, contra socios quondam suos, ita scripserit, auctorem eius multa quidem corrasisse, sed ita infelicit, ut magni nominis theologos etiam e lesuiss, rigidos censures sit expertus, quod non pauca vel non ad mentem Augustini, vel extrarem, vel sine robore produxerit. Commemorat REISERVS porro IACOBVM MASENIVM, qui Augustinum, controuersiarum fidei huius temporis arbitrum ac decisorem optimum dederit; vnde pleraque meditatae postmodum concordiae protestantium cum catholicis, ac tandem nouae praxi orthodoxae fidei, intra ossidui exercitationem sacram discernendae & amplectendae, intulerit, qua crambe, inquit, bis collecta, tertia vice adposita, an non lectori aliquod creauerit fastidium, nullatenus licet dubitare. Inter eos nimirum referendus est MASENIVS, qui in AVGVSTINO nouam methodum, conuertendi haereticos, quos vocant, sibi inuenisse visum; quibus cum primis exemplum praecuerunt fratres de WALENBVRCH, HADRIANVS & PETERVS, in methodo Augustiniana; de quibus alibi erit dicendi locus. Legenda interim IOAN. GEORG. NEWMANNI dissertatio, de methodo Augustiniana Wittebergae edita, 1689. 4. Mitto reliquos, quorum REISERVS praefertim circa finem praefationis mentionem facit, ut BARTHOLOMAEVS D'ASTROY & EUSTACH. DE ROSARIO, cum obscuriores sint, nec digni, quorum habeatur ratio. Omnes autem, in doctrina & theologia AVGVSTINI exhibenda, siue industriam, siue iudicium, siue candorem spectes, multum superauit CORNEL. IANSENIVS, episcopus Iprensis, in Augustino suo, Louanii 1640. fol. edito. Tribus hocce opus constat comis;

in quorum primo, haereses & mores Pelagii, contra naturae humanae sanitatem, aegritudinem & medicinam, ex sancto Augustino recensentur, ac refutantur; in secundo, genuina sententia sancti Augustini de humanae naturae stantis, lapsae, purae statu & viribus eruitur & explicatur; in tertio denique genuina sententia profundissimi doctoris, de auxilio gratiae medicinalis Christi saluatoris, & de praedestinatione hominum & angelorum proponitur, ac dilucide ostenditur. Summam huius operis paullo plenius & distinctius exhibet MELCH. LEYDECKERVS, in historia Iansenismi lib. I. de dogmatibus Iansenismi, cap. V. p. 237. qui & cap. I. p. 225. recte adserit, opus hoc inscribi: Augustinus, quia totius theologiae Augustinianae est thesaurus. Quantum studium in vera ac genuina AVGVSTINI mente inuestiganda IANSENIVS posuerit, vel inde liquet, quod, ut in synopsi vitae, operibus eius praemissa, memoratur, familiaribus quandoque fassus sit, se decies & amplius vniuersa opera Augustini, attentione acri, adnotatione diligenti, libros vero contra Pelagianos facile trigefies a capite ad calcem euoluisset. Antea eiusdem synopsis auctor dixerat: ab initio studii theologici cum scholasticis legere corripit sanctos patres, sed praecipue Augustinum; statimque aduertit, ut fatebatur, plurimos scholasticos in materia illa capitali, de gratia & libero arbitrio, longe abire a sanctissimi doctoris mente. Quanti vero IANSENIVS fecerit AVGVSTINVM, idem auctor porro hunc in modum docet: Patres ceteros viles esse, sed Augustinum necessarium, immo vnum pro omni mueria theologica sufficere, aiebat. Veritatem enim eius, & foecundum illud pectus cum stupore admirabatur, & vnde ei, statim etiam a conuersione, ante studium theologicum, abundantia illa rerum diuinarum, quae in primis eius libros manauerunt. Quae enim postea in libris retractationum deleuit, parui momenti & vocum fere magis,

U u u

gis,

gis, quam rerum machinam esse censebat. Nul-
lum, aut Aristotelis, aut Archimedis, aut
cuiuscumque sub caelo ingenium, dicebat
aequale Augustino; & tale a Deo factum, ut
ecclesia haberet, quem subtilissimae omnium
Pelagianae haeresi opponeret, cui vllum ce-
terorum sanctorum patrum negabat fuisse
parem. Tanto itaque amore cum IAN-
SENIVS prosequutus sit AVGVSTINVM;
mirum non est, vbi hic errauit, illum iti-
dem cum duce suo errasse. Quod in iis
factum, vbi gratiam Dei irresistibilem, &
quae hinc fluunt, stabilire conatur, vti
dubio caret; ita in aliis quoque ecclesiae
romanae decretis firmiter adhaeret. Non
itaque omnia in opere hocce IANSENI
probamus; nec tamen omnia repudiamus,
quin potius multa praecleara, prorsusque
egregia veritatis in eo occurrere testimo-
nia, lubentes fatemur. Lectu cum primis
dignus liber prooemialis, quem tomo secun-
do praemisit, de ratione & auctoritate in
rebus theologicis, vbi, dum rationi huma-
nae certos in theologia limites constituit,
scholasticae theologiae vitia cordate indi-
cat, & acriter perstringit; auctoritati ta-
men rursus AVGVSTINI plus, quam de-
cet, tribuit. Quantas liber hicce IANSE-
NI in ecclesia romana turbas dederit,
quam violenta, quamue atrocia excitaue-
rit certamina, notum est, alibique edis-
seritur ex instituto. IANSENIO iungi-
mus HENR. NORISIVM cardinalem, cu-
ius vindictae Augustinianae, quibus sancti
doctores scripta aduersus Pelagianos ac semi-
Pelagianos a recentiorum censuris asserun-
tur, vna cum eiusdem historia Pelagiana &
dissertatione de synodo quinta oecumenica,
sine mentione loci iuxta exemplar Patavi-
num, anno 1677. in fol. recusae sunt. In
his statim ab initio cap. I. ostendit, doctri-
nam Augustini de praedestinatione & gra-
tia nec difficilem, nec obscuram esse; hinc
vero cap. II. ordine, quae circa hancce do-
ctrinam Hipponensium praesuli obiecta

fuerunt, diluere adnititur. ANTONIVS
REISERVS, in praefatione antea laudata,
de hisce vindictis ita pronuntiat: *Placuit
non immerito iis inter evangelicos, quibus
est Augustinus in pretio, hic doctores papistici
candor, multa & scriptis suorum singulari
diligentia colligentis, quae plerosque latent
etiam eruditiores, quibus non conceditur
omnia partis aduersariae scripta vel emere,
vel euoluere, partim ob pretii maioris, par-
tim ob temporis breuissimi caritatem.* Cum
autem NORISIVS eandem cum IANSE-
NIO viam ingrederetur; mirum non est,
nonnullis, speciatim societati Iesu addi-
ctis, haec vindictas maximopere displi-
cuisse, qui & effecerunt, vt liber hicce,
etiamsi supremae inquisitionis romanae
decreto, antequam vulgaretur, probatus
esset, secundum, immo tertium examini ac
censurae eiusdem romanae inquisitionis
subiiceretur, indemnus licet, nec vlla theo-
logica nota perstrictus. Nec dubitarunt
quidam, scriptis publicis haec vindictas
adgredi, quos inter eminet FRANCISCVS
MACEDO, alias quoque ob collationem
Thomas & Scoti notus, in qua ipsemet AV-
GVSTINO tantum tribuit, vt ad eius au-
thoritatem, ceu supremi iudicis, prouocet.
Cum enim duas commentationes ecclesiasti-
co-polemicas edidisset, in earum priori,
VINCENTIVM Lerinensem semi-Pelagian-
nis neutiquam adnumerandum esse, quod
NORISIVS fecerat, probare voluit; vnde
alia quaedam scripta, tum pro NORISIO,
tum pro MACEDONE, sequuta sunt. Ex-
cepit eum BRVNO NEVSERVS, initio
sub EVCHARII PALMAE nomine lati-
tans, in prodromo pro Augustino, aduersus
Henricum de Noris; de quo ANTONIVS
noster REISERVS loco citato ita pronun-
ciat: *Quantum hic anti-Norismus praeser-
terit in prodromo velitaris, quo Augusti-
nismum promissit ab imposturis discipulorum
Iansenii, praesertim Norisii, vindicandum,
vno & altero in his vindictis ostenditur*

exemplo, unde coniectura facilis erit, quid de syndromo, si quis succedet, aut etiam opisdromo sit sperandum, utpote qui non Vincentium modo Lerinensem, vel Thomam quoque Aquinatem, sed Aristotelem etiam sanctis ecclesiae doctoribus adnumerat, ut posthac toto corpore regni, videlicet scholastici, summo nimirum eius patriarcha in auxilium adscito, antagonistam possit opprimere, veritate Augustiniana simul sepulta. Sed alia adhuc, & quidem numero haud pauca, non melioris tamen commatis, quam priora, contra NORTIVM eo tempore prodierunt scripta, quae idem ANT. REISERVS loco citato enumerat. Nos

vero, priusquam hinc discedamus, illud solum addimus, theologiae patristicae lucem interdum minime contemnendam adfundere, qui adnotationes ad scripta quaedam patrum ediderunt, cuiusmodi sunt, beati CHRISTIANI KORTHOLTI, ex nostratibus, adnotationes ad IVSTINI martyris apologiam vitramque, & orationem ad Gracos; ex reformatae ecclesiae doctoribus THOM. MILLES ad Cyrillum Hierosolymitanum; ex romanensibus IAC. PAMELII ad Tertullianum, FRANC. FEVARIENTII ad Irenaeum, MICH. LEQUIEN ad Damascenum; & similes aliorum.

§. X. Qui rite hic incedere cupit, id cumprimis ager, ut veram patrum in dogmatibus fidei adsequatur sententiam, eumque in finem scripta vera ac genuina a spuris & supposititiis sedulo distinguet, * tum vero dispiciet, num integra sint, an corrupta ac interpolata. Nec negligenda ei sunt, quae de variis patrum editionibus passim viri docti monere solent. ***

* Ingentem librorum supposititiorum, inter eos, qui sub patrum nomine circumferuntur, esse numerum, constat; iamque olim existisse, qui eiusmodi scripta adulterina patribus adfingerent, quemadmodum & deinceps exstiterunt, pluribus doctis beatus IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologici, part. III. sect. V. cap. III. p. 269.* Idem confirmat IO. DALIAEVS, de *usu patrum lib. I. cap. III. p. 11. seqq.* atque ANDREAS RIVETVS, in *tract. de auctoritate patrum, eiusdem critico sacro praemisso cap. XIII.* ubi & de variis suppositionum causis differit. Caute ergo hic incedendum nemo non intelligit, ne adulterina & supposititia scripta pro genuinis nobis obtrudi patiamur, & ita pro lunone nubem, pro thesauro carbones amplectamur. Laudandi hinc & qui in supposititiis eiusmodi scriptis a veris ac genuinis discernendis, operam studiumque collocarunt. Eminent inter eos ANDR. RIVETVS, cuius quippe exstant *critici sacri libri*

quatuor, in quibus expenduntur, confirmantur, defenduntur, vel reiciuntur censurae doctorum, tam ex orthodoxis, quam ex pontificiis in scripta, quae patribus plerisque praeursorum & puriorum saeculorum, incogitantia vel error adsinxit, aut dolus malus supposuit; tum in operibus eius romo secundo, tum seorsim, & quidem quintum editi Lipsiae 1690. 8. Incipit ab epistola, quam ad Abgarum servatur optimis scriptis se dicitur, & desinit in GREGORII magni scriptis. Alterum locum occupat ROBERTVS COCVS, in *censura quorundam scriptorum, quae sub nominibus sanctorum, & veterum auctorum, a pontificiis, in quaestionibus potissimum hodie controuersis, citari solent; in qua ostenditur, scripta illa, vel esse supposititia, vel dubiae saltem fidei.* Prodiit ea primum Londini 1614, recusa dein, tum ibidem, anno 1623, tum cura GERHARDI THEODORI NEIERI Helmstedii an. 1633. 8. Ipsorum autem plerumque pontificiorum testimoniis, scripta ista, quae

quae attingit, aut suppositicia, aut dubiae fidei esse, confirmat. PHILIPPI LABBEI iudicium, coci hance *cenfuram cum rhotio Riueti, medulla Sculteri, Hottingeri rhapsodia &c. in castellum letbes, vnde nefas egredi, procul ablegandam esse*, in *bibliothec. bibliothecar. p. 186.* neminem tenere inoue-
 bit; cum hominis in omnes a romana ecclesia dissentientes iniquitas, cum summa petulantia coniuncta, nota satis sit. Tertium hic locum datus IO. HENRICO HOTTINGERO, ob *elenchum seu catalogum scriptorum suppositiorum*, in quo non tantum patrum, per quinque priora saecula, sed & Iudearum ac gentilium, itemque patriarcharum, prophetarum, Christi quoque atque apostolorum, virorumque apostolicorum scripta suppositicia, seu, quae illis adscita fuerunt, breuiter recenset. Exstat hicce *elenchus, seu catalogus, in pentade eius dissertationum miscellanearum*, Tiguri edita, an. 1654. 8. Cum vero tanta quorundam olim fuerit impudentia, vt non tantum apostolorum, virorumque apostolicorum, sed ipsius quoque Christi, atque beatæ virginis Mariæ nomina, ingenii sui praefigere commentis, ausi fuerint; & eiusmodi scripta, quo maiorem prae se ferunt antiquitatis speciem, eo facilius fallere incautos, atque inducere in errorem queant; operae pretium fuerit, eos consulere, qui de his ex instituto egerunt, quod diligenter fecit THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, virginis Mariæ & apostolorum*, quae in *heptade dissertationum*, eiusdem *dissertationi de haereticis aevi apostolici &c.* addita, prima est, p. 97. seqq. itemque IO. ALBERT. FABRICIVS, qui & spuria eiusmodi monumenta laudabili instituto collegit, in *codice apocrypho noui testamenti, collecto, castigato, testimoniisque, censuris & animaduersionibus illustrato*, cuius pars prima & secunda Hamburgi lucem adspexit, an. 1703. 8. quibus deinde an. 1719 pars tertia

accessit. Spectat huc etiam IO. ANDR. SCHMIDII *pseudo-nouum testamentum*, Helmstadii 1699. 4. quemadmodum & nohnulla eius generis scripta exhibet, ac de iis disserit IO. ERNEST. GRABIVS, in *specielegio sanctorum patrum, vi & haereticorum saeculi post Christum natum l. II. & III.* cuius tomus primus Oxoniae an. 1698. alter ibidem 1700. 8. lucem vidit. Quanta olim in romana ecclesia auctoritatis fuerint *epistolae decretales* episcoporum romanorum per tria priora saecula & quod excedit, a Clemente vsque ad Siricium, quantumque causae suae praesidium ecclesiae illius defensorum in illis se inuenisse existimauerint; nemini temere ignotum esse potest. Sed Iarum iis felicitate detraxit DAV. BLONDELLVS, ideo hic vel maxime commemorandus; cuius *pseudo-Isidorus & Turrianus papulantes*, seu editio & censura noua *epistolarum omnium*, quas piissimis verbis Romae praefulubus, a beato Clemente ad Siricium &c. nefando ausu, infelici euentu, Isidorus cognomento mercator supposuit, Franciscus Turrianus Iesuita aduersus Magdeburgensium *litteras*, aculeato stylo defendere conatus est, Geneuae prodiit 1628. 4. Efficacie hac ratione BLONDELLVS, vt hodie vix quisquam inter romanenses inueniatur, qui istarum epistolarum *veritatem* defendere audeat. FRANCISCVS certe PAGI, eas tamen non genuinas, inquit, sed *suppositicias* esse, omnes fere eruditii ingenue fateantur, inter quos Petrus de Marca, lib. tertio, de concordia sacerdotii & imperii, & Schelstratus in parte secunda antiquitatis illustratae, *dissert. tertia*; in *breviario historico-chronologico-critico*, de pontificum romanorum *gestis*, tom. I. saec. I. p. 15. Idem etiam deinceps p. 17. agnoscit, quae a TURRIANO & aliis, qui epistolas istas pro genuinis habent, adferuntur, *levia esse, & a viris eruditissimis soluta*. Immo laudat BLONDELLVM, vt tamen aliquid, ad auctoritatem istarum epistolarum vtcumque

que tuendam, adiciat: *licet enim suppositivae sint, & laudandum sit Blondelli criterium, quo illas praeis pontificibus abiudicamus; immerito tamen ab eo aliisque haereticis, atrocioribus verbis dilacerantur, cum e sententiis & verbis legum, canonum antiquorum, & sanctorum patrum, qui quarto saeculo floruerunt, si pauca demas, concinnatae sint, ut inquit Marca laudatus. Sed haec ac de patribus.*

** Scripta patrum corrupta hinc inde ac depravata, variisque in locis immutata ac adulterata esse, tanto consensu viri harum rerum periti testantur, ut mirum sit, si quis hac de re dubitare vellet. Legenda, quae generatim monent IOAN. DALLAEVS, de usu patrum, lib. I. cap. IV. p. 60. seqq. & ANDR. RIVETVS, in tractatu, non semel nobis iam laudato, de auctoritate patrum, cap. XII. p. 78. seqq. Varias autem possunt esse causas, cur patrum scripta corrupta sint, ac immutata. Primum enim, librorum incuria, temporumque antiquitate, similibusque modis fieri potuit, quo minus integra, sineque vlla corruptione ea nos pervenirent. Quod enim reliquis omnibus libris contigit, id cur de patrum scriptis credere non debeamus, nulla adferri ratio potest. Legenda, quae de eiusmodi mendorum origino fuisse & erudite disserit IOAN. CLERICVS, art. crit. tom. II. seu part. III. sect. I. cap. I. seqq. Deinde & data opera nonnulli, scientesque adeo & volentes, patrum scriptis violentas intulerunt manus; idque tum ab orthodoxis, seu catholicis, tum ab haereticis, iam olim factum, negari nequit. Ab illis si eiusmodi quid perpetratum sit, ad veritatem promouendam, seu contra dissentientium insultus in tuto collocandam, pia fraus vocari solet; quamquam nulla fraus pia dici queat, sed vel maxime impia censenda sit. Factum tamen quandoque, certum est, docetque IOAN. DALLAEVS, l. c. De haereticis

omnes consentiunt, exstantque testimonia & exempla quamplurima. Cumprimis vero & ex instituto hoc ostendit BARTHOLOM. GERMONIVS, in opere peculiari, de veteribus haereticis ecclesiasticorum codicum corruptioribus, Parisiis 1713. 8. edito. In huius enim libro primo, veteres haereticos sacrorum codicum esse corruptores, quincit; in secundo autem, ab iisdem haereticis ecclesiastica scripta non pauca olim adulterata fuisse, comprobatur; imo cap. I. p. 211. seqq. ab ipsis patribus reprehensam fuisse veterum haereticorum in corrumpeendis anteriorum patrum operibus, perfidiam, testimoniis quibusdam docet. Nimirum lis quaedam hac super re GERMONIO intercessit cum PETRO COVSTANTIO, cuius origo ex controuersia de fide & auctoritate diplomatum, quam lib. I. cap. IV. ad §. XVII. attigimus, repetenda. GERMONIVS enim IO. MABILLONIO, aliisque, qui ab eius partibus stabant, auctoritatemque ac fidem diplomatum defendebant, acriter se opposuit. Hac vero occasione, codices quosdam manuscriptos Corbeienfes ab omni suspitione falsi non esse immunes, adseruit, de vet. reg. Franc. diplom. discept. II. p. 344. PETRVS itaque COVSTANTIUS, dum causam MABILLONII tuendam suscepit, vindicias manuscriptorum codicum, quos GERMONIVS impugnauerat, edidit. Quas dum refutare iterum GERMONIVS voluit, operae pretium esse duxit, veterum haereticorum fraudes & perfidiam, tum in sacrorum librorum codicibus, tum in scriptis patrum corrumpeendis & adulterandis, reterege, omniumque exponere oculis; indeque libet iste antea memoratus de veteribus haereticis ecclesiasticorum codicum corruptioribus, enatus est. Ad hunc vero iterum respondit PETRVS COVSTANTIUS, in vindiciis veterum codicum confirmatis, quae Parisiis anno 1715. in 8. prodierunt. In hisce licet codicum

manuscriptorum vsum adferat, nec in exemplis, quae GERMONIVS, pro corruptione ab haereticis facta, adducit, eidem suffragetur; lubens tamen fatetur, existisse omni tempore haereticos, qui in ecclesiasticos codices peridas manus intulerint; *part. I. cap. VI. p. 39.* Atque haec quidem posita sunt in aprico. Dum vero romanenses committunt, quod in haereticis damnant; sententiam contra se ipsimet ferunt. Librorum enim variorum, speciatim & ecclesiasticorum, seu a patribus profectorum, corruptionem iure meritoque iis exprobrari, passim viri docti ostenderunt, & luculenter comprobarunt, & quidem ex instituto THOMAS IAMBESIVS, in *tractatu de sacrae scripturae, patrum & conciliorum corruptione*, lingua anglicana scripto, quem praeter alios laudat GVIL. CAVEVS, in *prolegomenis biflor. literar. scriptor. ecclesiast. sect. V. §. V. p. 13.* alibique; ex nostratibus CASP. LOESCHERVS, in *dissertat. de laeociniis, quae in scriptores publicos, patres praecipue, solent committere haeretici*; IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *schiediasmate, de libris a pontificiis aliisque haereticis in praedictum doctrinae purioris, nostra & superiori aetate, suppressis & corruptis*, lenae MDCCXIV 4. edito, *sect. II. p. 21. seqq.* Nonnulla etiam huc spectantia monet CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *trad. ad bistor. theolog. litter. prolegom. §. II. p. 7.* Indices praeterea librorum prohibitorum & expurgandorum, qui in ecclesia romana subinde edi solent, argumentum luculentissimum praebent, eos ab hac culpa, corrumpendi & castrandi libros, in quibus occurrunt, quae iis displicent, liberari non posse. DANIEL equidem FRANCVS, qui in *disquisitione academica, de papistarum indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum, in qua de numero, auctoribus, occasione, contentis, sine, damnis & iure indicum illorum, disseritur, &c.*

Lipsiae 1684. edita, omnia, certe pleraque, quae de eiusmodi indicibus scitu digna sunt, complexus est, recte obseruat, patrum scripta raro admodum in indices expurgatorios referri, cum facile romanenses videant, quantam ea res sibi creatura sit iniudium; idem tamen exemplis quamplurimis docet, & euidenter euincit, haud insolens esse iisdem, patrum scripta corrumpere & immutare; *cap. VII. p. 97. seqq.* Quantopere autem in indices, patrum scriptis subiungi solitos, grassentur, fuse ostendit *cap. X. p. 153. seqq.* De indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum plura diximus supra *lib. I. cap. IV. ad §. XXIV.* quae ibi legisse, aut hic in memoriam sibi reuocasse iuuabit. Addendus illis, quos ibi iam laudauimus, est IONAS CONR. SCHRAMMIVS, in *dissertat. de librorum prohibitorum indicibus, horumque abusu & vtilitate*, Helmstadii 1708. 4. Solent vicissim romanenses nostrae ecclesiae theologis obicere, quod patrum scripta corrumpant, adulterentue, falsa iis adfingant, veraque supprimant. Id autem perperam, & sine ratione, fieri, IOAN. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *dissertat. praeparatori, schiediasmati antea laudato, de libris a pontificiis aliisque haereticis &c. suppressis & corruptis*, praemissa, ex instituto demonstrat.

*** Vt scripta patrum genuina a spuris discernantur, & vera lectio in locis corruptis inuestigetur, ac, si fieri potest, restituatur, arte critica opus est; qua & vtique instructum esse debere, qui ad patrum lectionem accedere cupit, deinceps ad §. *sequentem* monebimus. Vtrique tamen incommode consuli etiam quodammodo potest, per editiones patrum meliores, in quibus discrimen inter scripta genuina & supposititia obseruari solet, operae adhiberi, vt, quae corrupta sunt ac deprauata, suae restituantur integritati. De melioribus patrum editionibus nonnulla

nulla monet IOAN. ANDR. BOSIVS, in *introd. in notit. scriptor. ecclesiasticor. cap. VI. §. VIII. p. 192.* Plenius autem, copiosiusque de iis disserit GVIL. CAVE, in *prolegomenis histor. literar. scriptor. ecclesiast. scilicet. V. p. 9. seqq.* vbi hasce regulas generales ponit: I) editiones sanctorum patrum, quo sunt vetustiores, eo sunt ut plurimum meliores; II) opera sanctorum patrum, quae ex Roberti Stephani officina graece prodierunt, ceteras editiones emendationis cura, & typorum nitore facile vincunt; III) patrum latinorum editiones Frobenianae iure merito magni aestimantur; IV) sanctorum patrum opera, quae graece & latine Parisiensis in lucem emisserunt, aliis in suo genere palmam praeripiunt; V) in discernendis sanctorum patrum editionibus plurimum refert scire, quis editionis curam in se suscepit; VI) praecipue cauendae sunt editiones sanctorum patrum, quae iis in locis prodierunt, in quibus sacrae inquisitionis viget officium. Hasce regulas dum copiosissime illustrat, multa prorsus egregia, & de editionibus patrum scitu digna, tradit. Dispicit tamen ex hisce regulis prima SAIIORIO, seu RICHARDO SIMONI, qui nonnulla, quae circa eam moneret, sibi inuenisse visus est, in *bibliotheca critica, tom. I. cap. XVII. p. 255. seqq.* Et ad primam quidem, qua CAVEVS regulam suam confirmauerat, rationem quod attinet, quod editiones, quae in primis rei typographicae incunabulis prodierunt, ex optimis quibusvis manuscriptis expressae sint, adeo vi desiderari iam plerisque codicibus manuscriptis editiones istae non immerito manuscriptorum vicem supplere possint; eam minime vniuersalem esse, nec in omnibus patrum editionibus procedere, lubens largior; quemadmodum nec id nego, existare adhuc hodie hinc inde in bibliothecis codices manuscriptos praefantissimos, secundum quos patrum scripta exigi queant. Non sine ratione RICHARDVS SI-

MON hoc monet. Alteram vero CAVEI rationem: nondum motis de ecclesia reformanda controuersis, nondum exorto romanos inter & reformatos de fidei articulis & ecclesiae romanae corruptelae dissidio, nulla satis idonea causa subesse poterat, cur in excudendis patrum operibus fraude uterentur, infelicis SIMON impugnatur, dum contra experientiam negare audet, post enatas istas de religione controuersias patrum scripta a romanensibus corrupta esse. Bene interim est, quod deinceps p. 262. seqq. fatetur, docetque, recentiorum theologorum scripta subinde immutata esse, immo addit, quemlibet ordinem, e. g. Dominicanorum, putare, se habere potestatem, suorum scripta corrigendi, eaque adeo pro lubitu immutandi. Ad reliqua ut pergamus, lectu cumprimis digna sunt, quae de variis patrum editionibus singulari prorsus diligentia collegit beatus THOM. ITTIGIVS, in *praefatione, tractatu de bibliothecis & catenis patrum*, de quo deinceps plura dicemus, praemissa. Cum vero recentiori aetate monachorum Benedictinorum & congregatione sancti Mauri in Gallia industria in edendis patrum operibus maxime enituerit; operae pretium fuerit consulere viri longe doctissimi diligentissimique BERNARDI PEZ *bibliothecam Benedictino-Maurianam, seu de ortu, vitis & scriptis patrum Benedictinorum*, & celeberrima congregatione sancti Mauri in Francia libros duos; Augustae Vindelicorum & Graecii editos 1716. 8. Notitiam enim hinc adcuratorem haurire licet virosorum istorum doctorum, qui de patribus praeclare meriti sunt; quos inter eminent NICOLAUS HUGO MENARDVS, qui Gregorii magni librum sacramentorum cum notis & observationibus, Parisiis 1642. 4. postea operibus GREGORII magni, eorundem monachorum cura publicatis, eadem ratione insertum, itemque Barnabae apostoli epistolam cum notis, deinde in mon-

men-

mentis patrum apostolicorum IO. BAPTISTAE COTELERII recudendis, dedit; CLAVDIVS CHANTELOV, qui *bibliothecam affecticam patrum* quinque voluminibus 4. Parisiis 1662. publicae luci exposuit; IOAN. LVCAS D'ACHERY, cui & *Lanfranci & Guiberti opera*, & *specilegium illud veterum aliquot scriptorum*, de quo deinceps dicemus, debemus; IAC. DV FRISCHE, qui in *Ambrosii operibus*, Parisiis anno 1686. & 90. duobus tomis in fol. editis, recensendis & emendandis vna cum NIC. LENOVRRY studium operamque suam collocavit; IOAN. GARET, cuius diligentia *Magni Aurelii Cassiodori opera* Rotomagi 1679. fol. in lucem emerferunt; IOAN. MABILLONIVS, praecipuum ordinis sui decus, qui, praeter plurima alia, eaque praestantissima, ingenii monumenta, *Bernhardi opera* edidit Parisiis 1667. & iterum 1690. duobus tomis in fol. itemque *veterum analektorum* tomos quatuor, in 8. de quibus itidem deinceps quaedam monebimus; ANT. BEAUGENDRE, a quo *Hildeberti opera* habemus, Parisiis 1708. fol. THEODORICVS RVINARTVS, qui tum aliis scriptis, tum & *actis primorum martyrum sinceris & selectis &c.* Parisiis 1689. & deinde Amstelodami 1713. fol. excusis; itemque *operum Gregorii Tironensis &c.* editione, Parisiis 1699. fol. nominis celebritatem consequutus est; THOM. BLAMPINVS, qui praecipuum inter eos locum tenet, quorum cura & labore editio *operum Augustini*, quae Parisiis 1689. ad 96. tomis vndecim, & deinde Antwerpiae, aut potius Amstelodami 1703. duodecim tomis lucem adspexit, adornata est; GABRIEL GERBERONIVS, qui *Anselmi Cantuariensis episcopi opera*, Parisiis 1675. fol. & sub GERMANI RIGBERII nomine latitans, *Marii Mercatoris acta cum notis*, Bruxellis 1673. in conspectum orbis eruditi prodire iussit; NICOL. LENOVRRY, quem

cum IACOBO DV FRISCHE in *Ambrosii operibus* emendandis poliendisque elaborasse, antea diximus, cuius etiam *adparatum ad bibliothecam maximam patrum* supra iam commemorauimus; nequid nunc de LACTANTIIVS libro, de *mortibus persecutorum* dicam, quem LVCIO CECILIO vindicauit, & sub hoc nomine edidit, Parisiis 1710. 8. IOANNES MARTIANAEVS, qui *Hieronymi opera*, quinque tomis in fol. Parisiis ab anno 1693 ad 1706. excudenda curauit; DIONYSIVS SAMMARTHANVS (DE SAINTE MARTHE) cuius cura studioque *Gregorii magni opera* Parisiis 1705. quinque tomis in fol. prodierunt; PETRVS CONSTANTIVS, antea nobis quoque iam memoratus, cuius diligentiae *Isidori opera* imputamus, Parisiis anno 1693 fol. typis exscripta; EDMONDVS MARTENE, tum ob alia industriae suae monumenta, tum maxime ob *thesaurum anecdotorum*, de quo postea quaedam obseruabimus, celebris; BERNHARDVS DE MONTFAVCON, cuius hodie vel maxime per orbem eruditum fama volitat, & quem cum IACOBO LOPINO, & ANTONIO PVGETO, *analekta graeca*, siue varia opuscula graeca, *hactenus non edita*, Parisiis 1688. 4. solum vero *Arbanae opera*, Parisiis 1698. tribus tomis in fol. porro novam collectionem *patrum & scriptorum graecorum*, *Eusebii Caesariensis &c.* Parisiis 1707. duobus tomis in fol. item *hexapla Origenis*, Parisiis 1713. duobus tomis in fol. dedisse, iamque in eo esse, ut *Chrysostomi opera* emendatiora, ornatioque in lucem proferat, constat; RENATVS MASSVETVS, qui, in *Irenaei* post IOAN. ERN. GRABIVM accuratius adhuc reddendo, elaborauit, *operibus* eius Parisiis anno 1710. publicae luci expositis; IVLIANVS GARNIER, a quo *Basilii opera*, quorum tomus primus iam Parisiis anno 1721 fol. lucem adspexit, expectamus; denique ANT. AVGVST. TOVITAEVS,

quem

quem *Cyrilli Hierosolymitani opera*, Parisiis 1720. fol. in conspectum orbis eruditi iterum protulisse, notum est. Quantumvis autem monachorum istorum Benedictinorum congregationis sancti Mauri, in edendis patrum scriptis laudanda sit industria; non omnium tamen semper eos satisfacere votis, vel operum AVGVSTINI editionis exemplo constat, quippe quae censores quosdam longe acerrimos nacta est. Primus inter eos fuit Iesuita quidam EMERICVS L' ANGLAIS, qui sub ABBATIS GERMANI nomine epistolam edidit, in qua Iansenismi vestigia in hac editione sibi deprehendisse, vilus est; cui tamen vindictae editionis *Augustini a Benedictinis adornatae, aduersus epistolam abbatem germani* opposuit BERNH. DE MONTEAVCON, sub nomine D. N. DE RIVIERE latitans, eoque tempore Romae degens, Romae 1699. 12. Hunc enim vindictarum istarum auctorem esse, docet RICH. SIMON, *bibliothec. crit. tom. III. c. XII. p. 117.* & fatetur BERNH. PEZ, in *bibliotheca Benedictino-Mauriana, lib. II. cap. XV. p. 371.* Deinde & DIONYSIVS SAMMARTHANVS, lingua gallicana, animaduersiones emisit, in epistolam cuiusdam in Germania abbatibus, datam ad reuerendos patres Benedictinos congregationis sancti Mauri, de ultimo tomo novae editionis operum sancti Augustini, Rothomagi 1699. 12. Rursus tamen BARTHOL. GERMONIVS, cuius supra iam facta mentio, Benedictinos adfalsavit, quod in sua operum AVGVSTINI editione codices manuscriptos Corbeienfes, a GOTTESCHALCO corruptos, sequuti sint; de vet. reg. Franc. diplom. discept. II. adpend. c. III. seqq. Sed obuiam ei hac quoque in re iuit PBTIVS COVSTANTIYS, in vindictis codicum manuscript. c. XV. & in vindictis veterum codicum confirmatis, part. V. c. I. p. 478. seqq. qui & contra IGNATIVM DE LAVERVSEL disputat, qui Benedictinis idem ob-

BVD. ISAGOGE.

iecerat, in libro, gallicana lingua scripto, de *abusu criticae in rebus ad religionem spectantibus. tom. I. p. 131.* Denique & RICH. SIMON Benedictinos hosce, operum *Augustini* editores, acerrime perstringit; *biblioth. crit. tom. III. cap. XI. & XII. p. 101. seqq.* ubi iis imperitiam artis criticae, immo *crassam ignorantiam* obicit; talia quoque congregationis sancti Mauri monachis exprobrat, quae multum existimationi illorum, & integritatis laudi, detrahere possent, nisi SIMONIS ingenium notum omnibus ac perspectum esset. Interim similia repetit *tom. IV. bibl. crit. epist. IV. & V. p. 37. seqq.* Apologiam quamdam pro hacce operum AVGVSTINI editione legere licet in praefatione generali, tomo undecimo praemissa, cuius auctorem IO. MABILLONIVM esse, ferunt; in qua & nonnulla iam, ad historiam certaminum super hac editione exortorum spectantia, attinguntur; de qua etiam conferte iuvabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM, in *specim. histor. dogmat. de grat. & praedest. in primitiis eius Tubingensibus*, ad §. IV. p. 97. Editionem hancce operum AVGVSTINI, quam Benedictinorum diligentiae debemus, Antwerpiae, seu potius Amstelodami, cum notis IOAN. PHEREPONI, hoc est IOAN. CLERICI, adiecto tomo duodecimo, seu *appendice Augustiniana*, anno 1703. recusam, constat. Quam tamen editionem multis mendis typographicis foedatam, nonnulli contendunt. De *appendice* quoque ista *Augustiniana* CASIMIR. OVDINVM, in *comment. de scriptorib. ecclesiast. tom. I. saec. V. p. 98.* non adeo praeclare sentire, supra iam observauimus. Praeterea, cum PHEREPONVS liberius hinc inde in notis suis de AVGVSTINO scripserit; acerbè refutatus est, tum a ROB. IENKINO, in *defensione Augustini*, Cantabrigiae 1707, tum a LAMINDO FRITANIO, hoc est, LVDOV. ANT. MVRATORIO, in *libris tribus de ingeniorum moderatione in reli-*

XXX

gio-

gionis negotio, Parisiis primum anno 1714, tum Francofurti 1716. 8. editis. Haec vero cum ad ipsum potius AVGVSTINVM, eiusque doctrinam, quam *operum* illius editionem, spectent, alibi de iis dicendi locus erit.

Dum de patrum editionibus loquimur, praetermittendi non sunt, qui iunctim plurimorum, aut quorundam, scripta, in *bibliothecis patrum*, similibusque operibus, exhibent, simulque noua quaedam, haecenusque inedita, in lucem producant. Quorum vt valde commendandum est institutum, vt pote ad antiquitatis ecclesiasticae studium promouendum mirifice faciens; ita opandum, vt maiori interdum selectu vterentur, ne nimia librorum non adeo necessariorum mole orbis eruditus obrueretur. Nonnullos ex iis, qui eiusmodi patrum, scriptorumque ecclesiasticorum, monumenta collegerunt, iunctimque ediderunt, indicat IOAN. ANDREAS BOSIVS, in *introd. in notit. scriptor. ecclesiast. cap. VI. §. IX. p. 194. seqq.* Sed messiem longe vberissimum post se reliquit THOMAE ITTIGIO, viro harum rerum peritissimo, cuius *tractatus de bibliothecis & catenis patrum, variisque veterum scriptorum ecclesiasticorum collectionibus*, Lipsiae 1707. 8. editus, omnes, quae ad istud tempus vsque prodierunt, eiusmodi collectiones accurate & diligenter recenset. Addenda quaedam atque emendanda in hocce ITTIGII libro adducuntur a IOAN. FRIDERICO KERNIO, in *dissertat. epistologica de vita, obitu, scriptisque Thomae Ittigii. p. 53. seqq.* Cum autem post editam hancce ITTIGII commentationem insignes quaedam eiusmodi monumentorum collectiones prodierint; eas hic paucis indicare non abs re fuerit. Parisiensibus itaque patrum collectionibus, quas ITTIGIVS *cap. III.* enumerat, addi debet *collectio noua patrum & scriptorum graecorum, Eusebii Caesariensis, Athanasii, & Cosmae*

aegyptii, quae auctore BERNHARDO DE MONTFAUCON Parisiis anno 1706 duobus tomis in fol. prodit. In priori nimirum tomo EVSEBII Caesariensis *commentarii in psalmos*, in posteriori autem ATHANASII *opuscula secundis curis reperta & antebac inedita*, COSMAE Indicopleustae *christianorum opinio de mundo, siue topographia christiana*, & EVSEBII *commentaria in Esaiam*, exhibentur. Deinde huc spectat *thesaurus nouus anecdotorum*, quem quinque tomis in fol. dederunt EDMUNDVS MARTENE, & VRSIN. DUBAND; Parisiis 1717, in quibus varia, medi praesertim aevi, monumenta sistuntur. Nec substitit hic istorum virorum diligentia, quin potius vterius progressa est, dum *vetus scriptorum & monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissimam collectionem* edere coeperunt, medii itidem aevi varia scripta complectentem, cuius hucusque tres prodierunt tomi, Parisiis anno 1724. fol. vid. *Alia crud. Lips. mens. April. 1725. p. 145. seqq.* Eiusdem generis est *thesaurus anecdotorum nouissimus, seu veterum monumentorum, praecipue ecclesiasticorum, ex germanis potissimum bibliothecis adornata collectio recentissima*, quatuor constans tomis in fol. quorum primus anno 1721, quartus 1723 Augustae Vindelicorum prodit, quamue industriae viri doctissimi, supraque nobis iam laudati, BERN. FEZII debemus. Aliud diligentiae suae singularis monumentum idem vir clarissimus statuit, in *bibliotheca aethetica antiquo-noua, tomis sex*, quorum duo priores anno 1723, quatuor posteriores anno 1724 Ratisbonae, in 8. euulgati sunt. Nec praetermittenda hic sunt LVDOV. ANTON. MVRATORI *anecdota tum latina, tum graeca. Latinorum existant tomi quatuor*, quorum duos priores, vt pote 1697 & 98 editos, iam recensuit ITTIGIVS, l. c. *cap. XI. p. 662. seqq.* duo autem posteriores Patavii 1713. 4. prodierunt. Graecorum

corum anecdotorum vnicus tantum tomus proffat, qui Patauii itidem anno 1709. 4. lucem adspexit. Sunt etiam huius quodammodo loci RAIM. PVELLI miscellanea, quae ex codicibus manuscriptoris collegit, medii saltem aevi historiae ecclesiasticae lucem quamdam conciliatura; quorum tomus primus anno 1723, secundus 1724, uterque Augustae Vindellicorum in 4. prodit. Meliora vero, vtilioraque pariter ac selectiora, suppeditat vir doctissimus IO. CHRIST. WOLFIVS, in anecdotis graecis sacris & profanis, ex codicibus manu exaratis nunc primum in lucem editis, versione latina donatis, quorum tomus primus & secundus anno 1722, tertius anno 1723, quartus anno 1724, singuli Hamburgi, in 8. euulgati sunt. IO. LYCAE DACHERII spicilegium veterum aliquot scriptorum iam dudum equidem eruditorum manibus teritur, & recensetur a THOMA ITTIGIO, l.c. cap. III. p. 166. seqq. Sed noua deinceps editio comparuit anno 1723 Parisiis, tribus tomis in fol. quae, quod priori non vno nomine praeferenda sit, ipsa inscriptio hunc in modum nos conducet: *Spicilegium, siue collectio veterum aliquot scriptorum, qui in Galliae bibliothecis delinuerunt: noua editio priori adcuratior & infiniis promendis ad fidem manuscriptorum codicum &c. expurgata.* Expurgatio nimirum ista facta, secundum varias lectiones, quas STEPH. BALVZIVS, atque EDMUNDVS MARTENE ex codicibus manuscriptoris collegerunt; operam nauante, nouamque hancce editionem curante, LVD. FRANC. IOSEPHO DE LA BARRE, Tornacensi, qui & cuncta, quae in hacce collectione continentur, in meliorem ordinem disposuit. Idem de IOAN. MABILLONII veteribus analectis obseruandum, quae ITTIGIVS, cap. III. recenset, p. 268. seqq.

Recusa ea itidem sunt cum DACHERII *spicilegio*, Parisiis 1723. fol. Quid noua editio eximii praeprii habeat, ex ipsa rursus inscriptione intelligere licet: in ea scilicet praeter ipsa analecta vetera, cum itinere eiusdem auctoris germanico, adnotationibusque & aliquot disquisitionibus, exhiberi vitam MABILLONII, & aliquot opuscula, scilicet dissertationem de pane eucharistico, azymo ac fermentato; porro opusculum ELDEFONSI, Hispaniensis episcopi, de eodem argumento, & EVSEBII denique Romani ad THEOPHILVM Gallum, epistolam de cultu sanctorum ignotorum. Nec praetermittendae hic sunt HENRICI CANISII lectiones antiquae, quas longe meliori ordine, & egregius accessionebus auctas, recudi curauit IACOBVS BASNAGE, inscriptas: *thesaurus monumentorum ecclesiasticorum & historicorum, siue Henrici Canisii lectiones antiquae, ad saeculorum ordinem digestae, variisque opusculis auctae*, Amstelodami anno 1725 quatuor voluminibus in fol. Vnicuique auctori BASNAGIVS obseruationes criticas adiecit; quod eo magis laudandum, quoniam eiusmodi obseruationes, quantumvis maxime necessariae, saepius in bibliothecis patrum, aut aliis eiusmodi collectionibus desunt. De catenis patrum, de quibus itidem THOM. ITTIGIVS l.c. agit, consulere quoque iuuabit IOAN. ALBERT. FABRICIVM, *bibliothec. graec. lib. V. cap. XVII. volum. VII. p. 727. seqq.* ubi graecorum patrum catenas in singulis scripturae sacrae libros recenset; itemque IOAN. CHRIST. WOLFII dissertationem, qua catenas patrum graecorum easque potissimum manuscriptoras, ex codicibus quibusdam anglicanis eruditus contemplantas fessit; Wittebergae 1712. 4.

§. XI. Eum porro, qui scripta patrum rite legere ac interpretari cupit, linguae graecae pariter ac latinae peritum esse, oportet. Versionibus enim latinis

X x x

patrum

patrum graecorum non semper tuto fidere licet. * Latini praeterea pariter ac graeci voces formulasque sibi proprias & peculiaries habent, quas qui non intelligit, facile dogmata illis tribuet, quae iis numquam in mentem venerunt. * Artem quoque criticam hic quandoque in subsidium vocandam, quilibet facile perspicit. **

* Non erit, vt puto, qui hac deditubitauerit; licet non ab omnibus obseruetur. IOAN. DALLAEVS, cum idem inculcasset, addit: Scio, plerosque interpretibus, siue latinis, siue vernaculis fidem habere, immo & eo ventum esse, vt nonnulli non dubitarint, de patribus graecis, nulla (quantum quidem ex eorum scriptis adparet) graecae linguae solida cognitione instructi, iudicare; quod magnae fuisse temeritatis, nemo, credo, inficiabitur; de usu patrum, lib. I. cap. V. p. 121. Quibus verbis eum ROB. BELLARMINVM cardinalem pungere, adscriptum huius in margine nomen docet. Et sane, quae parum interpretibus fidentum sit, inde liquet, quod nonnulli linguae graecae peritia, ac eruditione, alii fide, quidam vtraque destituantur. Ex ipsis veteribus hoc nomine reprehenditur RVFFINVS, quem ORIGENIS aliorumque scripta pessima fide transtulisse, notum est. Quam ob causam & ipsi iam HIERONYMO male audiuit, qui & sinceriores librorum ORIGENIS *καὶ ἁπλοῦ* interpretacionem, quam Ruffiniana fuit, dare voluit. Legenda, quae hac de re obseruat PETR. DAN. HVETIVS, *Origenian.* lib. II. cap. IV. §. XVII. p. 275. cui & passim in hoc opere RVFFINVS ideo vapulat, immo tandem pronuntiat, eum scripta Origenis interpretantem, ita additamentis & detractionibus ea vexasse ac corrupisse, vt Origenem in Origene desideres; lib. III. cap. I. §. III. p. 233. Generatim etiam, quid de RVFFINI interpretacionibus censendum sit, idem vir doctissimus hunc in modum edisserit: *Plurima graeca latinum ab eo (RVFFINO) conuersionem adepta sunt, Origenis puta opus καὶ ἁπλοῦ, aliaque eiusdem*

nonnulla &c. in quibus ad insaniam vsque ineptiuit, & extra modum prorsissima vrbiloquentia processit. Corruptissimis adhaec usus est codicibus, & iudicio carni critico, quo falsa a veris discerneret; de interpret. lib. II. p. 246. Singulare, & obseruatum dignum est, quod IOAN. DALLAEVS, de usu patrum, lib. I. cap. V. p. 122. adfert, exemplum; quippe ex quo tum, quam male RVFFINVS interpretis munere functus sit, tum, quam facile quis per prauam versionem in errorem induci queat, constat. Martyres nimirum Lugdunenses, ad depellendum Thyestaeorum epularum crimen, apud EVSEBIVM, *hisor. eccles. lib. V. cap. I.* secundum versionem RVFFINI ita loquuntur: *Multum erratis, o viri, putantes, humanis visceribus vesti eos, qui ne mutorum quidem animalium carnisbus utuntur.* Arripuit haecce verba IAC. PAMELIUS, iisque probare voluit, iam tempore IRENAEI christianos in Gallis, romanae ecclesiae ritu, a carnisbus abstinuisse. Sed *carnium* nulla apud EVSEBIVM mentio fit. Graeca enim haec sunt: *οὐκ ἐν τοῖς σπλάγχνοις τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τοὺς ἀλλότῃς ζώοντι ἐσθίουσιν.* Qui fieri posset, vt infantes comederent, quibus ne sanguinem quidem animantium degustare licet. Ex apostolico namque decreto, quod diuissime in ecclesia obseruatum est, christiani eo tempore ab esu sanguinis & suffocati abstinebant. Aliud exemplum, dum RVFFINVS verba quaedam EVSEBII eodem loco, seu lib. V. *hisor. eccles. cap. I.* non recte vertendo, ex Zacharia, Ioannis baptistae patre, Lugdunensem quemdam martyrem effinxit, refert THOM. ITTIGIVS, in praefat. *secl. capitib. hisor. eccles.*

ecclēs. saeculi secundi praemissa §. XII. p. 14. 15. RVFFINVM equidem valde perstringit HIERONYMVS, quod mala in vertendis ORIGENIS libris vsus sit fide. At recte IOAN. DALLAEVS: *Hieronymus Ruffino vir fuit, fator, haud paullo doctior; interpres nescio an multo fidelior ac religiosior; l. c. p. 122.* Ex translationibus eius adparere, perquam modice in lingua graeca cum exercitatum fuisse, adserit IOAN. CLERICVS, in quaestionib. *Hicronymian. quaest. III. §. I. p. 44.* vti supra iam ad §. IV. obseruauimus. De sua ORIGENIS interpretatione, ipsemet, *Origenem, inquit, me arguit vertisse in latinum. Hoc non solus ego feci; sed & confessor Hilarius fecit; & tamen utrique nostrum, noxia quaeque detruuncans, vtilia transtulit; ad Theophilum ep. LXII.* Quae verba cum PET. DAN. HVETIVS retulisset, subiicit: *pio quidem consilio, sed periculosa oleae pleno exemplo; quod si quis sequutus, cum interpretem agere instituerit, emendatorem agit, iam vero ad interpretum libidinem omnia veterum monumenta rescentur; de interpretat. lib. I. p. 112.* Iam ad recentiores si progredi vellemus, ingens se offerret interpretum multitudo, qui suo non recte functi sunt officio. Sic EVSEBII historiam ecclesiasticam saeculo decimo sexto latine interpretatus est WOLFG. MVSCVLVS, iterumque eodem saeculo IO. CHRISTOPHORSONIVS; cuius versionem dum CAES. BARONIVS, linguae graecae imperitus, sequitur, haud raro caecum a caeco in erroris foueam abripi, PETRVS HALLOIXIVS adnotauit, *scriptor. oriental. tom. II. p. 730.* Tanto vero gratiorem hanc versionem fuisse BAKONIO, quanto dogmatibus romanae ecclesiae est accommodatior, exemplis doct IOAN. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. I. cap. V. p. 124.* quibus aliud adhuc addit THOM. ITTIGIVS, in *praefat. selectis capitib. histor. ecclēs. saec. secundi* praemissa §. III. p. 4. HENR. VALESIVS, cum in reliquis interpretibus *historiae ecclesi-*

stiae EVSEBII multa desideraret, nouam ipse versionem confecit; in qua tamen rursus alii, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt; vt auctor est LVD. ELL. DV PIN, *non. biblioth. scriptor. ecclēs. tom. II. p. 2.* & ex eo ITTIGIVS, l. c. Quam infelicitur IOACH. PERIONIVS, vir cetera non indoctus, in graecis latine vertendis versatus sit, quantam graecae linguae ignorationem prodiderit; in *praefatione, ORIGENIS commentariis* praemissa, PETR. DAN. HVETIVS edisserit. CAES. BARONIVM 'graecae linguae non satis gnarum fuisse, antea indicauimus. Insigni hoc comprobauit documento, dum in *martyrologio ad diem XXIV. Ian. p. 48.* ex voce graeca *ἐν τῇ* id est, *par*, martyrem quemdam Xynoridem fecit. Legenda, quae IOAN. LAVNOIVS hac de re obseruat, in iudicio de *controuersia super exhibendo Paris. ecclesiae martyrologio, p. 2.*

** Recte hoc, vt alia multa, iam obseruauit IOAN. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. I. cap. V. p. 149.* Quod namque in aliis scriptoribus obseruare licet, vt quilibet suas habeat phrasas, suos idiotismos, interdum voces quasdam sibi proprias; idem etiam de patribus censendum. Quod si etiam inter se in modo loquendi, phrasiumque vsu, & vocum significatione, conueniant; multum tamen in iis omnibus differunt a reliquis scriptoribus graecis, ac latinis; immo & a recentiorum loquendi ratione. Ad quod qui non attendit, non potest non in illorum interpretatione turpiter hallucinari. Sic vehementer falluntur romanesques, quando, meritum bonorum operum se inuenisse, putant, quoties vocem *merere*, aut *emerere*, apud patres legunt; cum ea nihil aliud apud eos significet, quam *nancisci* seu *consequi*; vt praeter alios ISAC. CASAVBONVS obseruat, in notis ad AELII SPARTIANI *Adrianum caesarem, p. m. 40.* Cuiusmodi longe plurima apud eos occurrunt. *Ecclēs-*

Xxx 3

asica

afica hinc orta est *latinitas*, quae, etsi non sit imitanda, obseruandum tamen, cum ad veteres recte intelligendos plurimum faciat, supra iam ostendimus, lib. I. cap. IV. ad §. III. Quod veto diximus, singulos saepe loquendi modos sibi proprios ac peculiare habere; id vel TERTVLLIANI exemplo comprobari potest. Quid dicam, inquit IOAN. DALLAEVS, de Tertulliano, qui praeter vehementis & acris ingenii naturalem, quae in eo passim adparet, asperitatem, & stili Carthaginensis, cum reliquis Africanis ipsi communem indolem, orationis suae splendorem tanta eruditione, tam multis vocibus, aut nouis, aut e iurisprudentia translatis, tot subtiliter & acute dictis obferauit, ut lectores ad nutum attentissime sagaces, ut non nemo (NIC. RIGALTIVS praefat. in Tertullianum) dixit, sibi poscat, nullaque nimia sit ad eum probe intelligendum vel doctrina, vel attentio; de vsu patrum lib. I. cap. V. p. 140. Vbi, quod de vocibus e iurisprudentia translatis dicit, prae reliquis TERTVLLIANO peculiare est; quippe qui iuri civili operam nauauit, & hinc voces quasdam ex eo petitas, cum de rebus theologicis verba faceret, adhibuit. Fluxit inde praescriptio illa, quam perquam incommode haereticis opposuit; quamquam rectius adhuc fecerit, quam illi, qui ad exemplum eius prouocantes, ad doctrinae veritatem, solam temporis sufficere diuturnitatem, errore ridiculo sibi persuadent. Disputant equidem viri eruditi, num Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTVLLIANVS noster idem sit cum TERTVLLIANO iurisconsulto; quod dum cum HENR. VALESIO, HVG. GROTIO, IAC. PAMELIO aliisque, negat AEGID. MENAGIVS, fatetur tamen, illum quoque non solum loquutionum iuris romani plenum esse, sed & ius romanum citare; in amoenitatib. iuris ciu. cap. XII. p. 73. 74. De latinis patribus quod diximus, de graecis itidem est intelligendum, eos, tum vniuersos, tum

singulos, loquendi formulas, vocesque singulares, & ab vsu aliorum scriptorum diuersas, habere. Quod cum praeter alios & IOAN. CASP. SVICERVS perspectum haberet; recte omnino fecit, quod diligentia haud vulgari *thesaurum ecclesiasticum e patribus graecis collegit, ordine alphabetico dispositum, editumque* Amstelodami 1682. fol. Enim vero, licet institutum eius latius pateat, & ad dogmata quoque ac ritus veterum sese extendat; praecipue tamen hicce eius labor eo comparatus est, ut voces & loquendi modos patribus proprios exhibeat, explicetque.

*** Inter scripta, quae patrum nomina prae se ferunt, multa esse spuria & supposititia; genuina porro plurimis in locis corrupta ac deprauata, supra ad §. X. docuimus. Quibus incommotis licet vtendumque per melioris notae editiones, ut ibidem dictum, obuiam iri queat; propriis tamen, non alienis oculis vident, qui ipsimet artis criticae non sunt ignari. Arti certe criticae emendatiores editiones debemus; sine qua etiam si essemus, in magnis versaremur tenebris. Quod longe alia hodie antiquitatis ecclesiasticae facies sit, quam olim fuit, & res ipsa docet, & fatentur, quotquot cordatiores sunt inter romanenses, praefertim, qui hac ipsa arte critica adiuti, multa longe rectius tradunt, quam ceteroquin facturi fuissent. Sunt tamen in eadem ecclesia adhuc, quibus lumen hocce criticum maximopere displicet; idque mirum non est, cum ignorantiae ac superstitionis regnum per illud valde labefacteretur; quod saluum ac incolume esse, illorum vehementer interest. Exemplum eius rei, ni fallor, praebet HONORIUS DE SANCTA MARIA, qui gallica lingua edidit: *animaduersiones super regulas & vsum artis criticae, spectantes ad historiam ecclesiasticam, opera patrum, aetia antiquorum martyrum, vitas sanctorum &c. cum notis historicis, chronologicis & criticis*; Parisiis tomus

tomis in 4. quorum prior an. 1713, posterior 1717 lucem adspexit. Non aperte equidem, sed occulte tamen, & per cuniculos, hoc agit, ut artis criticae usum, in iis praecipue, quae ad historiam ecclesiasticam, theologiam patristicam, & traditionem, cui romanenses omnia tribuunt, spectant, suspectum reddat. Initio, seu *dissert. I.* quae generatim de arte critica praecipit, eam laudat, eiusque usum commendat, immo necessitatem agnoscit. Deinde vero, & quidem *dissert. II.* patrum, scriptorumque ecclesiasticorum venerationem, vehementer incutiat, eorumque testimonia non, nisi ob rationes gravissimas praegnantissimasque, reiicienda contendit. Eo nimirum cuncta ista pertinent, quod auctor aegre ferat, scripta quamplurima hodie cum spuria reici, quae veteres ut genuina laudarunt; cum tamen veterum, utpote qui artis criticae rudes fuerunt, facile decipi poterunt, in eiusmodi rebus aut nulla, aut exigua admოდum, sit auctoritas. Apertius, quid sibi velit, simulque magnam mentis imbecillitatem, prodit, quando *artic. VI. p. 137. seqq.* serio docet, patrum auctoritatem non esse deferendam, ut sequamur sententiam haereticorum, (ita protestantes vocat) in rebus facti, praesertim si ipsam religionem quodammodo attingant. Negare namque monachus iste nequit, insignia maxime protestantium in antiquitate ecclesiasticam esse merita, eosque ope artis criticae multa restituisse feliciter ac emendasse; negare etiam nequit, doctissimos quoque romanensium **SEB. NANVM TILLEMONTIVM, LVD. ELL. DV PIN, IOAN. MABILLONIVM, NATAL. ALEXANDRVM, aliosque, id agnoscere, & protestantium labores interdum in usus suos convertere; & nihiloscilicet eosdem aliosque viros longe praestantissimos, LVDOV. ELL. DV PIN, PETR. DE MARCA, RICH. SIMONEM, HENR. VALESIVM, ADR. BAILLETVM, SEB.**

NANVM TILLEMONTIVM, perstringit, quod, postposita patrum auctoritate, protestantium calculo suo adprobauerint placita. Quod quam inepte ab auctore isto fiat, nemo non perspicit. Cum enim viri isti docti haud dubie persuasi fuerint, recte se habere, & veritati esse consentanea, quae protestantes dixerunt, quaeque ipsimet calculo suo adprobarunt; num ab iis exigi poterat, ut, quae ipsorummet iudicio falsa & erronea erant, nihiloscilicet amplecterentur, ne protestantium placita patrum praetulisse viderentur auctoritati? De testimoniis & libris supposititiis, apocryphis, auctoribusque, qui non magnae sunt auctoritatis, *parte secunda dissertationis secundae p. 169. seqq.* ita disserit, ut, praesertim *articulo I.* ostendere adnitatur, scripta quaedam a criticis cum supposititiis reici, ex quibus tamen ipsimet testimonia depromere non dubitent. Sic *constitutiones apostolicas & recognitiones*, quae **CLEMENTI** Romano tribuuntur, itemque quae sub **ABDIAE** nomine circumferuntur, magno quidem omnium consensu hodie inter supposititia referri; ad haec tamen monumenta **TILLEMONTIVM, BAILLETVM, NAT. ALEXANDRVM**, aliosque, subinde provocare. Quo iure equidem viri isti docti ad haec monumenta provocari, disputare nostrum non est. Non tamen video, quid obstat, quo minus ad scriptum supposititium, quod simul antiquum esse credimus, ad facta quaedam probanda, aut ritus ac instituta veteris ecclesiae illustranda, provocare queamus. Cuncta vero iterum eo comparata sunt, ut innuat, criticos sibi ipsos non constare; nec firmo adeo talo niti, quae adferuntur, ut probetur, scripta eiusmodi inter spuria & supposititia referenda esse. Qua ratione viam auctor sibi aperit, ad ista quoque scripta, quae romanae ecclesiae erroribus & superstitioni fauent, spuriorum numero eximenda. In iis, quae *artic. II. de testimoniis, quae ex scriptis*

scriptis, quorum auctores ignorantur, adducuntur; & artic. III. de testimoniis ex libris apocryphis aut suspectis, vel de quibus dubitatur, de promissis, quibus tamen patres ad facta quaedam probanda vsi sunt, disputat, non alium itidem sibi constitutum habere videtur finem, quam, ut significet, multa temere a criticis in dubium vocata, quae in pristinam dignitatis locum, si modo fieri posset, restitui vellet. Atque hinc adparet, quorsum tendant considerationes regularum, quae ex coniecturis sumuntur, quibusque critici saepissime vtuntur, intuitu historiae ecclesiasticae & scriptorum, quae patribus tribuuntur, de quibus *dissertat. III.* verba facit, & quae *dissert. IV.* speciatim de regulis & vsu artis criticae in actis antiquorum martyrum disserit. Id namque sibi datum crediderunt viri inter romanenses doctissimi, vt acta martyrum sincera a falsis adcurate discernere, & fabulas, ac commenta innumera, quibus eiusmodi acta commaculata erant, ope artis criticae exploderent. Hoc ipsum vero HONORIO nostro DE SANCTA MARIA valde displicere, satis ex iis, quae de eiusmodi actis disputat, intelligitur. Modo enim ipsemet varia, quae in THEOD. RVINARTI actis primorum martyrum sinceris & selectis desideret, sibi inuenisse visus est; modo, secundum ADR. BAILLETI regulas criticas quaedam adhuc ex iis rescindenda, obseruat; modo, secundum regulas criticas TILLEMONTII quaedam in suspitionem, ac si supposititia sint, adduci posse, contendit. Si quis ergo RVINARTI acta defendere velit, illum non posse non dubitare, an regulae criticae BAILLETI & TILLEMONTII, quibus acta spuria a genuinis discernuntur, & commenta ineptissima reiiciuntur, recte sese habeant. Idque est, quod auctor sibi velle videtur. Immo, hoc cum sibi velle, dubitare non licet, cum parte secunda istius dissertationis, p. 19. seqq. regulas istas criticas, quibus BAILLETVS & TILLEMONTIVS,

ad acta genuina a spuris discernenda, vsi sunt, sub examen reuocet, & varia contra eas dubia, non magni vtique maximam partem momenti, moueat. Quae *dissert. V. p. 84. seqq.* contra RICH. SIMONIS regulas criticas, ad quarum ductum adcuratior scripturae sacrae versio, quam reliquae sunt, quae hucusque lucem adpexerunt, confici queat, disserit, mittimus, cum huius loci non sint. In sequenti *sexta dissertatione* initio conqueritur, criticos quosdam arte sua ad laborandam religionem interdum vsos esse; quod negare nolum, & minime quoque laudandum, nisi forte superstitio religionis nomine regatur. Cetera eo redeunt, scripta quaedam vulgo pro supposititiis haberi, quae tamen genuina sint; & quaedam, quae genuina sunt, secundum regulas criticorum inter spuria posse referri; porro, secundum easdem criticorum regulas facta certissima posse in dubium vocari, incerta contra aut falsa, ceu verosimilia defendi; & quae reliqua sunt eiusdem generis; in quibus plurima sunt, quae facilius dicuntur, quam probantur; eo autem cuncta collineant, vt luce, quam ars critica attulit, extincta, ignorantiae & tenebrarum regnum iterum restituantur. Immo tandem in ipsa arte critica, scriptisque eo spectantibus, multa adhuc, quae aut emendari debeant, aut maiorem ~~happiam~~ desiderent, inueniri, existimat; dumque de ratione, qua omnibus incommodis obuiam iri queat, est sollicitus, traditionem & consensum ecclesiae maxime commendat, vt per haec principia vsus regularum criticarum dirigatur; *dissert. VII. art. VIII. p. 265. seqq.* Cumque apud romanenses cuncta ad traditionem redeant, & vero viri quidam docti, eiusdem ecclesiae sacris addicti, secundum artis criticae regulas traditiones examinauerint, multasque hinc ineptias & aniles fabulas reiecerint; quas tamen pristinum auctoritatis gradum recuperare noster magno-

magnopere vellet; per integrum operis huius *comum secundum*, hocce argumentum sibi discutiendum sumsit. Et generatim quidem de traditione, deque regulis criticorum, quibus veram a falsa discernere traditionem conati sunt, disserit, suasque regulas, quibus *piac*, ut loquitur, *traditiones ab erroribus popularibus* distinguere possint, proponit, *tribus dissertationibus*, quae *librum primum* absoluunt. Quae cuiusmodi sint, ex dictis minime obscurum esse poterit. Ad specialia hinc descendit *lib. II. III. & IV.* deque oraculis Sibyllinis, quae natiuitatem Christi praecesserunt, quae de traditionibus, ad natiuitatem, circumcisionem, rotamque vitam, passionemque & mortem seruatoris spectantibus, copiosissime quidem, sed ita, verba facit, ut tabulas & commenta, dum a viris doctis explosa, postliminio in scenam reducat, orbique erudito obtrudere adnitatur. Documento esse possunt, quae *lib. II. dissert. II. p. 378. seqq.* de oraculis Sibyllinis, *lib. IV. dissert. II. p. 365. seqq.* de epistolis Christi ad Abgarum, & huius ad illum, quas genuinas esse credit; rursus *lib. III. dissert. I. p. 228. seqq.* de translatione aediculae, in qua Christus conceptus dicitur, ex vrbe Nazareth, ad Lauretum, & hocce commentum plane ludicrum pro vera historia venditans, in medium adfert. Frustra itaque ut bonus hiee HONOR. DE

SANCTA MARIA lucem; artis criticae beneficio in hocce litterarum genere accensam, iterum obscurare conatur; ita numquam etiam efficiet, ut viri, harum rerum intelligentes, eiusdem artis non agnoscant & vtilitatem summam, & necessitatem; licet ipsorum criticorum, iustos limites transgredientium, vitia improbent. Quae vero diximus hactenus, ad eam praecipue artis criticae partem spectant, quae vera a falsis, a genuinis spuria, discernere docet. Non minor tamen & eius partis usus est, quae corrupta ac deperuata corrigat ac emendat. Exempla innumera annotationes criticae, scriptis patrum variis a viris doctis additae, suppeditant; quamquam nec desint, qui eiusmodi observationes in vnum collectas scorsim ediderunt. Huius nimirum generis sunt IO. FRED. GRONOVII *obscuratorum in scriptoribus ecclesiasticis monobiblos*, Dauentræ 1651. 12. & CYR. RITTERSHVMI *sacrarum lectionum libri octo*, quibus multa ad ius civile, & ad historias pertinentia, non pauca etiam in sanctis patribus, aliisque probatissimis scriptoribus laudantur, illustrantur, emendantur; Noribergae 1643. 8. Et in ultimo quidem hocce opere multa in CHRYSOSTOMO, eiusque versione, corriguntur, emendantur, nouaque luce perfunduntur.

§ XII. In selectu & ordine, legendi scripta patrum, ad finem, quem sibi quisque constitutum habet, qui ad ea accedit, attendendum. Ad antiquitatis enim ecclesiasticae, non minus quam theologiae dogmaticae aut moralis, aut alium quemdam usum, legi possunt. Ad theologiam dogmaticam qui cuncta refert, recte sibi consulat, si a patribus apostolicis initium faciat, tum ex reliquis eos seligat, qui auctoritate & eruditione reliquis praestant, & ad huncce maxime aliquid conferunt scopum.

Qua ratione in patrum lectione versandum, quisue in eorum scriptis obseruandus sit ordo, qui de methodo studii, theologi scripserunt, IO. GERHARDVS

noster, in *methodo studii theol. part. III. sect. V. c. III. p. 283. seqq.* ABRAH. CALOVIVS, in *paedia theol. de methodo studii theol. sect. II. artic. poster. cap. IX.*

p. 356. *seqq.* ANDR. HYPERIVS, de *recte formando theologiae studio*, lib. IV. cap. V. p. 634. *seqq.* alique, exponunt. Et IOANNES quidem GERHARDVS, vnam omnium esse sententiam, docet, quo ordine patrum scripta sint euoluenda. Quosdam enim existimare, temporum seriem vnice obseruandam, vt, qui primis temporibus scripserunt, primum etiam perlegantur, qua ratione animaduerti queat, quomodo sensim facta fuerit doctrinae inclinatio; aliorum hoc fuisse consilium, vt CYPRIANVS primum agmen duceret, sequeretur BASIL. NAZIANZENSIS, & ab his demum transitus fieret ad HIERONYMI, AVGVSTINI, ceterorumque commentarios; alios rursus AMBROSII scripta reliquis omnibus praeferre, quod DESIDERIVS ERASMVVS Roterodamensis, faciat; quemadmodum quidam contra AVGVSTINO primum locum concedant, quos inter & beatus MART. LVTHERVS sit, quod tum aliunde constet, tum ex testimonio HIER. WELLERI, in *consilio de studio theologico instituendo*, & feliciter continuando; p. 8. quod supra iam ad §. IX. huius capituli recitauimus. Ipse autem GERHARDVS suadet, vt primum euoluantur *epistolae* IGNATII, IVSTINI *apologiae*, & *dialogus cum Tryphone*, IRENAEI libri *aduersus haereses*, TERTVLLIANI *apologeticus*, de *praescriptionibus*, de *resurrectione carnis*, & *aduersus Marcionem*, CYPRIANI *epistolae*, NAZIANZENI *orationes*, CYRILLI *catecheses*, *didactica* & *elenctica* in *tercio*, *quarto*, *quinto*, *sexto* & *septimo* tomo AVGVSTINI, DAMASCENI opus, de *orthodoxa fide*: in reliquis deinde, si vacet, & lubeat, temporis ordinem obseruari posse, BERNHARDO excepto, qui solus post AVGVSTINVM, sicut AVGVSTINVS post apostolos reliquis praefendus sit. Non contemnenda haec sunt; paucis tamen res omnis expediri potest, si, quod iam mo-

nuimus, quisque, qui ad patrum lectionem se confert, cum primis scopi, quem sibi constituit, habeat rationem. Alia enim scripta ei, qui antiquitatis inde vult haurire notitiam; alia iterum, qui in theologia aut morali, aut dogmatica proficere cupit, legenda esse, res ipsa docet. Vltimum qui sibi proposuit, recte faciet, si dogmatica scripta, & quae praestantiora, seligat; cum primis tamen, quae tempora apostolorum attingunt, aut quae proxime ad ea accedunt, diligenter euoluat. Ipsa patrum, quos vocant, apostolicorum huc spectant monumenta; quibus magnum viri docti merito statuunt pretium; dolendum tantum, quod tam pauca ex iis, quae genuina sint, habeamus. Si enim a CLEMENTIS Romani *epistola ad Corinthios*, & *fragmento*, quod nonnulli ad alteram eiusdem *ad Corinthios epistolam*, alii autem ad librum, qui *maxi*, seu *doctrina*, dictus est, pertinere contendunt, itemque *epistolis* quibusdam IGNAII, genuinis illius, & tum ab interpolatis, tum spuriiis, probe discernendis, POLYCARPI denique *epistola ad Philippenses*, discedas, reliqua omnia, vt BARNABAE *epistola*, HERMAE *pastor*, *canones apostolici*, *constitutiones apostolicae*, & alia, quae perperam CLEMENTI Romano tribuuntur, aut, praeter epistolas antea memoratas, sub IGNATII ac POLYCARPI circumferuntur nomine, inter spuria ac supposititia referri solent. Genuina patrum istorum apostolicorum monumenta saepe, tum seorsim, tum iunctim excusa sunt. Singulorum editiones diligenter recenset THOM. ITTIGIVS, in *dissertat. de patribus apostolicis*, *bibliothecae* eius *patrum apostolicorum* praemissa, §. LXXV. *seqq.* p. 206. *seqq.* item §. LXXXIII. *seqq.* p. 255. *seqq.* *Epistolae* CLEMENTIS Romani, & *fragmenti*, quod ei adiungi solet, ac subinde *secundae ad Corinthios epistolae* nomine venit, editionibus, eam adhuc addimus, quam HENR. WOTTON dedit,

Can-

Cantabrigiae anno 1718. 8. Non tantum enim WOTTONVS utramque epistolam denuo adcurate cum codice manuscripto contulit, textumque plurimis in locis emendauit, sed & praeter PATRII IVNII & IOAN. BAPT. COTELERII, IOANNIS quoque BOISSII notas nondum editas, itemque suas, adiecit; praefationem denique, de usu patrum praecipue apostolicorum ac dissertationes duas, alteram de diuinitus instituto clero, de vnitae ecclesiae alteram, praemisit. POLYCARPI epistolam ad Philippenses, vna cum epistola BARNABAE, exhibuit STEPH. LE MOYNE, in variis sacris, seu sylloge variorum opusculorum graecorum; ad rem ecclesiasticam spectantium, Lugduni Batauor. 1694. 4. Vbi id nonnullis displicet, quod epistolae POLYCARPI ita subiunxerit epistolam BARNABAE, ac si haec illius pars sit. Sed & alia quaedam in hac epistola POLYCARPI editione desiderat THOM. ITTIGIVS, qui & de notis, quas secundus variorum istorum sacrorum tomus complectitur, verba faciens, recte addit: Sunt autem istae observationes in Barnabam, Polycarpum & Hippolytum (hic enim substitit, licet etiam reliqua opuscula illustrare adnotationibus suis voluerit) tam proluxae, ut vir muleae lectionis non tam scriptores illos illustrare, quam collectanea sua pleno modio effundere voluisse videatur; de bibliothecis & catenis patrum, c. VI. p. 374. Interim in hisce observationibus multa lectu dignissima inveniuntur. Singulare porro, in eiusmodi monumentis colligendis, industriam demonstrauit IO. BAPT. COTELERIVS, dum patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, Barnabae, Clementis Romani, Hermiae, Ignatii, Polycarpi opera edita, inedita, vera & supposititia, vna cum Clementis, Ignatii & Polycarpi actis atque martyriis,

ex manuscriptis codicibus eruta, correctae, versionibusque, & notis illustrata, Parisiis an. 1672 duobus tomis in fol. in lucem prodire iussit. Cum vero pleraque editionis huius exempla, priusquam distraherentur, incendio consumpta fuerint, eaque adeo rarissima esset; rem plurimis longe gratissimam IO. CLERICVS fecit, dum hocce opus variis accessionibus locupletatum recudi curauit, Antwerpiae, aut Amstelodami potius, 1698 duobus tomis in fol. Qua in editione praeter notas integras virorum doctorum, qui in singulos patres, quorum scripta in hocce systemate exhibentur, commentati sunt, & quas hinc inde IO. CLERICVS adpersit, accessere GVIL. BEVEREGII codex canonum ecclesiae primitivae vindicatus; IAC. VSSERII dissertationes Ignatianae, & IO. PEARSONII vindiciae epistolarum Ignatii. Noua denique editio, hoc ipso, quo haec scribo, an. 1724 itidem IO. CLERICI studio & opera, Amstelodami prodit; quae quid praec praecedenti eximii habeat, ipsemet CLERICVS nos conducet, bibliorb. anc. & mod. tom. XXI. part. II. artic. I. p. 237. seqq. Cum autem non omnibus datum sit, hocce opus sibi comparare; theologiae cultorum studiis optime consulit beatus THOM. ITTIGIVS, edita an. 1699 Lipsiae, 8. bibliotheca patrum apostolicorum graeco-latina, qua continentur Clementis Romani prior & posterior ad Corinthios epistola; Ignatii epistolae septem genuinae, vna cum interpolatis & spuris, itemque actis martyrii Ignatii; Polycarpi epistola ad Philippenses, cui praeter fragmenta Polycarpi, ecclesiae Smyrnenfis de martyrio ejus epistola adiungitur. Praemisit dissertationem de patribus apostolicis, exquisito studio conscriptam, quam non semel iam laudauimus.

§. XIII. De auctoritate patrum illi recte sentiunt, qui, media quadam via incedentes, nec plus, nec minus, quam decet, illis tribuunt.

Yyy 2

Nec

Nec omnes vno eodemque habendi loco. Fuerunt inter eos viri praestantes, pollentes ingenio, & pro istorum temporum ratione eruditi, virtutis quoque sanctitatisque laude florentes; nec tamen naeuorum, errorum, vitiorum, humanaeque imbecillitatis plate expertes.

* Duo itaque caute hic cuitanda sunt extrema; quorum alterum illorum est, qui plus, alterum illorum, qui minus, quam decet, patribus tribuunt. Ad prius romanenses procurere constat, quamquam non prorsus inter se consentiant, quosque hic procedendum sit, idque operose expedire admittantur, vt ex MELCH. CANO, de locis theol. lib. VII. c. III. p. 208. seqq. supram ad §. IX. ostendimus. Summatim romanensium varias hac de re sententias exhibet, & sub examen reuocat, ANDR. RIVETVS, in tract. de auctoritate patrum, critico eius sacro praemisso, c. III. p. 12. seqq. Addenda & IO. HENR. HOTTINGERI dissertatio, de abusu patrum, quae in pentade dissertationum eius miscellaneorum Tiguri 1654 edita, prima est, p. 1. seqq. Obseruatum praeterea viris doctis est, romanenses, quando, patres a suis stare partibus, existimant, mirum in modum eorum extollere auctoritatem; quam rursus imminuere & extenuare quauis ratione laborent, quoties, illos sibi aduersari, deprehendunt. Hinc & naeuos, errores, lapsus, ipsimet romanenses in patribus notant, aut aliud quid excogitant, cum eorum se premi sentiunt auctoritate. Exemplis hoc demonstrat, ANDR. RIVETVS, l. c. cap. X. p. 63. seqq. itemque IO. HENR. HOTTINGERVS, itidem l. c. p. 6. 7. cum primis & beatus IO. GERHARDVS noster, confess. cathol. lib. I. part. II. c. XIII. p. 196. seqq. alicui, quos laudat DAN. FRANCVS, in disquisitione academica de papistarum indicibus libror. prohibitor. & expurgandor. c. VII. §. LXXXVI. p. 97. seqq. Praeter romanenses, episcopales etiam, seu hierarchicos in Anglia, patrum auctoritatem vitra, quam fas est, euehere, supra itidem ad

§. IX. docuimus. Confirmari ea possunt ex iis, quae PETR. ZORNIVS, vir eruditissimus, disserit, in vindiciis sanctorum patrum per omnes fidei articulos, in opusculis eius sacris an. 1723 Francofurti in 8. iunv. editis, p. 660. seqq. vbi & praecipuos ex Anglis, qui de patrum auctoritate in controversiis theologicis agunt, laudat. De GEO. CALIXTI, aliorumque, scripturae sacrae, patrum quinque priorum saeculorum consensum, seu regulam fidei, & interpretationis scripturae, adiungentium, & hac ratione itidem ad prius hoc extremum procurentium, sententia, supra iam ad §. IX. huius capitis diximus. Dum vero alii hoc cuitate voluerunt, facile fieri posuit, vt ad alterum prolaberentur, certe prolabi viderentur. Ipse equidem beatus MART. LUTHERVS noster hoc nomine quibusdam male audit, quod patrum auctoritatem prorsus reiecerit, pedibusque velut conculcauerit. Quantumvis autem pro libertate, quae illi propria fuit, sententiam de patribus dixerit; eos tamen plane reiecit, aut contempsit, dici nequit. Idque abunde patet ex iis, quae ad §. IX. huius capitis ex HIERON. WELLERO adduximus, qui LUTHERI de patribus iudicium exposuit. Ex instituto quoque LUTHERI causam hac in se egit IO. ERNEST. GERHARDVS, in dedicatione, beati parentis sui patrologiae praemissa. Exreformatae ecclesiae doctoribus illi, qui ab episcopatibus in Anglia dissentiant, huc referri solent. Qui, licet in eo, quod caput causae est, nobiscum consentiant; non tamen negauerim, eos interdum extra limites ferri, vt paullo iniquiores in patres videri queant. IO. DALLAE ideo, ob opus de usu patrum, iniusum admodum

modum episcopaliibus nomen esse, supra ad §. IX. huius capitis obseruauimus, vbi & GVIL. BEVEREGII de eo recitauimus verba. Romanensibus eundem valde displicere librum, facile intelligitur, qui & certatim eundem oppugnandum sibi sumserunt, quod speciatim IAC. BOITLEAV, DIONYS. SAMMARTHANVM, RICH. SIMONEM, NIC. LE NOYER, NAT. ALEXANDRVM, aliosque, fecisse, constat; quos PETRVS quoque ZORNIVS laudat, qui & illorum recitat nomina, qui vicissim hocce DALLAEI opus elogiis ornarunt, aut eius in se susceperunt patrocinium, in *vindictis patrum*, de quibus deinceps dicemus, §. III. IV. V. p. 662. seqq. Praecipuum autem inter eos, qui patrum causam agere voluerunt, & hocce DALLAEI opus impugnarunt, locum MATTH. SCRIVENERVS, anglicanae ecclesiae presbyter, tenet; in *apologia pro sanctae ecclesiae patribus adversus Io. H. Dallaeum de vsu patrum*; Londini 1672. edita. In qua tamen magna quaedam animi impotentia eousque illum abripuit, vt conuiciis potius, quam rationum mementis, certer. Quod MATTH. LARROQUANT de eo iudicium calculo suo adprobavit IO. FRID. MAYERVS, in *disputat. de salute maiorum sub papatu*, quae inter selectas eius, anno 1692 iunctim editas, quinta est, p. 146. 147. Caeco porro, ac intempestiuo patrum, quos tamen ipsemet non recte legisse videtur, amore inductus, errores grauissimos libro suo adpersit, eoque impudentiae delapsus est, vt iustificationem per solam fidem, *lufum puerilem* appellaret; immo, nec volam nec vestigium eius in scriptura sacra deprehendi posse, adfereret. Quid vexatius, inquit, apud recentes theologos reperitur, quam quaeſtio de iustificatione per fidem solam & non solitariam, prout pueriliter ludunt quidam diſſi euangelici? Anſim aperte adfirmare contraviramque familiam tam Luth-

ri, quam Caluini, eiusmodi iustificationis neque volam neque vestigium percipi posse, a sincero perſerutatore ſacrarum ſcripturarum omnium; *reſponſ. partic. cap. II. p. 87.* Sed caſtigauit hanc viri temeritatem, prout par erat, IO. FRICKIVS, theologus Vimenſis clariffimus, in *diſſertat. theol. primâ de iuſtifi. & adnexis capitibus*, cap. III. §. IV. p. 45. Fuiſſe ex reſormatae eccleſiae doctõribus, qui ex inſtituto DALLAEI contra SCRIVENERVM patrocinium ſuſciperet, mihi non conſtat. Ex noſtratis tamen id fecit THOM. ITTIGIVS, in oratione inaugurali pro Ioan. Dallaei *trælatu de vsu patrum, aduerſus Maribaei Scriueneri apologiam &c.* habita Lipſiae die 27 Octobr. 1697, quae ſubiuncta eſt eiufdem *enneadi exercitationum theol. variis argumentis*, p. 740. ſeqq. Quemadmodum autem ITTIGIVS in hacce oratione de DALLAEI libro iudicat, quod eum auctõr concatenatis quaſi rationibus ita firmauerit & conſtrinxerit, vt æquus rerum aſſimilator eiuf ſententiam cum veritate congruere, vix dubitare poſſus; ita de SCRIVENERO contra pronuntiat, eum more Anglorum episcopaliũ egregie papizare, & non Dallaeum modo, ſed etiam omnes, quorum fides patrum iudicio non inniſitur, alto ſupercilio contemnere; p. 745. Sed & IO. CLERICVS, inter eos, qui DALLAEI hocce opus laudarunt ac deſenderunt, numerandus eſt. Cum enim tom. X. *biblioth. vniuerſal.* p. 223. de eo dixiſſet: qui liber, inniſis antiquitatis encomiaſtis, ſemper ab iis, quibus notus eſt, egregium opus habetur; GVIL. CAVEO ideo hocce opus laudatſe videtur, quod DALLAEO conſtitutum fuerit, omnem, quae patribus debetur, reuerentiam excutere, deque eorum ſcriptis ſiniſtre, & duriori cenſura iudicare; in *diſſert. tertiat, biſtor. literar. ſcriptõr. eccleſiaſticor.* ſubnexa, ſeu, de *Eufebii Caefarienfis Arianismo* p. 34. Iudicium itaque ſuum de hocce DALLAEI opere tuctur CLE-

RICVS, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, seu *artis criticae volum. III. epist. IV. p. 114. seqq.* ubi inter alia de MATTH. SCRIVENERI *apologia* hunc in modum pronuntiat: *Scio, esse confutatum* (DALLAEI opus) *a Matthaeo Scrivenero, ecclesiae Anglicanae presbytero; at ea confutatio non effecit, ut quisquam de Dallaei libro antea lecto & expenso peius sentiret. Bonus ille vir, ut hoc solum dicam, non conflixerat cum pontificiis, ut Dallaeus; non norat, quid ab iis soleret obici, nec satis etiam ipsi patres versauerat, ideoque de sine operis, deque toto eius instituto & rationibus Dallaei perperam indicauit.* Nec defuit sibi rursus GUIL. CAVEVS, sed IO. CLERICVS etiam, ad hocce caput quod attinet, respondit in *epistola apologetica*, supra nobis iam laudata, p. 28. Patrum quoque causam contra DALLAEVM egit vir eruditissimus, atque nobis iam laudatus, PETR. ZORNIVS, in *vindictis patrum, per omnes fidei christianae articulos, oppositis Ioanni Dallaeo*; quae in *opusculorum eius sacrorum tomo primo* existant, p. 699. *seqq.* Acriter nimirum istas patrum censuras christianae religionis & orthodoxae theologiae hostes in rem suam vertere, contendit, indeque occasionem arripere, grauissima sacrae doctrinae capita labefactandi, eaque vocandi in dubium. Idque primum generatim, tum speciatim, eundo per omnes fidei christianae articulos, ostendit; simulque multa, lectu & obseruatu dignissima, admisceat. Et lubens sane fateor, caute hac in re procedendum, ne vitia & nauos patrum ultra, quam decet, exaggerando, & curiose nimis, quae carparamus, in illorum scriptis, conquirendo, ipsam quoque religionem christianam, doctrinamque sacram, profanorum hominum ludibrio exponamus. Nec tamen ideo omnia in patribus laudanda, aut nauui, vitia, & errores dissimulandi; cum tela, quae inde forte homines impij, aut dissidentes, contra nos depro-

munt, alia repellere ratione queamus. Plura de hocce DALLAEI opere, de quo haecenus diximus, quodue nonnulli pro optimo eius libro habent, dabunt IO. FABRICIVS, in *hisor. biblioth. Fabricianae, part. III. p. 430.* THOM. CRENIVS, in *exercitat. de libris scriptorum optimis, p. 34. 35.* CAROL. GOTHOFR. ENGELSCHALLIVS, in *adlocutione epistolica ad eruditos, de noua operum Ioan. Dallaei editione &c. p. 28. seqq.* Vt vero DALLAEVS, ita & IO. CLERICVS ipse, quem illius patrocini-um in se suscepisse, diximus, inter censores patrum iusto rigidiores refertur. Spectat huc controuersia, quae illi cum GUIL. CAVEO intercescit, quamue ad §. II. huius capitis iam commemorauimus. Plus namque, quam par erat, CAVEVS patribus dare videtur CLERICO; vt CLERICVS contra minus, CAVEO. Idem vero CLERICVS, cum in *notis* suis, quas sub IO. PHERE-RONI nomine in AVGVSTINVM scriptis, paullo liberius errores praefulis huius Hipponensium notauerat, atque perstrinxerat; acrem aliorum, speciatim ROB. IENKINI & LAMINDI PRITANII, seu LYDOV. ANTONII MYRATORII, reprehensionem incurrit, uti iam ad §. X. huius capituli obseruauimus. Et PRITANIVS quidem, seu MYRATORIVS, in *tribus istis de ingeniorum moderatione in religionis negotio libris*, eleganter vtique scriptis, multa de rebus grauissimis disputat, quae adcuratiorem discussionem promerentur; AVGVSTINVM non semper aeque feliciter defendit, ut in quaestione: an ad religionem veram compellere quemquam summis magistratibus liceat, de qua copiosissime *lib. II. cap. VIII. seqq.* disserit; generatim autem de patribus, *lib. II. cap. IV. p. 252.* ita pronuntiat, vt errores in illorum scriptis non equidem dissimulandos, fateatur; simul tamen modeste agendum, & errantes excusandos, magnopere contendat. *Cum de fidei, inquit, doctrina agitur, dixi-*

diximus, veritatis causam poscere, ut vel ipsis sanctis patribus non ignoscatur. Id repeto: dissimulandi non sunt errores, qui in nonnullorum patrum libris interdum occurrunt, ne iis quisquam abutatur, in ecclesiae perniciem, quae contra sensu & sentit. Verum quandoquidem christiana moderatio tanti facienda est, vel cum in haereticis scribitur, quanto magis eadem seruanda est virtus, cum detegendi sunt naui sanctorum patrum? Hic itaque duo obseruanda imprimis. Primum est, ut quantum fieri potest, non errorem solum, sed etiam

erroris suspicionem a magnis illis viris amoliamur; &c. Ad haec ubi honesta nulla & commoda ratio succurrit, qua ab erroris specie liberentur quorundam patrum dicta, ita veritatis amans huiusmodi naeuos prodit, ut caritas simul vindictet eorundem auctores a crimine; &c. Laudanda utique modestia, nec omnis erga veteres istos ecclesiae doctores, quibus multa debemus, abiicienda veneratio; sed adcurate simul, diligenterque dispiciendum, ne, dum modesti videri volumus, in veritatem simus iniuri.

§. XIV. Qui ergo in patrum scriptis, aut eorum consensu, regulam quamdam atque normam fidei atque vitae sibi inuenire videntur, eunque in finem ea legunt; & falluntur turpiter, & grauiter iis abutuntur. Recte contra sibi, rebusque suis consulunt, qui diligenter quidem ea euoluunt, sed ut inde capiant, quae verae doctrinae conseruationem, propagationemque confirment, simul vero tum dogmaticae, tum morali, tum & exegeticae theologiae hinc inde lucem adfundant.

* Ut recto itaque hic incedamus itinere, ab abusu legitimum patrum scriptorumque ecclesiasticorum vsu diligenter discernere decet. Abutuntur autem patribus praecipue ii, qui vitae ac fidei regulam in illorum scriptis quaerunt; quod *romanenses*, certe quosdam, facere constat; aut qui consensum patrum quiaque saeculorum pro fidei, & interpretationis scripturae norma, venditant. De vtrisque, vti & omnibus, qui patribus plus, quam decet, tribuunt, abunde iam in antecedentibus, praefertim ad §. *praecedentem*, diximus. Nunc id solum addimus, patres ipsos negare, nudis suis adfertationibus standum esse in iis, quae de religione ipsi in medium adduxerunt; id quod luculenter demonstrat *IO. DALLAEVS*, de *vsu patrum*, lib. II. cap. II. p. 212. seqq. qui & cap. III. pag. 234. seqq. non minus euidenter ostendit, patres ea ratione scripsisse, ut manifestum sit, iis inter scribendum de religione pronuntiare non fuisse propositum.

Abutuntur vero & illi patribus, qui errores, speciatim eos, qui aut ex iudaismo, aut gentilismo, illis adhaeserunt, ceu recte & praeclare dicta, adsumunt, & acriter insuper defendunt. Recte hoc obseruat, & exemplis variis comprobatur, *IO. HENR. HOTTINGERVS*, in *dissertat. de abusu patrum*, §. IV. p. 13. seqq. Abuti denique patribus & illi censendi sunt, qui ostentationis causa eorum scripta legunt, seu ut quaedam inde corradant, quibus sermones sacros, quos ad populum habent, exornent; quamquam pauci ex his scripta patrum ipsimet legunt; sed ab aliis ex iis iam collecta, & saepe sine iudicio in locos, quos vocant, communes, disposita, vsurpent. Vfus contra legitimus, isque praecipuus patrum, in eo consistit, ut verae doctrinae continuam in ecclesia christiana successionem, mirabilemque inter tot haereticorum insultus, variaque ecclesiae fata, conseruationem, propagationemque in iis, quae ad fundamenta, praecipuaque religio-

ligionis christianae capita, spectant, inde colligamus. Quantumvis enim fides nostra scripturae sacrae effatis certissimis luculentissimisque vnice nitatur; mirifice tamen animus confirmatur, & voluptate quadam perfunditur, quando videt, tam firmam, tamque immobilem esse haecce, quam tenet, veritatem, vt, postquam semel a Deo mortalibus fuit reuelata, numquam tot infernalis genii machinationibus extinguui potuerit, aut extirpari. Quod autem doctrinae sacrae veritas in iis, quae ad fundamentum fidei spectant, semper in ecclesia conseruata fuerit, illi, qui ex nostratibus de theologia patristica commentati sunt, quosque supra laudauimus, ostendunt; tametsi multa adhuc ex diligenti patrum lectione addi queant. Vfus quoque hicce sibi constat, quidquid de eruditione patrum, linguarumque, vel aliarum artium pericia, aut impericia, sentias. Immo, etsi errores multiplices in doctrina admiserint, nasuorumque non sint immunes; hoc tamen non obstat, quo minus verae doctrinae successio & propagatio ex illis colligi queat, supra ad §. VII. huius capitis docuimus. Quem in theologia morali, polemica, exegetica, vsum praebeant, patebit ex iis, quae in sequentibus de hisce eruditionis theologicae partibus differemus. Antiquitatis & historiae ecclesiasticae notitiam adcuratorem sine patrum lectione neminem sibi comparare posse, adeo manifestum est,

vt ignorantiam suam proditurus esset, qui secus sentiret. Praeterquam enim, quod nonnulli ex instituto historiam ecclesiasticam scripserunt, vt EYSEBIVS, SOCRATES, SOZOMENVS, ceteri; quos si non haberemus, in magnis tenebris, rerumque plurimarum versaremur ignorantia; alii aliud quid agendo talia simul admiscerent, quae maximam, veteris ecclesiae rebus recte intelligendis, lucem adfundunt, vt IUSTINVS, IRENAEVS, TERTULLIANVS, CYPRIANVS, alique. Historiae denique philosophicae cultor plurima ex patrum discit monumentis. Quosdam enim in gentilium, speciatim philosophorum, scriptis haud perfunctorie versatos fuisse, supra iam ad §. II. obseruauimus; idque IUSTINI martyris, CLEMENTIS Alexandrini, THEODORETI, aliorumque, scripta testantur. Immo philosophumena, quae sub ORIGENIS nomine circumferuntur, velut compendium historiae philosophicae antiquae exhibent, prout ea quoque recte inscripsit IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, qui & post IACOBVM GRONOVIVM illa recognita, & notis vberioribus illustrata, passimque correctata, edidit Hamburgi 1706. 8. Atque haec cum ita se habeant, nos patres neutiquam contemnere, manifestum est, sed eorum potius lectionem, si recte instituat, ceu vtilem maxime ac salutarem, omnibus commendare.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT QVARTVM

DE

THEOLOGIA MORALI, SIMVLQVE DE THEOLOGIA MYSTICA, ITEMQVE IVRISPRVDEN- TIA DIVINA, ET PRVDENTIA TVM CHRISTIANA TVM PASTORALI.

ΣΥΝΟΛΙΣ.

Theologiae moralis nomine quid nobis ve-
niam? §. I.

Diuerſae ſunt methodi theologiam moralem
tradendi; §. II.

Eius eiuſ praecipuus liber ſcripturae; quo-
uſque cum eo coniungere liceat librum na-
turae? §. III.

Theologia moralis patrum, & quidem trium
priorum ſaeculorum; §. IV.

eorum qui ſaeculis quarto & quinto vixe-
runt; §. V.

itemque eorum, qui ſaeculo ſexto & ſequen-
tibus floruerunt, vt & ſcholasticorum;
§. VI.

Per eccleſiae emendationem theologia mo-

ralis meliorem quoque faciem recupera-
uit; quidne exinde in ea, cum noſtrates,
tum reformati, tum romaneſes, praefi-
terint? §. VII.

Cum theologia morali convenit myſtica pu-
rior; impurae origo & fata ante eccle-
ſiae emendationem; §. VIII.

poſt eam; §. IX.

De iuriſprudentia diuina quid hic obſer-
uandum? §. X.

itemque de prudentia chriſtiana & paſto-
rali; §. XI.

Errores in theologia morali diligenter eni-
tandi; §. XII.

§. I.

Quae circa agenda verſatur theologia, practica vocari ſolet, itemque
moralis, voce hac in latiori ſignificatione accepta. In ſtrictiori enim
ſi ſumatur, theologia moralis eam theologiae practicae partem denotat, quae
docet, quo pacto homo regenitus in vitae ſanctae ſtudio rite progredi atque
proficere debeat. *

* Lucem hic dabunt dicta inſti-
tution. theolog. moral. part. I. prolegomen.

§. V. ſeqq. quae vt repetamus necesse
non eſt,

§. II. Cum non vna ratione homines ad virtutis ſanctitatisque ſtu-
dium excitari queant; diuerſi quoque ſunt modi methodique, theologiam
moralem tractandi. Poſſunt tamen ad tres praecipue reuocari, vt alia ſit
methodus paraenetica, alia paradigmatica, alia dogmatica; vti haec iterum
vel liberior eſt, vel adſtrictior. *

BYD. ISAGOG.

Zzz

* Quae

* Quae GEORG. PASCHIVS, in libro, de variis modis moralia tradendi, alibi nobis iam laudato, generatim docet; maximam partem & in theologia morali locum inveniunt. Quod autem diximus, diuerfas methodos, theologiam moralem tradendi, ad tres istas, *paraeneticam, paradigmaticam, & dogmaticam* reuocari posse; res ipsi comprobant. Et ad methodum quidem *paraeneticam* sententiae istae atque effata singularia virorum sapientum spectant, quae simul velut aculeum in mente auditorum aut lectorum relinquunt, quo eos, ad conseruandas virtutes, & vitia fugienda, excitant. Cuiusmodi quidem methodum apud philosophos, praesertim Stoicos, in vlu fuisse, vel EPICTETI, ac M. AVRELIANTONINI, imperatoris, scripta testantur; nequid nunc de variis gnomologis dicam, de quibus alii ex instituto agunt. In scriptura sacra specimen huius methodi longe pulcherrimum praebent *proverbia*, vt vocari solent, *Salomonis*; quamquam & eiusdem *ecclesiastes*, itemque *liber sapientiae*, & *ecclesiasticus*, seu *liber Iesu filii Sirachi*, huc referri queant. Ipsemet rex sapientissimus hanc methodum commendat, cum *ecclesiasti*. siue *kobeletb XII. 13. verba*, inquit, *sapientum similia aculeis, & similia clauis infixis, lectissima, tradita a pastore eodem*. Cum aculeis & clauis infixis eiusmodi effata & sententiae comparat, quod alte in animum descendere, & firmiter eidem inhaerere soleant. Nonnulla de *prouerbiorum libro* iam monui, *instit. theol. mor. part. I. prolegom. ad §. XII.* quae hic iterum repetere nolo. Addenda, quae de iisdem GEO. PASCHIVS obseruat, de *variis modis moralia tradendi, cap. IV. p. 378.* vbi & IAC. BEN. BOSSVETI in ea *notas* vehementer laudat. De *libro sapientiae*, itemque *ecclesiastico*, vt vocari solet, Iesu Sirachidae conserenda, quaedocui in *introd. ad hystor. philosph.* Ebr. p. 77. item p. 100. seqq. vt

& in *hystor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. II. ad §. XXIII. p. 647. seqq. sect. VII. ad §. XVII. p. 191. seqq.* rursus *sect. VI. ad §. VIII. p. 951.* & ad §. XII. p. 1021. seqq. Fuerunt & alii ex Ebraeis, qui sententias eiusmodi relinquere; sed qui huiusmodi non magis sunt, quam qui idem ex ethnicis fecerunt. Meliori iure sibi hic sedem deposcunt, qui ex patribus, seu scriptoribus ecclesiasticis, in hoc scribendi genere ingenii vires periclitati sunt; quorum praecipuos GEO. G. PASCHIVS indicat, de *variis modis moralia tradendi, cap. IV. §. X. p. 380.* Addendum autem iis omnino est XIXVS II pontifex romanus, idemque philosophus & martyr, cuius *enchiridion, notis* eruditissimis, in quibus sententias eius cum scriptura sacra & patribus coaeuis confert, *illustratum*, in lucem protulit vir doctissimus VRBAN. GODOF. SEBERVS Lipsiae an. 1725. 4. Ab eiusmodi sententiis atque effatis, de quibus loquimur, non multum discedunt *apophthegmata*, seu scite & concinne virorum praestantium dicta. Atque eorum quidem, quae ad philosophiam moralem doctrinamque ciuilem spectant, collectiones dederunt plurimi. Nobis autem cum de theologia morali sermo sit, commemoranda cum primis sunt *apophthegmata* illa *patrum*, a IOAN. BAPT. COTELERIO graece & latine edita, in *ecclesiae graecae monumentis, tom. I. p. 338. seqq.* Ad disciplinam equidem monasticam ea spectant, nec omnia, quae in iis occurrunt, probanda; nec tamen rursus omnia reiicienda; quin potius quaedam prorsus egregia, & ad vitam spiritualem instruendam apta, in illis inueniuntur. Ad paraeneticam methodum referri etiam potest *parabolica*. Vox *parabola*, generatim accepta, quamuis scitam & conuinam sententiam denotat, quo sensu *proverbia Salomonis* a nonnullis *parabola* vocantur; speciatim autem similitudinem aut comparationem significat. Cuius-

Cuiusmodi comparationibus faepissime vſus eſt ſeruator ipſe optimus, quas euangeliftae, vt Lucas *cap. VIII. 4. & 9. παραβολαῖς* vocant, Ioannes etiam, *cap. X. 6. XVI. 25. & 29. παραβολαῖς* adpellat. Hanc docendi rationem, ad erudendum intellectum, pariter ac ad commouendam voluntatem, aptam, orientis populis valde vſitatam fuiſſe, conſtat, virique docti paſſim obſeruant. Legenda, quae hac de re copioſe docet PETR. DAN. HVTIVS, de *origine fabular. Romanenſ. p. 9. ſeqq.* itemque *p. 23. ſeqq.* Ex veteris eccleſiae doctōribus BASILIUM, AMBROSIUM, alioſque, methodo hacce paraboliſca vſos, viris doctis obſeruatum eſt.

Altera methodus eſt *paradigmatica*, quae exemplis vitanda pariter ac facienda docet, & ita homines ad virtutis ſanctitatisque ſtudium excitat. Cum enim mortalibus innatum veluti ſit aliquod imitandi ſtudium; exemplorum magnam vim eſſe & efficaciam, nemo non intelligit. Quod & experientia comprobat. Hinc in vita etiam ciuili hiftōriarum & exemplorum vſum paſſim viri docti commendant. Non minorem vero in vita chriſtiana, ad quam theologia moralis reſpicit, eſſe, ſcriptura ſacra teſtatur, quae & exemplis ideo quamplurimis, quae nobis proſint, abundat. Ipſum ſeruatorem noſtrum optimum & perfectiſimum nobis reliquiſſe, vt eius premere-mus veſtigia, Petrus docet, *I. epiſt. II. 21.* Immo ipſemet hoc proſitetur ſeruator, *Matth. XI. 29.* Paulus non ſemel ſemetipſum vtexemplum proponit, quod imitari debeant alii, quemadmodum ipſe exemplum Chriſti imitatus ſit, *I. Cor. XI. 1. II. Tim. III. 10.* Intellexerunt quoque deinde veteris eccleſiae doctōres, quos patres vocamus, quantum in vita recte inſtituenda vſum exempla praebeant; ideoque in vitis ſanctorum hominum deſcribendis operam ſtudiumque ſuum collocarunt; quod ATHANAſIUM, BASILIUM magnum,

HIERONYMUM, alioſque feciſſe, conſtat. Notae quoque ſunt *vitae patrum*, quarum primum collectorem quidam EVAGRIVM Antiochenum, alii autem EVAGRIVM Ponticum, vtrique perperam, eſſe, ſerunt, quae a plurimis magno in pretio habitae, ſuaſu deinde & auctoritate MART. LUTHERI A GEORGIO MAIORE editae ſunt. Wittebergae 1544. 8. Quae deinceps non ſemel repetita eſt editio, ſed & in germanicam linguam translata; qua etiam eadem *vitas patrum*, cum acceſſionibus quibusdam, dedit GOTTFR. ARNOLDVS, Halae 1700. 4. qui & in *dem hiſtoriſchen Bericht. §. XII. ſeqq. p. 32. ſeqq.* plura de hocce opere, eiusque variis editionibus, ſupeditat. Quemadmodum autem in his ipſis *vitis patrum* multa non ſine grano ſalis accipienda occurrunt; ita iam antiquiſſimis temporibus exſtiterunt, qui, dum vitas hominum ſanctorum ſe ſcribere profeſſi ſunt, aniles fabulas, mendaciorumque protulerunt portenta. Lectu digna, quae hac de re obſeruat GEORG. WALLINVS, in *diſquiſit. de ſancta Genouefa, part. I. generali, artic. XIII. p. 13. 14.* Circa initium deinceps ſaeculi decimi floruit SIMEON, magiſter & logotheta, qui, iuſſu & auſpiciis Conſtantini porphyrogeniti, martyri & vitas ſanctorum, non orientalium tantum, vt nonnulli viſum, ſed quorumuis, quos nanciſci potuit, conſcripſit, ita quidem, vt nonnullas ex ingenio ſuo componeret, ſi non omnino fingeret, pleraſque autem ab antiquioribus acceptas transferendo, corrigendo, interpolando, alia forma exhiberet, & velut *uſus veterum* quadam explicaret, unde & *metaphraſtes* dictus eſt. Male hicce plurimis audit, ob fabulas & mendacia, quae hac ratione ad poſteros propagauerit, licet CAES. BARONIUS, in *annalib. ad annum XLIV. numi. XXXVIII. & LIV. 10. BOLLANDVS in praefat. ad vitas ſanctor. §. III.* aliique eum defendere conentur. Factum vero etiam, vt deinceps

minum, certe ea, qua decet, ratione, descripserunt; ex quibus tamen insignis in vitae christianae praxi capi posset usus. Ingens certe est eorum numerus, qui vitas eruditorum, speciatim theologorum, delineaverunt; ex quibus haud contemnendum ad historiam literariam & ecclesiasticam redundare potest commodum. Id vero non est, de quo nunc sumus solliciti. Ea, quae ad vitae spiritualis rationem, fideique praxin & exercitium pertinent, pauci admodum attingunt. Specimina quaedam GOTTFR. ARNOLDVS dedit, in *den Leben der Glaubigen*; cui iungi mereretur illusterrimi comitis ERDM. HENRICI DE HENCKEL *ultimae horae*, seu *letzte Stunden*, quarum extant partes tres, Halae Saxoniæ 1720, 21 & 23. 8. in quibus, dum piorum quorundam hominum, qua praeceptum vitae momentum, vitam describit, quam plurima adfert, quae vitam egregie instruunt; ne quid nunc de libello: *Histoire der Wiedergeborenen*, Offenbaci 1701, qui tamen reformatæ ecclesiæ doctorem auctorem agnoscere perhibetur, similibusque, dicam. Quantumvis autem methodus haecce paradigmatica maximopere laudanda sit, cum exempla ostendant, non tantum quid fieri debeat, sed & quid fieri possit, simulque obstacula varia, quibuscum in vitæ sanctæ studio progressuris colluctandum est, ob oculos ponant; caute tamen & circumspecte iis, qui vitas piorum hominum describunt, incedendum esse, recte nonnulli monent, atque res ipsa docet. Non tantum enim vera a falsis accurate sunt discernenda, ne pro historiis fabulas, romanensium more, aliis obtrudamus; sed cauendum etiam, ne imbecillitates magnorum virorum pro virtutibus venditemus, & aliis imitandas proponamus; neque quod praeter ordinem quandoque factum, id semper ac ubique ab omnibus fieri aut posse aut debere, existimemus. Legenda, quae de abusu methodi paradigma-

ticae recte obseruat IO. MICH. GEISENV., in *den Anmerkungen über die Sittenlehre der Christen*, cap. XVII. p. 358. seqq. qui & cap. XVIII. p. 389. seqq. de abusu isto per vsum genuinum emendando, praecipit. Ad methodum paradigmaticam quodammodo accedit *dialogistica*, saltem speciem quamdam historiae refert, praefertim si characteres eorum, qui inter se colloquuntur, probe obseruentur. Qua etiam methodo PLATONEM, XENOPHONTEM, AESCHINEM, ex Latinis CICERONEM, ex patribus IUSTINVM martyrem, in *dialogo cum Tryphone Iudaeo*, ORIGENEM, vel quisquis auctor est *dialogi, de recta in Deum fide contra Marcionitas*, GREGORIUM Nazianzenum, *aduersus eos, qui vehementer iurant*, GREGORIUM Nyssenum, *de anima & resurrectione cum sorore Macrina*, IO. CHRYSOSTOMVM, in *libris sex de sacerdotio*, & ex Latinis iterum MINYCIUM FELICEM, in *Octauio*, aliosque, vsos fuisse, constat. In quorum quibusdam licet non tam moralia, quam dogmatica tractentur; certum tamen, hancce methodum tradendae morum doctrinae perquam adcommodatam esse. Specimen quoque huius methodi elegantissimum ipse *liber tibi* exhibet, in quo grauissima de providentia diuina quaestio, seu, cur piis sanctisque hominibus cum grauissimis calamitatibus consistendum sit, cum improbis contra saepe cuncta ex animi sententia fluant, ita petractatur, vt colloquuntium characteres accurate obseruentur.

Supereft methodus *dogmatica*; quae iterum vel *liberior* est, vel *austriolior*. Hanc in illorum scriptis deprehendere licet, qui systematica quadam ratione incedunt, & ex principiis certis conclusiones deriuant, quae cum illis apte colliguntur. Cuiusmodi methodi exemplum apud veteres theologos vix inuenies. Illam autem, seu liberioiorem, in sermonibus seu dissertationibus conspicimus, in quibus argumenta

moralia tractantur, systematis cuiusdam nulla habita ratione. Huius generis sunt sermones Christi seruatoris, ex quibus *eribicam* quamdam christianam optimo instituto concinnauit ERN. SAL. CYPRIANVS, in *der Sitten-Lehre Christi aus den alten Kirchen-Lehren erklæret*, Coburgi 1707. 8. itemque sermones prophetarum & apostolorum, horumque epistolae. Inter veteres Iudaeos PHILO varia argumenta moralia hac ratione edisseruit, vti liber testatur *de eo quod deterius potiori insidiari soleat*, item *de respicientia Noae*; *de fortitudine*, & alia eiusdem generis. Legere inuabit, quae de hoc PHILONE obseruauit in *introd. ad histor. philos. Ebraeor.* ad §. XXXII. p. 215. Graecorum philosophos eadem methodo vsos, vel MAXIMI TYRTII *λεγον* seu *dissertationes*, comprobant. Apud patres eam longe vsitatissimam fuisse, homiliae BASILII, GREGORII Nazianzeni, IOAN. CHRYSOSTOMI, & aliorum, similiaque scripta, testantur. Atque hi quidem, cum soluta oratione id praestiterint; non minus tamen hic commemorari possent, qui idem fecerunt oratione ligata, seu poetæ christianis, nisi de his iam supra dictum esset, *lib. I. cap. IV. ad §. XII.* Referte huc etiam licet omnes scriptores asceticos, veteres ac recentiores, quorum praecipuos in sequentibus recensēbimus. Ceterum illorum, qui historiae theologiae moralis, aut nouitiae librorum eo spectantium, inserviunt, si ab iis, qui generatim de libris theologicis praecipunt, discedas, non adeo magnus est numerus. HENR. IVLII SCHEVLII *bibliographia moralis*, quam suo loco iam commendauimus, etsi philosophicis praecipue scriptis destinata sit; recte tamen vir ille praestantissimus iudicauit, mancā & mutilam esse philosophorum doctrinam moralem, nisi ex diuinarum litterarum scitis corrigatur, emendetur, illustretur. Ideoque & fontes, ex quibus sublimior illa morum doctri-

na, quam christiani sibi vindicant, hauriri possit, indicat. Propius adhuc ad nostrum institutum accedit GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introductione in vniuersum theologiae moralis, cum dogmaticae, cum practicae studium*, Helmstadii anno 1661. 4. edita; in qua non tantum, quae propria, quae aliena sint theologiae morali, vnde illa, & in quantum, possint debeantque accipi, quo ordine quaque methodo in docendo discendoque sit progrediendum, ostendit; sed & scripta, ad parandam illam scientiam apta, eundo per singula saecula, recenset, ita, vt nec canones ecclesiasticos, nec illos, qui eos collegerunt, praetermittat. Nos vero hos merito separamus, iuris canonici & ecclesiastici historiam seorsim tradituri; cum theologia moralis diuini solum iuris rationem habeat. Non omnia autem ita exhaustit MEIERVS, quin aliis spicilegium aliquod relinqueret. In his IO. MICH. LANGIVS est, vir doctissimus, qui IOAN. CONR. DVRTII *compendio theologiae moralis dissertationem praenotientialem* praemisit, *de origine & progressu theologiae moralis systematicae*, an. 1698. 4. In ea etiam de theologia mystica, eiusque scriptoribus praecipuis, verba facit, de quibus & nos in sequentibus ex instituto dicemus. Iungendus hisce IOAN. FRIDER. MAYERS, qui cum anno 1705 AEGID. STRAVCHII *theologiam moralem* ederet, ei subiunxit *bibliothecam scriptorum theologiae moralis & conscientiae triplicem*, doctorum scilicet nostrae ecclesiae, reformatae, & romanae. Parrem itaque solum quamdam theologiae moralis, non autem vniuersum eius ambitum, haecce bibliotheca complectitur. De IOAN. BARBEYRACII, viri doctissimi, praefatione, versionis gallicae SAM. PVFENDORFII operis *de iure nat. & gent.* praemissa, in qua de doctrina morali patrum, seu veteris ecclesiae doctorum, copiose differit, deinceps erit agendi locus.

§. III. Fons præcipuus theologiae moralis est scriptura sacra: iuuabit vero, vt alias, ita hic quoque cum *libro scripturae* coniungere *librum naturae*; vt tamen sedulo caueamus, ne ratio suos transgrediatur limites, neue lumen rationis cum lumine reuelationis confundamus; quippe quae distincta manent, licet sibi inuicem non aduersentur. Non minus vero & ethicae philosophiae cum theologia morali confusio summo euitanda est studio.

* Scripturam sacram non tantum principium cognoscendi, sed & fontem vberimum theologiae moralis esse, aliunde satis constat; nec, vt operose hoc inculcemus, necesse est. Ex antea etiam dictis haud difficulter intelligitur, tum paraeneticas theologiam moralem tractandi methodi, tum paradigmaticae, non minus ac dogmaticae, exempla longe praestantissima in scriptura sacra inueniri. Falluntur equidem, qui artium omnium, & humanae eruditionis fundamenta, in sacris literis quaerunt; cum Deus huncce in iis neuitquam sibi constitutum habuerit finem. Recte contra sibi consulunt, qui ad veram diuinamque sapientiam adipiscendam eas legunt; quippe ad quam viam nobis ostendunt. Eoque cum & theologia moralis comparata sit; non ex alio ea rectius, quam scripturae sacrae, hauritur fonte. Cum *libro* autem *scripturae* quod coniungendum diximus *librum naturae*, nemo mirabitur, qui modo cognouerit, quid haec sibi velit loquendi ratio. Generatim quidem, ad rerum naturalium ac diuinarum adcuratiorem cognitionem consequendam, vtrumque librum consulendum esse, supra docuimus, *lib. I. cap. III. §. XIX.* In doctrina morali vero cumprimis hoc necesse est; praefertim si hoc non tam de *libro naturae vniuersae*, quam *naturae humanae*, quem & nonnulli *librum conscientiae* vocant, intelligatur. Cogitationum nimirum humanarum, propensionumque variarum, itemque adfectuum, quibus numquam non agitantur miseri mortales, indolem, adhaerentemque hisce omnibus cor-

ruptionem, nemo rectius cognosceret, quam qui diligenter ad se ipsum attenderit, & quae in suamet contingant mente, considerauerit. Si porro cum propensionum, cogitationum, actionumque suarum omnium consideratione coniunxerit, quae ipsa ratio de Deo, eiusque sanctitate, & iustitia, omnes condocet; facile etiam, quatenam sibi aut facienda aut fugienda sint, videbit, quidue sibi expectandum sit, si Numinis voluntati non obtemperauerit. Atque hinc ista *sui ipsius notitia* oritur, quam verae sapientiae initium esse, merito veteres dixerunt. Quae cum minime contemnenda sit, si secundum emendatae rationis ductum instituat; longe tamen rectius feliciusque procedit, si lumen reuelationis adhibeatur in subsidium. Ratio enim naturam tantum corruptam cognoscit; reuelatio autem non tantum corruptionis istius profunditatem, originemque demonstrat, sed & de statu naturae integrae ac restitutae nos erudit, & ita longe adcuratiorem naturae humanae cognitionem suppeditat. Et ad naturam quidem restitutam quod attinet, homo regentis multa, quae diuina Numinis gratia in eo effecit, in se deprehendit, magna vtique ac praeclara, quae ceteris ignota sunt atque abscondita. Eoque spectant, si recte intelligantur, quae theologi quidam de *interno*, qui in homine (reginito) est, *thesauro*, dicunt.

Ceterum, firmiter in iis, quae ad mores hominum spectant, cum reuelatione comparetur; non minus illorum euitandus error est, qui pugnam quamdam inter rationem & reuelationem comminiscuntur,

tur, quod PETR. BAEIVM facere constat, quam eorum, qui reuelationi nullam prae ratione *ἐξου* concedunt. Multa in his quoque longe clarius, longeque luculentius, reuelatio tradit, quam ratio; quibus tamen ratio, recte informata, nec adfectibus corrupta, neuiquam refragatur. Inter sublimiora theologiae moralis capita haud vltimum locum illud tener, de inimicis diligendis, itemque de abnegatione seu odio sui. Vtrumque autem ita comparatum esse, vt & hominem, rationis ductum sequentem, prorsus deceat, & ad animi plurimum conferat tranquillitatem, nemo dubitauerit, qui cuncta rite expendit. Idque omnino & gentiliu philosophorum testimoniis comprobari posset, si iis opus esset. Legere ea iuuabit apud PETR. DAN. HVTIVM, in *quaestionib. Ainetanis, de concordia rationis & fidei, lib. III. cap. VII. p. 331. seqq. cap. VIII. p. 332. cap. XVIII. p. 420. seqq. cap. XIX. p. 430. seqq.* Sed caute fateor, ad testimonia ista ethnicorum quod attinet, incedendum. Magnam enim et si pleraque prae se ferant speciem, si tamen fontes & principia, ex quibus fluxerunt, spectes, ad praecipitia nos ducunt, ex quibus emergere non licet. Nimirum philosophiae dum adstruimus cum theologia morali consensum, salua quidem huius *ἐξου*; non statim philosophorum adprobamus placita, aut, ea cum theologia morali coniungenda, existimamus. Quin potius, vt i ipsius philosophiae consensum quidem cum theologia morali, neuiquam autem commixtionem probamus; ita multo minus illorum laudamus institutum, qui philosophorum, praecipue gentiliu, placita, in theologiam moralem ita inferunt, vt hanc cum illis confundant. Nullum enim gentiliu philosophorum systema doctrinae moralis inuenitur, quod non grauissimis labore erroribus, & adeo, si cum theologia morali coniungatur, maxima secum trahat incommoda. Platonica & Sto-

ica doctrina moralis, si quis circumspecte in ea non versetur, ad enthusiasmum facile ac fanaticismum aliquem abripit; Aristotelica ad Pelagianismum viam munit; Epicurea & sceptica omnino ad atheismum. Non sine ratione hoc adferri, patebit ex iis, quae *lib. I. cap. IV. §. XXXI.* de variis doctrinae moralis systematibus diximus. Quae patrum de doctrina morali philosophorum gentiliu fuerit sententia, opere amplo & erudito, *ingement des saints peres sur le morale de la philosophie payenne* inscripto, editoque Argentorati 1719. 4. ostendit BALTVS, Iesuitarum societati adscriptus. In quo cum multa recte dicantur; nonnulla tamen adcuratorem promerentur discussionem. In hocce enim ita versandum argumento, vt a philosophia, seu recte rationis scitis, diligenter discernantur decreta, seu placita philosophorum, & haec iterum secundum cuiusque sectae systema explicantur; quod an semper & vbique patres fecerint, dispiciendum erat. In primo libro BALTVS recte docet, patrumque testimoniis confirmat, doctrinam moralem sine veritatibus quibusdam theoreticis, de Deo, eiusque existentia, & attributis, cumprimis providentia, de homine eiusque origine, praesertim de mentis immortalitate, sibi non constare. De quibus omnibus licet philosophi interdum talia proferant, quae & rectae rationi sunt consentanea, & cum scriptura sacra conueniunt; si tamen secundum propria illorum principia considerentur, adparebit, aliter de iis pronuntiandum. Latissimus hic se auctori aperuit differendi campus: dum patrum iudicia de philosophorum gentiliu, in grauissimis hisce theologiae naturalis capitibus, placitis, profert. Vti vero ipsimet patres non semper sibi constant, aut inter se conueniunt; ita &, an semper philosophorum gentiliu de hisce omnibus mentem acu tegerint? dubitari subinde non sine ratione potest. Interim lubeo

bens fateor, gentilium philosophos in hisce omnibus grauissimos admisisse errores; immo, plerorumque systemata ad atheismum ducere, aut eidem superstructa esse, alibi a me ex instituto demonstratum. De praeceptis moralibus philosophorum gentilium libro secundo agit; quorum plurima in se & extra illorum systema spectata, praeclara prorsus egregiaeque esse, facile largimur; nec abnuimus, quod copiosissime probat, inter virtutes christianorum & gentilium maximum omnino intercedere discrimen. Nescio tamen quo jure auctor *lib. II. cap. III. p. 179. seqq.* adferat, doctrinam moralem gentilium philosophorum ad actiones externas tantum spectare, de internis, ut prauis cupiditatibus & cogitationibus, non esse sollicitam; cum plurimis Platoniorum & Stoicorum effatis, secus se rem habere, probari queat. Ex scriptis philosophorum gentilium, quibus doctrinam moralem tradiderunt, immo ipsa illorum philosophorum doctrina, varia ad nos redundare posse commoda, quod auctor *lib. III. cap. I. seqq.* adfirmat, nemo temere negauerit. Dum vero eiusdem libri *cap. VI. seqq. p. 423. seqq.* opere probare adnititur, non omnes actio-

nes philosophorum gentilium fuisse peccata; ad discrimen, quod inter forum humanum & diuinum intercedit, non satis attendere videtur. Multa ethnicos fecisse, quae in foro humano laudem haud exiguam promerentur, ambabus largior manibus; cum autem Deo nihil placere queat, quod non ex fide proficiscitur, *Ebr. XI. 6.* ecquis sibi persuadeat, actiones gentilium philosophorum, quantumvis splendidas, eodem in foro diuino loco haberi, ac in humano? Patrum, aliter hic sentientium, testimonia non moramur; quippe quos, praesertim ante AVGVSTINI tempora, discrimen naturae ac gratiae non satis intellexisse, aliunde satis constat. Sine ratione itaque auctor beatum MARTINUM LUTHERUM, *lib. I. cap. I. p. 6.* perstringit, quod dixit, *omnes virtutes morales ac scientias speculativas non esse veras virtutes & scientias, sed peccata & errores.* In foro enim diuino non aliter se res habet. Verissimumque est, quantumvis auctor hoc agnoscere nolit, per peccatum originale nihil aliud in homine superesse, quam caecitatem miseram, tristemque in spiritualibus seruitutem. Sed haec huius loci non sunt.

§. IV. Veteris ecclesiae doctoribus, qui in tribus prioribus saeculis vixerunt, modo cum iudaicis & ethnicis, modo cum variis haereticis, pugnandum, aut aliud quid agendum fuit; vnde mirum non est; quod ex instituto non adeo multa, quae huc spectant, scripserint. In iis tamen, ubi aliud quid agere videntur, subinde quaedam adspargunt, quae non tam ingenii subtilitatem, quam apostolicam grauitatem, seriumque in ipsis virtutis studium, arguunt; quamquam & quidam naeuorum non sint expertes.

* Priusquam ipsa patrum, quae huc spectant, scripta recensamus; operae premium fuerit, obseruare, de theologia morali patrum copiose verba facere IO. BARBEYRACIUM, in praefatione, quam versioni gallicae operis Puiendorfiani, *de iure naturae & gentium*, praemisit, §. LX. seqq.

BVD. ISAGOGÆ.

p. 40. seqq. In ea cum de morali doctrina patrum non adeo praeclare sentiat, quorundam etiam in ea errores acriter perstringat; aduersarium nactus est REMIGIUM CEILLIER, qui in libro: *apologie de la morale des peres de l'Eglise, contre les iniustes accusations du sieur Jean Barbeyrac*

Aaa

beyrac

beyrac inscripto, patrum hac in re causam agere voluit. Prodiit Parisiis anno 1718.

4. Ego quidem in eo, quod caput causae est, cum *BARBEYRACIO*, viro eruditissimo, confentio, patres, vt in aliis, ita & in doctrina morali, naeuorum non esse expertes; lubensque fateor, multa melius rectiusque hodie tradi posse, traditaque esse, quam ab iis factum; an vero in omnibus istis reprehensionem mereantur, in quibus viro doctissimo eos reprehendere placuit, ex sequentibus patebit. Primum hic nobis occurrunt patres, quos vocant, apostolici, *CLEMENS* Romanus, *IGNATIUS*, atque *POLYCARPVS*, de quorum, quae supersunt, monumentis genuinis in praecedentibus dictum. In hisce subinde, quae ad doctrinam moralem spectant, apostolica plane & maiestate & simplicitate proponi, ipsa eorum quemuis condocere lectio. Veritatis pariter ac sanctitatis rationem optimi isti viri habent, credenda vbiq; cum agendis coniungunt, de vita non minus solliciti sunt, quam de fide. Iungerem *BARNABAE* epistolam, optimo iure inter primitivae ecclesiae documenta moralia referendam, nisi de eius auctore viri eruditissimi adhuc dubitarent. Dictum vero & de ea supra est. Ex iis, quae *CLEMENTI* Romano perperam tribuuntur, vt *canonibus apostolorum*, itemque *constitutionibus apostolicis*, multa, quae ad disciplinam veteris ecclesiae spectant, haurire licet; iis tamen, cum alterius loci sint, non immorabimur.

Saeculo secundo pugnandum veteris ecclesiae doctoribus & cum ethnicorum calumniis, & cum variis haeticorum monstris fuit. Nec tamen intermiserunt, ea subinde tradere, aut scriptis suis apologeticis polemicisque admiscere, quae ad formandos instruendosque christianorum mores pertinent. Exemplum *IUSTINVS*,

philosophus ille atque martyr, praebet. Non commemorabo, quae in *apologiis pro christianis*, aut in *paranesis ad Graecos*, subinde adspersit; cum plura ex *epistolis* eius duabus, altera ad *Diognetum*, altera ad *Zenonem* & *Serenum*, haurire liceat. Ex his cum primis posterior tota ethica est, & de moribus disserit. Ad discrimen naturae & gratiae, in quo caput fere theologiae moralis consistit, spectat, quando, *providendum vero etiam*, inquit, *vt pax nobis & gratia sit cum dissidentibus*; & *ne vna cum illis per irae decretum transversum rapti, aliquando quidem dicamus: Quia iam totum hoc, vel id dicitur, vel id dicitur, eiusmodi sum naturae, & non possum non irasci*. Ita quidem se res habet, si homines secundum naturam spectes; nec infrequens est, vt eiusmodi voces audiantur. Sed aliter quod censendum sit, si secundum gratiam considerentur, hunc in modum *IUSTINVS* exprimit: *το μέν γάρ ἐστι τὰ κατὰ φύσιν πάντα, ἀλλὰ τὰ κατὰ χάριν οὐκ ἐστὶν ἰσχυρὰ*. Nam etiam si secundum naturam viuas, nondum tamen id credentis est, *p. m. 504*. *ROBERTVS* equidem *BELLARMINVS* hancce *IUSTINI* epistolam in dubium vocat; sed sine vlla ratione, vt *GVIL. CAVEVS* obseruat, *bisitor. litterar. scriptor. ecclesiast. p. m. 28*. Generatim de doctrina morali *IUSTINI* martyris *GEBH. THEODOR. MEIERVS* hunc in modum pronuntiat: *Iustinus martyr paranesis dogmatibus, & haec illis admiscet: in probandis dogmatibus dialecticum vel oratorem agit, rarius analyticum. Aliquando enim philosophatur. Scripturam sacram vt fontem doctrinae de moribus agnoscit, quamuis in interpretatione & accommodatione eiusdem infelicio nonnumquam videatur. Deinde non omnia morum vel dogmata vel praecepta attingit, nec quae attingit, in ordinem redegit. Denique dictione ad docendum aptissima vitur; introd. ad theol. moral. studium, c. IX. §. V. In apologiis, quibus *IUSTINVS* martyr aliique, veterum*

chri-

christianorum innocentiam tuebantur, etfi ex instituto ea non traduntur, quae huius loci sunt; dum tamen ex iisdem, quae veterum christianorum fuerit viuendi ratio, quodnam sanctitatis studium, condiscimus; fructum inde haud exiguum in vita recte instituenda capere licet. Inter istos autem, qui saeculo secundo eiusmodi apologias scripserunt; praeter IUSTINVM eminent ATHENAGORAS, cuius *περί χριστιανισμῦν*, siue *legatio pro christianis*, Lipsiae 1684. cura ADAMI RECHENBERGII & Oxonii 1706. 8. cura ED. DECHAIN prodit. 10. BARBEYRAEIVS in eo desiderat, quod cultum angelorum stabiliat; quodue doceat, angelos ideo a Deo creatos, ut rerum huius mundi curam gererent; denique, quod virginitatem nimis laudet, & nuptias secundas damnet, quippe quas honestum adulterium adpellet; l. c. p. 41. Verum, angelos colendos aut adorandos esse, quod, praecunte LYDOV. ELL. DV PIN, BARBEYRAEIVS adserit, ATHENAGORAS diserte nullibi docet. Idque & REMIGIVS CEILLIER ei exprobrat; qui & addit, BARBEYRAEIVM ecclesiae romanae rem longe gratissimam facturum, si hoc probare posset; *apolog. de la morale des peres &c. cap. I. p. 1. 2.* Idem vero simul prorsus *επεροδιώσεως* cultum angelorum probare adnititur. ATHENAGORAM adserere, mundi huius inferioris regimen a Deo angelis comunisum, verum est. *Ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις, καὶ λειτουργοῖς φαίνεται, ὅς ἐστι ποιητὴς καὶ δημιουργὸς κόσμου διὰ τὸ τὰς αὐτῶν λόγια δεῖναι.* καὶ διὰ τὰς περὶ τὰ τὰ τοιαῦτα ἵσαι καὶ τὸν θεόν, καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὸν τῶν ἐν ταῖς ἀστροῖς. Sed & angelorum copiam esse dicimus; & ministrorum, quos conditor & opifex mundi Deus per verbum suum ita distribuit atque disposuit, ut & elementorum, & caelorum, & mundi, & eorum, quae comprehenduntur ipso, & congruentiae in his conservandae, curam haberent; p. m. 86. Si-

milia & p. 225. docet, ubi generalem & vniuersalem providentiam mundi, Deo, particularem vero angelis, tribuit. Quae si solum de ministerio angelorum intelligeret; nihil, quod non cum sacris litteris conveniret, diceret. Sed PLATONEM potius, ut viris doctis obseruatum, sequi videretur, qui vniuersalem mundi administrationem Deo ingenito, particularem vero diis iunioribus, daemonibus, & sideribus adscribit. Idque adeo merito in eo reprehenditur. Quod virginitatem nimis extollit, deque nuptiis secundis adserit, quod sine *ὑπερβολῇ πορνείᾳ, speciosum adulterium*; p. m. 299. in eo quidem, fateor, alios quoque patres sibi suffragantes habet, quod operose ostendit CEILLIER, l. c. p. 31. seqq. Inde autem, ut haec sententia probanda sit, non sequitur.

Circa finem saeculi secundi floruit CLEMENS Alexandrinus; cuius cum varia essent scripta, huius tamen loci cum primis est eius *paedagogus*, tribus constans libris, in quibus hominem ethnicum iam conuersum, & in *protreptico* de religionis christianae sanctitate instructum, ad vitam moresque vere christianos informat; quive adeo pro quodam moralis doctrinae compendio recte reputantur. *Paedagogi* nomen cur iis praehigatur, ipsemet CLEMENS statim in principio indicat; eos scilicet homines, qui, pristinis erroribus reiectis, veram fidei christianae doctrinam, *προσμεταστροφῆς* seu *exhortatorii sermonis* erudit, perceptorant, mox *ποιμαγωγῶν*. quo prioris vitae peccata & vitia emendare, ac deinceps pie sancteque viuere doceantur, esse informandos. *Paedagogi* quoque hunc esse finem, statuit, ut animae morbis perturbationibusque medeatur, eamque in posterum virtute, sanctisque actionibus meliorem efficiat. De quo *paedagogi* officio, itaque discipulis seu christianis, qui ab eo erudiendi sint, similibusque, cum multa libro primo praecipisset; libro de-

Aaaa 2

inde

inde secundo, qualem esse in tota vita eum, qui christianus dicitur, oporteat, summam describens, de sobrietate in esculentis, potulentis, suppellectili, conuiuio, risu, sermone, & reliquis, quorum ut maximam partem vfus est necessarius, ita ad voluptatum illecebras abusus fere certissimus, seruanda, verba facit; in vltimo denique *paedagogi* libro, de cultu corporis externo, de balneis, diuitiis, & aliis, quae eiusdem sunt generis, exponit. Conferenda analysi huius operis, quam NIC. LE NOVRRY exhibet, in *apparatu ad biblioth. maximam patrum*, tom. I. lib. III. differt. I. cap. II. p. 643. seqq. Ut autem in *paedagogico* ex instituto moralia tradit CLEMENTIS; ita & in *stromatum* libris multa, quae eiusdem sunt argumenti, admiscet; cum primis vero & eiusdem liber: *quis diues salutem confici possit?* huc spectat, quem post FRANC. COMBESIVM, cum eiusdem versione & notis edidit HOM. ITTIGIVS, Lipsiae 1700. 8. deinceps autem *operibus* CLEMENTIS insertus est, a IO. POTTERO editis Oxonii 1713. fol. De morali doctrina CLEMENTIS, speciatim de *paedagogico* eius, non omnes idem sentiunt. Regulas vitae nimis seueras rigidasque, & ab hodierna vitae consuetudine alienas, eum praescribere, conqueritur IO. BARBEYRACIVS, l.c. p. 42. At vero &, quae Christus ipse seruator dedit, virtutis praecepta, multae rigidae & seuera nimis videntur, & a vitae consuetudine aliena. Nemo tamen, ea ideo reiicienda, dixerit. Nec sane ex vitae consuetudine, sed ex scripturae sacrae praescripto, regulae, quas sequi debeamus, constituendae, doctrinae simul moralis aestimanda. Quod confusio, ordinis neglectus, declamationes, CLEMENTI obijciuntur, cum ad rem ipsam non spectet, me non morabitur; siquidem id ei cum aliis patribus commune est, & lubens facit, anteaque fassus sum, eam, quae in methodo tractandi hodie obseruari solet,

ab aliis a patribus expectari non posse. In *paedagogico* tamen CLEMENTIS meliorem deprehendi ordinem, methodumque, quam aut in eiusdem, aut aliorum patrum scriptis, nemo, qui harum rerum gnarus est, negauerit. Ex Stoicorum disciplina CLEMENTEM quaedam ad rem christianam transtulisse, quod eidem porro BARBEYRACIVS exprobrat, certum est. Stoicorum etiam eum imitari paradoxa, quando dixit: *solum christianum diuem esse*, dubio caret. Est tamen hoc eiusmodi, ut in sano sensu admitti queat. Quod autem hominem christianum, quem *gnosticum* vocat, aeque ac Stoici suum sapientem, prorsus *ἀγαθόν* esse voluit; laudari aut excusari nequit. Licet potius eum hac ratione fundamenta theologiae mysticae impurae, aliis obseruatum est; cum primis IAC. THOMASIO, qui omnino hac de re legendus, in *synthesmate de philosophiae definit.* quod sit γνῶσις θεοῦ &c. §. XLIII. Hinc & de eo, ceu scriptorum mysticorum haud postremo, copiosius agit GOTTFR. ARNOLDVS, in *hisor. & descript. theol. myst.* cap. XI. p. 192. Accusatur denique a BARBEYRACIO CLEMENTIS, quod per imprudentiam quamdam idololatriam gentilium adprobauerit, quando scripsit, Deum gentilibus dedisse solem, & lunam, & reliqua astra, ut ea colerent, & per huncce cultum mentem ad Deum eleuarent. Verba CLEMENTIS haec sunt: Ἰδμεν δὲ τὸν ἥλιον καὶ τὸν σελήνην, καὶ τὰ ἄστρα ἢ θεομελεῖν ἢ ἐκποιεῖν ὁ θεὸς τοὺς ἰδμεντες, καὶ τοὺς ἄστρας ἢ τοὺς θεοὺς τοῖς ἰδμεντοῖς, καὶ τοὺς ἄστρας ὁ θεὸς τοῖς ἰδμεντοῖς, καὶ τοὺς ἄστρας ὁ θεὸς τοῖς ἰδμεντοῖς. *Dei autem (Deus) & solem, & lunam, & astra in religionem, quae Deus fecit gentibus, inquit lex, ne si omnino essent impii, & plane a Deo alieni, omnino etiam interirent; lib. VI. strom. p. 795.* editionis IO. POTTERI. Et haec quidem, ex cuius editione verba ista recitauimus, POTTERVS, ea ita scribi & explicari posse, putat: Ἰδμεν δὲ τὸν ἥλιον, καὶ τὸν σελήνην, καὶ τὰ ἄστρα, ἢ ἐκποιεῖν ὁ θεὸς, &c.

hoc dixerunt tunc dixerunt, Quid est istud. Dedit autem solem, & lunam, & astra, quae fecit Deus, in cultum gentibus, ait lex. Hoc enim sibi velle CLEMENTEM, idem vir doctus observat, Deum gentibus concessisse, ut caelestia corpora religioso cultu prosequerentur, quod praesertim pro diis habere ea, quae veri Dei non sunt, quam absque religionis sensu vitam agere, atque eo sensu illud *hinc tunc dixerunt, Deut. IV. 19.* accepisse. Vnde patet, CLEMENTEM verba Mosis *Deut. IV. 19.* non recte intellexisse. Deinde non adprobat aut excusat idololatriam CLEMENS, sed, comparate eam considerans, non aequae malam ac atheismum esse, pronuntiat. De sola etiam permissione eum loqui, contendit REMIGIUS CEILLIER, *l.c. c. II. p. 70. seqq.*

Huius quoque adhuc aetatis est Q. SEPT. FLORENS TERTYLLIANVS, quippe quem circa finem secundi, & initium tertii saeculi, vixisse, constat. Hunc non tam morum doctorem, quam censorum rigidissimum fuisse, praesertim postquam ad Montanistarum castra transiit, inter omnes fere convenit. Scripsit autem ante lapsum, librum de poenitentia & de oratione, quorum uterque huius loci est. Post lapsum de pudicitia, de fuga in persecutione, de ieiunio, de monogamia, de spectaculis, de idololatria, de cultu seminarum, de virginibus velandis, & alia, ad formandos mores spectantia. In quibus, etsi paullo feuerior esse videatur; ubique tamen intemorum velut cordis recessuum, periculorumque, quibus obnoxii sunt mortales, siue intrinsicus siue extrinsecus eos circumstant, & rationis, qua obuiam illis eundum sit, se longe callentissimum esse, demonstrat. 10. BARBETRACIO, principium illud, in se verissimum, illos, qui improborum praua facinora promouent, aut qui quacumque ratione ad malum concurrunt, peccare, TERTYLLIANVS ultra quam par est, extendere, adeoque in rebus quae

excusari possunt, nimis rigidus esse, videtur; prouocatque hac in re ad LVD. ELL. DV PINIVM, cuius & verba adfert, *l.c. p. 43.* Sed DV PINII auctoritatem hic ei non prodesse, contendit REMIGIUS CEILLIER, *l.c. cap. III. p. 77.* Quidquid eius sit, cum principium hoc, cuius mentionem fecit, verissimum esse, ipsemet vir eruditissimus fateatur, esse & negari nequit; dispiciendum solum, an TERTYLLIANVS illud ultra, quam par est, extenderit, anue nimis rigidus sit in rebus, quae excusari queant. Exemplis itaque hoc probaturus, cum DV PINIO vrget, quod TERTYLLIANVS noluerit, Christianos militiae pro imperii defensione, nomen dare; luminibus & laureis ornare aedes suas; certisque loquendi formulis, eo tempore visitatis, uti, eo, quod idololatriam sapere viderentur. Et ad primum quidem quod attinet, TERTYLLIANVS hoc docere, notum est constatque ex libro de idololatr. cap. XIX. pag. 97. licet alibi contrarium statuatur. Docet vero hoc, postquam iam Montanista factus est; quo tempore multa eum adseruisse, quae probari nequeant, qui ceteroquin causam eius agunt, concedunt. Errant, qui prorsus negant, bellare, aut militis munere fungi, fas esse; cum nec christianis hoc nefas esse, rationibus luculentissimis euicerit HVG. GROTIUS, de iure belli & pacis, lib. I. cap. II. Nescio tamen, an non, qui ita errant, excusationem quamdam promereantur, si infinita ista mala; quae bella, etiam iusta, secum vehunt, cogitemus. In bellis praeterea, quae ab ethnicis imperatoribus gerebantur, multa a militibus exigebantur, aut committi necesse erat, quae, an sine peccato ab homine christiano praestari poterint, iure meritoque dubitaueris. Ut aedes suas christiani in honorem principum luminibus & laureis ornarent, numquam forte illis prohibuisset, nisi, id simul in honorem deorum gentilium fieri,

hinc & idololatriam quamdam cum hocce ritu coniunctam esse, credidisset. Cumque veri & vnici Dei cultores omnem idololatriam toto detestentur pectore, eiusque & speciem fugere debeant; nescio, an hoc itemque illud, quod loquendi formulas, idololatricum quid sapientes; damnaverit, ei vitio verti queat. Idem dici potest, quando in libro de corona militis, omnes coronas militares a christianis respuendas, contendit; si quidem verum est, quod nonnulli adferunt, eas gentilium diis fuisse consecratas, aliaue ratione idololatriam quamdam cum iis fuisse coniunctam; quod certe TERTVLLIANVS sibi persuasit. Factum tamen illud militis christiani, lauream castrensem gestare detrectantis, ne quid diffitear, nimis seruide a TERTVLLIANO iam Montanista defensum, catholicis christianis displicuit, vti & beato CHRISTIANO KORTHOLTVO nostro obseruatum; de persecutionibus ecclesiae primit. cap. VI. §. IX. X. p. m. 262. seqq. vbi plura hac de re. Ludos scenicos TERTVLLIANVM, in libro de spectaculis, cap. XXIII. alibique, improbasse, mirum non est, cum nec omnibus gentilibus placuerint, veteribus autem christianis ob rationes grauissimas maximopere inuisi fuerint; quod pluribus exponit TOBIAS PFANNERVS, in obseruat. eccles. part. I. obseruat. VII. p. 421. seqq. Hominem christianum officio iudicis iungi posse, eaque obire munera, quae administrandae iustitiae inseruiunt, nemo temere dubitauerit. Hoc ergo si negauit TERTVLLIANVS, cum errasse, fateor. Sin hoc solum, quod alii contendunt, sibi voluit, multa magnaue cum eiusmodi muneribus coniuncta esse pericula, difficileque esse, vt quis sine peccato in iis versetur; (eo praesertim tempore, quo gentiles adhuc rerum potiebantur) nihil dixit, quod reprehendi debeat. Idem de eo censendum, quod adseruisse perhibetur, non posse

aliquem simul & imperatorem esse, & christianum. Difficile enim admodum esse, vt, qui in summo isto rerum humanarum fastigio constituit, & tot prauarum cupiditatum irritamentis quotidie circumsepti sunt, eam, quae christianos decet, vitae innocentiam seruent; nemo forte negauerit. REMIGIVS tamen CESSLIER, cum aliis, quos laudat, TERTVLLIANVM hoc sibi velle, contendit, imperatorem pro isto, qui tunc fuerit, rerum statu, non potuisse sine vitae periculo, & grauissimarum seditionum metu, se christianum esse, aperte profiteri; l. c. p. 93. seqq. TERTVLLIANVM in libro de monogamia, item de exhortatione castitatis, secundas nuptias damnare, certum est. Nec necesse esse, puto, vt hic ad Montanismum eius nos recipiamus; cum, alios patres, qui pro orthodoxis habentur, iidem in secundas nuptias iniquiores fuisse, constet. Referendamque adeo hanc sententiam inter errores patrum, supra iam obseruauimus. Nimis rigidum esse TERTVLLIANI decretum, quo omnem tempore persecutionis fugam improbat, cruciatusque pecunia redimere, prohibet, lubens fateor. Sed ita cum, Montanistam factum, statuisset, cum antea, fugam interdum licitam esse, crederet, beatus CHRIST. KORTHOLTVS noster docet, de persecutionib. ecclesiae primitivae, cap. VI. §. XVIII. p. m. 270. qui & §. XI. seqq. totam hanc quaestionem luculenter pertractat. Non magis probare possum, quod omnem defensionem contra iniustum inuaforem improbasse videtur; quippe quae, si caute instituitur omnesque, quae ad eam requiruntur, conditiones rite obseruentur, cum patientia ista, & iniuriarum tolerantia, a Christo seruatore nobis iniuncta, & a TERTVLLIANO rectissime commendata, neutiquam pugnat. Nimirum, etsi existimo, quaedam, quae huic doctori obiciuntur, aut defendi, aut excusari posse; non tamen ea animo meo sedet

fen-

sententia, ac si vbiq; in morum doctrinam acu tetigerit, aut nihil docuerit, quod reprehensionem mereatur, multo minus rationes omnes probo, quibus placita sua stabiluit, quin potius, quasdam frivolas & ineptas esse, lubens fateor, idque exempla a BARBEYRACIO adlata docent.

Ad saeculum tertium si progrediamur, primum nobis occurrit ORIGENES, quem in homiliis suis saepe ea tradere, quae formandis instruendisq; hominum moribus inseruiunt, notum est; quemadmodum & illud negari nequit, eum pleraque interpretationi allegoricae scripturae sacrae, hoc est, infirmo lubricoque fundamento superstruere. Idem cum etiam IO. BARBEYRACIUS observasset; *l. c. p. 43.* occasionem hinc adripuit REMIGIUS CELLIER, allegoricam istam interpretandi rationem, patribus vsitatam, defendendi. Sed hoc huius loci non est. Meam ceteroquin de *allegoriis Origenis* iam olim dixi sententiam, in peculiari disputatione, quae in *parergis historico-theologicis* exstat, *p. 141. seqq.* Sed nec illud huius loci est, ut disquiramus, num ORIGENES verba servatoris *Matth. XIX. 12.* litteraliter accipiendo, se ipsum castrauerit? illudque facinus num ceu heroicum laudauerit DEMETRIUS Alexandrinus, nondum ORIGENIS hostis factus? Eodem hocce saeculo vixit GREGORIUS Neocaesariensis, cognomento *thaumaturgus*, cuius superest epistola canonica, de *his, qui barbarorum incursum lapsi essent*, in qua de poenitentia agit, & disciplina ecclesiastica, quod ecclesiastici potius iuris, quam theologiae moralis argumentum est. Idem de CAECI-

LII CYPRIANI epistolis plurimis observandum, quarum quaedam tamen propius ad nostrum institutum accedunt; cum primis autem ex libris & tractatibus eius huius loci sunt, de *disciplina & habitu virginum*; de *oratione dominica*; de *moralitate*; de *opere & elemosynis*; de *bono patientiae*; de *zelo & luore*; &c. In doctrina CYPRIANI morali, varia, quae desideret, praecedente IO. CLERICO, *biblioth. univ. tom. XII. p. 215. seqq.* habet IOAN. BARBEYRACIUS, *l. c. p. 43. & 44.* in quibus refellendis non minus operosus est REMIGIUS CELLIER, *l. c. cap. V. p. 115. seqq.* Cum tamen pleraque ad facta quaedam, ad stilum, ad rationes quibus assertiones suas probavit, redeant; hisce immorari, operae pretium non esse, duco. In methodo enim, modoque aliquid probandi, ipsaque dicendi ratione, patribus, *hysq; no* haud raro deesse, lubens fateor. Esto, modum excesserit CYPRIANUS in laudanda continentia, & eundem martyrio, in commendandis elemosynis; excusationem tamen forte quendam promerebitur, cum studio, homines ad hasce virtutes perduendi, eoque provectus sit. Defectum *hysq; no* pensabit quodammodo intentionis bonitas; praesertim cum raro admodum homines se induci patiantur, ut in hisce omnibus, plus faciendo, quam facere debebant, modum excedant. Paullo aliter de eo censendum, quod episcoporum nimis extulisse auctoritatem videtur. Licet enim nec hoc malo fecisse consilio, censendus sit; quanto tamen cum periculo coniunctum sit, si sacri ordinis viris plus, quam decet tribuatur, experientia docuit.

§. V. Plura ingenii monumenta, quibus theologia moralis locupletari potest; reliquerunt saeculi quarti quintive doctores; etsi turgida nimis quorundam eloquentia, methodique neglectus, obstiterint, quo minus vbiq; *inspicere* deprehendere liceat. Interim certamina Pelagiana, quae hoc tempore accessere, effecerunt, ut in quibusdam nova lux doctrinae morali adfunderetur.

• Inter

* Inter eos saeculi quarti scriptores, qui latino sermone vsi sunt, haud ultimum locum tenet LVCIVS COELIVS siue CAECILIVS LACTANTIUS FIRMIANVS; de cuius *libris septem institutionum diuinarum* supra iam *libri huius secundi c. 1. §. VII.* diximus, eo quod a nonnullis inter compendia theologiae systematicae, licet perperam, referri solent. Moralia autem licet itidem ex instituto in iisdem non traheretur; subinde tamen quaedam admiscet; quamvis non semper feliciter, si IOANNI BARBETRACIO credimus, *l. c. pag. 45.* Huic namque displicet, quod LACTANTIUS adferat, hominem probum nec militare debere, nec commerciorum causa peregrinas petere oras. Verba LACTANTII sunt: *cur enim (homo vere iustus) nauiger, aut quid petas ex aliena terra, cui sufficit sua? cur autem belligeret, aut se alienis furoribus miscat, in cuius animum pax cum hominibus perpetua versetur?* *lib. V. cap. XVII. p. m. 600.* Quibus licet indicet, quid ex sua sententia verum christianum deceat, qui commerciis se carere posse, nec vllam bellandi habere causam, existimat; an tamen inde colligi queat, LACTANTIUM bella pariter, ac peregrinationes, commerciorum causa susceptas, ceu prorsus illicitas, reicere, valde dubito. Alterum, quod eidem viro doctissimo displicet, hoc est, quod LACTANTIUS vsuras omnes prorsus damnet, & tantum non pro latrocinio quodam reputet. Hancque eius mentem esse, negare non audeat REMIGIVS CEILLIER, qui in eandem simul ingreditur sententiam, vsurasque omnes illicitas esse, fuisse probare adnititur; *cap. VI. p. 172. seqq.* Quo quidem labore facile superfedere potuisset. Plurimos patrum, quosdamque recentiorum theologorum, omnes vsuras, ceu illicitas, improbare, non ignoramus. Sed hodie a viris doctis ostensum euictumque euidenter est, istas vsuras, quae aliis nullum adferunt

incommodum, quaeue adeo cum charitate non pugnant, iure diuino non esse prohibitas, nec scripturae sacrae dicta, quae vulgo adferri solent, ad eas spectare. Quo pacto autem nonnulli ex romanensibus, etsi magna voce clamitant, omnes vsuras illicitas esse, artes tamen quasdam excogitauerint, vt vsurariae prauitati strenue indulgere queant, exponit LVDOL. MONTALTIUS, seu BLASIVS PASCALIS, in *litteris prouincialibus, cap. VIII. p. m. 206. seqq.* Obligationem ad patientiam christianam LACTANTIUM vltra, quam par est, extendere, quod BARBETRACIVS illi porro obiicit, dubito, an ex verbis eius, quae *lib. VI. diuin. institut. cap. XVIII.* leguntur, probari queat. Corrigit enim solum illud CICERONIS, docentis, *cum virum bonum esse, qui prosi omnibus, quibus possit, noceat nemini, nisi laesivus iniuria.* Namque & iniurias patienti ferendas animo, docet, nec nocendum iterum illis, a quibus sumus laesivus. Id quod prorsus cum eo conuenit, quod a nobis fieri vult seruator optimus, *Matth. V. 39. seqq.* Non aequè excusari posse, censeo, quod *lib. VI. c. XX. p. m. 735.* adferit, non fas esse, quemquam accusare, crimine capitali. Ex verbis enim eius apertissimis vix aliud colligere licet, quam, existimasse cum, omnia supplicia capitalia christianis illicita esse. *Non enim, inquit, quum occidere Deus vetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet; sed ea quoque ne fiant, monet, quae apud homines prolicitis habentur; ita neque militare iusto licebit, cuius milita est ipsa iniustitia; neque vero accusare quemquam crimine capitali; quia nihil distat, utrum ferro an verbo potius occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaque in hoc Dei praecepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse voluit.*

Inter ecclesiae graecae doctores maximum saeculi quarti ornamentum fuit

ATHANASIVS, in cuius scriptis non adeo multa principia moralia occurrere, & quae occurrunt, si excipias, quae ad fugam, cum aliorum vexationem patimur, itemque ad episcopatum & defensionem veritatis spectant, non tam fuisse, ut par erat, ab eo pertractata, praecedente iterum LVD. ELL. DV PINIO, pronuntiat IOAN. BARBEYRACIVS. Nec vitio ei hoc adeo verti poterat, cui quippe in certaminibus cum Arianis & aliis haereticis, variisque calamitatum generibus, vita transigenda fuit; unde & polemicam potius, quam moralem theologiaem, scripta eius instruunt. Aegre tamen hocce iudicium tulit REM. CEILLIER, qui initio id vrget, inter scripta ATHANASII deperdita quaedam fuisse, in quibus ex instituto, quae ad mores vitamque spectant, tradiderit, *cap. VII. p. 211. seqq.* At hoc non negauerat BARBEYRACIVS, qui de scriptis eius, quae exstant, loquitur. Deinde CEILLIERIVS compendium aliquod theologiae moralis ex scriptis ATHANASII exhibet, lectu non indignum. Nec tamen iterum BARBEYRACIVS negauerat, inueniri hinc inde quaedam in scriptis ATHANASII, ex quibus eiusmodi summa doctrinae moralis confici queat. Inter scripta equidem, in quibus ex instituto moralia tractantur, referri posset *synagma doctrinae ad homines solitarios, omnesque christianos, tam clericos, quam laicos*; quippe in quo vitae morumque regulae monachis praesertim praescribuntur. Sed nondum euictum est, recte hocce *synagma* ATHANASIO tribui. Dictum hac de re libri huius *secundi cap. I. ad §. VII.* Quod de CYRILLI Hierosolymitani *catechesibus* BARBEYRACIVS, praecedente iterum DV PINIO, pronuntiat, eas *festinanter & sine multa praeparatione* conscriptas; eo minus ei vitio verti potest, quod ipsemet hoc fateatur CYRILLVS, vti iam *cap. I. libri huius secundi ad §. VII.* obseruauimus. Quae

BVD. ISAGOGE.

autem CEILLIERIVS hac occasione de auctoritate CYRILLI, & num talia tradat, ex quibus romana ecclesia praesidium aliquod capere queat, disputat; huius loci non sunt.

Sed ad eos dum accedimus, qui saeculo quarto ex instituto moralia tractantur; primo loco BASILIUS magnus nobis laudandus est. Plurima namque, quae huius argumenti sunt, in operibus eius inueniuntur. Ne quid enim de *homiliis XVII in quosdam psalmos* dicam, quas *tomus primus operum p. 107. seqq.* exhibet; in eodem *tomo p. 276. seqq.* leguntur *homiliae XXXI* varii argumenti, quarum haud paucae de iis, quae ad mores spectant, agunt, ut prima & secunda de *ieiunio*, quarta de *gratiarum actione*, decima de *ira*, vndecima de *invidia*, & sic porro. In *tomo secundo* praeter sermonem de *abdicatione rerum*, aliaque, huc spectant *ethica* seu *moralia*, regulis seu capitulis LXXX constantia, *p. 405. seqq.* in quibus vti velut summam quamdam doctrinae moralis christianorum complectitur, ita nihil omnino adserit, quod non statim scripturae sacrae dictis comprober. Non minus vero, quae in eodem *tomo* inueniuntur, eiusdem *ascetica*, *sive de institutionibus monachorum sermones duo*; item, *regulae fufius disputatae*, & *regulae compendiose exposita* huius loci sunt. In *tertio* denique *tomo*, praeter epistolas quasdam, in quibus de moribus praecipit, exstant *conciones morales XXIV* ex libris BASILII, a SIMONE magistro excerptae. In quibus omnibus multa recte & praeclare tradi, nemo negauerit. Perspicuitatem praeterea & sermonis decus in BASILII scriptis laudant, qui harum rerum sunt intelligentes. Interim vitae monasticae nimium eum statuiffe pretium, aliis iam obferuatum est. Cumque subinde doctrinam suam moralem eo comparatam esse voluerit; facile intelligitur, eam naevis

B b b b

non

BASILIO iungimus GREGORIVM vtrumque, Nyssenum & Nazianzenum, illum fratrem BASILII, hunc amicum intimum. Vterque namque subinde in morum praecepta se diffundit, & quae ad vitam recte instituendam spectant, tradit. Et Nysseni quidem exstant de oratione dominicae homiliae quinque; de vita beata comparanda, siue de beatitudinibus orationes octo; de pauperibus amandis orationes duae; de fugienda fornicatione in I. Cor. VI. 18. & alia eiusdem generis. Cumprimis tamen eius de vita Moysis liber hic commemorandus est, in quo perfectae ex praescripto virtutis vitae quamdam ideam exhibet; nimis tamen in allegoricis scripturae explicationibus, vitio quodam saeculi sui. Nazianzenus, licet in orationibus suis saepe dogmatica & polemica tractet; moralia tamen subinde etiam admiscet, immo ex instituto tradit, ut in illa de pauperum amore, & aliis quibusdam. Haud paucae etiam inter eius orationes sunt, quibus dum magnorum virorum, ut CYPRIANI, ATHANASII, BASILII, laudes celebrat, eorum simul exemplum nobis imitandum proponit. Cumprimis autem in carminibus suis, quae operum eius *tomus secundo* exstant, quae ad fouendam excitandamque pietatem, ad vanitatem rerum huius mundi agnoscendam, ad res aduersas constanter & fortiter ferendas, faciunt, diligenter inculcat. Quod in GREGORIO hocce Nazianzeno IOAN. BARBEYRACIVS, ad ductum IOAN. CLERICI, reprehendendum, putat; in eo praecipue consistit, quod in suo erga haereticos zelo modum interdum iustosque limites excesserit. De ordinis enim neglectu, stiloque parum castigato, nimisque figurato, quae dicuntur, mittimus; cum ea huius loci non sint, nec ea in re vir doctissimus nos sibi refragantes habeat. Immo etiam, ad zelum aduersus haereticos quod attinet, tum GREGORIVM no-

strum, tum alios patres, eidem interdum frena, ultra, quam par erat, laxasse, haud negauerim; quod, licet nonnullis virtus heroica videatur, non tamen semper laudandum, puto. REMIGIO interim CELLIERIO enata hinc est occasio, de tolerantia haereticorum iuste disputandi, *cap. IX. p. 253. seqq.* Quae vt maioris momenti quaestio est, quam vt hic expediri queat; ita quae mea de ea sit sententia, alibi iam exposui. Abdicacionem rerum huius saeculi, si salutis nostrae hoc postulet ratio, non tam consilio quodam suaderi, quod GREGORIVS innuere videtur, quam lege diuina praecipi, recte monet BARBEYRACIVS; quacue hic in contrarium disputat REM. CELLIERIVS, vt romanae ecclesiae de consiliis a legibus distinguendis, dogma tueatur, nullius plane momenti sunt. Praetermittendus vero hic, dum inter graecos saeculi quarti doctores ecclesiae versamur, non est EPHRAEM, natione Syrus, qui circa annum 370 floruit, magnamque iam olim consequutus est auctoritatem, celebritatemque. Syriaca enim licet vsus sit lingua, pleraque tamen eius scripta, ipso adhuc superstiti, iam in graecam linguam translata sunt. Totus autem fere est in moralibus, vt scripta eius, de sacerdotio; de intemperantia, & incontinentia tractatus duo; de charitate tractatus tres; de oratione; de ieiunio; de amore pauperum; de virtutibus & vitiis; de amore Dei tractatus duo; aliaque plurima testantur, quae longa serie enumerari solent. Si quae occurrunt, quae sancto patri minus digna, aut quae aliis locis non bene conuenire videntur, nostrae potius syriacae loquendi mororum insitiae, vel versionibus ex versione male factis, quam Ephraemi inelegantiae & inscitiae imputari possent; quin si reuera errores essent, summo hominis

hominis zelo, simplicitati ac pietati condonari debebant; in *hiflor. litterar. fcriptor. ecclef. faec. IV. p. 133.* EPHRAEMO iungitur MACARIVM, ſeniores illum, gente Aegyptium, qui iidem quartum a Chriſto nato ſaeculum condecorauit. Ad moralem doctrinam ſpectat, quidquid ingenii monumentorum nobis reliquit; de quibus prae reliquis omnibus praeclare optimeque meritis eſt vir clariffimus doctiffimusque IO. GEORG. PRITIVS, quippe cuius diligentiae *homilias* eius, graece latineque ſummo ſtudio Lipſiae 1698. 8. editas, debemus; itemque *opuscula nonnulla & apophthegmata* paulo poſt ibidem euulgata. *Homiliarum* enim & *opusculorum* iſtorum vnum eundemque auctorem eſſe, editor celeberrimus recte cenſet, & rationibus euidentiffimis probat, in *praefatione, opusculis* praemiſſa, §. XI. In *homiliis* autem iſtis, pariter ac *opusculis*, ſelectiſſima doctrinae morales capita breuiter, ſed neruoſe ſimul, pertractari, ipſa inſpectio quemlibet ſtatim docebit. Et in *opusculis* quidem de *cuſtodia cordis* agitur, de *perfectione ſpiritus*, de *oratione*, de *potentia & diſcretionem*, de *elevatione mentis*, de *charitate*, & denique de *libertate mentis*. Quid in hocce genere a MACARIO exſpectandum ſit, editor antea laudatus hiſce oſtendit verbis: *Conſtare autem vel ex prima operum eius inſpectione poterit omnibus, virum fuiſſe Macarium vt ſanctitatis ſtudioſiſſimum, ita in rebus diuinis & ſpiritualibus, ſi vllum alium, longe expertiſſimum, & admirandis diuinæ gratiae doctibus cumulate exornatum; quales qui ſunt, illi vero maxime omnium exiſtant idonei, qui, qua luce diuina colluſtrantur, alios perfundant; praefat. cit. §. XV.* Naeuorum non prorfus expertem fuiſſe MACARIVM, idem vir doctiſſimus non diſſimulat. In pulcherrimo vero hoc corpore, inquit, ſi quidam deprebendantur naevi, quid mirum eſt? ſi & Macarius fuerit homo, errandi facili-

tati expoſitus, nec ex omni antiquitate ſiſſi poſſit ullus, qui labis omnis & erroris fuerit expert? *l. c. §. XVII.* Vtrumque & EPHRAEMVM & MACARIVM inter ſcriptores myſticos reſert GOTTFR. ARNOLDVS, in *hiſtoria & deſcript. theolog. myſtic. p. 241.* Nimirum qui de animo a prauarum cupiditatum ſordibus purgando, vitiisque ex intimis cordis recellibus eiiciendis, perdomandisque prorfus & ſubigendis adiectionibus, ſimilibusque doctrinae moralis capitibus ſunt ſolliciti, taliaque tradunt, quae ad internam mentis culturam ſpectant; tum ab eo, tum ab aliis inter myſticos referri ſolent.

Sed omiſſis hiſce, ad IOAN. CHRYSOSTOMVM nos conuertimus, oratorum non ſui modum, ſed ſequentium etiam ſaeculorum, ſi nonnullis credimus, principem. Eloquentia enim, cum non alibi, quam in ea doctrinae parte, quae de vita recte inſtituenda praecipit, ampliorem campum inueniat; vix aliter fieri poſuit, quam vt ſaeppiſſime, quae ad moralem diſciplinam ſpectant, argumenta, CHRYSOSTOMVS pertractaret. FRANC. SIXTVS Senenſis obſeruat, cum omnes ſermones ſuos interdum in duas partes diuiſiſſe, *exgeticen & ethicen*, interdum vero in tres, *paraſkeuen, exegeticen & ethicen*. De vltima ſeu ethice haec porro addit: *In tertia vero parte, quae ſemper ethice ſive moralis eſt, non ſolum digreditur ad locos illos ethicos, omnibus pro concione loquentibus communes, nempe de diuitiarum contentu, de luxu, crapula, ira, arrogantia, ceterisque vitiis fugiendis, ſed exſpatiat ſaeppiſſime in ſelectis quibusdam moralis inſtitutionis paradoxis, ſibi vni propriis, quorum haec praecipua ſunt: virtutem nec eſſe rem moleſtam, nec adquiſitu difficilem; multo facilius eſſe bene viuere, quam male &c. biblioth. ſanct. lib. IV. p. 318.* Habuiſſe Stoicos *παράδοξα* ſua, conſtat, quorum nonnulla ipſe iam peculiari commentatione explicauit C-

CERO;

CERO; quae eo comparata sunt, ut audientes prima fronte in admirationem concitiant. Religio autem christiana longe plura sublimioraque suppeditat, utpote quae ea tradit, quae rationis vim longissime superant. Hinc & LIPPVS BRANDOLINVS septem paradoxa christiana scripsit, ad imitationem CICERONIS: sed longe plura, ducenta scilicet & octoginta ex sacris litteris collegit SEB. FRANCVS, ediditque anno 1559. uti a me iam obseruatum disset. II. de errorib. Stoicor. in philosophia mor. §. IV. in analctis histor. philosoph. p. 130. Nec contemnendum prorsus hoc institutum, si quis caute ac sobrie in eo versetur. Cumprimis cauendum, ne παρόξενον simul sit παρόλογον, cuiusmodi istud est, quod itidem ex CHRYSOSTOMO hunc in modum FRANC. SIXTVS Senensis refert: *Quod Christi diuinitatem etiam abique ullis diuinarum litterarum testimoniis clarissime & fortissime aduersus omnes gentes demonstrare possumus.* Illorum namque eo adprobari sententia videtur, qui, λέγοντες ἰδιόθεν cum ὑποτατικῶν confundentes, quod ratio ipsa, multa, quae recta & praeclara sunt, ethnicos docuisset, inde concludebant, Christum quoque illis notum fuisse, qua in sententia IUSTINVM martyrem versatum, constat. Reliqua CHRYSOSTOMI παρόξενον ex eodem auctore recitat HENR. IVLIVS SCHEVLIVS, & quaedam lectu digna addit, in bibliogr. moral. §. CCLXIII. p. 145. Ut opuscula aut orationes, in quibus CHRYSOSTOMVS ex instituto moralia tractat, recensamus, superuacaneum foret; cum omnibus opera eius aequolentibus statim se offerant. Multa in iis recte & praeclare dicta, nemo temere diffitebitur; semper tamen meminisse oportet, eum oratorem esse, adeoque nec in verbis, nec sententiis, ubique exactum. Namquod demulcendas aures, ad concitandos in adfectum animos, magis, quam ad conuincendum in-

tellectum, quam ad veritatem aut ἀκρίβειαν proponendam, aut rite demonstrandam, istorum hominum sermo comparatus esse solet. Hinc & ut in iis, quae a IO. BARBEYRACIO l. c. p. 48. ei obiciuntur, diluendis, multum ponamus operae, necesse non est. Vt utrumque quod ceu illicitas damnet, cum multis aliis ei commune est patribus, ut supra iam obseruauimus. Si in facto Abrahami & Sarae, quod Gen. XX. 1. seqq. describitur, laudando, ingenio suo CHRYSOSTOMVS nimium indulsit, idem, ut inepta quaedam ac ridicula inde eliceret, fecit PETR. BAEIVS, quem hic BARBEYRACIVS sequitur. Licet enim non omnia probari queant; quaedam tamen, quae hac de re CHRYSOSTOMVS dixit, excusari posse, patet ex iis, quae REMIG. CEILLIERIVS disserit, cap. XII. p. 315. seqq.

Ad latinos saeculi huius quarti doctores reuertentibus, AMBROSIVS sese offert, qui haud vltimum inter eos, qui moralia tractarunt, sibi vindicat locum. Primus etiam, immo vnicus fere est, qui insignem huius doctrinae partem velut in compendio complexus est, in tribus de officiis libris, de quibus tamen ad §. X. ex instituto dicere, animus est. Nec tamen & in reliquis AMBROSII scriptis defunt, quae morali doctrinae lucem adfunt. Huc namque eius de dignitate humanae conditionis libellus spectat; quod argumentum ex recentioribus GEORG. QVECCIVS pertractauit, in anatomia philologica de nobilitate & praestantia hominis; nec indigna homine est meditatio, modo recte instituat, ut in tantum diuersam a brutis animantibus inire rationem discant, in quantum naturae ea vincunt praestantia. De Caino porro & Abele scriptis libros duos, malorum bonorumque & mores & facta depingentes; de Noacho & arca librum, qui in iustissimi viri exemplum, Noachum sistit. Qua ratione & de Abrahamo patriarcha;

triarcha; de *Isaaco & anima*; de *Iacobo & vita beata* itemque de *Iosepho patriarcha* commentatus est, historiam sacram vbique in occasionem, mores hominum emendandi, vertens. Exstat praeterea eius de *bono mortis* liber, in illorum solatium scriptus, qui vitae huius premuntur incommodis, a quibus morte beata liberari cupiunt. Vtraque eius pro *Davide* apologia, multa huc spectantia continet, itaque commentatio de *Elia & ieiunio*; de *Naborhe lezreelita*, diuitum mores delineans; deque *Tobia*, seu *aduersus foeneratores*. Mitto reliqua. Recte in eo notat IO. BARBERACIVS, quod virginitati ac caelibatui nimium pretium statuatur, parumque absit, quin matrimonium pro re turpi habeat. Referendum enim hoc vtique est inter eius aliorumque patrum naeuos. Idem de eo dicendum, quod vsuras omnes sine discrimine reicit. Maioris momenti est, quod de Abrahamo ac Hagare verba faciens, diserte adferit, *adulterium ante legem non fuisse interdictum*. Vbi si vel maxime per *adulterium* concubinatum intelligamus, quod nonnulli volunt; nec sic quidem excusatio rite procedet. REMIG. CEILLIERVS, hoc sibi velle AMBROSIVM, contendit, *lege scripta* adulterium ante Moysen non fuisse prohibitum, ita vt in illud poena quaedam statuta fuerit; quod tamen iterum ad excusandum aut defendendum Abrahamum parum facit. Vrenim intellexeret, adulterium illicitum esse, lege scripta illi opus non fuit. Fatendum potius, & AMBROSIVM & CHRYSOSTOMVM, & alios patres, dum perperam sibi persuaserunt, viros sanctos, qui in scriptura sacra commemorantur, omnis naevi fuisse expertes, saepe ad ea aut excusanda, aut omnino laudanda animum adiecisse, quae nec laudari, nec excusari poterant aut debant.

AMBROSIVM excipiat HIERONYMVS, ob scripturae sacrae interpretationem,

qua omnibus sui temporis palmam praeripuit, cumprimis quidem commendandus; non eximendus tamen prorsus ex illorum numero, qui vitam moresque instruxerunt. In epistolis namque suis, aliisque commentationibus, passim, quae eo spectant, tractat. Ipse autem cum vir esset rigidioris ingenii, & amans solitariae vitae; hanc pariter ac virginitatem & caelibatum vbique fere praedicat, iniurius subinde in matrimonium, praesertim in eos, qui ad vora secunda transeunt. Hos cum immundis arcae Noae animalibus, & serpentibus, confert, mulieremque nuptias repentem cani ad vomitum, suique lotae ad volutabrum reuertenti, comparare non dubitat. Hoc agit praecipue in *epistola de monogamia*, ad Gerontiam, seu potius secundum IO. MARTIANAEVM *Ageruchiam*; de *custodia virginitatis ad Deme- triadem*; deque eodem argumento ad *Eustochium*; de *seruanda viduitate*, ad *Saluinam*; & libris duobus de *virginitate aduersus Iovinianum*; quae omnia operum eius *tomo quarto*, *parte secunda*, ex editione IO. MARTIANAEI continentur. Non minus vehemens est in commendanda vita solitaria, & asctica, quam perfectam vocat; quod in ea constituti rerum mundanarum cura soluti, liberius vacare diuinis, in virtutum studio proficere, & ita ad perfectionem christianam contendere queant. Spectant huc exhortatio eius de *laude vitae solitariae ad Heliodorum*; *inuitatio ad secessum Bethleemiticum ad Marcellam*; *exhortatio ad perfectam vitam ad Luciniam Boeticum*; de *relinquendo saeculo ad Exuperantium*; & alia, quae itidem *tomo quarto operum eius parte secunda*, ex editione IOAN. MARTIANAEI, exhibentur. Haec vero aliaque, dum passim in HIERONYMO notantur, recte omnino IOAN. DALLAEVM pronuntiasse, existimo: *Huius apud patres frequens est, maxime apud Tertullianum, Ambrosium, & Hieronymum,*

qui

qui cum ingenio sint seruido ac concitato, quam in partem propendunt, eo tanto impetu feruntur, ut quos quidem laudant, eos inter angelos, quos vero vituperant, inter diabolos collocare videantur. Ita, quae credenda putant, non aliter commendant, quam si totidem essent christianismi fundamenta, quae reiiciunt ac resutant, non aliter explodunt, quam si merum atheismum spirarent; de usu patrum, lib. I. cap. VIII. p. 177. Sunt vero ex epistolis HIERONYMI & huius loci de vita clericorum ad Nepotianum, cuius mentio frequens in decreto GRATIANI; itemque institutio monachi ad Rusticum, & quae eiusdem argumenti est ad Paulinum, & aliae quaedam, quae in parte secunda tomii quarti editionis antea memoratae exstant. Non sine ratione in HIERONYMI doctrina morali a IO. BARBETRACIO l. c. p. 48. quaedam desiderari, ex antea dictis facile intelligitur. Cuiusmodi illud est, quod iam obseruauimus, cum nimio virginitalis & caelibatus amore in matrimonium esse iniquiorem. Esto; docuerit alibi saniora rectioraque, quod REMIG. CEILLIERIVS vrget, cap. XIII. p. 329. culpa tamen non vacat, quod non semel sed saepe genio suo atque adfectui ita indulserit, ut eorum, quae & recta ratio, & scriptura sacra docent, nullam habuerit rationem. Cum iurisiurandi legitimum usum adprobet, vtc CEILLIERIVS p. 330. 331. ostendit; quod in contrarium adfertur, de iuramentis superfluis & non necessariis, cum primis extra iudicium datis, intelligi posse videtur. Nolle HIERONYMUM, ut christiani principibus infidelibus tributum soluant, adserit BARBETRACIVS; negat, hanc mentem eius esse, CEILLIERIVS. Verba HIERONYMI cum obscuriora sint, recte forte faciunt, qui in mitiorem melioremque ea interpretantur partem; praesertim cum alibi, tributa imperatoribus sine discrimine soluenda, innuere haud obscure vide-

atur. Error ceteroquin esset minime ferendus. Vitio vero HIERONYMO vertit BARBETRACIVS, quod castitatem morte voluntaria tuendam, si aliter conservari nequeat, docuerit; nec negare CEILLIERIVS audet, verba eius hunc admittere sensum, etsi in omnem se vertat partem, ut, aliter ea accipienda, euincat, l. c. p. 333. seqq. Peccare feminam, quae castitatis iacturam morte voluntaria euitare non dubitat, haud inuitus largior; cum mala facienda non sint, ut inde eueniant bona. Ipsum tamen castitatis studium, quod hac ratione prodit, nemo non laudauerit; adeoque vix erit, qui non commiseratione dignam censuerit, quod consilio tam tristi ad virtutem exercendam illi opus fuerit. Vnde & non adeo acrem patres isti promerebantur censuram, qui in mitiorem de illis, qui eiusmodi quid faciunt, pronunciant partem. De carniū esu HIERONYMUM ita verba facere, ut, eundem post diluvium equidem permisum, a Christo autem, non minus ac diuortium & circumcisionem sublatum, adferat, luculenter ostendit IO. DALLAEVS, de usu patrum, lib. II. cap. IV. p. 277. ex quo hoc repetit IO. BARBETRACIVS l. c. p. 48. idque frustra excusare nititur REMIG. CEILLIERIVS, l. c. p. 338. licet vel maxime concedam, alibi ita loqui HIERONYMUM, ut non omnem prorsus carniū esum ceu illicitum damnare videatur. Patebit enim solum inde, quam parum sibi constet. Sed & in reliquis, quae BARBETRACIVS de HIERONYMO monet, me facile secum consentientem habet, cum veritati sint consentanea. Quae autem CEILLIERIVS hac occasione pro cultu reliquiarum, pro purgatorio, aliisque romanae ecclesiae placitis, aut erroribus potius, disputat; saepissime iam, tum a nostratibus, tum a reformatae ecclesiae theologis sunt refutata.

Ad AVRELIUM itaque AVGVSTINUM,

NVM, Hipponensium istum praefulem, accedimus; qui, si in linguarum peritia, & facultate interpretandi scripturam sacram HIERONYMO palmam concedat; ingenii tamen praefantia non illum modo, sed & reliquos sui & sequentium saeculorum doctores, superauit, cuius & cumprimis in morum doctrina luculentissima specimina dedit. Hinc & principem in ea inter omnes patres locum illi IO. HENR. BOECLERVS tribuit. *Qui enim, inquit, de omni argumento morali & civili plura exquisitorum, subtiliorum, & ad singulas non res modo, sed momenta rerum, penitus pertinentia differat, ex theologia veteribus nemo laudari potest. Nam & Chrysostomo inter Graecos hoc nomine illustri tradunturque est; in praefat. ad notas in Hug. Grot. de iure belli & pac. p. 21. 22. Habetque profecto hoc sibi proprium AVGVSTINVS, quod moralem doctrinam ad vsum scholae magis accommodauerit, quam quisquam alius ante eum. Plerique enim in eloquentiae exercendae argumentum morale doctrinam excolebant, quos inter CHRYSOSTOMVS eminet; pauci ad vitae vsum cuncta tantum referebant. AVGVSTINVS autem de argumentis moralibus disputando ac philosophando, varios casus formando, quaestiones plurimas ventilando, hac quoque in re exemplum reliquit, quod postea scholastici, praesertim quos barbara voce moralistas & casuistas vocant, imitarentur. Quantum ad theologiam systematico-scholasticam AVGVSTINVS contulerit, capite primo libri huius secundi docuimus. Nunc de morali doctrina itidem obseruandum, AVGVSTINVM praecipuum esse magistrum, a quo scholastici & rem ipsam, & modum, moralia tractandi, acceperunt. Rationis & reuelationis confusio, quaestionum variorum, ad curiositatem saepius magis quam vtilitatem facientium, vberimus prouentus, inque iis proponendis aut soluendis*

ingenii potius ostentatio, quam sobrietas, eiusmodi sunt, quae in scholasticis merito reprehenduntur, sed in quibus tamen interdum AVGVSTINVM quodammodo sibi praeaeunt habuerunt. Vt vero numquam eo, quo coepit, loco vitium consistit; ita & inepti isti AVGVSTINI imitatores effecerunt, vt, quae tolerari in illo poterant, in his eum monstra reiiciantur merito, ad quae conficienda altero Hercule opus sit. Nimia enim sua subtilitate commiserunt, vt interdum non inueniant, vbi pedem figant, disputationibus suis & dubitationibus, aut scepticismo, aut aliis erroribus grauissimis viam munientes. Multa interim & praeclare egregieque ab AVGVSTINO dicta, & ingeniose excogitata esse, negari nequit. Qui paullo accuratius de natura hominis philosophantur, in eo consentiunt, adfectus omnes, omnesque voluntatis motus, qui, cum de moribus sermo est, in censum veniunt, nihil aliud, quam diuersos amoris aut odii modos esse; ad amorem rectum aut prauum omnes virtutes, omniaque merito reuocari vitia. In amore itaque fons totius doctrinae moralis quaerendus est. Ita vero etiam AVGVSTINVS: *Recta voluntas est bonus amor, & voluntas peruersa malus amor. Amor ergo inhiat habere quod amatur, cupiditas est; id autem habens, eoque fruens, laetitia; fugiens quod ei aduersatur, timor est; idque si acciderit, sentiens, tristitia est; lib. XIV. de ciuit. Dei, cap. IX.* Licet autem in plerisque libris suis, praesertim homiliis, & librorum scripturae enarrationibus, de rebus, ad vitam moresque spectantibus, Hipponensium praeful verba faciat; quaedam tamen ex eius scriptis ex instituto eo sunt comparata. *Enchiridium* eius ad Laurentium de fide, spe & charitate, etsi compendium aliquod dogmatum theologiarum, vti supra obseruauimus, contineat; morum tamen simul doctrinam tradit; hinc & a monachis Benedictinis; *tomo VI.*

operum Augustini, qui moralia continet, insertum est. Quod si in vita recte instituenda initium, vti par est, faciendum a conuersione; non-luculentiori exemplo hoc condoceri potest, quam ipsius AVGVSTINI, prout illud in *libris XIII. confessionum* exhibet. In *libris tribus contra academicos CICERONEM* imitatur; probatque inter alia sub initium *libri primi*, per *bona*, quae vocantur, *fortunae* hominem minime reddi beatum. Quod vltius in libro de *vita beata* edisserit; cuius eo tandem summa redit, veram hominum beatitudinem in cognitione Dei consistere. Eoque etiam spectant *libri duo soliloquiorum*, in secessu eius anno 387 scripti, quorum quippe scopus est, vt doceat, quo pacto in cognitione Dei, aliisque virtutibus, proficere queamus. Commemorandi hic quoque eiusdem de *moribus ecclesiae catholicae*, & *Manichaeorum libri duo*; quorum prior vltus compendium aliquod doctrinae moralis complectitur. Fundamenti loco ponit, solum Deum summum animae nostrae esse bonum, indeque concludit, Deum supra omnia amandum; idque veteris patris ac noui testamenti oraculis comprobatur. Ostendit quoque iterum, virtutes omnes nihil aliud esse, quam diuersos amoris diuini modos; temperantiam esse amorem, quo quis se Deo purum & incorruptum seruat; fortitudinem, amorem, qui omnia libenter pro gloria Dei patitur, & sic porro. Atque ad hanc regulam eum christianorum mores exegisset; libro secundo demonstrat, quantopere ab ea discedant mores Manichaeorum. Nec praetermittendus est liber de *agone christiano*, in quo euincit, pugnandum omnibus christianis fortiter esse contra daemonem, vistoriamque eum referre, qui adfectus suos prauos vicerit, quod fiat, si nos voluntati diuinæ submittamus. In libro de *opere monachorum* ignauiam horum hominum acriter perstringit, & Pauli exemplo ac te-

stimonio meliora illos condocet, esuriendum iis esse, inculcans, si laborare nolint. Ad officia hominis circa sermonem spectat liber de *mendacio*, itemque *contra mendacium ad Consentium*. Priorem anno 395 scripsit, cum quaestio hac de re ageretur; idque cumprimis agit, vt explicet, quid mendacium sit, recteque adferit, eos qui vera esse credunt, quae dicunt, etsi falsa sint, neurquam mentiri; illum contra mentitum recte adferi, qui animo, decipiendi alterum, ita loquutus fuerit, vt a verbis animi discreper sententia. Operose simul contendit, nullum mendacii exemplum in scriptura sacra laudari. Alterum vero librum, *contra mendacium*, anno demum 420 scripsit, *CONSENTII* inductus precibus, qui eum interrogauerat, licetne mendacio vti ad detegendos Priscillianistas, qui se orthodoxos simulabant? Recte autem intempestiuum illum catholicorum zelum damnat, nec minori se obstringere crimine, pronuntiat, qui se Priscillianistas fingunt, ad illos detegendos, quam Priscillianistas, qui se mentiebantur orthodoxos. De *libris duobus ad Pollentium de adulterinis coniugiis*, cum notis iuridicis ac moralibus IOAN. SCHILTERI editis, alibi erit dicendi locus. Sunt vero & alia adhuc AVGVSTINI opuscula, in quibus, quae ad moralem doctrinam spectant, edisserit, vt de *continentia*, de *patientia*, de *cura pro mortuis gerenda*, quae, vt & alia eiusdem generis, *tomo sexto operum* eius a monachis Benedictinis exhibentur, in quo & pleraque, quae haecenus recensuimus, exstant, quemadmodum reliqua *tomo primo* inueniuntur. Inter ea scripta, in quibus non equidem ex instituto moralitratat, subinde tamen ad ea digreditur, obseruatu lectuque adhuc cumprimis digni sunt *libri XXII. de ciuitate Dei contra gentes ad Marcellinum*. Licet enim in iis per omnem historiarum & antiquitatis sese diffundat campum; saepe tamen etiam de

is, quae aut fugienda aut expetenda sunt, deque vita recte, & secundum regulas doctrinae christianae, instituenda, disserit. Laudatur equidem a nonnullis hocce opus valde, ob eruditionem, quae in eo eluceat, singularem. Sed aliter de eo indicat LVDV. ELLIES DV PIN, hunc in modum verba faciens: *solent plerumque eruditionem in eo admirari, interim nihil continet, quod non desumsum sit ex Varrone, Cicero, Seneca, & aliis scriptoribus profanis; nec fallitur, qui dixerit, nihil admodum aut curiosi, aut exquisiti in eo occurrere: immo ne quidem semper exactum esse in eo Augustinum.* Saepius enim difficultates, quas circa textum & historiam sacram proponit, non soluit. Inutiles praeterea proponit quaestiones, rationibusque admodum infirmis ad comprobandam suam sententiam vitur; nou. biblioth. scriptor. eccles. tom. III. p. m. 234. Quae in causa Pelagiana edidit AVGVSTINVS scripta, ad theologiam polemicam spectant, siueque a nobis enumerabuntur loco. Controversiarum tamen istarum omnino in theologia morali quoque habenda est ratio; cuius quippe prima fundamenta sibi non constant, si aut de gratiae operationibus, aut de naturae viribus non recte sentias. Facileque agnoscent, qui cuncta paulo adcuratius expendunt, ex eo tempore, quo Pelagius istis disputationibus occasionem dedit, aliam quoque theologiae moralis existisse faciem, quibusdam ad hoc, aliis ad alterum extremum procurentibus, paucis mediam tenentibus viam. Graeci, praesertim qui ante haec certamina vixerunt, naturae viribus interdum tantum tribuere videntur, ac si non multum a Pelagii erroribus abstinent; quod & interdum illi, qui postea floruerunt, faciunt, quoniam quaestiones haec non adeo apud illos innotuerunt. Et splendidae hinc sane oriuntur ad permandos adfectus, ad exuenda vitia, & conscrvandas virtutes exhortationes, in quibus

campum amplissimum oratores inveniunt, in quo ingenii exercent vires, si, haec omnia prorsus in hominum viribus esse posita, credas. Ad praxin si descendas, gratiae Numinis non adit, non possunt non haecce omnia in ventum ac fumum abire. Ad alterum extremum procurerunt ex Latinis nonnulli, qui Pelagio quam fortissime se opposuerunt; dumque necessitatem quidem, gratiae Numinis resistendi, homini reliquerunt, omniaque ad merum Dei retulerunt beneplacitum; prima moralis doctrinae non potuerunt non labefactare fundamenta. Poenis enim pariter ac praemiis, adhortationibus ac dehortationibus, nullus amplius locus concedetur, si, qui mali sunt, necessario mali sunt, nec umquam boni esse possunt, & qui boni sunt, necessario boni sunt, nec mali esse possunt. A quo quidem extremo AVGVSTINVM, saltem in disputationibus contra Pelagianos, non procul interdum abesse, notum est. Quantumvis autem praecleara sint, quae eiusmodi homines de vita recte instituenda, deque vitis fugiendis, ac virtutibus consecrandis, praecipunt; dicendum tamen, eos aut principiorum suorum non semper memores esse, aut rem serio non agere, cum tam praecclare de rebus praestantissimis loquuntur. Quam adcurate itaque media hic tenenda sit via, patet; cum illi soli, qui hoc faciunt, recte de morum doctrina praecipere queant. Alia adhuc sunt, quae in morali doctrina AVGVSTINI desiderantur. BARBEYRACIVS, l. c. p. 49. Ex his namque, quae praeful hucce lib. XVI. de civit. Dei, cap. XXX. de Abrahamo, consentiente Sara ducente Hagarem, disserit, colligit, eum docuisse, posse feminam alteri feminae ius suum cedere in corpus mariti, & vicissim virum ius suum alteri viro cedere posse, in corpus vxoris; idque cum effato Pauli I. Cor. VII. 4. probare voluisse. Verum, nisi AVGVSTINVS dicat, ex con-

sentu

causu Sarae Abrahamum duxisse Hagarem; atque, eam consentire potuisse, ex I. Cor. VIII. 4. non satis apte, eincere velit; non tamen colligi inde potest, quod omnibus feminis facultatem, ius suum in corpus mariti aliis cedendi, concesserit; cum de statu veteris testamenti loquatur, in quo polygamiam permittam, certe a Deo toleratam fuisse, constat. Multo minus inde sequitur, eum viro facultatem, ius suum in corpus uxoris alteri cedendi, adseruisse; siquidem inter polygamiam vnus viri cum pluribus feminis, & polygamiam vnus feminae cum pluribus viris, maximum intercedit discrimen. Non sine ratione hoc monuisse mihi videtur REMIGIVS CELLIERIVS, l.c. cap. XIV. p. 415. seqq. Maioris adhuc momenti est, quod, secundum BARBEYRACIVM, AVGVSTINVS docet, iure diuino omnia esse infidorum aut fidelium; infideles autem nihil legitime possidere; quod quidem principium prorsus execrabile BARBEYRACIVS vocat, quo societas humana funditus evertatur; l.c. p. 49. Iuvat hac de re ipsum audire AVGVSTINVM: Iam si vero prudenter intueamur, quod scriptum est: fidelis hominis totus mundus diuitiarum est, infidelis nec obulus, (verba haec in versione 70 interpretum proverb. XVII. post vers. 6. leguntur, passimque ab AVGVSTINO, HIERONYMO aliisque citantur, sed in textu ebraco non exstant) nonne omnes, qui sibi videntur gaudere licite acquisitis, eisque vti nesciunt, aliena possidere conuincimus? Hoc enim certe alienum non est, quod iure possidetur, hoc autem iure, quod iuste, & hoc iuste, quod bene. Omne igitur, quod male possidetur, alienum est; male autem possidet, qui male vritur. Cernis igitur, quam multi reddere debeant aliena, si vel pauci quibus reddantur, reperiantur; qui tamen vbi sunt, tanto magis ista contemnunt, quanto ea iustius possidere poterunt. Iustitiam quippe & nemo male habet, & qui non dilexerit, non

habet. Pecunia vero & a malis male habetur, & a bonis tanto melius habetur, quanto minus amatur. Sed inter haec toleratur iniquitas male habentium, & quaedam inter eos iura constituuntur, quae appellantur ciuilia; non quod hinc fiat, vt bene videntes sint, s. d. ut male videntes minus molesti sint; &c. epist. CLIII. tom. II. oper. ex editione Benedictinorum, p. m. 405. REMIGIVS quidem CELLIERIVS omnes hic ingenii vires intendit, vt AVGVSTINVM defendat, p. 420. sed nimis manifestum est, Hipponensem illum praefulem hic fundamenti loco ponere, eum, qui bonis huius saeculi non bene vtitur, ea quoque non iuste possidere. Iam, cum certum sit, homines improbos, ex ipsius mente, bonis huius saeculi non bene vti; quid aliud inde consequi potest, quam eos iniustos esse bonorum suorum possessores, & adeo ad ea restituenda obstrictos? quod & diserte proficitur. Nulla itaque AVGVSTINO fit iniuria, si docuisse dicatur: infideles nihil legitime possidere; quocum & alterum illud, iure diuino omnia infidorum esse, connexum est. Quantumvis autem addat, iustos, seu probos bona huius saeculi contemnere, hinc & metuendum non esse, ne ea improbis eripere velint; nondum tamen grauissimus huius principii abusus ea ratione euitari poterit. Nihil enim sollemnius, quam vt plurimi, se fideles, pios, sanctos sibi esse persuadeant, & nihilofacius bonis huius saeculi inhiant. Quibus si per istam hypothesin pulcherrima ^{prophane} praebetur; quae non inde rerum omnium oriri potest confusio? Non magis defendi aut excusari potest, quod AVGVSTINVS, cum antea vim omnem in religionis causa damnaasset, deinde, cum acres ac diuturnae illi cum Donatistis intercessissent contentiones, suam ita mutauit sententiam, vt non omnem vim & coactionem improbaret, modo non ad mortem vsque progrediretur, immo tan-

dem poenas, quae spem resipiscentiae non praescinderent, hoc est, quascumque, sola morte excepta, non tantum non improbare, sed & infligendas doceret, vt hac ratione territi ad veram doctrinam amplectendam compellerentur. Constat hoc ex *epistola eius ad Vincentium*, quae est *CXIII. tom. II. operum, p. m. 174. seqq.* Atque haec sententia recte in AVGVSTINO, tum ab aliis, tum a BARBETRACIO reprehenditur, in qua rursus defendenda frustra operam omnem praeter REMIG. CEILLIERIVM, *l. c. p. 422.* collocat LAM. PRITANIVS, *de ingeniorum moderatione in religionis negotio, lib. II. c. VIII. p. 278. seqq.* vt supra quoque iam obseruauimus. Iungenda, quae dixi *instit. theol. dogm. lib. V. cap. IV. §. XLVII. p. 1806.*

Saeculo quinto ad Pelagianas, quae magno seruiore continuabantur, Nestorianae, Eutyichianaeque accedebant controuersiae, praestantissimaque ingenia occupabant, vt in morum doctrina illustranda amplificandaque non multum elaborare possent. CYRILLI Alexandrini hoc patet exemplo, quem ducem atque antesignanum illorum, qui Nestorio se opposuerunt, fuisse, constat. Hinc & polemicis maxime inelaruist scriptis. In homiliis tamen, quarum *XXX paschales*, deque rebus varii argumenti, *XIV* existant, quaedam attigit, quae morum doctrinam instruere possint. Idem vero etiam de aliorum quorundam hominibus censendum; quas vt enartemus, necesse non est. ISIDORVS Pelusiota, CHRYSOSTOMI discipulus, in *epistolis* suis, multa diuini humanique iuris capita explicat, deque iis praecipit, quae ad mores formandos, vitamque recte instituendam, vti esse possunt. Harum epistolarum cum tres libris edidisset IACOBVS BILLIVS, vir eruditissimus, CONRAD. RITTERSHVSIVS, cum eas recudi curaret, quartum, 230 epistolis constantem, addidit, singulasque notis illustrauit, Heidelbergae 1605. fol. quibus quintus tandem liber accessit, opera & studio AN-

DREAE SCHOTTI, Francofurti 1629. fol. Tandem vero omnes epistolarum istarum libri iunctim, & quidem graece & latine, Parisiis prodierunt 1638. fol. Varia ex hisce ISIDORI epistolis loca adfert, illustrat, corrigit idem CONR. RITTERSHVSIVS, in *sacrarum lectionum libris* esse, supra iam a nobis laudatis. Praeclare idem de SALVIANO quoque meritus est, presbytero illo Massiliensi, qui itidem saeculo hocce quinto floruit, & scriptis praestantissimis doctrinae morali lucem adfudit. Patet illud ex eius de *providentia & gubernatione Dei*, deque iusto ac praesente eius iudicio *libris VIII, ad Salonium episcopum, discipulum olim suum*; item ex *epistolis* eius *IX, & aduersus auaritiam, praefectum clericorum & sacerdotum libris IV*, quos sub ficto Timothei nomine in lucem emisit. STEPH. BALVZIVS elogium illud, quo CYPRIANVM LACTANTIVS *lib. V. diuin. institut. cap. I.* ornat: *admodum multa conscripsit, in suo genere miranda; erat enim ingenio facili, copioso, suauis, & quae sermonis maxima est virtus, aperit, vt discernere nequeas, vtrumne ornator in eloquendo, an felicius in explicando, an potentior in persuadendo fuerit?* optimo iure in SALVIANVM quadrare, existimat; in *vita Saluiani, operibus eius praemissa*. GENNADIUS SALVIANVM vocat *magistrum episcoporum. Vere quidem*, inquit BALVZIVS, *& eleganter; verius tamen fortassis etiam orbis christiani magister nobis dicitur, vt qui vicia totius christianitatis castiget, & fidei integritatem adferat.* Enimvero, cum Deus eo tempore christianorum irritatus flagitiis, per Gothos & Vandalos, haeresi Arianae addictos, orbem romanum castigasset, multorumque ideo audirentur querelae, quod Deus vel negligeret res humanas, vel si curaret, in hac tamen vita iudicium non exerceret, aut, si quod exerceret, id tamen vix vacare iniquitate videretur; arrepta hinc occasione,

SALVIANVS, blasphemii istis ac querelis fortiter se opponens, prouidentiam Dei ac iudicium eius praefens ac iustissimum rationibus, pariter ac testimoniis atque exemplis, luculenter adseruit. Ex ipsis enim istis calamitatibus, quibus gentes illae imperium romanum adfixerint, adparere iudicium Dei, quem christiani, seu catholici, ad puniendum velut coegerint, patientia eius omni genere scelerum ac flagitiorum expugnata. Concludit tandem, postquam crimina ista atque peccata enumerauerat; cum christiani seu catholici, gentibus illis, quas pro barbaris habebant, vita moribusque deteriores fuerint; mirum non esse, quod per eas tandem sint puniti. Haec summa est grauissimi operis, quam ita exhibet **STEPH. BALZIVS**, in *vita Salviani* antea laudata. Post alios namque & vir hicce doctissimus opera **SALVIANI**, notis suis illustrata, edidit; Parisiis 1663, & auctiora ibidem 1669, quae editio cum *libro commentario* **CONR. RITTERSHV-
SII**, ac notis integris **IOAN. WEITZII**, **TOBIAE ADAMI**, aliorumque, recusa fuit Bremae 1688 4. Digni quoque omnino sunt, qui legantur, *libri isti quatuor aduersus auaritiam, praesertim clericorum atque sacerdotum*. Intelligent enim inde homines, quod pauci credunt, auaritiam non vitium modo, sed vitiorum omnium grauissimum, & maxime execrabile esse; intelligent, vana ea omnia esse, quae explendae auaritiae obtendere solent, cuiusmodi illud est, prospiciendum liberis esse, vt habeant, vnde viuant, quod qui non faciat, eum ethnico homine deteriorem esse, nec amare suos, & quae alia sunt eiusdem generis. Agmen denique inter quinti saeculi scriptores claudat **LEO I**, episcopus Romanus, qui & *magni* elogio ornari solet. Huius existant & sermones, & epistolae quam plurimae, cum reliquis, quae ei tribuuntur, operibus, editae a **PASCHASIO QUESNELLO**, Parisiis anno

1675, & iterum Lugduni, anno 1700 fol. **IOANNES** equidem **BARBETRACIVS**, praeunte **LVD. ELL. DYPIN**, **LEONEM** non admodum secundum in moralibus esse, pronuntiat, *secusque esse eius tractandi rationem, quae & ad delectandum potius quam mouendum valeat; l.c. p. 49*. Qua in re non omnes forte sibi suffragantes habebit. Quidquid eius sit; in sermonibus suis **LEO** haud raro moralia tractat, placuitque mihi prae reliquis *sermo LXXXVIII seu quintus de ieiunio septimi mensis*, vbi eodem ac **AVGVSTINVS** modo, docet, ex amore aut recto, aut prauo, omnes hominum adfectus, bonos aut malos, virtutes pariter ac vitia, fluere; seu: *duos amores Dei & mundi omnium voluntatum & actionum esse radices*. In epistolis suis de iis praecipue praecipit, quae ad ecclesiasticam disciplinam, itemque ritus & caerimonias, spectant. De *epistola*, seu libello ad *Demetriadem virginem*, in qua de humilitate christiana agit, disputatur; cum non desint, qui eam **PROSPERO** Aquitanico tribuant. **LEONI** tamen eam peculiari *dissertatione*, quae quarta est inter reliquas operibus eius adiectas, vindicat **PASCHASIVS QUESNELLVS**, eiusmodi quidem argumentis, quibus eidem & *libros duos de vocatione omnium gentium*, adseruerat, quae sententiam eius probabilem reddunt, minime autem prorsus euincunt. Non indignam eam **LEONE** existimo, ob multa recte & praeclare dicta. Veram humilitatis indolem, pariter ac superbiae damna, accurate delineat, docetque, quinam maxime a vitio superbiae sibi cauere debeant. *Malum*, inquit, *superbiae maxime virtutibus est cauendum; quia nullis opportunis insidiatur, quam quibus laus iusta debetur; c. IX, circa finem, p.m. 43*. De **IO. CASSIANO**, **NILO**, aliisque, qui adhuc commemorari poterant, dicemus deinceps, cum de scriptoribus theologiae mysticae verba faciemus. Ad hosce enim a quibusdam referri solent.

§. VI. In illorum, qui saeculo sexto, sequentibusque, vixerunt, scriptis, decrefcentis in doctrina puritatis pariter ac eruditionis vestigia: deprehenduntur haud pauca; quae & in scholasticorum commentationibus luculentiori adhuc ratione conspiciuntur, etsi quibusdam ingenii non defuerit subtilitas. Mirum hinc in modum tandem, & barbarie, & erroribus, cum dogmatica etiam moralis theologia obsecrata fuit, & commaculata.

* Quae hucusque perlustrauimus saecula intuitu moralis theologiae, aurea quodammodo, si cum sequentibus comparentur, dici possunt. Jam, prolabente in deteriora orbe christiano, mox alia quoque facies doctrinae moralis adparuit, ex sanguis, ieiuna, squalida, superstitionibus misere foedata, hinc scholae subtilitatibus, ceu spinis, tecta, misereque commentis ineptissimis deformata atque corrupta. Pauci insuper per sex sequentia saecula exstiterunt, qui ingenii aut eruditionis laudem in hoc doctrinae genere retulerunt. Primus inter eos locus GREGORIO I, siue magno, romano pontifici, debetur. Laudatur is ob pietatem; cuius de eo opinionem auxit zelus, haud consultus semper. Magnam praeterea religionis partem in ritibus & caerimoniis poluisse videtur, in quibus augendis ac multiplicandis totus fere fuit, adeo, vt *pater caerimoniarum* vulgo audiat. Quo ipso verae pietati sanctitatisque, ad quam theologia moralis viam munit, nocuit potius, quam profuit. Hac ratione etiam effectum, vt religio in meram superstitionem abiret. Eruditio GREGORII ex saeculi, quo vixit, conditione aestimanda. Scripsit *expositiones*, seu *commentarios*, & *homilias*, in aliquot libros biblicos; in quibus defensu litterali parum sollicitus, ad locos communes digreditur, ingenii sui ostendens fecunditatem. Eminent cumprimis *expositionis eius in iobum*, seu *moralium libri XXXIV*, in quibus nihil minus agit, quam vt sensum libri huius edisserat, quem aliis reliquit

laborem, sed promptuarium solum aliquod rerum moralium in iis exhibet. Magna nihilofecius operis huius olim apud multos fuit auctoritas, quam fabulis & commentis maiorem reddere nonnulli conati sunt; quae merito exploduntur a LVD. ELL. DV PIN, non. *biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. V. p. m. 134.* De libro *pastoralis curae*, quem idem GREGORIUS scripsit, alibi erit dicendi locus. Exstant etiam *epistolae* eius libri XII, aut secundum recentiorum operum eius editionem, quae Parisiis 1705 prodit, XIV; in quibus tamen pleraque ad disciplinam ecclesiasticam spectant. De externis namque praecipue hoc saeculo solliciti erant ecclesiae doctores, interiori animae cultura fere neglecta. Hinc canonum in conciliis conditorum maior auctoritas, quam scripturae sacrae, quorum collectiones magna cura institui coeperunt. Cumque per Iustinianum imperatorem nouam ius civile formam acciperet, auctoritatis etiam incrementum iuri ecclesiastico per eundem adderetur; sensum ista theologiae moralis facies introducta est, quae deinceps in regno scholasticorum plenius adparuit. De ANASTASIO Sinaita, IOAN. CLIMACO aliisque, qui sexto adhuc saeculo vixerunt, nihil nunc dicemus; cum iis inter scriptores mysticos locus concedatur.

Vltcrius progredientibus primo se offert loco ISIDORVS Hispanensis, quippe qui circa finem sexti, & initium septimi saeculi floruit. Hic non tantum in com-

mentariis suis in nonnullos scripturae sacrae libros morum doctrinam delibavit, sed scripta etiam quaedam ex instituto, eo comparata, composuit, uti sunt: *synonymorum, seu soliloquiorum libri duo; de contemptu mundi libellus; ex quibus iterum compilatus fuit, qui inscribitur: norma vivendi; item oratio de stendis semper peccatis ad correctionem vitae; oratio brevis contra insidias diaboli, &c.* alia. Cum primis locum hic sibi vindicant eiusdem sententiarum libri tres, ex GREGORII magni moralibus magnam partem excerpti; quibus, cum aliis sententiarum collectoribus, primisque adeo theologiae scholasticae conditoribus, exemplum, quod sequerentur, praeiuerit; supra iam libri huius secundi cap. I. §. VIII. de iis dictum. Idem opus interdum & de summo bono vocari, a primis, quibus inchoatur, verbis: *summum bonum Deus est*, ibidem iam observavimus. *Liber de conflictu vitiorum & virtutum*, a SIGEBERTO quidem Gemblacensi, de scriptorib. ecclesiast. cap. LV. ISIDORO, ab aliis autem aut AVGVSTINO, aut HIERONYMO, aut alii cuidam, tribuitur. GREGORIVM magnum in eo quoque imitatus est ISIDORVS, quod de sacerdotum in ecclesia officio epistolam ad Ludisfredum episcopum Cordubensem scripsit, de qua alibi dicemus. Ob diligentiam potius, quam singularem aut ingenii, aut iudicii vim, ISIDORVM laudandum, nec aevuorum eum expertem, viri docti existimant. Legendus LVD. FEL. DV PIN, *non. bibliothec. scriptor. ecclesiast. tom. VI. p. m. 4.* De BEDA, quem venerabilem vocant, qui circa finem septimi & initium octavi saeculi floruit, quid censendum, ex temporis istius conditione, iudicare licet. In commentariis, quos in plerosque scripturae sacrae libros composuit, ex patribus concessit, quae ad vitam instruendam faciunt. Nec adeo infeliciter semper: felicius utique, quam, cum critici, aut inter-

pretis, aut omnino philosophi partes sibi sumit; quam tamen laudem, editis plurimis eius argumenti libris, adiecit. In his namque adgressus ea est, quae supra saeculi istius genium erant. In hominibus aestivalibus, biennialibus, quadragesimalibus, aliis, vitae morumque rationem habuit; quod & in vitarum descriptionibus, quarum plurimas reliquit, quas inter tamen nonnullae spuriae sunt, praestitit. In his omnibus, ubi lapsus est, id saeculi potius, quam ipsius ut hoc tribuamus vitio, aequum fuerit. Idem de FLACCO ALCVINO, seu ALBINO, viro suo tempore insigni, observandum, cuius consiliis Carolus magnus imperatorem in rebus ecclesiasticis frequenter vsum, constat. Namque & is non tantum in scriptis quibusdam exegeticis, seu commentariis in libros quosdam & loca scripturae sacrae, *ut apocrypha* attigit; sed ex instituto quoque hoc egit, in libro de virtutibus & vitiis ad *Widonem comitem*, ne quid nunc de vitarum, quas reliquit, descriptionibus dicam. Discipulus ALCVINI fuit RHABANVS MAGNENTIVS MAVRVS, qui saeculum novum, satis alias obscurum, illustravit; omnique litterarum genere, pro istius, quae vixit, aetatis ratione, fuit instructissimus. Eam, quae de vita recte instituenda praecipit, theologiae partem illum non neglexisse, non tantum commentaria in varios scripturae sacrae libros, sed alia quoque scripta testantur, ut: *de laudibus sacrae crucis libri duo*, in quibus imaginum vsum historicum, non autem cultum, seu adorationem probat: *de videndo Deo, de puritate cordis, & de modo poenitentiae libri tres ad Bonosum abbatem*; & quae alia sunt eiusdem generis, de quibus conferre iuvabit viri clarissimi IOAN. CHRISTIANI IVNG-IOHANN, dissertationem de *vita, ac doctrina Hrabani Magnentii Mauri*, meo sub moderamine, anno 1724 habitam, part. II. §. XII. seqq. ubi ex instituto de me-

meritis RHABANI MAURI in theologi-
am moralem differit. Inter scripta eius mor-
alia ibi inter alia referuntur *homiliae*, spe-
ciatim & 61 illae *super euangelia & episto-
las, a natali domini, usque ad vigilias pas-
chae*. Illa nimirum scribendi per *postillas*
ratio maximopere eo tempore inualuit, &
deinceps continuata fuit; nec praetermit-
tenda hic est, cum ad moralia, pro statu
istiustemporis tractanda, comparata fue-
rit. Condiscipulus RHABANI, & amicus
coniunctissimus, fuit HAYMO, siue
AYMO, monachus primum Fuldensis, tum
abbas Hersfeldensis, & Halberstadiensis de-
nique episcopus; in cuius, quae occur-
runt, *commentariis*, in varios scripturae
sacrae libros, & *homiliis*, cuiusmodi sint,
ex iis, quae de aliorum huius aetatis aucto-
rum similibus scriptis, omnibus nota sunt,
facile constat. Quae RHAB. MAGNENT.
MAVRVS, RHEGINO Prumiensis, alique
ex Latinis, ex Graecis autem PHOTVS,
in hocce temporis intervallo, ad discipli-
nam ecclesiasticam, & ius canonicum, spe-
ctantia, commentati sunt, huius loci non
sunt. Dicitur de hisce alibi. Interim id
haud difficulter ex eiusmodi scriptis colli-
gitur, iuris ecclesiastici rationem potius ea
aetate habitam fuisse, quam theologiae
moralis, & iuris diuini; cum, qui reliquis
praestantiores fuerunt, plus in illud, quam
hoc contulerint diligentiae. Saeculo vn-
decimo se nobis adhuc efficit ANSELMVS,
Cantuariensis ille archiepiscopus, cuius ha-
bemus opuscula quum plurima ascetica,
paraenetica, & ad deuotionem excitandam
alendamque comparata. Continentur ea
parte *secunda operum* eius, secundum edi-
tionem GABR. GERBERONI, quae re-
cusa fuit Parisiis 1721. fol. Hic namque
primum *homiliae & exhortationes* ANSEL-
MI conspiciere licet, tum *librum meditationum & orationum*. Inter meditationes
istas prima est, *de humanae conditionis di-
gnitate & miseria*; altera, *de terrore iudicii*,

ad excitandum in se timorem; tertia, *de-
ploratio male amissae virginitalis*; quarta,
*quomodo peccator excitet animam suam ad
corrigena peccata sua*. Ex quibus cuius-
modi reliquae sint, intelligere licet. *Hymni & psalterium* eius, *de sancta virgine
Maria*, regnantis eo tempore superstitionis
argumentum praebent. Cum vero
ANSELMVS in scriptis suis paraeneticis &
alcticis non tam de officiis, quam de ad-
fectibus piis ac sanctis excitandis ac conser-
uandis, sollicitus sit; a nonnullis inter scrip-
tores mysticos referri solet; vt a GOTTF.
ARNOLDO, in *hystor. & descript. theolog.
mystic. cap. XVIII. p. 271.*

Scholasticos, quos vocant, doctores,
saeculo duodecimo longe aliam theologi-
ae intulisse faciem, constat ex iis, quae
cap. I. libri huius secundi docuimus. Quae
inde in theologiam dogmaticam redunda-
runt incommoda, vel maxime etiam in
moraliprehenduntur. Huius namque
ex eo tempore opus esse censetur, non
tam mores hominum ad pietatem sancti-
tatemque formare, quam de moribus dis-
putare. Qui mos licet iam ab AVGVSTI-
NO originem traxerit; hoc tamen tempo-
re, quo per scholasticos tota theologia ali-
am formam induit, maxime inualuit. Sim-
ul & systematica, theologiam tum dog-
maticam, tum moralem exorta est tra-
ctandi ratio. Namque PETA. LOMBARDVS
pariter ac THOMAS DE AQUINO theologi-
am moralem systematibus suis comple-
xi sunt. Et in LOMBARDI quidem *libris
sententiarum* tertii libri pars posterior, vt
& quaedam libri quarti, huius sunt argu-
menti, adeoque velut sedes omnium illo-
rum, quae scholastici, qui quidem in *ma-
gistrum sententiarum* commentati sunt, de
rebus agendis nobis reliquerunt. De
THOMAS DE AQUINO itidem constat, &
supra iam obseruatum est, quod in *secun-
dae partis parte secunda, summae* suae the-
ologicae, de virtutibus & theologicis & mo-
ralibus

ralibus agat, omniaque complexus sit, quae *theologiae moralis* nomine veniunt. Haec tenus quidem non male; cum agenda tam arcto cum credendis coniuncta sint vinculo, ut a se inuicem separari nequeant; quamvis nec reprehendendi sint, qui seorsum moralia tradant, quod & nonnullos ex scholasticorum gente fecisse, constat. Obseruare autem iuvat, eos, qui in *secundam secundae* THOMAE DE AQVINO commentati sunt, speciatim *moralistas* dici, a quibus *casuistae*, & ab utrisque iterum *canonistae* distinguebantur. Nimirum qui canones ecclesiasticos explicabant, *canonistarum* veniebant nomine; ut *casuistarum* seu *casistarum*, qui ad ductum *librorum poenitentialium* de casibus conscientiae agebant. Cumque non deessent, qui *summas casuum conscientiae* scriberent, *summistae* itidem appellati sunt; quamquam illi etiam interdum ita vocati sint, qui *summam theologiae* THOMAE DE AQVINO explicarunt. Quemadmodum autem *canonistae* inter scriptores iuris ecclesiastici locum sibi vindicant; ita de *casuistis* deinceps aliquid dicemus, cum speciatim de iuris diuini scriptoribus verba facienda fuerint. Accedebant eodem tempore *myfici*, quae ad internam animi culturam spectant, sibi vindicantes; quorum qua ratione per ipsam theologiam scholasticam excitatum promotumque sit studium, itidem suo loco dicemus. De *moralistis* itaque cum hic nobis sermo sit, prout a *casuistis* pariter ac *canonistis* distinguuntur; hocce nomine etiam illi comprehendendi possunt, qui de *virtutibus* & *vitiiis*, aut eiusdem generis argumentis moralibus, egerunt; quod nonnullos etiam ante THOM. DE AQVINO fecisse, constat. Memorandus inter hos est GVILIELMVS Parisiensis, quem ceu theologum pariter ac philosophum, & mathematicum summum nonnulli celebrant; quive saeculo decimo tertio vixit. Exstant namque, & a quibus-

BVD. ISAGOGE.

dam commendantur, libri eius de *virtutibus*, de *legibus*, de *moribus*, de *vitiiis* & *peccatis*, de *tentationibus* & *resistentiis*, hoc est, qua quis ratione tentationibus resistere queat, & alii. Iungit ei alterum GVILIELMVM, scilicet Altisiodorensem episcopum, GEBH. THEOD. MEIERVS, ob *summam theologicam*; quae minus, inquit, *impurorum dogmatum* habet, quam omnes aliorum *summam*, minus licet *doctrinae*; inrod. in *uniuersum theol. mor. studium. cap. XVII. §. II.* Nec praetermittendus hic est ALEXANDER DE HALES, siue ALESIVS, cuius magna eodem saeculo decimo tertio fuit existimatio, quippe qui itidem *summam* quamdam *virtutum* reliquit. Ex ALBERTI magni scriptis quamplurimis hic spectat *enchiridion* eius de *veris perfectisque hominis christiani virtutibus*; itemque de *adhaerendo Deo*; ne quid de *commentario* eius in *libros sententiarum* dicam, in quibus eam theologiae partem, quae de moribus praecipit, contineri, antea iam indicauimus. Atque ALBERTI huius discipulum THOMAM DE AQVINO fuisse, constat, de cuius *summa theologiae*, quam & *theologiam moralem* complecti antea diximus, fusa libri huius *secundi cap. I. ad §. X.* egimus. Ad dimus solum, quae GEBH. THEOD. MEIERVS de *secunda secundae*, seu theologia morali THOMAE, pronuntiat: *Mulum eruditae doctrinae ex lectione secundae amicis nostris promittimus, praefertim si lectioni eius commentarium Caietani coniunxerint, atque argumenta Thomae in formula redegerint.* Magni vero licet aestimemus solidam Thomae in moralibus doctrinam, non tamen tanti, ut cum canonistis haereseos suspectum habeamus, qui eam impugnare sibi sumserit; l. c. cap. XVII. §. II. qui & §. III. indicem rerum praecipuarum, in *secunda secundae* occurrentium, secundum litterarum seriem exhibet. Ex romanensibus, quos in laudes THOMAE

D d d d

plus

plus, quam decet, effusus esse, constat, audire tantum iuvat RENATVM RAPINVM. Hic, cum dixisset, BASILIVM, CHRYSOSTOMVM, HIERONYMV, AMBROSIVM, AVGVSTINVM, GREGORIVM magnum, BERNHARDVM atque THOMAM, praecipuos inter veteres fuisse, qui in morum disciplina aliquid laude dignum praestiterint; BASILIVM porro hoc fecisse, ait, *ut patrem spiritualem in dissertationibus aseticis*, CHRYSOSTOMVM *ut oratorem sacrum, in sermonibus & considerationibus suis in epistolis Pauli, in quibus doctrinae moralis christianorum perfectam imaginem exhibet*, HIERONYMV, AMBROSIVM & AVGVSTINVM, *ut interpretes scripturae & doctores ecclesiae*, GREGORIVM magnum *ut philosophum per allegorias*, BERNHARDVM *ut mysticum*, THOMAM denique *ut theologum*. Secunda eius secunda, ita pergit, *est doctrina moralis, ratiocinans longe melius instructa, meliusque concinnata, & accuratior exactiorque, quam vlla alia, quae umquam lucem adspexit; reflexions sur la morale §. IX. tom. II. oper. p. 401.* Non inuideo prorsus has laudes THOMAE, modo simul admittatur, eum & naeuorum non fuisse expertem, tum eorum, qui cum aliis scholasticis eo tempore illi communes fuerunt, tum & eorum, qui illi fuere proprii. Eodem, quo THOMAS, tempore vixit, VINCENTIVS Bellouacensis, qui praeter doctrinale, historicale & naturale, etiam morale compilauit *speculum*. Tribus hoc constat libris, diuisis in partes & distinctiones, tractatque de passionibus animi, de legibus, de gratia, de vitis & virtutibus copiosissime. Verosimile autem admodum esse, VINCENTIVM *speculum* hocce morale ex THOMAE AQVINATIS *summa* excerptissem, idque omnino fieri potuisse, etsi aliquot ante eum annis obierit; supra iam libri huius secundi cap. I. ad §. X. docuimus. Non itaque necesse est, ut cum

ROBERTO BELLARMINO adseramus, *speculum* hocce morale non esse VINCENTII Bellouacensis, sed auctoris cuiusdam recentioris, qui itidem VINCENTIVS dictus sit, & secundam partem THOMAE in compendium redigere voluerit; de scriptorib. ecclesiast. p. m. 205. Iam ingens se nobis offert scholasticorum turba, qui saeculo decimo tertio, sequentibusque, aut in THOMAE DE AQVINO *summam*, speciatim secundam secundae, commentati sunt, aut aliis scriptis theologiam moralem illustrarunt; quos recensere omnes superuacuum prorsus, nulliusque vsus foret. Praecipuos, eosque qui pro classicis habentur, seu quorum auctoritate & sententia in rebus dubiis standum esse, recentiores censent, enumerat GEBH. THEOD. MEYERS, in introduct. in vniuersum theol. mor. studium, cap. XVII. §. IV.

Exortae quoque sunt in hocce temporis intervallo controuersiae quaedam, ex quibus, cuiusmodi ea aetate theologiae moralis fuerit facies, intelligere quodammodo licet. Nimirum, cum Dominicani pariter ac Franciscani monachi, paupertatis voluntariae splendido titulo ignauiam tegentes, gratiamque aliorum variis artibus aucupantes, ordinis sui limites cum maximo aliorum incommodo dilatarent; cumprimis GVIL. DE S. AMORE sese illi opposuit, & non tantum librum notissimum de periculis nouissimorum temporum conscripsit, eoque ordines mendicantes acriter perstrinxit; sed & occasione inde arripuit, edendi quaestionem vnicam de quantitate elemosynae, verum liceat homini dare, quidquid habet, ita ut sibi nihil teneat, & mendices? item, quaestionem vnicam de valido mendicante, verum debemus dare elemosynam valido mendicanti, si sit pauper? Eiusdem generis scripta & alia controuersia haecce peperit, cuius historiam MATTHAEVS Parisiensis enarrat, ad annum 1255. seqq. Disputatum deinceps inter

inter ipsos Franciscanos & Dominicanos fuit, de *paupertate Christi & apostolorum*, an omni prorsus rerum dominio & proprietate destituti fuerint? illis hoc adfirmantibus, his negantibus. Et Franciscani quidem in conuentu ordinis sui generali, Perusi habito, cui & GUIL. OCCAMVS interfuit, decreuerunt, si quis adferat, Christum & apostolos nihil aut proprium, aut in communi possedisse, eum in haereses suspicionem adduci non posse, reclamante licet Ioanne XXII pontifice, qui hanc sententiam, vt haeticam, damnauerat. Cum ergo vbique hoc vrgeret, ac defenderet OCCAMVS; pontificis in se concitauit iram, & anathematis fulmine ab eodem percussus est. Atque hinc scripta enata sunt varia de dominio rerumue possessione, & quousque cum vita christiana haec consistere queat? Ipsius hinc OCCAMI exstat opus nonaginta dierum, de *utili dominio rerum ecclesiasticarum, & abdicatione bonorum temporalium in perfectione status monachorum & clericorum*, aduersus errores Ioannis papae, apud MELCH. GOLDASTVM, in *monarchia sancti romani imperii*, tom. II. Vt autem OCCAMVS Franciscanorum causam egit; ita pro Dominicanis pugnavit PETR. PALVDANVS, in libro: *quod fratres praedicatores possunt habere possessiones & redditus*. Eiusdem PALVDANI manuscriptus adhuc extare dicitur tractatus, de *paupertate Christi & apostolorum* contra Michaelem de Caesena. Namque MICHAEL hicce CAESENAS Franciscanorum in hacce causa defensionem susceperat, scripto libro: *contra varios errores & haereses Ioannis XXII papae*, praecipue vero de *utili dominio ecclesiasticorum, & abdicatione rerum temporalium, in perfectione status monachorum & clericorum*; apud MELCH. GOLDASTVM, in *monarchia sancti romani imperii* tom. II. Consultus iam anno 1321 de hacce quaestione VBERTINVS DE CASSALIS, re-

spondit, Christum aliquid proprium aut commune, modo mundano, possedisse, haeticam esse sententiam; eum vero aliquid commune, modo spirituali, habuisse, satis orthodoxe dici posse. Quae VBERTINI sententia mirifice pontifici & cardinalibus placuit. Nec enim hifce gratius quid contingere potest, quam si quis viam, Deo & mundo simul inferuendi, sibi inuenisse videatur. Exstat VBERTINI-huius *responsio, circa quaestionem de paupertate Christi & apostolorum* coram Ioanne XXII apud Auenionem in consistorio facta, contractior apud LVCAM WADDINGVM *annal. Minor. tom. III. ad annum 1321. integrior vna cum articulis a fratre BONA-GRATIA aduersus eum adductis apud STEPH. BALVZVM, miscellan. tom. I. p. 293, 307. obseruante HENR. WHARTONO, in appendice ad historiam litterar. Guil. Cauet, p. 12. De variis scriptis, quae GUIL. OCCAM, alique, pro adferendo imperatorum iure in rebus temporalibus, contra iniquos romanorum pontificum conatus, ediderunt, alibi commodior erit dicendi locus.*

Hoc ipso tamen, quo haec contigerunt, saeculo, decimo scilicet quarto, velut lux quaedam mediis in tenebris oriri coepit, melioremque vt reliquarum litterarum, ita & theologiae moralis faciem promittere. Nihil de FRANC. PETRARCHA dicam, quippe qui philosophis potius ac poetis, quam theologis, adnumerandus est, quemue resorrescentis eloquentiae principem DESIDER. ERASMVVS Roterodamensis vocat; quamuis non alieni sint ab hoc loco eius *de vita solitaria libri duo; de remedijs vtriusque fortunae, libri duo; de contentu mundi, siue secretorum dialogi tres*; & qui alii sunt eiusdem generis. In hifce omnibus multa moralis doctrinae capita egregie pertractata esse, agnoscit LVD. ELLI-ESDV PIN, *nou. biblioth. script. ecclesiast. tom. XI. p. 77. qui tamen hoc in PETRARCHA desiderat, quod libere nimis pontifi-*

D d d d 2

cis,

cis, & aulae Romanae, vitia perstringat. At hoc ipsum est, quod alii in eo laudant, eoque nomine illum inter testes veritatis referunt. IOAN. WICLEVS praecipue hic commemorandus est, qui non minus in moribus eius temporis longe corruptissimis corrigendis, quam emendanda doctrina, operam posuit laudabilem, quamvis haereticorum ideo adscriptus sit ordini. Varia is quoque scripsit, ad doctrinam moralem spectantia, quorum notitiam haurire licet ex HENRICI WHARTONI *adpendice ad histor. litterar. scriptor. ecclesiast. Guil. Caei, p. 36*. WICLEVM eodem in instituto saeculo decimo quinto excepit IOAN. HUSSVS, cui ad mortem vsque cum victoribus monistis dimicandum fuit. Totus cum esset in corrupto ecclesiae statu emendando; pravi hominum, cum primis clericorum mores, non minus negotium illi successuerunt, quam doctrina, ad fovendam conservandamque romani pontificis tyrannidem comparata. Licet autem ipsa necessitas polemica maximam partem illi extorserit scripta; in his tamen subinde & ea tradit, quibus corrigi vita, moresque emendari, queant. In quibusdam tamen & ex instituto hoc agit, ut in *explicatione symboli, decalogi, & orationis dominicae*; in tractatibus *de peccato mortali, de matrimonio, de cognitione & dilectione Dei; de tribus hostibus hominis, & septem peccatis mortalibus*, aliisque. In eodem, quo HUSSVS condemnatus fuit, concilio Constantiensi, praefens fuit IO. CHARLIERVS DE GERSON, academiae Parisiensis cancellarius, vulgo *doctor christianissimus* dictus. Quem virum, tot laudibus ornatum, vellem procul abuisse ab isto improborum hominum coetu, qui iniusta, immo iniquissima virorum innocentissimorum IOAN. HUSSI & HIERONYMI Pragensis condemnatione, & errorum gravissimorum, non obstante, quam agnoscebant, scripturae auctoritate, & veteris ecclesiae

consensu, confirmatione, aeternam iniuriae & dedecoris labem contraxit. Quamquam & ipse GERSON iniquiora in isto concilio expertus sit fata, non quidem, quod causae Hussiticae patrocinium suscepisset, sed, quod ordinis theologorum Parisiensis censuram contra IOANNEM paruum, ducis Aurelianiensis caedem adprobantem, strenue defendisset. Multa vero omnino scripsit, ad morum doctrinam spectantia, eaque minime contemnenda; quae cum alii recenseant, ea ut hic repetamus necesse non est. Inter haec autem cum nonnulla sint, quae vitae interioris disciplinam instruunt; inter mysticos quoque scriptores locum suum occupat. Stilus eius horridus est atque barbarus: at, argumenta, quae sibi tractanda sumsit, exhaust, ordinisque est observantissimus, & in ratiociniis suis adcuratus; quamvis non omnia eius opuscula eiusdem sint generis aut pretii. Tanta fuit auctoritatis, ut, iudicio ZABARELLAE cardinalis, in concilio Constantiensi, nemo in toto orbe christiano, ei comparandus esset; adeo *superexcellens doctor* est, dicebat idem cardinalis, *qualis in tota christianitate vix reperiri queat*. Immo, post BERNHARDVM ecclesiam non habuisse praestantiorum doctorem, LVDOV. ELL. DV PIN pronuntiat, *non. bibliotbec. scriptor. ecclesiast. tom. XII. p. 78*. Eodem saeculo floruit, & ex libro de *corrupto ecclesiae statu* nominis celebritatem consecutus est, NIC. DE CLEMANGIIS; qui, dum & in aliis scriptis vitia moresque pravi sui saeculi perstringit, simul, quid quisque fugere, quid consectari debeat, docet. Idem ex instituto agit in *tractatu in parabolas de filio prodigo*, ubi de abusu bonorum, a Deo nobis concessorum, disserit; porro in libro de *fructu eremi*, & in alio de *fructu seu prosperitate rerum aduersarum*. Nec alienus prorsus ab hoc loco est liber, de *novis festiuitatibus, non insinuendis*, in quo simul,

quam

quam officii sui in diebus festis celebrandis immemores sint homines, ostendit, itemque de *praefulibus Simoniacis*. Dignus utique prior fuit, quem vir quidam doctus an. 1703 Helmstadii recudi curaret. In Basilienfii concilio inclauit IOAN. NIDERVVS, ordinis praedicatorum, magnopere laudatus TRITHEMIO, in *catalogo illustrium viror. nat. germ.* p. 154. Hic, praeter commentationem de *visionibus & reuelationibus*, ab HERMANNO VON DER HARDT editam, varia etiam, theologiae morali inseruiencia, conscripsit, *vt formicarum, seu dialogum ad vitam christianam exemplo conditionum formicae incitatum*, & alia, quae fusius enarrant IAC. QVETIF & IAC. ECHARD in *scriptorib. ordinis praedicatorum recensitis*, tom. I. saec. XV. p. 792. seqq. IOAN. CAPISTRANVS itidem varia, partim ad theologiam moralem, partim ad iurisprudentiam, tum diuinam, tum ecclesiasticam, spectantia, scripsit: notior tamen est ex concionibus, quas in foris & triuiis ad plebem habuit, quibusue homines ad arma, contra quosuis Romanae sedis hostes capessenda, & haereticos ferro & flamma extirpandos, excitauit, quibus ipsemet etiam se ducem praebuit. Mitto reliquos, qui aut indigni sunt, vt eorum habeatur ratio, aut rectius partim ad iurisprudentiam diuinam, partim ad theologiam mysticam, referuntur. Restaurari equidem saeculo hocce decimo quinto bonae litterae coeperunt; sed cum, qui iis dediti erant, linguis, graecae & latinae, grammaticaeque & arti criticae immorarentur; exiguus haecenus inde ad theologiam aut dogmaticam aut moralem redundare poterat fructus. Plurimum tamen hac ratione promota est ecclesiae emendatio, quae in sequens saeculum a Numinis prouidentia reseruata fuit, qua & effectum, vt, cum dogmatica, moralis quoque theologia meliorem faciem indueret. Id quod ex deinceps dicendis manifestum fiet,

Nunc illud solum addendum, scripta quoque aeternica quamplurima superesse, quae non modo ad istud, de quo hucusque loquuti sumus, temporis intervallum, sed & ad praecedentia saecula spectant, quorum haud pauca in *bibliothecis*, similibusque *patrum collectionibus*, inueniuntur. Fuerunt vero etiam, qui seorsim scripta eiusmodi aeternica, in vnum collecta, darent, vt PETRVS POSSINVS, in *thesauro aeternico, seu syntagmate octidecim opusculorum aeternicorum a graecis patribus scriptorum*; Parisiis 1684. 4. Recenset huncce *thesaurum* THOMAS ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum*, cap. III. §. XX. p. 360. seqq. Quemadmodum autem in hocce *thesauro* monumenta patrum graecorum cum versione latina exhibentur; ita bibliothecam aeternicam latinam dedit CLAYD. DE CHANTELOV, in *scriptis: bibliotheca patrum aeternica, seu selecta veterum patrum de christiana & religiosa perfectione opuscula*, Parisiis an. 1661 sex tomis in 4. Recenset & hancce THOM. ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum*, cap. III. §. XXI. p. 362. seqq. Nec alieni prorsus ab hoc loco sunt, qui homilias & sermones sacros patrum collegerunt, quippe in quibus plerumque, quae ad vitam moresque componendos emendandosque faciunt, tractari solent. Huiusmodi est *bibliotheca concionatoria* FRANC. COMBEFISII, quae in octo tomos diuisa, Parisiis 1662. fol. lucem adspexit. Legendus de ea itidem THOM. ITTIGIVS, l.c. cap. III. §. XXII. p. 370. seqq. qui & alias eiusdem generis homiliarum collectiones commemorat. Nobis vero hic praetermittendum non est vir clarissimus, deque antiquitate ecclesiastica praeclare meritis, BERN. PEZIVS; quippe qui non ita pridem *bibliothecam aeternicam antiquo-nouam, hoc est, collectionem veterum quorundam & recentiorum opusculorum aeternicorum, quae hucusque in variis manuscriptis, codicibus & bi* bliothe

bibliotheca delinuerunt, dedit Ratisbonae sex tomis, in 8. impressam, quorum primus & secundus an. 1723, tertius & quartus, itemque quintus & sextus 1724 lucem adspexerunt publicam; quos plures adhuc excipient. Continetque *bibliotheca* haecce *ascetica* quaedam prorsus egregia & lectu digna, cuiusmodi sunt *anonymi*, qui saeculo duodecimo floruisse censetur, *dialogus de consilio amoris Dei & linguae dolosae*, tom. I. p. 1. seqq. HILARIONIS DA-

MI CHII, qui iam initio saeculi decimi septimi vixit, *Saul & David*, seu *tractatus de malis & bonis pastoribus*; item *tomus I. p. 205. seqq.* anonymi Benedictini, qui saeculo duodecimo scripsit, *liber de poenitentia & tentationibus religiosorum*, *tomus secundo pag. 1. seqq.* ENGELBERTI, abbatis Admontensis, qui sub Rudolpho I & Alberto I imperatoribus floruit, *speculum virtutum moralium*, quod integrum tomum tertium implet, & alia.

§. VII. Per ecclesiae emendationem non dogmatica tantum, sed & moralis theologia, meliorem faciem recuperavit. Magnusque inde exstitit illorum numerus, tum inter nostrates, tum inter reformatae ecclesiae doctores, qui scriptis variis, nouam illi adfunderent lucem, conati sunt. Nec defuerunt hic sibi romanenses, licet subinde errores, quos a maioribus velut hereditario iure acceperant, in hac etiam theologiae parte nouorum accessione auxerint. **

* Cum miserrima, qua doctrinam paritet ac plerorumque vitam, ecclesiae esset facies; beatus MARTINVS LVTHERVVS noster in vtraque emendanda corrigendaque studium summum diligentiamque collocavit. Idque adeo verum & euident est, vt nec LVD. MAIMBVRGIVS id differri audeat. Cumque, inquit, *Lutherus vitia acriter pro concione taxaret, multosque iam libros latinos & germanicos ad pietatem pertinentes edidisset, v. g. explicationes decalogi, orationis dominicae, epistoliarum & euangeliorum aduentus, in canticum beatae virginis, in psalmos & in epistolam ad Galatas, in quibus optima dixit; praeterea minime auarus aut obnoxius esset, & morate viveret; vir bonus & magnus in vniversum, immo sanctus habebatur &c. in bistor. Lutheranismi, lib. I. sect. XXXV.* Vbi haud perfunctorie obseruandum, quod MAIMBVRGIVS agnoscat, non modo multos libros, ad pietatem pertinentes, edidisse LVTHERVVM, sed optima quoque in iis dixisse. Iungenda, quae ad huncce MAIMBVRGII locum differit VITVS LVDOV. SE-

CKENDORFIVS, in *bistoria Lutheranismi, lib. I. §. LXXXIII. p. 133. seqq.* Non tantum autem LVTHERVVS exhortando, admonendo, reprehendendo, exemplo denique suo, aliaque ratione, in moribus hominum emendandis elaboravit; sed ipsam quoque doctrinam moralem ab erroribus grauissimis, quorum, in moribus corruptendis, non poterat non magna vis esse, repurgauit, & ita moralis pariter ac dogmaticae theologiae veram ac gentinam faciem restituit. Doctrina namque de bonis operibus, ac vera vitae sanctitate non minus, quam de fide, & iustificatione, mirum in modum corrupta erat. LVTHERVVS vero non tantum veram fidei & iustificationis rationem, secundum scripturas sacrae ductum, nobis reddidit; sed & quoniam vere bona, Deoque placentia opera sint, docuit, fontemque eorum, fidem in Christum, nobis aperuit, profigatisque erroribus Pelagianis, ad gratiam Numinis, eiusque necessitatem, agnoscendam, non deduxit, superstitionem vero omnem ac idololatriam prorsus proscripuit. Quae omnia,

omnia, vt reliqua nunctaceam, quanti, in doctrina morali, momenti sint, nemini temere ignorum esse potest. Systema itaque, seu integrum corpus theologiae moralis etsi LUTHERVS non scripserit; nulla tamen eius pars est, quam non subinde in scriptis variis exquisitè, magnaue cum efficacia, pertractauerit. Compendium vero aliquod tum moralis tum dogmaticae theologiae longe elegantissimum, & omnium caprui ad commodatum, dedit in vitroque catechismo tum *minori*, tum *maiori*, de quibus supra copiose verba fecimus. Reliqua, quae hic dici poterant, dabit IONAS CONR. SCHRAMMVS, in *progratmate de meritis beati Lutheri in theologia moralem*, Helmstädi 1711. 4. vbi inter alia, THOM. DE AQVINO cum beato LUTHERO nostro comparans, recte, quicquid, inquit, de eo sit, quod iniquiores hodie in Thomam & scholasticos sinus, quod vix eos adspiciamus, nedum consulamus, aut in subsidium allegemus; est tamen cur Thomam & Lutherum inter se comparaturis illud obiciamus, quod iam olim Erasmus Caracciolo & Aleandro, oratoribus pontificiis, respondisse fertur, cum ad scribendum contra Lutherum eum excitarent: tantum esse Lutherum, vt plus erudiat & proficiat ex lectione vnus pagellae Lutheranae, quam ex toto Thoma.

A LUTHERO ad PHIL. MELANCHTHONEM progredimur, qui cum *locos theologicos* conderet, in capitibus de *libero arbitrio*, de *lege*, de *peccato*, eiusque *fructibus*, itemque de *fide*, *spe* & *charitate*, ea attigit, quae in theologia morali tractari solent. Quem morem deinceps & MARTINVS CHEMNITIVS, alique, qui systemata theologica concinnarunt, sequuti sunt. Rectè quidem. Cum enim credenda & agenda in praxi & vsu coniunctissima sint; merito quoque iunctim traduntur; quamvis & nihil obstat, quo minus seorsim con-

siderari queant. A THOMA DE AQVINO, aliisque scholasticorum, idem factum, supra obseruauimus. Cum autem ea, quae de agendis in systematibus docebantur, ad dubia, quotidie occurrentia, expedienda non sufficere viderentur; existerunt, qui ad exemplum romanensium, de casibus conscientiae agere, consultum duerent; qui, cum rectius ad iurisprudentiam diuinam referantur, deinceps de iis agendi locus erit. Tandem & fuerunt, qui theologiam moralem, a dogmatica distinctam, ordine quodam systematico exhiberent; quamquam plerique sub hocce nomine talia proponant, quae itidem rectius iurisprudentia diuina sibi vindicat. Primus omnium, iudice GERH. THEOD. MEIERO, *introd. in vniuers. theol. moral. studium*, cap. XVIII. §. X. qui ex nostratibus theologiam moralem disciplinae in morem tractare instituit, sed non perfecit, GEORG. CALIXTVS fuit, in *epitome theologiae moralis*, operis ad finem non perducti fragmento; vna cum *digressione de arte noua, quam commentus erat Bartholdus Nibsius*, anno 1662 recusio, cum iam annis 28 ante lucem adspexisset publicam. Felicius hoc negotium cessit IOAN. CONR. DVERRIO, theologo Altdorffino, qui, obseruante viro doctissimo IO. MICH. LANGIO, inter primos fuit, quorum in theologia morali systematica a reformationis tempore conatus orbis eruditus non modo vidit, sed etiam laudauit. Ediderat nimirum DVERRIVS iam anno 1662 *enchiridion theologiae moralis* &c. quod cum non displicere viris doctis intellexeret, accessionibus variis locupletatum, emendatumque an. 1675 denuo prodire iussit, inscriptum: *compendium theologiae moralis, in quo virtutes & officia hominis christiani tum in genere, tum in certis vitae statibus considerati, explicantur, & variae quaestiones practicae deciduntur*. Successit tandem anno 1698 editio tertia, adno-

bibliotheca delituerunt, dedit Ratisbonae sex tomis, in 8. impressam, quorum primus & secundus an. 1723, tertius & quartus, itemque quintus & sextus 1724 lucem adspexerunt publicam; quos plures adhuc excipient. Continetque *bibliotheca* haecce *asctica* quaedam prorsus egregia & lectu digna, cuiusmodi sunt *anonymi*, qui saeculo duodecimo floruisse censetur, *dialogus de consiliu amoris Dei* & linguae *dolusae*, tom. I. p. 1. seqq. HILARIONIS DA-

NICHII, qui iam initio saeculi decimi septimi vixit, *Saul & David*, seu *tractatus de malis & bonis pastoribus*; itemdem *tom. I. p. 205. seqq.* *anonymi* Benedictini, qui saeculo duodecimo scripsit, *liber de poenitentia & temptationibus religiosorum*, *tom. secundo pag. 1. seqq.* ENGELBERTI, abbatis Admontensis, qui sub Rudolpho I & Alberto I imperatoribus floruit, *speculum virtutum moralium*, quod integrum totum tertium implet, & alia.

§. VII. Per ecclesiae emendationem non dogmatica tantum, sed & moralis theologia, meliorem faciem recuperavit. Magnusque inde exstitit illorum numerus, tum inter nostrates, tum inter reformatae ecclesiae doctores, qui scriptis variis, novam illi adfundere lucem, conati sunt.* Nec defuerunt hic sibi romanenses, licet subinde errores, quos a maiori- bus velut hereditario iure acceperant, in hac etiam theologiae parte nouorum accessione auxerint.**

* Cum miserrima, qua doctrinam pariter ac plerorumque vitam, ecclesiae esset facies; beatus MARTINVS LVTHE- RVS noster in vtraque emendanda corrigendaque studium summum diligentiamque collocavit. Idque adeo verum & cui- dens est, ut nec LVD. MAIMBVRGIVS id diffiteri audeat. Cumque, inquit, *Luthe- rus vitia acriter pro concione taxaret, multosque iam libros latinos & germanicos ad pietatem pertinentes edidisset, v. g. explica- tiones decalogi, orationis dominicae, episto- larum & euangeliorum aduentus, in canticu- lum beatae virginis, in psalmos & in episto- lam ad Galatas, in quibus optima dixit; praeterea minime auarus aut obnoxius esset, & morate viveret; vir bonus & magnus in vniuersum, immo sanctus habebatur &c.* in *hisor. Lutheranismi*, lib. I. sect. XXXV. Vbi haud perfunctorie obseruandum, quod MAIMBVRGIVS agnoscat, non modo multos libros, ad pietatem pertinentes, edi- disse LVTHERVVM, sed optima quoque in iis dixisse. Iungenda, quae ad huncce MAIM- BVRGII locum disserit VITVS LVDOV. SE-

CKENDORFIVS, in *hisor. Lutheranismi*, lib. I. §. LXXXIII. p. 133. seqq. Non tan- tum autem LVTHERVVS exhortando, ad- monendo, reprehendendo, exemplo deni- que suo, aliaque ratione, in moribus ho- minum emendandis elaboravit; sed ipsam quoque doctrinam moralem ab erroribus grauissimis, quorum, in moribus corrumpen- dis, non poterat non magna vis esse, repurgavit, & ita moralis pariter ac dog- maticae theologiae veram ac genuinam faciem restituit. Doctrina namque de bo- nis operibus, ac vera vitae sanctitate non minus, quam de fide, & iustificatione, mi- rum in modum corrupta erat. LVTHE- RVS vero non tantum veram fidei & iusti- ficationis rationem, secundum scripturae sacrae ductum, nobis reddidit; sed &, quae- nam vere bona, Deoque placencia opera sint, docuit, fontemque eorum, fidem in Christum, nobis aperuit, profligatisque er- roribus Pelagianis, ad gratiam Numinis, eiusque necessitatem, agnoscendam, nos deduxit, superstitionem vero omnem ac idololatriam prorsus proscripsit. Quae omnia,

omnia, ut reliqua nunc taceam, quanti, in doctrina morali, momenti sint, nemini temere ignorum esse potest. Systema itaque, seu integrum corpus theologiae moralis etsi LUTHERVS non scripserit; nulla tamen eius pars est, quam non subinde in scriptis variis exquisitè, magnaue cum efficacia, pertractauerit. Compendium vero aliquod tum moralis tum dogmaticae theologiae longe elegantissimum, & omnium captui adcommodatum, dedit in utroque catechismo tum minori, tum maiori, de quibus supra copiose verba fecimus. Reliqua, quae hic dici poterant, dabit IONAS CONR. SCHRAMMVS, in *progratmate de meritis beati Lutheri in theologiam moralem*, Helmstadii 1711. 4. vbi inter alia, THOM. DE AQVINO cum beato LUTHERO nostro comparans, rectè, quicquid, inquit, de eo sit, quod iniquiores hodie in Thomam & scholasticos simus, quod vix eos adpreciamur, nedum consulamus, aut in subsidium allegemus; est tamen cur Thomam & Lutherum inter se comparaturis illud obiciamus, quod iam olim Erasmi Caracciolo & Aleandro, oratoribus pontificiis, respondisse fertur, cum ad scribendum contra Lutherum eum excitarent: tantum esse Lutherum, ut plus erudiat & proficiat ex lectione vnus pagellae Lutheranae, quam ex toto Thoma.

A LUTHERO ad PHIL. MELANTHONEM progredimur, qui cum lucos theologicos conderet, in capitulis de libero arbitrio, de lege, de peccato, eiusque fructibus, itemque de fide, spe & charitate, ea attigit, quae in theologia morali tractari solent. Quem morem deinceps & MARTINVS CHEMNITIVS, alique, qui systemata theologica concinnarunt, sequuti sunt. Rectè quidem. Cum enim credenda & agenda in praxi & vsu coniunctissima sint; merito quoque iunctim traduntur; quamuis & nihil obstat, quo minus seorsim con-

siderari queant. A THOMA DE AQVINO, aliisque scholasticorum, idem factum, supra observauimus. Cum autem ea, quae de agendis in systematibus docebantur, ad dubia, quoridie occurrentia, expedienda non sufficere viderentur; existerunt, qui ad exemplum romanensium, de casibus conscientiae agere, consultum ducerent; qui, cum rectius ad iurisprudentiam diuinam referantur, deinceps de iis agendi locus erit. Tandem & fuerunt, qui theologiam moralem, a dogmatica distinctam, ordine quodam systematico exhiberent; quamquam plerique sub hocce nomine talia proponant, quae itidem rectius iurisprudentia diuina sibi vindicet. Primus omnium, iudice GERH. THEOD. MEIERO, in *rod. in vnivers. theol. moral. studium*, cap. XV. §. X. qui ex nostratibus theologiam moralem disciplinae in morem tractare instituit, sed non perfecit, GEORG. CALIXTVS fuit, in *epitome theologiae moralis*, operis ad finem non perducti fragmento; vna cum digressione de arte noua, quam commentus erat Bartholdus Nihusius, anno 1662 recuso, cum iam annis 28 ante lucem adspexisset publicam. Felicius hoc negotium celsit IOAN. CONR. DVRRIO, theologo Altdorffing, qui, obseruante viro doctissimo IO. MICH. LANGSO, inter primos fuit, quorum in theologia morali systematica reformationis tempore conatus orbis eruditus non modo vidit, sed etiam laudauit. Ediderat nimirum DVRRIVS iam anno 1662 *enchiridion theologiae moralis* &c. quod cum non displicere viris doctis intelligeret, accessionibus variis locupletatum, emendatumque an. 1675 denuo prodire iussit, inscriptum: *compendium theologiae moralis, in quo virtutes & officia hominis christiani tum in genere, tum in certis vitae statibus considerati, explicantur, & variae quaestiones practicae deciduntur*. Successit tandem anno 1698 editio tertia, adno-

*adnotationibus auctoris posthumis aucto-
curante IO. MICH. LANGIO, qui & disser-
tationem prooemialem, de origine & pro-
gressu theologiae moralis systematicae, lectu
dignissimam, supraque ad §. II. nobis iam
commendatam, praemisit. Praefationem
autem, seu dedicationem ad GVNTHERVVM
A GRIESHELM, quae non pauca digna
lectu continet, mentemque auctoris in per-
multis dilucidiorum reddat, in tertia hacce
editione omissam, dolet GVSTAV. GEORG.
ZELTNERVS, in vitis theologorum Al-
tdorffianorum, p. 365. Non minora in theol-
ogiam moralem systematicam merita sunt
GERH. THEOD. MEIERI, theologi quon-
dam Helmstädiensis clarissimi. Praeter
introductionem eius in vniuersum theol-
ogiae moralis studium, non semel iam a no-
bis laudatam, in qua non tantum prae-
cipuos in hac theologiae parte scriptores
enumerat, sed & de methodo, theologiam
moralem tractandi, copiose praecipit;
prostant eiusdem disputationes theologiae,
partem primam & secundam theologiae mo-
ralis exhibentes, iunctimque editae Helm-
städi 1679. Pars tertia promittitur in
vita Meieri, praemissa hystoriae eius reli-
gionum, quae cura viri celeberrimi PHIL.
LVDOV. BOEHMERI; an. 1697 lucem
adspexit publicam. Idem vir doctissimus,
in dedicatione eiusdem operis, theologiam
moralem MEIERI succinctis thesibus exhi-
bitam pollicetur. In eadem academia
Iulia docuit, postea tamen Halberstädi-
um translatus, HENR. RIXNERVS, cuius
exstant instructionum theologiae moralis
libri duo, qui cum eiusdem dissertatione de
rationis in voluntatem & appetitum sensi-
tuum imperio, & oratione de intestinis ec-
clesiae christianae diffidiis, prodierunt Fran-
cofurti ad Moenum 1690. 8. Lectu hocce
opus non indignum, cum, praeter scriptu-
rae, patrum etiam, aliorumque scriptorum,
auctor utatur testimoniis. Methodo au-
tem incedit, quae ex ARISTOTELIS phi-*

losophia eo tempore recepta erat, quaeue
practicis disciplinis maxime accommodata
censebatur. Quae, quid incommodi se-
cum vehat, exponitur alibi. Nunc illud
solum obseruandum, cum SAM. PVFEN-
DORFIVS, reiectis scholasticorum quis-
quiliis, aliam rationem, philosophiam mo-
ralem, quae eam partem, quae de officiis
praecipit, tractandi, iniisset, eiusque speci-
men, tum in libro de officio hominis & ci-
uis, tum in maiori opere, de iure naturae
& gentium, dedisset; fuisse nonnullos, qui
in hanc ingrederentur sententiam, posse
& theologiam moralem eadem ratione
tractari, vt ex certo aliquo & euidenti
principio omnes conclusiones deriuarentur;
quod &, quin in ea parte, quae de
officiis christianorum praecipit, quamue
iurisprudentiam diuinam vocare soleo, pro-
cedat, dubio caret, reque ipsa in institutio-
nibus meis theologiae moralis, parte secun-
da, quae iurisprudentiam diuinam exhibet,
comprobaui. Atque id secum constitu-
tum habuisse IVSTVM CHRISTOPHOR.
SCHOMERVVM, theologum Rostochien-
sem percelebrem, IO. FRID. MAYERVS
nos condocet, in biblioth. scriptor. theol-
og. moralis Lutheranor. AEGIDIJ STRAV-
CHII theologiae morali subnexa, pag. 26.
Nimirum ediderat SCHOMERVVS specimen
theologiae moralis, quo vera & naturalia
omnis iuris atque honestatis principia bre-
uiter eruuntur, quinque disputationibus in
vniuersitate Rostochiensis propositum anno
1690. At specimen hoc solum erat, idque
imperfectum, quippe cui accedere & alia
debeant. Quod quo minus factum sit,
mortem auctoris praematuram obstitisse,
tradit IO. FECHTVS, in programmate
sinebri in obitu Schomeri. Sed alia nar-
rat MAYERVS, l.c. Namque cum SCHO-
MERO Pufendorffiana philosophiam moralem
tractandi ratio placuisset, eamque
theologiae morali accommodandam, cen-
suisset; non tam de veteri opere conti-
nuando

nuando, quam de nouo concinnando, illum sollicitum fuisse, refert, morte tamen spem istam omnem interuertente. Id vero est, quod auctor praefationis, nouae editioni, qua *specimen* istud, hunc in modum inscriptum: *theologia moralis sibi constans, sine eiusdem (SCHOMERI) specimen theologiae moralis, quinque disputationibus vera & naturalia iuris atque honestatis principia eruentibus, anno 1690 primum publici iuris factum, per additas tres alias disputationes, & conscriptam, nunc editam nouam disputationem, reuisionemque priorum ad mortem usque ab auctore continuatum, & addito qualicumque operis supplemento, ex collegio eiusdem manuscripto completum, Rostochii 1706. 8.* luci publicae expositum fuit, praemissae, prorsus negat, quin potius consilium de mutanda sententia in theologiae moralis tractatione SCHOMERO numquam in mentem venisse, acriter contendit. Quidquid eius sit, si vel maxime, circa methodum tractandi theologiam moralem, sententiam mutasset SCHOMERVS; vitio tamen hoc ei verti non potuisset, quamquam Pufendorfiana illa methodus in ea solum theologiae moralis praet, quae de officiis praecipit, uti antea diximus, procedat. Quam licet etiam praecipue *compendium* hocce SCHOMERI complectatur; hoc tamen cum plerisque, qui ante nostram aetatem in hocce campo ingenii vires periclitati sunt, ei commune est; quippe qui ea, quae ad incrementum vitae spiritualis spectant, de quibus theologia moralis, stricte sic dicta, maxime sollicita est, aut praetermittunt, aut parce nimis attingunt, certe discrimen gratiae & naturae, in quo praecipuum moralis doctrinae caput consistit, non euoluunt. Quaedam tamen, quae istius generis sunt, SCHOMERVS delibauit, & in ipsa de officiis doctrina multa accurate & exquisite tradidit; vnde melioris notae libris *compendium* hocce iure

BYD. ISAGOGE.

meritoque adnumeratur. Nec minoris aestimandum IO. GVIL. BAIERI nostri *compendium theologiae moralis, officia hominis christiani tam generalia, quam quoad singulos ordines in ecclesia & republica specialia, exhibens &c.* Ienae 1697. 8. quod omnibus forte in hoc genere, certe secundum eam tractandi rationem, quae isto tempore vsitata erat, dubiam redditurum fuisset palmam, nisi mors praematura auctoris bene coeptorum abrupuisset filum. Ex duobus enim, quibus opus hocce constare debebat, tomis, prior solum, & ne is quidem prorsus ad finem perductus, post viri beati obitum in lucem prodit. Addere, quae desunt, adgressus est IOAN. MICH. LANGIVS, edito anno 1703, ad *Baierianum* istud *compendium, supplemento*; quemadmodum & ductu ac auspiciis IO. ANDR. SCHMIDTII, theologi Helmstadiensis clarissimi, iuuenes quidam collegerunt *fasciculum quaestionum moralium, ex beati Baieri theologia morali deductarum, & maximam partem ex eodem auctore resolutarum*, quem anno 1698 examini eruditorum in disputationibus publicis in eadem academia submiserunt. Nec praetermittendus hic est BART. BOTSACCVS, cuius quippe *medulla theologiae moralis, seu tractatus theologicus de irreprehensibilitate praecipuis fidelium, variis philologicis & polemicis observationibus intertextus*, Francofurti & Lipsiae 1703. 8. prodit; & licet certam tantum theologiae partem, de *irreprehensibilitate fidelium*, pertractet; talia tamen adfert, quae multum profunt, quaeue nescire decet neminem. AEGIDIJ STRAVCHII, theologi Wittenbergensis primum, deinde Gedanensis, doctrina & fatis suis notissimi, *theologiam moralem*, post auctoris obitum edidit, eique *bibliothecam scriptorum theologiae moralis & conscientiarum*, supra nobis iam laudatam, adiecit IOAN. FRID. MATERVS, Gryphiswaldiae 1705. 8. Breuissimum equidem,

Eecce

dem,

dem, admodum tamen concinnum moralis theologiae compendium STRAVCHIVS exhibet, controuersis, quae hic agitari solent, inseruiens, ceterum ea cum primis itidem edisserens, quae iurisprudentiae diuinae sunt propria. Memoriae, simulque illorum, qui primum se in hoc dant studiorum genus, commodis, consulere voluit IOAN. OLEARIVS, theologus quondam Lipsiensis, pietate & eruditione insignis, in *doctrina theologiae moralis, in usum incipientium, certis paediae ac methodi limitibus circumscripta, & tabulis LXXII comprehensa*, editaque Lipsiae 1688. fol. recusa deinceps ibidem, cum *introductione in theologiam casualem* an. 1703. & annotationibus a beato FRIDEMANNO BECHMANNO nostro illustrata, quae post auctoris mortem an. 1704 prodierunt. Quid ipsemet denique in hac theologiae parte praestiterim, ex institutionibus meis *theologiae moralis* omnibus nouum est; de quibus vt multa faciam verba, nec necesse est, nec me decet. Superest, vt illos tantum adiciamus, qui *ethicae christianae* nomine theologiam moralem complexi sunt. Neque enim non ad hunc locum referri possunt, cum, moralem disciplinam ex sacrarum litterarum fontibus tradere, theologiae morali sit proprium. Commemorandus itaque hic est MELCH. SYLVESTR. ECKARDVS, cuius *genuinus christianus, seu ethica christiana, praecipuas virtutes, christiano maxime dignas, cum vitiis seu peccatis, eodem indignis, complectens*, Vlmæ 1651. 8. lucem adspexit. Exitit & eiusdem *christianus religiosus &c.* itemque *pastor conscientiosus &c.* de quibus legendus IO. FRID. MAYERVS, in *biblioth. scriptor. theolog. moral.* Lutheran. p. II. seqq. Non minus vero & hic laudanda IO. PIKERI *areologia christiana, praesente potissimum sacra scriptura, adornata*, editaque Francofurti 1681. 12. cui luculentam praefationem, ad utilitatem operis commendandam,

praemisit beatus PHIL. IAC. SPERNERVS. In ea dubitat, num hoc scribendi genus ad philosophiam potius, an ad theologiam moralem pertineat? putatque posse theologiam cum philosophia coniungi, vt, praeter ea, quae ex reuelatione constant, atque adeo mere theologica sunt, non minus ea simul tradantur, quae philosophia docet, & ex eius principiis fluunt, sed cum correctione & supplementis ex altiori principio. Quod bene equidem se habet, modo vtiusque luminis, & rationis, & reuelationis, confusio euitetur; quippe quam non possunt non magna consequi incommoda. Recte vero idem vir beatus addit: *quocumque nomine appellare placeat, opera eiusmodi non possunt non multae utilitatis censeri.* Atque hoc nomine etiam commendanda GEO. GRABOVII *ethica christiana, in usum renatae eiusdemque studiose adolescentiae, scripta*; cuius editio secunda, priori emendatior & auctior, Berolini prodit, an. 1698. 12. cui & accessit iudicium de *ethica Aristotelica*, quam plane e scholis & academijs eliminandam censet, quippe qua *ad renatam inuentutem informandam & conformandam* nihil ineptius, nihil peruersius, nihil denique perniciosius fingi atque excogitari possit, vt in praefatione loquimur. Sed hac de re iam alibi dictum.

Theologiae moralis systematice tractatae scriptores cum scholae maxime inseruiant; nunc de illis quoque dicendum, qui vitae rationem praecipue habent, quosque *asceticos* vocare solent, vt eo rectius pleniusque theologiae moralis in nostra ecclesia inde cognosci queant fata. Praeter beatum MART. LUTHERVM enim, de quo antea dictum, statim in ipso emendationis ecclesiae initio exstiterunt viri praestantissimi, qui non minus de vita ad verbi diuini regulam componenda, quam de doctrinae puritate aut restituenda, aut conseruanda, fuerunt solliciti. Quem in censum

cenſum referendi ſunt HIER. WEL-
 LERVVS, IOAN. MATHESIVS, FRID. NY-
 CONIVS, NIC. HAVSMANNVS, VRB.
 RHEGIVS, alique, qui partim exemplo
 & vita, partim ſcriptis, ad excitandam
 alendamque pietatem comparatis, ad ſan-
 ctitatis ſtudium perducere alios, ſuarum
 duxerunt eſſe partium. Et VRBANI qui-
 dem RHEGII quanta fuerint in rem chri-
 ſtianam merita, peculiari commendatione
 edidiſſe ELIAS VEIELIVS, inſcripta:
*Vrbani Regii memoria & merita in eccle-
 ſiam Dei, tempore ſalutaris reformationis,
 noniter repræſentatio*, Vlmæ 1683. 4. cui
 iungendus IOAN. GEORG. BERTRAMVS,
 in *der Reformation. vnd Kirchen - Hiſtorie
 der Stadt Lünburg, part. II. cap. II. p. 49.
 ſeqq.* Varia autem ad vitæ ſanctæ ſtu-
 dium promouendum ſcripſit RHEGIVS,
 vti præter *dialogum Chriſti cum duobus di-
 ſcipulis Emmaunicis*, qui multis in pretio
 eſt, ſolidam doctrinam & veram conſolatio-
 nem, qua animi propter peccata anxii, &
 ad deſperationem vergentes, erigi poſſunt;
 item *dialogum diaboli & peccatoris poenit-*
entis; porro, medicinam animæ in gra-
 tiam ſanorum & ægrotorum, contra varias
 tentationes, & alia. Cumprimis memo-
 ratu dignum eſt eius chriſtiani principis &
 magiſtratus enchiridion, à GEORG. SPA-
 LATINO in linguam latinam tranſlatum;
 de quo & ipſe interpres ita pronuntiat;
ſuerunt etiam olim, qui non ſine laude ſcrip-
ſerunt enchiridia, vt inter philoſophos eth-
nici Epictetus Stoicus, inter eccleſiaſticos
doctores Auguſtinus, ſed & noſtra ætate
Erſmus Rotrodamus, magnas res mirabili
trinitate complexi; hoc vero enchiridion
d. ſiſſimi viri, D. Vrbani Regii, eo eſt com-
mendabilius, quod res ſummas tractat, nempe,
vt officia, ita conſolationes ex verbo Dei
ſuauiſſimas, veriſſimas, & magnifice ſaluta-
res regibus, principibus & magiſtratibus
cunctis, in omnibus rebus aduerſis &c.
 Haec SPALATINVS, qui & ipſe mora-

lem doctrinam ſecundum diſciplinam chri-
 ſtianorum, libros varios, eo ſpectantes,
 aut ex germanica in latinam, aut ex latina
 in germanicam linguam, conuertendo,
 egregie promouit. Conferendus CHRIST.
 SCHLEGELIVS, in *hiſtoria vitæ Georgii Spa-*
latini, p. 183. Ad HIER. WELLERVM
 quod attinet; ſcriptis eius ob ſimplicita-
 tem, grauitate temperatam, ſanctitatisque,
 quod vbique reſucet, ſtudium, nihil effica-
 cius. Et licet pleraque circa ſcripturæ
 explicationem verſentur; in his tamen
 numquam non vitæ morumque habet rati-
 onem. Exſtant autem etiam quaedam,
 præſertim inter ea, quæ germanica lingua
 compoſuit, quæ huius loci ſunt, vt *anti-*
dotum aduerſus tentationes omnis generis,
quibus piæ mentes exerceri ſolent; item de
officio eccleſiaſtico, politico & oeconomico, &
alia. De IO. MATHESIO, IO. ANDR.
 QVENSTEDIVS pronuntiat, quod fuerit
theologus ſincerus, & eloquentiſſimus, inge-
nio eleganti & vrano, qui theologiæ vni-
uerſam & omnes vitæ oeconomicæ &c.
partes, eloquentiſſimis in lingua germanica
ſcriptis exornauit; eth. paſtor. p. 66. Hu-
 ius nota ſunt ſcripta, meritoque celebran-
 tur, ſcilicet *Sarapta; dilunium; vita Lu-*
theri; conciones poenitentiales, & alia, in
quibus ſermo ſimplex, nihilque fucati ſpi-
rans, animum candidum indicat, mentem
que lectoris pietatis amore imbuunt, & ad
meliora ſcēcit. Eodem nomine com-
mendandus ERASM. SARCERIVS, cuius
lingua germanica ſcriptum habemus li-
bellum de diſciplina eccleſiaſtica, an. 1556
editum, in quo inualeſcentem in dies apud
nos morum corruptionem acerbè deplo-
rat. Legendus de hoc viro IO. FECH-
TIVS, in adparatu ad epistolæ Marbachio-
rum &c. cap. IV. pag. 69. Sed mitto reli-
 quos. Fuit ceteroquin iam ſæculo deci-
 mo ſexto ea temporum inſelicitas, vt in
 certamina & inſeſtinas diſſenſiones rape-
 rentur præſtantiffima ingenia; indeque

contingebat, vt, qui vitae morumque praecepta inculcabant, minus sapere reliquis viderentur. Horum praeterea licet non exiguus sit numerus, vt omnes recensere velle, res infiniti laboris foret; non omnes tamen quoque, quod operae sit pretium, fecisse, nemo diffitebitur. Contentus eiusmodi librorum inde auctus est, quod pauci rem serio agere, plurimi contra, aut ad gloriolam, aut ad lucrum caprandum, vel vt mori recepto aliquid darent, talia scribere crederentur. Hinc itaque, aliisque ex causis, cum magnus in pietatis sanctitatisque studio tepor exortus esset, morumque corruptio valde inualesceret; circa initium saeculi decimi septimi beatus IO. ARNDTIVS, vir integerrimus, omni opera studioque id egit, vt huic malo medelam adferret; idque tanto cum successu, vt ad huncce vsque diem scripta eius praestantissima, praefertim libri, quos de *vero christianismo* composuit, a plurimis magno cum fructu legantur. Idem vero, cum inter scriptores mysticos a quibusdam referri soleat, copiosius de eo verba facienti in sequentibus nobis dabitur occasio. Eodem tempore beatus IOAN. GERHARDVS vixit, qui cum systematica, in qua nemini secundus cum ascticam theologiam sedulo coniunxit. Testantur hoc meditationes eius sacrae, ad *veram pietatem* excitandam, & interioris hominis profectum promouendum accommodatae; quae & in alias linguas, germanicam, gallicam, anglicanam, polonicam, sueticam, translateae sunt; item, *exercitium pietatis quotidianum quadripartitum*, & alia scripta, diligenter enumerata ab ERDM. RVDOLPH. FISCHERO, in *vita Ioan. Gerhardi*, cap. XIX. §. IX. p. 437. seqq. Inter reliqua autem eminet eiusdem *schola pietatis*, cuius occasionem hunc in modum, quem iam laudauimus, ERDM. RVDOLPH. FISCHERS edidit: *De libris Ioan. Arndtii de vero christianismo male sum multi sentie-*

*bant, quod ipse incommodas quasdam & periculosas loquendi formas, a Paracelso & Weigelio desumptas, in libros hofe bono animo transcripserat. Quod institutum Arndtii, quamquam minus se Gerbardo probabat, verenti, ne phrascs Weigelianae in sensum quoque Weigelianum traberentur; virum tamen, sibi a multis annis probe cognitum, quantum poterat, excusabat, certum apud se esse scribens, Arndtium relictum sensisse, quam loquutum esse. Haec interim praecipua Gerbardo causa fuit, quamobrem scholae pietatis libros conscriberet, vt ostenderet, ex scriptura suppetere & iuxta ad pietatis studium, & certam eius regulam, si vel maxime a Theophrasto & Weigelio in hoc genere nihil emendicemus; l.c. c. XVI. §. III. p. 308. 309. Repetit item cap. XIX. §. IX. pag. 450. seqq. vbi & plura tum de schola haec pietatis, tum de eiusdem GERHARDI hodego evangelico ad scholam pietatis, adfert. Nos vero, vt ea, quae de occasione istius libri, seu consilio, quo, vt eum GERHARDVS conscriberet, inductus fuit, dicta sunt, in medio relinquimus; ita in eo facile omnes nobiscum consentientes habemus, melioris commatis in hoc genere scriptis, eundem adnumerandum esse. IO. ARNDTIUM, quem antea laudauimus, amicus quoque atque defensor fuit PAVL. EGARDVS, pastor Nortorpiensis, in Holsatia, incomparabilis studii pietatis, & verae christianissimi praxeos ergodictor, vt IO. MOLLERO audiri, in *isegge ad bisflor. Cbersefene cimbr. part. I. p. 170.* vbi tamen chiliasmum in eo notat errorem. Notus est ob vindicias Arndtianas, aliaque scripta, inter quae huius loci est *mundus immundus*, siue *das falsche Christenthum der Welt*, hypocritarum fraudes & vitia, quibus & se ipsos & alios decipiunt, in apri-cum producens; item *wabres Christenthum*; porro: *Koenigliches Prieckerthum der Christen*, & alia. Legendus de eo & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-**

vnd

vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. V. §. XVI. XVII. p. 467. Cum de corruptis hominum moribus corrigendis serio sollicitus esset IO. SAVBERTVS senior, theologus Altdorpinus lingua germanica librum de disciplina ecclesiae evangelicae scripsit (*Zucht-Büchlein der evangelischen Kirchen*) Norimbergae 1633. 12. in quo multa salutaria ad emendandum, qua vitae rationem, ecclesiae nostrae statum adfert. De EGVSTAV. GEORG. ZELTNERVS, theologus itidem Altdorpinus clarissimus, ita pronuntiat: *quam etiam ob rem, inter tristes armorum strepitus, ex diuinis istis castigationibus ansam captaturus, aureum illum libellum, das Zucht-Büchlein, inscriptum, in publicam lucem dedit, omnium theologorum quidem cum plausu exceptum; sed iid, qui consilia et reuerentia sequebantur, & suspicionibus agitabantur, non peraeque cunctis acceptum. Quod pluribus confirmat, in vitis theologor. Altdorpin. p. 176.* Non minus vero notatu dignum eiusdem psycho-pharmacum pro evangelicis & pontificiis, siue, *Seelen-Artzney für die Lutherischen vnd Paebstischen, das ist, gründliche vnd schriftmaessige Eroerterung dieser Frage: ob nunmehr, wenn wir die Papisten zu vnserer evangelischen Religion bewegen wollen, hiezu nöthiger sey, vnser disputiren, oder aber die Besserung vnser Lebens?* Norimbergae 1636. 4. Posterius, scilicet, vitam potius emendando, quam disputando, aduersarios ad ecclesiam nostram perducendos esse, adductis septem rationibus, iudice ZELTNERO, solidissimis, demonstravit; qui & plura, tum de hocce tum de aliis eiusdem generis SAVBERTI scriptis, suppeditat. Magno quoque zelo vitia hominum moresque emendandi flagrauit IO. MATTH. MAYFARTVS, theologus Erfurthenensis, vt scripta eius, *himmlisches Jerusalem*, Norimbergae 1668. 4. *höellisches Sodom*, ibidem 1661. 8. aliaque testantur. Cumque, praecipuam omnis mali causam in scholis

& academiis quaerendam, existimaret; quid in iis desiderandum, quae ratione emendandae sint, in *admonitione christiana*, germanice scripta, & Schleusingae 1636 edita, exposuit. Simile vitae sanctitatem puritatemque promouendi studium deprehendimus in IO. SCHMIDIO, theologo Argentoratensi, cuius inter alia notus liber est, *zelus pietatis* inscriptus, siue *eisrige Vbung wahrer Gottseligkeit*, Argentorati an. 1641. 4. ne quid de eiusdem *Ausgang aus Sodom, oder Vnterrichte, welcher gestalt ein ieglicher Christ aus der heutigen argen Welt ausgehen solle, seine Seele zu retten*; item *agone christiano, oder christlichem Ringen nach der engen Pforten der Seligkeit*, aliisque dicam. Nec silentio hic praetermittendus est IOACH. LUTREMANNVS, summus quondam sacrorum antistes Guelpherbytanus, tum ob alia, tum maxime ob librum saepe recusum, inscriptumque: *Vorschmack goettlicher Güte*, hic commemorandus. Exprobrati quidem illi sunt, nescio qui in doctrina naeui; sed hoc illi commune fere est cum illis, qui vitae magis quam scholae labores suos consecratos voluit, & *das kuppelne* in loquendo non semper obseruant leges. Id quod suo etiam exemplo comprobauit THEOPH. GROSGBAVERVS, ecclesiastes Rostochiensis, vir, vt pietate florentissimus, ita vulnere ecclesiae nostrae callentissimus. Magno cordatorum adplausu exceptus est liber, quem inscripsit: *Waebrer-Srimm aus dem verwüesteten Zion*, in quo causas vitae corruptae, quae in ecclesia euangelica conspiciuntur, & impedimenta, quae vim & efficaciam verbi diuini sufflamant, luculenter edisserit. Libri huius an. 1661 in lucem emissi editioni, non diu admodum superstes fuit. Iungi huic libro solent, certe in ea, quae an. 1667 prodiit, editione, iuncta sunt, & alia eiusdem auctoris opuscula, vt: *treuer Vnterricht von der Wiedergeburt*; item *preservatif wider die Pest der heutigen*
Ecce 3

Atheisten &c. & versio denique germanica libri a IOSEPHO HALLO lingua anglicana concinnati, & inscripti: *die alte Religion*; ex quibus omnibus itidem multum bonae frugis capias. In libro tamen de *regeneratione* quaedam non recte dicta viri docti obseruant. Baptisimum enim medium efficax regenerationis esse, negauit, in istam haud dubie ideo inductus sententiam, quod p'ierique christianorum, vita, moribusque, se non esse ex numero regeneritorum, ostendit; cum tamen eum distinguere oportuisset, inter eos, qui nunquam regeneriti sunt, & inter eos, qui hocce iterum statu exciderunt. Notat hoc in eo etiam beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis* germanicis, & quidem prioribus, *part. III. p. 555.* qui ceteroquin egregia viri huius in rem christianam merita, iustis extollit encomiis, *part. IV. p. 531. & 579. part. I. p. 194.* In eadem ecclesia & academia Rostochiensis quoque docuit HENR. MVLLERS, haud infimi in nostra ecclesia subsellii theologis adnumerandus. Omnium fere promeruerunt calculum, quibus mores hominum vitamque instruxit, scripta: *himmlischer Liebes-Kuß; Kreuz-Buß- und Beth-Schule; geistliche Erquickstunden; Thracen-und Trost-Quelle; geistlicher Danck-Altar*; & alia. Ea, quae commemorauimus, saepe recusa sunt; vltimo autem ex iis, duae adnexae sunt quaestiones; altera: num in certis casibus vitae quis pro aliis facere iacturam debeat? altera: sitne defensio licita erga hominem ebrium, qui nos inuadat? Ne quid nunc de eiusdem *concionibus in euangelia & epistolis dominicales*, inscriptis: *euangelische*, item *apostolische Schluß- Kette*, dicam. Non desuerunt iterum, qui & in hisce scriptis, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt. Nonnullis dicendi genus argutum, atque breue, vtpote a simplicitate theologica alienum, non probabatur; quod aliis rursus ita placuit, vt vel inuita natura istud imi-

tari contenderent. Sed qui naturae quodam ductu, sine vlla ingenii ostentatione, tali scribendi genere vtitur, si non laudem, certe excusationem, apud aequos harum rerum arbitros, facile obtinebit. Gratius fuit haereseos, & aut praeae doctrinae adcusatio, quam alii, praesepitum 10. MVLLERS, theologus Hamburgensis, illi intenterant, quod loca sacris vñibus destinata, ob abusum & superstitionem, in cuius plurimis conuertuntur occasionem, Lutherano idola dixisset. Quod, cum, si recte intelligatur, reprehensionem non promereatur, deque sano optimi viri sensu dubitare nemini liceat; praestantissimi theologi eius defensionem in se suscepereunt. Dum vero *ratio* ista sua quibusdam, ab ecclesiae nostrae sacris dissentientibus, occasionem, se laudandi, praebuit; id si quis illi vitio vertere veller, illi simul omnis damnandus candor foret, ne scilicet hostes veritatis habeant, quod laudent, aut quo abutantur. Quod talia MVLLERO exprobrata sunt, constat; iuuabitque conferre EHREGOTT DAN. COLBERGIVM, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum*, *part. I. cap. VIII. p. 323. seqq.* simul tamen addendus GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie*, *part. II. lib. XVII. cap. V. §. XXV. XXVI.* Laudatur MVLLERS atque vindicatur passim a beato PHIL. IAC. SPENERO, in *responsis theologicis* germanicis, & quidem prioribus, *part. II. p. 279. part. III. p. 721. & 828. part. IV. p. 220. 392. 420 & alibi.* Theologis vitae christianae praxin strenue vrgentibus adnumerandus quoque est CHRISTIAN. SCRIVERIVS, an. 1693 mortalium rebus epterus. Inter scripta eius cum primis celebratur *thesaurus animarum*, siue *Seelen-Schatz*, quinque constans partibus, in quo praez dogmaticam, moralem quoque theologiam, fusissime prosequutus est. Prodiit tum alias, tum & Magdeburgi an. 1658, 1701, & 1704.

Mul-

Multis quoque, & merito quidem, placuerunt eiusdem *meditationes subitaneae*, siue *zufällige Andachten*, quas sub GÖTTMOLDI nomine scripsit, Lipsiae 1674. 8. & alias, editae, in quibus nouo, nec poenitendo instituto, res omnes, quae alicui forte offerunt, naturales pariter ac arte factas, in argumentum pie cuiusdam meditationis, qua mens a mundanis ad caelestia trahatur, arripit. Reliqua eius scripta recenset, qui & vitam eius exhibet, HENR. PIPPINGIUS, in *memoria theologorum nostrae aetatis renouata*, decad. III. num. XXXV. p. 466. seqq. In *thesaurum animarum*, iudicem copiosissimum, inscriptum: Kern und Stern, adornauit CHRISTOPH. KOCHS, contractiorem eundem dedit: CRISP. WEISE, inscriptum: *Seelen-Schatzer Kraft und Safft*. Certatim hocce opus laudarunt viri docti, quos inter & beatus PHIL. IAC. SPENERUS est, cui nec reliqua scripta scriberi displicuerunt, uti patet ex eius *responsis theologicis germanicis*, & quidem prioribus, part. III. p. 204. 326. 447. & alibi. Idem quoque memorat eiusdem *ambitheatrum prouidentiae diuinae*, in quo exemplis singularibus ac selectis diuinæ vini prouidentiae comprobare secum constituerat; quod tamen, quantum mihi constat, lucem publicam non adspexit. Magna etiam hic opus esse circumspectione existimo; cum, quot dubiis facta obnoxia sint, nemini sit ignotum. Praeterea, si quis eiusmodi opus conficere vellet, is merito hoc sibi datum credere deberet, ut exceptionibus, quae profanis hominibus, diuinæque prouidentiae contemptoribus numquam non in promptu sunt, diligenter occurreret. Sed hoc *ut in uisum*. Ad ipsum PHIL. IAC. SPENERUM nunc accedimus, cui inter eos, qui de pietatis, uitæque sanctæ studio praeclare meriti sunt, vel primus debetur locus. Accerimus namque fuit viri iudicium, industriaque incredibilis, idemque defectum, qui-

bus res christiana in ecclesia nostra laborabat, longe erat callentissimus. Diuino insuper zelo excitatus, magno desiderio, corrupta emendandi, flagrabat, quod & summa faciebat prudentia, animique moderatione singulari. Testantur hoc *pie eius desideria, von Verbesserung der christlichen Kirche in allen Ständen*, Francofurti 1676. 12. & alias, germanice & latine edita; in quibus nauos practicos ecclesiae Lutheranae sincere indicat & detegit, non minus tamen & rationem, qua modela rebus deprauatis adieri possit, suppeditat. Praestantissimorum theologorum, qui calculo suo *pie* haecce desideria adprobarunt, iudicia, ipsemet adducit SPENERUS, in *der gründlichen Beantwortung des Vnsuffs der Pietisten*, cap. I. §. XV. seqq. Occasionem *pie* haecce desideria dederunt, ut aliorum quoque eodem collineantia scripta eederentur, aut iam edita in lucem reuocarentur, denuoque in censum venirent. Huc spectant THEOPH. SINCERI (hoc est, CHRISTIAN. KORTHOLTI) *Wolgemeinter Vorschlag, dem eingerissenen aergerlichen Leben, in der evangelischen Kirche zu beffsen*; IOAN. LVD. HARTMANNI *Vrsachen der Verkehrung und Mittel der Verbesserung*; ANTON. REISERI *grauamina non iniusta, oder rechrämliche Beschwerden über den zerrütteten Zustand der evangelischen Kirche*; & quae alia sunt eiusdem generis, de quibus legisse iuuabit GYSTAV. GEORG. ZELTNERI *sebediasma de piorum desideriorum scriptoribus*, cum eiusdem *de corruptelis & medelis theologiae dissertatione gemina*, editum Norimbergae 1707. 4. Ad SPENERUM ut reuertamur, multa alia is scripsit, ad pietatis excitandum, fouendum ac promouendum studium comparata, eaque prorsus egregia. Emanet inter reliqua libellus *de natura & gratia, siue Natur und Gnade, oder der Unterscheid der Werke, so aus natürlichen Kräfften, vnd aus den Gnadenwürckungen* des

des heiligen Geistes bekommen &c. Francofurti 1687. 12. editus, saepiusque recusus, in linguam quoque latinam conuersus, & cum praefatione beati GOTTFR. OLEARIJ luci publicae expositus. Quantum vero in vitae christianae praxi haec de discrimine naturae & gratiae doctrina, momentum trahat, quam late se per omnes virtutes, adfectus, actiones hominum diffundat, quamue ad naturae fallacias, quae plurimi misere decipiuntur, detegendas, necessaria sit, nemini ignotum esse potest. Hanc vero auctor ita pertractauit, ut multis scholasticorum spinosis, saepe ineptis de hocce argumento quaestionibus, cuncta praxi & vitae attemperaret; tanto amplius inde consequutus laudem, quod nemo ante illum hac ratione, in praecipuo isto theologiae moralis capite versatus sit, & alios simul exemplo suo excitauerit, maiori studio & diligentia illud excolendi. Non minus insignem in sanctitatis studio utilitatem praebent, libellus, *vom geistlichen Prieſterthum frommer Christen*, Lipsiae 1667. 12. itemque *geistliche Ansechtungen der Kinder Gottes*, Francofurti 1698. 12. & quae alia sunt eiusdem generis, ex quibus auctoris & perspicacia singularis, in rebus spiritualibus, & studium alios iuuandi, elucet. Exstant & eiusdem conciones quamplurimae, cum primis & in euangelia ac epistolas dominicales, in quibus de iis, quae huius loci sunt, copiosissime solidissimeque disserit; cuiusmodi sunt: *euangelische Lebens- Pflichten*, in quibus integrum velut theologiae moralis systema, vti in *der euangelischen Glaubens- Lehre*, dogmaticae, exhibet; item, *euangelischer Glaubens-Trost*; porro, *des thaetigen Christenthums Nothwendigkeit, vnd Moeglichkeit*, cetera. Ex eo quoque tempore, quo beatus SPENERVS maiori studio non tantum vitae morumque emendationem vrgeri coepit, sed & viam, rationemque in virtutibus homine christiano dignis rite

proficiendi, diligenter monstrauit, alii quoque existerunt viri praestantissimi, qui idem institutum strenue promouere adgrederentur, vt IOACH. IVST. BREITHAVPT, AVG. HERM. FRANCKIUS, IO. HENR. MATVS, IO. CASP. SCHADIVS; quorum scripta huc speſtantia, cum multorum terantur manibus, satisque nota sint, vt iis enarrandis immoremur, necesse non est. Immo & aliorum, tum veterum, tum recentiorum plurima adhuc prostant monumenta, quorum in hacce theologiae parte vsus minime contemnendus est, quae tamen recensere omnia nobis non licet, & forte quoque superuacaneum foret. Praecipua ex iis, quae aedeo haecenus enumeratis addi possunt, indicat IOACH. LANGIUS, in *Institutionibus studij theologici litterarij*, sect. VI. cap. II. §. XIX. seqq. p. 645. seqq.

Nescio, an hic illorum quoque mentionem facere debeam, qui ex theologorum ordine in emendandis hominum moribus ita versati sunt, vt vitia illorum satyrico perfiricarent sale; quo nomine IOAN. VALENT. ANDREAE, & IOAN. BALTH. SCHVPPIUS, celebrantur. Etsi enim quibusdam hocce scribendi genus non displiceat, auctoribus etiam ingenij gloriam pariat; an tamen cum grauitate christiana conueniat, deceatque theologum, dubitant alij. Sed IOANNES quidem VALENTINVS ANDREAE in plerisque scriptis suis rem serio egit, & vitia in ecclesia nostra regnantia detexit cordate ac reprehendit. Varia autem reliquit, cuiusmodi sunt: *christianismus genuinus*, Argentorati 1615; *veri christiani libertas, bonae causae fiducia, theologiae encomium*; Argentorati 1648, *subsidia sacrae & litterariae rei*, in quibus continentur, *sol ueritatis*; *harmonia vitae Christi*; *chronologia synoptica*; *oculus eruditus*; *disciplina ecclesiastica*, Tubingae 1642. Nec praetermittenda eiusdem *mythologia sacra*, Argentorati 1619; *Menip-*

pus prior & posterior, ib. 1617 & 18. & alibi, peregrinus in patria, ibidem 1618; eius christianus, ibid. 1619; & alia quamplurima germanica quoque lingua ab eo conscripta, quae longo agmine recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kircken- und Ketzer-Historie*, part. II. lib. XVII. cap. V. §. XIII. p. 465. Nec hostibus auctor caruit, quos *Heretici ista*, qua in vitii hypocritarum detegendis & redarguendis vsus est, non poterat non illi conciliare; immo plures forte expertus esset aduersarios, nisi scripta ecclesiae nostrae vulnera acerbius pungentia, tecto nomine edidisset, uti ARNOLDVS, l. c. obseruat. At cordatoribus non displicuit, qui eum potius maximopere laudarunt; legique elogium eius potest apud ANDR. CAROLI, in *memorabilib. ecclesiast. fact.* XVII. lib. VI. p. 89. Ad IO. BALTH. SCHVPPIVM autem quod attinet, scripta eius iunctim recusa sunt Francofurti ad Moenum 1701. duobus voluminibus in 8. Ingenium eius atque mores accurate describit IO. MOLLERVS, in *isagoge ad histor. Chersonesi cimbr. part. vltima*, p. 590. vbi & insignit, quo SCHVPPIVM PETER. LAMBECIVS ornauit, elogium adducit. Concertationes, quae illi cum quibusdam intercesserunt, idem edisserit, tandemque, quae in ob dicendi rationem liberam, satyricamque, obiecta fuerunt, non dissimulat, simul tamen excusare conatur. Scio, inquit, stilum eius in concionibus & libellis sacris plus iusto interdum dicacem, & mythologias, argutias, atque narrationes facetas studiose sectantem, non antagonissae solum ipsius, IO. MULLERO, in *atheismo*, acerbè in illum, sup-presso nomine, inueto, sed theologis etiam Wittebergensibus, qui peculiari eundem censura (quae exstat in consiliis Wittebergensibus part. II. tit. IV. n. VII.) collegarum ipsius postulatam scripta, reprehenderunt, aliisque viris cordatis, doctis alioquin Schuppianis suo aestimantibus pretio, improbari.

RVD. ISAGOGE.

Quos inter Vincentius Fabricius, in epistola ad Henricum Vagetium anno 1699 missa: vidi, ait, quosdam Schuppian libellos, mirifice scriptos, saltem mansuetudini ac grauitati theologiae parum conuenientes. Nec ipse licentiae eius, in satyrico isto scribendi genere, ridendo verum inculcare aduerso, interdum nimiae, indifferenter patrocinabor. Excusabunt tamen eum quodammodo, cum genius ipsius, ad perfricandae saepe isto saeculi vitia naturae instinctu prouit, tum monita pro instituto hoc apologetica, quae & ipse non uno in loco, & filius & c. lectori in memoriam renouarunt. Priusquam vero a scriptoribus asceticis disceramus, iure consultorum adhuc quorundam iniicienda est mentio, qui in hoc scribendi genere, ipsi quodammodo theologis dubiam reddiderunt palmam. Praecipuum inter eos locum tenet AMASV. FRITSCHIVS, cancellarius & consiliarius intimus Rudolphopolitanus, cuius scripta habemus haud pauca, in quibus eruditionem quidem anxie conquisitam, cuius laudem auctor non adfectauit, frustra quaesueris, animum tamen ingenium, & sincero Numinis amore flagrantem, deprehendes. Cognoscere haec eius scripta ex indice eorum, qui exstat, peculiari, licet, quorum etiam pleraque laudat HENR. PIPPINGIVS, in *septenario virorum celeberrimorum*, qui vult professione theologi haud fuerint, scripta tamen ediderunt theologia, p. III. seqq. Libello FRITSCHII inscripto: *Iesus aller in allen*, praefationem praemisit beatus PHEL. IAC. SPENERVS, in qua de scriptis illorum, qui professione theologi non fuerunt, maxime iure consultorum, ascetico theologicis, erudite disserit. In eamdem hanc classem referendos IOAN. BRVNEMANNVS, ob meditationes sacras ad ductum euangeliorum dominicalium, Halae 1700. 8. editas; itemque ERASM. FRANCISCI, ob scripta haud pauca. De utroque legendus PIPPINGIVS, l. c. Nec praeter-

Ffff

mittan-

mittendus VIT. LVDOV. SECKENDORFIVS, cui vt reliqua ingenii monumenta, ita & liber prorsus egregius, *Christen-Straat* inscriptus, & tum alias, tum & Lipsiae 1706. 8. impressus, aeternum nominis peperere decus. Adderem hinc IO. ANGEL. WERDENHAGENIVM, ob *verum christianum, fundamenta religionis nostrae continentem, octo orationibus secularibus, in academia Iulia habitis, explicatum*; itemque ob librum, *die offene Hertzens-Pforte zu dem wahren Reiche Christi &c.* sub ANGELI MARIANI nomine editum, & alia; nisi recte dictis quaedam, quae a forma sanorum verborum, & doctrinae in nostra ecclesia receptae puritate, abire videntur, admiscuisset. Nolim equidem cum TOBIA WAGNERO, in *examine elenchthico atheismi*, p. 74. & IO. MÜLLERO, in *atheismo denuit*, p. 39. cum inter atheos referre; IACOBI tamen BOEHMII cum in quibusdam pressis vestigia, negari nequit, idque vel liber ab eo compositus inscriptusque *psychologia vera* I. B. T. (id est, IAC. BOEHMII Teutonici) *quadraginta quaestionibus explicata &c.* testatur. Legendus EHRE-GOTT DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum*, part. I. cap. V. p. 255. itemque GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie*, part. III. cap. IX. p. 88.

Inter reformatae ecclesiae doctores viros fuisse longe praestantissimos, qui, vt de omni doctrinae genere, ita & de theologia morali praecclare meriti sunt, nemini ignotum esse potest. Et initio quidem in systematibus suis ac compendiis theologicis agenda cum credendis, seu theologiam moralem cum dogmatica coniungebant; quod & a nostratibus factum, supra obseruauimus. Deinde, cum nonnulli seorsim tractare inciperent; in ea praecipue parte, quae de officiis ac casibus conscientiae praecipit, studium, industriamque suam collocarunt, de quibus in sequen-

tibus dicendi locus erit. Tandem & exstiterunt, qui theologiam moralem, speciatim sic dictam; ex instituto traderent, quos inter praecipuum locum sibi vindicant IOAN. HOORNBEECKIVS, theologus primum Vltraiectinus, deinde Lugdunensis, cuius *theologiae practicae* tomus duo Vltraiecti an. 1663 prodierunt, non semel deinceps recusis. Tertium quoque promiserat, quem mortuo auctore ex dissertationibus eius dare voluerunt PETR. DE WITTE, & GVIL. SALDENVS, teste IOAN. FRID. MATERO, in *biblioth. scriptor. theol. mor. reform.* p. 37. Laudem hoc opere singularem promeritus est HOORNBEECKIVS; siquidem cuncta ex genuino moralis theologiae fonte, scriptura sacra, deducit, vtilia & necessaria vbique confectatur, missis superuacuis, cum perspicuitate soliditatem coniungit, quae scholae pariter ac vitae inseruiunt, tradit, vt, si demas, quae cum reformatae ecclesiae doctoribus illi communia sunt, omnibus in hoc genere dubiam reddere palmam queat. HOORNBEECKIO iungimus HENRIC. HAMMONDVm, cuius haud ignotum in orbe litterato nomen est, ob *catechismum*, quem pro plenissimo moralis theologiae systemate recte haberi, docet auctor versionis gallicae, quae an. 1696 prodit, atque inscribitur: *la pratique de la morale chretienne*. Celebre quoque inter reformatae ecclesiae doctores nomen consequutus est GISE. VOETIVS, diligentiae haud vulgaris, & multae lectionis vir, ingenioque ad varios proponendos casus, quaestionesque mouendas, longe aptissimo praeditus, vt scholasticis, atque moralistis, quos vocant, romanae ecclesiae, nihil concedere videatur. Documento esse possunt *disputationes eius selectae*, in quibus vt integrum velut theologiae systema, seu locos potius communes per singulos fidei articulos, exhibet, ita praesertim *pars III. & IV.* theologiae moralis capita & argumenta, si non omnia,

omnia, certe pleraque, methodo auctori propria, pertractata complectitur. Nec praetermittendus hic P^{ET}RVS V^{AN} M^A-STRICHT, in cuius quippe *theoretico-practica theologia*, quae pleniori habitu recusa, Traiecti ad Rhenum an. 1699. in 4. prodiiit, non tantum per singula capita theologiae dogmaticae, praeter partem ethicam, dogmaticam & clencticam, *practica* quoque proponitur, sed & seorsim *idea theologiae moralis*, de *vita spirituali* praecipiens, itemque *hypotyposis theologiae aesteticae*, siue de exercitio pietatis exhibetur. Ex Anglis vero hic adhuc addendus IOAN. FORBESIVS A CORSE, inter cuius opera Amstelodami 1703. fol. edita, etiam *theologiae moralis libri X.* leguntur. Compendio autem summam doctrinae moralis complexus est CAM^{EG}. VITRINGA, in typo *theologiae practicae*, siue *commentatione de vita spirituali*, lectu prorsus digna, recusaque Breae 1717. 8. Possumt hic etiam referri, qui *ethices christianae* nomine moralem theologiam tractarunt, VI^LLAMB. DANA^{EV}S, IO. HENR. HEIDEGGERVS, ANT. WALAEVS, IEREM. TAYLORVS, cuius *ethica christiana*, ex anglicana lingua in germanicam conuersa, prostat. Ex his autem nonnulli, VI^LLAMB. DANA^{EV}S, dum de officiis solum, aut praecipue, agunt; iuris diuini potius scriptoribus adnumerandi sunt. DANA^{EV}S insuper, dum collationem scripturae, cum philosophia, iure ciuili & canonico, instituit, a vitio scholasticorum, quorum scripta etiam in subsidium vocat, haec inter se confundentium, prope abest. Ad systematicam hanc, doctrinam moralem tractandam, methodum, etiam quodammodo accedunt, qui lingua gallicana integram hanc theologiae partem exposuerunt, licet vitae magis, quam scholae, habuerint rationem, vt praeter MOSEN AMYRALDVM, cuius *morale chretienne* Salmurii an. 1652. 8. prodiiit, BEN. PICTETVS,

dans la morale chretienne, ou l'art de bien vivre, Geneuae 1696. octo tomis in 8. Magna plurimorum adprobatione opus hoc exceptum est, & merito quidem, cum plene, solide, & perspicue auctor omnia, quibus theologiae moralis ambitus circumscribitur, exposuerit, nihilque eorum, quae aut erudire intellectum, aut flectere ad meliora voluntatem possunt, praetermiserit. Hinc & ipsis romanensibus hicce liber placuit, ex quorum numero cemitissa DE SPORCK, illum in linguam germanicam, omisiss, quae romanae ecclesiae addictos offendere poterant, & quibusdam mutatis, transtulit, inscriptumque: *die christliche Sittenlehre*, Pragae 1711. edidit, eaque ratione & Campoduni anno sequenti 1712 prodiiit. Cum vero bibliopola quidam Lipsiensis an. 1713 mutata prima plaga orbi persuadere voluisset, nouam hanc esse editionem, tandemque auctor de ista, quam alii sibi in scripta sua fumerent, licentia, conquereretur; idem bibliopola nouam versionem germanicam, eamque mentem auctoris integre, sineque corruptione aut mutatione exhibentem, a IO. FRID. BACHSTROHMIO confici curauit, quae & ipsi PICTETO probata fuit. Prodiit ea Lipsiae 1717. 4. Non exigua etiam sunt IOAN. LA PLACETTE in doctrinam moralem christianorum merita; cumque plurima is, ad eam illustrandam, scripserit, huius tamen nunc loci est eiusdem *nouveaux essais de morale*; quod opus, cum multis admodum placeret, in linguam germanicam a viro doctissimo GOTTFRIED CHRIST. LENTNERO translatum, inscriptumque, *Verfuch einer geistlichen Morale oder Sitten-Lehre*, Ienae 1719. 4. lucem adspexit. Praemissa eidem est praefatio GOTTL. STOLLII, in qua de discrimine theologiae moralis veterum & recentiorum erudit differit. Mirro nunc, qui speciatim argumenta quaedam moralia pertractarunt, VI^LLAMB. DANA^{EV}S, IO. FRID. OSTERWALDI

tractatum contra impuritatem; itemque eiusdem tractatum *de fontibus corruptionis*, quae hodie inter christianos regnat, quorum uterque gallice scriptus, in linguam quoque germanicam conuersus, profert; & qui alia eiusdem generis scripserunt, quae tamen etiam inter aethetica, de quibus mox dicemus, referri possunt. Nunc id solum monere liceat, reformatae ecclesiae doctorum scripta moralia nonnullis male audire, aut certe suspecta esse, quod eiusmodi principia foueant, quae prima genuinae doctrinae moralis fundamenta euertere prorsus videntur; cuiusmodi cum primis illorum de absoluto praedestinationis decreto dogma, & quae cum eo coniuncta sunt, esse censetur. Hinc ex nostratibus BALTH. FVHRMANNVS *tractatum theoretico-practicum* edidit, *de remoris ac impedimentis sincerae pietatis, & principii dogmatum pontificiorum, Calvinianorum, Pforinianorum, resistentibus*, Wittenbergae 1628. Ex romanae autem ecclesiae additis ex instituto hoc egit ANT. ARNALDVS, in libro, quem inscripsit: *le renversement de la morale de Iesus Christ, par les erreurs de Calvinistes, touchant la justification*; recuso Parisiis an. 1713. 4. in quo hoc praecipue vrget, quod reformati doceant, eos, qui ad salutem aeternam praedestinati sunt, fidem gratiamque Numinis amittere non posse, etiam si grauioribus peccatis inuoluantur. Sed reformatae ecclesiae hic causam agere, suarum duxit esse partium PETR. IVRIEV, quippe qui luci publicae exposuit: *iustification de la morale des reformez, contre les accusations de Mr. Arnaud, repandues dans tous ses ouvrages, & particulièrement dans le renversement de la morale de Iesus Christ, par les Calvinistes, & dans le Calvinisme convaincu de nouveau de dogmes impies*, Haegae Comitum, an. 1685, duobus tomis in 8. Mirum vero, Iansenistas, quorum haud vltimus ARNALDVS fuit, talia obii-

cere reformatis; siquidem ex eorum placitis, in quibus cum iis consentiunt, non minus, quae fundamenta doctrinae moralis concutiunt, deriuari possunt. Porro, dogma illud, quod electi fidem & gratiam Dei numquam prorsus amittere queant, neutiquam cum sententia de absoluto decreto tam arcte cohaeret, vt reformati, dum hoc defendunt, illud quoque admittere debeant; vt alibi a me ostensum. Hinc & PETR. IVRIEV illud inter dogmata fundamentalia reformatorum referendum esse, negat, *tom. II. lib. VI. cap. II. p. 201. seqq.* Ad ipsum autem, de absoluto praedestinationis decreto, dogma quod attinet, si quae omnia ista admittat, quae ex eodem deriuari possunt, eum circa praecipua, maximeque necessaria moralis doctrinae capita in ineluctabiles non posse non conici difficultates, existimo. Praeterquam vero, quod non omnes reformatae ecclesiae doctores eadem ratione de hoc dogmate sentiunt; cum ad moralem doctrinam perueniunt, plerique ad id non attendere videntur, certe conclusiones, quibus moralis doctrinae labefactantur penitus fundamenta, respuunt. Legenda, quae hac de re monet GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introd. in vniuersum theol. moralis studium*, cap. XVIII. §. VI.

Haud exiguus quoque inter reformatae ecclesiae doctores illorum est numerus, qui eam theologiae moralis partem, quae vnice vitae inseruit, quamue *aethetica* vocant, scriptis suis illustrarunt. Immo fuerunt, qui eam veluti systematica quadam ratione proponerent, vt GISEL. VOETIVS, cuius extant *va boucrade*, siue exercitia pietatis, in usum iuuentutis academicae, edita Gorichemi 1664. 8. in quorum prolegomenis de aethetica, seu de exercitiis pietatis, eorumque doctrina, methodo, scriptoribus, copiose dissentit. PETRVM VAN MASTRICHT in theologia sua *theoretico-practica*, hypo-

typos quamdam theologiae aësteticæ, quam a morali distinguit, dedisse; antea iam observauimus. Ad reliquos quod attinet, eorum, qui germanica lingua scripta aëstetica composuerunt, præcipuos laudat GERH. MEIERVS, *biblioth. theol. contr. lib. II. cap. X. §. V. p. 471.* Nec desunt, qui gallicana lingua aut homilia, siue sermones sacros, aut alia ad pietatis ~~hæc~~ comparata scripta ediderunt, vt IO. MESTREZATIUS, CAROL. DRELCOVRTIUS, PETR. MOLINÆVS, IO. CLAVDIUS, & qui hodie eloquentiæ laude floret IAC. SAVRINVS, alique. Ex quorum scriptis nonnulla, vt MOLINARI liber de *la paix de l'ame*, DRELCOVRTII *Consolations de l'ami fidele contre les frayeurs de la mort*, & alia in germanicam quoque translata sunt linguam. Addendus est hiscæ IO. DENISPIA (D'ESPAGNE) gallicanæ ecclesiæ in vrbe Londinensi minister, cuius opera, in quibus multa argute & ingeniose dicta occurrunt, in linguam germanicam conuersa iunctim edita sunt a SIGISM. HOSMANNO, Francofurti 1699. 4. Interea vero libellus de *erroribus popularibus (allgemeine Irrthümer)* præ reliquis lectu dignus est. Sed omnibus in hoc scribendi genere dubiam reddiderunt palmam Angli, quos inter cumprimis hoc nomine celebrantur RICH. BAXTER, IOS. HALLVS, THOM. GOODWIN, IEREMIAS & DAN. DYKE, EMAN. SONTHOM, LVD. BAILIUS, THOM. WATSON, HENR. HAMMONDVS, & si recentiores species, IER. TAYLOR, WILHELM. SCHERLOCK, IO. TILLOTSON, alique. Illorum, quorum opera in linguam germanicam conuersa prostant, indicem satis amplum IO. GEORG. HOFFMANNI *oratori sacro anglicano (geistlichem Engellaendischen Redner)* Lipsiæ 1706. 4. edito, præmisit IO. MART. SCHAMELIUS, quem consulant, qui plures eiusmodi scriptores nosse cupiunt. Lun-

gendus IO. WILKINS *ecclesiastes*, quem in linguam germanicam conuersum, adnotationibus illustratum, inscriptumque: *der gelehrte Prediger Candidat*, in lucem protulit HENR. ITTERSHAGENIUS, Lipsiæ 1718. 8. Immo & MARTIN. KEMPIUM consulere iuuabit, in *bibliotheca Anglorum theologia*, Regiomont. 1677. 4. præsertim cap. XVII. vbi theologiae practicae scriptores recenset; itémque IO. HENR. HOTTINGERVM, in *bibliothecar. quadripart. part. I. cap. III.* vbi *bibliothecam Anglorum contrariam*, & secundum ordinem auctorum & secundum ordinem rerum exhibet; quamquam in hiscæ recentiorum scriptorum notitiis minime quaerendam, quilibet facile perspicat. Non vna vero omnium de scriptis hiscæ anglicanis, & eorum vsu est sententia. In excolendo hocce doctrinae genere practico, primas scriptores anglicanos tulisse, pronuntiat IO. HOORNBEECKIUS, *prolegom. in theol. pract. p. 25.* Alii contra hæc eorum scripta non tantum contemnunt, sed & sine præsentissimo in maximos errores prolapsi periculo, legi ea non posse, contendunt. In his CONR. TIBERTIUS RANGO est, cuius acris & vehemens contra libros Anglorum aësteticos sententia exstat in eiusdem *Quakerey in der Quietferey, cap. XII. §. VII. p. 130. seqq.* Verum cum scriptores isti non sint vnius generis, siquidem in Anglia præter hierarchicos, & puritanos, etiam quakeri, & alii inueniuntur; fieri omnino potest, vt in quibusdam errores, nonnullis proprii, deprehendantur. Hos autem vt prudens peritusque lector facile detegat ac euitabit; ita, quæ recte, præclare, ingeniose ab istis scriptoribus dicta sunt, cuiusmodi apud eos longe occurrunt plurima, ideo minime sunt contemnenda ac reiicienda. Habent enim Angli, quod non negandum, ob ingenii præstantiam pariter ac varia viræ litterariæ ac commoda, quo tum in aliis, tum ma-

xime in hocce litterarum genere, aliis quodammodo, dubiam gloriae palmam reddere queant. Nec tamen etiam nobis temere committendum, vt, quos domi habemus, apud externos quaeramus, thesauros. De vsu & abusu eiusmodi scriptorum in sermonibus sacris alibi dicitur. Legenda interim *dissertatio praeliminaris* IO. GEO. HOFFMANNI, oratori sacro anglicano, antea laudato, praemissa.

****** Qui ex romanensibus, postquam per ecclesiae emendationem ab iis discessimus, ad moralem doctrinam pertractandam animum adiecerunt, non vna eademque id fecerunt ratione, nec adeo vnus sunt generis. Alii scholae magis, alii vitae inseruire videntur. Ad priorem ordinem tum *casuistae*, quos vocant, tum *moralistae*, speciatim ita dicti, referendi sunt, hoc est, qui aut generatim in summam THOMAE DE AQUINO, aut speciatim in secundam secundae, vel certam eius partem, commentati sunt. Huius quoque generis sunt, qui de *virtutibus & vitiis*; aut de *institiis & iure*, aut de *quatuor virtutibus cardinalibus* egerunt, aut *institutionum moralium* nomine vsi sunt. Hi omnes, cum de officiis praecipue disputent, eaque adeo tractent, quae iurisprudentia potius diuina, quam theologia moralis, speciatim ita dicta, sibi vindicat; de iis non minus, ac casuum conscientiae scriptoribus, in sequentibus commodior erit dicendi locus; vbi & de recentiorum moralistarum placitis, quibus errores, romanensibus omnibus communes, in hac doctrinae parte auxerunt, verba faciemus. Nunc addere solum lubet, quae LVD. ELL. DUPIN, de theologiae moralis in ecclesia romana scriptoribus, monet. Cum enim obseruasset, eos non esse vnus generis, subiicit: *qui omnes illos auctores, hac de re agentes, perlegere vellet, is pelago se immitteret, baud sine naufragii periculo, vel diu saltem sine spe portum attingendi oberraret. Veterum*

*scripta moralia vique ad sanctum Bernbardum nunquam satis legi relegique cum cura possunt; modernorum vero magnus est selectus instituendus; pauci namque attentam lectionem merentur, pauci noui quid, quod apud antiquos non inuenies, adferunt. Quod ad theologiam moralem dogmaticam attinet, vnus cuiusdam bonorum auctorum lectio sufficiet, postquam secunda sancti Thomae pars pertrahata fuit. Theologia moralis episcopi Gratianopolitani, & P. Natalis Alexandri, multum eis inseruiunt, qui studio huic musas suas consecrant, &c. in methodo studii theol. cap. XXIII. p. 205. Inter libros gallicana lingua conscriptos quidam exstant, qui, licet systematica quadam ratione sint conscripti, vitae tamen simul rectae instituendae sunt accommodati, dignique adeo, quorum hic habeatur ratio. Hos inter primum praecipuumque locum tenet PETR. NICOLII tentamen doctrinae moralis (*Essai de morale contenu en divers traités sur plusieurs devoirs importants*) Parisiis & Hagae Comitum, x volum. in 12. Iansenistarum nimirum, ex quorum numero NICOLIVS fuit, laus haecce propria est, quod doctrinam moralem restituerint velut, & a Iesuitarum corruptelis vindicauerint. Hinc & aliorum ex eorum numero in hoc genere celebrantur scripta. Eiusdem quoque NICOLII prodierunt *instructiones theologiae & morales super primum praeceptum, (instructions theologiques & morales sur le premier commandement du decalogue &c.)* Parisiis 1710. 12. in quibus de virtutibus, quas vocant, theologicis, fide, spe, & charitate tam fuse agit, vt integrum velut theologiae moralis compendium exhibeat. Quo minus & reliqua eadem ratione explicaret praecepta, morte praepeditus fuit. REN. RAPINVS rei litterariae & christianae simul inseruire voluit, dum, quae ad vtramque spectant, opuscula composuit. In tercio namque operum eius tomo, Amstelodami 1695 recuso,*

cuso, exstant: *l'Esprit du christianisme; La perfection du christianisme; l'importance du salut; la foy des derniers siècles.* NIC. MALEBRANCHII celebre quidem inter philosophos nomen est; de morali tamen etiam christianorum doctrina eum fuisse sollicitum, scripta eius varia, *traité de morale*, Roterodami 1684. 12. *meditations chrétiennes*, Amstelodami 1690. 12. *conversations chrétiennes*, Parisiis 1702. 12. aliaque restantur, ne quid de eius *traicté de nature & de grâces* an. 1682 sine loci mentione edito, dicam. Enim verò, cum in his philosophum magis quam theologum agat, principiis quæ, non omnibus probatis, insistat; dubitabunt forte nonnulli, an eius inter hocce, de quibus nunc agimus, scriptores, habenda sit ratio. Vestigia tamen eius premit BERNH. LAMI, presbyter oratorii Parisiensis; qui, dum veritatem sanctitatemque doctrinæ moralis christianorum demonstrationibus evidentissimis euicit, summam simul totius doctrinæ moralis complexus est. Hoc inscriptio libri nos docet: *démonstrations, ou preuves évidentes de la vérité & de la sainteté de la morale chrétienne; ouvrage qui comprend en cinq entretiens toute la morale &c.* Rhotomagi 1705. Sed ut reliquos, qui alia eiusdem generis scripserunt, mittam, vnicui adhuc non sine elogio nobis commemorandus est ESPRIT, ob libellum elegantissimum, *la fausseté des vertus humaines* inscriptum, & duabus partibus Amstelodami 1709. 8. editum. Ad naturæ nimirum gratiæque discrimen, quod theologiæ moralis præcipuum opus esse, constat, & supra quoque observauimus, recte intelligendum, plurimum omnino facit, ut cognoscamus, quam facile, sed & quam turpiter, externa virtutum specie se decipiant miseri mortales; quod auctor iste egregie prorsus ostendit. Licet autem in hæc, & aliis eiusdem generis romanensibus

um scriptis, quædam minime contemnenda occurrant, quorum etiam in vita usus esse potest; fatendum tamen, si errores, quos fouent, dogmatici, considerentur, nonnullos ita comparatos esse, ut æguinæ doctrinæ moralis fundamenta labefactent, aut naeuos etiam grauiores eidem adspargant; quibus mirum in modum deformatur, vsusque, quem ceteroquin habere poterat, interuertitur. Quod cum alibi demonstraretur, nunc de scriptis scriptoribusque asceticis eorum, paucis solum aliquid addemus. Ingens namque equidem apud romanenses eiusmodi scriptorum *asceticorum*, quos ipsimet a *spiritualibus* seu *mysticis* distinguunt, est copia; solent tamen plerumque hoc nomine eos designare, qui vitam monasticam instrunt. Hinc LVD. ELL. DV PIN *librorum*, inquit, *asceticorum studium ad monachos imprimis pertinet; necesse tamen est, ut theologi illud degustent, & ante omnia veterum libros euoluant, e. g. Basilii asctica, regulæque, sancti Benedicti Anianensis codicem & concordiam regularum, vitas patrum &c.* in *methodo studii theol.* cap. XXII. p. 201. Siluam quamdam eiusmodi librorum exhibet IO. MABILLONIVS in *catalogo librorum melioris notæ, tractatu de studiis monasticis* subnexo, num. XVI. p. 633. Quod si hoc nomine generatim veniant, qui *regulæ* ad vitæ usum tractant, possent hic commemorari LVD. GRANATENSIS scripta quædam, de quibus NIC. ANTONIVS, *bibliothec. hisp. recent. tom. II. p. 31.* DIDACVS PORTO STELLA, *de contentu mundi*; IO. EVSEB. NIEREMBERGIVS, in *institution. spiritual. pandectis*; IEREM. BREXELIVS, in opusculis variis, de quibus PHIL. ALEGAMBE, in *biblioth. scriptor. soc. Iesu* p. 181. cui iungendus HENR. IVL. SCHEVLIVS, in *bibliograph. morali*, §. CLI. p. 100. alique. Sed cum nostrates hic longe meliora sanioraque suppedirent, ut hisce immoremur diutius, necesse non est.

g. VIII.

§. VIII. Cum theologia morali, voce in strictiori significatione accepta, prorsus conuenit *theologia*, quam nonnulli *mysticam* vocant, si modo haec erroribus non sit contaminata. Nimirum, cum iam apud veteres quidam Platoniorum placita, formulasque loquendi cum theologia christiana coniungerent, occasionem dederunt aliis, vt peculiarem velut inde theologiae partem constituerent, quod in occidentali ecclesia eo praesertim tempore factum, cum in eadem theologia scholastica caput erigeret. Vnde magnus deinceps scriptorum mysticorum exstitit numerus.*

* Per *theologiam mysticam*, puram scilicet, nec erroribus co inquinatam, nihil aliud intelligi, quam ipsam theologiam moralem, strictè sic dictam, vtiusque quolibet conducere potest collatio. Mysticam namque theologiam ita nonnulli definire solent, quod sit *diuina & arcana de Deo, rebusque diuinis sapientia, qua mens hominis regeneriti illuminetur, voluntas virtutibus diuinis instruitur, ab inquinamentis peccatorum purgetur, vt illa cum Deo arctissime vnatur*. Id vero est, quorsum & theologia moralis tendit, vt scilicet homo regeneritus in illuminatione qua intellectum, sanctitate qua voluntatem, magis magisque proficiat, arctiusque cum Deo vnatur. Atque consensit in eo nobiscum GOTTFR. ARNOLDVS, in latiori significatione id omne *mysticum* dici solere, adserens, quod ad *sanctam, spiritualem & internam vitam*, aut etiam ad *verum & practicum christianismum* pertinet, & *externis sensuum actionibus opponitur*; in strictiori tamen sensu per *theologiam mysticam*, tantum *sublimiorem illum contemplationis Dei gradum*, aut etiam *intimam & substantialem animae cum Deo coniunctionem, qua supra omnem sensationem & intellectum Deum ipsum agnoscamus, & experimur*, intelligi contendit; in *hisor. & descript. theolog. myst.* cap. II. p. 19. 20. Nec procul hinc discedit BALTH. KOEPELIVS; siquidem per theologiam mysticam, eum donorum spiritualium ac diuinorum gradum, qui est *ἐν τοῖς ταῖς, se-*

eundum effatum Pauli I. Cor. II. 6. intelligit; in *der wahren theologia mystica oder aestica aller Glaubigen alten vnd neuen Testam. part. I, cap. I. p. 2*. Nec diffidentius, certos eiusmodi donorum dari gradus, modo hoc non ultra, quam par est, extendamus, quod nonnulli mysticorum faciunt, qui de intuitionis Dei sine vilo specierum aut idearum interuentu multa loquuntur, aut summam *beatitudinem* vrgent, similiaque hominibus, quos ad *hanc* peruenisse, putant, tribuunt, quae in hanc vitam non cadunt. Cauendum quoque, ne ad extraordinaria temere prolabamur; quippe quae, vti certis praeceptionibus ac regulis concludi nequeunt; ita facile variis illusionibus, nisi circumspicte incedamus, nos exponunt. Theologiam autem moralem, quacum mysticam conuenire diximus, rectè etiam ita adpellari, non dubitabit, qui secum expendit, totam doctrinam christianam ab apostolo vocari *beatitudinem dei in principio, & in fine, & in medio*. I. Cor. II. 7. eaque, quae tradit de vita spiritali, eiusque incrementis, de vniione cum Deo, & reliqua, hominibus, carnis sensuumque ductum sequentibus, abscondita prorsus, hinc reuera mysteria esse. Accedit vocis *μυστικῆς* apud veteres vsus. A gentilium enim sacris, in quibus admodum recepta erat, ad christianos translata, eam denotabat theologiae partem, quae Deum contemplatur, & mysterium regenerationis, & hanc insequentis renouationis, ac vniionis cum Deo mysticae doctrinam, complectitur;

plectitur; vt beatus ADAMVS RECHENBERGIVS docet, qui erudite de hacce voce differit, in *disput. de origine theol. myst.* quae in volumine exercitationum eius in nouum testamentum &c. exstat, §. II. seqq. p. 242. seqq. Historiae autem theologiae mysticae, & notitiae scriptorum mysticorum comparandae, inferuiert MAXIMIL. SANDAEVS, *theol. mystic. lib. III. commentat. V. p. 646. seqq.* ANDR. DV SAVS-SAT, de *mysticis Galliae scriptoribus*, Parisiis 1639. 4. PETR. POIKET, in *epistola de principiis & characteribus praecipuor. scriptor. mysticorum*, quae seorsim primum edita, & GOTTF. ARNOLDI quoque *historiae ac descriptioni theologiae mysticae* subnexa, multis deinde accessionibus aucta, recusa est in *bibliotheca mysticorum selecta*, Amstelodami 1708. 8. in qua praeterea continetur *theologiae mysticae idea generalior*, itemque *mysticorum catalogus cum iudicio de plerisque*; GOTTF. ARNOLDI *historia & descriptio theologiae mysticae*, seu *theosophiae arcanae & reconditae*, itemque *veterum & novorum mysticorum*, Francofurti 1702. 8. Originem theologiae mysticae praeter ADAM. RECHENBERGIVM in dissertatione iam laudata, egregie illustrat IAC. THOMASIVS, in *schediasmate historico, de definit. philosophiae, quod sit γένεσις τῆς θεωρίας*, §. LII. seqq. p. 52. seqq.

Cum vero & nobis, pro instituti nostri ratione, de origine, progressu & satis theologiae mysticae aliquid dicendum sit; vt de origine primum recte statuatur, discrimen inter theologiam mysticam puram, & corruptam, seu impuram, quod iam antea innuimus, probe obseruandum. Pura enim cum vna eademque sit cum theologia morali; originem quoque eius non aliunde, quam ex ipsa scriptura sacra repetendam, nemo non intelligit. Idque non tantum fateatur, sed & diligenter inculcat GOTTF. ARNOLDVS, in *histor.*

HVD. ISAGOGE.

& descript. theologiae myst. cap. III. p. 30. seqq. vt & c. IX. p. 156. seqq. itemque BALTHAS. KOEPKEIVS, qui speciatim ab Abrahamo patriarcha eius primam deriuat originem, in *der wahren Theologia mystica &c. part. I. cap. I. p. 5. seqq.* Cum vero deinceps theologia haecce mystica seu moralis per formularum hypothesumque Platoniarum admixtionem corrupta sit; non errant, qui hoc modo spectatam ex Platonicae philosophiae fontibus arcescere adlaborant; in quo toti sunt EHREG. DAN. COLBERGVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. cap. I. §. XI. seqq. p. 47. seqq.* & FRID. CHRISTIAN. BVCHERVS, in *Platone mystico, in pietista rediit*, aliisque scriptis. Cauendum tamen hic quam diligentissime, ne quid tamquam Platonicum reiiciamus, quod verbo diuino est consentaneum; neue quid ideo, quia Platonicum, sed, quia erroneum, repudiemus; simul vero, accurate dispiciamus, necesse est, quo sensu formula quaedam, aut dogma Platonicum, a scriptore mystico adhibeatur. Fuisse autem iam in ipsa ecclesia primitiua, qui philosophiam Platonica, aut Platonico-Pythagoraeam, cum doctrina christiana coniungerent, dubitari prorsus nequit. Praecipue ab haereticis quibusdam, speciatim gnosticis, id factum, a quibus hoc pacto varia errorum monstra non minus ac portentosae loquendi formulae introductae sunt. Illis cum se prae reliquis opponeret CLEMENS Alexandrinus; id sibi datum credit, vt ostenderet, haereticos istos perperam γένεσις nomen sibi vindicare, siquidem illorum γένεσις sit ψευδώνυμος; ipsemet contra verorum christianorum γένεσις ita describit, vt sub hocce nomine, quae theologiae mysticae propria sunt, tradat. Idem quoque per τὰ κατὰ τὴν ἀληθινὴν Θεολογίαν ὑπονοούμενα nihil aliud, quam mysticam theologiam, intelligit; immo & subinde ipsa τὰ μυστικά voce vitur, vt recte obseruatum ADAMO

Gggg

RECHEN-

RECHENBERGIO, *l.c. §. XIX.* Interim ipsemet CLEMENS non tantum in Platonis & Pythagorae philosophiam valde propensus erat; sed &, vt gnosticum suum eo magis haeticorum gnosticis opponeret, eum &, vt eximia *γνώσις* praeditum, ab imperfectionibus christianis, &, vt *πνευματικόν*, a *συναισθησίν* porro, vt vnice contemplationi deditum, a vacantibus vitae actiuae, distinguebat, immo tandem vt prorsus *ἀπαθής* & tantum non *ἀσώματος* describat. Quod licet non malo fecerit consilio; hoc ipso tamen *πλάτωνίζοντος* theologiae mysticae fundamenta iecisse, creditur. Legenda, quae de hisce omnibus IACOB. THOMASIVS tradit, in *hediaesm. histor. de defin. philos. §. XLIII. seqq. p. 39. seqq.* Imitati sunt hoc CLEMENTIS institutum plures alii, saeculo quarto, praefertim EVAGRIVS Ponticus, cuius libros SOCRATES recenset, *hisor. eccles. lib. IV. cap. XXIII.* Atque hi quidem, vt & alii ascetici, cum primis MACARIUS, de quo fusc supra dictum, sparsim, & velut aliud agendo, quae mysticae huius theologiae propria sunt, attigerunt, aut formulas mysticas adhibuerunt, quod & quosdam, de quorum orthodoxia nulum in hocce capite est dubium, vt ATHANASIVM, THEODORETVM, CHRYSOSTOMVM fecisse, ADAMO RECHENBERGIO obseruatum, *l.c. §. XX.* Hosce vero omnes si statim inter mysticos referre velis, haud exiguis inde illorum exsurget numerus. Eos, qui ex saeculo tertio & quarto huic ordini adscribuntur, recenset GOTTF. ARNOLDVS, in *hisor. & descript. theol. myst. c. XIII. & XIV. p. 233. seqq.*

Quae alii hucusque sparsim tradiderunt, ea in vnum velut coire corpus iussit DIONYSIVS, quem vulgo *areopagitam* vocant, quiv ex plurimam sententia saeculo quarto vixit. Vnde nec errant, qui, cum hoc intuitu mysticorum *πλάτωνίζοντος* principem & antesignanum esse, contendunt. Is vero non tantum in libris de

hierarchia caelesti; de *hierarchia ecclesiastica*; deque diuinis nominibus, mysticae theologiae placita passim inspergit; sed & de *theologia mystica* ex instituto libellum conscripsit, in cuius capite primo disputat; quae diuina sit caligo? capite secundo: quomodo oporteat & coniungi, & laudes tribuere auctori omnium, & qui superat omnia; capite tertio: quae adfirmantes de Deo orationes, quae negantes; capite quarto contendit, nihil esse eorum, quae sub sensum cadunt, auctorem omnium quae percipiuntur sensibus; & capite denique quinto: nihil esse eorum, quae ratione intelliguntur, auctorem omnium quae animo cernuntur. Vnde patet, cum in hoc libello istam solum theologiae mysticae partem, quae *διωρατόν* est, paucis attingere. Ingens vero hic inter viros doctos exorta est quaestio, an quae sub hocce DIONYSII nomine exstant scripta, areopagite illi Atheniensi, cuius ad fidem christianam conuersio, *actior. XVII. 34.* commemoratur, sint tribuenda? Adfirmant hoc plurimi ex romanensibus, vt PETR. LANSSELIUS, in *disputatione apologetica de sancto Dionysio eiusque scriptis*, operibus DIONYSII, ab eo Parisiis 1615. fol. editis, praemissa; CAESAR BARONIUS, *annal. tom. II. p. 36. seqq.* PETR. HALLOIXIUS, *eccles. oriental. scriptor. tom. I. quaeft. II. ad vitam Dionysii, p. 175.* EMMAN. SCHELSTRATENVS, in *antiquitat. illustrat. part. II. dissert. III. cap. III.* vbi, scripta DIONYSII huius post decem saecula a LVTHERO primum impugna fuisse, contendit; quod beatus THOM. ITTIGIVS *impudensissimum mendacium* vocat, in *selectis capitibus histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XVII. p. 30.* Nimirum, iam sua aetate, hoc est, saeculo septimo, fuisse, qui, scripta DIONYSII non areopagite, sed recentiori cuidam, tribuenda, censerent, non dissimulat MAXIMVS, summus ceteroquin scriptorum DIONYSII admirator, & cuius etiam in illa *scholia* exstant,

exstant. Sed & sequentibus saeculis existisse, quibus haecce DIONYSII scripta suspecta essent, constat. Et licet saeculo decimo & sequentibus in magna illorum temporum caligine scripta DIONYSII pro genuinis haberentur; circa ipsa tamen renascentium litterarum primordia viri quidam docti hunc errorem deprehenderunt; ut idem THOM. ITTIGIVS ostendit, in *dissert. de patribus apostolicis*, eiusdem *bibliothecae patrum apostolicorum* praemissa, §. XLV. & XLVI. pag. 151. seqq. ubi de centuria theologorum Parisiensium agit, qua LUTHERVM notarunt, quod finitire de DIONYSII areopagitae scriptis iudicasset. Inter recentiores sententiam istam, quod scripta, quae sub DIONYSII areopagitae nomine exstant, genuina sint, tuncur NATALIS ALEXANDER, *histor. eccles. novi testam. saec. I. dissert. XXI.* & LAVR. COZZA, in *vindiciis areopagiticis*, Romae 1702 in lucem emissis; a qua rursus discedere, praeter ERASMVVM Roterodamensem, ac LAVR. VALLAM, sibi religioni non ducunt PHIL. LABBEVS, in *addit. ad tom. I. de scriptorib. eccles. p. 765*. CAROL. LE COINTE, in *annalib. ecclesiast. Francor. tom. VIII. ad annum Christi 835. sect. CXXX. seqq.* NIC. LENOIR, in *apparatu ad bibliothec. maximam patrum*, tom. I. lib. I. *dissert. X. cap. II. seqq.* LVD. ELLIES DU PIN, in *biblioth. scriptor. eccles. tom. I. p. 34.* SER. NANVS TILLEMONTIVS, in *commentar. histor. ecclesiast. inferuentibus*, tom. I. p. 134. & in *notis pag. 666. seqq.* aliisque. Nec ex reformatae ecclesiae doctoribus quemquam esse existimo, qui aliter sentiat. Vtramque autem ex illorum numero hic paginam facit IO. DALLAEVS, in *libris duobus de scriptis, quae sub Dionysii areopagitae, & Ignatii Antiocheni nominibus circumferuntur*, Genevae 1666. 4. editis, in quorum priori 41 argumentis probat, scripta haecce perperam DIONYSIO areopagitae tri-

bui. Qua in re suffragantes sibi habet ANDR. RIVETVM, *crit. sac. lib. I. cap. IX. X. XI.* ROB. COCVM, in *ensura quorundam scriptor. eccles. p. 92.* EDM. ALBERTINVM, de *eucharistiae sacramento*, lib. II. p. 262. aliosque. His ex nostratibus iungendi beatus IO. GERHARDVS, *confess. cathol. tom. I. p. 621. seqq.* IOAN. CONR. DANHAVERVS, in *christeid. pag. 901.* BALTH. BEBELIVS, *antiquit. eccles. saec. IV. p. 91.* THOM. ITTIGIVS, in *dissert. de patrib. apostolic. §. XLIII. seqq. p. 143. seqq.* & in *select. capit. histor. eccles. saec. I. cap. I. §. XLVII. pag. 26. seqq.* ubi & plures laudat. Secus tamen sentientibus; seu scripta haecce DIONYSII pro genuinis venditantibus, se adiungere IOAN. GVIL. PETERSENIUS, in *nube testium*, lib. II. p. 64. & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie*, lib. I. cap. II. §. IX. & X. Idem & vtriusque partis rationes adfert, in *histor. & descript. theolog. myst. cap. X. §. XX. seqq. p. 182. seqq.* ut tamen haud obscure iterum illis subscribat, qui, scripta haec genuina esse, existimant. Nostrum equidem instituti non patitur ratio, quaestionem istam, prout decet, pertractare; diffiteri tamen nequeo, quaedam argumenta ex illorum numero, quibus euincitur, scripta ista perperam DIONYSIO areopagitae tribui, ista comparata esse, ut nihil solidi ad ea responsum haecenus sit, aut responderi queat. Sic, per quatuor priora saecula incognita prorsus fuisse haecce DIONYSII scripta, fateri omnes, necesse est; quod qua ratione fieri potuerit, si genuina ea sint, atque reuera a DIONYSIO profecta, comprehendi facile nequit. Hinc qui, ea aut a gentiliis philosophis, qui sua ex iis desumerint, abscondita, aut ab haereticis occultata, aut denique per magnas ecclesiae calamitates suppressa, contendunt, aut simile quid comminiscuntur; nihil aliud agunt, quam ut causae suae prodant imbecillitatem. EM-

MAN. SCHELSTRATENVS equidem singularare quid hic sibi inueniſſe viſus eſt, dum cauſam, cur ſcripta iſta prioribus ſaeculis incognita fuerint, ex diſciplina arcana, in veteri eccleſia viſitata, arceſſit; in *tract. de diſciplina arcana*, cap. VII. art. II. Sed hoc quoque perperam dici, oſtendit WILH. ERN. TENZELIVS, in *diſſertat. de diſciplina arcana*, exercitation. eius *ſelectar. part. poſter. §. XVI. p. 16*. Rem vero proſus conficit, quod in ſcriptis iſtis DIONYSII, de ritibus baptiſmi, de liturgiæ adparatu, de catechumenis, poenitentibus, & energumenis poſt ſcripturæ lectionem dimiſſis, de thurificationibus a pontifice peractis, de certis poenitentium locis, de monachorum & coenobitarum ordine, de ritibus funerum, multisque aliis caerimoniis talia memorentur, quæ in ætatem apoſtolicam, qua DIONYSIVS areopagita vixit, non quadrant, & diu poſt eam demum introducta fuerunt. Romanenſium equidem quidam, ritus eiſmodi & caerimonias iam tempore apoſtolorum in eccleſia receptas fuiſſe, ſibi aliisque perſuadere volunt; ſed nihil aliud agunt, quam vt ſuam aut ignorantiam, aut impudentiam prodant. Qui autem agnoſcunt, a tempore apoſtolorum hæc proſus aliena eſſe; fruſtra in omnes ſeſe vertunt partes, vt, ſcripta DIONYSII genuina eſſe, euincant. Equidem non conſentiunt inter ſe, quo tempore hæc ſcripta conſecta ſint, qui, ea ſputa eſſe, fatentur, at hoc parum eos iuuat, qui ſecus ſentiunt; vt THOM. ITTIGIVS oſtendit, in *ſelectis capitibus hiſtor. eccleſiaſt. ſæc. I. cap. I. §. XVII. p. 33*. vbi & diuerſas hac de ſententias recenſet; qui, & quinto demum ſaeculo ea innotuiſſe arbitrat; in *diſſert. de patrib. apoſtol. §. XLIV. p. 147*. Fata iſtorum ſcriptorum per omnia ſaecula perſequitur GOTTFR. ARNOLDVS, qui & ſcholiaſtas, paraphraſtas, commentatores, interpretes eorundem, itemque præcipuas editiones recenſet, in

hiſtor. & deſcript. theologiae myſt. cap. X. §. V. ſeqq. p. 170. ſeqq. Scholiaſtas & commentatores etiam enumerat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. cap. I. §. VI. p. 5. 6*. editiones autem NIC. LENOIRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum*, tom. I. lib. I. *diſſert. X. cap. XXI. LAVR. COZZA*, in *vindiciis areopagiticiſ*, part. II. c. XXII. itemque THOMAS ITTIGIVS, in *diſſertat. de patrib. apoſtol. §. XLI. & XLII. p. 133. ſeqq.* Inter Graecos qui DIONYSIVM illuſtrarunt, eminent MAXIMVS & GEORG. PACHYMERES, quorum ille ſaeculo ſeptimo vixit, & ſcholia, hic autem ſaeculo decimo tertio floruit, & *paraphraſin* in eius opera reliquit; quæ quidem ſcholia & *paraphraſis* in pleriſque, certe præcipuis operum DIONYSII editionibus exſtant. MAXIMVS præterea & alia ſcripſit, iunctim a FRANC. COMBEſISIO Pariſiis 1675. duobus voluminibus in fol. edita, in quibus nonnulla itidem ad theologiam myſticam ſpectant.

Quod ſi ſcriptores aſceticos myſticis adnumerare velis; haud pauci ex quarto quintoue, ac ſequentibus ſaeculis, hic locum inuenirent; de quorum nonnullis, vt EPHRAEMO SYRO, & MACARIO, aliisque, ſupra iam dictum eſt. Ex quinti ſaeculi ſcriptoribus magnam celebritatem conſequutus eſt IO. CASSIANVS, ex cuius ſcriptis præcipue huius loci ſunt de *inſtitutis coenobiorum libri duodecim*, in quorum octo poſterioribus de octo vitiiſ capitalibus diſſert; in quinto ſcilicet, de *ſpiritu gaſtrimargiae* (1510 ORVS Peluſiotes: *γαστριμαργία* ἢ γαστρίμαργον, *gaſtrimargia eſt inſanum ventris ſtudium*, lib. I. epiſt. CLXXXIV.) in ſexto de *ſpiritu fornicationis*; in ſeptimo de *ſpiritu philargyriae*; in octauo de *ſpiritu iræ*; in nono de *ſpiritu triſtitiae*; in decimo de *ſpiritu acediae*; in vndecimo de *ſpiritu cenodoxiae*; in duodecimo de *ſpiritu ſuperbiae*. PHOTIVS, qui

qui hocce opus in duos libros, quos *ἀναγνώσεις* vocat, diuisit, ad alterum quatuor priores, octo posteriores ad alterum referendo, mirifice eos laudat, & *χρίσμα* id, inquit, *ἔστιν τὸ ἅλμα· τὰ λόγια ταῦτα τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεόν ἐκείνους ἐκλήθησαν ἡγῆσαι* utilissima vero, si quae alia, haec iis sunt pronuntiata, qui religiosam uirum vitam cupiunt. Immo non meliora monachis posse dari praecepta, contendit, tandemque concludit: *ὅτι χρῆμα ἐστὶ μὴδὲ τῶν ἐν ἡμεῖς παραδεδομένων παραγῶν διανοίας γὰρ ταῦτα νομοθεσίας, καὶ τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως ἐκείνων· ταῦτα ἡμέτεροις παύσις.* Quare expedit nihil eorum, quae ibi traduntur, contemneret. Nam dominicae haec legis sunt, atque euangelicae disciplinae expositio, & explanatio; in *myriobib. cod. CXCVII. p. 115.* Et fatendum sane, multa hic profusus egregie tradi, quae in vitae spiritualis incrementis promouendis nobis vsui esse possunt; licet nonnullis forte, quibus monasticum illud vitae genus non placet, nec doctrina ista moralis, quae vnice illi adcommodata est, se fit probatura. Nonnulla quoque, a monachis illis aegyptiis, quorum instituta in quatuor libris prioribus omnibus ad imitandum proponit, dicta aut facta, laudat, quae nam laudanda sint, forte non sine ratione aliquis dubitauerit. Idem de *collationibus*, quas scripsit, *patrum XXIV* censendum, in quibus quae praestantissimis solitariorum in Aegypto abbatibus didicerat, refert. Quod quidem opus, licet cum priori non comparandum; magnam tamen mox obtinuit auctoritatem, ut in plerisque monasteriis reciperetur, monachisque ad legendum commendaretur; unde factum, ut semi-Pelagianismi, quae tum in eo, tum in priori continentur, semina, longe lateque propagarentur. Legenda, quae hac de re dixi in *differt. de Pelagianismo in ecclesia romana triumphante, §. III.* Opera CASSIANI omnia, cum commentariis ALARDI GAZARI, recusa sunt Francofurti 1722. fol.

Non alio, quam quo CASSIANVS, iure, quia scilicet *ἀναγνώσεις* scripsit, inter mysticos refertur NILVS, qui eodem saeculo quinto vixit; & praeter *explicationem cantici canticorum*; tractatum moralium, seu spiritualium admonitionum; librum de octo vitiis cogitationibus; itemque alium eiusdem argumenti; porro de oratione capta CLIII. in quibus precandi forma exponitur; similique quamplurima reliquit. Recenset ea LEO ALLATIVS in *diatriba de Nilis & eorum scriptis*, quam bibliothecae suae graecae lib. V. inseruit IOAN. ALB. FABRICIVS, p. 19. seqq. itemque GOTTFR. ARNOLDVS, in *hisor. & descript. theol. myst. cap. XV. p. 252. seqq.* vbi & reliquos saeculi quinti, quemadmodum cap. XVI. & XVII. saeculi sexti & septimi scriptores asceticos, quos in numerum mysticorum refert, commemorat. Inter hos praecipui sunt ANASTASIVS Sinaita, qui praeter alia *contemplationes anagogicas in hexameron* libris duodecim conscripsit, ex quibus duodecimum haecenus desideratum graece & latine PETR. ALLIXVS edidit, Londini 1682. 4. & IOANNES scholasticus, qui & a libro, quem de *gradibus paradisi* scripsit, Climaci nomen sortitus est; quorum vterque saeculo sexto vixit. Hi vero omnes, vt & reliqui, qui inter asceticos istorum saeculorum celebrantur, vt scriptis suis vitae spiritualis incrementum promouere conati sunt; ita MAXIMVS, qui saeculo septimo vixit ad theologiae mysticae *παρανοήσεις* progressum, tum aliis scriptis suis, tum maxime scholiis in DIONYSIVM, plurimum contulit; de quibus iam antea diximus.

Vt autem in ecclesia occidentali theologiae mysticae *παρανοήσεις* studium effloresceret, factum cumprimis opera IOAN. ERIGENAE, qui & SCOTVS dictus est, & saeculo nono floruit, quippe qui DIONYSII opera in latinum transtulit sermonem, vt adeo a monachis graecae linguae

tomus tertius complectitur; cumprimis autem sermones LXXXVI in tria priora cantici Salomonaei capita, qui integrum tomum quartum implent. Continuauit mysticam hancce cantici canticorum expositionem GILLES. DE HOILANDIA, sermonibus XLVIII, qui vna cum aliis quibusdam monumentis, quorum nonnulla itidem ad theologiam mysticam spectant, in altero operum BERNHARDI volumine, tomum quintum & sextum complectente, leguntur. Atque sermones isti BERNHARDI in canticum canticorum, multorum celebrantur clogiis. Audire solum FRANC. SIXTVM Senensem iuuat, qui, exultat, inquit, praeter haec insigne huius auctoris opus, quod eruditi omnes ceteris ipsius laboribus praefereunt, hoc est, in tria prima cantici canticorum capita explanationes mysticae, atque continuae, sermones octoginta sex, quos ultimo vitae suae anno coram monachis suis in solatium quotidiani laboris vna voce, & ex imo corde profudit, in quibus tanta facundia diuinæ charitatis vim, atque sublimitatem expressit, ut adpareat, illum omnes in se ipso caelestis amoris adfectus, motus & aculeos vero, ac viuo spiritus sancti experimento sensisse; lib. IV. biblioth. sanctæ. p. 268. Inter reliquos saeculi duodecimi scriptores mysticos eminenti adhuc HUGO atque RICHARD. DE S. VICTORE, quorum vterque BERNHARDI familiaris fuit. Hos primo statim, post ipsum DIONYSIVM eiusque commentatores, loco, commemorat MAXIM. SANDAEVS, theolog. myst. lib. III. comment. V. p. 649. vbi & HUGONEM multa scripsisse, ait, ad theologiae mysticae usum accommodata, cuiusmodi sint: liber de artha animae; libri quinque de mystica arca Noae; liber de modo orandi & de meditatione animae; de claustro animae; de amore sponsi & sponsae; quibus alia adhuc, speciatim explanationem in Dionysium, addit GOTTFR. ARNOLDVS, in histor. & descript. theolog.

myst. cap. XIX. p. 282. Sed libros quatuor de claustro animae, rectius HUGONI DE FOLieto, qui eodem tempore vixit, tribui, docet GVIL. CAVE, in histor. litterar. script. ecclesiast. saec. XII. p. 457. Praeterea IAC. THOMASIVS obseruat, in operibus HUGONIS de arca Noae mystica librum vnum legi, itemque de arca morali libros quatuor, sed plane diuersos a quinque libris RICHARDI, de arca mystica; faciem, inquit, artis omnino referentibus, quam in Hugone desideres; in sebedia. histor. de descript. philos. ad §. LII. pag. 63. Existimat etiam, hosce quinque libros de arca mystica eosdem esse cum medulla theologiae mysticae sex libris constante, quam SANDAEVS l. c. RICHARDO tribuit. Praeclare autem admodum de medulla ista theologiae mysticae sentit MAXIMIL. SANDAEVS; siquidem, se istis libris nihil in hoc genere legisse adcuratus, & ingeniosus, proficitur. Addit porro: In iis autem ita exprimit omnia, quae ad mysticam spectant, ac si in libro experientiae legisset singula. Auctor dignissimus, qui ab omnibus abditae sapientiae amatoribus nocturna diurna manu versetur. Idem & reliqua RICHARDI scripta mystica recenset, librum scilicet de Melchisedech; de sacrificio Abrahae; de tabernaculo federis; de templo Salomonis; commentarium in canticum canticorum; explanationem in Daniele; librum de duodecim patriarchis; quibus & alia adiicit GOTTFR. ARNOLDVS, in histor. & descript. theolog. myst. cap. XIX. p. 283. Hunc ipsum vero RICHARD. DE S. VICTORE primum, aut inter primos, fuisse, qui habitum artis induceret mysticae theologiae, IAC. THOMASIVS contendit, l. c. p. 63. Eoque etiam spectant eiusdem, quae antea recitauimus, verba, libros eius de arca mystica faciem artis omnino referre. Colligit nimirum inde idem vir doctissimus, eodem tempore in ecclesia latina & mysticos theologos adoleuisse, & secula

laſticos primum in auras prodiſſe. Hinc quibusdam interiectis: Eadem ergo, inquit, actas, & ſcholasticae & myſticae theologiae prima dedis ſyſtemata, quaſi muſua aemulatione, (cui ſimilem in iuris ciuilibus & canonici compilatoribus alii obſeruant) accenſis inter ſe magiſtris. Quo pacto hoc intelligi velit, ita porro explicat: Sed illud tamen teneamus interim, hac ratione cum infantia ſcholasticae, adoleſcentiam coniungi myſticae, etiamſi vltra latinum orbem in hoc negotio non peregrineris, vt ea vincunt, quae de Ioanne Erigena prodidimus in praecedentibus. Legenda &c, quae ſequuntur, in quibus ad dubium, quod ſibi opponi poterat, reſponder. Vt vero cuncta eo rectius intelligi ac diiudicari queant; reperienda, quae ſupra de origine theologiae ſcholasticae fuſe diſputauimus. Non tantum vero eodem circiter tempore ſcholastica myſticaque theologia, ſyſtematica quadam ratione excoli coepit; ſed &, licet maxime ſibi inuicem oppoſitae eſſent, per illam huius omnino promotum fuit ſtudium. Taedio enim ſcholasticae theologiae, quod rixofis, quibus reſerta eſt, contentioniſus, quaſtionibusque vniſis & ſpinofis, animus veritatis diuinæ amans exſatiari non poſſet, multos ad theologiam myſticam amplectendam excitatos fuiſſe, recte obſeruat EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, in dem Hermetiſch-Platonifchen Chriſtenthum, part. I. cap. I. §. III. pag. 60. Et ita quoque intelligendum, quod GISB. VOETIVS, in exercitiis pietatis, cap. III. p. 82. docet, theologiam myſticam ex ſiſtendo ſterilis iſtius, verboſae, ac rixofae theologiae, ortam. Iungenda, quae hac de re monet IAC. THOMASIVS, in ſchediaſm. hiſtor. de deſinit. philoſoph. &c. ad §. LII. p. 53. Immo & ipſi praellantiffimi ſcholasticorum, velut conuicti de theologiae ſcholasticae inanitate, cum ea myſticam coniunxerunt. Quod praeter VICTORINVM virumque HVGONEM & RICHAR-

DVM, de quibus iam diximus, deinceps ſaeculo decimo tertio BONAVETVRAM, ALBERTVM magnum, & THOMAM DE AQVINO, ſeciſſe, conſtat; quorum ſcripta myſtica recentent MAXIM. SANDAEVS, l.c. p. 650. & GOTTF. ARNOLDVS, in hiſt. & deſcript. theol. myſt. cap. XX. p. 285. ſeqq. Eodem vero etiam ſaeculo decimo tertio inter Graecos GEO. PACHYMERES vixit, quem DIONYSII areopagitae opera paraphraſi illuſtraſſe, antea iam obſeruauimus.

Saeculo decimo quarto plurimi exſtiterunt, qui ob ſcripta myſtica nominis conſequuti ſunt celebratorem. Et inter Graecos quidem commemorandus eſt IOANN. CYPARISSIOTA, ob opus, quod inferibitur: *ἐνδεὴς τοῦτοντος ἰωάννου δειδαγμῆς, expoſitio elementaris eorum, quae de Deo a theologis dicuntur*, quod in decem diſtributum eſt decades, &c, in quo myſticam ſimul tradit theologiam. *Subtile & eruditum illud vocat IO. ALB. FABRICIVS, qui & ſummam eius exhibet biblioth. graec. lib. V. cap. XLIV. p. 463. 464. In occidentali autem eccleſia inter reliquos omnes eminet IO. TAVLERVS, cuius opera, germanice ab eo ſcripta, vt conciones ſeu ſermones ſacri, in diebus dominicis atque feſtis; imitatio pauperis vitae Chriſti; medulla animae, & alia, tum alias, tum & magna diligencia, ſtudioque ſingulari, cum praedicatione beati PHIL. IAC. SPENERI, Francofurti 1703. 4. prodierunt. Subiuncta eſt huic editioni vita TAVLERI, lectu omnino digna; praemiſſa autem ſunt eſlogia, quibus beatus MART. LUTHERVS, PHIL. MELANCHTHON, HIER. WELLERVS, alique noſtratum, TAVLERVM, eiusque ſcripta ornarunt. Et, inſignem plane virum fuiſſe TAVLERVM, & eximia rerum diuinarum ac ſpiritualium cognitione praeditum, in cuius quoque ſcriptis, animum pium ſanctumque vndique prodentibus, multa praedare & egregie dicta, certe*

certe aliorum, qui eodem tempore vixerunt, dogmatibus longe saniora, occurrant, negari nequit. Naeuorum tamen, non tam ipsi, quam temporis, quo floruit, infelicitati imputandum, non fuisse expertem, lubentes agnoscimus; ipseque GOTTFR. ARNOLDVS fatetur. Cum enim, quae in viri huius optimi laudem ac honorem ab aliis dicta sunt, recitasset, addit; *interim omnino quidam manifesti in his scriptis exstant naeni, qui puritati veri euangelii minime consentanei sunt, quos illuminatus homo facile agnoscat, & diiudicabit; in histor. & descript. theol. myst. cap. XXI. §. X. p. 304.* Hinc & in editione, antea laudata, ut lectorum commodis consuleretur, naeni isti, ex superstitione romanae ecclesiae orti, in margine notantur. Cum romanenses viderent, TAVLERVM eiusque scripta a LUTHERO commendari; aegre hoc ex illorum numero ferens IO. ECKIUS vehementer in ipsum TAVLERVM insurrexit, eumque somniamtorem vocauit, & in haereseos inducere suspicionem conatus est; sed nihil, inquit MAXIM. SANDAEVS, adfert, unde id prober; loco saepe iam laudato, p. 651. Hinc & ex ipsius romanensibus, scripta Tauleri apologia, eum refutauit LVD. BLOSIVS, qui &, Taulerus, inquit, catholicae fidei cultor integerrimus est. Ea, quae scripsit, sana & plane diuina sunt, ut cognoscere possunt, qui in illis sunt versati. Sed Eckius ardore ecclesiae accensus, indigne tulit, quod Lutherus magnifice laudaret Taulerum &c. Addit BLOSIVS: Eckius non putans se filii, dicit: vinam Taulerus prorsus lateret, & cum inuolaret in monasteria; ego vero in nomine domini dico: vinam Taulerus ubique gentium cognitus esset, atque a quamplurimis diligentissime legeretur. Haec ex BLOSIO, MAXIMIL. SANDAEVS l. c. Idem recte monet, iniquiores esse nonnullos in TAVLERVM, quod videatur nonnumquam damnare bona opera, aut exteri-

BYD. ISAGOGE.

ora pietatis exercitia; siquidem illos tantum reprehendat, qui solis externis illis docti, de vitiis fibris euellendis non sunt solliciti, multo minus, quo pacto ad veram cum Deo vnionem, atque caritatis arctissimum nexum, ad quem TAVLERVS suos exhortatur, peruenire queant. Fatetur vero tandem SANDAEVS, habere TAVLERVM, ut alios mysticos, quae interpretatione commoda egeant, ut, a patre filium suum in anima generari; item, intermittenda preces horarias, dum adesse visitatio diuina, & mentis excessus, & quae alia sunt eiusdem generis. Praeter BLOSIVM & SANDAEVM etiam alii romanensium, & quidem praestantissimi, praeclare admodum de TAVLERO sentiunt. Ut reliquos enim taceam, IOAN. BONA, cardinalis, in notitia auctorum, tractatu de diuina psalmodia praemissa, eum vocat theologum mysticum profundum, & caelestis sapientia singulariter imbutum. Characterem eius PETR. POIRET hunc in modum exprimit: *Urget, ut anima per adfectionem & virtutum suorum mortificationem, per virtutum praxin, per desertionem & abnegationem sui, suarum cupiditatum, suae voluntatis, amoris proprii, inmo omnis suae alienitatis, omniumque rerum creaturarum, ad intimum suum fundum reuertatur, Deum ibi quaerens, tandemque inueniens, qui sese ibidem manifestat per natiuitatem verbi sui diuini, & per adfatum sancti sui spiritus, & ut deinde per continuam & durabilem introversionem eodem in hoc interiori statu sese conseruet: quo Deus voluntatem suam, suaque mirabilia, & speciales regiminis sui modos in ipsi exequi possit; in epist. de principiis & characterib. mysticor. quae in bibliotheca eius mysticor. existat, §. V. p. 110.* De variis operum TAVLERI editionibus eundem POIRETVM l. c. legere licet. Eodem saeculo decimo quarto IO. RYBROCHVS vixit, neutiquam nobis, dum de mysticis scriptoribus loquimur,

H h h h

mur,

mur, praetermittendus. *Illiteratus quidem*, inquit **PETR. POIRETVS**, & *magnae simplicitatis*, ac simul admirabili vitae sanctimonia praeditus, sublimisque contemplator; unde per viam experientiae & infusionis, profundissimam & originariam vniuersae theologiae mysticae notitiam adquisiuit, plurimorumque in ea doctor exiit; l. c. p. 112. **MAXIMIL. SANDAEVS**, tantae existimationis illum esse, ait, ut **DIONYS. CARTHVSIANVS** eum alterum **Dionysium areopagitam** adpelleret, illustri profecto, inquit, ac inuidendo praeconio. Addit autem: *Altus est in suis libris, obscurus, metaphoricus, formulas habet loquendi duras, non vsuatas, periculosas, & nisi commoda interpretatione mitigentur, erroris indices*; l. c. p. 651. Scripta quoque eius praecipua ibi recenset, uti sunt: *speculum totius vitae spiritualis*; *speculum salutis aeternae*; *de septem custodiis de septem gradibus amoris*; *de praecipuis quibusdam virtutibus*; *de nuptiis spiritualibus, seu de ornatu spiritualium nuptiarum*; quibus alia adhuc adiungit **GOTTF. ARNOLDVS**, in *hist. & descript. theol. myst. cap. XXI. p. 306. 307.* & **HENRIC. WHARTONVS**, in *adpend. ad hist. litterar. scriptor. ecclesiast. Guil. Cauei, p. 39.* Existisse autem tempore **RVSBRUCHII**, qui principiis mysticis, ad absfona quaevis atque impia ex iis deriuanda, abuterentur, inde intelligas, quod quosdam inducat, adfirmantes, se nullum habere Deum, sed vsque adeo sibi esse mortuos, ac Deo unitos, ut ipsimet Deus effecti sint; obseruante **GISEBERTO VOETIO**, in *exercitiis pietatis, cap. III. p. 31.* Hoc & inde confirmatur, quod apud eundem **VOETIVM**, l. c. p. 86. quosdam ceu falsos prophetas hunc in modum depingat: *Quidam etiam rursus sententiae, ut, animas suas ex Dei substantia creatas, adfirmant, cumque mortui fuerint, rursus se futuros esse id, quod antea fuerint, perinde ut scyphus aquae haustus ex fonte, si in ipsum fontem resun-*

datur, idem est, quod fuit prius. Aiuunt praeterea, si quis per caelum omne peruagetur, nullum eum neque angelorum, neque animarum, neque ordinum, neque gloriae, neque praemiorum discrimen distinctionemque reperiatur; siquidem nihil illic, nisi simplicem quamdam beatamque essentiam, omni actione vacantem, esse, arbitrantur. Addunt his, post extremum iudicii diem omnes omnino homines, malos aequae ac bonos, & simul Deum ipsum, non nisi vnam eandemque Dei essentiam, quae in omnem aeternitatem absque vlla actione semper otio vacatura sit, esse futuros. Atque eam ob rem nihil neque scire, neque cognoscere, neque velle, nec amare, nec cogitare, non gratias agere, non laudare, sed nec desiderare, nec habere volunt. Nam supra Deum & sine Deo esse, nec in vlla re Deum quaerere, nec inuenire, atque demum ab omnibus prorsus immunes esse, volunt. Et hoc ipsi perfectam adpellant spiritus paupertatem. Quae hominum istorum placita quantopere detestetur **RVSBRUCHIVS**, significat, quando addit: *Verum eiusmodi paupertas in caelo minime inuenitur, neque in Deo, neque in angelis, neque in sanctis, sed nec in hominibus bonis toto orbe terrarum.* Itaque non nisi diabolica & tartarea paupertas est. Nihilofecius ipsemet **RVSBRUCHIVS** in suspicionem venit, ac si ab eiusmodi non alienus esset erroribus. Immo, ab ipso **IO. CHARLIER. GERSONE** cum haereseos, in *Almarico condemnatae*, (ad quam antea memorata placita tendunt) insinulatum, constat, & **MAXIMILIANVS** quoque **SANDAEVS** testatur, l. c. p. 650. Apologiam tamen pro **RVSBRUCHIO** scripsit, & **GERSONI** opposuit, **IO. DE SCHONHOVIA**, qui eodem tempore vixit; quemadmodum & deinceps causam eius defendendam susceperunt **GERHARDVS AB HAMONT**, in *dedicat. operum Rvsbruchii*, **LAVR. SVRIVS**, in *praefatione iisdem praemissa*; **CASP. FLAGENTI-**

NY,

NVS, praemonit. ad opera Baptistae Bononiensis, & DION. GARTHVSIANVS, lib. III. de contemplat. cap. vii. Suspicionem erroris RVSBROCHIVM dedisse, fatetur SANDAEVS, quod obscure loquens de unione mystica insinuet, creaturam per unionem cum Deo definire esse; l. c. p. 651. IACOBVS quoque THOMASIVS ab erroribus eiusmodi, quos eum detestatum, antea diximus, equidem immunem fuisse, putat; sed cum phrasibus, inquit, tamen interdum veretur, ab ista illuie parum detestis, factum est, ut ipsum Gerson insinulet haereticos, in Almarico condemnatae; nisi dicas, eum fluctuasse, aut initio infectum, postea resipuisse, in schediasm. bistor. de definit. philos. &c. ad §. LII. p. 65. Discere vero hinc licet, quam caute in quibusdam mysticorum seitis versandum sit, ne ad praecipitia abripiamur.

Missis autem reliquis saeculi decimi quarti scriptoribus mysticis, HENR. SVSONE, GERHARDO Zutphanienti, aliisque, ad saeculum decimum quintum properamus. Hoc vero cum eiusmodi scriptorum feracissimum fuerit; ex multis paucos tantum commemorare iuvabit. Eminent autem inter reliquos IO. CHARLIER, GERSON, de quo iam supra ad §. VI. huius capitis quaedam diximus. Inter scripta eius huius loci sunt: *liber de mystica theologia speculativa*; *liber de mystica theologia practica*; *epithalamium mysticum theologi & theologiae*; *opusculum de meditatione*; & denique *commentarius in canticum canticorum*; in quo, iudice MAXIM. SANDAEO, de quinquaginta proprietatibus amoris divini in canticorum libro dispersis ita agit, ut tanquam verus mysticus altissime omnes amoris caelestis affectus imbibisse, & quod divinitus hauserat, eruclasse dici possit; l. c. p. 654. Reliqua eius scripta mystica, itemque aliorum de eo elogia, recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *bist. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 316. seqq.* GERSONEM theologiam mysticam

cum scholastica conciliare voluisse, constat ex iis, quae observat IAC. THOMASIVS, in *schediasm. bistor. ad §. LII. p. 56.* Non minor inter scriptores mysticos est celebritas THOMAE KEMPIS, cognomento Haemmerlein, seu malleolus, ex oppidulo Kempis seu Campis, dioeceseos Coloniensis oriundi, qui eodem saeculo decimo quinto vixit. Vir, inquit HENR. WHARTONVS, si quis alius, pius & devotus, quem tamen nonnulli, quasi extra se raptum, enthusiastam agere, & tantum non delirare, dissimulari nequit; in *adpend. ad bist. litter. scriptor. eccles. Guil. Canei, p. 90.* Quibus verbis dum eum ita laudat, ut simul vituperet; ab aliis dissentit, qui, quae quosdam offendunt, facile excusari, aut in meliorem accipi posse partem, existimant. Non alii autem magis, quam mystici, diversis eiusmodi virorum doctorum iudiciis sunt obnoxii. Hinc & eo maiori opus est circumspectione, ne temere quemquam damnemus, aut statim pro deliramentis habeamus, quae forte non satis nobis sunt perspecta. Scripta THOMAE KEMPIS idem WHARTONVS recenset, quod & GOTTFR. ARNOLDVS facit, in *bistor. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 323. seqq.* Eminent inter omnes libri de imitatione Christi; opus, ut iterum HENR. WHARTONVS loquitur, non tam mole, quam usu & fama magnum; cuius admirandum, venustum tamen dictionum zelum, sententiarum pondus, & ignea pietatis scintillas multi multis deprae-dicant. De auctore tamen libri huius praestantissimi dubitatur, num is THOMAE KEMPIS sit, quod plurimi adfirmant, an IOAN. GERSON, quod aliis placet, an vero IO. DE GERSEN, siue de GESSEN, abbas Vercellenis, quod iterum alii adferunt. Sunt & qui omnino cum BERNHARDO tribuunt; quemadmodum rursus alii, ex plurium monumentis eum constatum esse, sibi persuadent. Tantaque

H h h h 2

animo

animorum contentione ac acerbitate hac de re disputatum fuit, vt adpareat, quodam de exemplo manufectudinis, quod feruatur nobis reliquit, quodue auctor istius libri tantopere commendat, parum fuisse sollicitos. Historiam certaminis istius exhibet LVDOV. EL. DV PIN, in peculiari dissertat. de auctore libri de imitatione Christi, quae tomo duodecimo bibliothecae eius scriptor. ecclesiast. est subnexa, §. 1. p. 157. seqq. Idem vir doctissimus, cum diligenter rationes, quas quaelibet pars pro sententia sua vrget, recensuisset; illud REARENTII vsurpat:

Fecis sis probe,

*Incertior multo sum quam dudum, tandemque concludit, nihil certi de huius libri auctore definiri posse. Inde autem praestantiae ac dignitati eius nihil de cedit, quae tanta est, vt ab omnium sectarum, in quas orbis christianus diuisus est, hominibus agnoscat & celebretur. ROBERT. BELLARMINVS cardinalis, opusculum, inquit, sane vtilissimum est, ac iure in tota ecclesia summo omnium consensu receptum, & frequentatum & in omnes pene linguas conuersum. Ego certe ab adolescentia & usque in senectam hoc opusculum sacripissime volui & reuolui, & semper mihi nouum apparuit, & nunc etiam mirifice cordi meo sapit; de scriptor. eccles. p. 244. Et certe, non in omnes modo Europae linguas, sed & in arabicam, libellum huncce conuersum, sapientissime editum, hodie quoque a plurimis non sine fructu legi, constat. Nec ignotum inter scriptores huius saeculi est HENR. HARPPII nomen, in quo laudando operosus est PETER. POIRET, in epist. de principijs & characterib. mysticorum, in bibliotheca eius mysticor. p. 114. seqq. Characterem eius cum descripsisset, addit: *Systēma hoc est theologiae mysticae, tam egregium, tam essentiale, tam consummatum, & profundum, atque nunquam comparuit.* Sed alii de eo aliter*

fentiunt, taliaque, quae minime probanda sint, ab eo adferri, contendunt. De theologia eius mystica, quae tribus constat libris, & praecipuum inter scripta eius locum tenet, ROB. BELLARMINVS obseruat, interdictum fuisse hoc opus in indice librorum prohibitorum, nisi repurgatum esset, ad exemplum eius, quod repurgatum proditit Romae anno 1585; de scriptorib. ecclesiast. p. 242. MAXIM. SANDAEVS, in huius, inquit, lectione maior est adhibenda cautela, (quam in lectione TAVLERI) nam periculum est maius inexpertis. Et deinceps: *Est enim loquendi modus illius contortus, figuratus, a communi receptoque in scholis abhorrens, quo incauti facile decipiuntur.* Addit tamen: *Quod si in mystica theologia versatus ad lectionem illius accedat, fructum non mediocrem inde percipiat; multa enim habet Harpius, quae alibi frustra quaesueris; l. c. p. 653.* Non omnibus lectionem HARPPII prodest, ipsemet negare non audeo GOTTFR. ARNOLDVS, in hist. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 344. Agmen claudat libellus egregius, bonaeque frugis plenissimus, theologia germanica, siue die teutsche Theologia dictus; de cuius auctore nihil aliud constat, quam quod fuerit nobilis germanus, sacerdos, & custos, siue aedius domus nobilium Germanorum Francosurri ad Moenum. Quanti eum beatus LVTHERVS noster fecerit, omnibus notum est ex praefatione, quam eidem praemisit, cum illum an. 1518 ederet; quae deinceps non semel repetita est editio. Recudi quoque eundem curauit 1621 beatus IO. ARNDTIVS, nouaque, eaque egregia praefatione, ornauit, in qua & summam eius exhibet, & de vsu dissertit. Tandem, vtilissimas editiones taceam, additis quoque huiusce libellus, cum vtriusque & LVTHERI & ARNDTII praefatione; est ei operum TAVLERI, quam cum praefatione beati PHIL. JAC. SPENERI an. 1703 prodidisse,

antea diximus. Legenda, quae prorsus ex rei veritate in laudem huius libri copiose differit MICH. NEANDER, in *praefat. ad erotemata graec. linguae*, p. 302. Mysticis scriptoribus & auctorem hunc recte adnumerari, vel inde constat, quod triplicis viae, *purgativae, illuminativae & unitive* mentionem facit. Quod cum etiam IAC. THOMASIVS observasset, addit: *sed hic tamen ita versatur, ut capite vigesimo septimo distorte disputet, indolentiam in hac vita cadere in hominem non posse; ut omnino modestioribus adnumerandus veniat, in schediasmi. bist. de definit. philos. &c. ad §. XIV. p. 74. vbi & iudicium be-*

§. IX. Ecclesia occidentali per purioris doctrinae restitutionem in varias partes scissa, theologia quoque mystica diuersa fata subiit. Vbiq; equidem suos habuit cultores; sed qui eam ecclesiae, cui addicti erant, placitis adcommodarent, vel erroribus, qui ceteroquin cum ea coniuncti erant, novos adderent; cum alii contra ab iis repurgare illam vellent, idque agerent, ut mala a bonis, a profuturis, noxia discernarent; quemadmodum rursus alii, omnem in ea emendanda operam frustra consumi, arbitantes, eam reiiciebant prorsus, proscribebantque.*

* Varia utique post ecclesiae emendationem, a beato LVTHERO susceptam, tum apud nos, tum apud eos, qui a nobis dissentiunt, aliaeque sequuntur in religione placita, theologiae mysticae fuere fata. Atque ab iis quidem, quae apud nos experta est, ut incipiamus; quo pacto a nostratibus, praecunte LVTHERO, maxime autem a beato IO. ARNDTIO in ea repurganda elaboratum sit, IAC. THOMASIVS hunc in modum exponit: *duae partes sunt christianismi: vera fides, pia vita. Illa ad intellectum, haec ad voluntatem refertur. Illi scholastica, huic mystica theologia subuenire conata est olim, sed ita, ut plurimum labis aspergeretur. In vitraque repurganda laboraverunt nostri, cum exemplo illis praecuisset Lutherus. Huic enim bella fuere non cum scholasticis modo doctores, sed cum enthusiastis quoque ac fanaticis. Post Lutherum quasi partis operis, alii schola-*

ati LVTHERI de hoc libro contra intempestivas quorundam censuras defendit. Nacvis quidem quibusdam, ut alia eiusdem temporis scripta, liber hicce non caret; quemadmodum & formulae loquendi quaedam in eo occurrunt, quae non omnibus probantur. Ideo vero egregia ista atque praeclata, quae continet, contemnenda non sunt, aut reiicienda. De reliquis saeculi huius scriptoribus mysticis, LAVR. IUSTINIANO, DION. CARTHUSIANO, aliisque, legendi, quos saepe iam laudavimus, MAXIM. SANDAEVS, PETR. POIRET, atque GOTTFR. ARNOLDVS.

ficam, alii mysticam magis magisque reformare sunt adgressi. E quibus Ioannes Arndius maxime negotium sibi sumsisse mysticae theologiae refigendae in faciem saniores; in schediasmi. bist. de definit. philosop. &c. ad §. LIV. p. 76. Enimvero, licet haud pauci ex nostratibus de vita spirituali eiusque incrementis fuerint solliciti, quod scripta illorum ascetica, supra enumerata, testantur, qui & hoc nomine inter mysticos referri poterant; IOANNES tamen ARNDTIUM, cuius insignia in pietatis studium merita, nulla umquam debuit obliuio, omnem ea in re diligentiam collocasse, longe est notissimum. Idem etiam, cum IO. TAVLERVM, THOM. AKEMERIS, aliosque ex praestantioribus mysticis quandoque sequutus sit; specialiori quadam ratione inter mysticos numerari solet. Varia autem cum vir optimus scripserit, ut homilias, siue sermones sacros, in

pericopas evangelicas, itemque in *psalmos*, & alia; hic tamen libri eius de *vero christi-
anismo* in censum veniunt, qui magna
multorum adprobatione excepti, saepius-
que editi, in alias quoque linguas conuer-
si, hodie adhuc a plurimis non sine insi-
gni fructu leguntur. Interim & sinistra
quorundam experti sunt iudicia, fuerunt-
que, qui errores Weigelianos, Schwenck-
feldianos, & nescio quos, in iis sibi depre-
hendere visi sunt; hinc & acerrime eos
impugnarunt; aliis contra eorum in se su-
scipientibus defensionem, & orthodoxiam
viri beati strenue adferentibus. Inter il-
los noti sunt IO. WALTHERVS, LVC.
OSIANDER Iunior, IAC. WERENBER-
GIVS, GEORG. ROSTIVS, CONR. TIB-
RANGO, IO. CORVINVS, IO. TOBIAS
MAIOR, aliique, quorum scripta adcura-
te recenset M. C. G. in *apologietis Arndti-
anis, das ist, Schuz-Briefen zur christlichen
Ehren-Rettung Herrn Iob. Arndts &c.* Lip-
siae 1706. 8. editis, p. 191. seqq. Inter
hos autem, seu qui ARNDTIO defende-
runt, eminent DAN. DILGERVS, HENR.
VARENIUS, PAVL. EGARDVS, MICH.
(seu MELCHIOR) BRELLERVS, IOAN.
SAVBERTVS, IO. MICH. DILHERRVS,
IO. GEORG. DORSCHVS, quos, vt &
reliquos, idem auctor *apologeticorum Arnd-
tianorum*, laudat, eorumque scripta enu-
merat, p. 177. seqq. Media quadam via
incedunt alii, & formulas quidem quas-
dam loquendi parum vtitas non pro-
bant; de sana autem atque sincera viri be-
ati mente non dubitant. Praeter multos
alios ita sentit IO. ANDR. QVNSTEDI-
VS, dum, in libris eius, inquit, *de vero
christianismo pbrafes quaedam durissimulae,
a suspectis fortasse auctoribus mutatae oc-
currunt, ipsi tamen libri ob pietatem, re-
rum pretiositatem, & vtilitatem digni sunt,
qui non tantum sedulos lectores, sed etiam
seruiles habeant imitatores; etb. post. mo-
nit. VII. p. 68.* Exprobratur ARNDTIO

inter alia, quod formulis phrasibusque my-
sticorum vsus sit; quod tamen cum sano
sensu, pravis quorundam pseudo-mysti-
corum dogmatibus repudiatis, fecerit, fa-
cile ideo excusabitur. Cumprimis vitio
datum, quod capita quaedam ex VAL.
WEIGELII libello *precum* in suos de *vero
christianismo* libros transtulerit; sed cum
eo tempore ignorauerit, libelli istius au-
ctorem WEIGELIVM esse; nihil praeter-
ea in istis formulis occurrat, quod re-
ctum non admittat sensum; haec quoque
sponte sua cadit adcusatio. Inter varias
operis istius editiones laudandae maxime,
quae cum adnotationibus HENR. VARE-
NII, & IO. GEORG. DORSCHII produ-
erunt; in quibus cum omne illud, quod
vel leuissimum procreare scrupulum que-
at, sublatum sit; nihil amplius superest,
quam vt eius lectio omnibus quam dili-
gentissime commendetur. Plura vero de
eo, ipsoque ARNDTIO, praeter auctorem
apologeticorum Arndtianorum, iam lauda-
rum, qui omnia pro eius innocentia &
orthodoxia, testimonia diligentissime col-
legit, dabunt GOTTFR. ARNOLDVS, in
dem Leben der Glaubigen, p. 536. seqq. item,
in *der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II.
lib. XVII. cap. VI. §. V. seqq. p. 478. seqq.* alii-
que, laudati CHR. MATTH. PFÄFFIO, in *in-
troduc. in hist. litter. notis amplissimis illu-
strata*, lib. II. ad §. VIII. p. 276. quibus iun-
gendus CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in
*introduc. in memorabilia eccles. histor. sacr.
noui testament. part. post. saec. XVII. p. 1174.
seqq.* In excerptis *Epistolae ineditae IO.
CHRISTIANI A BOINEBVRG*, & ZACH. PRV-
SCHENCK A LINDENHOVEN, quae BYRCARD.
GOTTH. STAVIVS noster in *Actis literariis
ex manuscriptis eruit, fascic. III.* exhibet,
subinde ARNDTII, eiusque de *vero chris-
tianismo* librorum, honorifica sit mentio.
Immo p. 61. BOINEBVRGIUS, cum iam
ad romanensium sacra transiisset, hunc in
modum scribit: *Expeto Varenii apologeti-*

con pro Ioan. Arndtii aureo libro de christianismo vero. Memini id penes te videre vicennio abhinc plus minus, & scio, te esse peramanter Arndtii. Quem quanti & ego faciam, forte nec tu nescis ex pristina mecum consuetudine. Vtique iam in seculo mihi felicique hoc otio vnice vaco probis eiusmodi omni in parte libris lēstis, & vestratibus, quinam Melanchthoni Arndtioque, illi in lenitate & candore iudicii, super dogmatibus, huic vero in pietatis doctrina antecellant, neminem recorder.

Non tam facile, ac ARNDTIUM, excusare aut defendere licebit, qui itidem inter mysticos referri solent, VAL. WEIGELIUM, IAC. BOEHMIUM, CHRISTIANUM HOEBVRGIUM, aliosque; qui cum variis controuersis ac concertationibus occasionem dederint; rectius in theologia polemica de iis agatur. Conferre interim de iis, aliisque eiusdem generis scriptoribus, iuuabit EHREGOTT DAN. COLBERGIUM, in dem *Hermetisch-Platonischen Christenthum*, & de WEIGELIO quidem lib. I. cap. IV. p. 205. seqq. vbi & de CHRIST. HOEBVRGIO, cuius, praeter alia scripta, nota est *theologia mystica*, itemque *poetica mystica*, agit, quippe quem inter Weigelianos refert; de IAC. BOEHMIO autem cap. VIII. p. 307. seqq. Si quis contra, quid pro istorum hominum defensione dici queat, scire aueat; cum GOTTFRIEDUM ARNOLDUM consulere oportet, in der *Kirchen-und Ketzer-Historie*, & de VALENTINO quidem WEIGELIO part. II. lib. XVII. cap. XVII. p. 615. seqq. de IAC. BOEHMIO cap. XIX. p. 617. seqq. de CHR. HOEBVRGIO part. III. cap. XIII. §. XIV. sqq. p. 128. seqq. Iungere licet, si placeat, quae dicta sunt in der *bisitorischen und theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten*, cap. VI. §. XIII. seqq. p. 631. seqq. BOEHMII characterem exhibet, & summam doctrinae eius simul satis perspicue exprimit, PETER. POIET,

in *epist. de principiis & characterib. mysticorum*. p. 162. seqq. Admodum autem magnifice de eo sentit, dum, hic vnicus, inquit, est, (saltem cuius scripta ante hac innotuerint) cui Deus imos naturae recessus detexit, tam quod ad spiritalia attinet, quam ad corporalia; & qui in rebus theologicis & supernaturalibus ad centrum vique penetravit, atque in ipsa origine principia vera philosophiae, tam metaphysicae & pneumaticae, quam verae physicae peruenit. Multa eiusmodi alia cum in laudem BOEHMII disseruisset; concludit, neminem occurrere, qui profusum cum illo comparari queat. Auctoris nostri, inquit, dona tam singularia sunt, ut incassum alibi quaeras scriptores, qui ex origine tam profundae cognitionis characterem gerant; ex origine, inquam, id est, tales, qui veritates eiusmodi e fonte & per experientiam in sese ipsis hausierint. Laudat hinc quosdam, qui secundum principia BOEHMII scripserunt, indeque varias deduxerunt conclusiones; VI ABRAH. FRANCKENBERGIUM, aliosque; obseruatque, ex veteribus proxime ad BOEHMIUM accedere poenandrum, qui, inquit, iure aut iniuria tribuitur Mercurio trismegisto. Inter eos denique, qui in quibusdam Boehmio adpropinquant, refert THEOPHR. PARACELSUM, VAL. WEIGELIUM, IVL. SPERBERIUM, BARTH. SCLEIUM, FRANC. GEO. VENETUM, virumque HELMONTIUM, IO. BAPTISTAM patrem, & FRANC. MERCURIUM filium, aliosque; l. c. p. 173. De CHR. HOEBVRGIO hoc solum addimus, theologiam eius mysticam mirifice laudari a IO. CHRISTIANO A BOINEBVRG, in excerptis & epistolis eius ineditis apud BURC. GOTTH. STRAVIUM; in *actis litterariis ex manuscriptis erutis, fascic. III. p. 61*. Cum enim, quae de IO. ARNDTIO recitauimus, dixisset, ita pergit: Nisi si Christianus Hoburgius perinde in censum deuocari debeat, cuius mystica theologia in vernaculo exstat, opusculum sane praecclarissimum, & quod

metacur

mereatur ab omnibus penitissime nosci. Sed viri huius, quantumvis eruditi, iudicio in eiusmodi rebus standum esse, haud dubie negabunt alii.

Et sane, placitis illis singularibus, partimque erroneis, partim a simplicitate scripturae sacrae nimis discedentibus, quae in VALENT. WEIGELII, IAC. BOHMII, aliorumque, qui pro mysticis habentur, scriptis inveniuntur, effectum, ut ab eo tempore ipsa mystica theologia male audire apud nonnullos inciperet, immo, ut in ea fontem velut ac scaturiginem omnis fanaticismi ac enthusiasmi quaerere. Huc EHREG. DAN. COLBERGII liber, *das Hermetisch-Platonische Christenthum &c.* inscriptus, anteaque nobis iam commemoratus, qui Francofurti 1690. 8. prodiiit, comparatus est. Hec namque in eo auctor agit, ut omnem fanaticismum & enthusiasmum per theologiam mysticam ex philosophia Platonica deriuat. Speciatim, cum *part. I. cap. I.* historiam theologiae mysticae velut in compendio exhibuisset, & de praecipuis scriptoribus mysticis quaedam observasset; theologiam mysticam *semina superbiae spiritualis, fanaticismi & enthusiasmi continere*, probare adgreditur *XIV. p. 66. seqq.* deinde vero praeter haereticos quosdam veteres, omnes recentioris aevi fanaticos & enthusiasistas ex theologia mystica prognatos, ostendere conatur, *S. XV. p. 71. seqq.* Eodem praeterea tempore, cum domestica illa in ecclesia nostra orirentur certamina, in quibus beati PHIL. IAC. SPENERI, & aliorum quorundam theologorum, pietatis studium strenue arguentium, a quibusdam in dubium vocata est orthodoxia, inter alia etiam de theologia mystica acriter disceptatum est. Fuerunt enim, qui omnes errores, quos pietisticos vocabant, non aliunde rectius, quam ex theologia mystica, deriuari posse, censere. Hanc vero cum simul, COLBER-

GII insistendo vestigiis, pro matre omnis fanaticismi & enthusiasmi venditarent; non poterat non illorum doctrinae labes, ex horum quidem mente, adpergi. Cum primis hoc sibi datum credidit FRIDER. CHRIST. BVCHERVS, qui tum alibi, tum maxime in *Platone mystico in pietista reductione, das ist, pietistischer Vberensumung mis der heidnischen philosophia Platonis, und seiner Nachfolger*, Dantisci 1699. 4. hoc egit. Quo in scripto cum etiam BALTH. KOEPKENIVM vellicasset; hic illi opposuit librum, supra nobis iam laudatum, inscriptumque: *sapientia Dei in mysterio crucis Christi abscondita, der wahre theologia mystica oder aeterna aller Glaubigen alten und neuen Testaments*, Haëlae 1700. 8. in cuius praecipuo altera parte BVCHERI *Platonem mysticum* sub examen reuocat. Quemadmodum autem KOEPKENIVS, non aliam theologiam mysticam, quam puram, & verbo Dei conuenientem, de qua supra dictum, quam & ideo asceticam vocat, se defendere, proficitur; ita beatus SPENERVS, in *praefatione*, libro huic praemissa, ab erroribus & Platoniceptum, & mysticorum, se quam longissime abesse, luculenter testatur; licet, tum in Platone, tum apud mysticos, interdum occurrere, quae minime sponte fieri, fateatur. Pari ratione & AVGVSTVS HERM. FRANKIVS, eas solum, quae veritati & scripturae sacrae sunt consentanea, in mysticorum scriptis se laudare, docet, in *der gründlichen und gewissenhaftigen Verantwortung gegen Dr. Io. Fridr. Meyers harte und unwarbaste Beschuldigungen &c.* p. 277. *seqq.* vbi & speciatim de imputata mysticis deificatione, deque IO. AVABROCHIO agit; quemadmodum & in antecedentibus, p. 97. *seqq.* de Catharina Genuensi verba fecerat. Praeterea, cum theologia scholastica semper mysticae opposita fuerit, & conflictum quemdam inter utramque observare liceat; IO.

WILH.

WILH. ZIEROLDVS, mysticae theologiae non rectius se agere causam posse, existimauit, quam si scholasticae iugulum peteret. Eo namque spectat eius *D. Martin Lutheri euangelische Auffmunterung zur Liebe des Wortes Gottes wider das Aristotelisch-scholastische Christenthum, insonderheit wider M. Fridrich Christian Buchern &c. Stargardiae 1700. 4.* Quo in libro LUTHERI testimonia contra theologiam scholasticam & Aristotelem conegit; quantumque damnum theologia Aristotelico-scholastica dedit, probare adnititur. Nec alium sibi finem constitutum habet in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie, mit der historia philosophica verknüpfft &c.* cuius pars prior Stargardiae 1700. 4. posterior, speciatim SAM. SCHELVIGIO & FRID. CHRIST. BYCHERO opposita, anno 1703 lucem adpexit publicam. Cum primis vero adhuc commemorandus est GOTTFR. ARNOLDVS, qui in promouendo & commendando theologiae mysticae studio, scriptoribusque mysticis laudandis, excusandis, defendendisque, totus, immo interdum nimis liberalis fuit; idque tum in *der Kirchen- und Ketzer-Historie*, itemque in *dem Leben der Glaubigen*, aliisque scriptis; tum maxime in *historia & descriptione theologiae mysticae*; ex quibus & notitia reliquorum, quorum adhuc mentio hic fieri poterat, haurienda; quemadmodum & ipse quaedam scripta, ad mysticam theologiam spectantia, edidit. In quibus omnibus vt diligentiam singularem demonstrauit; ita rectius sibi, & aliis, consuluisset, si maiori vsus esset circumspectione, nec laudare aut defendere suscepisset, quae nec laudari, nec defendi aut poterant, aut debebant. Nec praetermittenda hic est apologia ista theologiae mysticae sobrie satis solideque scripta, quae nuper admodum germanice prodit: *die wahre theologia mystica, aus heiliger Schrift bewahret, vnd von den falschen concepten*

BVD. ISAGOGE,

des Herrn D. Hermann Scheint, Mennisten-Predigers in Amsterdam, durch Aleopbilum gesaubert, Francofurti & Lipsiae 1725. 8. Ediderat HERM. SCHYNN, Mennonitarum partibus addictus, doctorisque munere apud eos fungens, lingua belgica librum: *homo in Christo, siue vita spiritualis fidelium, &c.* inscriptum, in cuius praefatione theologiam mysticam acriter perstrinxerat, & grauissimis adcusationibus omnibus inuisam reddere admissus fuerat. Hinc itaque occasio apologiam istam edendi a LETHOPHILO enata; quo sub nomine quis lateat, ignoro, cum tamen ecclesiae nostrae sacris additum, existimo.

Inter reformatos non defuisse theologiae mysticae cultores, praesertim si ascetica hoc nomine intelligatur; tot scripta, maximam partem supra iam commemorata, testantur. Specialiori tamen quadam ratione locum hic sibi postulant GISE. VOETII *va herenick, siue exercitia pietatis*; supra equidem itidem iam laudata, sed hic repetenda, quod non tantum mysticam theologiam, methodice digestam, contineant, sed auctori etiam constitutum fuerit, mysticam theologiam romanensium a scoriis & quisquiliis repurgare. Id ipsemet profitetur *cap. III. §. III. p. 67.* vbi & more suo varia problemata, eodem spectantia, proponit. Exstiterunt vero & alii inter reformatos, praesertim in Anglia & Belgio, qui, de orthodoxia ecclesiae istius seruanda non adeo solliciti, suo subinde indulsuerunt ingenio; vnde & ab aliis fanaticorum numero adscribuntur. Quosdam ex illis recenset PERR. POIRET, in *epistola de principijs & characteribus mysticorum*; plures autem in *catalogo auctorum mysticorum epistolae* huic subnexo; in *bibliotheca mysticorum selecta, p. 322. seqq.* cui iungendus GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theol. myst. cap. XXIV.* vbi indicem scriptorum mysticorum & asceticorum saeculi decimi sexti &

liiii

deci-

decimi septimi, & quidem ex cardinalibus tribus scilicet vel religionibus, exhibet. Sed omnium instar hic ipsemet esse potest **POIRETVS**, qui, licet a reformatione ecclesiae placitis in plurimis deinceps discesserit, initio tamen eidem adductus fuit; quo etiam nemp forte recentiori aetate maiorem in propaganda theologia mystica industriam collocavit. Magistrum suam **ANTON. BVRIGNONIAM** ipsimet quoque inter mysticas feminas, (quarum haud paucas exstare notum est) refert, eiusque characterem exprimit, in *epist. de princip. & characterib. mystic. p. 230. seqq.* Quo iure hoc faciat, ipsemet ita edisserit: *Quamvis ipsa, cum mox innui, nequidquam arte aut studio confectetur argumenta, aut distinctiones mysticorum auctorum; tamen eius scripta passim eorum substantiam & solida fundamenta comprehendunt, eorumdemque sensum mire detegunt; ac ipsorum, immo & omnium cuiusque generis spiritualium librorum respectu, idem operantur, quod solis radii circa omnes terrae plantas, quae licet in se viventes, durante tamen frigida anni intemperie, quasi mortuae nil quidquam nobis utilitatis impertiunt, at adpropinquante igneo hocce fidere &c. de nouo incipiunt aperiri, virefcere, & fructuum largitione nobis demum prodesse.* De mystica autem theologia, scriptoribusque mysticis, quid generatim sentiat, passim quidem in scriptis suis **POIRETVS** innuit; cumprimis tamen in defensione methodi inveniendi verum, quae in operibus eius posthumis exstat, *scilicet V. p. 107. 108.* diserte profutur. Testor igitur, inquit, atque adfucro coram Deo omnipotente, cordium scrutatore, mendacii ofore, & iudice iusto, scriptores mysticos, eorumque libros, quantum eos novi, & quales editi nonnullis, pluresque cum laude commemoravi, tales esse, vt contra quam dominus **Thomae** (contra hunc enim ibi disputat) testatus est, (tantum abest vt sine periculo) contineant potius praestantissimos sapientiae divinae thesauros, quibus animae,

quae sincere Deum, principium & finem suum anhelant, ad eum per suas vnaquaeque vias sibi ostensas, possint tuto aucti, progredi, & tandem ad eum pervenire, aeternum beandae. Quinam vero ex eius sententia mystici dicendi sint, ibidem *p. 108. 109.* exponit. Quantumvis autem maximum theologiae mysticae, mysticisque scriptoribus statuat pretium; se ipsum tamen mysticum esse, negat; vehementerque ideo expostulat cum **IO. WOLFG. IAEGERO**, qui ei locum inter illos haud ultimum assignauerat. Quandoquidem, inquit, theologiam mysticam cum innumeris viris maximis & doctissimis, ipsique **Arndio** &c. ita magni facio, vt nihil supra; nemo non videt, me, cum c. theologorum sine auctorum mysticorum numero me excipio, id non facere, quasi illius me paderet theologiae vere divinae; sed e rei veritate adfessionem **D. Iaege**ri, qui me vel principem inter illos, ex malo quidem sensu stavit, contraria. Numquam de ea theologia ex professo scripsi, neque de ea scribendi me capacem credidi, multo minus, uti falso adferit **D. Iaege**r, nec semel eandem recoqui crambem, me inter illuminatos immediate & adeptos adnumerari, aut me ab aliis credi regentium, lea gemque implevisse, volui &c. in vindictis veritatis & innocent. quae itidem in posthumis eius exstant, *lib. I. cap. V. §. VI. p. 252.* Et quibusdam interiectis: Quidquid autem de theologia mystica edidi, sunt vel aliorum tractatus aliquot valde egregii, vel praefationes, quas a me compositas eisdem praemisii &c. In qua vero, (bibliotheca mysticorum selecta) immo nec in vllis ex meis operibus, nullam materiam mysticam data opera tractavi, uti neque in oeconomia mea; tantum abest, vt haec sit systema illius theologiae, veluti perridicule persuadere vult **D. Iaege**r, hac vna de causa, quod forte in transitu feci mentionem theologiae illius honorificam, vel quaedam subiecta ei vicina esse indicavi, quae more non illius, sed meo

Et philosophico tractant, & id admodum raro &c. Principiis equidem mysticorum cum subinde in scriptis suis insistere, res, puto, ipsa satis docet; ne tamen ei faciendus iniuriarum, ea tantum huc referemus, quibus theologiae mysticae studium se promovere voluisse, ipsemet non diffitetur. Huc primum aliorum scripta spectant, quae ipsius opera studioque lucem publicam adspexerunt, vt: *theologia germanica*, supra nobis iam commemorata, quae in linguam gallicam ab eo translata, typis excelsa est an. 1676, sed deinceps denuo gallicae & germanico idiomate ab eo conuersa, inscriptaque: *la theologie reelle, vulgairement dite la theologie germanique*, cum variis accessionibus an. 1700. 12. lucem adspexit. Inter accessiones istas etiam est *theologiae mysticae apologia*, ab ipso POIRETO conscripta, oppositaque PETR. IVRIEI *tractatus historico, exhibenti iudicium protestantis theologi de theologia mystica*; quae *apologia* ex gallica lingua in latinam (sed haud exacte non in vno loco, vt ipsemet POIRETVS obliuatur, in *vindiciis veritatis &c. lib. I. c. V. §. VII.*) conuersa, addita est GOTTFR. ARNOLDI *historiae & descriptioni theologiae mysticae*. POIRETI porro studio opera omnia ANTON. BOVRIGNONIAE gallice voluminibus XIX in 8. prodidisse, notum satis est. Id solum monemus, subiunctam iis esse IO. ENGELBERTI *diuinam de tribus statibus, ecclesiastico, politico & oeconomico visionem*, gallice versam. Qui quidem ENGELBERTVS, siue ENGELBRECHTVS, itidem haud vltimum inter mysticos tener locum. Non tantum autem theologiam germanicam, sed & THOM. AKEMPIS libros quatuor de imitatione Christi in linguam gallicam conuertit, ita, vt libri quarti non tam sensum litteralem, quam paraphrasin quandam exhiberet. Proderunt ita, inscripti: *Kempis commun ou les IV. livres de l'imitation de I. C. traduits*

pour l'edification commune de tous les chretiens, primum anno 1683. 12. non semel deinceps recusi. Curante quoque POIRETO an. 1687 in lucem emerit *theologiae christianae iuxta principia Iac. Boehmii idea brevis*, de quo quid sentiat libello, exponit in *epist. de principiis & caracterib. mysticor.* p. 170. *Theologia cordis (la theologie du coeur)* quam anno 1690 in publicum emisit, collectionem libellorum quorundam mysticorum non magnae molis continet, qui recensentur in *commentariolo de vita & scriptis Petri Poireti, posthumis eius praemisso*, §. XLII. p. 26. Sequuta an. 1691 est, operam nauante POIRETO, *theologia amoris (la theologie de l'amour)* siue *vita & opera Catharinae Genouensis*. Hanc anno 1696 excepit *theologia crucis Christi lesu*, siue *opera & vita Angelae de Fulgino*, quae ex latina in gallicam linguam conuertit, & ita in lucem emisit. Eiusdem porro cura recusa est an. 1701 cum praefatione noua *vita marchionis de Renty*, (*le chretien reel, ou la vie du Marquis de Renty; & de la ven. mere Elisabeth de l'Enfant lesu.*) Lucem quoque eodem anno ipsius opera adspexit, *sanctus profugus*, siue *vita & mors exemplaris Werneri (La sainte refuge, ou la vie & la mort edifiante de Wernerus)*; quem admodum & anno 1703 editionem *catechismi christiani pro vita interiore* a D. Olerio scripti, adiuuit. Vitam ARMELLAE NICOLAE, pauperculae ancillae rusticae, id omne, quod de theoria ac praxi christiana atque mystica concipi possit, superantem, vt auctor *commentarioli de vita & scriptis Petri Poireti* p. 31. loquitur, denuo typis excudi curauit anno 1704, addita praefatione. Inscripta est: *Schola puri amoris Dei (l'ecole du pur amour de Dieu, dans la vie merueilleuse de la bonne Armelle)* 2 volum. in 12. GVIONIAE feminae (L. M. B. DE LA MOTTE GVION) notius ob certamina, quibus in Gallia occasionem

dedit, nomen est, quam vta quoquam, nisi harum rerum plane rudi, ignorari queat. In huius autem scriptis variis, vita quoque, & opusculis quibusdam ipsius FRANC. SALIGNAC DE LA MOTTE FENELON, archiepiscopi Cameracensis, qui GVIONIAE patrociniū in se suscepit, publicae luci exponendis, quid POIRETVS praestiterit, ab auctore *commentarioli de vita & scriptis* eius fusius exponitur, §. LII. p. 32. §. LXI. p. 38. 39. §. LXX. seqq. p. 42. seqq. Reliqua, quorum editionem promouit, sunt: *praxis theologiae mysticae verae*, (*la pratique de la vraye theologie mystique*) 1709. 2 voluminibus in 8. collectionem variorum opusculorum continens; *theologia praesentiae Dei* (*la theologie de la presence de Dieu*) siue Fratris Laurentii religiosi Carmelitae opuscula; quibus ipsemet POIRETVS commentationem de exercitiis praesentiae diuiniae praestantia fructibusque, addidit; *sacra orationis theologia*, siue FRANC. DE LA COMBE *analysis orationis mentalis*, cui & alia eiusdem generis addidit, an. 1711. 12. *anima Dei sui amans exhibita in emblematis*, tum Hermanni Hugonis pia sua desideria illustrantis, tum Orbonis Vacnii de amore diuino, (*l'ame amante de son Dieu*) anno 1717. 8. *sanctus Indiarum anachoreta* (*le saint solitaire des Indes*) siue vita Gregorii Lopez, 1717. 8. Ex scriptis denique, ab ipsemet POIRETO elaboratis, praeter praefationes illorum, quas edi curauit, nonnullis operibus praemissas, & additamenta quaedam, iisdem adiecta, huius solum loci sunt *apologia* ista *pro theologia mystica*, quam PETRO IVRIO opposuit, cuius antea iam mentionem fecimus; itemque *epistola de principiis & characteribus mysticorum*, saepe nobis commemorata, quam cum aliis quibusdam in *bibliotheca mysticorum selecta*, contineri, supra diximus. Reliqua sua scripta cum ipsemet pro mysticis haberi nolit, nihil de us addimus. De placitis vero eius singu-

laribus, erroribusque & auctoribus, qui eos refutarunt, in theologia polemica erit dicendi locus.

In ecclesia romana propriam velut sedem fixit theologia mystica, cum vita, quam plurimi in ea amplectuntur, monastica, ad eam fouendam alendamque prorsus apta sit, maximamque opportunitatem praebet. Hinc & per duo proxime elapsa saecula ingens eiusmodi scriptorum in ea effloruit numerus; quos inter eminent, magnamque prae reliquis celebritatem sunt consequuti, 10. A CRUCE, in *adscensu montis Carmeli*; obscura nocte animae; *flamma amoris viua*; aliisque; FRANC. DE SALES, in *libris duodecim de amore Dei*, latine & germanice editis, itemque in aliis gallice scriptis, vti sunt: *introducio ad vitam deuotam*; *epistolae spirituales &c.* MAXIMIL. SANDAEVS, in *theologia mystica*, seu *contemplatione diuina religiosorum a calumniis vindicata*, Moguntiae 1627. 4. HVG. DE PALMA, de *triplici via mystica*, Amstelodami 1647. 12. 10. BONA cardinalis, in *manuductione ad caelum*; itemque in *principiis & documentis vitae christianae*; porro in *via compendii ad Deum*, aliisque, quae totum primum operum eius, Coloniae 1683. 8. iunctim editorum, constituunt; CONST. DE BARBANSON, in *compendio verae theologiae mysticae*, siue *amoris diuini oculis semitis*, Amstelodami 1698. 12. Immo ipse ROB. BELLARMINVS, etsi principem inter eos, qui controuersias tractarunt, teneat locum; mysticis tamen etiam adnumerari voluit, ob libellos quosdam, vti sunt: *gemitus columbae*; *adscensus mentis in Deum*; *infiltrationes christiani hominis &c.* Non omnibus tamen in eadem ecclesia quaeuis mysticorum placita probari, obseruat 14. THOMASIVS, & testimoniis MAXIMIL. SANDAEI ac CAR. HERSENTII euincit; qui licet ipsi loquutionibus mysticorum non paucis, valde horridis, patrocinentur;

ROB

non dissimulent tamen, horum theologiam aliis, quos ipsi quidem minus peritos vocent, suspectam haberi; nec absque discrimine mysticos omnes alba signare linea audeant; in *schediafm. historic. de definit. philosf.* ad §. LIII. p. 70. Notum quoque est, & ab aliis passim repetitur illud R. B. BELLARMINI essatum: *Id enim accidere solet iis, qui scribunt de mystica theologia, ut eorum dicta ab aliis reprehendantur, ab aliis laudentur, quia non eodem modo ab omnibus accipiuntur; de scriptorib. ecclesiast. p. m. 226.* Atque id etiam recentiori aetate vel maxime MICH. MOLINOSI, eiusque sectatorum, quos quietistas vocant, exemplo patuit. In libello enim, *manifestio, siue ductor spiritalis*, inscripto, anno 1675 primum edito, in variis deinde linguis translato, & intra sexennium, vigesies & quod excedit, recuso, nihil continetur, quam quod & alii, itique in ecclesia romana recepti & probati, scriptores mystici docuerunt. Hinc & non tantum magno plurimorum adplausu exceptus, sed ab iis etiam, quorum censurae primum subiectus fuit, quorum nonnulli ex inquisitorum numero fuerunt, adprobatus & *opusculi inaccessibilis* elogio ornatus fuit. Hicce nihilofecius liber aliis deinceps, nescio quae nefanda & impia continere dogmata visus est; ipseque MOLINOSVS pro haeretico omnium pessimo habitus, & ad aeternos carceres condemnatus est; signum hic ad bellum contra eum gerendum tollente PAVLO SEGNERIO, Iesuita, in *concordia laboris & quietis in operatione*; itemque in *quietista*, siue *illusonibus orationis quietis*. Ad propositiones autem illas LXVII, decreto inquisitionis damnatas, quod attinet, in quibus impia quaedam prorsus atque detestanda occurrunt; non equidem negandum, ex principiis mysticis, si ea vltra, quam par est, extendantur, illas derivari posse; iureque inde concluditur, caute admodum ac circumspecte in dog-

matibus quibusdam mysticis versandum, scriptaque, recentiorum praesertim mysticorum, non sine accurata *doctrinale* legenda; an tamen MOLINOSO recte ista tribuantur, non sine ratione alii dubitant, immo quidam prorsus inficiantur; licet fieri potuisse, fateantur, ut quidam ex eius sectatoribus ad ista extrema prolapsi sint. Sed hac de re disputare, aut ipsos pseudo-mysticorum errores refutare, huius loci non est. Conferre iuuabit, quae dicta sunt in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten*, cap. III. sect. II. §. XIII. p. 293. vbi & auctores, historiam quietismi suppeditan-tes, laudati; quibus addendus CHR. BEERH. WEISMANNVS, in *introd. in memorab. ecclesiast. histor. sacr. noni saecul. part. post. p. 330. seqq.* IAC. BENIGNVM BOSSVETVM, in *instructionibus de diversis statibus orationis*, (*instructions sur les divers etats d'oraison*) p. 386. alibique, MOLINOSVM gravissimorum postulare errorum, illisque adeo accedere, qui iure damnatum contendunt, mirum non est, cum de theologia mystica, certe de scriptoribus quibusdam mysticis, non adeo praeclare eum sentire, constet; id quod in certamine cum FRANCISCO SALIGN. DE LA MOTTE-FENELON, archi-episcopo Cameracensi, de quo mox dicemus, prodidit. Illud solum nunc observamus, ESTRÆVM cardinalem, qui iussu Galliae regis, & instinctu Iesuitarum, plurimum ad MOLINOSI interitum contulit, non tantum initio inter amicos eius fuisse, sed quanti theologiam mysticam faceret, testatum esse, tum FRANC. MALAVALLI, cuius inter recentiores mysticos haud ignobile nomen est, *praxin facilem ad contemplationem* (*pratique facile pour élever l'ame à la contemplation*) in italicam linguam verti iussit, eiusque editionem Romanam curavit. Reculus quoque hicce liber est, opera PETRI POIRETI, in *praxi theologiae mysticae verat*, de qua antea dictum.

Inter amicos porro MOLINOSI, simulque mysticae theologiae defensores ac promotores, celebre eumpristis nomen est PETRI MATTH. PETAVCCII cardinalis, cuius *epistolae*, aliique *tractatus mystici*, multorum teruntur manibus, & inter nostrates a IO. WOLFG. IAEGERO quoque laudantur, in *exam. theol. myst. pag. 444*. Quasdam enim hypotheses si demas quae aliunde illi adhaeserint, pleraque alia minime contemnenda, pronuntiat.

Quo pacto vero quietisticae controversiae in Gallia excitatae, ibidem quoque diuersis de theologia mystica iudiciis, variisque scriptis occasionem dederint; quae porro in hisce certaminibus FRANCISCI SALIGNAC DE LA MOTTE-FENELON partes, quae fata fuerint? aliunde constat, alioque in loco a nobis fusius copiosiusque exponitur. Ad mysticam theologiam, placitaque quaedam mysticorum, cuncta rediisse, res ipsa docet. Illustrem enim feminam, GVIONIAM (I. M. B. DE LA MOTTE GVION) quae istorum motuum causa praecipua existit, mysticorum placitis imbutam fuisse, immo inter mysticos haud vltimum tenere locum, scripta eius testantur; in quibus in lucem proferendis PETR. POIRETVM diligentiam singularem posuisse, antea obseruauimus. Magistrum GVIONIA habuit FRANC. DE LA COMBE; cuius itidem tunc ob librum: *analyse orationis mentalis*, inscriptum, tum ob aduersa, quae expertus est, fata, non ignotum inter recentiores mysticos nomen est. Ob librum enim istum pariter, ac quod, vt diximus, GVIONIAE director existisset, in prauorum dogmatum suspicionem adductus, detentusque per annos plurimos in carcere Parisiensi, tandem in ergastulo vitam finiit. Suppressa quoque *analyse* eius *orationis mentalis* tanta diligentia, vt inter scripta rariora referretur, sed eo audius etiam quaereretur, donec studio PETRI POIRETI, vt antea eisdem

obseruatum, denuo lucem adpiceret publicam. Nimirum summo studio eo tempore id egerunt romanae ecclesiae inquisitores, vt libros mysticos, qui sibi non placebant, vel quietissimum redolere videbantur, ex hominum conspectu remouerent; vnde in indices suos librorum prohibitorum eosdem referebant, in quibus adeo, praeter *analyse* istam *orationis mentalis* FRANC. DE LA COMBE, locum inuenierunt BERNIERII DE LOUVIGNI *opuscula spiritualia & christianus interior*; BENED. CANFELDI *regula perfectionis*, aliaque eiusdem generis. GVIONIA itaque cum mysticorum, quorum disciplina imbuta erat, principiis insisteret; in loquendo autem *inquietum*, quam scholastici requirunt, non obseruaret, quod & alias raro admodum mystici facere solent; accedentibus & aliis causis, quae eam iniuriam reddebant; in haereseos, & quietismi, Romae damnati, suspensionem venit. Syllema eius in compendio exhibet auctor *historiae vitae Francisci de Salignac de la Motte-Fenelon, archiepiscopi ducis Cameracensis*, quae gallice scripta Hagae Comitum anno 1723. 8. prodit, p. 44. seqq. quod ita comparatum est, vt, quo iure a romanae ecclesiae addictis condemnari aut reiici potuerit, non videam, cum illud doctrinae mysticorum, in eadem ecclesia probatorum, prius sit conueniens. Interim exaggerationes quasdam, mysticis ceteroquin valde familiares, formulasque loquendi parum exactas, in eius scriptis occurrere, non negauit FENELONIVS; vt autem doctrinam eius ipsam damnaret, a se impetrare non potuit, cum, mentem illius sententiamque sanam ac orthodoxam esse, persuasissimum haberet. Legendus hac de re auctor iam laudatus, p. 47. 48. Cum porro primum controversiae istae exortae essent, in colloquio quodam Ihsiaci, circa initium anni 1695 instituto, xxx articuli, qui inde *Ihsacenses* dicuntur, a IAC. BEN.

BOSSVETO consignati, propofiti funt, quibus quietifmo inualefcenti, heterodoxiae GVIONIAE, & fufpectae FENELONII orthodoxiae, fe obuiam ire poffe, BOSSVETVS exiftimabat. In hifce cum FENELONIVS quaedam mutaffet, & quatuor alios adieciſſet; tandem, poſt concertationes quasdam, ab omnibus adprobati funt. Cum vero nec hac ratione lites iſtae conſpirentur; FENELONIVS articulorum iſtorum XXXIV liſſacienſium amplam quamdam explicationem compoſuit, in qua, mente ſententiaque myſticorum luculenter expoſita, cuncta patrum, praefantiſſimorumque ſcriptorum, teſtimoniis comprobauit. Quod ſcriptum cum archiepiſcopo Pariſienſi longum nimis viſum fuiſſet, & ob patrum, aliorumque auctorum teſtimonia diſſuſum; FENELONIVS illud in compendium miſit, & ita enatus eſt libellus *explicatio regularum ſanctorum de vita interiori*, qui tantum ſtrepitum dedit. Qua ratione is editus ſit, exponit auctor *hiſtoriae de vita Fenelonii*, p. 49. In eo FENELONIVS velut compendium aliquod theologiae myſticae, ex ſententia romanae eccleſiae orthodoxae, exhibere voluit; comparatiſque adeo inter ſe myſticorum formulis, quo ſenſu aut admitti queant, aut reiſci debeant, demonſtrauit. Summa ad doctrinam de amore Dei redit, cuius quidem recte diuerſas ſpecies conſtituit, quasdamque ceu impuras merito reiſcit; dum autem eum quodque Dei amorem, quo ad noſtram felicitatem, licet tantum ſecundario, reſpicimus, ceu impurum improbat, illumque tantum pro puro habet, qui ab omni ad noſtram beatitudinem relatione ſeiunctus eſt; ad ~~etiam~~ illam, atque indifferenſiam, quietiſmi reprobatum praecipuum fontem, accedere quodammodo videtur. Tantum vero abeſt, vt lis hac ratione compoſita fuerit, vt aucta porius ſit, magisque exacerbata, eo quidem euentu, vt tandem an. 1699 viginſ tres propoſi-

tiones, ex libro iſto FENELONII deriuatae, a romano pontifice damnarentur. Bullam pontificis legere licet in *altis eruditior. Lipſ. anno 1699 menſe April. p. 148. ſeqq.* vbi & ſcripta praecipua, ex vtraque parte in hac cauſa edita, indicantur. Si rem iſtam ſpectes, ex parte illorum, qui FENELONIO ſe oppoſuerunt, praecipuum locum tenent IAC. BENIGNI BOSSVETI *inſtructiones de diuerſis ſtatibus orationis*; itemque de noua quaefione *tractatus tres*; 1) *myſtici in tuto*; 11) *ſcholatiſti in tuto*; 111) *quietiſmus rediniuus*; porro: *declaratio trium epiſcoporum*, LVDOVICI ſcilicet DE NOAILLES, archiepiſcopi Pariſienſis, GODETI DE MARAIS, epiſcopi Carnutenſis, & IAC. BENIGNI BOSSVETI, epiſcopi Meldenſis, cuius tamen praecipuus auctor itidem BOSSVETVS exiſtit; FENELONII autem ex parte *explicationem iſtam regularum ſanctorum, de vita interiori*, itemque *reſponſionem ad declarationem trium epiſcoporum*, vt & *epiſtolas* quasdam ab eodem ſcriptas, legiſſe iuuabit. Hiſtoriae iſtarum controuerſiarum adcuratius pernoscendae inferuiet IAC. BENIGNI BOSSVETI *relatio de quietiſmo*, gallice ſcripta, & cum reſponſione FENELONII *ad hanc relationem* recuſa Bruxellis 1698. 8. Summatim etiam hac de re dictum in *der hiſtoriſchen vnd theologiſchen Einleitung in die vornehmſten Religions-Streitigkeiten*, c. III. ſect. II. §. XIII. p. 297. ſeqq. vbi plures, qui lucem adſumere poſſunt, nominati; quibus omnino iungendus auctor antea laudatus, qui *biſſoriam vitae Fenelonii* ſcripſit, quemue dignum proſus eſſe, exiſtimo, qui ab omnibus legatur.

Interim haec ipſa certamina aliis quoque ad quos non pertinuerunt, quique romanae eccleſiae ſacris non fuerunt additi, occaſionem praebuerunt, ſuam de theologia myſtica ſententiam expromendi. Hos inter eſt auctor *tractatus hiſtorici*, continens

nentis iudicium protestantis, de theologia mystica, de quietismo, deque certaminibus episcopi Meldenfis, & archiepiscopi Cameracensis &c. cuius editio altera an. 1700. 8. sine mentione loci prodijt. Nomen auctoris non exprimitur, quem tamen PETR. IVRIEVVM esse, constat; cui *apologiam* ideo *pro theologia mystica*, antea nobis iam memoratam, PETR. POIRETVS opposuit. Nobis id inde condiscere licet, romanae ecclesiae doctores non satis sibi constare, cum de theologia mystica dicere sententiam iubentur. Si eam damnent, non possunt non multos ecclesiae suae doctores, quorum magna est existimatio, immo quorum nonnulli in sanctorum numerum relati sunt, simul damnare. Sin laudent aut adprobent, non possunt non talia adprobare, quae cum aliis istius ecclesiae placitis ac decretis pugnant. Nec parum ea res facessuit negotii IAC. BENIGNO BOSSVETO, qui, cum reuera alieno a theologia mystica esset animo, hinc se expedire non potuit; & quidquid etiam diceret, aut in quamcumque se verteret partem, refutando GVIONIAM atque FENELONIVM, praestantissimos simul mysticorum refutavit. Nostrium equidem diuersa sunt de mystica theologia, scriptoribusque mysticis, iudicia. Sed recta hic incedemus via, si theologiam mysticam puram, siue asceticam, vnice ex sacrarum litterarum fontibus hausitam, ab ea, quae *παρασκευαστική* quorundam, aut alio-

rum non recte sentientium opinionibus fuit corrupta, distinguamus, sique maximum, quod inter scriptores mysticos intercedit, discrimen probe obseruemus. Vti enim puram nemo vituperauerit; ita, qui impuram defendunt, aut excusant, operam oleumque perdunt. Sic & ad scriptores ipsos quod attinet, quo puriores & ipsi sunt, & ad veritatem simplicitatemque scripturae sacrae propius accedunt, eo magis laudandi; quo longius inde discedunt, & aliquid impuritatis secum vehunt, eo cautius legendi, si modo omnino legendi. Quae excusari possunt, cuiusmodi non pauca sunt, excusanda, adiectibusque illorum, forte non malis, aliquid condonandum, nec scholastica semper ab iis exigenda *hugeness*; quae excusari nequeunt, repudianda. Quae salutaria in iis occurrunt, retinenda, & ad vsum transferenda; reliqua ipsis auctoribus relinquenda. Lectio eorum nec promiscue, praesertim nullo obseruato auctorum istorum discrimine, commendanda aut concedenda omnibus, nec omnibus interdicens; quin potius, quanta cuiusque vis sit, cuncta diiudicandi, dispiciendum. Quodsi etiam nihil in iis, quod doctrinae sacrae conueniens non sit, deprehendamus; cauendum tamen, ne eiusmodi librorum ita capiat nos lectio, ut scripturae sacrae sordere incipiat simplicitas. Huic enim suum semper manere pretium, sua constare auctoritas illaesa & illibata debet.

§. X. Fuerunt etiam recentiori aetate, qui doctrinam de legibus diuinis, deque officiis hinc fluentibus, paullo adcuratius pertractarent; vnde *iurisprudentia diuina*, theologiae practicae, seu moralis, in latiori significatione ita appellatae, partem hodie constituit. Multa quidem veteris ecclesiae doctores, quae eo spectant, attingunt; sed seorsum de illa non praecipunt. Ex scholasticis autem tum alii, tam speciatim illi, quos *casuistas* barbare vocant, non sine ratione huc referuntur. Quibus iungendi, qui aut ex nostrae, aut ex reformatae ecclesiae doctoribus, hanc theologiae moralis partem emendare adgressi sunt.

* Qui

* Qui recentiori aetate theologiam moralem adcuratori quadam ratione tractant, eam, quae de inferiori animi cultura, virtutibusque, & earum incremento, agit, doctrinam, discernere solent ab ea, quae de officiis, hoc est, actionibus hominum regentorum, ad legem diuinam componendis, praecipit; illamque *theologiae moralis* speciatim sic dictae, hanc autem *iurisprudentiae diuinae*, eo quod in ea quoque de legibus diuinis consideratio instituitur, nomine insigniunt. Idque recte fieri, facile agnosceret, qui tractationis utriusque diversitatem rite ponderauerit. Veteris ecclesiae doctores hocce discrimen non obseruauit; quibus & systematica theologia moralis tractandi ratio ignota fuit. Hinc &, cum supra de illorum scriptis moralibus verba faceremus, ea simul, quae ad iurisprudentiam diuinam spectant, attingimus; vt adeo, denuo de illis aliquid commemorare, necesse non sit. Cumprimis autem inter Graecos IO. CHRYSOSTOMVS, inter Latinos AVGVSTINVS saepissime ea admiscunt, quae iuris diuini quaestionibus, doctrinaeque de officiis, lucem adfundere queant. Immo AVGVSTINVM in variis quaestionibus excogitandis, iisque paullo curiosius euoluendis, exemplum, quod imitarentur, scholasticis praeiussit, supra obseruauimus. Ex instituto autem, qui hanc doctrinae moralis partem pertractauerit, non occurrit, nisi vnicus AMBROSIVS, in *tribus de officiis libris*, seorsim, tum alias, tum & Stutgardiae an. 1699. 8. cum commentatione, seu dissertationibus aliquot, MICHAEL FOERTSCH in eos, excusis; de quibus adeo hic aliquid adhuc monendum; cum de reliquis eius scriptis, in quibus, quae ad morum doctrinam spectant, occurrunt, iam supra dictum sit. Scopus equidem AMBROSII in hisce libris fuit, de officiis ministrorum ecclesiae praecipere; quod & eorumdem inscriptio indicat, quae in

codicibus manuscriptis legitur, obseruante hoc EVD. ELL. DV PIN, in *non. bibl. script. ecclesiast. tom. II. p. 256*. Hinc & statim *cap. I.* ostendit, episcopi munus esse, docere populum; & in tractatione ipsa ea adfert, quae ecclesiae ministros instruant, quo pacto sese gerere debeant. Cum tamen plurima officia ecclesiae ministris cum christianis quibusvis sint communia; non potest non ea quoque attingere, ex quibus omnes & singuli, cuiuscumque status aut ordinis sint, vsum capere queant. Constitutum illi fuisse, CIRCERONEM imitari, vel ipsa inscriptio, tractandique, quam sequitur, ratio, indicat. Idque cum ita praestitisse, vt illum non aequauerit modo, sed & superauerit, nonnulli existimant. Certe praeclare admodum atque magnifice multi de hocce AMBROSII opere censent; quos inter & IO. HENR. BOECLERVS est, qui in *praefatione*, editioni Argentoratensi praemissa, nihil eorum, quae ad illius commendationem facere possunt, praetermittit. Hisce autem neutiquam suffragatur IO. BARBEYRACIVS, qui, si principia ex doctrina christiana hausta, testimonia porro & exempla scripturae sacrae, plerumque parum apte applicata, demas; in reliquis, siue stili nitorem & facilitatem, siue ordinem tractationis, rerumque nexum, siue denique soliditatem cogitationum, & in ratiociniis *augustinianis* speciebus, hocce opus ad exemplum, quod ad imitationem AMBROSII sibi proposuit, seu TULLII libros *de officiis*, minime accedere, pronuntiat. Speciatim deinde hoc in libris istis desiderat, quod, christiano fas esse, neget, se contra latronem defendere, & velut fundamenti ac principii loco ponat, nemini vnquam licere, cum morte alterius vitam suam conseruare; itemque, quod regulam hancce generalem constituat, nihil prorsus licite fieri, quod non scriptura sacra diserte adprober, aut recte fieri doceat; *praefat.*

K k k

versioni

versioni gallicae operis Pufendorfiani de iure nat. & gent. praemissa, p. 47. 48. Verum, quae ad ordinem, methodumque tractandi, ad ratiociniorum *καρπύων*, & dictionis elegantiam spectant, & quae alia sunt eiusdem generis, a patribus exigi non posse, supra non semel iam falsi sumus. Nec abnuo, in iis, quae vir doctissimus speciatim in hoc opere reprehendit, a MBROSIVM vltra limites paullisper procedere; quod ei cum aliis veteris ecclesiae doctoribus commune esse, itidem ex supra dictis constat; non tamen ista obstant, quominus magno cum fructu libri isti legantur, in quibus multa quoque recte & egregie dicta occurrere, negari nequit. IO. NIC. ALEXANDRI MAVROCORDATVS, illustrissimus Vallachiae princeps, qui nostra aetate ad CICERONIS & AMBROSII exemplum, *κατ' ἡμῶν*, siue de officii librum scripsit, de AMBROSII hocce opere ita pronuntiat: *ὁ δὲ Ζήσιος Ἀμβρόσιος καὶ τοὶ παλαιότεροι ἐκείνου ἐν τῷ μὲν πεποιημένῳ, καὶ ὡς ἴσως ἐστὶ, τοῖς ἀπὸ θεοῦ ἐκείνῳ ἀνδράσι, μᾶλλον πως τῶν ἀποτολικῶν πατέρων (ὧν δι' αὐτοῦ οὐκ ἔβαντα πολυτέλειαν προσημύτων διοικήσεως) ὑποτιθέναι τὰ καὶ ἐν πάλαι, καὶ αὐταῖς φερόμενοις ἐν σωτηρίαν ψυχῆς ἐνοήσαντα, θεῶς ἅμα καὶ νοσηρῶς ἀποπύουσι τὰ ἐν ἐκείνῳ λαντα, καὶ ἐνιστά ἐκείνῳ ἀποκαταστάσεως φέροντα. ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτῶν συνοδεῖ ἐν τῷ τέλει οὐκ ἀποπύουσαν βίαν, ἀλλὰ τὴν, ὅτ' αὐτοὶ τελέοντα κληρὸν ἐκπορεύων τὸς ἀδελφούς, ἐνιστά πως πάλαι τοῖς πράγμασι ἐν ἐκείνῳ, καὶ μὴ πῶς δυναμένοις ἀποπύεσθαι καί ποτε. ἢ καὶ γὰρ τὰ ἐν ἐκείνῳ τὰς ἀδελφούς, τί ποτε δὲ καταφυγὰ τοῖς λαοῖς;* *a* *Diuus autem Ambrosius; quamvis civilibus honoribus Romae ornatus, sicut mos est occidentalibus ecclesiae sanctis viris magis, quam orientalibus patribus (quorum plerique non attigerunt reum civilium administrationem) suggerere etiam civitati ac reipublicae, aulaeque admixtis atque adgregatis ad salutem animae profuturum, diminutis simul & prudenter explicat ad rem pertinentia, ac interdum opportuna videtur uti dispensatione; sed prin-*

cipalis ei scopus est propositus, perfectam informare vitam, tum etiam ad clerum suum dirigens sermonem, in cuius quodammodo pauorem iis, qui negotiis involuti sunt, nec adhuc possunt renuntiare mundo: montes enim excelsi cernit, petra persegium leporibus; cap. I. p. 5.

Iam ad scholasticos quod attinet, eos, qui moralia tractarunt, in moralis, speciatim sic dictos, & *casuistas* dispecti, supra obseruatum est. Illi, licet itidem in doctrina virtutum saepissime de illis, quae iuris diuini sunt, disputent; cum tamen de iis supra iam dictum sit, de his, seu casuum conscientiae scriptoribus, vt aliquid commemoremus, superest. Conscientiae namque vnica, certe praecipua, regula ac norma est lex diuina; de cuius vero adeo ac genuino sensu vel maxime sollicitos esse decet; qui illam rite erudire cupiunt; quamquam hoc a casuistis illis, quos vocant, factum non sit, quibus nihil sollempnius, quam diuina humanae iura confundere, aut illis neglectis, hisce tantum, canones constitutiones ecclesiasticas consulendo, insistere. Occasionem autem theologiae casuisticae dederunt libri *poenitentiales*, in quibus, quid poenitentiam acturis faciendum esset, definitur, vt IO. MABILLONIVS obseruat, de studiis monasticis, part. II. cap. VII. p. 296. Dicebantur quoque *codicilli*, itemque *canones poenitentiales*. Idem etiam, inter primos, qui eiusmodi quid composuerunt, post GREGORIUM thaumaturgum, BASILIUM magnum fuisse, putat, vt ex tribus eius epistolis canonice ad Amphibolichium pateat, quae tomo III. operum eius, p. m. 19. seqq. existant. Deinceps vero plures tum in graeca, tum maxime latina, existerunt ecclesia, qui eiusmodi libros poenitentiales conscriberent. Et apud Graecos quidem IOANNES Cappadox notus est, patriarcha ille Constantinopolitanus, qui & Ioannis *μετρώ* siue ieiunatoris nomine

mine venit, & saeculo sexto floruit. Huius namque exstat liber poenitentialis, sive ut a LEONE ALLATIO inscribitur: *ἡ ακολουθία τῆς τὰς ἐκείναις ἐκκλησιάζουσιν*: series & ordo seruandus in confessione peragenda; ex quo & idem ALLATIVS plurima recitat, de e. cles. occidental. & oriental. confessione lib. III. cap. XVII. §. X. p. 139. seqq. Graece pariter ac latine exhibetur a IO. MORINO, ad calcem operis de poenitentia. Immo & alia eiusdem generis idem IOANNES scripsit, de quibus IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. V. cap. XLI. vol. X. p. 164.* In latina ecclesia saeculo septimo vixit THEODORVS, Cantuariensis archiepiscopus, cuius poenitentiale GVL. CAVE opus satis amplum, & omnibus pene poenitentiae casibus accommodatum, adpellicat; in *hisor. literar. scriptor. ecclesiast. saec. VII. p. 327.* Illud omnium toto occidente antiquissimum esse, aliis observatum est; editumque est a IAC. PETITO, Parisiis 1679. 4. non integrum quidem, sed quale ex codicibus, quibus vsus est, manuscriptis, illud exhibere potuit, praecipua solum eius capita complectens. Alia eiusmodi ex praefatis libris poenitentialibus & canonibus idem PETITVS adiunxit, simulque THEODORVM notis ac dissertationibus illustravit. Capitula quaedam selecta THEODORI huius exhibentur in *spicilegio* IO. LVC. DACHERY, & studio quidem EDMUNDI MARTENE integra, numeroque 168, in noua *spicilegii* illius editione, quam Parisiis 1723 LVD. FRANC. IOSEPHVS DELA BARRE dedit, tom. I. p. 486. seqq. Ad reliqua poenitentialia quod attinet; fuerunt viri docti, qui eorumdem collectiones euulgarent, ut ANT. AVGVSTINVS, in *canonum poenitentialium collectione*, Tarracone anno 1582. 4. IO. MORINVS, ad calcem operis de disciplina in administratione sacramenti poenitentiae, quod Parisiis primum anno 1651. fol. editum, deinde Bruxellis 1685, & Ve-

netiis 1702 recusum est; & denique IAC. PETITVS, ad calcem poenitentialis THEODORI Cantuariensis, vti antea iam observauimus. Diligenter & accurate more suo hasce collectiones recenset, & alias adhuc addit IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. VI. cap. I. volum. XI. p. 73. seqq.* Dignum vero cumprimis adhuc est, quod commemorare, poenitentiale Romanum, quod HALITGARIO, episcopo Cameracensi, qui saeculo nono floruit, debemus. Hic enim, cum de vitiis & virtutibus, remediis peccatorum & ordine atque iudiciis poenitentiae libros sex scripsisset, in vltimo, siue sexto, poenitentiale aliquod exhibet, quod ex scriniis ecclesiae Romanae se descripsisse, testatur; hinc & ab HVG. MARNARDO, sub nomine poenitentialis Romani, editum est, in eius notis ad librum sacramentorum GREGORII magni; qui liber sacramentorum cum notis HVG. MARNARDI scorsim primum editus Parisiis an. 1642. 4. deinde operibus GREGORII magni, Parisiis an. 1705 iunctim excusis, & quidem como tertio insertus est; vbi poenitentiale hocce Romanum, p. 162. seqq. legitur. Exstat quoque HALITGARII illud opus, cum poenitentiali Romano, & aliis poenitentialibus, in HENR. CAMISSI lectionibus antiquis tom. II. part. II. p. 87. seqq. ex editione IAC. BASNAGII, qui & in observatione praemissa, p. 85. quaedam obs ruat, quae huius loci sunt. Ceterum, cum IO. MABILLONVS de veterum poenitentialium auctoribus itidem quaedam monuisset; de pessimo illorum instituto conquiretur, qui, a simplicitate veterum discedentes, ad inanes subtilitates & sophisticas speculationes prolapsi sunt; non defuisse tamen, addit, viros ingenuos, qui & medio aevo abusus huic magis magisque inualefcenti obuiam ire conati sint; id quod praecipue vbi initium saeculi noni, in concilio Turonensi, & Cabillonensi factum sit; l. c. p. 296.

Ad rem ipsam vt accedamus; quoniam in libris istis poenitentialibus de peccatis; eorumdemque indole; itemque gravitate & leuitate, vt & poenit. ecclesiasticis, similibusque agebatur; non poterat non aliis hinc occasio suppeditari, varios conscientiae casus proponendi, deque iis discipulandi. Inter primos; qui eiusmodi quid susceperunt, RAYMUNDVS DE PENAFORTI fuit, qui saeculo decimo tertio floruit, & *summam de casibus poenitentialibus, libris IV.* comprehensam, reliquit. Prodiit eadem emendata ab HONORATO VINC. LAGET; Lugduni, 1719. fol. Primus is etiam fuit, qui secundum ordinem litterarum hanc doctrinam tractaret; quod deinceps plures imitati sunt institutum. Quas enim magno numero dederunt, *summae*, maximum partem hac ratione, locorum communium instar, dispositae, cum vocum explicatione res ipsas exhibebant. Sic & HENRICVS Hostiensis, qui eodem saeculo vixit, itidem *summam* edidit, *celebrem & multa eruditione canonica plenam*, VIROB. BELLARMINVS loquitur, *de scriptorib. ecclesiast. p. 201.* Idem ASTESANVS, siue ASTENSIS, ex Asta subalpinorum vrbe oriundus, fecit; cuius *summa casuum conscientiae*, octo libris constans, vulgo *Astensis* vocari solet; ex qua & *canones poenitentiales* excerpti; & notis illustratos cum aliis edidit ANT. AVEUSTINVS, in *canonum poenitentialium collectione*, de qua antea dictum. *Summae Pisanae*, quae & *Pisanella* dicta, auctor est BARTHOLO. A. S. CONCORDIA; Pisanus, ordinis dominicani monachus; quemadmodum *summa* RAYNERII, Pisani, *pantheologiae* nomine venit, in qua tamē vniuersam simul theologiam, ordine litterarum dispositam, exhibet; *pacifica* autem ea, quam PACIFICVS Nouariensis concinnauit. Neue, hisce hominibus ingenium defuisse, existimes; in inscriptionibus librorum suorum satis lepidi inter-

dum fuerunt; vt cum IO. BAPTISTA DE SALIS *summae* suae *rosellae* nomen dedit; & ANGELVS DE CLAVASIO omnino *angelicam summam* orbi litterato obtulit. Quam quidem cum *Siluestrina* nonnulli reliquis omnibus praefereunt, illisque commendant, qui hisce deliciis delectantur. Namque & SILVESTER PRIERIUS, infelix ille magni LVTHERI nostri antagonista, *summam casuum conscientiae* scripsit. De hisce autem, ceterisque casuistis, quem antea iam laudauimus, IO. MABILLONVS porro obseruat, principia equidem, quibus instituerint, ex parte secunda *summae theologiae* THOMAE DE AQVINO initio defuncta fuisse; deinceps vero, cum quisque secundum suum genium de peccatis hominum ratiocinari inciperet, neglectis regulis ecclesiasticis, (multo magis verbi diuini) tantam sententiarum opinionumque inde ortam libertatem, aut, si mauis, licentiam, vt nullum fere crimen sit, quod non in casuistarum scriptis palliatur quodammodo; aut excusetur; de *studiis monast. part. II. cap. VII. p. 296.* Plura de hisce, de quibus hucusque diximus, quique ante ecclesiae emendationem, aut circa eius initium vixerunt, dabunt GEBHARD. THEOD. MEIERVS, in *introd. in vniuersum theolog. mor. studium, cap. XVII. §. V.* & IO. MICH. LANGIVS, in *dissertat. de origine & progressu theol. moral. system. §. IX.*

Postquam per ecclesiae emendationem, a beato MART. LVTHERO susceptam, orbis christianus in varias partes diuisus fuit; plurimi vbique exstiterunt, qui & hancce theologiae moralis doctrinam, quae de officiis; deque legibus, praecipit, illustrare adgrederentur; licet non omnes eadem id fecerint ratione. Et in romana quidem ecclesia ingens illorum deprehenditur numerus, qui, aut generatim theologiam moralem tractando, aut speciatim de iustitia & iure, vel de quatuor virtutibus

bus cardinalibus, itemque de casibus conscientiae praecipiendo, ea, quae iurisprudentia diuina sibi vindicat, attigerunt. Omnes illos ac singulos qui enarrare vellet, tempore ac otio suo valde abuteretur. Operae tamen pretium fuerit, quosdam ex praecipuis, maximeque celebribus, commemorare. Inter eos autem primum nobis occurrit FRANC. VICTORIA seu DE VICTORIA, ordinis praedicatorum, qui anno 1546 obiit, teste ROB. BELLARMINO, de *scriptorib. ecclesiasticis*, p. 254. Fuit ex illorum numero, qui minus desipiunt. Post obitum eius prodierunt *relectiones theologiae duodecim*, Lugduni 1657 duobus tomis in 8. in quibus de potestate ecclesiae; de potestate civili; de matrimonio; de augmentis charitatis; de eo, ad quod tenetur perueniens ad usum rationis &c. disserit. Licet autem, more scholasticorum, diuinas cum humanis, naturales cum positivis legibus confundat; ea tamen simul adfert, quae illis, qui iuris naturalis studium deinceps resuscitarunt, usum praebuerunt minime contemnendum. Eodem circiter tempore vixit DOMINICVS SOTO, patria Segobiensis, ordinis itidem praedicatorum, *vir doctissimus & pius valde*, si ROB. BELLARMINO credimus, de *scriptorib. ecclesiasticis*, p. 254. Hic, cum concilio Tridentino interesset, duos libros de *natura & gratia* scripsit, patribusque concilii istius obtulit. Sed huius loci sunt eiusdem de *iustitia & iure libri VII*, Salmanticae 1556, & deinceps alibi saepius editi; quibus postea additus fuit liber octauus de *iuramento & adiuratione*. IO. HENR. BOECLERVS de eo ita pronuntiat: *Dominicus Sotus, ad omnium, qui ante ipsum scripserunt, in hoc genere doctrinas, dux & index esse potest*; ad *Hag. Grot. de iure belli & pac. praefat.* p. 23. MARTINVS AB AZPILCVETA, Nauarrus vulgo dictus, quod gente talis esset, inter saeculi decimi sexti iureconsultos magnam consequutus est celebritatem. Sal-

manticae namque & Conimbricae ius pontificum docuit, annoque aetatis octogesimo Romam se contulit, vt BARTH. CARRANZAE innocentiam contra maleuolos obtrectatores, & iudicium inquisitionis iniquum, vindicaret ac tueretur. Legendi de eo GVIDO PANCIOLOLLVS, de *claris legum interpretibus*, p. 483. IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, *pinacoth. l. imagin. illustr.* p. 1. sqq. NIC. ANTONIVS, *biblioth. script. hisp. non. tom. II. p. 74. sqq.* Opera eius sex tomis comprehensa prostant, in quibus multa ecclesiastici pariter ac diuini iuris argumenta tractat; vt in tomo primo: de *usu*; de *Simonia mentali*; de *sacro notabili*; de *necessitate defendendi proximum*; de *homicidio casuali*; reliqua: Sed inter omnia eius scripta eminet *manuale, sine enebiridion confessionarium & poenitentium*; in quem librum, inquit NIC. ANTONIVS, *quidquid sciuit, aut alibi scripsit, se coniecisse*. Nauarrus ipse Julio Roscio Hortino, qui vitam eius scripsit, *adfirmavit*. Obseruat idem ANTONIVS, lingua hispanica primum huncce librum conscriptum, deinde ab ipso auctore in latinam translatum, esse; *l. r. p. 77.* vbi & praecipuas eius editiones indicat. Dum autem in eo omnium dubiorum, quae in peccatorum confessionibus, & ab iis absolutionibus, occurrunt, solutionem suscipit; non potest non amplissimus illi, per omnem iurisprudentiam diuinam fere diffundendi, aperiri campus. Inter Iesuitarum societati additos magna saeculo hocce decimo sexto existimatio fuit LVD. MOLINAE, qui hoc loco nobis commemorandus est ob opus de *iustitia & iure*, sex tomis in fol. constans; partim Moguntiae, partim Antverpiae excusis. Elogium, quo PHIL. ALEGAMBE hocce opus ornauit, iam recitavi in *insit. theol. mor. part. II. prolegom.* ad §. XVIII. Longe tamen notior idem MOLINA est, ob opus de *liberi arbitrii cum gratiae donis concordia*; quod pomum quoddam eridos fuit, inter Do-

minicanos & Iesuitas, de gratia & libero arbitrio inter se contentendos; qua de re alibi. Distinguendus est hicce MOLINA ab altero IVD. MOLINA, iureconsulto, cuius existat. *de Hispanorum primogeniis* opus; de quo NIC. ANTONIVS, *bibliothec. scriptor. hisp. nov. tom. II. p. 43*. Ex Iesuitarum quoque societate IO. AZORIVS fuit, qui haud vltimum inter huius generis scriptores tenet locum, ob *institutionum moralium*, quos reliquit, *tomos III.* quorum primum ipsemet adhuc edidit Romae an. 1600, duo autem reliqui post eius obitum prodierunt; saepiusque hoc opus recusum est Romae, Venetiis, Lugduni, alibique. Legendus deco PHIL. ALEGAMBE, *biblioth. scriptor. soc. Iesu, p. 222*. Iudicia quaedam nostrorum theologorum de eo exhibet IO. FRID. MAYERS, *biblioth. scriptor. theol. g. mor. pontif. p. 55. 56*. Laudat quoque AZORIVM IO. HENR. HOTTINGERVS, eumque inter *castissimas*, quos vocant, *locos multorum esse posse*, pronuntiat, *sive molem species, sive curam & studium; bibliothecar. quadrip. lib. III. cap. VI*. Quod eius iudicium repetit NIC. ANTONIVS, *biblioth. script. hisp. nov. tom. I. p. 487*. Nec praetermittendus est THOM. SANCHEZ, Cordubensis, societati Iesu itidem adscriptus, de cuius virtutibus non minus, quam eruditione, magnifice admodum sentit PHIL. ALEGAMBE; qui & CLEMENTIVM pontificem de eo pronuntiasse, recet, *nullum umquam scriptorem existisse, qui dubias de matrimonio controuersias vberius & adcuratius enodasset; biblioth. scriptor. soc. Iesu p. 437*. Nimirum edidit SANCHEZVS de *sacramento matrimonii libros III.*; quo opere magnam apud plurimos suorum promeruit laudem; vnde & a quibusdam in compendium contractum, rum secundum litterarum seriem, tum ordine auctoris seruato. Aliis tamen maxime displicuit, eo, quod in eo omnes impuritates, omniaque libidinis & lasciu

iae genera, docere videatur; quod & non semel a nostris & reformatae ecclesiae doctoribus exprobratum est romanensibus. Iudicia aliorum de illo refert, & sub examen reuocat PETR. DAELIVS, *distinctionar. histor. crit. voc. Sanchez, tom. III. p. m. 269. seqq.* vbi & recte adferit, infirma & leuia esse, quae pro eius defensione dicuntur. Idque vel exemplo eorum patet, quae operose pro SANCHEZIO disputat THEOPH. RATNAVDVS, in *erotem. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII. p. 53*. Post SANCHEZII obitum prodierunt etiam eiusdem operis *moralis in praecipua decalogi volumina duo*; totidemque *consiliorum, seu opusculorum moralium*; quorum summam exhibet PHIL. ALEGAMBE, *l. 1. c.* Conterre etiam iuuabit NIC. ANTONIVM, *biblioth. scriptor. hisp. nov. tom. II. p. 252*. Iungamus hicce FRANC. TOLETVM, discipulum DOMINICI A SOTO, patria itidem Cordubensem, societati Iesu adscriptum; cuius magna eo tempore, quo vixit, quoue Aristotelico-scholastica adhuc regnabat philosophia, tum in theologorum, tum philosophorum scholis fuit auctoritas. Missis autem, quae huius loci non sunt, scriptis eius, hic solum commemoramus *summam casuum conscientiae, sive instructorium sacerdotum, in libros VIII. distinctum*, quod post auctoris obitum Romae anno 1702, & cum annotationibus & additionibus ANDR. VICTORELLI, itemque MART. TORNARIJ *tractatu de ordine*, Lugduni 1630. 8. prodit. Plura de eo dabit IO. FRID. MAYERS, *biblioth. script. theol. mor. pontif. p. 107*. Missus TOLETVS hicce a pontifice Louanium fuit, ad MICH. BAIVM, de gratia & libero arbitrio non recte, vt nonnulli putabant, docentem, conuincendum, & ad obsequium pontificis adducendum; vnde Dominicanos in eam ingressos sententiam, Iesuitarum opera in BAIVM concita-

tum

tum pontificem, magnamque animo contra hos concepisse iram, auctor est THEODOR. ELEVTHERIUS, vel, qui sub hocce nomine latitat, LIVINUS DE MEIER, in *historia controuersiar. de gratiae diuinae auxiliis*, lib. I. cap. XVI. p. 50. Legendus quoque de TOLETO, IANVS NICIVS ERYTHRAEVS *pinacoth. I. p. m. 136. seqq.* Non minus notus apud philosophos patriter ac theologos est FRANC. SVAREZIVS, qui patria Granatensis fuit, Iesuitarumque societati se adiunxerat. Nomen eius olim in metaphysicorum scholis saepe audiebatur, ob *disputationes metaphysicas*, quae multis in pretio erant. Sed ad theologiam moralem opus eius de legibus ac Deo legislatore spectat, constans libris X. editumque Antwerpiae an. 1613. Varia in eo atulit in medium, quae deinceps ab iis, qui iuris naturalis tractationem ex instituto susceperunt, adcuratius fuere discussa. Exstat praeterea opus eius de triplici virtute theologica, fide, spe, & caritate; itemque de virtute & statu religionis, & alia. In celebri ista de auxiliis gratiae controuersia, quae Iesuitis cum Dominicanis intercessit, SVAREZIVS ordinis sui partes strenue tutatus est; opusque tripartitum de diuina gratia scripsit, cuius pars prima & ultima typis exscripta exstat, at media, in qua de gratia actuali & auxiliis tractat, consensum pontificis adhuc expectat, a quo, ne libri de auxiliis gratiae imprimerentur, prohibitum est. Docet hoc THEODOR. ELEVTHERIUS, siue LIVIN. DE MEIER, in *historia controuers. de grat. diu. auxiliis*, lib. VI. cap. XXX. p. 728. Eodem in certamine innotuit LEONH. LESSIVS, qui inter moralis theologiae scriptores locum sibi vindicat, ob libros IV de iustitia & iure, ceterisque virtutibus cardinalibus, Louanii, Antwerpiae, alibique excusos. In quinta & sequentibus editionibus accessit *dissertatio de montibus pietatis*; Lugdunensis autem, quae an. 1630 prodijt, ad-

dita est THEOPH. RAYNAVDI *appendix pro Leonbar do Lessio, de licito vsu aequiuocationum, & mentalium restrictionum aduersus criminationes Ioan. Barnesii*. In historia certaminum de auxiliis gratiae ideo frequens LESSII fit mentio, quod quaedam eius theses, acri censura ab academia Louanien si notatae, magnis in Belgio inter Iesuitas & Dominicanos controuersis occasionem praebuerunt; laudatus ideo ac defensus ab illis, quorum quippe societati & ipse adscriptus erat, ab his culpatus ac reprehensus. Legendus hac dere AVGVSTINVS LEBLANC, seu IAC. HYACINTHVS SERRIVS, in *historia congregation. de auxiliis gratiae diuinae*, lib. I. cap. III. p. 12. & ex altera parte THEOD. ELEVTHERIUS, siue LIVINUS DE MEIER, in *histor. controuersiar. de gratiae diuin. auxiliis*, lib. I. cap. VI. p. 13. vbi varia LESSII elogia profert. Obijt LESSIVS an. 1623, cum anno praecedenti vitam cum morte commutasset VINCENT. FILLIVCIUS, natione Italus, patria Senensis, cuius exstant moralium quaestionum de christianis officiis, & casibus conscientiae tomi duo; ad formam cursus, qui praelegi solet in societatis Iesu collegio Romano, vt auctor est PHILIP. ALEGAMBE, in *biblioth. scriptor. soc. Iesu*, p. 443. vbi plura de hocce opere. Circa initium quoque saeculi decimi septimi floruit, mortuus quippe an. 1633, FERD. DE CASTRO PALAO, Legionensis, Iesuita notissimus ob opus, quod reliquit, *morale de virtutibus & vitiis*, in septem tomos seu partes distributum, quorum primus & vltimus praecipue huius loci est; in illo namque de conscientia, de peccatis, de legibus &c. in hoc de iustitia & iure, prudentia, fortitudine & temperantia, tractat. Summam operis huius, & editiones, indicat NIC. ANTONIVS, *bibliothec. scriptor. hisp. nou. tom. I. p. 284*. Huic ex germanis succedat PAVLVS LAYMANNVS, Iesuita, quippe qui theologiam moralem edidit, in
libros

libros V partitam, Monachii 1625, nouis subinde accessionibus auctam, saepiusque recusam. Non omnibus placet, eo quod sententias Iesuitarum ordini proprias, atroque ab aliis notatas lapillo, defendit. Scripsit & alia, iuri tamen ecclesiastico & ciuili potius, quam diuino & theologiae morali inseruentia. Circa medium saeculi decimi septimi floruit, mortuus quippe an. 1660, IO. DE LVGO, Hispalensis patria, natus tamen Madridi, Iesuita, tandemque cardinalis. Huius subinde inter scriptores eiusmodi, de quibus hic loquimur, fit mentio, ob duo de *iustitia & iure volumina*. Lugduni 1642 & 1652. fol. itemque *responsorum moralium libros VI*, ibidem 1660. fol. Scripsit & alia, ut *disputationes scholasticas & morales, de sacramentis in genere*; itemque de *venerabili eucharistiae sacramento &c.* de quibus NIC. ANTONIVS, in *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. I. pag. 556*. Mitto IO. CARAMVELEM LOBKOWIZIUM, qui praeter alia & *theologiam moralem, fundamentalem, decalogicam, canonicam, ciuilem, praeterintentionalem, sacramentalem, regulari, militarem*, dedit, Francofurti 1652. 4. siquidem in eius scriptis pauci ingenium admirantur, iudicium omnes desiderant. Infelici praeterea conatu illorum sententiam defendit, qui probabilis conscientiae ductum, ceu normam, vitaeque cynosuram, se tuto sequi posse, existimant. Ad IOANNEM POTIVS DE DICASTILLO nos conuertimus, cuius vitam & scripta exhibet NIC. ANTONIVS, *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. I. p. 520*. Inter haec eminent de *iustitia & iure ceterisque virtutibus cardinalibus libri duo*, Antwerpiae 1641. fol. itemque *tractatus duo, de iuramento, perinrio & adiuratione, nec non & de censuris & poenis ecclesiasticis*, ibidem 1662. fol. Magni praeclariis aestimatura IO. HENR. BORCLEROI, qui in sua ad HVG. GROTIUM de *iure belli & pacis* commentatione, itemque

in *dissertationibus* ei adiectis, ad neminem ex hoc scriptorum genere saepius, quam ad DICASTILLVM prouocat. Nec praetermittendus ANTON. DIANA, gente Siculus, patria Panormitanus, cuius vastum exstat opus *resolutionum moralium*, partibus XII comprehensum, idemque saepissime recusum. CARAMVELIS de eo elogium, quod *plus quam diabolicum* vocat, refert IO. FRID. MAYERVS *biblioth. scriptor. theol. mor. pontif. p. 65*. Librorum mole illi comparandus, si non praefereendus THEOPH. RAYNAVDVS, ex Iesuitarum ordine, cuius quippe opera in XIX tomos digesta, Lugduni 1665 prodierunt, quibus post eius obitum vicelimum accessit. Quae morali doctrinae inter ea inseruiunt, sunt: *moralis disciplina, ad praefructandam theologiae practicae ac iurisprudendae viam, plene diligenterque explicata*; item, de *virtutibus, ac vitiis aduicata ac florulenta tractatio*. Ex Germanis his addendus non nullius nominis Iesuita HERM. BYSENBAVM, ob medullam theologiae morales, Monasterii an. 1645 editam, & Coloniae, Romae, Venetiis, alibique, recusam. Ex Hispanis vero iterum ANTON. DE ESCOBAR, & MENDOZA, Iesuitarum ordini addictus; qui *vniversae theologiae morales problemata*, tomis II. fol. edidit Lugduni 1652, quos quinque alii tomi insequuti sunt, inscripti: *vniversae theologiae morales receptores absque sententiae, nec non controuersae disquisitiones*. Exstat & eiusdem *liber theologiae morales, vincti quatuor societatis Iesu doctoribus reueratus, & in examen confessoriorum digestus*, idemque tum alias, tum & Venetiis 1618. g. recusus. In hisce omnibus laxiorem ordinis sui, in formandis moribus, disciplinam, sequutus est; eoque nomine INNOCENTII XI pontificis censuram incurrit. Tandem & THOM. TAMBYRINVS sese nobis offert, gente Siculus, ex eadem Iesuitarum societate, qui amplif-

simus

simis apud suos muneribus functus est, mortuusque Panormi an. 1675. Praeter alia enim, iuris diuini, naturalis & ecclesiastici morales explicationes de sacramentis, contrahibus, censuris, & irregularitate, reliquit, Panormi 1661. fol. alibique excusae; itemque expeditas decalogi explicationes, libris X digestas, Venetiis 1654. & Lugduni 1669. fol. De NAT. ALEXANDRI theologia dogmatica & morali, quae hic itidem commemorari poterat, supra iam dictum est. Namque theologiam moralem systematicam raro admodum ita tractari, vt non admisceantur, quae iurisprudentia diuina sibi vindicat, non semel iam obseruatum est. *Paralipomena eius theologiae moralis, seu variae de rebus moralibus epistolae*, Delphis an. 1701. 8. excusae, eo comparatae sunt, vt quaedam theologiae suae morali obiecta, diluat; quo ipso varias quaestiones, quae recentiori aetate agitatae sunt, attingit; & contra probabilissimum quoque, quem vocant, disputat.

Iam & dispiciendum, quid de doctrina morali ipsa istorum, quos recensuimus, auctorum, similiumque, romanae ecclesiae addictorum, censendum sit, & quanam etiam eius in eadem ecclesia fuerint fata? Quaedam equidem in iis, quae minime contemnenda sunt, occurrere, neutiquam negauerim; nec, ingenii prorsus & diligentiae laude eos deiraudandos esse, exiitimo. Quanam HYGONIS GROTTII de scholasticorum (ex horum enim genere sunt, de quibus loquimur) in doctrina morali vsu, sententia sit, ex *prolegomenis* operis eius de iure belli & pacis, §. LII. constat. Longe autem plurima sunt, quae in iis iure meritoque desiderantur. Suntque ea vel communia omnibus, certe plerisque, vel quibusdam propria. Ad illa, praeter errores, qui ex dogmatibus, in ecclesia romana receptis, non possunt non fluere, quorumque nonnulli ita comparati sunt, vt veram ac genuinam theologiae

BYD. ISAGOGE.

moralis indolem, prorsus evertant, primum spectat legum diuinarum humanarumque, praesertim ecclesiasticarum, turpissima consuetudo. Quae enim iuris diuini sunt, tamen si quodammodo etiam ex ratione consent; cumprimis tamen ex lumine reuelationis, seu scriptura sacra, haurienda sunt; quippe in qua Deus, quae ab hominibus fieri voluit, quam luculentissime manifestauit. A diuinis autem legibus vt plane diuersae sunt humanae, speciatim ecclesiasticae; ita seorsim quoque tractandae. Recentiores moralistae casuistaeque a veteribus hocce vitium velut hereditarium iure accepisse videntur; siquidem iis iam idem in more positum fuit. Deinde, iure nonnulli in hisce scriptoribus istam quaestionum particularium, saepius inanum & ridiculorum, multitudinem redarguunt. Quod quidem vitium generatum in scholasticis iam notauit FRANC. BACO DE VERVILLAMTO, de *augment. scientiar. lib. I. p. 18*. Enimvero, quae ad vitae christianae vsum spectant, paucis comprehendi possunt; & si principia, quae sufficiant, rite tradantur; quilibet, vel mediocri iudicio instructus, ad quemlibet vitae casum, ea facile adcommodabit, vt numquam consilii maneant inops, nec necesse sit, tam immensorum voluminum perlustratione tempus perdere. Praeterea, dum moralistae isti atque casuistae omnia mouent, de omnibus disputant, & dissentendi ac de omnibus disputandi caussa, dubia excogitant; incerta saepius reddunt, quae longe sunt certissima. Et ita, quod & supra iam, cum de dogmatica scholasticorum theologia verba faceremus, obseruauimus, scepticismo fenestram aperiant; qui, cum vbique longe sit periculosissimus, cumprimis tamen valde noxijs censetur, cum de vita ad leges componenda agitur, vbi vel minimus error aut dubium ad praecipitia ducit. Id insuper disputationibus suis efficiunt, vt qui, peccata quaedam peccata non esse, volunt,

LIII

facile

facile suae impietatis praesidium aliquod in istis casuistarum ac moralistarum disputationibus inueniant. Vnde non sine ratione nonnemo dixit, moralistarum doctrinam esse *artem rixandi cum Deo*, vt PETR. BÆLIVS refert *distion. hist. & crit. voc. Loyola, tom. II. p. m. 1853*. Tota denique ista moralia tractandi ratio, qua scholastici vtuntur, ita comparata est, vt scholae tantum, non vitae inferuiat. Non enim corrigunt, non emendant mores, sed tantum de iis disputare docent. Mirum itaque non est, inter ipsos romaneses esse viros doctos, qui eiusmodi scriptis nullum prorsus statuunt pretium. Immo tantum abest, iudice TO. MABILLONIO, vt a casuistis doctrina moralis christianorum recte addiscatur, vt nihil periculosius sit, quam illorum promiscue legere libros; cum & intellectus & voluntas per eos facile corumpatur, nisi praua distinguantur ab onis; de studiis monast. part. II. cap. VII. p. 299. 300. vbi & porro docet, maiorem vtilitatem ex officiis CICERONIS, quam ex plurimis casuistarum hauriri. Pari ratione & LVD. ELL. DV PIN de iis pronuntiat: *Casuistarum volumina ad cognoscendam dogmatum veritatem minorem adhuc usum praebent. Nam etsi doctrina morum non exiguam doctrinae christianae partem conficiat; attamen illi, qui principia atque regulas suas morales ex sacra scriptura & traditione deducere, edocti non sunt, sed quoad maximam partem nihil aliud fecerunt, quam vt speciales casus resolverent, per rationes & ad fines nimium ancipites, & plane tales, quae ipsos in errores & intolerabiles conuenientias ab ecclesiis iure meritoque damnatas praecipitarunt; hinc auctoritas illorum nullius est pretii, & vnde commodi quidquam trahat, in eorum operibus perpauca offendit; in method. stud. theol. c. IV. p. 88.* Iam ad vitia, quae quibusdam propria sunt, quod attinet; hoc nomine ista recentiorum moralistarum ac casuistarum,

lesuitarum maxime, commenta in quo, quibus ad peccata quaeuis impune committenda latam viam apertunt; cuiusmodi sunt, de probabili conscientia, quam si quis, etiamsi erronea sit, aut vel vnus doctoris nitatur auctoritate, sequatur, non peccet; de methodo dirigendi intentionem, ac si haec sola, vt licite aliquid fiat, sufficiat; de arte mutandi definitiones virtutum ac vitiiorum, qua virtutes in vitia, & vitia in virtutes mutantur; de cogitationibus bonis, quarum gratiam fi Deus non suppeditet, hominem in quocumque opere peccare, negant; de acquiuocationibus, itemque restrictionibus & reservationibus mentalibus; porro de attritione, vt & peccato philosophico; & quae alia sunt eiusdem generis, quorum pleraque summatim complectitur TO. HENR. HEIDEGGERVS, in *hist. p. p. atus, per. VII. §. CCLXXXIII. p. 447*. Vestigia atque semina istorum placitorum iam in antiquioribus quibusdam moralistis occurrere, negari nequit, & a me iam obseruatum in *historia inris nat. §. XIII. pag. 19.* idemque confirmat PETRVS BÆLIVS, *distion. hist. & crit. voc. Loyola, tom. II. p. 1853*. Recentiores tamen, cum primis Iesuitae, male hoc nomine audiunt, quod in hisce placitis inculcandis, defendendis, ac ad vsum transferendis eorum industria praecipua quadam ratione enituntur. Quod non ita accipi velim, ac si aut omnes, aut soli Iesuitae, criminis huius rei sint. Sunt enim inter illos, quibus laxior disciplina illa moralis maximopere displicet; quae contra quibusdam in ecclesia romana probatur, qui Iesuitae non sunt. Quia tamen societati huius addicti potiores in istis sententiis defendendis partes suas esse voluerunt; aegre ferre non debent, quod sibi etiam praecipue tribuantur. Conferenda, quae PETR. BÆLIVS l. c. hac de re monet. Eminēt autem inter eos, qui haec Iesuitarum, seu recentiorum moralistarum, placita propaganda susceperunt,

HONOR.

HONOR. FABRI, sub BERN. STUBROCKII nomine latitans, in *apologetico doctrinae moralis societatis Iesu*; ANT. TERRILLVS, in *regula morum contra Elcaldum*; AMAD. GYMENIVS, siue P. MOYA, in *opusculo aduersus quorundam expositiones contra nonnullas Iesuitarum opiniones morales*; quos iam laudavi in *historia iuris naturalis*, §. XIII. quibus adhuc addi possunt P. PIROTVS, in *apologia casuistarum*; GABR. DANIEL, in *responsione ad litteras provinciales Lud. Montaltii, siue colloquiis Cleandri & Eudoxii*, alique laudati CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIO, in *notis ad corpus doctrinae moralis a facultate theol. Parisiensi &c. editum*, ad §. III. p. 20. Plurimi contra in ecclesia romana, iique praestantissimi, exstiterunt viri, qui haec errorum monstra confodienda sibi sumserunt, atque profliganda. Primum forte praecipuumque inter eos locum sibi vindicat ANT. ARNALDVS, Iansenisticae factionis sua aetate facile princeps. Hic enim in erroribus practicus Iesuitarum inducendis & perstringendis omne studium collocavit. Tribuitur illi vulgo liber notissimus, & octo constans tomis in 12. qui inscribitur: *morale pratique des Iesuites*. At duorum priorum operis huius modorum se esse auctorem, diserte negat; reliqui quin ab eo profecti sint, dubium non est, in quibus de factis quibusdam, speciatim de controuersia, quae Iesuitis de cultu mortuorum & Confucii apud Chineses cum Dominicanis intercedit, agitur. Argumenta singulorum tomorum, & ordinem temporis, quo prodierunt, indicaui in *disserat. de superstitioso mortuorum apud Chineses cultu*, §. XII. in *analytici histor. philos.* p. 274. Auctor quoque ARNALDVS fertur libri: *la theologie morale des Iesuites*, inscripti, editique anno 1643. Sed hoc incertum. Perperam namque scripta quaedam illi tributa, docet PETR. BAELIVS, *diffion. hist. & crit. voc. Arnaldus*, tom. I.

p. 368. seqq. Id certum, alia scripta ad redarguendos Iesuitarum in doctrina morali errores spectantia, ab eo profecta, vt: *denuntiationem haereticos de peccato philosophico*; item, *haeresin impiam aduersus praecceptum de Deo amando*; & quae reliqua sunt eiusdem generis. Non minorem ob defectos, omniumque oculis expositos, acriterque profligatos Iesuitarum in doctrina morali errores, laudem consequutus est BLASIVS PASCALIS, dum sub LUDOV. MONTALTII nomine latitans, *litteras provinciales* (seu potius *ad provincialem* hoc est, si nonnullis credimus, PERJERIVM, adhuc PASCALIS) *de morali & politica Iesuitarum disciplina*, edidit; incredibili totius orbis literati adplausu exceptas; hinc & in varias linguas, vt italicam, hispanicam, anglicanam, translatas. Sunt, qui tres priores epistolas ARNALDO vindicant; in reliquis argumenta & excerpta ex libris Iesuitarum aliunde illi supposita contendunt, vt adeo stilo solum formam, vitamque velut operi huic dederit. In eo sane summa vis ingenii praestantissimi, & ad naeuos aliorum perstringendos, & saepe mordaci perfricandos, nati, elucet. Facileque crediderim, inter innumera, quae contra Iesuitas prodierunt scripta, non temere vllum esse, quod illos acrius pupugerit, aut magis eorum irritauerit animos. In linguam latinam haec epistolas transtulit, notisque theologicis, quibus tum Iesuitarum aduersus Montaltium criminationes repelluntur, tum praecipua theologiae moralis capita a novorum casuistarum corruptelis vindicantur, illustravit PETR. NICOLIVS, vir doctissimus, & ob varia ingenii monumenta longe celeberrimus, qui sub WILH. WENDROCKII, theologi Salsburgensis, nomine latitare voluit. Stili gallicani leporem non infelicitur adsequutus est, vt modestiae eius tribuenda sit haec excusatio: *Ingenue profitebor, nullo fere me loco vernaculam elegantiam aequasse, in*
LIII 2 *multis*

multis etiam immensum ab ea ab fuisse. Summa errorum, quorum Iesuitae & recentiores casuistae postulantur, capita, idem in praeloquio primo indicat. Artes autem, quibus Iesuitae vsi sunt, vt Iansenistis inuidiam crearent, egregie describuntur epist. III. p. m. 32. In diem, inquit MONTALIVS, viuunt (Iesuitae.) Sic illi adhuc vsque steterunt: nunc scenico catechismo, vbi puerili voce proterunt aduersarios; tum publica puerorum pompa, in qua sufficiens gratia effracem catenatam deducit; mox comœdia, vbi Iansenium daemones abripiunt; aliquando picto calendario, siue vt loquuntur, Almanacho; ac demum hac censura. Quae verba quid sibi velint, in subiuncta nota explicat WENDROCKIUS, docetque inter alia, Iesuitas Almanachum, seu calendarium pictum, excudi curasse, quo in Iansenium daemones alas circumferentem, errore, ignorantia, fraude stipatum, hinc summus pontifex, religione & ecclesiae potestate circumdatus, fulmina vibrabat, illic rex christianissimus zelo, pietate, concordia, iustitia septus, & scepro & iustitiae ense saeuiebat; miseri Iansenistae laruali habitu vndique fugati ad Caluinum sese recipiebant. At rursus non multo post a quodam Iansenii defensore libellus editus est, aliquot millibus versuum constans, qui tabulam Iesuiticam illustrioribus coloribus ornat, inscribaturque: *les Eulminures du farnex Almanach des peres Iesuites*. De quo libello WENDROCKIUS: nihil adhuc in hoc genere elegantius Gallia viderat, nec vsquam Iesuitae veris magis & natius coloribus depicti sunt. Nec vero haec scriptio in iocularium satyrarum numero habenda est, quae nihil frugi posset adferre. Multa in illa felicissimo imperu aduersus casuistarum corrupeas, multa de auctoritate Augustini, multa de ipsa gratia, non modo venisse, sed etiam solide & docte disputantur. Haec vero, aliaeque, quae in istis ad provincialem litteris continentur, cum Iesuitae

non possent non quam aegerrime ferre; mirum non est, eo tem istam illos perduxisse, vt in Gallia publica auctoritate damnarentur. Hoc enim omnino factum esse, ostendit PETR. BAEIVS, in *dition. hist. & crit. voc. Paschal*, tom. III. p. m. 2309. Immo & ab ALEXANDRO VII pontifice anno 1656 litteras illas ad provincialem damnatas constat; idque & IOAN. FRID. MAYERVS obseruat, in *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontif.* p. 93. Vanis quoque scriptis caussam suam contra easdem egerunt Iesuitae. Eminent inter illos, qui hoc fecerunt, HONOR. FABRI, qui sub BERNARDI STYBROCKII, theologi Vienneusis, nomine, notas scripsit ad *notas Wilhelmi Wendrockii ad Ludouici Montalii litteras, & ad disquisitiones Pauli Irenaei*, quae deinceps, eiusdem *apologetico doctrinae moralis societatis Iesu*, Lugduni anno 1670 edito, cuius antea quoque mentionem fecimus, insertae sunt. Notae istae STYBROCKII in indicem librorum prohibitorum relatae sunt; quod de *notis WENDROCKII* dici nequit. Legenda, quae ea de re obseruat PETR. BAEIVS, in *dition. hist. & crit. voc. Nicolle*, tom. III. p. 2222. Iam antea FRANC. ANNATVS, in libro: *bona fides Iansenistarum in citandis auctoribus*, inscripto, editoque Parisiis anno 1656, litteras MONTALII refutare instituerat; quem deinceps sequutus est STEPH. DES CHAMPS, Iesuita, & in Claramontano Parisiensi collegio primarius theologiae professor, in *quaestione facti de sententia theologorum societatis, circa opiniones probabiles*, cui tamen ipse satisfecit WENDROCKIUS, in *appendice prima ad dissertat. de probabilitate*, quae legitur in editione *litterarum provincialium*, quae Coloniae 1665. 8. lucem adspexit, p. 547. seqq. Sed principem inter omnes, qui contra litteras ad provincialem calammum strinxerunt, locum tenet GABR. DANIEL, quippe quem auctorem esse, constat, libri, in-

inſcripti : *reponſe aux lettres provinciales de L. de Montalte, ou entretiens de Cleandre & Eudoxe*, editique Bruxellis an. 1697, cuius itidem antea iam mentionem fecimus. Quidquid namque auctori ingenii habuit, quod minime contemnendum ei obtigit, id omne eo contulit, vt cauſam leſuitarum defenderet ac ornaret. Hinc & ſocietati huic additi omnem mouerunt lapidem, vt in varias transferretur linguas, & in multorum manus perueniret. Neque tamen hac ratione eos obtinere potuiſſe, vt *litterae ad provincialem* pretium ſuum amitterent, viri docti iudicarunt. Anonymus inſuper quidam *reſponſioni DANIELIS apologeticum litterarum provinciarum* oppoſuit, Rothomagi 1697. Legenda, quae de hiſce omnibus obſeruat PETRVS BAEIVS, *diſtion. biſt. & crit. voc. Paſkal. t. m. III. p. 2308*. Inter eos, vt hoc & *ti* moncam, quos MONTALTVS nominatim acriter perſtringit, haud vltimus eſt STEPH. BAVNIVS, leſuita, cuius *theologia moralis* IV tomis comprehenſa anno 1640 ad 47 in fol. Pariſiis prodijt. Exſtat etiam eiſdem *ſumma caſuum conſcientiae*, ſeu *manuale conſiſtionum in gratiam eorum, quibus animarum cura incumbit*, Pariſiis 1631. 8°. Nec immerito hunc praecipue ſibi exagitandum ſumſit, cum in defendendis vitiis, omnibuſque, quibus coërceri vt-cumque poterant, repagulis remouendis, nemo temere exſtiterit impudentior. Praeter haecenus commemoratos, alii adhuc fuerunt in eccleſia romana, qui leſuitarum recentiorumque caſuiſtarum, corruptelis ſeſe opponerent. Nihil nunc de IVLIO MERCORO, PROSPERO FAGNANO, & IO. SINNICCHIO dicam, quos *tria caſuiſtarum flagella* WENDROCKIVS vocat, qui & copioſius de iis diſſerit in *appendice II ad litteras ad provincialem*, p. m. 574. ſeqq. VINC. BARONIUM, STEPH. GRADIVM, ANTON. CELLADEVM, alioſque, qui probabiliffimi commentum proſtigare, ſua-

rum duxerunt eſſe partium, iam commemoraui in *hiſtoria iuris nat. ſ. XIV*. Ibidem etiam ſ. XI°. CASSIANI A. S. ELIA *theologiam moralem a corruptelis leſuitarum repurgatam* laudavi. Iungendus adhuc hiſce HENR. A. S. IGNATIO, cuius *theologia ſanctorum, veterum ac nouiſſimorum circa vniuerſam morum doctrinam aduerſus nouiſſimas vniuerſarum impugnationes, ſtrenue propugnata*, Leodii an. 1707 lucem adſpexit. Diuerſum ab hocce aliud eiſdem auctoris opus eſt, inſcriptum: *ethica amoris, ſive theologia ſanctorum, magni praefertim Auguſtini & Thomae Aquinatis, circa vniuerſam amoris & morum doctrinam, aduerſus nouiſſimas opiniones ſtrenue propugnata, & in maioribus principaliter hodie controuerſis fundamentaliter diſcuſſa*, Leodii 1709 tomis II. in fol. In quo primum illud maxime laudandum, quod ex amore vniuerſam theologiam moralem deriuat. Amor namque ordinatus, ſeu, quo Deum ſupra omnia amamus, illi principium eſt omnium virtutum; amor autem inordinatus principium omnium viti-orum ac peccatorum. Deinde & hocce recte ab auctore factum, quod laxiori doctrinae morali recentiorum caſuiſtarum ſtrenue ſe opponit. Hinc & in prolegomenis de radicibus laxioris ethices, deque eiſdem remediis; de ſublimitate, germanisque fontibus doctrinae morales chriſtianae; de origine & progreſſu laxioris morum doctrinae; de querelis aduerſus ethicen ſeu-eriores &c. copioſe diligenterque diſſerit. Mitto reliquos, qui in hiſce errorum monſtris conſciendis ſtudium operamque ſuam collocarunt; cum omnes recensere, longum nimis foret. Nec a ſingulis modo doctoribus, ſed ab integro theologorum Pariſienſium ordine, qui Sorbonnae nomine venit, non ſemel eiſmodi recentiorum caſuiſtarum placita proſcripta ſunt atque damnata. Sic an. 1665 dogma probabilitalis, ſimilesque propoſitiones in

AMADEI GVIMENII, quo nomine P. MOYA regi dicitur, opusculo, supra nobis iam commemorato, tamquam falsas, temerarias &c. & orthodoxis doctoribus contrarias sollemniter damnavit iugulauitque. Conferendus IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *hisor. pap. per. VII. §. CCLXXXIV. p. 449.* Sed nostra quoque aetate idem ordo theologicus Parisiensis corpus doctrinae edere coepit, cuius pars prima, doctrinam moralem continens, an. 1716 lucem adipexit, in qua varia eiusmodi Iesuitarum recentiorumque casuistarum placita, atro notantur lapillo. Recudi hoc curauit, notisque eruditissimis, ex quibus certaminum, de quibus hucusque diximus, historia augeri atque suppleri potest, illustrauit, vir longe celeberrimus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, Tubingae 1718. 4. Lectu cumprimis digna, quae p. 24. de probabilistis & probabilioristis, & p. 26. de peccato philosophico disserit. Denique nec ipsorum pontificum censuras ista Iesuitarum placita effugere potuerunt. ALEXANDER namque VII an. 1665 & 66 quadraginta quinque probabilistarum propositiones sub excommunicationis poena peculiari bulla proscripsit; deinceps vero & INNOCENTIVS XI an. 1679 plurima casuistarum dogmata, itidem peculiari bulla, damnavit. Vtramque & ALEXANDRI & INNOCENTII bullam exhibet IO. FRID. MAYERS, in *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontif. p. 45. seqq. item p. 71. seqq.* Dogma de peccato philosophico ab ALEXANDRO VIII pontifice an. 1650 peculiari decreto iugulatum, obseruat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, l. c. p. 27.

Exprobratum equidem nostratibus fuit a romanensibus, ac si de morum doctrina, praefertim ea parte, in qua, quid licitum sit, aut non sit; quaeritur, parum sint solliciti. Sic DIDACVS DE BAEZA, *romo IV. commentarior. moral. in hislor.*

*euangel. sane, inquit, in Anglia & Hollandia, & Germania Lutherani sunt mercatores ditissimi, sed qui quaeuat & dispuet de contractibus licitis, & restitutione facienda, nec ullus inuenitur, nec magister, nec plebeius. Audini a sapientissimo patre nostro in Germania agente, nullum viqueam Lutheranum hominem quaevisse de licito alicuius actionis. Nullus est apud has pestes magister, qui de moralibus curet doctrinam, nec qui de canendis illicitis sit sollicitus. Quae verba etiam recitat, & supinam hominis istius ignorantiam, aut summam impudentiam, castigat IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in praefatione summae eius iuris diuini &c. praemissa. Enim vero, licet vasta eiusmodi volumina, qualia romanae ecclesiae moralistae & casuistae reliquerunt, & in quibus, ipso saniorum eadem ecclesiae additorum iudicio, nihil, aut parum, sani est, ostentare nequeamus; tantum tamen abest, vt apud nos defuerint, qui hanc moralis theologiae partem scriptis suis illustrauerint, vt haud exiguum potius eorum proferre queamus numerum. Primos ecclesiae nostrae doctores in locis suis theologicis, cum dogmatibus seu credendis, agenda quoque, seu quae ad theologiam moralem spectant, coniunxisse, supra docuimus. Plures deinceps extitisse, qui seorsim theologiam moralem traderent, ita quidem, vt praecipue, quae iuris diuini sunt, explicarent, itidem ad §. VII. iam obseruauimus. Specialiori quadam ratione id fecit IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in *summa iuris diuini, sine isagogica institutione doctrinae de iustitia & iure, tam ex naturali, quam scripto Dei iure, ad fontes iusti & recti in actionibus humanis & causae rei proprios, ducente secundum disciplinam theologiae moralis & iurisprudentiae vniuersalis, Argentorati 1699. 8.* Et longe sane rectius in hoc campo nostrates versati sunt, quam romanenses; siquidem naeuos illos,*

aut

aut omnibus communes, aut quibusdam proprios, sedulo euitarunt. Quod & eo facilius fuit, quoniam ex genuinis iuris divini fontibus, recta ratione, & scriptura sacra, sua hauserunt; vt tamen simul lumen rationis a lumine reuelationis rite distinguere; quod tum maxime factum, cum recentiori aetate, signum ad bene sperandum tollente HYGONE GROTTIO, ius naturae singulari studio a viris doctis excoli coepit. Eiusque tractationis luculentum, ni fallor, specimen, ipsemet in *parte secunda institutionum theologiae moralis* exhibuit. Sunt vero & huius loci omnes illi, qui de casibus conscientiae praeceperunt; quod haud paucos fecisse, constat, quorum praecipuos indicare, haut abs re fuerit. Inter primos, qui eiusmodi quid tentarunt, fuit FRID. BALDVINVS, theologus Wittebergensis celeberrimus, qui ab anno 1621 ad 26 *conscientiae casus* praelegit, post mortem eius an. 1628 editos, & saepius deinde prelo repetitos. Constant libris quatuor: quorum *primo* egit de conscientia & eius casibus in genere; *secundo*, de actionibus hominum circa Deum & religionem; *tertio* de actionibus hominum circa spiritus caelestes; & denique *quarto*, de actionibus hominum circa res humanas. Necessitatem eiusmodi operis agnouerunt theologi Wittebergenses, in *praefatione*, quorum verba recitat IOAN. MICH. LANGIVS, in *dissertat. de origine & progressu theol. moral. systemat.* §. XXI. Ultimam auctoris limam hoc opus non expertum, alii agnoscunt, & ideo ceteris BALDVINI scriptis non respondere. BALDVINVM MOX sequutus est CASPAR FINCKIUS, Giesensis primum, deinde Coburgensis theologus, isque ob alia etiam ingenii monumenta minime ignotus. Eo ipso etiam, quo vitam cum morte commutauit, an. 1631 edidit *syllogen quaestionum illustrium theologicarum, theoreticarum, maximam vero partem practicarum, & quotidianarum, ex assidua biblicorum,*

orthodoxorum patrum, sinceriorum theologorum, iureconsultorum &c. lectione experientia propria &c. rotunde decisarum. Constat haecce *sylloge* tribus sectionibus, quarum vltima anno 1632 post auctoris obitum lucem adspexit. Dum autem scripturae sacrae, patrum, recentiorumque theologorum, & aliorum, testimonia adiecit, quod & alii interdum facere solent; illustrationis causa hoc fieri, censendum est, resque ipsa docet; cum genuina & vnica conscientiae norma regulaque sit scriptura sacra. Non diu admodum postea, an. 1636 LVDOVICVS DVNTE, pastor Reualienfis, Lubecae in lucem emisit *decisiones mille & sex casuum conscientiae, a diuersis theologorum scriptis collectas, contrarias, & in breuitatem redactas, ac iuxta ordinem locorum theologicorum positas*, quae non semel deinceps reclusae sunt, & ideo placuerunt, quod fuis ab aliis dicta auctor in compendii miserit. ANDR. KESLERI, theologi Coburgensis, non vno nomine praeclare de ecclesia nostra meriti, *theologiam casuum conscientiae, hodierno cum primis temporis accommodatorem*, lingua germanica scriptam, ipsius in officio successori IO. CHRISTOPH. SELDVS publicae luci exposuit, Wittebergae 1658. Habetque, editoris iudicio, hoc sibi proprium, quod spicilegium a reliquis praetermissorum, & quoddam velut supplementum, exhibeat. Eodem circiter tempore GEORGIVS quoque KOENIGIVS in hacce palaestra ingenii periclitari vires voluit. *Casus namque conscientiae, qui in sex capitulis doctrinae catecheticae, vna cum tabula oeconomica, subinde solent occurrere, erutos & fideliter decisos*, an. 1654 edidit; qui postea notis ex auctoris manuscripto, & additionibus, a filio eius GEORG. MATTH. KOENIGIO locupletati, iterum an. 1676. 4. lucem adspexerunt. Eiusdem quoque auctoris extat *heptas casuum conscientiae miscellorum*, post

post eius obitum an. 1665 euulgata. Legendus de eo GYSTAVVS GEORG. ZELTNERVS, in *vitis theologorum Altdorphanorum*, p. 113. seqq. Netas esset, hic praetermittere ARNOLD. MENGFRINGIVM, vtpote qui hoc vel maxime sibi datum credidit, vt conscientiae puritati tranquillitaeque, variis lingua germanica concinnatis scriptis, consuleret; cuiusmodi sunt: *informatarium conscientiae euangelicum*; *scrutinium conscientiae catecheticum*; *suscitabulum conscientiae euangelicum interpolatum*. Maiori eruditionis adparatu, quam quisquam forte alius, in hac doctrinae sacrae parte versatus est IO. CONR. DANHAVERVS, qui non vno scripto suum, in dilatandis moralis disciplinae pomoeiis, studium comprobavit. *Collegium eius decalogicum*, quod primum anno 1639 lucem adspexit publicam, multis accessioni- bus locupletatum ac perpolitum, deinceps dedit BALTH. BEBELVS, inscriptum: *deuteronomium Dannbaurianum*, anno 1669. Accesserunt eiusdem libri *conscientiae aperti*, seu *theologiae conscientiariae* tomus duo; ne quid de *latte* eius *catechetico*, vberissimo moralis quoque theologiae fonte, dicam. *Theologia eius casualis*, quam e manuscripto publicae luci adseruit IO. FRID. MAYERVS, Gryphuswaldiae an. 1706. 8. primas solum lineas theologiae eius *conscientiariae* continet. Iam ante DANHAVERVM in eadem Argentoratensi academia IO. SCHMIDIVS, anno 1634 & 35, *collegium casuum conscientiae* publicis disputationibus subiecit; qui & deinde an. 1645 *conciones conscientiarias* edidit. In tanta rursus de *casibus conscientiae* scriptorum copia, ANDR. PRUCKNERVS, theologus Suinfurtenensis, consulum duxit, ex amplioribus aliorum voluminibus compendium aliquod facere, edito *manuali mille quaestionum illustrium theologicarum*, praecipue *practicarum*, *decem saeculorum inclusarum*, & *successe quidem*,

neruose tamen, ex praecipuis theologis *de-sisurum*; quod recusum est Norimbergae an. 1679. 12. & nouis illustratum a PHIL. MÜLLERO, theologo Ienensi. Aliis contra copia & abundantia placuit; vt fertilibus admodum multorum dubiorum & quaestionum est conscientiae campus, cum libentius homines de agendis disputerent, quam ea faciant, & vt ignauiae excusationem habeant, multa facile dubia scrupulosque sibi fingant. Ampliorem itaque iterum tractandi rationem sequutus est IOAN. ADAMVS OSIANDER, theologus Tubingensis celeberrimus, in *theologia casuali*, in qua *quaestiones*, *dubia*, & *casus conscientiae*, circa credenda & agenda *enucleantur*; quae partibus sex absoluitur, & Tubingae an. 1680 ad 82 lucem adspexit. Idem iam antea, an. 1678 *theologiam moralem* dederat; in qua item, quae iuris diuini sunt, attigit, quorum & alia eius scripta, vt: *typus legis naturalis*; *typus legis moralis*; *tractatus theologicus de magia*; sunt comparata. Immo & in *observationibus* suis ad HVGON. GROTIUM, de iure belli & pacis, multa, quae huius sunt loci, tractat; de quibus tamen alibi dictum. Addendus hifce SAM. SCHELVIGIVS, ob *synosuram conscientiae*, siue *perspicuam*, & *scripturae sacrae congruam multorum*, *maximam partem singularem*, nec e *trinio petitorum*, item quorundam nondum satis *enucleatorum casuum conscientiae decisionem*; quae, germanice scripta, Francofurti & Lipsiae 1692 lucem adspexit. Agmen denique claudat beatus FRIDEN. BECHMANNVS noster, qui, praeter alia scripta quam plurima, *theologiam conscientiarum*, seu *tractatum de casibus conscientiae*, reliquit, Ienae 1705. 4. in qua ea praecipue, quae ad doctrinam de ministerio ecclesiastico, simulque de sacramentis, de magistratu ciuili, & de coniugio, cum aliis quibusdam, more suo, hoc est, admodum perspicue, pertractat.

Prac-

Praeter scriptores de casibus conscientiae, de quibus haecenus diximus, ad iurisprudentiam diuinam vel maxime spectant, qui decalogum, seu summam iuris diuini, commentationibus suis illustrarunt; quorum praeceptus tum supra iam indicauimus *cap. I. huius partis*, cum de scriptoribus catecheticis verba faceremus, tum & in *institutionib. theolog. moral. part. II. prolegom. ad §. XVI.* Eminent inter reliquos IO. CONR. DANHAVERVS, in *collegio decalogico*, anteam iam commemorato; cui iungendus IO. GEORG. DORSCHVS, in *theologia morali* secundum ordinem decalogi concinnata, operaque & studio IO. FRID. MATYRI recusa Wittebergae an. 1685. 4. sed ab auctore ad finem non perducta, quippe qui in sexto praecepto sublitit. Ad casuum conscientiae scriptores quodammodo accedunt, qui responsa aut consilia theologica consecrunt; in quibus colligendis, iunctimque in lucem profereendis, nonnulli studium diligentiamque suam collocarunt. Enimvero, licet in iis subinde &, quae ad theologiam aut dogmaticam, aut polemicam, aut partes alias spectant, occurrant; plerumque tamen circa iuris diuini quaestiones quasdam etiam versantur, certe easdem attingunt. Non vnus equidem, fateor, sunt generis; nec omnia ita comparata, vt eximia inde ad nos redundare queat vtilitas; quaedam tamen rursus non contemnenda, certe ita comparata, vt, quo pacto regulae generales caute ac circumspecte ad casus speciales applicandae sint, inde discere queamus. Commemorandus autem hic cumprimis FEL. BIDEHBACHIVS, theologus Wurtembergicus, qui, a fratre IO. MAVRITIO adiutus, *decades nouem consiliorum theologicorum* collegit, quarum octo, ipso adhuc vivo, an. 1608 prodierunt, post mortem vero eius frater ipse, iam laudatus, decadem nonam edidit, qui & decimam adiunxit, Francofurti 1614.

EVD. HAGGE.

Postea theologi Wittenbergenfes ABRAH. CALOVIUS, IO. MEISNERVS, IOAN. ANDREAS QVNSTEDIVS, & IOAN. DEVTSCHMANNVS, *consilia theologica Wittenbergensia* colligere, atque redigere in ordinem, consultum duxerunt, quae & Francofurti ad Moenum, anno 1664 lucem publicam adspexerunt. Non minori studio & diligentia eiusmodi in se laborem suscepit GEORG. DEDEKENVS, theologus & ecclesiastes Hamburgensis, in *thesauro consiliorum & decisionum, tribus* constante voluminibus, quem locupletiorum dedit IO. ERN. GERHARDVS, theologus Ienenfis; quo tamen, priusquam opus hocce typis exscriberetur, mortuo, obstetricias manus adhibuit CHRISTIAN. GRVBELIVS, effecitque, vt appendice insuper auctum, in lucem tandem prodiret publicam, Ienae 1671. fol. Legendus de hisce omnibus IO. FRID. MATYRVS, in *bibliotheca scriptor. theolog. mor. Luther. p. 4. 6. 28.* Iungenda vero his omnibus responsa & consilia theologica beati PHIL. IAC. SPENERI; de quibus quid iam olim censuerim, in *dissertatione praefliminari, supplemento epistolarum Lutheri* praemissa, aperte prodidi. Nec eius me poenitet iudicii. Non errauerit, qui, in iis thesaurum quemdam rerum variarum, ad theologiam vniuersam, cumprimis & moralem spectantium, deprehendi, adseruerit. Plurimae certe quaestiones, ad vitae christianae praxin spectantes, summa prudentia, omniumque *trouationum* habita ratione, explicantur, euoluuntur, solidissimisque rationibus deciduntur, ne quid de eo dicam, quod istius temporis controuersii lucem quoque egregiam adfundant. Diuersa autem istorum responsorum existant volumina. Primum namque *germanicorum quatuor partes* an. 1700 & 1702 Halae, typis orphanotrophei lucem adspexerunt. Sequuta deinceps sunt eiusdem *consilia & iudicia theologiae latinae*, opus posthumum

M m m m

&c

& in tres partes diuifum, Francofurti ad Moenum 1709. 4. Haec denique exceperunt *refponfa germanica*, a prioribus diuerfa, cum praefatione CAR. HILDEBRANDI LIB. BARONIS ACANSTEIN, de vita & virtutibus beati auctoris, Halae, sumptibus orphanotrophi, 1711. 4. De epistolis aliorum theologorum, quarum nonnullae, quae in hac doctrinae parte vsum praebere possunt, continent, agere, huius loci non est. Lectu cumprimis dignae sunt epistolae beati LUTHERI nostri, de quibus in *dissertatione praeliminari*, antea memorata, quae obseruatu digna sunt, dixi.

De reformatae denique ecclesiae doctoribus idem dicendum, quod de nostratibus obseruauimus. Initio ea, quibus vitam recte instituire docemur, cum dogmatibus coniungebant. Qui seorsim theologiae moralem deinceps tradere adgressi sunt, aut *ethicas christianas* scripserunt, eorum, quae iuris diuini illustrationi inferuiunt, non fuerunt immemores. Quam spartam praecipue etiam ornarunt, qui aut de *casibus conscientiae* praeceperunt, aut decalogum explicarunt. Ad priorem classsem referendi: GVIL. AMESTVS, academiae Francoqueranae theologus, cuius de *conscientia eiusque iure libri V.* Amstelodami an. 1630. 4. prodierunt, saepius deinceps editi, & in linguam quoque germanicam a GEORG. PHIL. HARS-DORFFERO translati; IO. HENR. ALSTEDIVS, in *theologia casuum, seu anatomicae conscientiae & schola tentationum*, in quibus vniuersae quaestiones ad conscientiam recte aut praeue factorum pertinentes, breuiter & dilucide tractantur; Hanouiae

1621; a qua diuersa est: *summa casuum conscientiae noua methodo elaborata*, cum opusculorum quorundam accessione Hanouiae 1643 recusa; GVIL. PERKINSVS, celeberrimi ex Anglorum gente nominis theologus; cuius nota est *anatomia sacra humanae conscientiae*, qua ipsius natura, proprietates, ac differentiae dextre produntur, cum curandi conseruandique methodo; in latinam linguam a WOLFG. MAYERO translata; eiusdem quoque *decisiones casuum conscientiae libri III.* comprehensae, existant, ab eodem MAYERO ciuitate Romanae donatae; ROB. SANDERSONVS, ex eadem Anglorum gente, cuius de obligatione conscientiae praelectiones decem Londini primum 1674 editae sunt, postquam iam anno 1646 eiusdem de obligatione iuramenti promissorii liber lucem aspexerat. Sed de hisce omnibus, vt & reliquis, qui forte adhuc commemorari poterant, conserendus IO. FRID. MAYERVVS, in *biblioth. scriptor. theol. mor. reform. p. 34. 35.* alibique. Illorum, qui decalogum explicarunt, iam supra iniecta est mentio, cum de scriptoribus catechetice ageremus. Eminent inter reliquos ANDREAS RIVETVS, praestantissimis reformatae ecclesiae theologis citra controuersiam adnumerandus. Iure namque meritoque a nonnullis laudantur eiusdem praelectiones plures in caput vigesimum exodi, in quibus ita explicatur decalogus, vt casus conscientiae, quos vocant, ex eo suborientes, ac pleraque controuersiae magni momenti, quae circa legem moralem solent agitari, fuisse & accurate discutiantur; quae tom. I. operum eius existant.

§. XI. Idem de prudentia, tum christiana, tum speciatim pastoralis, obseruetur. Inueniuntur passim apud veteres, quae in hacce theologiae practicae parte versantibus profint. Sed recentiori demum aetate seorsim, & ita quidem tradi coepit, vt ex certis principiis, quae facere, quaeue cultare prudentia iubet, deducerentur, cunctaque apte & concinne inter se colligarentur.

• Practicae

* *Practicae philosophiae peculiarem partem*, quae de regulis prudentiae praecipiat, recte constituitur, exploratum hodie satis est, omnibusque, harum rerum non imperitis, perspectum. Idem etiam de theologia morali, voce in latiori significatione accepta, censendum; cum earumdem prudentiae regularum, in vita christiana recte instituenda, pariter ac ecclesiae administratione, usus longe maximus sit, amplissimusque. Quae ratio recta hic suppeditat, tam lati ambitus sunt, ut facili negotio ad vitam christianam, ecclesiaeque conservationem applicari queant; quod & alibi a me ex instituto demonstratur; ipsa tamen quoque scriptura sacra eiusmodi regulas & principia exhibet, adeoque fontem genuinum huius prudentiae hoc pacto nobis aperit. Apud veteris ecclesiae scriptores, quos patres vocamus, magno itidem numero inveniuntur, quae hic usui nobis esse possunt; licet quae iuris, quaeque prudentiae sint, non satis distinguant, multo minus systematica quadam ratione hanc theologiae morali partem exhibeant. Immo & inter recentiores vix quisquam, qui ea, qua decet, ratione hoc praestitet, mihi occurrit; etiam si quo pacto hoc fieri possit, a me demonstratum sit in *tertia institutionum theologiae morali parte*; quemadmodum & pauci omnino existant, qui ex instituto de prudentia christiana egerunt, quive digni sunt, quorum habeatur ratio. Hos inter tamen ANDR. KESLERS mihi nominandus venit, cuius de *prudentia christiana* libellus, germanice scriptus, Coburgi 1628 lucem adpexit, quo docet, quo pacto christianus inter tor pericula, quae tum ecclesiae imminebant, fidem integram ac sinceram, vitaeque sanctitatem illibatam servare debeat; idque non scripturae solum dictis, sed cumprimis beati LUTHERI testimoniis comprobatur. Alium equidem scopum sibi constitutum habet VIT. LYN.

SECKENDORFIVS, in novissimo de *statu christianorum (Christen-Staat)* libro, anno 1706 Lipsiae 8. recuso; dum tamen de omnium ordinum emendatione, secundum indolem disciplinae christianae instituenda, praecipit; non potest non plurima interferere, quae prudentiam christianam instruunt.

A prudentia *christiana*, quam nonnulli & *spiritualem* vocant, diversa est, tum *ecclesiastica*, tum *pastoralis seu theologica*. Illa seu *ecclesiastica* ad conservationem ac amplificationem ipsius ecclesiae, aut universae, aut particularis cuiusdam, comparata est; & a quibusdam sub *politicae ecclesiasticae* nomine tractatur. Hi ipsi vero, dum simul *politicam*, quam vocant, *architelonicam*, eamque *sacram*, siue doctrinam de structura & indole ecclesiae hac voce complectuntur; quae etiam, siue de prudentia, siue de iure ecclesiastico tractatio instituat, fundamenti loco ponenda; inter scriptores etiam iuris prudentiae ecclesiasticae locum suum occupant. Immo qui seorsim prudentiam ecclesiasticam, prout a pastoralis seu theologica distinguitur, ita tractaverit, ut eorum, quae illi propria sunt, tantum habuerit rationem, mihi nunc non occurrit; nisi NIC. VEDERLIVM huc referre velis, cuius de *prudentia veteris ecclesiae libri tres* Amstelodami prodierunt, an. 1633. 12. in quibus quid CHRIST. THOMASIVS desideret, ex eiusdem *historia contentio inter imperium & sacerdotium*, & quidem *adpend. cap. I. §. LXII. seqq. p. 464. seqq.* intelligere licet. IO. FABRICII, theologi Helmstädiensis celeberrimi, dissertatio de *prudentia ecclesiastica*, quae in *amonitionibus eius theologis* legitur, num. III. p. 114. seqq. ad prudentiam potius theologicam, seu pastorem, referenda, quae docet, quo pacto ecclesiae doctor munere sibi demandato ad suam, & fidei suae concreditorum, salutem, rite & circumspice fungi queat. Quae

quidem prudentia theologica, licet in quibusdam cum ecclesiastica conueniat; prorsus tamen eadem non est, cum ecclesiastica prudentia latius, quam pastoralis, seu theologica, pateat, & apud eos quoque esse queat, immo debeat, qui ecclesiae doctores non sunt; quemadmodum hisce quaedam rursus ex lege prudentiae agenda sunt, quae ut ab aliis obseruentur, necesse non est. Pastoralem quoque prudentiam praecipue, aut potius eius solum partem, quae circa errantes aut haereticos versatur, instruit CONR. TIBVLT. RANGO, in *prudentia ecclesiastico-politica circa errores & haereses*, germanice scripta, editaque Sedini 1694. 12. de qua iterum qui CHRIST. THOMASII sententiam scire velit, eiusdem *historiam contentionis inter imperium & sacerdotium* adeat, & quidem adpend. cap. I. §. LXII. seqq. p. 464. seqq. IO. HENR. REITZII ΠΑΥΛΟΣ ΤΑΝΟΣ ΔΙΕΚΥΝΩ, *sive prudentia ecclesiastica illustrata ex Matth. X. 16. ubi docetur, quod cum doctores ac pastores, tum christianorum singulos, pia candidaque mente esse, at eandemque caute & prudenter moderari, ac quasi sale & gratia condire oporteat*; Heidelbergae 1692. 8. ad christianam pariter ac pastorem prudentiam spectat; multa interim, quae prodesse possunt, tradit, mereturque inter melioris notae in hoc genere libros referri. DOROTHEVS SICVRVS, hoc est, THOM. CRENIUS, in *prudentia theologica explicatione commendata*, Amstelodami 1684. 8. edita, de vitiis in scholis & academijs, pariter ac ecclesijs nostris, emendandis, quaedam recte, & non sine ratione, monet: at argumentum hocce nec exhaurit, nec ordine tractat. Referri vero huc etiam possunt omnes illi, tum veteres, tum recentiores, qui de episcoporum, pastorumque ecclesiae officiis commentati sunt, regulasque aut monita ab iis obseruanda dederunt. Tamen enim id praecipue agant, ut ad leges diuinas, interdum & ecclesiasticas, actio-

nes pastorum aut episcoporum exigant; subinde tamen & quid prudentiae regulae postulent, tradunt; licet nec in reliquis, quod antea iam monuimus, nec in hocce capite, quae iuris, quaeue prudentiae, accurate discernant. Quo nomine cum perinde tandem sit, quoniam in loco recenseantur; nobis nemo vitio verteret, si hic illorum habeamus rationem; quemadmodum & iam alibi hanc eis sedem adsignauimus.

Atque veteres quidem, cum intelligerent, quanti momenti sit, ut ecclesia pastores doctoresque habeat, qui suo rite fungi munere possent; varia, quae huc comparata sunt, nobis reliquerunt, scripta. CYPRIANVS namque, dum *epist. IV. quinam antistites ecclesiae eligendi, & qua cura?* & *epist. V. qualis esse debeat vita sacerdotum?* exponit, quae huic instituto inseruiant, praecipit; quod & in libro de *singularitate clericorum*, alibi, passim facit. EPHRAEM Syrus, praeter alia, ad mores hominum formandos facientia, etiam de *sacerdotio* librum reliquit, qui operum eius *tom. I.* legitur. AMBROSIVS in suis de *officijs* libris, sacri ordinis viros, seu verbi diuini ministros, instruere voluisse, supra iam docuimus. Ad librum autem de *dignitate sacerdotali*, qui inter opera AMBROSII exstat, quod attinet, inter viros doctos disputari, num ANSELMO potius, an GERBERTO tribuendus sit? iam a me obseruatum *instruit. theolog. mor. part. III. prolegom.* ad §. XI. Cumprimis vero IO. CHRYSOSTOMVS hic commemorandus est, quippe qui *libris VI de sacerdotio* perfectam velut episcopi imaginem exhibere voluit. Exstant *tom. VI.* operum, editionis Sauiianae, & seorsim quoque excusi sunt, cum *dissertationibus quibusdam praemialibus, de dignitate sacerdotali*, auctore IO. HUGHES, Cantabrigiae 1710. 8. Multa hic equidem de dignitate & difficultate muneris episcopalis, itemque de virtutibus, spe-

speciatim & de eloquentia, quibus episcopum instructum esse oportet CHRYSTOMVS differit; nec tamen praetermittit, quae ex prudentiae lege observanda, vt cum lib. V. cap. VI. p. 212. *seqq.* ostendit, iudicium multitudinis imperitiae neque penitus contemnendum, neque omni ex parte curandum esse; itemque lib. VI. cap. IX. p. 251. *seqq.* non esse contemnendas vulgi suspiciones, quamvis manifeste falsas; & quae alia sunt eiusdem generis. In dignitate sacerdotali autem euehenda modum excedere videtur CHRYSTOMVS, dum eam supra regium principatum extollit, rationibus, quas refert CONR. RITTERSHVSIVS; qui & ISIDORVM Pelusiota, tum in aliis, tum hac in re, Constantinopolitanum hunc praesulem in exemplum, quod imitaretur, sibi proposuisse, docet; *sacrar. lectio. lib. IV. c. XIX. p. 326.* Certe, quin hodie plurimi hancce eius sententiam vehementer improbatum sint, non est, quod dubitemus. HIERONYMI epistola de vita clericorum ad Nepotianum, supra equidem nobis laudata, non sine ratione ad scripta quoque pastoralia refertur. Prudentia non minus, quam officii ratio postulat, vt sacri ordinis homines vitae honestatem summo studio consecretur. Exstat ea operum eius *tomo IV. part. II. p. 257. seqq.* edit. 10. MARTIANARI. Sed alibi quoque HIERONYMVS subinde inculcat, quae sui pastores admonere officii possunt; licet ipsemet, irae suae plus, quam decet, indulgens, nequiquam prudentiae exemplum posteris reliquerit. De GREGORII magni libro *pastoralis curae*, ad Ioannem, Ravennae episcopum, qui magnae olim auctoritatis celebritatisque fuit, abunde dixi in *instit. theol. mor. part. III. prolegom.* ad §. XI. vbi & ISIDORI Hispalensis epistolam ad Ludifredum, episcopum Cordubensem, de sacerdote in ecclesia officio, iam commemoravi. A medii aevi scriptoribus non est, vt eximii quid speremus.

Ad recentiores itaque si progredimur, & quidem nostros, ipse beatus MARTIN. LVTHERVUS nobis laudandus est; quippe in cuius scriptis plurima occurrunt, quae ecclesiae doctorem egregie prorsus, ad minus sacrum rite administrandum, instruere possunt. Fecitque omnino operae pretium CONR. PORTA, dum, congerendo ex scriptis LVTHERI, quae huc pertinent, *pastorale Lutheri* concinnavit, tum alias, tum & Lipsiae 1604. 4. editum. In eo cum velut nucleum rerum optimarum ex LVTHERI scriptis exhibeat; rebus suis praeclare consulat, qui id diligenter non euoluerint modo, sed consiliis quoque, quae ibi suppeditantur, saluberrimis, morem gesserint. Fuerunt deinceps alii ex nostratibus, qui suis ipsimet monitis atque consiliis pastorem ecclesiae instruere adgressi sunt, vt 10. ANDR. QVNSTEDIUS, in *erbica pastorali & institutione cathedrali*, Wittebergae 1678. 8. CHA. KORT-HOLTVS, in libello mole exiguo, sed ob rerum selectum commendando, inscriptoque: *pastor fidelis*, Haniburgi 1698. 12. 10. MICH. LANGIVS, in *institutionibus pastoralibus ad institutionum medicarum meibodium adornatis*, aliisque. Sed omnium diligentiam hic superavit 10. LVD. HARTMANNVS, in *pastorali euangelico, seu instructione pleniori ministrorum verbi, libris quatuor pastoris personam, vitam, spartam, & fortunam sistente &c.* Prodiit primum an. 1678, deinde 1697, tandem 1722, Norimbergae, 4. cura studioque beati 10. DANIEL. HERRENSCHMIDII, qui & praeter alia notas quasdam adiecit, atque ex recentiorum auctorum SPENERI, SECKENDORFII, BRVNNEMANNI, STRYKII, BOEHMERI scriptis lucem hinc inde adiecit. Amplum equidem etiam opus reliquit 10. FRID. MATERVVS, inscriptum: *musum ministri ecclesiae, hoc est, instructio omnimoda & absolutissima symbolicae evangelici, quoad omnia & singula sacri*

sacri ministerii munia, pro conscientia dextre obeunda &c. cuius tertia editio Lipsiae 1703. 4. lucem adspexit. Sed oratoriae sacrae, artique, conciones ad populum habendi, praecipue hoc opus destinatum est; etsi hinc inde quaedam inferantur, quae ad nostrum quodammodo institutum accedant. Plura suppeditat GOTTFR. OLEARIUS, in *der Anleitung zur geistlichen Seelen-Cur* &c. Lipsiae 1718. 4. Id enim in hoc opere docet, quo pacto errantes, speciatim athei, indifferentistae, itemque Iudaei, pontifici, alique, ad veritatis agnitionem perducendi; quo pacto corrigendi emendandique, qui in variis peccatorum generibus vitam transigunt; qua denique ratione, qui in tentationibus, calamitatibusque constituti sunt, erigendi atque solatio recreandi sint; quae omnia a nemine recte administrari posse, nisi non minori prudentia, quam eruditione, munitus sit, quivis facile intelligit. Quid ex prudentiae lege illis, qui verba ad populum facere cupiunt, observandum sit; luculenter exponit ADAMVS RECHENBERGIUS, in *sebediasmate de prudentia & decore ecclesiasten in suggestu decete*, Lipsiae 1715. 8. AVG. HERM. FRANCKII *monita pastoralia theologica*, quae ex lingua germanica in latinam translata, cum eiusdem *idea studiosi theologiae*, Halae 1723 prodierunt, supra inter scripta de methodo studii theologici iam commemoravimus: nec tamen nos piget, eorum iterum mentionem facere,

cum & pastores ecclesiae plurima inde, quae sibi vsui sint, capere queant. Nec defuerunt ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui hanc doctrinae sacrae partem scriptis suis ornandam illustrandamque sibi sumserunt; vt FRANC. IVNIUS, in *ecclesiastico, siue de natura & administrationibus ecclesiae Dei libris III. operum eius tom. I. pag. 135.* & cumprimis IO. HENR. REITZIVS, in *prudencia ecclesiastica*; antea nobis iam commendata, alique. IO. WILKINS, episcopi Cestriensis, *ecclesiastes*, quem in linguam germanicam ex anglicana translatus, adnotationibus illustratum, inscriptumque: *candidatus ministerii literatus* &c. HENR. ITTERSINGENVS, Lipsiae 1718. 8. edidit, eruditioni potius comparandae, & eloquentiae sacrae, quam muneris ecclesiastici prudentiae & recte administrando, inferuit. Romanensium scripta pastoralia, ecclesiae quippe illorum placitis & ritibus vnice accommodata, cuiusmodi est THOM. LOHNERI *instructio practica, ad tironum sacerdotum utilitatem, ex variis auctoribus collecta, & pluribus partibus comprehensa*; & alia eiusdem generis, cum nullam, aut exiguam nobis adferant utilitatem, iis recensendis non immorabimur. Quae autem ab episcopis Galliae subinde promulgantur, *instructiones pastorales*, plerumque ad controuersias illorum domesticas spectant; & multa quidem haud raro observatu digna continent, sed huius loci non sunt.

§. XII. Quo magis omnium interest, vt vitam bene instituant, hinc & de faciendis pariter ac omittendis recte sentiant; eo studiosius euitandi sunt errores, quibus aut ipsa doctrinae moralis fundamenta labefactantur, aut homines a genuino virtutis ac vitae sanctae tramite abducuntur, agunturque in transuorsum.

* Amplissimus hic equidem, de corruptoribus doctrinae moralis dicendi, sese nobis aperiret campus; sed, instituti nostri memores, per summa tantum rerum

ibimus capita. Multa, quae huc faciunt, iam in medium attulit IO. MICH. GEISENVS in *denen Anmerkungen über die Sitten-Lehre derer Christen, cap. II. ad VIII.*

Nec

Nec tamen haec obstant, quo minus paulo distinctius, sed breuiter, quaedam de iis moneamus. In duplici autem positi sunt discrimine; dum alii etiam ipsa rationis in doctrina morali principia evertunt; alii, quae reuelatio diuina nos conducet, peruertunt, aut non recte intelligunt. In priori classe praecipuum sedem athei occupant; a quibus qui sani quid hic proficisci possent sibi persuaheat, eum, quid atheismus sit, nescire oportet. Dum enim Dei existentiam, prouidentiamque, dum animae immortalitatem, praemiaque & poenas, negant, legesque diuinas tollunt; prima omnis doctrinae moralis fundamenta destruunt atque evertunt. Idque aperte, & sine ambagibus, professus est auctor meditationum philosophicarum, de Deo, mundo & homine, quae an. 1727 infausto omine lucem adspexerunt, dignae, quae aeternis tenebris conspeliuntur. In eo interim laudandus, quod ingenue & sincere mentem suam prodiderit; quam reliqui athei, qui cautiore videri volunt, etsi eo meliores non sint, frustra regere ac dissimulare cupiunt. Sublatis enim legibus diuinis, sublato hinc honesti, turpisque discrimine; non possunt non ista consequi, quae iste impudenti calamo effudit, homicidia, periuria, adulteria, neuiquam esse illicita. Alii nihilofecius ex eadem cohorte, virtutes & vitia, iustique & iniusti discrimen, & alia, quae ad morum disciplinam pertinent, admittere videri volunt; immo *ethicas*, vt *BENED. DE SPINOZA*, scribunt, vt incautus fucum faciant. Sed, si cuncta adcuratius expendas, tota illorum doctrina moralis eo tandem redit: adfectus esse moderandos, ne magna in hac vira sibi attrahant incommoda, idque virtutis studium vocant; pacta seruanda, legibusque ciuilibus obediendum, vt magistratui iram ac indignationem euitent; quod iustitiam esse putant; cuncta patienti animo esse ferenda, quoniam ineluctabili

fato omnia obnoxia sint; eaque ratione animi tranquillitatem parari posse, putant. Atque haec est illa moralis doctrinae vana species, qua se miseri isti decipiunt, aliosque decipere volunt. Prudentiae enim vtrumque obtinebit laudem, qui ita, vt isti volunt, sese gesserit; verae virtutis studiosum esse, nemini, qui, quid virtus sit, nouit, persuadebit. Adfectus scilicet coercet, ne incommoda quaedam huius vitae sibi attrahat; haec autem si cesset ratio, aut non satis efficax sit ad naturae impetum cohibendum; adfectibus cupiditatusque, quantumvis turpissimis foedissimisque, indulget, sine fine, sine modo. Neque ad virtutem sufficit, euitare vtrumque, quae nobis noxia esse possunt; sed omnia ea, quae bona, quae honesta, quae voluntati Numinis conuenientia sunt, strenue, magnoque animo consecrari decet; quoniam Deus, supremus iste omnium rerum moderator, hoc iussit, praemiaque voluntati suae morem gesturus promissit, poenas in eos, qui hoc intermissuri essent, constituit. Quae, cum in atheum non cadant; nihil aliud, quam inanis quaedam virtutis species, aut vmbra, in iis relinquuntur; magnoque conatu *PETR. BAELEVS*, alique atheorum panegyristae, nihil agunt, dum de eiusmodi hominum virtutibus multa nobis narrant; nihilque periculi ab iis reipublicae imminere, nobis persuadere adnuntiant. Qui naturae suae ductum, aut prudentiae regulas, sequens, ea agit, quae virtutis speciem habent, nondum virtutem consecratur ipsam; a qua & athei non possunt non quam longissime abesse. Iustitiam, charitatem, similesque virtutes, dum in ore habent; non alias tandem intelligunt, quam, quae pactis, conventionibus, auctoritateque imperii ciuilibus nituntur. Hoc aperte *BENED. DE SPINOZA* docuit, in *tractat. theol. polit. cap. XIX. p. 215.* cuius verba iam recitavi in *thesib. de atheismo & superstitione, cap. IV. ad §. IV.*

p. 336. Quod qui recte expendit, cuncta iterum ad fucum aliis faciendum comparata esse, deprehendit. Praeterquam enim quod vera iustitia, vera charitas, diuinis regi debet legibus; dum athei has non admittunt, ipsa summi imperii labefactant fundamenta, legesque humanas pariter, ac pacta & conuentiones, omni vi & efficacia obligandi spoliant. Cur imperantibus parendum? cur illorum obediendum legibus? cur pacta & conuentiones seruandae? Non puto aliam ob causam, quam quia Deus hoc praecepit, ipsumque adeo ius naturae hoc docet. Tolle Deum, tolle ius naturae; obligatio ad obediendum imperantibus, ad leges eorum custodiendas, ad seruanda pacta, corrui. Haec omnis iustitiae, omnis securitatis publicae fulcrum cum impostores illi euerant; iustitiae nihilosocius, charitatis, omnisque virtutis, cultores videri volunt. Eos autem, ut nullas diuinas, ita nec naturales admittere leges, & res ipsa docet, & diserte ipsemet proficitur BENED. DE SPINOZA, cuius & hac de re iam recitavi verba in *thesib. de atheismo & superstitione, cap. IV. ad §. IV. p. 337.* Ad animi denique tranquillitatem quod atinet, quam sibi pollicentur, si, sati ineluctabilis legibus sese submitiendo, cuncta patienti ferant animo; non desunt, fa-teor, illis splendida verba, quibus caliginem offundant imperitioribus, harumque rerum ignaris. Immo dum nonnulli huiusce principis insistendo, *heredes* quamdam, & summam in omni fortuna animi *id est* *id est* commendarunt; sublimissimam quamdam philosophiam moralem, & quae cum ipsa christianorum disciplina dubia contenderet palma, profiteri visi sunt. ARNOLDI GEVLINGII exemplo hoc constat; qui plurimos in sui admirationem rapuit, donec tandem, sub praeceptis eius & effatis, quae ad summum virtutis gradum ducere videbantur, ipsum latitae Spinozismum, viri docti deprehenderent; certe id de-

monstrare voluit RYARDVS ANDALA, in *examine ethices Geulingii*; Franequerae an. 1716. 4. vti suo loco supra iam obseruauimus. Alterum exemplum FRIDER. VAN LEENHOF praebet, qui artem nos conducere voluit, semper gaudendi, seu summa fruendi animi tranquillitate, in libro, belgica lingua scripto, sed in germanicam translato, inscriptoque: *caelum in terra, seu descriptio verae laetitiae*; quam tamen itidem ex SPINOZAE hausisse fontibus, deprehensus fuit. Dictum de eo in *th. sib. de atheismo & superstitione, cap. I. ad §. XXVI. p. 178.* Sed ista, quam miseri isti iactitant, animi tranquillitas, non potest non prorsus imaginaria esse, & tandem in somnium aliquid abire. Facilius est, constantiam in aduersis magnifice praedicare, quam eandem exercere; simulare quietem & tranquillitatem animi, quam eam obtinere. Vana ista de fato ac ineluctabili necessitate persuasio ad hoc non sufficit; quae ad desperationem, animique anxietatem producendam aptior est, quam eiusdem tranquillitatem. Deinde, esto, ferant praesentia aequo animo; futurorum, statusque post mortem, aut ipsius mortis, nullam umquam animum eorum subire curam, quis credat? Hic siue mortalem animam credant, siue immortalem, utrumque, si mentis cogitationes suas ad se ipsos conuerant, non potest illis longe tristissimum videri. Sed mitto reliqua. Plura qui de atheorum doctrina morali desiderat, adeat GOTTL. SAM. TREVERI *oeconomiam systematis moralis atheorum*, Helmstadii 1718. 4.

Atque hinc etiam intelligitur, sententiam de fato, seu *absoluta necessitate*, inter istas itidem hypotheses referendam, quae ipsa moralis doctrinae fundamenta concutiunt & labefaciunt. Si enim vel maxime aliquis, Deum esse, credat, simul tamen eiusmodi fatum statuatur; ut religionem omnem tollit, ita nec virtuti ulli, aut recte laudabiliterque factis, locum concedit.

dit. Iniurium est istud fatum in Deum, hominesque, & tum illum, tum hos omni libertate priuat. Quorum itaque tum leges? quorum praemia? quorum poenae? Immo his sine summa iniquitate nemo adfici posset, siquidem in eius potestate positum non fuit, aliter se gerere, quam se gessit. Sed abunde hoc demonstratur, tum ab aliis, tum a me ipso de erroribus Stoicorum in philosophia morali, dissert. III. §. VII. in *analecxis bistor. phil.* p. 178. Non minus vero inter ea, quibus ipsa doctrinae moralis fundamenta conuelluntur, locum inuenit *indifferentismus moralis*. Fuerunt namque iam pridem inter Graecorum philosophos, qui, moralitatem omnem a lege humana deriuantes, naturaliter nihil turpe, nihil honestum esse, adfererent. Primus, qui aperte id docuit, ARCHELAUS fuisse videtur, ex schola Ionica philosophus, idemque Socratis magister. Inter huius enim dogmata DIOGENES LAERTIVS, & hocce reit: *καὶ τὸ δεικνόν τινα καὶ τὸ εὐχρηδόν, ἢ φθόνῳ, ἢ φόβῳ, ἢ ἰσχυρῇ ἰσχυρῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν* constare, *sed lege; lib. II. sect. XVI. p. m. 39.* In eadem deinceps & alii concesserunt sententiam, uti a me observatum in *institut. theolog. dogm. lib. III. cap. II. ad §. III. p. 752.* Nec aliter sentire possunt, qui recentiori aetate cum THOMA HOBBSIO ius omne naturae tollunt, nullasque leges diuinas proprie sic dictas admittunt. SAMVEL autem PUFENDORFIVS, & qui cum eo actus per se aut turpes aut honestos reiciunt, cum de moralitate, in strictiori sensu accepta, loquantur, & hanc non a lege humana, sed diuina deriuant; in eadem cum philosophis antea memoratis classe collocari nequeunt; quod itidem a me iam euictum *l. c. p. 754.* Pyrrhonios contra, seu Scepticos, cum illis, qui omnium actionum *ἀδιαφορίαν* statuebant, consensisse, mirum non est; siquidem ista opinio cum illorum instituto, quo omnia in dubium vocabant, egregie conueniebat.

BYD. ISAGOGE.

Legenda, quae hac de re disputat **SEXTVS**
EMPIRICVS, *Pyrrhon. hypotypof. lib. III.*
cap. XXIV. p. m. 173. seqq. Quemadmo-
dum autem isti homines, in theoreticis du-
bitando, de quibus nulla dubitandi adest
ratio, iustitiam suam probabant; ita, dum
in rebus ad vitam recte instituendam idem
faciebant, cum iustitia coniungebant im-
probabilem. De illis, qui sententias, ad
scepticismum proxime accedentes, certitu-
dinemque rerum moralium labefactantes,
& hoc nomine valde noxias, sount, ex
instituto a me dictum in *dissertat. de scepti-
cismo morali*, quae in *analectis historiae
philosophicae* edita, p. 207. seqq.

Revelationem divinam, quam sacrae litterae exhibent, longe plenius, in quibusdam etiam rectius, quam lumen rationis, de rebus ad mores vitamque spectantibus nos erudire; nemo, nisi cui in luce clarissima vacetutire volupe fuerit, dubitare poterit. Vti autem ex dictis patet, haud exiguum esse illorum numerum, qui, ipsa rationis in rebus moralibus principia negare, aut in dubium vocare, audent; ita mirum non est, esse etiam, qui in lumine revelationis obscurando, aut scripturae sacrae evidentissimis effatis, ad hocce doctrinae caput spectantibus, pervertendis, studium omne atque laborem collocent; hinc & a recto aberrant tramite. Nimirum, cum scriptura sacra de intima naturae humanae corruptione nos erudiat; simulque adeo condoceat, in hominis sibi relictis viribus positum non esse, ea agere, quae Deo placere queant, quin ponus divini Numinis opus esse gratia, qua quis primum convertatur, & illuminetur, & ita facultate recte aliquid faciendo instruat, deinde vero adiuvetur, dirigaturque ad quaevis bona persequenda, vitamque secundum Numinis voluntatem, legisque praescriptum, instituendam; non vna ratione hinc, quibus quaevis alia magis, quam scripturae effata simplicissima, probantur, discedunt. Non

№ 000

nulli

nulli namque naturae, quantumvis corruptae, viribus tantum tribuunt, vt iis solis omnia se peragere possent, nec diuini Numinis sibi opus esse gratia; vnde *Pelagianismus* & *naturalismus moralis*. His vero dum alii se opponunt, in alterum extremum prolabantur, & aut ad *praedestinarianismum* aut ad *enthusiasmum moralem* praecipites feruntur. A *praedestinarianismo* vt incipiamus, cum is ex fato Stoico originem trahat, omnique reuera hominem priuet libertate; quantum hinc in doctrina morali oriatur incommodum, seu potius, quam difficulter prima moralis doctrinae cum eo conciliari queant principia, nemo non intelligit. Non semel hoc etiam reformatae ecclesiae theologis (quamuis & Dominicanos pariter ac Iansenistas hoc telum feriat) exprobratum fuit; quorum hac in re caussam PETR. IVRIIVM in *iustificazione doctrinae moralis reformatorum contra accusationes Antonii Arnaudi*, egisse, supra iam obseruauimus; vbi & nostram, de scriptis eorundem moralibus, copiosius exposuimus sententiam. Qui pro gratiae diuinæ operationibus ea habent, quae aliunde originem trahunt, in *enthusiasmum* prolabantur. Qui, cum inter grauissimos mentis morbos merito referatur; tum tamen noxiis maxime censetur, quando in vitae christianae praxi a verbi diuini regula discedentes, suas imaginationes, motus, instinctus, quos per errorem pro diuinis habent, sequuntur. Quantis enim hoc ipso se exponant periculis, quilibet perspicit. Mysticorum quosdam, si incaute tractentur, huc ducere, negari nequit; praesertim si intusitata & extraordinaria adhaerent; vtpote in quibus, per naturae, sub specie gratiae nos decipientis, illusionem, quam facillime enthusiasmo via aperitur. Lucem dabunt, quae ex instituto de enthusiasmo, variisque eius generibus, disserui *institur. theolog. moral. part. I. cap. I. sect. V. §. XVIII. seqq.* Su-

perest *Pelagianismus*, qui dum, naturae vires euehendo, gratiae diuinæ operationes ex morali christianorum doctrina proscribit: ipsum simul eius principium praecipuumque fundamentum euertit. Quo magis etiam idem innatae mortalium ambitioni blanditur; eo plurius occupare, & a recto abducere tramite facile potest animos. In Societanorum, eorumque omnium, qui cum iis faciunt, theologia morali, aperto incedit capite; vti vel ex IOAN. CRELLII *ethica christiana virtutum & vitiorum*, quae cum eiusdem *ethica Aristotelica*, ad sacrarum litterarum normam emendata, prodit, patet. Non minus tamen & in ecclesiae romanae, Iesuitarum cumprimis, vtpote genuinorum eius filiorum, theologia morali, Pelagianismus longe lateque regnat. Idque mirum non est; siquidem cum erroribus, eidem ecclesiae propriis, idem egregie prorsus conuenit. Idem vero etiam fons & scaturigo est errorum istorum, quibus moralistae isti, atque casuistae recentiores, de quibus in antecedentibus dictum, theologiam moralem, ipso cordationum in eadem ecclesia iudicio, mitum in modum corruperunt. Nimirum cum inter praecipua romanae ecclesiae dogmata sit, bonis nostris operibus nos aliquid, immo ipsam iustificationem, tum primam, tum secundam, etsi non eadem ratione, promereri posse; necesse erat, corruptionem hominis naturalem extenuare, naturae contra vires in spiritalibus euehere, in quo caput, praecipuumque Pelagianismi consistit momentum. Ex eodem fonte opinio fluuit de perfectione, quae omnino illis tribuenda erat, qui, plus, quam ab homine exigitur, praestando, aliis quoque aliquid promereri debant. Ista autem vt sibi eo facilius constaret perfectio; in eam porro ingrediebantur sententiam, motus concupiscentiae prauae, praesertim inuoluntarios, non esse peccata, quaedam etiam peccata tam leuia esse, vt per se, & sua natura, venialia dici que-

queant. Quae omnia, uti recepta sunt in ecclesia romana dogmata; ita non tantum ex Pelagianismo originem trahunt, sed & cum verae & genuinae theologiae moralis principiis e diametro pugnant. Falsa namque ista, de merito operum, opinio, efficit, ut nulla recte exerceatur virtus, nullum rite praestetur officium. Quantum enim sibi ipsi tribuit homo, tantum gratiae, simulque gloriae, quae in gratia maxime se manifestat, diuinae destrahit. Imperfectionis nostrae, infirmitatumque viris sanctissimis adhaerentium sincera agnitio, utramque merito in vitae christianae praxi facit paginam; quae apud eos, qui sibi iam perfecti esse videntur, esse nequit. Legis autem ideo corrumpere sensum, ut perfecti videri queamus, & pro peccatis ea non reputare, quae peccata sunt, vel quaedam peccata extenuare, quod & Phariseis olim solemne erat, *Matth. V. 21. seqq.* id enim

uero est, pro vera doctrina morali vanissima ingenii commenta aliis obtrudere, simulque ad laxiorem illam disciplinam, quae tantopere cupiditatibus nostris blanditur, viam munire. Neque tamen recentiorum moralistarum & casuistarum hic substitit impudentia. Vt enim viam inuenirent, qua quis christianus videri, simulque grauiora peccata committere posset; modo methodum dirigendi intentionem, modo artem, mutandi definitiones virtutum & vitiolorum, modo aequiuocationes & restrictiones mentales, modo aliud quid excogitarunt; ut ita latissimam omnibus, quibus a peccatis desistere numquam animus est, ad salutem panderent viam. Qua ratione cum nemo gratia diuina indigeat, eaque plane superflua videri queat; Pelagianismum hic aperte deprehendere licet; ex quo etiam, cum ex primo fonte, haec omnia fluere, ex haecenus dictis constat.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT QVINTVM

DE

IURISPRVDENTIA ECCLESIASTICA.

Σύνοψις.

*I*urisprudentiae ecclesiasticae nomine quid nobis veniat? an, & quousque theologiae cultoribus sit necessaria? §. I.
Adminicula & subsidia iurisprudentiae ecclesiasticae; §. II.
Origo & status ecclesiae sub Christo & apostolis: disciplinae & ordinis ecclesiastici saeculo secundo & tertio, ratio; concilia, eorumque canones, horumque collectiones, indeque deriuata iuris canonici origo, eiusque in ecclesia orientali sata; §. III.
Sata eius in ecclesia occidentali ab initio

saeculi quinti usque ad saeculum nonum; §. IV.

Cum potestate romanorum pontificum ius quoque canonicum incrementa sumpsit; quatenam saeculo vndecimo ac duodecimo, usque ad Gratianum, sata eius fuerint? §. V.

Decretalium collectiones sequenti tempore factae; saeculo decimo quarto & decimo quinto potestas pontificum nutare coepit; §. VI.

Restituta euangelii luce plurimi iugum papale excusserunt; vsus tamen iuris canonici

Nnnn 2

nici in scholis & foris protestantium remansit; immo & in eorumdem iurisdictionem ecclesiasticam quaedam eius principia recepta; §. VII.

Fontes & principia iuris ecclesiastici ex mente romanensium; §. VIII.

ex mente protestantium, §. IX.

Ex hisce etiam limites sacerdotii & imperii, siue potestatis ecclesiasticae & civilis di-

iudicandi sunt, de quibus saepe acriter disputatum fuit; §. X.

itemque quatenam hierarchie ecclesiasticae sit ratio? §. XI.

Arcana dominationis pontificiae, in iure canonico latentia, recte dereguntur; §. XII.

Iurisprudentiae ecclesiasticae, ex mente protestantium spectatae, itemque iuris canonici usus? §. XIII.

§. I.

PER *iurisprudentiam ecclesiasticam* intelligimus scientiam practicam, leges ecclesiasticas recte interpretandi, & prudenter ad quacvis facta adplicandi, idque ad ecclesiae pariter ac reipublicae salutem. * Cumque ad iure consultos praecipua quadam ratione spectet; theologiae tamen etiam cultores eius non plane rudes esse, oportet. *

* Alii equidem paullo aliter iurisprudentiam ecclesiasticam definiunt, vt vel ex IOAN. SCHILTERI institutionib. *iuris canonici lib. I. tit. I. §. IX.* patet; qui tamen in eo, quod caput causae est, nobiscum consentit. Nostra definitio cum plana satis atque perspicua sit; vt eam operose explicemus, necesse non est. Id solum monemus, per *leges ecclesiasticas* nos hic tum eas, quae ex mente protestantium, tum, quae ex romanensium sententia tales sunt, intelligere. Hi namque, praeter canones conciliorum, & dicta patrum, etiam decreta pontificum romanorum recipiunt, iisque vim legum tribuunt; quae apud nos nullius sunt auctoritatis. Immo &, ad canones conciliorum quod attinet, etsi eos non prorsus respuamus; pro legibus tamen proprie sic dictis, nisi auctoritas summi imperantis accesserit, non habemus. Ex mente contra protestantium, adeoque & nostra, constitutiones summorum imperantium circa res ecclesiasticas tantum *legum ecclesiasticarum* proprie sic dictarum nomen promerentur. Vnde, quando etiam eas, quae romanenses pro legibus admittunt, hac voce comprehendimus; eam in latiori ambitu a nobis sumi, manifestum est. Idemque de ipsa *iurisprudentiae ec-*

clesiasticae voce obseruandum, eam interdum latius sumi, vt ea, quae ex mente romanensium eo spectant, complectatur, ius scilicet canonicum; vel strictius, vt, quae ex mente protestantium in ea locum inueniunt, leges videlicet ecclesiasticas proprie sic dictas, tantum sibi vindicet, rationemque, eas & interpretandi, & adplicandi, doceat. Definitionem adlatam de iurisprudentia ecclesiastica in latiori sensu accepta loqui, & ita accipiendam esse, res ipsa ostendit. Leges diuinae fontem praecipuum nobis aperiunt, ex quo iurisprudentia ecclesiastica haurienda; vt suo loco docebimus; immo simul regulam atque normam constituunt, ad quam omnes leges ecclesiasticae exigendae; cum ipsis tamen legibus ecclesiasticis non sunt confundendae. Parum itaque adcurate mihi loqui videntur, qui *iurisprudentiam ecclesiasticam* in *vniversalem* & *particularem* dispescunt; siquidem *vniversalis*, partem *iurisprudentiae diuinae* constituit. Ecclesia quoque, generatim spectata, saltem ex mente protestantium, non alias leges *vniversales*, quam diuinas habet, quae partim ex rectae rationis dictamine, partim ex scriptura sacra nobis innotescunt.

** Qui

** Qui iurisprudentiam ecclesiasticam pro parte quadam theologiae venditant; a qua sententia non alienus videtur CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, dum eam ad *scientiam sanctiorem* refert, de *originib. iuris ecclesiastici cap. I. artic. I. p. 5.* non possunt non eam theologis praecipua quadam ratione vindicare. Verum, cum leges ecclesiasticae, humanae sint, & a ciuilibus tantum intuitu obiecti, non vero causae efficientis, seu legislatoris, differant; humanarum autem legum interpretatio iure consultis conueniat; nullus dubito, quin & hic potiores sint eorum partes. Nec tamen inde sequitur, theologum de legibus ecclesiasticis, earumque interpretatione ac sensu, plane non debere esse sollicitum. Immo, cum in iure isto eccle-

siafico, ministrorum verbi diuini, eorumque, qui docentium munere in ecclesia funguntur, causa vel maxime agatur; turpe pariter ac noxium valde illis foret, si ista, quae tam prope eos attingunt, ignorarent. Nec negandum, multa in iure canonico & ecclesiastico occurrere, quae sine accuratiori scripturae interpretatione, ac exquisita antiquitatis notitia, diiudicari recte nequeunt. Haec autem ut ab iis, qui theologiae studio se consecraverunt, praecipue expectantur, iisque adeo ad iurisprudentiam ecclesiasticam eo rectius intelligendam viam muniant; ita rursus ex iure consultorum ordine eos demum, qui theologiae, historiaeque ecclesiasticae notitia haud perfunctorie imbuti sunt, suo hic recte satisfacere muneri, euincunt.

§. II. Ut rite in ea proficiamus, tum eos, qui notitiam scriptorum iuris ecclesiastici suppeditant, tum & eos, qui originem, progressum, fata eius describunt, consulere iuuabit. Ipsa enim iuris ecclesiastici historia insignem illi lucem adfundit; adeoque neutiquam est negligenda.*

* Ad subsidia & adminicula iurisprudentiae ecclesiasticae, praeter iurisprudentiam naturalem atque ciuilem, ipsamque theologiam, cum primis historia referri solet ecclesiastica. Nec sine ratione, cum ea veteris ecclesiae disciplinam, variorumque institutorum ecclesiasticorum originem, progressum, fata, canonum in conciliis conditorum causas, rationesque, similiaque tradat, quae si iuris canonici interpres ignorat, in meris cum versari necesse est tenebris. Idque luculenter demonstrauit IVST. HENNINGVS BOEHMERVS, in *dissertat. praecuratori de necessitate & utilitate studii historiae ecclesiasticae, in iuris ecclesiastici prudentia, eiusdem selectis observationibus* in PETRI DE MARCA de concordia sacerdot. & imperii dissertationes praemissa, Lipsiae anno 1708. tol. Cum vero de historia ecclesiastica, eiusque scriptoribus, deinceps nobis ex instituto dicendum sit; superest, ut primum illos,

qui notitiam scriptorum iuris ecclesiastici suppeditant, tum & eos, qui eiusdem iuris historiam exhibent, paucis recensamus. Via enim hac ratione omnibus aperietur, quibus in hanc eruditionis se dare partem est animus.

Ad priorem itaque classem illi omnes referendi, qui, dum generatim scriptores, iurisprudentiae inferuentes, commemorauerunt, eorum quoque qui speciatim ad iurisprudentiam ecclesiasticam faciunt, rationem habere solent, VI: NIC. CHRIST. LYNCKEVS, in *instruitorio forensi, lib. I. cap. I. §. XI. & lib. II. sect. II. part. I. cap. I. §. VIII.* BYRC. GOTTH. STRYVS, in *bibliotheca iuris selecta, cap. X.* ubi *bibliothecam iuris canonici* exhibet; GEORG. BEYERS, in *schediasmate de vili & necessaria auctorum in iudiciorum & iuris arti inferuentium notitia, p. 41.* Seorsim vero, & ex instituto, hoc egit IVST. HEN. BOEHMERVS, in *schediasmate de origine*

Et adparatu iuris canonici, Halae Magdeburgicae, sine anni mentione 8. edito; & IO. ERNEST. FLOERCKIUS in *praenotionibus iurisprudentiae ecclesiasticae*, lenae 1724. 8. & quidem §. XXX. p. 73. *segg.* Iungendi hisce adhuc, qui de methodo studii theologi tractant, praesertim ex romanensibus, quorum ex lententia iuris canonici notitia theologus profusus carere nequit; vt IO. MABILLONIVS, de *studiis monasticis* & LVD. ELL. DV PIN, in *methodo studii theologi.* Ex nostratibus GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introduc.* ad *vniversum theologiae moralis studium*, iuris quoque canonici ita rationem habet, vt praecipuos eius interpretes per singula saecula enumeret.

Ad posteriorem classem, seu eorum qui historiam iuris ecclesiastici tradunt, reuerri equidem possent omnes illi, qui de canonum & decretorum ecclesiasticorum collectoribus egerunt; quos & diligenter receuset IO. ALB. FABRICIUS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. II. p. 2. segg.* sed cum in sequentibus de iis verba facturi simus; nunc illos solum paucis indicabimus, qui vniversi iuris ecclesiastici historiam litteris consignarunt, vel eidem lucem adfuderunt. Huc ergo cumprimis CASP. ZIEGLERI, iure consulti quondam Wittebergensis clarissimi, comparata est dissertatio, de *origine & incrementis iuris canonici*, quae cum eiusdem *commentario* ad IO. PAULI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici* Wittebergae primum lucem adpexit an. 1669. 4. recusa deinceps Halae Magdeburgicae, vna cum CHR. THOMASII in easdem LANCELOTTI *institutiones* adnotationibus an. 1715. 4. Non minori cum laude in hocce argumento versatus est GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici*, Duisburgi primum edita, an. 1676. 8. & non semel deinceps recusa, etiam cum praefatione CHR. THOMASII, Halae 1705. & 1719. IOANNES equidem HIMMELIVS,

theologus Ienenensis, iam anno 1633 *tractatum de canonicali, iure canonico, & theologia scholastica* ediderat; sed non magni is est momenti. Lectu contra digna, quae de praecipuis historiae iuris canonici capitibus dislerit IO. STRAVCHIUS, iure consultus Ienenensis, in *amoenitatibus iuris canonici*, lenae 1675 reculsit; *ecloga I. cap. I. segg.* Ex romanae ecclesiae additis cumprimis hic commemorandus FRANC. FLORENS, Aurelianensis primum, deinde Parisiensis antecessor, in *dissert. de origine, arte & auctoritate iuris canonici*, quae inter reliqua eius opera canonica & iuridica, lucem publicam adpexit, editore IO. DOVIATIO Parisiis 1679. 4. recusa deinde Halae Magdeburgicae 1716. 8. in *nova rariorum scriptorum collectione, fascic. I. p. 200. segg.* Ipse etiam IO. DOVIATIVS *historiam iuris canonici* gallica lingua edidit, Parisiis 1676. 12. Ad nostrates vt reuertamur, nequitium alienae ab hoc loco censendae sunt CHRISTIANI THOMASII cautelae circa praecognita iurisprudentiae ecclesiasticae, Halae Magdeburgicae 1712. 4. Cum enim, quae in ipsa historia ecclesiastica, tum veteris tum noui testamenti, a primo initio ad nostra vsque tempora, ad ipsius scopum illi facere videbantur, summari indicasset, *cap. IV. vsque ad XVIII.* de origine, progressu, & auctoritate iuris ecclesiastici deinde verba facit, *cap. XVIII. segg.* Iureconsulto huic iungimus theologum CHR. MATTH. PFAFFIUM, cuius de *originibus iuris ecclesiastici, veraque eiusdem indole liber singularis*, multa variaque eruditione refertus, Tubingae an. 1719. 4. publicae luci est expositus. Id nimirum vir doctissimus agit, vt instituta & disciplinam veteris ecclesiae, per tria priora saecula, tamquam fontem iuris ecclesiastici, edisserat. Quatuor itaque opus hocce absoluit capitibus, quorum *primum* de iure ecclesiastico, a Christo condito, ecclesiaeque tradito; *alterum* de iure ecclesiastico

ab apostolis siue condito, siue obseruato; tertium de iure ecclesiastico, quod saeculis secundo & tertio obtinuit, praecipit; quartum denique veram iuris protestantium ecclesiastici indolem exponit. Qui generatim iuris vniuersi historiam tradunt, canonicum quoque atque ecclesiasticum non praetermittere solent. Quo nomine SVKC. GOTTH. STRVVI nostri *historia iuris Romani, Iustiniani, graeci, germanici, canonici, feudalis, crimi-*

nalis & publici; Ienae an. 1718. 4. edita, hic sibi locum postulat; siquidem *cap. VII. p. 561. seqq. iuris canonici historiam* exhibet. Immo &, qui de ipso iure canonico praecipunt, haud raro, eius quoque historiam exponere, suarum ducunt esse partium; quod adeo & IVSTVS HENNING, BOEHMERVS fecit, in *iure ecclesiastico protestantium vsu modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendente*, lib. I. tit. II. de constitutionibus, p. 83. seqq.

§. III. Ad primam iuris canonici originem eo rectius intelligendam considerare iuuabit, quatenam ecclesiae, a Christo institutae, sub ipso seruatore & apostolis fuerit indoles; * tum porro quatenam saeculo secundo tertioque disciplinae ecclesiasticae, ordinisque in ecclesia constituti, fuerit ratio. ** Concilia hinc, eorumque canones, & horum collectiones in censum veniunt; quas inter ea, quae *codicem canonum ecclesiae vniuersae* exhibet, eminet, quam aliae deinceps in ecclesia orientali subsequutae sunt. ***

* Existimare quis forte poterat, primam iuris ecclesiastici originem ab ecclesia israelitica, eiusque sub veteri testamento statu, repetendam esse. Id vero fieri nec posse, nec debere, facile intelligit, qui maximum, quod inter ecclesiam veteris ac noui testamenti intercedit, discrimen probe penderit. Ad ecclesiasticas veteris testamenti leges spectabant caerimoniales illae, quas post Christi seruatoris aduentum non amplius locum inuenire, sed prorsus abrogatas esse, non semel scriptura testatur. Deinde, cum forma reipublicae israeliticae esset theocratia; non poterat non ecclesiae, qua externa, longe alia esse gubernatio, quam deinceps esse debebat, cum non tantum theocratia ista cessaret, sed gentiles etiam ad ecclesiae societatem admittendi essent. Semper autem theocratia ista in gente israelitica, & deinceps iudaica permanfit; etsi tempore Saulis regia dignitas in ea introduceretur; cum etiam sub regibus luculentissima theocratici regiminis adpareant vestigia, & sacerdotii quae fuit ratio, abunde hoc testetur. Quod si vel maxime, sub regibus theocratiam im-

minutam fuisse, aliquis contendere velit; quae est sententia IO. SPENCERI, de *legib. Ebraeor. ritualib. lib. I. differtat. de theocratia iudaica, cap. IV. sect. II. p. 324.* hoc tamen certum, semper theocratici aliquid remansisse; quod etiam post captiuitatem babylonicam ex summa illa pontificum, seu summorum sacerdotum potestate, adparuit. Conferendus HERM. WITSIVS, *orat. de theocratia israelitarum*, THOMAE GOODWINI *Mosis & Aaroni praemissa*, §. XXIV. Addenda, quae & ipse hac de re dixi in *histor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. III. ad §. XXV. p. 167. 168.* Monendum hocce fuit, ut intelligeretur, de ecclesia noui testamenti ex statu ecclesiae israeliticae iudicium ferri non posse, nec potestatem ministrorum verbi diuini in nouo testamento ex potestate sacerdotum veteris testamenti esse aestimandam. Patet simul, quam incepte romanenses, quae de summo sacerdote in gente israelitica dicuntur, ad romanum trahant pontificem.

Cum Iesus Christus, hominum redemptor, tandem, ad eorum expianda peccata,

cata, venisset; regnum equidem aliquod, sed mere spirituale, neutiquam autem temporale erigere, aut rempublicam quamdam constituere, illi animus fuit. Hoc enim diserte proficitur ipsemet, quando, *regnum suum non esse de hoc mundo*, dixit *Ioan. XVIII. 36*. Auctor equidem conditorque ecclesiae noui testamenti exstitit, doctrinamque, quam amplecti omnes debeant, qui eum sequi, & salutis suae hac ratione consulere vellent, praescripsit, sacramenta quoque, quibus fides aut progigni, aut confirmari possit, instituit. Idque pro ea, qua vt verus Deus, verusque homo pollebat, potestate, auctoritateque diuina, facere poterat; sine vlla tamen ciuilis cuiusdam, aut humani imperii vel potestatis specie. Erant enim haec eiusmodi, vt regnum eius mere spirituale arguerent; adeoque & ab iis, circa quae principum summorumque imperantium cura versari solet, quam remotissima. Hinc & quamdiu inter mortales versatus est seruator, doctoris, non principis aut imperantis, functus est munere. Immo & qui eius disciplinam sequebantur, etsi peculiarem coetum constituiebant, non prorsus tamen ab ecclesia, multo minus republica iudaica, se separabant. Nec in eo, quod Christus duodecim apostolos, mortis ac resurrectionis suae testes futuros, hinc & *LXX* discipulos, qui vna cum apostolis doctrinam euangelii longe lateque propagare debebant, elegit, quidquam, quod imperii humani speciem referat, conspicere licet. Namque & apostoli isti atque discipuli non alio, quam doctorum, fungi debebant munere. Sic &, quod dixit, eum, qui fratrem iacchisset, nec aliter emendari, aut ad peccati agnitionem perducere posset, non amplius pro membro ecclesiae habendum, *Matth. XVIII. 17*. nullum itidem imperium, nullamque indicat potestatem ciuilem. Si enim vel maxime de excommunicatione hoc intelligatur; quod

cur fieri nequeat, non tandem video, quid obster; non tamen inde sequitur, ecclesiam gaudere facultate, minus morigeros puniendi. Declaratio namque ista, indignum aliquem esse, qui pro ecclesiae membro habeatur, toto adhuc, quod aiunt, caelo, a poena ciuili differt. Denique & ex potestate, remittendi & retinendi peccata, quam Christus apostolis, & eorum successoribus, concessit, si recte intelligatur, nihil minus, quam potestas quaedam ciuilis, colligi potest; cum ea solum in efficacia adplicatione promissionum ac condemnationum diuinarum consistat. Nec adeo necesse erat, eam verbi diuini ministris denegare, ne quid illis imperii relinqui videretur. Legenda, quae docui in *institut. theolog. dogm. lib. V. cap. IV. ad §. XI. l. p. 1725. seqq.* Haecenus dictis lucem adfundent, quae *CHRIST. MATH. PFAFFVS* dissertit, licet in quibusdam a nobis dissentiat, in *originibus iuris ecclesiast. cap. I. art. II. p. 7. seqq.*

Nec alia ecclesiae sub apostolis, quam sub ipso Christo, fuit, aut esse potuit, indoles; licet pomoceria eius, praesertim per multorum gentilium accessionem, latius extenderentur. *PHILIPPVS* equidem *IACOBUS HARTMANNVS*, apostolos vt principes, legislatores, rerumque dominos, nobis describit; quemadmodum & ecclesiam apostolicam sub reipublicae cuiusdam imagine depingit; in *commentar. de rebus gestis christianorum sub apostolis*, praesertim *cap. II. §. III.* Sed longe aliter de se ipsimet sentiebant apostoli; quippe qui solum pro *ministris Christi*, & *dispensatoribus mysteriorum diuinorum*, haberi volebant, *I. Cor. IV. 1.* Munerum rursus aequae ac donorum varietatem quamdam in ecclesia apostolica fuisse, ex *Ephes. IV. 11. & I. Cor. XII. 28. seqq.* condiscimus; quippe quae & ad ecclesiae istius temporis conseruationem ac propagationem erat necessaria. At summa simul intuitu

intuitu dignitatis omnium erat aequalitas; multo minus vni imperium aliquod aut potestas in alium tribuebatur. Episcopos enim ea aetate a presbyteris distinctos, aut iis superiores fuisse, quod nonnulli sibi persuadent, sine vilo fundamento adferitur. Non repetam, quae iam ex instituto hac de re disputavi in *differtat. de origine & potestate episcoporum contra Henr. Dodwellum*, praesertim §. X. seqq. Ordine autem quodam opus fuisse, ac directione, praesertim quouies christiani sacerorum causa conueniebant; hinc & ritus quosdam ac caerimonias eo tempore introductas; nemo, nisi qui harum rerum plane expers est, negauerit. Neque dubitandum, quin apostolorum, & pro re nata presbyterorum, in iis omnibus partes potiores fuerint. Interim haec omnia sine imperio, sineque potestate legislatoria, constitui poterant. Crescente etiam christianorum numero, subinde eontingebat, vt nonnulli non semper officii sui obseruarent rationem; quos admonitionibus, increpationibus, in rectum reducere traxerunt esse partium. Quorum non tantum in epistolis Pauli exempla quamplurima occurrunt, sed ipsemet Timotheo pariter ac Tito suo, idem vt facerent, praecepit, *I. Tim. V. 20. II. Tim. II. 25. Tit. I. 9. 13.* Ea vero iterum ratione, se non tam principes, quam doctores, immo patres esse, demonstrabant. Maius quid erat, quod apostoli potestate miraculosa, poenas minus morigeris infligendi, pollebant, qua &, licet raro, vsi sunt; *act. V. 10. XIII. 11. I. Cor. V. 3. seqq. I. Tim. I. 20.* Quae cum ideo necessaria esset, quoniam imperio humano, facultateque adeo, puniendi grauiora peccata committentes, inde fluente, desituebantur; confirmari inde potius nostra sententia potest, tantum abesse, vt labefacteretur. Excommunicationem in apostolica ecclesia in vsu fuisse, ex

BYD. ISAGOGE.

I. Cor. V. 13. certo colligitur; frustra renitente *IO. SELDENO, de synedr. veter. Ebraeor. lib. I. cap. VIII.* At eam pro poena ciuili habendam non esse, iam antea monuimus. Sic & in reliquis omnibus res comparata est. Si omnia quam diligentissime ponderaueris, nihil in apostolica ecclesia deprehendes, quod imperii cuiusdam ciuilis speciem praebere queat. Generatim spectati christiani, membra erant vnus corporis mystici, cuius caput erat Christus, *Eph. I. 22. 23. V. 32.* adeoque non alio, quam vnus fidei & charitatis vinculo, inter se vniebantur, *Ephes. IV. 3. 4.* Quae autem hinc inde in certis locis erant ecclesiae, vt societates particulares considerandae erant, in iis, quae ad religionem non spectabant, magistratui ciuili subiectae, in iis vero, quae eo comparata erant, presbyterorum, & apostolorum monitis, consiliis, adhortationibus, locum relinquentes. Quae cum ita sint, maximopere falluntur, qui, ecclesiam apostolicam ad reipublicae cuiusdam formam compositam fuisse, contendunt. Romanensibus eiusmodi quid in mentem venire, mirum non est; quippe, quorum vehementer interest, ecclesiam pro re publica quadam haberi, in qua suprema penes pontificem sit potestas; quem alii iam profligarunt errorem; quamquam & copiose de eo dictum sit in *instit. theol. dogm. lib. V. cap. III. ad §. XVII. p. 1664.* Alii rursus, aut ad templi Hierosolymitani, aut synedrui, aut synagogae iudaicae exemplar, ecclesiam christianam compositam fuisse, sibi persuadent; quas virorum doctorum sententias diligenter refert CHRISTOPH. MATH. PFAFFIUS, in *originib. iuris ecclesiast. cap. II. artic. III. p. 88. seqq.* Quae omnia non tantum sine certo fundamento dici, sed & ab indole & simplicitate christiana, quae eo tempore fuit, aliena esse, probari facile posset, si hisce immorari fas esset. Magnam equidem illorum

O o o o

prae

prae se fert sententia speciem, qui ecclesiam apostolicam cum synagoga iudaica conferunt; quam post HVG. GROTIUM, IO. SELDENVM, IO. LIGHTFOOTVM, aliosque magni nominis viros, ornandam defendendamque sibi sumit CAMPEGIVS VITRINGA, in *tribus de synagoga veteri libris*, Francquerae 1696. editis. Nec abnuo, rituum iudaicorum vestigia quaedam in ecclesia christiana deprehendi; quod & a me ipso in *duabus de ritibus ecclesiae Latinae iudaicis, dissertationibus* demonstratum, quae in *parergis historico-theologicis* exstant; non tamen ultra quam par est, ista comparatio extendenda; praesertim cum verosimile non sit, veteres christianos synagogam iudaicam postliminio reuocare voluisse, qui potius de doctrinae euangelicae conseruatione ac propagatione, fideque per charitatem efficaci, solliciti, si quid in externis constituendum esset, id solum spectabant, vt ecclesiae commodis consulerent, *act. VI. 2. 3.* vtque cuncta *ἡμετέριον ἐστὶν κατὰ τὰς ἐκκλησίας* fierent, *I. Cor. XIV. 40.*

Instituta atque ritus ecclesiae apostolicae sequenti aetate in leges abiisse, aut legibus ecclesiasticis occasionem dedisse, longe est manifestissimum. Ea tamen aetate, qua illi introducti fuerunt, legibus ecclesiasticis, proprie sic dictis, non magis, quam imperio, aut potestate legislatoriae locus erat. Sunt enim haec inter se coniuncta. Dubium equidem aliquod ob concilium Hierosolymitanum, decretumque in eo conditum, moueri poterat; quod eo minus hic praetermittendum, quo sollemnius est, vt conciliorum hinc deriuetur origo, ex quorum canonibus ius deinceps canonicum conflatum est, vt in sequentibus dicemus. Sunt equidem viri docti, qui conciliorum originem ab Hierosolymitano hocce deriuandam non esse, contendunt; immo, conuentum huncce apostolorum cum presbyteris, & reliquis ecclesiae Hierosolymitanae membris, concilium fu-

isse, negant; siquidem illi, inter quos Antiochia controuersia ista exorta erat, in sententiam ecclesiae Hierosolymitanae compromiserint, adeoque ex *compromisso* in illa ecclesia de hac quaestione actum, decretumque cum aliis ecclesiis non per modum imperii, sed doctrinae communicatum fuerit. Ita quidem vir illustris IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *dissertat. iuris ecclesiast. antiqui, dissertat. III. p. 218. seqq.* item in *emendationib. & additamentis ad Ioan. Schilteri institut. iuris canon. lib. I. tit. IV. p. 19. vt & in originib. praecipuarum materiar. iuris ecclesiast. cap. IV. p. 303. seqq.* Ego equidem lubens fateor, inter Hierosolymitanum concilium, & reliqua, quae deinceps congregata fuerunt, maximum intercedere discrimen; dum haec ab illius norma, quam longissime saepe fuerunt remota. Nec tamen adlatæ rationes me inducere possunt, quo minus credam, conuentum istum Hierosolymitanum pro concilio haberi posse. Partes Antiochiae disceptantes in ecclesiae Hierosolymitanae sententiam compromisisse, ex *act. XV. 2.* non colligas. Verosimilius, illos, qui Antiochia a se inuicem dissentiebant, & lites illas componi volebant, intellexisse, quod & ratio dicitur, si viri probitate, sinceritate, & rerum cognitione conspicui, collatis sententiis aliquid examinerent, & cuncta rite ponderent, veritatis lucem ita emerfuram, vt nemo reniti amplius, aut reluctari queat. Qua de re eo minus dubitare poterant, quod ipsimet Hierosolymitanae aderant apostoli, quibus Christus spiritum sanctum, ceu *spiritum veritatis*, promiserat, qui eos omnem edoctrus esset veritatem, *Ioan. XIV. 17. 26.* Hinc & cuncta in conuentu isto Hierosolymitano ita gesta sunt, prout in concilio legitimo geri debebant. Quod si etiam decretum concilii istius non per modum *imperii*, sed per modum *doctrinae*, cum aliis ecclesiis communicatum esset; id tamen non obstarat, quo minus conuentus iste verum fuisse

fuiſſet concilium. Mea namque omnino haec eſt ſententia, concilia tantum per modum doctrinae, neutiquam autem per modum imperii, agere poſſe. Vt decretis enim conciliorum nos ſubmittamus, tum demum obſtricti ſumus, ſi conuicti fuerimus, ea cum ſcriptura ſacra exacte conuenire. At concilii Hieroſolymitani longe aliam rationem eſſe, exiſtimo, eo, quod apoſtoli cuncta ex inſtinctu ſpiritus ſancti egerint; ideoque & non tam ſuo, quam ſpiritus ſancti nomine ſententiam ferunt: *viſum eſt ſpiritus ſancto & nobis; v. 28.* Quae concilii iſtius deſiſio, cum immediate *deſideratus* eſſet; nemini vtrique ſas erat, eidem repugnare; quin potius omnes, vt voci ſpiritus ſancti, imperioque non humano, quod apoſtoli nulla ratione ſibi vindicabant, ſed diuino, eidem ſe ſubmittere tenebantur. Addenda, quae iam de hoc conſilio monui in *inſtitut. theolog. dogm. lib. V. cap. III. ad §. XVII. p. 167. ſeqq.* Dum autem in eodem praeter apoſtolos & preſbyteros eccleſiae Hieroſolymitanae, reliqui etiam fratres, quos ſequior aetas laicos adpellauit, interſuerunt; non tantum intelligere inde iterum licet, quam nihil omnino apoſtoli aut preſbyteri, quod imperii ſpeciem habeat, ſibi vindicauerint, ſed exemplum ſimul ſtatutum fuit, quo pacto in conciliis cuncta geri ac adminiſtrari debeant. Quod cum in aliis eiſdem generis inſequentibus conciliis non fuerit obſeruatum; ea a norma iſta veri atque legitimi concilii in hiſce procul abſuiſſe, recte inde colligitur. Romanenſes equidem perſuadere nobis conantur, *apoſtolos interſuiſſe (huic concilio) tanquam iudices ad deſignandum, preſbyteros ad conſultandum, plebem autem non vocatam, ſed tamen adſuiſſe & conſenſiſſe; non quidem deſiniendo aut diſputando, ſed tantum audiendo & non reclamando.* Ita quidem RO. BELLARMINVS, lib. I. de conciliis, cap. XVI. SEV. BINIVS, tom. I. concil. p. 2. aliique. Sed omni fundamento hanc deſtitui

ſententiam, oſtendit SAM. SCHELGVIGIVS, in *exercit. theologica de concilio Hieroſolymitano, cap. X. §. II. ſeqq.*

Sunt nonnulli, qui, in concilio hocce Hieroſolymitano, *canones* illos, qui ſub *apoſtolorum* nomine circumferuntur, & primum velut ſpecimen iuris canonici exhibent, conditos, exiſtimant. Ita namque FRANC. TVRRIVS cenſet, *libro contra centuriat. Magdeburgenſes*, in quo id operoſe & ex inſtituto agit, vt canones hoſce apoſtoli vindicet. Fundamentum ſententiae ſuae in eo ſibi inueniſſe videtur, quod *lib. VI. conſtitut. apoſolic. c. XII.* apoſtoli dicant, ſe poſt decretum de abſtinentia ab idolothytis, ſanguine ſuffocato, & fornicatione, pluribus diebus congregatos permanſiſſe, conquirentes collatis conſiliis, quae ad publicum eccleſiae commodum ſpectarent. Cum vero *conſtitutiones* illae *apoſolicae* non maioris auctoritatis ſint, quam *canones*; non poteſt non lubricum cenſeri, quidquid earum teſtimonio ſuperſtruitur. Nimirum, ad *canones* iſtos quod attinet, nec de numero, nec de auctore, adeoque nec de auctoritate illorum, ipſimet inter ſe conueniunt romanenſes. De numero enim ſi quaefitio inſtituatur; primum hic diſcrimen aliquod inter Latinos & Graecos intercedit. Quinquaginta tantum canones in ſuis collectionibus exhibent DIONYSIVS exiguus, ISIDORVS mercator, CRESCONIVS, aliique ex Latinis. AETIOANNES ſcholasticus, PHOTIVS, aliique ex Graecis, LXXXV canones apoſtolicos numerant, a quibus non diſſerre editiones, in quibus quidam canones contrahuntur, vt tantum LXXXIV, LXXXII, LXXXI vel LXXXVII aut LXXX exhibeant, viris doctis obſeruatum eſt. Romanenſium porro nonnulli canones iſtos LXXXV omnino adprobant; alii, vt SEV. BINIVS, tom. I. concil. p. 14. duos tantum, alii quinque eximunt, eosque perperam apoſtoliſ tribui, cenſent; reliquos pro genuinis habent. Alii rurfus, reiectis XXXV illis, qui

in Graecorum collectionibus additi sunt, quinquaginta priores tantum pro legitimis & genuinis venditant, vt ROB. BELARMINVS, de scriptoribus ecclesiasticis. p. 54. cui CONSTANTINVM ACASTROVILLARE, in *differtat. de canonib. apostolorum* Romae 1697 edita, iungit THOMAS ITTIGIVS, in *seleſt. capitib. hystor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 47.* Atque hi quidem, vt, quosdam aut plerosque ex hisce canonibus ab ipsis apostolis profectos, contendunt; ita sunt iterum alii, qui, aut omnes, aut nullos ex iis apostolos agnoscere auctores, adferunt. Prius cumprimis FRANC. TYRRIANVS, lib. I. *pro canonib. apostolorum. contra centuriat. Magdeburg.* adfermat, quem & in ea versari opinione, in ipso concilio Hierosolymitano hosce ab apostolis conditos canones, antea iam obseruauimus. Ab apostolis rursus equidem sanctos eos, at a CLEMENTE collectos, aliorum est sententia; inter cuius opera etiam a quibusdam referri solent. Omnes in vniuersum adulterinos, perperamque apostolis tribui, doctissimi quique romanensium hodie fatentur, vt PETRVS DE MARCA, de *concordia sacerdot. & imperii*, lib. III. cap. II. 10. CABASSVIVS, in *not. eccles. hystoriar. concil.* &c. p. 7. GARR. ALBASPINAEVVS, lib. I. *obseruat. cap. XIII.* SEB. NAN. TILLEMONTIVS, in *comment. hystor. eccles. inferunt.* tom. II. p. 178. LVD. ELL. DV PIN, *biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. I. p. 21.* NAT. ALEXANDER, *hystor. ecclesiast. saec. I. differt. XVII.* Nec male rebus suis hac ratione consulunt. Licet enim quaedam in hisce canonibus occurrant, quae romanae ecclesiae institutis fauere videntur; alia tamen rursus in illis deprehenduntur, quae iisdem repugnant; vt, cum *can. III.* matrimonium episcoporum, presbyterorum & diaconorum adprobatur. Vnde &, paucissimos ex hisce canonibus in eadem ecclesia obseruari, nonnulli fatentur. Ex *olloginta quatuor canonibus apostolorum*, inquit MICH. ME-

DINA, quos CLEMENS ROMANVS pontifex, & eorumdem discipulus, in vnum coegit, vix sex aut octo latina ecclesia nunc obseruat; de *ſac. hom. contin. lib. V. cap. CV.* Addendus ROB. COCVS, in *conſenſu quorundam scriptor. veter. p. II. 12.* De tempore autem, quando ista canonum collectio facta sit, iidem viri docti inter se non consentiunt. Post annum 258 id contigisse, PETRVS DE MARCA h. c. existimat; GARR. ALBASPINAEVVS, h. c. quosdam a viris apostolicis constitutos; quibus reliqui successu temporis fuerint additi. NAT. ALEXANDER distincte tribus adſertionibus mentem suam explicat: 1) *Canones apostolici olloginta quinque, ab orientalibus ecclesiis recepti sunt, sexto inueniente saeculo; ante quinti saeculi ſuprema in oriente non probati;* 11) *Initio ſexti saeculi, quinquaginta canones apostolorum in ecclesiae latinae codicem relati sunt; non tamen inter ecclesiasticas regulas ab omnibus ecclesiis statim admiſſi.* Attamen obtinent auctoritatem quinquaginta illi canones per occidentalem ecclesiam vniuersam, triginta quinque posterioribus reiectis; 111) *Canones apostolici inſcripti, nedum triginta quinque posteriores; verum & priores quinquaginta, sunt apostolis ſuppoſiti & pſudepigraphi; h. c. p. 195. ſeqq.* Ex noſtratibus pariter ac reformatae ecclesiae doctoribus nemo est, qui, ab apostolis canones istos profectos, credat, quin potius eos ſuppoſitios & adulterinos eſſe, omnes vno ore fatentur. GVIL. WHISTONVS enim hisce non amplius adnumerandos est, postquam ad Arianorum caſtra tranſiit. Eum vero id omni niſu egisse, vt cum *conſtitutionibus* etiam *canones apostolicos*, apostolis ipsis vindicaret, immo, eodem cum ſcriptura ſacra loco eosdem habendos, aliis perſuaderet, eo, quod veſtigia Arianismi in iis deprehenderet, notum est. Spectat huc praeter alia *tentamen* eius de *conſtitutionibus apostolicis*, Londini 1711. 8. editum,

tum, praefertim p. 83. *segg.* Sed hisce eius conatibus alii se fortiter opposuerunt, eiusque profligarunt commenta. Conferenda, quae diximus in *insitut. theol. dogm. lib. II. cap. I. ad §. LIV. p. 424.* Ad tempus quod attinet, quo collectio istorum canonum facta sit; IOAN. quidem DALLAEVS, tum quinquaginta priores, tum triginta quinque posteriores ante saeculum quintum innovasse, negat; de *pseudepigraphis apostolicis, lib. III. cap. II. p. 422. segg.* DAVID contra BLONDELLVS, canones hosce longe antiquiores facit, dum, eos circa annum 280 conditos, adfirmat; in *apolog. pro sentent. Hieronymi de episcopis & presbyteris scilicet. III. p. 317.* immo in *prolegomenis ad pseudo-Isidorum cap. XII.* eosdem anno 200 sancitos contendit. Pari ratione & GVIL. BEVEREGIVS, saeculo secundo exeunte, & tertio ineunte, hosce canones confectos, arbitratur, simulque, CLEMENTEM Alexandrinum eorumdem fuisse collectorem, coniicit; in *adnotat. ad canones apostol. &* quidem in *praefat. tom. II. synodici siue pandectar. canonum &c. p. 1. segg.* vbi & IO. DALLAEI sententiam ex instituto sibi refutandam sumit. Cum vero MATTH. LARROQVANS, in *observationibus suis ad Beveregii adnotationes in canones apostolicos, an. 1674 editis, 10. DALLAEI defensionem in se suscepisset; BEVEREGIO inde occasio data fuit, codicem canonum ecclesiae primitivae vindicatum & illustratum; Londini an. 1678. in lucem proferendi, in quo pro antiquitate canonum apostolicorum acriter pugnat; quae autem de CLEMENTE Alexandrino, ac si ab eo canones isti congesti essent, dixerat, vt coniecturam tantum probabilem nemini obtrudere cupit. Et sane ad vltimum hocce caput quod attinet, etsi EVSEBIO, *lib. VI. histor. ecclesiast. cap. XIII.* HIERONYMO, de *scriptorib. ecclesiast. cap. XXV.* atque PHOTIO, *myriobib. cod. CXL. CLEMEN-**

TIS Alexandrini *καὶ οὐκ ἀποστολικοῦ, canon ecclesiasticus* commemoretur; cum tamen in eo tantum ritum & tempus celebrandi paschatos in ecclesia probatum contra Iudaeos vindicauerit; de canonum apostolicorum collectione hoc intelligi non posse, manifestum est, quod & recte observat IOAN. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. p. 7.* Multa equidem pro antiquitate canonum istorum ex patribus atque conciliis profert BEVEREGIVS; ad quae tamen quid responderi queat, fuse & erudite ostendit THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, Mariae, & apostolorum.* quae prima est in *heptade, dissertationi eius de haeresiarchis aevi apostol. subnexa, §. XVIII. segg. p. 174. segg.* Observat ibi §. XXI. inter alia, nomine *canonis apostolici*, vel *ecclesiastici*, aut *antiqui*, apud scriptores veteres, & in ipsis conciliorum decretis, nonnumquam publicos ecclesiae mores venire, qui longa consuetudine vim legis obtinuerint, & apostolicae disciplinae respondere, crediti fuerint; quod & ipsemet agnoscit BEVEREGIVS, p. 94. 95. Praeterea & illud recte monet, cum in conciliorum decretis, aliisque veterum monumentis, antiqui canones allegantur, quibuscum apostolici conveniunt; probari inde non posse, quod in illis conciliis, aliisque monumentis canones apostolici allegati fuerint; cum potius canonum apostolicorum confarcinator ex illis conciliis, aliisque veterum monumentis eiusmodi canones condendi occasionem sumferit. Impostorem enim fuisse, qui canones apostolicos collegit, ex eo manifestum esse, ait, quod nonnullos ex istis canonibus ita formauerit, quasi ab ipsis apostolis compositi fuissent; §. XXII. p. 177. 178. IOANNIS itaque DALLAEI de tempore, quo canones isti apostolici in lucem emerferint, sententia, quam & NAT. ALEXANDRO placuisse, antea iam observauimus, calculum

prae reliquis promerebatur. Ad minimum, dubium est, num canones isti antiqui ante quartum saeculum in certam aliquam syllogen compacti fuerint, & postea ab impostore quodam interpolati; an ista sylloge quinto demum saeculo composita, & apostolis simul adscripta sit; licet negari nequeat, multa in ea contineri, quae secundo, tertio & quarto saeculo in variis conciliis definita sunt, iudice THOM. ITIGIO, l. c. §. XXIV. Quidquid autem tandem de tempore sit; in eo viri doctissimi hodie conveniunt, ab ipsis apostolis hosce canones conditos non esse. Qui paullo adcuratius eos ponderaverit, nihil gravitate & genio apostolico dignum in illis deprehendet; multa contra, a tempore apostolorum profus aliena, & post illorum demum aetatem introducta; vti illud, quod de oblatione super altare, de distinctis gradibus & ordinibus episcoporum, & presbyterorum, de paschate ante aequinoctium vernali celebrando, de vasis aureis & argenteis sanctificatis, de episcopis *metropolitani* relinquentibus, similibusque, dicitur; quae summatim indicat ANDR. RIVETVS, *crit. sacr. lib. I. c. I. p. 105. 106.* Accedit, quod ex scriptis patrum, qui ante sextum saeculum vixerunt, genuinis, aliisque monumentis fide dignis, nihil proferri queat, quo probetur, ab apostolis hosce canones conditos. IOANNES equidem DAMASCENVVS eos non tantum apostolis tribuit, sed omnino libris novi testamenti adnumerat, & *orthodoxa fide, lib. IV. c. XVIII.* Sed eius, vtpote qui saeculo demum octavo vixit, vt hic in censum non venit auctoritas; ita turpiter illum hallucinatum, manifestum est. GELASIVS contra pontifex, in decreto isto notissimo, quo libros, adprobatione dignos, ab aliis, qui reiiciendi sunt, discernit, canones istos apostolicos omnes sine discrimine inter libros apocryphos refert; *disl. V. can. sancta romana.* Quae FRANC. TYRRIANVS,

ROB. BELLARMINVS, CAESAR BARONIVS, aliiq; hic excipiunt, adcurate resellit IO. DALLAEVS, de *pseudepigraphis apostolicis, lib. III. cap. III. p. 436. seqq.* Plura non addo, cum reliqua, quae adhuc dici potuissent, abunde suppedient ANDR. RIVETVS, *crit. sacr. lib. I. c. I. p. 96. seqq.* ROB. COCVS, in *censura scriptor. quorumd. veter. p. 4. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *dissert. de pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolor. cap. XI. p. 161. seqq.* item in *selectis capitib. histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XXII. pag. 46. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. III. p. 4. seqq.* aliiq; ex antea laudatis; quibus iungendus CASPAR ZIEGLERVS, de *orig. & increment. iuris can. §. VIII. seqq.* itemque IOAN. GVILIANVS, in *dissertat. de antiquit. canon. apostolicorum, Wittebergae, 1706. 4.* Exstant vero canones isti in GVIL. BEVEREGII *synodico, siue pandectis canon. ecclesiae graecae &c. tom. I. p. 1. seqq.* itemque in *scriptis patrum apostolicor. IO. BAPT. COTELERII, tom. I. pag. 437.* alibique. De canonibus commentitis, quos in synodo Antiochena conditos fuisse, in actis concilii Nicaeni II traditur, quosue itidem pro genuinis vendit FRANC. TYRRIANVS, conferendi IO. DALLAEVS, de *pseudepigraphis apostolicis, lib. III. c. XXII. seqq.* THOM. ITTIGIVS, de *pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum, cap. XI. §. XXXV. p. 189.* cum primis autem IO. ALB. FABRICIVS, l. c. §. VI. p. 8. 9. vbi istos canones exhibet.

Sub apostolorum nomine porro circumferuntur *constitutionum libri octo*, qui itidem a CLEMENTE Romano digesti perhibentur, immo tamquam ab eo concinnati *canone LXXXV apostolico* commendantur. In hisce, si PHIL. LABBEO credimus, *uberiorem uniuersi fere apud Graecos iuris canonici fontem, & disciplinae ecclesiasticae thesaurum in plerisque locupletissi-*

—

eiffimum, inuenire licet; etianifi non diffi-
teatur, plurimis eos laborare naeuis, pas-
fimque corruptos esse; *tom. I. concil. p. 192.*
Quae eius verba etiam recitat IO. ALB.
FABRICIVS, *biblioth. græc. vol. XI. siue*
lib. VI. cap. I. §. VII. p. 10. Ipsi aposto-
lis hæc constitutiones tribuendas, roma-
nensium quidam serio contendunt; quo-
rum nonnulli *eas librum spiritus apostolico*
plenissimum; alii *indubitatum Clementis*
opus esse, alii rursus, *summo Dei beneficio*
conigisse, *vt in lucem tandem prodierint*,
adfirmant; apud ROB. COCVS in *censura*
scriptorum quorundam veterum, pag. 29.
Cumprimis autem hæc constitutiones, ceu
genuinas & vere apostolicas, sibi defenden-
das sumit IO. CAROL. BOVIVS, qui pri-
mum eas integras, latineque a se redditas,
cum ampla præfatione & scholiis Venetiis
an. 1563 edidit. Idem & non minori stu-
dio fecit FRANC. TURRIANVS, in *præ-*
 fationibus, scholiis & explanationibus apo-
logeticis, quibus constitutiones hæc, græce
primum Venetiis an. 1563, deinde Antwer-
piæ 1578, a se editas, exornauit. Plerique
tamen, iique eruditissimi ex romanensibus
viri, vt PETR. HALLOIXIVS, in *notis ad*
 vitam Polycarpi cap. VI. & ad vitam Igna-
rii, cap. II. DIONYS. PETAVIVS, *lib. II.*
de doctrina temporum, cap. LVII. CHRIS-
TIAN. LVPVS, in *scholiis ad canones con-*
ciliorum, part. II. p. 368. NAT. ALEXAN-
DER, *hiflor. eccles. sæc. I. dissert. XVIII.*
eas vt spurias ac adulterinas reiciunt. Im-
mo ipse ROB. BELLARMINVS, cardina-
lis, de iis pronuntiat, quod in *ecclesia lati-*
na nullum fere habeant nomen; deinceps
vero, quod non pauca, quæ abhorre-
re videantur a veritate, in iisdem habeantur,
probat; *descriptioribus ecclesiæ. p. 30.* Et
idem nihilofecius BELLARMINVS haud
raro ad errores ecclesiæ romanæ defen-
dendos ad hæc constitutiones prouocat;
quod exemplis ostendit ROB. COCVS, *l.c.*
p. 29. Ex reformatæ ecclesiæ doctoribus

RICHARD. MONTACVTIVS, se consti-
tutionum harum *ymetitia* demonstratu-
rum, promisit in *adparatu ad origines ec-*
clesiæ. p. 394. Id vero cum non præfati-
fisse, viris doctis obseruatum est. Cum-
primis hic commemorandus est EVIL.
WHISTONVS, quem omni conatu id
egisse, vt constitutiones istas *apostolicas*, vna
cum *canonibus*, & apostolis ipsis vindicaret,
& eandem cum noui testamenti libris au-
thoritatem iis adfereret, iam antea monui-
mus. At aduersarios hac in re grauissimos
expertus est ROB. TURNERVIVS, RICH.
SMALBROKIVM, IO. ERNEST. GRA-
BIVM, quorum huc spectantia scripta lau-
dat IO. ALB. FABRICIVS, *l.c. §. VII. p. 11.*
Et sane, magnopere omnes istos falli, qui
hæc constitutiones ab apostolis suffectas,
& a CLEMENTE Romano collectas, sibi
persuadent, vel inde constat, quod plurima
iniis occurrant, quæ apostolis ipsis tribue-
re nefas foret atque piaculum. Librum
huncce plenum esse *ineptiarum ac menda-*
 ciorum, adserit non tantum, sed & exemplis
probat ROB. COCVS, in *censura scriptor.*
 quorundam veter. p. 30. & 31. Omni præ-
terea destituuntur antiquitatis suffragio;
quod fusc & erudite ostendit THOMAS
ITTIGIVS, qui & ad testimonia, DIONY-
SII areopagitæ, IGNATII POLYCARPI,
IRENÆI, aliorumque, quæ pro iis ad-
ferri solent, respondet, in *dissertat. de pseud-*
 epigraphis Christi, Mariæ & apostolor. cap.
 XII. §. XIV. seqq. p. 199. seqq. Addenda,
quæ IO. DALLÆVS de *pseudepigraphis*
 apostolicis per integrum librum primum &
 secundum contra constitutiones hæc dis-
 putat; cui & iungendus ANDR. RIVE-
TVS, in *critico sacro, cap. II. p. 107. seqq.*
Qui in eo conueniunt, constitutiones hæc
perperam apostolis aut CLEMENTI Ro-
mano tribui, de tempore iterum, quando
in lucem emerferint, inter se dissentiunt.
Ad finem namque sæculi secundi eas re-
fert HYGO GROTIVS, *lib. I. de iure belli*
 & pac.

Et pasc. cap. II. not. ad §. IX. ad saeculum tertium DAV. BLONDELLVS, in *prolegom. ad pseudo-Isidor. cap. XII. pag. 57.* & PETR. DE MARCA, de *concord. sacerdot. Et imp. lib. III. c. II. ad quintum* HERM. CONRINGIVS, *animadu. de purgator. n. XXXII.* IOANNES autem BONA, cardinalis, apud omnes exploratum esse, putat, *constitutiones* istas saltem concilio Nicaeno antiquiores esse, & disciplinam continere ecclesiasticam, qua ecclesia orientalis sub ethnicis imperatoribus ante Constantinum magnum fuerit gubernata; *verum liturg. lib. I. cap. VIII.* Praeferenda mihi reliquis videtur sententia THOMAE ITTIGII, quarto omnino saeculo *constitutiones* quasdam *apostolicas* innouisse, quae postea circa sextum saeculum ab homine quodam Ariano corruptae fuerint & interpolatae; quam pluribus confirmat *differt. de pseudopigraphis Christi Et c. c. XII. §. XLIV. XLV. p. 219. seqq. & in select. capit. histor. eccles. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 53.* Huc & sententia IAC. VSSERII redit, in *prolegom. ad epistolas Ignatii, cap. VI. seqq.* ubi & plura de hisce constitutionibus suppedirabit; quod & praeter alios haecenus laudatos CASP. ZIEGLERVS facit, de *origine & incremento iuris canon. §. XIV.* Exstant *constitutiones* istae *apostolicae* in scriptis patrum *apostolicorum* IO. BAPT. COTELERII.

* * Saeculo secundo tertioque sensim mutari facies ecclesiae coepit, saltem fundamenta magnae istius, quae deinceps se exseruit, mutationis, quodammodo posita; hinc & ad veram iuris canonici originem via magis munita fuit. Statim enim post apostolorum tempora mos inualuit, ut episcopi a presbyteris distinguerentur, quorum deinceps maiora in dies incrementa auctoritas summis, donec ad istud fastigium, in occidentali praesertim ecclesia, peruenirent, quo principibus, rerumque dominis acquabantur. Non dubito, quin

rationes quasdam nonnulli habuerint, cur, e re ecclesiae esse, putarent, ut primus in collegio presbyterorum *rex* quendam prae reliquis obtineret; rursus tamen & id certum est, non omnibus illud institutum placuisse. Quemadmodum igitur nonnulli pro episcopatu acriter pugnarunt, ut IGNATIUS, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, TERTULLIANVS; ita aequalitati contra episcoporum & presbyterorum patrocinati sunt CLEMENS Romanus, IRENAEVS, THEODORETVS, HIERONYMVS. Nolo repetere, quae iam ex instituto hac de re dixi, in *differt. de origine & potestate episcoporum. §. VIII. IX. & XVI.* Id vero praetermittere nequeo, HIERONYMVM, dum pro aequalitate episcoporum & presbyterorum in *epistola ad Euangelum, seu Cl. tom. IV. oper. part. II. p. 301. 303. edit. 10.* MARTIANAEI, acriter disputat, originem introducti episcopatus huius indicare verbis; *Quod autem postea vnus electus est, qui ceteris praeponeretur, in schismatis remedium factum est.* Probabile nimirum est, initio successione ordinem fuisse obseruatum, ut, mortuo illo, qui primum inter presbyteros locum obtinuerat, & cuius prae reliquis *rex* quendam fuisse, ipsa ordinis, in collegio aliquo obseruandi, ratio suaderet, succederet, qui proximus illi fuisset. Cum vero auctoritas illorum, qui primum locum tenebant, incrementum cepisset; nec, qui proximi erant primo presbytero, statim idonei iudicaretur, qui omnibus praessent; electio tandem, cuius quippe HIERONYMVS mentionem facit, introducta fuit. Et tum demum primo isti presbytero speciatim episcopi nomen datum; idque saeculo secundo contigisse, nonnulli contendunt. Nec dubium, quin, ut HIERONYMVS ait, in *schismatis* id factum sit *remedium*; quamquam & aliae causae, ut iam antea innumus, concurrere potuerint. Praeter episcopos, presbyteros &

dia-

diaconos, accedebant deinde subdiaconi, acoluthi, lectores, exorcistae, ostiarii; de quorum ordinum origine etsi viri docti non prorsus inter se consentiant; hoc tamen negari nequit, iam saeculo quarto eisdem receptos fuisse. Constat hoc ex concilii Laodicensi *canon. XXI. & XXIV.* quippe in quibus praeter presbyteros, & diaconos, subdiaconi memorantur, lectores, psalmistae, exorcistae & ostiarii. Tametsi autem de anno, quo concilium istud Laodicenum celebratum sit, viri docti inter se dissentiant; in eo tamen conveniunt, ad saeculum quartum hoc referendum esse. Recte id observat CASP. ZIEGLERVS, qui & addit, de auctoritate huius concilii dubitari non posse, quia eius canones non tantum in graeca collectione, a Chalcedonensi concilio adprobata, sed etiam in latina versione DIONYSII exigui recensentur; de *diaconis & diaconissis cap. I. §. VI. p. 5.* Iungenda, quae de hisce ordinibus observat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *originib. iuris ecclesiast. cap. II. artic. III. p. III.* Praeterea ut post apostolorum aetatem episcopi super presbyteros eminere inciperant; ita mox archiepiscopi, & tandem patriarchae accedebant, ut adeo quaedam sacrorum officiorum oriretur subordinatio. De cuius hierarchiae introductione legenda, quae IAC. BASNAGIUS dissertit, in *historia ecclesiae, lib. I. cap. I. seqq.* Iam ergo ecclesia magni cuiusdam imperii faciem referebat, ex plurimis vrbibus ac provinciis composita. Ipsorum autem episcoporum inde augebatur potestas, auctoritasque, quod, ethnicis imperatoribus summam rerum tenentibus, quaelibet ecclesia, quantum poterat, sibi ipsa prospiciebat, eaque adeo augebat, quae ceteroquin imperantium sunt, siquidem hi iure suo circa sacra uti velint; in quibus omnibus episcoporum, presbyterorumque praecipuae partes erant. Accedebat *audientia episcopalis*, tribunalibus

BYD. ISAGOGE.

episcoporum occasionem praebens, indeque orta, quod veteres christiani secundum monitum apostoli *I. Cor. VI. 1.* gentilium tribunalia adire nollent; quod pluribus edisserit SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalib. politico-ecclesiast. tom. II. dissertat. IV. p. 491. seqq.* Nec praetermittenda hic est *excommunicatio*, seu erioque veteris ecclesiae, circa lapsorum receptionem & poenitentiam publicam, disciplina; quae admodum equidem necessaria erat, ut gentilium calumniis eo rectius obuiam iretur; ad ecclesiae tamen, simulque eorum, qui illi praeerant, auctoritatem confirmandam, metumque illis, qui se ecclesiasticis institutis subicere nolebant, incutiendum, comparata. Consulere hic iuuabit, qui de poenitentia ecclesiastica ex instituto commentati sunt, IOAN. MORINVM, de *sacramento poenitentiae*, IAC. SIRMONDVM, in *historia poenitentiae*, GABR. ALBASPINAEM, in *obseruationum de veteribus ecclesiae ritibus, libris duobus.* De excommunicatione autem praereliquis legendus SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalib. politico-ecclesiast. tom. II. dissertat. III. pag. 480. seqq.* Sunt & alia veteris ecclesiae secundi & tertii saeculi instituta, ritusque, in quibus vestigia & rudimenta iuris canonici deprehendere licet; de quibus praeter antiquitatum, historiaeque ecclesiasticae scriptores, erudite dissertit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *originib. iuris ecclesiast. c. III. p. 103. seqq.* Sed nobis ea solum attingere visum, ex quibus intelligitur, qua ratione sensim ecclesia christiana eousque perducta sit, ut facultatem *vetustatis*, seu legislatoriam, haud vltimam supremi imperii partem, in iure canonico maxime conspicuam, sibi vindicaret. Enimvero, cum ea, quae indicauimus, aliaeque, quae ecclesiam in rempublicam mutare poterant, successu temporis, consilioque non malo introducta essent; Constantini ma-

Pppp

gni,

gai, ceterorumque primorum ex christianis imperatorum officium fuisset, ita haec dirigere, ne ecclesia a natura & indole sua degeneraret. Id vero tantum abest, vt fecerint, vt potius illorum indulgentia ac liberalitate aucta sit episcoporum & auctoritas, & potestas, ipsique tandem imperantibus formidanda euaderet. Nam & conciliorum canonibus atque decretis noua vis nouumque robur addebatur, per ipsorum imperatorum, si ea probarent, potentiam; quorum adeo animaduersionem, poenasque grauissimas effugere non poterant, qui iis se opponere audebant.

*** Nimirum, vt paullo propius ad id, quod caput caussae est, accedamus; de canonibus conciliorum primum generatim quaedam monebimus, de primis eorum collectoribus deinceps verba facturi. Initio quidem veteris ecclesiae christianos non aliam fidei vitaeque habuisse regulam, quam scripturam sacram, non est, quod dubitemus. Cum vero deinde dubia quaedam, aut de doctrina, aut de disciplina ecclesiastica, occurrerent; factum est, vt ad ea tollenda ecclesiae doctores in conciliis inter se vniti, decreta conderent, quibus obscuriora illustrarent, aut quae in scriptura sacra generatim dicta erant, ad certos casus adplicarent, aut quae diserte in scriptura sacra non continebantur, & e re tamen ecclesiae esse videbantur, definirent. Non itaque *leges* vocabantur ista decreta, sed *canones*, quod instar regulae cuiusdam ac normae essent, sed scriptura sacra longe inferioris; quippe quae sola, si adcurate loqui velimus, pro fidei atque vitae regula habenda. Concilii enim etiam sanctissimi definitionem nequaquam esse praetoriam, sed tantum declarationem & iudicium eius, quod Deus iudicat, & iuber credere & facere, rectissime CASP. ZIEGLERVS pronuntiat; de orig. & incremento iuris canon. §. V. De voce canonis, variis

que eius significationibus, adcurate & copiose dissent. GERH. VAN MASTRICHT, in *hist. iur. ecclesiast. num. IV. seqq. p. 5. seqq. vbi & p. 10.* recte monet: placuit id nomen antiquis magis, quam illud iuris nomen, aut iuris ecclesiastici, aut iuris canonici, quod seruius, forte fastu & accumulatione romani pontificis, introductum est. Idem obseruat, eos conciliorum canones, quibus fidei capita determinabantur, *dyuana* latinis decreta, qui vero ad mores, & disciplinam ecclesiasticam spectabant, *canones* adpellatos; eiusque rei documentum ex IVSTINIANO imperatoris nouella CXXXI profert; sed fatetur tamen, hanc differentiationem non semper obseruari, p. 13.

Iam ad collectiones canonum istorum quod attinet, cum hinc inde concilia quaedam particularia habita essent, inque iis canones quidam conditi, his autem tandem Nicaenum, seu oecumenicum primum accessisset; fuerunt, qui, operae pretium esse, ducerent, hosce canones in corpus aliquod colligere, ne aliquando perirent, aut eorum memoria obliteraretur. Certe ante concilium Chalcedonense, anno 451 congregatum, canonum quendam existisse collectionem, viri docti ex eo colligunt, quod in isto concilio recitari sint quatuor canones concilii Antiocheni, ultra centum annos antiquioris, suppresso tamen nomine concilii, & longe alio ordine, quam in isto concilio conspiciuntur. Atque hinc porro in eam ingrediuntur sententiam, post concilium Constantinopolitanum, an. 381 celebratum, existisse episcopum quemdam, quem STEPHANVM Ephesium fuisse, nonnulli coniiciunt, qui non tantum conciliorum vniuersalium, sed & particularium quorundam in oriente celebratorum canones colligeret; quod num propria, an concilii cuiusdam auctoritate fecerit, incertum esse. Ita post CAES. BARONIVM, *annal. rom. III. ad an. CCCXXI. num. XXXIV.* FRANC. FLORENS, de

orig.

orig. arte & auctoritate iuris canon. part. II. §. II. pag. 243. HENR. IVSTELLVS, in *praefat. biblioth. iuris can. vet.* alique. At aliamens sedet GERH. VAN MASTRICHT. Codicem enim huncce canonum ecclesiae vniuersae, de quo nobis sermo est, statim post concilium Nicaenum initium habuisse, existimat, cuius quippe quisque episcopus exemplar ad ecclesiam suam, & ibidem in diptycha ecclesiastica retulerit. Idque non de solis canonibus Nicaenis, sed & quibusdam, in praecedentibus synodis, conditis, sed a patribus Nicaenis adoptatis & confirmatis, intelligendum esse. Atque primam istam collectionem materiam sequentibus vel collectionibus, vel additionibus dedisse; quemadmodum nec certum auctorem habuerit, aut collectorem, cuius nobis nomen conser; postea autem, cum illa collectio crederet, ab illis, qui sequentia addiderunt, interdu nomen accepisse; id quod STEPHANI, episcopi Ephesini, cuius antea a nobis facta est mentio, exemplo comprobat; in *hisor. iuris ecclesiast. num. XXXIV. p. 19. seqq. & num. LX. p. 34. seqq.* Sintne rationes, quibus vir ille doctissimus innititur, satis solidae, aliis diiudicandum relinquo. Id potius obseruamus, in codice isto canonum, quem STEPHANVS Ephesinus collegisse creditur, quiae adhuc hodie *codicis canonum ecclesiae vniuersae* nomine venit, contineri canones xx concilii Nicaeni, xxv concilii Ancyrani, xiv concilii Neocaesariensis, xx concilii Gangrensis, xxv concilii Antiocheni, LXI concilii Laodicensi, & vii concilii Constantinopolitani, seu oecumenici secundi. Cumque adeo olim canones concilii Constantinopolitani vltimum in hac collectione locum tenuerint; colligunt inde viri docti, primam hancce canonum collectionem post concilium istud Constantinopolitanum, circa tempora Theodosii magni, factam esse. Ita FRANC. FLORENS, de *orig. arte & auctoritate iuris can. part. II. §. II. p. m. 243.*

& HENR. IVSTELLVS, in *praefat. biblioth. iuris canon. vet.* Deinceps enim vii canones concilii Ephesini, seu oecumenici tertii accefferunt, itemque xxix concilii Chalcedonensis, seu oecumenici quarti; adeo vt hodie numerus canonum in hocce codice comprehensorum vsque ad CCVII exurgat. GERHARDO autem VAN MASTRICHT verosimile videtur, primum codicem canonum tantum habuisse canones CXXXVIII, viginti nempe Nicaenos, viginti quinque Ancyranos, quatuordecim Neocaesarienses, quinquaginta nouem Laodiceos, & viginti Gangrenses; postea autem numerum canonum ad CCVII creuisse, accedentibus viginti quinque Antiochenis, septem Constantinopolitanis, octo Ephesinis, & viginti nouem Chalcedonensibus; in *hisor. iuris ecclesiast. num. XXXVI. p. 20.* Quidquid eius sit, magnam huncce codicem canonum obtinuisse auctoritatem, notum est, postquam non tantum in concilio Chalcedonensi probatus, sed omnino a Iustiniano imperatore *nouella constitutione CXXXI* confirmatus est; quo ipso & vim legum accepit. Legenda, quae hac de re monet GERH. THEOD. MEIERVS, in *relatione historica de canonum collectionibus*, editioni huius codicis ab eo curatae, praemissa, §. XII. XIV. Loca veterum, in quibus codicis huius mentio iniicitur, indicauit CHRISTOPH. IVSTELLVS, in *praefat. eidem codici praefixa, p. m. §. 6.* Maximam eius semper in iudiciis ecclesiasticis fuisse auctoritatem, ex instituto ostendit FRANC. FLORENS, de *orig. arte & auctoritate iur. canon. part. II. §. II. p. 246.* Praeterea, cum codex hicce canonum non tantum ab orientali, sed & deinceps ab occidentali ecclesia fuerit receptus; recte *codex canonum ecclesiae vniuersae* vocatur. Displicet equidem hoc magnopere FRANC. FLORENTI, qui *l. c. p. 253.* hoc nomine perstringit CHRISTOPH. IVSTELLVM, qui istum codicem hac ratio-

ne inscriptum ediderat. Sed defensionem patris sui in se suscepit HENR. IVSTELLVS, in *praefat. biblioth. iuris canon. vet.* ubi rationes FLORENTIS tam leues esse, ait, *ut per se facile dissoluantur.* Non enim necesse est, ita pergit, *ut illa collectio codicis vniuersae ecclesiae titulo gaudeat, ut omnes conciliorum canones a singulis ecclesiis receptos & editos complectatur; sed sufficere videtur, quod primis ecclesiae temporibus, quibus editus fuit hic codex, illo solo, nec alio uteretur ecclesia vniuersalis in disceptandis de disciplina controuersiis, quemadmodum a concilio Chalcedonensi factum, legimus.* Memoriam codicis huius primum instaurauit, & ex antiquitate ecclesiastica eruit IAC. LESCHASSERIVS, iure consultus, in *consultatione de controuersia inter Paulum V & rempublicam Venetam*, quam MELCH. GOLDASTVS exhibet, in *monarchia sancti Romani imperii*, tom. III. p. 439. Ipsum deinde codicem graece ac latine, notisque illustratum, edidit CHRISTOPH. IVSTELLVS, Parisiis an. 1610. 8. & vna cum concilio Sardicensi 1618. 8. Recusus postea est in *bibliotheca iuris canonici veteris*, quae studio GVIL. VOELLI & HENRICI IVSTELLI, CHRISTOPHORI filii, Parisiis 1661, & iterum 1700 duobus tomis in sol. lucem adspexit publicam. Tandem eundem codicem iterum seorsim cum notis IVSTELLI prodire iussit GEBHARD. THEOD. MEIERVS, praemissa de *collectionibus canonum historica relatione*; Helmstadii 1663. 4. De singulis, quorum in hocce codice exhibentur canones, conciliis, ut aliquid dicamus, instituti nostri nec patitur, nec requirit ratio. Id tamen praetermittere non licet, primo in codice hocce *canonum ecclesiae vniuersae* loco comparare canones Nicaenos, non intuitu temporis, seu ac si Nicaenum concilium inter ea, quorum canones referuntur, primum esset, sed quia hocce concilium oecumenicum fuit. Haec namque in ipso

codice post canones Nicaenos, seu potius circa initium canonum Ancyranorum p. m. 51. ordinis istius redditur ratio. Praeterea cum viginti solum canones Nicaeni hic adierantur; recte inde concluditur, eos solos pro genuinis habendos. Octoginta equidem canones Nicaenos ex arabica lingua in latinam conuersos, publicae luci exposuerunt ALPHONS. PISANVS & FRANC. TVRRIVS, quibus quatuor in sua versione addidit ABRAH. ECHELLENSIS. Verum canones istos, ex arabico sermone in latinum translatos, supposititios esse, demonstrat EDM. RICHERIVS, *hist. concil. general. lib. I. c. II. thes. XXII.* & EMMAN. SCHELSTRATENSIS, *antiquit. illustrat. p. 283.* Non plures quam viginti canones in concilio Nicaeno conditos fuisse, testantur THEODORETVS, *lib. I. hist. eccles. cap. VIII.* & GELASIVS Cyzicenus, in *actis concilii Nicaeni, lib. II. cap. XXXI.* & quamuis RVFFINVS *lib. I. cap. VI.* viginti duos canones recenset, diuersitatem tamen inde ortam viri docti obseruant, quod & sextum & octauum canonem in duos diuiserit. Legenda, quae de concilii huius canonibus erudite disserit THOM. ITTIGIVS, in *historia concilii Nic. obseruationib. &c. illustrata §. LXI. seqq. p. 63. seqq.* ubi & speciatim de praecipuis canonibus multa lectu digna in medium adfert. De concilio Antiocheno, cuius canones itidem in hocce codice conspiciuntur, dubium mouet FRANC. FLORENS, quod ab episcopis haereticis, seu semi-Arianis, certe in Athanasium parum aequis, fuerint compositi; recteque respondet, fidei formulam, in isto concilio concinnatam, ab orthodoxis improbatam, canones vero, vt potes ad disciplinam ecclesiasticam spectantes, receptos fuisse; de *orig. arte & auctoritate iur. canon. part. II. §. II. p. 255.* Concilium hocce Antiochenum amplissimis *commentariis*, variisque *dissertationibus* illustratum EMMANUEL

SCHEL-

SCHELSTRATENVS edidit Antwerpiae 1681. 4. De Gangrensi denique concilio, eiusque canonibus in hocce codice exhibitus, legenda SANVEL. SCHELGVIGII *exercitatio historico-theologica de concilio Gangrensi*, recusa Gedani 1721. 4.

A codice hocce canonum ecclesiae vniuersae sedulo distinguendus est *codex ecclesiae orientalis*. Nimirum, cum Iustinianus imperator *codicem* istum canonum ecclesiae vniuersae confirmasset; Graeci deinde alia quaedam eidem addiderunt, quae in concilio Constantinopolitano tertio, seu oecumenico sexto, an. 680 congregato, *can. II.* indicantur; canones scilicet apostolorum LXXXV, de quibus supra dictum, Sardicensis concilii canones XXI, (qui cur in *codicem ecclesiae vniuersae* relati non sint, CHRIST. IVSTELLVS exponit, in *praefatione biblioth. iur. can. vet. praemissa*) Africae porro concilia, itemque canones, seu canonicas epistolas sanctorum quorundam patrum, Theophili, Dionysii, Petri, Athanasii, Timothei, Alexandrinorum episcoporum, Gregorii Neocaesariensis, Basilii Caesareae Cappadociae, Gregorii Nysseni, Gregorii theologi, Amphilo- chii Iconii, & Gennadii patriarchae Constantinopolitani. Atque huncce *codicem* ita auctum, & a concilio oecumenico sexto probatum, concilium deinde Nicaenum secundum, seu oecumenicum septimum, an. 787 confirmavit. Eidem etiam tandem ALEX. ARISTENVVS, IO. ZONARAS, & THEOD. BALSAMON, verbis conciliorum & canonicarum epistolarum relatis, interpretationes suas addiderunt. Recte haec observat CHRISTOPH. IVSTELLVS, in *praefatione codici canon. eccles. vniuersae praemissa*, pag. 9. & 10. editionis Helmstadiensis. Editum istum *codicem canonum ecclesiae orientalis* a IO. TILIO constat, Parisius anno 1540. 4. quod & HENR. IVSTELLVS docet, in *praefat. biblioth. iuris canon. vet.* quem accuratè de-

scribit, eiusque contenta refert IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XII. pag. 37. seqq.* Praeter hancce & aliae existant, sed privatae, graecorum canonum collectiones; de quibus vt eo rectius dicamus, obseruandum, diuersas esse methodos, modosque, colligendi atque digerendi canones conciliorum. Et GERHARDVS quidem VAN MASTRICHT quinque eiusmodi canones disponendi obseruat genera, in *bistor. iur. ecclesiast. num. CXXXVII. seqq. p. 154. seqq.* Primum & simplicissimum genus est, enumerare tantum & recensere canones eo ordine, quo in conciliis sunt conditi, idque vel vnus tantum concilii, vel diuersorum, habita ratione temporis, sed vna serie dispositorum; prout in *codice canonum ecclesiae vniuersae* conspiciere licet. Eiusmodi collectio *corpus*, vel *codex canonum* vocata fuit. Alter collectionis & digestionis modus est eorum, qui acta conciliorum cum canonibus colligunt & recitant; quem quidem historiae rerum gestarum inferuire, ipsisque canonibus lucem prorsus egregiam adfundere, negari nequit. Huius loci SABINVS ille est, Heracleae in Thracia Macedonianorum episcopus, qui vt SOCRATES *lib. I. bist. eccles. cap. VIII.* auctor est, *συνοδικὸν τῶν ἐκείνου ἐπισκόπων συνέδριον ἐκ τῶν ἐκείνου ἐπισκόπων* composuit, hoc est, vt EPIPHANIVS scholasticus in *bistor. trip. lib. II. c. VIII.* vocat, *congestionem eorum*, quae per diuersa concilia sacerdotum exscripto prolata sunt. Legenda, quae de SABINO hocce erudite obseruat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. c. I. §. IX. p. 25.* Spectant huc omnes illi, qui integra conciliorum, generalium aut prouincialium acta ediderunt, de quibus in sequentibus dicendi locus erit. Tertius modus est, quando canones conciliorum, qui de iisdem rebus agunt, aut eiusdem sunt argumenti, ad certa reuocantur capita, seu sub certis titulis, quos vocant, ex-

exhibentur. Idque duplici iterum fieri potest ratione, primum quidem ita, vt canones tantum sub eiusmodi capitibus seu titulis citentur; tum vero, vt ipsa verba canonum recitentur. Prius si fiat, *breuiatio canonum*, posterius, *concordia canonum* adpellatur. Inter eos, qui *breuiationes canonum* scripserunt, eminet IOANNES scholasticus, ex presbytero Antiocheno patriarcha Constantinopolitanus, cui sedē ab an. 565 ad 577 praefuit. Huius namque existat eiusmodi *collectio canonum*, in quinquaginta tributa titulos, & cum eiusdem *nomocanone* edita a GVIL VOELLO, & HENR. IVSTELLO, in *biblioth. iuris canon. vet. tom. II. p. 499. seqq.* *Collectionem* equidem illam *canonum* a THEODORETO, cui quippe codex bibliothecae regiae Parisiensis eam tribuat; collationem vero legum, & praecipue nouellarum Iustiniani, a IOANNE hocce Antiocheno profectam, PETR. DE MARCA existimat; de *concord. sacerdot. & imp. lib. II. cap. XI. §. IV. & lib. III. cap. III. §. V. III.* Verum & *collectionem* istam *canonum* recte IOANNI Antiocheno tribui, inde euincunt viri docti, quod non tantum alii, iisque praestantissimi codices, in eo consentiant, sed & quod nullo idoneo teste probari queat, a THEODORETO *canonum* *συνοδική* adornatam esse. Consulendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. seu lib. VI. cap. I. §. XI. p. 35. 36.* Reliqui compendiorum concinnatores sunt: ALEX. ARISTENVS, cuius *ένυψη canonum* in VOELLI & IVSTELLI *biblioth. iuris canon. vet. tom. II. p. 673. seqq.* existat, quauis alii eam antiquioris cuiusdam scriptoris esse existimant; SIMEON magister & logotheta in *τετράβιβλος* *νόμος*, ibidem, p. 710. *seqq.* ARSENIUS monachus in sancto monte Atho monasterii Philothei, in *synopsi canonum*, ibidem p. 749. *seqq.* in qua canones, adpositis vnicuique capiti canonum parallelorum numeris, vbi eiusdem argu-

menti alii reperiuntur, non vt in aliis synopsibus factum erat, ordine conciliorum, sed per titulos CXLI digesti sunt. His alios adhuc, sed non aequē celebres, adiungit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. seu lib. VI. cap. I. §. XV. pag. 43. seqq.* Qui vero canones parallellos colligunt, adeoque *concordiam canonum* suppeditant, vel ea id faciunt ratione, vt solos canones sistant, vel vt simul leges imperatorum, canonibus respondentes, illis iungant. Eorum, qui posterius faciunt, *collectiones*, *nomo-canon*es adpellari solent; atque hic quartus est canones colligendi modus. Primus qui eiusmodi quid suscepit, fuit IOANNES scholasticus, seu Antiochenus, antea nobis iam laudatus, quippe qui, praeter *collectionem canonum*, etiam *nomo-canonem* reliquit, qui itidem in GVIL VOELLI & HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. can. veter. existat, tom. II. pag. 603. seqq.* LEONI equidem ALLATIO hocce institutum, leges imperatorum cum canonibus conciliorum conferendi, valde displicet, eo, quod imperatores nulla de rebus ecclesiasticis leges ferendi gaudent potestate, eamque adeo perperam sibi vindicent. Graecorum itaque in imperatores hoc tribuit adsentationi, quod *nomo-canon*es concinnare adgressi sint, adeoque hoc ipso legum civilium in rebus ecclesiasticis vim ac auctoritatem agnouerint; quam ipse nullam prorsus esse contendit, praesertim si canonibus ecclesiasticis repugnarent; de *ecclesiae orient. & occidental. perpetua consensione*, lib. I. cap. XV. p. 221. 227. Sed hominem, qui id vnice agebat, vt romano pontifici placeret, limitesque imperii eius extenderet, talia proferre, mirum non est. Hodie non temere quis, eiusmodi quid sibi persuaderi, patietur, postquam summorum imperantium in iis, quae ad externam ecclesiae directionem spectant, potestas eruditissimorum virorum opera adserta satis atque stabilita fuit. Sed vt ad no-

mo-

nomocanonum scriptores redeam, plura eius generis scripta, quibus canones & leges inter se conterebantur, existitisse, testatur THEOD. BALSAMON ad canonem secundum Trullanum, cuius verba recitat IOAN. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. IX. siue lib. V. cap. XXXVIII. §. XII. p. 559. & volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XVII. p. 49.* cui iungendus GVIL. BEVEREGIVS, in *adnotationib. ad synodicon*, & quidem ad *can. II. concilii Trullani*, p. 128. Idem BALSAMON reliquis omnibus praefert nomocanonem PHOTII, patriarchae Constantinopolitani, in quo legum imperialium corporis Iustiniani, & canonum ecclesiasticorum harmonia, per quatuordecim titulos digesta, exhibetur. Nimirum, praemisit PHOTIVS nomocanonem huncce *orthopraxi ambrosii*, e decem synodis concinnato, quod ineditum adhuc exstat in bibliotheca caesarea, teste PET. LAMBEGIO, *bibl. Vindob. lib. VI. p. 51. & lib. VIII. p. 431.* unde & ZONARVS dictus est. Exegetin, siue commentarium in istum PHOTII nomocanonem, scripsit THEOD. BALSAMON, qui cum ipso nomocanone tum alias, tum & in GVIL. VOELLI atque HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. canon. ver.* editus est, *tom. II. p. 788. seqq.* Plura de hocce nomocanone PHOTII, itemque compendio, in quod illum versibus politicis reduxit MICH. PSELLVS, dabit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. IX. siue lib. V. cap. XXXVIII. §. XII. p. 558. seqq. & vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XVII. p. 49. seqq.* vbi & reliquos nomocanonum scriptores, anonymum quemdam, MAN. MALAXVM, MATTH. BLASTAREN, MAX. PLANVDEN recenset. Recte idem etiam ex GVIL. BEVEREGII *prolegom. ad synodicon*, §. XXIX. & *codice canon. illustrato*, lib. I. cap. XV. observat, nomocanonis nomine interdum collectiones & synopses canonum nudas, in quibus nulla legum civilium mentio fiat, designa-

ri, quod & illi legum instar esse debeant. Eiusmodi est nomocanon ille, qui in *ecclesiae graecae monumentis*, a IO. BAPT. COTELERIO editis, exstat, *tom. I. p. 68. seqq.* quemue ipsemet COTELERIVS *imperfectam, inconditam, insulsum recentioris Graeciae farraginem magis quam syllogen*, appellat; in *notis*, p. 723. Quincus denique & vltimus, canones colligendi, modus est, cum iis leges imperatorum, decretales epistolae pontificum, sententiae patrum, adiunguntur, & cuncta per certa capita disponuntur; quem nonnulli in occidentali ecclesia, praefertim GRATIANVS, sequuti sunt, de quibus deinceps dicemus. Ad orientalis autem ecclesiae collectiones, de quibus haecenus differuimus, quod attinet; addendum adhuc, fuisse etiam, qui canones in eadem receptos, scholiis, & commentariis suis explicarent, illustrarentque. Eminent inter eos IOAN. ZONARAS, ALEX. ARISTENVS & THEODOR. BALSAMON; qui, licet non eodem tempore, eodem tamen omnes saeculo, scilicet duodecimo, floruerunt. Et BALSAMONEM quidem post ZONARAM vixisse, vel inde liquet, quod hic illius interdum mentionem faciat, errorisque adeo merito arguitur NAT. ALEXANDER, dum, ZONARAM sua ex BALSAMONE hausisse, autumat; *bist. eccles. saec. XI. & XII. p. 517.* Primum autem omnium, qui scholia & expositionem in canones scripserit THEOD. PROTHOMVM fuisse, docet IO. ALB. FABRICIVS; qui & celebrioribus istis, iam laudatis, quosdam minus notos, ANT. CYBOCESIVM, CHRIST. CAMPANAM, aliosque addit; *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XVI. p. 45. seqq.* Ceterum praecipuas collectiones ecclesiae graecae exhibet GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canonici veteris*, non semel nobis iam laudata. In duos enim opus hocce praestantissimum distributum est tomos; quorum prior

prior canonum ecclesiasticorum codices antiquos tum graecos, tum Latinos complectitur, subiunctis vetustissimis eorumdem canonum collectoribus latinis; alter vero insigniores iuris canonici veteris collectores graecos exhibet. Prodiit Parisiis 1661 & iterum 1700. fol. Cum primis autem de iure canonico ecclesiae graecae praeclare meritus est GVIL. BEVEREGIVS, dum enumerando sine pandectis canonum sanctorum apostolorum & conciliorum ab ecclesia graecae receptorum nec non canonicarum sanctorum patrum epistolarum, una cum scholiis antiquorum singulis eorum adnexis, & scri-

ptis aliis huc spectantibus, &c. duobus tomis in fol. publicae luci exposuit, Oxonii 1672. Quod quidem opus prorsus eximium, ut eruditus magno in pretio est, cum summa diligentia ab auctore sit concinnatum; ita, quae in eo continentur, indicare, necesse non erit, quoniam passim adhuc obuium est. Idem BEVEREGIVS non tantum *prolegomena* praemisit, in quibus historiam iuris canonici ecclesiae graecae in compendio tradit; sed *adnotationes* quoque eruditissimas subiunxit, in quibus plurimis antiquitatis ecclesiasticae capitibus lucem egregiam adfundit.

§. IV. In occidentali ecclesia post Innocentii I. romani episcopi, qui saeculo quinto ineunte sedi huic praefuit, tempora, itidem studium, colligendi ecclesiae canones, inualuit. Eaque in re maxime enituit diligentia DIONYSII exigui, abbatis Romani. Saeculo vero tandem nono impostor quidam exstitit, qui, sub ISIDORI nomine latitans, nouam collectionem figmentis plenam, & ad romanorum pontificum auctoritatem stabiliendam vnicè comparatam, orbi obtrudere ausus est.

* Ecclesiam occidentalem, speciatim romanam, nullos ante concilium Nicaenum habuisse canones, postea vero solos concilii huius canones, vsque ad Innocentii I, qui saeculo quinto ineunte vixit, tempora, admisisse, constat. Manifestum hoc est ex ipsa Innocentii huius ad clericum Constantinopolitanum epistola apud SOZOMENVM *hist. eccl. lib. VIII. c. 26.* Οτι, inquit ibi pontifex, καὶ περὶ τῶν καθ' ἡμῶν παρασκευασθέντων καὶ ἐκδοθέντων ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῶν ἁγίων, οἱς μέντοι ὀφείλει ἐπακολουθεῖν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία καὶ τῶν ἁγίων γυναικῶν ἡ δὲ ὁμοίως ὑπὸ τῶν προσβιβέντων, ὅτις ἀπὸ τῶν καθ' ἡμῶν τὴν ἐν Νικαίᾳ διαφωνοῦσι, καὶ ὑπὸ ἀρεταίων ἐλεγχονται, συντάττειν, ὅτοι κατὰ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἀποβλέπονται, κ' τ' κ'. Nos enim, quantum ad canonum obseruantiam attinet, illis obsequendum esse scribimus, qui Nicaeae determinati sunt, quibus solis obtemperare, & suum suffragium addere ecclesia catholica debet. Si qui vero & alii a quibusdam

proferuntur, qui a canonibus Nicaenis discrepant, & ab haereticis compositi deprehenduntur, hi vero ab episcopis catholicis reiciuntur. Vbi tamen canonum concilii Nicaeni nomine etiam particularium conciliorum canones, in concilio Nicaeno receptos, & in codicem canonum ecclesiae vniuersae relatos, comprehendendi, existimat GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici, num. LVIII. p. 32.* Quidquid eius sit, iam ante DIONYSII exigui versionem canonum ecclesiae orientalis, nouaque collectionem, quae saeculo sexto prodiit, & de qua deinceps dicemus, codicem quemdam canonum in ecclesia romana receptum fuisse, positum hodie apud viros eruditissimos est extra controuersiam. Immo codicem huncce antiquum ecclesiae romanae ex tenebris tandem erutum in lucem protraxit, & cum LEONIS magni operibus edidit PASCAS. QVESNELLVS; cuius & peculiaris de codice

dice canonum ecclesiae romanae omnium, qui hucusque prodierunt antiquissimi, nunc primum in lucem edito, exstat dissertatio, quae inter reliquias, iisdem LEONIS operibus subiunctas, est duodecima. De origine autem ac incrementis codicis istius dum verba facit, obseruat, romanum hunc codicem a Nicaenae Sardicenisque synodorum temporibus ad vsque Innocentii Zosimique aetatem, nullos alios canones regulasque ecclesiasticas complexum esse, praeter Nicaeni Sardicenisque concilii canones; neque Sardicenses in illo locum habuisse, nisi quia pro Nicaenis habiti sint, eorumque nomine veliti, ac eis sine vlla distinctione subiuncti. Atque non alios quam Nicaenos canones, vel qui pro Nicaenis habiti sint, in ecclesia romana receptos fuisse, ipsius Innocentii tum aliis tum eo, quod ex SOZOMENO *hissor. eccles. lib. VIII. cap. XXVI.* antea attulimus, testimonio, comprobatur. Idem vero Innocentius, cum subinde Sardicenses canones adducat; concludit inde, eosdem ab illo pro Nicaenis habitos. Atque haec prima est codicis istius aetas, cui & septem alias subnectit, in quibus per varias accessiones incrementa sumit, donec ea illius facies inde oriretur, sub qua cum QUESNELLYS edidit; *dissert. cit. cap. II. p. 336. seqq.* Exstat equidem & in OVL. VOELLI ac HENR. IVSTELLI bibliotheca iuris canon. *tom. I. p. 277. seqq.* prisca canonum editio latina complectens canones conciliorum Ancyran, Neo-Caesariensis, Nicaeni, Sardicensis, Gangrensis, Antiocheni, Laodicensis, Constantinopolitani primi, & Chalcedonensis, quam pro antiquo isto ecclesiae romanae codice, doctissimi bibliothecae istius editores venditant. Sed refragatur iis PASCHASIUS QUESNELLYS, variisque rationibus probat, istam collectionem pro codice ecclesiae romanae haberi non posse. Vrgit cumprimis, quod canon vigesimus octauus Chalcedonensis, qui episco-

porum romanorum primatui tantopere aduerfatur, in hac collectione conspicitur. Canonis, inquit, vigesimi octauo Chalcedonensis admixtio romanum procul dubio codicem non sapit, multoque minus codicem Leonis primi tempore vsurpatum, aut cura auctum his canonibus. Tandem, aliis adhuc argumentis prolatis, concludit: Denique vix alia probatione indigemus, ut codex huiusmodi romanae ecclesiae abiudicetur, quam quae ex ipsa eius inspectione sponte exsurgit, & quae cuique lectori paullo attentiori facto, facile persuadebit, hoc gratuli alicuius ad latinam aspirantis, summaque in ea profectum periclitantis tentamentum, prorsus ecclesia romana indignum esse; *dissert. cit. cap. I. p. 335.*

In locum vero antiqui istius codicis tandem successit, qui DIONYSIVM exiguum, abbatem Romanum, auctorem habuit. Is natione Scythia fuit, saeculorum sexto, sub Theodorico Gothorum rege, vixit, magnamque pro istorum temporum ratione, doctrinae & ingenii consequutus est laudem. Cyeli paschalis, & aerae christianorum, eum esse auctorem, alibi dicitur. Hic itaque circa annum 527 hortatu Stephani, Salonitani episcopi, priscae translationis confusione offensus, ut ipsemet in praefatione loquitur, novam canonum codicis ecclesiae vniuersae versionem latinam conficere instituit. Fuit, inquit CASIODORVS, nostris temporibus Dionysius monachus, Scythia natione, sed moribus omnino romanus, in vtraque lingua valde doctissimus, qui petitus a Stephano, episcopo Salonitano, ex graecis exemplaribus canones ecclesiasticos composuit, quos hodie usu celeberrimos, ecclesia romana complectitur; de diuin. *lection. cap. XXIII.* Huic suae interpretationi DIONYSIVS praemisit canones, qui dicuntur apostolorum, numero quinquaginta, de quibus tamen ipsemet itidem in praefatione proficitur: canones qui dicuntur apostolorum, de grae-

co tranſulmut, de quibus, quia plurimi conſenſum non praeſuere facilem, hoc ipſum veſtram noluiſmus ignorare ſanctitatem. Canones itaque hoſce apoſtolicos excipiunt, canones concilii Nicaeni, Ancyrani, Neo-Caeſarienſis, Gangrenſis, Antiocheni, Laodicieni, & Conſtantinopolitani primi; qui vna ſerie, conciliorum tamen obſeruato diſcrimine, diſpoſiti vſque ad 165 canones exſurgunt. Vbi obſeruandum, quod duos Ancyranos & duos Laodiceos canones contrahat, adeoque ex quatuor duos faciat; ex Conſtantinopolitanis autem, quorum in codice canonum eccleſiae vniuerſae ſeptem exſtant, tres tantum ſubneſcat. Sequuntur porro, & ſeorſim quidem, canones Chalcedonenſes 27, & Sardicenſes 21, quibus ſub noua numerorum ſerie canones 138 africani ſubiunguntur. Mirifice haecce collectio DIONYSII a nonnullis laudatur. Et CAESAR quidem BARONIVS, ſi fidelitas, inquit, atque peritia in tranſſendo, & ſinceritas in edendo quam maxima requiratur; nulla exquiri poſſeſt editio exaltior atque fidelior, quam quae elaborata eſt a magno illo, ſed cognomento exiguo, Dionyſio, cuius eximiam in vtraque lingua peritiam & morum egregiam probitatem Caſſiodorus dignis laudibus mirifice depraeſicat; in annalib. ad annum 325. §. CXXIII. Sed non omnes tam honorifice de DIONYSIO ſentiant. A quibusdam enim criminis falſi poſtulat, quod poſterior caputulum canonis vltimi Laodicieni, id eſt 163, in codice canonum eccleſiae vniuerſae detruncarit. Cum namque poſtremus iſte concilii Laodicieni canon decreuiſſet, non alios, quam canonicos, libros in eccleſia eſſe legendos, eodemque ordine ſubiunxiſſet; DIONYSIVS, ne romanum pontificem, qui iamdudum laxiorem catalogum ex cathedra propoſuerat, offenderet; poſterius hocce canonis membrum, adeoque ipſam librorum canonicorum enumerationem, proſus omiſit. Sic &, quod non omnes concilii Conſtan-

tinopolitani canones, vt antea iam obſeruauimus, collectioni ſuae inferuit, procul dubio ideo factum, quod penultimus canon vniuerſali & abſoluto pontificis imperio maxime obſtaret. Id quod & de penultimo canone concilii Chalcedonenſis ſentiendum; quippe quem itidem praetermiſit. Ephelinus vero cur idem neglexerit canones, eius rei certam vix inueniri poſſe rationem, viris doctis obſeruatum eſt. Plura hunc in modum de haecce DIONYSII collectione monet GEBH. THEODOR. MEIERVS, in hiſtorica relat. de collectionib. canonum, codici canonum eccleſiae vniuerſae praemiſſa, §. XXII. ſeqq. conſ. & FRANC. FLORENS, de orig. arte & auctorit. iuris canon. part. III. §. III. p. 272. ſeqq. Pater ex haecenus dictis, id maxime egſſe DIONYSIVM, vt auctoritati & poſteſtati, quam romani pontifices iam tum ſibi vindicare incipiebant, quauis ratione conſuleret; vnde & mirum non eſt, aulae & eccleſiae romanae deſenſoribus hocce eius tantopere probari ſtudium. Luculentiori autem adhuc documento hocce conſilium ſuum demonſtrauit DIONYSIVS, quando decreta romanorum pontificum colligere coepit. Primum enim cum fuiſſe, qui cuiusmodi quid ſuſcepit, eum. Exſtant autem in iſta eius collectione decreta Siricii, Innocentii, Zoſimi, Bonifacii, Caeleſtini, Leonis I, Gelafii & Anaſtaſii I. Videturque adeo duas veluti iuris canonici partes conſtituere voluiſſe, quarum vna canones conciliorum, altera decreta, ſiue decretales epistolae romanorum pontificum, continerentur. Quoniam autem haecce decretalium collectio a Siricio incipit; indicium id eſt, DIONYSIVM antiquiores non reperiſſe. Meritoque inde viri docti colligunt, decretales illas antiquiorum pontificum, quas ISIDORVS peccator, ſiue mercator orbi obtruſit, fiſtas eſſe, ac ſuppoſititias. Qua de re deinceps. Exhabet collectionem haecce canonum

nonum & decretorum, a DIONYSIO congestam, GVIL. VOELLVS atque HENR. IVSTELLVS, quamvis ex codice, vt nonnullis videtur, interpolato; in *bibliorb. iur. canon. vet. tom. I. p. 97. seqq.* Maximo autem cum adplausu in ecclesiis occidentalibus, praesertim ab ecclesia romana, receptam fuisse, vel ex verbis CASSIODORI antea adlatis constat. Eandem ideo & κατ' ἐξουσίαν quandoque corpus canonum vocari, quibusdam obseruatum est. Codicem huncce DIONYSII statim, ac editus fuit, in Gallia quoque receptum, contendit PETRVS DE MARCA, de *concordia sacerdot. & imp. lib. III. cap. IV.* a quo dissentiunt CHRIST. IVSTELLVS, IAC. SIRMONDVS, & FRANC. FLORENS, quorum partibus accedit PASC. QUESNELLVS, in *dissertat. de primo usu codicis canonum Dionysii exigui in gallicanis regionibus, ubi quod ante Adriani papae I. & Caroli magni imperatoris tempora receptus non fuerit, ostenditur &c.* quae decima sexta est inter eas, quas LEONIS magni operibus subiecit; p. 396. *seqq.* Hancce porro DIONYSII, de qua hucusque loquuti sumus, collectionem ab Hadriano papa, circa annum Christi 787 Carolo magno missam, passim viri docti tradunt. At alii de alia quadam eaque recentiori canonum, atque decretorum, a romanis pontificibus conditorum, collectione, quae tamen in plerisque cum Dyonyfiana consentiat, hoc intelligunt; quae primum Moguntiae 1525 cum praefatione IOAN. WENDELSTINI prodit, hunc in modum inscripta: *canones apostolorum, veterum conciliorum constitutiones, decreta pontificum, antiquiora*, quibus tractatus de *primae ecclesiae romanae* praemissus est. Eadem cum deinceps anno 1609 Parisiis, cura & studio FRANC. PITHOEI, qui tamen nomen suum non adposuit, recederetur, inscripta fuit: *codex canonum vetus ecclesiae romanae*. Tandem vero & CLAV-

DIVS PELETERIVS eandem collectionem cum FRANC. PITHOEI notis & P. TRI PITHOEI *miscellaneis ecclesiasticis*, aliisque accessionibus in lucem prodire iussit Parisiis 1687. fol. conf. THOM. ITTIGIVS, in *schediaismo de scriptis ad notitiam conciliorum & canonum spectantibus*, in *opusculis eius variis*, p. 425. itemque IO. ALB. FABRICIVS, *bibliorb. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. p. 62.*

Ad reliquas priusquam progrediamur collectiones, obseruare iuuabit, non tantum romanam, sed & alias occidentis ecclesias, suos habuisse codices canonum, priusquam Dyonyfiana illa passim introduceretur. Sic gallicana ecclesia, sic hispanica, sic britannica, suos habuere canonum codices; de quibus legenda, quae in compendio tradit GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *hisor. iur. ecclesiast. num. LXXX. seqq. p. 57. seqq.* Germani quonam codice vsi sint, priusquam Dyonyfiana collectio apud eos reciperetur, incertum; licet admodum probabile, eodem modo apud eos, ac apud Gallos, se rem habuisse. Conferenda, quae de iure ecclesiastico per GERMANIAM ante GRATIANI decretum docet IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. VIII. p. 87. seqq.* Cum primis autem de codice canonum ecclesiae africanae adhuc aliquid dicendum; quippe qui tum ob antiquitatem, tum ob magnam, quam olim obtinuit, auctoritatem, valde est memorabilis. Compositus est hicce codex ex vnus Hipponensis, vnus Mileuitani, & quindecim Carthaginiensium, adeoque septendecim africanorum conciliorum canonibus; praemissum autem est concilium Carthaginiense post consulatum Honorii XII & Theodosii VIII, v kal. Iunii anno 419 celebratum, cum eiusdem canonibus 33, quo in concilio codex hicce praelectus confirmatusque, publicam obtinuit auctoritatem. Neque

Qqqq 2

intra

intra suae dioeceseos, in qua natus est hic codex, limites sublitit; sed processu temporis ad ecclesias, trans mare constitutas, immo in orientem vsque, penetrauit, ac pedem protulit. Insertus etiam est codici ecclesiae orientalis, vt ex concilii Constantinopolitani, VI oecumenici, an. 691 habiti, canone II patet, itemque ex ipso ecclesiae orientalis codice, quem a IOAN. TILIO editum, supra commemorauimus. Quo ipso & intelligitur, eundem africanae ecclesiae codicem in linguam graecam conuersum esse; quae & hodie adhuc versio exstat. Graeco enim sermone qui eum primum conscriptum putant, maximo pere falluntur. Receptus etiam est in codice ecclesiae romanae a DIONYSIO exiguo, qui insigni hacce & prorsus egregia acceptione suam augere voluit collectionem. Praeclare admodum de codice hocce canonum ecclesiae africanae sentit GEBH. THEOD. MEIERVS. Cum enim obseruasset, inter omnium dioeceseon conciliorum sanctiones primas semper fama fuisse africanas, addit: *Et suo merito quidem. Decreta conciliorum, ita pergit, non quidem sunt leges, imitantur tamen leges, quarum bonitas duplex a philosopho adseritur. Altera est, qua leges bene scribantur; altera vero, qua legibus scriptis pareatur. Veraque gaudent nostri codicis decreta. Et bene scripta sunt, & strictius obseruata. Habet namque ecclesia africana hoc nomen in historia, quod diuinorum institutorum & traditionum apostolicarum puritatem in omnibus incorruptam diutius conseruauit, & regulas strictius & rigidius obseruauit, quam quaelibet alia; in historica relata de collectionib. canon. codici canon. eccles. vniuers. praemissa, §. IX. Edidit codicem huncce ecclesiae africanae primum graece & latine CHRIST. IVSTELLVS, Parisiis 1615. 8. deinceps vero recusus est in GVIL. VOELLIAC HENRICI IVSTELLI biblioth. iur. canon. vet. tom. I. p. 307. seqq.*

Eodem saeculo sexto, quo DIONYSIVS exiguus vixit, FVLGENTIVS quoque FERRANDVS, ecclesiae Carthaginensis diaconus, floruit, breuiationemque, quam vocat, *canonum*, dedit, in qua capitulis 232 contrahuntur, quae fusi in variis conciliis posita erant. Haec, si non praecessit collectionem DIONYSII, certe eandem mox sequuta est; ante eam memoratur a FRANC. FLORENTE, de orig. arte, & auctorit. iuris can. part. III. §. II. p. 270. Variis breuiarium hoc scaturere naevis, idem FLORENS pronuntiat, quod & calculo suo comprobatur PASC. QUESNELLVS, in dissert. de suppositio concilio Teleni, quae inter LEONIS magni operibus subiectas decima quinta est, cap. II. p. 389. Prodiit tum alias, tum & in GVIL. VOELLIAC HENR. IVSTELLI biblioth. iur. canon. vet. tom. I. p. 448. seqq. Subiunctum ibidem ei est CRISCONII breuiarium canonicum. Vixit autem CRISCONIVS iste episcopus africanus saeculo septimo, circa annum 690 & concordiam canonum, siue breuiarium canonicum, ad Liberinum episcopum per titulos 300 aut 303 dispositum reliquit. In omnibus canonum collectionibus primum CRISCONIVM, praesulum romanorum decreta, seu rescripta, pro canonibus habere, GEBH. THEOD. MEIERVS obseruat, qui & addit: *Quemadmodum Augusti principes de dubiis in foro iuxta emergi solitis rogabantur, vt definitam scripto ferrent sententiam, ita in ecclesia tam orientali quam occidentali de rebus canonicis grauioribus & difficultioribus patriarchae consuli responderunt. Solius patriarchae Romani responsa, casu an arte nunc non dicimus, perennarunt, & tempore post sequuto in canones non modo, sed & in leges abierunt; in historica relata de collectionib. canon. §. XXVII. Antiquior CRISCONIO fuit MARTINVS natione Pannonicus, ex Dumiensi abbate Bracatenis in Galicia Hispaniae episcopus, locum*

cumque hic inuenit ob *capitula LXXXIV.* quae ex orientalibus synodis collecta an. 572 ad concilium Lucense misit, quaeue & eodem an. 572 in concilio Bracarense secundo probata fuerunt. Exstat haecce collectio tum in quibusdam conciliorum tomis, tum & in *GVIL. VOELLII AC HENR. IVSTELLI biblioth. iur. canon. vet. & quidem in appendice tom. I. p. 7. seqq.* De *ISIDORI* Hispalensis collectio-
 ne, nondum edita, legendus *STEPH. BALZIVS*, in *praefat. ad Reginonem Prumiensem*; de epitome autem siue compendio *sae traditione canonum*, quam Hadrianus pontifex Carolo magno Romae anno 774 obtulisse, traditur, quamue *HENR. CANISIVS* primum edidit, *volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 63.* qui & de hac-
 tenus indicatis collectionibus plura dabit; de quibus & conferendi *FRANC. FLORENS*, de *orig. art. & auctor. iuris can. part. III. §. II. seqq. p. 270. seqq.* *GERH. THEOD. MEIERVS*, in *historia velar. de collectionib. canon. §. XVII seqq.* *GERH. VAN MASTRICHT*, in *historia iuris ecclesiast. num. CLV. seqq. p. 163. seqq.*

Sed ad *ISIDORVM* tandem istum mercatorem, siue peccatorem, vel quicumque sub hocce nomine latitat, accedimus, qui saeculo nono nouam collectionem orbi obtulit, figmentis repletam, eoque vni-
 ce comparatam, vt romanorum pontificum super omnia eueheret auctoritatem. Praeter epistolas decretales pontificum, magnam partem commentitias, canones apostolicos, variaeque conciliorum graecorum latinorumque decreta continet. *FRANC. FLORENS*, tria in hacce collectione obseruanda, docet: 1) eius auctorem antiquissimam interpretationem canonum orientalium nobis conseruauisse; quae in pluribus locis difficilibus vsui esse queat; 2) concilia quaedam Galliae & Hispaniae, quae in reliquis collectionibus

non habebantur, inseruisse; 3) eundem primum in occidentem inuexisse veterum pontificum romanorum epistolas quasdam ignotas antea, & fidei suspectae, a Clemente nempe 1 vsque ad Siricium, sub Theodosio magno; de *orig. art. & auctor. iur. can. part. III. §. VI. p. 279. 280.* Quam acriter epistolis istis decretalibus, a pseudo-*ISIDORO* hocce primum in lucem protractis, aut confictis potius, se opposuerit *HINCMA RVS*, Rhemensis archiepiscopus, quoties aduersus antiquam ecclesiae disciplinam, vel episcoporum, aut metropolitanorum auctoritatem ab illis adlegabantur, qui ecclesiae romanae immensam & infinitam potestatem primum in Gallia adstruere moliebantur, idem *FRANC. FLORENS l. c.* copiose ostendit. Nicolaus equidem 1 pontifex romanus, qui, vt *RHEGINO* abbas Prumiensis ait, *regibus ac tyrannis imperauit, eisque ac si dominus orbis terrarum esset, auctoritate praefuit*, vt nullam occasionem augendi potestatem suam praetermisit; ita & fictitias hasce epistolas decretales ambabus, quod aiunt, manibus attripuit, & adprobauit, & alijs etiam, praefertim in Gallia, obtrudere voluit. Sed ibidem inuenit, qui reluctarentur, quos inter *HINCMA RVS* ille Rhemensis, cuius iam mentionem fecimus, haud vltimum locum tenet. Atque hi quidem, cum exirent, ideo decretales istas dubiae esse fidei, quod in codice canonum numquam antehac fuissent relatae, adeoque nec recipiendas esse; operose ad hoc respondit ipse pontifex, apud *GRATIANVM, part. I. dist. 19.* sed ita, vt causae suae prodant vanitatem. Inualescente autem postea romanorum pontificum potentia, inualuit quoque decretalium istarum auctoritas, vt ad saeculum decimum quintum vix duo inuestiantur, qui se commentis istis pseudo-*ISIDORI* non passi fuerint abripi, *MAASTILIUS* scilicet Patavinus, in *defensore pacis de re*

imperatoria & pontificia, & GOBELINVS, in cosmodromio; obseruante GERHARDO VAN MASTRICHT, in histor. iuris ecclesiast. num. CCXXXV. p. 257. Postea & alii exstiterunt, quibus ymoſtne epistoliarum istarum decretalium suspecta fieri coepit; quos inter eminet saeculi decimi quinti monachus HENR. KALTEISENIUS, in tractatu, an imperium sit vnquam a Romanis ad Graecos translatum, quem hoc nomine laudant centuriatores Magdeburgenses, centur. II. cap. VII. Et hi ipsi quidem centuriatores vel maxime hoc nomine commendandi sunt, quod rationibus solidissimis demonstrarunt, haec veterum pontificum romanorum epistolae spurias esse, & supposititias, immo pessimo consilio a pseudo-ISIDORO isto confictas; l. c. Magno equidem conatu iis sese opposuit FRANC. TURRIANVS, in opere ex instituto aduersus i hos scripto, siue libris quinque, aduersus Magdeburgenses pro canonibus apostolorum & epistolis decretalibus pontificum apostolicorum, vbi per quatuor integros libros id agit, vt epistolae istas decretales defendat. Sed poenas suae temeritatis iustissimas is dedit DAVIDI BLONDELLO, in pseudo-Isidoro & Turriano vapulantibus, seu editione & censura noua epistoliarum omnium; quas piissimis urbis Romae praefulis, a beato Clemente ad Siricium &c. nefando ausu, infelici euentu, Isidorus cognomento Mercator supposuit, Franciscus Turrianus Iesuita aduersus Magdeburgensium iurys, aculeato stylo defendere conatus est &c. Genuae 1628. 4. Non tantum autem in prolegomenis, argumentis solidissimis, epistolae haec a pseudo-ISIDORO confictae esse, monstrauit, & TURRIANI varias exceptiones dissipauit; sed & singulas deinceps epistolae exhibuit, easque sub examen reuocauit, & incredibili diligentia auctores, e quorum centonibus consutae sunt, inuestigauit, indicauitque. Et ad argumenta quidem quod

attinet, quibus generatim probari potest, epistolae illas spurias ac supposititias esse, quibus & Magdeburgenses vtuntur, quaeue contra TURRIANI insultus in tuto collocat BLONDELLVS; primum illorum desumptum est ab ipsa epistoliarum istarum materia, quae saeculo, quo vixerunt, qui illas scripsisse finguntur, non conuenit; siquidem de rebus, & statu eorum temporum, ne vnicum quidem verbum habeant. Alterum argumentum praebet mendax ad finem epistoliarum consulatuum designatio; tertium, vulgatae scripturarum versionis vsus frequentissimus; vnde euincitur, post HIERONYMI aetatem epistolae illas confictas esse; quartum, eadem stili quae in omnibus istis epistolis conspiciuntur, ratio, cum tamen diuersorum episcoporum esse, perhibeantur; quintum, latini sermonis impuritas, & barbaries, quae a genio saeculi istius, quo primi isti episcopi romani vixerunt, prorsus abhorret. Atque per haecce, aliaeque eiusmodi generis argumenta, res ita in apico posita est, vt iam plurimi, iique eruditissimi, in ecclesia romana viri fateantur, spurias esse istas epistolae, minusque genuinas. Nonnullos, qui veritati victas dederunt manus, iam laudauit beatus IOAN. GERHARDVS noster, in confessione catholica, tom. I. p. 430. siqq. quibus PHIL. LABBEVM, PETRVM DE MARCA, NAT. ALEXANDRVM, LVD. ELLDVFIN, NIC. ANTONIVM, IO. LAVNOIVM, ANT. PAGI, CHRIST. LVPVM, aliosque, addit THOM. ITTIGIVS, in select. capitib. histor. eccles. saec. I. cap. I. p. 61. 62. Idem obseruat, harum epistoliarum compilatorem impudentissimum nebulonem appellari a STEPH. BALVZIO, in praef. ad ANT. AVGVSTINI dialogos de emendatione Gratiani. Ego vnicum hisce adhuc subiungo FRANC. PAGI, qui, quod attinet, inquit, ad alias romanorum pontificum decretales epistolae usque ad Siricium, quas ex Isidori mercatoris collectione

lectione conciliorum editores in suas editiones transulerunt, licet eae magna consensione receptae fuerint, etiam ante medium saeculum undecimum, quo publice in scholis coeperunt recitari; a quo tempore non solum posteriorum romanorum pontificum epistolae illarum testimoniis abundarunt, sed etiam omnium doctorum scripta ubique personarunt; eas tamen non genuinas, sed supposititias esse, omnes fere eruditi ingenue sententur; inter quos Petrus de Marca, lib. III. de concordia sacerdot. & imp. & Schelstrarius, in part. II. antiquitatis illustrat. differt. III. Rationes hinc cum summatim indicasset, quibus probari solet, hasce decretales genuinas non esse; hanc porro animo subiicit: Licet enim supposititiae sint, & laudandum sit Blondelli criterium, quo illas praeiis pontificibus abindicauit, immutatio tamen ab eo, aliisque haereticis, atrocioribus verbis dilacerantur, cum e sententiis & verbis legum, canonum antiquorum, & sanctorum patrum, qui quarto saeculo floruerunt, si pauca demas, concinnatae sint, ut inquit Marca laudatus; in breuiario historico chronologico-critico, illustriora romanorum pontificum gesta &c. complectente, tom. I. saec. I. p. 15. & 17. Vltimum nimirum illud ideo adiciendum erat, ut honori & auctoritati istarum epistolarum aliqua saltem ratione consuleretur. DONAVENTURA equidem MALVASIA, Franciscani ordinis theologus, apologeticum pro istis epistolis edidit, inscriptum: Nuntius veritatis Davidi Blondello missus, Romae 1635. 8. sed nihil eximii ab isto auctore expectandum esse, docet THOM. ITTIGIVS, in dissertat. de patribus apostolic. §. XXXV. p. 109. seqq. Recentiori aetate IOSEPH. SAENZ D' AGUIRRE itidem earundem epistolarum in se suscepit patrocinium, in adparatam ad concil. Hispan. tom. I. dissertat. II. p. 69. seqq. verum infelici successu, ut idem THOM. ITTIGIVS ostendit, l. c.

§. XXXVI. p. III. seqq. Ex nostrae pariter ac reformatae ecclesiae theologis ac iure consultis, nemo est, quin ambabus, quod aiunt, manibus largiatur, fictas esse epistolas istas, supposititiasque; quod & certatim demonstrarunt. Magdeburgenses centuriatores, & beatum IO. GERHARDVM, itemque THOM. ITTIGIVM iam laudauimus; quibus adhuc addendus CASP. ZIEGLERS, iure consultus, de orig. & increment. iur. canon. §. XXV. seqq. & IO. ALB. FABRICIVS, biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. VIII. p. 14. seqq. & §. XX. p. 66. seqq. ex reformatis ANDR. RIVETVS, in critico sacro, lib. II. c. VIII. p. 142. seqq. ROB. COEVS, in censura quorundam scriptorum veterum, p. 39. seqq. IO. DALLAEVS, in pseudepigraphis apostol. lib. III. cap. II. p. 427. alibique.

Sunt & aliae quaedam collectiones, sed minus celebres, quae ad saeculum octauum & nonum adhuc referri possunt, quorum & IARLANDI Chrysopolitani, qui ante annum 800 vixisse dicitur, candela, siue opus libris XXII distinctum, & e pontificum decretis & patrum scriptis consarcinatum, idemque nondum editum, spectat; sed cum hisce immorari nostri non ferat instituti ratio, consulere de iis iuuabit IO. ALB. FABRICIVM, biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 54. seqq. Idem vir doctissimus etiam de libris poenitentialibus quam diligentissime differt, l. c. p. 73. & seqq. quorum hic omnino habenda ratio, quoniam sequentes canonum & decretorum collectores ex hisce quoque fontibus sua irrigare arua, consultum duxerunt. Idem vero libri poenitenciales, cum theologiae quoque casuisticae occasionem dederint, ad cap. praecedentis §. X. p. 702. seqq. iam de iis verba fecimus, eoque minus, ut hic aliquid addamus, necesse erit.

s. V. Quo magis deinde aucta est romanorum pontificum potestas, auctoritasque, eo maiora quoque incrementa ius canonicum sumit. Maxima autem ad ea facta est accessio, cum saeculo vndecimo Gregorius vii pontificum romanorum potestatem ad summum fere fastigium perduceret.* Quo ipso vndecimo & duodecimo saeculo, cum certatim iterum viri docti in iuris ecclesiastici studium incumberent, nouasque darent canonum collectiones; maximam tamen inter omnes auctoritatem celebritatemque obtinuit, quam GRATIANVS compilauit.**

* Paucis itaque nobis ostendendum, qua ratione ad tantum rerum humanarum fastigium, quo excelsius cogitari nequit, romani praeules peruenerint; vt simul intelligamus, qua demum ratione factum, vt illorum decreta cum canonibus ecclesiasticis in leges propriae sic dictas, ex illorum saltem sententia, abierint. Repetendum itaque, quod supra ad *s. III.* docuimus, iam ante Constantini magni tempora contigisse, vt ecclesia christiana faciem quamdam imperii aut reipublicae acciperet; hinc vero & potestas auctoritasque episcoporum mirum in modum augetur; contigisse etiam, vt inter ipsos episcopos subordinatio quaedam introduceretur, constitutis tandem quinque patriarchis, Romano, Constantinopolitano, Antiocheno, Alexandrino & Hierosolymitano, quos penes vniuersi velut orbis christiani imperium esset. Inter hosce autem patriarchas Romanus iterum caput ita extulit, vt non tantum reliquis se praeferret, sed tandem imperium aliquod in eos sibi tribueret; variis quidem, vt eiusmodi quid auderet, conspirantibus causis. Has inter ipsa vrbis magnitudo ac potentia haud vltimum tenebat locum; in qua insuper, translata Constantinopolim imperii sede, per imperatorem absentiam, maximam acquirere auctoritatem, tandemque summam rerum ad se trahere episcopis facile erat. Accedebat, quod per ecclesiam romanam christiana doctrina longe lateque per vniuersum fere occidentem propagata esset, vt adeo illa intuitu aliarum ecclesiarum ve-

luti matris loco esset; vnde & erga eos, qui romanae ecclesiae praeerant, non poterat non singularis exsistere veneratio. Qua animorum dispositione, vti & reliquis causis, ad auctoritatem potentiamque romanorum episcoporum augendam conspirantibus, cum hi callide vti didicissent; per occidentalis tandem imperii ruinam, orientalis imbecillitatem, adflictum Italiae statum, francici imperii incrementum, omnia obstacula ita remouebantur, vt sine magno labore votorum suorum consequi summam, illis prouum esset. Quantum auctae per Caroli magni largitionem, eorundem episcoporum romanorum opes, quantum caecum successorum Caroli erga eosdem obsequium huc contulerit, cum neminem fugiat, vt copiose commemoremus, necesse non est. Quid autem romani episcopi animo voluerint, iam saeculo septimo luculenter adparebat, cum Bonifacius iiii ex concessione Phocae imperatoris Constantinopolitani, *episcopi oecumenici* nomen dignitatemque sibi adfereret. Cumque saeculum octauum, quo francici reges, praesertim Carolus magnus, ad ea, quae pontificibus grata erant, agenda, statuendaque, se admodum promotos ostendebant, ad promouenda eiusmodi consilia peropportunum fuisset; nouo demum documento, quorsum omnes istae machinationes spectauerint, palam factum. Paschalis i pontifex inficio imperatore eligitur, etsi paulo ante Stephanus iv contrarium sancierat. Valentinus i osculum pedum

pedum a senatu romano primus admisit; Nicolaus autem i eo vsque impudentiae progressus est, vt, papam a saeculari potestate nec solui, nec ligari, nec iudicari posse, adferret, Lotharium Galliae regem anathemate feriret; quod ante ipsum aduersus Galliae reges nemo ausus est; Ra-uennatensem ecclesiam sibi subiiceret, similiaque designaret. Atque hic ipse pontifex confictas istas pseudo-*ISIDORI* decretales, non tantum summopere adprobauit, sed, vt aliis etiam eas, eeu genuinas, obtruderet, omnem mouit lapidem; vt antea obseruauimus. Perquam enim opportuno tempore hasce in lucem protraxit impostor; quippe quo pontificis quidam id omni studio agebant, vt ad summum auctoritatem suam perducerent fastigium. Hisce non tantum gratissimum esse poterat, quod in epistolis istis inuenirentur, quae supremae illi, quam romani episcopi sibi tribuebant, potestati, praefidium aliquod adferre videbantur; sed & exemplum praeberent, quod in suis ipsimet decretalibus imitarentur. Ex eo nimirum tempore, suorum decretorum non minorem vim esse, voluerunt, quam ipsarum legum. Stephani certe, qui Hadriani III successsor fuit, eiusmodi decretum, *GRATIANS dist. XIX. c. eniuero*, refert, quo sanxit: *Quidquid ecclesia romana statuit, quidquid ordinat, perpetuo quidem & irrefragabiliter obseruandum est*. Conferenda quae de hisce, similibusque romanorum pontificum ausibus summam obseruauit *IO. HENR. HEIDEGGERVS, in historia papatus, per. III. §. LXI. p. 62. seqq.* & alibi. Qui saeculo decimo romanae fedi praeerant impurissimi, flagitiosissimique mortaliū, vt omnium odio atque contemptui se exponebant; ita efficere potuissent, vt mysterium istud iniquitatis, in dominatu romanorum pontificum latitans, iam tum manifestaretur, nisi superstitio, cum summa ignorantia ac barbarie pari passu ambulans, caliginem

BVD. ISAGOGE.

quamdam omnium oculis obfudisset. Tantumque abest, vt ipsimet romanenses foedam, quae eo tempore ob spurcissimos pontificum mores fuit, ecclesiae faciem dissimulent, vt *ROBERTVS* potius *BELLARMINVS* atque *CAES. BARONIVS*, cardinales, vltro fateantur, ille de *pontif. rom. lib. IV. cap. XII.* hic in *annalib. ad annum Christi DCCCC n. 1.* Nec melior saeculi vndecimi fuit conditio, quod simul satis aptum erat, vt tyrannis atque ambitio romanorum pontificum summum fastigium consequeretur. Adseruisse tum nonnullos, adesse tempus, quo reuelandus sit ille *homo peccati, filius perditionis*, siue *anticristus*, ipsemet docet *BARONIVS*, ad annum *Christi MI.* Confirmat idem *AVENTINVS, annal. Boioar. lib. V. p. 59.* Idque satis patuit, cum *GREGORIUS VII* fedi romanae praeficeretur, quem omnem mouisse lapidem, omniaque turbasse, vt monarchiam istam, quam animo conceperat, absolutumque romanorum pontificum imperium firmaret, eiusque limites quam latissime proferret, regesque ac imperatores sibi subiiceret, nemini temere, nisi qui hospitem plane ac historicorum monumētis retulit animum, ignotum esse potest. Copiose cuncta exponere, aut auctores, qui vitam, resque gestas huius pontificis descripserunt, recensere, nostri non fert instituti ratio. Breuiter atque summam cuncta exhibet beatus *ADAM. RECHENBERGVS*, in *dissertat. de totatu Hildebrandino, seu de Gregorii septimi pontificis romani absoluto dominio*, quae inter *dissertationes eius historico-politicae* iunctim editas, exstat, *part. II. num. XVI. p. 432. seqq.* Luculentissime autem ambitionem suam, super omnia se extollentem, demonstrauit, in *propositionibus illis XXXVII*, quae in *registro eius post epistolam LV* leguntur, & *dilatatum* nomine venire solent, quas ad synodum romanam septimam, ab eo celebratam, *CAES. BARONIVS* cardinalis refert.

Rrr r

ferr.

fert. In hisce inter alia dicitur: quod solus pontifex dicatur iure vniuersalis; quod ille solus possit deponere episcopos & reconciliare; quod solus possit vti imperialibus insigniis; quod solus papae pedes omnes principes desculentur; quod illi liceat imperatorem deponere; quod sententia illius a nullo debeat retrahari; & ipse omnium solus retrahere possit; quod a nemine ipse iudicari debeat; & quae alia sunt eiusdem generis. Hosce dictatus cum etiam EDM. RICHERIVS recitasset, addit: Verum, nolo iam in explicanda analysi horum dictatorum Gregorii VII immorari; tantum dicam, ex eorumdem cum decem superioribus articulis comparatione, prout cuique esse, videre, quantum ecclesiae regimen, quod & afflavit, & introduxit Gregorius VII, ab euangelica & apostolica moderatione discrepet. Si quidem, cum ex triplici potestate, quam dominus noster Iesus Christus habuit, auctoritatis nimirum, excellentiae, & puri ministerii spiritualis, hanc ultimam duntaxat ecclesiae contulerit; contra Gregorius VII effecit, vt ecclesia, vel vt verius dicamus, romana curia absoluto atque pure monarchico dominatu cogeret, quaecumque christianis praeciperet; adeo vt ab illo tempore omnes ecclesiae iugum horum dictatorum subire coactae fuerint; propterea, quod eiusmodi dictatus debine fuerunt insar instructionis & commentariorum, ad quos curia romana iugiter noctes atque dies pro adserenda infallibili papae monarchia, collimaret; in eumque finem legati atque nuntii saepissime ad christianos principes missi; in historia conciliorum general. tom. I. cap. XIII. pag. 758. seqq. Nonnullos equidem romanensium istorum dictatorum valde pudet; vnde in eam ingressi sunt sententiam, spurios eos esse, atque confictos, perperamque Gregorio VII pontifici tribui. Ita IOAN. LAVNOIVS, in epistola ad Antonium Favum, Parisensem theologum, p. 542. seqq. qui, dictatus hosce Gregorii VII non esse, putat,

non quod in iis multi non sint, qui illius ingenio conueniant, sed quod sint plurimi, qui ab eo vehementer dissentiant. LAVNOIVM sequitur NAT. ALEXANDER, histor. ecclesiast. tom. VI. saec. XI. & XII. differt. III. p. 719. seqq. vbi contra CHRIST. LVPVM, secus sentientem, disputat. Eisdem sententiae subscribit FRANC. PAGI, in breuiario gestor. pontif. roman. tom. II. saec. XI. p. 475. itemque LVD. ELL. DV PIN, in noua bibliorb. scriptor. ecclesiast. tom. VIII. saec. XI. pag. 69. vbi existimat, hosce dictatus aut a quodam Gregorii VII inimico, qui illum hac ratione inuisum reddere voluerit, aut ab homine principis curiae romanae imbuto, qui putauerit, ex epistolis Gregorii talia colligi posse, confictos fuisse. At CAES. BARONIUS, aliique romanensium, dictatus hosce pro genuinis agnoscunt; certumque est, a genio Gregorii VII eos nequitiam abhorrere. Ipse LVD. ELL. DV PIN, cum primum laudes, quibus amici pontificis huius eum euehant, deinde & quae ab inimicis eius in alteram partem de illo dicuntur, retulisset; ipsemet tandem, velut media quadam via incessurus, fatetur, eum, nimio pro magnitudine romanae sedis zelo inductum, talia suscepisse, quae & a ratione aliena, & supra vires eius posita fuerint; ingentium turbarum in ecclesia & imperio eum existisse auctorem; in reges horumque ditiones eam sibi vindicasse potestatem, quae illi non conueniebat; iustos denique potentiae ecclesiasticae transiisse limites; l. c. p. 68. Atali pontifice hosce profectos dictatus, quis miretur? Quod si etiam profecti non essent; tota tamen virae suae ratione, omnibusque sacris, testatus est, eiusmodi menti suae sedisse principia. Atque ex hisce fundamentis non poterat non ea exurgere iuris canonici, quae deinceps adparuit, facies. Ex hocce enim tempore, canones non tantum circa dogmata & personas, ritusque ecclesiasticos, occupati;

sed

sed & de litibus & disceptationibus forensibus ordinandis, & dirigendis, solliciti erant. In antiquis canonum collectionibus nihil de litis contestatione, aliisque ad processum spectantibus, legitur; at ex hoc tempore de officio & potestate iudicis ordinarii, & delegati, de treuga & pace, de pactis, de transactionibus, de procuratoribus, de syndico, similibusque ad ius civile spectantibus, quibus hodie magna pars iuris canonici absolutur, agi coepit; ut adeo canones tunc in *iur.*, proprie sic dictum, mutati, immo, cum ipso papatu ius canonicum summum fastigium consequutum, recte censetur; quod & praeclare observarunt GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast.* num. CCLVI. p. 292. seqq. & CASP. ZIEGLERVS, de *iuris canon. orig. & incremento*, §. XXXI. seqq.

* Qui post nonum saeculum, inquit STEPH. BALVZIVS, studio se rei canonicae applicuerunt, cum discere & docere velent, collectiones canonicas & ipsi ediderunt, in quibus tamen synodos, & romanorum pontificum epistolae non ediderunt integras, & servato temporum ordine, ut factum erat ab antiquis; sed in titulos quosdam & capita distribuentes has synodos & epistolas, praeterea addiderunt permulta ex conciliis habitis in Gallia, Germania & Hispania, tum etiam aliunde, dicta quoque sanctorum patrum adfrentes, ita haud dubie existimantes, plurimum dignitatis conlaturam collectionibus illis sanctissimorum ac doctissimorum hominum auctoritatem. Refellit deinde FRANC. FLORENTIEM, qui, BURCHARDVM Wormatiensem episcopum, & IVONEM Carnutensem, primos fuisse, putat, qui hac methodo usi sint; eum tamen ita sensisse, mirum non esse, ait, quoniam ipsius aetate ex eiusmodi canonum ac decretorum collectoribus, duobus istis episcopis, antiquior in lucem emissus non esset. RHEGINONEM namque, abbatem Prumionensem, exemplum dedisse, ex quo

pleraque acceperint BURCH. atque IVO; sed praecipue BURCHARDVS, qui capita circiter 670 ex collectione RHEGINONIS in suam transtulisse videatur; in praefat. Reginonis libris duobus de ecclesiasticis disciplinis praemissa §. VI. Inter canonum itaque ac decretorum collectores referendus etiam est RHEGINO, abbas Prumionensis, qui circa initium saeculi decimi eiusmodi collectionem libris duobus, de ecclesiasticis disciplinis & religione christiana, complexus est, quos primum IOACH. HILDEBRANDVS, inscriptos: *de disciplina ecclesiastica veterum praesertim Germanorum libri duo*; Helmstadii an. 1659 in lucem protraxit; adcuratius autem deinceps edidit STEPH. BALVZIVS, Parisiis 1671.8. qui & RHABANI MAGNENTII MAYRI epistolam ad Heribaldum episcopum Antiochodorensem, ex qua RHEGINO varia hausit, addidit. Suscepisse RHEGINONEM hanc collectionem iussu RATHBODI, archiepiscopi Treurenensis, ad usum eiusdem archiepiscopi, totiusque dioeceseos Treurenensis, idem BALVZIVS observat, in praefat. §. VII. qui & §. VIII. haud vulgari artificio RHEGINONEM in condenda lucubratione ista usum, contendit. Divisisse enim illam in duos libros, ad exemplum, ut auctori videtur, MARTINI Bracarenensis; in quorum primo tractet de rebus & personis ecclesiasticis, in secundo de vita & conversatione laicorum. In fronte libri primi, ut idem observat, quamquam & ipsa hoc doceat inspectio, ponitur inquisitio, secundum quam episcopi interrogare debeant de vita clericorum; in initio autem secundi, inquisitio, ab episcopo facienda circa laicos. Prioris specimen esse potest: *In primis inquirendum est in cuius sancti honore consecrata sit basilica, vel a quo fuerit consecrata. Post haec ipsa ecclesia circumspiciatur, si bene sit cooperta atque camerata, & ne ibi columbae vel aliae aves nidificent propter immundiciam stercoreis, sine importuni-*

tatis inquietudinem; quo metalli sint signa ipsius ecclesiae; si fenum, annona, aut tale aliquid in ecclesia militant; & quae alia sunt eiusdem generis. Generalibus hisce inquisitionibus subiicitur auctoritas canonica, id est, canonum ac decretorum sanctiones, quibus probari possunt capita, quae in vtraque inquisitione continentur. Primus autem in occidente fuit RHEGINO, qui canonibus conciliorum & decretis pontificum adiunxit sententias patrum, & leges codicis Theodosiani, seu potius verba ANIANI interpretis; quemadmodum & subinde auctoritate capitularium regum Francorum, Caroli magni, Ludouici pii, & Caroli calui, vitur; vnde collectio eius nonnullis instat *nomocanonis* esse videtur. Ad decreta pontificum quod attinet, ea, quae vera & genuina sunt, frequenter laudat, suppositiua ista, & a pseudo-ISIDORO coniecta, raro, *tantum fortassis*, inquit BALYZIVS, *ne contemneretur*, l.c. §. VIII. Ex RHEGINONE plurima accepit BURCHARDVS, siue BROCARDVS, a quo *Brocardica iuris* nomen habent, cuius passim celebratur collectio. Patria Hassus fuit, & primum Lobii monachus discipulusque Alberti, monachi Lobienfis, & postea abbas Gemblacensis. Ex Lobienfi monacho dioecesis Leodiensis, BURCHARDVS factus est episcopus Wormatiensis, anno 996, cui sedi ad annum 1025 vel 26 praefuit. Praeceptorem eum fuisse Conradi II siue Salici, imperatoris, ex auctore vitae eius obseruat IO. SCHILTERVS, de *libertate ecclesiar. german. lib. III. cap. X. §. I. p. 417.* Hic, ab OLBERTO praepceptore suo adiutus, vt prostratam disciplinam ecclesiasticam vtrumque erigeret ac restitueret, ex sacris literis, ex conciliis, ex epistolis decretalibus pontificum, etiam spuris istis pseudo-ISIDORI, itemque ex libris quibusdam poenitentialibus, scriptisque GREGORII, HIERONYMI, AUGUSTINI, aliorumque patrum, *duodecim*

tomos decretorum collegit, & sub certis titulis disposuit. Integrum hocce opus lucem non vidisse, sed tantum excerpta ex illo, diuisa in libros XX. monet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 80.* Summam viginti istorum librorum refert GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLI. pag. 282.* Non multum huic collectioni tribuendum esse, eo, quod BURCHARDVS fontes non consuluerit, sed ex praecedentibus collectionibus sua hauserit, sapissime etiam spurias epistolas decretales pseudo-ISIDORI sequutus sit, omnes vno ore sententur. Plurima BURCHARDVM EX RHAB. MAGN. MAURI epistola ad Heribaldum, itemque RHEGINONIS libris duobus de disciplinis ecclesiasticis, desumisse, sed perperam retulisse, immo quaedam pessima fide corrupisse; ex instituto docet STEPH. BALYZIVS, in praefat. ad Rhabani Mauri epistolam ad Heribaldum, §. VI. seqq. p. 453. seqq. Immo, cum quaedam eius rei exempla attulisset, grauissima, inquit, sunt ista peccata. Sed haec adeo sueta & familiaria sunt Wormatiensi episcopo, vt si cuncta illius spalmata, singulos errores exagitare velim, dies me tempusque deficiat. Et quibusdam interiectis: Satis fuerit excussisse locos ab illo relosos ex ista epistola, & viam monstrasse ad inueniendos fontes, ex quibus derivati sunt tot spurii canones, & falsae capitum inscriptiones apud Gratianum, in quibus emendandis & ad originem suam reuocandis frustra hactenus desudauit doctissimorum hominum diligentia; l.c. §. XII. p. 457. De ANSELMO Mantuano, episcopo Lucensi, qui iudem saeculo vndecimo nouam collectionem confecit, vid. GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLX. p. 301. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 87.* Causam Gregorii VII pontificis contra HENRICVM IV

im-

imperatorem cum ANSELMVS hicce strenue defenderit, hinc & illi gratissimus fuerit; facile intelligitur, quid de eius collectione censendum sit. ANSELMVM eodem adhuc saeculo vndecimo sequutus est IVO, natione Gallus, & Carhutensis ab an. 1092 vsque ad 1115, quo obiit, episcopus; cuius ea aetate ob doctrinam, zelum, prudentiam, magna fuit auctoritas celebratasque. De vita eius praeter alios legi potest IO. FRONTO, in *opusculis*, quae IO. ALB. FABRICIVS Hamburgi an. 1720. 8. recudi curauit. Duae autem illi tribuuntur collectiones, quatum altera decretum, altera *pannormia* vocatur. In priori opere, quod extra controuerfiam IVONIS est, BYRCARDVM fere sequitur, ab eoque, siue verba, siue ordinem spectes, parum diffedit; addidit tamen, quae eius collectioni deesse putauit, leges scilicet ciuiles romanas, ad exemplum nomocanonum in ecclesia orientali receptorum; quamquam &, in occidentali RHEGINONEM iam simile quid adgressum, antea obseruatum sit. Nonnulla etiam, ad haeresin Berengerianam spectantia, adiecit. *Decretum* hocce IVONIS, in partes XVII digestum, curante IO. MOLINARO, an. 1561 Louanii in fol. editum est, recusum deinceps, cum aliis IVONIS scriptis, Parisiis anno 1647. fol. Ad *pannormiam* autem, siue vt alii eam vocare malunt, *pannormiam* (quamquam in veteribus codicibus constanter *pannormia* legatur) quod attinet; eam IVONIS esse, ROB. BELLARMINVS negat, *descriptio* ecclesiast. in Gratiano. p. 187. Vt vero, cur id fecerit, intelligatur, ipsum hac de re audire iuuabit: Duo, inquit, dist. 63. canon. Adrianus, & cum. in synodo, ponuntur canones ex historia ecclesiastica Siegerii, quibus adfirmantur inuicturae episcoporum concessae imperatoribus ab Hadriano primo & Leone octauo summis pontificibus: quos canones confictos fuisse a Siegerio, s. hismarico historico, probat multis argumentis cardinalis Baronius &c. Neque obstat, quod iidem canones habentur etiam apud Iuonem in *pannormia* lib. 8. cap. 135. & 136. cum tamen Iuo Siebertum aetate praecesserit; hoc, inquam, non obstat, quoniam *pannormia* non dicitur Iuonis, quia sit ab Iuone composuit, sed quis sit ex decreto Iuonis maxima ex parte decrepta. Quod autem auctor *Pannormiae* sit recentior Iuone, perspicuum est ex libro octauo, ubi multa sunt decreta Innocentii secundi pontificis, qui fuit Iuone posterior. BELLARMINO hic suffragatur GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iur. eccles. num.* CCLXVII. p. 306. qui & deinde GVID. PANCIROLLVM laudat, de *claris legum interpretibus* lib. III. c. I. adferentem, auctorem *pannormiae* esse HVGONEM Catalaunum, qui ex maiori opere IVONIS eam contraxerit. Verum, rationes a BELLARMINO adlatas, nondum eiusmodi esse, vt euincant, *pannormiam* istam perperam IVONI tribui, recte iudicat CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increment. iuris canon.* §. XXXV. Et sane, decreta ista Innocentii 11, quae in fine *pannormiae* leguntur, quaeque BELLARMINO aliisque praecipuum argumentum suppeditant, in antiquissimis codicibus non extare, sed a recentiori manu addita esse, viris doctissimis obseruatum est. Quod cum & vir summus IO. ALB. FABRICIVS monuisset; non sine ratione STEPH. BALVZIO suffragatur, HVGONIS epitomen intercidisse, ipsum vero IVONEM primum composuisse *pannormiam*, deinde cum probari eam legentibus videret, ad maius opus concinnandum etiam animum adpulisse; *biblioth. gracc. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. pag. 82.* vbi & editiones *pannormiae* indicat, & eius summam exhibet. Refertur etiam ad canonum collectores saeculi vndecimi solent DEVSEDIT, romanae ecclesiae presbyter cardinalis, itemque GREGORIUS presbyter, quem tamen nonnulli saeculo sequenti

Rrrr 3

duodecimo vixisse, contendunt, qui collectioni suae nomen *polycarpi* dedit; sed quoniam nulla illorum est auctoritas, celebritasque, nos non morabuntur.

Ad GRATIANVM itaque progredimur, patria Etruscum, monachum Benedictinum, qui, cum animaduertisset, non tantum superflua, sed & contraria in collectionibus huc vsque editis subinde inueniri; vt incommodis hisce confuleret, melioremque iure canonico formam daret, nouum compilauit volumen, quod *concordiam discordantium canonum* inscripsit; quoniam dissidentes inter se conciliare canones praecipue illi constitutum fuit. Sunt, qui putant, IVONEM huic instituto ansum praebuisse, dum in praefatione sua regulas quasdam praescripsit, secundum quas canones discordantes inter se conciliari possint. Scripsisse GRATIANVM hocce opus Bononiae in monasterio sancti Felicis, docet ROB. BELLARMINVS; dumque TRITHEMIVS, an. 1127, alii autem, an. 1151 eum hoc fecisse, adserunt, hosce ita inter se conciliare posse, idem cardinalis arbitrat, vt de initio eius TRITHEMIVS, reliqui de fine loqui censeantur; de scriptorib. ecclesiast. in Gratiano, p. m. 187. Quae ratione viginti quatuor circiter annorum spatio illud absoluit. Quod nonnulli tradunt, GRATIANVM huncce spurium fuisse, & PETRI LOMBARDI, qui *magister sententiarum* vocatur, ac PETRI COMESTORIS, *historiae scholasticae* scriptoris, fratrem germanum, tresque hos vno puerperio ex adulterio aut foricatione esse proatos, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ceu fabula & inane commentum hodie a plerisque exploditur; conf. GVIDO PANCIOLOVS, de *claris legum interpret. lib. III. cap. II. CASP. ZIEGLERVS, de orig. & increm. iris canon. §. XXXVII. Magnam autem haec GRATIANI collectio mox obtinuit auctoritatem, adeo, vt inter reliquos canonum collectores solus in*

gymnasiis praelegeretur, & multorum commentariis illustraretur, teste ROB. BELLARMINO, de *scriptorib. ecclesiast. in Gratiano, p. 187. Addunt nonnulli, Eugenium III pontificem hoc opus adprobalisse, & legendum publicis gymnasiis concessisse; quod tamen alii in dubium vocant. Immo non desunt, qui contendunt, a nullo vmquam pontifice expresse hoc opus confirmatum esse. Etsi enim GRATIANVS nihil eorum omiserit, quae ad euehendam & stabiliendam supremam istam, quam romani pontifices sibi vindicabant, potestatem, pertinere videbantur; plurima tamen etiam siue ex ignorantia, siue ex negligentia admisit, quae supremae istius potestatis defensoribus parum grata sunt, quaeue antiquam istam disciplinam ecclesiasticam, a pontificibus euersam, redolent; plurima quoque, quae nobis hodie egregia veritatis testimonia contra ipsam ecclesiam romanam suppeditant; vt insequentibus ostendemus. Etsi itaque romani pontifices collectionem hancce GRATIANI non adeo aegre ferrent; postquam etiam magnam auctoritatem adepti esset, eam reiicere aut abrogare nollent; nonnulli potius, vt corrigeretur emendareturque, omnem adhiberent diligentiam; vt tamen eam diserte adprobarent, induci non potuerunt, bene perspicientes, se hac ratione in *favorabilibus* hacce collectione vri, in *odiosis* contra exceptionem *deficientis ad probationis* opponere posse; vt recte obseruat IVST. HENNING. ROEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XLIII. p. 94. Dubitari hinc etiam posset, num haec collectio GRATIANI vim legis habeat? qua de re non omnes idem sentiunt. Sunt, qui hoc adfirmant, sunt, qui negant; sunt denique, qui media quadam via incedunt, & pro diuersitate fontium, ex quibus sua depromsit GRATIANVS, diuersam quoque iis tribuunt auctoritatem. Ad fontes autem istos, praeter verba**

verba GRATIANI, referuntur dicta patrum, canones conciliorum, decretales pontificum, & leges civiles, quibus denique paleas nonnulli addunt, de quibus mox dicemus. Hisce omnibus, singulatum spectatis, quanta sit vis obligandi, in sequentibus disputabimus; nunc illud observasse sufficiat, ipsam hanc collectionem, in se spectatam, authentica neitquam desitit auctoritate; quippe quam vsu & observantia iorensi adepta est; quod rationibus luculentissimis demonstrat IYST. HENNING. BOEHMERVS, in *lure ecclesiast. protestantium lib. I. tit. II. §. XIX. seqq. p. 94. seqq.* Ad paleas quod attinet, sunt, qui, hoc nomine significari, putant, quod cassum est & irritum; alii *ed palais* siue quod antiquum est; alii aliter. Sed, cum COTTA PALEA discipulus fuerit GRATIANI, qui collectioni eius capitula quaedam addidit; quae in antiquioribus manuscriptis non leguntur; hocce nomine, quatenus ab eo profecta sint, indicatur. Diversa de collectione hacce GRATIANI iudicia refert GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *bislor. iur. eccles. num. CCCXVIII. p. 347. seqq.* In eo omnes fere consentiunt, gravissimis erroribus hanc collectionem scitare; idque cum primis ANTON. AVGVSTINVS demonstravit, in suis de *emendatione Gratiani libris*. Atque eam ob causam iussu pontificum romanorum emendatio eius suscepta est; quamquam ANT. AVGVSTINVS, satius fore, arbitretur, si, reiecta hac compilatione, nova & concinnior ederetur; varias tamen simul, quae obstant, adfert rationes; *lib. I. dial. I.* Saepe errasse GRATIANVM, fatentur etiam ROB. BELLARMINVS, de *scriptorib. eccles. in Gratiano, p. 187.* MARC. ANTONIVS DE DOMINIS, de *republ. eccles. lib. VI. cap. V. num. LXXX.* aliisque romanensium. Summa illorum, quae in GRATIANO reprehendi solent, hac reedit: quod apocryphus & sup-

posititiis scriptis saepe vsus sit, tamquam genuinis; quod & speciatim de decretalibus pseudo-ISIDORI intelligendum; quod non ex fontibus sua hausit, sed ex aliorum collectionibus, adeoque vbi BURCHARDVS, vel alius collector, erravit, eundem & ipse retinuerit errorem; quod pravae graecorum scriptorum versiones sequutus sit, ipsemet linguae graecae profusus ignarus; quod in gratian pontificis verba & sententias auctorum corruperit; quod in inscriptionibus textuum nunc nomina commutaverit, nunc substituerit alia; quod canones sine ratione cumulaerit, & quae alia sunt eiusdem generis. Non tamen ideo inutile prorsus hocce GRATIANI opus, aut lectu indignum, censendum; quin potius multa & eximia, quae nobis viui esse queant, ex eo depromi posse, in sequentibus ex instituto demonstrabimus. Dividitur in partes tres, quarum prima continet *distinctiones* centum & unam; secunda habet *causas* triginta sex, & quaelibet causa suas iterum quaestiones; post causas trigessimae tertiae quaestionem tertiam conspicitur tractatus de *poenitentia*, qui absolvitur septem distinctionibus; tertia denique pars est de *consecratione*, quae constat quinque distinctionibus; quanquam non desint, qui dubitant, an duo illi tractatus de *poenitentia* & de *consecratione* recte GRATIANO tribuantur. Quantum hocce opus ad stabilendam monarchiam papalem contulerit, exponit CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increm. iuris canon. §. XLVIII.* Nec sine observatione praetermittendum, cum eodem, quo GRATIANVS, tempore vixerit PETR. LOMBARDVS; manifestum inde esse, eodem quoque tempore theologiam scholasticam, & ius canonicum, duo illa papatus fulera, emeruisse. Varias GRATIANI editiones recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 90. seqq.* Interpretes autem

autem siue glossatores, vt vocari solent, decreti a GRATIANO conditi, refert atque describit GVIDO PANCIROLLVS, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. IV.*

seqq. & GERHARDVS VAN MASTRICHT, in hiflor. iuris ecclesiast. num. CCCXXXIV. p. 362. seqq.

§. VI. Quemadmodum autem ex eo tempore ius canonicum magis magisque ad formam iuris ciuili per decretales romanorum pontificum accommodari coepit; ita eodem, vti & sequentibus, decimo tertio, & decimo quarto saeculo, exstiterunt, qui varias decretalium collectiones darent. Saeculo decimo quarto sub Ludouico bauaro imperatore collabescere primum summa ista, quam sibi pontifices arrogauerant, potestas, & impugnari coepit; quod & vltius saeculo decimo quinto per concilium Constantense & Basileense contigit; hinc in periculum equidem adducta, non tamen vade imminuta est iuris canonici auctoritas.**

* Tantos nimirum GRATIANI decretum mox fecit progressus, vt iam sub Friderico I imperatore doctores quidam *decretistae* vocarentur; a quibus *legistae*, seu iuris ciuili doctores discernebantur. Eodem enim hocce saeculo ius quoque ciuile, seu Iustinianaeum, in vsu iterum reuocatum, aliunde constat; vnde & mos, *vtriusque iuris doctores* creandi, fluxit. Quod diximus, iam sub Friderico I imperatore doctores quosdam *decretistas* adpelatos, discrete confirmat ARNOLDVS Lubecensis, in *chronico Slauor. lib. III. cap. X.* vbi refert, imperatorem huncce *decretistas* pariter ac *legistas* in comitatu suo habuisse. Vt vero decreti, a GRATIANO conditi, tam longe lateque, cumprimis & per Germaniam, propagaretur auctoritas, plurimum contulit fama academiae Bononiensis, & Parisiensis. Vtriusque enim iam saeculo duodecimo magna erat celebritas, adeo, vt cateruatim cumprimis ex Germania iuuenes ad eas confluerent; in vtraque & ius canonicum, cumprimis & decretum GRATIANI, non sine eius commendatione docebatur. Legenda, quae hac de re obseruat IUST. HENN. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastic. protestant. lib. I. tit. II. §. XXVII. seqq. p. 99. seqq.* Nec deerant sibi romani pontifices, quin po-

tius omni studio id agebant, vt ius canonicum magis magisque ad indolem iuris ciuili componeretur; hinc de processu & ordine iudiciorum, similibusque, varia, ex iure ciuili maximam partem depromta, adiciebant. Cumprimis hoc saeculo id sibi darum credidit Alexander III pontifex, iuris ciuili peritissimus, quippe qui, antequam pontifex fieret, in academia Bononiensi docuerat; cuius vestigiis insistebant Innocentius III, Honorius III, Gregorius IX, Bonifacius VIII, Clemens V, alique. Auctis hinc & multiplicatis decretalibus, variae earum instituebantur collectiones, quarum, post GRATIANI collectionem, vsque ad Gregorii IX tempora, quinque numerari solent. Prima auctorem habet BERNH. CIRCAM, Papiensem praepositum, mox episcopum Fauentinum, qui ad Coelestini III aetatem epistolas pontificum collegit. Secunda, quae a IOANNE Gallensi seu Vallenensi confecta est, Coelestini III constitutiones addidit. Vtraque haecce priuata auctoritate prodiit. Tertia solas Innocentii III constitutiones continet, & ipsius Innocentii auctoritate per PETRVM BENEDICTANVM conscripta est; postquam BERNHARDVS Compositellanus iam simile quiddam, sed absque pontificis iussu, susceperat.

Quar-

Quartae collectioni causam praebuit concilium Lateranense, in quo idem pontifex capita LXXI edidit; qui & post tertiam collectionem alias constitutiones promulgauerat, quae item in quarta hacce continentur. Quinta denique collectio Honorii III constitutiones exhibet, a TANCREDO Bononiensi archidiacono collectas. Conferenda, quae ex CAR. LABBEO, qui veteres decretalium collectiones, post GRATIANVM concinnatas, Parisiis an. 1610. fol. recudi curauit, refert IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. VIII. p. 20. add. CASP. ZIEGLERVS, de orig. & increment. iur. canon. §. L. LI.* Quinque vero illae collectiones, cum & prolixitate constitutionum, & numero quoque suo, ad vsum parum aptae viderentur; pleraeque etiam priuatae auctoritate congestae essent; Gregorius IX pontifex sextam, quae reliquarum compendium esset, adornare, secum constituit; idque per RAYMUNDVM DE PENNA FORTI, natione Catalaunum, patria Barcinonensem, capellanum & poenitentiarium suum, cuius & alias haud ignotum nomen est, perfecit. Hic enim, cum reliquas collectiones decretalium in vnum volumen rede gisset, nouasque ipsius Gregorii constitutiones addidisset; pontifex anno 1234 hocce volumen auctoritate sua confirmauit, istudque vt in scholis pariter ac iudiciis solum valeret, voluit. Conferendus FRANC. PAGI, in *breuiario gestorum pontificum romanorum, tom. III. saec. XIII. p. 274.* Quid in hacce collectione desiderandum sit, ostendit CASP. ZIEGLERVS, *de orig. & increment. iur. canon. §. LII.* Non defuerunt etiam, qui tum reliquas decretalium, post GRATIANVM editas, collectiones, tum maxime illam, quam Gregorius IX confirmauit, commentariis suis siue glossis, vt eo tempore vocabant, illustrarent; quos GUIDO PANCIOLEVS RE-

BVD. ISAGOGE.

cenfet, *de claris legum interpretib. lib. III. cap. VIII. & ex eo GERHARDVS VAN MASTRICT, in hist. iur. ecclesiast. num. CCCLVI. p. 391. seqq.*

Nouae suae collectionis sollemni approbatione Gregorius IX pontifex inter alia hoc quoque spectauit, vt illorum conatus, qui priuato studio collectiones eiusmodi dabant, reprimeret ac coërceret; hinc & confusio, quae inde oriri poterat, decretalium corruptioni, obuiam iret. Vnde nulla deinceps decretalium facta est collectio, donec Bonifacius VIII, anno 1294 ad episcopatus romani dignitatem euehretur. Tercio hic pontificatus sui anno, nouam ex Innocentii IV, Gregorii X, Nicolai III, & suis constitutionibus, per tres cardinales iussu suo compilatam collectionem, dedit quinque libris constantem; quam quia totidem Gregorii libris addidit, *sextum decretalium librum* vocari voluit. Erat pontifex ille turbulenti admodum ingenii, quem ob fastum ac auaritiam recte ab historicis reprehendi, ipsemet non dissimulat FRANC. PAGI, in *breuiar. gest. pontif. roman. tom. III. saec. XIII. p. 503.* Cum ergo acerrime lites cum Philippo pulchro, Galliae rege, illi intercederent; rexque pontifici, quam sibi vindicabat, potestatem in temporalibus concedere noller, hincque ab illo rursus excommunicaretur; factum inde, vt *liber* hiece *sextus decretalium* nullum in Gallia inueniret locum. Legendus hac de re PETER. DE MARCA, *de concordia sacerdotii & imperii, lib. IV. cap. XVI.* Sub initium saeculi decimi quarti Clemens V pontifex vixit, qui sedem pontificiam Auenionem in Galliam transtulit, vbi & pontifices per annos 72 commoratos, constat. Hic item suas & concilii Viennensis constitutiones libris quinque complexus est, sed morte praepeditus eas euulgare non potuit, immo moriens vetuit; quoniam, si AVENTINO, *annal. Boior. lib. VIII.* credendum,

SSSS

ipse

ipfemet agnoscebat, multa, quae *simplicitati christianae, & libertati religionis imponerent, ibi contineri*. Successor autem eius Ioannes xxii nihilofecius hancce collectionem publici iuris fecit; eam vero non librum septimum decretalium, vt facere potuiffet, sed *Clementinas* inscripsit, misitque cum praefatione sua ad academiam Bononiensem, anno pontificatus sui secundo, siue Christi 1317. Exstant etiam sub eiusdem Ioannis xxii nomine in corpore iuris canonici *extrauagantes XX*, ita dictae, quod ualentur extra corpus collectionum canonicarum, incertae adhuc, num recipiendae essent. Nam neque ab ipso Ioanne, nec ab alio quodam pontifice, editae aut probatae, sed priuata auctoritate, anno, vt nonnulli putant, 1340 collectae sunt. Discernendae autem sunt ab *extrauagantibus communibus*; de quibus deinceps dicemus. Copiosius, quae hactenus commemorauimus, ediderunt CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & incremento iuris canon.* §. LIV. seqq. & GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris eccles.* num. CCCCLXVII. seqq. p. 396. seqq.

Decreti a GRATIANO conditi, eo ipso, quo editum est, saeculo duodecimo, auctoritatem in Germania quoque inualluisse, antea docuimus. Qua de re licet adhuc quodammodo dubitet HERM. CONRINGIVS; postquam tamen Gregorius nonus decretales pontificum, suis auspiciis collectas, & publica auctoritate a se munitas, vbiuis obseruari, mandauerat; statim in Germania quoque iuris pontificii vsum coepisse, positum extra controuersiam, putat; de *orig. iuris german.* cap. XXVI. p. 155. Confirmat id exemplo 10. SEMECAR, cathedralis ecclesiae Halberstadiensis praepositi, qui omnium primus *glossas in decretum* confecerit, quae anno saeculi istius decimi tertii quadragesimo quinto mortuus sit. Et quis hac deredubitet, cum imperatorum Friderici II &

Rudolphi I constitutiones, consensu ordinum imperii latae, hoc diserte confirmant. Et Friderici quidem II constitutio, anno 1236 promulgata, apud MELCH. GOLDASTVM exstat, *part. II. der Reichs-Satzungen, cap. XV.* Rudolphi autem apud CHRIST. LEHMANNVM, in *chron. Spirensi, lib. V. cap. CVIII.* Ex utraque verba huc spectantia refert HERM. CONRINGIVS, *l.c. p. 157.* Iniquis equidem ausibus pontificum fortiter se opposuit Fridericus II imperator; quod cum sequenti saeculo decimo quarto feliciori adhuc successu faceret Ludouicus bauarus; imminui inde coepit auctoritas papalis. Existerunt enim tempore Ludouici bauari viri cordati, qui magna libertate pontificum tyrannidem & imperium, quod sibi vindicabant in omnes, impugnabant. In his MARSLIVS ille Patauinus fuit, qui in libro, *defensor pacis* inscripto, multa de canonibus suspectis, de decretalium iniquitate, de ipsius pontificis potentia, disputat. Fuit & GVIL. OCCAM, cuius haud ignobile inter scholasticos nomen est, quae de *extrauagantibus* Ioannis xxii adserit, eas a multis reprehendi, tamquam haereticas, & omnino falsas. De hisce vero, vt & aliis eiusdem generis scriptis, quibus auctoritas summa pontificum impugnata fuit, in sequentibus ex instituto verba faciemus. Si tamen dicendum, quod res est, nondum eo tempore imminuta est magnopere iuris canonici auctoritas; siquidem, qui pro imperatore stabant, ex iure canonico non minus, quam ciuili, argumenta petebant, quibus causam suam defenderent; quod & IVSTO HENNINO BOEHMERO obseruatum, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XXXV. p. 109.* qui & quo vsque, & in quibus causis, ius pontificum in Germania obtinuerit, distincte explicat §. XLIX. seqq. p. 116. seqq. Confirmari, quod diximus, & inde potest, quod saeculo decimo quin-

to magnus vtriusque iuris peritorum & doctorum exstitit numerus; qui, cum subtilitatibus suis otiosis omnia turbarent; factum, vt de iis eiciendis, & ab omni consilio & iudicio femouendis, consultatio institueretur. Patet hoc ex constitutione illa, quam MELCH. GOLDASTVS exhibet, *pari. I. der Reichs-Satzungen*, p. 166. quae inscribitur: *Kaiser Friderichs des dritten Reformation im heiligen Roemischen Reich teutscher Nation fürgenommen, vnd proponiret auff dem Reichstag zu Meinz anno domini 1441.* Verba huc spectantia ex *artic. V.* vna cum rationibus, ex subiecta declaratione petitis, refert HERM. CONRINGIVS, de *origine iuris germanici*, cap. XXXII. p. 200. seqq. Idem cum, istam sententiam perinquam & longe durissimam esse, pronuntiasset, addit: *Enimuero in atrocem adeo sententiam itum est procul dubio non alia de causa, quam quod illi ordini doctorum permixti quidam rabulae pefsimis fori pontificii moribus tranquillitatem Germaniae tum perturbassent. Illi scilicet curiae debetur, quidquid est rabularii negotii. Nulli sane alii etiam Galliam omne hoc malum debere, prudenter monet Franciscus Hotomannus &c.* Recitatis hinc HOTOMANNI verbis, ita pergit: *Et vero primum apud nos iuris doctorum plerique in Italia educati sunt: vt mirum non sit, scabiem aulae pontificiae illorum multis affricam. Quin ex Italia ipsi nonnulli in Germaniam tum transfere &c.* Ex eadem interim Friderici III constitutione, seu articuli eius V. declaratione colligere licet, ante quinquaginta annos, seu circa finem saeculi decimi quarti, vtriusque iuris, tum ciuilis, tum canonici, doctrinam, insignem accepisse auctoritatem, in causis scilicet & foris saecularibus; quod speciatim de iure canonico intelligendum. Copiosius hoc edisserit IUST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestant.* &c. lib. I. tit. II. §. LV. p. 119. Atque recte idem obseruat, reformationem Friderici

III effectu caruisse, eo, quod nulla in academiis reformatio susceperit fuerit, sine qua iudiciorum & fori emendatio speranda non sit; ius insuper canonicum iuri ciuili ita commixtum fuerit, vt ab eo separari amplius haud potuerit; adeoque retento iure ciuili in certis capitibus, iuris canonici quoque vsum expirare non potuisse. Saeculo equidem decimo quinto auctoritas papalis in magnum iterum adducta est discrimen, tum per Constantiensem, tum per Basileensem concilium. Verum nec hac ratione auctoritati iuris canonici multum detractum est. Immo cum a principibus & vrbibus germanicis multam olim condita essent statuta, iuri illi pontificio repugnantia; Martinus V pontifex in ipso Constantiensi concilio anno 1417 bullam edidit, in qua grauiter de istis ordinum Germaniae statutis conquestus est; licet nihil effecerit; obseruante HERM. CONRINGIO, de *orig. iuris german.* cap. XXVI. p. 157. Plurimi etiam, tum decimo quarto, tum decimo quinto vixerunt saeculo, iuris pontificii interpretes, quorum eo tempore magna fuit celebritas; de quibus conferendus GUIDO PANGIROLVS, de *claris legum interpretibus lib. III. cap. XVI. seqq.* & HERM. CONRINGIVS, de *scriptoribus sedecim post Christum natum saeculorum, saec. XIV. cap. III. & saec. XV. cap. III.* Denique & circa finem saeculi decimi quinti alia collectio *extrauagantium* prodit, quae *communes* vocantur; quia non sunt vnus pontificis. Priuata etiam facta est industria, nec ab vilo pontifice, quantum constat, adprobata. Sunt in ea decretales quaedam Eugenii IV, Calixti III, Pauli II, Sixti IV, qui anno 1471 ad pontificatum venit, eumque ad annum 1484 tenuit; vnde, hoc tempore factam vulgatarumque collectionem hancce, nonnulli colligunt. Nullius initio fuit auctoritatis; at, postquam in corpus iuris canonici recepta est, non exigui apud iuris

iuris pontificii interpretes est ponderis. Et ex hacenus quidem dictis structura corporis iuris canonici intelligitur; de qua nonnulli obseruant, quod rationem iuris ciuilis imitetur. Pluribus hoc ostendunt

§. VII. Restituta saeculo decimo sexto euangelii luce, plurimi, qui eam admittebant, romani pontificis excutiebant iugum; qui & ius canonicum, praeceunt exemplum ipso beato MARTINO LVTHERO, abrogare prorsus potuissent, nisi quibusdam in scholis pariter ac foris hoc retinere visum fuisset. Hinc & in iurisprudentia ecclesiastica protestantium principia quaedam iuris canonici parum sana remanserunt, a quibus eam repurgare nostra aetate viri docti adgressi sunt. In romana ius canonicum itidem permansit ecclesia, probatumque non modo, sed in quibusdam emendatum, cum primis autem variis virorum doctorum commentationibus illustratum est. Magnus praeterea cum ex romanensibus pariter ac protestantibus illorum sit numerus, qui systemata aut compendia iuris canonici dederunt; praecipuos ex iis nolle, operae pretium fuerit.*

* Vti saeculo decimo sexto per reformationem ecclesiae, a beato MARTINO LVTHERO felicibus auspiciis susceptam, magna multarum rerum orta est mutatio; ita & ius canonicum eius experts esse non potuit. LVTHERVVS namque, cum animaduertetet, puriori, quam profitebatur, doctrinae, & necessariae ecclesiae emendationi, inter alia etiam ius hocce canonicum obstare; adcuratius eius examen instituit, & quae eius esset origo, quodnam fundamentum, quae causa, diligenter expendit; iisque omnibus probe consideratis, sentinam quamdam haereseon atque errorum in eo deprehendi, pronuntiavit, nullamque eius habendam esse rationem, sed totum & integrum abolendum. In libello ad caesarem & nobilitatem imperii, qui tomo I. Alrenburg. fol. 480. existat, inter alia ius pontificum reiecit; emendandum vero & contrahendum ius caesareum, idque restitutus legibus patriis tantum in subsidium vocandum, suadet; conf. VIT. LVDOV. BECKENDORFVS, in *historia Lutheranismi. lib. I. cap. LXXII. num. 3.* Inmo, cum scripta eius iussu

CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increm. iuris canon. §. LIX.* & GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. §. CCCLXXXIII. seqq. p. 400.*

pontificis a Colonienfisbus & Louanienfisbus combusta fuissent; ipse, vt par pari referret, conuocata Witebergae omni scholastica iuuentute, magna doctorum hominum comitante caterua, extra orientalem vrbs portam, quam Elystrae vocant, prope prochodochium in aperto campo a dextris versus Albim, exstructo rogo, & succenso a magistro quodam primicerio, totum ius pontificum, & vna bullam Leonis x, nec non libros ECKII & EMSERI, die x Decembris, an. 1520 publice combussit; decretales sua manu in ignem coniectas hisce adiutus verbis; *Quia tu impie liber conturbasti sanctum domini, ideo te conturbet ignis aeternus. Sicut fecerunt mihi, sic feci eis, inquit Samson.* Addidit porro: *Videant incendiarii papistae, non esse magnarum virum libros exurere, quos confutare non possunt.* Hoc peracto, eximio tum doctorum, tum magistrorum, aliorumque comitatu stipatus, in urbemrediit; & postmodum eius diei auditores & publica cathedra monuit, vt a papisticis statutis sibi cauerent. Quae pro facti sui defensione attulit LVTHERVVS, legi possunt

1000.

tom. II. lat. Ienens. fol. 334. vbi triginta ex iuris pontificii libris sententias produxit, ob quas comburi meruissent. Recudi haec ad la combustionis iuris canonici curauit IO. FRID. MAYERVS, in suis ad NIC. SEI-NECCERI vitam Lutheri commentationibus p. 117. seqq. Inter quinque istas rationes, quibus factum hocce suum defendit, vltima ita se habet: postquam ergo eiusmodi eorum, (pontificiorum) combustione librorum, veritati magna imminere iactura, & apud imperitam plebem suspicio inde ad multarum animarum perniciem nasci possit, ego vicissim insinuo, ut spero, spiritus, ad confirmandam & conservandam veritatem christianam & vulgus, libros aduersariorum combusti, inspecta eorum inspe-rabili emendatione & correctione. Inter triginta istos errores, ob quos libros iuris canonici & pontificii comburendos & vitandos censuit, primus est: *Papa & sui non teneantur praeceptis Dei subiecti & obedi-entibus esse*, quod subiecto ex iure canonico testimonio, comprobatur; secundus: *Non est praeceptum, sed consilium sancti Petri, quando docuit, ut omnes homines regibus essent subiecti*; tertius: *sole significari papalem, luna imperialem, sive saecularem potestatem in christiana republica*; quartus: *papam & eius sedem non teneri subiectos esse conciliis & decretis &c.* Summam tandem totius iuris canonici hanc esse dicit: *Papa est Deus in terris, superior omnibus caelestibus, terrenis, spiritualibus & saecularibus. Et omnia papae sunt propria, cui nemo audeat dicere: quid facis?* Addit porro: *Haec est illa abominatio, ille foetor, de quo Christus Matth. 24. dixit: cum videritis abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat &c.* Et diuvs Paulus, ita ut in templo sedeat, hoc est, in ebristiana ecclesia ostendens se, tanquam sit Deus. Non equidem negat, in decreto aliquid boni esse; sed, hoc ita compara-

tum esse, putat, ut sub papatu magis noceat, quam prosit. *Quod si, inquit, in illis etiam aliquid boni inesset, ut de decretis fa-teri cogor, totum tamen eo detortum est, ut noceat, & papam in sua anticbristiana & impia tyrannide confirmet.* Omitto, quod nihil eorum prae nimia diligentia obseruatur, nisi quod malum & noxium est, seruasse. Sed praeter NIC. SEI-NECCERVM & IO. FRID. MAYERVM, l.c. p. 101. & 117. seqq. legendi hac de re IO. SLEIDANVS, commentar. de statu relig. & reipubl. lib. II. p. m. 50. CASP. ZIEGLERVS, de orig. & increm. iuris canon. §. LXIII. seqq. VIT. LVDOV. SECKENDORFIUS, bistor. Lutheranismi, lib. I. sect. XXXI. §. LXXIX. p. 121. GOTTFR. ARNOLDVS, in der Kirchen-vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. cap. V. §. XIII. Interim istud LVTH-ERII factum, quod mireris, ne Wittebergae quidem ab omnibus aequo animo acceptum fuit. Praecipue autem duo iure consulti Wittebergenfes HENNINGVS A GOEDEN & HIER. SCHVRFVVS illud aegerime tulerunt, obtinentes, suam hic rem agi, suasque exagitari professiones; posse LVTHERVVM ea, quae sacris litteris aduersa sunt, eliminare; ea vero, quae ad processum faciant iudicarium, quibusque maxima pars decretalium absolueretur, pro-scribere, illi concessum non esse, proces-sum istum ex decretalibus addisci, eoque vniuersa haecenus vsa fuisse tribunalia, de quo iudicium ferre, iure consultorum sit, non theologorum; & quae alia erant eiusdem generis. Haec autem, quemadmo-dum ita comparata sunt, ut facili negotio ad ea responderi queat; ita LVTHERVVM a sua neutiquam dimouebant sententia; qui & praeter alios propugnatores natus est VLR. HYTTENVM, equitem istum Francum, longe celeberrimum, qui haud inepte constitutiones pontificum cum nummis comparans, tanto deterio-rem vnamquamque esse, aiebat, quanto est recentior,

recentior, sicuti & nummi recentiores de bonitate semper aliquid remittant; conferendus CASP. ZIEGLERVS, l.c. §. LXV. Euentus vero docuit, parum isto zelo suo profecisse LVTHERVVM; siquidem iure consulti a se impetrare non potuerunt, vt iuri canonico nuntium mitterent; qua de re & GOTTFR. ARNOLDVS conqueritur, in *der Kirehen vnd Ketzer-Historie*, part. II. lib. XVI. cap. XII. §. XXXV. Immo IYSTVS IONAS, vt pote canonum licentiatius, ius canonicum adhuc anno 1521 interpretatus est, eo, quod ideo salarium acciperet; quod & SFORTIAS PALLAVICINVS praetermittere noluit, in *hisor. concil. Trident. lib. I. cap. XXII*. At LVTHERVVS semper repugnauit, cui nec dum an. 1545 cum iure consultis bene ob ius pontificium conuenisse, docet VIT. LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi lib. III. §. CXXVI. p. 581*. Iure consulti namque summo studio & seruore, ne commodis suis ac auctoritati quidquam decederet, ius canonicum conseruauerunt ac propagarunt. Exemplum namque HENNINGI A GOEDEN, & HIERON. SCHNEIDEWINVS, MATTH. WESEMBECIVS, IOACH. DE BEYST, EBERH. A WEIHE, alique; qui & auctoritate sua Ienenses, Rostochienfes, Lipsienfes, aliosque iure consultos in eandem pertraxere sententiam. Diligenter & copiose haec omnia edisserit IYST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiast. protestantium*, lib. I. tit. II. §. LXIII. p. 125. seqq. qui & §. LXX. p. 135. in quibus capitulis ex mente quorundam iure consultorum ius canonicum vsum in foris protestantium habeat, exponit. Idem & §. LXI. p. 124. recte obseruauerat, etsi circa initium reformationis a IO. BVGENHAGIO, aliisque, iussu & voluntate eorum, quos pe-

nes summa rerum potestas erat, hinc inde in ecclesiis protestantium ordinationes ecclesiasticae concinnatae, & introductae fuerint; eas tamen ad caerimonias tantum, & ritus externos spectasse, doctrinamque catechetica, nec grauioris argumenti momenta, attigisse; quae adeo ex iure pontificio haurienda esse, iure consulti existimauerint. Videtur equidem, iure consultis vitio verti non posse, quod iuri pontificio inhaeserint, quamdiu publica auctoritate potestas, quam sibi in hisce pontifices vindicabant, nondum fuit abrogata. Factum vero id est, cum bellum Smalcaldicum per transactionem Passauensem, & hinc porro per pacem religiosam, finiretur; quippe qua effectum, vt ordines protestantes supremum ius circa sacra postliminio recuperarent, papalisque prorsus corrueret iurisdictio. Conferenda beati SAM. STRYKII *dissertatio, de iure papali principum euangelicorum*, cap. I. §. IX. seqq. Maxime opportuna vtiq; fuisse haec occasio, ius canonicum in terris protestantium abrogandi; cui etiam ante reformationem LVTHERI repugnantia hinc inde quidam imperii ordines constituerant, vt supra iam obseruatum, & pluribus HVLDER. EYBENIVS docet, de *origine, progressu, vsu & auctoritate iuris canonici in terris protestantium* &c. §. XVII. Sed commodi cuiusdam ratio apud plurimos plus valuit, quam salus aut reipublicae, aut ecclesiae. Hinc, abrogata licet papae auctoritate, ius tamen papale retinuerunt, obtinentes, non ex auctoritate romani pontificis, sed ex consuetudine & vsu recipientium, hoc vim quamdam obtinere, adeoque minime reiciendum esse. Ita ergo non tantum ius canonicum, seu pontificium, in terris protestantium manlit; sed & sententiae exinde plurimae erroneae & perniciosae in iurisprudentiam ecclesiasticam & praxin quotidianam receptae sunt, quae labem

labem quamdam ecclesiae nostrae adaspererunt. Fuerunt equidem, qui in quibusdam saniora tradere inciperent, saltem multa monita saluberrima tractationi iuris ecclesiastici adspargerent; vt IOAN. BRVNEMANNVS, iure consultus eruditionis & pietatis laude inclitus, cuius *iur ecclesiasticum notis & supplementis* SAM. STRYKII auctum ac locupletatum Francofurti & Lipsiae 1686. 4. prodiiit, non semel deinceps recusum. Sed CASP. ZIEGLERVS quoque, magni nominis iure consultus, quem in iure canonico me audiuisse, grata mente recorder, ex historia & antiquitate ecclesiastica lucem egregiam subinde iuri canonico adiuuit; suntque omnia eius scripta, vt de *episcopis, eorumque iuribus & privilegiis, & vivendi ratione; de diaconis & diaconissis; episcopis miles veteri ecclesiae innisus; superintendens ad normam constitutionum ecclesiasticarum descriptus*, & reliqua, dignissima, quae ab omnibus iuris pariter ac theologiae cultoribus legantur. Quo pacto vero ipsa iuris ecclesiastici principia emendanda sint, primus, ni fallor, viam monstravit SAM. PUFENDORFIUS, in libello elegantissimo de *habitu christianae religionis ad vitam civilem*; cuius editio secunda, ab auctore reuisa & emendata, Breae 1692. 12. lucem adspexit. In eo namque solide demonstravit, ecclesiam non instar reipublicae, seu status independentis, sed potius instar collegii cuiusdam, esse concipiendam. Ex quo consequitur, solos imperantes summos in omnibus imperiis ac rebus publicis supremo circa sacra iure gaudere; idque illis, non prout episcopis, sed prout imperantes sunt, tribuendum esse; hinc & eos solos, in iis, quae ad externum ecclesiae regimen spectant, leges praescribere, eaque, quae ad ecclesiae conseruationem pariter ac reipublicae tranquillitatem faciunt, constituere posse. Sequutus deinde est CHRIST. THOMA-

SIVS, omni studio id agens, vt reliquias papatus ex iurisprudentia ecclesiastica protestantium eliminet & proscribat, in variis dissertationibus & scriptis (de quorum nonnullis alibi erit dicendi locus) maxime autem in *notis* ad IOAN. PAVLI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici*, Halae Magdeburgicae, 1715 duobus tomis 4. editas. Exemplo viri huius celeberrimi excitati, eandem viam ingressi sunt GOTTL. GERH. TITIVS, in libro inscripto: *Eine Probe des deutschen geistlichen Rechts, wie selbiges ohne paechtliche vnd papenzende, Versaefchung, auch andere vnsoermliche Verwirrung aus den Grund-Saetzen der geistl. Rechte zum Gebrauch protestirender Staaten, in richtiger Ordnung etwa koennte sorgefstellt werden*, Francofurti 1701. 8. 10. SAM. STRYKIVS, in variis dissertationibus; IUST. HENNING. BOEHMERVS, itidem in scriptis dissertationibusque variis, cum primis autem in *iure ecclesiastico protestantium, vsum modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendente*, opere amplo & erudito, nobisque non semel laudato, aliique. Quorum quidem studium vt omni laude dignissimum; ita hoc solum optandum foret, ne interdum inter reliquias papatus ea referrentur, quae ex altiori origine, immo non modo ex primitiua, eaque nondum corrupta ecclesia, sed omnino ex scriptura sacra deriuari possunt. Caute nimirum hic incedendum, existimo, ne, quae sub papatu exstiterunt, statim ex ipso papatu, aut principis doctrinae papalis, orta, nobis persuadeamus; deinde, vt perpendamus, quaedam grauissimum equidem abusus in ecclesia romana esse obnoxia, quae in se spectata, remotaque omni superstitione, aut *idiotismo*, aut omnino bona ac salutaria sunt, hinc & retineri possunt.

Iam si & de fatis iuris canonici apud romanenses post reformationem ecclesiae aliquid dicendum sit; initio quidem constat,

stat, omnem eos mouisse lapidem, omniaque eo contulisse consilia, vt nutantem, vacillantemque romaui pontificis potestatem vtrumque confirmarent, ac stabilirent. Quibus artibus id effectum, quantumue hic theologis societatis lesu debeatur, nemini temere ignotum est, & alibi exponitur ex instituto. Interim in ipsa ecclesia romana non amplius id sibi sumunt pontifices, quod olim fumerunt; & licet meliores facti non sint, facti tamen sunt cautiore. Postquam etiam in eadem ecclesia litterarum studia paullo diligentius excoli coeperunt; exstiterunt in illa viri doctissimi, iidemque antiquitatis ecclesiasticae ac artis criticae praesidio instructi, qui in iure canonico multa corrigerent ac emendarent, fabulas & commenta exploderent, rebusque obscuris lucem minime contemnendam accenderent. Ad rem ipsam vero atque caput causae quod attinet, plerique errores, iam dudum receptos, & quorum summa ad supremam pontificis potestatem, eiusdemque auctoritatem falli nesciam, reddit, retinuerunt. In Gallia tamen viri quidam docti & cordati exstiterunt, qui maiori libertate vsi, arduioribus paullisper limitibus pontificis potestatem circumscripserunt; quae de ro alibi plura. Ad accessiones autem, quae ad ius canonicum factae sunt, quod attinet, IO. PAUL. LANCELOTTVS *institutiones iuris canonici* concinnauit, a pontifice quidem tandem adprobatae, at eius nomine neutiquam euulgandas. Suo itaque nomine auctor eas edidit anno 1563. Paulus IV tamen pontifex concessit, vt haec institutiones corpori iuris canonici adderentur; sed sine ulla confirmatione. Haud exiguum inter istarum *institutionum* esse auctoritatem, inde colligitur. Eodem tempore MARCVS ANTON. CVGHVS, iure consultus Ticinensis, ad eandem cum LANCELOTTO laudem aspirans, *institutiones* conscripsit; quas & ipse priuato nomine

edere coactus est, an. 1564. Prodiere deinceps cum notis SAMVEL. MARESI, Groeningae an. 1660. 4. Pius porro IV pontifex, promulgatione concilii Tridentini celebris, Romae etiam cardinales ac doctos aliquot viros elegit, ad emendandum GRATIANVM, quibus Pius V, eius successor, alios adiunxit; opus autem hocce ad finem demum perductum est sub Gregorio XIII & ab eo publici iuris factum anno 1582. In eo vero non tantum decretum GRATIANI, sed decretales etiam, emendatae & restitutae sunt, tum ex praecedentibus collectionibus, tum ex *registris*, quae vocant, pontificum. Correctionem hanc & emendationem circa historica & critica, similiaque occupatam, ad dogmata ipsa non pertigisse, vel me non mouente, quilibet intelligit. Eodem saeculo decimo sexto ad finem vergente, PETR. MATTHAEI, iure consultus Lugdunensis, *septimum decretalium librum*, in quem eodem librorum numero, & titulorum serie, vt in Gregoriana collectione, constitutiones pontificum post sextum librum, Clementinas ac extrauagantes coniecit; quae tamen sylloge a pontificibus adprobata non est, licet quibusdam editionibus corporis iuris canonici adiecta sit. Legendus de hisce GERH. VAN MASTRICHT, in *bist. iuris ecclesiastici*, §. CCCLXXXVIII. seqq. p. 420. seqq.

Inter interpretes iuris canonici, qui saeculo decimo sexto floruerunt, maximam prae reliquis celebritatem consequuti sunt DIDACVS COVAREVVIVS, & MARTINVS AZPILCVETA, a patria Nauarrus dictus. Ille varia, quae huc spectant, reliquit scripta, vt *resolutionum variarum ex iure pontificio, regio & caesareo libros IV*, & alia, quae recensent NIC. ANTONIVS, *biblioth. bist. nou. tom. I. p. 214.* & GUIDO PANCIOROLLVS, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. LVI.* Hic autem, huc MART. AZPILCVETA, itidem commen-

tarium in ius canonicum scripsit, itemque consulatorum libros quinque, & alia, de quibus GVIDO PANCIROLLVS, de claris legum interpretib. lib. III. cap. LV. Cum primis vero hic commemorandus est ANTONIVS AVGVSTINVS, archiepiscopus Tarraconensis, vir de humanioribus litteris, deque iure ciuili, cum primis autem de iure canonico, praeclare meritis. Huc namque comparatae sunt eiusdem antiquae collectiones decretalium cum notis, Ilerdae 1576. in fol. & Romae 1583. 4. canones poenitentiales cum notis, Tarracone 1581. alibique; dialogorum de emendatione Gratiani libri duo, Tarracone 1586. 4. qui tum alias, tum & cura GERH. VAN MASTRICHT, cum notis STEPH. BALVZII, Duisburgi anno 1677 recusi sunt, quibus & editor historiam laudatam, praemittit; epitome iuris pontificii veteris, in tres partes diuisa, de personis, de rebus & de iudiciis; quarum pars I. Tarracone an. 1586. fol. edita est; integra autem haec epitome Parisiis 1641 lucem adspexit. Sed de hisce, aliisque eius huc spectantibus scriptis, legendus NIC. ANTONIVS, in biblioth. hisp. noua, tom. I. p. 80. seqq. Nec praetermittendus est AVG. BARBOSA, qui tamen saeculum sequens, seu decimum septimum eruditione sua illustrauit, & ob insigne de iure ecclesiastico opus, celebratam consequutus est, Lugduni an. 1654 fol. editum. Istud vero alieno labore partum, cum casu quodam in manus eius incidisset, illum in se transtulisse, auctor est IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, pinacoth. II. imaginum illustrium, num. XVIII. p. 60. seqq. Notum etiam eiusdem BARBOSAE est de officio & potestate episcopi opus, Lugduni 1644. 4. De quo idem IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, cum studiorum rationem, quam BARBOSA tenuit, edisseruisset: Hinc illa sunt orta volumina, quibus editis immortalem sui nominis me-

BYD. ISAGOGE.

moriam reddidit. Ac primum prodit in lucem opus illud egregium, de officio episcopi, duobus voluminibus comprehensum, quod tantum habuit commendationis, vt multorum beneficentiam, ad illius inopiam subleuandam, illexerit; Lc. p. 62. His adhuc iungendus EMAN. GONZALEZ TELLEZ, ob commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum decretalium Gregorii IX, Francofurti 1690 quinque tomis in fol. edita. Eum GEORG. BEYERVS elegantissimum & doctissimum inter pontificios decretalium commentator vocat; post quem, ita pergit, non credo supererit quidquam, quod ab eis expectare possis; in notis. auctorum iuridicor. & iuris arti inferuentium, specim. II. p. 144. Summam operis ibidem indicat, & de auctore ipso haec obseruat: Et fauet quidem hypothesei religionis suae (quidni enim faueret, qui non virgini Deiparae ipsi, sed alicui eius statuae vel imagini, quam numen suum horrenda idololatria subinde adpellat, opus suum dicauit) sed id non adeo ex animo, quam officii, vel aliis politicis rationibus inductus fecisse, videtur, certe, quo minus videatur, facit multa eius eruditio, quae non potest non spississimam eiusmodi caliginem dispellere. Agmen denique claudat IAC. PIGNATELLVS, quem nonnulli ob consultationes canonicas, Romae 1675 tomis III in fol. editas, variaeque eruditione refertas, celebrant. Sed mitto reliquos, cum omnes, qui in hoc genere famam quamdam ac celebritatem consequuti sunt, recensere, instituti nostri nec requiratur, nec permittat ratio; de quibusdam etiam supra, cum de theologia morali praeciperemus, dictum sit; siquidem plurimis in ecclesia romana in more positum est, doctrinam moralem ita tractare, vt ius canonicum simul in subsidium vocetur, si modo non omnia ex eodem deriuentur.

Ceterum, cum haud exiguis illorum sit numerus, qui tum ex romanensibus, tum
T t t t no-

nostratibus, systemata aut compendia iuris canonici aut ecclesiastici scripserunt; haud abs re fuerit, praecipuos quosdam indicare, qui theologiae cultoribus vsui esse queant. Et ad romanenses quidem quod attinet, IO. PAVLI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici* primum sibi hic merito vindicant locum; praefertim si cum *adnotationibus* CASP. ZIEGLERI, & CHRIST. THOMASII legantur, ex editione, quam Halae 1715 prodidit, supra iam obseruauimus. Haud exigua enim cum *institutiones* istae in ecclesia romana obtineant auctoritatem, & satis perspicue etiam conscriptae sint; veram & genuinam ecclesiae istius mentem ex iis condiscere licebit: quo pacto autem errores in iis occurrentes detegi, refelli, ac euitari queant, subiectae adnotationes nos condocerunt. Ex recentioribus iuris canonici systematibus LVD. ENGELII *collegium iuris canonici*, Salisburgi an. 1700. 4. editum, maxime celebratur. Id quod & adferendum de ZEGGERI BERNH. VAN ESPEN, iure consulti Louanienfis, *iure ecclesiastico vniuerso bodiarnae disciplinae, praesertim Belgii, Galliae, Germaniae & vicinarum prouinciarum accommodato*, quod cum aliis eiusdem operibus lucem adspexit Coloniae 1715. fol. Inter compendia nota satis sunt VALER. ANDR. DESSELI *erotemata iuris canonici*, Coloniae 1660. 12. edita, notisque illustrata a beato GEO. ADAMO STRVIO, Ienae 1693. 8. *Analecta* quoque in eadem edidit NIC. CHRISTOPH. LYNCKERVS, Ienae 1691. 4. Nescio, an hic IO. ARN. CORVINO A BELDERN locum tribuere debeam, quippe qui, cum reformatae antea ecclesiae sacris additus esset, postea ad romanensium castra transiit. *Ius vero canonicum*, priusquam reformatam ecclesiam defereret, scripsit an. 1648, per aphorismos dispositum, & secundum methodum institutionum Iustiniani; quod curante SAM. STRYKIO cum eius praefatione recusum

est Halae 1704. 8. & postea cum *notis* IVSTI HENN. BOEHMERI ibidem 1717. 8. Nec vltimo loco reponendae sunt *institutiones iuris canonici* FRANC. DE ROYE, antecessoris Andegauenfis Parisiis primum an. 1681. 12. editae, deinde non semel recusae. Laudandae autem sunt vel hoc nomine, quod auctor plurima, ex antiquitate ecclesiastica, minime contemnenda, adspargat. Hinc & ad earum ductum beatus CASP. ZIEGLERVS recitationes iuris canonici, quibus & ipsemet interfui, instituit, & adnotationes quasdam, auctorem huncce partim emendantes, partim illustrantes, ad calamus discitauit, quae post eius obitum typis exscriptae, hisce institutionibus subiunctae sunt, Lipsiae an. 1699. 8. CLAVDII FLEVRY, presbyteri, prioris Argentellae, & regis christianissimi a confessionibus, *institutiones iuris canonici* gallice scriptas, & primum Parisiis an. 1677, & rursus an. 1688 editas, deinde Bruxellis 1722. 8. recusas, latinas reddidit, & cum *animaduersionibus* IVSTI MENN. BOEHMERI in lucem prodire iussit IO. DAN. GRUBER, Francofurti & Lipsiae 1724. 8. Et interpres quidem hicce atque editor doctissimus de *institutionibus* istis in praefatione ita pronuntiat: *Commendat autem hunc foetum omnium maxime parens, longa iuris ecclesiastici tritura & experientia subtilissimus, quis singulorum argumentorum origines, naturam, progressum, facta, & faciem praesentem mira perspicuitate & concinnitate proponit, nernumque rerum, quas in pluribus voluminibus disiectas deprehendes, sic congeffit sub obitum, ut singulorum titulorum usum ad sanctionem Francorum pragmaticam, ad concordatum, & ad constitutiones nouissimas attemperaret. Quae quidem res facit, ut Franciis, quam exteris, libellus videatur vtilior. Interim nec spernendus nobis, qui ex concordatis nationis germanicae recentiorum temporum biatium facile obstruimus. Inter nostrates primo se nobis*

bis loco offert BENED. CARPZOVIVS, iure consultus Lipsiensis, qui cum an. 1645 quaestiones consistoriales siue ecclesiasticas in publicis recitationibus explicare incepisset, postea anno 1655 *definitiones consistoriales, siue iurisprudentiam ecclesiasticam*, edidit, non semel deinceps reculam. Licet autem ad statum ecclesiarum saxonicarum praecipue hoc opus fuerit adcommodatum; alibi tamen etiam haud exiguum obtinuit auctoritatem; immo ubique fere inter protestantes vsu receptum ac adprobatur fuit. Illis cumprimis placuit, qui ad iurisprudentiam ecclesiasticam sufficere arbitrantur, si sciant, quo pacto plerumque, qui quotidie occurrunt, casus, in sacris tribunalibus definiri soleant; num recte hoc fiat, aut, num solidis rationibus, quae vulgo adseruntur, innituntur, parum solliciti. Naeuos erroresque in opere hocce, minime ceteroquin contemnendo, haud raro occurrere, viris doctis observatum est; in quibus emendandis & corrigendis forte haud inutilis labor collocaretur. Iudicium CHRIST. THOMASII de eo qui scire auet, adeat eius *historiam contentionis inter imperium & sacerdotium*, adpend. cap. II. p. 644. ANDREAS BEYERVS, iure consultus Dresdensis, *additiones* ad CARPZOVII *iurisprudentiam ecclesiasticam* in lucem emisit, Dresdae an. 1718. fol. in quibus tamen id solum egit, vt recentiores decisiones consistoriales colligeret; vt eidem CHRIST. THOMASIO observatum, l. c. p. 670. Nonnulla tamen in CARPZOVII *iurisprudentia ecclesiastica* partim emendauit, partim suppleuit, IVL. BERNH. VON ROHR, in *dem vollständigen Ober-Saechsischen Kirchen-Recht*, Lipsiae 1723. 4. Quo in opere auctor ex iuris diuini & ordinationum ecclesiasticarum saxonicarum principiis, ea, quae in tribunalibus sacris saxonice vsui esse possunt, complexus est. Saepe etiam a CARPZOVIO iam dissonit IO. BRUNNEMAN-

NVS, cuius *ius ecclesiasticum*, egregiis accessionibus a beato SAM. STRYKIO locupletatum, supra iam commendauimus. Quod si qui adhuc in eo deprehenduntur naevi, id temporis, quo vixit, conditioni imputandum; quamquam & insigni recte & praeclare monitorum copia abunde compensentur. Praeclare autem de hocce BRUNNEMANNI opere meritus est IAC. GABR. WOLFIVS, dum *institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae, in vsum tractatus Brunnemanni de iure ecclesiastico adornatas*, edidit Lipsiae 1713. 8. In his quippe non tantum fufius a BRUNNEMANNO dicta in compendio exhibet, sed lucem quoque eidem passim adfundit, in institutionum ecclesiasticarum originem inquiri, vsum ab abusu discernit, aliaque lectu haud indigna addert. Hodie omnibus dubiam fere palmam reddit IVSTI HENN. BOEHMERI *ius ecclesiasticum protestantium, vsum modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendens*, quod itidem supra iam laudauimus. Recte autem faciet, qui operi huic iuxtent eiusdem auctoris *ius parochiale*; in quo hancce iurisprudentiae ecclesiasticae partem diligenter pertractat. Tertia eius editio Halae 1721 lucem adspexit. Inter compendia iuris canonici reliquis fere omnibus praeferendae sunt IO. SCHILTERI, qui nostram olim conditorauit academiam, *institutiones iuris canonici ad ecclesiae veteris & hodiernae statum accommodatae*; quarum editio sexta, quae prioribus correctior & magna parte auctor perhibetur, cum praefatione I. H. BOEHMERI, Francof. & Lipsi. prodijt 1718. 8. Laudandus auctor vel hocce nomine, quod cuncta ex genuinis iuris canonici & antiquitatis ecclesiasticae fontibus explicauit, vsumque deinde in foris protestantium luculenter ostendit. Cum tamen genuina, ad quae cuncta exigi debent, ei nondum satis perspecta fuerint principia; quaedam eum admisisse, quae emendari queant, mi-

rum non est; in quibus adeo operam, studiumque suum collocavit IUST. HENN. BOEHMERVS, in *Schiltero illustrato & continuato*, Halae 1712. 8. Sed CASP. quoque HENN. HORNII, iure consulti Wittebergensis, existant *additamenta ad Ioannis Schilteri institutiones iuris canonici in usum scholae & fori*, cum eiusdem compendiosa expositione doctrinae de computatione & prohibitione graduum, intuitu rei matrimonialis, Wittebergae 1718. 8. IOACH. STEPHANI, iure consulti Gryphiswaldensis, *institutiones iuris canonici* nullo in pretio essent, nisi CASP. ZIEGLERVS notis suis, in quibus auctorem saepe castigauit, eas illustrasset, quibuscum recusae sunt Lipsiae 1698. 8. GOTTL. GERH. TITII *Probe des deutschen geistlichen Rechts &c.* supra iam commemorauimus; vbi & obseruatum, inter eos, qui de emendando iure ecclesiastico, reliquisque, quas vocant, papatus ex eo proscribendis, nostra aetate solliciti fuerunt, haud vltimum illum tenere locum. Nec praetermittendus hic est IO. LAUR. FLEISCHER, qui lingua germanica scripsit *Einleitung zum geistlichen Rechte, wie selbiges aus dem Recht der Natur, Grund-Satzen der heiligen Schrift, Kirchen - Historie, iure canonico, instrumentis pacis, vnd protestirender Staaten Kirchen-Ordnungen kanfgesetzt werden*, Halae 1724. 8. Rectam auctor ingreditur viam, dum ex historiarum & antiquitatis ecclesiasticae monumentis cuncta illustrare adgreditur. Ex iis, qui reformatae ecclesiae sacris additi sunt, iure consultum adhuc quemdam atque theologum commemorare iuuabit. Iure consultus est ANTON. MATTHAEI, cuius *manuductio ad ius ca-*

nonicum, Lugduni Bataurum 1696 edita, itidem vel hoc nomine commendari solet, quod ex antiquitate ecclesiastica rebus quam plurimis lucem conciliet. Theologus autem est GISE. VOETIVS, cuius vt alias haud ignotum nomen est, ita hic locum sibi vindicat ob *politicam ecclesiasticam*, quae tribus partibus, at quatuor voluminibus absoluitur, & Amstelodami 1663 seqq. lucem adspexit. Quo in opere cum ea tradat, quae huius loci sunt, eiusmodi vsus est principiis, quae sacri ordinis potestatem, vltra quam decet, euehere, in magistratum autem, seu summos imperantes, iniquiora esse videbantur. Hinc acriter in eum insurrexit LVD. MOLINAEVS, & sub nomine LVDIOMAEI COLVINI librum edidit, inscriptum: *papa Vltraeclinnus, seu mysterium iniquitatis reductum a clarissimo viro Gisberto Voetio, in opere politicae ecclesiasticae*, Londini 1668. 4. Cui cum mox responsio quaedam opponeretur; acris inde exorta est contentio, variaeque edita scripta, quae diligenter recenset, qui & historiam huius controuersiae exhibet, CHRIST. THOMASIVS, in *bissoria contentions inter imperium & sacerdotium*, append. cap. I. §. XLVII. seqq. p. 423. seqq. & cap. II. p. 632. seqq. vbi & summam politicae ecclesiasticae VOETII exhibet. Atque hosce quidem, quos haecenus enumeravi, scriptores, praecipuos esse, existimo, quive theologiae cultori, vt, quae sibi vsui sint, inde hauriat, sufficere queant. Plures qui desiderat, BURC. GOTTH. STRVVS adeat *bibliothecam iuris selectam*, variis accessionibus CHRIST. GOTTL. BVDERI locupletatam, cap. XIII.

§. VIII. Cum ius canonicum ex canonibus conciliorum, decretis pontificum, & dictis patrum conflatum sit; quinam apud romanenses, fontes, quaeue principia sint iuris ecclesiastici, inde manifestum est. Atque hosce paullo distinctius considerare fontes iuuabit; tum, vt cuncta eo rectius intelligi queant, tum, vt, quanta iuris istius sit auctoritas, pateat.

* Iuris

* Iuris canonici, prout in ecclesia romana receptum est, hosce, quos indicauimus, praecipuos esse fontes, vel ipsa GRATIANI collectio nos docet; quippe quam ex decretis pontificum, canonibus conciliorum, & dictis patrum praecipue eum compilasse, notum est; licet iam alios hac in re sibi habuerit praeceuntes. Equidem & alii a quibusdam iuris canonici fontes, seu alia principia, adduci solent; sed de iis deinceps dicemus. Sunt etiam, qui discrimen faciunt inter *ius canonicum*, & *ius pontificum*, ab utroque rursus *ius ecclesiasticum* ex mente protestantium distinguentes. Atque posterius quidem recte fieri, dubio caret; ad prius autem quod attinet, licet distincte canones & decreta pontificum considerari queant; hodie tamen vsu receptum, vt quod ex canonibus conciliorum, decretis pontificum, & sententiis patrum constatum est, *iuris canonici* nomine veniat. Solentque de hisce fontibus seu principiis iuris canonici agere, qui prima eius elementa tradunt; quod & FRANC. DE ROYE facit, in *institutionib. iuris canon. lib. I. tit. II. seqq.*

A patrum vt incipiamus sententiis; iam olim in *codice ecclesiae orientalis*, canonibus conciliorum epistolas quasdam canonicas patrum, Theophili, Dionysii, Petri, Athanasii, Timothei, Alexandrinorum episcoporum, Gregorii Neocaesariensis, Basilii, aliorumque, additas fuisse, supra iam ad §. III. obseruauimus. In occidentali ecclesia RHEGINONEM, abbatem Prumiensem, primum fuisse, qui canonibus conciliorum, & decretis pontificum, sententiis patrum adiungeret, quem alii deinceps sequuti sint, itidem ad §. V. monuimus. Hinc itaque factum, vt cum iam ceteroquin nimia multorum erga patres esset veneratio, illorum effatis atque sententiis omnino auctoritas quaedam canonica tribueretur. Ita diserte FRANC. DE ROYE: *Quantum ad vopadecim cum veteri-*

bus iuris consulis comparari possunt. Nam & eorum sententiae, quamuis non habeant vim & auctoritatem scripturae, attamen pro canonibus haberi coeperunt, cum diuturno vsu & longo tempore ab ecclesia receptae & velut consecratae fuerunt. Laudat hinc PHOTIVM, qui in praefatione *nomocanonis* dicat, eas (sententias patrum) quodammodo canonis formam praestare posse; *insunt. iuris canon. lib. I. tit. IV.* Verum recte beatus CASP. ZIEGLERVS ad *b. l.* ostendit, perperam patres veteris ecclesiae cum iure consulis comparari. Deinde, quod ad PHOTII illud effatum attinet, *periculosa*, inquit, *est haec assertio, cum dicta patrum non aliter recipi debeant, nisi quatenus cum scriptura consentiant. Canonis igitur auctoritas manet penes scripturam.* Et sane, non sine examine patrum dicta admittenda esse, vel inde liquet, quod & ipsi homines fuerint, qui non tantum errare potuerint, sed saepe errauerint, & quidem grauiter turpiterque. Deinde, cum patres doctores solum fuerint, docendi, non autem imperandi, aut leges ferendi, potestate praediti; dicta quoque illorum non aliter, quam aliorum doctorum effata, consideranda sunt. Ecclesia denique cum nec respublica sit, nec imperium aliquod habeat; dictis quoque patrum vim legalem aut canonicam largiri non potuit. Sed plura addere nolo; cum de patribus, eorumque auctoritate, supra iam ex instituto actum sit, *cap. III.* cum de theologia patristica verba faceremus.

Alterum iuris canonici fontem constituunt *canones conciliorum*; qui &, si accurate loqui velimus, iuri canonico occasionem dederunt. Canones vero hosce, in se spectatos, vim legum non habere, vel inde constat, quod non maior eorum, quam ipsorum conciliorum, possit esse auctoritas. Iam vero, vti, qui in concilio quodam congregati sunt, siue sigillatim, siue iunctim spectentur, nullo imperio,

nullaue iubeudi potestate gaudent; ita eos nec leges condere posse, manifestum est. Recte beatus CASP. ZIEGLERVS: *Leges a canonibus omnino distinguendae sunt; illae enim tantum ab eo, qui potestatem habet legislatariam, introduci, proponique possunt; hi vero non sunt leges proprie dictae, quia ecclesiae potestatem legislatariam non habet, quae soli magistratui summo ciuili competit; ad Franc. de Roye institut. iuris canon. & quidem ad proem. p. 4.* Aliter autem censendum, si princeps, siue summus imperans, canones conciliorum pro legibus ciuilibus obseruari velit; quemadmodum, lustrinatum imperatorem *codicem canonum ecclesiae vniuersae confirmasse, constat.* Tum enim canones vim legum, quae antea destituebantur, ex voluntate summorum imperantium accipiunt. Interim, si canones eiusmodi quid contineant, quod verbo diuino est conueniens, obsequium illis debetur; sed ideo, quia nouimus, idem verbum diuinum a nobis exigere. In rebus indifferentibus ex pacto atque mutuo consensu vim obligandi adipisci possunt. Quamquam & ipsa charitas postulet, ne temere ab iis, quae communi consensu in ecclesia constituta sunt, discedamus, & ita publicam ecclesiae turbemus tranquillitatem. Ista autem causae cum intuitu veterum conciliorum hodie apud nos cessent; euident est, quod illorum quoque canonibus non obligemur; quamquam, si qui ex iis pro nostrae ecclesiae statu seruari queant, recte seruentur, ne sine ratione a veteri ecclesia dissentire videamur. Speciatim vero ad dogmata fidei quod attinet, quae in synodis oecumenicis olim statuta fuerunt; sancte illa custodimus, eo quod, ea scripturae sacrae consentientia esse, nouimus. Non aliter autem conciliorum decretis obsequium deberi, quam si cum scriptura sacra consentiant, inde quoque euincitur, quod concilia infallibilitatis non gaudeant priuilegio; & quemadmodum errare possunt, ita etiam ea interdum er-

rasse, historiarum monumenta nos condonent. Concilia, etiam a papa confirmata, errasse, immo haud raro decreta sibi inuicem contraria edidisse, exemplis demonstrat IO. LVDOV. HARTMANNVS, in *dissertas. praeliminari conciliis illustratis praemissa, §. XXX. seqq.* Atque hinc quidem patet, quo loco nobis sint canones conciliorum; de quorum collectionibus variis cum fufe supra dictum sit, nunc de ipsis conciliis, scriptisque eo spectantibus, quaedam adhuc addenda sunt; cum historia conciliorum & ipsis canonibus recte intelligendis inferuiat, & ad res quoque alias pulcherrimas, scituque dignissimas, viam nobis muniat.

Et generatim quidem de conciliis, eorumque auctoritate, de qua nec inter ipsos romanenses bene conuenit, aliis concilia supra Papam, aliis Papam supra concilia euehentibus, plurimi commentati sunt; quorum haud exiguum numerum exhibet IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittariae introduct. ad historiam ecclesiasticam tom. II. suppl. scil. II. cap. III. p. 768. seqq.* & IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. II. num. III. p. 105 seqq.* Lectu inprimis digna PETRI ALLIXII *dissertatio, de conciliorum quorundam definitionibus ad examen reuocandis, quae cum eiusdem dissert. de sanguine domini nostri Iesu Christi ad epist. 146. Augustini, itemque de Tertulliani vita & scriptis, Parisii, an. 1680. 8. prodiit; nec in minimis ponendae MOSIS AMYRALDI dissertationes tres, de conciliorum origine & necessitate, de ratione conciliorum conuocandorum, de illorum auctoritate; quae exstant inter disputationes eius Salmurii 1641. 8. editas, & in disputationibus Salmuriensibus, Salmurii 1665. 4. euulgatis, p. 505. seqq.* Ex romanensibus ROB. BELLARMINVS ex instituto hoc argumentum pertractauit, *tom. 1. controuerharum, controuerha generali quarta, de conciliis & eccle-*

eclesia militante, quatuor libris comprehensa; quorum primus de conciliis & ecclesia, secundus de conciliorum auctoritate praecipit. Id vero BELLARMINVS in posteriori praefertim libro omni nisu agit, vt, pontificem supra omnia esse concilia, euincat. Non tantum autem SAL. GESNERVS in libris quatuor de conciliis, quorum primus generalium translationem, secundus historicam narrationem conciliorum, usque ad annum 1600. tertius & quartus refutationem librorum duorum Rob. Bellarmini de conciliis, continet, Wittebergae 1607. 8. HENR. HOFFNERVS, in dissertat. de conciliis contra Rob. Bellarminum, Lipsiae 1620. 4. alique, tum nostratum, tum reformatae ecclesiae doctorem, BELLARMINVM refutarunt; sed & ex eadem Romanae ecclesiae addictis idem erudite fecit IO. LAVNOVS, in variis dissertationibus, quae in epistolis eius part. II. III. IV. V. VI. leguntur. Sed mitto reliquos.

Ad nostrum institutum illi praecipue spectant; qui acta conciliorum collegerunt, quorum notitiam suppeditant IOAN. LVD. V. HARTMANNVS, in *dissertat. praeliminari, concilii illustratis* praemissa; IO. ANDR. BOSIVS, in *introduc. in notitiam scriptor. ecclesiast. c. VI. §. X. p. 197. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *schediastmate de scriptis ad notitiam conciliorum & canonum spectantibus*, in opusculis eius variis A. CHRIST. LVD. VICI, Lipsiae an. 1714. 8. editis; quod *schediastma* integrum introductioni suae in *historiam theologiae litterariam* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PFÄFFIVS, p. 137. seqq. IO. ANDREAS SCHMIDIVS, in *Sagittarianae* introduc. in *historiam ecclesiasticam tom. II. supplem. sect. II. p. 707. seqq.* & qui diligentia omnes superat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. II. num. V. p. 13. seqq.* vbi & beati THOM. ITTIGII notitiam collectionum conciliorum, quam in actis eruditorum Lipsiensibus dedit an. 1684.

p. 348. observationibus eruditissimis ac supplementis auctam ac locupletatam, exhibet. Si quid autem a viris hisce doctissimis praetermissum, id supplebit SALMONIVS, cuius *traité de l'étude des conciles & de leurs collections, divisé en trois parties, avec un catalogue, des principaux auteurs, qui en ont traité, & des éclaircissements sur les ouvrages, qui concernent cette matière, & sur le choix de leurs éditions*, lucem adspexit Parisiis an. 1724. 4. Summa eius exhibetur dans le *journal des sçavans, mens. Julio 1725. p. 3. seqq.* Nos, instituti nostri memores, eos tantum, qui generatim omnium conciliorum collectiones dederunt, paucis indicabimus. A veteribus quidem amplas eiusmodi collectiones, quales recentior aetas vidit, non est, vt expectes. Fuerunt tamen inter eos, qui synopsis conciliorum, siue breues de synodis vniuersalibus commemorationes, nobis reliquerunt. Primum forte inter eos locum tenet SABINVS ille, Heracleae in Thracia Macedonianorum episcopus, qui teste SOCRATE, *lib. I. hist. eccles. c. VIII.* *ἐνταύτῃ τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἐκκλησιῶν ἐβόησε τὴν ἐκκλησίαν* *ἐκκλησίαν* composuit; de quo tamen supra iam ad §. III. dictum. Sequitur GERMANI, qui saeculo octauo patriarcha Constantinopolitano fuit, de sex synodis oecumenicis tractatus, siue *πρὸς τὴν οὐνοῦσαν ἐκκλησίαν, πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀδελφούς, καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικὰς ἀδελφὰς* *de synodis oecumenicis, quos, quando & quare fuerint congregatae?* Initio sine auctoris nomine libellus hicce editus est, & ita quoque exstat graece atque latine in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canon. vet. tom. II. p. 161. seqq.* Sed deinceps GERMANO patriarchae Constantinopolitano eum vindicauit STEPH. LE MOYNE, qui eum variis suis sacris inseruit, *tomo I. p. 68. seqq.* GERMANVM excipit NICEPHORVS, qui circa initium saeculi noni, an. 866 ad sedem patriarchalem Constantinopolitanam euectus

Ad recentiores vt progrediamur, indicandi primum paucis sunt, qui acta conciliorum, in vnum collecta, euulgarunt. Hos inter primum locum tenet IAC. MERLINVS, doctor theologus, & ecclesiae Parisiensis poenitentiarius, qui Parisiis an. 1524 duos conciliorum tomos edidit, Coloniae 1530 & iterum Parisiis 1535 recedendos. Sequutus est PETR. CRABBE, Mechlinensis, ordinis Franciscani, qui item duos conciliorum tomos Coloniae an. 1538 luci publicae exposuit; prioribus quidem longe locupletiores, quos tamen variis ipsemet accessionibus in noua, quae an. 1551 Coloniae prodit, editione, auxit. Vtriusque & MERLINI & CRABBE diligentiam vincere voluit LAVR. SVRIVS, Carthusianus, dum quatuor conciliorum volumina, Coloniae an. 1567 in lucem prodire iussit, in quibus & plurima ad fidem codicum manuscriptorum emendauit, & noua etiam quaedam addidit. Non optima vero eundem vbique usum fide, nonnulli monuerunt. Quae Venetiis an. 1585 ex officina DOMIN. NICOLINI prodit, conciliorum collectio, priores item quibusdam accessionibus vincit. Et eousque quidem saeculo decimo sexto peruenit. Sequenti autem decimo septimo longe maiori industria viri doctissimi id egerunt, vt pleniores adcuratioresque conciliorum collectiones darent. Primus inter eos SEVER. BINIVS fuit, canonicus Colonienfis, qui duas nobis reliquit conciliorum collectiones, quarum prior an. 1606 lucem adspexit, mereque latina est, & quatuor constat tomis, tertio in duo volumina diuiso; posterior anno 1618 prodit, & graeca insuper est, multisque accessionibus auctor, singulis tomis in duo vel tria volumina distributis. Scholia & adnotationes, quas addidit, eum maximam partem ex CAES. BARONII *annalibus* depromisise, viris doctis obseruatum est; ad cuius exemplum etiam, vt

BYD. ISAGOGE.

curiae romanae placerent, quae scriberet, eum operam dedisse. Ob malam hinc fidem, tum ab aliis, tum & a GVIL. BEVEREGIO reprehenditur, in *notis ad synodicum*, p. 170. 172. alibique. Priusquam autem posterior editio prodiret, anno scilicet 1608 & sequenti; auctoritate Pauli v. pontificis, concilia oecumenica, seu generalia, graece & latine, Romae, ex typographia Vaticana, edita sunt; plurimaque ita SEVER. BINIO subministrata, quae posteriori suae conciliorum editioni infereret. Docet hoc IO. ANDR. SCHMIDLVs, qui & STEPH. BALVZII de Romana ista conciliorum editione verba refert; in *Sagittariae introduct. in historiam ecclesiasticam tomo II. supplement. sc& II. cap. I. §. VII. VIII. p. 714*. Posterior editio Biniana repetita fuit Parisiis an. 1638. toto opere in nouem tomos, quorum septimus duo constituit volumina, distributo. Omnes autem istas, quas hactenus commemorauimus, conciliorum collectiones magnitudine & splendore vincit regia illa, siue quae auspiciis ARMANDI PLESSAEI RICHELII, cardinalis, Parisiis an. 1644 ex typographia regia, tomis 37, in conspectum orbis eruditi emissae fuit. Plurima in ea ex antiquis codicibus emendata, multa quoque, quae in aliis non exstant, vt IAC. SIMONDI *concilia gallicana*, HOR. IVSTINIANI *concilium Florentinum*, aliaeque, addita: non tamen tam ob accessiones istas tanto voluminum numero priores editiones excedit, quam quia in ea imprimenda augustioris & maioris formae typi adhibiti fuerunt. Ab erroribus quoque SEV. BINII eam neutiquam plane fuisse repurgatam, viris doctis obseruatum est; gallicanae autem libertatis defensoribus id maxime displicuit, quod quaedam in reges, regiamque potestatem, iniuria in ea occurrant. Quae quoniam & PHIL. LABBEo perspecta erant; mirum non est, quod de noua quadam conciliorum collectione

U l u u u con-

consilium iniuerit; quam cum, morte praepeditus, perficere non posset, spartam hanc GABR. COSSARTIO, eiusdem societatis Iesu theologo, reliquit, cuius etiam opera studioque XVII tandem tomis anno 1672 Parisiis in lucem prodit. Duo ex septemdecim hisce tomis ad conciliorum adparatum pertinent; siquidem alter praefationes priorum editionum, nec non synopsis conciliorum, indices varios, & tabulas geographicas; alter varios scriptores, qui de conciliis & eorum auctoritate egerunt, complectitur. Viginti autem licet tomis haec collectio minor sit, quam regia illa antea memorata; longe tamen est locupletior, pluraque monumenta continet. Nihil amplius desiderari posse, existimare quis potuisset, nisi STEPH. BALYZIVS exstiuisset, vir istarum rerum, si quis alius, longe peritissimus. Hic enim, in vltimis istis collectionibus conciliorum multa adhuc ommissa, multa negligentius, quam par erat, tractata, deprehendit. Quibus incommodis vt obuiam iret, ipsemet manum operi admouit, nouamque conciliorum collectionem, seu potius reliquarum collectionum, speciatim PHIL. LABBEI supplementum, concinnare coepit, cuius tomus primus, ab anno Christi 125 vsque ad saeculi sexti medium pertingens, Parisiis anno 1683. in fol. lucem adspexit, de nouo edendus ibidem an. 1707. Quo minus autem vltius pergeret, mors viri doctissimi praematura obstitit. Sed eadem quoque fata PETR. ALLIXIVM impediuerunt, quo minus spem, conciliorum generalium corpus, notis & dissertationibus illustrandum, edendi, quam fecerat, implere potuerit. Constat hanc collectionem quinque voluminibus, vt in *actis eruditior. Lips. an. 1693. p. 96.* refertur, at vt CHRIST. MATTH. PFAFFVS, in *introd. ad historiam theol. litterar. lib. IV. p. 219.* auctor est, viginti, voluit. Agmen denique claudat IO. HARDVINVS, cuius &

alias haud ignotum in orbe litterato nomen est, cuiusue diligentiae nouissimam illam, quae Parisiis an. 1715, duodecim voluminibus (seu vndecim quidem tomis, at quinto in duo volumina diuiso) in fol. publicae luci exposita est, conciliorum collectionem debemus. Paucioribus autem licet constet voluminibus, quam Labbeana, multo magis regia; habet nihilofcius quaedam, quae in aliis collectionibus frustra quaeras; cumque multa etiam in ea singulari studio sint emendata, multa notis, prorsus ad rem facientibus, illustrata; eam laude sua non defraudandam, quilibet indicabit. Sed id quoque non sine ratione multis placet, quod de imminuendo potius, quam augendo voluminum numero, fuerit sollicitus; ne eiusmodi opera tandem in molem immensam crescerent; quem in finem & minuitur, quam in Labbeana collectione, typorum character adhihuit, & multa, interque eam BINI, tum LABBEI notae, quae scilicet ad acta conciliorum non pertinere credidit, ommissa sunt. Sed aegre ferunt nonnulli, talia quoque ommissa, quae omitri non debebant; necessitatemque adeo viris eruditis, qui in hoc litterarum genere versari cupiunt, impositam, Labbeanam editionem cum hacce coniungendi. Nec eam HARDVINVM vbique adhibuisse fidem, cumque demonstrare candorem, queruntur alii, qui a viro ab omni partium studio alieno expectari poterat. Quod *constitutionem vniuersitatis* addiderit, & in dedicatione ad Ludouicum XIV Galliae regem in gratiae Augustinianae defensores omnem iurorem effuderit, Iansenii discipulis & sectatoribus placere non potuit. Doctorem etiam quorundam Sorbonnicorum, praefertim LVD. ELL. DUPIN censurae cum opus hoc subiectum esset; hic varia atro notanda lapillo in eo inuenit, eaque parlamento Parisiensi exhibuit, cuius decreto etiam venditio eius tantisper pro-

prohibita, donec ea iterum concederetur. Libellum accusatorium LVD. ELL. DV PIN contra hancee HARDVINI collectionem, vna cum decreto parlamenti, exhibet CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in historiam theolog. literar. lib. IV. p. 220. seqq.* quibus & conspectum no-uae huius conciliorum editionis subiecit *pag. 229. seqq.* ex quo plenius, quid in hocce opere HARDVINVS praeliterit, cognoscere licet. Ingenue etiam, quid in ista HARDVINI collectione desiderandum sit, indicat SALMONIVS, in *tractatu de studio conciliorum & eorum collectionibus*, supra nobis iam laudato, ex quo ea repetuntur, *dans le journal des sçavans &c. mensé Julio 1725. p. 4. seqq.* Præter generales hæc collectiones, speciales etiam existant conciliorum in Gallia, Hispania, Italia &c. habiturum; de quibus vt agamus, nec instituti nostri permittit ratio, nec necesse est, cum adcuratam illarum notitiam *locis* saepe citatis suppedient viri doctissimi diligentissimi IO. ANDR. SCHMIDIVS, & IO. ALB. FABRICIVS. Id tamen prætermittere nequeo, conciliorum aliorumque monumentorum ecclesiasticorum Germaniae nostrae novam collectionem parare celeberrimum academiae Tubingensis theologum CHRIST. MATTH. PFAFFIVM, huiusque operis iam edidisse delineationem quamdam, quam integram *bibliothecae suae graecae* inseruit IO. ALB. FABRICIVS, *volum. XI. siue lib. VI. cap. II. p. 129. seqq.*

Vt eo felicius autem in notitia conciliorum comparanda progrediamur; iuvabit præcipuos quosdam, maximeque memorabiles ex iis obferuare, qui historiam aut synopsis conciliorum concinnarunt. Omnes enim enumerare necesse non est, quod & ab aliis iam factum est. Ex romanensibus itaque commemorandus est IO. CABASSVTIVS, Aquilexensis, congregationis oratorii presbyter, cuius *notitia ecclesiastica historiarum, conciliorum, &*

canonum inuicem collatorum, veterumque iuxta ac recentiorum ecclesiae rituum, ab ipsis ecclesiae christianae incunabulis ad nostra vsque tempora, secundum cuiusque saeculi seriem adcurate digesta Lugduni primum an. 1680 in fol. edita, deinde ibidem an. 1685 & 1690 recusa est. Iam antea breviorẽ quamdam *notitiam conciliorum sanctae ecclesiae* euulgauerat; iubente autem HIER. GRIMALDI, cardinali, & Aquarumfexiarum archiepiscopo, ad maius hocce opus concinnandum animum adiecit. Ita vero procedit, vt in quolibet saeculo historicam ecclesiae synoplin præmittat, tum concilia ipsa enarret, & denique dissertationes subiungat, in quibus, quae aliquid difficultatis habere videntur, discutit, aut varia etiam antiquitatis ecclesiasticae capita, illustrat. Sententiarum in ecclesia romana receptorum cum tenacem esse, vel inde liquet, quod, canones apostolorum a Clemente Romano in vnum congestos, contendit, *saec. I. p. 9.* FRANCISCVS LONGVS a CORIOLANO summam edidit conciliorum omnium, quae a sancto Petro vsque ad Gregorium XV celebrata sunt, additis in loca praecipua & difficillima adnotationibus, subiuncta quoque adpendice omnium conciliorum Galliae; Antwerpiae 1623, & Parisiis 1639, item 1645. fol. In *praeludiis*, vt vocat, seu prolegomenis, multa generatim de conciliis disputat, interque alia, solius pontificis esse, conuocare concilia, itemque concilium non esse supra papam, euincere adnuitur. Conferendus IO. FABRICIVS, theologus Helmstadiensis, *biblioth. Fabric. part. II. p. 331.* qui & hac occasione praecipuas conciliorum collectiones summam indicat, & nonnulla quoque ad CORIOLANI summam notat. PHIL. LABBEI *synopsis historica conciliorum*, & tomo primo conciliorum ab eo & GABR. COSSARTIO collectorum inserta est, & seorsim quoque prodit Parisiis 1661. 4. CHRIST. LVPI, Iprensis, ordinis eremit.

Uuuu 2

Au-

Augustini, & theologiae in academia Louanienſi profeſſoris, *ſynodorum generalium ac prouincialium decreta & canones, ſebolis ac notis, ac hiſtorica aſtorum diſſertatione illuſtrati*, in quinque partes ſeu volumina diſtributi, partim Louanii, partim Bruxellis 1665 ſeqq. lucem adſpexerunt. EMAN. SCHELSTRATENI *antiquitas illuſtrata circa concilia generalia & prouincialia, decreta & geſta pontificum, & praecipua totius hiſtoriae eccleſiaſticae capita*, Antwerpiae prodiit, 1678. 4. Sunt porro huius loci LVD. THOMASSINI *diſſertationes, commentarii, notae, in concilia tum generalia, tum particularia*; quarum tamen diſſertationum primus ſolum tomus proſtat, Pariſiis 1668. 4. viginti conſtans diſſertationibus, quarum prima eſt in *ſynodos ſub Victore papa de obſeruatione paſſebatis, Romanam, Lugdunenſem, Palaefinam &c.* circa annum Chriſti 197; vltima autem in *ſynodum ſextam oecumenicam, ſeu Conſtantinopolitanam tertiam, anno Chriſti 680 & 81.* Cumprimis autem hic laudandus EDM. RICHERIVS, doctor & ſocius Sorbonnicus, vir eruditus non minus, quam ingenuus & cordatus, idemque monarchiae papalis ſtrenuus impugnator, ob *hiſtoriam conciliorum generalium*, quae, in *quatuor libros diſtributa*, poſt auctoris obitum Coloniae anno 1683. 8. prodiit. Deſenſionem nimirum quamdam, atque copioſiorem deductionem, haec hiſtoria illorum continet, quae in libello de *eccleſiaſtica & politica poteſtate* ſcripſerat; concilium eſſe ſupra papam; eccleſiam canone, non abſoluta poteſtate, regi oportere; atque politicos principes, tamquam iuris diuini, naturalis & canonici vindices & exſequutores, auctoritate gladii in omnes ciues, ambitu & finibus reipublicae contentos, pollere; hocque iure & titulo Conſtantinum magnum, atque alios imperatores chriſtianos, velut communes epiſcopos, & exterioris diſciplinæ

aſſertores, octo prima concilia vniuerſalia, pro iuris diuini, naturalis, & canonici vindictis indixiſſe & congregaſſe. Quibus, & aliis eiſdem generis adſertis, vt monarchiae papalis deſenſores vehementer offendiſſet; ita plurima incommoda atque pericula ideo ſubire neceſſe habuit. In *hiſtoria* itaque iſta *conciliorum generalium* id agit, vt euincat, eccleſiae regimen non pure monarchicum, ſed ariſtochratico temperatum eſſe; concilium Nicaenum, Sardicenſe, Antiochenum, Conſtantinopolitanum primum, ceteraque, de quibus ordine agit, non a romanis epiſcopis, ſed ab iſtis imperatoribus conuocata eſſe, qui etiam iisdem cum iuriſdictione praefuerint, ea direxerint, & confirmauerint, & quae alia ſunt eiſdem generis longe plurima. Accedat denique hiſce BARTH. CARANZA & MIRANDA, cuius *ſumma conciliorum* quanta cum adprobatione in eccleſia romana accepta ſit, toties repetitae editiones teſtantur. Et placere vel hoc nominæ poteſt, quod breuiter & ſuccincte plurima, quae ſcire iuuat, complectatur; modo integra, nec truncata aut interpolata, conciliorum decreta referret. Cum FRANCISCI SYLVII additionibus Duaci 1639, & deinceps ſaepeius euulgata eſſet; FRANCISCVS autem IANSENSE LINGA eandem recognouit, & ſi inſcriptioni credendum, ab *innumeris ſubſtantialibus mendis primae ſuae formae reſtituit & auxit*; qua ratione tum alias, tum & Coloniae an. 1701. 8. typis exſcripta eſt. Legendus de CARANZA, eiſque ſatis, NIC. ANTONIVS, *biblioth. biſp. non. tom. I. p. 147. ſeqq.*

Lieet autem romanenſes plures grauiioresque cauſas habeant, cur in hoc ſtudiorum genere ingenii vires periclitentur, & de patribus potius aut conciliis, quam de ſcriptura ſacra ſint ſolliciti; non tamen deſuerunt tum ex noſtratis, tum ex reformatis, qui conciliorum hiſtoriam egre-

giis

giis ingenii monumentis illustrarent, aut eorum darent synopsis. Atque ad nostrates quidem quod attinet, vt praecipuos solum, pro instituti ratione, commemorem, nihil nunc de IOACH. CAMERARII *enumeratione oecumenicarum synodorum, indicatis temporibus atque praecipuis illarum negotiis* &c. nihil de SALOM. GESNERI *libris quatuor de conciliis*, quorum iam antea facta est mentio; nihil de IO. FORSTERI *tractatu de conciliis praecipue quatuor oecumenicis, cum breui hypotyposi colloquiorum inter Lutheranos & anti-Lutheranos habitorum*; nihil denique de IOACH. HILDEBRANDI *historia posthuma conciliorum oecumenicorum a nato Christo usque ad annum 1645, similibusque scriptis, dicam*; maiori, quam reliqui, adparatu eiusmodi opus adgressus est IO. LVD. RVELIVS, qui tamen morte praematura abreptus, illud IO. LVD. HARTMANNO perficiendum, & ad finem perducendum reliquit. Inferibitur: *concilia illustrata per ecclesiasticae historiae, ex veterum sacris, adprobatis codicibus, antiquis monumentis, & variis manuscriptis deductae diegeticam dilucidationem* &c. & quatuor absoluitur tomis, prodiiitque Noribergae an. 1675. 4. In *dissertatione praeliminari* IO. LVD. HARTMANNVS de collectionibus conciliorum, & scriptoribus historiae ecclesiasticae, verba facit; & operis istius utilitatem ac necessitatem demonstrat. Non tantum autem veterum conciliorum, sed colloquiorum etiam, post reformationem ecclesiae institutorum, notitia hic suppeditatur, quorum vltimum est Cassellanum, an. 1661 habitum. Nec historia solum conciliorum recensetur, & eorum decreta ac canones exhibentur, sed variae subinde immiscuntur dissertationes, quibus antiquitatis & historiae ecclesiasticae capita, notatu digna, vberiori luce perfunduntur. IO. LVD. RVELIVS *tractatum quoque historico-chronologicum de quatuor*

*conciliis oecumenicis Coloniae Brandenb. 1667, & cum accessionibus quibusdam Altdorfii 1669, edidit. Sed, missis reliquis, duumuiros istos hic iterum prodire iubeo, qui vt de reliquis historiae ecclesiasticae, & litterariae partibus, ita cumpromis de hacce praeclare meriti sunt, IOAN. ANDR. SCHMIDIVM, & IO. ALE. FABRICIVM; quorum ille omnia concilia ordine alphabetico enarrat, indicatis auctoribus, qui de singulis ex inlitrato egerunt; *Sagittar. introduct. in historiam ecclesiasticam* tomo II. *sect. II. cap. IV. p. 781, seqq.* hic autem vel hoc nomine hoc loco commendandus, quod *notitiam conciliorum chronologicam*, collatis editionibus regia, LABBEI, BALVZII, & HARDVINI, magno studio concinnatam, exhibet; *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. IV. p. 337.* Inter reformatae denique ecclesiae doctores omnium instar esse potest EVIL. CAVE, in cuius *historiae litterariae scriptorum ecclesiasticorum parte altera* etiam concilia omnia secundum saeculorum ordinem, exquisito studio recensentur. De ipso autem hocce opere iam alibi ex instituto nobis dictum. Inter opera quoque IO. PRIDEAUX, iunctim edita, exstat *synopsis conciliorum, p. 707, seqq.* editionis Tigurinae, quae an. 1672. 4. prodiiit. Ceteri ab aliis laudantur.*

Progredimur ad tertium, cumque, intuitu ecclesiae romanae, praecipuum iuris canonici fontem, *decreta pontificum*. Doctorem equidem ecclesiae atque episcoporum est, si consulantur de rebus dubiis, respondere, aliosque adeo erudire, saltem sententiam suam exponere. Nec alio loco primorum ecclesiae romanae episcoporum responsa, aut epistolae de rebus ad religionem & statum ecclesiae spectantibus, haberi poterant. Sed, cum successu temporis ex ecclesia respública quaedam, ex episcopis, praesertim romanis, summi imperantes fierent, responsa quoque ista, seu

U N N 3

con-

consilia, vel institutiones, in decreta atque leges mutatae sunt. Hoc vero qua ratione factum sit, & quibus gradibus auctoritas pontificum romanorum eousque creuerit, vt facultatem *sequebatur* sibi vindicauerint; in antecessitibus luculenter, ni fallor, demonstraui. Nunc illud solum addendum, inter reliqua plurimum eo etiam contulisse prouocationes, seu adpellationes, quas vocant, ad pontifices romanos. Per eas enim vt superioritas quaedam illis in reliquis episcopis & iudices omnes concedebatur; ita mirum non est, auide eas arreptas, summoque studio sedi romanae vindicatas, adfertatque fuisse. Nonnulli equidem, antiquissimis etiam temporibus vſitatum fuisse, vt ad episcopos romanos prouocaretur, contendunt; immo ab ipso Petro apostolo, vt totum imperium papale, ita & ius accipiendi prouocationes, repetere non dubitant; quibus tamen alii, & quidem cordatiores ex ipsis romanensibus, repugnant; quippe qui negant, a iudiciis quibuslibet synodorum ad romanum pontificem fuisse prouocatum. Hanc sententiam tuetur PETR. DE MARCA, de concordia sacerdotii & imperii lib. VI. cap. XIV. p. m. 860. seqq. diserte negans, adpellationes ad romanum pontificem olim & ex veteri iure in vſu fuisse; idemque & IOAN. LAVNOIUS fecit, theologus ille Parisiensis cruditissimus, *epistolae. part. II. ep. III. p. 110. seqq.* alibi que. Sed hocce sciellere adgressus est IO. DAVIDIVS, iuris, quod hac in re pontificis sibi vindicant, acerrimus adfector, auctor quippe libri gallice editi, de iudiciis episcoporum canonice; quem rursus anonymus quidam, in libro de antiquis & maioribus episcoporum causis, confutauit. In eorum, qui, in veteri ecclesia adpellationes ad romanum pontificem, nec vſitatas, nec probatas fuisse, contendunt, sententiam etiam concessit PASCH. QUESNELVS, in dissertationibus, quas Leonis ma-

gni operibus a se editis subiicit, praefertim *differt. VII. VIII. IX. X.* in quibus de causa Eutycheis, Flauiani episcopi Constantinopolitani, Dornani episcopi Antiocheni, & Theodoret, copiosissime agit, quorum exemplis secus sentientes probare volunt, eo tempore ad episcopos romanos prouocatum fuisse. Hisce LVD. ELL. DV PIN addit IO. GERBASIVM, qui *Danidium*, inquit, *adgreditur, licet a sententia Petri de Marca circa praesentis temporis disciplinam differtat. II. praeloquo. p. 97.* Conferendus de GERBASIO hocce PETR. ZORNIVS, in tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae antiquae & hodiernae &c. cap. II. §. III. Nemo autem maiori animi impetu causam romanorum pontificum in hocce capite egit, quam CHRIST. LVPVS, Ipresis, theologiae doctor, & in academia Louaniensi professor publicus, in diuino & immobili sancti Petri, apostolorum principis, circa omnium sub caelo fideliū ad romanam eius cathedram adpellationes, aduersum profanas hodie vocum nouitates, asserto privilegio; Moguntiae an. 1681. 4. edito. Quinque opus hocce absoluit dissertationibus, quarum prima de ecclesiae gallicanae, secunda de africanae, tertia de Eutycheis, quarta de Floriani, quinta denique de Theodoret ad sedem romanam prouocationibus, tractat. At ex instituto calamum aduersus eum strinxit LVD. ELL. DV PIN, de antiqua ecclesiae disciplina, *differtat. II. p. 95. seqq.* vbi p. 97. de eo ita pronuntiat: *Vir certe bonus, vt fertur, & meliori causa dignus. In eius tamen opere animi aequitatem & modestiam requiro. Nam si quaestionem istam sine felle & amice tractasset, quis eum reprehenderet? quis incusaret? At tantis probis viros insignes & catholicos adficer, tot in eos maledicta congeris, vt dignum mihi videatur opus eius in perpetuum abscondi, quod succo loliginis ubique imbutum est.* Infer-

bit

bit illud:
tates, ad
res. Pet
Quincell
um, docto
lesitum
ei indige
haereticis
mitenda
li de alie
rimanum
nem vertit
plar, ab
metatum,
BONTON
nis vita
Romae 17
mido ex il
causam co
bani, & ad
testatem or
deniceps au
potatem
tendi omne
die potest
rerum fac
principum
& Christi
plis, inexc
ica memo
sae africa
ANTON
prima editi
uit, docum
pontificis
tia, pro sup
diora de
prouit ex
ce. Ad
gant, in v
prouocatu
rioribusq
illud ad
di prouoc
none quinc

bit illud: *aduersus prophanas vocum nouitates, aduersus quosdam temporum nouatores.* Petrum de Marca, archiepiscopum, Quesselium oratoris presbyterum, Gerbassium, doctorem sorbonicum, & Garnerium Iesuitam, nouatorum nomine designans, & eos indignis modis vbique proficiens, ac haereticis semper adiungens. Nec praetermittenda hic est MARCI ANT. CAPPELLI de adpellationibus ecclesiae africanae ad romanam sedem dissertatio, cuius editionem tertiam ad bibliothecae Albanae exemplar, ab auctore ipso maiori ex parte immutatum, correctum, auctum, dedit IOAN. BONTONIVS, qui & de CAPPELLI huius *vita & scriptis* distribam praemisit, Romae 1722. 8. Fuit CAPPELLVS iste initio ex illorum numero, qui Venetorum causam contra Paulum V pontificem agebant, & ad imminuendam pontificum potestatem omnes ingenii conferebant vires; deinceps autem mutata sententia, studio potestatem auctoritatemque eorum extollendi omnes fere superauit. Documento esse potest dissertatio de *absoluta omnium rerum sacrarum immunitate a potestate principum laicorum ex lege naturae, Moysis & Christi.* Eiusdem generis & alia scripsit, interque ea, dissertationem istam, antea memoratam, de adpellationibus ecclesiae africanae ad sedem romanam, MARC. ANTONIO DE DOMINIS oppositam. In prima editione, quae Parisiis an. 1622 prodixit, documenta varia, ad causam Zosimi pontificis cum episcopis africanis spectantia, pro suppositiis venditauerat; sed rectiora deinceps edoctus mentem mutauit, prout ex tertia hac editione conspici licet. Ad rem ipsam quod attinet, qui negant, in veteri ecclesia ad sedem romanam prouocatum fuisse, longe grauioribus certioribusque nituntur rationibus, quam, qui illud adfirmant. Veteri ecclesiae eiusmodi prouocationes ignotas fuisse, vel ex *canone quinto concilii Nicaeni* constat, quo-

cum & subsequenter conciliorum decreta consentiunt. Vrgent equidem magnopere, qui secus sentiunt, *canonem tertium, quartum & quintum concilii Sardicenis;* quippe in quibus maximum causae suae praesidium inuenisse sibi videntur. Sed plurima hic habent, quae regerant, qui, adpellationes istas veteri ecclesiae ignotas fuisse, autumant. Nonnulli ipsam concilii huius auctoritatem sollicitant, illudque oecumenicum fuisse, negant; quod licet auctor *praefationis historicae*, in Romana conciliorum editione, *synodo Sardicensi* praemissae, variis argumentis euincere voluerit, ea tamen solide refutauit EDM. RICHERIVS, in *histor. concilior. general. lib. I. cap. III. p. 93. seqq. & p. 101. seqq.* PETRVS DE MARCA, conuocatione quidem, non autem celebritate & exitu, concilium hoc oecumenicum fuisse, contendit; de *concordia sacerdot. & imperii, lib. VII. cap. III. §. V. p. m. 100.* quam eius sententiam, sed non adeo magni momenti rationibus, impugnauit NAT. ALEXANDER, *histor. eccles. noui testam. saec. IV. dissert. XXVII. artic. III. p. 329. seqq.* Disquiratur vltcrius, an canones Sardicenses ab vniuersa ecclesia fuerint recepti; Negant hoc EDM. RICHERIVS atque PETRVS DE MARCA, sed diuersa ratione. Ille enim, non eiusmodi fuisse istos canones, existimat, qui semper valere debuerint, sed quibus solum pro istius temporis ratione ecclesiae rebus fuerit prospectum, vel, ut auctori loqui placuit, eos esse *purum putum priuilegium, non absolutum, sed prouisorium;* *histor. concil. general. lib. I. cap. III. p. 93.* Hic autem statuit, eos tandem in synodo Trullana receptos, sed cum modificatione quadam, tum ut ostenderet auctoritatem, quae summo pontifici tributa erat, in his canonibus a concilio Sardicensi profectam, non autem a Nicaeno, tum etiam, ut ostenderet, eam restringi ad solum occidentem; de *concord. sacerdot. & imper. lib. VII.*

VII. cap. V. §. XI. p. m. 1016. Sed refellere hic PETRVM DE MARCA iterum adnoscitur NAT. ALEXANDER, atque euincere, iam ante concilii Trullani tempora canones hosce ab ecclesia receptos fuisse; *hist. eccles. noui testam. saec. IV. dissertat. XXVII. artic. IV. p. 331.* Pari ratione & CHRIST. LVPVS, vt lectori persuadeat, vbique & omni tempore, hosce canones receptos fuisse, omnem mouet lapidem; in diuino ac immobili sancti Petri circa adpellationes adfero priuilegio, *dissert. I. cap. XXXII. p. 327.* alibique. Atque ita de auctoritate tum concilii, tum canonum Sardicenfium, disputatum. Non magis de sensu istorum canonum inter viros doctos conuenit. PETRVS DE MARCA, concilium hocce romano pontifici tantum ius, decernendi reuisionem, concessisse, auctor est; reuisionem autem multum differre ab adpellatione; errandi occasionem inde enatam, quod synodus Sardicenfis improprie vtatur verbo *adpellandi & prouocandi*; praeterea nouam esse hanc institutionem, ex OSIO Cordubensi, qui synodo praesidebat, probat; *l. c. lib. VII. cap. III. §. VI. VIII. p. 1000.* At vttramque hanc adsercionem impugnatur acerrime CHRIST. LVPVS, *l. c. dissertat. I. p. 121. seqq. dissert. II. p. 638.* alibique; itemque NAT. ALEXANDER, qui inter adpellationum istarum propugnatores haud vltimum locum tenet; *l. c. dissertat. XXVIII. p. 334. seqq.* Alterum enim quod ibi euincendum sibi sumit, est: ius adpellationum ad sedem romanam a synodo Sardicensi non esse institutum, sed confirmatum; alterum, synodum Sardicensem non solum ius concedendi reuisionem, sed potestatem iudicandi adpellationes ab episcopis depositis factas ad romanam sedem, romano pontifici adseruisse & confirmasse. Sed PETRVS DE MARCA sententiam, qua vtrumque hocce caput, strenue & erudite contra CHRIST. LVPVM defendit LVD. ELL. DV

PIN, de antiqua ecclesiae disciplina, *dissertat. II. cap. I. §. III. p. 109. seqq.* Et sane, irritos vanosque esse illorum conatus, qui ius recipiende prouocationes, quod romani pontifices sibi vindicant, ex veteri ecclesia repetere conantur, vel inde constat, quod, vt alios taceam, cum episcopi romani eiusmodi quid tentarent, cumprimis episcopi africani acriter illis restiterint. Non semel enim *transmarinas adpellationes* eos diserte reiecit atque damnaſſe, constat. Praeter auctores, haecenus laudatos, qui contra adpellationes istas disputant, hac de re legendus MELCH. LEYDECKERVS, in *dissertat. de libertate ecclesiae africanae, & transmarinis adpellationibus*; quae in *appendice*, eiusdem *historiae ecclesiae africanae illustratae* subiecta, secunda est, *p. 506. seqq.* Cumprimis obseruatu memoratque dignum, quam infeliciter Zosimus pontifex transmarinas istas adpellationes stabilire, Africaeque episcopos sub iugum mittere, tentauerit. Apiani enim presbyteri, ab episcopo suo paullo fenerius castigati, qui Romam se receperat, causam cum in se suscepisset; episcopi africani aeग्रissime ferebant, damnatos episcopali sententia ad transmarina iudicia refugere, Zosimumque hoc libi ius vsurpare, vt de africanis negotiis ceu iudex sententiam pronuntiaret. Dumergo legati Zosimi hac de re cum patribus africanis, Carthagine congregatis, agebant; ius illud transmarinarum adpellationum pontifici romano vindicaturi, proferebant canonem Sardicensem, eumque pro Nicaeno venditabant. Quod si per errorem factum esset, vt nonnulli existimant, dum omnes in codice ecclesiae romanae comprehensi canones Nicaeni vocabantur, eo quod hi primo in eo positi essent loco; excusationem quodammodo promeretur; sin data opera ad fallendos episcopos africanos legati Zosimi canones Sardicenses pro Nicaenis venditarunt; quod

quod aliis verosimilius videtur; fraudulencia fuit atque nequitia plane detestanda. Nec imponi hac ratione sibi passi sunt patres africani; quin potius, cum istum canonem, quem legati romani proferebant, in suo canonum Nicaenorum codice non inuenirent; decernebant, Constantinopoli atque Alexandria genuinum Nicaenorum canonum exemplum repetendum esse, vt cum suo, quod CAECILIANVS ex Nicaena synodo in Africam attulerat, conferretur. Quod cum etiam, frustra renitente FAVSTINO, legato romano, metuente quae haud dubie, ne fraus hac ratione degeretur, factum esset; cumque patres africani ab ATTICO Constantinopolitano, & CYRILLO Alexandrino episcopo, τὰ ἀληθέστατα καὶ πιστότατα *verissima & fidelissima* canonum Nicaenorum exempla accepissent; fraus ista legatorum romanorum omnibus patefacta est, & non tantum decreta contra Apianum confirmata, sed & adpellationes transmarinae denuo reiectae sunt atque damnatae. Varia, quae huc spectant, monumenta legi possunt in *codice canonum ecclesiae africanae*, qui in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canon. vet.* exstat, tom. I. p. 400. seqq. Condiscere ex hoc exemplo valde memorabili licet, africanae ecclesiae episcopos non tantum constanter adpellationes transmarinas reiecit; sed & canones istos Sardicenses, quos adpellationum istarum defensores tantopere iactant, iis prorsus ignotos fuisse. Zosimi autem exemplum nos conducit, quantopere iam eo tempore romani episcopi laborauerint, vt eiusmodi prouocationes ad se pertraherent; quod deinceps & alii eiusdem vrbs praefules magno imitati sunt studio. Quid Leo magnus, quid Gregorius magnus hac in re egerint, & quam sollicitae istas adpellationes promouerint, summatim, sed accurate, docet LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissert. II. cap. I. §. IV. p. 131. seqq.*

BVD. ISAGOGE.

Semper tamen adhuc repugnabant tum Gallicanae tum africanae ecclesiae episcopi; de nec tandem saeculo nono pseudo-ISIDORVS ille decretales veterum episcoporum romanorum epistolas orbi obtruderet, quibus prouocationes ad sedem romanam mirifice stabiliebantur, confirmabanturque. Eamque ob causam & Nicolaus I, pontifex, oninem mouebat lapidem, vt collectio ista pseudo-ISIDORI vbique reciperetur; vti supra iam obseruauimus; quemadmodum & Hadrianus II, Nicolai successor, eorumdem epistolarum decretalium auctoritate vsus est; repugnantibus adhuc Galliae episcopis, cum primis HINC MARO, qui in epistola nomine Caroli calui regis scripta, nouam fidei illis decretalibus inductam disciplinam acriter impugnauit. Crescenti tamen in dies potentiae & tyrannidi pontificum, nec gallicani nec alii episcopi diutius resistere potuerunt, adeo vt tandem Gregorius VII in *discretis* suis hoc etiam praeceperit: *vt nemo audeat condemnare apostolicam sedem adpellantem*. Conferendus PETR. DE MARCA, de *concord. sacerdot. & imper. lib. VI. cap. XIV. §. VIII. & XI. pag. 865. seqq.* add. LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissert. II. cap. I. §. IV. p. 134. seqq.* Quemadmodum itaque adpellationes istae ad sedem romanam plurimis pontificum decretis occasionem dederunt; ita simul effecerunt, vt pontificum istorum pronuntiata, conspirantibus & aliis causis, supra commemoratis, vim legum acciperent. Et hodie quoque, qui supremam pontificis romani potestatem admittunt, non possunt non decreta eius pro legibus agnoscere; quamuis non eadem vbique hoc fiat ratione. In Gallia namque decreta & bullae pontificum, nisi consensus regis, & adprobatio supremae curiae Parisiensis, accesserit, non recipiuntur. Apud protestantes autem, dum iugum romanorum pontificum excusserunt, decreta eorum vim nul-

XXX

lam

lam, nullamque habere auctoritatem, vt moncamus, necesse non est. **DIONYSIVM** exiguum primum fuisse, qui in collectione sua canonibus conciliorum, decreta pontificum addidit, supra iam obseruauimus; cuius deinceps exemplum alios, cum primis **GRATIANVM**, imitatos constat; de quibus, vti & decretalibus pseudo-**ISIDORI**, cum iam abunde dictum sit, ea repetere non iuuat. Illud solum addendum, quorundam pontificum, vt **Leonis magni**, **Gregorii I.**, aliorumque epistolas *seorsim*, aut inter reliqua cuiusque opera, editas esse; quas diligenter more suo recenset **IO. ALB. FABRICIVS**, *biblioth. graec. volum. XI. suae lib. II. cap. I. p. 21. seqq.* *Epistolas romanorum pontificum, & quae ad eos scriptae sunt, a sancto Clemente I. vsque ad Innocentium III.* edere coepit **PETRVS CONSTANT**, proditque toms I, Parisiis anno 1721. fol. in quo quae continentur, idem **FABRICIVS** recenset, *l. c. p. 760. seqq.* Auctor autem licet vitam cum morte iam commutauerit; spes tamen superest, reliquos duos tomos luci publicae expositum iri. Nec silentio hic praetermittenda *bullaria*, seu *bullarum*, vel constitutionum, a bullis seu sigillis ita dictarum, collectiones. Quae quidem *bullaria* ex *regestis* pontificum confecta esse, viris doctis obseruatum est. *Regestum* vero dicebatur liber iste, in quo suas describere solebat decretales quilibet pontifex. Singuli enim sua habebant *regesta*, in quibus integrae scribebantur decretales, quae in collectionibus plerumque erant truncatae, in principio, in medio, in fine. Legendus de iis **GERH. VAN MASTRICHT**, in *hisor. iuris eccles. num. CCCXCV. seqq. p. 425. seqq.* Varia autem eiusmodi cum essent *bullaria*; praecipue tamen memoratu dignum **LAERTII CHERVBINI**, iure consuli Romani, *bullarium magnum*, a Leone magno, qui saeculo quinto sedi romanae praefuit, vsque ad Paulum V, Romae 1618 tribus voluminibus in fol. Continuatum fuit ab **ANGELO MARIA CHER-**

RVBINO, monacho Casinenli, vsque ad Urbanum VIII, Romae 1638, quatuor voluminibus in fol. & cum Innocentii X constitutionibus Lugduni 1655. Accessit toms V & VI, continuationem continens ad Clementem X per **ANGELVM A LAN-TVSICA** & **IO. PAVL. A ROMA**, Romae 1672. *Summam bullarii* dedit **STEPH. QVARANTA**, in qua pontificum constitutiones, post libros iuris canonici euulgatos, vsque ad Paulum V exhibet, Venetiis 1609. Continuauit eam, & additionibus illustrauit, **PROSPER DE AVGVSTINO** Lugduni 1621. De reliquis consulendus **IO. ALB. FABRICIVS**, *l. c. p. 23. 24.*

Cum quidam canonum collectores decretis pontificum, canonibus conciliorum, & sententiis patrum, etiam leges ciuiles adiunxerint; quaeri posset, annon etiam constitutiones principum inter fontes & principia iuris canonici ex mente romanensium referendae sint? In ecclesia orientali eos, qui *nomocanones* concinnarunt, canonibus conciliorum, leges ciuiles imperatorum addidisse, constat, & supra ad §. III. obseruatum est. In occidentali ecclesia **RHEGINONEM** primum fuisse, qui canonibus conciliorum, & decretis pontificum, sententias patrum ac leges codicis Theodosiani adiunxit, ad §. V. docuimus. **IVONEM** deinde Carnutensem, ad exemplum nomocanonum ecclesiae orientalis, leges ciuiles romanas collectioni suae inseruisse, ibidem diximus; quod & **GRATIANVM** fecisse, constat. Atque colligere inde licet, olim positum fuisse extra controuersiam, summos imperantes, utpote iure circa sacra gaudentes, leges quoque ecclesiasticas ferre posse; quod postea romanenses, omni potestate circa sacra summos imperantes spoliare cupientes, concedere noluerunt. **LEON. ALLATIVM**, hominem graecum quidem, sed romanae curiae addictissimum, institutum illorum, qui *nomocanones* ediderunt, valde improbasse, summisque imperan-

rantibus omnem, de rebus ecclesiasticis leges ferendi, facultatem denegasse, ex eius de ecclesiae oriental. & occidental. perpetua consensione lib. I. cap. XV. p. 221. 227. supra ad §. III. demonstraui. Eamdē & omnium, qui romani pontificis summam potestatem serio defendunt, esse sententiam, dubitari nequit. Indignantur bodierni canonistae, inquit CASP. ZIEGLERVS, & acerbè perstringunt Iustinianum imperatorem, quod de rebus sacris & ecclesiasticis leges ferre ausus fuerit; cumque illis & NIC. ALEMANNVM, in notis ad Procopium, p. 71. & 110. facere, monet; in notis ad FRANC. DE ROYE institut. iuris canon. lib. I. tit. V. p. 68. Ipse FRANC. DE ROYE equidem quaerit: cur imperiales constitutiones cum canonibus exscriptae sint? & ex SEB. BRANTII praefatione ad pannormiam Iuonis Carnutensis, respondet: quia sancti patres de spiritalibus plus, quam de temporalibus differuerant, idcirco ex libris digestorum, codicis, constitutionibus authenticorum, leges iuris consularum & imperatorum (Iuonem Carnutensem) interposuissē. Sed rectius respondet ZIEGLERVS: potior ratio videtur ista, quod fortior existat assertio canonica, quae iure ciuili & constitutionibus imperatorum suffulta est. Ex mente protestantium vero cum constitutiones summorum imperantium omnino inter principia & fontes iuris ecclesiastici referendae sint; plura de iis insequentibus dicemus.

Denique & ius non scriptum, seu consuetudo, & obseruantia ecclesiastica, (quamquam, qui paullo adcuratius philosophantur, discrimen inter consuetudinem & obseruantiam ecclesiasticam constituant) ad leges ecclesiasticas a iuris canonici doctoribus referri solet. Et hanc consuetudinis obseruantiaeque in rebus ecclesiasticis magnam vim esse, inagnamque auctoritatem, negari nequit. Ex antiquae ecclesiae moribus & institutis omne fere ius canonici

cum fluxisse, res ipsa docet, & supra quoque obseruatum est. Omne fere ius ecclesiasticum, inquit FRANC. BOSQVETVS, mos primum induxit, constitutio confirmauit; ad Innocentii III. epist. CXXXVI. add. CASP. ZIEGLERVS, ad Franc. de Roze institut. iuris canon. lib. I. tit. VI. p. 72. Nimirum in summa ista christianorum simplicitate, ubi id praecipue agebatur, ut quilibet fidem suam per charitatem demonstraret, super ritibus & institutis, quae pro re nata episcopi diuina introducebantur nullae temere oriebantur lites, aut concertationes; adeoque iure scripto non erat opus. Quo magis autem ecclesiae corruptio inualescebat; eo facilius variae de eiusmodi rebus excitabantur contentiones, quibus aliter, quam constitutionibus scriptis atque canonibus, obuiai iri non poterat; vitamen in rebus plurimis, canonibus non definitis, obseruantiae adhuc locus concederetur. Nec hodie ea in minimis ponenda; modo reuera obseruantia ecclesiastica sit, nec quidquam, quod verbo diuini, aut saluti ecclesiae contrarium sit, contineat. Pro lege equidem proprie sic dicta obseruantia ecclesiastica reputari acquit; quoniam tamen de consensu & voluntate illorum, qui inito pacto quodam tacito aut expresse aliquid introduxerunt, aut omnino illorum, qui leges ecclesiasticas introducere potuerunt, testatur; haecenus pro iure non scripto haberi potest. Quanti iam olim obseruantia ecclesiastica fuerit ponderis, ex canone VI concilii Nicaeni liquet: Antiqui mores seruentur (ita expressum est) per Aegyptium, Lybiam & pentapolin, ut Alexandrinus episcopus omnium horum habeat potestatem &c. De cuius quidem canonis sensu quam acriter viri docti inter seagliantur, constat, & alibi dicitur. Nunc autem obseruasse sufficit, quod patres Nicaeni, ad antiquos mores prouocando, indicent, non temere ab obseruantia ecclesiastica discendum esse. Reliqua

qua de consuetudine & obseruantia ecclesiastica dabit IVSTVS HENN. BOEHME-

RVs, in iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. IV. p. 201. seqq.

§. IX. Inter fontes principiaque iuris ecclesiastici, ex mente sententiaque protestantium, scriptura sacra primum praecipuumque tenet locum; cui in quibusdam ipsa rectae rationis scita merito adiunguntur. Hisce pariter ac illi, si principum siue summorum imperantium constitutiones, siue leges ecclesiasticae innitantur, quae adeo itidem principiis adnumerandae sunt, tum demum ecclesiae & reipublicae recte consulitur commodis.

* Non alios ex mente protestantium, quam quos designauimus, iuris ecclesiastici esse fontes ac principia, cum positum sit extra controuersiam; multis hic verborum ambagibus opus non est. Nimirum scriptura sacra primum hic merito tenet locum; dum & de ecclesiae, & de christianae religionis natura & indole nos erudit, & rectas animo formare notiones docet. De ecclesia quidem, hoc nomine proprie & adcurate loquendo tantum venire cœtum hominum credentium, & vera fide cum Christo, ceu capite coniunctorum; adeoque veram proprieque sic dictam ecclesiam esse inuisibilem; vnde sequitur ecclesiam non esse statum aliquem, siue rem publicam independentem; ecclesias autem particulares instar collegiorum esse concipiendas, quae potestati summorum imperantium sint subiectae; verbj diuini ministros dispensatores esse mysteriorum Dei, I. Cor. IV. 4. adeoque doctorum, non imperantium loco habendos; hinc & non aliud illorum officium esse, quam docere verbum Dei, & recte administrare sacramenta; & licet quoque illis vsus clauis ligantis & soluentis, seu potestas remittendi & retinendi peccata, sit conceditus, nulla tamen eos ideo gaudere iurisdictione, nullo imperio, nulla potestate homines cogendi; excommunicationem etiam tantum consistere in declaratione, aliquem pro membro ecclesiae haberi non posse, eamque adeo ab indole poenae ciuili plane esse remotam; omnes omnino homines, adeo-

que & sacri ordinis viros in republica quadam viuentes, potestati summorum imperantium esse subiectos; Rom. XIII. 1. & quae reliqua sunt eiusdem generis, fusius a me exposita, institution. theol. dogmat. lib. V. cap. III. & IV. Ad religionem autem, & quidem christianam, quod attinet, eadem scriptura sacra docet, summam eius consistere in fide, quae est per charitatem efficax, Gal. V. 6. eamque idcirco ita esse comparatam, vt nemo ad eam cogi queat aut debeat; licet itaque omni studio id agendum sit, vt errantes ad veritatis cognitionem perducantur, sine omni tamen hoc fieri debere violentia, iisque subsidiis, quae indoli & naturae religionis christianae sint conuenientia; vnicam regulam & normam fidei pariter ac omnium nostrarum actionum esse scripturam sacram, in qua quae sancita sint dogmata, & instituta, ea sincere & serio esse amplectenda, nec vlla ratione ab iis discedi posse; in iis autem, quae in scriptura sacra definita non sunt, & determinata, ecclesiae salutem, mutuaque charitatem supremam esse regulam; in ritibus denique & caerimoniis curandum, vt secundum Pauli monitum omnia fiant *in excelsis* xpi auct. rēf. I. Corinth. XIV. 40. Hisce fundamentis ac principiis, si cuncta superstruantur, rite non tantum procedent, sed errores grauissimi iuris canonici facili negotio euitabuntur.

Rectae rationis scita, vti hisce, quae scriptura sacra docet, non repugnant; ita nec

nec ne
iuris ec
ma aut
summo
blica
curam
faciliu
ban por
credere
nequeat
denegari
tem seu
non poss
tantes ga
gnare; ut
& tranq
ciendum
ceatur; r
de ration
coactione
munus qu
pacemque
tur tueri
sae in re
quae rel
Que
sponte si
de rebu
stantib
eiusmoe
profecta
clesiastic
stantum
summis
eis facit
tum ipse
cere pos
christian
Constat
scopis),
cet, und
vi in al
Non ta
de epis
ges tui

nec negligenda sunt, cum de principiis iuris ecclesiastici sermo instituitur. Summa autem illorum huc redit: potestati summorum imperantium omnia in republica esse subiecta; sacrorum & religionis curam eo minus iis esse negligendam, quo facilius inde reipublicae tranquillitas turbari potest; etsi quae credere, quaeque non credere homines debeant, iis praescribere nequeant, sacrorum tamen directionem iis denegari non posse; statum independentem seu rempublicam in republica, admitti non posse, idque cum summa, qua imperantes gaudent potestate, e diametro pugnare; in sacrorum directione ad salutem & tranquillitatem reipublicae ita respiciendum, ut ipsi tamen religioni non noceatur; religionem in se & ex solo lumine rationis spectatam, nullam admittere coactionem; hoc tamen non ob stare, quo minus qui religionis obtentu rempublicam pacemque turbare adnituntur, compescantur coerceanturque; iura collegialia ecclesiae in republica denegari non posse; & quae reliqua sunt eiusdem generis.

Quemadmodum ex haecenus dictis sponte sua fluit, summos imperantes leges de rebus ad religionem & ecclesiam spectantibus condere posse; ita etiam variae eiusmodi leges & constitutiones ab iis profectae sunt, quae adeo tertium iuris ecclesiastici ex mente sententiaeque protestantium fontem constituunt. Recte vero summis imperantibus in rebus ecclesiasticis facultatem *supra dictam* tribui, non tantum ipsa summi imperii quemuis condocere potest ratio, sed exempla primorum christianorum imperatorum testantur. Ipse Constantinus magnus, etsi ceteroquin episcopis, sacrae ordinis viris, plus, quam decet, indulserit; iure tamen suo circa sacra, ut in aliis, ita hac quoque in re, usus est. Non tantum enim de fide, de haeresibus, de episcopis, de ecclesiis, similibusque, leges tulit; sed canonibus ecclesiasticis, &

conciliorum decretis, vim legum addidit; ut ex *epistolis* eius apud SOCRATEM, SOZOMENVM, THEODORETVM, & ex *constitutionibus* in utroque codice liquet. Exemplum Constantini sequuti sunt eius successores, praesertim Theodosius magnus; ut ex codice, qui ab eo nomen habet, patet, cuius totus *liber XVI* exhibet constitutiones ad res & personas ecclesiasticas spectantes. Comprimis vero adhuc commemorandus ipsemet Iustinianus imperator, cuius *novellae constitutiones*, post annum 535 editae, in fide catholica adferenda, haeresibus profligandis, schismaticis tollendis, litibus dirimendis, similibusque iuris ecclesiastici versantur argumentis. Dignae cumprimis sunt, ad quas attendatur, *novella I^a & CXXIII.* de episcopis, clericis & monachis, horumque requisitis, officio, coercitione; *novella XXII & CXIX.* de nuptiis & diuortiis; *novella CXXXIII.* de monasteriis tam virorum quam feminarum &c. Plura de hisce, aliisque imperatoribus, suppeditabit FRIDER. SPANHEMIVS, in *histor. ecclesiast. noui testam. saec. IV. p. 881. saec. V. p. 1039. saec. VI. p. 1135.* Immo Carolum magnum adhuc, eiusque filium ac successorem Ludovicum pium, cum aliis summi imperii circa sacra partibus, facultatem, leges ecclesiasticas ferendi, exercuisse, *capitularia* illorum abunde testantur. Hoc nomine autem leges tum ciuiles, tum ecclesiasticae veniebant. Duplex *capitulorum regionum* genus fuisse, alia regia simpliciter, hoc est, in consilio principis inuenta, & statuta, alia synodalia, regia sane, sed in synodis facta, & quidem ut plurimum de rebus ecclesiasticis, STEPH. BALVZIVS docet, ad *Reginon. de disciplin. ecclesiast. pag. 542.* Vtriusque generis leges cum Carolus magnus ac Ludovicus pius imperatores condidissent; eas hinc inde dispersas, anno 827 collegit ANSEGISVS Lobienfis abbas. Statuta nimirum ecclesiastica Caroli ma-

gni libris duobus, totidemque leges eius ciuiles seu facculares, complexus est; ſimilique ratione Ludouici pii capitula exhibuit. Cum vero non tantum plurima Caroli magni & Ludouici pii capitula, ſed & Pipini ac Carolomanni leges, proſus praetermiſiſſet; BENED. LEVITA, Moguntinenſis, haſce anno 845 in vnum congeſſit, atque ANSEGIſI libris ſubiunxit. Ceterum cum & ANSEGIſVS, & BENEDICT. LEVITA, ſuaſu & inſtinctu AVTHARII, ſiue OTGARII, archiepiſcopi Moguntini, hance operam ſuſceperint; vt ex monumentis fide dignis conſtat; recte inde colligit HERM. CONRINGIVS, falli magnopere ANTON. POSSEVINVM, quando iuſſu Meldenſis ſynodi ab ANSEGIſO quatuor libellos exaratos, & quae deerant, a BENEDICTO iis addita, tradit; de origine iuris german. cap. XV. pag. 72. De BENEDICTI porro huius LEVITAE collectione iſta idem CONRINGIVS hunc in modum pronuntiat: *Notandum vero, non Caroli tantum, & Ludouici decreta, ſed & alia haud pauca a Benedicto tumultuaria opera eſſe congeſta. Namque libri primi initio habet Zachariae papae epiſtolam, & canones duorum conciliorum tempore Carolomanni Pipini fratris per ſanctum Bonifacium habitorum. Secundo libro recitat multa ex lege Moſaica ceremoniali, quae obligandi tamen vi omni nunc deſtituuntur. Paſſim inſerit multa petita ex tum nuper natiſ paparum epiſtolis; nominibus tamen paparum diſſimulatis. Id ille a ſeſe factum proſtitetur, in calce libri ſeptimi, vt vitaret aſſiduum legentium; videtur autem in copotius vsus arte quadam veteratoria; haud ignarus fraudis tum commiſſae a ſeſe & aliis Moguntiniſ in fingendis illis epiſtolis. Nimirum ſuffragatur CONRINGIVS DAVIDI BLONDELLO, hunc ipſum BENEDICT. LEVITAM, ſub ISIDORI mercatoris nomine latitantem, decretales epiſtolas veterum pontificum conſtruxiſſe, ſu-*

*ſpicandi; in pſeudo-Iſidoro, prolegom. p. 28. ſeqq. Qui ita vero in his ſe geſſit, ita pergit CONRINGIVS, qualem mereatur fidem in collectione capitulorum regionum, nemo non videt. Cum vero in vtriuſque & ANSEGIſI & BENED. LEVITAE collectione nondum omnia Ludouici pii imperatoris capitula comprehenſa eſſent; exiſtit, qui illis quatuor opuscula, inſcripta: *additiones capitulorum Ludouici pii imperatoris*, ſubiungeret; quarum additionum auctor incertus eſt, quamuis CAES. BARONIVS eas itidem BENED. LEVITAE tribuere videatur, quod & IAC. SIMONDS facit, notis ad capitularia pag. 752. repugnante STEPH. BALVZIO, praefat. ad capitularia, §. XLVIII. Varias exiſtant capitularium iſtorum editiones; quas inter cminet ea, quam STEPH. BALVZIUS dedit, Pariſiis 1677. fol. in qua non tantum ANSEGIſI & BENEDICTI collectiones cum manuſcriptis collatae, adeoque a prioribus editionibus ſubinde diſcrepantes, ſed & aliorum Franciae regum capitula, itemque MARCVLI monachi, aliorumque formulae veteres, antea ſeorſum cum notis ab HIERON. BIGNONIO editae, eiſdemque generis plura monumenta, exhibentur. Recenſet hocce opus BALVZII, &, quae in eo continentur, ſigillatim indicat, IO. ALB. FABRICIUS, bibliorb. graec. volum. XI. ſiue lib. VI. cap. IV. pag. 493. ſeqq. qui & eiſdem voluminis cap. I. p. 85. de reliquis capitularium editionibus agit. Praeter HERM. CONRINGIUM, l. c. plura de capitularibus regum Franciorum dabit PAUL. HACHENBERGIUS, in Germania media, diſſertat. III. §. V. pag. 65. ſeqq. itemque GERH. VAN MASTRICHT, in hiſtoria iuris eccleſiaſtici, num. CXCII. ſeqq. p. 206. ſeqq.*

Cum ſequenti aetate romani pontifices per ſummam tyrannidem omne ius circa ſacra ad ſe raperent; ſacultatem quoque, leges eccleſiaſticas condendi, & concilio-

ciliorum canonibus vim legum tribuendi, sibi solis vindicabant. Quod quidem iugum quo pacto Ludouicus bauarus imperator excutere ausus, & qua ratione deinde, imminuta magis magisque pontificum potestate, ad ius hocce circa sacra summis imperantibus postliminio restituendum via munita sit, alibi exponitur. Tandem vero per ecclesiae reformationem, a beato LVTHERO susceptam, optima imperantibus oblata fuit occasio, iura sua, pristinamque potestatem restandi; etsi non omnes eadem vti voluerint. Vestigia tamen quaedam iuris circa sacra, speciatim potestatis, leges ecclesiasticas ferendi, qua & principes Germaniae gauisi sint ante ecclesiae reformationem, hinc inde occurrere, demonstrat IO. GEORG. REINHARDVS, in *meditationibus de iure principum Germaniae, cum primis Saxoniae, circa sacra, ante tempora reformationis exercito, cap. II. §. XI. XII. p. in. seqq.* Cum autem post ecclesiae emendationem summi imperantes atque principes protestantium, facultate leges ecclesiasticas ferendi se gaudere, tum praecipue demonstrauerit, cum *ordinationes ecclesiasticas* condere coeperunt; de his nonnulla monenda erunt, vt cuncta eo rectius intelligi queant. Nimirum, quae in *ordinationibus ecclesiasticis* (quae & alias *agenda*, interdum & *liturgiae*, voce latius accepta, vocari solent) continentur, ad duo cum primis capita referri possunt; ritus scilicet circa sacram eorum, baptismum, aliosque actus & negotia sacra observandos; tum ad potestatem, iura, officia, constitutiones, functionesque ministrorum verbi diuini, ceteraque, ad quae voluntas & directio quaedam superiorum seu imperantium vel maxime accedere debet. Quae posterioris generis sunt, prout iure diuino definita non sunt, canonibus conciliorum, legibusque ecclesiasticis summorum imperantium determinari praecipue solent, & determinata

quoque olim sunt, iis, quae ad ritus & caerimonias spectant, subinde arbitrio episcoporum, aut aliorum quoque doctorum relictis. Hinc *liturgiae* variae, *missalia*, *lectionaria*, *breviaria*, alique libri ecclesiastici, orientalis pariter ac occidentalis ecclesiae; de quibus deinceps quaedam ex instituto dicemus. Cum ergo ecclesiae emendatio a beato LVTHERO, eiusque parastatis, fusciperetur; ritus romanae ecclesiae, qui retineri sine superstitione, saluaque doctrinae puritate, poterant, retinebantur; qui autem retineri non poterant, abrogabantur, alique in illorum substituebantur locum. Idque eo magis necessarium erat, quod inanum, superfluarum, immo & superstitiosarum caerimoniarum in ecclesia romana nec finis nec modus esset. Hoc ergo sibi datum crediderunt primi ecclesiae nostrae doctores, vt libellos componerent, in quibus ritus simplices, ad pietatem ducentes, rebusque ipsis conuenientes, praescriberent. Sic ipse LVTHERVVS edidit *das Tauff. Büchlein*, siue *librum baptismalem*, ex latino sermone in germanicum translatus an. 1523, cui ipse alium subiecit, ommissis caerimoniis superfluis; item *ordinem diuini cultus in ecclesia*; porro alium, de *instituendis ministris ecclesiae*; cum primis & *formulam missae & communionis*; quam sollicitè ab omnibus ponderandam, CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS pronuntiat, siquidem multa ex liturgia antiqua megalander retinuerit; in *disquisit. de liturgiis, missalibus &c. cap. III. p. 66.* In vsum autem licet ecclesiae Wittenbergensis haecce *formula missae* concinnata sit, alibi tamen etiam fuit recepta. LVTHERI exemplum alii quoque imitati sunt; exstantque variis eiusmodi libelli; vt VITI DIETRICI *Agenden-Büchlein für die Pfarrherrn auff dem Lande*; qui libellus itidem a variis ecclesiis receptus fuit; DAV. CHYTRAEI *der furnehmsten Hauptstücke christlicher Lehre nützlich und kurze* Er-

Erklärung, samt einer christlichen Kirchenagenda; & alii eiusdem generis, laudati 10. ANDR. SCHMIDIO, in *dissertat. de agendis siue ordinationibus ecclesiasticis*, p. 30. Postquam vero ipsimet principes, ordinesque imperii protestantes, religionis & ecclesiae, uti par erat, curam susceperunt; & praeter ritus ac caerimonias, alia quoque ad ius ecclesiasticum spectantia, facienda erant; ipsimet in suis prouinciis ac territoriis leges circa sacra ferre, ordinationesque condere ecclesiasticas, suarum duxerunt esse partium. Neque dubitandum, quin hocce iure gaudeant; utpote quod ex iure circa sacra fuit; quemadmodum hoc citra controuersiam pars est summi imperii, siue uti in Germania loqui moris est, superioritatis territorialis. Eodem porro iure non ut episcopi, ut viris quibusdam doctis videtur, sed ut principes seu imperantes vtuntur; cum episcoporum, secundum mandatum diuinum, non sit imperare, aut leges ferre, sed docere & administrare sacramenta; ea vero potestas, quam romana ecclesia episcopis tribuit, reuera ius illud circa sacra sit, quod iniquissimis ausibus ab iis usurpatum, postliminio sibi iterum vindicarunt principes protestantium. Neque existimandum, ac li principes & imperantes protestantium, per transactionem Passauiensem, & quae hanc excepit, pacem religiosam, hanc circa sacra, adeoque & leges ecclesiasticas tenendi, potestatem acceperint; quippe quae a summo imperio seu superioritate territoriali separari nequit; sed restituta solum iis fuit, simulque impedita, quae eius exercitium sufflaminare poterant, remota. Qua ratione idem ius in *instrumento pacis Westphalicae* iis fuit confirmatum, *artic. V. §. XVI.* vnde simul, quinam speciatim eodem in imperio nostro gaudeant? intelligere licet. Recte quidem faciunt principes & magistratus, si theologorum etiam, quorum in eiusmodi rebus perfecta est

peritia & prudentia, praesertim in iis, quae ad ritus & caerimonias spectant, vtantur consilio; quemadmodum & ab iis factum, qui primum ordinationes eiusmodi in nostra ecclesia promulgarunt. IOANNIS enim EUGENIAGII, ANT. CORVINI, VRB. RHEGII, MART. CHEMNITII, IAC. ANDREAE, aliorumque, operam eo tempore saepissime in conscribendis ordinationibus ecclesiasticis adhibitam, constat. Ipsa tamen potestas, eiusmodi ordinationes condendi, efficiendique, ut vim legum habeant, manet penes imperantes, rerumque dominos. Vnde & consequitur, omnes, qui illorum imperio subiecti sunt, ut reliquis eorum legibus, ita & ordinationibus ecclesiasticis (si modo nihil, quod verbo diuino repugnet, contineant) obligari, neminemque sine peccato eas migrare aut is resistere posse. Acquisitae autem etiam atque charitae postulat, ut quae ad ordinem, sine quo ecclesia consistere nequit, custodiendum spectant, diligenter obseruemus, eaque adeo agamus, quibus, nos vera ecclesiae membra esse, demonstremus. Legenda, quae recte & diligenter hac de re monet ERN. SAL. CYPRIANVS, in *dem kurzen Bericht von Kirchen-Ordnungen, so wohl aus heiliger Schrifft, als denen Geschichten der ersten und reinesten Kirchen, wobeyneynend erstattet, §. II. p. 3. seqq.* Plura de ordinationibus ecclesiasticis dabit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, in *dissertat. historico-theologica de agendis in ordinationibus ecclesiasticis*, Helmstadii 1718. 4. cui subiunctus est *apparatus agendorum ecclesiasticorum antiquiorum & recentiorum, quae hodie in Christiani Iulii Bockelmanni, ecclesiae Cellenfis, bibliotheca conspiciuntur.* Singulari namque studio, magnoque sumtu CHRIST. IVL. BOCKELMANNVS, ecclesiae Cellenfis, ordinationes ecclesiasticas principum, aliorumque imperantium in Germania, ex saeculo XVI, XVII & initio XVIII, quarum haud exiguus est

est numerus, conquisiuit; & velut bibliothecani quamdam *agendorum ecclesiasticorum* inlitruxit; cuius adeo indicem, quibusdam adhuc *ordinationibus ecclesiasticis* auctum, *dissertationi* suae subnectere, SCHMIDIVS operae duxit esse pretium. Sed eundem quoque *adparatum Bokelmannianum*, seu eius potius indicem, *dissertationi* suae *theologicae de obligatione ordinationum ecclesiasticarum* subiunxit IOAN. KAHLERS, theologus Rinteliensis, Rintelii 1721. 4. Vtrobique addita est *appendix agendorum, quae adhuc desiderantur*. Numerus omnium agendorum typis exscriptorum, prout in *adparatu* KAHLE-

RI *dissertationi* subiuncto, exhibetur, exsurgit vsque ad 260. Nonnullas ordinationes ecclesiasticas ex eodem *adparatu Bokelmanniano* etiam recenset IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *inve ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XCII. p. 158. seqq.* De agendis seu ordinationibus ecclesiasticis Suecorum, Danorum, Anglorum, aliorumque, nonnulla collegit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *disquisitione de liturgiis, missalibus, agendis & libris ecclesiasticis, ecclesiae orientalis & occidentalis, eiusdem institutionib. hystor. ecclesiasticae* subiuncta, cap. III. p. 67. seqq.

§. X. Atque ex hisce etiam principiis diiudicandum, quibus limitibus tum summorum imperantium, tum episcoporum, seu verbi diuini ministrorum, in rebus ad sacra & religionem spectantibus, sit circumscribenda potestas. Ea namque res maximum in iurisprudencia ecclesiastica trahit momentum. Iuuabit quoque obseruare, diuersa potestatis huius, tum imperantium summorum, tum episcoporum, ministrorumque verbi diuini inuitu, pro diuerso ecclesiae christianae statu, fuisse fata.

Cum integrum, eumque haud exiguae molis, librum haec tractatio postulet; nos instituti nostri memores, per summa rerum eundo capita, praecipua solum momenta, praecipuosque indicabimus auctores. Atque hi quidem in duas abeunt classes, dum alii pro imperio, alii pro sacerdotio pugnant; quamquam vtrique diuersa hoc faciant ratione. Quidam ex illis, qui posterius faciunt, ad ipsos prouocare solent gentiles, apud quos ius, seu potestas circa sacra penes sacerdotes, non autem penes magistratum fuerit, quamquam non negent, apud eosdem inueniri, quae pro contraria sententia vrgeri queant; videatur IO. ABRAH. KROMATERS, in *commentat. theologica de potestate ecclesiastica, quam vocant, externa &c. prolegom. cap. II. §. X. p. 18. 19.* Parum vero tandem nostra reſert, quo pacto ista res apud gentiles sese habuerit; cum non tantum a re-

ctae rationis ductu saepe discesſerint, sed apud christianos quoque eorum exemplum non adeo magni sit ponderis. Lectu interim dignae sunt IO. ANDR. BOSII nostri *exercitationes* duae, altera de *pontifice maximo Romae veteris*, altera de *pontificatu maximo imperatorum romanorum, praecipue christianorum*; quae cum *introductione* eius in *notitiam scriptorum ecclesiasticorum*, aliisque opusculis, cura & studio IO. GEO. WALCHII recusae sunt, Ienae 1723. 8. Nimirum cum magna apud veteres Romanos pontificum maximorum esset potestas, auctoritasque; facile primi imperatores perpserunt, imperium sibi non constare, nisi pontificatus, adeoque suprema circa sacra potestas, cum eo coniuncta esset; recteque adeo rebus suis consuluerunt, tum ipsi pontifices quoque maximi & esse & vocari voluerunt. Horum exemplum etiam primos imperatores chri-

BVD. ISAGOGE.

Y y y

christianos, saltem ad Gratianum vsque, sequutos magno consensu viri docti tradunt, idque contra IAC. GOTHOFREDVM, in diuersa hic abeuntem, erudite probat BOSIVS, *l. c. exercit. II. cap. III. p. 359. seqq.* Sacerdotium, prout in gente israelitica se habuit, hic itidem in censum non venit. Cum enim forma reipublicae israeliticae theocratica esset; ecclesiae quoque qua externa non poterat non longe alia esse gubernatio, quam deinceps esse debebat, cum non tantum theocratia ista cessaret, sed gentiles etiam ad ecclesiae societatem admittendi essent; vti supra iam ad §. III. obseruauimus. In primitiua ecclesia christiana inter sacerdotium & imperium nulla potuit esse contentio; cum nec Christus, nec apostoli potestatem, quae imperantibus propria est, sibi vindicarent. Et licet Christus non tantum sacerdos, & propheta, sed & rex esset; *regnum* tamen *suum de hoc mundo non esse*, diserte testatus est; *Ioan. XV. 36.* Apostolis etiam atque discipulis suis serio iniunxit, ne imperantium partes sibi arrogarent; *Luc. XXII. 25. quemadmodum & ipsimet apostoli pro seruis tantum Christi & dispensatoribus mysteriorum diuinorum* reputari voluerunt, *I. Cor. IV. 1.* Sequenti tempore, cum hinc inde christiani in varias societates, seu ecclesias particulares coalescerent, quae tamen communiones vinculum inter se, quantum fieri poterat, conseruare studebant; non poterant non, qui iis praecrant, episcopi & presbyteri, quae ad ordinem & disciplinam spectabant, administrare; dum summi imperantes, vtpote a sacris christianorum alieni, earum rerum nullam gerebant curam, quin porius exstinctos & extirpatos omnes christianos cupiebant. Hac ipsa tamen etiam de causa continebat, vt nulla inter imperium & sacerdotium esset contentio. Per crescentem tamen in dies tribus primis post Christum natum saeculis episcoporum po-

testatem, ecclesiaeque ad speciem reipublicae conformationem, de qua fufe supra diximus, fundamenta contentionum istarum deinceps exortarum posita sunt. Enimvero licet Constantinus magnus, alique imperatores christiani, non omni circa sacra potestate se abdicauerint, sed ea se gaudere, illius, vt in aliis, ita & legibus ecclesiasticis ferendis, exercitio, demonstrauerint, vt ad §. *praecedentem* docuimus; plus tamen, quam decet, episcopis indulgendo, effecerunt, vt tandem iurisdictionem quamdam ac imperium, speciatim eam partem, quae circa sacra versatur, sibi vindicarent. Qua ratione hoc contigerit, alibi exposuit Iusius; cuncta interim adcurate & diligenter edidit CASP. ZIEGLERVS, de *episcopis lib. III. cap. III. §. XXXIX. p. 853. seqq.* Quemadmodum vero subordinatione illa inter episcopos introducta, dum archiepiscopi eminebant super episcopos, & super illos iterum patriarchae, aucta non tantum quorundam est potestas, sed & ambitio creuit; ita cum romani ferre parem non possent, omnes tandem absorbere, & monarchia quadam stabilita, imperio suo submittere, conati sunt; immo tandem in occidentali ecclesia, licet non sine acri quorundam repugnantia, submiserunt. Dum ergo quidam libertate omni alios priuare adnuebantur, alii contra libertatem suam defendebant, ac tuebantur; varium ac multiplex hinc ortum est pugnae genus. Romani pontifices & episcopos & imperantes summos sub iugum mittere, secum constituerant; vtrique iterum se opponere pontificibus. Rursus imperantes, qui contra pontifices pugnant, nondum ideo liberi erant a iugo episcoporum. Nouum hinc inter imperantes & episcopos, seu alios sacri ordinis viros, qui simile quid tentabant, certamen. Quod discrimen probe obseruandum, si scriptores, qui pro libertate ecclesiae, itaque pro

sum-

summorum imperantium scripserunt, rite discernere atque diiudicare velis.

Dum episcopi pro sua & ecclesiae libertate contra pontifices pugnabant, imperatorum equidem & regum ex instituto non defendebant iura; tyrannidem tamen vniuersalem pontificum romanorum vt-cumque sufflammando vel imminuendo efficiebant, vt ad omnes, ipsos quoque reges ac imperatores, commodum aliquod inde redundaret. In veteri ecclesia cum primis hoc nomine laudandi episcopi africani, qui strenue ecclesiae suae libertatem contra iniquos pontificum ausus defenderunt. Legenda MELCH. LEYDECKERI *dissertatio de libertate ecclesiae africanae, & transmarinis appellacionibus*, quae in *appendice, historiae eius ecclesiae africanae illustratae* subnexa, secunda est, p. 506. seqq. Non minus & orientalis ecclesia, cum primis patriarchae Constantinopolitani, acriter se ambitioni pontificum opposuerunt, & pro libertate sua pugnauerunt fortiter; contentionibus istis tandem in magnum illud schisma, quod hodie adhuc durat, abeuntibus; de quo cum alibi dicendum sit, nihil nunc addimus. Galliae episcopos diu admodum reluctatos, priusquam iugum papale subirent; vel ex iis, quae ad §. praecedentem de prouocationibus ad sedem romanam disputauimus, liquet. Nec tamen ita prorsus pontifices opprimere Galliam potuerunt, quin subinde quidam libertatis gallicanae vindices existerent, qui ecclesiae pariter ac regni iura, praesertim prout ea quodammodo coniuncta sunt, defenderent. *Sanctio illa pragmatice*, cuius fata EDM. RICHERIVS exponit, in *historia concilior. general. lib. IV. part. I. cap. I.* & responsum, quod Philippus pulcher Bonifacio VIII dedit: *sciat tua maxima fatuitas, in temporalibus nos alicui non subesse &c.* documento sunt, regibus Galliae animum non defuisse, iura sua adserendi. Conferendus IO. HENR. HEIDEG-

GERVS, in *historia papalis, per. V. §. CXX.* Quousque in Germania pontificum tyrannis, in imperatorum pariter ac episcoporum iuribus opprimendis, progressa sit, omnium luculentissime tempore Henrici IV imperatoris patuit. Et licet iam antea etiam fuerint, qui iugum istud papale aegre ferrent; ea tamen aetate tam aperta pontificum crudelitas & impudentia quorundam animos commouit, vt maiori studio iura imperatorum defendere inciperent; quod a pluribus adhuc deinceps factum, cum Ludouicus bavarus magno animo iniquissimis ausibus pontificum sese opponeret; vnde & nec sequenti aetate defuerunt, qui in eodem argumento ingenii vires periclitarentur. Atque huc illi istorum saeculorum scriptores pertinent, quos SIMON SCHARDIUS, atque MELCH. GOLDASTYS iunctim ediderunt. Et illius quidem siue SIM. SCHARDII *syntagma tractatum, de imperialis iurisdictione, auctoritate & praeceminencia ac potestate ecclesiastica, deque iuribus regni & imperii*, anno 1566 Basileae editum, postea an. 1609 & 18 Argentorati recusum est. Huius autem, siue MELCH. GOLDASTI opus, quod de *monarchia sacri romani imperii* inscribitur, & in quo exhibentur *tractatus de iurisdictione imperiali, seu regia, & pontificia, seu sacerdotali*; deque potestate imperatoris ac papae, cum distinctione vtriusque regiminis politici & ecclesiastici, ex singulari mandato aut permissu imperatorum romanorum & graecorum, nec non regum Germaniae, Galliae, Italiae, Hungariae, Angliae, Bohemiae &c. a catholicis doctioribus conscripti ac editi, & nunc iterum ex tenebris producti, recensiti ac oppositi tractatibus eorum, qui veramque potestatem in spiritualibus & temporalibus aut adulatorie, aut imperite confundunt; tribus constat tomis, quorum primus Hanouiae an. 1612, alter & tertius Francofurti 1613 & 14 lucem adpexerunt publicam. In editione, quae Fran-

cosurti 1621 sequuta est, ordo immutatus est, vt *tertium totum volumen primum, primum secundum, & secundum tertium* exhibeat. Quid in vtraque collectione tum SIM. SCHARDII, tum MELCH. GOLDASTI contineatur, recenset CASP. SAGITTARIUS, in *introduc. ad hist. ecclesiast. cap. XXVII. p. 725. seqq.* Idem, ad GOLDASTI collectionem quod attinet, facit CHRIST. THOMASIVS, ita, vt tum de singulis auctoribus suam *intus* addat, tum quid generatim de hocce GOLDASTI labore sentiendum sit, pronuntiet; in *historia contentione inter imperium & sacerdotium, cap. IX. §. XCI. p. 84. seqq. cap. XI. §. CLII. seqq. p. 207. seqq.* Nimirum non omnes imperatorum causam ea, qua par erat ratione, egisse, mirum non est; cum eo tempore bonarum litterarum lux, quae deinceps orbem illustrauit, solidioraque principia, quibus summorum imperantium iura in tuto collocari possunt, subministravit, nondum exorta esset; multi etiam, quantumvis iniquitatem pontificum romanorum viderent, praedudicatas tamen opinionēs de summa eius potestate nondum exuere potuerint; hinc & imperatores ita defendere voluerint, ne offenderent prorsus pontifices. Accedebat, quod licet, tandem nonnulli iura imperatorum contra pontifices tuerentur; eadem tamen ab ipsorum episcoporum oppressionibus vindicare vix cuiquam in mentem veniret. Episcopi autem dum vna cum imperatoribus se opponebant pontificibus; non tam imperatorum, quam suam causam agebant.

Per emendationem ecclesiae, a beato MARTINO LUTHERO susceptam, optima occasio, iura sua recuperandi, summis imperantibus rerumque dominis offerebatur; qua tamen non omnes vsi sunt; omnium minime illi, qui a romanae ecclesiae discedere sacris sibi religioni duxerunt; quamquam & horum longe melior, quam antea, in quam plurimis facta sit conditio. Cum enim pontifices artes suas omnium

oculis expositas viderent; cautiore facti, tam aperte, vt olim, summis imperantibus insultare, suumque in eos exercere imperium, ausi non sunt; quemadmodum rursus imperantes bruta pontificum extimefcendi fulmina non adeo magnas sibi esse causas perpexerunt. Vti vero nihilofecius pontificibus semper constitutum fuit, imperium suum retinere, & augere, aut amissum recuperare; ita nec desuerunt, qui causam eorum agerent, summamque illorum in reges ac principes qua temporalia quoque potestate adferrent. Hoc ROB. BELLARMIVS, CAES. BARONIVS, IAC. GRETSERVS, alique, ex Iesuitarum praecipue ordine, sibi datum crediderunt. Cui sententiae cum GVIL. BARCLAIVS librum opposuisset, de potestate papae, an & quatenus in reges & principes saeculares ius & imperium habeat? aduersarium expertus est ROB. BELLARMIVM, cardinalem, in tractatu: de summi pontificis in rebus temporalibus potestate, aduersus Guilielmum Barclaium; BARCLAII rursus partes in se defendendas suscipiente IOANNE, episcopo Rossensi, in libris duobus de potestate papae in rebus temporalibus, siue in regibus deponendis, usurpata aduersus Robertum cardinalem Bellarminum, in quibus responderetur auctoribus, scripturis, rationibus, exemplis, contra Guilielmum Barclaium allatis, nec non sex, vel versus quinque exemplis, quibus morte praecentus non responderat Guilielmus Barclaius; Londini 1614. Detecta iam antea an. 1605 in Anglia conspiratio pulueraria aliis quoque eiusdem generis scriptis occasione dederat; cumque Iacobus rex iuramentum fidelitatis a sibi subiectis exigeret, quo profiterentur, Iacobum legitimum regem esse, nec pontifici fas esse reges imperio priuare, aut illis subiectos ab obsequio liberos pronuntiare; Paulus v pontifex romanae ecclesiae in Anglia additis, vt eiusmodi iure iurando fidem su-

am

am obstringerent, permittere noluit. Eam ob causam ipsemet rex Iacobus *apologiam pro iuramento fidelitatis* scripsit; quam cum ROB. BELLARMINVS & NICOL. COEFFETEAV, siue COEFFETELLVS, adlataissent; occasio hinc data fuit PETR. MOLINAEQ, edendi librum de *monarchia temporali pontificis romani*, quo imperatoris, regum & principum iura aduersus usurpationes papae defenduntur, & docetur, quibus artibus papa ab humili statu ad tantae potentiae culmen ascendit; Londini 1614. Atque eiusdem generis scriptis quoque aliis vt libidem inter protestantes & romanenses pugnatum fuit; ita adhuc obferuandum, cum & inter ipsos romanae ecclesiae addictos, non vna omnium de potestate, quam pontifices in iura imperantium sibi tribuunt, esset sententia; non semel in ipsa quoque ista ecclesia concertationes quasdam hac super re exortas esse. Exemplum praebent notissima illa de libertate ecclesiae gallicanae certamina, impugnantibus eam aliis, aliis propugnantibus, defendentibusque. Quae quidem ecclesiae gallicanae libertas, nonnulla ad regnum quoque regesque spectantia complectitur. Praecipua namque eius capita sunt: *papa non est infallibilis, nec ecclesiae canones potest tollere, vel mutare; concilium vniuersale est supra papam, nec papa quidquam in rebus fidei sine approbatione concilii atque ecclesiae valide decernere potest; immo a papa ad concilium vniuersale prouocare licet; papa non potest deponere reges, atque eorum subditos a iuramento fidelitatis absolvere: papa non est caput ecclesiae, sed tantum primus & supremus episcopus; controuerbiae ecclesiae gallicanae in eadem debent per duodecim prouinciales episcopos decidi, non autem per curiam romanam; libri rituales ecclesiae romanae non sunt obtrudendi ecclesiae gallicanae, quae libere propriis ritualibus utitur; papae non competit ius episcopatus & alia officia sacra conferendi, sed tantum principibus, quibus*

ius episcopos eligendi merito debetur: anarac sunt iniquae, nec amplius tolerandae; in rebus matrimonialibus suscipienda est etiam potestas ciuilis. Haud exiguus est scriptorum numerus, qui istam ecclesiae gallicanae libertatem aut defenderunt, aut impugnarunt; quos diligenter recenset, qui & capita ista praecipua huius libertatis iam memorata exhibet, PETR. ZORNIVS, in *tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae, antiquae & hodiernae*, in quo agitur tum de capitibus libertatis ecclesiae illius, tum de scriptoribus gallis antiquis & recentissimis, qui vel libertates ecclesiae suae defenderunt, vel oppugnarunt, commemoratis passim praecipuis curiae & facultatis Parisiensis decretis huc spectantibus &c. Rostochii, sine anni mentione, 4. Praecipui ex libertatis ecclesiae gallicanae defensoribus sunt: NAT. ALEXANDER, ANT. ARNALDVS, STEPH. BALVZIVS, IO. GERBASIVS, cuius supra quoque iam facta mentio, GABR. GERBERON, IO. LAVNOIVS, IO. MABILLONIVS, LVD. MAIMBVRGIVS, PETR. DEMARCA, CAR. MOLINAEVS, LVD. ELL. DV PIN, PETR. PUTEANVS, PASCH. QVESNELLVS, EDM. RICHERIVS. Inter impugnatores libertatis ecclesiae gallicanae eminent NIC. COEFFETEAV, siue COEFFETELLVS, ANDR. DV VAL, PHIL. LABBEVS, IO. MOEINVS, IACOB. PERRONIVS, cardinalis, IAC. SIRMONDVS, COELESTINVS marchio de SPONDRAI. De quibusdam speciatim quaedam monere, operae pretium fuerit.

Nimirum ad NAT. ALEXANDRVM quod attinet; romano pontifici potestatem in temporalia regum principumque summo imperio gaudentium, recte tribui, diserte negat. Fatetur, fuisse plurimum tum ex doctoribus scholasticis, tum ex iuris peritis, qui potestatem pontificis eo vsque prouexerint; sed subiungit; horum omnium auctoritatem, non posse euertere ipsam
Y y y 3 veri-

veritatem; *hiflor. ecclef. faec. XVI. differt. I^a. p. 438.* Difplicuit haec ALEXANDRI fententia tum aliis, tum maxime FRANCISCO D' ENGHEN, Dominicani itidem ordinis homini, qui libellum, *auctoritas fedis apofololicae in reges*, fiue *auctoritas fedis apofololicae, pro Gregorio VII. papa, vindicata*, infcriptum, illi oppofuit; in cuius praefatione cum vocat *Dominicanae familiae filium degenerem, pontificiae laefae maiestatis reum*; tribuitque illi, quod *ab aucto cultu degenerans in fanctam apofolicam fedem, eiusque praefulem calammum frinxerit*, & quae alia funt eiusdem generis. Nec mitius erga ALEXANDRVM fe gerunt, qui librum FRANCISCI D' ENGHEN adprobant, IO. ANTONIVS D' AVERMONT, & FRANC. JANSSENS ELINGA, quorum ille inter alia ita pronuntiat; *a maiorum veltigiis denio fratri, ac in contraria fludia infeliciter abrepto, veritatis faciem praeluxiffe, vt in viam redeat, fraternae pariter ac religiofae difciplinae charaeter efl.* Sed apologetica differtatione, ftilo fati acri confcripta, cauffam fuam egit ALEXANDER, quae inter faeculi decimi quinti & decimi feptimi differtationes fepta efl, p. 443. feqq. Porro pontificem infra concilium vniuerfale eflle, eiusque adeo decretis obflringi, operofe oftendit in *differt. de auctoritate & fenfu decretorum, feffionum quartae & quintae fynodi Conflantienfis, concilii generalis auctoritatem fpectantium*, quae inter differtationes faeculi decimi quinti & decimi feptimi, quarta efl, p. 365. feqq. Difputat ibidem contra EMAN. SCHELSTRATENVM, qui *alta Conflantienfis concilii ad expofitionem decretorum eius feffionum quartae & quintae facientia, nunc primum ex codicibus manufcriptis in lucem eruta, ac differtatione illuftrata*, Antwerpiae 1683. 4. edidit. Cum namque anno praecedenti 1682 clerus gallicanus ex feffione quarta & quinta concilii illius Conflantienfis, auctoritatem con-

ciliorum generalium pontificis romani decretis anteferendam, probaffet; SCHELSTRATENVS contra, vt pontificum fupra concilia auctoritatem vindicaret, haud fpernendam illorum eflle fententiam, contendit, qui decreta ifta Conflantienfia indubitatae auctoritatis eflle negant, aut ea iuflo valore ac robore deftitui, adferunt. Respondit SCHELSTRATENO LVDOV. MAIMBVRGIVS in *tratatu hiflorico de inftitutione & prerogatiuis ecclefiae romanae eiusque epifcoporum*; cui SCHELSTRATENVS mox *tratatum de fenfu & auctoritate decretorum Conflantienfium feff. IV. & V. circa poftlatem ecclefiafticam editorum, cum actis & geflis ad illa fpectantibus, & ex manufcriptis italicis, germanicis & gallicis in lucem erutis*, oppofuit, Romae 1686. 4. Sed ifti conatus SCHELSTRATENI, vti nec alios, ita nec NAT. ALEXANDRVM impediuerunt, quo minus in fua perfifterent fententia. Et hiece quidem in eo quoque fe libertatis ecclefiae gallicae defenforem demonflrat, quod centuram facultatis Parifienfis, in illam IOANNIS DE MONTESONO propofitionem: *folius fedis apofololicae efl declarare, damnare & reprobare; & eorum, quae tangunt fidem, ad folum fummum pontificem pertinent examinatione & decifio*, calculo fuo adprobat atque defendit; *hiflor. ecclef. faec. XIII. & XIV. differt. XII. p. 526. feqq.* itemque, quod *ius regaliae Galliae regibus adferit*, quamquam ne pontificem offenderet, *fe non dogmaticae, fed hifloricae, & aliorum fententias, rationes, refponfa, duntaxat referendo*, hoc argumentum tractare, videri velit; *faec. XIII. & XIV. differt. VIII. p. 424. feqq.* Verum idem hiece ALEXANDER non femper fibi conflat. Alibi enim pontificum romanorum quouis modo caprat beneuolentiam, & velut immemor fui ipfius talia propugnat, quae cum libertate ecclefiae gallicanae confiftere nequeant. Quae de canonibus concilii

lii Sardicenfis, quibus pontificiae maiestatis propugnatores ius prouocandi ad sedem romanam defendere solent, eius sit sententia, iam ad §. *praecedentem* exposuimus. 10. LAVNOIUS, theologus Parisiensis, sed vir cordatus, in libro de *venenda romanae ecclesiae traditione circa simoniam*, annatas, velut execrandum simoniae genus perstrinxerat; at harum defensionem in se suscepit ALEXANDER, *hisl. eccles. saec. XV. & XVI. dissertat. IX. p. 562. seqq.* Cum primis vero animum iniquissimum prodit, dum, quae improbat, pontificum in Galliae reges, eorundem in imperatores germanicos, ad eorum iura conculcanda, laudat facinora; quod praeter alia in eo recte reprehendit ELIAS VIELIVS, in *dissert. isagogica in flecta hist. eccles. capita, art. VIII. §. IV. p. 268. seqq.*

Inter reliquos, qui pro libertate ecclesiae gallicanae, simulque adeo pro iure regum pugnarunt, eminet PETRVS DE MARCA, archiepiscopus Parisiensis, cuius *dissertationum de concordia sacerdotii & imperii, seu de libertatibus ecclesiae gallicanae* libri octo, multorum fuerunt manibus, magnamque consequuti sunt celebritatem. Ediderat PETR. PYTEANVS opus de *libertatibus ecclesiae gallicae*, quod cum motus quosdam excitasset, OPTATVS GALVVS (quo sub nomine presbyter quidam Parisiensis, cui nomen HERSEUS, latitat uti PETR. BAEIVS auctor est, *diction. hist. & crit. voc. Marca p. 2028.*) de schismate cauendo librum edidit, in quo sententiam, quam nonnulli ob PYTEANI librum animo conceperant, RICHELIVM cardinalem id agere, vt patriarchatum in regno Galliae erigeret, haud obscure confirmabat, immo addebatur, magnum virum in partes tractum promissis ingentibus, qui scripto defenderet, quae pro ea causa cardinalis facturus erat, PETRVM DE MARCA hisce verbis designans. Inuidiam itaque, quae inde in se redundare poterat,

declinaturus RICHELIVS, nomine regis per archiepiscopum Burdegalensem PETRO DE MARCA imperat, vt aduersus hunc libellum scribat, sed ea methodo, ne libertates ecclesiae gallicanae quas per latius non occulte petebat Optatus, aliquam paterentur iniuriam; quin immo id sedulo ageret, vt omnes intelligerent, libertates illas nihil detrudere de reuerentia, quae debetur romanae sedi, quam prae cunctis semper nationibus Galli constantissime retinuerunt. Ita & occasionem, & scopum huius operis exponit STEPH. BALVZIUS, in *vita Petri de Marca*, eidem praemissa, §. VIII. p. 9. Intelligitur inde, utrique, & RICHELIO cardinali, & PETRO DE MARCA constitutum fuisse, ecclesiae, regnique gallicani libertatem, ita tueri, ne offenderent nimis pontificem. Et ad RICHELIVM quidem quod attinet, etsi a quibusdam inter libertatis ecclesiae gallicanae defensores referatur; cum tamen serio id non egisse, constat. Mysterium omne adcurate detegit, & exponit IO. FRICKIVS, theologus Vlmensis clarissimus, quem hac de re audire iuuabit. Is, inquit, de cardinali hocce verba faciens, *vti sane in opprimendo Richerii dogmate totus fuit; ipse nimis mirum aduersissimus aristocratico regimini, quod doctor ille Sorbonicus vnice commendabat; ita tamen alia rursus manu baud segniter gallicanae ecclesiae libertates promouisse, videri voluit. Nimirum, cum non ferret, ob Ludouici XIII regis sui cum Sueciae rege magno Gustavo, & corona succica fidus, cuius ipse summus & suusor & auctor fuerat, indignis modis Romae se lacerari, maxima nimirum inuidia parte in Richellium cardinalem undique, vt probe nouerat, redundante; cōhibendam minis & conatibus animosis censui aulam pontificiam, ne ad fulmina, procul iam offensa, perueniretur. Hinc modo de conciliatione protestantium cum Romano-catholicis audita aliquorum consilia; & si pontifex abnueret, minac-*
clam

clam sparsae, posse fortassis etiam absque papa gubernari gallicanam ecclesiam, sub patriarcha scilicet, seruatis ritibus pristinis pascendam; modo quaesiti studiose viri docti, qui de libertatibus ecclesiae gallicanae scriberent, absque metu, etiamsi aegerime laturum scriptorem talem Romanum pontificem facile praecidebat. Nam ad id ipsum susceperat ista omnia, multo cum astu & adparatu cardinalis, ut Romanam duritiem, quam prae se papa saepiuscule ferebat, vlcisceretur; haudquaquam (quod aliquibus visum praefer rem est) ac si in animum induxisset vnumquam, deserere sacra fidei Romanae; in inclementia Clementis examinata, differtat. l. cap. II. §. II. p. 30. Quantum autem PETRVS DE MARCA magna cautione vsus esset, ne romanam curiam irritasse videretur; multa hinc etiam ad pontificum auctoritatem stabiliendam inseruisset; indignationem tamen eius euitare non potuit. Offendit tamen, inquit STEPH. BALVZIVS, (quis crederet?) hic liber romana ingenia, nullam aliam ob causam, ut Marca existimabat, quam quod in fronte operis admoneret, heic agi de libertatibus ecclesiae gallicanae. Vnde Romanis (quorum aures teneritudine quadam plus trahuntur) promtum fuit sibi persuadere, illum libertati ecclesiasticae aduersari, qui de libertatibus ecclesiae gallicanae (probenefas!) agebat ex professo; l. c. p. 12. Immo, cum deinceps PETRVS DE MARCA episcopus Conforanensis a rege nominatus esset; plurimae illi Romae obiectiones sunt difficultates, ob illud ipsum de concordia sacerdotii & imperii opus, quo minus confirmationem pontificis impetiare posset. Fusa ista omnia enarrat BALVZIVS l. c. qui & FRANC. ALBICIVM, postea cardinalem, dixisse, memorat, Marcam esse manifeste haereticum, nullumque vnumquam haereticorum fuisse magis iniquum aduersus ecclesiam; porro, summum pontificem numquam consensurum, ut ille fiat episcopus;

scopus; nam si id faceret, idem esset, ac si lupum mitteret in ouile; l. c. Nec voti sui PETRVS DE MARCA compos fieri potuit, donec Barcinone anno 1646 libellum edidisset, quo editionis librorum de concordia sacerdotii & imperii consilium exponit, opus apostolicae sedis censurae submisit, & reges canonum custodes, non vero auctores esse docet. Ita enim libellus iste inscribitur, teste BALVZIO, l. c. Atque ita tandem episcopatum istum obtinuit; non tamen plane adque centibus romanae curiae addictis, variaque tentantibus, ut priorem plane retractasse sententiam videretur. Et licet PETRVS DE MARCA, cum controversia de duplici ecclesiae capite Petro & Paulo exorta esset, iussu pontificis, qui fidem eius explorare volebat, dissertationem de singulari primatu Petri an. 1647 scripsisset, aliaque ad captandam romanae curiae beneuolentiam egisset; non tamen ad labem, quam semel contraxerat, eluendam, hoc sufficere videbatur. Legenda, quae STEPH. BALVZIVS narrat l. c. §. XV. XVI. p. 15. 16. & §. XXV. seqq. p. 24. seqq. Haec vero omnia qui paulo accuratius considerauerit, intelliget, PETRO DE MARCA, viro cetera doctissimo, & candorem & constantiam in libertate & regni & ecclesiae gallicanae defendenda deuisse; quod & de perisquis, qui eandem causam egerunt, est obseruandum. Ipsum illud interim de concordia sacerdotii & imperii opus, ut multiplici eruditione refertum, ita lectu dignum, praefertim si quis recte a perperam dictis discernere valeat. Prima in Germania editio, post tertiam gallicanam prodit Lipsiae 1708. fol.

Maiori sinceritate & constantia regni ecclesiaeque gallicanae libertatem defendit EDM. RICHERIVS, doctor Sorbonnicus; quamquam & suo docuerit exemplo, quantis qui hoc faciunt, sese exponant periculis. Tota veluti vita eius nihil aliud, quam continuum certamen fuit contra romanam

manae curiae addictos, qui id vnice ag-
bant, vt regni ecclesiaeque gallicanae iura
opprimerent; vti illi testantur, qui eam
descripserunt, quod & ADR. BAILLETVS
fecit, si modo is auctor est, *vitae Edmundi Richerii, doctoris Sorbonici*, quae lingua
gallicana Leodii 1714. 8. prodit, & cu-
ius summam IO. CLERICVS exhibet, *biblioth. ancien. & modern. tom. XII. part. I. artic. p. 1. seqq.* Recensentur quoque fata
RICHERII in *historia censurae aduersus
Andream Santarellum laetae*; itemque in
CLAVD. BARTH. MORISOTI *epistola ad
Curetum*, an. 1633 scripta. Primum tur-
barum initium inde repetendum, quod
RICHERIVS IO. CHARLIER. GERSO-
NEM, qui olim itidem libertatem ecclesiae
gallicanae propugnauerat, a calumniis &
obstructionibus ROBERTI BELLARMI-
NI cardinalis defendere ausus esset. Prodi-
it ista *apologia pro Ioan. Gersonio, pro su-
prema ecclesiae & concilii generalis aucto-
ritate, atque independentia regiae auctorita-
tis ab alio, quam a solo Deo, aduersus scho-
lae Parisiensis & eiusdem doctores christia-
nissimi obstrictatores*, Lugduni Batauorum
1676. 4. atque recensetur a IO. CLERI-
CO, *biblioth. anc. & mod. tom. XIII. part. II. artic. VI. p. 345. seqq.* Accedebat de-
inde immane illud Henrici IV Galliae re-
gis parricidium, ostendebatque luculen-
ter, quid regibus a pontificibus & eorum
adfectis expectandum esset. Cumque re-
nouandum esset iussu parlamenti Parisien-
sis Sorbonnae decretum contra eos, qui
docent, tyrannos licite occidi posse; RI-
CHERIVS non tantum, institutum hoc sa-
luberrimum pro viribus promouere cona-
batur; sed & cum IAC. PERRONIVS car-
dinalis in sollempni oratione, nomine toti-
us cleri habita, iura & scepra imperanti-
um romani pontificis legibus subiecisset,
immo sententiam aduersam, ceu infamem
& haeticam traducere non dubitasset; RICH-
ERIVS dogmatibus eiusmodi saluti

BYD. ISAGOGE.

& regni & ecclesiae gallicanae stoxiis stre-
nue sese opposuit; editoque *de ecclesiastica
& politica potestate* libello (de quo de-
inceps) monarchiam papalem impugna-
uit, ipsumque PERRONIVM cardinalem haud
obscure perstrinxit. Hinc cardinalem istum
acererrimum infensissimumque expertus est
hostem; qui & turpissimus erat pontificis
adulator, & libertatis ecclesiae gallicanae
oppressor. Accedebant praeter alios IAC.
SIRMONDV & PETR. COTTONVS Ie-
suitae, cumprimis autem ANDR. DVVAL,
doctor Sorbonnicus, qui quidquid poterat,
ad perdendum RICHERIVM contulit.
Tanta autem istorum hominum erat ma-
litia, vt RICHERII aegrotantis manum ar-
riperent, & ita libello subscribere cogent,
in quo sententia eius damnabatur; ne
quid de eo dicam, quod per satellites a
duce Espersonio immisissos, & collegio car-
dinalis Monachi abreptus & carceri intru-
sus, aegre amicorum & academiae Parisi-
ensis intercessionem ad senatum, libertati
suae restitutus sit; nec de eo, quod in aed-
es P. IOSEPHI Capucini ad prandium,
& amica colloquia dolose inuitatus, &
postmodum praefente notario apostolico
ad scribendam libelli sui *de ecclesiastica &
politica potestate* retractationem strictis pu-
gionibus adductus sit. Constans nihilo-
secius vsque ad mortem in sententia sua
permanens RICHERIVS, neue post mor-
tem aduersarii aliud quid illi adfingere pos-
sent, testamentum suo, an. 1613 primum
condito, deinceps singulis annis recogni-
to, tandemque concluso & obsignato, pro-
spexit. Idemque cum scripta quaedam
post mortem eius edita testentur; com-
menta fabulasque narrant, qui eum sen-
tentiam libere & serio retractasse, nobis
persuadere adnituntur. Varia EDM. RI-
CHERIVS scripsit, ad eundem scopum
collineantia, inter quae eminet libellus *de
ecclesiastica & politica potestate*; quo & vel
maxime pontificiae monarchiae patronos
offendit,

Z z z z

offendit, postquam se eius auctorem professus erat. Initio namque sine ipsius nomine prodierat. Non tantum enim ANDREAS DV VALLIVS, antea nobis memoratus, aliique eundem sibi retutandum sumserunt; verum IAC. PERRONIVS cardinalis, omnem mouit lapidem, vt in synodis quibusdam damnetur. Ab Innocentio etiam XI pontifice in indicem librorum prohibitorum relatus est hisce verbis: *Edmundi Richerii opera; cuius est etiam liber anonymus prohibitus, & qui denique prohibetur, inscriptus: de ecclesiastica & politica potestate liber vnus &c.* Prodiit hicce liber tum alias, tum & Coloniae (si inscriptioni fides habenda) anno 1701. 4. Addita in hac editione est ipsius auctoris defensio libelli de ecclesiastica & politica potestate, in quinque libros diuisa, quae tum primum lucem adspexit. Vtrumque librum recensit IO. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XII. artic. II. & III. p. 91. & 125. seqq.* Excerpta etiam ex vtroque exhibet CHRIST. THOMASIVS, in *historia contentio. inter imper. & sacerdos. adpend. ad cap. I. §. IX. p. 316. seqq.* qui & §. XVI. p. 339. obseruat, etsi EDM. RICHERIVS AC MARC. ANT. DE DOMINIS in eo conuenerint, quod vterque monarchiam romani pontificis impugnauerit; in eo tamen discrimen inter illos intercessisse, quod hic singulis episcopis plenam potestatem ecclesiasticam tribuerit, ille vero aristocraticum ecclesiae regimen omnibus episcopis commune, monarchia tamen papali temperatum, defenderit. DE RICHERII historia conciliorum generalium supra iam diximus, eamque itidem ad defensionem libelli de ecclesiastica & politica potestate spectare, monuimus. Hisce denique addendae eiusdem vindictae doctrinae maiorum scholae Parisiensis, seu constantis & perpetua scholae Parisiensis doctrina, de auctoritate & infallibilitate ecclesiae in rebus fidei ac morum, contra defensores monar-

chiae vniuersalis, & absolutae curiae romanae; Coloniae 1683. 4. quarum summam legere licet in *actis eruditior. Lips. 1684. p. 103. seqq.*

Similia iam ante RICHERIVM fata expertus est CAROL. MOLINAEVS, iure consultus suo tempore longe celeberrimus, idemque regiae potestatis strenuus defensor. Hic cum fraudes impiae pontificum, vimque ab iis potestate regum torques illatam, ferre non posset; in commentario ad edictum Henrici II regis ad paruas datas, vti vocatur, Lugduni 1552 primum edito, mox Basileae recuso, arcana romanae curiae & sincere detexit, & ea tum saniori antiquitati, tum Galliae libertati, aduersari, demonstrauit; immo etsi non ignoraret, in quanta se coniceret pericula, an 1562 consultationem aduersus concilium Tridentinum edidit, in qua concilium hocce Galliae, vtpote libertatibus eius aduersum, vitiisque plurimis laborans, minime admitendum, probabat; quae tamen carcerem, aliaque incommoda grauissima illi attraxit. Defensores autem nactus est in hacce causa NICH. HOSPITALIVM, regni cancellarium, ARN. FERRERIVM, Galliae in synodo Tridentina legatum, INSVLANVM & FABRV M PIBRACIVM, collegas suos, aliosque. Legenda, quae IO. FRICKIVS obseruat, in *in Clementis examinata, dissert. I. cap. II. §. VI. p. 22.* Inter eos, qui libertatem regni & ecclesiae gallicanae impugnarunt, vel maxime commemorandus est *anonymus* quidam Leodiensis, in tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae, in quo subinde speciatim contra PETR. DE MARCA disputat, cuius excerpta exhibet CHRIST. THOMASIVS, in *historia contentio. inter imper. & sacerdos. adpend. cap. I. §. VII. pag. 307. seqq.* Ad rem ipsam quod attinet, eos quidem, qui libertatem regni & ecclesiae gallicanae impugnant, causam defendere pessimam, nemo dubitauerit. Meliorem qui;

quidem tuerentur, qui pro altera stant parte; praeterquam vero, quod plerumque nec candide, nec constanter, hoc faciant, ut antea iam obseruauimus; ne irae & indignationi satellitum pontificis romani se exponant; nihil efficere possunt tam diu, quamdiu praecipua dissentientium fundamenta, ecclesiam esse rempublicam, ordinisque sacri viris, cum primis episcopis, recte imperium aliquod tribui, & quae alia sunt eiusdem generis, non labefactant; quod tamen ab iis, qui ecclesiae romanae sacra amplectuntur, frustra expectaueris. Diuersa interim controuersiae huius in ipsa Gallia fuere fata, prout regibus, eorumque ministris visum fuit, pontificum romanorum huc aut captare, aut negligere fauorem. Hoc enim si contingat, maior libertas conceditur illis, qui pro regni & ecclesiae gallicanae iuribus pugnant; qua non gaudent, qui hoc facere volunt, si priori modo res se habeat. Mirantur vero merito viri docti, reges Galliae, eorumque ministros interdum tam parum, quid e re sua sit, pendere, ut iurium suorum defensores acerba quaeuis & atrocia pati cogant, quos fouere potius, praemiisque adficere debebant. Quae diximus, ex ipsius sanctionis pragmaticae variis comprobari possunt factis, quae EDM. RICHERIUM in *histor. concilior. general. lib. IV. part. I. cap. I.* descripsisse, antea obseruauimus. Cum primis autem addenda, quae de satis libertatis ecclesiae gallicanae erudite & eleganter disserit IO. FRICKIUS, theologus Ulmenfis, non semel nobis laudatus, in *inclementia Clementis examinata, dissert. I. cap. II. p. 18. seqq.* Dum enim in ista *dissertatione causas constitutionis Clementinae* exponit, *cap. II. de libertate ecclesiae gallicanae ex instituto* verba facit, & quo pacto recentiori aetate libertas illa regni & ecclesiae gallicanae mirum in modum labefacta sit, ostendit. Nonnulla etiam, quae huc spectant, ipsemet attigi in *dissert. de concor-*

dia religionis christianae, statisque ciuilibus, c. IV. §. XIV. p. 154. seqq.

Non tantum in Gallia, sed & in Italia, praesertim inter Venetos & Paulum pontificem, de limitibus sacerdotii & imperii acriter disputatum fuit. Legem condiderant Veneti, qua ecclesiasticis interdicebatur, ne quid soli, & immobilium bonorum possent acquirere; deinde alteram, ne quis ullam religiosam domum, sine speciali senatus concessione, fundandi potestatem sibi sumeret. Accedebat, quod Veneti ab barem quemdam, atque canonicum, enormium scelerum reum, carceribus mancipauerant. Contigerant ista, viuentem adhuc Clementem VII pontifice, qui & prudenter ea dissimulauerat. Paulus autem vultum ferocior, amplumque imperium quaerens, nec ullam occasionem, auctoritatem sibi comparandi, praetermissurus, negabat, se permissurum, ut ecclesiastici a magistratu saeculari iudicarentur; leges quoque istas, utpote conciliis & constitutionibus imperialibus aduersas, nullo gaudere robore, decreuit. Quid porro inter Venetos ac pontificem hac in re actum sit, & qua ratione pontifex non sine dedecore inferior ex hoc certamine discesserit, exponere huius loci non est. Id solum monemus, durante hacce lite, varia utrimque edita fuisse scripta, ad causam hancce, seu limites sacerdotii & imperii spectantia. Pro Venetis pugnarunt IO. MARSIIVS, NIC. CRASSVS, ANTON. QVIRINVS, alique. Et ANTON. quidem QVIRINVS senator, popularum scriptum a supremo decemuiorum consilio, postquam a sex theologis, totidemque iure consultis, approbatum fuit, subscriptum, non sine bile ceteroquin compositum, euulgauit, quo & legum controuersarum promulgationem nouam defendit, nihilque, quod non iustum honestumque sit, a senatu factum, contendit. Anonymi quoque cuiusdam eodem

tempore lucem adspexit scriptum, doctorem quorundam virorum, cumprimis F. PAVLI Veneti, siue PAVLI SARPPI, cuius *historiam concilii Tridentini* nemo ignorat, testimonio munitum. Nimirum PAVLVS hicce SARPPIVS, ex Seruitarum ordine, reipublicae Venetae theologus, iudicium suum *considerationum* nomine subiecit, in quo tanta prudentia, tantoque ingenii acumine Venetos contra pontificem defendit, vt omnibus dubiam palmam reddiderit. Alius praeterea anonymus, qui ipse PAVL. SARPPIVS esse creditur, eandem causam peculiari libro egit; quem admodum & praefationis, duobus IOAN. CHARLIERII GERSONIS opusculis, eodem collineantibus, atque tum recusis, praemissae, auctor idem PAVL. SARPPIVS esse adseritur. Atque huncce anonymum, itemque GERSONIS opuscula, adgressus est ROB. BELLARMINVS, cardinalis, qui principem inter eos, qui pro pontifice pugnant, tenebat locum; simul tamen & EDM. RICHERIO occasionem praebuit, GERSONIS defensionem in se suscipiendi, vt antea iam obseruauimus. Respondit BELLARMINO, erroresque innumeros ei ob oculos posuit, IO. MARSILIUS, Neapolitanus, ex ordine seraphico, & exempla, quibus cardinalis probare voluit, eos, qui pontificibus, eorumque ambitioni se opposuerunt, misere periisse, explosit. PAVLI vero SARPPI *considerationes* antea memoratas, ad quas BELLARMINVS nihil regefferat, peculiari libro ad partes vocauit IO. ANT. BOVIUS, Nouariensis, quem longo rursus, & *happesae* auctoris demonstrante scripto confutauit F. FVLGENTIVS Brixianus, ex Seruitarum ordine. Sequebantur deinde duorum cardinalium ASCANII COLUMNAE & CAES. BARONII vota, quibus censuras pontificis non solum laudabant, sed etiam pontificem, vt exequitioni strenue insisteret, adhortabantur. Sed vtrique iterum IO. MARSILIUS re-

spondit, antea nobis iam laudatus. Plura de hisce omnibus dabit IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia papatus*, per. VII. §. CCXX. p. 322. seqq. Legendi & de certaminis huius historia IAC; AVG. THYANNVS, *bistlor. lib. CXXXVII.* toto, atque M. ANT. DE DOMINIS de *rep. eccles. lib. V. cap. IX. §. XLII. p. 420. seqq.* Praecipuum inter eos, qui eo tempore Venetorum causam agebant, locum cum PAVLVS ille SARPPIVS teneat; varia is, vt ex dictis liquet, composuit scripta, quibus cumprimis adhuc addendum, quod ante paucos annos demum ex tenebris in lucem emerit, & italice pariter ac gallice Hagae comitum anno 1720. 12. prodit. Gallice inscribitur: *les droits des souverains defendus contre les excommunications & les interdicts des papes, ou examen & refutation des droits d'excommunier les souverains, que les papes se sont iniquement attribuez &c.* Primum illud, certe ex primis fuit, quae eo tempore in ista causa fuere composita, idque auctor manuscriptum inquisitoribus status reipublicae Venetae exhibuit; hinc vero, cum ab aliis describeretur, post tantum temporis interuallum, exemplum aliquod in manus eius incidit, qui orbis eruditi illud exponere oculis operae duxit esse pretium. Constitutum autem auctori in hoccelibro est, erigere & confirmare inquisitorum status reipublicae Venetae animos, ne excommunicationis papalis fulmine commouerentur, quin potius vt spernant illud, ac alto supercilio contemnant; scrupulosque conscientiae, si qui forte orirentur, illis eximere. Hinc italica inscriptio ita se habet; *consolazione della mente, nella tranquillità di coscienza causata dal bon modo di vinere nella Città de Venetia, nel preteso Interdetto di Paolo quinto.* Summam eius exhibet IO. CLERICVS, *bibliorb. anc. & mod. tom. XIV. part. II. artic. II. pag. 306. seqq.* Qui idem hocce scriptum recensuit dans le journal des sçavans *mens. Novemb.*

p. 490. seqq. dubitat, an illud recte PAVLO SARPIS tribuatur?

Dum superiori saeculo in Gallia, magnis animorum motibus, magnoque strepitu de libertate ecclesiae gallicanae disputabatur; ex nostratibus IO. SCHILTERVS, iure consultus longe clarissimus, suarum duxit esse partium, Germaniae quoque ecclesiarum libertatem omnium oculis exponere, quod & fecit editis de *libertate ecclesiarum Germaniae libris septem*, qui cum eiusdem auctoris de *prudencia iuris christianorum libro*, itemque *dissertatione de fatis ecclesiarum sancto Ioanni reuelatis*, lenae prodierunt anno 1683. De fatis nimirum libertatis ecclesiarum Germaniae, a prima illarum origine, vsque ad ecclesiae reformationem, ordine per sex integros libros differtit, ea quidem ratione, ut subinde historiae ecclesiasticae Germaniae lucem egregiam adfundat; libro vero tandem septimo de *insaurata libertate ecclesiarum Germaniae per reformationem* verba facit. Occasionem hinc & initia reformationis ipsius exponit, deque concordia imperatoris & ordinum circa reformationem perficiendam agit; itemque de sperata reformatione vniuersali, eiusdemque impedimentis. Nimirum, etsi imperator & ordines romanae ecclesiae sacris addicti, quae LVTHERVS & euangelici docebant, non adprobabant; tyrannidem tamen pontificis, variosque abusus, in ecclesia romana regnantes, aegrè ferebant, & haecenus ecclesiae quamdam optabant emendationem; quam tamen ipsimet rursus impediabant, dum veritati doctrinae euangelicae se opposebant. Dum reliqua SCHILTERVS persequitur, de induciis religiosis, de concordia ecclesiarum Germaniae tentata, de concilio Tridentino, de constitutione interimistica, de concilio Tridentino per pacem religiosam disturbato, de eiusdem concilii exitu & auctoritate; porro de impedimentis reformationis vltioris, de liber-

tate ecclesiarum Germaniae denuo impugnata, & per pacem Osnabrugensem iterum restituta, copiose & luculenter differtit. Cuncta vero qui paullo adcuratius considerauerit, facile percipiet, auctorem libertatem ecclesiarum Germaniae intuitu pontificum romanorum considerare, prout hi eam subinde opprimere tentarunt, & prout rursus ab imperatoribus ordinibusque imperii contra eosdem adferta est & vindicata, maxime a protestantibus, postquam iugo istorum praesulum colla sua prorsus subdixerunt. Et haecenus cum gallicanae ecclesiae defensoribus in eo, quod caput causae est, consentit, nec vltius progreditur. Nondum autem ista ad iura imperantium plene vindicanda sufficere, maiorisque adhuc libertatis spem, ecclesiae emendationem attulisse, ex dicendis patet. Enimvero per istam ecclesiae emendationem summis imperantibus auctoritatem potestatemque, quae illis debetur, redditam, certe occasionem, eam recuperandi, suppeditatam, securitati eorum non vna ratione prospectum, & beneficia adeo haud exigua in eos collata, nemo, qui cuncta recte ponderauerit, negare poterit. Demonstrauit hoc ex instituto BALTH. BEBELIVS, in *dissertat. de beneficiis magistratui politico beati Lutheri ministerio exhibitis*. Spectat huc etiam HECTORIS GOTTF. MASII, theologi quondam Hassniensis longe celeberrimi, *interesse principum circa religionem euangelicam*, qui tamen quaedam adpersit, quae non omnibus placuere, notumque fatis, quatenam hinc ortae sint controuersiae. Conterenda, quae dixi in *dissertat. de concordia religionis christianae statusque civilis, cap. V. §. III. p. 172. seqq.* Quodsi etiam principia ista iuris ecclesiastici, quae ex mente sententiaeque protestantium ad §. praeced. constituiamus, quae secundum rectae rationis ductum constituenda sunt, rite obseruentur; nulla de limitibus imperii atque sa-

Z z z z 3

cer-

cerdotii potest esse contentio. Regum principumque est imperare, hinc & quae externa ecclesiam dirigere, modo non ipsimet iure suo se abdicent; ministrorum verbi diuini atque episcoporum est, docere, erudire populum, administrare sacramenta, clauē soluente & ligante recte vti.

Haec licet in aprico posita sint; subinde tamen tum inter reformatos, tum inter nostrae ecclesiae addictos, de hisce limitibus lites quaedam sunt exortae. Et ad reformatos quidem quod attinet, spectat huc controuersia, quae Heidelbergae excitata est, cum THOM. ERASTVS, medicus, a quo, qui eandem sententiam defendunt, Erastriani dicti sunt, cum aliis quibusdam disciplinam ecclesiasticam, atque excommunicationem, reiiceret atque impugnaret. Rem omnem IO. HENR. HEIDEGGERVS hunc in modum enarrat: *Quam* (disciplinam ecclesiasticam) *post Brunnerum ecclesiasten Heidelbergensem, Thomas Erastus, Heidelbergensis ibidem medicus, consentientibus Christophoro Probo, cancellario archi-palatino, & Adamo Neufro, pastore ad D. Petri, qui post ad Arianos & Turcas ipsos defecit, aduersus Oleuiannum, institutionem disciplinae ad exemplar Geneuensis, vrgentem, vehementer impugnauit. Censebant enim illi, ecclesiae nullum regimen, nullam sententiae dictionem, nullum forum, nullam potestatem verbum Dei per censuras, excommunicationem imprimis, adplicandi a Christo datam esse; potestatem clauium in solo verbi praeconio consistere; & ecclesiam magistratui christiano subiectam, omnem quam usurpat disciplinae auctoritatem, ex omni magistratus delegatione usurpare, cum omnis politia externa, omne regimen, & omnis coetuum minorum potestas, in republica a summa maiestate deriuari, & in eandem refundi debeat. Proin etiam magistratum sacres censuris ecclesiae obnoxios esse, iidem pernegant, & a sententiis ecclesiae*

*facis; ad magistratum tribunalia, vtpote quibus vltimum & supremum rerum omnium in republica iudicium conueniat, prouocationem permittunt; in corpore theologiae christi. loc. XXVII. s. Et. l. §. XCIII. p. 666. conf. & §. CXXX. p. 626. Hisce ERASTI hypothelibus licet THEOD. BEZA aliique se opposuerint, quod & IO. HENR. HEIDEGGERVS l.c. facit; ita tamen comparatae sunt, vt non videam, quo pacto conuelli queant, quin simul ius summorum imperantium circa sacra labefacteretur. Regimen enim ecclesiae, iurisdictio, facultas coactiua, potestas puniendi, & quae eiusdem sunt generis, vti citra controuersiam summum imperium arguunt; ita ecclesiae nullo modo tribui possunt, nisi eam in rempublicam commutare, & ita rempublicam in republica statuere, imperantesque summus magna imperii parte spoliare velis. Ecclesiam vniuersalem nullo modo vt rempublicam concipiendam, particulaeque instar collegiorum a summo imperante dependentium sese habere, saepe iam monuimus. Ad excommunicationem quod attinet, si vt poena quaedam ciuilis spectetur, ecclesiae itidem tribui nequit; quemadmodum rursus rectum legitimumque clauis ligantis & soluentis vsus verbi diuini ministris denegare non licet. Plura de ERASTO & Erastrianis dabit CHRIST. THOMASIVS, in notis ad Huberum de iure ciuili. lib. V. p. 166. seqq. & in historia contentione. inter imper. & sacerdot. adpend. cap. I. §. XIX. p. 344. item IO. GEORG. PERTSCHVS, im Rechr des Kirchenbanes &c. cap. XI. §. III. pag. 337. seqq. his, quae de ERASTO & Erastrianis dixerat, IO. HENR. HEIDEGGERVS porro quaedam subiungit, quae itidem ad eiusdem controuersiae historiam spectant: *Quorum* (Erastrianorum) *sententiam in Anglia gliscentibus presbyterianos inter & independentes controuersis, quidam Colmannus Londinensis pastor incrassauit, qui pollicorum instictu**

& va-

Et vana prurigne motus, in concione Londini parlamenta coram habita, regimen ecclesiae magistratui obtulit, cui scilicet G. Gillespius, minister Edimburgensis & celeberrimus Samuel Rbeterfoordius, doctissimis dissertationibus, quibus omnem Erasiani commenti iniquitatem aperuerunt illi, oppugnatum iuerunt; l. c. §. XCIII. p. 606. In sequentibus historiae huius controuersiae ita porro pertexit: Quorum (pseudo-politicorum) antesignanus Thomas Erasmus cum complicitibus suis ecclesiae potestatem omnem abdicauit, & politico magistratui subiecit. Ei in Anglia Colemanniani, in Belgio Grotius & remonstrantes, quos peculiari libro Vtenbogaardus defendit, magistratui archibellonicam in ecclesiam potestatem adscrens, secundas fecerunt. Sed remonstrantes, qui, quamdiu magistratum sibi fauentem & propitium experti sunt, mire potestatis eius perisotomata dilatarunt; & conuersa fortuna, velificationem sinuare coeperunt. Nam Episcopus disputatione de iure magistratus circa sacra, anno 1618 edita, discrimine inter ecclesias templaes seu publicas & priuatas, seu publico - priuatas, quae in propriis aedificiis segregatae a templaribus coetus celebrant, musticato potius quam consiunt, in illas magistratum iure diuino omne plenissima, in has nulla omnino pollere, obscurius paulo insinuant; sed mox detecto arcano omni, remonstrantes tum in confessione, cap. 25. tum in eiusdem apologia cap. 24. 25. musticarunt. Post pugnam cum remonstrantibus pugnatam duo reformati theologi editis super hac controuersia scriptis, pomum hydus in medium protulerunt; vnus, auctor breuis responsionis ad solutiones datas &c. cui Petrus Cabelianus respondit; alter Vedelius pugato de episcopatu Constantini magni libro, quem Reinius, Triglandius, & Apollonius restituerunt. Qui eos sequuti praelium instaurare conati sunt, Ludovicus Molinaeus, paraenisi ad aedificatores imperii in imperio, edita, & Lambertus Velthebuius, qui ec-

clesiam spoliū dominantium fecit, ab anonymo, qui Ioannes Broun Score - Britannus est, aliisque, ad partes vocatus est, attum egerunt, & operam luserunt; l. c. §. CXXX. pag. 626. Haec ideo recitare visum fuit, quoniam historiae istius controuersiae in ecclesia reformatae velut in compendio exhibent. Iuuat tamen nonnulla illustrationis causa addere. Et primo quidem ad Anglos quod attinet, quatenus episcoporum apud eos sit auctoritas atque potestas, neminem fugit. Proxime namque ad episcoporum ecclesiae romanae accedit potestatem, si non prorsus eadem est; immo certo modo maior, dum episcopi Angliae imperio pontificis non sunt obnoxii. Eam itaque summi imperii partem, quae ius circa sacra complectitur, in Anglia penes episcopos esse, dubio caret. Licet autem presbyteriani episcopalibus acriter se opposuerint, & praeter alia episcopale ecclesiae regimen vehementer impugnauerint; vt alibi copiosius exponimus; non tamen ideo existimandum, ac si potestati imperantium multo latiores constituerint limites, quam episcopales. Consentiebat enim vtrique in eo, ius circa sacra non ad imperantes spectare, sed ad ecclesiam; de eo solum disceptabant, num hocce ius in ecclesia per episcopos, an per presbyteria administrari debeat. Cum vero deinceps independentes exorirentur, hi demum magistratui summam in rebus ecclesiasticis potestatem tribuebant; adeoque ab vtrisque, tum episcopalibus, tum presbyterianis in hocce capite dissentiebant. Immo dicebant aperte, presbyteriale regimen re ipsa, mutato tantum nomine & pompa, episcopalem potestatem ac tyrannidem sibi in ecclesias arrogare; teste GEO. HORNB. hist. eccles. period. III. artic. III. §. XLI. p. m. 428. Atque ex horum independentium numero COLEMANNYS ille fuit, pastor Londinensis, cuius antea facta est mentio. Horum etiam partes tuendas suscep-

suscepit **LVDOV. MOLINAEVS**, **PETRI MOLINAEI** filius, edito libro, quem inscripsit: *paracnesis ad aedificatores imperii in imperio; in qua defenduntur iura magistratus aduersus Moysen Amyraldum, & vindices ceteros potestatis ecclesiasticae presbyterianae*, Londini 1656. 4. De hocce **MOLINAEI** libro **MELCH. LEYDECKERVS** ita pronuntiat: *Notus est liber Lud. Molinaei, paracnesis &c. praefertim contra Amyraldum edita & Dallacum, anno 1656, ubi damnata hierarchia episcopali, & regimine simul presbyteriali, tradita tandem omnia politico principi vides, independentium consiliis. Itaque Thomam Erasmus ad caelum extollit, cum Grotio. Liber T. Cromwellio dedicatus est, eoque intelligas, quod independentismi finis politica sit ecclesiae gubernatio: hic exitus. Quam voluissim D. I. Owenum, Lud. Molinac non consensisse, implicitum iisdem consiliis, data ad eum epistola, quae operi praefixa est! Erat Molinaei in academia Oxoniensi collega. Ibi scripsit eruditissimum tractatum de iustitia Dei vindicatiua, Th. Cromwellio dedicatum; ad Georg. Hornii bistor. eccles. l. c. p. 429. Et alibi: Beza Erasmus resistit libro de excommunicatione. Patri degener filius, Lud. Molinaeus paracnesi ad aedificatores imperii in imperio, hunc Erasmus defendit, & celebravit summis laudibus, ut magnum theologum, tum philosophum, & operum naturae & artis sagacissimum indagatorem, cui cum Grotio plus fidei tribuendum sit, in hoc articulo, quam theologis, qui scilicet animum non imbuunt cognitione omnium disciplinarum & scientiarum, & nihil non in suam rem disputarunt; quin & celeberrimum Voëtium infestatus est impudenter, ut papam Vltraieclinum; qui tamen Cromwellii adulator erat mercenarius, politicum papam introducebat, & Hobbesianismo vires addebat; l. c. ad §. LVIII. p. 497. Nimirum cum **GISE. VOETIVS**, in politica sua ecclesiastica, receptam ecclesiae reformatae*

fententiam, a principis Eraslianis multum dissidentem, defendisset; **MOLINAEVS** sub **LVDIOMAEI COLVINI** nomine, an. 1668 Londini librum edidit, inscriptum: *papa Vltraieclinus, seu mysterium iniquitatis reductum a clarissimo viro Gisberto Voëtio, in opere politicae ecclesiasticae*, Hoc supra iam obseruauimus; cumque aliis scriptis eodem spectantibus oculo hinc data fuerit, ea a **CHRIST. THOMASIO**, *historia content. inter imp. & sacerdot. append. cap. I. §. XLVII. p. 423. seqq. recenferi, ibidem iam monuimus; add. 1048. GEO. PERTSCHIVS, in dem Reche der Kirchenbannes cap. XI. §. V. pag. 343. seqq.* Inter eos, qui recentiori aetate in Anglia iura episcopalia a magistratu independentia adseruerunt, eminet **HENR. DODWELLVS**, qui tum alibi, tum in paracnesi ad exteros de nupero sefismate anglicano &c. Londini 1704. 8. hoc ex instituto agit. De libro; iura ecclesiae christianae defensa contra presbyteros romanos & omnes eos, qui potestatem independentem sibi tribuunt &c. inscripto, cuius pars I. anglie anno 1706 prodit, maximasque in Anglia turbas dedit, & scriptis ei oppositis, conferendus 10. **CLERICVS, biblioth. choif. tom. X. art. V. p. 305. seqq. item tom. XX. part. II. art. XIV. p. 396. seqq. & tom. XXI. part. I. artic. I. seqq. p. 1. seqq. Ad remonstrantium atque contra-remonstrantium super hocce capite controuersias quod attinet; notum satis est, cum primum orirentur, a remonstrantium partibus stetit, quos penes eo tempore summa rerum in Belgio foederato erat potestas. Ad horum itaque auctoritatem se recipiebant remonstrantes, cum viderent, disputationibus, deliberationibus, conuentibus, se parum ad summam rei proficere, scripsitque 10. **VYTENBOGARDVS** anno 1670 lingua belgica librum, de officio & auctoritate supremi christiani magistratus in rebus ecclesiasticis; quem tamen **RVARDS ACRONIVS**, ex ipsius **VYTEN-****

BOGARDI scriptis refellere conatus est. Interea ordines Hollandiae & Frisiae occidentalis anno 1614 edictum promulgaverunt, quo utrique parti iniungebatur, ut controuersias modeste tractarent, paci studerent, seque inuicem in mutua charitate tolerarent. Quod cum aegre ferrent contra-remonstrantes IO. BOGERMANNVS & SIBR. LVBBERTVS, publicis scriptis illud impugnarunt, euincereque voluerunt, magistratus non esse, in eiusmodi rebus ecclesiasticis leges praescribere. Tum vero HUGO GROTIUS librum prorsus egegum pietas ordinum Hollandiae inscriptum, edidit, in quo summorum imperantium in rebus ecclesiasticis potestatem vindicauit; quemue deinceps *apologetico* defendit; qui & in libro posthumo, de *imperio summorum potestatum circa sacra*, a IO. CHRIST. BECMANNO operi eius de iure belli & pacis subiuncto, idem argumentum pertrahauit. Conferendus HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen- Staat part. I. cap. XVIII. §. XII. p. 638*. VYTENBOGARDO se etiam opposuit ANT. WALAEVS, in libro de *auctoritate magistratus in rebus ecclesiasticis*; quem GERH. IO. VOSSIYS refutauit, in *epistola*, quae exstat in *praestantium & doctorum virorum epistolis ecclesiasticis & theologis*, p. m. 467. seqq. uti hunc rursus GISB. VOETIUS *polit. ecclesiast. part. III. lib. IV. tract. I. cap. XII. p. 806. seqq.* Nouas deinde turbas dedit NIC. VEDELII dissertatio, an 1638 Dauentriae habita, de *magistratu, contra Bellarminum de laicis*, quam deinceps an 1642 inscriptam: de *episcopatu Constantinensi magni, seu de potestate magistratuum reformatorum dissertatio repetita cum responsione ad interrogata quaedam*, cum praefatione ANDR. RIVETI & IO. MACCOVII recudi curauit; Leouardiae 1642. 12. Ei namque & IAC. REVIJS & GVIL. APOLLONIVS se opposuerunt; de quibus vti & reliquis eo spectantibus

BVD. ISAGOGE.

scriptis cum CHRIST. THOMASIVS fuisse agat, in *hystor. content. inter imper. & sacerdot. adpend. cap. I. §. XXV. p. 349. seqq.* nihil amplius addimus.

Quae nostrae ecclesiae de limitibus sacerdotii & imperii sit sententia, nemini obscurum esse potest. Episcopis certe non alia, quam quae doctorum est, potestas, in *Augustana confessione* tribuitur: sic autem sentiunt (ecclesiae nostrae) *potestatem clauinum, seu potestatem episcoporum, iuxta euangelium potestatem esse, seu mandatum Dei, praedicandi euangelii, remittendi & retinendi peccata, & administrandi sacramenta; abus. VII. p. 37.* Latius haec ibi edisserunt pii confessores, sedulo inculcantes, non esse commiscendas, potestatem ecclesiasticam & civilem. Idque repetit & pluribus etiam confirmant, tum in *apolog. Augustanae confessionis artic. XIV. p. 294. seqq.* tum in *articulis Smalcaldicis p. 351. seqq.* Conferenda, quae dixi in *dissertat. de orig. & potestate episcoporum contra Henricum Dodwellum, §. XLII.* Atque haec principiis quoque istis iuris ecclesiastici, quae scriptura sacra atque recta ratio suppeditant, quaeue supra indicauimus, plane sunt consentanea. Audita nihiloscius sunt querelae, tum theologorum de imperantibus, quod plus quam decebat, in rebus ecclesiasticis, sibi vindicent, tum rursus politicorum ac iure consulum de theologis, verbiq; diuini ministris, quod ea, quae in rebus ecclesiasticis imperantium sunt propria, sibi tribuant. In publica tamen certamina, quantum mihi constat, ea res non erupit; donec recentiori aetate quidam ex iure consulum ordine iura imperantium in regimine ecclesiae tueri, suarum duxerint esse partium; quos inter praecipuum locum tenet CHRIST. THOMASIVS, qui ipsem scripta sua eo spectantia, controuersiasque, quae ipsi cum aliis hancce ob causam intercellerunt, commemorat, in *hystoria content. inter imper.*

Aaaaa

per. & sacerdot. adpend. cap. I. §. LV. p. 451. seqq. Cum primis nostra aetate agitata est quaestio, num principes seu imperantes, summa circa sacra potestate gaudeant vt imperantes seu principes, an vero vt episcopi; Cum enim vsu receptum sit, principes etiam *episcopos*, & ius, quod circa sacra versatur, *ius episcopale* vocare; nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, ius illud circa sacra, si primam originem spectes, penes ecclesiam esse, a qua illud in summos imperantes sit translatum, qui adeo eodem non vt principes, seu imperantes, sed vt episcopi gaudeant. Sed error inde enatus, quod vera & genuina vocis *episcopus* significatio in ecclesia romana prorsus sit immutata. Cum namque secundum scripturam sacram episcopi nihil aliud sint, quam pastores, atque dispensatores mysteriorum Dei, quorum est, pascere gregem, hoc est, docere & erudire populum, ac sacramenta rite administrare; in romana tandem ecclesia episcopi adpellati sunt, qui regimen ecclesiae, adeoque ius circa sacra, quod imperantium proprium sibi vindicarunt; hinc & ius illud, quod circa sacra versatur, *ius episcopale* vocari coepit. Istudque ius circa sacra cum principes protestantes circa initium reformationis ecclesiae postliminio sibi iterum adiderent; mos tamen loquendi receptus hinc inde permanfit, vt illud *ius episcopale*, & ipsi imperantes *episcopi* dicerentur. Perperam quidem; siquidem hac ratione vera notio vocis istius, ex scriptura sacra, non ex vsu ecclesiae romanae, haurienda, peruertitur; & in errorem etiam istum plurimi inducuntur, ac si ius circa sacra rerum dominis, non vt imperantibus, sed vt episcopis conueniat. Enimvero cum ius illud circa controuersiam pars sit summi imperii; non potest ab eo separari; multo minus episcopis tribui, quorum munus est non imperare, sed docere. Ecclesia quoque in se respectata cum nullum

habeat imperium; illud imperantibus, seu rerum dominis dare non potuit. Errare namque eos, qui ecclesiam vniuersalem vt rempublicam quamdam concipiunt, supra iam docuimus; quemadmodum & id inculcauimus, ecclesias particulares instar collegiorum se habere, quae directioni summorum imperantium sunt obnoxia. Et ita iuribus summorum imperantium prospicitur, vt ecclesiae nihil inde admatetur, nec religioni vllum creetur periculum. Quemadmodum enim potestas illa summorum imperantium ad externa solum spectat, eaque a scriptura sacra non determinata; ita circiter, quae ex scripturae sacrae praescripto credenda aut agenda sunt, nihil iuris hominibus, quicumque demum sint, relictum est; & si imperantes aliquid, quod hinc contrarium sit, constituere audeant, Deo magis, quam illis obediendum esse, nouimus. Praeterea, cum ecclesia quaeuis particularis instar collegii seu societatis particularis, sed dependens, concipiatur; iuribus quoque eas gaudere collegialibus, inde consequitur; quae cum aliis eiusmodi societatibus concedantur, ecclesiis ea denegare, iniquum foret. Inter eos vero, qui in contrarium iuerunt sententiam, & imperantes vt episcopos, non autem vt imperantes, iure circa sacra gaudere, adseruerunt, eminet IO. ABRAHAM KROMAYERVS, cuius commentatio theologica de potestate ecclesiastica, quam vocant, externa, penes quem radicaliter sit, & quibus partibus contineatur, historice, dogmatice, polemic & practice instituta, & edita in gratiam omnium, qui dogma hoc magnum & arduum cognoscere plenius, & controuersias, de eo, quae hodie denno agitantur, restitui diiudicare cupiunt &c. Gothae 1721 lucem adspexit, & prorsus huc comparata est. Adpendicem quoque subiicit, in qua scripta quaedam recentiora, idem argumentum attingentia, ALBERTI scilicet RIPEAI librum, inscriptum: *Moses*

deus

deus Aaronis, siue potestas atque officium principum in sacris ex sola scriptura canonica veritatis studio demonstratum, Dauentriae 1717. 8. IOAN. CHRIST. SELTZII commentationem: *Christi Kirche kein Welt-Reich, vnd weltlicher Herrschafft weder sachig noch unterworfen* &c. oppositamque libello RUPERI, an. 1718. 8. sine loci mentione; IO. GEORG. REINHARDI meditationes de iure principum Germaniae, cum primis Saxoniae circa sacra, ante tempora reformationis exercito &c. Halae Magdeburgicae 1717. 4. & denique anonymi *Untersuchung des wahren Grundes, aus welchem die bösehe Gewalt eines Fürsten über die Kirche herzuweisen ist*; ibidem 1719. 8. sub examen vocat. Quo iure in hisce omnibus auctor aliquid reprehendat, inquirere huius loci non est; cumque non sint vnus generis, nec laudare omnes, nec improbare nobis integrum est; rationibus autem, quibus vir iste doctissimus suam propugnare sententiam conatur, abunde a me satisfactum puto, in *institutionib. theol. dogm. lib. V. cap. IV. ad §. XXVI. p. 1750. seqq.* Atque ita praecipua huius controuersiae fata, praecipuosque enarrauimus auctores. Horum plures addere potuissim, nisi iam alii eosdem recensuissent. Id solum adhuc monendum, locum quoque hic sibi vindicare, qui de excommunicatione scripserunt; siquidem imperium illud, quod pontifex atque episcopi sibi arrogarunt, se per excommunicatio-

nem maxime exferere solet, immo & per eam praecipuum incrementum accepit, vti supra iam obseruauimus. Conferendi itaque, qui de origine, fati, vsu & abusu excommunicationis scripserunt; quos inter, si recentiores species, eminent SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *analibus politico-ecclesiasticis tom. II. dissertat. III. p. 480. seqq.* THEOD. CRUGERVS in *schediasmate historico*, exhibente selectas observationes, quae faciunt ad illustrandam historiam censurae ecclesiasticae, ab origine ecclesiae vsque ad nostra tempora, ordine chronologico, in ecclesia praesertim pontificia expositas, & aliquot dissertationibus academicis in alma Leuconae ventilatas; Wittebergae 1719. 4. IO. PECHTIVS, in *tractatione theologica de excommunicatione ecclesiastica*, eiusque indole & acquirate, Godofredo Arnolfo opposita, Rostochii 1712. 4. qui receptam ecclesiae nostrae sententiam tuetur; IO. GEORG. PERTSCHIVS, in *dem Recht der Beicht- Stühle vnd des Kirchenbannes*, Halae Magdeburg. 1721. 4. qui recentiorum iure consultorum placitis insistit. Conferenda & quae CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS de excommunicatione disserit in *libro de originibus iuris ecclesiastici, cap. I. artic. II. p. 10. seqq.* alibique; de origine excommunicationis & ipsamet quaedam dixi in *exercit. poster. de ritibus ecclesiae lat. indaetis §. IV. in parergis historico-theologicis p. 121. seqq.*

§. XI. Obseruasse etiam proderit, quenam ipsius, quam vocant, hierarchiae ecclesiasticae, seu discriminis, quod inter verbi diuini ministros intercedit, sit ratio; cum primis quodnam ecclesia verus, speciatim apostolica, hac in re nobis reliquerit exemplum; quam longe inde discesserit ecclesia romana; quousque iterum cum eo conueniant ecclesiae protestantium.*

* Discrimen aliquod in ecclesia inter docentes & auditores ordinis causa admit-tenda esse, illorum iterum certas consti-

tui posse classes, positum apud omnes est extra controuersiam. Nec tamen hoc discrimen ultra, quam par est, extendendum,

vt docentibus plus, & auditoribus minus, quam decet, tribuatur. De docentibus, eorumque diuerfis ordinibus vsurpari solet vox *hierarchia*; minus profecto commode; siquidem imperium aliquod circa res sacras denotat; quo tamen non verbi diuini ministros, sed summos tantum imperantes gaudere, constat, & antea docuimus. Hinc & cum in concilio Tridentino anathematis fulmen in eos vibraretur, qui dicturi essent, *in ecclesia catholica non esse hierarchiam, diuina ordinatione institutam, quae consistet ex episcopis, & presbyteris, & ministris*, fuerunt, quibus vox *hierarchia* admodum displicuit, quiaue *hierodiam*, vel *hierodulium* potius dicendam, existimarunt; vti ex PETRIS VAIVS POLANI *historia concil. Trident. lib. VIII. p. 1277.* iam obseruatum in *instit. theolog. dogmat. lib. V. cap. IV. ad §. I. p. 1705.* Historiam hierarchiae, seu regiminis ecclesiastici prae reliquis fuse & accurate tradit IAC. BASNAGIVS, dans l' *histoire de l'Eglise* tome I. part. I. per integrum librum primum p. 1. seqq. Generatim quoque de hierarchia ecclesiastica praecipunt ex nostratibus IOACH. HILDEBRANDVS in *tractatu de hierarchia ecclesiastica*, Helmstadii an. 1702. 4. ex romanae ecclesiae additis DION. PETAVIVS, *libris quinque de hierarchia ecclesiastica*, qui *dogmatum eius theologicorum* tomo IV exstant. MARCVS quoque ANTONIVS DE DOMINIS, quae huius loci sunt, in notissimo de *republica ecclesiastica* opere attingit. Nobis hoc tantum relictum est, vt praecipua momenta paucis delibemus. Primum itaque hic occurrit distinctio inter clericos & laicos; hierarchiae istius, quam nonnulli defendunt, praecipuum vel fundamentum constituens. Vti enim sacri ordinis viris regimen aliquod atque imperium sacrum tribuunt; quod & vox *hierarchia*, vti diximus, indicat; ita non possunt non reliquos veluti ciuium atque subiectorum

loco habere; clericisque adeo insignem quamdam ~~honoris~~ ac praerogatiuam concedere, ac si soli isti sint veluti *fori & hereditas*, populusque Dei peculiaris atque electus. Sed hac quidem ratione si distinctio ista capiatur; falluntur maximopere, qui eam, siue qua voces, siue qua rem ipsam spectatam, in scriptura sacra inuenire, aut ab ipsis apostolis se repetere originem posse, sibi persuadent. At persuadet tamen sibi post CAES. BARONIVM, aliosque, PETR. DEMARCA, in *dissertatione de discrimine clericorum & laicorum*, quae inter dissertationes, operi eius de *concordia sacerdotii & imperii* subnexas, nona est, p. m. 286. seqq. perperam profus, vti ex iis patet, quae contra BARONIVM disputat beatus CHRIST. KORTHOLTVS noster, in *disquisitionibus anti-Baronianis, disquisit. V. §. IV. p. 151.* Consentiunt in eo plerique, discriminis huius originem ab ecclesia iudaica repetendam esse: idque dum & IOSEPH. BINGHAMVS adferat, ad testimonium CLEMENTIS Romani prouocat, quod in priori eius ad *Corinthios epistola* num. XL. exstat; *origin. siue antiquitat. ecclesiast. lib. I. cap. V.* vbi distinctionem hanc contra NIC. RIGALTIVM, CLAVD. SALMASIVM, atque IO. SELDENVM defendere conatur. At ex CLEMENTIS verbis id quidem conficitur, in ecclesia iudaica hocce inter clericos & laicos discrimen obrinuiss, quod & positum est extra controuersiam; apud christianos id iam ea aetate in vsu fuisse, nec CLEMENS dicit, nec isto eius effato comprobari potest. Exemplo enim solum ecclesiae iudaicae ostendere voluit, ordinem certum in ecclesia quoque christiana obseruandum esse. Hoc a me iam indicatum in *praefatione* BINGHAM *originibus* praemissa. Interim fatendum, distinctionem istam satis antiquam esse, quippe cuius iam TERTVLLIANVS meminit, *exhortat. ad castitat. cap. VII.* quamquam &

IOSEPH.

IOSEPH. BINGHAMVS, l. c. ad CLEMENTEM Alexandrinum prouocet. Neque id negauerim, eos, qui primum ista distinctione vsi sunt, ab ecclesia iudaica eam accepisse; etsi neutiquam eo sensu ad christianos eam transtulerint, vt sacri ordinis viris, singularem istam ἑξουσίαν ac prerogatiuam, quam populi iudaici sacerdotibus habebant, tribuerent. Sequenti itaque demum aetate abusus huius discriminationis grauissimus accessit, auideque ab illis arreptus est, qui clericorum, episcoporum maxime, promouere imperium, eosque velut supra humanam sortem positos euehere, laicos autem opprimere, omnique auctoritate in rebus praesertim ecclesiasticis, spoliare, suarum ducebant esse partium. Et ita quidem spectata haec distinctio merito reuicitur; vti contra, si ea nihil aliud, quam diuersus docentium & auditorum ordo innuitur, iure meritoque retinetur. Pro ea in priori sensu accepta non possunt non omnes illi pugnare, qui episcopis imperium aliquod, suae regimen ecclesiasticum tribuunt; quod, praeter romanenses, hierarchicos seu episcopales in Anglia facere, constat; coque comparata est HENR. DODWELLI dissertatio, *de voce cleri sacri ordinis propria*, quae inter Cyprianicas eius prima est. Conferenda, quae de hacce distinctione differit CHR. MATTH. PFAFFVS, de *originibus iuris ecclesiast.* cap. III. art. II. p. 114. seqq. Adenda, quae de voce clericus diligenter collegit THOM. CRENIVS, in *notis* ad IO. VORSTII exercit. de *sedibus episcopalib.* fascie I. exercitatio. philologico-historicar. p. 79. Historiam controuersiae de iure sacerdotali laicorum, inter NIC. RIGALTIVM & GABR. ALBASPINAEVVM primum exortae, deinde & inter alios viros doctrina praestantes agitatae, enarraui in *institut. theolog. dogmar. lib. V. cap. I. ad §. XIII. p. 1486. seqq.*

Iam ad ipsam, quam vocant, hierar-

chiam quod attinet, quae tempore apostolorum officiorum ecclesiasticorum fuerit ratio, ex *Ephes. IV. 11. & I. Cor. XII. 28. seqq.* constat. Intelligitur inde, ordinarius in ecclesia munus tantum esse τὸν ἰδιακήλων, qui & pastores, presbyteri ac episcopi vocantur. De extraordinariis enim apostolorum, prophetarum, euangelistarum, nunc sermo non est. In neutro loco diaconorum fit mentio, nisi in posteriori, seu I. Cor. XII. 29. κωσταντες huc referre velis. Haec namque voce administrationem & dispensationem rerum temporalium, vt pauperum haberetur ratio, significari, recte nonnulli contendunt; quemadmodum ἀντιλήψεις de eorum opera capiunt, qui aegrotis succurrunt. Diaconorum nimirum fuisse, vt pauperum curam gererent, notum est; nec dubium, quin aliquando aegrotis, aliorum auxilio destitutis, fuerint opitulati. Licet autem diaconi ex consilio apostolorum in ecclesia Hierosolymitana sint constituti, *act. VI. 2. seqq.* nullibi tamen legitur, eos mandasse, vt in aliis ecclesiis constituerentur; etsi non dubitandum, quin hinc inde aliae ecclesiae exemplum Hierosolymitanae sint imitatae, vnde mos iste, diaconos constituendi, vbique tandem inualuit; simulque successu temporis diaconorum officium diuersum esse coepit ab illorum munere, qui primum in ecclesia Hierosolymitana fuerunt. Presbyteros vero in singulis ecclesiis ab apostolis constitutos, dubio caret, & vel ex *act. XIV. 23.* liquet; a quibus episcopus diuersos, aut is superiores fuisse, a romanensibus pariter ac hierarchicis seu episcopalibus in Anglia frustra adseritur. Fufius haec omnia edisserui in *dissert. de orig. & potestate episcoporum, contra Henr. Dodwellum §. X. seqq. & in institut. theolog. dogmar. lib. V. cap. IV. ad §. XVII. p. 1734.* Cum autem statim post apostolorum tempora discrimen inter episcopos & presbyteros, repugnantibus tamen nonnullis, introduceretur, vt

Α α α α 3 in

in institut. theolog. dogm. l. c. p. 1735. seqq pluribus exposui; orti hinc sunt ordines isti, in primitiua ecclesia pariter ac sequentibus saeculis recepti, *episcoporum* scilicet, *presbyterorum* & *diaconorum*. De *diaconis* & *diaconissis* veteris ecclesiae exstat liber *commentarius* CASP. ZIEGLERI, Wittebergae 1678 editus, isque lectu dignissimus. De *presbyteris* autem & *presbyteris* librum singularem luci exposuit MATTHIAS ZIMMERMANNVS, vir in antiquitate ecclesiastica haud perfunctorie versatus, Annebergae 1681. 4. Non diu autem admodum in ista simplicitate ecclesia christiana perstitit; siquidem non tantum ordines quidam minores introducti sunt, sed & inter ipsos episcopos discrimen aliquod atque subordinatio successit. Et ad minores quidem ordines quod attinet, exorti in ecclesia sunt *subdiaconi* (qui tamen a romanensibus maioribus ordinibus adhuc adnumerantur) *lectores*, *acolythi*, *exorcistae*, & *ostiarii*, quibus adhuc *cantores* addi solent. De quorum antiquitate ex eo iudicandum, quod supra iam obseruauimus, in concilio Laodiceno *can. XXI.* & *XXIV.* praeter presbyteros & diaconos, commemorari *subdiaconos*, *lectores*, *psalmistas* seu *cantores*, *exorcistas* & *ostiarios*. Et quamuis de anno, quo concilium hoc celebratum sit, viri docti inter se disputent; in eo tamen eos consentire, ad saeculum quartum illud referendum esse, ibidem docuimus. Licet itaque de origine istorum ordinum nihil certi adfirmari queat, fatente IO. BAPT. COTELERIO ad *constit. apostolic. lib. II. cap. XXI.* hoc tamen inde constat, eos saeculo quarto iam receptos fuisse. In ipsis *constitutionibus apostolicis* l. c. *lectorum*, itemque *cantorum*, & *ostiariorum* fit mentio. Quae generatim de hisce minoribus ordinibus obseruatu digna sunt, apud IO. ANDREAM QVENSTEDIVM legi possunt, in *antiquitatib. biblic. & ecclesiasticis cap. II. num.*

VIII. p. 121. seqq. De *lectoribus* speciatim peculiari dissertatione agit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, itemque WILH. ERNEST. TENZELIVS, in *dissertat. de ritu lectio-num sacrarum*; de *cantoribus* itidem SCHMIDIVS peculiari dissertatione. *Exorcistarum* autem quanam in veteri ecclesia fuerit ratio atque origo, ipsemet exposui in *institut. theolog. dogmat. lib. V. cap. I. ad §. IX. p. 1471. seqq.* Plura tum de hisce, tum de reliquis dabunt scriptores antiquitatum ecclesiasticarum, quos alibi laudabimus. A minoribus hisce ordinibus vt ad maiores iterum ascendamus; de *episcopis* porro obseruandum, eorum quatuor introductos ordines, vnum eorum, qui vni vrbi vel parochiae praesent, quique κατ' ἐκκλησίαν episcopi dicebantur; alterum *metropolitanorum*, qui vni provinciae; tertium *archiepiscoporum*, qui vni primatum *exarchorum*, qui aliquot prouinciis essent praepositi; & quartum denique *patriarcharum*, qui plurium dioeceseon praefulatus tenerent. Ita HENRIC. NORISIVS, in *dissertat. de synodo quinta p. 76.* & ex eo IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. cap. XIII. §. XV. p. 453.* Ciuili prouinciarum distinctioni eo tempore receptae hanc hierarchiae ecclesiasticae oeconomiam quodammodo respondere, viris doctis dudum obseruatum est. Legenda, quae hac de re copiose & diligenter disserit CASP. ZIEGLERVS, de *episcopis eorumque iuribus*, *lib. I. cap. IV. p. 50. seqq.* vbi & recte ostendit, non alio fundamento, quam consuetudine, hanc distinctionem rursi; itemque LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina*, *dissertat. I.* quae ex instituto de *forma & distributione ecclesiarum*, praesertim quarto ecclesiae saeculo, deque *patriarchis & metropolitanis*, illorumque iure ac *praerogatiuis*, agit. Addenda & GEBH. THEOD. MEIERI *politia ecclesiae primitiuae ad politiam ciuilem formata*, Helmstadii 1676.

1676. 4. Factum hac ratione, vt ecclesia speciem ac indolem reipublicae acciperet, quilibet facile perspiciat; indeque porro imperium illud episcopale in papalem tyrannidem degenerans, maximum incrementum accepisse, supra iam monuimus. Ex doctoribus enim ecclesiae imperantes rerumque domini facti, vt multa alia, quae ambitio suadebat, ecclesiae parum salutaria suscipiebant; ita tandem patriarchae de primatu inter se contendebant, donec romanus caput supra omnes extolleret, reliquosque sibi subicere adniteretur. Atque de pontificibus istis romanis, qui hodie in hierarchia ecclesiastica, saltem ex mente romanensium, primum locum tenent, nunc etiam primum dicendum esset; sed praecipuos, qui illorum vitas descripserunt, pariter ac illos, qui arcana imperii, quod moliti sunt, detexerunt, ad §. sequentem indicabimus. Auctores autem, qui aut pro primatu romani pontificis, aut contra eundem scripserunt, quique maxime huius loci sunt, recensent CASP. SAGITTARIUS, in *introd. in bistor. ecclesiast. cap. XXVII. p. 713. seqq.* & IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittarianae introduct. in bistor. ecclesiast. tom. II. ad cap. XXVII. p. 654. seqq.* Ad eos, qui pro pontificis primatu calamum strinxerunt, quod attinet, commemorandum cum primis vastum illud opus, quod IO. THOMAS DE ROCA-BERTI, archiepiscopus Valentinus, & Hispanorum inquisitor generalis, dedit, inscriptum: *bibliotheca maxima pontificia, in qua auctores melioris notae, qui habentur pro sancta Romana sede, tum theologicæ, tum canonice scripserunt, fere omnes continentur*, Romae 1695, 96, 98 & 99. tom. XXI. fol. Codices namque fere omnes, qui pro tuendo romani pontificis primatu conscripti sunt, auctor magno studio collegit, collectosque in hac *bibliotheca*, suis sumptibus impressa, exhiberi curauit. Ipsa, quae in hocce opere continentur, scripta indicantur

in *actis eruditor. Lips. anno 1708. p. 385. seqq.* Nec tamen est, quod tantae molis opus terrorem nobis incuriat. Praeterquam enim, quod aliud, si non maioris, certe eiusdem molis, illi opponi facili negotio possit, si quis omnes, qui contra primatum pontificis scripserunt, in vnum corpus redigere vellet; vel vnus CLAVDIUS SALMASIUS tractatus de *primatu papae*, etsi eius tantum *pars prima* cum *adparatu* & *accessionibus* quibusdam prodit, pluris aestimandus est, quam ingens illa *bibliotheca pontificia* IO. THOMAE DE ROCA-BERTI. Pontifici, cui hierarchiae ecclesiasticae in ecclesia romana capiti, statum iungimus cardinales, per ipsius pontificiae auctoritatis potestatisque incrementum ad tantum dignitatis fastigium euectos; in quorum originem ipsemet olim inquisiui, in *sebediasmate de origine cardinalitatis dignitatis*, Ienae 1692. 12. Certe autem iuuabit, quae PETR. IOSEPH. CANTELIUS, in *metropolitanarum urbium historia civili & ecclesiastica, part. II. dissertat. V. p. 322. seqq.* ex instituto de cardinalibus diserit. De origine enim eorum, itemque de cardinalibus presbyteris, diaconis, episcopis, deque horum sedibus; porro de varia tituli vel diaconiae &c. permutandae ratione, deque cardinalium numero, insignibus, & dignitate ibi verba facit. De electione romani pontificis, in qua cardinalium praecipua *lex* conspicitur, idem CANTELIUS *dissertatione* praecedenti *quarta* agit, p. 298. *seqq.* de qua & IO. FRIDER. MAYERI *exilat liber commentarius*, Holmiae & Hamburgi 1690. 4. editus. De patriarchis, quorum initio tres fuisse, Romanus, Alexandrinus & Antiochenus, quibus deinde Hierosolymitanus, & tandem Constantinopolitanus accessit, erudite & accurate diserit IO. VORSTIVS in *exercit. de sedibus episcopalibus*, §. L. *seqq.* quae exstat in *fasse primo exercitation. philologico-historicæ*, a THOMA CAENIO

CRENIO editarum, p. 134. seqq. Lectu etiam digna, quae de patriarchis IAC. BASNAGIVS habet dans l'histoire de l'Eglise tom. I. part. I. lib. I. cap. IX. p. 41. seqq. qui & lib. II. seqq. singularum ecclesiarum patriarchalium historiam fufe exhibet. Iungendus hifce ex romanensibus LVDOV. ELL. DUPIN, in dissertatione supra iam laudata, de forma & distributione ecclesiarum, praesertim quarto ecclesiae saeculo, vbi de patriarchis & metropolitans, illorumque iure ac praerogatiuis agitur, quae inter dissertationes eius de antiqua ecclesiae disciplina prima est. Nec praetermittenda EDVARDI BREREWOODI veteris ecclesiae gubernatio patriarchalis ad certas quaestiones responsione declarata, quae cum IAC. VSSERII opusculis de origine episcoporum & metropolitianorum, & de Asia proconsulari, Londini 1687 & Breae 1701. 8. prodit. Recte autem BREREWOODVS demonstrat, quiaque istis antea memoratis patriarchis, multo minus vni Romano, totam ecclesiam neutiquam subiectam fuisse, cum tempore concilii Nicaeni, & deinceps, hinc inde existerent ecclesiae, in quas patriarchis istis nihil iuris fuerit. De primatibus, eorumque a metropolitans distinctione, legi itidem meretur IO. VORSTII de sedibus episcopalibus exercitatio, iam laudata, §. XLII. & seqq. p. 121. seqq. & quae ad h. l. copiose concessit THOM. CRENIUS. Idem VORSTIVS & §. XXXVII. seqq. p. 113. quae metropolitianorum in veteri ecclesia fuerit ratio, exponit; quod & IAC. BASNAGIVS, l. c. cap. VIII. facit. IAC. VSSERII opuscula, in quibus & de metropolitianorum origine disserit, iam laudauimus. PETRI quoque IOSEPHI CANTELI metropolitianorum urbium historiam civilem & ecclesiasticam, Parisiis an. 1685, antea commemorauimus. Tribus ea absoluit partibus, quarum prima prolegomena quaedam continet, in qua dissertatio prima huius praec-

cipue loci est, in qua de vocibus, papa, patriarcha, exarchus, siue primas, archiepiscopus & episcopus, agit; in secunda autem de sede romana, & in tertia de vrbibus regni Neapolitani, Siciliae ac Sardiniae, metropolitans, verba facit. An & quodnam inter metropolitianum ac archiepiscopum discrimen intercedat; disquiri IO. ANDR. QVENSTEDIVS, in antiquitatib. biblic. & ecclesiast. cap. II. num. VI. §. III. p. 112.

Supereft, vt de episcopis, generatim spectatis, aliquid addamus. Variae autem cum de iis exstent vitorum doctorum commentationes; primum tamen praecipuum casp. ZIEGLERI de episcopis, eorumque iuribus, priuilegiis & viuendi ratione liber commentarius ex variis veteris ecclesiae monumentis atque scriptis collectus, Norimbergae 1686. 4. Ex romanensium, quae huc spectant, scriptis, AVG. BARBOSAE de officio & potestate episcopi, Lugduni 1650. in fol. maxime celebrari solet. An iure diuino episcopi sint superiores presbyteris, saepe disputatum; magnumque in hierarchia ecclesiastica haecce quaestio momentum trahit. Ipsum HIERONYMV pro episcoporum ac presbyterorum aequalitate pugnaſſe, notum est, patetque ex epistola eius ad Euangelum seu Cl. tom. IV. oper. part. II. p. 802. 803. edit. IO. MARTIANAEI. Vnde & a quibusdam romanensium haereseos illi nota iniusta est, quod speciatim a MICH. MEDINA, Aetiani erroris cum adcaſante, factum, ex ROB. BELLARMINO discimus, lib. I. de clericis c. XV. Et ipsi quoque Aetiani, etſi hoc nomine inter haereticos referantur, quod inaequalitatem episcoporum ac presbyterorum impugnarunt; testibus tamen potius veritatis adnumerandi erant. Legenda IOACH. HILDEBRANDI diſſuſio haereſon Aetian, quas praestantibus pontificiis impingunt. Romanenses superioritatem episcoporum acerrime

rime defendere, mirum non est, cum hierarchiae apud eos receptae hoc suadeat ratio; idque adeo DIONYSIVS PETAVIVS, libris de *hierarchia ecclesiastica* supra laudatis; IO. MORINVS, de *sacris ordinationibus part. III. exercit. III. NAT. ALEXANDER, histor. eccles. saec. IV. dissertat. XLIV. p. 536. seqq.* ubi ex instituto contra DAV. BLONDELLVM disputat, aliiue faciunt; dissidentem tamen, cum paucis quibusdam aliis eidem ecclesiae addictis, & in diuersa abeunte MARCO ANT. DE DOMINIS, de *republ. ecclesiast. lib. V. cap. XII.* In Anglia eos, qui hierarchici, seu episcopales vocantur, eandem hic cum romanensibus fouere sententiam, & episcopos iure diuino presbyteris superiores esse, contendere, notum est. Nec quemquam fugit, qua ratione factum sit, vt in ecclesia anglicanae emendatione, episcopatus eiusmodi, cum aliis quibusdam ritibus & caerimoniis, in romana ecclesia receptis, retineretur; quod & qui historiam ecclesiasticam Angliae scripserunt, pluribus exponunt. Acerrimae hinc cum oriuntur contentiones, scriptis quam plurimis vtriusque disputatum fuit, aliis episcoporum, prout a presbyteris distinguuntur, iisque sunt superiores, iure quoque circa sacra, & regimine ecclesiae, aliisque praerogatiuis gaudent, diuinam originem propugnanti- bus, impugnantibus aliis. Inter priores eminent IAC. VSSERIVS, in *opusculo de origine episcoporum & metropolitanorum*, antea iam laudato; HENR. HAMMON- DVS, in *dissertationibus quatuor*, quibus episcopatus iura ex sacris scripturis & primacia antiquitate adstruuntur, contra sen- tentiam D. Blondelli & aliorum, Londini 1651. 4. eiusdem vindiciae ab exceptioni- bus ministrorum Londinensium, in libro in- scripto: *ius diuinum ministerii euangelici*, angliae Londini 1654. 4. THOM. BILSONVS, episcopus Winthoniensis, de *perpetua ecclesiae Christi gubernatione*, Londi-

BYD. ISAGOGE.

ni 1611. 4. HERB. THORNDICIUS, in *originibus ecclesiasticis, seu de iure & potestate ecclesiae christianae*, Londini 1674. fol. SAM. PARKERVS, in *relatione de regimine christianae ecclesiae saeculis sex prio- ribus*, Salmasio, Dallaco, & imprimis Blon- dello opposita, angliae, Londini 1683. 8. GVIL. CAVE, in *dissertat. de regimine ve- teris eccles. angliae*, Londini 1683. 8. HENR. DODWELLVS, in *paraenesi ad externos, tam reformatos, quam pontificios, de nupero schismate anglicano, qua iura epi- scoporum vetera &c. omnibus adserenda commendantur*; Londini 1704. 8. in qua causam hancce ita egit, vt paradoxa varia admisceret; HENR. WOTTON, in *dissertationibus duabus, altera de diuinis insti- tuto clero, altera de vnitatem ecclesiae, quas CLEMENTIS Romani epistolis duabus, Cantabrigiae an. 1718 a se editis, praemi- sit*; quibus addendi porro IO. PEARSONVS, in *vindiciis episcopat. Ignatii part. II. cap. XIII.* GVIL. BEVEREGIVS, in *codice canonum illustrato, lib. II. cap. XL.* IO. PRIDEAUX, in *fasciculo controversiarum*, qui in operibus eius theologicis exstat c. IV. sect. III. quaest. II. p. 639. seqq. IOSEPH. BINGHAMVS, in *origin. suae antiquitatib. eccles. lib. II. cap. I. p. 53. seqq.* aliique. Inter eos contra, qui istam episcoporum *ἐξουσίαν* impugnarunt, eminent DAV. BLONDELLVS, in *apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris*; CLAVD. SALMASIVS, sub WAL. MESSALINI nomine latitans, in *tractatu de episcopis & presbyteris*; LVDOV. CAPELLVS, in *thesibus theologicis de episcoporum & presbyterorum discrimine*; SAM. MARESVS, in *examine quaestionis de episcoporum origine contra Ioan. Prideaux*, Groeningae 1557. 4. DAVID. CLARCKSONVS, in *tractatibus historicis de statu primitiuo episcopatus, & de liturgiis*, qui ex lingua anglicana in gallicanam translati, Roterodami 1716. 8. prodierunt. HENR. DOD-

Bbbbb

WELLI

WELLI paradoxa ipsemet profligauit, in *dissertatione de origine & potestate episcoporum* eidem opposita, in *synagmate dissertationum theologicarum* p. 181. seqq. Nostrae ecclesiae theologorum eo redit sententia, iure diuino inter eos, qui ecclesiae praesunt, intuitu dignitatis, nullum intercedere discrimen, adeoque haecenus presbyteros ac episcopos aequales esse; nihil tamen obstare, quo minus iure humano inaequalitas quaedam introducat, & vni ex verbi diuini ministris inspectio in reliquos committatur, simulque illius quaedam tribuatur. Nec improbamus, quod in veteri ecclesia hoc factum sit; etsi abusu, qui deinceps accessit, dum episcopi tyrannicam quamdam dominationem sibi vindicarunt, maximopere detestamur. Neque obici nobis potest, quod episcopatus in ecclesia nostra plane abrogatus sit, quod HENR. DODWELLVS alique nobis ex-

probrant; cum res ipsa doceat, eum solum ad iustos suos limites, veramque & genuinam indolem, quam in veteri ecclesia habuit, fuisse reuocatum. Nontantum enim eam potestatem, qua in ecclesia apostolica presbyteri gauisi sunt, verbi diuini ministris relinquimus; sed quibusdam etiam illius quaedam ac inspectio in reliquos tribuitur, qui *superintendentium*, aut *praepositorum*, aut *inspectorum* nomine veniunt; quamquam & alicubi *episcopi* adpellicentur. *Superintendentes* autem recte dici, qui alias episcopi vocantur, ex HIERONYMO pariter ac AVGVSTINO iam obseruauimus, *instit. theol. dogm. lib. V. cap. IX.* ad §. XVII. p. 1738. Conferendus hic porro CASP. ZIEGLERI *superintendens ad normam constitutionum ecclesiasticarum in electoratu Saxoniae descriptus*, cuius altera editio Wittebergae 1712. 4. prodit.

§. XII. Quemadmodum ius canonicum ad potestatem istam, quam romani praefules sibi in vniuersum orbem christianum vindicabant, stabilendam & promouendam vnice comparatum fuit; ita arcana ista dominationis passim in eo obseruare licet; quae vt eo rectius deprehendantur, & historiam pontificum perspectam habere decet, & eos consulere iuuat, qui in arcanis istis detegendis, atque in lucem proferendis, studium omne ac diligentiam collocarunt.

Inter praecipua pontificiae dominationis fulcra atque praesidia ius canonicum referendum esse, inter omnes conuenit. Nullum itaque etiam est dubium, quin plurima illius arcana in iure canonico occurrant; quae qui perspiciunt, inrimos eius penetrare recessus censendi sunt merito; quamquam & cautione quadam hic opus sit, ne ibi quoque eiusmodi arcana quaeramus, vbi nulla inveniuntur, neue ea, quae veritatis sunt consentanea, hinc & adprobanda, statim pro arcanis dominationis pontificiae venditemus. Interim id positum extra dubium, neminem

recte hac in re versari posse, aut in quibusdam sensum iuris canonici adsequi, nisi vitam, mores, resque gestas pontificum cognitatas atque perspectas habeat. Cui instituto licet tota historia ecclesiastica inserviat; nunc tamen solum praecipuos quosdam ex iis, qui historiam pontificum condiderunt, vel ad eius illustrationem aliquid contulerunt, indicabimus. Ex veteribus hic primum occurrit DAMASVS, qui saeculo quarto, Valentiniani & Valentis temporibus, floruit, ipseque romanae ecclesiae episcopus fuit. Sub huius enim nomine *pontificale*, siue *liber de gestis sum-*

NOTVM

morum pontificum habetur; quem tamen perperam illi tribui, hodie omnes consentiunt. Verosimile potius, ex variis romanorum pontificum catalogis, diuerso tempore concinnatis, auctis, interpolatis, *pontificale* hocce exortum esse; quod cum deinde ANASTASIUS bibliothecarius recensuisset; factum est, vt sub eius nomine circumferretur, vt deinceps dicemus. De hisce *catalogis pontificum*, indeque enato *pontificati*, passim viri docti agunt; cum primis IO. CIAMPINVS, in *examine libri pontificalis seu vitarum romanorum pontificum*, quae sub nomine Anastasii bibliothecarii circumferuntur, Romae 1688. itemque EMMAN. SCHELSTRATENVS, in *dissertatione de antiquis romanorum pontificum catalogis*, ex quibus liber pontificalis concinnatus fuit, & de libri pontificalis *antiquitate & praestantia*, quae in *tomo primo eiusdem antiquitatis ecclesiae illustratae*, tertia est. Quae CIAMPINVS, cum primis SCHELSTRATENVS, & LVC. HOLSTENIVS, hac de re dixerant, summam exhibet, simul vero illustrat, FRANC. BLANCHINVS, Veronensis, in *ampla ista & erudita praefatione*, quam splendissimae illi editioni ANASTASII, cuius tomus primus sub auspiciis Clementis XI pontificis Romae 1718, secundus autem sub auspiciis Innocentii XII, ibidem anno 1723. fol. prodit, praemisit. Decem quoque eiusmodi catalogos pontificum romanorum hactenus ineditos, ex bibliotheca regia, Colbertina, & Thuanae descriptos, *tomo primo criticae suae anti-Baronianae* praemisit ANTON. PAGI, vt ex iis pontificale emendari posset, p. 49. segg. Sed & IO. GEORG. ECCARDVS corpori suo *historiae mediae aevi*, Lipsiae 1723 duobus tomis in fol. edito, quosdam eiusmodi catalogos, similiaque monumenta, ad historiam pontificum spectantia, inseruit. Namque *tomo I. num. IV. p. 25. segg.* existat *vetus catalogus pontificum romanorum*, qui a Petro

ad Liberium vsque progreditur, eoque viuo scriptus videtur; eodem *tomo num. XVI. p. 1189.* exhibetur RICEBALDI Ferrariensis *historia pontificum romanorum usque ad Clementem IV;* ibidem *num. XXI. p. 1461.* THEOD. DE NIEM *vitae pontificum romanorum a Nicolao IV vsque ad Urbanum V,* & inde ab anonymo usque ad annum 1418 continuatae, additis imperatorum gestis; porro *tomo II. num. XI. p. 1630.* existat *catalogus pontificum romanorum non diu post annum 1048 confectus;* *num. XII. p. 1642.* AMALRICI AVGERII DE BITERRIS *actus pontificum romanorum usque ad Ioannem XXII. sive annum 1321;* *num. XIV. p. 1846.* prophetiae satyricae in papas aliquot saeculi XIII & XIV. De omnibus hisce legenda, quae ECCARDVS in praefationibus, utriusque *tomo* praemisit, pluribus differit. Ex dictis iam patet, quo loco *historia de vitis romanorum pontificum*, quae sub ANASTASII, abbatis romani, romanaeque ecclesiae presbyteri & bibliothecarii, nomine circumfertur, habenda, & quousque illi tribuenda sit fides. In ista vero historia vita Nicolai I ultimo loco comparat; & licet etiam vitae Hadriani I & Stephani VI a quibusdam addantur; eas tamen rectius GVILIELMO, romanae itidem ecclesiae bibliothecario, tribui, alii contendunt. Editiones *historiae* huius alii recensent; & recentissimae istius splendissimaeque, quae sub auspiciis Clementis XI pontificis, Romae 1718. opera & studio FRANC. BLANCHINI lucem adspexit, antea iam mentionem fecimus; in qua quid editor praestiterit, ipsa inscriptio nos conducet, quae ita se habet: *vitae romanorum pontificum, a beato Petro apostolo, ad Nicolaum I perductae, cura Anastasii, sanctae romanae ecclesiae bibliothecarii, adiectis vitis Hadriani II & Stephani VI auctore Guilielmo bibliothecario, editae primum Moguntiae typis Albini an. 1692. ex bibliotheca Marci Velferi, Augustanae R. P. II.*

B b b b b 2

viri,

vir, deinde *Parisiis* a *Carolo Annibale Fabrotto*, iure consulto, typis regijs 1647 cum variis lectionibus exceptis, tum ex codicibus manuscriptis bibliothecae Vaticanae, tum ex concilio eorum tomis *Crabbei*, & *Bini*, tum ex annalibus ecclesiasticis cardinalis *Baronii*, nec non ex aliis codicibus manuscriptis Germaniae & Galliae, praesertim *Freherianis II*, regio, *Mazarino*, & *Tbuanis II*; nunc tertium prodeunt, cum auctario variantium lectionum, iam pridem descriptarum, ex vetustissimis exemplaribus, & catalogis manuscriptis Vaticanis II, Florentinis II, Cassinensi, regio, *Farnesiano*, bibliothecae caesareae *Vindobonensis*, reginae *Succiae*, & *Colberinae*, per *Lucam Holstenium* & *Emanuellem a Schellstrate*, bibliothecae Vaticanae praefectos; additis etiam pluribus collectis ex veteri codice manuscripto *Cauensi* a *Francisco Penia*, antea non editis, &c. Atque hinc, quid in primo tomo continetur, intelligitur, ipse scilicet *Anastasio* textus, cum variantibus lectionibus, & scholiis quibusdam. In secundo tomo, quem an. 1723 prodidisse antea diximus, primo continentur *Franc. Blanchini* prolegomena, satis ampla, in quibus catalogi quidam antiquissimi pontificum romanorum; tum & *Emman. Schelstrateni* dissertatio de antiquis romanorum pontificum catalogis, ex quibus liber pontificalis concinnatus fuit &c. porro ipsius *Blanchini* dissertatio de antiquis romanorum pontificum catalogis, eorumque comparatione & delectu instituendo &c. & alia eiusdem generis exhibentur; deinde autem in altera tomi huius secundi parte notae & observationes variorum, ad *Anastasium*, lektorum subiiciuntur oculis.

Missis autem reliquis medi aevi scriptoribus, virore obscurioribus, & quos alii etiam recensent, statim ad *Baptistam*, aut potius *Barth. de Sacchis*, a natali solo, seu agri *Cremonensis* vico, *PLA-*

TINAM dictum, me confero, qui saeculo decimo quinto floruit, natus quippe anno 1421. Vitam, fata & scripta eius, prae reliquis diligenter recenset *Franc. Arisius*, in *Cremona litterata*, (quae Parmae 1702. fol. prodit) tomo I. p. 311. seqq. qui & pag. 323. docet, non *Baptistam*, ut nonnulli volunt, sed *Bartholomaeum*, aut potius *Radulphum Bartholomaeum*, eum adpellandum esse. Praeter alia vero ingenii monumenta *Platina* historiam reliquit de vitis pontificum romanorum, a domino nostro Iesu Christo usque ad *Paulum II*. quae saepius typis exscripta fuit. Editiones eius varias, versiones italicas, epitomastas, & continuatores recenset, quem iam laudauimus *Franc. Arisius*, l.c. p. 317. Mihi ad manus est ea editio, quae Coloniae an. 1600. 4. prodit, in qua praeter *Onuphrium Panvinium* adnotationes, conspicitur quoque supplementum pontificum per eundem *Onuphrium* usque ad *Pium V*, & deinde per *Ant. Cicerellam* porro ad *Clementem VIII*. De supplemento *Onuphrii Panvini* observatu digna, quae *Mart. Hancivus* monet, de romanarum rerum scriptoribus, lib. II. part. II. c. LIX. Praeter *Panvinium* & *Io. Ant. Petramellarium*, Bononiensis, continuationem *Platinae* dedit, a *Paulo IV* usque ad *Clementem VIII*. Bononiae 1599. De *Platina* autem ipso, eiusque historia pontificum, diuersa exstant doctorum virorum iudicia, *Franc. Arisio* si credimus, fuit *Platina* non tantum vir undique doctissimus, suae philosophum, suae historicum, suae oratorem ager, suae poetam, sed & in omnibus vir grauis & procul a mendacio; l.c. pag. 311. 312. Sed ad posterius quod attinet, non omnes sibi consentientes habet; quamquam in eo fere conueniant, quod & res ipsa docet, eum naueos & vitia pontificum non dissimulasse, sed interdum satis ingenue descripsisse. MAT-

THI-

THIAS FLACIVS illyricus de eo ita pronuntiat: *Ersi Platina turpiter & impudenter papis adulatus sit; tamen nimia ipsorum turpiitudine ac malitia coactus aliquando etiam subindicate babylonice meretricis nefanda scelera. In Marcellino queritur, papam scelera eo exereuisse, ut vix apud Deum misericordiae locum reliquerint: auaritiā, superbiam, neglectum doctrinae, & religionis simulationem. Mores etiam profanis detestandos, propalam esse, ut inde laudem quaerere videantur. In pontificibus post millesimum annum, subinde repetit omnem pietatem & sanctitatem a papis ad caesares migrasse; in catalogo testium veritatis, p. m. 816. editionis, quae an. 1672 Francofurti, opera & studio IO. CVNR. DIETERICI prodit. De ALB. KRANTZIO, ROB. BARN, IO. BALAZO, ceterisque, qui itidem pontificum historiam scripserunt, legendi CASP. SAGITTARIUS, in *introductione in hist. ecclesiast. cap. XXV. p. 650. seqq.* & IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *supplementis ad b. l. p. 612. seqq.* Plures etiam scriptores, qui de pontificibus romanis scripserunt, suppeditabit LVDOV. IAC. A S. CAROLO, in *bibliotheca pontificia*, Lugduni an. 1643 excusa, & quidem *parte secunda*, in qua scriptores, qui pontificum romanorum vias, laudes & praecellentiam atque auctoritatem posteritati commendarunt, memorat. De prima operis huius parte dictum supra *lib. prior. cap. IV. ad §. XX. p. 206.* Haecenus autem commemoratis auctoribus, qui vias pontificum descripserunt, addendus cumprimis, qui & nouissimus est, FRANC. PAGI, cuius quippe *breuiarium historico-chronologico-criticum, illustratio pontificum romanorum gesta, conciliorum generalium acta, nec non compluratum sacrorum rituum, tum antiquae ecclesiae disciplinae capita complectens*, tribusque constans tomis, in 4. Antwerpiae 1717 & 18 lucem adspexit publicam. Incipit ab ipso seruatore nostro Iesu Christo, progre-*

diturque vsque ad obitum Benedicti XI seu annum 1304; sique chronologiam, adcuratamque ipsorum factorum enarrationem spectes, reliquis omnibus in hoc genere praefendus est. Interdum & satis ingenuus est, quantum ab homine romanae ecclesiae sacris addito, exspectari potest. De GVIL. BVRII *notitia breui romanorum pontificum &c.* Paduae an. 1724. 12. edita, videantur *die deutshe altia eruditiorum, part. CVIII. num. V. p. 878. seqq.*

Licet autem isti, qui ad historiam pontificum romanorum nobis viam aperiant, hic ignorari non debeant; propius tamen ad nostrum institutum accedunt, qui ipsa dominationis pontificiae arcana pandunt. Faciunt hoc equidem quodammodo nonnulli ex iis, qui contra primatum pontificis disputant; aut iura regum ac imperatorum contra iniquissimos pontificum ausus vindicant; quorum praecipuos ad §. *praecedentem* indicauimus; sed nunc de illis nobis sermo est, qui hoc data opera atque ex instituto agunt. Atque primum inter hosce praecipuumque locum tenet PHIL. MORNAEVS, Plessiaci dominus; cuius quippe notum satis est mysterium iniquitatis, siue *historia papatus*, quibus gradibus ad id fastigii enisus sit, quamque acriter omni tempore ubique a piis intercessum; adferuntur etiam iura imperatorum, regum & principum christianorum, aduersus Belarminum & Baronium cardinales, Salmuthii 1611, Geneuae 1612, alibique. *Historiam & fata huius libri refert MAGNVS CRYSIVS, in singularibus Plessiacis, siue memorabilibus de vita & meritis, satis, conuolueris & morte Philippi Mornaei de Plessis, maximam partem ex ipsis Mornaei scriptis, praecipue vero eius memoriis, atque epistolis studiose collectis &c.* quae cum praefatione viri doctissimi HENR. MVELII Hamburgi 1704. 8. lucem adspexerunt; p. 178. seqq. Obseruat ibi CRYSIVS, eodem

Bbb bb 3

dem tempore, quo in conuentu Salmuriensi praeles fuerit, opus illud iam antea elaboratum, ab omnibus concilii istius pastori- bus adprobatum, latineque a se translatum, typis MORNÆVM imprimi, atque in vulgus edi curasse. Varios porro istum librum excitasse animorum motus, docet, tum propter argumentum, quod tractabat, tum propter auctoris existimationem haud vulgarem, tum etiam maxime ob binas picturas huic editioni (nam in altera & sequentibus editionibus, vt idem monet, non comparent) subiunctas, quarum altera sedem pontificiam, figura turris ba- bylonicae depictam, altera imaginem ro- mani pontificis aeri incisam, & ad viuum expressam exhibebat, adscriptis superbis ti- tulus, quibus se ab adulatoribus adpellari patiebatur, tamquam *vice-Deum, christia- nae reipublicae monarcham inuictissimum, & pontificiae omnipotentiae conferuatorem acerrimum*: ita vt simul ex PAVLO V. VICE-DEO numerum antichristi apoca- lypticum colligeret. De censura ordinis theologici Parisiensis in huncce librum, lectu digna, quae idem vir clarissimus ad- fert p. 183. qui & p. 290. seqq. de variis eius editionibus diligenter disserit. Primam namque, eamque rarissimam, quae Salmu- rii 1611 gallice in fol. prodit, reliquis omnibus varias ob causas, quas ipse expo- nit, praeferendam esse, docet; hinc reli- quas tum gallicanas, tum latinas recenset. Non vnum autem MORNÆVS ob librum huncce nactus est aduersarium. In Gal- lia eum adgressus est PELLETIERVS, & BRAYVS, vt tamen praefationes primae editionis tantum attoderent; vterque in- terim exceptus ab ANDR. RIVETO, in *defensione mysterii Plestaceni contra Pelletierum & du Bray*. Hinc ipsum opus im- pugnavit NIC. COEFFETAY siue COEF- FETELVS, in responso ad librum, inscri- ptum: *mysterium iniquitatis &c.* gallice Parisiis 1614. 8. edito; cui itidem obuiam

iiit ANDR. RIVETVS, in *admadver- sionibus & considerationibus super respon- sum Coeffetelli &c.* gallice scriptis, euulga- tisque 1615 & 17. Sed & LEONH. CO- QVAEVS in hocce campo comparuit, pu- blicae exposito luci *anti-Mornaeo, seu apologia pro summis pontificibus, & consi- deratione eius historiae papatus*, Parisiis 1613 & Mediolani 1619 2 volum. in fol. qui & tomo decimo quinto *bibliothecae maximae pontificiae* IO. THOM. DE ROCAERTI insertus est; cui & *antidota fidei orthodo- xae contra progressus seu oppositiones histo- riae papatus Philippi Mornaei* adiunxit. Accessit etiam ad hancce pugnam CASP. SCIOPIVS, binas libri Mornaei praef- ationes perstringens, in *alexipharmano regio, Philippi Mornaei historiae papatus oppositae*, Moguntiae 1612. 4. Ipsum vero mysterium explodere voluit IAC. GREY- SERS in *mystra Salmuriensi, seu examine mysterii Plestaceni*, Ingolstadtii 1614. 4. quem tamen rursus repulit ANDR. RIVETVS, in *historia rerum maxime notabilium, quae in ecclesia post apostolorum missionem usque ad nostra tempora contigerunt, cum defensione deductionis mysterii iniquitatis factae per Philippum Mornaeum, contra ac- cusationes Coeffetelli & Gretseri, Salmurii* 1620. 4. Quae denique CORN. IANSE- NVS aduersus MORNÆI *mysterium iniquitatis*, a RIVETO defensum, regeffit, discutienda sibi sumsit GISB. VOETIVS, in *desperata causa papatus, lib. III. sect. II. cap. X. p. 675*. Haec ex CRYSIO repetere placuit, quoniam is accurate & diligenter in hisce recensendis versatur. Post MOR- NÆVM hic commemorandus est IOAN. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia pa- patus nouissimi historiae Lutheranismi sabro- nati siveu reposita, quae ecclesiae romanae septem periodis distincta, origo & progres- sus ad nostra usque tempora pertexitur*; adiuncta est FRANC. GVICCIARDINI, patricii Florentini *historia papatus, ex au-*

rographo Florentino restituta, Amstelodami 1684. & deinde 98. 4. LVDOV. MAIMBURGIUM, seu auctorem *historiae Lutheranismi ac Calvinismi*, occasionem huic operi dedisse, vel ex inscriptione intelligitur. Nec enim rectius illi obuiam iri posset, HEIDEGGERVS censuit, quam si *historiam* rursus *papatus* conderet; quod & felici prorsus successu praestitit; siquidem ea, quam dedit, & ob rerum selectum, & ob ordinem, & ob perspicuitatem omnibus, a partium studio alienis, magno est in pretio. Exstat & eiusdem *mysterium Babylonis* magnae, Amstelodami 1687 editum. HEIDEGGERVM merito excipit SAM. PFENDORFIVS, qui, initio sub BASIL. HYPERETAE nomine latitans, edidit *historicam & politicam descriptionem monarchiae spiritualis sedis Romanae (historische vnd politische Beschreibung der geistlichen monarchie des Stuhls zu Rom,)* Hamburgi 1679. 12. subiunctam deinceps eiusdem *introductioni in historiam praecipuorum regnorum & rerum publicarum*; rursus vero seorsum cum adnotationibus CHRIST. THOMASII excusam, Halae Magdeburgicae 1714. 8. Id namque in hoc libro PFENDORFIVS agit, ut structuram spiritualis istius monarchiae, eiusdemque fulcra & arcana, incrementa porro & decrements, & tum horum, tum illorum causas, accurate delineet. Optant solum viri docti, ut auctores, ex quibus ista omnia ulterius confirmari possent, addidisset. Vestigiis PFENDORFII quodammodo insitit, sed ut plenius, copiosiusque cuncta edisserat, THEODOS. GIBELINVS, in *caesareo-papae romana, worinne die politische Geheimnisse des Roemischen Stuhls, durch welche derselbe eine Oberherrschafft über die Christenheit einzuführen geachtet, und sich bisher in seiner Höhe erhalten hat, vorgestellt werden.* Cum primum liber iste 1684 sub nomine isto facto lucem adspexisset, modo ESAIAE

PFENDORFIO, modo VITO LVDOV. SECKENDORFIO, modo aliis tributus fuit. Patuit tandem, verum eius auctorem esse MATTH. GOEBELIVM, sub cuius nomine etiam tertia editio, ob ea, quae ipse auctor confirmationis & illustrationis causis addiderat, illi inserta, prioribus duabus multum copiosior, locupletiorque, prodiit Lipsiae anno 1720. 4. cum erudita praefatione GOTTF. CHRIST. HOFFMANNI, in qua de *fundamento querelarum*, quae olim & nostra aetate contra sedem romanam audita, scriptoribusque eo pertinentibus, disserit. Nec praetermittendus hic est ERN. SAL. CYPRIANVS, ob librum: *überzeugende Belehrung vom Versprung und Wachsthum des Papstthums, nebst einer Schutz-Schrifft vor die Reformation, aus authenticken Vrhunden abgefaßt*, inscriptum editumque Gothae 1719. 8. Selectissimis enim, probatissimisque documentis cuncta sunt superstructa; cumprimis autem legendum c. XVII. p. 312. seqq. vbi de *origine papatus* verba facit. Ex hisce itaque, & si qui forte sunt alii eiusdem generis scriptores, qui artes reconditas, quibus ex tenuissimis initiis ad tantam molem imperium papale surrexit, probe perspexerit, ei haud difficile fuerit, in iure canonico vestigia istorum arcanorum inuenire & detegere; coque ipso non tantum felicius in sensum plurimorum in eo dictorum penetrabit, sed & quam solida aut lenia, quousque aut admittenda aut reiicienda sint, eo promptius diiudicabit. Quam viam cum recentiori aetate iure consulti quidam ingressi sint; omnium tamen industriam superauit, qui & omnes huc ingenii vires intendit, CHRISTIANVS THOMASIVS, tum in aliis scriptis, tum maxime in *adnotationibus* in IO. PAULI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici*, quas cum hisce & CASP. ZIEGLERI *adnotationibus* Halae Magdeburgicae 1715 prodidisse, supra iam diximus.

g. XIII.

§. XIII. De iurisprudentiae ecclesiasticae, ex mente protestantium spectatae, si recte tractetur, utilitate & praestantia nemo temere dubitauerit. De iure canonico aliter protestantes, romanae ecclesiae addictos aliter sentire, res ipsa itidem docet. Nulla autem, aut exigua eius apud protestantes cum sit auctoritas; non omni tamen ideo apud eos destituitur usu. Praeterquam enim, quod in foris adhuc quodammodo obtineat; & ad indolem papatus eo rectius introspectendam plurimum conferat; & antiquitatis ecclesiasticae studio inseruit, cumprimis varia, eaque interdum egregia veritatis testimonia, contra ecclesiae romanae errores nobis sup-
 * *editat.*

* Iuris cultoribus iurisprudentiae ecclesiasticae notitiam necessariam esse, vel ipsum *iuris prudentiae* nomen indicat. Immo ad iureconsultos eius tractationem praecipua quadam ratione spectare, licet theologi quoque ea carere nequeant, supra iam ad §. I. euicimus. Ab utrisque tamen opera nauanda, ut recta via incedant, & principiis legitimis adcurate insistant. Qualia autem ista sint ex mente protestantium, fuse supra ad §. IX. explicauimus. Errores quosdam in iurisprudentia ecclesiastica protestantium ex iure canonico remansisse, itidem supra ad §. VII. docuimus; ubi & eos laudauimus, qui in iis eliminandis, & iurisprudentia ecclesiastica a reliquiis papatus repurganda, studium operamque suam collocarunt. Cautè tamen hic atque circumspectè incedendum, ne ea, quae ex scriptura sacra, aut puriori antiquitate ecclesiastica originem trahunt, statim inter reliquias papatus referamus. Consulere ergo iuuabit IOAN. HERM. AB ELSWICH *commentationem de reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere adfictis*, Hamburgi 1721. 8. editam, praefertim *cap. IV. seqq. p. 75. seqq.* Licet enim omnia viri huius doctissimi adferta mea non fecerim; multa tamen rectè & erudite eum monere, negari nequit, quae iis vsui esse possunt, qui mediam tenere viam cupiunt, ne promiscue omnia, quae ex iu-

re canonico fluxerunt, aut remanserunt, adprobent, nec tamen omnia, quae quibusdam displicent, statim pro reliquiis papatus repurent.

Ad ipsum vero ius canonicum quod attinet, romanae ecclesiae addictos, tum iure consultos, tum theologos, eius notitia carere non posse, nemo dubitabit, qui secum expendit, quanta adhuc hodie istius in hacce ecclesia sit auctoritas. Immo quam sancta, quamue inuiolabilis esse debeat, vel ex ipso iure canonico patet; siquidem *decreti parte II. causa XXV. quaeß. I. c. violatores*, sequentia leguntur: *violatores canonum voluntarii grauiter a sanctis patribus iudicantur; & a sancto Spiritu (in sinu cuius ac dono dictati sunt) damnantur; quoniam blasphemare spiritum sanctum non incongrue videntur, qui contra eosdem sacros canones, non necessitate compulsi, sed libenter, ut praemissum est, aliquid, aut proterui agunt, aut loqui praesumunt, aut facere volentibus sponte consentiunt.* Talis enim praesumptio manifeste vnum genus est blasphemantium spiritum sanctum; quia, ut iam praelibatum est, contra eum agit, cuius nomen & gratia sancti canones editi sunt. Huic ergo effato si credimus, canones ecclesiastici non minus diuinitus inspirati erunt, quam scriptura sacra, nec minor illis, quam huic, debebitur

tureuerentia ac veneratio; immo videntur omnino peccati in spiritum sanctum rei agi, qui canonibus istis aduersantur. Mirum itaque non est, inter romanenses hanc olim exortam controuersiam: *vr̃a scientiarum episcopo sit vtilior, iuris canonici an theologiae*; ad quam HOSTIENSIS, & PANORMITANVS respondent: *vbi haeretici grassantur, vtiliorem esse theologiam, vbi non, ius canonicum*. THOMAS autem DEVIO CAIETANVS cardinalis hunc in modum istam quaestionem expedire consultum duxit: *Dicunt quidam, pr̃fati quidem episcopis magis theologiam conuenisse, cuius gladio contra haereticos procedere illis opus esset, hodie contra inrisperitiam magis congruere, quia plures accidunt quaestiones, ad ius quam fidem spectantes; sed longe aberrant, tum quia episcopi non minus hodie, quam olim praedicare tenentur, quia non minus quam tunc in consecratione praedicandi officium imponitur. Praedicationis autem materia non ius est, sed sacra scriptura, vera & propria theologi scientia, ad quam spectat docere fidem & bonos mores, quae dominus seruanda mandauit; insecundam secundae quaest. CLXXXV. artic. III. Recitat haec CAIETANI verba CLAVD. ESPENCAEVS, simulque dolet, de hac quaestione in ecclesia romana disputari. Et nos ergo, inquit, (proh dolor!) ex pacificis in litigiosos degenerauimus, eaque est hodierna sacerdotiorum praxis, ut quaevis scribo soleat, theologusne an canonicus ad episcopum aptior? hinc sane, quam illinc multo plures. Interim ipsemet fatetur, iuris canonici notitiam episcopo necessariam esse. Equidem prudentem, inquit, Paulo episcopum non librorum tantum, sed & canonum & iurum omnium legumque peritia, adeoque negotiorum saecularium solertia cum Gratiano intelligere non recus. Placet Coelestinus scribens: nulli sacerdotum licitam canonum ignorantiam &c. digressionum in*

BVD. ISAGOGAE.

prior. ad Timoth. lib. II. cap. IX. in quo ex instituto disputat: theologusne an iuris consultus ad clerum aptior; p. m. 286. seqq. Vnde satis, ut puto, patet, in ecclesia romana plus, quam decet, iuri canonico tribui.

Quaenam iuris canonici in nostra ecclesia fuerint fata, fuisse expositum supra est ad §. VII. vbi & ostensum, quod nondum illud sit abrogatum, sed in foris adhuc scholisque protestantium retineatur. Immo nec abrogandum, sed potius emendandum, quidam ex iure consultis, ut IOAN. SCHILTERVS, praefat. ad institut. iuris canonici, alique existimant, quorum rationes refellit, longeq. rectius rebus nostris consuli, si prorsus abrogaretur, contendit cum aliis GOTTL. GERH. TITIVS, in der Probe des deutschen geistlichen Rechts lib. I. cap. II. §. LXIII. seqq. p. 52. seqq. Videtur autem abrogatio iuris canonici in foris scholisque protestantium ex illorum numero esse, quae optanda magis, quam speranda sunt. Quamdiu itaque vsus eius aliquis remanet, tamdiu etiam notitia eius, saltem iuris maioribus, est necessaria. Nec theologi ca, tum ob hancce, tum & ob alias causas carebunt, quin potius varia iuris canonici lectio illis adierit potest commoda. Plurima in eo occurrere antiquitatis ecclesiasticae vestigia, & documenta, constat inter omnes. Naturam indolemque papatus nullibi fere luculentius & apertius, quam in iure canonico conspici, & res ipsa docet, & beatus quoque LUTHERVS noster ostendit, cum se ob combustum publice ius canonicum defenderet; qua de re supra idem ad §. VII. dictum. Cumprimis vero singularia & egregia prorsus veritatis testimonia, quae romanensibus recte opponimus, in eo deprehenduntur. Plurima enim, quae erroribus romanae ecclesiae & diametro repugnant, GRATIANVS compilationi suae inseruit, partim, quod eo tempore non-

Ccc cc

dum

dum ita obfcurata in ecclefia romana veritas effer, ac oppreffa, vt poſtea factum; partim quod per imprudentiam & praecipitantiam non ſemper fatis perenderet, quae ad ſcopum ſuum facerent, aut eidem aduerſarentur, aut quo pacto quae congeriebatur, inter ſe cohaerere; vt iam ſupra monuimus. Atque hiſce veritatis testimoniis ſubinde theologi noſtri vti ſunt, eaque in rem ſuam verterunt; cumprimis MATTHIAS FLAGIVS illyricus, in *catalogo teſtium veritatis*, & beatus IO. GERHARDVS noſter, in *aureo conſiſſimis catholicæ opere*. Fuerunt deinde, qui ex inſtituto oſtenderent, quantum teſtimonia iſta veritatis ex iure canonico collecta praefidium cauſae euangelicae adferrent, quantaque adeo inde ad theologum redundant commoda. Huc namque comparatum eſt SAM. STRYKII, iure conſulti quondam longe celeberrimi, *praefidium religionis euangelicae ex iure canonico*, Francofurti & Lipſiae an. 1722 poſt viri optimi obitum, editum. Porro & IOAN. HENR.

FEYSTKINGII, theologi quondam clariffimi, exiſtat diſſertatio, *de praefidiis veritatis euangelicae in iure canonico occurrentibus*. Cumprimis autem diligenter hac in cauſa verſatus eſt IOAN. CHRIST. PFAFFIVS, theologus Tubingenſis, de ecclefia noſtra praeclare meritis, cuius *dogmata proteſtantium, ex iure canonico & conciliis deducta*, cum filii eius, theologi itidem Tubingenſis longe doctiffimi, CHR. MATTH. PFAFFII praefatione, *de auctoribus, qui teſtes veritatis in ecclefia romana data opera receſſerunt*, denuo edita, Tubingae 1722. 4. Ex reſormatae denique ecclefiae doctõribus hiſ addendus IOAN. HENR. OTTO, ob *nucleum ex iure canonico*, ſubiunctum eiufdem *nono iuri papali oppoſito iuri veteri diuino*, Liguri 1681, in quo per certa capita, ſecundum litterarum ſeriem diſpoſita, recte in iure canonico dicta, & veritati, quam ecclefiae proteſtantium profitentur, conſentanea, exhibentur.

APPENDIX

CAPITIS QVINTI

DE

LIBRIS ECCLESIASTICIS.

VOcem *eccleſiaſtici*, cum de ſcriptoribus ſcripturae uſurpatur, non vna ratione accipi, ſuſe & erudite docet IO. ANDR. BOSIVS noſter, in *introd. in notitiam ſcriptor. eccleſiaſt. cap. I. §. XI. ſeqq.* Nobis autem hic eiufmodi libros denotat, qui de rebus ad ecclefiae regimen & diſciplinam ſpectantibus, cumprimis de ritibus & caerimoniis, quibus cultus Dei exterius peragi ſolet, praecipiunt. Licet enim vero ſpeciatim, qui de ritibus & caerimo-

niis agunt, hoc nomine veniant; interdum tamen eodem ſimul & ipſi canones eccleſiaſtici, eorumque collectiones (in quibus tamen itidem ſubinde multa de ritibus & caerimoniis continentur) adeoque quae ad ecclefiae regimen & diſciplinam pertinent, comprehenduntur; quo pacto & *agenda*, vt vocari ſolent, ſeu *ordinationes eccleſiaſticae*, in quibus non tantum de ritibus, ſed aliis quoque rebus ad ecclefiae regimen ſpectantibus, exponitur,

&c

& de quibus iam supra dictum, haud vitium hic sibi vindicant locum. Eos vero etiam libros, qui tantum de ritibus ac caerimoniis agunt, in censum venire, cum de iurisprudentia ecclesiastica sermo est, vel inde patet, quod rituum ac caerimoniae constitutio ad externum ecclesiae regimen, seu ius circa sacra referendum sit; quod summis imperantibus proprium esse, manifestum est; licet negari nequeat, olim eiusmodi libros a priuatae fortis hominibus subinde compositos, receptos tamen in ecclesia, si forte singularis quaedam illorum esset auctoritas. Si quis autem adhuc ambigat, an de ritibus ac caerimoniis ecclesiasticis, deque libris, qui de iis exponunt, sollicita sit iurisprudentia ecclesiastica; is IVST. HENN. BOEHMERI adeat *dissertationem praeliminarem de iure liturgiarum ecclesiastico*, praemissam eiusdem *tom. tertio iuris ecclesiastici protestantium &c.*

Sunt vero & aliae causae, ob quas librorum eiusmodi ecclesiasticorum notitia theologiae cultoribus commendanda venit. Fontem enim non tantum omnis antiquitatis ecclesiasticae longe vberimum nobis suppeditant, sed, quod maioris adhuc momenti est, mentem sententiamque veteris ecclesiae de grauissimis doctrinae sacrae capitibus, de quibus tam vehementer hodie disputatur, luculenter pandunt. Facile namque haecenus concesserim, quod EVSEB. RENAUDOTIVS, de liturgiis, quae inter libros ecclesiasticos hic maxime in censum veniunt, pronuntiat, eas inter reliqua ecclesiastica monumenta maximam obtinere auctoritatem (quippe) quae totius quodammodo ecclesiae vocem & testimonium exhibent, quia ubique cognitae & probatae sunt, & in illis non episcoporum modo, sed plebis etiam suffragia continentur; in *dissert. de liturgiis orientalium origine & auctoritate*, cap. VII. tom. I. collection. liturgiar. orient. p. 49. 50. Ni-

mirum, admitti hoc potest, si de liturgiis genuinis, & ab integris iam olim ecclesiis approbatis, nec corruptis aut interpolatis, intelligatur. Ex eiusmodi autem liturgiis si demonstretur, romanenses a veteris ecclesiae doctrina ac sententia discessisse; proprio tum iugulantur gladio, argumentoque premuntur, quod vim magnam pondusque grauissimum habet. Specimen huius rei dedit F. P. DE LA BARRE, in libello: *doctrina protestantium de libertate legendi scripturam sacram; de cultu diuino in lingua vernacula; de innocatione sanctorum; deque sacra eucharistia, confirmata ex missali romano, & per considerationes super unoquoque capite*, inscripto, gallice edito Geneuae 1720. 8. Ex ipso namque missali romano errores romanae ecclesiae in hisce capitibus refutari posse, ostendit; quamquam in doctrina de sacra eucharistia, suae, hoc est, reformatae ecclesiae sententiae faueat, multa etiam, quae adhuc addi possint, aliis reliquerit. DAN. SEVER. SCVLTVM, Hamburgensem, ob varia ingenii monumenta haud ignotum, librum *de erroribus ecclesiae romanae, ex libris eorum ecclesiasticis demonstratis*, edere voluisse, memorat NIC. PETR. SIBBERN in *schediasmate de libris Latinorum ecclesiasticis*, p. 15. An vero is lucem ad pexerit? mihi non constat. Luculentissime, quantum momentum in dogmatibus theologicis liturgiae trahant, patuit in controuersia ista de perpetuitate fidei in doctrina de sacra eucharistia, inter IOAN. CLAVDIUM, & PETR. NICOLIVM orta, ab ANTONIO ARNALDO, aliisque continuata; omnem quippe hinc romanensibus, illinc reformatis mouentibus lapidem, illis etiam ad artes varias sese recipientibus, vt ex liturgiis, orientalium ecclesiarum cum sua sententia consensum demonstrarent; nostraticus rursus in iisdem liturgiis suae doctrinae praefidium quaerentibus, Legenda IO. GVIL.

C c c c c 2

IANI

IANI *dissertatio de liturgiis orientalibus, in doctrina de sacra eucharistia antiquae veritati evangelicae contra nomos pontificiorum & Caluino-reformatorum errores suffragantibus*; Wittebergae 1724. 4.

Ad rem ipsam vt accedamus, non defuerunt viri docti, qui de libris ecclesiasticis tum Graecorum, tum Latinorum commentati sunt. Et inter eos quidem, qui Graecorum libros ecclesiasticos recensuerunt, primum praecipuumque locum tenet LEO ALLATIVS, cuius duae exstant *de libris ecclesiasticis Graecorum dissertationes*, quarum vna ad GABR. NAVDAEVVM, diuinorum officiorum potiores vstiatoresque libri persequuntur; altera ad IO. AVERVTVM triodum, pentecostarium & paracletice examinantur; quas ad editionem Cramoisanam Parisiis 1644 additis notis, supplemento & indice, atque elenco alphabetico melodorum graecorum, recusas, libro quinto bibliothecae suae graecae subiecit IO. ALB. FABRICIVS. Cum vero, faterente ipsomet ALLATIO, ingens eiusmodi librorum apud Graecos sit multitudo; mirum non est, quod aliis viris doctis spicilegium aliquod institueric licuerit; cuiusmodi illud est, quod GVIL. CAVE exhibet in *dissertatione de libris & officiis ecclesiasticis Graecorum*, quae inter tres istas *dissertationes*, *historiae eius litterariae scriptorum ecclesiasticorum adnexas*, secunda est. Latinae ecclesiae librorum ecclesiasticorum notitiam suppeditare adgressus est NICOL. PETR. SIBBERN, in *schediasmate de libris Latinorum ecclesiasticis, in quo praecipui Latinae ecclesiae veteris & modernae romanae libri liturgici ordine alphabetico enumerantur*, Wittebergae 1706. 8. In praefatione etiam libros quosdam ecclesiasticos Graecorum, a LEONE ALLATIO praetermissos, enumerat. Vtriusque denique ecclesiae, tum orientalis, tum occidentalis, libros ecclesiasticos recenset vir eruditissimus CHRISTOPH. MATTHAE-

VS PFAFFIVS, in *dissquisitione de liturgiis, missalibus, agendis & libris ecclesiasticis, ecclesiae orientalis & occidentalis, veteris & modernae, adiecta eiusdem institutionibus historiae ecclesiasticae*, Tübingae 1721. 8. editis. Immo & cap. III. de *liturgiis, agendis, librisque protestantium*, verba facit. Hosce qui sequutus fuerit duces; haud difficile notitiam eiusmodi librorum ecclesiasticorum minime contemnendam sibi comparare poterit. Nobis id solum relictum est, vt de praecipuis, maximeque obseruatu dignis, quaedam moneamus.

Quae sub apostolorum, virorumque apostolicorum, Petri, Iacobi, Matthaei, Marci, aliorumque nomine circumferuntur, liturgiae, nos non morabuntur; cum, eas perperam vinis huius sanctis tribui, rationibus adeo evidentibus euictum sit, vt doctissimi etiam romanensium id hodie fateantur. Legendi prae reliquis NICOL. LE NOVRRY, in *apparatu ad bibliothecam maximam patrum, tom. I. dissertat. II. p. 19. seqq.* NAT. ALEXANDER, *hystor. ecclesiast. noui testam. saec. I. cap. XII. art. III. p. 39. seqq.* LVD. ELL. DV PIN, *nou. biblioth. scriptor. eccles. tom. I. p. 8. 9.* Eisdem sententiae subscribit IO. BONA, cardinalis, nisi quod Iacobi liturgiam excipiat, quippe quam genuinam esse, contendit; rerum liturgicar. lib. I. cap. VIII. p. 89. seqq. Sed hanc quoque spuriam esse, nec Iacobi recte sibi vindicare nomen, tum alii, tum vero cumprimis NICOL. LE NOVRRY, l. c. luculenter demonstrarunt. Rationes, quibus euincitur, hasce liturgias istis auctoribus tribuendas non esse, in compendio legere licet apud ANDR. RIVETVM, in *critico sacro lib. I. cap. III.* cui iungendus ROB. COCVS, in *censura scriptor. quorundam &c. p. 12.* Ex nostratibus cumprimis consulendus THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudopigraphis Christi, Mariae, & apostolorum cap. XIII.* p. 222.

p. 222. seqq. & in selectis capitulis histor. eccles. saeculi I. cap. I. §. V. IX. XL. XV. Multo minus adhuc pro genuina habenda liturgia servatoris nostri, quam aethiopica lingua scriptam IOAN. MICH. WANSLEBIVS, ordinis Dominicani monachus, in Europam attulit, & ad calcem opusculorum aethiopicorum IOBI LVDOLPHI, Londini 1661 impressorum, ipso inconsulto adiunxit, multis insuper vitis in latina versione contaminatam, vt ipse LVDOLPHVS conqueritur; commentar. ad histor. aethiopic. p. 341. vbi eandem aethiopice & latine emendatus recusam, exhibet; qui & p. 346. docet, eam domini nostri dici, non quod ipse fuerit auctor, sed quod speciatim in ipsius honorem fuerit destinata, eademque ratione intelligendum, quando aliae liturgiae apostolis, aut viris apostolicis tribuuntur. Idem de hacce liturgia etiam obseruauit IO. ALB. FABRICIVS, in cod. apocrypho noni testam. part. I. p. 314. qui & part. III. ipsam liturgiam Iacobi, graece & latine, itemque e syriaco ab EYSEB. RENAVDOTIO versam; Petri, graece & latine, alteramque versam e syriaco, & tertiam; Ioannis e syriaco versam; Matthaei, qua aethiopes vtuntur; Marci graece & latine, itemque aliam versam e syriaco; duodecim denique apostolorum, itidem e syriaco versam, recudi curauit. Cum vero, si concedatur, liturgias istas, de quibus loquimur, auctoribus, quorum offensam nomina, tribui non posse, praesidium, quod inde romanenses petunt, corruat; EYSEB. RENAVDOTIVS, vir eruditus, sed impotentis animi. & ambitionis oestro percitus, & tantum non lymphatus, alia ratione causae illorum confulere voluit. Fatetur, ad argumenta, quibus ANDR. RIVETVS, GVIL. CAVE, alique protestantium liturgias istas impugnauerant, a suae ecclesiae hominibus nihil solidi responsum esse. Sed, inquit, vt verum fateamur, ipsam trium-

phi materiam ecclesiae aduersarii homines nostri praebuerunt, cum bonam causam rationibus & auctoritatibus parum idoneis defendere adgressi sunt. Plerique enim, etiam quos actas illa ferebat doctissimos, ita sunt in causa versati, vt ex decretalibus epistolis primorum pontificum, ex Dionysii libris, & aliis non minus contemptendis, Iacobi liturgiam confirmare conarentur; voces huius & illius contenderent ante Nicacna tempora fuisse usurpatas; & quid non hoc in genere peccauit Alatiuss? Ecclesiam ita propugnare, proderet est. Rectiora itaque solidioraque traditurus, largitur, liturgiam, quae Iacobo tribuitur, ab eo non consecram, sed nomen eius ideo praeferre, quod in ecclesia Hierosolymitana, ab apostolo isto fundata, iam ab antiquissimis temporibus recepta esset. Iacobi, inquit, titulum accepit Hierosolymitana liturgia, quod in ea ecclesia ab apostolo fundata celebraretur. Sic & eam, quae Marci esse creditur, Alexandrinam esse contendit, quae a Copris conseruata fuerit, & a Marco illius ecclesiae fundatore titulum nata apud Graecos, quem apud Copitas non habeat, cum Cyrillo tribuitur. Petri vero liturgiam prorsus reiicit, vt pote nec antiquorum auctoritate, nec vsu ecclesiarum confirmatam; ex codice etiam, de cuius antiquitate non confidet, descriptam. Est igitur, inquit, opus Graeci alicuius, qui, quod multi orientales fecerunt, vt se sinceros & perfectos catholicos demonstrarent, liturgicos codices scripserunt, in quibus vetres suas formas sacramentorum romanis accommodauere, temere prorsus & imperite; cum ecclesia romana antiquius & etiam nunc, orientalibus suos ritus relinquit. Haec RENAVDOTIVS in dissertat. de liturgiis orientalium origine & auctoritate, tomo I. collectionis liturgiis oriental. praemissa, cap. IV. p. 24. seqq. Quae si vel maxime ita comparata essent; nullam tamen ideo causam habet, RIVETO, aut aliis prote-

stantium, cantopere insultandi. Esto, fur-
cine liturgiae istae iam olim in ecclesiis
istis receptae; sint propter antiquitatem
venerandae; sufficit nobis, quod ab ipsis
apostolis, aut viris apostolicis non fuerint
profectae. Hoc ipso enim maximam pro-
fecto dignitatis & auctoritatis suae partem
amittunt. Possent & alia adhuc mone-
ri, quae deinceps adferemus.

Ad BASILIUM potius atque CHRYSOSTOMI liturgias progredimur, quarum apud Graecos vltus receptus, maximeque semper fuit auctoritas. Apud Graecos, inquit LEO ALLATIVS, primus omnium Basilis, quod historis traditum sit, prolixiorem Iacobi missam brevioribus finibus conglisit, quam postmodum licet decurtatam, Chrysostomus nimis prolixam existimans, obtruncatis, quae sibi videbantur, breviorcm, ad commodiorem populi usum effecit. Neque vllus vquam apud Graecos dubitavit, Basilium & Chrysostomum, missas, quae nunc in orientali ecclesia celebrantur, conscripsisse. Id cum PROCLIVS, vel quisquis auctor est tractatus, qui sub eius nomine circumfertur, aliorumque testimonio comprobasset, ita pergit: *Eceas, quae nunc, tum in dicto libro, tum in euchologio, tum alibi substantiorum sanctorum nomine digeruntur missae, eorum esse, nullus, quod ipse sciam, dubitavit, praeter vnum Casaubonum, exercitat. 14. num. 8. in Baronium &c. de libris ecclesiasticis Graecorum diffinit. l. p. 12. 13.* Dubitant tamen, praeter CASAVBONVM, & alii, iique doctissimi viri; immo has liturgias BASILI & CHRYSOSTOMI, etsi sub illorum nominibus circumferantur, esse, negarunt. Alij, licet non inficiuntur, BASILIVM liturgiam concinnasse; eas tamen, quae sub nomine eius hodie exstant, scilicet tum graecam illam, tum eam, quam ex Syriaco transtulit, ediditque ANDREASIVS, tum denique, quam ex arabico

vertit VICT. SCIALAGH, Maronita, ex monte Libano, adeo corruptas & interpolatas esse, farentur, ut quidnam in iis BASILIO tribuendum sit, certo cognoscere nequeamus. Ita ex ipsis romanensibus LVD. ELL. DYPIN, in *bibliotheca scriptor. ecclesiast.* tom. II. p. 182. Idque fufius confirmat CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptor. ecclesiast.* tom. I. *saec. IV.* p. 373. feqq. Idem de CHRYSOSTOMI liturgia censendum, de qua idem OVDINVS legendus l. c. p. 722. De eadem IO. HALESI, theologi anglicani quondam longe celeberrimi, *trilingual.* certè partem eius ex laceris illius schedis collectam, at lectu dignam, *historiae suae litterar. scriptor. ecclesiasticor.* inferuit GVIL. CAVE, *parte II.* p. 38. De hacce HALESI *trilingual* legendus etiam IO. LAVRENT. MOSHEMIVS in *vita Halesii*, quam epistolae eius, a se editis, praemisit, p. 142. EVSEB. RENAVDOTIVS, non necesse esse, existimat, vt de auctoribus istarum liturgiarum discereptum; cum sufficiat, quod illa, quae BASILIO & CHRYSOSTOMO vulgo ascribitur, in ecclesia Constantinopolitana fuerit recepta. Inter eos, inquit, qui prudentius & aduentus de illis iudicantur, cardinalis Perronius fuit, dum coniectando adsequutus est, eam (liturgiam) quae Iacobi dicitur, fuisse Hierosolymitanæ ecclesiae propriam; quae Marci, Alexandrinae; Basilii & Chrysostomi ecclesiarum patriarchatus Constantinopolitani. Ea ratione fraudis omnis suspicio prorsus evanescit, & frustra sunt impugnatorum ecclesiasticae disciplinae, calumniosae diuinationes, nec illis incommodis laborat haec sententia, quae in aliis maxima sunt. Ita non erit litigandum, quis huius vel illius liturgiae auctor fuerit, a quo litteris consignata sit; an ea, quae saeculis auctorum, quibus adscribuntur, conveniant, repraesentet; an mutationes aliquot passa sit. Constat modo, ealem liturgiam continere formam eucharisticae

CON-

consecrandae, quae a multis saeculis usurpata in insignibus ecclesiis fuerit; salua est eius dignitas & auctoritas. Usus enim illarum ecclesiarum, qui hucusque viget, ut certus est, adeo ut ne probabilibus quidem coniecturis vocari in controuersiam possit, ita est antiquissimus &c. de liturgiis orientalis origine & auctoritate, cap. V. p. 31. 32. Ita quidem vir ille doctus vnicuique veluti salu se omnes superatuum existimauit difficultates. Verum, cum fieri queat, ut formulae, ab integris ecclesiis receptae, successu temporis mutationem quamdam subeant; valde dubito, an hac ratione multum ad rei summam sit profecturus. Editiones liturgiarum BASILII & CHRYSOSTOMI recenset IO. ALB. FABRICIVS, in notis ad LEON. ALLATII *dissertat. I. p. 10.*

De reliquis Graecorum, ut GREGORII theologi, & CYRILLI Alexandrini, aliorumque, itemque de orientalium, pro ut a Graecis distinguuntur, liturgiis, copiose & erudite dissentit CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, *dissertat. citat. cap. I. §. III. & IV. p. 9. seqq.* ut nihil temere, quod addi queat, inueniatur. De orientalibus quoque liturgiis idem recte pronuntiat, eas, quae aliquid auctoritatis habent, a Graecis vel translatae esse, vel lucem accipere, a quibus insuper haud raro abeant, cum mirum in modum sint interpolatae. Cum autem nostra aetate EVS. RENAUDOTVS ob orientalium liturgiarum collectionem magnam consequutus sit celebritatem, simulque omnes, qui in hocce genere aliquid conati sunt, magno supercilio contemnat; operae me facturum pretium, puto, si paullo adcuratius, quid praestiterit, considerauero. Duobus scilicet tomis *liturgiarum eius orientalium collectio* constat, Parisiis 1716. 4. editis. In prioribus praestationem & dissertationes tres, de *liturgiis orientalium origine & auctoritate*; de *Coptitarum Alexandrinorum*

liturgiis; & de *lingua Coptica*, sequentes conspiciuntur liturgiae: I) *Coptitarum ex Coptico conuersae*, scilicet *liturgia sancti Basilii*, *liturgia sancti Gregorii*, *liturgia sancti Cyrilli*; orationes denique & benedictiones ad consecrationem omnium altaris instrumentorum; II) *liturgiae graecae Alexandrinae*, scilicet *sancti Basilii Alexandrinae*, ex codice graeco-arabico; *sancti patris Gregorii*; & denique *diuina liturgia*, seu *missa sancti apostoli & euangelistae Marci*, *discipuli sancti Petri*; III) *ritus ordinationis Alexandrini Iacobitarum patriarchae*; IV) *liturgia communis*, seu *canon viuiculis Aethiopum*; ne quid nunc de praefationibus, hisce liturgiis praemissis, deque notis & obseruationibus, quibus eas illustrauit, dicam. In posteriori tomo post dissertationem, de *Syriaci Melchitarum & Iacobitarum liturgiis*, comparant: I) *ordo communis liturgiae secundum ritum Syrorum Iacobitarum*; alius *ordo generalis liturgiae*; *liturgia sancti Iacobi apostoli fratris domini*; *liturgia minor sancti Iacobi fratris domini ordinata per Gregorium catholicum orientis*, inter montes Armeniae magnae anno Graecorum 1903, Iesu Christi 1591; *liturgia sancti Xysti papae romani*; *liturgia sancti Petri*, principis apostolorum; *liturgia Petri secunda*; *liturgia sancti Ioannis euangelistae*; *liturgia duodecim apostolorum sanctorum*, quam ordinauit Lucas euangelista, magni Pauli discipulus; *liturgia Marci*, praedicatoris & euangelistae; *liturgia sancti Clementis Romani*; *liturgia sancti Dionysii*, Athenarum episcopi; *liturgia sancti Ignatii*; *liturgia sancti Iulii papae romani*; *liturgia sancti Eustachii*, patriarchae Antiocheni; *liturgia sancti Ioannis Chrysostomi*; *liturgia sancti Ioannis*, quae in missali ebsaldaico Chrysostomo tribuitur; *liturgia sancti Maruae catholici sine metropolitae Tagritensis*; *liturgia sancti Cyrilli*; *liturgia Dioscori patriarchae Alexandrini*; *liturgia Philoxeni*, episcopi Mabu-

gen-

genſi, ſeu Hieropolitani; liturgia Philoxeni Hieropolitani ſecunda; liturgia Seueri Antiocheni, quae in aliis codicibus Timothei Alexandrini dicitur; liturgia Iacobi, cognomento Bordayaei, ſeu, vt Graeci pronuntiant, Baradaſi; liturgia Matthaei paſſoris; liturgia ſancti Iacobi, epiſcopi Bortnanenſis & Seruigenſis Syrorum doctōris, qui Tabelta etiam vocatur; liturgia beati Iacobi interpretis epiſcopi Edreſſeni; liturgia Thomae Heracleenſis; liturgia Moſi barcephi; liturgia Philoxeni epiſcopi Bagdadēſis; liturgia doctōrum ſanctorum a Ioanne magno patriarcha ordinata; liturgia Ioannis Baſoreniſis; liturgia Michaelis patriarchae Antiocheni; liturgia Dionyſii epiſcopi Amid, qui & Barſalibi; liturgia Gregorii catholici orientis, qui Abulſaragius & bar-Hebri dictus eſt; liturgia ſancti Ioannis patriarchae, qui ſcriba & acometus dictus eſt; liturgia ſancti Dioſcōri epiſcopi inſalae Cardou, ſive Gordiacoꝝ; liturgia Ioannis patriarchae Antiocheni, qui prius vocatus eſt Ioannes filius Maadni; liturgia Ignatii, patriarchae Antiocheni, qui etiam dictus eſt Ioseph filius Vabib; liturgia Baſilii, ex verſione Andreae Maſſi: II) poſt diſſertationem de Neſtorianorum liturgiis ſequuntur ipſae liturgiae Neſtorianorum; nimirum, liturgia apoſtolorum ſanctorum, ſeu ordo ſacramentorum; liturgia beatorum apoſtolorum, compoſita a ſancto Adaeo, & ſancto Mari orientalium doctōribus; liturgia Theodori interpretis; liturgia Neſtorii, quae celebratur quinquies in anno, ſcilicet in epiphania, in vigilia ſancti Ioannis baptiſtae, in vigilia doctōrum graecorum, ſeria quarta hebdomadae ſupplicationis Ninives, & in paſchate. Omnibus hiſce liturgiis more ſuo notas ſubiecit. Nos autem paullo ſuſius iſta enarrare volumus, inde vt intelligeretur, quae in hacce collectione continentur, liturgias aut ſpurias eſſe, ac ſuppoſititias, vt omnes iſtae ſunt, quae apoſtolorum virorumque apoſtolicorum nomina

oſtendant, aut recentiores, aut obſcuroꝝ denique hominum, quorum in eiꝰmodi rebus nulla eſt auctoritas. Praeterea cum verſiones ſolum iſtarum liturgiarum, graecis quibuſdam exceptis, dederit RENAVDOTIVS; incertum dubiumque eſt, an earum vbique recte expreſſerit ſenſum; immo an non interdum data opera corruperit. Fidem enim & candorem in eo iure deſiderari poſſe, vel ex eo viri docti colligunt, quod vnicui illi conſtitutum fuerit, conſenſum eccleſiarum orientalium cum romana, tum in aliis, tum maxime in doctrina de ſacra euchariſtia, oſtendere. Mirum itaque non eſt, quod orientalibus chriſtianis longe alia tribuat dogmata, quam quae reuera habent; quod & obſeruauit, exemplisque demonſtrauit, vir longe eruditiffimus MATVRIN. VEYSSIERVS LA CROZE, cui hoc nomine paſſim vapulat, in *hiſtoria chriſtianismi Indorum*, gallice ſcripta, editaque Hagae Comitum 1724. 8. Atque hic quidem cum inter alia obſeruaffet, chriſtianos orientales, ſub Neſtorianorum nomine notos, & ab aliis eccleſiis poſt ſaeculum quintum ſeparatos, patriarchae, cui cum pontifice romano nihil plane commercii eſt, ſubiectos, non alia, quam proteſtantes, admittere ſacramenta, tranſubſtantiationem & praecentiam realem (vt viro doctiſſimo videtur) diſerte negare, cultum imaginum abominari, ignorare purgatorium, omnesque ſere traditiones eccleſiae romanae, quas proteſtantes reiiciunt; atque haec omnia ex actis ſynodi Diamperenſis, libris eorum eccleſiaſtiſcis, teſtimoniisque hiſtoricorum fide dignis, euidentiffima eſſe, ac extra omnem dubitationem poſita; cum, inquam, haec obſeruaffet, argumentum ſolidiſſimum contra antiquitatem iſtoꝝ dogmatum inde deprimi poſſe, adfirmat; porroque concludit, *audaciam eſſe mentis, quae ad veritatem diſſimulandam obſeruationem, quae excuſationem non admittat, (vne bardieſſe & vne preuention inexcusable)* quod

quod RENAVDOTOVS nihilofecius ſibi aliſque perſuadere velit, Neſtorianos eandem cum romana eccleſia de euchariftia ſouere ſententiam; *l.c. lib. IV. p. 341.* Sed de libris liturgicis Graecorum, orientaliumque haec ſufficiant. De voce *liturgia* hoc ſolum addere liceat, ea plerumque ritus, qui in ſacrae coenae adminiſtratione adhiberi ſolent, denotari, & ita quoque eam accipiendam, cum de liturgis Graecorum, orientaliumque hucusque loquuti ſumus; quo ſenſu & 10. SONAM cardinalem, *rerum liturgicarum libros duos conſcripſiſſe*, conſtat. Interdum vero & generatim pro quibusvis ritibus eccleſiaſticis, aut libris, in quibus eiſmodi ritus deſcribuntur, ſumitur; quam ſignificationem ſequutus eſt 10. FRIDERICI, in *liturgia veteri & noua, ſive collatione rituum liturgicorum eccleſiae chriſtianae priſtae & hodiernae*, lenae 1704. 4. excuſa. Inter reliquos libros eccleſiaſticos Graecorum cumprimis obſeruatu memoratuque digna ſunt *diptycha*, ſive tabulae, quibus episcoporum, & aliorum, ſanctitate & meritis in eccleſiarum illuſtrium, nomina conſignabantur; ſed auctores; qui de iis egerunt, iam indicauit 10. ALB. FABRICIVS, in *indice*, LEONIS ALLATII *diſſertationibus de libris eccleſiaſticis Graecorum* ſubiecto *pag. 243.* quibus nonnullos addidit CHRIST. MATH. PFAFFVS, *l.c. cap. I. §. IV. p. 22.*

Inter latinae eccleſiae libros eccleſiaſticos eminet *ordo romanus*, ſaeculo octauo, vt videtur, ſcriptus, indeque dictus, quod ordinem ſacrorum in romana eccleſia vſitatum copioſe pertractet. Auctor incertus eſt, cui, a clerico romanae eccleſiae non infimae notae cum conditum, a vero non abhorreat. Exiſt inter ſcriptores de *diuinis officiis*, a MELCH. HITTORPIO Pariſiis 1610 euulgatus; itemque in *bibliothecis patrum* paſſim, ſubinde quoque ab aliis, editus. Non minus tamen obſeruandus *liber ſacramentorum* GREGORII I, ſive ma-

BYD. ISAGOGE.

gni, pontificis romani, tum inter alia liturgica, tum & ſeorſum cum notis eruditissimi HVG. MENARDI, Pariſiis an. 1642. 4. euulgatus, & cum iisdem notis *operum* eius, quae ſtudio & labore monachorum ordinis ſancti Benedicti Pariſiis 1705 prodierunt, *tomo tertio* inſertus. Rectius eum *librum ſacramentorum*, quam *ſacramentarium*, vt vulgo fieri ſolet, vocari, HVG. MENARDVS, *nota II. p. 274.* docet, additque: *apriſſime autem hoc opus liber ſacramentorum dicitur, quia in eo officia miſſarum liturgica, recte diſpoſita continentur; quae ſancti patres olim ſacramenta adpellarunt.* Quod ſi ita ſe habet, vti lubentiſſime concedo; quaeri porro poſſet, cur itaque in multitudinis numero, *ſacramentorum liber* dicatur? Reſpondent editores operum GREGORII monachi Benedictini: *Solum euchariftiae ſacramentum pluriſi numero in ſingulis ſere miſſis deſignatur, tum propter duplicem panis & vini materiam, tum propter corpus & ſanguinem Chriſti, quae continet.* Ergo ſub vtraque ſpecie olim ſacra euchariftia adminiſtrata fuit. Recte enim inde colligitur, rationem huius ſacramenti ſibi non conſiſtare, niſi panis & vinum, corpus & ſanguis Chriſti adiunt; ſiquidem eam & cauſam multitudinis de eo uſurpatur numerus. Aliunde equidem ſatis conſtat, in veteri eccleſia ſub vtraque ſpecie euchariftiam ſemper adminiſtratam fuiſſe. Hocce tamen non negligendum putauit veritatis testimonium. Ceterum cum initio miſſa Gregoriana tantum in romana eccleſia recepta eſſet; deinceps tamen pontifices operam dederunt, vt alibi quoque reciperetur; cum illorum intereſſet, vt omnes eccleſiae ad ritus romanos ſe componerent. Sequuntur hinc, qui medio aevo de *officiis eccleſiaſticis* ſcripſerunt, vt circa initium ſaeculi ſeptimi ISIDORVS, Hiſpalenſis epico- pus; REDA cognomine *venerabilis* in eunte ſaeculo octauo; & eodem ſaeculo ad finem vergente ALB. ALCVINVS, Anglus,

D d d d

B E

BEDA *venerabilis* discipulus; saeculi noni anno trigesimo AMALFORTVNATVS, episcopus Treurenſis, qui libros *IV* de officiis ecclesiasticis Ludouico pio imperatori inſcriptos emiſit; quemadmodum & circa medium eiusdem ſaeculi WLAFRIDVS, a vitio oculorum STRABO ſeu STRABVS, dictus, Augiae abbas, de officiis diuinis, ſive de exordiis & incrementis rerum ecclesiasticarum librum compoſuit; ſaeculo porro duodecimo RVPERTVS, Tuitienſis abbas, libros *XII* de diuinis officiis per anni curriculum, CVNONI episcopo Ratiſponenſi dedicatos, condidit; in quo ſcribendi genere non diu cum antecellit auctor *micrologi de ecclesiasticis obſervationibus ſeu de miſſa rite celebranda*, quem nonnulli ideo *Micrologum* vocant; quo ſub nomine quis latitet, non conſtat. Atque hi praecipui ſunt, qui de officiis diuinis commentati ſunt; quae quidem ſcripta itidem inter libros ecclesiasticos referri ſolent. De reliquis conſeſtendus NIC. PETR. SIBERN, in *ſcheldiaſmate citato p. 110. ſeqq.*

Miſſalium, ſeu liturgiæ, hoc eſt librorum, in quibus ratio celebrandi ſacram eucharistiæ deſcribitur, haud exiguus in ecclesia latina eſt numerus, nec minor varietas. Hanc tamen ita explicare, aut excuſare adnititur IO. MABILLONIVS, vt contendat, quaedam omnibus liturgiis communia eſſe, vt lectiones ſacrarum ſcripturarum initio liturgiæ, pſalmorum, aliorumque canticoꝝ recitationem; oblationem panis & vini aqua miſti; conſecrationem vtriuſque verbis Chriſti domini cum benedictione ac ſigno crucis a ſacerdote facta; orationem dominicam & ſacram communionem cum gratiarum actione; at designationem certarum ex ſcriptura lectionum; pſalmorum, aliarumque precum numerum & definitionem, miniſtrorum ritus praeter eos, qui ſunt ex institutione diuina, haec vero omnia pro locis ac temporibus varia exiſtiſſe; de liturgia gallicana lib. *I. cap. II. p. 5.* Idem porro d-

cet, in occidente, ſeu apud Latinos, quatuor minimum ſolemnes liturgiæ, eaſque inter ſeſe diuerſas, celebrari, *romanam, Ambroſianam ſeu Mediolanenſem, gallicanam, & hiſpanicam*, quam ſequuti ſint apud Hiſpanos chriſtiani Arabibus permiſti, ob id *Mozarabum* adpellatam; quibus adhuc addi poſſit *africana & hibernica*. Romanae vltieris triplicem velut ordinem, ſive ſtatum conſiderari poſſe, obſeruat; vnum primigenium, ab eccleſiae naſcentis exordio ad Gelafium vsque receptum; alterum Gelafianum, qui Gelafium papam, eius nominis primum, auctorem ſeu amplificatorem habeat; tertium Gregorianum, a Gregorio magno dictum, qui Gelafianum ordinem correxerit; *l. c. p. 6.* Haec ideo ex MABILLONIO commemorare placuit, quoniam praecipua miſſalia eccleſiae latinae ita ordine ſatis concinno omnium animis offeruntur. At nonnulla ex iis pauca quaedam obſeruabimus. A romanis vt incipiamus, qualis primigenius ille ordo fuerit, non conſtare, ipſemet MABILLONIVS ſaetur. Gelafianum diu deſideratum fuiſſe, ait, donec tandem a IO. MARIA TOMMAſI e tenebris erueretur. Sed eam, quam TOMMAſI edidit, miſſam, Gelafiana longe recentiore eſſe, oſtendit IAC. BASNAGE, dans l'hiſtoire de l'Eglise rom. *II. lib. XVI.* idemque, ſed ob rationem BASNAGIO non memoratam, videtur CHRISTOPH. MATH. PFAFFIO, in diſſertat. *cir. cap. II. §. IV. p. 30.* De miſſa Gregoriana antea iam diximus, cum de libro ſacramentorum GREGORII magni verba ſaceremus. De miſſa Ambroſiana, itemque hiſpanica ſive Mozarabum, legendus IO. BONA, cardinalis, *rerum liturgiæ lib. I. cap. XI. & XII. p. 118. ſeqq.* Africanae liturgiæ hinc inde ſolum reliquiae quaedam apud patres maxime africanos inueniuntur, praefertim apud TERTULLIANVM, in cuius *apologetici capite XXXIX.* miſſam, qualis tunc in Africa agebatur,

tur, describi, idem BONA cardinalis pronuntiat, *l.c. lib. I. cap. III. p. 35.* Superest itaque solum gallicana, de qua, quin quaedam moneam, intermittere nequeo. Id in confesso est, ecclesiam gallicanam proprios suos initio in missae celebratione habuisse ritus, donec tempore Caroli magni *ordo romanus* introduceretur, siue *id efficerent romani pontifices*; inquit IO. MABILLONIVS, qui *alias omnes ecclesias ad unum cum romana concitum, quantum in eis fuit, adducere curarunt, siue ad eos demerendos id voluerit Carolus; de missa gallicana lib. I. cap. III. p. 17.* Longe autem verosimilius, instinctu romanorum pontificum hoc factum, qui omni conatu hoc agebant, vt, romanae ecclesiae ritus aliis obtrudendo, ad imperium istud, quod molebantur, vniuersale, viam sibi muniarent. Missam vero istam antiquam, in Gallia receptam, priusquam *ordo romanus* ibi introduceretur, in codice quodam manuscripto sibi inuenisse visus est MATTH. FLACIVS illyricus, qui & eamdem an. 1557 Argentinae edidit, sequenti ratione inscriptam: *missa latina, quae olim ante romanam circa septingentesimum domini annum in vsu fuit; bona fide ex vetusto authenticoque codice descripta; item quaedam de vetustatibus missae scitu valde digna; adiuncta est Beati Rhenani praefatio in missam Chrysostomi a Leone Tusco anno domini 1670 versa.* In dedicatione ad OTTONEM HENRICVM, electorem Palatinum, FLACIVS ostendit, condici ex hacce missa posse, placita quaedam atque ritus deinceps in ecclesia romana inualuisse, qui eo tempore nondum fuerint recepti. Quae nam ea sint, quae ex hacce missa contra romanenses colligi posse, putauit, summam indicat BURC. GOTTH. STRVVIUS, *bibliothec. amicq. ad annum 1706. pag. 273. seqq.* Id vero cum intelligerent romanenses; ad missam hancee remouendam, oculisque hominum subducendam, omnia

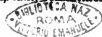
conuerterunt consilia, adeo vt Philippus secundus, Hispaniarum rex, instinctu ducis Albani, eius lectionem interdiceret; Sixtus vero v pontifex eam in classem librorum prohibitorum referret. Ita IO. MABILLONIVS, qui porro addit, Lutheranos aperte tandem, missam illyricianam catholicis suffragari, sibi quae aduerfari, intelligentes, illam suppressere modis omnibus ituduisse; catholicos contra ex hac palinodia proficientes, ipsammet adcuratius legisse, laudasse, comprobasse, & ad adferenda eucharistiae, confessionis, & suffragiorum pro mortuis dogmata adhucuisse; inprimis quidem GVIL. PEYRATVM (DV PETRAT) in libro secundo de *historia capellae regum Franciae cap. XIII.* & qui eum sequutus sit CAROL. COINTVM, in *animalibus ecclesiasticis Francorum ad annum 601*, vbi missam illyricianam a Lutheranis suppressam recudi curauerit; de *missa gallicana lib. I. cap. III. §. V. p. 18.* Eadem de fatis missae huius Flacianae nobis narrant IO. BONA cardinalis, *rerum liturgic. lib. I. cap. XII. §. II. pag. 142. seqq.* qui & operi suo eandem subiecit; itemque PAVLVS COLOMESIVS, in *bibliotheca selecta, pag. 12. seqq.* vel ex editione IO. ALB. FABRICII, inter opera eius *pag. 398. seqq.* Hi omnes vero caeco impetu sequuntur GVIL. PEYRATVM, qui primus eiusmodi quid de Lutheranis, quod missam istam suppressere studuerint, adseruit; in *historia capellae regum Franciae lib. II. c. XIII.* Sed infirmo lubricoque fundamento istam PEYRATI narrationem niti, fuisse & adcurate ostendit PETR. BAELIVS, in *disson. histor. crit. voc. Illyricus p. 167. seqq.* Nimium suppressam a Lutheranis hanc missam, PEYRATVS inde colligit, quoniam admodum rara sit; atque hoc rursus inde probat, quod nec IAC. PAMELIUS, nec GEORG. CASSANDER, in libris suis liturgicis, missae Flacianae vllam faciant mentionem. Verum, etsi CASSANDER

D d d d d 2

nullam

nullam eius mentionem facit, inde tamen non sequitur, illam ei plane ignotam fuisse. Notam enim omnino fuisse, contra IO. BONAM cardinalem, qui a PEYRATO haud dubie seductus, idem adseruerat, probat PAUL. COLOMESIVS, l.c. Sed alio adhuc argumento, quam quo COLOMESIVS vsus erat, idem euincit PETR. BAELIVS l.c. Omni etiam robore haec concludendi destituitur ratio: liber aliquis rarus est, ergo est suppressus. Sunt & alia FLACII scripta satis rara, quae tamen suppressa esse, nemo dixerit. Accedit, quod si cuncta recte expendamus, Lutherani nullam adeo praegnantem habuerint causam, missam hancce supprimendi. Quae enim FLACIVS ex ea deduxerat, deduci omnino possunt. Necideo FLACIVS negavit, aut nostri negant, occurrere in ea quaedam, quae erroribus romanae ecclesiae fauere videntur. Namque & iam ea aetate, qua missam hancce conditam credidit FLACIVS, variis iisque haud leuibus erroribus ecclesiam contaminatam fuisse, nemo est, qui ignoret; licet plures deinde grauiioresque accesserint. Cum etiam hocce missae istius praesidio causa nostra facile careat; perinde nobis esse potest, quid tandem de ea statuatur. GVILIELMVS equidem PEYRATVS & CAROL. COINTIVS, FLACIO in eo suffragati sunt, quod haecce missa omnino verus illa gallicana sit, quae ante romanam receptam ibi obtinuerit; sed vtrumque refellit IO. BONA cardinalis, & cum HVGONE MENARDO, non tantum duobus aut tribus saeculis posteriorem, sed ipsam missam romanam esse, diuersis orationibus interpolatam, contendit; *verum liturgie. lib. I. cap. XII. §. III. p. 145.* IO. autem MABILLONIVS, missam hancce particularem fuisse, arbitratur, ad vsum monasterii sancti Petri Hornbacensis in dioecesi Metensi, concinnatam; *de liturgia gallicana, lib. I. cap. III. §. IV. p. 17.* Quae omnia meris inniuntur con-

iecturis. Ceterum cum isti, qui missam Flacianam pro veteri gallicana agnoscere noluerunt, aliam quaererent, quae olim in Gallia recepta fuisset; IO. BONA cardinalis, gallicani ritus vestigia in antiquis scriptoribus inuestigando, coniecturas & exempla veteris missae gallicanae protulit; *verum liturgie. lib. I. cap. XII. §. V. p. 150. seqq.* Duo autem missalia, quae BONA cardinalis laudauerat, & ex quibus specimina quaedam attulerat, integra deinceps addito tertio edidit IOSEPHVS MARIA TOMMASI, Romae 1680, eaque ad veterem gallicanum ordinem pertinere, demonstrauit. Tandem & ipse IO. MABILLONIVS, opus illud non semel nobis iam laudatum, seu de *liturgia gallicana libros tres*, luci publicae exposuit, in quibus veteris missae, quae ante annos mille apud Gallos in vsu erat, forma ritusque eruntur ex antiquis monumentis, lectionario gallicano, hactenus inedito, & tribus missalibus Thomasijs, quae integra referuntur; Parisiis 1685. 4to. Sed recte de huius omnibus mihi pronuntiassse videtur CHRIST. MATH. PFAFFIVS, veterem liturgiam gallicanam, quae vbique obrinuerit, frustra quaeri; cum reuera nulla fuerit; siquidem diuersas singuli episcopi singulaque monasteria habuerint; & si vel maxime quaedam vbique recepta existerit, nullum eius exstare posse amplius exemplum; cum magnam multi in liturgiis interpolandis mutandisque sibi sumserint libertatem; l.c. *cap. III. §. V. pag. 33.* vbi & alia, quae hactenus dictis addi possunt, suppeditat. Praeter missalia Latini & alios libros ecclesiasticos habent, vt *breuiaria, antiphonaria, hymnaria*, ne quid de *litanijs, martyrologijs, similibusque* dicam; de quibus NIC. PETRI SIBERN *schediasma* antea laudatum conferre iuuabit. De *agendis*, seu *ordinationibus ecclesiasticis*, in nostra ecclesia receptis; suo iam loco, quae maxime obseruatu digna sunt, commemorauimus.

5-1

